UT AUSTIN - GEN LIBS WAREHOUSE
00783928

Digitized by Google

1102603830

054.85 N129 1870 PALM MAIN

THE PALM LIBRARY
DONATED TO THE
UNIVERSITY OF TEXAS
BY
SIR SWANTE PALM,
1897.

054.85
N129
1870

96-5-5

Johan Hellqvist
BOKBINDARE
Stockholm.

Digitized by Google

Swante Palm

054.85
N129
1870

910.5
N129

Digitized by Google

Digitized by Google

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

SKILDRINGAR UR KULTURLIFVET M. M.

EFTER UTLÄNDSKA KÄLLOR UTGIFVEN AF C. A. SWAHN.

Andra årgången.

Med 125 illustrationer och 2 kartor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Digitized by Google

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI, 1870.

Digitized by Google

Innehåll.

Lefnadsteckningar.

Sid.
E. Fries ... 1.
F. de Lesseps ... 17.
J. Prim ... 25.
Fr. Serrano ... 33.
Ad. Tidemand ... 49.
Isabella II ... 65.
W. M. Thackeray ... 73.
G. Rossini ... 97.
G. Meyerbeer ... 111.
A. A. Retzius ... 121.
Kr. Hansteen ... 136.
A. de Lamartine ... 145.
Ch. Dickens ... 160.
Napoleon III ... 169.
O. von Bismarck-Schönhausen ... 171.
A. A. de Agénor, hertig af Gramont ... 193.
E. Leboeuf ... 195.
Mac Mahon ... 196.
Trochu ... 198.
de Palikao ... 199.
Bazaine ... 199.
Fredrik Vilhelm, kronprins af Preussen ... 201.
von Moltke ... 201.
L. A. Thiers ... 217.
Uhrich ... 220.
Abdul Aziz ... 241.
Höckert ... 252.

Resebeskrifningar.

Minnen från Söderhafsöarne af Zink ... 5, 26.
Grufvor och gruflif i Cornwall ... 14.
En brunnskur i Carlsbad 1869 ... 18, 34, 58, 86.
Borneo och dess natur ... 50.
Ett besök i Konstantinopel af Flinch ... 75.
En sommarresa i Norge af Feddersen ... 98, 126.
Bland tartarerna i Transkaukasien ... 108, 122.
En blick på mandanfolket ... 147, 175.
Nationalkarakteristiker från lågskotska kusten ... 156.
Mongkut den Vise af Siam, af Andrée ... 222.
Från Calcutta till Djaggarnaat ... 243.
Från Chamouny ... 267.

Uppsatser af naturhistoriskt innehåll.

Litet om räfven och hans skinn ... 69.
Vattenpesten ... 89.
Ur orang-utangens lif ... 105.
Hur menniskan växer af R. Virchow ... 113.
Jordätarne ... 137.
Ostron och ostronodling ... 139, 152.
Inverkar Sahara på Europas luftstreck? ... 164.
Skallerormen och dess gift ... 177.
Sid.
Litet om ljudet ... 213.
Gorillan ... 229.
Färgblindheten ... 38.
Rödhönset ... 247.
Kurare eller pilgiftet ... 279.
Ett dygn på månen ... 254.

Uppsatser af kulturhistoriskt och blandadt innehåll.

Småbilder från London ... 11.
Från Suez ... 17.
Ashley Down ... 23.
Småbilder från gatan ... 41.
Litet om franska dueller ... 44.
Kinesisk vidskepelse ... 61, 118.
Englands största nationalspelhus ... 66.
La Morgue ... 71.
Ur abyssiniernas krigarlif ... 83.
Stilla hafs-jernvägen ... 91.
Amerikanska hoteller ... 116.
Judarne i Ghetto ... 130.
Buktaleriet ... 133.
Litet om engelska fyrbåkar och lifvet i dem ... 141.
Perllyxen ... 164.
Det gamla och nya Paris ... 166, 173, 210, 236, 249.
Bilder från kriget:
I. Lefnadsteckningar ... 169, 193.
II. Krigsskådeplatsen ... 182, 202.
Sjöröfveriet i forntiden ... 185.
Då geografien ännu låg i linda ... 188.
Amasonerna i Afrika ... 190.
Agatsmyckets hem ... 207.
Towern i London ... 231.
Bidrag till lyxens historia ... 234.
Ett besök i Roms katakomber ... 239, 256.
Bernstensfisket vid Das kurische Haff ... 263.
Kronologisk öfversigt af krigshändelserna 1870 ... 272.
Afskrädesindustrien i London ... 281.
Från Paris ... 284.

Förteckning öfver illustrationerna.

Abyssinisk infanterist ... 84.
„ kavallerist ... 88.
„ skarpskytt ... 85.
Alexandria, gatscen från, ... 120.
Appiska vägen ... 257.
Ascencion, ön och S:t Georgs-staden, ... 96.
Australiska guldgräfvare på väg till minorna ... 264.
d:o d:o vid minorna ... 265.
Borneo:
Flytande dajak-boningar i Banjermassing ... 57.
Kinesiska höfdingar ... 56.

Digitized by Google

Sid.
Land-dajak ... 53.
Malajisk höfding ... 52.
Sjö-dajak ... 53.
"Dalkulla" af Höckert ... 253.
Djaggarnaat, afgudabilder i, ... 245.
Eddystones fyrbåk i storm ... 141.
Esbekiehplatsen i Kairo ... 72.
Formosa, religiös dans på, ... 192.
Gorilla ... 229.
Jerusalem, den heliga grafvens kyrka i, ... 95.
Kanton, familjelif på floden vid, ... 48.
Konstantinopel:
Aja Sofia ... 80.
Utsigt från Galata öfver staden ... 81.
Kuttack, pagoden vid, ... 244.
La Guayra ... 120.
La Morgue, det inre af, ... 71.
London:
Berusad qvinna, förföljd af gatpojkar ... 13.
Bryggardrängar ... 12.
Italienska säckpipblåsare ... 41.
Skoputsare ... 12.
Tiggerska med positiv ... 13.
Trappskurning om morgonen ... 13.
Towern:
Beauchamp-tornet ... 232.
Blods-tornet ... 233.
Byward-tornet ... 232.
Bödelsmask ... 233.
Förrädarnes port ... 232.
Jane Greys namnteckning ... 233.
Narrmask ... 233.
Pinoredskap ... 233.
St Johns kapell ... 233.
Vaktkarl ... 233.
Luxembourg, utsigt af, ... 96.
Luzern, monumentet i, ... 120.
Mandanfolket:
Buffeldans ... 177.
Bäfvern och Ormen ... 149.
Den onde anden ... 176.
Natt och Dag ... 148.
Vapenvakt ... 152.
Melbourne:
St Franciskyrkan ... 260.
St Paulskyrkan ... 260.
Universitetet i ... 260.
Utsigt af ... 261.
Montblanc och köpingen Chamouny ... 268.
Månlandskap ... 256.
Neapel, främlingars ankomst till, ... 144.
Neapolitanskt bondfolk ... 144.
Orang-utang ... 106.
Paris:
Blind klarinettblåsare ... 41.
Cafe de la Régence ... 284.
Dame de comptoir ... 284.
På boulevarden ... 284.
Tuilleriträdgården ... 284.
Murare ... 40.
Triumfbågen ... 249.
Pau, slottet i ... 240.
Pompeji:
Begrafningsplatsen i ... 168.
Parti af Cornelio Ruffos hus ... 168.
Vägg i samma hus ... 168.

Sid.
Porträtter:
Abdul Aziz ... 241.
Bazaine, F. A. ... 200.
Bismarck-Schönhausen, O. von, ... 172.
Dickens, Ch., ... 160.
Fredrik Vilhelm, kronprins af Preussen, ... 201.
Fries, Elias, ... 1.
Gramont, A. A. A. de, ... 193.
Hansteen, Kr., ... 136.
Höckert, J. F., ... 252.
Isabella II ... 65.
Lamartine, A. de, ... 145.
Leboeuf, E., ... 196.
Lesseps, F. de, ... 17.
Mac Mahon, M. E. P. M. de, ... 197.
Meyerbeer, G., ... 112.
Moltke, H. v., ... 204.
Napoleon III ... 169.
Palikao, Ch. G. M. de, ... 197.
Prim, J., ... 25.
Retzius, A. A., ... 121.
Rossini, G., ... 97.
Serrano, Fr., ... 33.
Thackeray, W. M., ... 73.
Thiers, L. A., ... 217.
Tidemand, Ad., ... 49.
Trochu, L. J., ... 197.
Uhrich, J. J. A., ... 221.
Räf, lurande ... 69.
Rödhöns ... 248.
Siam:
Buddastatyen ... 224.
Ingången till Mahaprasat ... 225.
Siamesisk prins i statsdrägt ... 228.
„ gardesamason ... 228.
Skallerorm ... 180.
dess giftapparat ... 179.
Skandria, Nilbåten ... 24.
Skridjökel i Schweiz ... 269.
Spanska revolutionen, scen från ... 240.
Stilla hafs-jernvägen:
Buffeljagt från jernvägståg ... 192.
Genomsprängning i Sierra Nevada ... 92.
Snöplog ... 93.
Suez:
Ett af bolagets fordon i öknen ... 17.
Näset vid ... 17.
Taxtik med valpar ... 48.
Transkaukasien:
Armeniska i Schuscha ... 109.
Befästadt boningshus i Schuscha ... 124.
Moské i Schuscha ... 128.
Tartar i Schuscha ... 108.
Tartariska bordskärl ... 113.
Tartariskt kafé i Schuscha ... 125.
Tartarisk pistol ... 108.
Toledo, Puerta del Sol i, ... 215.
Utvandrare på en norsk jernvägsstation ... 216.
Utvandrarefartyg:
Mellandäck på ... 216.
Ombord på ... 192.
Victoriateatern i Berlin ... 192.

Karta öfver krigsskådeplatsen 1870 ... 184.
Verldskarta från 10:de århundradet ... 189.

Digitized by Google

1:sta häftet. Andra årgången. **Januari 1870.**

NÄR och FJERRAN

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Första häftets innehåll:

Elias Fries (med porträtt).
Minnen från Söderhafsöarne, bearb. af L. Zink.
Småbilder från London (med fem illustrationer).
Grufvor och gruflif i Cornwall af Alphonse Esquiros.
Från Suez (med F. de Lesseps porträtt och 2:ne illustrationer).
En brunnskur i Carlsbad 1869 af Thure.
Ashly Down efter "London Society".
Flygel af slottet Tsarskoj-Seló (med illustration).
Nilbåten Skandria (med illustration).
Litet om Théâtre français.
Tillståndet bland mormonerna.
Katolicismen i Kina.
Ormdyrkan i Pyreneerna.
} Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Eleganta Clothpermar à 1: 50 med guldtryck på framsida och rygg, till 1:sta Bandet af denna tidskrift kunna i hvarje bokhandel reqvireras från bokb. Blomdahl (Ålandsgatan 15) i Stockholm genom Albert Bonniers Förlags-Expedition.

Digitized by Google

Litet om Théâtre français.

I Paris är det mycket svårt att förtjena sitt dagliga bröd; ännu svårare är det för konstnärer och skriftställare att göra sig bemärkta och sålunda bana sig väg fram till ryktets tempel, men allra svårast är det för den dramatiske författaren att få sina arbeten uppförda, äfven om han menar allvarligt med sin konst och ej vill skatta åt modet för dagen och den förskämda smaken. Den franska dramaturgens bana är skön, om den förer honom till målet, ty han vinner ej blott ryktbarhet och ära, utan äfven mycket penningar. Scribe har efterlemnat flere millioner, Alexander Dumas d. y. och Victorien Sardou ha redan inhöstat den första millionen, ehuru ingendera af dem är framskriden i ålder. Men hur många finnas icke hvilkas teaterpjeser ligga qvar på hyllan öfverhöljda af dam! Ju allvarligare den dramatiske författarens sträfvande är, desto högre resa sig svårigheterna i hans väg, och det är honom omöjligt att öfvervinna dessa, såvida han ej har inflytelserika vänner eller inom tidningsverlden skaffat sig ett namn. En fransk dramaturgs lifligaste åtrå är att se sin pjes uppförd på Théâtre français, hvilken, ej alldeles utan skäl, af fransmännen anses såsom verldens förnämsta scen. Lyckas en pjes på denna teater, så kan författaren motse framtiden med förtröstan, men bland flera hundrade är det endast en som lyckas. Organisationen inom Théâtre français eller, såsom denna konstanstalt kallas på det officiella språket, *Comédie Française* är sådan, att det är nästan ett underverk om en ung dramatisk författare blott genom sin talang får sitt arbete der uppfördt.

Théâtre français hör till de fyra teatrar som åtnjuta statsanslag, men skiljer sig från de andra genom sin egendomliga förvaltning. Dess förnämsta medlemmar äro *Sociétaires* d. v. s. de fördela vinsten lika mellan sig. Utmärker sig en nyengagerad genom stora anlag, upptages han af les sociétaires bland dem och kommer i åtnjutande af deras förmåner. De mindre framstående bland artisterna uppbära endast sina löner af förvaltningen och kunna äfven af denna afskedas. Det arbete som af en författare inlemnas till Théâtre français underkastas till en början förste sekreterarens pröfning, och endast sådana författare hvilka det lyckats få en af sina pjeser spelad på någon af de statsanslag åtnjutande teatrarne hafva rättighet att omedelbart öfverlemna sitt arbete till teaterkomitén. Den arme skalden måste vänta tre långa månader, innan komitén inbjuder honom att föreläsa sitt opus. Darrande och försagd samt sväfvande mellan hopp och fruktan, efterkommer han inbjudningen. Komitén, som är sammansatt af de manliga *sociétaires*, åhör under administratorns ordförandeskap stycket, som antingen antages genast efter läsningen eller får sitt öde afgjordt genom lottning. Blir arbetet ej antaget, meddelar administratorn författaren det olyckliga resultatet mellan fyra ögon och uraktläter dervid aldrig att insockra det bittra pillret med alla slags intetsägande artigheter och skickligt tillsvarfvade tröstegrunder för framtiden. Har nu den af idel skådespelare sammansatta komitén grundat sin förkastelsedom på rent estetiska skäl? Äro dess medlemmar i stånd att bedöma ett dramatiskt arbetes konstvärde? Se der frågor som på allra sista tiden mycket afhandlats inom pariserpressen. Vid den oinskränkta utöfningen af sin domarerätt ledas Théâtre français' artister af två personliga intressen. Framför allt söker hvar och en af dem upptäcka om i det inlemnade stycket finnes någon roll hvari han kan få tillfälle att lysa med sin talang, och sedan huruvida stycket kan blifva en kassapjes, då ju en del af vinsten kommer honom tillgodo. Det faller af sig sjelft att komiténs utlåtande ej så sällan bestämmes af påstötningar från högre ort.

Såsom en af staten understödd konstanstalt åligger det visserligen Théâtre français att årligen uppföra två nya stycken, men den behöfver i detta hänseende ej göra sig några bekymmer. Emile Augier lemnar den hvarje år en pjes som upplefver mer än hundra gånger, men om ett andra nytt stycke misslyckas, behöfver direktionen endast taga sin tillflykt till teaterns rika klassiska repertoar, och häraf kommer det sig att de unga författarnes arbeten aldrig blifva uppförda på Théâtre français. Ja, ofta händer äfven att komitén afvisar pjeser, som på andra teatrar skördat den största framgång. Ponsards *L'honneur et l'argent* har blifvit återlemnad från Théâtre français, ehuru den på Odéon blifvit mottagen med lifligaste bifall. Några dramatiska författare hvilkas arbeten ej blifvit antagna till spelning af Théâtre français' komité slå nu larm inom franska pressen. De fordra att ifrågavarande komité skall vara bildad icke blott af skådespelare, utan äfven af framstående skriftställare och bepröfvade kritici, så att de inlemnade arbetena dömas, men ej fördömas. Under denna polemik erhöll regeringen många skarpa, men välförtjenta tillrättavisningar. Har hon icke under en half menniskoålder förhindrat uppförandet af Victor Hugos pjeser? Och då man slutligen måste gifva efter för allmänna opinionen och tillåt «Hernani» uppföras, har man sett sig nödsakad att, trots eller, snarare, i följd af styckets lysande framgång, åter nedlägga detsamma. Den med anledning af komitén vid Théâtre français framkallade polemiken visar tydligen att man tröttnat vid godtycket och erhåller härigenom en betydelse som ej får underskattas.

Tillståndet bland mormonerna.

«De yttersta dagarnes Helige» hafva under förlidet år erhållit en tillökning, uppgående till mer än 4,000 individer, af hvilka största delen kommit från England, Sverige, Norge och Danmark; «Herrans folk», som ensamt eger den sanna tron och hvilket allena himmelriket tillhörer, förökas således rätt vackert. Mormonismen har bekännare såväl på Söderhafvets öar som i Nordamerikas östliga stater. Denna sekt, en besynnerlig utväxt från den nyengelska puritanismens stam, uppträder helt stolt och med stor sjelftillit, ser förnämt ned på «hedningarne» och kan också berömma sig af en samhällsinrättning hvartill historien ej eger uppvisa något motstycke.

Men denna lära utgör blott en variation af de många abnormiteter som uppenbara sig i Nordamerika. Hennes åsigter och trossatser äro ej besynnerligare än många andra af vår tids sekters, och för månggiftets berättigande åberopar äfven hon den Heliga skrift. I bibeln är månggiftet ej förbjudet; många bland Jehovas gunstlingar hade sitt harem, såsom t. ex. David, som likväl var «en Guds man». Salomo hade åtminstone 100 hustrur, och dock kallas han «den Vise».

I Förenta staterna få myndigheterna, i fall man öfverhufvud har någon vördnad för lagar och författningar, ej inblanda sig i medborgarnes religiösa angelägenheter; tillåta de sig derför våldsamma åtgärder mot mormonerna, så göra de sig skyldiga till en rättskränkning och undergräfva en af statens grundpelare.

Men den dag, då mormonerna upphinnas af sitt öde, kommer nog af sig sjelf. Deras sällsamma teokratiska samhällslif utgör en fullkomlig anakronism och förefaller såsom en oerhörd anomali inom de vesterländska folkens hela lefnadsriktning och svär på det afgjordaste mot gången af vår races utveckling.

Mormonerna torde äfven snart nog få erfara att så förhåller sig. I striden mot dem behöfva ej anlitas skjutvapen och sablar; det är med tillhjelp af vår tids utvecklade kommunikationsmedel densamma skall utkämpas: liksom annorstädes, så skola dessa äfven vid Saltsjön framkalla förintelsens verk. Den stora Stilla-Hafsjernvägen löper på endast några få mils afstånd förbi tabernaklet i Zion, och mormonerna lägga sjelfva skenor från sin hufvudstad till denna civilisationens stråkväg. Vi tro icke att denna jernväg skall motsvara alla de öfverdrifna förhoppningar man gjort sig om densamma, men så mycket är säkert, att den skall blifva en liflig kommunikationsväg mellan Östern och Vestern och väsentligt bidraga dertill att staterna och områdena på andra sidan Klippbergen inom kort skola uppsökas af en betydlig mängd nybyggare. Hittills har mormonernas land Utah eller, såsom de sjelfva kalla det, Deseret varit en genomtågsort eller ett rastställe för «hedningarne», hvilka der hemtade sig efter resans besvärligheter och sedan fortsatte färden. Derför inträffade att mormonerna blefvo nästan uteslutande herrar öfver fältet. Så torde ej längre blifva förhållandet; de vestliga distrikterna komma att blifva öfverbefolkade, och «de Helige» bringas derigenom i trångmål, då de utgöra ett försvinnande fåtal, och tvingas, såsom man temligen bestämdt kan förutsäga, att på det ena eller andra sättet, med eller utan våld, rymma fältet.

Efter en europés sätt att se saker och ting, gestalta sig förhållandena i Utah på ett högst besynnerligt sätt. Framför oss ligger i Newyorker Day Book af den 22 Maj 1869 en berättelse, hvilken blifvit skickad den i Cincinnati utkommande tidningen från en «tillförlitlig» korrespondent.

Jag kan, skrifver han, anföra exempel på att en man äktat sin moder och dotter. Fall, då en person gift sig med tre systrar, äro ingalunda sällsynta. Så hade köpmannen Robert Sharkey här (i Great Salt Lake City) tre hustrur som voro systrar. Alla tre bodde i samma hus och lefde under flera år tillsammans i bästa förstånd, men kommo sedermera till den öfvertygelsen att månggiftet vore en onaturlig inrättning. En af dem begaf sig derför till de östra staterna, men återvände sedan för att afhemta systrarne. Nu blef Sharkey förtviflad och sköt sig en kula genom hufvudet. Två af Brigham Youngs yngre favorithustrur, Clara Decker och Lucy Decker Seeley, äro systrar; den sednare hade förut varit gift med dr Isaac Seeley i Nauvoo Illinois.

Församlingarnes föreståndare råda hvarje man att, om möjligt, gifta sig med qvinnor som äro systrar, emedan sådana vanligtvis bäst sämjas med hvarandra.

Jag känner ett medelålders fruntimmer, som är bosatt på andra sidan Jordan. Enka efter en prest som dog i Californien, är hon nu den tredje hustrun åt en mormon. Hennes förste mans broder är äfven prest; han vistas här, och vi äro goda vänner. Frun har efter sin första man en dotter, en vacker flicka på sjutton år. För kort tid sedan tillkännagaf hustruns man för den unga flickan sin afsigt att gifta sig med henne. Huru obehagligt detta skulle vara att höra för en moder inses lätt, men hustrun är en så ifrig och sträng anhängarinna af mormonismen, att hon gifvit sitt samtycke, emedan brodern Brigham sagt att det är «Herrans vilja». Men flickan säger om sin farbror; «jag vill hellre dö än gifta mig med honom eller någon annan af mormonerna». För husfridens bevarande vidrör hon ej detta ämne, men så snart det blir fråga om att göra allvar af saken, vill hon fly

Digitized by Google

Elias Fries.

(Öfvers. af en i dansk Ill. Tid. skrifven uppsats af Fr. B.)

Den första fråga, jag kunde vara säker om att få höra, när man under min resa i Sverige fick veta att jag besökt äfven Upsala, var: "Snusar gubben Fries lika starkt ännu?" ty i sjelfva Sverige, snusets hemland, dess klassiska jordmån, är Fries' förmåga att kunna ta sig en pris lika känd som Fredrik II:s på sin tid var det i Tyskland. Men kom man så att tala närmare om Fries — och det var naturligtvis alltid fallet — kunde jag vara lika viss om att mötas af utrop sådana som: "En ståtlig karl, den Fries!" — "En ofantligt snäll och hygglig karl är gubben Fries!" o. s. v., ty hvarje svensk vet att Elias Fries är en af de män som spridt glans öfver det kära fäderneslandet, och hvarje svensk vet också att man är skyldig en sådan man något mer än ljum tacksamhet. För öfrigt är det fullkomligt sannt att Fries är en ståtlig gubbe, ty han är fulla tre alnar lång, och ehuru han är snarare mager än fet samt under största delen af sitt lif varit svag till helsan och nu åldrats mycket, är hans fordna ståtliga gestalt endast obetydligt böjd af år eller sjukdom. Och icke mindre sannt är att han är "en ofantligt snäll och hygglig gubbe"; man känner sig väl till mods i hans närhet, ty den liflige och gladlynte gråhåringen sprider alltid trefnad och belåtenhet omkring sig. Man är nästan frestad att gissa det han lärt sig sin vänlighet af de små blommorna på Femsjöarnes stränder, och sitt skämt, sin liflighet och språksamhet af deras evigt rastlösa vågor.

Men jag skulle ju meddela några drag ur Elias Fries' lif, hvilket jag också vill göra, sedan jag i förbigående anmärkt att åtskilliga undersökningar hafva bragt den frejdade vetenskapsmannen på den tron att hans namn och slägt härstamma från friserna på Sönderjyllands vestkust, hvaremot hans lärare Agardh ansågs leda sin härkomst från Ågård i Nörrejylland. Båda dessa män skulle således leda sina anor från Jylland. Huru härmed än må förhålla sig, så hafva dock dessa bägge slägter en mer än tvåhundraårig infödingsrätt i Sverige.

I Småland, hvilket, bland botanister, äfven frambragt C. v. Linné och Thunberg — det går måhända an att ställa dessa två mäns namn bredvid hvarandra, fastän Thunberg, enligt Wahlenbergs påstående, tillräckligt stämplade sig såsom en oäkta lärjunge till Linné, "emedan han dog en

ELIAS FRIES.

sommar", hvilket ingen äkta son af Linné någonsin tillåtit sig — men i detta landskaps allra vestligaste del, alldeles på gränsen till Halland, mellan Nissan och Lagan, ligger kyrkobyn Femsjö, hvilken fått sitt namn af de fem sjöar som omgifva kyrkan. Den ligger i Vexiö stift och Jönköpings län (Vestbo härad). Socknen är en af de allra minsta i detta landskap, men det oaktadt var prosten Theodor Fries under 47 år dess herde. Han var en i flere afseenden märklig man. Att han höll sina fulla tre alnar samt var korpulent och stark är ej hvad som hos honom var mest framstående, lika litet som den omständigheten att han var en nitisk och allvarlig prest, ty sådana hafva nog funnits före honom liksom i vår tid; men han var en kunskapsrik och vetgirig man. Hans vetgirighet hade kastat sig öfver i synnerhet två saker: botaniken och latinet. Nämnde språk älskade han öfver allt annat, och i hemmet begagnade han sig alltid deraf. Han undervisade till och med sin hustru i latin, och sonen lärde tala latin innan han kunde svenska, hvarför han också icke vågade tala något annat språk med fadern. Ja, ännu i denna dag finnas i Femsjö socken flere bönder hvilka i yngre dagar tjent hos "gamle prosten" och med stolthet minnas en mängd latinska glosor, som de lärt sig under sin tjenstgöring i prestgården. Med sina bönder kunde han också tala svenska, och den starke prosten i Femsjö var vidt och bredt känd lika mycket för sitt godmodiga och jemna lynne som för sin storlek och styrka.

Ende sonen och enda barnet af denne fader var *Elias Magnus Fries*, född i Femsjö den 15 Augusti 1794. — Trakten omkring Femsjö är ofruktbar och öde: den består af mörka, enformiga skogar, vilda bergåsar, stora sjöar och vidsträckta kärr. Man kallar den vanligtvis ful, men den gråhårige vetenskapsmannen säger det oaktadt att detta hörn af verlden synes honom mera leende än hvarje annat (*"absconditus hic terrarum angulus præter ceteros nobis arridet omnesque ætatis juvenilis caritates amplectitur"*). Några jemnåriga gossar, med hvilka han kunnat umgås, funnos icke, men, liksom Linné, blef han af sin fader tidigt införd i naturens studium, och i dess stilla sköte fann han en talrik krets af vänner, "hvilka sedan ej svikit, utan städse förblifvit honom trogna". Det är sannolikt att den unge Elias på nästan alla sina vandringar åtföljdes af fadern, hvilken alltid var hans välvilligaste (*indulgentissimus*) vägvisare; derför kände han också, innan han ännu var tolf år gammal, de förnämsta växterna i trakten.

I hans födelsebygd funnos endast få fanerogamer; derför dref hans vetgirighet honom tidigt att undersöka och studera de lägre växterna, lavarne och svamparna, hvilka deremot påträffades der i desto större rikedom. Det var år 1806, just samma år fylde han tolf år, han i sällskap med sin moder gick ut i skogen för att plocka bär; då hittade han en mycket stor svamp (*Hydnum coralloides*), och den egentligen var det som dref honom till att studera svamparne. Han ville nu undersöka sitt byte, men hade ingen annan vägledning att tillgå än Liljeblads "Svensk Flora". Här stötte han genast på ordet *lamella*, hvars betydelse han ännu icke kände. Detta förargade honom, men då han kort derefter företog en vandring med fadern, frågade han denne: *"Dic, pater, quid est lamella?"*; och då han fick svaret: *"Lamella est lamina tenuis"*, fann han icke allenast uttrycket betecknande, utan kunde äfven dagen derpå komma till rätta med sin bok. Hvarje steg var honom likväl besvärligt, ty endast minsta antalet af de svampar han påträffade fanns i boken, hvarför han sjelf måste gifva dem plats och namn i systemet. Linné hade långt förut sagt att "till skam för vetenskaperna äro svamparne ännu ett kaos", men detta yttrande uträttade ingenting, och svamparne förblefvo fortfarande i samma kaos som i Linnés dagar: ingen af hans talrika lärjungar hade haft mod att afvika från de vägar mästaren sjelf banat; endast dem hade de fortfarit att hålla ordnade och putsade. Månne det var derför, att de alltför väl ihågkommo och bokstafligen uppfattade hans ord om svamparne, då han kallar dem "ett ströfvande pack, som röfvar hvad Flora lemnat, då hon går i vinterqvarter om hösten"? Emellertid hade Elias kommit i Vexiö skola, men denna stängdes år 1808 under de många krig hvari Sverige då var inveckladt, och nu måste han tillbringa ett år i hemmet. Han började då åter studera, beskrifva och gifva namn åt sina svampar, hvarmed han fortfor tills han återvände till skolan; och redan innan han såsom student lemnade gymnasiet, kände och åtskilde han inemot 400 svamparter.

År 1811 lemnade han gymnasiet i Vexiö. Af naturlig böjelse drogs han till Upsala akademi, det gamla sätet för de botaniska studierna i Sverige, men alla gymnasiets lärare varnade honom enhälligt för Upsala, dess schellingianism och fosforism, och med alla sina fyra kamrater måste han sålunda begifva sig till Lund. Då de derför utbytte Smålands berg mot det flacka och dimmiga Skåne, trodde de sig alla hafva blifvit förflyttade till underjorden, men Elias tycktes riktigt hafva kommit in i himmelriket vid åsynen af den mängd växter han nu fick se. Och det stora universitetsbiblioteket sedan! Här saknades visserligen de allra flesta af i egentlig mening mykologiska böcker, men ingen som ej kämpat med lika stora svårigheter som Fries kan föreställa sig den förtjusning, hvarmed han dröjde i biblioteket från det dörrarne öppnades tills de stängdes. Här fann han Flora Danica, Jacquins böcker o. s. v., men af största vigt för hans framtid var att han i Lund sammanträffade med två örtkännare, den ene vid slutet af sin bana, A. J. Retzius, den andre vid dess början, C. A. Agardh, och båda omfattade honom straxt med synnerlig vänskap och välvilja. Af Agardh lånade han *Persoonii Synopsis Fungorum*, som han bokstafligen slukade, och af Retzius *Albertini Conspectus Fungorum Agri Niskiensis*, ur hvilken bok han inhemtade mer än ur någon annan. Men han studerade aldrig en svamp uteslutande efter boken: han undersökte hvar och en samt bestämde dess plats i systemet. Han besökte äfven flitigt Kjöbenhavn och dess biblioteker, och under 1813-23 förgick ingen November månad, utan att han besökte dem. Det torde förunnas mig att omnämna ett enda litet drag, som bevisar i hvilket kärt minne han bevarade Kjöbenhavn och dess skatter: i Stockholm mottog jag nämligen ett bref från honom, dateradt "Upsala den 27 Aug. 1862, jemt femtio år på dagen efter mitt första besök i Kjöbenhavn" (ty han skrifver verkligen så och icke det förvridna svenska Köpenhamn). I samma stad utkom hans första arbete, *Observationes mycologicæ, præcipue ad illustrandam Floram Scanicam* (2 häft. 1815-18), och detta till och med hos en kjöbenhavnsk förläggare. Året 1813 var ovanligt rikt på meteorer och regn, hvarjemte det äfven medförde en särdeles rik skörd af svampar. Ifrigt sysselsatt med sina studier för filosofiska gradens erhållande, drogs Fries härunder beständigt från Homeros till sina svampar, hvarför han omsider måste besluta sig för att gifva dem vissa bestämda timmar. År 1814 tog han graden med heder och utnämndes samma år, endast tjugo år gammal, till docent i botaniken. Nu kunde han med lugnt samvete hängifva sig åt studiet af växterna i allmänhet och svamparne i synnerhet. Hans första lilla skrift hafva vi redan omnämnt. Samtidigt lärde han känna Swartz, som lagt första grunden till det mykologiska studiet i Sverige, "den förträffligaste och ädlaste menniska jag någonsin lärt känna", såsom han sjelf säger. På uppmaning af Swartz, skref han sin *Monographia Pyrenomycetum Sueciæ*, hvilket arbete han 1816 förelade Vetenskapsakademien i Stockholm. Vi förbigå en mängd liknande småskrifter, endast omnämnande att han

Digitized by Google

fullföljde sina studier med oförminskad ifver. Hvarje år genomströfvade han åter Smålands, Skånes och de omkringliggande landskapens skogar. Han brann visserligen af otålighet att få göra några större utflykter utom fäderneslandets gränser, men hans fattigdom förbjöd honom att företaga dem på egen bekostnad, och då för tiden lönade det ej mödan att tänka på några stipendier. Derför kom han ej längre än hans egna ben buro honom: han måste hålla sig till de närbelägna, kända trakterna, der den årliga skörden var helt olika, allt efter väderlekens beskaffenhet. En öfvad fotgängare och i åtnjutande af en god helsa, besvärade det honom icke att tillryggalägga 5-6 mil om dagen, men då han 1824 genomströfvade mellersta Sverige, måste han en gång i Roslagsskären i öppen båt uthärda en hel dags regn och storm, hvarigenom han ådrog sig en sjukdom som räckte ett helt år. Han hade till och med uppgifvit allt hopp om att återvinna helsan, och såsom ett sista farväl till hembygden utarbetade han på sjuksängen "*Stirpium Agri Femsionensis Index*" (Lund 1825), liksom han för en god vän, N. O. Ahnfelt, dikterade "*Systema Orbis Vegetabilis*". Ungdomen segrade emellertid öfver sjukdomen, åtminstone till en del, och "om hösten 1825 lefde jag åter upp för att återse de uppskjutande svamparne". Ja, han fortsatte sina utflykter äfven om vintern för att studera de svampar som hittills varit mest försummade. Samtidigt tillsände man honom från alla håll af verlden en mängd svampar, hvilka han examinerade, ordnade och beskref.

Ty hans studier och skrifter hade redan gjort honom berömd, om han också ännu icke fått det tillnamn som sedan gafs honom: "Den skarpsinnige vetenskapsmannen med det poetiska barnasinnet". — Persoons metod hade han långt för detta ej kunnat gilla samt år 1816 inslagit en ny väg, men började sedermera om det mödosamma studiet och anstälde en ny och omsorgsfull pröfning med alla arterna. Tyvärr befunno sig vid den tiden mikroskoperna i ett högst ofullkomligt skick, så att det blef honom omöjligt att underkasta växternas finare delar en tillräckligt noggrann undersökning. Det oaktadt väckte första häftet af hans "*Systema Mycologicum, sistens Fungorum Ordines, Genera et Species* etc. (utkom 1820, ehuru förläggaren lät sätta 1821 på titelbladet) ej blott allmänt uppseende, utan blef äfven epokgörande inom vetenskapen och var under en lång tid grundvalen för alla forskningar i denna del af botaniken. Ingen hade före Fries vågat ordna den ofantliga mängd af former som uppenbarar sig i den lägsta växtverlden, ja, ingen hade vågat sig på ens ett försök dermed; det oaktadt var denna slags litteratur långt ifrån fattig, då hvarje dilettant hade beskrifvit de arter han påträffat och gifvit dem nya namn, utan att taga minsta notis om den äldre litteraturen, i hvilken de ju kunde hafva blifvit beskrifna. Men sedan Fries i naturen sett och undersökt ett större antal arter och former än någon annan, grep han sig an med detta herkulesarbete, hvarom han i företalet till sin "*Epicrisis Fungorum*" med blygsam sjelfkänsla säger att "att det kostat honom mer ansträngning och möda än någon kan tro eller föreställa sig". Det var i sitt redan omnämnda "*Systema Mycologicum*" han gjorde detta, och af detta hans äldsta hufvudverk utkommo andra och tredje delarne under åren 1822-29. Hela systemet hvilar på morfologisk och reflexiv grundval, under det hans föregångare fäste sig vid endast det yttre utseendet, och genom att upptäcka eller begagna sig af flere egendomligheter, som hittills varit antingen förbisedda eller alldeles okända, var det honom möjligt att så ordna och beskrifva svamparne, att det sedan blef mindre svårt att bestämma dem än de öfriga kryptogamerna. Liksom med svamparne, så hade han redan tidigt sysselsatt sig med lavarne ("*Lichenum Diatome Nova*", Lund 1817; "*Lichenes Sueciæ exsiccati*", Lund 1818 o. f.; "*Schedulæ criticæ de Lichenibus Sueciæ*", Lund 1824-25) ja, de hade alltifrån hans gossår varit honom de käraste af alla växter. Lavarterna hade visserligen förut blifvit af flere andra behandlade i deras detaljer, men utan att man dervid stödt sig på någon fast teoretisk grundval och utan någon jemförelse med närbeslägtade arter, hvarför också hela byggnaden lutade till sin undergång. Äfven deras studium hade Fries i sina skrifter sökt reformera. Då uppträdde tyskarne Meyer och Wallroth och gjorde mycket väsen af sig i afsigt att omstörta allt det bestående. Med anledning deraf egnade Fries åter (1826-27) lavarne ett noggrannt och omsorgsfullt studium, fortsatte sina "*Lichenes Sueciæ*", utgaf sina "*Novæ Schedulæ*" samt utarbetade sin "*Lichenographia Europea*" hvilken i mer än tjugo år ansågs såsom det förnämsta verk inom hela lavlitteraturen, såsom slutstenen af ett långvarigt, under den ihärdigaste kamp med förhållandena fullbordadt arbete, tills i en senare tid genom mikroskopets uppfinning äfven inom denna del af botaniken upptäckter gjordes som ingen hade kunnat ana. — Alltid uppträdde Fries såsom en medlare mellan de äldre och nyare åsigterna samt framstälde i sina vid samma tidpunkt utgifna "*Fundamenta Lichenologica*" objektiva grunder för vetenskapens behandling, hvilka han i sjelfva likenografien tillämpade i minsta detaljer. Härför belönades han af Vetenskapsakademien med den stora linnéska guldmedaljen; för kännedomen om lavarne äro utan tvifvel hans "*Lichenes Sueciæ exsiccati*" med åtföljande "*Schedulæ criticæ*" det yppersta af hvad man i den vägen har att tillgå. Men hvarken lavarne eller svamparne lemnade han åsido efter den första bearbetningen. Han återupptog städse sina studier och började 1832 och 1844 sina omarbetningar, i det han åter genomströfvade skogarne både sommar och höst, lät böcker vara böcker och studerade sjelfva föremålen som de lefvande stodo i naturens sköte. På detta sätt tillkommo "*Epicrisis Systematis Mycologici*" samt flere andra arbeten, och torde med skäl kunna sägas att knappt något annat botaniskt verk stöder sig på mera oaflåtliga och ihärdiga, i sjelfva naturen fortsatta iakttagelser eller på ett fullständigare och flitigare studium af litteraturen alltifrån äldsta dagar.

Af Fries' märkligare skrifter hafva vi redan nämnt "*Systema Orbis Vegetabilis*", hvari han nedlagt sina botaniska grundåsigter, eller det bekanta "Fries'ska naturliga systemet". Detta framstälde han vidare under form af utkast i "*Flora Scandica*, i *Flora Hallandica* o. s. v. På egen bekostnad hade han litet emellanåt genomrest dessa trakter, och ingen kunde derför så som han skildra södra och vestra Sveriges växtverld, såväl den högre som den lägre, eller angifva skilnaden mellan den och vestra Sveriges. Vidare har han i sina "*Novitiæ Floræ Suecicæ*" upptagit icke blott en hel mängd växter, om hvilkas tillvaro i Sverige man dittills icke haft[1] någon kännedom, utan äfven särskildt beskrifvit nästan alla mera märkvärdiga och sällsynta slägten. — "Botaniska Utflykter" (Upsala 1843) höra icke allenast till hans förnämsta arbeten, utan äro äfven bland dessa de mest lästa. Han har här i två band populära afhandlingar bevisat att han kunde skrifva ej blott latin, utan äfven svenska, och dertill en sådan svenska, att det är en glädje att läsa den. Detta arbete har också blifvit öfverflyttadt till flere främmande språk, och det var utan tvifvel denna bok och hans kända vältalighet som år 1847 förskaffade honom en plats i Svenska akademien, der han är "En af de Aderton". — Till en hel "*Flora Scandica*" har han gjort mångåriga studier, och såsom ett förarbete härtill bör anses hans "*Herbarium Normale*". En mera omfattande utarbetning af uppgiften är hans "*Summa Vegetabilium Scandinaviæ*" (Sthlm och Leipzig 1846). För den fullkomliga sanningen kunna vi visserligen icke gå i borgen, men man har åtminstone på fullt allvar berättat oss att hans mångåriga studier skulle

Digitized by Google

hafva gjort det för honom möjligt bevisa att Eiderfloden bildar icke allenast den historiska och politiska gränsen mellan Norden och Tyskland, utan äfven utgör en naturlig botanisk skiljolinie mellan en nordisk och en tysk flora. — Bland den mängd skrifter Fries utgifvit kunna nämnas ytterligare några med rent praktiskt syfte. Sålunda utgaf han år 1821 "Om brand och rost på säd", 1836 "Anteckningar öfver de i Sverige växande ätliga svampar" och samma år "Om Pilplanteringar och deras vigt för Landthushållningen". I synnerhet väckte afhandlingen om de ätliga svamparne stor uppmärksamhet. År 1860 utgaf han ett nytt och större planschverk: "Sveriges ätliga och giftiga svampar", som äfvenledes gjorde stort uppseende. — "Äro naturvetenskaperna något bildningsmedel?" är titeln på en stridskrift, som han utgaf 1842, och svaret torde väl icke behöfva angifvas. Dock — jag är rädd för att jag redan uppräknat alltför många af hans skrifter, ehuru jag är säker om att ännu ej hafva nämnt alla de vigtigaste, men jag tror mig likväl hafva anfört tillräckligt, för att läsaren må kunna fatta den store mannens betydelse för vetenskapen och — allting måste ju ta ett slut.

Från Fries' vetenskapliga verksamhet vilja vi för ett ögonblick vända oss till hans medborgerliga.

Docent blef han ju vid Lunds universitet 1814, innan han ännu var myndig. År 1819 blef han adjunkt i botaniken, hvilken befattning upprättades enkom för honom, och år 1824 erhöll han professorstitel. Redan förut hade han nästan ständigt måst förestå den botaniska professionen, då den ordinarie professorn, den förut omnämnde berömde Agardh, nästan alltid hade förfall, dels då han bevistade riksdagarne, dels på grund af resor och andra angelägenheter. Såsom vi hafva sett, var Fries äfven en flitig skriftställare och grundlade såsom sådan sitt anseende som vetenskapsman, men i ekonomiskt afseende voro hans utsigter allt utom ljusa, då han först efter tolf års tjenstgöring vid Lunds universitet erhöll lön, och den till på köpet otillräcklig. — Han fick emellertid lön och blef år 1828 botanisk demonstrator. Samma år erhöll han af staten ett stipendium för att öfvervara naturforskaremötet i Berlin. Härigenom kom han i tillfälle att bese en del af norra Tyskland samt Berlins museum, hvaraf han följande år föranleddes att utgifva sina "*Eclogæ Fungorum*". — Men, som det syntes, såg det mörkt ut för honom att vinna någon befordran vid Lunds universitet, och i Upsala voro utsigterna ej heller stort ljusare. Här funnos visserligen två professioner i botanik: den linnéska (hvilken hörde under medicinska fakulteten och omfattade hela naturhistorien samt farmakognosien, dietetiken o. s. v., men blifvit nästan helt och hållet botanisk samt hade äfven åt sig uppdragen vården om botaniska trädgården) och den borgströmska (uppkallad efter stiftaren och hörande till filosofiska fakulteten). Denna sistnämnda, som egentligen var afsedd för agronomien och den praktiska botaniken, hade likaledes i tidernas lopp blifvit rent botanisk, för så vidt som stadgandena gjorde det möjligt att få någon botanist som ville öfvertaga densamma, ty stiftaren hade uttryckligen bestämt att om bland de sökande funnes en vermlänning, skulle denne hafva företrädet framför de andra, och denna bestämning hade, i förening med den knappa lönen, gjort att alla professorerna föraktade denna lärostol. Universitetets dåvarande kansler, kronprinsen Oscar, ansåg det emellertid oförsvarligt att Fries ej skulle kunna erhålla en plats med en hans kunskaper någorlunda motsvarande lön. Derför förmådde han den dåvarande borgströmska professorn Sillén att mottaga ett pastorat i Vermland; sedan lades till denna profession samma lön som vid de öfriga, hvarjemte stadgandet om vermlänningars företrädesrättighet upphäfdes, och 1834 blef således den fyrtioårige Fries kallad till den sålunda omändrade borgströmska professionen, hvarefter han flyttade till Upsala 1835. Men knappt hade han lemnat Lund förrän Agardh blef biskop i Carlstad, och omedelbart derefter mottog Fries ett af Lunds hela studentkår undertecknadt bref, hvari han på det enträgnaste uppmanades att söka sig tillbaka till Lund. Då man i Upsala erhöll kännedom härom, infann sig hos honom å studentkårens vägnar en deputation, som bad honom att han skulle qvarstanna, och då han "efter den svåraste strid, jag haft att bekämpa", beslöt sig för att qvarstanna i Upsala, helsade studenterna honom med sång och lefverop. — Flyttningen till Upsala gjorde emellertid stort afbräck i hans litterära verksamhet i följd af den stora mängden professionen åtföljande göromål, hvartill kom att hans helsa började blifva vacklande. Ty efter utflykten ibland Roslagens skär (1824) måste han ända till 1860, då hans helsa, besynnerligt nog, förbättrades, beständigt tillbringa en tredjedel, ja till och med hälften af dagen till sängs. Det är nästan obegripligt att han under sådana förhållanden årligen kunde utgifva nya arbeten, af hvilka han, liggande till sängs, dikterade en stor del för sina söner och döttrar. — Ännu en mängd andra omständigheter afknappade hans arbetstid; sålunda var han medlem af komitén för uppgörandet af de nya akademiska statuterna, af komitén för ecklesiastikstatens pensionsväsende, af styrelsen öfver Ultuna landtbruksskola alltifrån dess första början o. s. v. Slutligen var han universitetets representant under riksdagarne 1844-45 och 1847-48. Vid riksdagen, der han emellertid ej var riktigt hemmastadd (dertill var han nämligen en alltför naiv, lyrisk, omedelbar och barnslig karakter), intresserade han sig i synnerhet för frågor som angingo undervisningen och landtbruket, men äfven i andra saker uppträdde han med lif och värma, och i diskussionen om lika arfsrätt för qvinnan kunde denna icke finna någon ifrigare förespråkare än han. Det var hans orubbliga öfvertygelse, såsom det ännu är, att "om olikhet i arf bör ega rum, så börde döttrarne ärfva dubbelt mot sönerna, ty en gosse som ej hjelper sig sjelf är intet arf värd, under det att de stackars flickorna nu knappt kunna hjelpa sig fram här i verlden".

År 1850 dog professor Göran Wahlenberg, linnésk professor samt en synnerligen utmärkt vetenskapsman, hvilken likväl långt för detta öfverlefvat sig sjelf. De naturvetenskapliga studierna i Upsala ordnades då sålunda, att en ny profession upprättades i zoologi och Fries helt och hållet öfvertog botaniken, medan medicinska fakulteten utvidgades med en lärostol för medicinsk kemi, farmakologi o. s. v. Vid samma tillfälle öfvertog Fries äfven Botaniska trädgården, och hvar och en som genomvandrar denna storartade anläggning måste intagas af den största häpnad öfver hvad Fries varit samt är i stånd att uträtta med det knapphändiga årliga anslaget — 3,000 rdr — som blifvit beviljadt till trädgårdens vidmakthållande och förseende med beständigt nya och sällsynta växter. Inspektionen öfver Botaniska trädgården behöll han äfven efter sitt afskedstagande år 1859, hvarvid han såsom pension fick behålla hela sin lön.

År 1839 blef Fries riddare af Nordstjerneorden och 1847 af Dannebrogen samt 1858 kommendör af Nordstjerneorden. Mellan 1840-50 och 1853-58 var han inspektor för Smålands nation. Vid naturforskaremötet i Kjöbenhavn var han ordförande för den botaniska sektionen, och vid det i Stockholm var han dess ordförande. Att han är en af de Aderton hafva vi redan nämnt. Dessutom är han medlem af så många in- och utländska lärda sällskaper, att hvarken han sjelf eller någon annan har reda på dem. "Svenskt biografiskt lexikon" uppräknar öfver ett tjog sådana, men är långt ifrån att upptaga dem alla. Här lemna vi dem alldeles åsido. Men hvad Fries sjelf städse ansett som sin största lycka och utmärkelse är det förhållande hvari han

Digitized by Google

alltid stått till studenterna, ett förhållande af ömsesidig kärlek och högaktning. Derför och då han, mer än mången annan, hade ordet i sin makt, valdes han tidt och ofta till ordförande, och vid det stora studentmötet i Upsala 1856 var det han som på Upsalastudenternas vägnar helsade deras gäster välkomna. — Nu lefver han ett lugnt och stilla lif, men verkar fortfarande för sin vetenskap och är sin "första kärlek trogen". Derför äro svamparne hans käraste sysselsättning, antingen nu erkebiskop Wingård hade rätt eller orätt, då han kallade denna kärlek "ett vetenskapligt medlidande, som med kärlek omfattar de lägsta och mest föraktade skapelserna". Äfven i andra afseenden är han en lycklig man, då han sedan 1832 lefver i ett lyckligt äktenskap med sin ungdomsbrud, Kristina Wieslander, som under ett trettiosjuårigt giftermål skänkt honom åtta barn, af hvilka några hafva dött. De två döttrarne äro lyckligt gifta i Upsala, och den äldste sonen, Theodor Magnus, är icke blott adjunkt i botaniken, utan äfven sin faders skicklige och nitiske medhjelpare vid vården af Botaniska trädgården.

Elias Fries är en af de klaraste stjernorna på Nordens vetenskapliga himmel; måtte hans lefnads afton bli lika lång och lycklig som hans ungdoms- och mannaår varit utmärkta genom verksamhet och sjelfförsakelse och som hans ära är välgrundad!

Minnen från Söderhafsöarne.

Bearb. af

L. H. Zink.

I.

Efterföljande skildring är ett utdrag ur de reseminnen som en f. d. engelsk konsul, Pritchard, utgifvit om sin vistelse på Samoaöarne eller, som de oftare kallas, De sjöfarandes öar. Författarens hemland är Tahiti, der hans fader, hvilken var konsul för Tahiti, Fidji-, Tonga- och Samoaöarne, hade sitt hemvist. Här tillbragte Pritchard d. y. sina barndomsår, bortklemad af drottningen och hennes svarta hoffolk, och sedan hans uppfostran blifvit fullbordad i England, återvände han till Söderhafsöarne. Under hans frånvaro hade fadern bytt om bostad, då drottning Pomare nödgades erkänna fransmännens öfvervälde. Den engelske konsuln hade vid detta tillfälle bistått drottningen med råd och dåd samt så bestämdt motsatt sig Frankrikes fordringar, att detta lands ombud lät fängsla och förvisa honom för att få ett slut på striden och drottningens motstånd. Efter en mellan de båda ländernas regeringar förd skarp notvexling, som var nära att framkalla ett krig, lät England omsider saken falla och flyttade sitt konsulat till Samoa. Då den yngre Pritchard återvände från Europa år 1848, sammanträffade han här med sina föräldrar och bodde nu på Samoa i tio år, hvarefter han blef konsul på Fidjiöarne, i hvilken egenskap han der verkade till år 1863. Det torde således blifva svårt att finna någon som bättre än han, med sin kännedom om infödingarnes karakter, språk och traditioner, är i stånd att lemna en klar och pålitlig framställning af förhållandena på dessa öar, hvilkas seder och bruk äro i högsta grad egendomliga, ty det är först på sista tiden de första böljslagen af den sig utbredande europeiska odlingen hunnit dessa aflägsna öar; kampen mellan det nya och det gamla är ännu långt ifrån att vara utkämpad; hedendomen är icke öfvervunnen, och ehuru missionsverksamheten har haft god framgång samt infödingarne ej längre uppäta sina slagna fiender, är likväl deras vildhet ännu ej utrotad.

Hvad Pritchard berättar om sin ankomst till dessa öar gifver oss straxt en karakteristisk bild af förhållandena; det utgör liksom en liten vignett till hela den efterföljande skildringen, hvilken genast försätter läsaren på den rätta ståndpunkten och kommer honom att betänka den gamle vise mannens ord: "stick ditt finger i jorden och lukta i hvad land du är".

Det var under en vacker och månljus natt den unge engelsmannen närmade sig handelsplatsen Apia på Upolu, en bland de största af öarne och der den engelske konsuln har sitt säte. Medan skeppet strök längs utmed korallrefvet, på endast en half mils afstånd från land, hörde man ombord ett ihållande skjutande från kusten och det enformiga ljudet af snäcktrumpeter, hvarmed blandade sig vildarnes genomträngande tjut och skri. Det dröjde ej länge förrän lotsen infann sig ombord och berättade att en afdelning krigare om natten hade anfallit en köping samt att en häftig fäktning egt rum. "Då vi svängde omkring refvet för att hinna in till ankarplatsen, sågo vi i fjerran en ovanlig och vacker syn — en flotta om åtta kanoter, som kommo seglande från öster och, kort efter det vi kastat ankar, passerade udden som skyddar hamnen. I aktern af hvarje kanot stod en krigare, hvars svärtade ansigte och med olja ingnidna kropp lyste i den uppgående solens strålar. Ursinnigt tjutande, sprang mannen omkring under de vildaste åtbörder, i det han svängde sin klubba öfver hufvudet. Vid hans fötter låg hufvudet af en fallen fiende, och den tappre krigaren prisade sitt eget mod och sin tapperhet, på samma gång han förkunnade af hvad härkomst den mannen var hvars hufvud utgjorde hans segertecken. Kanoterna, hvilka framdrefvos medelst tio åror, rörde sig långsamt i hamnen mellan skeppen, liksom för att visa sina trofeer för de på stranden samlade infödingarne och de häpne sjömännen, hvilka från skeppen betraktade det sällsamma skådespelet.

Samoanarne äro ett vackert, kraftigt och mycket krigiskt folk; alla männen öfvas från barnaåren i att begagna klubban och spjutet, och vid inträffande krig drager hela folket i fält, anfördt af sina höfdingar. Landet är deladt mellan en mängd stammar, som ligga i beständiga fejder med hvarandra, än för att hämnas någon höfdings död, än för att afgöra inveckladе arfstvister, men i de flesta fall är det en eller annan Helena som gifver anledning till striden. Det finnes nämligen ett obevekligt lagbud som säger: "Den qvinna som en gång gift sig med en höfding upphör aldrig att vara hans hustru", äfven om han förskjuter henne för en yngre och rikare bruds skull. Tager en annan höfding henne till äkta, så är äfven kriget med detsamma förklaradt. Men ibland får striden en allmän karakter, när flere stammar sins emellan sluta förbund för att tillkämpa sig herraväldet öfver sina grannar på de närbelägna öarne. Det segrande partiet får då *malo* — d. v. s. rättighet att bo i de underkufvades land — och full eganderätt till deras boskap, jord och döttrar, men först måste underkastelsen ega rum.

Digitized by Google

Lastade med sten, ved och klufna bamburör, komma de slagnes höfdingar och kasta sig till marken för segrarnes fötter, utan att säga ett enda ord. Är motpartiet benäget för att sluta fred, få de förra uttryckligen lof att resa sig upp och vända om till hemmet för att träla under sina nya herrar; men är segrarens blodtörst ännu ej stillad, mördas de bönfallande utan barmhertighet på stället, och då ve deras arma land! Ceremonien kallas *"ifoga"* och uttydes på följande sätt: "Vi äro slagna, vi underkasta oss, vi äro edra slafvar för att tjena eder, vi äro edra svin för att slagtas". Bränslet och stenarne äro sinnebilder för ugnen, och bamburören antyda antingen redskapet hvarmed de såsom svin skola skäras upp för att stekas, eller käppen hvarmed de såsom slafvar skola tuktas.

När ett krig håller på att bryta ut, blifva qvinnor och barn samt allt flyttbart gods förda till en befästad plats i det inre af landet eller ock bortskickas de till några aflägset boende bundsförvandter. Detta gäller likväl icke om höfdingarnes och de mest ansedda infödingarnes hustrur, ty dessa åtfölja sina män i striden för att vårda dem, om de blifva sårade, "och", säger Pritchard, "jag har sett flere af dessa qvinnor under slagets hetta, när kulorna hveno omkring deras hufvuden, visa långt större kallblodighet, då de hemtade vatten åt de sårade, än de stridande, som stodo och sköto".

I hvarje distrikt hafva krigarne från hvarje stad fått sig sin bestämda plats i slagtordningen anvisad från urminnes tider: somliga bilda förtruppen, andra höra till hufvudstyrkan och andra åter till reserven. De städer som utgöra förtrupperna innehafva dervid en hederspost, och ehuru de städse tillfogas den största manspillan, göra de likväl alltid anspråk på att gå främst i striden; afstode de sin plats åt andra, så skulle de ådraga sig en skamfläck, hvarifrån ingenting skulle kunna rentvå dem. Men såsom belöning för den fara de löpa få de vid festerna den största anparten af maten samt blifva dessutom bespisade före alla andra, hvartill kommer att man i allmänna angelägenheter inhemtar deras mening först af allas.

Hären och flottan hafva hvar och en sin egen styrelse, bestående af höfdingar och gamla bepröfvade krigare, hvilka, oberoende af hvarandra, uppgöra planer till krigens utförande, medan presterna välsigna manskapet, anropa om framgång och lycka samt förbanna fienden. När flottor från olika distrikter förena sig, strida de hvar och en under sin flagga, och på samma sätt hafva förbundna krigare till lands hvar sitt fälttecken, vissa figurer, som äro målade i rödt, svart eller hvitt på deras kroppar, eller ett skal af ett bestämdt musselslag, hängande på ett band omkring halsen, eller håret uppsatt på ett eller annat fantastiskt sätt. Dessa kännetecken äro alldeles godtyckliga och ombytas hvarannan eller tredje dag.

I likhet med de gamla grekerna och trojanerna, inleda dessa nakna hjeltar striden med utmanande rop och skällsord. — "I bananasätande manonokarlar, måtte *moso* (djefvulen) äta er hals!" — "Måtte tungan vissna på er, I kokosätare från Aana!" — "Här har jag en klubba att slå eder för pannan med, I svin från Savaii!" — "Stek den kungen från Atua, som nu skall falla för mitt spjut!" — "Se här den menniskoätande bössan; hvar finns bland er ynkryggar någon som vågar kalla sig för en man?" — När de gå i striden, sätta de på sig sina grannaste prydnader, och innan de inlåta sig i en afgörande drabbning, hålles en storartad mönstring och anställes en festmåltid för hela hären. Efter slaget föras de dödade fiendernas hufvuden i triumf förbi höfdingarne och det församlade folket. Det är för krigaren ett herrligt ögonblick, då han går förbi höfdingarne med sitt bloddrypande segertecken, medan alla tilljubla honom sitt bifall. Under häftiga språng dansar han fram, med svärtadt ansigte och hela kroppen skinande af olja, i det han kastar sin klubba högt upp i luften för att sedan fatta tag i den mellan sina ben eller bakom sin rygg. Ibland bär han sjelf sin döde fiendes hufvud, ibland bär en hans kamrat det framför honom, medan han sjelf dansar rundtomkring detsamma och ropar: "Jag har min man, jag har min man!" Det är den unge samoanarens högsta ärelystnad att sålunda erhålla offentliga tacksägelser och sedan vid hemkomsten höra kamraterna berätta om hans bedrifter; när då de unga flickorna kasta beundrande blickar på honom och säga att han är tapper, antager han en likgiltig uppsyn, på en gång blyg och förtjust öfver att vara dagens hjelte; halft friande, men likväl i en ton som förråder att han vet det de unga flickorna akta på hans minsta vink, beder han dem skaffa sig någonting. Lycklig den som bringar honom föremålet; hennes ärelystnad går endast ut på att blifva hans hustru, ehuru hon också är säker på att blifva förskjuten och, innan månaden gått till ända, få lemna sin plats åt en annan. När segermarschen är slutad, läggas de dödade fiendernas hufvuden i en hög midtpå stadens torg, den förnämste höfdingens öfverst, och finnas bland åskådarne slägtingar till någon af de fallne, anhålla de att få den dödes hufvud utlemnadt åt sig, så att de må kunna hemskicka det till hans familj; de andra begrafvas på stället. Liken få qvarligga på marken såsom byte för foglar och hundar, såvida icke vänner och slägtingar igenkänna den döde och låta begrafva honom — en pligt som samvetsgrannt uppfylles, så att icke den fallnes vålnad skall förfölja dem eller vandra omkring på slagfältet, förtviflad och beklagande sig öfver ödet, som lät hans ben ligga och ruttna på marken till föda åt hundarne. När under en mörk, stormig afton vinden klagande stryker fram öfver valplatsen, hör man ofta infödingarne säga: "Tyst! hör anden som klagar" — *"O au maalili, O au maalili!"* ("jag fryser, jag fryser"); det tjenar till ingenting, om man säger dem att det är endast bladen som susa och vinden som sveper öfver heden — de tro lika fast att det är deras döda, obegrafna fiender som spöka.

Samoanarne taga inga manliga fångar, men qvinnorna deremot skonas ibland d. v. s. tillfalla segrarne. I civiliserade länder anser man vanligtvis denna lott vara värre än döden, men på Samoa hysa qvinnorna härom en annan mening och föredraga obetingadt att lefva såsom segrarnes hustrur framför att dö såsom de öfvervunnes. Qvinnor som äro beslägtade med båda partierna gå obehindradt från det ena lägret till det andra, och hvad som om qvinnan i hela verlden öfvergått till ett ordspråk — att hon har lättare för att upptäcka en hemlighet än att bevara den — det gäller äfven här. Hafva höfdingarne beslutat en eller annan större strategisk rörelse, är deras afsigt straxt känd i hela lägret, och qvinnorna skynda sig genast att underrätta fienden derom; men så länge det ej blir tal om ett direkt anfall, gör också motparten ingenting för att förhindra planen.

I Apia, der de hvita hafva sin koloni, blef Pritchard i tillfälle att studera vildarnes krigssätt, ty vid hans ankomst hade just ett allmänt krig utbrutit. Innebyggarne i de två största landskapen der på ön, Aana och Atua, hade under en längre tid blifvit förtryckta af innevånarne på en närbelägen ö, Manono; dessa senare återigen understöddes af vildarne på Savaii, den största bland öarne i denna arkipelag, och hade nu rest sig för att frigöra sig från de främmandes *"malo"*. Då de hvita i Apia en vacker morgon vaknade, hade de förenade härarne från Atua och Aana slagit läger på ena sidan om hamnen, medan fienden höll den andra besatt. Å bägge sidor var man omkr. 3,000 man stark. De hvita befunno sig sålunda, oaktadt sin neutralitet, mellan tvänne eldar, och den engelska konsuln skyndade sig att genast barrikadera sin egendom, och då man vanligen

Digitized by Google

blef varnad i rätt tid när en batalj förestod, samlade sig alla kolonisterna bakom den vall af gamla tunnor som han hade låtit uppföra, för att vara i säkerhet för kulorna. Aanaboarne uppeldades af att sålunda strida under de hvita männens ögon, och den verksamhet de utvecklade gaf inom kort upphof till en strid. De hade bygt sig stora båtar, liknande hvalfångarnes och rymmande 80-100 personer, hvilka de framdrefvo med åror, liksom deras kanoter. Rundtomkring dem löpte en barrikad af bamburör, hvilken man ansåg vara nog stark att motstå fiendens kulor. Deras krigsfartyg hade blifvit konstruerade af en uppfinningsrik yankee, en kolonist som var besvågrad med några af de förnämsta höfdingarne i Aana. Den ena veckan efter den andra besköt flottan fiendens förskansningar, men utan att lyckas skjuta bresch. De förenade aana- och atuahärarne ryckte derför närmare och slogo läger på ett afstånd af knappt 1,500 alnar från sina motståndare, och nu blef striden liflig efter samoanarnes sätt att se saken. Som oftast gick det illa, och infödingarne på Manono beskylde derför sina bundsförvandter för brist på mod. En dag, då några af höfdingarne tvistade om hvems skulden var, inberättade några qvinnor att det andra partiet var ute på plundring samt att dess läger stod tomt.

Det var en lördag och på denna dag brukade de allierade från Aana och Atua förse sig med lifsmedel till söndagen, då de voro kristna, som strängt iakttogo sabbatens helgd och på den dagen högst ogerna stridde eller lagade mat. Här erbjöd sig nu för krigarne från Savaii ett tillfälle att visa sitt mod, och en halftimme derefter, innan qvinnorna hunno skynda ned till Matapele och i det andra lägret sprida underrättelsen om det förestående anfallet, störtade 500 savaiianare till anfall, modiga i vissheten om att de ej skulle möta något allvarsamt motstånd. Utanför lägret hade aanarne uppstält en vakt på tolf man — hela den besättning de qvarlemnat. Dessa tolf man stodo bakom ett stort träd, och deras gevärseld uppehöll de 500 hjeltarne i fulla fem minuter. Slutligen föllo tre af de tolf dödligt sårade; deras kamrater uppsamlade dem och drogo sig derpå tillbaka, hvarefter fienden tog till sig nytt mod och stormade in i lägret för att uppbränna hyddorna och förstöra fruktträden. Hela trakten hade emellertid blifvit gripen af bestörtning, och aanska flottan, som legat förtöjd bakom en udde på något afstånd derifrån, seglade nu upp och besköt de inträngande fienderna; samtidigt återvände de furagerande i små flockar och sökte hålla stånd här och der, men oordnade och saknande anförare, drefvos de utan svårighet tillbaka. "I detsamma jag stod och tittade ut mellan två tunnor", berättar Pritchard, "fick en förbiilande ung atuahöfding sigte på mig.

— Kan du se oss springa på detta sätt och ej vilja säga oss huru vi skola kunna drifva savaiianarne tillbaka! utropade han och sprang bakom ett träd.

— I skolen hålla stånd och slåss, svarade jag.

— Hålla stånd! Hur kan jag hålla stånd? Kulorna börja regna allt tätare, under det jag står här och talar med dig.

Jag vet icke hur det kom sig, men i nästa ögonblick stod jag bredvid den unge höfdingen, med min kikare i handen. "Se der", sade han, "hålla dina vänner Lilo och Pouri på med att föra fram savaiianarne, och här står din vän Pulepule nära att blifva dödad." Tätt bredvid var en omkr. 3½ aln hög stenmur, ett slags bro eller fördämning, 30-40 alnar lång, som gick från vägen nedåt stranden; en liten styrka kunde bakom denna mur hålla stånd mot en öfverlägsen fiende, ty på andra sidan vägen betäcktes man af en flod, som slingrade sig genom ett träsk. Häftigt beskjutna af fienden, skyndade vi till denna mur, men kulorna flögo öfver våra hufvuden, ty hänförda af sin stridslust, skjuta samoanarne nästan alltid för högt, och vanligtvis smäller skottet af för dem innan de hunnit sigta. Åtta af Pulepules landsmän slöto sig till oss, och den ena hälften laddade medan den andra sköt; till en början gingo deras kulor öfver målet, men då de märkte att fiendens ej genomträngde muren, sigtade de bättre. Pouri och Lilo förde emellertid sina män mot oss, framryckande från träd till träd, tills de ej voro längre bort från muren än femtio alnar. De framrusade nu, men hejdades af de tio bössorna; de gjorde ännu ett försök, som dock hade lika liten framgång; salfvorna följde alltför tätt på hvarandra att fienden skulle kunnat närma sig, och då det ej var dem möjligt att ladda sina gevär utan att blottställa sig för atuanarnes kulor, som nu träffade säkrare, fälde de modet och började draga sig tillbaka.

— Och nu? sporde Pulepule.

— Förfölj dem från träd till träd.

Härvid voro bägge parterna lika blottstälda, hvarför savaiianarne, som voro sina motståndare öfverlägsna i antal, åter höllo stånd. Då man nu ombord på båtarne märkte att Pulepule hade tillbakaslagit fienden, närmade man sig kusten och savaiianarne kommo nu mellan tvänne eldar. Förgäfves ropades ut till flottan att man derifrån skulle landstiga och afskära fienden återtåget; de tyckte det vara säkrast att qvarstanna bakom sina bambuskansar, och savaiianarne drogo sig obehindradt tillbaka. Infödingarne från Aana och Atua togo derpå åter sitt läger i besittning, men endast för att beklaga den förlust de lidit, ty under striden hade en afdelning snabbfotade savaiianare fört bytet i säkerhet. Medan de under veklagan betraktade de rykande ruinerna efter sina hyddor, kröp en ung gosse fram under ett golf af bamburör. Det var en af de tolf som qvarlemnats till lägrets försvar, och han hade blifvit sårad i ena höften, då han sprang tillbaka. När han sett att han ej kunde smyga sig bort, hade han krupit ned under golfvet i en af höfdingarnes hyddor, hvarefter fienden satt eld på densamma. De torra kokosbladen, hvarmed taket var täckt, stodo inom ett ögonblick i ljusan låga, innan bamburören, som bildade golfvet och voro alldeles gröna och friska, hunno fatta eld, så att han undslapp med blotta förskräckelsen och med att håret blef något svedt. En annan hade räddat sig på samma sätt; denne man var sårad i bröstet, så att kulan gått rakt igenom honom. Såren baddades med kallt vatten och förbundos med friska pisangblad. Detta upprepades hvarje dag, och efter sex veckor voro patienterna återstälda. Sår som hos europeer framkalla inflammation och medföra döden läkas af dessa öboar med endast kallt vatten och en noga iakttagen renlighet.

Vid många tillfällen ådagalade samoanarne en hög grad af personligt mod, ehuru de, öfverhufvud taget, ej hunnit blifva riktigt förtrogna med skjutvapnens behandling. Kort tid efter det lägret blifvit öfverfallet af den aansk-atuanska hären beslöto höfdingarne att angripa fienden, som hade sitt qvarter i staden Mulinuu. Sedan trupperna blifvit mönstrade, utlofvades en bössa i belöning åt den som bemäktigade sig en palissad från det fientliga lägret. Genast framträdde två karlar, hvilka förklarade sig villiga härtill. För att närma sig stället, måste de anfallande krypa längs utmed flodstranden, der de vid inträffande ebb doldes af en låg sluttning. Staden var omgifven af en tolf fot bred graf och i granskapet hade alla träd och buskar blifvit uppryckta, så att en anfallande fiende ej skulle kunna finna något skydd. Förskansningarne bestodo af i marken neddrifna kokosstammar; dessa voro fem alnar höga och bakom dem höjde sig ett bröstvärn, så att man, skyddad af detta, kunde skjuta på fienden. Då de anfallande hade kommit på ett afstånd af inemot 40 alnar, sprungo de upp och störtade framåt, och när fienden öfverraskades af denna oförvägenhet, lycka-

Digitized by Google

des flere intränga i staden, der en häftig fäktning uppstod. Emellertid hade de två börjat söka upprycka hvar sin palissad, men innan detta lyckades dem, hade deras kamrater blifvit tillbakadrifna, då de anfallna under tiden erhållit förstärkning. Medan de öfriga togo till flykten, fortsatte de två att söka rycka upp palissaderna, tills de träffades af fiendens kulor och nedstörtade i grafven. Lyckligtvis hade man inne i skansen ej märkt deras företag, hvarigenom de undgingo att blifva gjorda ett hufvud kortare, och då deras vänner saknade dem vid mönstringen, utskickades en afdelning att söka efter deras lik. De hade båda blifvit sårade i låret, utan att likväl kulan tillfogat benet någon skada och, trots plågorna hade de, under det savaiianarne begräto sina döda, obemärkt släpat sig ned till stranden, der de påträffades af sina kamrater, mödosamt krypande framåt och lemnande en lång blodstrimma efter sig. Sex veckor derefter voro de åter i stånd att möta fienden med sina nya bössor, hvilka de ärligt förtjent, ehuru de ej lyckats ur striden hemföra det bestämda segertecknet.

Kolonisterna deltogo aldrig i infödingarnes strider, och det uppväckte icke hvarken vrede eller misstro att den unge Pritchard visade sig i de fientliga lägren och stod på en vänskaplig fot med både Pulepule och Lilo. Han fick akta sig för kulorna så godt han kunde och tilläts komma och gå när det behagade honom; i detta hänseende voro samoanarne mycket liberala. En dag sade han åt några af höfdingarne på aanska flottan att han hade för afsigt att föra två bössor till Mulinuu, till en ung fientlig höfding som hette Fatupaito, men att de skulle få bössorna, om de kunde gripa honom på detta hans försök. De gingo genast in på Pritchards förslag, ty de ansågo det vara omöjligt att en hvit man skulle kunna öfverlista dem, hvarför de på förhand betraktade sig såsom egare af de två bössorna. Efter en veckas förlopp erinrade en af höfdingarne Pritchard om vadet: "Raska på litet nu, så att jag kan få de der bössorna som Fatupaito skall ha". Sedan man språkat om åtskilligt annat, föreslog den unge engelsmannen att de skulle göra en utflykt till sjös i hans båt; då infödingen jakade härtill, gick Pritchard efter två segel, af hvilka det ena var svept omkring de två bössorna. Sedan de en stund seglat omkring i hamnen, föreslog Pritchard att man skulle halla nedåt Mulinuu till och taga fiendens förskansningar i närmare betraktande. Äfven härpå gick infödingen in, då Pritchard förklarade att fienderna ej skulle skjuta på deras båt, troende att det var ett vänskapligt besök man gjorde dem. Då de kommo närmare, sade Pritchard åt höfdingen att han skulle lägga sig ned i båten, och infödingen, som kände sig något orolig öfver att vara så nära fienden, efterkom uppmaningen, hvarefter Pritchard framtog bössorna och bredde ut seglet öfver honom. Dem emellan vexlades sedermera ej ett enda ord, och i land trodde man att engelsmannen var ensam. Då Pritchard kom helt nära bränningen, satte han båten upp i vinden, medan en skara krigare, beväpnade med bössor, spjut och klubbor, samlade sig på stranden, nyfikna att få veta hvad han ville. Pritchard ropade nu på Fatupaito, för att säga att han hade bössor med sig åt honom och att man skulle låta en gosse vada ut och hemta dem, emedan båten var i ballast. Gossen fick bössorna, och Pritchard stack sedan ut från land. En stund derefter sträckte infödingen fram hufvudet ur seglet, under hvilket han, af fruktan att blifva upptäckt, legat så orörlig som om han varit död. "Kom fram nu", sade Pritchard, "Fatupaito har fått sina bössor, och du har hjelpt mig dervidlag", och nu var det hans tur att skratta på höfdingens bekostnad. Men för att motpartiet ej skulle kunna skryta alltför mycket öfver bössorna, lät han det veta att i båten legat gömd en atuansk inföding, som det ej haft tillräckligt fint väderkorn att upptäcka.

Sedermera kom Pritchard i tillfälle att se infödingarne kämpa till sjös. Den ofvan omtalade amerikanske skeppsbyggaren hade åt aanarne bygt ett krigsfartyg af helt ny konstruktion. Två båtar, som voro öfver 120 fot långa, förenades genom ett däck, hvilket bildade ett aderton fot bredt golf mellan dem; i midten af detta golf var anbragt ett stort skofvelhjul, som drefs omkring med tillhjelp af ett spel. Det behöfdes inemot tio personer för att sätta maskinen i gång, och i godt väder kunde detta flytande batteri tillryggalägga en mil i timmen. Rundt omkring däcket var uppförd en barrikad af kokos- och bambupalissader, och öfver ena ändan af fartyget var uppsatt ett tak. Båtarnes för och akter voro i vattengången försedda med tre alnar långa jernspjut, och detta dubbelfartyg var bestyckadt med fyra niopundiga kanoner och fyra karonader samt hade en besättning af 300 man. Det erhöll namnet "Le Taumuasila" eller "Väduren". För att kunna bjuda denne farlige motståndares petsen hade motpartiet — med tillhjelp af en skeppsbyggare från Tonga, berömd för sina utmärkta fartyg — bygt tre stora dubbelkanoter, som hvar och en rymde 150 man; äfven dessa fartyg voro försedda med barrikader af kokos- och bambustammar.

Ön Manono skiljes från Upolu endast genom ett sund, som ej är mer än ¾ mil bredt; här har man en ypperlig stridsplats för båtar och kanoter, ty korallrefvet utanför bildar en naturlig dam mot hafvet, så att här alltid är smult vatten.

En dag stötte de tre dubbla kanoterna ut från Manono för att utmana "Taumuasila". Utmaningen mottogs, och Pritchard, som just befann sig der, sprang ombord på den för att öfvervara bataljen. Kanoterna hade lagt sig för ankar ute i sundet och inväntade sin motståndare, hvilken långsamt närmade sig utan segel och åror. Från landsidan sprang nu upp en frisk bris, synnerligen gynsam för de stora kanoterna, som gjorde 2¼ mil i timmen då de satte till seglen, och nu gjorde de en lov kring sin motståndare för att söka på den upptäcka en blottad punkt, mot hvilken de kunde börja anfallet. Slutligen öppnade den största af dem, "Seli", elden mot "Taumuasila" med två niopundiga kanoner; afståndet mellan dem var 150 alnar. Kulorna träffade barrikaden, som skälfde för de häftiga stötarne, men då de för öfrigt ej förorsakade någon skada, gaf den på Väduren kommenderande höfdingen sitt folk befallning att ej besvara elden förrän fienden kom närmare. Straxt derefter började skjutningen från de två andra båtarne med äfven niopundingar och med samma resultat, och då fienden såg att "Taumuasila" ej besvarade elden, gjorde han min af att lägga till vid dess sida för att kasta sina höga master och segel öfver fartyget och sedan äntra detsamma.

Det var derför på tiden att "Taumuasila" tänkte på att begagna sina kanoner. Dess första salfvan besvarades från den fientliga flottan med ett hånande tjut, ty kulorna studsade af mot den med bamburör beklädda relingen, och man började nu med allvar tänka på att bemäktiga sig Väduren. På Pritchards råd fördubblades laddningen, och vid nästa salfva sköts bresch i "Selis" barrikad, så att dess manskap blef utsatt för fiendens gevärseld. De två fartygen voro endast fyrtio alnar från hvarandra, men ur stånd att tygla sin ifver, darrade skyttarne så häftigt på handen, att endast få af deras skott träffade. Ännu en salfva och "Taumuasila" svängde om för att med sitt jernspjut borra kanoten i sank; "Seli" hade likväl redan uppgifvit fältet och styrde nu öfver mot Manono, åtföljd af sina två sekundanter, och några minuter derefter lågo de alla tre förtöjda under kusten. Förslag väcktes att "Taumuasila" skulle begagna sig af sin seger och söka bemäktiga sig den illa åtgångna "Seli", och efter en stunds öfverläggning skred man till verket, ehuru manskapet var af den åsigten att det hade gjort nog för den

Digitized by Google

gången. "Taumuasila" lade sig derför på ett afstånd af omkr. 80 alnar från kamraterna, men vände slutligen om efter en halftimmas kanonad. Att stå och skjuta bakom barrikaden var lätt, men att äntra "Seli" under en häftig eld från stranden var en helt annan sak.

Af det föregående torde läsaren hafva insett att samoanarne i viss mån ej sakna mod, hvilket likväl ej gagnar dem särdeles, då de icke hafva hvarken disciplin eller goda anförare. Med begärlighet omfatta de hvarje förbättring i deras krigföring, i synnerhet om de derigenom blifva skyddade under striden. Bakom en barrikad af färskt bambuträ är man nästan fullkomligt fredad för deras gammaldags musköter, och en liten kanonkula gör alldeles ingen verkan, om den skjutes genom stammen af ett kokosträd, hvari saften ännu finnes qvar. Europeernas skjutvapen hafva allaredan till en stor del undanträngt infödingarnes spjut och lansar samt gifvit deras krigföring en viss civiliserad prägel; men ehuru man på öarne erkänner dessa vapens företräden, tänker man likväl med en suck tillbaka på de gamla goda tiderna, då styrkan och fintligheten fälde utslaget; derför är också klubban ännu i denna dag dessa öboars favoritvapen, hvarmed de bruka afgöra sina enskilda tvister.

Sålunda bevittnade Pritchard en gång en tväkamp på klubba mellan två storväxta höfdingar, som bägge höllo sex fot. Denna strid egde rum efter det ofvan omtalade krigets slut i en stad i Aanalandet, hvarest funnos två rivaliserande höfdingar, Tui-o-le-Mouga och Saga. De voro hvarandra nästan jemngoda i rang och makt samt dertill beslägtade, såsom i allmänhet är fallet med de stora höfdingarne. Staden hade anordnat en fest för en mängd gästvänner från Atua, och då måltiden var slutad, föreslog Tui att till gästernas ära skulle uppföras en dans; men häremot gjorde Saga den invändningen att det vore omoraliskt att dansa, ty efter krigets slut hade han blifvit en särdeles varm anhängare af kristendomen, och i hvarje by som eger två rivaliserande höfdingar förfäktar vanligtvis den ene kristendomen eller ger sig till katolik, om hans motståndare är protestant.

Kl. 8 på aftonen flammade bålen lustigt i "Fall-tell", eller "Det stora huset", der gästerna undfägnades. Sång och handklappningar tillkännagifva att dansen har börjat. Gästerna befinna sig i ena ändan af huset, värdarne i den andra och i midten äro anbragta två eldstäder. Der dansas i tur: först är det ena partiet inne och sedan det andra, och härunder vidmakthålles elden på det närmaste bålet omsorgsfullt, så att de utanför stående åskådarne från den omkringliggande trakten kunna se de festligt smyckade dansandes olika ställningar. Dansen öppnas af ett halft tjog gossar, som derefter lemna rum för en flock unga flickor, och sålunda byta de två könen af hvarandra tills den förnämsta damen och höfdingen omsider sluta turen, hvarefter elden flyttas öfver till det andra partiet, och så fortgår det sedan ända till daggryningen. Än äro rörelserna behagfulla, än djerfva, men alltigenom enformiga, hvilket gör att en främling snart tröttnar vid dem. Musiken utgöres af sång, ackompanjerad af handklappningar och slag på öfver bamburör utspända hudar.

Värdarne hade knappt hunnit sluta den första turen under anförande af Tui sjelf, då Saga instörtade i huset, med klubban i handen, och högg in på dem som voro honom närmast, utan att bekymra sig om huruvida de voro qvinnor eller män.

— Det är jag som låtit dansen börja, och skall du slå någon, så slå mig.

— Så slår jag då Tui-o-le-Mouga! utropade Saga, hvarpå de båda höfdingarne rusade ut.

Det var klart månsken, så att man kunde se hvar och en af deras rörelser. Tui grep en på marken liggande käpp för att parera den andres hugg, men vid tredje slaget gick den af, och Saga stod med lyftad klubba, utan att i sin förbittring rätt veta hvad han hade gjort. I samma ögonblick räckte Tuis son sin fader en klubba, och nu gick det på allvar löst med hugg och pareringar, som skulle hafva kunnat tillfredsställa den mest nogräknade fäktmästare; men innan någon af de stridande blef allvarsamt sårad, störtade deras folk fram och skilde dem åt, sedan likväl först Saga i sitt raseri hade gifvit flere af dem några eftertryckliga slag i hufvudet, hvilka tecken på hans ärfda makt och myndighet hans undersåtare mottogo med största undergifvenhet. Det föreföll nästan som om de ansågo det vara en välsignelse att pryglas af honom, men verkliga förhållandet var att de för ögonblicket tänkte endast på att förekomma det de två höfdingarne, med hvilka stadens hela befolkning var på ett eller annat sätt beslägtad, tillfogade hvarandra någon skada; ty om så skedde, kräfde det blodig hämd, och följden kunde lätt blifva att staden delade sig i två partier och ett inbördes krig sålunda uppflammade. Det var derför likgiltigt hvem huggen träffade, blott de icke tillfogades höfdingarne. Slutligen begåfvo sig de två höge herrarne hem, men deras folk sutto uppe hela natten för att låta prygla sig, i fall så behöfdes och i alla händelser för att hindra en sammandrabbning, om Saga mottog den utmaning Tui hade skickat honom att infinna sig till tväkamp med bössa eller klubba så snart han ville. När det dagades påföljande dag, höllo stadens vise män rådplägning och begåfvo sig derefter i en högtidlig procession först till Saga och sedan till Tui, och efter att hafva utfört ceremonien *"Ifoga"*, bådo de dem utösa sin vrede öfver sitt älskade folk och sjelfve åter blifva vänner. Bägge höfdingarne mottogo med nådigt välbehag deras *"Ifoga"*, och dermed var striden slutad för den gången.

Pritchard råkade sjelf en gång ut för den oturen att få smaka klubban. En afton, då han promenerade i en liten lund af kokosträd, såg han flere infödingar springa omkring framför hans broders förrådshus, hvarvid de svängde sina klubbor och ropade på hämd öfver en person inne i huset. Då han visste att hans broder var ombord på sitt skepp, som låg ute i hamnen, skyndade han fram till huset; men i samma ögonblick han uppnådde dess port, omringades han af fem män, som befunno sig i ett mycket otillräkneligt tillstånd. Der vexlades dem emellan ej många ord, förrän den ene af dem lyftade klubban. Pritchard sprang åt sidan och flydde in i en gränd mellan två stenmurar, der han var skyddad mot anfall bakifrån. Han hade endast en promenadkäpp af fiskben att försvara sig med, och han hade ej väl hunnit intaga en säker ställning förrän den som först angripit honom ånyo störtade mot honom. Då infödingen höjde klubban, gaf Pritchard honom med käppen ett så våldsamt slag i ansigtet, att han miste både syn och hörsel, uppfångade ögonblickligen vildens klubba med sin högra hand och sjönk ned på knä för att minska slagets verkan, men nu framskyndade två andra och ryckte det eröfrade vapnet från honom, medan en tredje gaf honom ett slag med sin klubba. Pritchard slog likväl denne senare så häftigt i ansigtet med sin käpp, att han skyndsamt drog sig tillbaka. Ännu en gång framrusade den förste angriparen, denna gång likväl försedd med en stor knölig klubba; tjutande svängde han den öfver Pritchards hufvud, men erhöll i detsamma ett väldigt slag i ansigtet af käppen, ty också hans motståndare hade nu blifvit uppretad. Åter uppfångade Pritchard denne infödings klubba med händerna och satte sig i besittning deraf, innan någon af vildarne hann komma kamraten till hjelp. Infödingen hade nu fått nog af leken och aflägsnade sig med blodet strömmande utefter ansigtet; Pritchard hade deremot blifvit sårad i handen, men behöll klubban. Då infödingarne några dagar derefter ångrade sig, kommo de för att urskulda sig och erbjuda skadeersättning.

Digitized by Google

Höfdingen dömde dem att i böter erlägga en gris, hvilken tillföll honom sjelf, och någon annan godtgörelse för sin sårade hand och sina ömma skuldror fick Pritchard ej, då saken icke vidare fullföljdes af engelske konsuln.

Undvikas kan naturligtvis icke att tvister uppstå mellan infödingarne och de hvita, och det blir då konsuln som dömer dem emellan. Vanligtvis är hans myndighet nog, men ibland blir saken så invecklad och allvarlig, att man ser sig tvungen söka hjelp hos cheferna på de örlogsfartyg som då och då besöka öarne för att visa sin flagga och gifva konsulerna handräckning, om så behöfves. Än är det anfall af infödingarne, än de hvitas öfvermod som gifver anledning till klagan, men hvem som än må ha rätt, förfäkta alltid samoanarne sin sak till det yttersta; de vilja sällan gifva den förlorad och anlita alla möjliga konstgrepp för att draga ut på tiden, äfven om det är än aldrig så klart att de hafva orätt.

Under en strid mellan några grannstammar på Savarii fick en engelsman, vid namn Jack, sin egendom ödelagd. Jack, som ej hade tagit någon del i infödingarnes strider, anförde klagan hos konsulatet, och då samtidigt två örlogsskepp ankommo till Apia, hänsköts saken till öfverbefälhafvaren för dem. De stridande parterna bodde alla i Amoa på ön Savarii, tolf mil derifrån, och derför afskickades bemannade båtar under kommando af den ene skeppschefen; han ledsagades af den äldre Pritchard som konsul, och sonen medföljde såsom frivillig. Vid deras ankomst hölls en öfverläggning, och höfdingarne medgåfvo genast att engelsmannens egendom blifvit ödelagd, men sökte gifva saken en sådan utgång, att de skulle slippa betala skadeersättning. Först, hette det, hade Jack bistått motpartiet, men då det befanns att denna beskyllning var gripen ur luften, sökte de bevisa sin rättighet att sätta sig i besittning af eller ödelägga hans egendom, då hans hustru var befryndad med fienden; det ådagalades emellertid att hon var befryndad med bägge partierna, och försvaret gick nu derpå ut att ödeläggelsen hade haft slumpen till orsak; men äfven detta påstående befanns vara osannt, och nu hette det att Jack tog mer betaldt af dem än af fienden för lagning af deras bössor, så att den förlust han lidit redan på förhand blifvit honom ersatt. Då ej heller detta höll streck, hittade de på ett nytt skäl, nämligen att de endast derför förstört hans tillhörigheter, att fienden ej skulle kunna bemäktiga sig dem, men fienden var just det folk i hvars land Jack uppehöll sig, och då detta aldrig tillfogat honom minsta skada eller förolämpning, så förföll äfven denna invändning. Medan denna långa underhandling pågick, hörde den yngre Pritchard händelsevis en flock unga krigare tala om att bemäktiga sig de i land gångna hvita och behålla dem såsom gisslan, tills man afstod från allt yrkande på skadeersättning. De trodde nämligen att man ej tordes skjuta på dem från båtarne af fruktan att träffa konsuln och chefen. Planen hade uppgjorts af några bland de unga höfdingarne, utan att de gamla, hvilka voro upptagna af rådplägningen, hade någon aning derom; och då Pritchard visste att de oförtöfvadt skulle sätta planen i verket, utan att besinna hvad följden deraf kunde blifva, skyndade han sig att söka förekomma deras anslag. Att varna konsuln och chefen, som sutto i rådsförsamlingen, omringade af infödingarne, skulle endast hafva tjenat till att gifva vildarne tecken att störta fram och tillfångataga dem, hvarför Pritchard, utan att låtsa om något, smög sig ned till stranden, medan de unge männen i all tysthet omringade huset, hvari rådplägningen hölls. Det låg alldeles nere vid stranden, men i samma ögonblick vildarne voro färdiga att utföra sitt förehafvande, voro också de engelska matroserna och sjösoldaterna i ordning att ur sina gevär och kanoner gifva dem en salfva. Samtidigt härmed närmade sig båtarne land, och Pritchard ropade ut till dem att man ögonblickligen skulle gifva eld, om någon vågade röra vid konsuln och hans ledsagare. "I törs icke!" ljöd svaret. "Ja, lyft blott en enda klubba, och det skall visa sig om vi våga eller icke". Vildarne insågo nu att det ej var rådligt att drifva saken längre, och då de äldre höfdingarne märkte hvad som var å färde, gjorde de slut på underhandlingarne och betalade den fordrade skadeersättningen. — Det är omöjligt att hålla sådana möten med infödingarne, utan att löpa någon fara, men å andra sidan är det sällsynt att dessa inlåta sig på så djerfva planer som denna; i de flesta tvistemål gifver bevisningen utslaget, och samoanarne böja sig i allmänhet villigt för hvad de kalla logik, hur oefterrätterlig den än må vara, så att den som är den bäste hårklyfvaren vinner processen. En höfding, vid namn Toetagata, gjorde sålunda sak mot en engelsk undersåte, en neger från Vestindien, som hette Williams och svingat sig upp till "Pauga", eller förste höfding, för en af grannstammarne, hvarför de hvita gifvit honom tillnamnet "Den svarte Prinsen". Infödingen hade en hund, som gjorde besök i negerns kök och stal dennes kött. Williams beklagade sig förgäfves hos höfdingen öfver hundens stölder, och en gång, då han grep tjufven på bar gerning, sköt han honom. Samoanarne hafva en lefnadsregel som säger: "att slå en höfdings hund är detsamma som att slå höfdingen sjelf"; Toe blef derför mycket uppretad öfver hundens död och betraktade saken som om Williams skjutit honom sjelf. En häftig tvist uppstod med anledning häraf, och så löjlig än saken var i en europés ögon, antog den likväl en så allvarsam karakter, att den underställdes engelska konsulns pröfning. I hamnen låg för tillfället ett krigsskepp, hvarför dess chef kallade inför sig de tvistande parterna. "Den svarte Prinsen" vägrade infinna sig, förklarande att han var en samoansk höfding och såsom sådan skjutit hunden, hvarför saken således borde afgöras efter samoansk lag. Följden blef att en afdelning sjösoldater utskickades för att hemta honom; nu gjorde han ej vidare några invändningar, utan satte sig i spetsen för eskorten och marscherade af till konsulatet, hvarvid han åt de infödda yttrade att de nu kunde se det han var höfding hos de hvita liksom hos dem, "ty här", sade han, "har kaptenen på örlogsmannen skickat en hedersvakt för att ledsaga mig, och man skulle aldrig hafva tillåtit mig att utan den lemna mitt hus". Hans svarta höghet medgaf att han skjutit hunden; infödingen påstod att han derigenom blifvit tillfogad en så stor personlig förolämpning, att den endast kunde försonas genom stora böter. Williams svarade: jag är en Pauga; när Toes hund äter Paugas kött, så äter den också Pauga. Pauga sköt Toes hund; när Pauga skjuter Toes hund, skjuter han Toe. Vi äro qvitt. Pauga har blifvit uppäten af Toe, och Toe har blifvit skjuten af Pauga. — Häremot kunde höfdingen ingenting invända; det var samoansk logik, och så ogerna han än ville, måste han gifva sin sak förlorad och återtaga sin klagan.

Samoanarne hafva ett annat tänkespråk, så lydande: en höfding kan ej stjäla. Han endast tager hvad han får lust till, och tillhör det någon af hans eget folk, bör vederbörande känna sig smickrad öfver att ega något som hans höfding åfundas honom. Tillhör föremålet någon af hans bekanta eller en medlem af en allierad stam, så kan möjligen hända att han knorrar, men det faller honom aldrig in att betrakta höfdingens tillgrepp som en stöld. Med afseende på främlingar gäller ej denna grundsats, och vilja infödingarne i sådant fall se saken ur en annan synpunkt, men det är likväl ej rådligt för en europé att kalla en höfding för tjuf. En kolonist, vid namn Fox, grep en höfding på bar gerning och sade till honom: "du har stulit min tobak!" Den andre svarade: "Jag är en höfding! En höfding kan icke stjäla. Jag *tog* din tobak endast derför att jag ville röka; här har

Digitized by Google

du den åter". Derefter gick han hem och laddade sin bössa samt kom åter tillbaka. "Fox", sade han till engelsmannen, hvilken, utan att ana minsta oråd, satt utanför dörren och rökte sin pipa, "du sade nyss att jag stulit din tobak. Jag är en höfding och kan icke stjäla" — hvarpå han sköt en kula genom hans hjerta. Hade Fox användt ordet "tagit" i stället för "stulit", hade han troligtvis fått behålla lifvet.

Till namnet äro alla samoaner kristna och till största delen protestanter och ett fåtal katoliker; på grund häraf kan man nu ej tala om deras fäders religion annat än med afseende på förgångna tider, men verkningarne af deras gamla religiösa seder och föreställningar äro långt ifrån utplånade; tvärtom träda de öfverallt i dagen, då de utgöra grundvalen för nästan alla förhållanden der i landet. Således återstår ännu för missionärerna mycket att göra, och det kan med allvar frågas om kristendomen skall kunna vinna fullkomligt rotfäste, utan att dessa nationella egendomligheter förqväfvas.

Samoanarne hade förut en ofantlig mängd gudar samt iakttogo lika många religiösa bruk med största samvetsgranhet. Hvarje individ, hvarje familj, hvarje stad och hvarje distrikt hade sina skyddsgudar, hvartill ytterligare kommo de gudar, som dyrkades af hela nationen och förnämligast voro representanter för de stora naturkrafterna; det är i synnerhet de som besjungas i de gamla sägnerna. Äfven presternas antal var legio, ty hvarje husfader var prest åt sin familjs gudar.

Från barndomen stod samoanaren under en eller annan gudomlighets eller *acitu's* synnerliga beskydd. När ett barn skulle födas, anropades åtskilliga gudaväsenden vid deras namn, det ena efter det andra, och den hvars namn nämndes då barnet kom till verlden var dess specielle skyddsgud. Dessa privata gudomligheter innebodde i en eller annan sak, hvilken då bevisades största vördnad af alla dem som stodo under den deri befintlige gudens hägn, hvaremot alla andra gudar betraktades med likgiltiga ögon. Ibland var det högst besynnerliga lokaler gudarne valde till vistelseort. Så reste en sitt tempel i en dufvas venstra vinge, en annan i en pisang, en bodde i högra benet på svinet, en i hundens svans, en i en haj, en i kokosnöten o. s. v. Men hvad guden än valt till bostad, var detta föremål likväl heligt för alla dem som hade honom till skyddsande; de kunde icke äta dufeller svinkött och lika litet dricka kokosmjölk, om han bodde i ett af dessa djur eller kokosnöten. Det var en säker död att förstöra eller uppäta de föremål hvari skyddsguden gömdes, ty denne flyttade då genast in i kroppen på den förmätne som förgripit sig på hans bostad eller hånat hans gudom samt stannade der, tills den förtärda frukten eller det dödade djuret återtog sin förra gestalt i den olyckliges inelfvor och vållade hans död.

Vidare kom familjeguden. Till honom uppsände husfadren sina böner, när aftonmåltiden var anrättad, och anropade honom om skydd mot krig, sjukdom och död; han var osynligen närvarande i det hus som beboddes af familjens öfverhufvud, och upptog han med välbehag de vördnadsbetygelser familjen visade honom, gaf han dem en vink då några faror eller olyckor förestodo. Vid dylika tillfällen var det gerna ett eller annat som guden önskade sig, och sina önskningar uttalade han genom familjefaderns mun; som oftast var det en kanot eller ett hus. Med de saker som sålunda anskaffades åt guden egde det märkliga förhållandet rum att de hvarken kunde lånas ut, gifvas eller bytas bort; familjens medlemmar kunde begagna dem så mycket de ville, men gjorde de sig en gång af med dem, straffades de af guden med död och undergång. På detta sätt fick husfadern familjen att genom arbete anskaffa hvad den mest behöfde, och den sålunda förvärfvade egendomen var tillika skyddad mot det bruk som tillstadde en höfding att lägga sig till hvad som föll honom i smaken af en mans tillhörigheter inom stammen.

Hvarje stad stod under sin guds beskydd, och dess innevånare voro i sjelfva verket hans personliga egendom. Hvarje barn invigdes åt honom; så snart det blifvit födt, uttalade modren hans heliga namn och anropade om hans beskydd. I närheten af de större städerna fanns en helig lund jemte ett tempel, som var invigdt till hans dyrkan; mindre städer hade endast ett tempel, och i småstäderna blef "Fall-tell" eller "Det stora huset", der höfdingarne höllo sina öfverläggningar och främmande gäster undfägnades, derjemte användt såsom tempel. I allmänhet var det höfdingen som förrättade offertjensten, men dessutom fanns i hvarje stad en särskild prest, genom hvilken guden förkunnade folket sin vilja. Han bestämde festdagarne till skyddsgudens ära, frambar folkets offergåfvor och meddelade detsamma gudens tillåtelse eller förbud att börja krig. Embetet var ärftligt. Hvarje stadsgud hade sitt särskilda namn och tog som oftast sin bostad i någon fågel; hela slägtet hölls då heligt af invånarne, och befanns en af dessa fåglar hafva dött, anlade hela staden sorg och begrafde den med stor högtidlighet. På samma sätt hade hvarje landskap sin skyddsgud, och under krigstid gaf man noga akt på när och i hvilken skepnad han visade sig, ty häraf förebådades antingen seger eller nederlag. Om en skara krigare, för hvilken höken var den heliga symbolen af skyddsguden, under marschen mötte en sådan fågel som korsade dess väg, såg den häri en varning att uppgifva företaget och vände då straxt om; flög fågeln deremot framåt före truppen, så var segern viss, och man fortsatte ifrigt marschen.

(Forts.)

Småbilder från London.

Hvarje land har sina egendomligheter, som tillsammans bilda dess fysionomi och mest anslå främlingen, ehuru det är endast efter en längre tids bekantskap man rätt lär känna dem. Den som besöker Englands gröna dim-öar erhåller sålunda ganska egendomliga intryck i detta land. Genom epitetet dim-öar ha vi genast angifvit det egendomliga hos sjelfva atmosferen, då denna alltid innehåller en stor mängd vattengas, såsom förhållandet är äfven i Holland, hvarigenom i hög grad bestämmes hela landskapets färgton, hvilken utgör en skarp, men angenäm kontrast mot sydligare länders färgprakt, der solstrålarne obehindradt få genomtränga den klara, rena luften och visa oss alla föremålens färger i deras fulla prakt och styrka. I England äro alla färgtoner brutna: den lätta sommardimman utbreder sig öfverallt såsom ett ljusets kraft förmildrande silfverskir: föremålens ljussida är ej så starkt belyst, deras skuggsida

Digitized by Google

blir ljusare, alla färger äro mildare, till och med den saftiga grönska som genom den fuktiga dimman inom hela växtriket framkallas ur den fruktbara jordmånen. Detta är någonting egendomligt för England, men i ännu högre grad för London, der Themsens närhet och de från den ofantliga staden uppstigande dunsterna bidraga till att förtäta atmosferen. Ögat har svårt att genom dessa dimmor betrakta ett aflägset föremål, och ett nära befintligt synes åter vara långt aflägset, hvarvid ofta framkallas en egendomlig fantastisk verkan som ibland gör ett behagligt intryck, såsom t. ex. då man har ett gatuperspektiv framför sig: en kupol eller ett torn framstår genom dimman såsom ett ofantligt vidunder, emedan de äro oss mycket närmare än de synas vara.

Skoputsare i London.

Hvad vi nu sagt gäller om den ljusa sommardimman, som alltid i större eller mindre mån omgifver London, ty svårligen torde man hafva något godt att säga om den tjocka, tunga och gula vinterdimma som upphäfver allt färgspel, till och med förtager eldskenet dess röda färg samt intränger i rummen, der den omgifver ljusen med en dunstring, såsom man ibland ser vara förhållandet med månen och gaslyktorna.

En annan olägenhet i London är stenkolsröken, som utbreder sig öfverallt i staden; gatorna, husen och menniskorna blifva svarta, så att man måste tvätta sig flitigt och ofta byta om linne, hvarför också ett bländande hvitt linne och blanka stöflar äro en hos engelsmännen i högsta grad uppdrifven lyx. Då man från Paris kommer till London, framkallar detta senare hos främlingen ett intryck af enkelhet, ja till och med af tarflighet, men orsaken härtill är att engelsmannen i mindre grad än fransmannen visar sin rikedom i det yttre. Denna motsats uppenbarar sig mycket tydligt i husen, hvilka i Paris, då de äro bygda af vackert huggen sten och rikt försedda med prydnader, hos den resande väcka föreställningen om beqväma hem. Men inträder man i ett parisiskt hem, blir man ofta gäckad i denna väntan, ty oftast är det trångt och ofta mindre renligt, hvilken brist ej kan afhjelpas genom speglar och förgyllningar. Det engelska huset är mången gång litet och till sitt yttre oansenligt, då de mera välmående bebo ett helt hus. Ofta ser det ut som vore hela husträckan vid gatan endast ett hus, men hvarje ingång angifver ett nytt hus. På dessa ingångar användes i arkitektoniskt hänseende mycken omsorg; på ett trappsteg eller en trappa stiger man upp under ett litet, af pelare uppburet tak. Ehuru dessa utsprång från husen ej äro vackra, i synnerhet som de beständigt förekomma utefter hela gatan, hafva de likväl hos sig något inbjudande, hvarjemte de gifva oss ett prof på engelsmännens renlighetssinne. Hvarje morgon måste huspigan, sedan hon sopat trappan, rifva den med sandsten och vatten; efter denna process framstå de huggna stenarne i en angenäm ljusgrå färg, men då hvarje smutsigt fotsteg lätt synes, varar herrligheten ej länge.

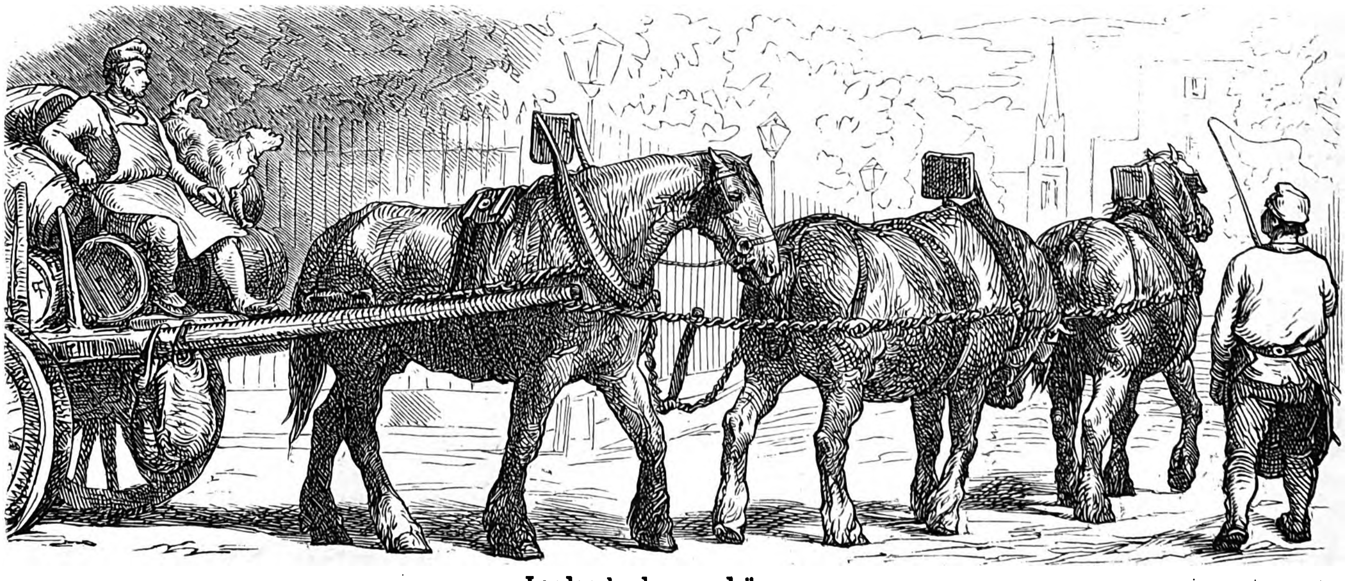

Londonska bryggardrängar.

Ehuru modet herrskar enväldigt öfver hela verlden, råder likväl någon olikhet i detta hänseende mellan Paris

Berusad qvinna förföljd af gatpojkar.

Tiggerska med positiv.

och London. I Paris spelar uniformen en stor roll, men i London finnes icke någon motsvarighet härtill. En och annan yrkesidkare utmärker sig likväl genom en bestämd och egendomlig drägt, såsom t. ex. bryggardrängarne, hvilka i allmänhet äro storväxta, handfasta och undersätsiga såsom deras kärror och hästar. Skoputsarne på Londons gator äro gossar med röda tröjor. Armodet är större, och af dess offer ser man ett betydligare antal i London än i Paris. I den del af staden som bebos af de förnäma och rika är man i allmänhet fredad för åsynen af dessa olyckliga varelser hvilka af nöden och dåliga föredömen drifvits in på lastens bana, men begifver man sig nedåt dockorna, hamnen och dessa trånga och smutsiga gränder, der nöden, uselheten och menniskornas alla dåliga lidelser uppslagit sitt högqvarter, så skall man skåda scener, om hvilka man ej kunnat göra sig någon föreställning. Små barn, öfverhöljda af smuts och knappt skylda af några eländiga trasor och hvilka måhända aldrig haft en ren och hel skjorta på sig, hvimla i och utom de trånga, mörka och osnygga kyffena, hvilkas uselhet trotsar all beskrifning. Svordomar höras både från barnens och de fullvuxnas läppar, och midt ibland allt detta elände tager högfärden ut sin rätt, då de män och qvinnor man här ser, huru trasiga de än må vara, äro klädda i hatt, fastän fötterna ej skyddas af några skodon.

Trappskurning om morgonen.

Dryckenskapen har på senare tider betydligt aftagit i London, men gifver ännu upphof till mycket ondt inom de lägre klasserna, och på Londons gator ser man ständigt druckna individer, både män och qvinnor. Då den engelske arbetaren ej, såsom den franske, erhåller sin veckopenning på söndagen utan på lördagen, är det sistnämnde dag man ser det största antalet berusade.

Grufvor och gruflif i Cornwall

af

Alphonse Esquiros.

Cornwall är metallernas hemland. Bly, jern, kobolt, vismut och uranium påträffas der i större eller mindre utsträckning. Äfven af silfver fås ej obetydliga qvantiteter, men koppar och, i synnerhet, tenn utgöra den öfvervägande delen af provinsens mineraliska tillgångar.

Från äldsta tider har utvecklingen af bergsbruket gynnats i Cornwall genom detta landskaps öfverflöd på malmer. Sålunda berättar Diodorus Siculus att de gamla britterna lastade tenn i af vidjor flätade och med läder beklädda båtar samt på detta sätt förde det till ön Ictis. Hvar låg då Ictis? Man har förestält sig att den var detsamma som S:t Michaels Mount, hvilken vid flodtid är en ö, men vid ebb en halfö. Äfven historieskrifvaren Timæus, hvilken lefde på Plinii tid, upplyser oss att britterna bröto tenn ur klipporna och vid lågt vattenstånd i kärror körde det till de närbelägna öarne. Utom S:t Michaels Mount måste utan tvifvel en af dessa punkter hafva varit ön Looe, som ligger straxt invid kusten några få mil*) från Liskeard. Vid dessa olika utskeppningsorter inlastades tennet i feniciska skepp, hvilka förde det till Tyrus och Sidon. Man har vidare förmodat att Assyriens och Egyptens brons erhölls af denna metall, som i alla händelser begagnades under konstens barndomsålder. Tennhandeln lockade äfven judar till Englands vestkust, långt innan detta land eröfrades af normannerna och anglosaxerna, ja möjligen äfven före Jerusalems förstöring.

Cornwalls grufvor anträffas merändels under vidsträckta hedar, hvilka med sin mörka himmel och sina ofruktbara höjder på främlingen göra ett nedslående intryck, men stundom smekes ögat äfven der af leende landskapspartier. Vegetationen försvinner likväl i samma mån man närmar sig de stora metalliska medelpunkterna, hvartill orsaken torde vara antingen att menniskan, i sin ifver att i dagsljuset framdraga djupets gömda skatter, vårdslösat jordens odling eller att densamma nekar vara fruktbärande i dubbel riktning.

En af de märkvärdigaste grufvorna är den i Carclaze. Vägen dit går genom en vidsträckt allmänning, uppfyld af törne och dylika växter. Åsynen af de guldgula blommor hvarmed buskarne voro öfversållade kom mig att glömma jordmånens karghet; dessutom utbredde sig hafvet i all sin prakt för min spejande blick. Knappt hade jag motsträfvigt vändt mitt öga från detta skådespel, förrän den enformiga heden på en gång förvandlades till ett gapande svalg; jag stannade häpen framför grufvan. Denna ofantliga urhålkning, som är åtminstone en mil i omkrets och öfver 150 fot djup, anses förskrifva sig från romarnes eller anglosaxernas tid. Den är ingen grufva i detta ords egentliga betydelse, utan ett öppet schakt, och man erhåller tennmalmen genom att utvaska den behållning som fås vid sjelfva klippmassans söndersplittring. Det inre i svalget är af ett gråaktigt utseende, som skarpt afsticker mot jordytans färg och den omgifvande bruna heden.

Längs utmed afgrundens sidor slingra sig trånga stigar, hvarpå arbetarne vandra upp och ned, medan andra nere i djupen hugga och gräfva efter malm. På lämpliga ställen anträffar man i grufvan drifhjul på regelmessiga afstånd från hvarandra, dragbanor och trüledningar med rinnande vatten. Hjulen drifva hammare som krossa metallen, hvilken, sålunda pulvriserad, af det rinnande vattnet föres till reservoarer i hvilka tennmalmen skiljes från graniten; slutligen lägger sig den på detta sätt erhållna metallen i lager, hvilka sedermera genomgräfvas.

*) Miltalen äro engelska.

Mest pittoreska äro onekligen de s. k. underhafsgrufvorna, som sträcka sig under hafvets botten, och bland dem är åter Botallackgrufvan den som utöfvar den största dragningskraften på de fleste turister och nyfikne.

Botallackgrufvan sysselsätter 600 arbetare, bland hvilka några hafva sina göromål i dagsljuset, andra i jordens inelfvor längs utmed en kust som piskas af vågorna och vinden samt der branta klippor ses kastade om hvarandra.

Det ligger en hemsk skönhet utbredd öfver denna kust. Att se menniskan, detta svaga väsende, genom endast sin tanke- och viljekraft trotsa svindlande afgrunder, öfvervinna elementerna och kufva deras vilda uppror är i sanning en herrlig syn. Stormen sveper omkring hennes hufvud, marken gifver vika under hennes fötter, och djupt dernere öppnar hafvet sitt svalg för att sluka henne, men ändock darrar hon icke. På branta trappor med bräckliga steg begifver hon sig ned under den väldiga oceanen, hvars böljslag tydligen förnimmas öfver hennes hufvud. Der, i ett af underhafsgallerierna, funno en gång några oförskräckta arbetare ett stycke ypperlig koppar, som var endast tre fot under vattnet, och med det förakt för faran som utmärker detta slags folk, anföllo de taket i grufvan, uttogo kopparen samt fylde tomrummet med murbruk.

Några bland underhafsgrufvorna sträcka sig mer än ½ mil ut i hafvet. Ingenting förmår stäcka den grufarbetarnes djerfhet hvarmed de beständigt tränga allt längre ned i jorden. Sålunda blef för några år sedan en grufva öppnad midt i sjelfva hafvet. Den är känd under namnet "Wherry" (Färjgrufvan), öppnades på ett afstånd af 720 fot från stranden, och man arbetade i den 100 fot under vattnet. Schaktets mynning bildades af en *caisson**), som höjde sig tolf fot öfver hafsytan och småningom omgärdades med ur grufvan uppforsladt grus och sten. På kusten var uppsatt en ångmaskin, hvilken med tillhjelp af långa rörledningar till det inre af schaktet pumpade upp vattnet ur grufvan. Rören hvilade på en af pelare uppburen träbädd. På detta sätt blef det för arbetarne möjligt att genom vattnet komma ned till sina underhafsgöromål, men ehuru ångpumpen var i oafbruten verksamhet natt och dag, sipprade likväl vattnet oupphörligt igenom ofvanifrån, och de kunde tydligt höra huru hafvet brusade öfver deras hufvuden.

Nästan alla Cornwalls tenn- och koppargrufvor egas af bolag. Då en person tror sig hafva funnit en gifvande grufva och lyckats öfvertyga andra derom, bildas genast ett bolag, som genom utfärdande af aktier söker anskaffa det till företaget erforderliga kapitalet. Naturligtvis är priset på ett sådant bolags aktier högst vexlande. Great Devons aktier, som nu under många år tillskyndat sina innehafvare en ofantlig

*) *Caisson* är ett slags sänkkista af groft timmer och vattentät samt användes vid vattenbyggnader för erhållande af ett tillfälligt arbetsrum.

vinst, stodo i början så lågt, att ingen brydde sig om dem. Jag känner en i Cornwall bosatt person som skulle kunnat förvärfva sig en hel förmögenhet, om han hade velat låna sitt namn åt ett dylikt bolag. Dessa spekulationer äro ingenting annat än ett lotteri; somliga rikta de, andra deremot blifva ruinerade. När en grufspekulation misslyckas, händer ofta att bolagsmännen, för att blifva af med sina aktier, genom en uppdiktad framgång söka styrka de misstrognas tillit. Stora, enkom för detta ändamål anskaffade malmstycken komma då upp ur grufvan, alldeles som om man påträffat en ny och rik ådra; men de kloka äro misstänksamma och låta icke narra sig af detta och dylika konstgrepp, som på landets språk kallas att ”rifva ögonen ur grufvan”.

När en grufva skall öppnas, söker man nedtränga i jorden eller, rättare, i bergens skrefvor och remnor för att få reda på malmgångarne, hvilka i Cornwall löpa jemsides med hvarandra i öster och vester. Först gräfves ett lodrätt schakt till ett djup af omkr. 60 fot, och dernäst bildas de s. k. *levels* (horisontala gångar, paraleller). Malmådrornas välbekanta kurs bestämmer riktningen för dessa gångar: en afdelning arbetare framtränger mot öster, medan en annan gräfver sig fram mot vester, hvarigenom bildas två hvalfgångar (*tunnels*). När på detta sätt hafva blifvit uthuggna omkr. 300 fot, mötes man af ett svårt hinder, nämligen bristen på frisk luft, såvida ej denna olägenhet blifvit förut insedd och afhjelpt genom att två andra arbetslag ofvanifrån gräft två lodräta schakter, hvilka skaffa frisk luft till den första hvalfgången. Sålunda kan man efter behag fortfara med ”levels”, blott ett nytt luftschakt öppnas för hvarje trehundrade fot. En gräns för grufvans utvidgning på detta sätt är naturligtvis grannminan, och när man för dess skull ej längre kan arbeta sig framåt, får man hålla sig till djupet.

Det är likväl ej nog med att bereda tillgång på luft; man måste äfven bortskaffa vattnet, hvilket alltid förefinnes i större eller mindre mängd. Det neddroppar ofvanifrån och efter väggarne, samlar sig fort i pussar och bildar slutligen i schakten små brunnar. Finge det obehindradt öka sig, skulle de flesta grufvor ofelbart komma att stå under vatten. Till förekommande häraf begagnas stora pumpverk som uppsuga vattnet och genom afloppsrör bortskaffa det ofvan jord. Är emellertid en grufva mycket djup, söker man att genom förlängning af en eller annan ”level” ombilda den till afloppsränna på så sätt, att den sättes i förbindelse med en sjö, flod eller dylikt, och man låter då för besparings skull pumpverket uppskaffa vattnet endast till denna afloppsränna. En dylik ränna, som kallas *stoller* *), kan för öfrigt ej alltid åstadkommas.

En grufva är ett lefvande väsende; den lefver, arbetar och andas. Schakten äro dess lungor, pumprören dess pulsådror och kol dess näring. Den har ett namn, en individualitet, ett kön. Engelsmannen, som kallar fartyget *hon*, låter äfven grufvan samma ära vederfaras. *Hon* är ett slags mörk Proserpina med en allvarlig och kall skönhets anletsdrag. Hennes slafvar tala om henne med vördnad; hon tager deras lif som älska henne.

Med sitt hjerteblod riktar hon menniskorna, för hvarje dag strömma tenn och koppar ur hennes sår, men hennes andedrägt är gift som förkortar tillbedjarnes lif, och hennes famn är en glupande afgrund.

Låtom oss göra ett besök i Dalcoathgrufvan.

Hvar och en som besöker en grufva måste ikläda sig grufdrägten. Den utgöres af benkläder af segelduk, en med tjock flanell fodrad tröja och en rund hatt — ett slags hjelm som skyddar hufvudet mot de nedfallande klippstyckena. Vidare förses den besökande med ett brinnande ljus, hvilket fastsättes i en mjuk lerklump på hattkullen, hvarjemte han dessutom får några reservljus.

I grufvans inre bär allt tungsinthetens prägel. Än går man i dem upprätt, än nedlutad och än kryper man, hvarvid man får se Cornwalls söner i de besynnerligaste och onaturligaste ställningar. Då man ser dem, belysta af det svaga skenet från deras egna ljus, frestas man att taga dem för grufvans karyatider. Det intryck den besökande erfar, då han befinner sig i dessa mörka gångar, låter sig bättre kännas än beskrifvas. Man stämmes till allvar och begrundande, och det förefaller visst de fleste som om de vore lefvande begrafna. Men arbetarne besväras ingalunda af dylika känslor. Beklaga de sig någon gång, så är det öfver den starka värmen och den ohelsosamma luften i de djupaste, afsides belägna schakten.

Olyckshändelser inträffa ofta och medföra då förfärliga följder. Vanligtvis uppkomma de derigenom att klippblock plötsligen nedrasa och krossa arbetarne; vid andra tillfällen är det fotfästet som sviker dem eller krutet som under ett sprängningsförsök på en gång exploderar, då de tro att antändningen misslyckats. Tyvärr äro några af dessa katastrofer oundvikliga, men åtskilliga af dem kan man likväl undgå. Beklagligt är att försök till förbättringar i detta hänseende ofta stranda mot gammal slentrian och ett skamligt gnideri från bolagens sida.

Grufarbetarnes göromål bestå naturligtvis i att bryta en så stor qvantitet malm som möjligt. Medan de skilja malmen från graniten eller skiffern, passera ständigt förbi dem stora ämbar (*kibbles*), hvilka mottaga malmen och genom de olika schaktmynningarne bringa den upp i dagsljuset. Endast 6-8 timmar kan ett arbetslag stå ut med detta arbete, hvarefter det aflöses af ett nytt. Flockar af ljus röra sig då fram och tillbaka nere i de mörka djupen, de ankommande för att byta af, och de bortgående för att stiga upp och försvinna i schakten. En efter annan komma de upp i dagsljuset, bleka och öfverhöljda af svett och törstande efter frisk luft. Med hvilken glädje inandas de icke de första, deras lungor utvidgande vindfläktarne! Och likväl är ofta detta plötsliga ombyte af luft, denna öfvergång från en qvalmig atmosfer till den fina, skarpa luftströmmen en källa till dödliga sjukdomar bland grufarbetarne. Men derpå tänker ingen af dem i detta ögonblick. Med händerna, ansigtet och kläderna betäckta af den rödaktiga mullen, störta de fram till det ljumma vatten som ångmaskinen alltid har färdigt åt dem för att få tvätta sig, hvarefter de med långsamma steg uppsöka sina hem.

Det följer af sig sjelft att grufarbetarne icke uppnå någon hög ålder. De som ej dö en våldsam död duka under för öfveransträngning och utmattning. Deras lefnadsålder går i medeltal ej öfver fyrtio år — ett faktum som de bära med stoisk resignation och likgiltighet. För hur mycket har ej England att tacka dessa menniskor, och bör ej Cornwall med rätta vara stolt öfver sina söner? Med egen lifsfara upphemta de jordens rika skatter, under det de sjelfva framlefva sitt lif i största tarflighet.

Hur stor lön får då en grufarbetare? Han aflönas på två sätt. Antingen gifver man honom ackord, eller förpaktas arbetet åt honom (*tribute*). Med ackord förstås att en arbetare får en förut öfverenskommen summa pr famn, antingen nu denna innehåller litet eller mycket metall. Detta aflöningssätt användes alltid när en grufva öppnas, men har denna börjat blifva vinstgifvande, begagnas ibland den andra metoden, som består deri att ett bestämdt stycke öfverlåtes åt 2-4 arbetare, som förpligtiga sig att derur framskaffa en viss qvantitet metall.

*) *Stollers* kallas äfven de andra horisontala gångarne i motsats till de vertikala schakten.

Denna öfverenskommelse afslutas helst på en tid af två månader, då risken är så oberäknelig för arbetaren. Malmådrorna äro nämligen mycket nyckfulla: har en arbetare god tur, kan han möjligen påträffa malm efter ett par dagars arbete; är deremot lyckan honom ogynsam, kan det ibland hända att han får gräfva i månader utan att finna något, och i sådant fall har han arbetat för intet, ja, blifver till och med äfven nödsakad att tillgripa sina sparpenningar för att uppfylla sina förbindelser. Hvad en arbetare kan förtjena på detta sätt varierar mellan 1 shilling—200 à 300 pd i månaden — här ha vi naturligtvis angifvit de yttersta gränserna — men i hvarje fall är detta betalningssätt ingenting annat än ett lotteri, och det är svårt att förstå huru det kan anses vara en verklig förbättring, då egarne alltid använda ackordarbete i de goda grufvorna och öfverlemna endast de mindre gifvande åt ”tributers”. Vid ackordarbete anses 17 shilling i veckan vara väl betaldt, men sjelfva utbetalningen försiggår likväl icke, såsom fallet är vid nästan alla engelska fabriker, hvarje vecka, ty grufarbetaren får vänta en hel månad på sin lön.

När malmen uppkommit ur grufvan, måste den genomgå åtskilliga processer, innan den kan utskickas i handeln. Till detta arbete användas barn och qvinnor. Har man att göra med kopparmalm, är arbetet ganska lindrigt, i synnerhet om malmen är temligen kopparhaltig; men tennet erhålles först efter en serie af operationer*). Det skall både brytas och krossas, både utvaskas, brännas och smältas, innan det framstår i sin rena form. Med hammare slås det i mindre stycken och krossas derefter i en krossningsmaskin. Denna består af åtskilliga tunga stampar, hvilka stå i rad såsom orgelpipor och vexelvis falla på malmen, som de splittra under ett bedöfvande larm. Ett grus, bestående af granit, jordämnen och tenn, är resultatet af denna operation. Vid utvaskningen bortflyta de lätta jordarterna såsom dy, och nu brännes den qvarstannande tennmalmen. Denna process försiggår i kalcinerugnen **), hvars hvita, arsenikmättade rök förgiftar luften, afsätter sig på väggarne och betäcker allt med sitt giftiga stoft.

Dalcoathgrufvan, vid hvilken vi här hufvudsakligen uppehållit oss, är 2,000 fot djup samt intager en ytvidd af ¾ qv.-mil, och dess vidt utgrenade stollar och schakter utgöra tillsammans 63 mil i längd. Vid grufvan äro dagligen anstälda 1,300 personer, af hvilka 500 arbeta i dagsljuset och de öfriga 800 i de olika schakten.

Af tenn produceras i Cornwall i medeltal 1,300 tons, hvilka vid smältning reduceras till omkr. 850 tons rent tenn och då uppgå till ett värde af 1 million pund om året. Det cornwallska tennet föres till Wales och Staffordshire, hvarifrån det, efter att hafva uthamrats till tackor, sedan utgår i handeln. Det förnämsta smältverket är Boltons i Penzance. Kopparn säljes i Redruth eller Truro och utskeppas till Wales, i synnerhet till Swansea, der ett stort antal smältverk finnes.

*) Tennet förekommer nästan endast i kemisk förening med det mineral hvarur det utdrages.

**) Till förklaring af ofvanstående bifogas här några upplysningar. När tennmalmen inlägges i kalcinerugnen, sker detta dels för att vatten, kolsyra o. s. v. må afdunsta, dels för att åtskilliga organiska ämnen må bortbrännas. Hvad angår sjelfva arsenikångorna, få de ej anses leda sitt ursprung från sjelfva tennet, utan från de andra mineralier, i synnerhet kobolt, zink o. s. v., som förekomma i förening med tennmalmen.

Grufarbetarne äro en utvald race; vid första ögonkastet kan man på deras hållning, deras eftertänksamma och belåtna uppsyn skilja dem från jordbrukarne. Denna fysiska och moraliska öfverlägsenhet framkallas af deras egendomliga arbete, hvilket icke allenast utvecklar kroppsstyrkan, utan äfven skärper omdömeskraften och de öfriga själsförmögenheterna. Vid 10 à 12 års ålder lemna de skolan och börja sitt gruflif med att först arbeta ofvan jord; i samma mån de tillväxa och blifva starkare, öfvergå de till arbetena nere i sjelfva grufvan. Det dröjer ej länge innan de lära sig värdera malmen och upptäcka den lika säkert som vetenskapligt bildade fackmän. Deras matematik är mullvadens. Vägledda af instinkten och ett ytterst praktiskt sinne, lösa de med lätthet problemer inför hvilka understundom geometrien står tveksam.

När grufarbetaren är hemma, älskar han att syssla i sin trädgård, der han uppdrager blommor och köksväxter. Sitt hus har han ofta bygt med egna händer, och ändock tager det sig rätt nätt ut. Bohaget är simpelt, men nästan öfverallt finner man mattor i trapporna, rena fönsterrutor och gardiner, ty dessa saker utgöra ett engelskt hems stolthet. Ehuru grufarbetaren är sluten till lynnet och har ett groft sätt, är han likväl vänlig och gästfri mot främlingar. Han lefver ytterst måttligt, och endast om helgdagarne äter han kött. Hans vanliga middagsmål består i en pudding af kålrötter eller ett slags pannkaka, som hufvudsakligen utgöres af mjöl och korinter. Bor han vid kusten, lägges härtill fisk, som han sjelf fångat. Bland denna spelar en stor ålart (*Murœna conger*) en vigtig roll. Den saltas och torkas till vintern och ersätter i dessa fattiga menniskors hushållning köttet.

Qvinnornas göromål är, såsom vi hafva sett, att bryta och förarbeta malmen. Att svänga hammaren stärker deras kropp och utvecklar deras former. Derför äro de också i allmänhet välbildade — en omständighet hvarom de ingalunda äro okunniga. I hvardagslag äro de renligt och nätt klädda; innan de, sjungande, i muntra flockar lemna grufvan, veta de att hastigt afhjelpa den oordning i deras toalett som naturligtvis arbetet framkallat.

Den lön qvinnorna få för en hel dags arbete är helt obetydlig — vanligtvis 7 à 8 pence — men detta hindrar dem icke att flitigt offra på behagsjukans altare. Hvartill tjenar det, menar grufflickan, att vara vacker, om man ej får pryda sig? Och så tager hon sin tillflykt till sin farlige vän gårdfarihandlaren eller, såsom han allmänt kallas, ”Johnny Fortnight”, emedan han på sin rund genom landskapet alltid inträffar vid grufvan hvar fjortonde dag med alla slags grannlåter. Det är förgäfves föräldrarne söka bekämpa detta begär hos sina döttrar, och ofta händer att de senare derigenom blifva ännu värre. Man kan se dem lemna hemmet helt anspråkslöst klädda, men de hafva ej väl hunnit ett stycke bort, förrän en slöja, en bröstnål eller annan prydnad, som Johnny Fortnight försett dem med, dyker upp ur deras ficka. Det är visst icke alla grufflickor som bortkasta sina penningar på detta sätt, men de som använda dem förnuftigt stanna otvifvelaktigt i minoriteten.

Kanhända bör man icke tadla, icke gå för strängt till doms med dessa gruffolkets svagheter, utan snarare beklaga att de ej förmå af civilisationen tillegna sig mera än dess skal; men nekas kan också icke att blott tillvaron af en dylik lyx vittnar om att den åstadkommits genom strängt arbete och betalts med mången uppoffring.

Digitized by Google

Från Suez.

Då vi i denna tidskrifts femte och sjette häften för 1869 lemnat en skildring af Suezkanalen och dess historia, i hvilken återfinnes (sid. 118) en biografi öfver det storartade företagets upphofsman, och då dessutom nästan alla våra större tidningar gjort sina läsare bekanta med Ferdinand de Lesseps personlighet och förtjenster om Suezkanalens bringande till stånd, så torde det vara öfverflödigt att låta den framstående mannens porträtt åtföljas af en skildring öfver hvad våra läsare redan förut känna, hvarför vi nu endast hänvisa till första årgångens femte och sjette häften.

Lesseps har emellertid nu sett sitt verk närma sig sin fullbordan och, invigas med stora högtidligheter den 17 November förlidet år, han har triumferat öfver sina motståndare och för alla tider inskrifvit sitt namn i kulturhistoriens annaler. Den 25 November firade han i katolska kyrkan i Ismailia sitt bröllop med Hélène Louise de Bragard, ett ungt, rikt och vackert fruntimmer af god familj.

FERDINAND DE LESSEPS.

Till åskådliggörande af sjelfva kanalen och dess omgifningar bifoga vi härmed en panorama öfver näset vid Suez, hvarmed följer en liten skizz, föreställande ett af Suezbolagets fordon genom öknens sandhaf.

De i Panoraman öfver Sueznäset förekommande siffror angifva:

1) Port Said och kanalens utmynnande i Medelhafvet. 2) Menzalehsjön. 3) Kantara-el-Krasné. 4) Pelusiums ruiner. 5) Katieh. 6) Nekos kanal (den gamla kanalen). 7) Trakten omkring El-Guisr. 8) Sjön och staden Timsah. 9) Sheik Ennedech. 10) Sötvattenkanalen från Nilen, gräfd genom Wadi-Tumilat. 11) Den gamla kanalens mynning. 12) Bittra sjöarne, Röda hafvets gamla bugt. 13) Stenbrotten vid Gebel-Geneffé. 14) Vägen från Suez till Kairo. 15) Lesseps första läger. 16) Brunnarne i Suez. 17) Cisternerna. 18) Reservoarer till förvaring af Nilvatten. 19) Attakabergen. 20) Suez. 21) Suez redd och kanalens utlopp i Röda hafvet. 22) De mot Sinai sig sträckande Tichbergen.

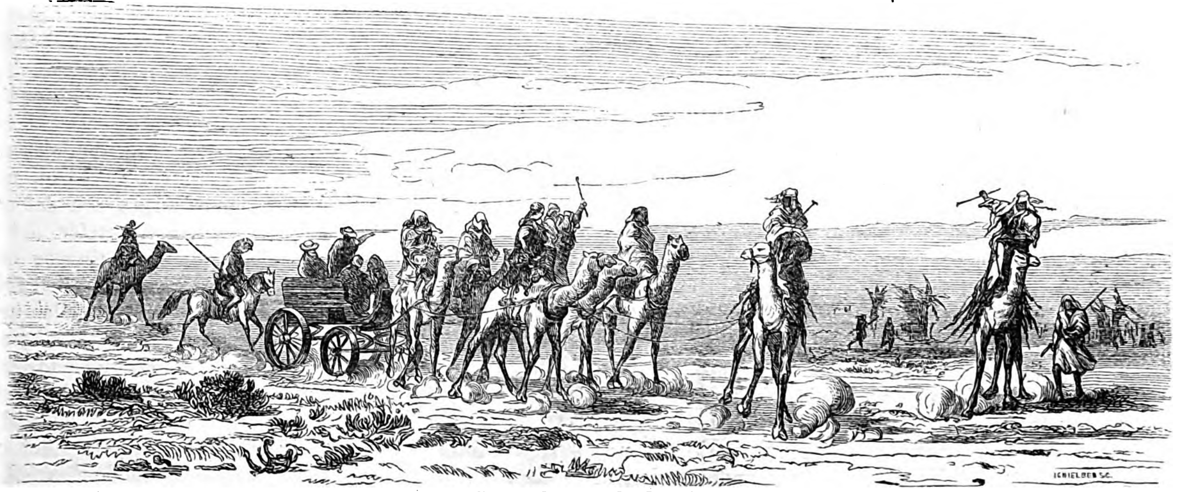

Ett af Suezbolagets fordon i öknen.

En brunnskur i Carlsbad

under eftersommaren 1869,

skildrad af

Thure.

I.

Carlsbad den 16 Augusti 1869.

Då man nyligen kommit upp på benen igen från en synnerligen plågsam sjukdom och dertill blifvit dömd att, "till förekommande af all säkerhet", resa till Carlsbad, i allmänhet så beryktadt för sin långtråkighet, så är man icke just benägen att för ögonblicket se verlden från den glada sidan. Man är snarare till lynnet så beskaffad, att man till fullo inser sanningen af den stämning som låter "den glade skalden" Brn utropa:

"Om verlden visste hur glädjen brister
För de så kallade humorister,
Den skulle tacka sin Gud för det
Han utan humor den födas lät!"

Man kan, såsom sagdt är, under ofvannämnda förhållanden uppfatta det berättigade i ett sådant utrop, äfven om man icke vågar räkna sig bland de humoristers sorglustiga skara. Humorist eller icke humorist, så måste man dock finna sig i sitt öde och begifva sig af enligt doktorns råd, huru stor motsträfvighet man än må känna att följa maningen som ljuder, likasom till den vandrande juden: gå, gå!

Alltså har man då spännt igen kappsäcken, vinkat farväl åt sina anhöriga och vänner vid Skeppsbron och med "Bore" ilat ut genom Stockholms vackra skärgård för att "med trefaldt kopparharnesk kring sitt bröst" — om jag vågar låna ett gammalt klassiskt uttryck — trotsa hvad öden Östersjön månde bringa. Många gånger har jag väl förut befarit Östersjön, och nog har detta inhaf emellanåt varit lite' tråkigt, men så förtrolladt motigt som denna gången, och det dock i Augusti, midt i rötmånaden, har jag aldrig sett det. Vinden var alldeles "stick i stäf", när vi kommo utanför Landsort, och densamma behagade troget vända sig emot, alltefter som "Bore" ändrade kurs. Det var så genomgående emot, att man, enligt sjömannased, ovilkorligen började misstänka att någon af de ombord varande måste hafva med sig denna fatala otur, hvilken lät fartyget oupphörligt gå upp och ned i ständig brottning med ganska svåra sjöar, ofta så höga, att de slogo öfver fören och emellanåt satte det främre däcket helt och hållet under vatten. Misstankarne vände sig till en början med en viss osäkerhet kring än den ene, än den andre af passagerarne. En ombord varande rysk general, "med något af tartar i sitt utseende", såsom en dam lärer hafva karakteriserat hans yttre menniska, befanns snart vara oskyldig, enär han var en utmärkt älskvärd och behaglig person som alltid brukat hafva vackert väder på sjön. Slutligen stannade misstankarne med öfvertygelsens osvikliga visshet vid en liten grånad hexa, en dotter af *das grosse Vaterland*, hvilken, ensam bland fruntimren obetvingad af sjösjukans onda makter, flög som ett torrt skinn backe uppför och backe utför på det alltför ostadiga akterdäcket. Jag var verkligen nog okristlig — jag skyller härför på de förvildande qvalen af det under bröstet qvarsittande "landtklimatet", hvilket lärer vara orsaken till sjösjukan — att inom mig så der till hälften önska att den der oväders-hexan skulle blåsa i sjön, och jag satt och undrade om fiskmåsarne, hvilka talrikt följde fartyget åt för att uppsnappa afskräden från köket, skulle hålla till godo med henne eller låta henne onappad gå till botten. Detta var då en okristlig tanke, det må jag medgifva, men jag tror dock bestämdt att det är hyggligare att önska en hexa en sval dödsdans med Ägirs döttrar, än att på "allra kristligaste" vis önska henne bränd å bål. — Nu blef emellertid den der "motväderskäringen" als icke berörd af mina önskningar, och vi fingo tålmodigt förnöja oss med 10 timmars längre resa än vanligt till Lübeck.

Låt oss nu med snälltågsfart lemna det ganska tråkiga Lübeck, låt oss genom Wittenberge (icke att förvexla med den forna universitetsstaden Wittenberg i det gamla Sachsen, så bekant sedan reformationstiden) och vidare genom Magdeburg samt Leipzig skynda öfver den nordtyska pannkakan, en pannkaka som väl är bakad till största delen af sandmjöl, men dock i sanning väl gräddad och säkerligen genom sin insockring med rika gyllene skördar och frodiga skogsplanteringar m. m. en utmärkt läcker munsbit för den preussiska örnen.

Äntligen, då man lemnat Zwickau bakom sig och kommit in i Muldes och sedermera Schwarzwassers floddalar, antager landskapet en annan karakter. Jernvägen slingrar sig nu fram mellan Erzgebirges lägre sluttningar, hvilkas rika lager af malmer och kol här framkallat en högt utvecklad industri. Djerfvare krökningar på en jernväg än här torde man svårligen få se, och det var rätt förundransvärdt att lokomotivet förmådde med ganska hastig fart draga det långa, af mer än 40 vagnar sammansatta tåget uppför den nästan ständigt stigande banans skarpa kurvor. Det gick dock, och vi kommo efter ett par timmars färd genom naturssköna, här och der något vilda trakter vid middagstiden fram till Schwarzenberg. Här slutar jernvägen, och man måste antingen med postvagn eller med en *Lohnkutscher* fortsätta resan öfver Erzgebirge till Carlsbad.

Under vägen från Leipzig gjorde jag tillfälligtvis bekantskap med en hr W., som äfvenledes fått befallning att begagna Carlsbads vidtberömda källor. Hr W. hade varit i Carlsbad förr och kände genom egen erfarenhet plägsederna hos die Lohnkutscher i Schwarzenberg. Det hade händt, berättade hr W., att resande i Schwarzenberg öfverenskommit med en Lohnkutscher om vagn till Carlsbad, men glömt att uttryckligen bestämma afgångstimman och det antal personer som skulle begagna vagnen, hvarför det behagat mannen att låta de resande vänta flere timmar och dertill inpacka ytterligare en eller annan person på vagnen, såvida icke hans senfärdighet öfvervunnits med en eller annan thaler preussiskt. Priserna för en vagn från Schwarzenberg till Carlsbad variera allt efter de resandes talrikhet. På eftersommaren äro vagnarne billigare, och det lyckades hr W. och mig att erhålla en god vagn och en pålitlig kusk (från Hôtel de Saxe i Schwarzenberg) för det moderata priset af 5 thaler jemte *Trinkgeld nach Belieben* (1 thaler), då likväl för samma vagn till en början begärdes 9

thaler *). Vår kusk lofvade att på sju timmar föra oss till Carlsbad, och han höll verkligen ord, i det vi tillryggalade vägen på knappa 6¾ timme.

Vägen är en god och väl underhållen chaussée, hvilken i sakta stigning leder uppför Erzgebirges höjder vid sidan af en forsande bergström, som drifver en mängd sågar och andra industriella anläggningar. Vid Wittigsthal, beläget nedanför den för ett år sedan nedbrunna "Hans-Görgen-Stadt", passeras gränsen mellan Sachsen och Böhmen. Artiga österrikiska tulltjenstemän skola här visitera de resandes effekter, en visitation som ofta inskränker sig till en fråga om cigarrer medföras. Sedan detta ceremoniel var genomgånget och vi afvaktat slutet på en häftig regnskur, bar det af igen. Snart voro vi vid en liten stad, Platten, den första på böhmiska sidan, och utmed Plattenbäcken gick det nu ständigt utför, jag hade så när sagt öfver stock och sten. En sanning är att vägen å böhmiska sidan icke är så väl underhållen som på den sachsiska, och de ständiga störtregnen här hade nu sköljt fram i dagen en och annan besvärlig kullersten. Hvad färden öfver "stock" beträffar, så körde vår annars synnerligen försigtige kusk helt djerft och utan betänkande tvärs öfver stammen af en fäld "Weiss-tanne", som glidit ned från den ofvanför brant nedstupande bergsluttningen och stannat midt öfver vägen.

Naturen i den trånga bergdalen, genom hvilken vägen går öfver Erzgebirge, var ganska vild, med en och annan leende punkt. Vanligen äro bergshöjderna tätt bevuxna med högresta furor och "Edel- eller Weisstanne" (*Abies pectinata, D.C.*) samt mera sparsamt med vår i Sverige vanliga gran. Här och der å lägre höjder är skogen afverkad och marken odlad. Den odlade jorden är vanligen indelad i en hel mängd små åkerfält med omvexlande olika sädesslag och rotfrukter, genom hvilkas olika färgskiftningar det mången gång såg ut som om ett stort brokigt lapptäcke blifvit kastadt öfver kullarne. Gräsmattorna i dalens botten närmast på sidorna om bäcken voro synnerligen saftiga och rika. Ängsvattning var öfverallt använd. Densamma är också här synnerligen lätt utförd.

I staden Bæringen, halfvägs mellan Schwarzenberg och Carlsbad, var marknad och stor folkförlustelse, arrangerad af hvarjehanda rolighetsmakare. Folket såg i allmänhet vackert och välmående ut, men företedde ingenting egendomligt. Chignoner efter parisermod funnos äfven här i den lilla böhmiska bergstaden. — Det började nu blifva skymning, men en något dunkel nymåne vägledde dock lyckligen vår kusk och hans ypperliga hästar, så att vi snart passerat ytterligare en liten stad, Lichtenstadt, och straxt före kl. 10 på aftonen sågo vi ångorna af den frustande Sprudeln sväfva öfver en del af det ännu djupt nedanför oss liggande Carlsbad, der vi snart derefter funno oss rätt väl herbergerade på Hôtel de Russie.

II.

Carlsbad, »zur Habsburg» den 18 Aug. 1869.

Trött af de föregående dagarnes resa och snart inslumrad under inflytande af den utanför Hôtel de Russie sakta brusande Tepelns enformiga sorl, sof jag länge den första natten i Carlsbad, det vill säga, längre än hvad bruket är i den goda Sprudelstaden, der allt är ordnadt så "curgemäss". Då jag straxt efter kl. 7 på morgonen såg ut genom rummets fönster, fann jag promenaden på andra sidan strömmen hvimla af hundratals brunnsgäster, hvilka redan länge druckit ur de varma källorna. Det var sålunda ingen tid vidare att förlora, och snart hade jag vid den närbelägna Mühlbrunnen träffat den vänlige dr Anger, alla svenskars och många andras värderade "Brunnen-Artz" i Carlsbad. Han hänvisade mig till Theresienbrunnen. En af de vanliga här begagnade bägarne (af porslin eller glas, öfverallt till salu) anskaffades, och den första bekantskapen på ort och ställe med Carlsbads verldsberömda helsovatten blef sålunda gjord ur den efter Frans den förstes gemål, kejsarinnan Maria Theresia, uppkallade källan.

För den nykomne främlingen är sannerligen det brokiga hvimlet af de för dagen till ett par tusental uppgående brunnsgästerna ett rätt underhållande skådespel. Här mötas vid källorna och, snart sagdt, trängas på promenaderna menniskor af alla åldrar och från alla verldens länder. Anglo-australier och nordamerikanare, ryssar och brasilianare, nordbor och italienare, engelsmän, österrikare, armenier, spaniorer, tyskar, polackar och fransmän, ungrare, turkar och de genom sina långa, hälkyssande rockar lätt igenkända israeliterna från Europas östliga länder, alla vandra i republikansk jemlikhet om hvarandra, hvarunder den rike magnatens pelsbrämade drägt eller den eleganta pariser-rococco-toaletten ofta nog komma i beröring med den slitna, kanske äfven trasiga och mindre rena klädnad, som höljer den hjelpsökande sjuklingen från samhällets lägre trappsteg. Detta virrvarr af språk, som likt en babylonisk förbistring susar omkring ens öron, denna omvexling af klädedrägter, denna icke sällan starkt utpräglade olikhet i ansigtstyper hos olika nationaliteter som här öfverallt möter ens blickar, — allt förekommer till en början nästan såsom de oredigt framskymtande fantastiska bilderna i en dröm. Man vänjer sig dock snart vid dessa vexlande intryck och finner, med blandade känslor, att det hela är en lifslefvande verklighet, framtrollad å ena sidan af förgängelsens onda fé genom hennes förtrupper, plågor och lidanden af hvarjehanda slag, och å den andra af den i dessa varma källor inneboende Helsans genius, som vänligt förespeglar alla dessa sjuklingar det leende hoppet om lindring eller befrielse från de kanske ofta och länge upprepade anfallen af Förgängelsens nyssnämnda förtrupper. Här om någonstädes framstår rikt illustrerad sanningen af Stjernhjelms ord:

"Helsan är allt! Allt, allt är allsintet, der intet är helsan!"

Sedan ett vederbörligt antal bägare blifvit tömda och "kafé verkehrt" (d. v. s. en kopp kaffe jemte en något större portion varm mjölk) samt tvänne "Gipfeln" blifvit "ganz curgemäss" intagna en timma efter sista bägaren ur Theresienbrunn, gick man att söka lämplig bostad i enskildt hus. Alla privata hus i Carlsbad hafva sina särskilda namn. Man finner här, bland andra, "Konungen af Sverige" och "Zur Stadt Stockholm". Det lyckades snart att i "Zur Habsburg", ett mindre hus, beläget midtemot Mühlbad och ungefär midtemellan Marktbrunn och Mühlbrunn vid Mühlbadgasse, erhålla för hr W. och mig "Zwei Stuben" (sofrum) och en salong 2 tr. upp med vacker utsigt för 12 gulden tillsammans i veckan. Detta pris är ganska billigt. Samma lägenhet kostade i Juni och Juli 45 gulden i veckan, och de båda herrar som reste samma dag vi flyttade in hade betalt 25 gulden i veckan. Under Juni och Juli voro nära 4,000 brunnsgäster på en gång närvarande. Nu åter äro blott omkring 2,000 qvar, hvarför man äfven öfverallt ser annonseradt "Wohnung zu vermiethen". Detta förklarar prisfallet på bostäderna.

Sedan jag sålunda flyttat från hotellet in i en treflig bostad — ett nödvändigt vilkor för att någorlunda kunna trifvas i Carlsbad under regniga och ruskiga dagar, då man kan

*) En plats med posten kostar från Schwarzenberg till Carlsbad 2 thaler 12 groschen, utom afgift för öfvervigt. Blott 30 ℔ få fritt medföras.

hafva svårt att gå ut — gick jag att besöka de varma källorna. Från "Zur Habsburg" å ena sidan i nordlig riktning har man ganska nära till Mühlbrunn, Neubrunn, Bernhardsbrunn, Theresienbrunn och Felsenquelle m. fl. samt å andra sidan, åt söder till, genom Mühlbadgasse icke långt till Marktbrunn och den ofvanför belägna Schlossbrunn samt källan i huset "Zur Russische Krone". Från "der Markt", invid hvilket posthuset är beläget, leder en gångbro öfver Tepln, och här på denna bro möter i sanning en underbar syn. Täta moln af varma vattenångor stiga oupphörligt i höjden, och midt ur flodbädden, som här är till en del murad af huggen granit, frusta flera heta källsprång fram. Vi skynda dock öfver bron och befinna oss nu invid den verldsberömda Sprudeln. Jag måste tillstå att detta förundransvärda naturfenomen på mig gjorde ett mäktigt gripande intryck. En mycket mer än armstjock stråle af vatten, hållande en värmegrad af + 73,75 ° C., stiger med ett kokande buller två till tre fot i höjden, faller ned, frustar upp igen i ständig vexling under ganska regelbunden rytm, och så har denna heta springkälla säkert i mångfaldiga årtusenden, ja, kanske millioner år till jordens yta framburit oafbrutna yttringar af i det inre verksamma vulkaniska krafter.

Sagan låter kejsar Carl IV hafva upptäckt Sprudeln under en jagt i dessa trakter. En hjort — så lyder sagan i all korthet — förföljdes ifrigt, och i sin nöd gjorde han ett verkligt salto mortale från det nuvarande "Hirschsprungs" högt öfver Tepeldalen upptornade klippor, hvilka just af detta Hirschensprung fått sitt namn. En af jagthundarne följde i sin ifver efter. Då kejsaren och hans jägare, vägledde af hundens häftiga tjutande, hunno ned i dalen, funno de hjorten och hunden skållade och halfkokta i en sjudande vattenbassin, ur hvars midt en väldig, het vattenstråle med våldsam häftighet steg i luften, såsom än i dag. En rätt vacker haut-relief, utförd af prof. Popp i Prag och efterbildad i "Sprudelzinter", framställer den romantiska sagan på ett rätt lyckligt sätt.

"Sagan är bra", men ock blott en saga. Det är nämligen ganska sannolikt att de heta källorna i denna trakt redan voro kända af de gamla romarne, och ett förläningsbref, dateradt år 1325 af konung Johan, kejsar Carl IV:s fader, finnes ännu i behåll genom hvilket *Wary*, "Varmbadet", det urgamla czechiska och än i dag af landtbefolkningen begagnade namnet på Carlsbad, begåfvades med de kring denna ort närmast belägna djurrika skogstrakter, hvilka nu innefattas under namnet "Stadtgutwaldung". Kejsar Carl IV, som sjelf med fördel begagnade de varma källorna till bad, anlade emellertid här år 1358 en stad, som uppkallades efter honom med namnet Carlsbad, och bygde på Hirschsprungs lägre sluttning ett mindre slott, hvaraf ännu Schlossbrunnen har sitt namn och af hvilket det s. k. Stadt-Thurm ofvan "der Marktplatz" skall till någon del vara en lemning. Carl IV blef sålunda den nuvarande stadens egentlige grundläggare, och Carlsbads 500-åriga jubileum firades här år 1858 med mycken pomp och ståt. Staden växte snart och hade redan år 1370 uppnått en viss betydenhet samt erhöll då ytterligare utvidgade privilegier af sin bevågne Mecœnas, sammo då ännu lefvande kejsar Carl IV.

Carlsbad har sedan dess genomgått många öden. Åtskilliga gånger har den genom staden slingrande Tepeln (eller, såsom namnet äfven skrifves, Tepln) — om sommaren så föga vattenrik — genom ras af fördämningar vid "Stift Topl" stigit högt öfver sina bräddar, förstört flera hus och hotat hela staden med undergång. Flera gånger har staden nära nog helt och hållet afbränts. Under trettioåriga kriget plundrades den två gånger af "die Schweden", och under Napoleons krig hemsöktes densamma hårdt af franska trupper. Svår missväxt har derjemte under 17:de århundradet en och annan gång bragt Carlsbad i nöd, och de under staden slumrande, men dock ständigt verksamma vulkaniska krafterna, på en gång Carlsbads lycka och möjligen dess fara, hafva äfven genom våldsamma s. k. "Sprudelausbruch" flera gånger hotat med svår förödelse. Ett af de våldsammaste bland sådane Sprudelutbrott inträffade år 1809. Då uppstod i den urgamla Sprudelns närhet den nu s. k. "Hygiæa-quelle" (eller "Hygiæensquelle"), och Schlossbrunnen försvann alldeles intill år 1823, då denna värderade källa ånyo började flöda ungefär såsom förut, men med högre temperatur. Trots alla dessa större och mindre olyckor och pröfningar har Carlsbad ständigt mer och mer gått framåt och innehåller nu mer än 700 hus, belägna på ömse sidor om Tepeln (på czechiskt språk Teplà = varm flod), som ett stycke norr om staden utflyter i Eger. De ständiga invånarnes antal uppgifves till 7,500, hvilkas välstånd, omisskänneligt och allmänt, uppkommit genom de flere millioner gulden, som nu för tiden årligen hitföras af de talrika under "der Saison", från Maj till Oktober, hit anländande kurgästerna, hvilkas antal de sista åren stigit till ett och annat hundratal öfver 13,000 och i år för närvarande uppgår till 12,800.

III.

Carlsbad den 19 Aug. 1869.

Se så, nu har jag varit i "Himmelriket!" Och jag kom, såsom man på det "Mesopotamiske Sprog" säger, helt oförhoppandes dit. Ja ja, det händer ju så ibland. Möjligen får jag skylla på den helige Bernhard och på Jungfru Maria att jag så oförmodadt kom till "Himmelriket" i Carlsbad. Jag gick nämligen i går eftermiddag den smala branta vägen upp förbi den helige Bernhards staty och vidare förbi "Fremden-Hospital" och kom så upp till den högre belägna delen af Schlossbrunnsgasse, som från Marktplatz leder upp i nordvestlig riktning till Jägerhaus med flera ställen. Snart befann jag mig framför ett litet kapell, helgadt åt Jungfru Maria, och straxt derefter, förmodligen genom någon från kapellet utgången ingifvelse, vandrade jag den trånga stig som till venster, ett stycke framom nämnda kapell, leder upp till "der Himmel auf Erde". Denna himmel på jorden ligger å sluttningen af Hirschsprung, och man njuter derifrån af en intagande utsigt öfver Egerdalen norrut samt öfver en del af den redan djupt under fötterna liggande staden. Namnet på platsen är dock väl pompöst. Man kan emellertid efter ett besök derstädes säga att man varit i himmelrik, och det är ändock något, ja, till och med mer än att hafva varit i Åmål, hvilket jag verkligen aldrig har varit.

Från "der Himmel auf Erde" leder en under jubileumsåret 1858 nyanlagd gångväg, benämnd "Jubilæums-Promenade", öfver och emellan tvärbranta klippor till en annan utsigtsplats något högre upp på Hirschsprung. Just som man kommer dit fram, får man se en vacker illustration till sagan om hjorten som sprang i Sprudeln. På spetsen af ett fristående högt och smalt klippblock, en af naturen bildad granitpelare, står en särdeles vacker *Gemse*, färdig till språng. Det är en baron von Lützow, en af Carlsbads mecœnater i senare tider, som här på en lyckligt funnen plats låtit uppställa den med utmärkt naturtrohet utförda bronsbilden.

Utsigten öfver staden och Tepeldalen är onekligen fängslande redan härifrån, men vi hafva ännu ett stycke väg upp till Hirschsprungs högsta topp, och vi må ju gå dit. Vi kunna välja antingen en i många bugter slingrande och småningom stigande väg, som med ett par utgreningar leder förbi "Mayers Gloriette" och "Weimars Denkmal" upp till "Petershöhe", eller ock undvika vi de flesta af dessa om-

Digitized by Google

vägar genom att modigt bestiga en djerft mellan granitblock upprest brant trappa och uppnå sålunda snart den nyssnämnda högsta punkten, som fått sitt namn efter Peter I af Ryssland, hvilken år 1712 red dit upp på en osadlad häst, enligt hvad traditionen förmäler.

I sanning, den syn som här uppe på höjden möter det tjusta ögat belönar rikligen bergvandrarens möda vid uppstigandet. Se hit, åt öster! Solen bakom oss, nära sin nedgång, belyser ännu med sin fulla glans de högre, rikt skogbeklädda sluttningarne af det på andra sidan om Tepeldalen uppstigande Buchenberg med dess båda toppar "Drei Kreuzberg" och "König Ottos Höhe". I samma underbara belysning skimrar på något längre afstånd "das ewige Leben", det högsta i Carlsbads närmare grannskap belägna berg, på sina sluttningar företeende en bjert omvexling af mörkgröna skogsparker och gyllene tegar. Fönstren i den herrliga "Lützows villa", i "Panorama", "Elisium", och det straxt ofvanför dessa högt å Buchenberg belägna "Waldschloss" glimma likt utomordentliga garnityrer af granater, och djupt under oss ligger den täcka staden, redan försänkt i skymningens halfdunkel, och ur den kokande Sprudeln uppstiga underjordens dimmor, af en sakta nordlig vind snart förspridda i luftens lägre lager. — Mot söder slingrar sig Tepeldalen i många bugter, till en del undangömd för oss genom det mellanliggande "Hammerberg". — Mot norr öppnar sig den vida Egerdalen, och längst bort vid horisonten reser den nära 4,000 fot höga "Sonnenwirbel" sin hjessa, herrskande öfver Erzgebirges öfriga, något lägre bergstoppar. Förflytta vi oss från Petershöhe till den några steg aflägsna "Theresienhöhe", som vetter åt Hirschsprungs andra sida, så erhålla vi en ännu vidsträcktare utsigt öfver Egerdalen i dess vestligare utbredning samt öfver det väldiga Erzgebirge. I sanning denna tafla är hänförande skön ... och se nu mot vester!...

So, hur solen sakta sjunker ned bak' furuklädda höjder,
Se, dess sista strålar glimma mellan trädens gröna grenar!
Och se dit! "Das Ewige Leben" vinkar oss till himlens fröjder!
Jordens dunkel sig med himlens klarhet underbart förenar.
All naturen slumrar stilla, hvilar uti qvällens ljufva ro,
Och vår ande längtar, höjd ur gruset, dit der ljusa stjernor bo.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Länge stod jag drömmande så, och andemeningen af den vackra pastoralen ur den bekanta Wennerbergska Glunten susade sakta som ett ljufligt minne genom själens strängar.

Emellertid, "snart förgångna äro lifvets bästa stunder". Qvällens kyla manade att stiga ned från den luftiga höjden. Det gick både fort och lätt. Det är ju också en känd sak att, då det bär utför, så "fjeskar tyngdlagen på alla sätt". Snart var jag sålunda åter nere i staden, der alla broarne öfver Tepln voro illuminerade med marschaller, hvilkas återsken förvandlade flodens vatten i eld och lågor, och från "Alte Wiese" — Carlsbads förnämsta gata — hade man det briljanta skådespelet af en högt upp på Hammerberg, å den s. k. "Illuminationsplatz", uppsatt kejserlig örn, tecknad af tusentals brinnande lampor. Å Waldschloss voro fönstren illuminerade, och en kolossal transparang med de kejserliga initialerna F. J. intog den i sin rika belysning präktigt strålande villans midt. På Marktplatz spelade hela det utmärkta brunnskapellet, under anförande af Labitzky, hela aftonen och alla gator och platser hvimlade af promenerande som förnöjde sig åt ståten. All denna grannlåt var anordnad kejsar Frans Josef till ära, hvars födelsedag, till alla kurgästers gamman vid de österrikiska brunns- och badorterna, infaller så lyckligt, medan säsongen ännu varar. Det torde förlåtas mig att jag härvid händelsevis kom att tänka på den icke allt för aflägsna likheten mellan detta mer eller mindre lyckliga infallande och ett visst af en öfverlägsen auktoritet iakttaget geografiskt faktum, framkalladt genom den visa *ésprit d'arrangement* "som floder öfverallt placerat, der stora städer stryka fram".

Så har nu också lyckligen Tepln och, hvad än mera är, de talrika varma källorna blifvit placerade der Carlsbad nu "stryker" eller kryper fram, tillväxande småningom åt båda ändar. På bredden kan staden sannerligen icke tillväxa, ty den ligger trångt inklämd mellan höga, branta berg på ömse sidor, och deras skarpa sluttningar äro icke egnade att bebyggas vidare än hvad som redan skett. I nordlig riktning vidgar sig Tepldalen, och här äro många nya vackra villor nyligen uppförda eller ännu under byggnad. En af de vackraste är Villa Mattoni, uppförd helt och hållet af Carlsbader-krus, ja, d. v. s. af den nettobehållning, som firman Knoll & Mattoni erhållit genom sin i stor skala utöfvade försändning till främmande orter af Carlsbadervatten i krus och flaskor *). Carlsbaderkrus användas här för öfrigt — dock endast tomma och något söndriga sådana, hvilket väl knappast behöfver nämnas — till infattning af de på alla möjliga utskjutande klippor och bergafsatser anlagde små blomstergrupper, hvilka vittna fördelaktigt om invånarnes skönhetssinne. Snygghet finner man äfven öfverallt på det noggrannaste iakttagen här i Carlsbad, och boståderna äro alltid prydliga, ofta nog luxuriöst inredda, så vidt som jag hittills haft tillfälle att sjelf erfara och genom andra förnimma.

Denna allmänt iakttagna snygghet samt det lyckliga förhållandet att ingenstädes vid eller inom Carlsbad finnes något stillastående vatten äro sannolikt de två faktorer som i första hand ligga till grund för att Carlsbad, enligt hvad af läkare här uppgifves, aldrig varit hemsökt af kolera eller andra härjande epidemier samt att frossor äro fullkomligt okända bland stadens egna invånare. Luften kännes här alltid ren och frisk. Nordliga och vestliga vindar lära vara oftast rådande, och endast den öfver Erzgebirge kommande nordanvinden kan genom Tepldalens mot detta håll vettande mynning med något häftigare kraft bestryka ena hälften af staden. Då Carlsbad ligger icke mindre än 1,124 wienerfot öfver hafsytan, så närmar sig härigenom klimatet till hvad man kallar ett bergklimat, hvilket med fullt skäl kan sägas råda å de omgifvande höjderna, hvilka uppstiga öfver Tepln ytterligare 500 till 1,000 fot. Då man vandrar omkring på de å dessa skogbevuxna höjder öfverallt anlagda och väl underhållna promenaderna, njuter man sålunda i fulla drag af en lifvande bergs- och skogsluft.

Väderleken vexlar ganska hastigt i Carlsbad. Ofta äro morgnarne rätt kyliga **), med molnbetäckt himmel och dimhöljda berg samt en och annan regnskur. Öfverrock och paraply böra vara en kurgästs trogna följeslagare. Frampå förmiddagen bryter vanligen solen genom molnen, och himlen klarnar icke sällan, så att eftermiddagen blir vacker och begagnas af kurgästerna till utflykter åt olika håll i de natursköna omgifningarne. Härvid är den hos Franieck i Carlsbad förlidet år i 13:de upplagan utkomna "Der Führer in Carlsbad und seine Umgebungen" en god och pålitlig ledsagare genom sin noggranna plan öfver alla promenaderna samt sakrika uppgifter för öfrigt.

Till i morgon hafva de flesta i Carlsbad nu varande skandinaverna beramat en utfärd till det mer än en half svensk mil aflägsna och 1,800 fot höga Aberg, hvilket jag tillfälligtvis kom att besöka till fots redan andra dagen efter min hitkomst — en alldeles för lång och alls icke "curgemäss" promenad under början af en Carlsbaderkur, hvarigenom krafterna väl mycket tagas i anspråk.

*) Öfver 500,000 krus försändas nu årligen.
**) Den årliga medeltemperaturen är 6,5° C.

IV.

Carlsbad den 20 Aug. 1869.

I dag har det regnat nästan hela förmiddagen. Denna missgynnande väderlek samt dertill den omständigheten att magistratens alla åsnor voro för dagen betingade af andra brunnsgäster förorsakade att vår tillämnade utflykt till Aberg måste uppskjutas till lägligare tillfälle. Så vidt jag vet, är Carlsbad den enda stad der magistraten hyr ut sina åsnor; jag vill dermed icke hafva sagt att magistraten här är den enda som besitter sådana.

Mot middagen klarnade emellertid himmelen upp, och sedan skandinaverna här gemensamt intagit sin tarfliga middag å Hôtel de Russie kl. 1, den vanligaste middagstimman i Carlsbad, öfverlades om hvar eftermiddagen skulle tillbringas. I Carlsbad måste man vistas ute i fria luften så mycket som möjligt, det hör ganska riktigt till kuren; och om man icke är hågad för eller stark nog att företaga bergvandringar, så kan man i stället rätt angenämt döda tiden helt enkelt genom att utanför något kafé vid Alte Wiese, t. ex. Zum Elephanten eller Zum goldenen Krone, taga plats och betrakta den brokiga strömmen af för bivandrande brunnsgäster. Man kan ock gå till "Salle de Saxe" vid slutet af Alte Wiese eller till "Puppische eller Böhmische kafésalon", som ligger straxt der bortom vid början af die Puppische Allée. Hvarje tisdag och torsdag spelar Labitskys kapell från kl. 4 till kl. 6 e. m. å förstnämnde ställe, och hvarje söndag vid samma tid å sistnämnda kafé. Vill man icke stanna här, så fortsättes promenaden helt makligt genom die Puppische Allée der, liksom å Alte Wiese, butiker för allehanda varor öfverallt finnas för de köplystne och der på flera ställen tillfälle gifves att låta väga sig, för att se huru mycket man af sitt hull per vecka erlägger i tribut till Carlsbad. Småningom kommer man så till det under sistlidne vinter nybygda, ytterst eleganta "Sans-Souci", der luften inomhus dock icke är behaglig, såsom starkt bemängd med fuktlukt, enär murarne ännu äro långt ifrån torra. Här dröjer man sålunda icke gerna, utan vandrar vidare, allt utmed Tepln, förbi Schweitzerhof och Schönbrunn, hvilka ligga på andra sidan floden, till Posthof, för närvarande det mest besökta kafeet om morgnarne, enär dess afstånd från källorna är just lagom långt till en "curgemäss Promenade" efter slutad brunnsdrickning. Å denna behagliga plats är konsert i det fria eller, om vädret dertill tvingar, inom den rymliga salen, en eller två eftermiddagar i veckan. Ett stycke väg bortom Posthof ligger "der Freundschafts-Saal" och ännu något längre bort "der Kaiserpark", obestridligen det skönast belägna af alla kaféställena. Äfven å dessa lokaler hålles eftermiddagskonserter.

Nu var frågan hvarthän vi skulle begifva oss för att laglydigt iakttaga *ein beschäftiges Nichtsthun.* Meningarne voro något delade. Pluraliteten bestämde sig för en promenad till "das Panorama", beläget ofvanför staden på sluttningen af Buchenberg. Något olika vägar leda dit. Vi gingo förbi den vackra katolska kyrkan, belägen straxt vid Sprudeln, uppför Schulgasse och några krokiga, branta gränder, samt kommo så till "Stephanshöhe" och straxt derefter till "Lützow's villa", en praktfull och luxuriös byggnad med vacker arkitektur och från många punkter erbjudande en hänryckande utsigt öfver staden och Hirschsprung. På många ställen har egaren prydt sitt vackra område med konstnärligt utförda bronsbilder af djur. Bland dessa äfven en kolossal katt, sittande öfverst på en pelare, upprest på midten af ett rundt utsigtstorn, hvars barrière är sammansatt af idel hvita, röda och blå glaskolonner.

Nära Lützows villa har man "Stadtgarten" och i densamma å en öppen plats en kolonn, bärande en staty af kejsar Carl IV. *Dem Gründer die dankbare Stadt, 1858* och *Zur Erinnerung an das 500-jährige Jubilæum* upplysa inskrifterna å fotställningen. Genom den ännu helt unga parkanläggningen kommer man sedan till "Panorama", från hvars terrass och glaspaviljong man i rikt mått njuter af den fängslande utsigten.

Här sutto vi nu, förnöjande oss med "eine Tasse schwartz" d. v. s. kaffe utan grädde, tände våra cigarrer och under *scherzhaftes Nichtsthun* flög tiden bort. Bäst vi så sutto, blefvo vi gladt öfverraskade genom ankomsten af ytterligare en svensk familj, som icke ämnat denna eftermiddag företaga någon bergvandring. Stämningen blef alltmer lifvad, och snart kände vi oss modiga och kraftiga nog att stiga ännu mera mot höjden. Vi måste nu upp till det snedt ofvan oss liggande Waldschloss. — Sagdt och gjordt. "Das Fräulein" som gifvit oss kaffe — öfverallt i kaféerna betjenas man af unga flickor — mottog sina kreuzer, och så begåfvo vi oss af "berg-auf". "Panorama" ligger invid den med otrolig kostnad bygda Pragerchausséen, hvilken vi följde ett par hundra steg förbi "Munificentia", ett magnifikt, af oftanämnde baron von Lützow bygdt och till staden skänkt försörjningshus. Här leder en gångväg uppåt "Zum Waldschloss". Vi "slogo in" på densamma, men vid första krökning af vägen fingo vi se, straxt intill, den väg som förer upp till "Camera obscura" och "Drei-kreuz-berge". Här fingo vi erfara att *c'est seulement le premier pas qui coute.* Vi kände oss nere i Carlsbad icke hågade att sträfva så synnerligen mot höjden, och våra första steg som förde till Panorama kostade rätt mycken möda. Men nu vinkade vägen till Drei-kreuz-berg så förföriskt . . . "vi äro så långt på vägen" . . . "vi komma kanske aldrig mera hit", hette det, och så blef frestelsen för stark — Waldschloss fick trösta sig utan oss, och vi veko af till venster på vägen till "Camera obscura".

Dessa bergvandringar äro särdeles angenäma. Vanligen är vägen helt "långsluttande", och allt som oftast träffar man enkla soffor å hvilka man kan hvila ut och hemta andan. Än går man genom djupa skogen, som doftar helt frisk, än följer vägen en framspringande brant, från hvilken en oväntad utsigt erbjudes åt vandraren. Så kommo vi inom kort till "Camera obscura", der man vid klar himmel och solsken kan förnöja sig med optiska miniatyrbilder af det herrliga panorama som utbreder sig under ens fötter. Vi dröjde emellertid icke länge här, utan fortsatte vägen upp till Drei-kreuz-berg, så benämndt efter de tre kors hvilka utmärka denna bergtopp, som ligger nära 1,700 fot öfver hafvet. Här dröjde de skandinaviska fruarne qvar för att hvila, medan vi andre, drifna af vår uppåtsträfvande lystnad att nå ett ännu högre mål, bestego den närbelägna ännu 130 fot högre bergtoppen "König Ottos Höhe", bärande exkonung Ottos af Grekland namn, hvilket sålunda af de goda Carlsbaderboarne blifvit förevigadt.

Jag vill icke trötta ens med en skitsering af den vackra, storartade natur som från denna höjd möter blickarne. Vi se härifrån äfven "die Orientirungshöhe" på Aberg, dit vi ämna oss i morgon, om vädret blir vackert och magistratens åsnor stå till vår disposition.

Efter en kort stund lemnade vi "König Ottos Höhe", träffade våra fruar vid "Camera obscura", sågo under nedvägen Waldschloss och det vid Pragerstrasse liggande kafeet "Elisium" glänsa fram genom skymningens halfdunkel samt voro åter snart i staden igen.

(Forts.)

Digitized by Google

Ashley Down.

(Efter "London Society".)

I närheten af Bristol reser sig Ashley Down, en stad af ganska egendomlig beskaffenhet. Visserligen räknar den ej mer än fem byggnader, men dessa hysa öfver 2,000 föräldralösa barn och, hvad som är det märkvärdigaste, hela staden har tillkommit genom en enda menniskas ihärdiga bemödanden. Vi vilja här i få drag teckna denna lilla stads och dess stiftares historia.

I början af trettiotalet kom en fattig tysk, Georg Müller, till England i en missionsangelägenhet och blef prest åt den lilla friförsamlingen "Bröderna" i Bristol. Han mottog ingen betalning för utöfningen af sitt embete, utan öfverlät åt samfundet att hjelpa honom såsom det detsamma bäst syntes. Detta hans lefnadssätt medförde många underliga resultater. Ibland hade han det rikligt, ibland mycket knappt, men alltid fick han hjelp af "Bröderna", utan att behöfva bedja dem derom, ty det stred mot hans grundsatser att anhålla om något. Besynnerligt nog — eller kanhända naturligt nog — tillämpade han denna princip på det barmhertighetsverk hvaråt han med allt större och större förkärlek egnade sina tankar och som han på en gång bragte till stånd år 1836. I Mars månad samma år fick han ett hus i Bristol, der han bodde, inrättadt för att mottaga föräldralösa barn; den 11 April inhyste han de första, och den 18 Maj hade han hos sig icke mindre än 26 föräldralösa barn.

Huruledes han, som ingenting egde, kunde åtaga sig att mata så många små munnar kunde ingen förklara, och få voro ej de som fördömde hans tilltag såsom en yttring af en sjuklig filantropi, men flere skickade likväl både penningar och andra saker till de små, hvilkas existens uteslutande berodde på allmosor. Asylen blef känd i staden och gåfvornas antal ökades, men aldrig anmodade barnens "fader" det allmänna om understöd, och aldrig qvitterade han de inflytande bidragen med att omnämna gifvarnes namn. Antingen gåfvorna vor stora eller små, erkände han deras mottagande genom ett litet märke, och vid denna vana fasthöll han alltid. Då ett barn skulle intagas, frågade han vanligtvis: "Är det behöfvande? Äro båda dess föräldrar döda? Är det födt i lagligt äktenskap?" Erhöll han på dessa frågor jakande svar, åtog han sig utan några förbehåll barnet och inskref det i dess tur i stiftelsen — en regel hvarifrån han aldrig afvek. För öfrigt satte han sin lit till Gud — "det var Guds verk och icke hans" — samt var i alla skiften fast i tron på sitt företag och dess berättigande. Müller hade äfven en annan grundsats: han skuldsatte sig aldrig, utan lefde med sina "barn" för dagen, ja, för timmen. Alla misströstade om den lyckliga utgången af hans sträfvande, men redan 1838 hade han hyrt två hus till och inhyste mot slutet af samma år 86 barn: 31 flickor i ett hus, 24 gossar i ett annat och 31 späda barn i ett tredje. Antalet blef allt större, och 1843 såg han sig, med afseende på barnens helsa, nödsakad att hyra ett fjerde hus. Det var ingen brist på tviflare, men också icke heller på gifvare, hvilkas antal betydligt förökades; det oaktadt hade hr Müller, såsom han sjelf säger i en af honom sedermera utgifven "berättelse", "ofta ej en enda skilling" — men alltid kom hjelpen i rättan tid, och "aldrig hafva barnen någonsin varit utan kläder eller nödgats försaka en enda af sina måltider". När han undersökte sin postväska, fann han alltid något åt de små, och ehuru det en dag var så illa beställdt, att i alla fyra husen ej fanns ett enda öre, var likväl nöden afhjelpt innan aftonen. Men barnen fingo aldrig någon aning om de bekymmer deras underhåll förorsakade honom.

År 1849 flyttade Müller af flere orsaker ut ur Bristol och inhyste sina 300 barn i ett stort nytt hus, som han låtit uppföra på Ashley Down, en fritt belägen höjd utanför staden. Sjelf fortfor han att bo i Bristol och gör det ännu i ett anspråkslöst hus vid Paulgatan n:o 21, och redan förut hade han åt barnen anskaffat lärare, lärarinnor och sköterskor. Det dröjde icke länge innan byggnaderna n:o 2 och 3 uppfördes, då antalet af hans skyddslingar uppgick till 1,150, och n:o 4 och 5 tillkommo inom kort, hvarjemte de föräldralösa nu voro öfver 2,000. Hvad man i början betraktade med misstrogna blickar står der nu som en verklighet, bidrag inflyta från hela verlden, och den gamla bössan utanför stiftarens dörr är nu en verklig Fortunatuspung. Numera råder ingen brist — och det vill säga icke så litet, då man besinnar hvilka löpande utgifter en sådan stad har att bestrida. Från Maj 1867 till samma månad 1868 uppgingo utgifterna till omkr. 600,000 rdr, och året förut utgjorde omkr. 500,000 rdr sv. Årliga kostnaden för hvarje barns underhåll uppgår till omkr. 224 rdr. — Inkomsterna äro naturligtvis högst olika. De variera mellan torparens och tjenarens penny och den rike mannens tusen pund; ja, hr Müller har ofta fått mottaga skänker på 2, 3 och 4,000 — ja, äfven 8,000 pund på en gång.

Barnen undervisas i modermålet, skrifning, räkning, historia, geografi och handarbeten. Gossarne lemna i allmänhet inrättningen vid fjorton, och flickorna vid åtta års ålder. Härför finnes likväl ingen bestämd regel, och man söker med all flit att åt hvars och ens individualitet gifva den utveckling naturen sjelf anvisat. Vid utträdet i verlden förses barnen med kläder, och de utgifter som erfordras för att göra dem lämpliga för något yrke bestridas af den allmänna fonden. — Helsotillståndet är förträffligt inom den lilla staden, hvartill dess sunda läge i hög grad bidrager.

Det är glädjande att en enda mans verk burit en så rik välsignelse, och får man från den förgångna tiden sluta till framtiden, så äro dessa fem byggnader endast förelöpare till andra med samma ändamål. Såsom sakerna nu stå, har mer än en sjettedel af Englands fader- och moderlösa barn ett hem hos denne Georg Müller, och de praktiska filantroperna hafva allvarligt tänkt på att förena sig med honom, då de andra sätt hvarpå de verkat varit behäftade med stora brister.

Flygel af slottet Tsarskoj-Seló.

(Med illustration.)

Finska vikens kuster äro föga tilldragande, och i trakten omkring Rysslands hufvudstad finnas nästan ingenstädes punkter som genom naturskönhet kunna göra anspråk på att fängsla den resandes uppmärksamhet; men till ersättning har konsten eller — om man föredrager ett annat uttryck — menniskans arbete, czarernas vilja och millionernas underdånighet åstadkommit en rad af herrligheter som göra att dessa nejder kunna täfla med dem som blifvit af Skaparen mest begåfvade. Till de ställen hvilkas rykte långt för detta utbredt sig öfver hela verlden hörer kejserliga lustslottet och sommarresidenset Tsarskoj-Seló.

Digitized by Google

Staden med samma namn har svårt att göra sig bemärkt vid sidan af detta palats, ty ehuru den eger 2-3,000 invånare, äro likväl slottsbyggnaderna och parkerna så vidsträckta och praktfulla, att borgarnes hus, liksom de sjelfva, alldeles försvinna. Det är den mer beryktade än berömda Katarina II som gifvit upphof åt det allra mesta af detta storverk.

Kejsarinnan lät till Tsarskoj-Seló anlägga en landsväg, som kostade icke mindre än en million rubel, men nu för tiden är det så mycket mindre skäl att begagna sig af denna trafikled som den går genom ett fult landskap, Ingermanlands flacka och sumpiga slätter, hvilka ej hafva någonting annat för den resande intresseväckande att uppvisa än de kolossala milstolparne. Deremot tillryggalägger man på mindre än en timme med jernväg — den äldsta i Ryssland — i sydlig riktning från hufvudstaden till Tsarskoj-Seló, en sträcka af 23 verst. Den besökandes uppmärksamhet fängslas först af en samling byggnader, eller en gata, med det betecknande namnet "Capricen" och om hvars tillkomst berättas följande: En afton hade Katarina på teatern sett en ny dekoration och deröfver uttalat sitt lifliga bifall; nästa gång hon kom till Tsarskoj-Seló, hade grefve Orloff låtit utföra dekorationen *in natura*, onekligen en artighet af äkta ryskt slag.

Hvad nu slottsbyggnaderna angår, så finnas egentligen två palatser, af hvilka det mindre, der sedermera den kejserliga familjen oftast uppehållit sig, uppfördes af Katarina i anledning af hennes barnbarns Alexanders giftermål; detta slott tager sig jemförelsevis enkelt och anspråkslöst ut, men desto praktfullare är den större och äldre byggnaden, som kejsarinnan lät uppföra åt sig sjelf. Endast på fasadens ornamenter hade blifvit bortslösade otroliga summor, då — på en byggnad af 1,200 fots längd — ej fanns ett enda fotstycke eller kapitäl på de många pelarne, ej en enda af de talrika vaserna, statyerna o. s. v. som ej var belagd med fint dukatguld. För öfrigt var slottet endast några få år gammalt, då guldet började falla af, hvarigenom en grundlig reparation gjordes behöflig. Med anledning häraf erbjöd sig en byggnadsentreprenör att köpa den qvarvarande metallen för omkr. ½ million silfverrubel, men fick af kejsarinnan till svar: "Jag brukar ej handla med gamla kläder!" Nu är det endast kupolerna, spirorna och korsen på kyrkan som hafva blifvit förgylda.

Slottets mot parken vettande sida har ofta uppväckt mer förundran än beundran i anledning af de färger hvarmed man här slösat på ett temligen klumpigt och smaklöst sätt: hvitt, grönt och gult synas hafva blifvit liksom påsmetade i långa strimmor och göra ej någon synnerligt angenäm verkan.

Det följer af sig sjelft att slottets inre är uppfyldt af dyrbarheter samt inredt med oöfverträffad lyx; vi vilja likväl endast omnämna några bland rummen. I ett af dem äro väggarne inlagda med den bekanta stenarten *Lapis Lazuli*, hvilken har i det närmaste samma värde som guldet, och golfvet är af ebenholts med inlagda blommor och figurer af perlemo. Ännu utomordentligare är Ambra-rummet, der i mängd påträffas konstfulla utskärningar på väggar och paneler af en träsort hvilken eljest brukar anses som en sällsynthet, till och med i små dimensioner; det är Fredrik II, Katarinas själafrände, som gifvit sin så ofta förhånade samtida detta konstverk.

Katarinas sängkammare bibehölls efter hennes död i oförändradt skick; man ser der de täcken under hvilka hon hvilat, och väggarne äro af dyrbart porslin och pelarne af purpurglas, men huruvida man vid minnet af henne känner sig väl till mods blir en annan sak. Vidare må omnämnas den praktfulla balsalen, ett kinesiskt rum med alla de herrligheter som kunna anses moderna inom det Himmelska riket, och, måhända framför allt, matsalen, hvilken till en höjd af nio fot är panelad med guldplåtar. Med synnerlig vördnad fäster ryssen den besökandes uppmärksamhet på de enkla, men hemtrefliga rum i hvilka Alexander I bodde; man har låtit allt förblifva i samma skick det befann sig, då han för sista gången uppehöll sig här. Bland palatsbyggnaderna i Tsarskoj-Seló må dessutom omtalas arsenalen, under detta århundrade uppförd i pittoresk götisk stil och innehållande en ovärdelig samling af profver på äldre och yngre tiders vapen.

Till residenset höra äfven några kottager, hvilka tjena den kejserliga familjen till privat bostad, när den ibland tröttnar vid den traditionella storheten och prakten.

Det ligger i sakens natur att man sökt afhjelpa den ofruktbara och ödsliga traktens fulhet genom att anlägga parker och trädgårdar, hvilka kunna tillfredsställa skönhetssinnets anspråk på vackra omgifningar. Den korta sommaren och stränga vintern uppresa häremot ofantliga svårigheter, men både vid villorna i hufvudstadens närhet, vid Peterhof, Oranienbaum och Tsarskoj-Seló äro alla hinder öfvervunna — åtminstone under en del af året. I synnerhet gäller detta om sistnämnda slott, till hvars trädgårdsanläggningar svårligen annorstädes finnes ett motstycke. Det är ej nog med att storleken är ofantlig — omkr. 5 sv. mil i omkrets — utan äfven det sätt hvarpå allt vidmakthålles och vårdas är oöfverträffligt. I den nyss omtalade arsenalen bo flere hundrade veteraner, hvilka det åligger att, i förening med talrika öfver- och underträdgårdsmästare, hålla trädgårdarne i ordning. När bladen falla af träden, hopsamlas de noggrannt det ena efter det andra, och då en storm rasat genom dessa parker, hafva således veteranerna ett litet smånätt dagsverke. Och läsaren må ej föreställa sig att man ser mellan fingrarne med något slags försummelse: befinnes en växt vara afbruten, en blomma liggande på marken eller afplockad, så anställes undersökning, och då ve den olycklige som vållat skadan eller ej förekommit den! Kostnaderna för trädgårdens vård uppgå till 100,000 rubel årligen, men också liknar densamma en balsal och kan ej nog beundras, då man besinnar huru ogynsamt klimatet är.

Nilbåten Skandria.

(Med illustration.)

Egypten är visserligen endast en ofantlig sand- och stenöken, hvarigenom Nilen slingrar sig såsom en jätteorm mellan fruktbara sädesfält, men i sanden qvarstå minnesmärkena efter de forna egyptiska herrskarnes makt, och vid floden ligga ansenliga städer, medan den sjelf är ett naturens underverk genom sitt stigande och fallande, hvilka utgöra hufvudvilkoren för åkerfältens fruktbarhet.

Från Europa, i synnerhet från England, tillströmmar årligen en mängd turister och vetenskapsmän för att på de enkom för detta ändamål bygda Nilbåtarne — *dahabieh's* — färdas uppför floden och beundra de på dess stränder befintliga märkvärdigheterna. Dessa Nilbåtar utmärka sig genom sina smakfulla proportioner och äro i de flesta fall utrustade med allt hvad den resande behöfver för en angenäm färd. Medföljande plansch visar oss det enkom för prinsen och prinsessan af Wales bygda fartyg som begagnades af dem på deras Nilresa i Februari 1869 och, såsom en hyllning åt prinsessan, erhöll namnet Skandria, hvilket på vårt språk betyder Alexandria.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ur huset. Modren å sin sida säger att hon hellre vill se sin dotter som lik än upplefva hennes giftermål med en icke-mormon, ty det skulle blifva hennes olycka både i denna och den andra verlden.

Alla mormonqvinnor äro likväl ej så fasta i sin tro, ty många anse att månggiftet kanhända icke är en af Gud stiftad inrättning och ej utgör något hufvudelement i den sanna och äkta mormonismen. De betrakta månggiftet såsom «det tunga kors hvilket påläggas dem i denna verlden, så att de i den andra må kunna vinna segerpalmen.»

Flere personer hafva försäkrat mig att Brigham Young sagt i en predikan: «den dag skall komma, då bröder taga sina systrar till äkta, så att ett rent presterskap må uppväxa».

En beklaglig sanning är det att i många fall försummas den qvinna som är mannens första hustru. Mormonerna påstå dock att de hysa lika stor kärlek för alla sina hustrur och att dessa äro fullkomligt belåtna med sin ställning. Den som har åtminstone någon kännedom om qvinnohjertat vet dock att så ej kan vara förhållandet.

Redan nu uppenbara sig i Saltsjöstaden åtskilliga betänkliga företeelser. Denna stad ligger omkr. 4,400 fot öfver hafsytan, är befriad från ytterligheterna af en öfverdrifven hetta och sträng köld, och man är nästan frestad att tro den vara verldens i sanitärt afseende lyckligast lottade stad, men förhållandet är just raka motsatsen. Antalet dödsfall i alla lefnadsåldrar är nära dubbelt så stort som i staten Oregon och större än i Newyork och New-Orleans. I synnerhet bland barnen är dödligheten betydlig; statistiken gifver vid handen att den är större än i någon annan af de nordamerikanska städerna, New-Orleans allena undantaget, och dödlighetsskalan i Utah är större än den i Louisiana.

Dödlighetstabellerna för förlidet års Oktober månad, hvilken är den sundaste på hela året, utvisade att under nämnda tid inträffat 60 dödsfall, hvaribland 40 föllo på barn. Året 1868 var ett ovanligt friskt år, men det oaktadt var dödligheten större än i någon annan stat omkring vestra Mississippi. Mormonerna kunna ej bestrida detta faktum och söka förklara det sålunda, att deras folk i allmänhet är fattigt samt måste underkasta sig ett mycket strängt arbete o. s v.

Beklaglig är vidare den omständigheten, att mormonerna, då de blifva sjuka, endast sällan rådfråga läkare, utan taga sin tillflykt till alla slags qvacksalverier. Den religiösa öfvertron spelar äfven härvid en stor roll, ty såsom de kraftigaste botemedlen anses händernas påläggande och en troendes förbön. För några dagar sedan insjuknade i den stadsdel der jag bor tre barn i skarlakansfeber. En läkare efterskickades icke, men väl en biskop, hvilken lade sin med invigd olja bestrukna hand på de små, hvilka en gammal qvinna ingifvit en öfverdrifvet stor dosis arsenik. De dogo alla tre, och det var naturligtvis Guds vilja att så skedde. Tillfrisknar en patient, då har Herran gjort ett underverk.

Två tredjedelar af dessa polygamister äro alldeles icke förbundna att egna sina barn nödig eftersyn. Den förlidet år döde gudsmannen Herber C. Kinnball hade sextiotre söner, af hvilka ännu finnas i lifvet fyrtioåtta. Biskopen i mitt qvarter eger trettio lefvande barn; halftannat dussin har han förut begrafvit. Joseph Smith hade sex favorithustrur, men af hans barn lefva nu endast två söner, hvilka han hade fått med sin första hustru. Här i staden lefva tolf män, hvilka tillsammans bestå sig sjuttio hustrur och inemot 150 barn.

Man kan ej annat än gripas af djupt svårmod vid åsynen af en mormonsk begrafningsplats. Der finner jag att sjutton barn af en biskop ligga begrafna i rad bredvid hvarandra, och intet af hvilorummen är öfver fyra fot bredt. Brigham Youngs talrika barn åtnjuta i allmänhet en god helsa, endast med det undantaget att de flesta af hans döttrar hafva svaga ögon och att två äro nästan blinda. Jag skulle kunna uppräkna ett dussin män hvilkas hem äro uppfylda af hustrur, men barnen — de ligga alla i grafven!

Katolicismen i Kina.

Härom innehåller en berättelse af den engelske vicekonsuln Alabaster i Tschifu i norra Kina följande uppgifter som förtjena uppmärksammas:

Romersk-katolska kyrkan gör de största ansträngningar för sin läras utbredande. Kinesiska regeringen har återgifvit jesuiterorden en betydlig del af de jordegendomar hvilka i förra århundradet konfiskerades.

Hela riket är nu indeladt i 24 katolska missionsdistrikter, hvilka styras af 19 biskopar och 5 apostoliska prefekter af italiensk, fransk, spansk och belgisk nationalitet. Hvarje biskop har under sig åtminstone fyra missionärer, och många af dem förfoga till och med öfver 20. Hvarje distrikt sönderfaller i underafdelningar, af hvilka hvar och en eger en europeisk missionär; antalet infödda kristna inom hvarje distrikt är olika och vexlar mellan 2000-20,000.

Antalet läroanstalter i hvilka kineserna undervisas i latin, filosofi och teologi uppgick år 1868 till ej mindre än 24, hvartill komma många elementarskolor och barnhus. Den förnämsta högre läroanstalten befinner sig vid Shanghai; den förestås af tyskar och italienare samt har öfver 300 lärjungar, åt hvilka undervisning lemnas i alla slags yrken, i teckning, målning och kinesisk litteratur, och några af dem hinna här så långt, att de i Peking kunna antagas vid der befintliga högre läroverk. Från boktryckerierna, hvilka förestås af missionärer, hafva utgått matematiska och teologiska arbeten jemte några till kinesiska språket öfversatta delar af bibeln med förklarande anmärkningar samt vidare en latinsk ordbok med förklaringar på mandarinspråket. Äfven barmhertighetssystrar finnas i de större städerna, och i Kanton är en påbörjad praktfull katedral snart fullbordad.

Ormdyrkan i Pyreneerna.

Af den gamla ormdyrkan som varit vida utbredd bland folk af de mest olika racer återfinnas ännu i dag många spår. Så skola t. ex. i Luchon i Pyreneerna på S:t Johannisaftonen lefvande ormar offras i eld. Ett ögonvittne berättar derom i tyska tidskriften Athenäum:

Af vidjor hopflätar man en invändigt ihålig pelare, som är 60 fot hög och uppstäld på en öppen plats. På pelaren anbringas ända upp till dess spets gröna qvistar, och nedtill omslutes den af de skönaste blommor. Sedan tomrummet blifvit fyldt med alla slags brännbara ämnen, eger kl. 8 på aftonen en högtidlig procession rum, hvari presterskapet deltager; stadens ynglingar och flickor draga festligt prydda, ut ur staden och taga plats omkring pelaren. På de omkringliggande höjderna upptändas nu Johanniseldarne. Befolkningen har hopsamlat en mängd lefvande ormar, och sedan dessa blifvit inkastade i pelaren, antändes den. Dervid dansa ibland 50 barn och män omkring pelaren under de vildaste åtbörder. Den stigande hettan tvingar ormarne att arbeta sig alltmer uppåt höjden af pelaren, tills de slutligen befinna sig der och nu framkrypa mellan vidjorna deruppe, som här ej äro lika tätt hopflätade som nedtill och på midten. Under reptilernas fruktlösa kamp att undgå de hungriga eldtungorna uppstämma de församlade höga jubelrop. Denna ceremoni, som är så omtyckt af Luchons och den omgifvande traktens invånare, upprepas hvarje år och leder med all säkerhet sitt ursprung från den gråa forntiden.

Ett surrogat för tobak.

Icke så få torde de rökare vara som beklaga sig öfver huru dyra deras cigarrer och tobak blifva dem, och talrika försök som gjorts att upptäcka ett surrogat för tobaken hafva hittills varit lika fåfänga som bemödandena att åstadkomma ett *perpetuum mobile.* Nu omsider uppspringer från Indiens horisont en hoppets stråle, ty i en af Calcuttas tidningar meddelar en person resultatet af de undersökningar han företagit i denna riktning. Den för kort tid sedan, förmodligen af en kemiker i Paris gjorda upptäckten, att krasse vore ett fullständigt motgift mot nikotinen, bragte nämnde person på den tanken att torka och röka några sådana. Under flera dagar utsatte han en qvantitet krasse för Indiens brännande sol, stoppade sedan dermed sin pipa, och då fann han att krassen hade samma smak och lukt som den bästa cavendish. Försöket förtjenar otvifvelaktigen att beaktas af europeiska rökare, då man kanhända skall finna krassen finna nåd inför de engelska näsorna, ty ifrågavarande person försäkrar att surrogatet är ännu starkare än cavendishen.

De feta männens förening.

(Fat men's association.)

I Newyork sammanträdde, enligt uppgift i amerikanska tidningar, den 1 November förlidet år sällskapet med detta namn för att fira dagen med en läcker middag. Samtliga deltagande gjorde heder åt kockens alla anrättningar, hvilket ses deraf att en hr Frisk höll tillgodo med inalles 368, liksom en hr Stout 398 skålpund. Men segerpalmen tillerkändes likväl en tysk, hr Busch från Hoboken, som förtärde sina modiga 410 skålp.

Samma sällskap hade till den 20 December anordnat en storartad bal; alla medlemmarne hade förbundit sig att deltaga i dansen. Det skulle vara ganska intressant att veta om till detta dansnöje inbjödos endast sådana damer som i korpulens kunde mäta sig med de värda herrarne.

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Andra årgången, 1870.

Den första årgången af vår tidskrift är nu afslutad, och innehållsförteckningen visar hurusom vi bemödat oss att lemna våra läsare ett urval af intressanta ämnen inom det område, som låg innanför den ram, vi vid början af vårt företag hade utstakat för oss.

Den ifver, som de stora kulturfolken fortfarande utveckla i fråga om upptäcktsfärder, den rikedom på väl skrifna skildringar af pågående eller fullbordade resor och de talrika utländska skrifter, som sysselsätta sig med hithörande meddelanden, gifva oss en, snart sagdt, outtömlig källa att ösa utur.

Vi äro derför äfven öfvertygade att, då vi nu anmäla en ny årgång af denna tidskrift, vi med trygghet kunna åt våra läsare utlofva en text, alltid bestående af underhållande och lärorika artiklar, som skola afhandla

nyare resebeskrifningar, skildringar af de olika folkens seder och kulturlif samt uppsatser öfver intressantare företeelser inom djur- och växtverlden.

Men på det ännu mera omvexling må inträda uti innehållet af NÄR OCH FJERRAN, ha vi beslutat att från och med denna 2:dra årgångs början utvidga vår plan derhän, att nu äfven komma att intagas

Porträtter och Lefnadsteckningar

af ryktbara samtida,

såväl svenskar som utlänningar, samt stundom äfven **bilder ur dagens historia,** prof af **skön konst** uti afbildningar af utmärkta taflor m. m. och uti textafdelningen artiklar af **bildande, upplysande och roande beskaffenhet uti hvarjehanda ämnen.**

Bland porträtter af ryktbara samtida, sålunda ämnade att införas i årgången af vår tidskrift, vilja vi här nämna:

Elias Fries.	Don Juan Prim.
Anders Retzius.	Ferdinand de Lesseps.
Joh. Henr. Thomander.	Grefve Bismarck.
Joh. Fr. Höckert.	Rossini.
Fredrika Bremer.	Meyerbeer.
Adolf Tidemand.	Gustave Doré.
Christoffer Hansten.	Thackeray.

Antalet af *illustrationer* kommer äfven att ökas sålunda, att medan den första årgången innehåller **55**, skall den för innevarande år erbjuda sina läsare omkring **100** träsnitt.

Priset skall dock derför **icke ökas**, utan förblifver fortfarande vid förutbetalning detsamma som hittills, nemligen för hela årgången, innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text samt tillhörande illustrationer, endast **6 Rdr.**

Prenumeration emottages i alla rikets boklådor samt på alla postkontor med tillägg af 50 öre i postförvaltarearvode för årgången.

Stockholm. Alb. Bonniers Boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

2:dra häftet. Andra årgången. Februari 1870.

NÄR och FJERRAN

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Andra häftets innehåll:

Don Juan Prim (med porträtt).
Minnen från Söderhafsöarne, bearb. af L. H. Zink. (Forts. och slut.)
Francisco Serrano (med porträtt).
En brunnskur i Carlsbad 1869 af Thure. (Forts.)
Färgblindheten, fysiologisk skizz af W. Baer.
Småbilder från gatan (med tre illustrationer).
Litet om franska dueller efter "Chamber's Journal".
Vera Cruz (med illustration).
Familjelif på floden vid Kanton (med illustration).
Taxtik med valpar (med illustration).
Lärorik lek. — Smärre artiklar på omslagets innansidor.
Verldens förnämsta cigarrettfabrik. — Smärre artiklar på omslagets innansidor.
Kinesisk teater i San Francisco. — Smärre artiklar på omslagets innansidor.
Tebuskens hem. — Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Eleganta Clothpermar à 1: 50 med guldtryck på framsida och rygg, till 1:sta Bandet af denna tidskrift, kunna i hvarje bokhandel reqvireras från bokb. **Blomdahl** (Ålandsgatan 15) i Stockholm genom **Albert Bonniers Förlags-Expedition**

Digitized by Google

Lärorik lek.

En vanlig ölbutelj tillslutes med en kork, hvari nedtryckes en synål med udden uppåt. På denna kan man nu låta ett silfvermynt dansa på kant, om efterföljande iakttages. Man tager ännu en kork, i hvars nedre del indrifves ett silfvermynt; vidare instickas i korkens sidor två vanliga gafflar i sned riktning, såsom träsnittet utvisar. Sätter man nu silfvermyntet med kanten på synålens udd, så icke blott balanserar det på densamma, utan man kan äfven genom att lätt stöta till någon af gafflarne försätta myntet i svängande rörelse, utan att det dervid faller ned.

Hvad som här kan tyckas vara endast en lek beror på en naturlag, som är värd att begrunda. Denna naturlag är följande:

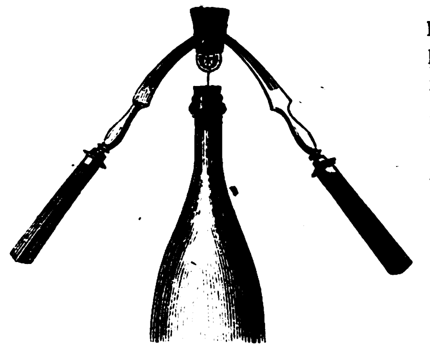

Hvarje system af kroppar hvilar säkert på en äfven aldrig så liten stödjepunkt och kan på densamma göra pendel- och kretsrörelser, om endast denna stödjepunkt ligger temligen högt öfver tyngdpunkten för hela kroppssystemet.

Stödjepunkten i ifrågavarande experiment är nåludden. Silfvermyntet, den öfre korken och de båda gafflarne bilda ett system af kroppar som hafva en gemensam tyngdpunkt. Men nu befinner sig synålsudden öfver buteljen, under det den gemensamma tyngdpunkten för det på synålen hvilande kroppssystemet under alla förhållanden ligger lägre, ungefär i midten af sjelfva buteljen. Då nu stödjepunkten befinner sig upptill och den gemensamma tyngdpunkten under densamma, så uppkommer härigenom ett säkert eller, såsom den vetenskapliga termen lyder, stabilt läge, som befordrar balanseringen.

Genom denna lek har man tillfälle att bilda sig ett klart begrepp om huru i vissa fall en kropps tyngdpunkt ligger *utom* densamma eller der kroppen alldeles ej finnes till, ty vid vårt experiment ligger tyngdpunkten för silfvermyntet i den öfre korken och de båda gafflarne i flaskans inre, der de ej finnas.

Ett riktigt begrepp om tyngdpunktens läge är af stor vigt för mekaniken, liksom för astronomien. Ett fullkomligt rundt klots medelpunkt ligger i dess midt. Den gemensamma medelpunkten för två hvarandra attraherande klot, såsom t. ex. två planeter af samma tyngd, ligger halfvägs mellan dem, ehuru denna midt utgöres af endast tomma rymden. Äro de två kloten af olika tyngd, ligger tyngdpunkten i samma mån närmare det tyngre. Känner man t. ex. genom gjorda observationer två stjernors gemensamma tyngdpunkt, såsom t. ex. i astronomien är fallet med dubbelstjernorna, så vet man äfven hur många gånger den ena fixstjernan är tyngre än den andra.

Verldens förnämsta cigarrettfabrik.

Ibland Havannas tobaksfabriker intager *La Honradez* främsta rummet. Denna fabrik sysselsätter sig hufvudsakligen med tillverkningen af sina små eleganta cigarretter, hvilkas förträfflighet gjort dem särdeles eftersökta. Det torde intressera åtminstone dem af våra läsare som äro rökare att höra något om denna fabrik, hvarför vi här meddela hvad en resande derom skrifvit i en tysk tidning.

Redan på en fjerdingsvägs afstånd från det storartade etablissementet, hvilket tyckes förut hafva varit ett kloster, tillkännagifver atmosferen att man befinner sig i fabrikens närhet. Hela trakten luktar tobak, liksom stode man i en ofantlig snusbod. Rundtomkring fabriken är luften uppfyld med fint tobaksdam, hvilket intränger i munnen, näsan, öronen och porerna, och min första helsning till fabriken och dess produkter var ett oupphörligt, häftigt nysande.

La Honradez sysselsätter sig nästan uteslutande med tillverkningen af cigarretter, *cigarritos* eller *papelinos* eller hvad man nu behagar kalla de med finskuren tobak fylda, nätta små rullarne af kinesiskt papper eller rispapper. Denna tillverkning är på det hela taget mycket simpel; men fabrikens förnämsta ögonmärke är att icke blott genom sina tillverkningars mängd, utan äfven hvad deras qvalitet beträffar, vara den förnämsta inom sitt slag i verlden, ett verldsberömdt etablissement, för hvars produkters beskaffenhet endast firmans namn utgör en tillräcklig borgen. Vid fabriken äro anstälda 800 arbetare och arbeterskor, af hvilka omkr. 500 uteslutande sysselsätta sig med cigarretternas förfärdigande samt, hvar och en, åstadkomma 1,000 stycken om dagen, således i veckan 3 millioner.

Först passera vi genom en lång rad af rum, liknande lador; här finna vi hundratals män, qvinnor och barn, alla negrer, sysselsatta med att sortera tobaken, skilja bladen från stjelkarne och inpacka dem i stora korgar, hvari de fortskaffas till skärningsmaskinerna. I allmänhet hafva cigarretterna ej det bästa rykte om sig: man brukar nämligen inbilla sig att all slags tobak, alla eljest odugliga blad anses vara goda nog till dem, liksom allt slags kött, till och med det af hundar och kattor, är ett välkommet material vid vissa medvurstfabriker i vissa stora städer. Till min glädje fick jag tillfälle att i La Honradez öfvertyga mig om att denna föreställning är ogrundad och att cigarretterna, i likhet med så mycket annat här i verlden, äro bättre än sitt rykte. Tvärtom framletar man här med den allra största omsorg de virginiska tobaksbladen och inlägger af dem i papperscylindrarne endast de finaste och mjukaste. La Honradez' cigarretter äro verkligen *la crême de la crême*, helt säkert cigarrernas champagneskum och således värda utmärkelsen att rökas af sköna spanskors och fransyskors läppar. Då fabriken vet att dess tillverkningar äro af prima qvalitet, försmår den också alla puffande trumpetstötar. På de brokiga pappersomslagen omkring hvarje paket med 25 stycken läses ingenting annat än det stolta valspråket: *Mis hechos mi justificaran* (Mina handlingar vittna för mig), under det andra etablissementers deviser flöda af sjelfberöm: «Hela verlden prisar mig» läser man på det enas omslag; «Jag är verldsberömd!» utropar ett annat, ehuru knappast en enda af mina läsare eller läsarinnor hört ett enda kny om dessa «verldsberömda storheter».

Havannapapperscigarrerna äro ej af fullkomligt cylindrisk form och hafva ej heller något pappmunstycke såsom de bekanta *papyros*, hvilka tillverkas i Moskva och S:t Petersburg af turkiska, syriska och bessarabiska tobakssorter. Den spanska cigarretten består helt enkelt af en qvantitet finskuren tobak, som lägges i midten af ett fyrkantigt stycke kinesiskt papper, hvilket derefter hopvecklas till halfannan tum långa och ¼dels tum tjocka «stafvar» (*bâtons*) och medelst ett särskildt konstgrepp sammanpressas i båda ändar. Så enkel denna operation än tyckes vara, erfordrar den likväl en utomordentlig öfning och utgör sjelfva hufvudhemligheten vid tillverkningen. Svårigheten härvid ligger i att vid båda ändarne få så mycket papper man behöfver för att fast hopvrida det hela, men ej en enda linie mer eller mindre, och att tobaken hela cigarretten igenom ligger fullkomligt jemt packad. Är tobaken på några ställen för hårdt, eller på andra för löst packad, så har fabrikatet förlorat sitt värde. Arbetet måste derför verkställas med den allra största noggrannhet och kan endast utföras af utmärkt skickliga arbetare, emedan det i annat fall ej får någon efterfrågan, ty spanjoren, som är den ende nämnvärde köparen af denna vara, är född cigarrettvecklare och uppträder i den vägen såsom en obarmhertig kritiker. Det har visserligen bland Europas *jeunesse dorée* blifvit modernt att sjelf göra sina cigarretter, men det har ej lyckats den att ens närmningsvis uppnå den färdighet som hvarenda spansk bondpojke besitter, hvilken i en skakande jernvägsvagn gör sig en cigarrett, utan att behöfva egna detta arbete en enda blick.

Inom en annan afdelning af fabriken vandrade vi åter genom stora salar. Äfven här voro hundratals menniskor sysselsatta, dock mestadels qvinnor och unga flickor. De skötte de maskiner som skära det tunna cigarrettpapperet i det vanliga formatet, inlade cigarretterna i paketer, som försågos med de brokiga omslagen. Tillverkningen af dessa omslag utgör här i La Honradez en egen industri, som till och med tager konsten till hjelp. Vi infördes i en stor ljus atelier, der ett dussin kreoler flitigt arbetade vid ett ritbord och på träskifvor, i hvilka de skuro de fantastiska motton och vignetter hvarmed *papelitos* förses, innan de skickas ut i verlden. Straxt bredvid låg tryckeriet, der dessa omslag tryckas, en officin som skulle med heder visa sig i Leipzig samt är försedd med två ångmaskiner och flere snällpressar. Det märkvärdigaste i denna officin äro ej dess maskiner, målare och xylografer, utan sjelfva tryckarne, ett alldeles särskildt litet folk, som hvarken består af negrer eller mulatter, ej heller af kreoler eller spanjorer, lika litet som af slafvar, men likväl ej af fria menniskor. De äro magra, saffransgula individer med utstående kindkotor, små sneda ögon och långt svart hår — med ett ord barn af det Himmelska riket, hvilka på Cuba till ett antal af omkring 200,000 såsom s. k. kulis arbeta inom den menskliga verksamhetens alla områden såsom trädgårdsmästare, kockar, betjenter, handtverkare och daglönare. Dessa kulis skola ersätta slafvarne, hvilka det nu är förbjudet att införa, ehuru man på åtskilliga smygvägar förstår att ostraffadt gäcka lagen. Man köper sig vanligtvis kuli'n à 3-400 dollars för en tid af åtta år och måste under denna tid föda, kläda och gifva honom en viss arbetslön i månaden. Den kinesiske arbetaren i Havanna är således ingenting annat än en slaf, hvars goda behandling öfverensstämmer med hans husbondes eget intresse. Besynnerligt är att det Himmelska rikets son, som i sitt hemland ofta har tillfälle att göra

Digitized by Google

Don Juan Prim.

Denne för närvarande Spaniens mest framstående man är född år 1814 i den lilla staden Reus (l. Re-us) i Catalonien och son till en tapper spansk officer, hvilken utmärkte sig i frihetskriget och derför föll i onåd hos Ferdinand VII. Sonen hade först egnat sig åt juridiken, men inträdde 1834 såsom frivillig i drottningens armé, då Zumalacarreguy uppmanade baskerna att gripa till vapen för Don Carlos och sina egna privilegier, hvarvid den tjugoårige ynglingen så utmärkte sig genom sin glänsande tapperhet, att han från simpel soldat oupphörligt steg i graderna och redan år 1837 blef öfverste. I hären var han så aktad och omtyckt, att soldaterna kallade honom Cataloniens Cid. Då den fruktade Españas död gjorde slut på kriget i Catalonien, innehade Prim generalmajors rang. Under kriget hade både officerare och soldater indragits i de politiska fraktionernas intressen samt hvar och en uttalat sig för det ena eller andra partiet; Prim slöt sig till framstegspartiet, och några oförsigtiga demonstrationer från hans sida gåfvo år 1842 anledning till hans förvisning. Han förband sig nu med partiets radikalaste del till en sammansvärjning mot Espartero, hvilken misstänktes eftersträfva spanska kronan; *moderados* deltogo i denna komplott, och genom de båda partiernas förenade bemödanden lyckades man fördrifva regenten. Efter Esparteros störtande utnämndes Prim till guvernör öfver Madrid, hvarjemte han erhöll generallöjtnants rang och upphöjdes till grefve af Reus. Då upproret i Catalonien under Amettler kommit så långt, att befälet betraktade detsamma med likgiltiga blickar i stället för att dämpa det, anhöll Prim att man skulle afskicka honom till krigsskådeplatsen, och tack vare hans energiska åtgärder samt soldaternas tillgifvenhet för honom undertrycktes uppresningen. Men härför lönades han såväl från regeringens som Cortes' sida med största otack, i det *moderados* sökte skjuta honom och hans parti i bakgrunden. Då man fruktade honom såväl för hans inflytande på armén som för hans förmögenhet (han är gift med en kreolska som eger en half million francs i räntor), anklagades han för stämplingar mot regeringen och ett mordanslag mot Narvaez, hvilket hade till följd att han häktades och ställdes inför domstol. Ehuru han frikändes från den senare beskyllningen, ansågs

DON JUAN PRIM.

Digitized by Google

han likväl skyldig till den förra och dömdes till sexårigt fängelse. På hans ålderstigna moders förbön förmildrade likväl drottningen straffet till sex månaders fängelse, och detta med desto större skäl som hvar och en visste att domen tillkommit genom det skamligaste juridiska godtycke. Från detta ögonblick blef Prim en afsvuren fiende till hofvet, och om han också drog sig undan politiken, ur den nu åter mot honom gynsamt stämda hofgunstens hand mottog åtskilliga vigtiga embeten (så t. ex. 1848 generalståthållareplatsen i Portorico) samt på allt sökte gagna sitt fädernesland, så låter det likväl bevisa sig att han från den tiden rufvade på hämdplaner och afgjordt bekände sig till de republikanska åsigterna. Sedan tillbragte han några år på resor i Ryssland och förvärfvade sig äfven anseende såsom lycklig skriftställare. I egenskap af frivillig deltog han i Krimkriget, när krigsteatern var förlagd vid nedre Donau; han återkallades, då revolutionen utbröt år 1854, till Madrid, men ingrep likväl icke så verksamt i sakernas gång som framstegspartiet väntat att han skulle göra. År 1857 häktades han och dömdes för vanvördiga utlåtanden om regeringen, men benådades. I kriget mot Marokko 1859-60 öfvertog han ett kommando och utmärkte sig så i striderna vid Los Castillejos, Los Campalmentos och Tetuan, att han åter blef arméns afgud och Napoleon III i Vichy 1861 rekommenderade honom hos spanska hofvet till erhållande af öfverbefälet vid expeditionen mot Mexiko.

Den fasta hållning han visade i Mexiko efter konventionen i Soledad, det tal han efter sin hemkomst höll i Cortes, hans oenighet med regeringen, hans resor i utlandet, det uppror han sökte bringa till stånd liksom den del han tagit i senaste tidens tilldragelser i Spanien torde för flertalet af våra läsare vara kända. Hans nuvarande hållning är ytterst sansad, men på samma gång med flit obestämd, så att han har fria händer för hvad i framtiden kan komma att inträffa. Om det än misstänkes att han i själ och hjerta önskar se Spanien som republik med sig sjelf såsom president eller möjligen ärftlig konung, så har han likväl på sista tiden spelat sina kort så väl och med så god min understödt så väl konung Ferdinands af Portugal som hertigens af Aosta kandidatur, att hans motståndare ingalunda kunna beskylla honom för att hafva sökt befordra sina egna planer. Sedan nu konung Ferdinand afböjt anbudet om kronan, klart inseende att hans uppstigande på Spaniens tron skulle blifva en signal till sonens Ludvig Filips störtande från Portugals, sedan det visat sig att hvarken hertigen af Montpensier eller den fördrifna Isabellas son, den tjugotvå-årige prinsen af Asturien, kan påräkna några sympatier hos spanska folket och sedan, till sist, den unge hertigen af Genua ej fått sin slägts lof att mottaga anbudet af spanska kronan, är hela verldens uppmärksamhet oafvändt fästad vid Prim och hans planer för framtiden.

Minnen från Söderhafsöarne.

Bearb. af

L. H. Zink.

(Forts. fr. föreg. häfte.)

II.

Af helt annan karakter var tron på de stora gudar, hvilka voro gemensamma för alla stammarne. I stället för en innehållslös öfvertro träda oss här till mötes religiösa föreställningar, hvilka voro tillräckligt lifskraftiga att gifva upphof åt en mytologi och sägenhistoria, som ingalunda är utan intresse. De stora gudarne hade sina bostäder på och under jorden, i himlarne och hafvet, men de voro andar utan kroppar och uppenbarade sig ej omedelbart för menniskorna. De utgjorde två klasser: de hvilkas väsen ursprungligen var gudomligt, och aflidna menniskor som på grund af sina bedrifter och förtjenster blifvit upptagna bland gudarnes antal. De förra styrde verldsalltet, de hade skapat Samoa och på deras vink hade menniskan tillkommit; de senare rådde endast för en eller annan verksamhet i naturen eller menniskolifvet — sålunda fanns en gud för elden, en för fisket, en för åkerbruket, en för handtverken o. s. v. — men båda klasserna voro i lika hög grad ärade och fruktade. Hvarje gud var den högste inom sitt särskilda område, men alla stodo de på ett eller annat sätt i förbindelse med hvarandra.

Den högste guden, hela skapelsens herre, hette Tagaloa; det är omkring honom den sägen vänder sig som berättar huru öarne uppkommo och menniskorna skapades. Han bor i den högsta himmelen, och dottern Sina är hans sändebud. En gång skickade han henne ut från himmelen i skepnad af en snäppa för att finna en hviloplats i de lägre regionerna, der allt var vatten och intet spår af land syntes. Under sin färd fann hon en klippa, som endast jemt och nätt sköt upp ur hafvet, och hon återvände nu till sin fader för att meddela honom denna upptäckt. Tid efter annan befalde han henne att besöka den öde klippan, och för hvarje gång fann hon att den blifvit större och högre, men den var alldeles ödslig och naken. En dag gaf Tagaloa henne en slingerväxt och jord med befallning att föra dessa saker ned till klippan. Då hon dernäst besökte ön, hade växtens blad och blommor utvecklat sig, men vid ett hennes senare besök fann hon att den vissnat. Ännu en gång flög hon ned, och nu hade de vissnade bladen förvandlats till ormar; då hon sedan återvände till ön, var den befolkad med män och qvinnor. Ön, der Tagaloas dotter hvilade sig och der menniskoslägtets vagga stod, har intet namn, men sägnen förmäler att den ligger öster om Samoa i "Vindögat*). — I sammanhang härmed heter det i en annan sägen att de första menniskorna anlände till Samoa, då de för passadvinden kommo seglande mot öster från ett herrligt land, der sanden var mycket hvit och kokosträdet bildade ofantliga, skuggrika skogar.

Le Sa var namnet på den gud som rådde öfver åkerbruket och lät säden trifvas eller vissna på samoanarnes fält. Voro tiderna bekymmersamma, anstäldes särskilda offer för att försona honom, ty det var endast hans onåd som förorsakade missväxten.

En annan mäktig gud var Mafuie; hans rike låg i jordens inre, och någonstädes under Samoa hade han sin bostad. En sägen förtäljer att jorden der hade ett handtag samt att Mafuie då och då roade sig med att rycka deri, hvarför också jordskalfven fått sitt namn efter honom. En annan sägen berättar att han var en väldig sjusofvare; väcktes han plötsligen, så kastade han sig om åt andra sidan för att taga sig en ny lur, och vid denna hans rörelse

*) Härvid synes tanken på den regelbundna passadvinden hafva föresväfvat dessa infödingar.

Digitized by Google

skälfde jorden. Äfven framställes hans rike såsom den ort der elden evigt brinner; öfverallt på de stora slätterna, der guden vandrar omkring, upphör aldrig elden att brinna; är han vid godt lynne, störtar han midt in i den, och då står röken högt upp öfver bergstopparne. Berättelsen om hur Tiitii hemtade upp elden på jorden och lärde menniskorna dess bruk är följande: ”En gång åts all föda rå, då ingen eld fanns i det land der menniskorna bodde. Mafuie ensam hade eld nere under Samoa, der han uppehöll sig. Talaga, Mafuies gunstling, var den enda menniska som visste hvad eld var; han ensam kände vägen ned till Mafuies rike, ty guden hade gifvit honom lof att der odla ett åkerfält. En dag gaf hans son Tiitii akt på honom, då han gick bort; han såg honom gå fram till en hög, brant klippa och säga: ”Öppna dig, klippa, jag är Talaga, jag kommer för att arbeta på åkerfältet som Mafuie gifvit mig”. Klippan öppnade sig och Talaga försvann. Men Tiitii följde efter och sade till klippan samma ord som han hört sin fader uttala, och klippan öppnade sig. Han följde nu en stig, tills han fann sin fader, som arbetade på sitt fält. Talaga blef storligen förvånad, då han såg sin son; förfärad hviskade han: ”tala sakta, så att du ej stör guden; visste han att du vore här, dit endast jag, hans gunstling, får komma, så skulle han blifva högeligen förbittrad”. Medan fadern talade så, märkte sonen att rök uppsteg från den evigt brinnande elden. ”Hvad är det?” sporde han. ”Mafuies evigt brinnande eld”, svarade fadrens oroligt. ”Jag måste hafva något deraf!” utbrast Tiitii. Hans dumdristighet och brist på vördnad för guden förskräckte Talaga: ”Om du rör vid Mafuies eld, skall gudens vrede blifva förfärlig”, hviskade han, men sonen svarade stolt: ”Hvem är denne Mafuie, att Tiitii skall behöfva bry sig om hans vrede?” — ”Han är din fader Talagas gud”, svarade den olycklige mannen, ”och den som förtörnar honom, den uppäter han; Tiitii, rör icke vid gudens evigt brinnande eld”. Men Tiitii aktade ej på fadrens ord; sjungande ilade han till stället hvarifrån röken uppsteg. ”Hvem är du?” frågade guden, då han närmade sig. ”Jag är Tiitii, Talagas son. Jag kommer för att få eld”. Mafuie såg på honom och svarade helt kort: ”Tag den”. Tiitii tog elden och bar den till sin fader. De gjorde nu i ordning en ugn, och då stenarne voro upphettade, lade de *taro**) i ugnen. Tiitiis belåtenhet var stor, men hans fader ryste ännu vid tanken på den store Mafuies eld. Under det de stodo vid ugnen och gjorde sig i ordning att täcka den med blad, flögo stenarne plötsligen upp och elden slog ut. ”Mafuie är vred, sade jag dig icke, Tiitii, att han skulle blifva vred?” utbrast fadern skälfvande. — ”Tiitii är icke rädd för Mafuie”, var den dumdristige sonens svar, hvarefter han uppsökte guden, hvilken han tilltalade sålunda: ”Hvarför har Mafuie splittrat vår ugn och släckt vår eld?” Guden kunde icke fördraga detta oförskämda tal och hotade honom med ögonblicklig hämd; Tiitii trotsade honom, och ursinnig störtade guden löst på honom. De brottades med hvarandra; Tiitii fattade tag i gudens arm och afbröt den med hela sin kraft. Sedan striden fortgått en stund, grep Tiitii om Mafuies venstra arm, och nu gaf sig guden. ”Tiitii är segrare!” utropade han, ”låt mig behålla denna arm för att hålla Samoa på dess plats, och du skall få 400 hustrur”. — ”Nej”, svarade Talagas son, ”Tiitii åtrår icke dina qvinnor”. — ”Skona min arm, och du skall få eld att koka din mat!” — ”Må så vara; elden är min!” utropade Tiitii. — ”Skona min arm, så att jag kan hålla Samoa på dess plats, och du skall finna eld i det växande trädet”, voro gudens sista ord till Tiitii. Denne ropade på sin fader, hvarefter de återvände till menniskornas bostäder, medtagande Mafuies eld. Efter den dagen hafva samoanarne skaffat sig eld genom att gnida två trästycken mot hvarandra. Vidare berättar man om en annan bedrift af samme Tiitii. Det var han som, då himlen en gång föll ned på jorden — orsaken dertill omtalas icke — och menniskorna måste krypa på alla fyra, satte fötterna mot en stark klippa, reste sig upp och derigenom upplyfte himlen. De tre alnar långa fotspåren visas ännu i klippan. Till belöning för sina bedrifter blef denne samoanarnes Prometheus och Atlas upptagen bland gudarnes antal.

*) *Taro* är namnet på en rotfrukt som odlas öfverallt på Söderhafsöarne.

En annan sägen finnes som ännu mer erinrar om Prometheussagan. Om en halfgud, vid namn Lori, heter det nämligen att han var på besök hos gudarne i deras himmelska boningar; huru han gjorde resan dit upp omtalas ej närmare, men säkert är att han blef vänligt mottagen och undfägnad deruppe. Medan han ströfvade omkring i de himmelska regionerna, lade han märke till huru *taro* odlades, och då han fattade smak för denna herrliga frukt, stal han en planta och tog den med sig, när han återvände till jorden. Af honom lärde sig samoanarne odla den, och allt sedan dess har denna växt varit deras bästa hjelp här i lifvet, då den grönskar hela året om.

De samoanska gudarne lefde icke i beständig endrägt med hvarandra, liksom ej heller för dem allting var evigt; sålunda har man en sägen om huru en af dem för sitt en gud ovärdiga högmod nedstörtades i hafvet. ”I långt för detta flydda dagar fanns en stor, allsmäktig gud, hvilken hette Le Fee. Ibland vistades han på fasta landet, ibland i hafvet. Hans mest omtyckta uppehållsort var bergstrakten vid Apia på ön Upolu. Här hade hade han sina många hustrur, här genomströfvade han skogarne, sammanträffade med andra andar, mottog besök, höll gästabud samt roade sig med alla de idrotter och förströelser som anstå en mäktig gud. Floden Sijago var hans väg till hafvet, hans följe bestod af en skara underordnade gudar, som darrade vid hans minsta vink. När han nalkades, förkunnade tordönets brak hans ankomst, på samma gång hällregnet afkylde luften. När han färdades på Sijago, brusade floden åstad och störtade sig skummande utför klipporna. Marken skälfde längs dess stränder, och trädens kronor bugade sig, då han stormade förbi. Le Fee ville sätta sina tjenande andars trohet och lydnad på prof och visa sin allmakt för gudar och menniskor genom att bygga ett stenhus, utan att dervid skulle höras ljudet af hvarken röster eller yxor. Några af sina tjensteandar befalde han ur hafvet upphemta koraller för att dermed täcka huset, andra skulle ur bergen uthugga sten till pelare. Ingen sång, intet ord eller ljud förnams, medan arbetet skred framåt, allt var graflik tystnad. Arbetet var svårt och påkostande. Le Fee låg makligt utsträckt på ett stenblock och höll ett vaksamt öga på arbetarne. Der drack han sin *ava* och yfdes i sitt högmod. Han ansåg sig vara den störste af gudarne, saknande sin like i makt och oöfverträffad i herrlighet. Plötsligen visade sig midtibland arbetarne en gud som gjorde Le Fee rangen stridig och utmanade honom till kamp. Förebrående de underordnade andarne för den feghet hvarmed de fördragit Le Fees högmod, erbjöd han sig att befria dem från deras förtryckare, endast uppställande det vilkoret: ”Följen mig för evigt; öfvergifven I mig, upphören I att vara till”. Le Fee reste sig stolt från sitt säte och sköt avakoppen åt sidan. Gudarne kämpa. Le Fee faller! Öfvervunnen, fattig och beröfvad sin makt, flyr han bort till det djupa hafvet, långt utanför de hotande refven och har sedermera aldrig återvändt. Under glädjerop lemna arbetarne sina sysslor och följa sin befriare. ”Le Fole o le Fee,” d. v. s. Le Fees hus blef ej färdigbygdt, utan qvarstår ännu i denna dag i sitt ofulländade skick.

”Denna sägen”, upplyser Pritchard, ”berättades mig af en gammal *faipule,* eller bydomare, som bodde i närheten af

Digitized by Google

ruinerna, hvilka ännu bära gudens namn. Och jag minnes väl den gråhårige, tandlöse, halfblinde mannen med det skrynkliga ansigtet, omgifven af sina söner och sonsöner och sonsöners söner, då vi, i skymningen liggande på hans mattor och betraktande månen som långsamt höjde sig öfver de hans hydda omhägnande brödfruktträden, lyssnade till sagor från flydda dagar. Åttio år förut hade han hört samma berättelser, och nu, då han slutat historien om Le Fee, tycktes hans tankar flyga tillbaka till dessa tider, då de gamle männen på Samoa voro de enda som hade någon bildning och uteslutande voro folkets lärare. ”Märk noga”, utbrast han, ”att det var sålunda vi lärde känna hur syndigt det är att vara högmodig och tyrannisk. Låt en höfding vara hur mäktig som helst — är han högmodig och tyrannisk, skall säkert den dag komma, då hans högmod och tyranni falla tillbaka på hans hufvud. Har jag ej rätt, min vän? Och I, ynglingar, kommen ihåg historien om Le Fole o le Fee!”

Ruinerna äro qvarlefvorna efter ett stenhus, som ligger inne i landet tre mil från hamnen Apia. Grundritningen bildar en oval, omkring 20-25 alnar i genomskärning samt i alldeles samma form och skala hvarefter de bästa husen på ön ännu byggas. En del af stenpelarne hvilka hafva bildat ytterväggen qvarstå ännu på deras gamla plats, andra äro omkullstörtade och slagna i stycken, men de kringspridda materialierna antyda att huset aldrig blifvit fullbordadt. Inne i ruinerna stå tvänne väldiga träd, hvilkas kronor kasta djupa skuggor öfver stället samt gifva det en högtidlig och hemlighetsfull prägel, som försätter åskådaren i den för den gamla sägnens åhörande rätta stämningen.

I de flesta fall utgjordes offergåfvorna åt gudarne af lifsmedel. När en prest af vissa tecken såg att guden var närvarande, gaf han befallning om en festdag till hans ära, och stadens invånare grepo sig då genast an med att göra allt i ordning: kokt fisk, yams och taro, kokosnötter i hundradetal och ofantliga högar af avarötter uppstaplades åt presten utanför templet. När festen skulle börja, tillagades först avan under högtidliga ceremonier. Ett visst antal unga flickor lägrade sig i en halfkrets omkring avafatet. Medan de sköljde munnen och tvättade händerna, skar en yngling rötterna i skifvor, hvarpå de unga flickorna började tuggningen. De tuggade rötterna kastades i fatet, och när detsamma var fullt, rörde den förnämsta flickan omkring innehållet med så mycket koketteri det var henne möjligt, hvarvid den unge mannen hälde vatten i fatet. Derpå utpressades saften och silades drycken, hvarefter alla flickorna, på ett af den förutnämnda flickan gifvet tecken, klappade händerna och utropade: ”Avan är färdig, avan är färdig!” Den unge mannen frambar en blankpolerad kokosskål, och när flickan fylt den, lyftade presten kärlet mot himlen, svängde det öfver sitt hufvud och hälde långsamt ut innehållet på marken till gudens ära. Skålen fyldes åter, och nu nämnde presten höfdingarne vid namn, den ene efter den andre, tills alla hade druckit, hvarvid han noga iakttog rangordningen. En sak som förtjenar anmärkas är att hvarje höfding har ett namn hvarmed han endast då benämnes när han dricker ava. Sedan denna ceremoni blifvit utförd, mottog presten gåfvorna för gudens räkning och utdelade dem bland de särskilda familjerna som lägrat sig rundtomkring templet. Efter måltiden roade sig folket med lekar och fäktning till solnedgången, hvarpå dansen började och fortsattes till daggryningen. Ibland varade dessa fester tre till fyra dagar å rad med upprepande af hela ceremonielet. Under krigstid tilläts ej qvinnor och barn att deltaga i den fest som då hölls enkom för att försona gudarne. Sjukdom och död hemsökte ovilkorligen en hvar som deltog i festen, utan att infinna sig i striden, och derför blefvo också alla lemningarne nedgräfda eller kastade i hafvet, så att icke qvinnor och barn eller gammalt folk skulle ådraga sig någon olycka genom att äta deraf.

Samoanarne hålla två måltider om dagen, den första om förmiddagen kl. 11, och den andra när skymningen inbryter. Frukosten intages af familjens särskilda medlemmar alltefter som de komma in från deras olika göromål, antingen de varit ute och fiskat eller varit sysselsatta med åker- eller byggnadsarbeten. Vid den andra måltiden deremot samlas hela hushållet, och en hvar får sin andel sig öfverräckt på ett blad af pisangen eller brödfruktträdet, men det var förut en stående regel att ingen fick börja äta förr än husfadern hade på marken utgjutit dryckesoffret samt läst en bordsbön af ungefär följande innehåll: ”Detta är er ava, o I, våra gudar! Kommen ihåg vår familj, låten oss tillväxa i antal, gifven oss alla helsa och styrka! Vi äro edert folk, o I, våra gudar! Så gifven oss då föda, gifven oss öfverflöd, gifven att våra marker må blomstra och alla ting vara goda att äta! Också I, våra krigsgudar, detta är eder ava! Gören vårt folk starkt, gören det tappert, gören det talrikt! Och I, o gudar, som segla på hafvet, detta är eder ava. Dragen förbi vårt land och seglen till ett annat!” Avan dracks alltid före, aldrig efter måltiden; fanns ej något tillagadt i huset, hölls bönen framför härden, sedan elden förut blifvit i möjligaste grad uppblåst, och man bad då: ”O, I gudar, detta är ljus åt eder, både stora och små” o. s. v.

När maten är utdelad, sörja mödrarne först för sina små barn, som uppfödas med en blandning af tuggad yams och fisk. Under måltiden föres den lifligaste konversation, men äfven då dessa vildar ännu voro hedningar, hördes aldrig ett opassande uttryck. Bland alla deras seder och bruk blef kanhända den lag strängast iakttagen som innehöll förbud mot allt som var på minsta sätt anstötligt vid umgänget mellan bröder och systrar. Äfven den mest utsväfvande uppförde sig anständigt i sin systers närvaro, och den mest lättfärdiga qvinna iakttog samma uppförande gentemot sina bröder, och detta bruk har bibehållit sig ända till denna dag.

När måltiden var slutad och i synnerhet då det var månsken, ströfvade ungdomen omkring i nejden för att träffa sina vänner och väninnor, och nu gick det undan med sång och dans långt inpå natten, tills månen gick ned bakom kullarne. De äldre slogo sig ned under brödfruktträden för att uppfriska minnet om förfädrens bedrifter eller lyssna till de sägner som förtäljdes om de stora gudarne, hvilka sägner på detta sätt gingo i arf från slägte till slägte.

Samoanarne voro icke menniskoätare i samma mening som t. ex. deras grannar Fidji-inbyggarne. Hos de senare hörde detta vämjeliga bruk till de nationella egendomligheterna och borgerliga institutionerna, då det deremot bland de förre var ett sällsynt undantag. Exempel hafva funnits på att de uppätit blodtörstiga och grymma tyranner, men utan tvifvel var det den mest förbittrade hämdlystnad och icke begärlighet efter menniskokött som dref dem härtill. Vilden hänföres lätt af ögonblickets ingifvelser, och då är det omöjligt att beräkna hvad följden kan blifva. Härpå anför Pritchard ett exempel, som han sjelf bevittnat. Ännu är det under krigstid brukligt att krigaren afhugger sin besegrade fiendes hufvud och såsom segertecken uppvisar det för de församlade höfdingarne. En man från hufvudstaden i Aana som efter stridens slut ej hade något hufvud att uppvisa, afhögg obemärkt två tår af en fallen fiende, som en annan dödat, och visade sig, med dessa i munnen, inför de samlade höfdingarne. Detta var någonting nytt, och ehuru vilden ej förtjent det, helsades han likväl med allmänt jubel, ”och”, säger Pritchard, ”i detta ögonblick hade det ej behöfts mycket för att få honom att inför den församlade mängden uppäta tårna råa.

Deras föda består af taro, yams, brödfrukter, pisang och kokosnötter, fisk, fjäderfä, sköldpaddor samt kött, och

Digitized by Google

förut ansågs äfven hundkött såsom någonting läckert. Deras kokkonst bjuder på åtskilliga särdeles välsmakande rätter, i hvilka i synnerhet kokosnötmjölken utgör en vigtig beståndsdel, såsom t. ex. i *tailo*-pudding, hvilken lagas af i kokosmjölk sammanhackade bananas eller af med kokosmjölk i pisangblad inbakade krabbor. Det vanliga kokningssättet är att stenar upphettas samt betäckas först med blad och sedan med jord. I jorden gräfves ett litet hål, hvari anbringas sten och bränsle; när elden är utbrunnen och stenarne blifvit glödande, läggas de åtskils i hålet, maten ofvanpå dem och öfvertäckes med kokos- eller pisangblad, hvarefter hålet fylles med jord, så att ångan ej må kunna slippa ut. Det är männen som tillaga maten; man ser dem alla, från den yngste till den äldste, sysselsatta vid ugnen med att skrapa taro, yams och kokosnötter, lägga stenarne och bränslet i ordning, samla blad, hemta salt, vatten o. s. v. — allt detta under muntert samspråk, och sjelfva höfdingen håller sig icke för god att deltaga i göromålen.

Samoanarnes hela beklädnad utgöres af *titi*, en frans af drakblodsträdets blad som fästes omkring lifvet. Hvad männen angår, inskränker sig denna titi till ett litet förkläde, hållande en half aln i fyrkant, under det att den hos qvinnorna bildar ett slags kjol som räcker ned till knäet. Vid högtidliga tillfällen kommer härtill en sjal, hvilken lägges i veck omkring lifvet och når ned till fotknölarne. Denna sjal förfärdigas af pappermulbärsträdets bark och förses genom en kemisk process med mönster. Tyget utbredes öfver ett stort bräde eller bord, hvarpå fastgjorts kokosblad, så att de bilda det mönster man önskar gifva tyget, hvarefter detta ingnides med en växtsaft som färgar det brunt på alla de ställen der det kommer i beröring med de under liggande bladstjelkarne. De finare figurerna och strecken målas med en pensel, gjord af kokosbladets stjelk och doppad i ofvan nämnda vätska. Vilja infödingarne ha flere färger, åstadkomma de dem genom att sammanblanda olika ingredienser. Hela denna industri är uteslutande öfverlemnad åt qvinnorna, ty enligt dessa öboars uppfattning skulle det vara en man ovärdigt att sysselsätta sig med dylikt. Pappermulbärstyget tillverkas vanligtvis i stycken om 30-50 alnars längd, men Pritchard såg likväl på Fidjiöarne några stufvar som voro 150 alnar långa och $1\frac{7}{1}$ aln breda. Dessa tyger förekomma allmänt i byteshandeln mellan infödingarne, och de med vissa mönster betalas särdeles högt.

Men ännu större värde sätta samoanarne på sina *tongas*, eller fina mattor, och äfven de begagnas som bytesmedel i stället för penningar. Har man ej några sådana, så betalar man med en matta; ju flere och finare mattor en person har, desto rikare är han. De värdefullaste äro kantade med röda papegojfjädrar, och flere af dem hafva till och med historisk ryktbarhet: man vet hvem som förfärdigat dem, hvilka som sedan varit deras egare, och då de öfvergå i andras händer, berättas deras historia med högtidlig noggrannhet, så att den nye egaren må kunna fortplanta traditionen, och de stiga i värde ju äldre de blifva. Dessa mattor äro omkring 4-5 alnar i fyrkant och tillverkas af Paudomsträdets blad, som skrapas och skäras i ytterst fina och tunna remsor hvilka derpå hopflätas; en samoanska behöfver ej sällan 2-3 år för att göra en sådan matta. De begagnas endast vid mycket högtidliga tillfällen, såsom t. ex. när de stora höfdingarne sammanträda för att afhandla allmänna angelägenheter eller vid bröllopsfester.

I hvarje stad finnes en *fale-tele*, eller ett hus der alla resande mottagas och bespisas på allmän bekostnad. I sjelfva verket åsyftas ej härmed att utöfva någon gästfrihet; man låter ett vänligt mottagande komma de främmande till del i hopp om att sjelf blifva bemött på samma sätt, om man skulle få lust att ge sig ut och resa. Bevekelsegrunden må nu vara hvilken som helst, så är denna plägsed vacker och tilltalande. När ett resande sällskap kommer till en stad, uppslår det genast sina bopålar i det allmänna värdshuset, och skulle ej detta inrymma alla medlemmarne, inqvarteras det öfverskjutande antalet i de särskilda familjerna. Det är stadens vise fäder, kommunalstyrelsen eller rådet, *tula-fale*, hvilket består af hufvudmännen inom alla familjerna, som ombestyra att så sker. Samtidigt skyndar man sig att åt de främmande anskaffa mat, och då deras ankomst vanligtvis blifvit på förhand tillkännagifven, dröjer det ej länge förrän stadens invånare under sång infinna sig i procession med gåfvor af svin, höns, fisk, yams, taro, kokosnötter o. s. v., som aflemnas utanför värdshuset, hvarefter en rådman på hela församlingens vägnar högtidligen öfverlemnar alltsammans åt de främmande, hvilka genom deras förnämste rådgifvare mottaga skänkerna på ett ej mindre ceremoniöst sätt. Sedan begifver sig enhvar hem till sitt, ty det skulle anses vara i högsta grad opassande och obelefvadt om någon deltoge i den måltid och åte af den mat som blifvit gifven en annan.

Vid dessa offentliga fale-tele äro anstälda åtskilliga qvinnor som passa upp de resande. De äro i allmänhet gifta, af sina män förskjutna qvinnor, ty en höfding kan taga så många hustrur honom lyster och sedan öfvergifva dem, då de ej mer behaga honom. Så länge han är ung och ännu icke förvärfvat sig inflytande eller bekläder något vigtigt embete inom stammen, gör han sitt val bland de unga flickor som stå under honom i rang, men hinner han väl svinga sig upp till makt och anseende, väljer han sig en maka af så högt stånd som möjligt och gör några af hennes närmaste slägtingar till sina bihustrur, hvarvid alla de andra i de flesta fall förskjutas. Dessa arma varelser äro likväl för framtiden bundna vid honom, ty lagen tillåter icke en med en höfding gift flicka att ingå ett nytt äktenskap, äfven om han förskjuter henne; hon får göra sig till sköka åt de främmande på stadens fale-tele, om hon har lust dertill, men gifta om sig kan hon icke. Flyr hon bort med en främmande höfding, gifver detta anledning till krig mellan de två stammarne, så vida icke den förolämpade äkta mannen vill uppgifva sina rättigheter till flickan mot en ersättning som bestämmes efter de två rivalernas rang; flyr hon deremot bort med en annan stackare, en man af folket, så gör den förgrymmade äkta mannen ej några omständigheter: antingen han lägger sig sjelf eller någon af hans trogna följeslagare i bakhåll för den olycklige, och skulle man hafva den oturen att ej få den brottslige i sina klor, så måste en af dennes närmaste slägtingar med sin död försona skulden. Dermed är nu saken uppgjord, bandet mellan det äkta paret slitet, och det står den sköna fritt att gifta sig med hvem hon behagar. Med hänsyn till äktenskapets giltighet gäller följande häfdvunna bruk. Ingen flicka är en mans hustru, så vida icke han förer henne hem till sitt eget hus; mottager en qvinna besök af en älskare i fale-tele, hemma hos sig eller i någon annans hus och hon blir moder, är barnet oäkta födt; ett enda möte i mannens hem gör henne deremot till hans hustru, och barnet är då födt i laggiltigt äktenskap.

En man friar aldrig i egen person till den flicka han älskar, ty i sådant fall skulle han anses vara mycket fattig på slägt och vänner. Det tillkommer den unge höfdingens umgängesvänner att fria å hans vägnar; de bestorma den unga flickan som vunnit hans tycke och säga henne så många vackra saker om alla hans dygder och goda egenskaper, att hon slutligen låter öfvertala sig att blifva hans brud. Nästan på hvarje ställe der ett stort sällskap resande tillbringar natten låta en eller flere unga flickor sig sålunda förledas, ehuru de mer än väl ha sig bekant att den unge herrn snart skall förskjuta dem, och hvarje större sällskap sörjer då äfven för att det har med sig en lockfågel, *manai* som han kallas,

Digitized by Google

en ung höfding med ett manligt och vackert utseende och åt hvilken alla de andra i färden deltagande unge männen sätta en ära att skaffa så många hustrur som möjligt.

När en af stammens verkliga höfdingar ville gifta sig, gick det mera ceremoniöst till väga. Frågan afhandlades på ett möte mellan de rådgifvande familjefäderna, och efter mogen öfverläggning utvaldes åt honom en brud af passande rang. Då den af flickans vänner gifna hemgiften lika fördelades mellan medlemmarne af det välvisa äktenskapskollegiet, låg det alltid dessa varmt om hjertat att välja en brud hvars stam var i stånd att betala hederligt. När man bestämt sig, affärdades en deputation till vederbörande stam med helsningar och lifsmedel för att framföra frieriet. Mottogos lifsmedlen, så var detta ett tecken på att deras ärende skulle komma att upptagas gynsamt; lät man deremot sakerna ligga der de blifvit lagda framför värdshuset, så tillkännagafs derigenom att man icke ville veta af några underhandlingar. De vise männen af brudens stam afgåfvo det afgörande svaret, antingen det var ja eller nej, och från deras dom kunde man ej vädja. Detta bör nu så förstås att, om en ung flicka trots de välvisa herrarnes beslut förälskat sig i en ung höfding som friade till henne, så flydde hon bort med honom en vacker natt, hvarom hennes slägt och vänner först då underrättades, när älskarens kamrater tågade genom staden, i det de högt utropade de älskandes namn och besjöngo den lycklige älskarens förträffliga egenskaper. Att göra väsen af en sådan tilldragelse tjenade till ingenting, och ehuru en dylik enlevering alltid satte sinnena i jäsning, lade sig likväl de upprörda känslorna snart, och då bröllopsgåfvorna efter några månaders förlopp utvexlades, var man återigen goda vänner. Sade tula-fale ja, så måste flickan gifva efter, hur mycket det än kostade på henne, men ej så sällan inträffade att hon rymde sin kos från mannen, sedan väl bröllopsgåfvorna blifvit utbytta. Antingen blef hon då, alltefter omständigheterna, jagad tillbaka af sin fader eller sina bröder, eller upptogo de henne tills mannen gifvit dem flere skänker. Både brud och brudgum gåfvo hemgift; hvad den senares angick, bestod denna i allehanda lifsmedel jemte lefvande svin och höns, kanoter, klubbor och spjut och, i en senare tid, bössor, krut, yxor och bomullstyger — med ett ord, alla de nödvändighetsvaror de af europeerna lärt känna; bruden deremot medförde i boet fina mattor och basttyger. Det var hvarje stams tula-fale som drog försorg om åstadkommandet af denna utstyrsel, som utvexlades på bröllopsdagen för att sedan åter fördelas mellan medlemmarne af de två tula-falerna. Brudens och brudgummens fader ålåg det att, i förening med stamhöfdingarne, verkställa denna utdelning, och det var ej någon lätt sak att laga så att hvar och en erhöll en lämplig ersättning för hvad han hade gifvit eller förhindra att höfdingen gynnade en eller annan till förfång för dennes kamrater. Medan förberedelserna till bröllopet pågingo, fortforo brudgummen och hans stam att bära lifsmedel till bruden och hennes fränder, och några af hans närmaste vänner höllo under denna tid vakt öfver bruden för att skydda henne mot andra friares förtviflade enleveringsförsök. När slutligen efter ett par månader allt var i ordning och utstyrseln färdig, bestämdes dagen för bröllopet, som alltid hölls i den stad der brudgummen hade sitt hem. När de två stammarne församlat sig på torget, utfördes bruden från ett närbeläget hus af de gamla tjensteqvinnor under hvilkas vård hon uppvuxit, hvarjemte hon åtföljdes af tio unga flickor, alla från hufvud till fot väl insmorda med doftande kokosolja, prydda med grenar, halsband, hufvudprydnader af snäckor och med omkring lifvet virade fina mattor, hvilka slutligen nedföllo såsom långa släp. Processionen rörde sig långsamt framåt öfver basttygsmattor till midten af torget, der fästmannen satt och väntade på brudens ankomst. En snöhvit matta var utbredd framför honom, och här tog fästmön plats med sina duennor, medan hennes unga väninnor sjungande framburo hemgiften, som utbreddes på platsen för att beundras af den gapande mängden.

Hela stammen satte sin högsta ära i att höfdingarnes döttrar bevarade sin oskuld, hvarför dessa från tidigaste barnaåren stodo under uppsigt af gamla matronor som skulle vaka öfver deras dygd och uppförande. När en ung höfding intog den ställning inom stammen hvartill hans börd berättigade honom och derjemte gifte sig med en förnäm, ung flicka, samlades både brudens och brudgummens stammar på torget, ty der skulle inför alla bevisas att hon var en jungfru. Bestod hon profvet med heder, förkunnade ihållande jubelrop hennes egen och stammens ära; i ögonblickets hänförelse slogo hennes närmaste slägtingar sig i hufvudet med stenar så att blodet rann, och de gamla duennorna uppstämde jubelsånger, medan de förde den darrande och förlägna flickan förbi den upphetsade och jublande mängden, på det alla skulle få betrakta henne. Stormande bifallsrop helsade henne på denna promenad, under hvilken tårarne runno utför hennes kinder; derefter återfördes hon af sina unga ledsagarinnor till den för henne bestämda boningen, och här lemnades hon i fred. Men denna scen hade också sin skuggsida, ty förrådde profvet att hon vanhedrat sin slägt och sin stam, störtade den armas bröder eller till och med hennes fader fram och ihjälslogo henne med sina klubbor. Allt hvad som kunde erinra om den brottsliga förstördes, och det namn hon burit nämndes aldrig inom stammen. Missionärerna hafva emellertid nu lyckats afskaffa detta ohyggliga bruk. Sedan profvet var aflagdt, blef den bröllopsgåfva som brudgummens stam samlat framburen och exponerad på torget, hvarefter den öfverlemnades åt brudens fader. Dagen slutades med en stor festmåltid, hvarpå dansen tog sin början och varade till morgongryningen. Fem eller sex månader senare samlades de tvänne besvågrade stammarne åter till ett gille, och bröllopshögtidligheterna ändades med ett nytt utbyte af gåfvor. Nu börja emellertid äfven dessa gamla sedvänjor att komma ur bruk: sålunda har det bland de kristna öboarne blifvit modernt att de unga männen fria skriftligen i stället för att begagna sig af sina vänners förböner. Se här ett prof på ett af dessa kärleksbref:

"Detta är min skrifvelse till dig, Saema. Jag är Tuliau. Mycket stor är min kärlek till dig, mycket stor min begärelse efter dig. Detta är min skrifvelse till dig, Saema, för att fråga om du vill bli min hustru".

Finna flickan och hennes föräldrar tillbudet antagligt, sammanviges det unga paret af en missionär, bröllopsgåfvor utbytas i förhållande till brudparets rang, och dermed är ceremonien slut.

Vid förlossningar fick den unga flickan förut hjelp af sin moder, under det fadern eller mannen åkallade familjens skyddsgud och förband sig att bringa honom det fordrade offret, ty det tillkom stadens prest att säga hvad guden åstundade, och det följer naturligtvis af sig sjelft att det alltid fanns ett visst sammanhang mellan prestens och gudens önskningar. Under vanliga förhållanden tilltalade fadern familjeguden på följande sätt: "Se till vår familj, o, Salia! Haf medlidande med min dotter och låt henne lefva! Beskydda min dotter och låt henne ännu en tid sitta bland oss! Säg din vilja, o Salia, så att vi må kunna lyda den! Hvad du befaller vilja vi göra, så att min dotter må få lefva hos oss. Hör denna vår bön, o Salia!" Var förlossningen smärtsam och långvarig, åkallade man flere gudar, och den hvars namn nämndes i det ögonblick barnet kom till verlden blef dess skyddsgud. På ett gossebarn afskars nafvelsträngen öfver en klubba, så att det skulle blifva en tapper krigare; var deremot den nyfödde en flicka, utfördes operationen på det bord som be-

Digitized by Google

gagnades vid bastmattornas förfärdigande, för att hon skulle blifva flitig och huslig. I allmänhet äro förlossningarne på Samoa ej förenade med mycket besvär; det är ej sällsynt att modern hjelper sig sjelf.

De nedhängande brösten, som äro en så allmän företeelse icke blott bland de samoanska qvinnorna, utan äfven öfverallt på Söderhafsöarne, komma dels af det förslappande klimatet, dels äfven af det sätt hvarpå barnen dia: dessa hänga, i bokstaflig mening, vid brösten, och denna omständighet gör äfven sitt till att gifva brösten deras aflånga form. "Jag har sett barn", säger Pritchard, "som hängde på moderns rygg och diade, under det denna arbetade; för att hafva armarne fria hade hon nämligen kastat upp brösten öfver skuldrorna".

Den ceremoni hvarigenom en flicka upptogs bland sina fullvuxna medsystrar var ganska vacker. Då hon var nästan fullvuxen, sammansköto hennes väninnor några gåfvor, och på en bestämd dag inbjödos stammens samtliga qvinnor till en fest, hvarvid gåfvorna utdelades och den unga flickan förklarades vara fullvuxen. Underlät någon detta, ansågs det såsom tecken till den yttersta fattigdom. Nu för tiden iakttages detta bruk mera sällan.

Ynglingen kom deremot icke undan för så godt pris, då han skulle förklaras för en fullvuxen man; han måste först tatueras, och denna operation var både smärsam och långvarig. Tatueringen verkställes från knäet till naflen, men ehuru hvarje yngling mycket väl vet hvilka plågor denna operation förorsakar, motser han likväl otåligt den dag då den skall börja. Den unge höfdingen tatueras i allmänhet när han är inemot aderton år gammal, och då tiden för denna ceremoni tillstundar, bereda sig alla ynglingarne af hans stam, uppgående ibland till tjugo stycken, att göra honom sällskap. Tatueringen är ett ansedt yrke eller konst, och dess utöfvare kallas *matai* (mästare, professorer). Då man vänder sig till en sådan för att anlita hans konst, låter man alltid sin anhållan åtföljas af en gåfva af fina mattor eller ett tyg; mottager han skänken, är kontraktet afslutadt. Ett hus inrättas eller, rättare, utrymmes till operationen, och här tatueras nu den ene efter den andre, den unge höfdingen först och sedan de öfrige efter deras rang; operationen fortgår i tur, ty hvar och en tatueras endast ett litet stycke för hvarje gång. När allt är i ordning till operationen, får hr *matai* flere gåfvor, mattor eller till och med en ny kanot, och så länge hans arbete varar, förses han med lifsmedel af ynglingarnes vänner. Han har inemot 5-6 medhjelpare, hvilka det tillkommer att aftorka det framsipprande blodet med ett mjukt, hvitt kläde. En ung flicka eller gift qvinna, i de flesta fall en slägting till ynglingen som skall tatueras, sätter sig på golfvet med korslagda ben, den unge mannen lägger sitt hufvud i hennes sköte och sträcker ut sig i hela sin längd, medan tre eller fyra andra unga qvinnor hålla fast hans ben och sjunga med full hals för att öfverrösta de klagorop som tatuerarens instrumenter aftvinga honom. Det anses visserligen såsom brist på mod och tålighet om någon beklagar sig, men icke desto mindre finnas de som formligen tjuta af smärta. Konstnären börjar med att tatuera en strimma på ryggen, och det som sist tatueras och hvarvid plågorna äro störst är naflen. När patienten blifvit tatuerad ett stycke af en hands längd, hvartill åtgår omkr. 1 timme, stiger han upp, och en annan intager hans plats, och sålunda behandlas ibland 5 eller 6 stycken om dagen. Så länge huden ej är fullkomligt läkt, är de opererades utseende allt utom behagligt, der de halta omkring, jämrande sig vid hvarje steg och bortjagande flugorna från såren med en qvist. När operationen är till hälften fullbordad, väntar sig "professorn" flere gåfvor, och då slutligen naflen skall tatueras, får han den sista och största delen af betalningen. Är han ej nöjd med hvad som gifves honom, afbryter han arbetet, och då en ofullbordad tatuering anses såsom en stor skam, skyndar man att följa den gifna vinken och lemna honom mera gåfvor. Tager man i betraktande alla de fina mattor, tyger och kanoter han måste hafva, för att ej tala om att han skall födas i de tre eller flere månader arbetet räcker, så kan ej förnekas att tatueringen är ett ganska dyrt nöje. Då allt är öfverståndet och såren läkta, tager man sig deraf anledning att tillställa en storartad bal, så att de unge männen må kunna låta de unga flickorna egna dem en oförstäld beundran, men det är ju också den stora belöning de så länge och lifligt eftersträfvat, då de vändats under professorns konstfärdiga händer. De erforderliga instrumenterna göras af menniskoben; vanligtvis äro de fem till antalet, från $1\frac{1}{2}$ linie till 1 tum breda och försedda med rörhandtag, hvilka äro af ett fingers tjocklek och 5-6 tum långa. Till formen se de ut som små yxor, och eggen på dem är försedd med små tänder eller pinnar, liksom på en fin kam. Konstnären håller dem på ett eget sätt mellan tum- och pekfingret, så att skaftet ligger under det förra och öfver det senare. Utom dessa redskap, begagnar han sig af en liten hammare som indrifver de fina tänderna i köttet. I hög grad förvånande är den snabbhet hvarmed han använder sina fingrar och den säkerhet hvarmed han sköter sina instrumenter och punkterar just det rätta stället, liksom den regelmessighet hvarmed hammarslagen falla. För åstadkommandet af den för tatueringen egendomliga, blåaktiga färgen användes askan af en viss växt, stundom af kokosnöten, upplöst i vatten. Instrumentet doppas oupphörligt i denna vätska, och vid hvarje slag af den lilla hammaren drifves det in i såret. Öfverallt på denna ögrupp håller man sig till hufvuddragen af mönstret för tatueringen, ehuru vissa distrikter hafva hvad man skulle kunna kalla deras särskilda vapenmärken, som vanligtvis utgöras af en eller annan djurbild, hvarpå man kan igenkänna liket efter den fallne krigaren; slutligen må anmärkas att hvarje generation gerna inför en eller annan obetydlig förändring, som då under någon tid är förherrskande. Ehuru det hör till sällsyntheterna, har man likväl exempel på att en yngling förlorat modet under operationen och ej kunnat öfvertalas att medgifva tatueringens fullbordande, men genom en sådan blödighet gör han sig till skottafla för sina jemnåriges hån, och, hvad värre är, de unga flickorna drifva ett obarmhertigt gyckel med honom.

Nu är denna urgamla plägsed på väg att alldeles komma ur bruk, då missionärerna och de infödda lärarne af alla krafter söka utrota densamma. Sitt förnämsta stöd har den likväl i den stolthet hvarmed en tatuerad samoanare betraktar sig sjelf och i den afund hvarmed han betraktar Tongaöarnes män, hvilka begifva sig i stora skaror från sitt eget land för att blifva tatuerade på Samoa, då deras konung strängt förbjudit denna plägsed. Är man af samma tanke som invånarne, att nämligen deras utseende vinner genom denna operation, så kan det ej väcka någons förvåning att de så envist hålla fast vid detta bruk trots de plågor det förorsakar, ty en otatuerad samoanare ser onekligen omanlig, ja nästan simpel ut vid sidan af en tatuerad. Ej så sällan inträffar att äldre personer underkasta sig operationen ännu en gång, i afsigt att återvinna ungdomens och manlighetens behag.

Samoanarne behandla sina sjuka med mycken omsorg och godhet, förse dem beredvilligt med allt hvad de åstunda och fördraga med stort tålamod deras egensinniga nycker. Man betraktade förr alla sjukdomar såsom hemsökelser af en eller annan förtörnad gudomlighet, och det första man gjorde då någon blef sjuk var derför också att rådfråga stadens prest för att genom hans bemedling blidka den vredgade guden. För hvarje gång man vände sig till presten, tillskickades

Digitized by Google

honom först en psssande gåfva, och den sluge mannen var då aldrig svarslös; han visste alltid gifva besked om hvarför guden vredgades och på hvad sätt han bäst kunde försonas. Hvad han åstundade gafs villigt, och nästan alltid var förhållandet att guden önskade något som presten behöfde, såsom t. ex. en kanot eller ett stycke jord. Hände det deremot att presten för ögonblicket icke behöfde någonting eller att vederbörande hade intet att gifva som gudsmannen tyckte om, så fordrades att familjen skulle samlas omkring den sjukes säng och bekänna sina synder. Befallningen åtlyddes alltid utan motsägelse, och hvar och en bekände samvetsgrannt allt hvad han eller hon gjort sig skyldig till. Stöld, lösaktighet, otrohet, lögn eller hat mot den sjuke — allt sådant kom nu i dagen, hur länge det än varit doldt, och tillstods under djup ånger; för att betyga sanningen af sina ord utsprutade hvar och en en mun full vatten mot den sjukes säng. Om hos patienten märktes åtskilliga tecken till att döden var nära, skickades ögonblickligen bud efter alla de frånvarande slägtingarne, hvarefter enhvar infann sig med en gåfva, hvilken till tecken af deras kärlek lades vid den sjukes fötter. När denne dog, gåfvo de luft åt sin sorg; hela staden genljöd af deras klagan och jämmerskri. Men lika häftig sorgen visat sig, af lika kort varaktighet var den äfven; när den döde nedsänktes i grafven, var den förbi, och den som högljuddast jämrat sig befanns ej så sällan vara den som först återvände till sina vanliga förströelser och återfick sitt vanliga humör. Klagoropen togo sin början, i det en gaf signalen genom att tilltala den döde vid hans namn. ”O Tui, hvarför går du bort? Hvarför lemna oss så snart? Hvad skall det blifva af vår familj, då du ej mer finns till?” En son utbrast: ”O, min fader, hvarför lemnar du mig, låt mig dö i ditt ställe. Din familj har ingen beskyddare utom dig!” — En broder utropade: ”O Tui, min broder, hvarför lemnar du mig sålunda? Dröj ännu en liten tid hos mig. Utan dig är jag intet! Blif ännu litet längre hos mig!” Fadern snyftade: ”O, mitt barn, att jag kunde dö för dig! Hvem har jag qvar, när du är borta? Familjens hopp och den starka armen gå bort med dig, och ingen finnes som kan bära mitt namn!” — Var den döende en ogift dotter, ljödo modrens klagorop öfver alla de andras: ”O, mitt barn, hvarför lemnar du mig så? Ditt lif har varit till ingen nytta. Hvarför icke lefva, tills din man skaffat oss rikedom? Ditt lif har gagnlöst försvunnit, o, att jag kunde dö för dig!” Om långväga slägtingar icke hunnit anlända innan en höfding dog, slogo de med kokosblad på taket, i det de sprungo rundt omkring huset och ropade den döde vid namn: ”Pea, o Pea, hvar är du? Hvart har du gått hän? Hvarför dröjde du icke, tills vi fått se ditt ansigte och betyga dig vår tillgifvenhet? Pea, hvar är du då?” Derefter gåfvo de sin förtviflan fritt lopp; till en början gingo de löst på kanoter och hus, klöfvo eller refvo ned dem, så fälde de brödfruktträden och ödelade yams- och tarofälten, medan de omkring liket sittande sörjande ryckte af sig håren, sönderslete sina kläder, slogo sig i ansigtet eller hufvudet med stenar, tills blodet rann utför deras kinder. När den första jämmern minskats något, lades liket på en matta midt i huset, badades med doftande kokosolja och insveptes i ett kläde eller en matta, hvars finhet rättades efter den dödes rang. Det med välluktande olja och saffran ingnidna ansigtet lemnades obetäckt, och under likets hufvud lades en rulle fint tyg. Till likkista åt en höfding tog man en kanot; sedan den döde blifvit inlagd i kistan, lindades tyger och mattor omkring densamma, hvarefter det hela ombands med rep. Så länge liket var i huset, hölls beständigt vakt deröfver af familjens medlemmar, och i rummet brunno bål både natt och dag. I huset åts ingenting; de som vakade hos den döde fastade om dagen, och sin föda intogo de om natten utomhus. Så fortgick det i fyra eller fem dagar; om de under denna tid med sina händer vidrörde någon föda, ådrogo de sig familjegudens vrede, och det oundgängliga straffet blef då en tandlös mun eller en skallig hjessa; de måste låta mata sig af andra nattetid, och det skulle ske i all stillhet, utan att ett enda ord vexlades. När begrafningen var förbi, tvättade de sina händer och badade ansigtet i varmt vatten, hvarefter de voro renade och fingo återvända till sina hvardagliga göromål. Hände det att inom familjen flere medlemmar dogo af samma sjukdom, öppnades liket, hvarefter alla de inflammerade delarne omsorgsfullt bortskuros och med lika stor omsorg brändes när liket var begrafvet, emedan man trodde att sjukdomen derigenom häfdes för alltid.

Vanliga menniskor brukade begrafvas dagen efter deras död, men när en mäktig höfding aflidit, låg han på paradsäng i minst tio och understundom i hela trettio dagar. Vid ett sådant dödsfall upphörde allt arbete i staden, och ingen främling fick närma sig den. Glömde tillfälligtvis en olycklig vandrare att den store mannen var död och i sin tanklöshet fortsatte sin väg framåt staden, så störtade de unge männen ut och ihjälslogo honom utan nåd med sina klubbor, om han ej var så snabbfotad, att han kunde rädda sig genom flykten. I alla hus brann eld både natt och dag, och på åtskilliga ställen i staden antändes äfven hvarje natt bål under bar himmel; de unge männen höllo då vakt på vägar och stigar samt sjöngo under sina vandringar den dödes lof; när de upphörde dermed, svarade de unga qvinnorna inifrån huset der liket låg. Här samlades hela skaran mot midnatt och fortfor nu att sjunga än vexelvis, än i kör, tills morgonen grydde. Var höfdingen beslägtad med de särskilda stammarne, nedsänktes ej hans lik i jorden, förrän alla kommit för att se det och hvarje stam under klagosånger burit det på sina skuldror genom staden. Liket fördes slutligen till grafven på sex mäns skuldror, och alla den aflidnes slägtingar och vänner följde efter som de sjelfva ville, hvar och en med sin skänk såsom ett bevis på deras sorg, och åter gåfvo de densamma luft lika ljudligt och häftigt som vid sjelfva dödsbädden.

Samoanarne hade ingen kyrkogård: deras grafvar lågo alla bredvid boningshusen, och der önskade hvar och en begrafvas. Stupade någon i krig långt bort från hemmet, hemtades likväl hans ben, efter sluten fred, och fördes till familjegrafven. Det var förfärligt — hvarje samoanare ryste vid blotta tanken derpå — att dö under fiendens klubba och sålunda få ligga obegrafven på marken, ett rof för foglar och hundar, medan ens hufvud bars i triumf af den stolte segraren, utan att bål upptändes till ens minne och utan att någon visste hvar man låg; och lika förfärligt var det för de efterlefvande, ty dessa förföljdes af den dödes skugga, hörde hans klagan i trädens sus och hans jämmer i vindens tjut: ”Jag fryser, o, au maalili!”

En höfdings graf kallades ”Det sandelträ-täckta huset” och var i en aflång form murrd af sten, fyra fot hög vid hufvudet och minskades sedan i höjd mot platsen för fötterna, der den var endast tre fot; öfver grafven bildades af från hafsstranden hemtad hvit småsten och musselskal en kulle som omgafs med en inhägnad af spjut. På en berömd hjeltes graf lades hans klubba såsom ett vittnesbörd om hans mod och bedrifter. En vanlig mans graf, som ej var så hög, öfvertäcktes med sten och kallades ”Det sista hvilorummet”. Numera är det endast sällan dessa plägseder iakttagas. När någon dör, begrafves han i all tysthet af missionären eller dennes infödde medhjelpare, man utbyter några få gåfvor och begifver sig derefter enhvar hem till sig.

(Forts.)

Francisco Serrano.

Öfver denne man, som näst efter Prim mest befordrat den genomgripande spanska revolutionens raska fortgång, äro de biografiska notiser som stå oss till buds mycket sparsamma, och i synnerhet angående hans yngre år finnas nästan inga tillförlitliga uppgifter. Men obetingadt måste han erkännas vara en af de mest betydande män Spanien i detta århundrade eger att uppvisa, hvarjemte han genomgått en lärorik erfarenhetens skola, innan den sakernas vändning han sjelf frammanat kallade honom till den inflytelserika befattning han sedan beklädde inom provisoriska regeringen. Han var nämligen förut soldat, statsman, hofman, administratör, minister, landsflykting — hvilken följd af ombyten som kunna för lifvet utdana en redan förut fast karakter! Han har rört sig inom alla de ytterligheter som vi varseblifva hos de olika ledarne af Spaniens angelägenheter under Isabellas sorgliga regering, hos Espartero, Narvaez, O'Donnel, Prim och alla de andra. I dag står han på maktens tinnar, åtnjuter det största inflytande och det mest obegränsade för-

FRANCISCO SERRANO.

Digitized by Google

troende hos drottningen — i morgon är han en fallen storhet, en landsförvisad, en misslyckad uppviglare, en flykting, och drifves genom hofintriger in i oppositionens leder.

Francisco Serrano är född år 1810 i Archoucha och inträdde i armén, der han ådrog sig uppmärksamhet genom sitt manliga yttre och sina själsgåfvor. Striderna mot Carlisterna, hvilka efter Ferdinand VII:s död under flere år störde den Iberiska halföns lugn, gåfvo honom tillfälle att upprepade gånger visa sitt mod och ådraga sig Esparteros uppmärksamhet, hvilket hade till följd att denne år 1840 utnämnde honom till befälhafvare öfver de i Catalonien förlagda stridskrafterna och till kommendant i Barcelona. I slutet af år 1842 bröt Serrano med Espartero och slöt sig till de generaler, hvilka 1843 föranledde den senares störtande, hvarefter han stälde sig i spetsen för provisoriska regeringen. Under kabinettet Olozaga var han krigsminister, konspirerade sedan i förening med Narvaez mot detta, drog sig efter Olozagas fall undan det politiska lifvet och understödde nu med sitt inflytande framstegspartiet. År 1845 utnämnd till senator af Spanien, tillvann sig den bildsköne och belefvade mannen drottningens förtroende i hög grad, hvarigenom han blef orsaken till en längre tids oenighet mellan henne och hennes gemål. Sedan *moderados* länge, ehuru förgäfves, sökt aflägsna Serrano från hofvet, blef han slutligen, då Narvaez åter kommit till styret, i Okt. 1847 utnämnd till generalkapten öfver Granada, hvilket hade till följd att konungaparet försonades. Från detta ögonblick och till revolutionen i Vicalvaro (17 Juli 1854) tillhörde Serrano oppositionspartiet och var sedan äfven landsförvisad, emedan misstankar uppstått att han varit inveckiad i uppresningen i Saragossa. Då det s. k. Vicalvaristpartiet segrade, erhöll Serrano nåd och fick återvända till Spanien. När Espartero och O'Donnel råkade i oenighet med hvarandra, slöt sig Serrano till den senare och utnämndes mot slutet af 1854 till generalkapten inom artilleriet. Under statskuppen 1856 blef han generalkapten öfver Nya Castilien; sedan begaf han sig såsom minister till Paris och derefter i egenskap af generalkapten till Cuba. Såsom en belöning för hans lyckliga expedition till San Domingo år 1862 upphöjdes han till hertig af de la Torre samt upptogs åter i drottningens gunst. Serrano anses efter Narvaez' och O'Donnels död såsom den uppriktigaste anhängaren af den störtade konstitutionen, för den afgjordaste motståndaren till alla de reaktionära åtgärder hvarigenom landet styrdes af drottningens *camarilla*, och då man fruktade att han skulle utfärda ett *pronunciamento*, blef han i Maj 1868 förvisad till de Canariska öarne, hvarifrån han förberedde den revolution som utbröt i Cadix, då han och hans kamrater i landsflykten hemligen återvände dit.

Under loppet af den sista revolutionen har Serrano ådagalagt lika mycken måtta och takt som försigtighet och tapperhet samt gäller, under det han är Spaniens regent, såsom ledare af *moderados*-partiet. I början misstänktes han för att vilja återföra drottningen, med hvilken han förr varit nära förbunden, eller för att åtminstone vilja försäkra hennes son om tronföljden, men hittills har ingenting i Serranos handlingssätt rättfärdigat detta antagande. Det är likväl ej lätt att säga hvar man har en man som redan tjenat under så många fanor och såsom statsman, diplomat och hofman så ofta bytt om politisk färg; vilja vi än gerna tro på äktheten af Serranos patriotism, så våga vi likväl ej profetera om hans politik för framtiden.

En brunnskur i Carlsbad

under eftersommaren 1869,

skildrad af

Thure.

(Forts. fr. föreg. häfte.)

V.

Carlsbad den 21 Aug. 1869.

Detta Carlsbad är då högst märkvärdigt i månget hänseende! Här träffar man så oförmodadt tillsammans, verkligen bokstafligen, med "allehanda folk". Så hände sig i dag att samtidigt med oss befunno sig på Aberg icke mer och icke mindre än sjelfvaste Andersson, Pettersson och Lundström samt äfvenledes hr Sörensen och fru Sörensen med familj. För öfrigt voro der "allehanda folk", såsom ryssar, engelsmän, polackar och spaniorer, bland hvilka sistnämnde jag endast tillåter mig presentera Don Quixotte och Sancho Panza, hvilka skrifvit sina namn i den "Blå bok" som å nämnde utsigtsberg tillhandahålles de lustvandrande i och för hvarjehanda hjertats utgjutelser. Sådana funnos der äfven i mängd på alla möjliga lefvande språk, dock, så vidt jag kunde märka, icke på småländska. Men en utgjutelse, dikterad af en varm känsla och förevigad på en annan svensk munart, gjorde på oss alla ett särdeles lifligt intryck. Der stod nämligen att läsa på ett blad i samma "Blåa bok" — det var skrifvet för ett par år sedan, synbarligen af en ung qvinnas hand:

"Troget som ett ungdomsminne,
Åbergs bild mig följa skall!"

Tryckfel äro alltid bra förargliga, och man kan nu se att skriffel äro det icke mindre. Tänk om den der lilla ringen öfver A i Åberg, hvilken jag svårliga misstänker vara en förfalskning af den ursprungliga texten, för ett år sedan eller så der omkring verkstäld af en annan efterkommande svensk hand — tänk om den der lilla ringen nu förråder ett ungt, blygt och känsligt hjertas hela inre verld!! Det är dock väl i alla fall icke mycket farligt, ty man kan icke med visshet identifiera den person som skrifvit den originella texten.

Men huru i all verlden kommo vi så tvärt till Aberg! Det brukar annars verkligen icke gå så fort och lätt att komma dit upp. Jo, tack vare magistratens åsnor, hvilka i dag voro oss "mit Gefälligkeit" tillmötesgående, kommo vi denna gången utan svårighet till det temligen aflägsna Aberg. Fruarne i vårt skandinaviska kotteri åkte i små nätta kärror, lämpade efter dragarena, en af herrarne red på en åsninna, bärande det vackra namnet Luisella, och de öfriga af sällskapet gingo till fots, emellanåt för en stund bytande plats med de åkande eller den ridande. "Marktplatz" var utgångspunkten

för det långa och lustiga tåget — bland hvilket i synnerhet den något långskranglige åsneryttaren genom det i sanning för den ovane rätt komiska i apparitionen ådrog sig en munter uppmärksamhet och väckte månget godmodigt skratt.

Då tåget kommit utom staden till Jungfru Marias kapell, undveko vi den väg som ledde till höger ned mot fortsättningen af Gartenthal, Schweitzerhof och Klein Versailles, "Stora och Lilla Förderfvet" i Carlsbad, samt följde i stället stora landsvägen rakt fram till "Carl IV:s Jägerhaus". Här veko vi af ytterligare åt venster uppför en temligen brant stigning och kommo så till "Findlaters obelisk", upprest af Carlsbads borgerskap till lord Findlaters ära med anledning af hans stora förtjenster i afseende på förskönandet af stadens omgifningar. Vi befunno oss då nära nog lika högt som vid "Petershöhe" på Hirschsprung. Utsigten härifrån och från den helt nära, men något högre belägna "Helenensitz" ger oss åt ena sidan en vänlig bild af Tepldalen bort emot Dorotheenau och åt den andra en blick öfver en del af Egerdalen och Erzgebirge.

Efter ett par minuters rast fortsatte vi färden under muntert glam. Vi lemnade vägen till Freundschafts-Anhöhe på höger hand, passerade den midt i djupa skogen belägna Catharinenplatz, veko icke af till det venster om oss belägna Belvedere, utan sträfvade saktmodeliga fram till "Das Bild", en mötesplats för fem från skilda håll kommande vägar, utmärkt genom en ovanligt stor gran, som omkring 10 alnar från roten delar sig i tre mäktiga stammar. Sannolikt har denna mindre vanliga naturföreteelse ådragit sig den vid forntida naturmysticism ännu fasthängande befolkningens undran och sålunda gjort platsen till ett heligt rum, der den katolskt andäktige nu knäböjer framför åtskilliga vanskapliga helgonabilder, uppsatte på det väldiga trädets stam och till hvilkas ära lampor natt och dag brinna.

Under det vi här rastade, sammanträffade vi med flere andra åsnepartier, hvilka likaledes hade Aberg till mål. En ung flicka, hörande till ett af dessa för oss främmande partier, såg helt drömmande ut, och Gud vet om hon icke snarare tänkte på någon Åberg än på Aberg.

Från "Das Bild" följde vi den väg som ledde ginast till Aberg. Den sista höjden är något brant, men dock icke svår att bestiga. En massa menniskor voro der före oss, intagande sitt eftermiddagskaffe och i fulla drag njutande af den herrliga bergluften på denna höjd, som reser sig mer än 1,800 fot öfver hafvet. — En virtuos på cittra lät oss höra rätt vackra folkmelodier, men blef ibland afbruten genom de skriande arier ur Skapelsen, som några omusikaliska åsnor togo sig den friheten att uppstämma i ett öronsprängande fortissimo.

Sedan vi hemtat andan en stund under studerande af den märkvärdiga på Aberg utgifna "Blå boken", innehållande, såsom jag ofvan antydt, åtskilliga oförlikneliga mer och mindre diplomatiska aktstycken, stego vi uppför de rätt beqväma trappor hvilka leda upp till altanen å det "Orientirungs-thurm" som är uppfördt å Aberg och hvarifrån man njuter af en praktfull "Rundsicht" öfver en vidsträckt del af "Ellbogen-kreis", eller det landskap hvari Carlsbad ligger.

I nordlig riktning begränsas horisonten af Erzgebirges fjällryggar och toppar, bland hvilka är högst och mäktigast den förut omnämnda Sonnenwirbel. Vesterut och närmare oss ligger den här ganska breda Egerdalen med sina rika fält och talrika småstäder såsom Aich, Donitz, Drahowitz, Dallwitz, Alt Rohlau m. fl. I sydvestlig riktning undandölja höga skogbeklädda berg för oss Ellbogen och Hans Hejlings romantiska dal, och horisonten i söder begränsas af Kaiserwalds aflägsna höjder. Skåda vi mot sydvest, så se vi en sträckning af den vackra Tepldalen med Donawitz och Hammer samt den bakom Hammer högt upptornade "Mecerihöhe" (Metscheri-höhe). Rätt i vester hafva vi Veitsbergs spetsiga kägla, och längre bort i samma riktning tecknar sig mot den klara himlen det högresta Engelhaus, som bär på sin spets en vacker borgruin nära 2,200 fot öfver hafvet. I nordvestlig riktning hafva vi det för våra blickar undangömda Carlsbad, men König Ottos Höhe och Drei-Kreuzberg se vi tydligen, och begagna vi en tillgänglig förträfflig tub, så öfverraska vi vid Camera Obscura (nära toppen af Drei-Kreuzberg) tvänne herrar som oartigt vända ryggen åt oss, i det de lugnt förtära sitt kaffe, föga anande att de på Aberg utgöra föremål för de mest närgångna iakttagelser och anmärkningar.

Sedan vi sålunda orienterat oss i Carlsbads omgifningar, druckit vårt kaffe med god ro, beundrat det till utseendet ytterst primitiva, men invändigt prydligt rena, hvitlimmade lilla köket med dess "gemütligt" originella kaffekokerska, så var tiden inne att säga farväl till Aberg, hvaraf minnet ganska säkert "troget oss följa skall". Vi hade nu att välja två vägar. Ettdera till Ziegelhütte och Lenharts-Kapelle eller samma väg vi kommit upp tillbaka till "Das Bild". Den förstnämnde hade jag vandrat vid ett föregående besök på Aberg, och då densamma är längre och icke erbjuder någonting anmärkningsvärdt, så valde vi den sistnämnda och voro snart tillbaka vid "Das Bild". Härifrån följde vi nu "Esterhazy Weg", som från Hammer leder upp till "Das Bild" och fortlöper till "Echo". Sålunda kommo vi till sistnämnda plats, der ett rätt underhållande eko hördes återgifva åtskilliga valda utrop m. m. helt tydligt. Derefter bar det af på en smal skogsväg bort till "Russel-Sitz".

Då jag första gången, för ett par dagar sedan, kom till denna underbart vackra plats, var solen nära sin nedgång. Det är just under aftonbelysning man må se detta tempel i Guds fria natur. Å en liknande plats må det hafva varit som tonskalden diktat den sköna, men föga kända duettinon *) hvilken börjar med de orden:

"In goldnen Abendschein getauchet,
Wie feierlich die Wälder stehn".

En högtidlig, andaktsfull stillhet bredde sin frid öfver den jungfruliga urskog, som bekläder den djupt nedanför liggande dalens botten och de rundt omgifvande höga bergens stupande sidor. Här ofvan hvälfde sig den klara himlens blåa dôm — det var såsom ett af naturen sjelf uppfördt Pantheon. Det syntes mig här lätt att fatta den urgamla myten om hedendomens Store Pan, denna alltifrån tidernas morgon genom naturen strömmande, dunkelt anade ande, hvars af naturen med vemodig klagan begråtna död, enligt sagan, bebådade den nya, klara, lefvande, kristna andens ankomst. — Se här, äfven här kan man erfara att den gamle Store Pan är död! Se åt detta håll, der öppnar sig detta naturens sublima Pantheon! En glimt af Egerdalens odlade bygd skymtar der fram, och från en aflägsen kyrka ljuder Vesperklockan stilla, manande till aftonbön.

Solen har gått ned. Dess sista stråle lemnade nyss granarnes toppar å höjden midtemot. Vesperklockans sista ljud har förklingat, då — förunderliga tillfällighet vid denna årstid — helt oförmodadt en näktergal låter höra några slag. Det är naturens aftonhymn till den Store Pans ande, till all naturens Herre...

*) Af Gunnar Wennerberg.

VI.

Carlsbad den 22 Aug. 1869.

Carlsbad och dess närmaste omgifningar hvila på en grund af granit som utgör en del af Erzgebirge. I den del af Egerflodens bäcken som ligger närmast Carlsbad finnas likväl ofvanpå denna granit ganska mäktiga tertiära sötvattensaflagringar, hörande till brunkolsperioden, och på en stor mängd ställen i detta bäcken bearbetas de rika brunkolslagren, lemnande ett nära till hands varande bränsle åt de här i trakten talrika porslinsfabrikerna, såsom i Elbogen, Aich, Dallwitz m. fl. Kaolinartade berglager och ren kaolin, råmaterialet för porslinstillverkningen, finnas här äfven ymnigt. Brunkolen och kaolinen hafva sålunda tillsammans helt naturligt framkallat den här i trakten så högt uppdrifna porslinsfabrikationen.

Graniten vid Carlsbad visar sig i trenne modifikationer. På Tepln's venstra strand förekommer en temligen grofkornig s. k. "porfyrartad normalgranit", hvilken bildar Hirschsprung, Hammerberg och hela bergshöjden bort till Aberg och Aich. Denna granit består af gulhvit orthoklas, qvarts och svart magnesiaglimmer. Hvit glimmer och oligoklas saknas vanligen. Bergarten sönderfaller lätt till ett groft grus och bildar ofta stora "ullsäcklika" block. Denna granit är af Hochstetter benämnd Hirchsprung-granit.

Å andra sidan Tepln, på dess högra strand då man följer flodens lopp, visar sig graniten långt mera finkornig. Denna variation ("Zinngranit" Reuss) bildar Buchenberg med dess toppar Drei-Kreuzberg (hvaraf Hochstetters namn "Kreuzberg-granit") och König Ottos Höhe, das ewige Leben etc. Dess sammansättning utgöres af öfvervägande rödaktig orthoklas, qvarts, hvit och mörk glimmer med inbäddade större ensamma orthoklaskrystaller och i alla riktningar utbildade qvartskrystaller samt oligoklas och stundom svart turmalin. Den söndersprícker i skifvor och förvittrar icke till grus, utan sönderfaller slutligen i små skarpkantiga rhomboidala stycken.

I Tepldalens botten anträffas en tredje form af granit, af Hochstetter benämnd Carlsbadergranit och af Reuss karakteriserad såsom en "porphyrartiger Zinngranit". Denna anses bilda en öfvergång mellan de båda förutnämnda slagen.

Nordost och ostligt på omkr. 2 timmars afstånd från Carlsbad träffar man en väldig, vidt utbredd, sammanhängande basaltformation, som med enstaka fantastiskt upptornade klippor och käglor äfven förekommer på närmare håll såsom i Schlossberg, vid Hammer, i Engelhaus, i Schömitzstein m. fl. Denna vulkaniska bergart antages med visshet hafva, i minst två eller flera utbrott, under midten af tertiärperioden genombrutit graniten och de å densamma då aflagrade tertiära sötvattensfällningarne, hvilka blifvit våldsamt rubbade ur sitt horisontala läge och på sina ställen delvis råkat i brand och blifvit förslaggade eller på annat sätt fysikaliskt förändrade. Det är i grannskapet af dylika basaltutbredningar som man finner alla Böhmens berömda helsokällor, och det kan med största sannolikhet antagas att just dessa basalteruptioner gifvit anledningen till dessa källors uppkomst. Helt visst förorsakade dessa förfärliga vulkaniska utbrott, hvilka sannolikt skett under ytan af då befintliga stora vattensamlingar, de våldsammaste ristningar i jordskorpan, och sålunda bildade sig dessa oerhörda, djupt mot jordens inre gående sprickor, genom hvilka nu de heta källorna framspruta, och de i alla möjliga krökningar gående raviner i hvilkas botten floderna Eger och Tepl m. fl. nu leta sig fram. Då söndrades sålunda äfven Tepldalens tvänne förstnämnda granitsorter från hvarandra, och i den tredje sorten ("der porphyrartige Zinngranit", "Carlsbadergraniten") uppstodo de tvänne paralellt med hvarandra från sydost mot nordvest löpande sprickor genom hvilka de nuvarande källorna tränga upp till jordytan.

Till den sydvestliga af dessa sprickor höra Sprudeln (+ 73,75° Cels.), Hygieensquelle och Neben-Hygiæa (båda + 73°), Oberes Zapfenloch och alla sprudelutlopp i Tepl'ns flodbädd (nära + 73°), Marktbrunn (+ 50°), Schlossbrunn (+ 54,75°) och Russische Kronquelle (+ 35°). Till den andra, mer nordvestliga sprickan höra Mühlbrunn (nära + 55°), Neubrunn (+ 60°), Bernhardsbrunn (+ 68°), Theresienbrunn (+ 52,5°), Felsenquelle (+ 60°), Curhausbrunn (+ 66°), Kaiserbrunn (+ 49,5° *) samt ännu några flera källor.

Åtskilliga geologer i äldre tider hafva velat sätta i förbindelse med källornas uppkomst en bred gång af hornsten, som alltifrån Bernhardsfelsen genomgår Carlsbadergraniten, delvis afbruten, i riktning af den s. k. "Hoffsche Quellenlinie", hvilken linea, dragen från Kaiserquelle i "Militärbadehaus" bort till "Sauerbrunn" vid Dorotheenau, skär Kurhausquelle och nära nog tangerar de flesta af de öfriga källorna, hvilka ligga nära vid på ömse sidor om denna Quellenlinie. Hochstetter och Reuss deremot anse denna hornstensgång hafva intet att skaffa med källornas bildande, och de båda, kolsyrerika källorna, ofvannämnda kalla Sauerbrunn och den ej långt från Sprudeln belägna ljumma "Sprudel-säuerling" leda sitt ursprung från annat ytligare håll än de varma källorna, om ock dessa "surbrunnars" stora kolsyremängd möjligen hemtas från högre utgreningar af källsprickorna i Carlsbadergraniten.

Det är klart att dessa varma källsprång följa samma fysiska lagar som alla andra källor och att sålunda äfven dessa källor uppkomma af regnvatten eller, såsom man brukar säga, meteorvatten, hvilket från omgifvande bergshöjder genom sprickor nedtränger i jordens inre och der uppvärmes samt sedan genom trycket af det ständigt i dessa sprickor nedträngande meteorvattnet och tillika genom inverkan af de i den underjordiska ihåligheten utvecklade gasernas (kolsyrans och qväfvets) spännkraft drifves åter i höjden genom de ofvannämnda tvänne springorna i Carlsbadergraniten och slutligen framsprutar genom de nuvarande källsprången. Om man nu, med anledning af de i djupa grufvor och vid borrandet af artesiska brunnar gjorda iakttagelserna, vill antaga såsom riktigt att jordens värme tilltager från ytan mot centrum ungefär med 1° på hvarje hundra fot, så skulle Sprudelns vatten, förutsatt att det icke under uppstigandet i betydligare mån afkyles, komma från ett djup af omkr. 7,500 fot, samt den något lägre och varierande temperaturen hos de andra källorna, hvilka otvifvelaktigt komma från samma kittel som Sprudeln, hafva sin förklaring deruti att deras i förhållande till Sprudeln betydligt mindre rika vattenmängd under strömmandet mer eller mindre lång väg genom ådrorna i granitens ytligare delar mer eller mindre afkyles.

De kemiska beståndsdelarne i dessa källors vatten äro i det allra närmaste lika i dem alla. Den största mängden af beståndsdelarne utgöres af svafvelsyradt natron (glaubersalt) och kolsyradt natron (soda) samt klornatrium (koksalt); dernäst komma kolsyrad kalk och svafvelsyradt kali samt kolsyrad magnesia. Dessutom finnas i dessa källors vatten mindre qvantiteter af strontian, jernoxidul och manganoxidul i förening med kolsyra samt lerjord och kalk förenade med fosforsyra; äfvenledes fluorcalcium och kiseljord samt slutligen på 10,000 delar vatten icke vägbara spår af borsyra, jod, brom, rubidium, cæsium, arsenik och tenn.

Hvarifrån får nu dessa källors vatten alla dessa beståndsdelar? Jo, helt enkelt från den granit i hvars klyftor deras vatten uppvärmes. Qvalitativa analyser af denna gra-

*) Temperaturen är angifven enligt de af Hlawacek senast bekantgjorda bestämningarne, företagna i Oktober år 1867. Sprudelns temperatur håller sig konstant. De andra källornas variera något litet.

Digitized by Google

nit hafva just ådagalagt att densamma innehåller alla de härofvan uppräknade ämnen, hvilka man uppdagat i källorna. Den redan af Plinius uttalade satsen ”*aquæ tales, qualis terra per quam fluunt*” *) eger sålunda här, som öfverallt, sin fulla tillämplighet. Det är likaledes i enlighet med kända kemiska fakta lätt att förstå att vattnets höga temperatur och den rika tillgången på kolsyra äro här de båda agentier, som kraftigast bidraga att upplösa de bergarter med hvilka vattnet kommer i beröring och hvarigenom det sålunda erhåller den rika mängden af kemiska beståndsdelar.

Hvilka oerhörda qvantiteter vatten dessa källor gifva kan man knappt föreställa sig. Sprudeln ensam beräknas årligen lemna 25,754,400 *Eimer* eller i rundt tal omkr. 10,000 mill. kannor. Hoff har beräknat de fasta beståndsdelarne i Sprudelns vatten för året utgöra omkr. 22½ mill. wienerpfund och att sammanhopade mängden af de fasta beståndsdelar som Sprudeln ensam under loppet af 500 år beröfvat jordens inre och utfört till dess yta skulle bilda en tärning med 424 fots sidor — en i sanning respektabel qvantitet. Härtill kommer ytterligare den mängd fasta beståndsdelar hvilka innehållas i den till nära 700,000 *Eimer* uppgående vattenmängd som årligen lemnas af de öfriga källorna sammanräknade.

En del af de fasta beståndsdelarne, af hvilka flera endast medelst den i vattnet närvarande kolsyran hålla sig upplösta, afsätter sig då kolsyran bortgår, dels redan under vattenytan och dels då de komma i beröring med luften. Härigenom bildas tvänne något olika slag af *Sinter* eller *Inkrustater*. Till under vattnet bildad ”Sinter” räknar man det s. k. ”Sprudelschale” (Sprudelskalet), hvilket såsom ett hvalf öfvertäcker den stora underjordiska ihålighet, full med kokande vatten, hvilken man benämner ”Sprudelkessel” (Sprudelkitteln). Under den första tiden af Sprudelns tillvaro har Tepldalen ganska visst ej varit så djupt urhålkad som nu, och Sprudelns vatten steg då betydligt öfver dess nuvarande nivå. Man har nämligen funnit på venstra Teplstranden lemningar af fast Sprudelskal vid Schlossplatz till 50 fot och å högra stranden invid katolska kyrkan till 20 fot öfver nuvarande Sprudelskal. Det är stycken af detta Sprudelskal som utgöra de egentliga s. k. Sprudelstenarne, hvilka äro synnerligen hårda och antaga en vacker polityr samt visa bandformiga prydliga teckningar (arragonit). Jemte dessa, så att säga, i fast klyft sittande sprudelstenar finner man äfven s. k. *Sprudelerbsen*, rundade, ärtstora till dufäggstora sinterbildningar, hvilka aflagrat sig kring ett sandkorn, en granitsplittra eller till och med en gasblåsa och hvilka ega en kornigt-lagrig eller trådig byggnad. Den Sinter som bildas under luftens fria tillträde innehåller större mängd jern än det förutnämnda under vatten utfälda slaget. Denna bildar en rostbrun ockralik massa, som snart nog afsätter sig på föremål som nedläggas i det från Sprudeln bortrinnande vattnet. Hit höra de ”förstenade” blommor, frukter och allehanda föremål som gå under namnet Sprudel-inkrustater.

Genom afsättning af nu omnämnda sinter i de öppningar i Sprudelskalet genom hvilka Sprudeln och de i dess närmaste grannskap befintliga heta källsprången uppstiga från Sprudelkitteln förminskas småningom dessa öppningars vidd. Det är derför sedan långliga tider tillbaka befunnet vara nödvändigt att fyra gånger om året medelst borrning bortskaffa den i dessa öppningar afsatta sinter. Meningen härmed är att söka förekomma de våldsamma genombrott af Sprudelskalet, hvilka inträffa då det från Sprudelkitteln kommande vattnets tryck icke finner tillräckligt fri utväg genom Sprudelöppningarne. Oaktadt dessa borrningar hafva dock mångfaldiga sådana s. k. ”Sprudelausbruch” inträffat. Det äldsta med visshet bekanta utbröt år 1617, och det sista något betydligare inträffade år 1867. Vanligen föranledas dessa utbrott derigenom att is eller högt vatten om våren i Tepl hämmat i betydligare grad det fria utloppet från källorna genom de flera större och talrika mindre öppningar som finnas i flodbäddens botten. Härigenom stiger det i viss mån instängda Sprudelvattnets tryck slutligen så högt, att det bryter sig nya banor genom sprudelskalet och emellanåt anställer betydligare förödelser. Med anledning af svårare sådane utbrott åren 1713 och 1727 företog man sig att undersöka Sprudelkitteln, så vidt sig för den starka hettan göra lät. Man fann då att vattnet i denna kokande kittel hade en tydlig strömning från vester, således i riktningen från Marktplatz under Tepln, och man upptäckte att det fanns åtminstone trenne hvalf eller Sprudelskal öfver hvarandra, hvilka uppburos af oregelbundet stående mellanväggar, och att således Sprudelkitteln var afdelad i flera med hvarandra sammanhängande rum. Det öfversta Sprudelskalet har på olika ställen i grannskapet af de olika källsprången en jemförelsevis föga betydlig tjocklek, varierande från 2,5 till nära 5 fot. På detta i det hela tunna skal hvila nu en hel mängd af byggnader i den nuvarande Sprudelns närmaste grannskap.

Den nuvarande Sprudeln är en konstgjord öppning som år 1788 erhölls medelst borrning till något mer än 10 fots djup genom Sprudelskalen. Denna gaf dock icke något springande vatten förr än år 1825, då man försöksvis borrade den gamla öppningen djupare och erhöll en kraftigt springande källa. År 1825, till följd af ett Sprudelutbrott, förlorade nämligen den förutvarande Sprudeln, som låg flera famnar nordligare än den nuvarande, hela sin springkraft. Den då stannade Sprudeln hade gjort tjenst alltsedan år 1749. Före sistnämnde år hade en annan öppning, belägen helt nära i sydostlig riktning från nuvarande Sprudeln, varit den i verksamhet varande alltsedan 1571. Flera andra äldre Sprudelöppningar hafva på olika tider funnits, och den allra äldsta Sprudeln sprang efter all anledning upp på den plats der nu det präktiga hotellet ”Zum goldenen Schild” vid Neue Wiese är beläget. Sprudeln har sålunda varit en orolig gäst som uppträdt på flera olika platser, och det är icke alls någon säkerhet att densamma kommer att alltid förblifva på den plats hvarest den märkvärdiga springkällan nu sprutar fram. Intill år 1824 kunde den nuvarande Sprudelns då ännu sakta uppstigande vatten helt och hållet afledas, om man öppnade ett borrhål i Teplns botten, men hvilket numera icke står i direkt förbindelse med den nu högst och mäktigt frustande källan. Deremot lärer ett annat borrhål, beläget likaledes i Teplns botten några alnar norr om gångbron som från Markt leder öfver floden till Sprudeln, stå i nära förbindelse med sistnämnde källsprång, så att om detta borrhål tilltäppes, så skall vattenstrålen ur Sprudeln stiga upp mot taket af den omgifvande kolonnaden. Ur detta sistnämnda borrhål kastas vattnet stötvis upp ibland till mer än 5 alnars höjd. Högst af källor härstädes sprang dock den genom Sprudelutbrottet år 1809 uppkomna Hygieensquelle, hvars praktfulla vattenstråle steg upp till 4 à 6 famnars höjd. År 1817 borrade man denna källa djupare, och med detsamma förlorade hon äfven sin stora springkraft.

Det torde nu vara kanske alltför mycket ordadt om Carlsbads bergarter och källsprång. Ämnet är ganska visst något hårdsmält, och det är icke ”curgemäss” att i stora portioner hålla på med hårdsmälta saker.

(Forts.)

*) Källornas beskaffenhet öfverensstämmer med jordlagrens genom hvilka de flyta.

Färgblindheten.

Fysiologisk skizz

af

W. Baer.

Huru ofta höra vi ej personer säga: "Jag kan svära derpå, ty jag har sett det med egna ögon", och dermed tror man sig på ett slående sätt hafva gendrifvit alla invändningar. Och likväl är ögat, bland de organer genom hvilka vi uppfatta den oss omgifvande yttre verlden, det märkvärdigaste och för oss vigtigaste, men på samma gång det som är mest blottstäldt för såväl inbillade som verkliga misstag. Man höre blott olika personer berätta en och samma sak, så skall man ofta finna att den enes framställning deraf ej så litet skiljer sig från den andres, i synnerhet om hvad som inträffat särdeles tagit åskådarens uppmärksamhet i anspråk eller försatt hans sinnen i spänning.

Men äfven i andra fall gäckas ofta vår syn. Så tycka vi oss t. ex. se aflägset boende eller bortresta vänner plötsligen stå lifslefvande inför våra ögon, eller föremål försvinna ur vår åsyn och sedan blifva åter synliga, utan att vi kunna förklara hur det kommer sig. Ur denna sorgliga källa har uppsprungit tron på öfvernaturliga krafter, och så till vida är densamma på visst sätt berättigad eller, rättare, eger ett naturligt underlag, hvaraf forntidens vise män begagnade sig för att beherrska och beskatta folken. Och äfven i denna dag söker man underhålla en sådan tro för att kunna draga fördel af härigenom framkallade förhoppningar eller farhågor. Vi inse sålunda att orsaken till dessa våra förhoppningar eller farhågor finnes inom oss sjelfva, eller att den härrör från andra menniskors andliga öfverlägsenhet. För denna gång vilja vi säga några ord endast om en bland de märkvärdigaste hit hörande företeelserna, nämligen ögats oförmåga att igenkänna och skilja vissa färger från hvarandra. Att samma färger icke under alla förhållanden städse göra samma intryck på vårt öga är ett allmänt kändt faktum, ty hvar och en vet att de vid ljussken se helt annorlunda ut än i dagsljuset. Detta gäller icke blott om grönt och blått, utan äfven om alla färger utan undantag, ehuru olikheten skarpast faller oss i ögonen vid de förra, så att många arter af grönt vid ljussken ej kunna skiljas från många arter af blått.

Detta är för oss så hvardagligt, att vi ej förvånas deröfver; men hvad säger väl läsaren, då han får höra att icke få menniskor finnas som, ehuru i konstruktionen af deras ögon ej minsta abnormitet kan upptäckas, ej äro i stånd att på ett körsbärsträd skilja de mogna bären från bladen eller som påstå att en ros ej är röd, utan blå.

Sådana ögon måste, ehuru fullkomligt normalt bildade, likväl kallas sjuka, och oförmågan att skilja de olika färgerna från hvarandra kan ej benämnas med något annat namn än färgblindhet. Denna ögats sjuklighet uppenbarar sig i större eller mindre grad. Oförmågan att skilja en färg från en annan, så att hvitt och svart, ljus och skugga äro de enda för färgsinnet förnimbara, torde förekomma endast mycket sällan. Likväl förtälja vetenskapens annaler om en köpman som ej kunde, icke ens närmningsvis, angifva en enda färg. Ett intressant exempel härpå erbjöds för några år sedan på en tafvelutställning i Berlin. Der fanns nämligen ett porträtt som var så öfverraskande likt originalet, att det ådrog sig allmän uppmärksamhet. Sedt på afstånd, tycktes det vara en kritritning, men betraktades det på närmare håll, så fann man att det var en särdeles fint utförd oljemålning — grått i grått — man hade framför sig. Orsaken var att målaren led af färgblindhet i högsta grad. Blott en enda färg, gult, förmådde han urskilja, såsom det syntes af urkedjan på porträttet.

Mera allmänt förekommande är de olika färgernas förvexling med hvarandra. Ofullkomligast utveckladt är sinnet för rödt och grönt, icke allenast så till vida att de färgblinda förvexla dessa två färger med hvarandra, utan äfven derhän, att de ej förmå skilja dem från grått och brunt. Äfven blått har färgsinnet svårt att uppfatta, hvaraf blir en följd att det ej fort och säkert kan skilja denna färg från den gråa och följaktligen ej heller från den röda. Många hvilka uppfatta den röda kunna ej skilja den blåa derifrån. Lättast hafva de färgblinda att igenkänna den gula färgen, hvilken de aldrig förvexla med dess komplementärfärg, purpurrödt. — Märkvärdigt är derför att just grönt, som utgör en sammansättning af gult och blått, skall för de färgblinda vara svårast att igenkänna, då denna färg af dem ofta förvexlas med blått, ännu oftare med rödt och understundom med gult. Nämnda osäkerhet med hänsyn till rödt och grönt gifver vidare upphof åt nya misstag, när det blir fråga om de af dem sammansatta färgerna. Så förvexlas ofta purpur med blått, förmodligen af den orsaken att den deri ingående röda färgen ej ses; orange kallas gult och olivgrönt brunt, emedan i förra fallet den röda och i senare fallet den gröna färgen åstadkommer denna förvexling, liksom såge man dem oblandade.

En svagare, men i stället desto oftare förekommande grad af färgblindhet är förvexlingen af de chatteringar som framkallas genom de redan nämnda grundfärgerna. Äfven hos alldeles normala ögon är förmågan att i de genom tillsats af svart eller hvitt erhållna mörkare eller ljusare chatteringarne igenkänna grundfärgerna rödt, blått och gult mycket olika. Mest lider den blåa färgen genom att förmörkas, dernäst den röda och sedan den gula. För det färgblinda ögat går grundfärgen genom denna förmörkning, mycket lättare förlorad än för det friska, och detta faktum är derför i högsta grad anmärkningsvärdt, emedan eljest vanligen synes vara fallet att det färgblinda ögat behöfver en mycket mindre ljusmängd än det friska d. v. s. att det förra mycket bättre än det senare förmår igenkänna svagt belysta föremål.

Vid de ljusa, genom tillsats af hvitt åstadkomna chatteringarne försvinna färgerna i omvänd ordning mot hvad fallet var då de förmörkades: först den gula, så den röda och slutligen den blåa. Svårast är för de färgblinda att skilja mellan köttfärgerna och ljusblått, ehuru just den blåa färgen är den som mest måste förtunnas, innan den blir osynbar för normala ögon eller kan gifva anledning till förvexlingar.

Motsvarande den ofta förekommande kortsyntheten, finnes äfven en sådan med afseende på färgerna; liksom i förra fallet formen och konturerna, så blifva äfven här färgerna på ett visst afstånd otydliga och ourskiljbara, till och med för sådana personer som på nära håll utan svårighet kunna skilja grönt och rödt från hvarandra. Sålunda fann Wilson vid sina undersökningar att en person väl kunde noggrannt beskrifva en blommas form, en annan vis-

Digitized by Google

serligen på 180 fots afstånd urskilja konturerna af en soldat, men ej hans röda jacka, och att en tredje ej var i stånd att på ett afstånd af 40-60 fot se de mogna bären på ett körsbärsträd, ehuru han fullkomligt tydligt varseblifvit dem, då de endast voro halfmogna och således grönaktiga.

Då färgblindheten i det dagliga lifvet uppenbarar sig i så många former, inses att vi här kunna omnämna endast en obetydlig bråkdel af alla de olika förekommande fallen. Att häraf uppstå de löjligaste förvexlingar vet man äfven. Man tänke sig t. ex. att en skräddare sätter en karmosinröd lapp på en blå rock, lagar en svart frack med karmosinrödt eller himmelsblått tyg eller använder blått tyg i stället för grönt! Eller antagom att en officer köper sig en blå uniformsrock och röda benkläder, troende att de passa tillsammans d. v. s. anseende de två plaggen vara af samma färg. Dylika fall äro ej uppdiktade af en liflig fantasi, utan förekomma verkligen, i likhet med så många andra löjeväckande, i det dagliga lifvet.

Icke så sällan finner man att målare äro behäftade med färgblindhet. Så var t. ex. Wilkie ej den ende som Haydon kunde göra den förebråelsen att hans köttfärger stötte i gult. Man föreställe sig hvilken verkan skulle framkallas, om en målare använde rödt i stället för mörkblått eller förvexlade rödt med grönt.

En skomakare i Maryport i Cumberland var behäftad med färgblindhet i högsta grad. Han synes hafva varit i så hög grad behäftad med detta lyte, att han kunde skilja endast de motsatta färgerna svart och hvitt. Det var vid fyra års ålder han första gången började misstänka att hans synorganer ej befunno sig i normalt skick. Af en händelse hittade han på gatan en barnstrumpa, hvilken han bar till ett närbeläget hus för att återställa den till egaren. Till gossens stora förvåning kallade man hans fynd för en *röd* strumpa, och han kunde icke begripa orsaken härtill, då det tycktes honom vara fullt tillräckligt att kalla plagget helt enkelt en strumpa. Sedermera märkte han att de andra barnen skilde mellan körsbären på träden genom att hos dem angifva en förment färgskilnad, då han deremot ej kunde skilja dem på annat sätt än genom deras form och storlek. Vidare fann han att de andra barnen mycket lättare än han upptäckte körsbären på långt håll just i följd af dessas färg, ehuru han i fråga om långsynthet kunde mäta sig med hvem som helst af kamraterna. Denne man egde två bröder hvilka hade lika svårt att urskilja färgerna. Den ene af dem förvexlade alltid ljusgrönt med gult och orangegult med gräsgrönt.

En annan engelsman, vid namn Scott, visste ej af någon grön färg, och för honom voro nejlikebrunt och ljusblått enahanda; ofta kunde han ej angifva någon skilnad mellan den högröda och mörkgröna färgen, och ej så sällan råkade han i stor förlägenhet, då han skulle skilja högröd purpur från mörkblått, men väl igenkände han ljus-, mörk- och halfgult, liksom alla underafdelningarne af den blåa färgen, undantagandes himmelsblått. Då Scotts dotters tillkommande make, en bildad och allvarligt sinnad man, besökte svärfadern dagen före bröllopet, gjorde det på denne ett oangenämt intryck att se sin måg, såsom han tyckte, svartklädd, hvarför han bad honom gå hem och kläda om sig. Nu gjorde dottern honom uppmärksam på hans misstag, i det hon upplyste att färgen på fästmannens kläder var vackert skarlakansröd, och likväl föreföll den Scott så svart den gerna kunde vara. Scotts fader och morbroder, en af hans systrar och dessa senares två söner voro alla behäftade med samma ofullkomlighet hos synorganerna.

För den berömde engelske kemikern Dalton voro blått och nejlikebrunt en och samma färg; i regnbågen kunde han ej urskilja den röda färgen, och det hela tycktes honom vara sammansatt af endast två färger, gult och blått. Derför hör man också ibland färgblindheten eller svagt utbildadt färgsinne kallas daltonism.

Denna ögats sjuklighet är mera allmänt utbredd än hvad man tror, helst som de hvilka äro behäftade dermed blott genom utomordentliga anledningar bringas till medvetande derom, hvarjemte äfven den sjukes närmaste anhöriga under lång tid ej kunna upptäcka densamma. De färgblinda tala lika bra som andra om grönt och rödt, ehuru de alltjemt förvexla dessa båda färger. Vanligtvis är detta lyte medfödt, men ibland infinner det sig äfven efter sjukdomar. Så t. ex. var en person som haft intermittent feber ej i stånd att igenkänna den blåa färgen, men efter några månader försvann denna olägenhet af sig sjelf. Hos en ung hysterisk flicka visade sig det onda plötsligen derigenom, att hon ej kunde igenkänna den röda färgen, men äfven hos henne var felet försvunnet efter en enda dag.

Ville man anställa omfattande undersökningar angående detta onda, så skulle man intagas af förvåning öfver de färgblindas stora antal. Så t. ex. fann Dalton att han bland 25 åhörare hade två olyckskamrater, och Seebeck räknade vid ett gymnasium i Berlin bland fyrtio lärjungar fem färgblinda. De mest omfattande undersökningarne i detta afseende hafva blifvit anstälda af Wilson i Edinburg: bland 1,154 personer påträffade han 65 färgblinda, således 1 på ej fullt 18 personer. Bland dem funnos 21 som förvexlade rödt med grönt, 19 som ej kunde skilja brunt från grönt och 25 för hvilka blått och grönt voro samma färg. Då detta lyte ej sällan är ärftligt och i de flesta fall gemensamt för flere medlemmar af samma familj, tror sig Wilson berättigad att draga den slutsatsen att i Storbritannien på femtio personer finnes en färgblind och, om man upptager i räkningen de lindrigare fallen, 1 på 20.

Man tror sig hafva funnit att de blåa ögonen, oftare än de bruna, äro behäftade med detta lyte, hvilket torde hafva sin orsak deruti, att i England, liksom i Tyskland och de skandinaviska länderna, blåa ögon oftare förekomma än bruna. Äfven skola qvinnorna i mindre grad än männen vara utsatta för färgblindheten, men mot detta påstående hafva dock flere röster höjt sig. Så anmärker Putten att den brist på god smak som ej sällan uppenbarar sig i fruntimmernas toalett med all säkerhet framkallas genom en viss grad af färgblindhet. Han kände flera för öfrigt förträffliga arbeterskor som, då de fingo råda sig sjelfva, i sin toalett gjorde sig skyldiga till de mest barocka sammanställningar af färger, och en högättad, fint bildad dam, hvars toalett i det hela taget var oklanderlig, tack vare hennes kammarjungfrus hjelp, förgick sig icke så sällan mot den sunda smakens fordringar, då hon sjelf lade sista hand vid sin toalett genom anbringande af prydnader o. dyl.

Färgblindheten är ofta en orsak till att de vid sidenmagasinerna i Lyon anstälda bodbetjenterna blifva afskedade, och flere yrken finnas äfven vid hvilkas skötande tages i anspråk ett utbildadt färgsinne. Derför är det också möjligt att bristen härpå lättare märkas hos männen än hos qvinnorna, hvilka, äfven om de i sin klädsel göra sig skyldiga till de svåraste misstag, måste noggrannt utforskas, om man vill vinna fullkomlig visshet huruvida de äro behäftade med färgblindhet eller ej. I allmänhet taget tyckes färgsinnet vara mindre utveckladt hos männen, men förhållandet är att det snarare slumrar än verkligen felas. Denna brist framträder starkt till och med inom de bildade samhällsklasserna. Den förråder sig i synnerhet då det blir fråga om chatteringarne af de sammansatta färgerna, och detta i desto högre grad ju mera sammansatta färgerna äro. I detta fall kan ej gerna blifva fråga om någon egentlig färgblindhet eller ringare grad af densamma, då förmågan att skilja färgerna mestadels kan inom dessa klasser framkallas genom undervisning, under det att den egentliga färgblindheten, äfven om

Digitized by Google

den förefinnes i mindre grad, ej kan botas. Ja, hvarje menniska är icke allenast vid sin födelse, utan äfven under en del af sin ungdom färgblind till en viss grad, på samma sätt som det ju kan sägas att vi först måste lära oss se. Målare veta mer än väl hvilken tid och ansträngning behöfves för till och med det mest känsliga öga, innan det blir i stånd att med fullkomlig säkerhet skilja de olika färgsammansättningarne.

I högsta grad olycksbringande kan detta ögats lyte blifva för tjenstemännen vid jernvägarne, vid hvilka nattetid användas färgade signaler, i synnerhet röda och gröna. Om man härvidlag kommit att tänka på färgblindheten eller vid antagandet af banvaktare öfvertygat sig om deras ögons normala tillstånd äro frågor som ej torde vara obefogade. Bäst vore det att vid jernvägarne afstå från färgen såsom signal och i stället använda formen. Säkert är i alla fall att de flesta färgblinda vid med konst frambragt belysning bättre skilja rödt från grönt än vid dagsljus. Så t. ex. igenkännes den för fuchsiornas och geraniernas blommor egendomliga färgen mycket lätt af de färgblinda vid ljus- eller gassken, då deremot dessa blommor vid dagsljus förefalla dem hafva samma färg som bladen. Mest synes så vara förhållandet med karmosinrödt, mindre med den egentliga röda färgen och ännu mindre med den skarlakansröda.

Enligt Wilsons åsigt existerar likaledes en raceskilnad med hänsyn till färgblindheten. Säkerligen förekommer detta lyte oftare hos de civiliserade nationerna, bland hvilka den tvingande nödvändigheten af att egna sig åt ett bestämdt arbete förhindrar de olika sinnenas harmoniska utveckling, än hos de ociviliserade folken, hvilkas synförmåga är särdeles utvecklad. Mellan båda finnas likväl stora skiljaktigheter i afseende på det af naturen gifna måttet att igenkänna färgerna och likaså äfven med hänsyn till färgblindheten. Så t. ex. ådagalägga öster- och sydlänningen, som lefva under en klar himmel samt omgifvas af i lifliga färger strålande växter och djur, en stor skicklighet i färgernas harmoniska sammanställning, hvilket på det skarpaste strider mot den åsigten att färgblindheten bland dem skulle vara tillfinnandes i någon större grad. Kineserna, japanarne, många ostindiska stammar, venetianarne, italienarne, spanjorerne, nederländarne, södra Frankrikes invånare och några bland de nordliga keltiska och teutoniska stammarne hafva under århundraden såsom blomsterodlare, målare, färgare, väfvare, glas- och porslinsmålare öfverträffat andra nationer genom sin konst i färgernas behandling. Bland vilda folk hafva den amerikanska kontinentens indianer, afrikanarne, mellersta och södra Asiens ociviliserade stammar samt Söderhafvets öboar genom sina vapenprydnader, praktfulla fjäderkronor, sin i bjerta färger målade hud och beklädnad och genom att förära sina gudar och höfdingar de brokigaste föremål visat att de, om också deras smak skiljer sig från vår, äro lika passionerade beundrare af färgerna som de öfverciviliserade gamla folken, hos hvilka endast furstarne hade rättighet att bära purpurfärgade kläder.

Å andra sidan älska inbyggarne i den tempererade zonen, der sommaren är kort, men vintern lång och dyster, himmelen matt, blommorna och djuren uppvisa endast mörka eller bleka färger och den myckna grönskan visserligen är välgörande för ögat, men ej tjusar detsamma — å andra sidan säga vi älska dessa nationer mindre brokiga färger i sin klädsel och sitt bohag samt äro synbarligen i större grad än andra behäftade med färgblindhet. Eldslandets invånare och eskimåerna, af hvilka i synnerhet de senare under största delen af året se sig omgifna af snöns och isens sorgliga enahanda, synas ännu mindre bekymra sig om att gifva sitt bohag en gladare och rikare färgton, hvilken omständighet säkerligen äfven inverkar på deras förmåga att skilja färgerna från hvarandra.

Wilson bragtes på dessa tankar, då han fann att hos några i Edinburg studerande kineser, kaffrer och egyptier, tillsammans sju, förmågan att skilja färgerna från hvarandra var mer utbildad än hos de flesta studenter af skotsk härkomst.

Dalton kom derigenom underfund med sina synorganers bristfällighet att geranieblommor, som vid dagsljus tycktes vara blåa, vid ljussken förekommo honom röda. I följd häraf drog han den slutsatsen, att hans ögons abnorma tillstånd, liksom öfverhufvud färgblindheten, hade sin orsak deri att en af ögats vätskor, i synnerhet den s. k. glasvätskan, hade en egen färg som sannolikt vore blå. Han förordnade att man efter hans död skulle undersöka hans ögon, men dervid bekräftades likväl icke hans antagande, utan tvärtom fann Ransome att hans ögons olika delar voro fullkomligt normalt utbildade. Dessutom visade färgade föremål ett fullkomligt normalt utseende, då de, sedan den bakre delen af ögat blifvit borttagen, betraktades genom vätskorna.

Visserligen är det här vunna resultatet ej afgörande för alla fall, men lika så litet förklaras genom Daltons antagande olikheten mellan de åt samma färg af färgblinda personer gifna namnen. Förorsakades öfverhufvud taget färgblindheten af ögonvätskornas färg, så skulle den ej uppenbara sig under så många former som nu är händelsen. Man har derför öfvergifvit den åsigten att den oriktiga uppfattningen af färgerna skulle hafva sin grund i färgen hos vissa delar af den optiska apparat som vi kalla ögat, och detta med desto större skäl som albinos ej nödvändigt måste vara färgblinda.

Parisiska murare.

Digitized by Google

Småbilder från gatan.

Hittills har hvarje större stad haft sin egen fysionomi och sina för densamma egendomliga företeelser i det allmänna lifvet, men den nyare tidens jernvägar och ångbåtar hafva i hög grad bidragit till att omgestalta detta gatulif eller i detsamma indraga elementer från långt aflägsna länder. Sålunda finner man ibland på Londons gator italienska säckpipare. Deras instrument ljuder visserligen icke här på samma sätt som när *gli pifferari* från bergen nedstiga till De sju kullarnes stad och framför hvarje bild af madonnan prisa hennes godhet och Jesusbarnets himmelska skönhet; här ser man visserligen ej yppiga skönheter med ramsvart hår och glödande blickar, och ej heller ljuda oss här till mötes tarantellan och saltarellon, men de omkringstående barnen söka likväl, så godt de förmå, uppfatta takten i den underliga melodien.

En blind klarinettblåsare i Paris.

Italienska säckpipblåsare i London.

Då vi här hemma skola reparera våra hus, uppresa vi stora ställningar, som äro farliga icke allenast för arbetarnes lif, utan äfven för de på gatan passerande. Förflytta vi oss till Paris, finna vi ingenstädes dylika ställningar användas, åtminstone ej vid reparationer. Då husen i Paris äro mycket högre än våra, hvarigenom större ställningar skulle behöfvas och reparationen således blifva mycket dyr, föredrager derför den praktiske fransmannen att låta arbetaren hänga mellan himmel och jord eller åtminstone mellan tak och källare på ett tåg med knutar, som utgöra stödjepunkter för det bräde hvarpå han sitter och som han kan flytta högre upp eller längre ned. Arbetaren fasthålles dessutom vid repet af läderremmar som äro spända omkring detta och hans ben.

Men hvar man än må befinna sig — i Paris, London, Wien eller Rom — ser man likväl dessa stackars varelser hvilka förlorat synförmågan eller aldrig egt densamma och derför måste anlita sina medmenniskors barmhertighet för att kunna uppehålla lifvet. Och vi känna dem väl, hvar vi än må bo, dessa beklagansvärda likar som på våra gator och promenader försörja sig med positivet, fiolen, flöjten eller sin egen röst.

Digitized by Google

Minnen från Söderhafsöarne.

Bearb. af

L. H. Zink.

(Forts. och slut fr. sid 32.)

III.

Jagten på Samoa är ett ej särdeles ansträngande tidsfördrif; den inskränker sig vanligtvis till fåglar, i synnerhet dufvor, som fångas i nät eller med lockfåglar. Litet emellanåt företaga höfdingarne längre utflykter upp bland bergen för att jaga vildsvin, men också är det först när de påträffa en gammal sugga med grisar det blir något mera lif i spelet. Af långt större intresse är fisket mellan korallrefven eller i öppna hafvet. Vissa tider af året hvimla lagunerna innanför refven af hajar, och jagten på dessa djur bedrifves med passion. Ibland är den en ganska maklig sysselsättning, då man från kanoten kastar ut kroken på ett par famnars vatten, hvarefter farkosten ros mot stranden tills odjuret nappar, och då så skett, halas det med förenade krafter in på lågt vatten, der det sprattlar sig trött för att komma löst; först när hajen är alldeles utmattad, drages den upp på land och dödas. Förmodligen är det för ynglets skull hajen på vissa regelbundet återkommande tider uppsöker det lugna vattnet innanför refven, ty Pritchard berättar att han ofta sett ungar om 2-3 fot stå mellan korallerna. Såsom små äro de blinda och kunna lätt harpuneras. Men ibland utkämpas blodiga strider mellan dessa glupska odjur och infödingarne, när de senare uppsöka dem i deras eget element.

Det anmärkningsvärdaste sättet för hajfångstens bedrifvande är det som användes på Aitutaki, en till Harveygruppen hörande ö. Vid dess ena ända finnes en stor lagun som sträcker sig långt ut från land, och der bruka hajarne framföda sina ungar. Då inbyggarne skola fira en fest, utskickas några för att fånga en haj, ty om måltiden skall vara riktigt som sig bör, får, enligt vedertaget bruk, denna fisk ej saknas bland rätterna. Försedda med ett starkt rep och bete i öfverflöd, ro några unga män ut i en kanot och begifva sig till ett af de ställen der hajarne hålla till. Der stanna de nu och utkasta så mycket af betet, att hajarne blifva mätta. Från båten följer man uppmärksamt fiskarnes rörelser och afvaktar det ögonblick, då de makligt utsträcka sig på sanden. Nu glider en af infödingarne ned i vattnet; försedd med ett rep som slutar med en ögla, dyker han ned till en af hajarne, lägger öglan om djurets stjert, och efter att med en ryckning i tåget hafva gifvit kamraterna i båten tecken att hala upp bytet, gör han sjelf med benen en kraftig ansats för att komma upp. Från båten halas nu ifrigt, och har man väl fått hajens stjert öfver vattenbrynet, är djuret maktlöst. När hajen, såsom ofta inträffar, ligger inne i sin håla med endast hufvudet derutom, kan mannen ej komma åt hans stjert, och hvad gör han då? Han slår djuret varligt i hufvudet, hvarvid det, sömnigt och mätt, vänder sig om för att få vara i fred, och nu kastar den listige fiskaren öglan omkring dess stjert. Så ha infödingarne berättat för Pritchard; skulle historien likväl ej vara sann, så har den likväl alltid sitt värde såsom prof på en äkta skepparlögn.

Bonitfisket är det farligaste af alla samoanarnes idrotter. När det är lugnt, ro fiskrarne långt ut i hafvet, hvarvid de låta sina metrefvar släpa efter båten. De bry sig föga om att det blåser upp till storm; de lita på sina kraftiga armar och trösta sig med att deras lätta farkoster uppnå land, innan ovädret bryter löst i allt sitt raseri. Boniten går i stim, som lätt upptäckas, då omkring dem ständigt kretsa svärmar af sjöfågel; se fiskrarne en sådan svärm ännu längre ut till sjös, gripa de utan fruktan till årorna och styra midt in i stimmen. Men när de sålunda förfölja fisken — ty att vara en oförfärad bonitfiskare anses på Samoa såsom en heder — glömma de i sin ifver både tid och afstånd, och icke så sällan inträffar då att de ej mer vända tillbaka. Öfverraskar dem stormen medan de äro så långt ute, drifvas de af ström och vind ut i hafvet, och under det de stilla sin hunger med rå fisk och kokosnötter, hvaraf de alltid medföra ett litet förråd, återstår dem ej något annat hopp om räddning än att blifva upptagna af något fartyg eller uppkastade på någon okänd ö.

Krabbfångsten sysselsätter naturligtvis i främsta rummet ungdomen och bedrifves på vissa tider i en storartad skala. Landtkrabborna företaga nämligen storartade vandringar. Vid hvarje månskifte begifva de sig i tusental ned till stranden för att taga sig ett bad. Vid dylika tillfällen hvimlar stranden af med facklor försedda gossar som fånga de vandrande pilgrimerna. Stufvade i kokosmjölk och bakade i ett pisangblad, utgöra de en mycket smaklig anrättning.

Men den största läckerhet dessa öboar känna till är likväl ett slags sjöpölsa, af infödingarne kallad *palolo*, *babolo*, *mbalolo*. Den visar sig endast på vissa skarpt begränsade ställen vid hvarje ögrupp, vid Samoa i November, eller en månad tidigare än vid de andra ställena. Den kommer då upp från hafvets botten till dess yta, hvarvid den börjar visa sig kl. omkr. 4 på morgonen och ökas i antal till en halftimma före soluppgången, hvarefter den småningom försvinner. Dessa djur likna ormar, äro från 1 tum till $1\frac{1}{2}$ fot långa och mjuka samt skifta i alla möjliga färger, när de kröka sig i solen. Tiden för deras ankomst beräknas inom de olika stammarne af vise män efter solen och månen samt den ställning vissa stjernor intaga till hvarandra. En månad före den tid, då djuren begifva sig upp från hafsbottnen, visa sig några af dem på de ställen der de bruka hålla till, liksom för att undersöka huruvida någon fara hotar. Komma de för att rekognoscera terrängen, så håller man också utkik efter dem, ty hvarje morgon begifva sig några infödingar ut i båtar för att varsko dem, då man bestämdt vet när de infinna sig. Vid tiden härför tillströmma infödingarne från alla håll, både män, qvinnor och barn. Kl. 2 om morgonen hvimlar hafvet af båtar, och kl. 4 hafva alla full sysselsättning med att ösa upp paloloerna i korgar, hvarvid de ej låta sig störas af någonting, ty här gäller det att taga vara ögonblicken. Under skratt och skämt fyllas båtarne; sedan begifver man sig hem för att göra upp eld och tillaga djuren, som inlindas i brödfrukträdets blad och kokas, hvarefter en del såsom presenter skickas till aflägset boende vänner.

Samoanarne tillbringa sålunda en stor del af sitt lif i vattnet med att fiska, bada och på annat sätt roa sig,

Digitized by Google

hvilket gör att de röra sig med lika stor lätthet i det våta elementet som på landbacken. När hafvet brusar in öfver refven med mer än vanlig häftighet, kan man vara säker om att allt hvad ungdom heter är ute och roar sig, gossar och flickor om hvarandra, stora och små, några försedda med ett skynke omkring lifvet, andra utan, men allesammans för att öfva samma lek att kastas upp i land af de höga brottsjöarne och öfverlemnande sig åt en ohejdad glädje. "Man kan ej neka", säger Pritchard, "att det ligger någonting lockande i denna lek, som är långtifrån obehaglig och särdeles egnad att uppväcka de ungas sjelftillit och göra dem förtroliga med brottsjöarne, hvilka ibland ej äro att gäckas med".

De första hvita som slogo sig ned på dessa öar voro till största delen samvetslösa menniskor som ej visste af någon skilnad mellan vän och fiende; de voro, på några få undantag när, från straffkolonierna i Australien förrymda förbrytare. Åtskilliga af dem kommo till stor makt och anseende bland infödingarne, och nästan alla slutade de sitt lefnadslopp med en våldsam död, då de antingen blefvo mördade af sina egna kamrater eller dödades af infödingarne, hos hvilka de gjort sig hatade genom sitt högmod och sina grymheter.

Bland dessa äfventyrare må omnämnas en engelsman vid namn Tom. Tillsammans med åtta andra brottslingar kom han till Savaii på en skonert, som de bemäktigat sig under resan från Sydney till Norfolk, dit de fördes slagna i bojor och under bevakning. Efter att hafva lyckats befria sig från bojorna, kastade de sig öfver skonertens besättning och dödade den samt fingo några veckor senare Savaii i sigte. De blefvo väl mottagna af infödingarne och togo tjenst hos några höfdingar. Då de emellertid betraktade hvarandra med misstänksamma blickar, kom det ofta till slagsmål dem emellan, hvarvid Tom, såsom den starkaste och vildaste, gick illa åt sina kamrater, hvilka slutligen lyckades undkomma honom genom att förmå kaptenen på en hvalfiskfångare att taga dem ombord och landsätta dem på en af de längre åt norr belägna öarne.

Denne Tom herrskade sedan under en lång tid på Manono, der han blef allsmäktig rådgifvare åt en bland höfdingarne och en skräck för alla sina fiender. Der förde han, omgifven af ett talrikt harem, ett otygladt lefnadssätt, tills han slutligen blef en förhatlig börda för den höfding som upptagit honom. En afton skickade han en flicka efter sin rakknif, en annan efter vatten och en tredje efter en bit spegelglas, medan han tog plats framför sitt hus med ansigtet vändt mot ljuset för att låta raka sig. De tre flickorna stodo framför honom, afvaktande hans minsta vink; äfven i detta ögonblick, då de förrådt honom och ångestfullt afvaktade slutet, kunde de likväl ej annat än beundra den man som var hjelten inom deras stam, men så väl spelade de sina roller, att Tom lät narra sig. Fyra unga, handfasta karlar, som stodo gömda i närheten, smögo sig nu ljudlöst bakom sitt offer. Toms sista timma var slagen; i det de unga flickorna med ett gapskratt besvarade en af Tom sagd qvickhet, träffades hans hufvud af fyra väldiga klubbslag, och han låg der badande i sitt blod. Det var genom personer sådane som denne äfventyrare invånarne på Söderhafsöarne lärde känna europeerna, hvarför den misstro de på många ställen hysa mot de hvita är lätt förklarlig.

Dessa fribrytare brukade ofta utgifva sig för att vara slägtingar till de stora höfdingarne i de hvite männens land. En var en engelsk konungason, som af sin fader blifvit drifven ut i verlden för att icke folket, som älskade honom högre än fadren, skulle utropa honom till konung. Andra föredrogo att uppträda såsom bröder eller farbröder åt konungen af England. Kristendomens införande på Söderhafsöarne gjorde likväl slut på detta oväsende.

Med den nya religionen var förhållandet följande. Några af dessa samvetslösa äfventyrare hade kommit underfund med att det beqvämaste sättet att vinna inflytande bland infödingarne och i öfverflöd erhålla hvad de åstundade af deras egodelar var att uppträda såsom deras lärare och prester. De slogo derför sina kloka hufvuden tillhopa och uppgjorde ett system, lämpadt efter deras egna onda lustar samt infödingarnes föreställningar och bruk. Detta system förkunnade att det fanns en gud för hela verlden, bestämde vissa dagar till denne guds dyrkan liksom vissa offerdagar till presternas förmån. Genom en särskild uppenbarelse hade han förkunnat dessa sin vilja, utnämnt dem till sina tjenare och gifvit dem gudomlig makt att säga hvilka folkets handlingar voro goda eller onda, lära det huru det skulle kunna försona honom och vörda hans prester. Månggiftet förklarades vara tillåtligt; om någon förbröt sig mot guden, skulle presterna straffa den brottslige genom att beröfva honom hans hustrur; sin vördnad för guden visade man bäst derigenom att i öfverflöd förse hans tjenare med lifsmedel, dryckesvaror och hustrur. Den offentliga gudstjensten hölls i köpingens faletele. Den inleddes med någon sjömansvisa, hvarpå följde ett kort tal, hvari presten framhöll hvad han och hans hedervärda medbröder mest åstundade, eller berättade han för sina åhörare en för detta ändamål hopsatt uppbygglig historia, och sedan derefter en sång blifvit afsjungen, från första början tillegnad någon mörkögd Susanna, slutades den hädiska komedien med bön och välsignelse. Sedan fattade en af de värda fäderna en flöjt och blåste för de beundrande åhörarne. Sålunda lefde dessa falska profeter ett lustigt lif och fingo ända derhän infödingarne i sin makt, att dessa buro dem från by till by och uppfylde alla deras önskningar. I följd häraf uppkom en hel massa dylika bedragare, af hvilka hvar och en hade sitt eget system. Slutligen återvände en samoanare från Sydney med en ny tro, hvaraf ännu inpå senare tiden qvarlefvor funnits på Samoa. Han lärde sina landsmän att tro på ett högsta väsende, himlens gud, hvars son han kallade Sisu Alaisa, tillät månggifte och dans samt instiftade fester till gudens ära. Sjelf botade han de sjuka genom en underbar beröring och utnämnde en gammal qvinna till öfversteprestinna. Äfven hon kunde göra underverk, hade syner och uppenbarelser samt förkunnade slutligen att verldens undergång stundade och att Sisu Alaisa skulle komma och slå sig ned på Samoa. På norra kusten af Savaii kunde man se hans ankomst, och sedan han omstörtat den nuvarande verldsordningen, skulle de troende från himlen få allt hvad de önskade, då deremot de otrogna skulle förgöras. När infödingarne fingo höra detta, öfvergåfvo de sina vanliga sysselsättningar, och då tiden för gudens ankomst inbröt, rusade både unga och gamla ned till stranden för att mottaga honom. Men den ena dagen förgick efter den andra, utan att någon Sisu Alaisa visade sig, och slutligen förklarade prestinnan att guden var förtörnad på det syndiga slägtet och derför ej skulle infinna sig förr än det omvändt sig, hvarefter infödingarne begåfvo sig hem och återtogo sina vanliga göromål. Då Pritchard för några år sedan besökte den del af Savaii der siovivianarne — så kallades denna sekt efter stiftaren Sio Vivi — förnämligast haft sitt tillhåll, påträffade han i en by nere vid sjöstranden några gamla män och qvinnor som ännu höllo fast vid sin tro och väntade på Sisu Alaisas ankomst. De voro de sista qvarlefvorna från den tid, då de förste hvite männen drefvo sitt hänsynslösa ofog på dessa öar.

Digitized by Google

Litet om franska dueller.

(Efter "Chamber's Journal".)

Enligt åtskilliga författares åsigt är bruket att duellera mycket gammalt. — Det skulle nämligen förskrifva sig från den gråa forntiden, ja, man vill äfven i Kains yttrande till Abel, att denne skulle gå ut med honom i marken, se ursprunget till den stående formen för alla utmaningar. Hvad nu än må kunna invändas mot detta förklaringssätt, är likväl säkert att vi, så långt man kan följa historien i forntiden, finna berättelser om tvekampen.

Det land som i tidernas lopp varit skådeplatsen för de flesta och märkligaste dueller är otvifvelaktigt Frankrike, hvartill väl orsaken får sökas i det franska folkets lättrörliga och uppbrusande sinnelag. Med all säkerhet har detta bruk kommit till Frankrike från Tyskland, der vi först finna duellen använd såsom ett vädjande till himlens rättvisa. Beröfvad sin religiösa prägel, blir duellen en juridisk kamp och får, då den ej erkännes af lagen, sin nyare karakter af hederssak. Den juridiska duellen förekom sällan i Frankrike efter fjortonde århundradet, och under en tiderymd af hundra år omtalas endast fyra. Duellen fick ett svårt slag år 1385 genom den olyckliga utgången af en tvekamp som egde rum i konung Carl VI:s och hela hofvets närvaro. Guds dom, såsom man hädiskt uttryckte sig, hade utfallit ogynsamt för en man som blifvit anklagad för något brott. Han försvarade emellertid ståndaktigt sin oskuld, och saken skulle, enligt parlamentets beslut, afgöras genom en duell, hvari den anklagade blef öfvervunnen. Såsom en följd deraf lät man sedermera hänga honom. Någon tid derefter förklarade en annan person sig skyldig till det brott som gifvit anledning till duellen. Denna händelse föranledde de juridiska duellernas afskaffande. Hädanefter vågade parlamentet ej sanktionera dem, och duellen betraktades nu endast såsom en utväg att få upprättelse, då någon ansåg att hans heder blifvit kränkt. Konungen och hofvet voro visserligen ofta närvarande vid dylika strider, hvilka likväl först då fingo ega rum, när regenten dertill gifvit särskild tillåtelse. Då konungen kastade sin spira på stridsplatsen, var detta ett tecken till att kampen skulle upphöra, och hur ifriga de två motståndarne än voro, vågade likväl ingen af dem fortsätta striden.

En af de äldsta och märkligaste dueller är den som i sextonde århundradet egde rum mellan De la Châtaigneraye och De Guy Chabot, mera allmänt känd under namnet Jarnac. Den tvist som gaf anledning till denna duell uppstod under Frans I:s regering, men först Henrik II tillät att dueller egde rum, hvilka varit förbjudna af hans företrädare. Jarnac skickade sin motståndare en fruktansvärd utmaning: han ålade honom att infinna sig på mötesplatsen, försedd med mer än trettio olika slags vapen som kunde användas både till häst och till fots, hvarjemte han skulle medföra tio hästar af olika race och med olika munderingar. "Jarnac vill åt både mitt lif och min pung", anmärkte Châtaigneraye, som endast genom sina vänners och konungens hjelp kunde åstadkomma all denna ståt som skulle förherrliga stridens utgång. Châtaigneraye, hvilken var känd för att till öfverdåd älska prakt och lyx, hade vidtagit förberedelser att fira sin seger på ett nästan kungligt sätt. Men han hade gjort upp räkningen utan värden.

Den berömda "Jarnacska stöten" kastade honom till marken med ett krossadt ben, och ursinnig af raseri, dog han, utan att vilja erkänna sitt nederlag. Henrik II blef så upprörd öfver utgången af denna strid, att han vid den fallnes lik svor en dyr ed att aldrig tillåta några dueller, hvilka redan egt rum i så stor mängd, att en författare i början af sjuttonde århundradet uppgifver antalet af de adelsmän som i dem blifvit dödade, efter det de första gången förbjödos, till inemot 6,000.

En duell, lika märkvärdig genom sitt tragiska slut som genom den moral man deraf hemtade, inträffade under Frans II:s regering. Achon och Matas, hvilka åtföljde konungen på en jagt, blefvo dervid oense med hvarandra och beslöto att slita tvisten med svärdet. På mötesplatsen lyckades Matas slå värjan ur sin motståndares hand. "Tag upp värjan", sade han, "och lär att hålla i den bättre en annan gång. Gå, du har min förlåtelse, och må det vara nog härmed, unga brushufvud". Men då Matas steg till häst, öfverfölls han af Achon, som genomborrade honom. Denne senare egde många vänner vid hofvet, Matas deremot hade fallit i onåd. "Derför blef också Matas blott beklagad och tadlad", säger Brantôme, "emedan han ej begagnat sig af tillfället att göra sig af med sin motståndare, då han hade denne i sitt våld.

Duellraseriet steg till en sådan höjd, att dueller snart inregistrerades bland de värsta förbrytelserna och år 1566 belades med dödsstraff. Men härigenom fingo de endast den förbjudna fruktens frestande natur. För att få duellera uppsökte man de obetydligaste anledningar, och ofta utmanades personer utan ringaste orsak. Inom mindre än tjugo år benådades 8,000 ädlingar som i dueller dödat sina motståndare. Under denna period egde en ganska märklig duell rum. Bussy d'Amboise, som begagnade sig af Bartholomæinatten för att röja ur vägen en slägting med hvilken han var inveckla d i en process, hade alltid varit känd såsom en oförbätterlig duellant. En adelsman, S:t Phal, hade fäst hans uppmärksamhet på några *x* i ett broderi. För att få anledning att duellera svor Bussy på att det var *y*'n. Denna högvigtiga sak gaf upphof åt en duell i hvilken sex kämpade på hvarje sida. Bussy sårades, men sände straxt derefter sin motståndare en ny utmaning, ja, hade till och med den djerfheten att utmana gardeskaptenen som skickades för att förhindra duellen. Konungen och hans broder måste slutligen blanda sig i saken och göra slut på denna affär.

Emellertid fortfor man att duellera af hjertans lust. Från 1589-1608 föllo 8,000 duellanter, och Henrik IV såg alltför mycket genom fingrarne med detta oskick. "Vore jag blott din vän", skref han till Duplessis Mornay, "och icke din konung, så funnes ej något svärd som hellre skulle dragas ur skidan för dig än mitt". Under hans regering hade en viss bandit, Lagarde Volan, genom sina bedrifter uppväckt en annan yrkesbroders afund. Denne, som hette Bazanez, skickade sin rival en hatt med den hotelsen, att han skulle komma och hemta hatten och dens lif som bar den. Lagarde reste nu omkring för att uppsöka Bazanez, som han aldrig hade sett. Slutligen sammanträffade de, och nu foro de värda herrarne i lufven på hvarandra. Ett förfärligt slag träffade

Bazanez i hufvudet. Förgäfves! Dennes hjessa var så hård, att svärdet studsade tillbaka derifrån. Den andra stöten gjorde bättre verkan. ”Der har du för hatten”, sade Lagarde, ”och der för fjädern och der för bandet!” Bazanez blödde häftigt, men stod ännu på sig. Han störtade öfver sin motståndare och slog honom till marken. ”Bed för ditt lif!” utropade han och sårade Lagarde på åtskilliga ställen. ”Nej, nej!” svarade denne vid hvarje stöt, hvarefter han slutligen genom utomordentlig ansträngning lyckades bita af ena hälften af Bazanez’ haka samt upprepade gånger med sitt svärd slå honom i nacken. Besynnerligt nog öfverlefde båda denna duell. Den ene lönmördades några år senare, och den andre blef en skräck för den trakt dit han dragit sig undan.

Slutligen tyckte till och med den slapphändte konungen att duellraseriet gick för långt, och ett nytt, strängt förbud utfärdades deremot, men det oaktadt fortforo duellerna, och konungen öfversåg med dem. Vurmen härför tilltog under Ludvig XIII:s regering. Sedan det ena förbudet efter det andra blifvit utfärdadt, utkom slutligen det beryktade edik-tet af år 1626, som Richelieu tillämpade i efterföljande fall:

François de Montmorency, grefve af Bouteville och sin tids mest beryktade duellant, kunde aldrig höra omtalas att en man var tapper, utan att utmana honom. Han hade deltagit i mer än tjugo dueller. För att trotsa nyss nämnda edikt gaf han anledning till en duell som skulle försiggå på Place Royal kl. 3 eftermiddagen, hvilket hade till följd att Richelieu lät afrätta honom. ”Vi måste knäcka halsen antingen på dessa duellanter eller på konungens edikter”, sade han, hvarför också Bouteville fördes till döden, ehuru många sökte utverka nåd för honom.

Hur sträng Richelieu än var med afseende på dueller mellan de förnämsta ädlingarne, synes likväl af krönikorna att han hade mera öfverseende med den lägre adeln. Baron d’Aspremont duellerade tre gånger på en dag. Han började om morgonen med att döda sin motståndare, som endast sårade honom i ena benet. Då han kände att benet värkte, kunde han ej äta något vid bordet. Han roade sig nu med att kasta brödkulor på gästerna; en kula träffade en adelsman, och denne ansåg att hans heder derigenom blifvit kränkt. Efter att hafva genomborrat sin motståndares arm, lofvade baronen att såsom sekundant deltaga i en tredje duell, af hvilken likväl blef ingenting af.

Chevalier d’Andrieux var en duellant af samma skrot. Vid trettio års ålder hade han tagit lifvet af 72 män. Då han en gång utmanade en person, sade denne: ”Ni skall blifva den tionde i ordningen som jag förpassar till evigheten”. — ”Och ni min sjuttiondetredje”, svarade chevaliern. Utgången visade att han fick rätt. Denne skämtsamme adelsman brukade lofva sina afväpnade motståndare att han skulle skänka dem lifvet, om de ville afsvärja allt hopp om sina själars frälsning i en annan verld. Gingo de in derpå, genomborrade han dem för att få det nöjet att mörda dem till både kropp och själ. Bland andra duellhistorier från denna tid vilja vi anföra följande:

Ludovic de Piles och hans broder voro stadda på en resa till Paris. Under färden togo de en afton in på ett värdshus och bestälde en qvällsmåltid. Värden förklarade att han hade endast ägg och ost. ”För hvems räkning vändes då stekspettet?” — ”För fyra officerares”. — ”Gå in och bed att vi få äta i deras sällskap”. Detta förslag afböjdes af officerarne. Ludovic och hans broder fingo en dålig qvällsvard och gingo till sängs i ett rum som endast genom en tunn vägg skildes från officerarnes. Ludovic, hvilken var förargad öfver den dåliga supén, låg länge vaken och hörde huru officerarne gjorde sig lustiga på hans och hans broders bekostnad. Följande morgon lemnade bröderna värdshuset i god tid, men de hade ej hunnit långt derifrån förrän Ludovic plötsligen utbrast: ”Jag har glömt min pung och vänder genast om; rid du vidare, jag hinner nog upp dig mot middagstiden”.

Ankommen till värdshuset, gick han direkt till officerarnes rum. ”Mina herrar”, sade han, ”jag är den ene af de två resande som ni ej tilläto deltaga i er supé. Det var er rättighet att handla så, men ingalunda att drifva gäck med oss. Jag har blifvit förnärmad och fordrar upprättelse af er”. De fyra officerarne stupade alla, den ene efter den andre, för Ludovics värja, och denne kastade sig sedan i sadeln och upphann sin broder, åt hvilken han likväl ej nämnde ett enda ord om hvad som passerat. Brodern erhöll kunskap derom först genom kardinal Mazarin, som rådde honom att söka förmå Ludovic lemna Frankrike så fort som möjligt.

Cyrano de Bergerac blef med största nöje sekundant åt hvem som helst som behöfde en sådan. Han var en utmärkt fäktare och skytt, men hade af naturen blifvit begåfvad med så lång näsa, att denna som oftast blef illa medfaren. En följd af hans många dueller var derför att ifrågavarande organ ständigt vanpryddes af flere skråmor; den hade blifvit en kuriositet, som det likväl var farligt att betrakta på alltför nära håll. Ett dussin adelsmän betalade med lifvet sin djerfhet att undersöka denna oformligt stora och illa åtgångna näsa. Bland Bergeracs bedrifter må omnämnas att han anföll ett band röfvare, af hvilka han dödade två, sårade sju och dref de andra på flykten.

Vurmen för dueller var likväl ej förbehållen allenast det starkare könet. Château-Gay de Murats äkta hälft hade fattat stor smak för dem. Denna amazon brukade visa sig till häst med stora sporrar, kjortlarne uppfästade, svärd vid sidan och pistoler vid sadelknappen. Då hon hade en gås oplockad med ädlingen Codières, utmanade hon honom på duell. Kommen till mötesplatsen, gick Codières henne leende till mötes och förde sin värja endast på lek, tills han slutligen märkte att den sköna verkligen hade för afsigt att söka förpassa honom ned i hans förfäders familjegraf. Han bytte derför om taktik och höll den sköna varm, likväl aktande sig att såra henne. Omsider sjönk hon dock utmattad till marken och bad om nåd. Kort derefter råkade samma dam i strid med några ädlingar. Hon mötte dem af en händelse under en jagt och gjorde min af att skjuta på dem. ”Låt bli, ers nåd”, utropade hennes betjent, ”ni är ju ensam mot tre!” — ”Det betyder ingenting”, svarade damen, ”ingen skall kunna säga om mig att jag mött dem, utan att skjuta på dem”. Och hon sköt, men för sista gången i sitt lif, ty motståndarne voro nog oridderliga att skicka henne en kula genom hjertat.

Längre fram i tiden nämnes La Maupin. Om denna manhaftiga dam hade en skådespelare, Dumesnil, hvilken tillhörde samma trupp som hon, tillåtit sig några opassande uttryck, hvilka troligtvis voro berättigade — något hvartill hennes excentriska lynne förmodligen gifvit anledning. Den sköna ansåg sig förolämpad och fordrade upprättelse. Följande dag ikläddde hon sig karlkläder och passade på, när Dumesnil gick hem från teatern. Genast hon fick se sin fiende, berörde hon honom med sitt svärd och uppmanade honom att försvara sig. Dumesnil, som ej var någon fäktare, sökte gå förbi La Maupin, men hon gaf honom nu ett kraftigt slag öfver ena axeln samt fråntog honom hans klocka och snusdosa. Nästa dag beklagade sig skådespelaren för direktören öfver att han blifvit anfallen af röfvare som misshandlat och plundrat honom. ”Ni ljuger”, invände amazonen, ”det var jag som gjorde det! Jag slog er, emedan ni ej hade mod att antaga min utmaning. Vill ni ha bevis, så se här er klocka och snusdosa!” En gång bevistade hon en bal, der tillfälle erbjöds henne att utmana tre adelsmän. De duellerade med den sköna, men hon dödade alla tre.

Digitized by Google

En annan besynnerlig duell egde rum i Boulogneskogen mellan markisinnan de Nesle och grefvinnan de Polignac. Den förra föreslog att man skulle slåss på pistoler. Grefvinnan samtyckte och lät sin motståndare skjuta först. Markisinnan sköt, men träffade icke. "När man befinner sig i uppretad sinnesstämning, händer det lätt att man darrar på handen", anmärkte grefvinnan helt lugnt, hvarefter hon sköt, med den påföljd att kulan borttog ett stycke ur markisinnans ena öra.

Men låtom oss återvända till våra manliga duellanter.

Sainte-Foix, en mycket tapper ädling, hade tagit afsked ur armén och egnade sig derefter åt litteraturen, utan att likväl kunna lemna alldeles åsido sin forna sysselsättning. En dag satt han på *Café Procope*. En officer inträdde och tillsade om en kopp kaffe och ett hvetebröd, i det han sakta yttrade för sig sjelf: "Det här får vara min middag för i dag". — "Den blir i sanning klen", inföll Sainte-Foix, vändande sig till den nykomne. Han upprepade dessa ord flere gånger, tills officern slutligen blef uppretad. Häraf förorsakades en duell hvari Sainte-Foix sårades. "Det är sak samma", sade han, "ett hvetebröd och en kopp kaffe är i alla fall en klen middag".

"Ni luktar som en get", var Saint-Foix's artiga yttrande till en adelsman, som, uppretad af hans ord, straxt utmanade honom. "Hvartill tjenar det att slåss?" menade Saint-Foix. "Om ni också skjuter ihjäl mig, skall ni likväl icke lukta bättre, och dödar jag er, kommer ni att lukta ännu värre".

Ehuru historien om den duell som Voltaire gerna ville bringa till stånd är ganska allmänt känd, torde den likväl vara af för stort intresse att här utelemnas. Voltaire åt en gång middag hos hertigen af Sully och var i en vid bordet uppkommen dispyt af annan åsigt än en bland gästerna. "Hvem är den unge mannen som så ifrigt motsäger mig?" frågade chevalier de Rohan, en värdig slägting till kardinalen och kanhända det adertonde århundradets störste skurk. "Min herre", svarade Voltaire, "det är en man som icke släpar efter sig ett stort namn, utan som ger ära och glans åt det han bär". Rohan lemnade sällskapet, skummande af vrede, och både värd och gäster voro ense om att de icke förlorat någonting på hans bortgång. Då Voltaire några dagar derefter åt middag i samma hus, anmälde en betjent att en person önskade tala med honom angående ett barmhertighetsverk. Den store mannen steg genast upp från bordet, gick ned på gatan och fram till en hyrkuskvagn, hvarifrån en jämrande stämma hördes bedja honom stiga upp. Han gjorde så, men fasthölls i detsamma af en karl, under det en annan gaf honom åtskilliga piskslag.

Straxt i närheten hade chevaliern låtit sin vagn stanna, beskyddad af fyra beväpnade karlar. "Nu kan det vara nog", sade han och befalde kusken köra. Voltaire återvände till sällskapet och förestälde hertigen att en förolämpning mot en af hans gäster var en förolämpning mot honom sjelf, men hertigen ville icke taga någon befattning med saken och ej ens uppträda såsom vittne. Efter den stunden satte Voltaire aldrig sin fot inom detta hus, hvilket han betraktade såsom en vanärans boning. I en satirisk, men ödmjuk ansökan vände han sig nu till myndigheterna. "Härmed", skref han, "får jag i största ödmjukhet anmäla att jag blifvit på det mest brutala sätt anfallen af den tappre chevaliern de Rohan, som biträddes af åtta banditer, bakom hvilkas rygg han gömde sig. Sedan dess har jag förgäfves sökt upprätta, icke min ära, utan hans, hvilket hittills varit mig mycket svårt". — Då han härvid ej kunde vinna något, tog han lektioner i fäktning och begaf sig, så snart han förvärfvat sig tillräcklig färdighet, i sällskap med en vän till *Théâtre français* och öppnade dörren till chevaliers loge. "Min herre", sade han, "såvida ni icke för *vigtigare angelägenheter* glömt den förolämpning ni tillfogat mig, hoppas jag att ni ger mig upprättelse". Anspelningen var bitter. Man påstod nämligen att de Rohan — hvilken tillhörde en familj som bar till valspråk: "Konung är jag icke, prins bryr jag mig ej om att vara, Rohan är jag" — sysselsatte sig med ocker. Han antog utmaningen samt bestämde tid och ställe, men underrättade likväl sin familj om hvad som passerat; denna förmådde konungen att utfärda ett *lettre de cachet* hvarigenom Voltaire insattes på bastiljen. Tolf dagar derefter lyckades det likväl honom att, förklädd till fångvaktare, fly öfver till England. Voltaire insåg nu att ingenting kunde förmå de Rohan att duellera, hvarför han betraktade hvarje försök dertill såsom fruktlöst.

Den stora franska revolutionen upptog så allas uppmärksamhet, att excentriska dueller för en tid upphörde. Undantagandes ett obetydligt antal mellan politiska notabiliteter, är det endast få som kunna intressera läsaren. — De förekommo likväl i större antal under kejsardömet, ehuru en officer som ofta duellerade kunde vara säker om att ådraga sig Napoleons onåd.

Bland en mängd intressanta dueller är det en som bör uppmärksammas — om ej för någonting annat, så åtminstone derför att den slutade 1813, efter att hafva räckt i nitton år.

En kapten vid husarerne, som hette Fournier och var en passionerad duellant, hade utan anledning i Strassburg utmanat och dödat en ung man vid namn Blumm, en stor familjs enda stöd. Fourniers skicklighet att föra sin värja var så allmänt känd, att man ansåg den tillämnade duellen såsom nästan ett mord. Samma dag Blumm begrofs gaf general Moreau en bal, och då man väntade att Fournier skulle infinna sig der, fick kapten Dupont befallning att afvisa honom. Följden blef att Fournier skickade Dupont en utmaning, hvilken denne med glädje mottog, då han hoppades få tukta den samvetslöse duellanten. Fournier blef sårad, men en månad derefter skulle duellen förnyas. Fournier föreslog pistoler, men Dupont ville ej begagna ett vapen som skulle gifva hans motståndare hela fördelen. Fournier var nämligen så säker pistolskytt, att han ofta, då hans regemente galopperade förbi honom, sköt tobakspipan ur soldatens mun. För öfrigt voro de två motståndarne hvarandra så jemngoda, att striden aldrig tycktes få ett slut, men de öfverenskommo att fortfara så länge tills en af dem förklarade sig besegrad.

Följande kontrakt uppsattes dem emellan: 1) Om Dupont och Fournier äro endast trettio mil från hvarandra, skall hvardera parten resa halfva vägen, så att de med värjan må kunna afgöra sin ouppgjorda affär. 2) Derest den ene af dem genom tjenstgöring är förhindrad att infinna sig, skall den andre resa hela vägen, så att både tjenstens och kontraktets fordringar blifva uppfylda. 3) Ingen undskyllan gäller, med undantag likväl af militärtjensten. Då denna öfverenskommelse är afslutad på bådas hedersord, kan ingen afvikelse derifrån ega rum. Alla dessa punkter iakttogos samvetsgrannt, och ej ens den varmaste vänskap mellan de två officerarne skulle hafva kunnat göra dem ifrigare att omfatta hvarje tillfälle att få råkas.

"Min käre vän", skref den ene, "jag inträffar i Strassburg den 5 November. Möt mig å *Hôtel des Postes*, så kunna vi få vara tillsammans litet". Ibland gaf den enes eller andres befordran anledning till uppskof. När hindret var undanröjdt, kunde Fournier t. ex. skrifva sålunda: "Min käre Dupont, jag har erfarit att kejsaren, såsom ett erkännande af edra förtjenster, utnämnt er till general. Tillåt mig få lyckönska er till en befordran som ni så väl förtjenar. Det är för mig en dubbel anledning att glädjas. För det första gläder jag mig på edra egna vägnar

Digitized by Google

och dernäst för min egen skull, då vi nu snart kunna få tillfälle att råkas". De voro slutligen båda generaler, men striden skulle i alla fall fortsättas. En gång tvingade Dupont med spetsen af sin värja Fournier att draga sig tillbaka till en mur, från hvilken den senare ej vågade aflägsna sig, emedan han befarade att Dupont skulle genomborra honom, och de förblefvo i samma ställning, tills några officerare skilde dem åt. Dupont började likväl omsider tröttna vid denna långvariga duell. Han ämnade nämligen gifta sig, men måste likväl först komma på det klara med Fournier, hvarför han uppsökte sin motståndare och föreslog honom att genom pistoler söka göra ett slut på deras strid. För att göra partiet mera jemnt öfverenskoms att duellen skulle försiggå i en liten skog. De närmade sig hvarandra försigtigt, fingo slutligen sigte på hvarandra och gömde sig bakom hvar sitt träd. Dupont, som var den minst öfvade, tog sin tillflykt till en list. Der han stod bakom trädet, stack han med en pinne fram sitt ena rockskört, så att det syntes. En kula for hvinande genom detsamma. Få minuter derefter satte han mynningen af sin pistol på andra sidan om trädet, hvarvid han visade en del af sin hatt, liksom tittade han fram för att sigta. I samma ögonblick rycktes hatten från hans hufvud af kula. "Ert lif är i mina händer", ropade han till Fournier, "men jag vill ej taga det!" — "Som ni behagar", svarade Fournier. "Kom blott ihåg", fortfor segraren, "att jag förbehåller mig rättigheten att skicka er några kulor genom hufvudet, om jag får lust dertill; låt mig således i framtiden få vara i fred för er". Så slutade denna långvariga strid.

Grefve de Pontécoulant berättar följande: Öfverste Barbier-Dufai, en beryktad duellant, förolämpade Raoul, en ung soldat, endast för att få anledning att utmana honom; men då han fick veta att Raoul, trots sin resliga och starka kroppsbyggnad, var endast en gosse, bad han honom om ursäkt och ville lemna mötesplatsen. Raoul skulle likväl slåss, hvarför de korsade sina värjor. Skilnaden mellan de fäktandes skicklighet var likväl så stor, att öfversten, sedan han flere gånger afväpnat sin motståndare, föreslog ett annat stridssätt. Det var omöjligt att begagna pistoler på gatan — hvad skulle man nu göra? I detta ögonblick hördes plötsligen bullret af en vagn, och Dufai fick plötsligen en idé. "Ropa på denna vagn", sade han till sekundanterna, "och utbyt genast dessa värjor mot två dolkar af samma längd! Hör hvad jag föreslår", fortfor han, vändande sig till Raoul: "vi stiga upp i vagnen, hvar och en beväpnad med en dolk och hopbundna, så att vi hafva endast högra armen fri. Vagnsdörrarne stängas, och vagnen köres två gånger omkring Karusellplatsen". Raoul gick in härpå; allt gjordes genast i ordning, och vagnen rullade åstad med två sekundanter på kuskbocken och två bakpå. Medan hästarne sträckte ut i fullt galopp, hördes ett skri, derefter ett till, och så blef allt tyst. Då vagnen körts två gånger omkring platsen, öppnade sekundanterna skyndsamt dörrarne och framdrogo duellanterna ur en blodpöl. Raoul var död, öfversten betäckt med sår och hans ansigte söndersargadt af motståndarens tänder. Han öfverlefde likväl denna förfärliga duell.

Under den långvariga striden mellan Frankrike och England lyckades det likväl de tillfångatagna franska officerarne att häfda sitt lands anseende med afseende på duellerna, ehuru endast få utvägar härför stodo dem till buds. Vi hafva funnit två exempel i *The Annual Register*. En duell egde rum mellan två franska officerare ombord på fångskeppet Samson, som låg i närheten af Gillingham. Då de ej hade några vapen, fästade de två saxar i ändan af två käppar. Striden utkämpades under däck, utan att manskapet märkte någonting. Den ene sårades i underlifvet, hvilket hade till följd att han dog.

Ur samma källa hemta vi berättelsen om följande duell, som helt säkert står ensam i sitt slag.

Striden utkämpades mellan hrr de Grandpré och le Pique och egde rum i Paris eller, rättare, öfver Paris i Maj 1808. Då de två duellanterna voro män med upphöjda tänkesätt, öfverenskoms att striden skulle försiggå i luftballonger, och på det att förberedelserna skulle medhinnas, bestämdes att man skulle mötas en månad efter utmaningsdagen. Den 3 Maj infunno sig parterna på en äng i närheten af Tuillerierna, der deras ballonger väntade dem. Ledsagade af sekundanterna, stego de upp i sina stridsvagnar; de voro försedda med muskedundrar, då de ej ansågo att pistoler kunde användas under dessa egendomliga förhållanden. Många menniskor voro närvarande, utan att ana afsigten med ballongernas uppsläppning; man antog allmänt att det var fråga om en luftkappsegling. Kl. 9 afskuros tågen, och majestätiskt höjde sig ballongerna öfver de jublande åskådarne. Det blåste en svag bris från n. v., och man höll sig på ett afstånd af omkr. 200 fot från hvarandra. Då ballongerna uppstigit till en höjd af omkr. 1,400 alnar, aflossade le Pique det första skottet, som nästan ögonblickligen besvarades af Grandpré. Dennes skott träffade le Piques ballong. Den sänkte sig nedåt med förfärlig hastighet och nedföll på ett tak, med det resultatet att le Pique och hans sekundant krossade föllo till marken. Segraren steg nu högt upp i rymden och sänkte sig åter till jorden på ett afstånd af sju mil från Paris.

Hvar och en skall säkert villigt medgifva att duellraseriet ej kan drifvas *högre* än i sistnämnda fall; vi vilja derför motstå frestelsen att berätta ännu mera om nyare tidens dueller och sluta med den önskan att de måtte blifva allt sällsyntare.

Vera Cruz.

(Med illustration.)

Då man från sjösidan närmar sig Vera Cruz, tager det sig ganska ståtligt ut, ty först ser man skansen San Juan d'Ulloa majestätiskt resa sig öfver vattnet och sedan bakom densamma sjelfva staden med dess många kyrkor, kupoler och torn. Härmed är också allt sagdt som kan sägas till Vera Cruz' fördel, ty i stället för att hafva en tropisk vegetation till bakgrund, omgifves det så långt ögat når af endast en ofruktbar sandslätt.

Vera Cruz' redd är mycket liten, i vester skjuter landet långt ut i hafvet, i söder begränsas den af de farliga Anegadaklipporna och i söder tronar San Juan d'Ulloa. Det goda intryck man får af staden från sjösidan utplånas alldeles, då man kommer i land. Nu måste man bana sig väg bland halfnakna negrer och indianer, som äro sysselsatta med att ur- och inlasta pråmar, och sedan man passerat stadsporten och kommit till *La grande plaza*, står man på det vackraste torget i staden. Detta omgifves på två sidor af offentliga byggnader, och på de två andra af franska hotellet och de främmande konsulernas boningar. Efter att förut hafva varit en illa stenlagd och smutsig öppen plats, omskapades det under Frankrikes ockupation af Mexico till en vacker promenad. *La calle de las damas* (Damernas gata), som härifrån sträcker sig till södra stadsporten, är bred och renlig, men också den enda bland Vera Cruz' gator åt hvilken detta beröm kan gifvas, ty med undantag af denna gata erbjuder staden en sorglig anblick. Allt i den erinrar om en försvunnen storhet, om den tid, då Vera Cruz var Nya Spaniens hufvudstad, och om den framtid som var det för-

Digitized by Google

behållen. Af dess fem kyrkor är katedralen den enda som kan användas; de andra hota att en vacker dag instörta, hvarför man i häftigt blåsväder håller sig på vederbörligt afstånd från dem.

Kl. på slaget 7 om aftnarne börja alla kyrkklockorna ringa, hvarvid de troende begifva sig hem för att bedja, under det korgossar springa genom gatorna med en klocka i ena handen och ett rökelsekar i den andra. En qvarts timme derefter börjar promenaden; några begifva sig till *La grande plaza,* men flertalet till den utom södra stadsporten belägna Alamedan. Det kan ej nekas att man valt en lämplig tid på dagen för dessa promenader. Luften har nu, ett par timmar efter solens nedgång, erhållit en behaglig temperatur, och den ymnigt fallna daggen aflockar blommorna en berusande vällukt. Herrar och damer promenera här i all den frihet som är för Spaniens allmänna lif så karakteriserande; damerna, hvilka äro barhufvade (en besparing för männens kassor) visa sig i stor toalett och sköta sina solfjädrar så som endast en spanska kan det.

Men äfven en annan tid på dygnet är Vera Cruz af intresse för den nyfikne främlingen. Det är om morgonen vid torgdags kl. 6-7, ty då det lider mot kl. 8, äro solstrålarne tillräckligt brännande för att skada de varor som försäljas under bar himmel. Det lilla torget, beläget bakom katedralen, företer nu en liflig anblick. Indianer, matroser, soldater och negrer trängas om hvarandra, öfverallt utbjudas bananas, apelsiner, ananas, grönsaker, europeiska äpplen och päron, profver på indianernas hemslöjd, såsom träsniderier, fjäderblommor, prydnader af guldbleck o. s. v., men då klockan slår 8, blir det tyst och öde här liksom öfverallt i staden.

Familjelif på floden vid Kanton.

(Med illustration.)

Då man kommit förbi Whampoa, de stora främmande skeppens ankarplats, märkes det lätt att man närmar sig en vidsträckt och liflig stad, ty rörelsen på den väldiga floden tilltager för hvarje ögonblick i en förvånande grad. Junker af alla storlekar, båtar, pråmar och de mest olika slags fartyg korsa hvarandra i alla riktningar, och ofta får man se en timmerflotta af nästan oöfverskådlig längd drifva ned utför strömmen, styrd af några kineser, som med otrolig färdighet förstå att lotsa sig fram genom detta virrvarr. Det blir allt mer och mer ondt om utrymmet; vore det ej skäl att minska den framilande ångbåtens fart? — Nej, vi gå under det stolta Englands flagga, vi vika ej ur vägen för någon — det är deras, de kinesiska hundarnes, sak att taga sig tillvara; i annat fall må de skylla sig sjelfva. Nu komma vi in bland hela rader af för ankar liggande junker, och till höger se vi Kanton med de främmande makternas faktorier, hvilka blicka ned på sina tarfliga omgifningar med samma förakt som det den fullblodige britten visar *John Chinaman.*

Framför staden möter oss ett skådespel som väl förtjenar att närmare betraktas: Kantons simmande stad. Ofta gör man sig i fantasien en öfverdrifven föreställning om obesökta nejder, men när man får se dem med egna ögon, känner man sig ej sällan bedragen i sin förväntan, emedan verkligheten ej motsvarar fantasibilden. Helt annorlunda här: den simmande staden öfverträffar alla förväntningar. Ända från bålverket och ut till midten af floden sträcker sig denna stad; dess befolkning uppgår till öfver 100,000 invånare, fördelade på en ofantlig mängd tonkabåtar, äggbåtar, hvilka senare erhållit detta namn med anledning af sin form. Hvarje familj har sin båt som utgör dess hem, der nästan alla dess medlemmar äro födda, der de framlefva ett torftigt lif och hvarifrån de vid sin död föras till den utanför staden belägna kyrkogården. På det hela taget utgör denna befolkning en kast för sig, afsöndrad från stadsborna och den omgifvande landsbygdens invånare, med hvilka den nästan aldrig knyter några äktenskapsförbindelser.

Båtarne ligga förtöjda bredvid hvarandra, så att de bilda långa vattengator med tvärgränder, och det hela utmärker sig genom en ordning och regelbundenhet som ej nog kunna berömmas. Gatorna äro naturligtvis icke synnerligen breda, och det förefaller betraktaren såsom nästan ett underverk att ej den stora, här rådande trafiken gifver anledning till större stockningar och flere olyckshändelser än hvad som är fallet. Det följer af sig sjelft att båtarne ej ros på europeiskt sätt, ty dertill finnes ej utrymme; de vrickas fram med en i aktern sittande åra, ett göromål som nästan helt och hållet öfverlemnas åt de gifta qvinnorna eller fullvuxna döttrarne. Det är väl mödan värdt att observera den raska flickan, der hon, stående i farkostens akter, framdrifver den, under det ingenting undgår hennes vaksamma öga: hon styr båten än åt höger, än åt venster, ropar an och byter ord med dem som komma i hennes väg med en talförhet som är förvånande. På samma gång måste hon hålla ett vaksamt öga på sina små syskon, hvilka äro lika svåra att hålla i styr som alla andra barn och till på köpet tyckas hafva en synnerlig lust att från hennes rygg plumsa ner i floden, hvars ström är känd för att ej gerna släppa sitt byte.

Hvad som i hög grad ådrager sig främlingens uppmärksamhet är den inrättning som de små barnen hafva omkring halsen och hvilken i de flesta fall är en ihålig kurbits, men ibland en liten trätunna; för öfrigt äro barnen lika nakna som de voro då de kommo till verlden. Dessa kurbitsar hafva till ändamål att hålla barnen ofvan vattenytan, i händelse de råka falla öfverbord. Så snart ett dylikt plumsande höres, är modern eller den vakthafvande dottern genast tillhands och halar under ett förfärligt gestikulerande och skrikande upp den lille i båten.

Taxtik med valpar.

(Med illustration.)

Öfverallt på hela jorden finner man hunden vid menniskans sida. Ej polarländernas snö- eller ismassor, ej tropikernas brännande sol har förmått skilja dem åt; hunden är och förblir menniskans trognaste sällskap och följer henne såsom en skugga, och ej ens en hård behandling åstadkommer härutinnan någon förändring. Det är endast på södra Amerikas och Asiens stepper liksom på Ulimaroa man finner hunden i vildt tillstånd. En följd af att detta djur trifves i alla verldsdelar har blifvit att det mer än något annat slägte kan uppvisa en sådan mängd af racer och varieteter, att man knappast skulle kunna tro dem tillhöra samma slägte. Ställ t. ex. mopsen bredvid vindthunden, S:t Bernhardshunden bredvid King-Charleshunden, den på vår plansch afbildade taxtiken bredvid rapphönshunden, och man skall förvånas öfver så mycken olikhet inom samma slägte. Men hur olika de än till det yttre må vara, talar likväl ur deras ögon hundens mod, klokhet, vaksamhet, läraktighet och tillgifvenhet för menniskan.

Digitized by Google

Familjelif på floden vid Kanton.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

bekantskap med bamburöret, ej tål någon kroppslig misshandling af icke-kineser; slår man honom, så gifver han sig sjelf nästan alltid döden.

Den spanska etiketten fordrar att man ej får lemna La Honradez, utan att först hafva erhållit en present såsom minne af besöket.

Sedan vi inskrifvit våra namn och adresser i den för besökande framlagda boken och just tackade öfververkmästaren för hans artighet att ledsaga oss genom fabrikens alla lokaler, framträdde en kuli och öfverlemnade under djupa bugningar med ett oefterhärmligt leende åt hvar och en af oss ett paket cigarretter, på hvilkas omslag i färgtryck fullständigt lästes våra namn. Dessa hade ditsatts på kortare tid än sex minuter.

Kinesisk teater i San Francisco.

San Francisco har på Jacksongatan en egen kinesisk teater. De hittills gifna föreställningarne hafva på senaste tiden ej motsvarat den hårpiskbärande befolkningens stigande anspråk. Teaterns egare har derför sett sig nödsakad att företaga en resa till Kina och derifrån hemta nya förmågor. Hans resa fick ett gynnsamt resultat, och i Juni månad förlidet år återvände han till San Francisco med en trupp af nittio medlemmar. Af dessa hafva nästan alla tillhört en af Kantons förnämsta teatrar; de äro akrobater, sångare, jonglörer och skådespelare. Deras garderob skall vara så lysande, att den äfven i Kina, der dock allt är så billigt, skulle representera en betydlig förmögenhet.

Inom kretsarne i de kaliforniska kinesernas *high life* har sällskapets ankomst väckt desto större uppståndelse som bland aktriserna finnas flere damer hvilkas fötter ej äro större än ett karlfinger. Då truppen första gången uppträdde, var teaterlokalen alldeles uppfyld af åskådare. Ryktet om dessa föreställningars förträfflighet utbredde sig snart bland San Franciscos icke-kinesiska befolkning, hvaraf blef en följd att en mängd amerikanare hvarje afton syntes bland publiken.

Ett ögonvittne lemnar i tidningen «San Francisco Morning Call» följande skildring af en representation:

«I går afton gingo vi på några minuter in i teatersalongen och blefvo ej litet öfverraskade af hvad vi här sågo. Vid dörren påträffade vi en gammal mjukryggig kines som med orubbligt allvar inrullade betelnötter i gelatin och bjöd ut dem åt de teaterbesökande. Det var i synnerhet qvinnorna som köpte dessa läckerheter, och knappast en enda underlät att förskaffa sig en betelnöt mot erläggande af fem cents. Scenen hvimlade af skådespelare, musikanter och åskådare, ty aktörerna åtnöja sig med endast så stort utrymme som de behöfva för att kunna visa sina konster. Musiken hvarmed man här undfägnades tycktes förefalla kineserna underbart skön, men vi kunde ej — stån oss bi, I Beethovens och Mendelssohns skuggor! — uppfatta någonting annat än ett förfärligt larm af dånande gongonger, slamrande symbaler, gnisslande fioler, förkylda trumpeter och bullrande trummor. Vi hemförde såsom behållning af detta besök en hufvudvärk som vi ej blefvo qvitt förrän efter tio timmar.

Vår ledsagare berättade oss att det stycke som spelades under ackompanjemang af denna s. k. musik framstälde en period af den kinesiska historien och innefattade en tiderymd af omkr. 60 år; för pjesens uppförande i dess helhet behöfdes egentligen 14-20 timmar, men man hade rättat sig efter härvarande förhållanden och förkortat stycket, så att det kunde spelas på 9 timmar. Då vi inträdde i salongen, hade jättepjesen framskridit till en scen hvari ett uppror utbryter och de båda partierna förbereda sig till en afgörande drabbning. Truppen marscherade fram och tillbaka öfver scenen, mönstringar höllos, och fältherrarne sökte uppelda soldaternas mod med storståtliga tal. Kavalleriet representerades af med ridspön försedda skådespelare, hvilka genom att låta ridspöet falla till golfvet betecknade att de hoppade ur sadeln och genom att upptaga detsamma att de satte sig upp. En kavalleriafdelning var så infernaliskt målad, att vi med bästa vilja i verlden ej kunde taga den för annat än en svärm afgrundsandar. Andra förestälde zuaver och sågo rätt ståtliga ut. De angrepo oförfäradt sina afskräckande motståndare. Sedan man aflossat åtskilliga gevärssalfvor, började den verkliga slagtningen; under en mängd evolutioner och ett biskeligt oväsen utkämpades den, och dermed var pjesen slut. Synnerlig förtjusning framkallade bland kineserna en strid med svärd och spjut, som tillfogade sår ur hvilka det röda blodet rann i strömmar. Vi kunde ej underlåta att beundra den liflighet och skicklighet som utmärkte dessa prestationer, ehuru de saknade det behag och den elegans som amerikanska och europeiska väl inöfvade aktörer utveckla vid dylika tillfällen.

En emancipationslysten fröken i Amerika.

I Nordamerika utveckla «qvinnorättslärarinnorna» eller «emancipationsdamerna», såsom man äfven något ohöfligt kallar dem, en storartad verksamhet, efter hvad man kan se af nästan hvarje amerikanskt tidningsnummer. «Tungorna kunna ej på något vilkor hålla sig stilla.» Den förnämsta talarinnan, fröken Oliva Logan, hvilken skiljer sig från flertalet af sina kolleger derigenom att hon är ung och vacker, höll för någon tid i Steinway Hall ett föredrag öfver flickorna i Nordamerika. Hon skildrade dem från vaggan till äktenskapströskeln, klassificerade dem och beskref den *fashionabla* flickan, den *vackra* flickan, den *husliga* flickan, *yankeeflickan*, den *emancipationslystna (strong minded)* flickan och *flickan från Vestern (Western girl)*. Dessutom finnes två stora klasser, om hvilka fröken Oliva ej ville yttra sig: de *goda* flickorna, som besöka hennes föreläsningar, och de *dåliga*, som beröfva sig sjelfva detta ovärderliga nöje.

Den fashionabla eller behagsjuka flickan finner föga nåd inför fröken Oliva. Den vackra tadlas, emedan hon så gerna hör sina yttre företräden prisas. Den husliga får beröm, men likväl endast med ett förbehåll: fröken Oliva menar nämligen att allt för mycken huslighet är skadlig, emedan den medför slafveri för qvinnan; husligheten måste hållas inom vissa gränser, så att husmodern äfven kan deltaga i striden för qvinnans rättigheter. Föreläserskan påstod vid ett tillfälle att de fäktande damerna år 1880 skulle hafva bragt sin sak derhän, att de kunde gifva Anna Dickinson sina röster såsom Förenta staternas presidentska. Yankeeflickan är i fröken Olivas ögon qvintessencen af alla qvinliga fullkomligheter: hon är vacker, behaglig, en smula kokett, hängifven utan för mycken sinlighet, trogen, älskvärd, vet att finna sig i alla ställningar i lifvet, besitter en omutlig rättskänsla, en ädel stolthet i medvetandet om sitt köns värde, en fast karakter och är hjelpsam och kan lika bra bädda en säng som behandla ett vetenskapligt ämne.

Flickan från Vestern är ingenting annat än yankeeflickan i sin frihet. Den emancipationslystna flickan är i sitt enskildta lif ett fullkomligt «litet kräk», men i det offentliga en Orleansk jungfru.

Slutligen kom fröken Logan in på kapitlet om «ben- och barmdramat», hvaröfver hon utslungade ett ljungande *anathema*, då det vore höjden af oanständighet och immoralitet. Detta catoniska *ceterum censeo* fattas aldrig vid någon af den älskvärda fröken Olivas föreläsningar.

Tebuskens hem.

Ehuru Kina är det land som förser verldsmarknaden med den största teqvantiteten, synes likväl tebusken ej hafva sitt egentliga hemland der, utan snarare i de herrliga skogsmarker i Assam som äro bland de skönaste, men på samma gång minst kända trakter på vår jord. Assam är en lång dal som inneslutes af de från Himalayakedjan mot öster utgående bergshöjder och några paralellt med dem löpande åsar, hvilka sträcka sig mot vester till Brahmaputrafloden, och mot norr till Dakka. Floden bildar en otalig mängd förgreningar öfver hela landet och öfversvämmar ofta flere mil af sina stränder, hvarigenom visserligen landet blir utomordentligt fruktbart, men äfven under vissa tider af året den ohelsosammaste delen af Indien, hvilken senare omständighet återigen är orsaken till att Assam är så glest befolkadt — knappt 30 invånare på qvadratmilen — hvarförutom befolkningen är förslappad genom en öfverdrifven njutning af opium. Fordom var Assam väl försedt med vägar, kanaler och vattenreservoarer, men nu har allt detta råkat i förfall och betäckes af ogenomträngliga busk- och slingerväxter.

På senaste tider ha dessa trakter blifvit besökta af major Lees, som om tebusken meddelar följande:

«Tebusken växer vild i Assams urskogar, då jag deremot aldrig hört talas om att den påträffats vild i Kina. I Assam uppnår denna växt ett träds storlek, då den deremot i Kina är endast en buske. Den kinesiska tebusken, hvaraf finnes en mängd varieteter, förbättras i hög grad, när den under gynsamma förhållanden omplanteras i Assam; den växer fortare, får större omfång, lemnar en rikare skörd och finare blad.»

På dessa fakta söker Lees grunda sitt påstående att Assam är tebuskens egentliga hem.

Tyvärr är Assams rikedom på denna för den europeiska marknaden så vigtiga produkt till obetydlig fördel för den öfriga verlden, då nämligen den enda väg hvarpå man, åtminstone för det närvarande, kan inträuga i Assamdalen är Brahmaputrafloden, som nästan öfverallt ej kan passeras af större fartyg.

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Andra årgången, 1870.

Den första årgången af vår tidskrift är nu afslutad, och innehållsförteckningen visar hurusom vi bemödat oss att lemna våra läsare ett urval af intressanta ämnen inom det område, som låg innanför den ram, vi vid början af vårt företag hade utstakat för oss.

Den ifver, som de stora kulturfolken fortfarande utveckla i fråga om upptäcktsfärder, den rikedom på väl skrifna skildringar af pågående eller fullbordade resor och de talrika utländska skrifter, som sysselsätta sig med hithörande meddelanden, gifva oss en, snart sagdt, outtömlig källa att ösa utur.

Vi äro derför äfven öfvertygade att, då vi nu anmäla en ny årgång af denna tidskrift, vi med trygghet kunna åt våra läsare utlofva en text, alltid bestående af underhållande och lärorika artiklar, som skola afhandla

nyare resebeskrifningar, skildringar af de olika folkens seder och kulturlif samt uppsatser öfver intressantare företeelser inom djur- och växtverlden.

Men på det ännu mera omvexling må inträda uti innehållet af NÄR OCH FJERRAN, ha vi beslutat att från och med denna 2:dra årgångs början utvidga vår plan derhän, att nu äfven komma att intagas

Porträtter och Lefnadsteckningar

af ryktbara samtida,

såväl svenskar som utlänningar, samt stundom äfven **bilder ur dagens historia**, prof af **skön konst** uti afbildningar af utmärkta taflor m. m. och uti textafdelningen artiklar af **bildande, upplysande och roande beskaffenhet uti hvarjehanda ämnen.**

Bland porträtter af ryktbara samtida, sålunda ämnade att införas i årgången af vår tidskrift, vilja vi här nämna:

Elias Fries.	Don Juan Prim.
Anders Retzius.	Ferdinand de Lesseps.
Joh. Henr. Thomander.	Grefve Bismarck.
Joh. Fr. Höckert.	Rossini.
Fredrika Bremer.	Meyerbeer.
Adolf Tidemand.	Gustave Doré.
Christoffer Hansten.	Thackeray.

Antalet af *illustrationer* kommer äfven att ökas sålunda, att medan den första årgången innehåller **55**, skall den för innevarande år erbjuda sina läsare omkring **100** träsnitt.

Priset skall dock derför **icke ökas**, utan förblifver fortfarande vid förutbetalning detsamma som hittills, nemligen för hela årgången, innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text samt tillhörande illustrationer, endast **6 Rdr.**

Prenumeration emottages i alla rikets boklådor samt på alla postkontor med tillägg af 50 öre i postförvaltarearvode för årgången.

Stockholm. Alb. Bonniers Boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

3:dje häftet. Andra årgången. Mars 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Tredje häftets innehåll:

Adolf Tidemand (med porträtt).
Borneo och dess natur efter "Das Buch der Reisen" (med 5 illustrationer).
En brunnskur i Carlsbad 1869 af Thure. (Forts.)
Kinesisk vidskepelse ur "Fra alle Lande".
Isabella II (med porträtt).
Englands största nationalspelhus af Fr. Althaus.
Litet om räfven och hans skinn efter "The intellectuel observer" (med illustration).
La Morgue efter "Once a Week" (med illustration).
Esbekiehplatsen i Kairo (med illustration).
Den hvita stenkanoten.
Hara-kiru.
Baby-handeln i Newyork.
Föhnvinden.
} Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Indianerna i Nordamerika, hvilka dag för dag undanträngas af europeerna, hafva att uppvisa många vackra sagor och berättelser, som blifvit upptecknade af missionärerna och förtjena att läsas. De bära nästan alla prägeln af svårmodigt allvar, vittna om en stark sedlighetskänsla och hafva uppsprungit ur folkmedvetandet. Vi vilja i tidskriften meddela våra läsare några af dessa sagor och börja med

Den hvita stenkanoten.

Glad och förhoppningsfull firade en vacker indianflicka sitt bröllop med en ung krigare af hennes stam, men dog plötsligen sjelfva bröllopsdagen. Ehuru den unge brudgummen var mycket tapper, var likväl hans hjerta icke stålsatt mot en sådan förlust, och efter hustruns död hade han ej mer hvarken lugn eller glädje. Ofta gick han till högen i hvilken qvinnorna begrafvit henne och satt der med sorgsna tankar. Förgäfves sökte hans vänner på allt sätt muntra honom genom jagt eller krig; hjertat låg dödt i hans bröst, och han lade klubba, båge och pilar afsides.

En gång hörde han sin stams gamle män säga att det funnes en väg som förde till själarnes land, och han beslöt att uppsöka densamma. Utan att veta åt hvilket håll han skulle styra sina steg, lät han sig ledas af sin trånad, som bjöd honom att vandra åt söder. I början märkte han ingen omvexling i traktens utseende: skog, höjder, dalar och strömmar voro likadana som i hans hem. Snö betäckte marken och strålade bländhvit från de gamla träden och buskarne; men småningom blef den allt sparsammare och försvann slutligen helt och hållet. Skogen antog nu ett gladare utseende, grenarne buro redan knoppar, och innan den unge krigaren blifvit fullkomligt medveten om förändringen, var han omgifven af idel vår — det snö- och isuppfylda landet låg bakom honom. Alltefter som han kom längre fram, började blommor uppspira vid sidan af vägen och han hörde fågelsång. Alla dessa tecken öfverensstämde fullkomligt med hvad de gamla inom hans stam berättat och visade att han var på rätta vägen.

Inom kort upptäckte han en stig som genom en vacker lund förde honom till en långsamt sluttande höjd, öfverst på hvilken stod en hydda. Utanför dennas dörr syntes en gammal man med hvitt hår och klart strålande, ehuru djupt insjunkna ögon; en mantel af djurskinn var kastad öfver hans skuldror och i handen höll han en staf.

Den unge chippewayern började berätta sin historia. men innan han hunnit tala tio ord, afbröt den ärevördige höfdingen honom och sade:

— Jag har väntat dig och stigit upp enkom för att bjuda dig välkommen i min bostad. Hon som du söker har färdats här förbi för några dagar sedan, och uttröttad af vägen, hvilade hon här hos mig. Träd in i min hydda och sätt dig, så vill jag gifva dig några upplysningar och visa hvart du sedan skall gå.

Sedan chippewayern uppfylt den gamle mannens begäran och de stodo vid hyddans dörr, sade gubben:

— Ser du hafsbugten derborta och den vidsträckta blå slätten på dess andra sida? Der är själarnes land; du står på gränsen dit och min hydda är ingången. Men du kan icke taga din kropp med; du måste qvarlemna den här jemte din båge och dina pilar, ditt koger och dina hundar, men vid din återkomst skall du få allt tillbaka.

Så talade gubben och gick derpå åter in i sin hydda; den från allt jordiskt befriade vandringsmannen svåfvade framåt, som om hans fötter plötsligen blifvit bevingade. Alla föremålen rundt omkring honom bibehöllo sin naturliga form och färg, men träd och blad, strömmar och sjöar tyckte han sig aldrig hafva sett så sköna som i detta ögonblick. Djur korsade hans väg, utan att röja några fientliga afsigter.

Ingenting framkallade någon onyttig verkan. I hans väg lågo inga träd eller andra föremål; det tycktes honom att han gick rakt igenom dem; det var i sjelfva verket också endast själar eller skuggor af verkliga träd, och han insåg nu att han var i skuggornas rike. Så vandrade han nästan hela dagen genom nejder som blefvo alltmer tilldragande, tills han slutligen kom till stranden af en stor sjö i hvars midt låg en stor och vacker ö. Vid stranden var fastgjord en kanot af bländhvit sten, och indianen var nu säker om att han befann sig på rätta vägen, ty gubben hade berättat för honom om en kanot med skinande åror. Han steg straxt ned i densamma och fattade rodret. Sedan han vändt farkosten, upptäckte han till sin glädje och öfverraskning föremålet för sin resa i en annan kanot, hvilken fullkomligt liknade den i hvilken han satt. Hon efterhärmade noga alla hans rörelser, och styrande ut från stranden, genomkorsade de vid hvarandras sida den ofantligt stora sjön.

Böljorna tycktes hotfullt resa sig, men när kanoterna gledo fram mellan deras skumbeklädda kammar, tycktes deras vrede genast lägga sig.

Knappt hade de lyckligt undgått en skyhög våg förrän en annan reste sig, och de plågades ständigt af fruktan. Men lifvets herre hade beslutit att skydda dem — ty de hade aldrig i lifvet begått någon dålig handling — under det deremot många andra efter en förtviflad kamp med elementerna omkomma i djupet. Der funnos unga och gamla, män och qvinnor af hvarje ålder och stånd; några gick det väl, andra förolyckades. De små barnens kanoter voro de enda som ej möttes af några vågor.

Slutligen voro alla svårigheter öfvervunna liksom i ett ögonblick, och det unga paret landade vid de lyckligas ö. De kände att luften de inandades var närande, så upplifvande och styrkande var den, och de vandrade nu genom de lycksaligas land. Ingen tänkte der med fruktan på döden; der hade man ej någon graf och visste ej af några krig. Med glädje skulle den unge krigaren hafva stannat der för alltid, men han hade förbundit sig att återvända till sin kropp. Han såg icke lifvets herre, men hörde likväl hans milda stämma ljuda genom luften:

— Vänd tillbaka till det land hvarifrån du har kommit; din tid är ännu ej inne! De pligter för hvilkas uppfyllande jag skapat dig äro ännu ej uppfylda. Vänd åter till ditt folk och fullgör den goda menniskans pligter, ty du skall blifva din stams höfding under en lång tid. Min tjenare som bevakar ingången skall meddela dig de föreskrifter du måste lyda; han skall säga dig hvad du har att göra, när han återger dig din kropp. Lyd hans ord, så att du en gång må blifva förenad med den ande som du nu måste qvarlemna här. Hon har blifvit upptagen här och skall bo här i evighet, så ung och lycklig som hon var då jag kallade henne till mig från snöns rike.«

Stämman tystnade och den unge krigaren vaknade. Allt hade varit en dröm, en fantasibild, och ännu beständigt var han qvar i snöns, hungerns och tårarnes sorgliga land.

Hara-kiru.

I den skildring som vi i slutet af förra årgången lemnade om Japan omnämndes detta egendomliga och hemska bruk. I det sista numret af *Revue britannique* gifver sekreteraren vid engelska beskickningen i Japan en utförligare beskrifning af detta bruk, och meddela vi härmed densamma åt våra läsare.

En trettioårig japansk officer Taki Zenzaburo hade låtit aflossa en kanon mot en europeisk byggnad i Hiogo, hvarför han dömdes att utföra kara-kiru. Han infann sig på den härför bestämda platsen, klädd i stor parad-uniform och åtföljd af tre officerare och *kaishaku*, en den dömdes vän eller slägting som fått i uppdrag att gifva honom nådastöten.

Sedan den dömde helsat de närvarande, hukade han sig ned på en röd matta och framsade, efter att ur en af de tre medföljandes händer hafva tagit en japansk sabel, följande ord:

»Det är jag ensam som låtit skjuta på det europeiska etablissementet. Såsom ett godtgörande af detta brott vill jag skära upp min mage, och jag anhåller att de närvarande måtte göra mig den äran att närvara vid denna akt.»

Derefter bugade han sig ännu en gång för de församlade och afklädde sig sedan till midjan, så att han hade qvar kläderna på endast öfre delen af kroppen. Enligt bruket lade han derefter omsorgsfullt ärmarne af sin tunik under sina knän, så att han ej skulle falla bakut, ty en äkta japanare vill dö, fallande framstupa.

Nu fattade Taki Zenzaburo med säker hand och utan minsta tvekan sabeln, hvilken han betraktade uppmärksamt, ja nästan med ömhet. Ett ögonblick tycktes han egna åt ett tyst afsked från lifvet, derefter skar han upp sin mage från venster till höger och förde sedan långsamt omkring klingan i inelfvorna. Under denna förfärliga operation rördes ej en enda muskel i hans ansigte. Då Taki Zenzaburo utdrog den blodiga sabelklingan, sträckte han halsen framåt. Då först sammandrog ett uttryck af smärta hans anletsdrag, men ej ett ljud af klagan hördes.

Kaishakun, som sutit hopkrupen och noga gifvit akt på den dömdes alla rörelser, reste sig nu och höjde sin sabel. En blixt syntes, och med ett hugg af sabeln skildt från bålen, låg Taki Zenzaburos hufvud på mattan.

Nu uppstod en dödstystnad, endast afbruten af det ur den liflösa kroppen framsprutande blodet. Kaishakun bugade sig djupt, aftorkade sin sabel och drog sig tillbaka. Den sabel hvarmed delinqventen uppskurit sin mage bortbars blodig såsom ett bevis på att domen blifvit utförd.

Mikadons två representanter lemnade sina platser, hvarefter de närmade sig oss och anhöllo att vi inför deras herre ville intyga det domen blifvit punktligt verkställd.

Baby-handeln i Newyork.

Vi hafva, skrifver Newyork Journal, gjort oss den mödan att räkna ut hur många nyfödda barn under en viss tid i Newyorks mest spridda morgontidning utbjudas till *adoption* och dervid kommit till det resultatet att deras antal uppgår till omkring 43 i veckan. Adoption är naturligtvis detsamma som köp. Negerkött uppskattas ej mer efter

Digitized by Google

Adolf Tidemand.

Adolf Tidemand är född den 14 Aug. 1815 i Mandal, der hans fader var tullinspektor. Redan 1832 skickades han till Kjöbenhavn, hvarest han studerade under ledning af J. L. Lund, lärjunge af David och en på den tiden framstående historiemålare. Under fem år arbetade han här, utan att väcka några större förhoppningar om sig, hvarefter han begaf sig till Düsseldorf, der Hildebrand blef hans lärare. Under denna period var Tidemand uteslutande historiemålare och utstälde redan våren 1841 sin stora tafla: Gustaf Vasa, talande till de i Mora samlade dalkarlarne, som ansågs för ett förträffligt arbete. Sedan reste Tidemand till München, åtföljd af sin nu aflidne, rikt begåfvade broder, Emil, som var en utmärkt konstkritiker och utöfvade ett stort inflytande öfver honom. I München lefde vid den tiden Cornelius och Kaulbach, och att få se deras skapelser och arbeta i deras närhet hade länge varit den unge norrmannens önskan. Det blef honom likväl ej förunnadt att länge vistas här, ty klimatet inverkade så ofördelaktigt på hans helsa, att han efter en lång sjukdom måste lemna staden, hvarvid han tillsammans med brodern begaf sig till Italien, derifrån han 1842 återvände till Norge. Denna vistelse i fäderneslandet blef afgörande för hans framtid; nu gälde det för honom att afgöra huruvida han fortfarande skulle vara historiemålare eller egna sig åt någon annan gren af konsten.

Kristiania konstförening hade år 1838 bestämt att återstoden af de inkomster dess utställningar inbringade skulle kapitaliseras tills derför kunde erhållas en altartafla för Vår Frälsares kyrka i Kristiania. Ett år före sin hemkomst underrättade Tidemand konstföreningen att han önskade måla altartaflan mot ett pris af 1,200 spdr, till hvilket belopp fonden då lär hafva uppgått, och att han i Rom ämnade göra förstudier till detta arbete. Med anledning häraf uppstod en liflig tvist inom norska pressen, och efter Tidemands hemkomst fördes mellan den anonyme Emil Tidemand och Velhaven en särdeles häftig och i många afseenden intressant polemik. Utgången blef att Tidemand ej skulle måla taflan, och bör detta anses vara det bästa som kunnat hända, då Tidemand derigenom kom att lemna den konstart hvaråt han hittills egnat sig och i stället beträda den väg hvarpå han i framtiden skulle skörda så många lagrar.

Hittills kände Tidemand ej mycket om Norge, med undantag af trakten omkring sitt eget hem, hvarför han företog en studieresa sommaren 1843. Nu såg han sitt hemlands kraftiga naturlif och greps af ett lefvande

ADOLF TIDEMAND.

intresse för dess egendomligheter, seder och bruk. Från det ögonblicket var Tidemand uteslutande genremålare, och nu började han måla dessa taflor som gjort hans namn kändt öfver hela Europa. Efter en längre vistelse i Kristiania och Stockholm återvände Tidemand 1846 till Düsseldorf, der han likväl ej stannade länge. Rörelserna år 1848 drefvo såväl honom som Gude hem, och först i slutet af 1849 återvände han till Düsseldorf, der han sedan oafbrutet, med undantag af kortare resor, vistats.

Det kan naturligtvis här ej blifva fråga om att uppräkna alla denne konstnärs taflor, af hvilka de förnämsta äro bekanta för nästan hvar och en, och nämna vi derför endast att till dessa sluter sig en cykel af tio bilder som Tidemand målat för den kungliga villan Oscarshal vid Kristiania.

Det kan ej sägas att Tidemand utmärker sig genom synnerlig rikedom på ideer, men har han väl gripits af en sådan, så utarbetar han den äfven i dess minsta detaljer. Betraktar man Tidemands konstnärsverksamhet, finner man att han med stor trohet och allsidighet behandlat den uppgift han förelagt sin konst. Han har med lefvande sanning skildrat sitt fäderneslands olika trakter, dess bruk och seder, dess invånares husliga och kyrkliga lif, deras glädje och sorg, deras bröllop och död. Med stor säkerhet återgifver han typen för den norske bonden och vet att träffa det karakteristiska hos såväl hela folket som individen. Dernäst utmärka sig hans taflor genom ett noggrannt studium och en ofta effektfull färgläggning.

Att Tidemand fått uppbära ständiga förebråelser derför att han nedslagit sina bopålar i Düsseldorf ligger i sakens natur, och i synnerhet lät detta norrmännens missnöje höra af sig, då tyskarne helt enkelt gjorde honom till tysk och de andra nationerna trodde på deras ord. Den omständigheten att många af de norska konstnärerna lemna fäderneslandet torde likväl kunna ursäktas i viss mån, då man besinnar att det för artistens utveckling är nödvändigt att han lefver på ett ställe der konsten har många idkare, der han kan göra sitt namn kändt och lättare finna köpare för sina arbeten. Det är ej härför sagdt att han behöfver glömma sitt fädernesland, och denna förebråelse kan ej göras Tidemand, ty han har ju tid efter annan besökt Norge, oaflåtligt valt norska motiver till ämne för sina taflor och sålunda gjort det öfriga Europa bekant med sitt hemlands natur och folklif, hvilket torde hafva blifvit honom svårt, om han uteslutande stannat hemma.

Borneo och dess natur.

(Efter ”Das Buch der Reisen”.)

I.

Borneo eger en areal af 12,962 (enligt andra 13,597) geogr. qvadratmil och har af naturen blifvit rikligen begåfvadt med alla slags alster, hvilka endast vänta på den menskliga företagsamheten och handeln för att rikta den europeiska marknaden.

Talrika strömmar, hvilkas källor uppspringa bland höga berg, genomfåra ön i alla riktningar, och öfverallt, ända uppe på de sig bland molnen upptornande bergen, inbjuder den fruktbara jordmånen till odling af alla slags kolonialväxter. Öns bergstomme består af en serie primära bergssystemer, hvilka förgrena åt alla kompassens väderstreck. På nordvestra kusten, som är den fullständigast undersökta delen af Borneo, löper en bergsrygg från s.v. åt n.o. ända till öns nordligaste del och uppnår småningom sin höjdpunkt i jätteberget *Kina-balu* eller S:t Petersberget (omkr. 13,700 fot). En annan bergskedja löper från Borneos sydvestspets mot n. o., närmar sig den omtalade bergssträckan och bildar, i förening med densamma i Borneos mellersta del ett högland som ännu är föga undersökt. Härifrån utgå flere armar, af hvilka en styr kosan åt öster till landskapet Kutei och en annan åt söder till Banjermassing. Hufvudbeståndsdelarne i dessa berg utgöras af granit, syenit, glimmerskiffer och kalk. Mellan bergen utbreda sig vidsträckta, fruktbara slätter, och rundt omkring ön ha uppstått alluvialbildningar, hvilka äro betäckta med ogenomträngliga skogar. Ansenliga, vattenrika strömmar, hvilka upptaga en mängd bifloder, utmynna på olika ställen af öns kuster och äro långt in i landet segelbara för större fartyg. Sålunda har naturen här skänkt menniskan de bästa och billigaste handelsvägar, hvilka möjliggöra en lätt afsättning af öns produktrikedom, men det oaktadt har likväl menniskan visat sig föga angelägen att draga fördel deraf. Ännu ligga naturens rika gåfvor så godt som obegagnade, och den fåtaliga befolkningen (enligt Kessel 2½ mill., enligt en nederländsk officiell uppgift endast 1,200,000) lefver i armod bland all denna rikedom.

Ensamma i sitt slag äro de på ön befintliga enstaka berg genom sina än bizarra, än majestätiska former, under det att andra åter, liknande väldiga jättar, trotsigt höja sina hjessor öfver de omkringliggande bergssträckningarne och redan på långt håll ådraga sig uppmärksamheten. Till dessa hör i främsta rummet det redan omnämnda Kina-balu, som ej långt från Borneos norra udde reser sig upp bland molnen. Den engelske generalkonsuln Spencer St. John, som en längre tid vistades på Borneo, försökte två gånger bestiga bergets topp, men misslyckades; högsta punkten han uppnådde låg omkr. 9,000 fot öfver hafsytan, och ännu återstodo 4,000 fot till toppen. Den första uppstigningen företogs i April 1858, och man framträngde utmed Tampasukfloden, som från Kina-balu flyter mot norr. Svårigheterna voro ej få, ty än måste man vada i floden, än gick vägen fram öfver med splittrade granitstycken öfversållade fält och än genom urskogar. Här och der hade strömmen och dess talrika biflođer djupt urhålkat marken, jordras hotade vandrarne från alla håll, och äfven ofantliga granitblock, som ursprungligen torde hafva legat på bergets topp, hade af floden flyttats långt in i landet. Efter häftiga regn, hvilka i det inre af Borneo ingalunda äro sällsynta, stiga de vilda strömmarne ofta *inom några få timmar femtio fot* och rycka då med sig allt som kommer i deras väg, till och med de tyngsta klippblock. Den af dem bortspolade jorden hålles en lång tid simmande i vattnet och afsättes först vid kusterna, der den bidrager till uppkomsten af de bördiga alluvialbildningarne.

De infödingar som Spencer St. John medtog på sin expedition kunde ej fatta att denna hade ett vetenskapligt ändamål, hvarför de kastade sig in på allehanda gissningar. Än trodde de att Spencer sökte efter skatter, än att han

Digitized by Google

letade efter det på Kina-balu växande Legunditrädets frukt, hvilken återgifver den som äter deraf hans förlorade ungdom. Vegetationen är på Kina-balus sluttningar ofantligt rik, och i synnerhet växa här de vackra *Nepenthes*-arterna och röda, violetta eller gula alprosor. Kölden ökas ju högre man kommer uppåt, och då de resande tillbragt den andra natten efter deras uppbrott i en håla, funno de om morgonen alla buskar öfverdragna med rimfrost. Efter *Rhododendron*-buskarne följde af granitblock öfversållade afsatser, och öfver dem tronade den 3,000 fot höga bergstoppen. Här och der smögo sig några rännilar mellan granitblocken, och en eller annan buske syntes under bergklintarne. Utom några gräs- och mossarter växte här ingenting. Infödingarne berättade att deras förfäders andar lefde af dessa mossor och att gräset tjenade till föda åt de bufflars skuggor som följde sina herrar till andra verlden.

Vid sin andra expedition, som egde rum några månader senare, kom Spencer St. John ej till något lyckligare resultat. Denna gång framträngde han längs efter floden Tavaran, som från Kina-balu flyter åt vester. Berget visade sig nu från vestra sidan, der det erbjuder en hänförande anblick. Ett hvitt, lätt moln, hvars rand i aftonsolens glans syntes liksom guldfärgad, hade lägrat sig omkring bergets öfre hälft, likväl så att spetsen ännu var fri från detsamma. Hvarje remna, hvarje klyfta i den ofantliga kolossen kunde tydligt urskiljas, och endast på dess högra och venstra sida lågo de två djupa dalklyftor ur hvilka Dahombang och Pinokok framvälla insvepta i skymningens flor, men likt ett silfverband framglänste ur dessa dalars skuggor en rad af vattenfall. För att fullända den herrliga taflan spände sig en dubbel regnbåge öfver berget, som här nästan lodrätt reser sig 5,000 fot öfver de närbelägna bergen.

Helt annorlunda gestaltar sig floran på dessa berg i det inre af ön och på alluvialslätterna, hvilka understundom utbreda sig flere hundrade mil längs kusterna. I synnerhet på de senare utvecklar hon sig i hela sin rikedom. Utom vidsträckta urskogar af guttaperka-, ebenholts- m. fl. träd, äro sagopalmer, muskot-, färg-, kamfer-, kanel- och citronträd, peppar-, ingefärs- och betelbuskar, ris, säd, yams, bambu- och sockerröret växtverldens förnämsta alster. Kokospalmen, denna tropikernas universalmedborgarinna, saknas lika litet som nipapalmen (*Nipa fructicans*), hvilken för Borneos invånare är af största vigt. Af dess saft bereda de ett slags groft socker, med dess blad täcka de sina hyddor, hvilkas väggar utgöras af kejangmattor, som flätas af denna palms löf. Största nyttan draga de likväl af dess rötter, hvilka lemna dem salt. Då nipapalmen blott växer i salthaltigt vatten, upptager den en betydlig mängd klornatrium, och för att kunna få fram detta uppbränna infödingarne trädrötterna, hvarefter askan utlakas. Det är för nipapalmen karakteristiskt att den alltid växer i djupt vatten, under det att andra *rizophoræ* trifvas på endast torra ställen.

Borneo lider lika litet brist på otaliga, i alla möjliga färger lysande blommor, gräs och buskar som på slingerväxter, hvilka såsom luftiga guirlander klättra uppför trädstammarne. Här finner man äfven de skönaste orchideer, bland hvilka *Phalaenopsis amabilis* prunkar med sina stora atlashvita blomblad, hvilka, liknande fjärilar, i klasar nedhänga från träden.

Intränga vi i det inre af ön, der marken höjer sig och värmen aftager, sällar sig till naturens rikedom äfven den friska, helsosamma luften, utan hvilken menniskan ej i längden förmår njuta af de omkring henne slösade herrligheterna. Genom formens sällsynthet och färgernas prakt tjusa ögat de på Borneo inhemska Nepenthesarterna. Deras af de underbaraste färgblandningar strålande, ofantliga bägareller krusformade blommor äro ända till hälften fylda med ett doftande vatten, som afsöndras af sjelfva växten och för den bergen bestigande vandraren utgör en läskande dryck. Tillsammans känner man på Borneo 22 Nepenthesarter, bland hvilka *Nepenthes Edwardsiana*, *villosa* och *Rajah* äro de skönaste. Den största är den efter James Brooke uppkallade *N. Rajah*, en växt af endast fyra fots längd, men som likväl bär stora blomkrus. Ett sådant är omkr. 15 tum långt. Dess ovala rand omgifves af en ungefär 2 tum bred veckad fåll, hvars köttfärg lifligt afsticker mot det egentliga krusets mörkvioletta purpur. Ett bredt, bladlikt grönt bihang, som är fästadt vid öfre delen af den köttfärgade fållen, öfverskyggar krusets öppning. Denna praktfulla växt upptäcktes af Low på Kina-balu vid 5,000 fots höjd öfver hafsytan. De största krusen hade ett omfång af två fot och liknade således små ämbar. I ett af dem hittade Low en drunknad råtta.

Rikligt lönas på Borneo odlarens möda. Det ges knappast någon på ostasiatiska arkipelagen befintlig kulturväxt som ej trifves på denna ö. På de vattenrika slätterna frodas risen, och sockerröret är här af utmärkt beskaffenhet. På kullarne och bergssluttningarne växer i skuggan af jättestora träd kaffebusken, hvars frukt här blir ypperlig. På höjderna och slätterna odlas med största framgång bomullen, hvaraf likväl endast obetydligt utföres. Kakaoträdet bär i de få trädgårdar der det odlas rik frukt, och en mängd varieteter finnes af pisangen. Kryddnejlikan och muskotträdet påträffas äfven här, det senare likväl ej i vildt tillstånd. Bland palmerna må nämnas sockerröret och sagopalmen.

Inom Borneos djurverld ådrager sig största uppmärksamhet det talrika apslägtet; då aporna äro de argaste ristjufvar och äfven skada andra odlade växter, ligga de i ständig fejd med öns invånare. Den enfärgade, långarmade vauvau (*Hylobates concolor*), som af infödingarne kallas *melampiau*, finnes talrikt på Borneo, och af *Semnopithecus* är det flere arter som anträffas endast här. En apa, *Inuus nemestrinus*, tämjes af infödingarne och dresseras för att afplocka kokosnötterna.

Mest känd bland de borneanska aparterna är orangutangen, hvars egentliga hem är denna ös nordvestkust. Alla infödingar instämma deruti att af detta djur finnas två särskilda arter och att hos den större arten, *pappan*, både hanen, honan och ungen genom valkar på kindbenen skilja sig från den andra, *rambi*, hvilken är mindre och saknar dessa valkar. Flerstädes finnes blott den ena eller andra arten. På många ställen af ön är det ej sällsynt att påträffa tama orang-utanger. — Ett bland de märkvärdigaste djur på Borneo är *Potamophilus barbatus*, som har en storlek midt emellan utterns och zibetkattens och utmärker sig genom en tjock ullig pels, hvarur här och der framsticka hvassa hår, genom bred mun och långa borst på öfverläppen, kindbenen och öfver ögonen. Den lilla malayska björnen (*Ursus malayanus*) förekommer temligen allmänt i det inre af ön. Djuret lefver företrädesvis af vegetabilier och är i hög grad begifvet på sötsaker, saftiga frukter och honing, hvarför det ofta anställer stor förödelse i socker- och kokosplantagerna. I träden trifves denne skicklige klättrare särdeles väl, men rör sig äfven ganska ledigt och fort på marken, låter lätt tämja sig och är då en ganska godlynt sällskapsbroder. — Tigern, som på Malacka och äfven på Java är med rätta fruktad, finnes deremot alldeles icke på Borneo. I dess ställe förekommer i de inre, bergiga delarne af ön en medelstor panter (*Felis macrocelis*) med strimmig pels, hvilken senare invånarne begagna som krigsrustning. En egen art af vildsvinet, som har hvitt skägg och kallas *babi-puta*, är detta rofdjurs mest omtyckta kost. Det finnes endast på Borneo, utmärker sig genom sitt långa, smala hufvud, ljust brungult hår, långa borst på kindbenen och en

Digitized by Google

besynnerlig utsvällning af svansändan. Den vilda oxen genomströfvar i stora hjordar de gräsrika slätterna vid öns floder. Bergråttan, som förekommer allmänt, i synnerhet på Kina-balu, ätes af infödingarne, hvilka deremot försmå de råttor som lefva i deras hus. På ön anträffas dessutom åtskilliga vackra hjortarter.

Bland Sundaöarne är det endast Sumatra som kan uppvisa elefanten. Äfven på Borneo är han ej hemmastadd, lika litet som noshörningen, men träffas likväl förvildad på nordöstra kusten.

Bland Borneos fåglar finna vi många som utmärka sig genom fjädrarnes färgprakt, ehuru arterna här ej äro så talrika som annorstädes i tropikerna. Synnerligen vackra äro *Pitta*-arterna, i synnerhet *P. Baudii*, som fått sitt namn efter generalguvernören Baud. Bland roffåglarne må omnämnas en fiskörn (*Falco ichthyaetus*), som bygger sitt bo i höga träd på flodstränderna och derifrån med sin skarpa blick spejar efter byte i det nedanför strömmande vattnet. Så snart han upptäcker en fisk, skjuter han pilsnabbt i sned riktning ned på den, griper den och dyker ofta under en half minut ned i vattnet, der han dödar sitt byte, hvarefter han med detsamma återvänder till boet. Det fromma dufslägtet är talrikt representeradt i skogarne, och många arter deraf utmärka sig genom formens behag och färgernas prakt, liksom fink- och sparfartade fåglar träffas på ängarne vid kusterna. Längs efter de strida strömmarne i skogarne uppstämmas alla aftnar tusenstämmiga konserter af apor, insekter och fåglar. Då det omsider blifvit tyst, ljuder ännu ett besynnerligt skri, man hör stafvelserna tu-vau upprepas tre gånger högt och tydligt, så att de förnimmas på långt håll. Det är det läte hvarmed den vackra argusfasanen (*Argus giganteus*, äfven kallad *Phasianus Argus*) lockar sin hona, som svarar på samma sätt. Denna fasan skiljer sig från alla kända fåglar derigenom att vingfjädrarne äro längst nedåt stjerten och sedan uppåt blifva allt kortare och kortare. På dessa långa, vackert mörkbruna fjädrar äro tecknade ljusare streck och punkter samt ögon, liknande dem den stolta påfågeln bär på sin stjert. Så är likväl förhållandet endast med hanen, då deremot honans fjädrar ej äro så rikt tecknade. I fågelns stjert sitta två prickade, 4 fot långa fjädrar, hvilka utgöra största delen af fågelns hela längd, som uppgår till 6 fot. Äfven salangansvalan (*Hirundo esculenta*), hvars limaktiga bon ätas, bygger vid kusterna, men träffas likväl i större antal i de talrika hålorna i det inre af ön. Ibland öfverraskas den resande vid att inne i skogarne finna besynnerliga jordhögar hvilka erinra om termiternas bon. De äro 4-5 fot höga och understundom 60 fot i omkrets. Det är här *Megapodius*, en hönsfågel, lägger sina ägg, och han är äfven den som bygger dessa jättebon.

Malaysk höfding.

Talrikare än fåglarne äro Borneos reptilier. Alligatorn eller kaimanen (*Crocodilus biporcatus*) utgör äfven här en skräck för invånarne. Såsom bekant är, kan alligatorn ej fångas med lockbete, hvarför man använder en jernkrok hvarpå blifvit fästad en hund, katt eller apa och som är fastsatt vid ett fem famnar långt rep. På det att alligatorn ej må afbita repet när han slukat betet, sönderbultas det till en längd af sex fot till tågor. Denna farliga krok upphänges derefter på en öfver vattnet utskjutande trädgren; det dervid fästade djuret, som endast obetydligt såras af kroken, börjar skrika, och nu rusar alligatorn upp ur vattnet och slukar betet jemte kroken. En stund derefter drager man honom upp i land, hvarvid han förhåller sig stilla. Nu hopbindas benen ofvanpå hans rygg, under hvilken sysselsättning infödingarne titulera honom "furste" och "farfar" samt beklaga att han måste utstå så många qval. Sedan alligatorn blifvit dödad, uppskär man hans buk, för att se om derinne finnas några menniskolemmar. Många alligatorer blifva 25 fot långa, men dessa äro likväl de största. Dajakerna berätta att dessa djur dö, om de erhålla ett aldrig så obetydligt sår i underlifvet, emedan maskar i sådant fall der innästla sig och hindra såret att läkas. På Borneos floder ser man ofta hårbollar som hålla 5-6 tum i genomskärning. De bestå af osmältbara djurdelar som blifvit uppkastade af alligatorerna.

Bland ormarne intager den jättestora *Boa constrictor* främsta rummet. Infödingarne berätta om denna orm en mängd öfverdrifna saker, såsom t. ex. att den understundom blir af ett stort träds längd och tjocklek. Äfven andra giftiga kräldjur förekomma talrikt på denna ö.

En på Borneo egendomlig akustisk företeelse, som står i samband med fiskverlden, är den s. k. vattenmusiken, hvilken man ofta får höra i flodmynningarne. Den alltför tidigt bortgångne tysken dr Schwaner hörde här ur djupet uppstiga melodiska toner, hvilka än voro starka och uthållande, än svaga och afbrutna. Denna musik låter som en sirensång, är än fulltonig och stark, än ljuf och smältande, såsom då lätta vindfläktar spela genom eolsharpans strängar. Infödingarne uppgifva orsaken till denna företeelse vara sötvattnets blandning med det salta hafsvattnet, ty ju längre hafsvågorna tränga upp i floderna, desto tydligare blir denna vattenmusik. Holländaren Präger, som under åren 1860 och 1861 genomströfvade södra delen af Borneo, har nyligen af trycket utgifvit en bok härom, hvaraf vill synas att detta fenomen äfven kan framkallas af fiskarne.

I rik mångfald anträffas i skogarne och på slätterna insekternas brokiga slägte. Här ser man praktfulla fjärilar, af hvilka många hålla 9 tum mellan vingspetsarne. Marken hvimlar af insekter, bland hvilka en grönaktig art af släg-

Digitized by Google

tet *Aromia* sprider omkring sig ett angenämt doft. Talrika bisvärmar bereda i skogarne vax och honing. De bygga helst i de 150-180 fot höga tapangträden (en art *Ficus*) och äro beväpnade med stora gaddar. Innan dajakerna klättra upp i de höga träden, röka de derför ut bien. Den borneanska bålgetingens stygn förorsaka svåra plågor, hvarvid den sårade armen uppsväller till sitt dubbla omfång. Äfven moskiterna, hvilka i svärmar på många millioner uppehålla sig vid kusterna, äro i högsta grad plågsamma för europeerna. Emellertid är ej osannolikt att det genom moskitbetten framkallade hudutslaget i viss mån förekommer de elakartade sjukdomar som framkallas af den fuktiga och med skadliga gaser mättade luftens inandning. Dessa små plågoandar kunna derför betraktas som ett ej angenämt, men likväl nyttigt skyddsmedel mot febersjukdomar o. s. v. Då insektkören om aftonen börjar sin konsert, visar sig vid floderna eldflugan i all sin underbara glans. I synnerhet i närheten af de herrliga *rambi*-träden, i hvilka de helst uppehålla sig, svärma de omkring såsom flammande ljus, hvilka afspegla sig i flodernas mörka vatten. Hvarthän vi vända blicken — på marken, i luften, i hafvet och floderna — öfverallt möter oss det fullaste lif i oändlig mångfald, och en ständig uppkomst och undergång visa oss den lag alla organiska varelser äro underkastade.

Landt-dajak.

Sjö-dajak.

Med djur- och växverlden täfla i rikedom de i jorden gömda mineraliska skatterna. I Borneos berg finnas rika guldmalmer, liksom guldsand i floderna och bäckarne. Verldsberömda äro denna ös diamanter. Enligt en borneansk sägen äro diamanterna de tårar som en olyckligt älskande furstinna, vid namn Batu Intan, gjutit i vildmarken. Diamantvaskningen, som bedrifves dels af kineser, dels af infödingarne, befinner sig ännu på en mycket låg ståndpunkt. De lager hvari de ädla stenarne förekomma i förening med guld tillhöra diluvialtiden och hafva framkallats af öfversvämningar. För att åtkomma diamanterna gräfver man små, ända till 12 fot djupa schackt, hvari man nedstiger på stegar. Vattnet och den diamanthaltiga sanden ösas i ämbar, hvarefter den senare underkastas en obetydlig vaskning. Hvad som qvarstannar undersökes noggrannt, hvarvid arbetarne öfvervakas af uppsyningsmän, som äfven kontrolleras. En af dem mottager de stora diamanterna, under det att de mindre lemnas åt en annan. Arbetarnes antal är mycket olika och beror af distriktens storlek. I några finnas 250 arbetare, i andra ända till 1,000. Hvarje inföding har rättighet att i ett distrikt vaska diamanter. Af egaren får han hvarken lön eller underhåll, men i stället allt det erhållna guldet och alla diamanter hvilkas vigt understiger två karat. De större måste han öfverlemna åt egaren mot 20 gulden pr karat.

Jern finnes i mängd öfverallt på Borneo, och likaledes tenn. Nickel och koppar förekomma flerstädes, äfven qvicksilfver har man upptäckt och outtömliga stenkolslager utbreda sig öfver hela denna ö, hvaraf ännu ligga outforskade stora sträckor.

II.

Ju mer ett land genom sin produktrikedom och klimatets mildhet befriar menniskan från omsorgen att beständigt tänka på lefnadsbehofvens tillfredsställande, desto mer, tycker man, skulle dess invånare känna sig manade att uppöfva sina andliga förmögenheter, men erfarenheten visar att just motsatsen eger rum. Ehuru ursprungligen all kultur kommit till oss från mellersta och södra Asien, står likväl civilisationen högst i de tempererade zonerna, der årstidernas omvexling sporrar menniskan till större andlig verksamhet, men der äfven den större möda och ansträngning hon under mindre gynsamma yttre förhållanden måste utveckla för att kunna tillfredsställa sina materiella behof tvinga henne till eftertanke, så att vetenskapen och konsten framkallas af detta stegrade själslif.

Hvad Borneo beträffar, stå land och folk till hvarandra i den skarpaste kontrast, då det förra utmärker sig genom sin skönhet och mildhet, men det senare genom sin råhet och vildhet.

Enligt nyaste uppgifter (1863) utgöres befolkningen i de under Nederländerna omedelbart lydande delarne af vestra Borneo af 341,073 själar, hvaribland finnas 24,000 kineser och något öfver 100 europeer. Befolkningen i södra

Digitized by Google

och östra delarne af Borneo, så långt nederländarnes välde sträcker sig, uppgår enligt samma räkning till 610,679, i följd hvaraf den under Nederländernas spira lydande befolkningen på ön utgör 951,752 själar. Uppgifva vi för de norra kusternas invånare och de oberoende eller ännu okända stammarne samma belopp, så skulle Borneo hafva en befolkning af omkr. 2 mill. själar. Öns urinvånare sammanfattas under namnet *dahahs* eller *dajaks*, ehuru infödingarne ej erkänna denna benämning, utan fördela sig i talrika stammar, af hvilka hvar och en har sitt eget namn. Talrikast utom dajakerna äro de på kusterna boende malayerna, som förekomma mycket sparsamt i det inre af ön och en gång såsom ett eröfrande folk hafva satt sig i besittning af Borneo, liksom hela den ostasiatiska arkipelagen, och underkufvat dajakerna. Härtill kommer ett visserligen icke särdeles talrikt, men, hvad beträffar kultur och arbetsamhet, högre stående kinesiskt element, som i de trakter der det är det numeriskt öfvervägande vunnit en betydande politisk öfvervigt öfver det malayska. Slutligen märkes den fåtaliga, men likväl dominerande europeiska befolkningen, i hvars hand ligga de andra stammarnes öde och andliga utveckling, och om hvilken vi vilja hoppas att den använder sitt andliga och materiella öfvertag till de densamma i alla hänseenden underlägsna infödingarnes höjande.

Dajakerna äro småväxta och bägge könen öfverhufvud taget välbyggda, hvartill orsaken torde vara att de sjukliga eller vanskapliga barnen dö tidigt i brist på vård och ändamålsenlig behandling. Hvad de dajakska qvinnorna angår, så öfverträffa de de malayska genom ansigtsdragens finhet, sin skönhet och smidiga växt och äfven genom sin ljusare hudfärg. Ehuru dajakernas muskler ej äro synnerligen utbildade, kunna likväl dessa menniskor utan ansträngning tillryggalägga långa fotvandringar och underkasta sig alla slags försakelser. Dajakernas hudfärg är ljusare än malayernas, och deras näsa ej så bredt tillplattad. Ännu skönare och resligare skola de oberoende stammarne i öns inre bergstrakter vara, efter hvad man haft tillfälle att se af några till kusterna då och då nedkomna familjer.

Icke sällan påträffar man bland dajakerna s. k. albinos eller individer med hvit hud och ljust färgad irishinna, men hvilka ej kunna fördraga dagsljuset, då i deras ögon ej finnes tillräckligt af det för de öfverflödiga ljusstrålarnes uppsugande erforderliga svarta pigmentet. Långt ifrån att, såsom många resande och antropologer påstått, dessa individer mera närma sig den ädlare kaukasiska rasen genom sin hvita hudfärg, är tvärtom deras kroppskonstitution sjuklig. Hos dem har hvarken under kroppens öfverhud, ej heller på ögats åderhinna bildat sig detta pigment, som gifver huden hos många menniskoraser en mörkare färgton, men som gör det för hvarje menniskoöga möjligt att vid seendet i ett ljust medium låta blott ett visst, för åstadkommandet af en tydligt begränsad bild, behöfligt antal ljusstrålar träffa näthinnan. Såsom ett bevis för att albinos ej äro förädlade, utan sjukliga individer tjenar den omständigheten att de i de flesta fall äro svaga och dö tidigt. Såsom orsaken till den bland dajakerna ofta förekommande albinismen och många andra sjukdomar torde böra anses de ofta förekommande äktenskapen mellan blodsförvandter. Dajakerna lefva, såsom vi sedermera skola finna, i små, från de närboende, ofta fientligt sinnade stammarne isolerade samfund, hvilka sedan långliga tider ej ingått några giftermål utom sig, så att äktenskap mellan blodsfränder ofta ej kunnat undvikas. Men det är en känd sak, att albinism, döfstumhet och en mängd andra sjukdomar uppstå och fortplantas genom ofta inom samma slägt förekommande äktenskap.

Hvad dajakernas intelligens beträffar, så finner europén, att de i allmänhet äro begåfvade med långt mera omdöme och tankeförmåga än man kunnat förmoda. De tyska, holländska och amerikanska missionärerna berömma de åt dem öfverlemnade barnen för den lätthet hvarmed de lära sig läsa med europeiska bokstäfver. I dagliga lifvet, i handel och åkerbruk hysa dajakerna ganska sunda åsigter och lyssna, om man lyckats vinna deras förtroende, gerna till förslag angående förbättringar i deras lefnadssätt, seder och moraliska principer. Men för att detta skall kunna ske, måste holländska regeringen sjelf taga öns angelägenheter om hand och skydda de arma dajakerna mot malayhöfdingarne, som tillegna sig en stor del af deras skördar, misshandla och tvinga dem att åt sig utgöra dagsverken.

Af ett folks språk kan man temligen lära känna dess bildningsgrad, ursprung och de förnämsta momenterna af dess historia. Fästa vi oss nu vid dajakernas språk, så sönderfaller det i många munarter, som talas af ett lika stort antal stammar, hvilka ej pläga något närmare umgänge med hvarandra. Märkvärdigt är att hos några stammar på vestra delen af Borneo finnas sånger och berättelser på ett språk som ej förstås af öns nuvarande inbyggare. De betrakta dem likväl såsom minnen från en aflägsen och förmodligen lyckligare tid, hvarför de, ehuru endast mekaniskt, lära sig dem utantill och sålunda fortplanta dem från slägte till slägte. Men äfven i de nuvarande munarterna finnas krigs-, sorge- och kärlekssånger, hvilka utmärka sig genom egendomligt melankoliska och enformiga tonfall. I följd af en under flere århundraden fortgående beröring med malayerna, kineserna och europeerna har det naturligtvis ej kunnat undgå dajakerna att dessa folk hafva ett eget skriftspråk, hvarför de måst förvånas öfver att deras förfäder ej gifvit dem i arf en dylik konst som satt dem i tillfälle att meddela sig med frånvarande personer. Liksom till ursäkt härför berätta de följande sägen: Då Skaparen ville ge alla jordens folk hvar sitt språk, kallade han inför sig de äldste af hvarje folk, men männen från Borneo sväljde sina bokstäfver, hvilka assimilerades med deras kroppar och skärpte deras minne, och sålunda kom det sig att Borneos inbyggare ej behöfde några böcker för att i minnet fasthålla sina gudar, hjeltar, lagar och samhällsinrättningar. De mest olika dajakstammarne ega i sjelfva verket om sin forntid många traditioner, hvilka likväl genom vanställning och vidskepliga tillsatser förlorat sin historiska karakter. I synnerhet anmärkningsvärda äro sagorna om landets gradvis fortgående förstoring, och detta desto mer som de fullkomligt öfverensstämma med geologiens läror. Det är nämligen intet tvifvel underkastadt att de vidsträckta alluvialslätterna, i synnerhet de som finnas på öns södra och vestra kuster, härstamma från den senaste geologiska perioden och att landbildningen från de i öns inre delar belägna bergen så fortgått genom strömmarnes väldiga vattenmassor, att först vid flodmynningarne af tillhopaspolad jord bildade sig öar, hvilka småningom förenades med fasta landet. En saga berättar härom följande:

En gång anlände från fjerran land många menniskor i en stor farkost. Densamma stötte på grund nära berget Sunjang, och så småningom rann allt vattnet undan. Besättningen började nu lida brist på lifsmedel. Då nedföll från himmelen ett ofantligt riskorn, hvaraf man åt upp ena hälften och nedmyllade den andra i jorden. Emellertid uppdök ur hafvet alltmera land, menniskorna förökades, utbredde sig och fortforo med att förtära ena hälften af skörden och utså den andra.

Dajakernas tideräkning är mycket enkel. De räkna ej efter år, utan efter skördar och treåriga perioder, som reglera deras åkerbruk. Af stjernornas inbördes ställning se de när såningstiden är inne och kunna ej i ord uttrycka hvilken tid på dagen det är. Frågar man dem när de skola göra det eller det, så beteckna de med handen hur högt på

Digitized by Google

himmelen solen då skall stå. Vill man vidare veta hur långt bort ett ställe ligger, visa de likaledes hur högt solen kommer att stå vid ens framkomst till ifrågavarande ställe, om man anträder resan i soluppgången.

Insjuknar någon, söker man, såsom hos nästan alla råa folkslag är fallet, utdrifva de onda andar hvilka anses förorsaka sjukdomar. De på Borneos vestkust boende dajakerna anställa i dylika fall ett förfärligt oväsen med *ketebong*, d. v. s. en stor trumma, hvilken är gjord af trä och öfverdragen med apskinn.

Om af det föregående synes att dajakerna i andligt afseende stå på ett ganska lågt trappsteg, så måste likväl medgifvas att de förtjena ganska mycket erkännande, då det blir fråga om slöjdskickligltet och andra idrotter. Kustinvånarne bygga förträffliga, snabbseglande fartyg, förstå att draga ut jernet ur malmen och deraf smida goda vapen. Likaledes förfärdiga de af koppar ringar och andra prydnader, liksom de fläta mattor af rotang och halm, väfva tyger och gifva dem olika färger.

Dajakernas klädsel och lefnadssätt, seder och bruk äro ganska egendomliga. Under det att många andra vilda stammar i sin klädsel inskränka sig till det allra nödvändigaste och endast betäcka könsdelarne, ha Borneos invånare en något rikare beklädnad, bestående till det mesta af *tschavat*, ett ungefär 9 fot långt och 1½ fot bredt kattunstycke, eller af tunnt utslagen trädbark; denna persedel bindes så omkring lifvet, att fram- och baktill en flik af tyget hänger ned till knäna. Hufvudet är likaledes ombundet med en kattunduk eller fin, mjuk trädbark, hvarvid hjessan lemnas obetäckt. Vid blåsigt och fuktigt väder nyttjar dajaken ett slags lifrock af groft kattun, hvilken skyddar rygg, bröst, mage och armar. Äfven under fredstid bär han alltid *parang*, ett kort, starkt svärd, hvilket, i likhet med våra rakknifvar, har en bred klinga och tjock rygg. Parangens skida består af två med rotang förenade träskifvor. Svärdets handtag är af trä och vanligtvis prydt med menniskohår. Ofta är detta vapen ej nog för dajaken att skydda sig mot sina fienders oförmodade och lömska anfall. Derför medtager han alltid, då han går ut, ett kort, med hullingar försedt spjut, hvilket tillika tjenar honom såsom promenadkäpp och, då skaftet är ihåligt, äfven begagnas såsom ett blåsrör hvarigenom han på ganska långt afstånd mot fienden skickar de förgiftade pilar hvarmed kogret städse är fyldt. När dajakerna draga ut i krig, begagna de sig af flere andra försvars- eller anfallsvapen.

De fleste dajakstammar bära i öronen stora, ytterst smaklösa ringar, hvilkas olika form kan tjena som ett igenkänningstecken på de olika stammarne. Äfven omkring hals, armar och ben begagnas kopparringar, på snören uppträdda koraller eller djur- och menniskotänder, liksom fasan- eller andra färgade fjädrar på parangen eller hufvudet. Rättigheten att bära näshornsfågelns stjertfjädrar tillkommer endast den man som afhuggit en menniskas hufvud, och angifver fjädrarnes antal hur många hufvuden han afslagit. — Äfven qvinnornas klädsel är mycket knapphändig, då större delen af kroppen vanligtvis är naken. De dajakska qvinnornas förnämsta klädespersedel är en tätt åtsittande, kort rock, kallad *kain* eller *ridang*. Ibland begagna de ett slags jacka, som ofta är försedd med ränder och broderier. Det långa håret är uppknutet, och en rotanghatt betäcker understundom hufvudet. Barnen gå mestadels nakna. Anmärkas bör att invånarne på denna af guld och diamanter öfverflödande ö aldrig såsom smycken begagna dessa dyrbara föremål.

Dajakernas hus äro så inrättade, att de nästan aldrig äro afsedda för en enda familj, utan för flere. Mången gång bebo 30-40 hushåll en dylik kasern, ehuru likvisst hvar och en har sin egen afdelning. Förmodligen har detta byggnadssätt sin orsak i de ofta upprepade fientliga anfallen hvaremot man skyddar sig bättre, om man bor tillsammans, än om hvar och en familj lefver för sig. Sjelfva husen hvila på pålar som resa sig 6-9 fot öfver marken. Då svinen hafva sin bostad under husen, kan man lätt föreställa sig hvilken angenäm lukt måste uppstiga i rummen genom de af endast bräder och mattor bestående golfven. Bredden på en sådan kasern uppgår till 24-30 fot, men längden rättar sig efter de olika hushållens antal. Flere finnas som äro 6-700 fot långa. Hvarje hushåll har 1-2 rum och framför dem en genom det utskjutande taket skyddad plats för eldstaden. Omkring hela byggnaden löper ett slags veranda, utan att den ena familjens andel deraf skiljes från de andras genom någon vägg. Äfven de inne i huset anbragta mellanväggarne, som bestå af endast träbark, borttagas ofta vid gemensamma fester, så att alla invånarne vid dylika tillfällen hafva en gemensam lokal. Af hvad nu blifvit sagdt finner läsaren att dajaken ej vidtager några åtgärder att skydda sin egendom mot sina grannar. Men också får till dajakernas beröm sägas att de afsky stölder, hvilket beröm ej kan gifvas deras förtryckare, malayerna. För att komma upp i huset har man på marken uppsatt ett omkr. 3 fot högt bord, dit man uppstiger på en stege, och en sådan förenar vidare bordet med den ofvannämnda verandan, der om natten de ogifta ynglingarne, två i sender, hålla vakt. Inne i rummen ser man om dagen de under natten begagnade mattorna ligga hoprullade. Äfven de omkring väggarne stående träblocken hafva ett dubbelt ändamål. Om dagen begagnas de som stolar och om natten såsom hufvudkuddar. Dessutom ser man på väggarne upphängda allehanda föremål, såsom gongonger af metall och andra musikinstrumenter, korgar, tygstycken, metallringar och prydnader. Med ris och andra lifsmedel fylda korgar stå i hörnen bredvid lansar, paranger, sköldar och andra vapen. Märkvärdigast bland de förmögnare dajakernas tillhörigheter äro de s. k. *tampajans*, eller med upphöjda figurer prydda lerkärl af hög, obekant ålder. Dajakerna förbinda åtskilliga myter med dessa lerkärls tillkomst och tillskrifva dem en skyddande kraft. Med all säkerhet hafva de en ålder af flere århundraden och torde möjligen en gång hafva tillhört hindukolonister. Värdet af en sådan tampajan är olika alltefter dess beskaffenhet och de egenskaper kärlet anses ega. Då de sluga kineserna märkte att dajakerna satte så högt värde på dessa kärl, förfärdigade de falska sådana, men dajakernas öfvade blick skilde likväl det falska fabrikatat från det äkta och betalade derför det förra endast mycket lågt.

När dajaken skall äta, begagnar han hvarken tallrik, knif eller gaffel. I stället för tallrik nyttjar han blad af pisangen eller *Dalenia speciosa*. Knif och gaffel äro för honom lyxartiklar. — Dajakens lefnadssätt är mycket enkelt. Arbetets fördelning, som är frukten af en mera framskriden odling, känner man ej hos dessa stammar. Hvarje husfader brukar sjelf sin åker, är sin egen smed, timmerman och byggmästare. Då dajaken om morgonen stigit upp från sitt läger, tager han sig ett bad, under det qvinnorna hemskaffa den för dagen erforderliga vattenqvantiteten. Sedan intages den vanligtvis af ris bestående frukosten, hvarefter alla husets invånare, med undantag af gubbar och barn, begifva sig ut på åkern eller i skogen för att hemta ved, rötter eller vildt. Då solen står högst på himmelen, intages en andra måltid, och sedan man hvilat sig omkring en timma, begifva sig åter några af männen och qvinnorna ut på åkern. De hemmavarande männen sysselsätta sig med att förfärdiga båtar, vapen och flätverk, under det att qvinnorna stampa ris och sago, väfva tyger och sy kläder. Såsom verktyg vid timring begagna dajakerna endast yxan; sågen känna de ej till.

Digitized by Google

Vid nattens inbrott börjar det gå lifligast till i dajakhusen, ty då samlas alla invånarne omkring *damar*-ljusen till förtroligt samspråk, hvilket fortsättes långt inpå natten. Såsom ett i dajakernas karakter berömvärdt drag förtjenar omnämnas den tacksamhet de ådagalägga mot den som bevisat dem någon tjenst eller om hvilken de fått den öfvertygelsen att han vill dem väl. Derför skulle också de tjenstemän som komma i beröring med dessa stammar kunna förvärfva sig deras tillgifvenhet och höja dem till en högre kultur. Utan att likväl på minsta sätt tadla de holländska embetsmännen, kunna vi likväl ej i humanitetens, mensklighetens och den holländska regeringens eget intresse undertrycka vår önskan att bland holländarne äfven måtte finnas män hvilka, i likhet med James Brooke, icke blott af eget intresse begifva sig till Indien, utan med allvar och kraft söka civilisera en folkstam som, ehuru den ej saknar goda anlag, likväl hittills varit prisgifven åt de sorgligaste misstag och det svåraste förtryck.

Ehuru vid fester, i synnerhet dem som ega rum efter hemkomsten från något krig och efter rofvet af hufvuden, ej sällan uppenbara sig dryckenskap och osedlighet, kan likväl ej bestridas att dajaken i hvardagslag lefver högst måttligt. Europeer hvilka i följd af sjukdom nödgats taga dajakernas gästfrihet i anspråk hafva dervid ofta blifvit vårdade af döttrarne i huset och haft all anledning att loforda de unga flickornas uppmärksamhet och vänliga sinnelag. — Dajakerna nöja sig vanligtvis med en hustru, och det är endast sällan månggiftet förekommer bland dem. Följden häraf är ett fredligt hemlif och att qvinnorna röna en bättre behandling än hvad hos malayerna på Borneo är fallet, liksom skilsmessor mindre ofta inträffa bland de förra än bland de senare. Inom många stammar, i synnerhet de på södra kusten boende, behandlas qvinnorna med en viss vördnad, och vid vigtiga företag gälla deras ord såsom ett slags orakelsvar. Vid ett barns födelse ega inga särskilda festligheter rum, men vid förlossningstiden lägger barnets fader noga märke till sina drömmars innehåll, emedan han tror att hans framtids väl är beroende af dem. Ja, man har till och med exempel på att fäder mördat sina nyfödda barn, emedan en dröm sagt dem att barnet skulle tillskynda dem olycka. — Äfven giftermålen äro ej förbundna med några festligheter. Huruvida förut varit gällande bruket att en ung man för att få fria till en flicka skulle hafva afslagit ett eller flere hufvuden är visst. För närvarande eger detta barbariska bruk ej längre rum, åtminstone ej på Borneos vestkust. Ibland sker förlofningen då kontrahenterna äro endast barn, sedan föräldrarne kommit öfverens derom. Är så ej fallet och önskar en yngling gifta sig med en flicka, begifver han sig till byns höfding och beder honom framföra sin önskan till flickans föräldrar. Höfdingen öfverenskommer med bådas föräldrar om brudgåfvan, hvilken af brudgummens föräldrar betalas till brudens. Den lämpas efter vederbörandes rang och förmögenhet och fordras ofta alldeles icke. Hos de förmögnare utgöres brudgåfvan vanligtvis af en eller flere tampajaner. På bröllopsdagen sitta brud och brudgum under bar himmel med ansigtena vända mot den uppgående solen. Härefter besprutas de af föräldrarne med hönsblod. Brud och brudgum tugga nu tillsammans *siri*, och sedan tillkännagifva föräldrarne med hög röst att de äro gifta. Nu anordnas festliga måltider, hvilkas större eller mindre antal rättar sig efter de nygiftas förmögenhetsvilkor.

Bland många stammar i de mellersta delarne af Borneo har ännu bibehållit sig bruket att bränna liken samt förvara askan och benen i urnor. Förmodligen härstammar denna plägsed från den tid, då hinduerna kommo till ön. I andra delar af ön torkas liken öfver elden till mumier, hvarefter de begrafvas. På Borneos vestkust jordas liken på vanligt sätt så fort som möjligt af fruktan för de onda andarne. Insvept i trädbark, föres liket af slägtingarne till begrafningsplatsen, der det nedlägges i en omkr. 4 fot djup graf, som sedan igenskottas. Derefter slagtas ett höns, och styckena af detsamma utkastas åt olika håll för att de onda andarne må hållas på afstånd, hvarvid användas vissa besvärjningsformler. Slutligen lägges, alltefter den aflidnes slägtingars förmögenhet, ett fat eller en dyrbar tampajan på grafven, och deltagarne i sorgefesten undfägnas med svinkött.

Kinesiska höfdingar på Borneo.

Ett afskyvärdt bruk hos dajakerna är att de samla hufvuden af sina fiender och hemma uppsätta dem såsom segertecken. Att förskaffa sig dessa hufvuden är förnämsta orsaken till att såväl hela stammar bekriga hvarandra som att enskilda individer lägga sig i bakhåll eller begå lönnmord antingen för att hämnas gamla förolämpningar och mord eller förvärfva sig namn af att vara tapper. Det händer ofta att den eljest så fromme dajaken mördar oskyldiga qvinnor och barn af fientliga stammar för att tillfredsställa denna djuriska drift. Vilja vi efterforska ursprunget och grunden för detta bruk, måste vi ihågkomma att det råder icke blott på Borneo, utan äfven bland andra folk på den ostasiatiska arkipelagen, hos invånarne på Timor och bland många stammar på Celebes. Hvad som gifvit spridning åt denna plägsed är — utom uppfostran, vanan och begäret att bibehålla förfädrens bruk — dajakens tro att de genom honom mördades själar i ett kommande lif skola blifva hans vänner. Derför brukar man också, när en höfding dör, afslå ett visst antal hufvuden, så att han i andra verlden ej må sakna tjenare. — Dajakerna anse äfven eröfringen af många fienders hufvuden såsom ett slags gudsdom i tvister såväl mellan enskilda individer som stammar. Ha t. ex. två män kommit i delo med hvarandra om en flicka eller ett åkerfält och tvisten ej kan på annat sätt slitas, så gifva motståndarne hvarandra en lans med uppmaning att hemta hufvuden. Nu begifva sig båda ut åt hvar sitt håll, och ve den man, qvinna eller det barn som kommer i deras väg. Den som hemför största antalet hufvuden har segrat.

Bland dajakstammarne äro sjödajakerna de vildaste och skilja sig från de öfriga genom sin ljusbruna färg och kraftiga växt, ehuru de ej äro resliga. Af malayernas seder

Digitized by Google

och bruk har sjödajaken upptagit många, hvaribland slafveriet, men ej månggiftet, hvarför han också kan sägas hafva ett slags familjelif. För öfrigt älskar sjödajaken sina barn högt och är stolt öfver att ega många sådana. Ett märkvärdigt bruk bland dem är följande: fadern eller modern antager det förstfödda barnets namn, framför hvilket sättes ett *pa* eller *ma*, hvaraf det förra är en förkortning af *papa* (fader) och det senare af *ama* (moder). Flickorna behandlas med stor mildhet och alla tyngre arbeten förrättas af männen. Dessa dajaker äro, såsom namnet angifver, oförvägna sjöröfvare, hvilka det är omöjligt att förfölja, då deras små båtar taga till flykten in i de grunda vikarne. Ofta lefva dessa dajaker endast på floderna, på hvilka man i några distrikter, såsom Bariti, Savarak och Banjermassing, ser deras flytande farkoster.

Vi hafva redan förut omnämnt att malayerna på Borneo förtrycka dajakerna. Hur så blifvit förhållandet är obekant. Dock ser man hvilka medel malayerna använda för att försvaga den dajakska befolkningen. De se nämligen med nöje de tvister som splittra de olika dajakstammarne och söka befordra dem genom att uppհetsa de fientliga partierna mot hvarandra. Det är således den gamla satsen *divide et impera* ("söndra och herrska") som tvingat dajakstammarne under malayernas ok. Bland malayerna på Borneo är furstarnes makt ej absolut, utan snarare aristokratisk. Men den simple malayen, liksom den undertryckte dajaken, har ingenting vunnit på denna statsförfattning, ty i stället för en herre har han nu flere. Lagarne synas vara till endast för att rikta de förnäma, då alla förbrytelser kunna försonas med böter. Alla slags försåt läggas för den rike. Genom falska beskyllningar söker man skrämma upp honom och hotar honom med straff, hvarifrån han måste friköpa sig med betydliga summor. Lättja, osnygghet, spelsjuka och ett oordentligt lefnadssätt utmärka i hög grad malayerna på Borneo. De befatta sig endast föga med dajakernas enskilda angelägenheter och vilja endast reglera den ena stammens förhållande till den andra, och ofta händer att dajakerna välja malayer till skiljedomare i uppståndna tvister. Men hvad malayerna främst fordra af den dajakska befolkningen är att den fyller deras behofver. De malayska undersåtarne betala endast obetydliga skatter åt sina furstar, men desto mer utpressas i stället af den arme dajaken. Dessa skatter utgöras hufvudsakligen af ris, *katschang* (ett slags böna), socker, rotang, vax, båtar, smör och väfnader. Dessutom måste vid en malaysk prins födelse, vid furstliga bröllop och dödsfall tribut erläggas. En annan, ehuru icke dajakerna sjelfva pålagd skatt visar tydligen huru de malayske furstarne betrakta dessa stammar såsom sina lifegna. De kineser som gifta sig med en dajakflicka måste nämligen till den malayske fursten betala en viss lösesumma för henne. — Många af dessa skatter, liksom andra missbruk, hafva likväl af holländska regeringen blifvit upphäfda i flere provinser. Det lider ej något tvifvel att icke holländska regeringens sedan 1855 fortsatta bemödanden till förbättrandet af förhållandena på Borneo skola förskaffa denna sköna och rikt begåfvade ö en allt talrikare, lyckligare och mera hyfsad befolkning.

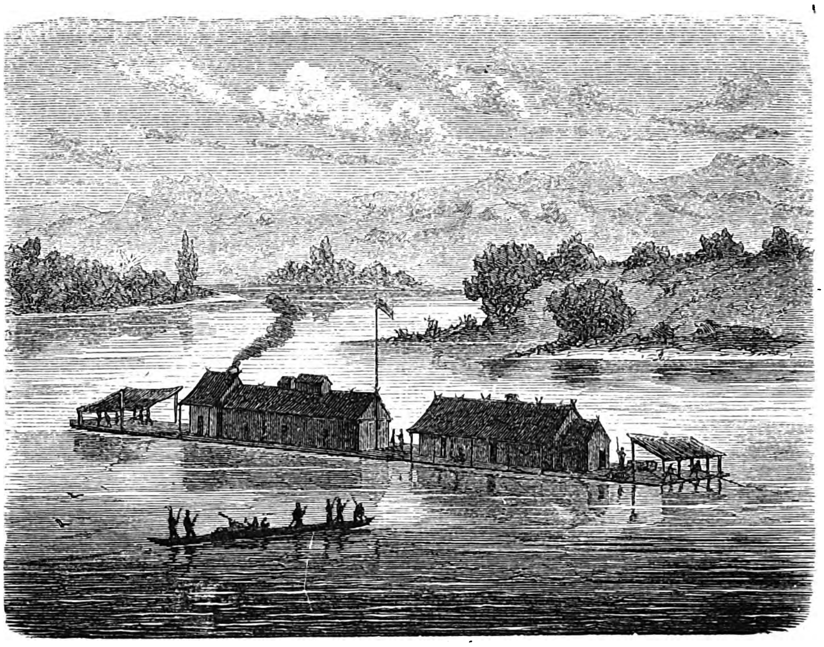

Flytande dajakboningar i Banjermassing.

Ett ganska vigtigt element af Borneos befolkning utgöra kineserna, hvilka, ehuru de ej äro så särdeles talrika, likväl vetat förskaffa sig stort inflytande och genom ocker göra de omkringboende dajakerna och malayerna beroende af sig. Derjemte vinna de på öns guldgrufvor betydliga summor, hvarmed de sedermera återvända till sitt fädernesland, då de anse sig hafva samlat tillräckligt stora rikedomar. Det var år 1769 som sultanen i Bambas, Amar Almudin, hvilken hade hört deras industriella skicklighet omtalas, gaf dem tillåtelse att nedsätta sig i hans land, då han derigenom ville höja handeln och industrien. Kineserna tillväxte inom kort i antal och fingo betala dryga skatter; missnöjda härmed, gjorde de flere gånger uppror, men genom holländska kommissionären Tobias ankomst till Borneo 1821 bemedlades likväl stridigheterna, och kineserna hafva sedan dess förhållit sig stilla och erlägga en tribut till holländska regeringen.

Slutligen några ord om den i det föregående nämnde James Brooke. Denne man var först officer i britiska armén, men begaf sig sedan till Borneo, der han, endast understödd af några trofasta vänner och efter att hafva med omvexlande lycka kämpat mot infödingarne, slutligen lyckades i det på öns nordvestra kust belägna distriktet Savarak vinna fast fot, hvarpå han af sitt fäderneslands regering erkändes såsom sjelfständig furste den 24 September 1841. Att Brooke lyckades i sitt företag kom sig äfven deraf att han hjelpt sultanen i Bruni besegra dennes upproriska undersåter; till belöning gaf honom sultanen hela den del af sitt område som genomflytes af floden Savarak, hvartill han sedermera lade några provinser i hvilka hans egen makt var endast svagt befästad. Rajahn af Savaraks liberala regering lockade en mängd kineser att bosätta sig här. Sedermera gjorde de uppror och förstörde år 1857 hufvudstaden Kutching, men blefvo likväl besegrade genom Brookes energi.

En brunnskur i Carlsbad

under eftersommaren 1869,

skildrad af

Thure.

(Forts. fr. föreg. häfte.)

VII.

I Hans Hejlings dal den 25 Aug. 1869.

"Du undersköna dal, o säg,
Du skogens sköna brud!
Hvem stälde hit dig i min väg?
Hvem gaf dig denna skrud?..."

I sanning, i Hans Hejlings dal, der, om någonstädes, må det vara osökt och naturligt att begagna de varma uttryck, sprungna ur ett sannt poetiskt och för naturens skönhet öppet hjerta, hvilkå jag nyss här ofvan anfört. Dessa ord måla bättre än några andra den hänförande öfverraskning, den snart sagdt sublima stämning, som nära nog öfverväldigat mig här vid mitt inträde i denna undersköna dal, så förtrollande i alla sina skiftande drag, så uppfyld af skön och vild romantik.

"Hvem stälde hit dig i min väg?
Hvem gaf dig denna skrud?"...

Hvem stälde hit denna underbara rad af granitkolonner, hvilka lätt för fantasien antaga gestalter af förstenade menniskoväsen? Hvem banade denna djupa väg för Egerfloden som nedanför stenvårdarne breder ut sin här nästan spegelklara yta? Hvem reste här den motsatta stranden så högt och hvem klädde densamma med denna högtidliga mörka skrud af granar, hvilkas svala skugga bildar en så bjert kontrast mot det varma solljuset, som å andra stranden öfvergjuter alla föremål med sin klara dager? Dessa frågor och många fler genomilade mitt inre under de första ögonblickens intryck af Hans Hejlings dal.

Jag har nu en stund, sittande vid den klippbädd som benämnes "Hans Hejlings Ruhe", i fulla drag njutit af den underbara dalens naturskönhet, och för fantasien har oemotståndligt framstått på följande sätt den romantiska sagan om

Hans Hejling.

Försänkt i stilla drömmar, vid Egers gröna strand
Den unge herden hvilar. — Vid middagssolens brand
Och flodens sakta brusning han slumrar ljufligt in
Samt glömmer så sin hjord — och allt som tryckt hans sinn'.

Då plötsligt stiger floden med vreda vågors svall
Och hotar med sig rycka i forsens vilda fall
Den vilsna, skrämda hjorden och herden likaså,
Som, sänkt i drömmar, glömde att hjorden akta på.

Ur svallet nu sig höjer en liljekransad mö.
Nattsvarta lockars vågor rikt hölja barmens snö;
En gördel af neckrosor omsluter midjan vekt,
I lugnad flod hon hvilar af svala böljor smekt.

Och hennes blickar falla på slumraren vid strand.
Straxt tändes hennes hjerta af häftig kärleksbrand,
Och denna kärlekstrånad i sång hon andas ut
Med undersköna toner och talar så till slut:

»Hans Hejling! Sköna yngling! Vak upp! Jag blir din brud!
»Jag ger dig kärlekslycka, jag ger dig perleskrud,
»Jag ger dig gyllne salar, der du kan sorglös bo,
»Om du mig evigt älskar med varm, orubblig tro!

»Men bryter du din trohet, då ve, ack, ve dig då!»
Hans Hejling, ljuft berusad, ur drömmen vaknar så...
Han ser den trollska jungfrun ... en eld hans hjerta tär
Och uti kärleksyrsel han henne trohet svär.

»Du undersköna tärna! Jag evigt tillhör dig!
»Och bryter jag min trohet, i sten förbyt då mig!»
Han störtar uti floden, han famnar denna mö,
Han henne glödhet kysser, han vill hos henne dö!...

Nu hastigt allt förvandlas. Der ödslig skog nyss stod
Ett praktfullt slott sig speglar uti den breda flod;
Och herrskaren deröfver Hans Hejling, herden, är.
Han lefver här lycksalig, sin Egerbrud så när.

Och under festers buller hans tid så fort försvann.
Dock stundom ångrens oro igenom sinnet rann,
Ty han bedragit Gretchen, en jordens ungmö blid,
Som förr hans lycka varit uti hans ringhets tid.

En dag, af oro drifven, han vankar ensam kring
Och möter så ung Gretchen... Rätt snart med gyllne ring
Vid sig han fäster henne, bedårad af hans prakt.
Han återvann så Gretchen, men glömde trollmöns makt.

Snart bröllopsskaran samlas på Hejlings stolta slott.
Allt synes le mot honom ... det återstår nu blott
Att kyrkans ord välsignar det återknutna band...
Och brud och brudgum träda re'n fram till altarrand.

Då bäfvar plötsligt jorden, då flammar uti skyn
Och Eger ryter vredgad, och — fasansfulla syn! —
Ur vilda tumlet stiger nu flodens bleka nymf
Och svänger vred sin trollstaf att hämnas liden skymf.

»Hans Hejling! Mig du svurit din tro i lust och nöd!
»Och mig, blott mig, tillhör du! Du är mitt lif, min död!
»Men nu din ed du brutit! Ve dig! Ve mig! Ditt brott
»Förvandle uti sten dig sjelf, din jordebrud, ditt slott!»

Så skedde. Och i dalen, der Eger flyter fram,
Af dystra granar skuggad — der sagans fé förr sam,
Du ser en rad af stoder, Hans Hejlings bröllopståg,
Och splittrad klippa visar hvar fordom slottet låg.

Digitized by Google

Se der i all enkelhet sagan om Hans Hejling, sådan den ännu lärer lefva i befolkningens mun i dessa trakter. Hela Ellbogen-Kreis är för öfrigt uppfyld af romantiska berättelser om äfventyr som jordens dödlige haft med de mer och mindre mäktiga i berg och dal, i skog och flod inneboende väsenden, alstrade af folkets för naturmysticism så starkt benägna fantasi. Svårligen kan äfven någon nejd gifvas som mäktigare gör intryck på ett för naturen känsligt sinne, än just denna nejd och särskildt denna Hans Hejlings dal. Betrakta blott dessa underbara klippformationer, af hvilka flera, sedda från vissa håll, rent af illusoriskt likna stenförvandlade jättelika menniskogestalter. Se i synnerhet den främst i "bröllopståget" stående granitstoden, hvilken i folkets mun bär namnet "kapucinermunken". Han visar en öfverraskande likhet med profilen af ett groteskt menniskoanlete. Närmast "kapucinern" komma två i jemnbredd stående stoder; det är Hejling och Gretchen, och efter dem följer "bröllopstågets" långa rad af stenvandlade gäster, och bakom dem ser man en högt upptornad klippmassa, som med sina vildt sönderbrutna block helt naturligt ger åt åskådaren föreställningen om ett grusadt slott. Egerfloden, som här endast sakta porlar fram, bjuder åt dessa förtrollade klippor en klart speglande yta, och sedda i denna spegel, tyckas dessa stoder med sina fantastiska former snarare tillhöra en underjordisk verld, än den hvaruti de dock i verkligheten befinna sig. Floden gör en skarp krökning ofvanom och nedanför Hans Hejlings dal, och derigenom blir densamma så fullkomligt liksom afstängd från den öfriga verlden, hvilket förhållande äfven bidrager att öka det egendomliga intryck som inträdet i denna "lilla vrå bland bergen" framkallar.

Innan man kommer till flodens krökning nedanför dalen, har man att passera, från den på en half timmas afstånd belägna staden Aich, en lång, kal, skoglös väg, som i närheten af Eger temligen brant sänker sig ned till jemnhöjd med dalens botten — och så brant, att den icke gerna kan befaras med större åkdon, hvilka icke heller skulle kunna utan stor svårighet vända rundt mellan floden och de på sidorna brant uppstigande höjderna. De skogar som å dessa höjder förr funnits äro dels afbrända och dels nedhuggna ända intill grannskapet af Hans Hejlings dal, hvarest lyckligtvis ännu täta "skogar susa uti dyster prakt". Kontrasten mellan den fula nakenheten hos det gråbruna landskapet alltifrån Aich och den rika gröna skrud som kläder "skogens sköna brud" utgör likaledes ett mäktigt verksamt moment i den öfverraskning som Hans Hejlings dal bereder.

Det kanske alltför vågsamma försök jag här gjort att med ord framlägga en skildring af "den undersköna dal" som bär Hans Hejlings namn kan, jag känner det alltför väl, aldrig lyckas att gifva annat än en ytterst svag föreställning om all den skönhet i form, i färg, i ljus och skugga som naturen här uppenbarar. I detta ögonblick, ack, hur lyckligt skulle det icke vara att med stiftet eller penseln kunna återgifva den i sanning underbart romantiska taflan! Jag kan icke neka att jag känner en viss afund, då jag här ser icke långt från mig en äldre man, en främling med ett intressant och synnerligen tilldragande utseende, som redan i sitt album infört en, såsom det synes, trogen bild af de högtidliga gengångarne och den omgifvande naturen å den andra stranden.

Men nu kommer en liten "Gretchen" med hvit hufva och hvitt förkläde, korta kjolar och näpna skor och serverar en kopp rykande kaffe och bjuder på bröd, bakadt å stället. Man blir sålunda fullkomligt ryckt från den fantastiska och romantiska stämning hvari man blifvit försatt genom intrycket af "Hans Hejlings Felsen". Man finner att man lefver i en tid der föga eller ingen romantik finnes qvar, och man ser att äfven i Hans Hejlings dal menniskans förvärfsbegär uppenbarar sig, i det man likaledes här, för att draga vinst af de besökande, uppfört en kaffestuga, hvars yttre, desto bättre, dock är hållet i en ursprunglig enkelhet och hvars belägenhet tillika är så undangömd, att densamma icke stör den illusion som sagan, sammanväfd med verkligheten, här framkallar.

Nåväl, låtom oss taga verkligheten sådan den är, och låtom oss tillstå, att fastän kaffedrycken väl aldrig kan blifva romantisk på något vis och sålunda icke riktigt passar i stycke med hvad som för öfrigt erbjudes i Hans Hejlings dal, så smakar densamma rätt godt, enär den prosaiska menniskonaturen, något matt genom Carlsbaderkuren och ej längre af fantasien buren, känner behof af någonting materielt lifvande, helst man snart måste åter företaga den rätt långa och besvärliga turen uppför vägen som leder till Aich. Jag lägger sålunda tillsammans min portfölj, dricker mitt kaffe och bjuder Hans Hejlings Felsen för denna gång farväl. I angenämt sällskap med landsmän skall nu återfärden företagas till Carlsbad.

I Carlsbad på aftonen samma dag.

I stillhet på mitt rum å "Zur Habsburg" kan jag icke afhålla mig från att med fantasiens tillhjelp åter och åter igen framkalla det egendomliga sceneriet i Hans Hejlings dal. Jag känner att "den som den dalen en gång sett, han längtar dit igen".

För ordningens skull må jag här nämna att denna behagliga utflykt till Hans Hejlings dal kan beqvämligen företagas på en eftermiddag. Man tager sig nämligen en vagn straxt efter middagen och färdas öfver Franzensbrücke den väg som leder till Alt- och Neu-Donitz samt vidare till Aich, hvarest man från en särdeles vacker sal i det gamla fursteslottet har en vidsträckt utsigt öfver den nedanför flytande Eger och dess härstädes synnerligen breda dal. Då vi kommo åter från Hans Hejlings dal till vagnen, som väntade oss ofvanför den förut omnämnda branta nedvägen till dalen, stälde vi icke kosan tillbaka till Aich, utan veko af på den väg som nedanför Aberg leder till Hammer samt fingo derigenom tillfälle att se åtskilliga rätt vackra utsigter. Snart kommo vi sålunda in i Tepldalen och färdades på den dyrbara Marienbaderstrasse förbi Hammer. Vi passerade sedan det vackra Kaiserpark samt straxt derefter Freundschafts-Saal och det trefliga Posthof och voro vid skymningens inbrott åter i Sprudelstaden, riktade med njutningsrika minnen från Hans Hejlings sköna dal.

VIII.

Carlsbad den 28 Aug. 1869.

I förrgår firade en del af de härvarande skandinaverna en afskedsfest med anledning deraf att två svenska familjer nästa dag skulle lemna Carlsbad efter för denna gång slutad brunnsdrickning och badning. Denna fest bestod i en enkel gemensam "ganz curgemäss" anordnad middag å det stilla, fredliga, trädgårdsomgifna Wiesenthal, ett fullkomligen landtligt utvärdshus, beläget på kort afstånd norr om staden. Under vägen dit passerade man Eisenquelle och det lilla prydliga badhuset för Stahlbäder, som serveras från den nyssnämnda källan, och hvilka bad begagnas af ganska många bland kurgästerna i Carlsbad.

Den svenska seden att med ett mer eller mindre festligt ätande och drickande säga farväl till bortresande vänner

Digitized by Google

förglömdes sålunda icke heller i Carlsbad — man kan ju icke, fastän försatt på främmande mark, alldeles bortlägga inrotade nationella vanor, eller om man nödvändigt skall säga ovanor, ganska visst ofta rätt angenäma sådana. För öfrigt har jag tyckt mig märka att ett dylikt "Festessen" går igen i alla länder och hos alla folk i större eller mindre grad. Detta "Festessen" ger mig anledning att nämna några ord om "Carlsbaderdieten", hvilket ju torde vara på sin plats, eftersom jag tagit mig för att skrifva om en "Brunnskur i Carlsbad".

Det är bland allmänheten en inrotad föreställning att brunnsgästers diet skall rätta sig omedelbart efter de olika mineralvatten som begagnas, och särdeles uppskrämd är man vanligen med afseende på Carlsbadervattnet, som anses ega så farliga, ja, dödande verkningar, om icke en minutiöst noggrann diet iakttages. Sålunda får man icke sällan höra de förskräckligaste berättelser om kurgäster i Carlsbad, som genast fått sätta lifvet till, derför att de vågat förtära t. ex. en enda liten skifva af en inlagd gurka eller annat dylikt. Säkerligen bedrifves äfven vid föreskrifters meddelande rörande kurgästernas diet af mången läkare vid brunnsorter så inom som utom Sverige rätt mycket ofog, oftast förmodligen genom obekantskap med nyare rön inom näringsprocessens fysiologi, men också i utlandet ganska ofta genom invand benägenhet för charlataneri. Hvad Carlsbad särskildt beträffar, så uttalade redan den berömde och verkligen utmärkte dr David Becher, hvars lefnad infaller mellan åren 1725 och 1792, den sanningen med afseende på dieten, att det *icke så mycket kommer an på ett ängsligt urval af födoämnen som på ett måttligt begagnande af mat och dryck.* Denna dietetiska grundsanning är sedan dess ofta predikad af många bland Carlsbads brunnsläkare, men det oaktadt fasthänger allmänheten gerna och envist vid den fördomen att Carlsbadervattnets begagnande, till följd af dess kemiska sammansättning, *nödvändigt fordrar undvikandet* af vissa födoämnen och drycker. "Sanningen är dock", såsom dr Hlawacek yttrar i sin bok om Carlsbad, "att den som är relativt frisk kan under bruket af Carlsbadervattnet äta och dricka *hvad han vill*, utan att derigenom blifva sjuk". Det gäller alltså med afseende såväl på detta som på alla andra helsovatten, att det icke är för vattnets skull, utan för den sjukdoms skull mot hvilken man begagnar vattnet som man har att iakttaga en viss ordning och noggrannhet i mat och dryck.

Föreskrifterna rörande en sådan diet kunna alltså icke uppställas så, att de gälla för alla möjliga fall. De måste tvärtom noga lämpas efter det särskilda fallet, hvarvid man har att fästa sig vid dels sjukdomens art och dels kroppsbeskaffenheten i allmänhet hos den sjuke. Man får härvidlag ständigt erinra sig att, såsom ordspråket lyder, "hvad som passar skräddaren passar icke skomakaren".

Sålunda böra fetlagda personer naturligtvis helst undvika eller åtminstone så mycket som möjligt inskränka bruket af fettbildande födoämnen och i allmänhet minska födans luxuriösa qvantitet i jemförelse med hvad de möjligen förut varit vana att förtära. Deremot må den magerlagde brunnsgästen ingalunda sätta sig på knapp och mager kost, tvärtom han måste föda sig godt. Den blodfulle och öldrickaren ex professo t. ex. böra under kuren icke smaka en droppe öl, hvaremot för den svage, blodfattige brunnsgästen öldrickande är icke blott tillåtet, utan rent af ett påbud, under förutsättning att han för öfrigt tål vid denna dryck på grund af sjukdomens beskaffenhet. Den som kan tära på i egen kropp öfverflödigt aflagradt fett behöfver icke förtära något smör och bör helst undvika detsamma, men den som så att säga består blott af ben och skinn kan gerna och med fördel äta ett godt, färskt och föga saltadt smör o. s. v.

Hvad jag nu här sagt antyder i korthet nödvändigheten af att under brunnskuren iakttaga en viss bestämd diet, som bör lämpas efter sjukdomsfallets beskaffenhet. Det är äfvenledes säkert att en brunnskur utan regelbunden ordning i dietetiskt hänseende åstadkommer föga eller intet gagn, kanske tvärtom skada. Mången gång torde det regelbundna lefnadssättet jemte de ändrade lefnadsförhållandena vara kraftigare eller åtminstone fullt ut så kraftiga hjelpmedel till helsans återställande som sjelfva det begagnade helsovattnet. Vi behöfva blott erinra oss huru ofta våra kroniska maglidanden etc. föranledas genom oförnuftig lefnadsordning samt missbruk af mat och dryck, för att genast inse hvilken stor vigt och betydelse dietens förnuftiga ordnande måste ega under begagnandet af en brunnskur eller hvilken annan kur som helst.

Emellertid måste jag med dessa allmänna anmärkningar för tillfället afsluta mina utflykter inom dietetikens område; det är icke min mening att här skrifva någon detaljerad afhandling om brunnsdieten i Carlsbad. Låt mig blott tilllägga att man i Carlsbad lätteligen eger tillfälle att tillfredsställa organismens behof af passande föda på den talrika mängden af "curgemäss" ordnade restaurationer, bland hvilka man kan välja efter tycke och smak samt råd och lägenhet. Priserna variera icke obetydligt alltefter elegansen i lokalen här som annorstädes. Bäst och billigast, hvad maten beträffar, samt derför äfven mest besökt är för närvarande Loibs restauration i "Zur Fischotter" vid Geweidiggasse. Lokalen är dock något trang och qvaf, i hvilket hänseende denna restauration står efter de ståtliga matsalarne i Kurhaus, Salle de Saxe, Sans-Souci m. fl.

Jag må nu lemna detta ämne, ty det torde vara rådligast nu som alltid att undvika öfvermättnad, hvilket alldeles icke kan vara "curgemäss", och återvänder till hvardagslifvet i Carlsbad och dess omgifningar. — En behaglig färd till Giesshübler Sauerbrunn eller, såsom den äfven kallas, König Ottos Quelle skänkte oss qvarvarande skandinaver i går eftermiddag en angenäm förströelse efter afskedet från våra hemresande svenska familjer. Vägen till Giesshübler Sauerbrunn leder förbi Wiesenthal och byn Drahowitz samt den på något afstånd belägna s. k. rothe Säuerling, en annan af Carlsbads jernhaltiga källor, som uppgifves ega ett förträffligt vatten, hvilket dock ännu icke mycket begagnas. Genom vackra skogsdungar och en mycket kuperad nejd utmed Eger nalkas man småningom Satteles, och halfvägs mellan denna by och Schömnitz (eller Schömitz) passerar man helt nära den besynnerligt bildade Phonolith-käglan Schömnitzstein. Snart derefter far man genom Eichenhof, och kort derpå ser man till höger i en brant bergvägg på något afstånd från vägen de mycket omtalade Zwerglöcher am Schwedelberg. Uppkomsten af dessa "dvärghålor", hvilka ofta intränga många famnar djupt i bergväggen och bland hvilka några hafva en diameter af flera fot, de flesta åter blott af några tum, sättes af geologerna i förbindelse med bortvittrandet af fossila trädstammar, hvilka i urtiden blifvit inbäddade i de sedimentära lagren, hvaraf denna bergvägg är bildad. Befolkningens fantasi ser i dessa hål dvärgars öfvergifna boningar.

Efter ytterligare en stunds fart skymtar Giesshüblers lilla prydliga Kurhaus fram till venster med sin kolonnad för promenerande brunnsgäster, och på höger sida synes den nyuppförda kolonnaden öfver König Ottos Quelle. — I en utmed Eger belägen liten trädgård serverades kaffe, och bäst vi här förfriskade oss, smektes våra öron af Neckens polskas sköna melodi, med fullkomlig trohet och god nyansering utförd af trenne tillfälligtvis dervarande artister på violin och harpa. Det var sannerligen en i hög grad angenäm öfverraskning och en särdeles behaglig erinran om hemlandets sköna nejder. Det var förvånande att höra

Digitized by Google

denna nordiska folkmelodi så riktigt återgifven med en så god musikalisk uppfattning af dessa spelmän, som syntes vara vanliga män af folket. Böhmens befolkning lärer i allmänhet hafva rika anlag för musik, och det är äfven kändt att många virtuoser utgått från detta land.

Men Giesshübels märkvärdighet skulle beskådas och vi måste återkalla våra tankar, som med Neckens polska dansat bort till norden, och vi fingo icke längre sitta i det behagliga *far niente,* hvaråt vi nyss öfverlemnat oss. — Först stälde vi våra steg till König Ottos Quelle, som uppspringer ur en granitklippa på omkring 120 fots höjd öfver Eger. Vattnet är kristallklart och har en särdeles angenäm syrligt stickande smak genom sin stora halt af kolsyra. Dess halt af mineraliska beståndsdelar är högst ringa, och bland dessa är kolsyradt natron (soda) till mängden öfvervägande. Vattnet i König Ottos Quelle är sålunda mycket likt sodavatten, och blandadt med socker och hvitt vin, bildar det en champagnelik, skummande, synnerligen välsmakande dryck. — Denna källa begagnas vid lindrigare bröst- och maglidanden under drickning på stället, men ännu mer användes detta vatten dietetiskt såsom dryck under pågående brunnskur i Carlsbad, der man öfverallt kan erhålla ”frisch erfülltes Giesshüblerwasser”. Årligen försändas till andra orter af detta vatten omkr. 400,000 krus.

Å den rikt skogbeklädda bergsluttning som reser sig ofvan König Ottos Quelle äro slingrande gångar anlagde, och då man följer dessa, njuter man från många punkter en intagande utsigt öfver Egerdalen bortemot Rodisfort och Welchau, hvilka små städer ligga omgifna af yppiga fält och grönklädda bergskullar. Såsom sådane vackra utsigtspunkter förtjena främst att nämnas ”Gisela's Ruhe und Rudolfs Fels” och ”Franiecks Denkmal”. Giesshübel har för öfrigt intet synnerligt att erbjuda. — Det är onekligen en behaglig plats, som man dock egentligen bör se, innan man blifvit bortskämd genom de långt mera storartade och hänförande scenerier som upprullas å Hirschsprung, Aberg, vid Russelsitz och Hans Hejlings dal.

Vår hemfärd till Carlsbad var lifvad genom glädtigt skämt, framkalladt synnerligast genom en munter tvist mellan ”der junge Herr” i sällskapet och en ung älskvärd, för tillfället annekterad anglo-skandinavisk fröken Ingeborg. Qvällen sände emellertid hastigt sina skuggor och med dem en isande kyla, hvarför försigtigtvis medförda sjalar och öfverplagg kommo ganska väl till pass. Solnedgången var praktfull. De lätta fjädermoln som betäckte större delen af den vestra himlen brunno i de grannaste färger, under det Schömnitz-stein ur skuggorna i öster spöklikt framskymtade lik en jättevålnad. Då vi nu nalkades Carlsbad, hade natten fullt inbrutit, och de flammande eldarne ur porslinsfabrikens skorstenar i Dallwitz gjorde i det djupa mörkret en vacker effekt. Snart lyste åter Carlsbads gaslågor vänligt mot oss. Vi svängde in på Egerstrasse, och inom kort var hvar och en hos sig för att hvila efter en i ”curgemäss” mening väl använd dag.

På morgonen i dag har jag efter den vanliga valfarten till kafétemplet Posthof besökt den vid vägen upp till Schweitzerhof framporlande Sauerbrunn, hvars rika kolsyremängd användes till gasbad. Under återvägen härifrån styrde jag kosan öfver Carlsbrücke in på Marienbaderstrasse å Teplns högra strand för att närmare betrakta det vackra leopardhufvud, krossande mellan sina tänder en orm, hvilket är af en berömd bildhuggare, Kiss, uppsatt i en inhuggning i den branta klippväggen nära Dorotheenau. Denna klippvägg, likasom så många andra dylika i Carlsbad, är för öfrigt alldeles uppfyld af votivtaflor eller inskriptioner på alla möjliga språk, tolkande på ett mer eller mindre lyckadt sätt någon här botad sjuklings varma tacksamhet för återvunnen helsa. Tacksamheten mot Carlsbad af denna anledning har framkallat många storartade skänker af ordnade hviloställen, nyanlagda, vackra promenadvägar eller andra förskönningar, utförda på de till helsan återstäldes bekostnad. Ett sådant tacksamhetens minne är t. ex. det nära Carlsbrücke på ett klipputsprång uppförda Dorotheentempel, der man kan angenämt tillbringa sin tid i fria luften med en bok i hand och omgifven af en på en gång storartad och idyllisk natur. Har man hvilat någon stund i Dorotheentempel, lockas man lätt att fortsätta vandringen uppför de temligen branta gångstigarne å Tappenberg. Man kommer då först till en plats der fordom en eremithydda fanns, öfver hvars ingång lästes denna inskrift: ”*Ich fliehe die Menschen, nicht weil ich sie hasse, sondern weil ich sie zu lieben fürchte*”. Ej långt härefter uppnår man Böhmersitz och, om man följer vägen till höger, sedermera Wienersitz, hvarifrån man har en förtjusande utsigt åt ena sidan öfver den leende Tepldalen i riktning åt Posthof och åt den motsatta öfver den täcka staden, infattad mellan Hirschsprungs och Buchenbergs väldiga och vackra höjder. Hvart man vänder sig, mötes ögat af omvexlande taflor, fulla af lif och behag. Wienersitz är ganska visst en af de skönaste punkterna i Carlsbad.

Nära Wienersitz reser sig en enstaka granitklippa djerft och trotsande i höjden vid bråddjupets rand. Densamma bär det prunkande namnet Deutschlandsfels, emedan någon entusiastisk son af Das grosse Vaterland under förberedelserna till resningen mot Napoleons förtryck i denna klippa inristade denna uppmaning: ”*So kühn wie dieser Fels erhebe auch dich Deutschland!*”

Från Wienersitz vandrade jag öfver den skuggiga, vackra gården vid Helenenhof, och gick ned till det närbelägna Laurentii kapell, hvarifrån likaledes en hänförande öfverblick kunde tagas öfver den så fridfullt på en blomstersmyckad ö i Tepln belägna evangeliska kyrkan och dess pastors täcka hem, samt kom så slutligen genom Pragergasse ned till den katolska kyrkan, som i Sprudelns närhet är uppförd till en del på sjelfva Sprudelskalet, en grundval som synes allt annat än säker.

Tiden är nu inne att taga ett Sprudelbad, hvarför detta bref får afslutas. I afton är ”Tanzréunion” i das Kurhaus, hvilken jag ämnar besöka. Möjligen något derom i nästa bref. (Forts.)

Kinesisk vidskepelse.

(”Fra Alle Lande”.)

I samma mån det vidsträckta kinesiska riket öppnar sig för främmande nationer, sprides äfven ett klarare ljus öfver många af dess invånares egendomliga seder och bruk, hvilka hittills varit endast ofullständigt kända, men som det likväl, då de gifva oss en klar föreställning om detta folks andliga lif, är af intresse att lära känna, om man vill tydligt uppfatta den ande som rör sig inom den märkvärdiga kinesiska nationen. Bland dessa bruk är det två som förunderligt ingripa i kinesernas lif, ja, nästan alldeles beherrska detsamma, nämligen *förfädrens tillbedjan* samt det dermed

Digitized by Google

sammanhängande omsorgsfulla *valet af begrafningsplatser*, och det är härom vi önska meddela våra läsare en kort skildring.

Den bland kineserna rådande omtanke för de döde har hittills ej blifvit af europeerna betraktad såsom ett religionssystem; den har af dem ansetts vara endast ett uttryck af barnslig pietet och berömvärd vördnad för förfäderna. Den som kommit till denna öfvertygelse endast genom att rådfråga Kinas klassiska skriftställare föres helt naturligt till en sådan slutsats. Men ehuru dessa klassiker äro de enda som kunna vägleda oss, då vi vilja finna ett svar på frågan hvad kinesernas omtanke för sina förfäder ursprungligen varit, kunna de likväl ej säga oss hvad den i tidernas lopp blifvit. För att rätt bedöma detta måste vi utom lärosatserna hafva äfven de dermed förbundna bruken för ögonen, men alla som göra detta med allvarlig uppmärksamhet kunna likväl ej komma till något annat resultat än att förfädrens tillbedjan är kinesernas hufvudreligion, hvartill alla andra religionssystemer äro att anse blott såsom tillägg.

De bemödanden hvaråt taoisterna egna största delen af sin tid åsyfta alla att bevara det goda förståndet mellan de lefvande och de döda, och buddhaisterna göra på samma sätt. Confucius sökte visserligen genom sin lära utbreda barnslig pietet, men den enda yttringen af denna pietet visar sig ännu i dag endast i förfädrens tillbedjan. Helt säkert är att hans filosofi inverkat förädlande på kinesernas karakter och i hög grad befrämjat den allmänna ordningen, men likväl förefanns redan i densamma fröet till att folkreligionen alltmer och mer urartade under de omvexlande dynastierna och riket långsamt, men säkert gick sitt förfall till mötes. Antingen nu denna folkreligion i våra dagar består i tillbedjan af förfädren eller i afgudadyrkan, så är det likväl städse endast timliga föremål, åtkomsten af jordiska egodelar eller förskoning från plågor som med densamma åsyftas.

Kineserna tro på tillvaron af två verldar, ljusets och mörkrets. Den förra af dessa är detsamma som Kina, den senare tänka de sig såsom de aflidnes vistelseort. Dessa stackars aflidne behöfva ännu för sin existens samma medel som under sitt jordelif och äro derför i högsta grad beroende af sina här på jorden lefvande slägtingars och vänners gåfvor. Men då de sjelfva äro osynliga, måste äfven allt hvad de behöfva osynliggöras d. v. s. uppbrännas. De se de lefvande och kunna osynliga återvända till jorden för att oroa eller belöna sina anförvandter, allteftersom dessa fullgöra eller försumma sina skyldigheter mot dem. Aflidne som försummas af sina efterkommande och de hvilkas familjer äro utdöda måste tigga sig fram och för att blifva hjelpta ställa sig i deras klass som fallit i krig, omkommit till sjös eller i främmande land eller hvilkas grafvar man icke känner och som derför äro hänvisade till den allmänna välgörenheten. Dessa olyckliga andar söka hämnas på invånarne i ljusets verld genom att förfölja dem med sjukdom och alla slags olyckor, ehuru de lefvande i de flesta fall ej kunna bära ansvaret för deras hjelplösa belägenhet. Utom de omsorger hvarje familj egnar sina döda, hållas dessutom allmänna fester för de aflidne. För detta ändamål bilda de kineser som för affärers skull sammanträffa i en eller annan aflägset liggande stad alltid en *vay-kvan*, som har till uppgift att draga försorg om de döda från deras hemort och vara de aflidnes vänner behjelpliga med att uppsöka deras lik, så att dessa må kunna begrafvas bland de öfriga familjemedlemmarnes och få del af alla de förfädernas dyrkan åtföljande välsignelser. Styrelsesättet i mörkrets verld är en trogen kopia af det i Kina, från kejsaren ända ned till den obetydligaste polisbetjent. Samma sjelfviskhet och lågsinnade tänkesätt som uppenbara sig deruppe finnas äfven här, ty då kineserna ej hafva någon riktig uppfattning af gudsbegreppet, veta de ej af någon annan form för rättvisa och redbarhet än den som uppenbarar sig i deras allmänna lif. Andeverldens regering representeras i ljusets verld genom de olika afgudarne och deras tjenare i taoisttemplen samt annorstädes. De högre ståndspersonerna bland afgudarne residera i templen, de lägre, såsom t. ex. polisbetjenterna, inhysas i de olika stadsqvarteren för att vaka öfver de omkringströfvande tiggarandarnes plundringar och sålunda befordra den allmänna säkerhetens upprätthållande. Derför är det i synnerhet vid portar, broar och gathörn man ser dem uppstälda. Der en gata slutar med en hvit mur, der saknas ej heller en nisch hvari de af ljus och virak bestående offergåfvorna inläggas. Hvita murar och tvära krökningar hos gatorna uppväcka nämligen dessa andars misshag, men deras egna öfverhetspersoners närvaro är fullkomligt tillräcklig att blidka den vrede som dessa hinder i deras väg hos dem uppväckt. På fullt allvar söker man att genom alla slags skiljeväggar utestänga andarne från husen, hvarjemte man undviker att anbringa fönstren rakt öfver dörrarne.

Enligt kinesernas tro har menniskan tre själar, en i hufvudet, en i bröstet och en i underlifvet. Efter döden stannar en vid namntaflan, den andra hos liket och den tredje begifver sig till underjorden för att ställas inför rätta och dömas. Namntaflan utgöres af ett litet bräde, som är infattadt i en ram med fot och hvarpå den aflidnes namn, födelse- och dödsår äro antecknade. De förnämas äro vanligen förgylda och försedda med rika prydnader. De äro vanligtvis uppstälda på ett bord i närheten af husets bakport, men den som har råd att hålla sig med ett enkom för dessa taflor afsedt rum anbringar dem på denna sals väggar och aflönar en särskild person som ansvarar för dem. De straff som de aflidnes själar undergå i mörkrets rike äro desamma som den kinesiska strafflagen ådömer, ehuru något skärpta; de möjligen tillerkända belöningarne bestå dels i befrielse från dessa straff, dels — efter den kinesiska själavandringsläran — i högre rang och större rikedom då själen härnäst kommer till ljusets verld. De onda menniskorna söndersågas, stekas, piskas, flås eller pinas på annat sätt. I ett i norra delen af Schangai befintligt tempel kan man se afbildningar af dessa straff, men de utöfva lika liten inverkan på dem som tänka på de straff hvilka möjligen vänta dem i andra verlden som bamburöret eller bödelsyxan på de förbrytare hvilka här i lifvet träffas af lagarnes hämnande arm. Här liksom der tror man sig kunna undkomma straffen, ty kinesen kan ej föreställa sig att regeringen i underjorden är svårare att muta eller mera skarpsynt än de jordiska myndigheterna. Häraf också folkets stora brist på moral. Mäklare mellan ljusets och mörkrets rike äro taoistpresterna; det torde ej behöfva sägas att dessa med synnerlig talang förstå att begagna sig af detta privilegium till sin egen fördel.

Insjuknar någon medlem af en kinesisk familj, offra och bedja slägtingarne framför namntaflan. De kunna ju hafva varit försumliga i fråga om offren, men i alla fall bedja de om hjelp i olyckan. Blir den sjuke ej bättre, tillkallas en medhjelpare (vanligtvis en qvinna) för att utforska om olyckan tillskyndats genom någon af familjens förfäder eller genom någon omkringstrykande tiggarande. I förra fallet uppbrännes ett antal *dins* *) framför namntaflan och i det senare framför dörren åt gatan, så att den missbelåtne anden derigenom må blidkas. Förlorar den sjuke medvetandet eller blifva hans händer och fötter kalla, tror man

*) Dessa *dins* representera de vanliga mynten, äro gjorda af tunnt, med tennfolium öfverdraget papper, hafva de gångbara silfvermyntens form och antagas cirkulera i mörkrets rike. En stor del af de arbetande qvinnornas tid användes på tillverkningen af dessa penningar åt de döda; några förfärdigas äfven af guldpapper. I åtskilliga delar af Kina göras äfven sådana som hafva de gamla spanska myntens stämplar; 100 dylika motsvara omkr. 30 öre.

Digitized by Google

att hans själ lemnat kroppen eller blifvit tillfångatagen af någon ande, hvarför en medlem af familjen ställer sig utanför gatudörren med en lykta i handen och söker ropa tillbaka den bortflydde anden med hvarken särdeles hög eller låg röst, utan i det ömmaste bekymmers ton. Härmed fortsättes ofta till långt in på natten. Man tror att i dödsstunden den döende fängslas af andeverldens myndigheter. Under det sjukdomen varade, voro vännerna osäkra om hvad de skulle göra för honom, men nu veta de hvad han behöfver. Först och främst skall en skål kallt vatten utsättas vid yttre porten, så att han må kunna taga sig den sista drycken. Derpå uppbrännes en fullständig klädning, så att den aflidne må röna en mild behandling af den andra verldens polis, i hvars händer han nu befinner sig, ty då polisen här på jorden alltid bemöter en välklädd fånge temligen hyggligt, men en fattig med råhet, så antager man att polisen i mörkrets rike likaledes har någon försyn för ett prydligt yttre. Vidare uppbrännes en ganska ansenlig mängd sedlar, så att den aflidne skall kunna besticka polisen innan han ställes inför de högre myndigheterna. Då det på poliskontoren är någonting ganska vanligt att polisbetjeningen mot en lämplig handtryckning låter fångarne rymma, hvarför skulle då förhållandet vara annorlunda i andra verlden?

Härmed anser man den hädangångne vara utrustad med allt som — förutsatt att han kan reda sig någorlunda på egen hand — erfordras för att det må gå honom väl i andra verlden. Men antingen han blifver fäld eller frikänd, behöfver han en bädd och kläder, hvarför hans säng med sängkläder och nästan alla klädespersedlar skickas efter honom genom elden. Emellertid lemna den aflidnes slägtingar, grannar och vänner rika bidrag i papperspenningar för att göra det för honom möjligt att besticka andeverldens högre embetsmän eller fångvaktarne och derigenom mildra sina lidanden under rättegången eller om han skulle blifva nog olycklig att insättas i fängelse. Det är emellertid icke allenast kärleken och deltagandet som äro upphofvet till dessa gåfvor, ty efter döden kan menniskan utkräfva hämd för hvarje oförrätt hon i lifvet blifvit tillfogad, hvarför det för de efterlefvande är rådligast att försona sig med den aflidne. Ej så sällan inträffar att en person hvilken råkat i tvist med en annan och ej kan komma öfverens med honom sjelf beröfvar sig lifvet för att derigenom blifva i stånd att utkräfva hämd på sin motpart. Sålunda kan äfven en förorättad enka taga sin tillflykt till sin mans graf, högljudt beklaga sig för honom öfver lidna oförrätter och bedja honom skaffa henne rätt och straffa hennes förtryckare.

Äfven likkistan är en vigtig artikel bland de saker som anses behöfliga för den aflidnes lycka och trefnad i underjorden. På samma sätt en menniskas ställning i detta lifvet ofta bedömes efter hennes bostad, likaså är det äfven i andeverlden med hänsyn till likkistan. Derför nöjer sig mången familj med en högst anspråkslös bostad för att kunna skaffa den aflidne en desto trefligare. Ett så utomordentligt värde sätter man derpå, att både gamla och unga ofta öfvervaka tillverkandet och poleringen af sina likkistor. Förmögna personer skaffa sig äfven en man som utväljer för deras grafvar lämpliga platser. Vanligtvis bilda dessa en aflång höjd, på hvars rygg en liten kulle betecknar hvarje särskild graf. Grafkammaren öppnas alltefter som dödsfallen inträffa och likkistorna inflyttas. Hvar sjunde dag i de första sju veckorna efter en familjemedlems död gifva husets qvinnor luft åt sin klagan, hvarunder den aflidnes namn flere gånger upprepas och alla hans dygder lofprisas. Man tror att myndigheterna i andra verlden höra dessa sorgeyttringar och öfverlemnar sig åt hoppet att de skola känna sig böjda att mildra det fången ämnade straffet, när de se hur högt aktad han varit här i lifvet. Af samma orsak anställa äfven förmögna familjer under sorgetiden och den derpå följande tillbedjan vid grafvarne en man för att blåsa i ett gumshorn eller i en aflång snäcka.

Man antager att den aflidnes själ under tiden mellan den nionde och adertonde dagen efter sin död återvänder till sin gamla bostad och dervid åtföljes af rofgiriga tiggarandar. För att afvärja skadan tillkallar familjen en af taoistpresterna, hvilkas gudar regera i mörkrets rike, på det han genom en följd af ceremonier (*kung-fuk*) må bortskrämma spökena och sålunda betrygga de efterlefvandes ro. Alla den aflidnes slägtingar och vänner inbjudas att deltaga i högtidligheterna och familjens gemensamma syndabekännelse. För att injaga fruktan hos andarne, behängas väggarne i familjesalen med broderade mattor i olika mönster som föreställa de underjordiska myndigheternas makt, och lyxen är härvid så stor, att äfven en mindre bemedlad mans hem liknar en furstlig boning. Den väntade gästens namntafla uppställes på ett på en upphöjning i den dekorerade salens midt stående bord, och hela familjen bekänner under djupa bugningar sina förseelser mot den aflidne, medan presterna, klädda i brokiga drägter och efter takten af en liten klocka som ceremonimästaren ringer med, sjungande gå rundt omkring bordet och göra alla slags bugningar. Högtidligheterna räcka i två dagar. Innan gästerna inbjudas att taga sig några förfriskningar, har man i ett tomt rum gjort i ordning åt andarne ett rikt dukadt bord. Ceremonimästaren har varit inne i detta rum samt under besvärjningar och tecken med sin kommandostaf uppmanat andarne att göra sig ett godt mål och sedan förhålla sig stilla. Efter festens slut begifver han sig åter in i rummet och genomskär, upprepande en mängd trollformler, luften med sitt svärd åt alla fyra väderstrecken, bjuder med ett tecken af sin staf andarne att aflägsna sig och befaller dem vid vite af de förfärligaste qval att ej mera störa familjens lugn. Förskräckta vid åsynen af svärdet och regeringens i underjorden embetstecken liksom af bullret från gongongerna och smällarne af de affyrade svärmarne, draga sig andarne tillbaka till sina bostäder, och familjen betalar prestens räkning, troende dennes ord att man numera ej har någonting att befara. Vid denna hela familjens syndabekännelse bortkastas mycket penningar för att göra besöket för de aflidne så angenämt som möjligt, men familjens egentliga afsigt är likväl att söka skydda sig mot sjukdom och andra olyckor.

Men detta mål är likväl ej vunnet för alltid, ty presterna söka städse uppfinna någon ny anledning att afpressa de rika penningar. Under sina andaktsöfningar göra de ofta den upptäckten, att en hädangångens ande, som för några månader sedan kommit under deras gudars välde och hvars slägtingar här på jorden åtnjuta lycka och välstånd, befinner sig i stor nöd. Under sken af det innerligaste deltagande underrätta de de efterlefvande härom. Bedröfvade och oroliga, fråga dessa vidare i saken, och presten, som i många år åtnjutit deras förtroende, förklarar nu att den olycklige anden är nedkastad i en djup afgrund, ur hvilken man med svärd och spjut hindrar honom att komma upp. Med hyckladt deltagande tillägger presten att den stackars anden ej kan på annat sätt befrias än genom tre dagars *kung-fuk* och stora penningeuppoffringar. Den uppskrämda familjen frågar nu hur stor summa som kan behöfvas. Svaret lämpas vanligtvis efter familjens förmögenhetsvilkor, och ibland begär man 1,000 tael *). Förskräckt förklarar sig familjen ej kunna betala så mycket, men presten vill ej åtaga sig att befria anden för mindre och menar att han ej törs ansvara för hvad som kan blifva följden, om anden lemnas i sticket. Efter en brådskande öfverläggning erbjuder man presten 500 tael, men han vägrar. Man bör-

*) En tael omkr. 5 rdr.

Digitized by Google

jar en ny underhandling och beder honom befria den fångne för 700 tael. Motvilligt samtycker han härtill, men anmärker att det har sina stora svårigheter. På den bestämda dagen utflyttas ur mottagningssalen de vanliga möblerna, och inredes den på det präktigaste med tempelförhänge och annat tillbehör. Midt i salen befinner sig namntaflan på en gyllene tron, och 5, 7 eller 9 prester i rikt broderade drägter sjunga sina trollformler; ceremonierna fortgå dag och natt, hvarvid musik exeqveras. Emellertid föra de inbjudna gästerna och presterna en hög diet på familjens bekostnad. Den andra dagen anmäler ceremonimästaren förskräckt att den olycklige andens ställning ännu är densamma och att underjordens myndigheter ej vilja gå in på att frigifva honom för 700 tael. Familjen skyndar sig att genom lån anskaffa de felande 300 tael, om den ej kan få dem på annat sätt, men presterna återvända med stor ifver till sina ceremonier. Deras sång blir starkare, deras rörelser lifligare och klockorna ringa flitigare, under det familjen begråter sin olycka. I ett lämpligt ögonblick förkunnar ceremonimästaren att det börjar bli lif nere i underjordens fängelse och att den olycklige anden är nära att slippa lös. Denna underrättelse skall trösta familjen för den oparäknade utgiften och derjemte visa att denna gjort önskad verkan. Men ännu äro ej de stackars menniskorna nog uppskörtade. Den tredje dagen anställer ceremonimästaren en ny undersökning, hvarefter han med djup rörelse förklarar att fången nu är nära att komma ut ur helvetet, men att hans väktare endast genom ett tillskott af 300 tael kunna förmås att gifva honom fullständig frihet. Hvad är nu att göra? I sin förtviflan slita de efterlefvande armbanden af sina armar, ringarne af sina fingrar och bära dem jemte andra dyrbarheter till assistansen för att kunna betala presterna den fordrade summan. Hafva slutligen dessa senare kommit till den öfvertygelsen att de ej kunna afpressa familjen något mer, så förkunna de före solnedgången under ett förfärligt larm af gongonger och svärmare att den fängslade anden är försatt i frihet. Man lyckönskar sig att hafva blifvit befriad från ett så tungt bekymmer, som likväl kostat så vackra fyrkar.

Denna kung-fuk upprepas så ofta presterna finna för godt att anbefalla den såsom nödvändig, såsom t. ex. när någon blir farligt sjuk eller andra olyckor inträffa inom familjen, ty den lättnad som genom offer vinnes vid skärseldens genomgående gäller endast för en tid. Presterna lofva ej att för de mottagna penningarne föra den befriade anden till ett säkert gömställe, utan föregifva sig endast kunna hjelpa honom ur tillfälliga obehag. Om någon himmel eller fristad för de goda talas hvarken i detta eller något annat kinesiskt religionssystem. Djeflar och demoner regera oinskränkt i mörkrets rike. Barmhertighet öfvas ej der; de fängslade andarne måste liksom fångarne i det kinesiska riket underhållas af sina vänner; deraf nödvändigheten af att dyrka förfädren.

Denna dyrkans utöfning och vidmakthållande är kinesernas stora lifsuppgift. För att vara som sig bör måste den öfvertagas af en son eller annan slägtinge af den manliga linien; derför står också omsorgen om familjelifvets upprätthållande i främsta rummet. Alla föräldrar söka sålunda fullgöra denna förbindelse genom att låta barnen förlofva sig tidigt. Ehuru kineserna medgifva att detta bruk medför många olägenheter, anse de likväl att det bidrager till familjernas förökning och upprätthållandet af den allmänna sedligheten. Genom arf blir förfädrens dyrkan äldste sonens pligt och företrädesrättighet, hvarför han också erhåller en större del af förmögenheten än de andra bröderna. Har han sjelf ingen son, kan han adoptera en af sina bröders söner. Dör han, utan att hafva förordnat om hvem som skall blifva hans efterträdare, så är det de yngre brödernas skyldighet att utnämna en af sina söner till hans arfvinge.

Häraf inser man hur djupt förfädrens dyrkan ingriper i kinesernas nationella lif; hela arfsrätten är grundad derpå. Hvad hvarje man i främsta rummet behöfver är en son som kan åtaga sig hans en gång hädangångna ande. Häraf förklaras hvarför man gifver sönerna så stort företräde framför döttrarne liksom hvarför så liflig glädje råder vid en gosses födelse, då deremot motsatsen inträffar, om barnet är en flicka. En far som har många söner prisas, men en med många döttrar beklagas.

Af hvad ofvan blifvit sagdt inses huru högt värde måste sättas på ende sonen, af hvars lif och trohet i sina pligters uppfyllande är beroende alla föregående generationers af familjen lycka. Skulle han dö utan att lemna efter sig någon manlig afkomma, blifva kristen eller förkasta förfädrens dyrkan, så skulle derigenom alla hans förfäder dömas till ett evigt tiggarlif. Man finner sålunda hur stort mod ende sonen måste hafva för att blifva kristen och derigenom öfver sig nedkalla icke allenast sin familjs och sina grannars, utan äfven alla sina förfäders förbannelser. Det har händt att en fader hotat att taga lifvet af sig sjelf blott för att vara säker om att se straffad en son som önskat öfvergå till kristendomen. Enligt de kinesiska lagarne är det det största brott som kan begås om en son ända derhän förolämpar sin fader, att denne hämnas genom sjelfmord. Sonen straffas härför mad halshuggning, ty i detta fall betraktas han såsom fadermördare. Och dermed har den uppretade fadern vunnit sitt mål, ty den halshuggne är icke blott vanärad i denna verlden, utan träffas äfven i underjorden af straff. Att komma till mörkrets rike utan hufvud är ej rekommenderande, hvarför också vännerna till de i sista upproret fallna officerarne ängsligt letade efter deras hufvuden för att sätta dem fast vid de döda kropparne. Vid detta tillfälle funnos personer som betalte 500 tael för en väns hufvud. Häraf kunna vi rätt uppfatta högsintheten hos en embetsman som tillät en underhafvande, hvilken blifvit dömd att halshuggas, välja en annan, hederligare öfvergång till andra verlden. Äfven bruket att på allmänna platser uppsätta kända missdådares hufvuden har säkert till ändamål att uppväcka fruktan lika mycket för straffen i andra verlden som för bödelns yxa. Samma orsak var det som, då Schangai för några år sedan föll i händerna på de kejserliga trupperna, förmådde dessas officerare att låta halshugga alla de upproriskas lik man påträffade.

Förfädrens dyrkan, sådan den, regelbundet återkommande, visar sig inom familjerna, består i frambärandet af offer framför de dödas grafvar och namntaflor. Tiden härför infaller omkr. den 4 April och utgör 3-4 veckor. Under första dagen kasta männen, stående på något afstånd från grafvarne, en mängd gula markerade pappersremsor öfver dem. Män och qvinnor begifva sig dagligen under denna tid i sina bästa kläder till sina familjegrafvar och betäcka dem till tecken af sin sorg med ny jord. En ceremonimästare öfvervakar offergåfvornas placering. Dessa utgöras vanligtvis af en tupp eller fisk, ibland äfven af ett svins hufvud eller svans, vin, virak, brinnande ljus och små flätade korgar med papperspengar. Härtill komma stundom en pappersask med lås, en pappersbärstol åt personer som i lifvet tyckt om att blifva burna i sådana, skrifmaterialier åt lärda eller en pappersbåt åt aflidne sjömän. Under det elden förtär en del af dessa gåfvor, hälles bränvin derpå, såsom offer åt gudarne. När lågorna slå upp, knäfaller ceremonimästaren och böjer sitt hufvud nio gånger mot jorden, alldeles som man gör i afgudatemplen, ehuru det här sker med större högtidlighet. Alla familjens medlemmar följa ceremonimästarens exempel, ty genom att bränna upp offergåfvorna tror man sig öfverlemna dem åt förfädren i en

Digitized by Google

passande form. Köttet uppbrännes icke, utan hemtages och förtäres vid den fest som familjen sedan firar, då man anser andarne hafva fått nog af lukten. Denna de aflidnes fest firas af hvarje kinesisk familj, och enda skilnaden ligger i offergåfvornas värde och antal; de fattige nöja sig vanligtvis med att offra en liten korg papperspengar. Under *tschin-min*-festen ser man dagligen offerröken uppstiga från för detta ändamål uppresta altaren. Hur mycket än kineserna skilja sig från hvarandra med afseende på sina öfriga religiösa åsigter, bildningsgrad, stånd, förmögenhet och dialekt, så utgöra de likväl i fråga om denna de dödas fest ett helt såväl med hänsyn till sättet hvarpå den firas som den dertill använda tiden. Kanhända är denna högtidlighet den onda beröringspunkten för *alla* kineser. Äfven en röfvare försummar ej gerna att infinna sig på den bestämda tiden och bedja vid sina förfäders grafvar. Förfädrens dyrkan är den förnämsta af alla pligter och, när den samvetsgrannt iakttages, en dygd som försonar en mängd synder. En man kan ringakta några eller andra religiösa bruk, men detta, hvaraf äro beroende hans familjs lycka och välstånd liksom förfädrens ro, vågar han ej åsidosätta. Endast i detta hänseende finner man bland kineserna något som vittnar om pietet och religiositet.

(Forts.)

Isabella II,

f. d. drottning af Spanien.

Trettiofyra år hafva förflutit sedan Isabella uppsteg på Spaniens tron, och född den 10 Okt. 1830, är hon nu, förjagad från denna tron, nära fyratio år gammal. Hennes regering har för Spanien varit en följd af olyckor, inbördes krig, statskupper och revolutioner, men den första perioden af hennes regering, hvarför hon icke sjelf bar ansvaret, var likväl, trots alla de lidanden folket måste utstå, den lyckligaste, emedan hennes undersåter då hoppades på en ljus och glad framtid, sedan man lyckats befästa hennes tron. Då tronföljden var agnatisk, skulle Isabella ej hafva burit Spaniens krona, och att hon likväl gjorde det gaf anledning till ett långvarigt inbördes krig. Sedan hennes fader Ferdinand VII blifvit enkling för tredje gången, utan att likväl i dessa äktenskap hafva fått några barn, gifte han sig 1829 med prinsessan Maria Kristina, en dotter till Frans I af Neapel, och då han erhöll visshet om att blifva fader, upphäfde han 1830 den gällande successionsordningen, enligt hvilken hans broder Don Carlos skulle bestigit tronen. Denna förändring vidtogs med samtycke af cortes, som redan förut uppmanat konungen till detta steg, då Don Carlos genom sin despotiska karakter och förkärlek för presterskapet gjort sig hatad af folket. Don Carlos nekade emellertid att afstå från tronen och höjde upprorsfanan genast då fadern dog den 29 Sept. 1833, hvarvid han egde de absolutistiska regeringarnes sympatier, hvilka ej ville erkänna Isabella.

ISABELLA II.

Under de sju år inbördes kriget rasade styrdes Spanien af enkedrottning

Kristina, och det var äfven hon som tog hand om den unga drottningens uppfostran. Hurudan denna skulle blifva under den lättsinniga, bigotta och trolösa Kristinas ledning var lätt att förutse, hvarför Espartero år 1840 nödgade Kristina att lemna Spanien, gjorde sig sjelf till regent och gaf den unga drottningen en förmyndare. Denna anordning räckte likväl endast några år, och den unga Isabella erhöll en seraljuppfostran som förqväfde hennes goda anlag, bibragte henne de öfverdrifnaste föreställningar om hennes ofelbarhet gentemot alla andra än skriftfadern och uppfylde hennes hufvud med onaturliga och bigotta ideer, som medförde hennes undergång.

Utom en dålig uppfostran kan äfven till Isabellas ursäkt anföras att hon, efter att hafva bestigit tronen den 29 Sept. 1833 gifte sig den 10 Okt. 1846 med sin kusin Don Francisco de Assisi, född 1822 och son till konung Ferdinands yngre bror Frans de Paula. Denne hade genom bigotteri blifvit nästan en idiot och kunde hvarken utöfva något inflytande på sin unga gemåls tänkesätt och karakter ej heller bistå henne med sina råd under de stora politiska svårigheter hvaraf den nyss befästade tronen var omhvärfd. Detta giftermål hade till följd att favoritväsendet fick insteg i det kungliga palatset, der det passade förträffligt tillsammans med det alltmer tilltagande bigotteriet, då drottningen ständigt erfor behof af att bekänna sina synder och derför erhålla kyrkans absolution. Uppgifterna om favoriternas antal låta nästan otroliga. Orsaken härtill torde icke uteslutande böra sökas i ett fullkomligt moraliskt förfall hos drottningen, utan snarare i de andligas fruktan att någon skulle beröfva dem inflytandet öfver henne, hvarför de, så snart någon favorit visade sig inverka på drottningens beslut i politiska angelägenheter, skyndsamt ersatte honom med en ny. Trots de ogynsamma förhållandena gick det Isabella temligen väl i början af hennes regering. Genom omständigheternas makt hade hon blifvit förenad med det liberala partiet, som upprätthöll den vacklande tronen, under det att de reaktionära och klerikala kämpade mot henne. Men ju mer minnet af inbördes krigen förbleknade och tronen blef säkrare, desto uppenbarare hyllade hon de grundsatser i hvilkas namn anhängarne till hennes besegrade farbror gripit till vapen mot henne. De män som kämpat för hennes sak belönade hon med den största otacksamhet, förrådde och stämplade mot dem när hon nödgades mottaga deras tjenster, medan hon öfverhopade flere af de mest utpräglade carlisterna med höga embeten.

I medlet af Isabellas regering inträffade en förändring som skulle hafva kunnat rädda henne, om hon velat det. Det var då O'Donnel 1854 i förening med flere andra generaler störtade den reaktionära ministèren Sartorius och tvang drottningen att följa ett nytt regeringssystem; Isabella lofvade honom högtidligen att regera såsom konstitutionell drottning, hvilket löfte hon likväl bröt så fort hon kunde. Isabella hatade allt som satte några gränser för hennes nycker, antingen detta motstånd gjordes af en energisk person eller af ett ministeriellt program. Det var endast två rådgifvare hon lånade sitt öra, och båda utöfvade de det olyckligaste inflytande på henne. Den ene var jesuiten Claret, som ständigt stirrade upp mot himlen och, ehuru han tilloch afsatte ministèrer, ödmjukt försäkrade att han ej sysselsatte sig med denna verldens angelägenheter. Den andra var nunnan Patrocinio, hvilken för några år sedan öfverbevisades om ett fräckt bedrägeri, i det hon satte ihop en historia som äfven i Spanien var för illa diktad att vinna tilltro, nämligen att hon på ett öfvernaturligt sätt fått på sin kropp "den heliga jungfruns sju sår". Vid anstäld läkarebesigtning upptäcktes bedrägeriet, och efter aflagd bekännelse dömdes syster Patrocinio till strängt klosterstraff, men fortfor det oaktadt att vara Isabellas förtrogna.

Då O'Donnel för sista gången fattade statsrodret, tillvällade han sig med kamrarnes samtycke en oinskränkt diktatur, hvilken förberedde den våldsammaste reaktion hvaraf Spanien någonsin varit hemsökt. Natten mellan den 21-22 Juni 1866 utbröt ett uppror hvilket O'Donnel undertryckte, men Isabella blott tackade honom för hans tjenster och uppdrog åt Narvaez att bilda en ministèr efter hennes sinne. Han förföljde och förvisade alla dem som motsatt sig absolutismens återupprättande. Då Narvaez dog den 23 April 1868, öfverlemnade Isabella presidentstolen i konseljen åt Gonzales Bravo, en vältalig advokat som genom sitt lycksökeri uppretade sina motståndare. Det tyckes som Isabella sjelf anat att det snart var förbi med hennes välde. Åtföljd af endast sin hofintendent Marfori och biktfadern Claret, lemnade hon hufvudstaden och reste omkring i landet, föga bekymrande sig om Spanien och uteslutande öfverlemnande sig åt fantastiska planer att söka återskaffa påfven hans förlorade besittningar. Det var kort derefter Prim i Sept. uppträdde i Cadix och flottan med Popete i spetsen förklarade sig mot drottningen. Några få dagar derefter visade sig Serrano med en betydlig truppstyrka den 28 Sept. i närheten af Cordova, der han slog de kungliga trupperna, och den 29 förklarade sig Madrid för revolutionen, som genomfördes under allmänt jubel och utan att något blod spildes. Dagen derpå lemnade Isabella, sedan hon gjort några fruktlösa försök att rädda tronen, landet, dit hon aldrig torde komma att återvända, och begaf sig med Marfori till Frankrike, hvarifrån hon protesterade mot revolutionen och pockade på Frankrikes bemedling, som likväl vägrades henne.

Englands största nationalspelhus

af

Fr. Althaus.

Engelsmännen äro stolta öfver att deras af naturen och historien i så många hänseenden gynnade ö äfven derutinnan står framför flere andra länder, att der ej finnas några spelhus. Och de hafva på sätt och vis rätt, ty Englands lagar förbjuda hasardspelet. Men i stället utöfvar ej hos något folk lusten att ingå vad ett så stort inflytande som bland engelsmännen, och detta begär måste på något sätt tillfredsställas. Derför finner man visserligen icke i England några offentliga spelbanker efter kontinentalt mönster, inga rouletter och inga lotterier, men engelsmannen har flyttat spelets arena från det gröna bordet ut på den gröna gräsvallen, och i stället för att hålla vad om kulornas rullande vågar han sina penningar på hästens snabbhet. Lika mycket som hästens ädla, elastiska gestalt är höjd öfver det kontinentala spelrasoriets liflösa medier, lika högt som den grönskande gräsvallen öfverträffar spelsalarnes qvalmiga at-

Digitized by Google

mosfer, lika högt står ock i brittens ögon det engelska hasardspelet (om man vill begagna denna benämning) öfver kontinentens. Dessutom, menar britten, är det ej i England den lumpna penningevinsten som är hufvudsaken. Då engelsmannen slår vad, har han snarare till mål att bevara och fullkomna denna oförlikneliga ras af kapplöpningshästar hvaraf England så högt berömmer sig och att utbilda denna nationella *sport* hvilken detta öfolk har att tacka för en stor del af sitt inflytande.

De engelska hästraserna och kappridningarne hafva icke så gammalt ursprung som man trott. Det var först i sjuttonde århundradet under Jakob I, hvilken var en ifrig beskyddare af kapplöpning, man började att med konstens tillhjelp uppfostra jockeyer och kapplöpningshästar, och kappridningar voro moderna icke blott bland den tidens ädlingar, utan äfven bland det högre *gentry*. Jakob I:s ridderlige son Carl I var äfven en passionerad hästvän, och det är honom de ännu i dag så omtyckta kappridningarne i *New-Market* hafva att tacka för sin tillkomst. Äfven Carl II, som lifligt intresserade sig för all slags sport, befordrade det ädla nationalnöjet på allt sätt, men det var först under Georg III det med alla sina arter i ordet *turf* (grästorfva) sammanfattade spelet uppsvingade sig till rangen af att vara en verkligt nationell institution. Kapplöpningsbanor, stuterier, priser och på bestämda tider återkommande kapplöpningar ökades med hvarje år i antal. I New-Market uppstod, såsom turfens högsta lagstiftande myndighet *Jockeyklubben;* jockeyernas och hästarnes dressering samt vadhållningen utbildade sig till en i sina minsta detaljer utvecklad vetenskap, och det uppstod en talrik klass af menniskor som lefde af denna turf. Ur kapplöpningsbanan uppspirade yppigt intriger och spekulationer, ett eget konstspråk och en litteratur, en stat i staten — allt detta karakteristiskt och sällsamt bland lifvets öfriga företeelser — och vid de små landsortskapplöpningarne liksom vid den förnämsta högtidligheten, Derbydagen vid Epsom, vunnos eller förlorades på detta hasardspel fabelaktiga summor.

Under turfens svindlande period tillkom äfven den under namnet *Tattersall* bekanta byggnaden. I samma mån intresset för kapplöpningarne ökades och bruket att slå vad blef allmännare, började man erfara behofvet af en lokal, hvilken, i likhet med hvad banken och börsen äro för citypköpmännen, kunde för habituerna vara en medelpunkt och samlingsplats. En stallmästare hos hertigen af Kingston, Richard Tattersall, en man af låg härkomst, hvilken, såsom så många af sina likar, samlat en ansenlig förmögenhet på kapplöpningarne och hästafveln, fick den lyckliga idén att afhjelpa denna brist. År 1777 uppförde han i sydvestra hörnet af Hyde Park i London en byggnad, som innehöll samlingsrum för turfens vänner, en utställnings- och försäljningslokal samt stall åt hästarne. Detta hans företag helsades med lifligt bifall. Ingenting kunde vara beqvämare än denna i hufvudstadens fashionabla medelpunkt belägna byggnad, der man var säker om att på vissa tider träffa turfens koryfeer, få de färskaste underrättelserna om hästar och kapplöpningar och der man äfven hade bästa tillfället att köpa och sälja hästar, ingå vaden och betala dem. Richard Tattersall egde den för ledningen af en dylik inrättning erforderliga kraften och erfarenheten samt lade slutstenen till sin byggnad, då han uppsatte en turftidning, i hvars spalter aflönade eller frivilliga medarbetare behandlade alla till kapplöpningsbanan hörande frågor. Då han afled i början af detta århundrade, hade hans företag att glädja sig åt en glänsande framgång, och Tattersall, Londons sport- och hästbörs, eller, såsom man helt enkelt kallade byggnaden med anledning af dess läge i hörnet af Hyde Park, *Corner* (hörnet), hade nu blifvit en lika oundgänglig nationell institution som sjelfva turfen. Richard Tattersall var dessutom nog lycklig att ega en son som ärft faderns talang och — då han blifvit en viss celebritet genom hästar och stall, vad och auktioner och genom att komma i beröring med kungliga prinsar, hertigar, grefvar, lorder, ädlingar från landsorten, jockeyer och hästuppfödare, korteligen med sportmän af alla klasser och färger — utan svårighet trädde i faderns fotspår och skötte dennes rörelse till allmän belåtenhet. De olika lokalerna blefvo alltefter behofvet förskönade och utvidgade, och Tattersall vann ett allt större rykte.

Den öfver turfens öden rådande speciella försyn skänkte äfven den yngre Tattersall en värdig son, och det är denne, sin farfar värdige afkomling som, understödd af en lika värdig broder, för närvarande förestår Tattersall. Men det gamla Tattersall, det gamla "Hörnet", finnes ej mer. Den som nu kommer till London söker det förgäfves. Redan för flere år tillbaka fann man att lokalen ej motsvarade tidens stegrade anspråk och blef det alltjemt tillväxande turfbrödraskapet för trång, hvarför man längre mot s.v. började att på den punkt der den utmed Hyde Park löpande stora promenaden delar sig i två till Kensington och Brompton ledande vägar uppföra ett nytt Tattersall, som fullbordades vid början af 1865 års turfsäsong. Det förtjenar omnämnas att Jockeyklubben firade den vigtiga händelsen genom en till hrr Tattersalls ära föranstaltad middag i den färdiga lokalen. För att gifva festen en ännu högtidligare prägel hade man med verkligen förvånande ifver från alla delar af England hopsamlat alla de priser som vunnits från Tattersalls tillkomst: bägare af guld och silfver, vaser och bordserviser.

Man inträder i den nya lokalen genom en af pelare uppburen port, som befinner sig just på det ställe der den ofvannämnda promenaden delar sig. På bägge sidor i förstugan befinna sig uteslutande för Tattersallsmedlemmarne och af dem introducerade främlingar bestämda rum: läsesalonger, restaurationslokal och det berömda *Subscription-room*. Förbi dessa lokaler kommer man in i auktionssalen, en mycket rymlig och ljus lokal, dit allmänheten har fritt tillträde. I denna auktionssal inströmmar dagern genom ett glasstak, och den är omkr. 80 fot lång, 40 fot bred och 35 fot hög. Till höger i förstugan finnes en dörr hvarigenom man kommer till den inre gården, der stallen befinna sig. En annan afdelning stall ligger vid auktionssalens venstra långsida. Derofvan höjer sig ett öppet galleri, hvarpå ett urval af vagnar efter de af sportmännen omtycktaste modeller är utstäldt till salu.

I salens medelpunkt befinner sig en liten rund paviljong, hvars kupol uppbäres af pelare och krönes med Georg IV:s byst. Denna paviljong är Tattersalls enda arkitektoniska prydnad, och under det att den kungliga bysten förherrligar minnet af en bland turfens ifrigaste beskyddare och den Tattersallska familjens mäktigaste gynnare, erbjuder det inre af det lilla templet utrymme åt *genius loci*, som i den sluge mickel räfs skepnad med af välbehag strålande ögon från sitt postament blickar ned på den åt honom helgade salen. Den ursprungliga afsigten med Tattersall var att med detsamma förbinda tanken på räfjagten, men den fina sjelfironi som ligger i att uppsätta en räf i medelpunkten af en sådan lokal som Tattersall är oöfverträfflig. Auktionsbyrån befinner sig långt bort i hörnet vid högra långsidan, och här har man under den egentliga säsongens förmiddagar tillfälle att se hur den store Tattersall i högstegen person utbjuder hästar till salu och åt den mestbjudande med sin eleganta lilla hammare bortslår de ädla djuren. Den publik som besöker dessa auktioner utmärker sig derigenom att nästan hvar och en luktar stall, men för öfrigt utgöres den af individer ur nästan alla de olika samhällslagren, och en uppmärksam betraktare har här tillfälle att göra intressanta

Digitized by Google

fysionomiska studier. Hästarne inledas, den ene efter den andra, af *grooms* och synas med kritiska blickar, under det de föras längs efter väggen vid auktionsbyrån.

Intressantare är likväl att få kasta en blick i Tattersalls allraheligaste, *the Subscription-room*, dit, såsom nämndt är, de profane ej få inkomma. Med hänsyn till Subskriptionsrummet är nämligen Tattersall en klubb, hvarvid voteringskulan bestämmer hvilka personer som äro värdiga att blifva medlemmar af densamma, under det att den höga årsafgiften af 50 pd st. utgör en viss garanti för att "sämre folk" ej skall kunna intränga dit. En af mina bekanta i klubben efterkom på det vänligaste min önskan att få se denna lokal. Det var dagen efter Derbydagen, en epok af säsongen, då Tattersall visar sig i all sin glans. Såsom man vet, är det få saker här i lifvet som ej i England gifva anledning till att ingå vad. Man håller vad om voteringarne i parlamentet, vid kapprodderna, vid tuppfäktningarne, om ankomsten af den första telasten från Kina, om tvifvelaktiga ords rättskrifning — med ett ord om allt möjligt. Men hvad som mest utgör föremål för denna nationens vadslagningsmani är otvifvelaktigt Derby, och sällan, om icke aldrig, har Tattersall för betraktarens ögon ett egendomligare och intressantare utseende än under den första af de på denna kapplöpning följande dagarne.

Ingången, förstugan och auktionssalen erinra vid detta tillfälle om Londons börs, då rörelsen der är som lifligast. Ledsagad af en god vägvisare, kan man på sådana dagar erhålla en lika klar och omfattande föreställning om turfen och dess medlemmar som på Peters- eller Paulsdagen i Rom om den påfliga hierarkien. Ty att alla medlemmarne af Tattersall nu infinna sig derstädes för att samtala om den stora tilldragelsen och uppgöra de ingångna vaden är lika gifvet som att dag följer på natt.

Väl underrättade personer påstå att under dessa dagar vinnas och förloras millioner pd. Det kan derför ej väcka någons förvåning, om den vid detta tillfälle i Tattersall böljande mängdens anletsdrag och åtbörder i stegrad grad uttrycka alla de lidelser man återfinner i kontinentens spelsalar. Mången är i grund ruinerad, mången har gjort förluster som måste medföra en bankrutt, andra hafva visserligen lyckats rädda sig från förluster, men äro osäkra om att få sina vinster, på andras ansigten spelar den goda turens solsken, och med plånboken full af banknoter lemna de Tattersalls kaotiska hvimmel.

Ibland "bokmakarne" (*book-makers*) råder ett slags frimureri, en hederslag, enligt hvilken turfskulderna vid liqviden hafva företrädet framför alla andra skulder, och får man tro hvad turfmedlemmarne och tidningarne berätta, så betalas vaden med en förvånande punktlighet. Dock förnimmes äfven bland guldmyntens klang skandalens skärande missljud: huru en persons förmåga eller vilja att betala drages i tvifvelsmål, huru någon håller sig undan i afvaktan på bättre tider och huru en annan rymt från sina kreditorer öfver Kanalen. Detta sistnämnda fall är det värsta som brukar hända; åtminstone har jag aldrig hört talas om att någon olycklig bokmakare tagit lifvet af sig. I Subskriptionsrummet försiggå nästan samma scener som derute; enda skilnaden är att detta rum är beqvämare inredt och fredadt för de vanliga bokmakarne. Väggarne äro prydda med porträtter af storheter inom sporten och berömda kapplöpningshästar. I rummets midt står en åttkantig pulpet, der vaden införas i böcker, med ledning af hvilka de liqvideras. Här ser man den engelska aristokratiens *jeunesse* och *jeunesse dorée*. Här trängas om hvarandra hertigar, markiser, grefvar, lorder, ännu skägglösa arftagare som, ledda af erfarna vänner och sluga agenter, äflas att på det fashionabla spelet bortslösa en stor del af sin kolossala förmögenhet, och utlefvade rouéer, som vemodigt blicka tillbaka på Georg IV:s sköna dagar.

Men äfven här saknas ej turfhjeltar som lysa genom sin frånvaro. De kunna ej betala sitt sista misslyckade vad, och alla deras försök att skaffa penningar hafva misslyckats. Förgäfves väntar den lycklige vinnaren på deras ankomst. Den första dagen efter kapplöpningen går till ända, likaså den andra, hvarför på tredje dagen den uteblifvande träffas af det förfärliga straffet att utstötas ur klubben, hvarvid bedragarens (*defaulter*) namn uppskrifves på den i Subskriptionsrummet befintliga svarta taflan. Från Subskriptionsrummet leder en liten trappa ned till trädgården, hvarest finnes en mindre kapplöpningsbana, der Tattersalls medlemmar samlas för att se hästarne springa före auktionen och der de göra sina spekulationer till de förestående kapplöpningarne.

Dessa äro de förnämsta karaktersdragen hos den londonska sport- och hästbörsen, och utrymmet förbjuder oss att närmare beskrifva huru från denna medelpunkt intresset för kapplöpningar så spridt sig öfver hela England, att der finnas hundratals kapplöpningsbanor, lika litet som vi kunna inlåta oss på hur stora summor härigenom sättas i cirkulation öfver hela landet, sportens inflytande på nationallynnet och de olika folkklassernas sociala samfärdsel med hvarandra. Må det derför förunnas oss att i största hast presentera några ännu ej omnämnda personligheter som stå i närmaste förbindelse med Tattersall, nämligen journalisten, agenten och turfprofeten.

Tattersalls journalist måste för hvarje dag lemna tillförlitliga uppgifter angående de förnämsta kapplöpningshästarne, öfver de erbjudna och antagna vaden, öfver de besökandes antal — med ett ord om allt som härvid kan vara af vigt att känna till. Intresset för dessa saker är så allmänt, att icke blott i sporttidningarne, utan äfven i alla politiska tidningar "Tattersall" är en stående rubrik som, om den är borta, saknas af tusentals läsare. Den tid då journalisten har mest brådtom (liksom agenterna och turfprofeterna) är naturligtvis vår- och sommarmånaderna så länge väderleken medgifver banornas tillvaro; men fullkomligt sysslolös är han sällan, ehuru hans verksamhetsfält är långt mindre gifvande än hans omkringresande kollegers, hvilka under pseudonymerna Hotspur, Nimrod, Argus o. s. v. redogöra för alla mera framstående kapplöpningar. Då de senare måste vara grundliga hästkännare, förena de med journalistyrket äfven agentens och turfprofetens, utan att likväl göra något större intrång på dessa två klassers egendomliga ställning. En särskild klass af turfmän bilda de s. k. *tipsters*, d. v. s. personer som profetiskt utpeka en häst hvilken skall blifva segrare i kapplöpningen. Många af dessa profeter bjuda ut sig genom annonsering mot ett pris af 1 sh. för en spådom och af 2 guineer för sina tjenster under ett turfår. Andra hafva rika gynnare och fasta platser, resa, kunskapa, korrespondera, telegrafera och lefva glada dagar, tills slutligen hasardspelets nemesis träffar dem på ett eller annat sätt.

Digitized by Google

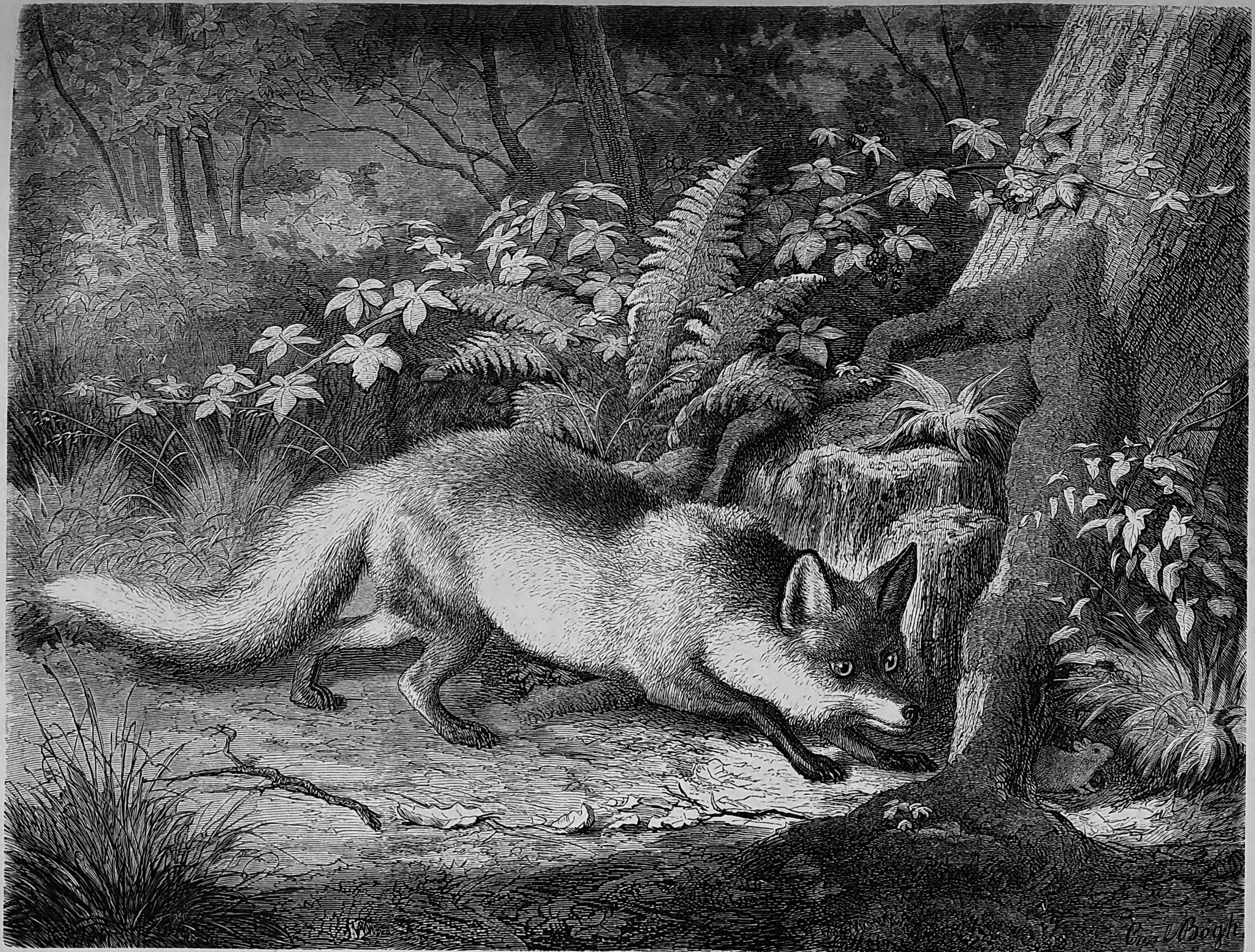

En lurande räf.

Digitized by Google

Digitized by Google

Litet om räfven och hans skinn.

(Efter "The intellectuel observer").

(Med illustration.)

Mer än 75,000 räfskinn af olika slag säljas årligen vid pelsverkskompaniernas auktioner i London. Man förvånas öfver att en sådan qvantitet skinn kan åstadkommas och att ej hela denna djur-ras fullständigt utrotas, och likväl är det en känd sak, att sedan de amerikanska pelsverkskompanierna upprättades, någon minskning ej försports bland den värda familjen.

Åtta varieteter af räfven fångas i fällor eller på annat sätt för skinnens skull, nämligen den svarta räfven, eller silfverräfven, korsräfven, den röda, hvita, blå och grå räfven, präriräfven samt korsakräfven.

Främst på vår lista står utan gensägelse silfverräfven, eller den svarta räfven, då af honom erhållas de värdefullaste skinnen, och läsaren kan inse hur högt denna räfs skinn skattas, då vi upplysa att det ibland i London betalas med 100 pd st. Vid Hudsons-Baykompaniets auktion, som eger rum i Londom i Mars månad och besökes af en mängd pelsverkshandlare, uppköpasde flesta svarta räfskinnen. År 1868 utgjordes antalet af 646, af hvilka de bästa betalades med 30 pd stycket och de sämsta med något öfver 1½ pd. Vid de två andra pelsverkskompaniernas auktioner, som årligen ega rum straxt efter Hudson-Baykompaniets och som, hvar för sig, bringa i marknaden ett lika stort antal skinn, betalas ungefär samma pris, och man kan anslå antalet af de i London årligen bortauktionerade silfverräfskinnen till inemot 2,000, som i oberedt tillstånd motsvara ett kapital af 14,000 pd, hvaremot de, efter att blifvit beredda och sålda styckevis eller i mindre partier, inbringa ett långt större belopp.

De vackra silfverräfskinnen fås från de torra och kalla distrikterna i norra och nordvestra Amerika, men de bästa komma likväl från Sibirien. Hufvudmarknaden för detta pelsverk är Ryssland, hvarest årligen otroliga summor åtgå till alla slags skinnvaror, i synnerhet af svart eller mörk färg. Kejsar Alexander II:s fader hade en pels som exponerades i London 1851; den var sammansatt af silfverräfvens halsskinn och uppskattades till mer än 60,000 rdr sv.

Från den svarta räfven vända vi oss nu till korsräfven. Sitt namn har denna räf fått derför att han utmärker sig genom ett mörkt kors, bildadt af två streck, af hvilka det ena löper längsåt ryggen och det andra går på tvären nedåt frambenen. Hos några skinn är korset fullkomligt svart, hos andra åter företer det alla färgnyanserna mellan brunt och smutsgult. De korsräfvens skinn som äro mycket tydligt markerade antingen genom ett helt svart eller ett temligen mörkt kors användas af några religionssekter såsom prydnader på deras presters messdrägter och betalas ofta ofantligt högt, ehuru marknadspriserna för dem stå betydligt lägre än silfverräfvens. Vid pelsverksauktionerna i London säljas årligen omkr. 3,500 korsräfskinn, af hvilka de bästa betalas med omkr. 4 pd, medan hela försäljningsbeloppet öfverstiger 6,000 pd st.

Den röda räfven är den tredje i ordningen på vår lista. Omkr. 36,000 röda räfskinn försäljas årligen i London och priset varierar mellan 4-19 sh. Största delen af dessa skinn utföres till Turkiet, der de användas till kantning af kläder, men en stor del skickas äfven till Ryssland och Nordamerika, der de användas såsom foder.

I handeln betraktas dessa tre räfvar såsom tre olika arter, men det torde vara nästan intet tvifvel underkastadt att de äro endast varieteter af en och samma typ. Lägges ett svart räfskinn bredvid ett rödt, framträder färgskilnaden så tydligt, att man frestas anse dem tillhöra två olika arter, men går man in i en pelsbod och ser skinnen i hundratal hänga bredvid hvarandra på väggen, skall man säkert ändra åsigt, ty man finner der en sådan färgvariation med korsräfvens skinn som medelpunkt och den svarta och röda räfvens såsom ändpunkter, att till och med den mest öfvade kännare omöjligen kan med visshet säga till hvilken art han skall hänföra en stor del af skinnen. Antaga vi derför såsom riktig den åsigten att de alla tre tillhöra samma art, blir häraf en följd att den röda räfven eger följande tre varieteter:

n:o 1 med ljus, rödgul pels;

n:o 2 märkt med ett mörkt kors och för öfrigt af mera gulbrun färg;

n:o 3 med understundom nästan svart, men på andra tider med grå eller silfvergrå pels.

Indianerna i Amerika påstå äfven med bestämdhet att det ej är någonting sällsynt att se alla tre färgvarieteterna hos ungarne inom samma kull.

Få pelsklädda djur äro så svåra att fånga som räfven. Indianerna i norra och vestra Amerika begagna härtill fällor, som förses med lockbete och iordningställas med största noggrannhet. Hvarje fotspår i närheten af fällan utplånas, så att det ej må förråda jägaren, hvilken derför, när han aflägsnar sig efter att hafva gjort fällan i ordning, går baklänges och igensopar spåren med en qvast. Till lockmat användes vanligtvis en fågel eller kanin, men man får noga akta sig att ej vidröra den med fingrarne, ty eljest anar den sluge räfven oråd och undviker fällan. Djuret dödas i denna derigenom, att en tung stock nedfaller på dess rygg straxt bakom skuldrorna, när det vill taga lockbetet. De röda jägarne, *trappers*, tro, att om ett djur af hvars skinn man får pelsverk ej dödas ögonblickligen, mister skinnet sin glans, en tro som i flere större städer delas af de hvita vildar som äro nog grymma att flå lefvande kattor för att sälja skinnet åt bundtmakarne och som, när man förebrår dem deras grymhet, urskulda sig med att skinnen, då de mista glansen, falla betydligt i värde.

Digitized by Google

Indianerna flå skinnen af räfvarne på ett eget sätt, i det endast en liten skåra göres mellan bakbenen. Pelsen torkas derefter i solen och utspännes på ett enkom för detta ändamål tillhugget bräde.

Prärieräfven anträffas på de stora slätterna öster om Klippbergen i Nordamerika. Mindre än sina förut omnämnda bröder, öfverträffar han dem likväl betydligt i snabbhet, och äfven den bästa häst eller den mest snabbfotade vindthund kan ej upphinna honom, när han sätter åstad öfver de böljande prärierna, dessa vidsträckta slätter som, liknande stora gräsoceaner, bebos af oöfverskådliga hjordar af bisonoxar och tusen sinom tusen af dessa små räfvar, hvilka knappt hålla en aln mellan nosspetsen och svansändan. Ehuru de förekomma i så stor mängd, fångas endast få af dem, ty till pelsverksmarknaderna i London föras härifrån ej mer än omkr. 8,600 skinn.

Präriräfvens skinn är till färgen gråaktigt, hvilket gäller i synnerhet om rygg-, ben- och svanshåren. Ser man emellertid efter något närmare, t. ex. genom att blåsa hāren åtskils, så finner man att det är endast den nedra, närmast skinnet befintliga delen af dessa hår som har denna färg, då deremot den mellersta och öfversta delen af dem äro brungula. Buken är ljusgul, men på gamla räfvar nästan hvit. Svansen är endast 9-10 tum lång, benen korta, men starkt byggda, och på det hela taget tyckes djuret vara oproportionerligt långt i förhållande till sin höjd. Präriräfven har öfverhufvud taget mera likhet med korsakräfven än med någon annan amerikansk räf, och slående är i synnerhet likheten i deras hjernors byggnad, och det är mycket svårt att upptäcka något kännetecken som kan berättiga en distinktion mellan räfven på Nordamerikas prärier och korsakräfven på Tartariets slätter.

Präriräfvens föda är mycket olika. Än lefver han af råttor och mindre däggdjur, än kniper han sig någon fågel och för då hög diet, men när ibland tiderna blifva dåliga och visthuset är illa försedt, håller han tillgodo med gräshoppor och andra insekter. Kan han ej heller komma öfver sådana, så är han likväl ej ännu bragt till det yttersta; då den stackarn är utsvulten, rynkar han ej på nosen åt ens gammalt läder och sväljer med god smak skinnet af dödade djur med hår och allt. Präriräfven är på det hela taget tjuf i följd af både natur och yrke, och allt hvad han kan stjäla — dock väl tillmärkandes att det måste vara ätbart — försmår han ej. Binder man t. ex. sin häst vid ett träd och aflägsnar sig, glömmande att det finnes en passagerare som kallas präriräfven, så kan man vara säker om att, ifall en dylik finnes i närheten, vid återkomsten finna qvarlemnadt det stycke af repet som satt bundet om trädet för högt upp för att kunna nås af räfven, hvaremot sannolikt hästen sprungit bort — Gud vete hvart — med återstoden af repet minus det stycke som mickel tagit till lifs. Har man vidare lemnat efter sig sin sadel, sina mokassiner, kläder eller lifsmedel och ej lagt dem så att den fyrbente tjufven ej kan nå dem, så kan man vara öfvertygad om att räfven lägger beslag på dem, ty äfven om hans aptit är tillfredsstäld, skall han likväl smaka på allt, sönderrifva allt. Så stor är präriräfvens slughet, att han ibland bemäktigar sig lockbetet i fällorna, utan att böta derför med lifvets förlust. Han gör ofta mycket långa ströftåg från sin håla, den han vanligtvis har i någon brant backe vid en flod eller bäck, och man kan derför aldrig vara säker för honom, äfven om man vet att han ej bor i grannskapet. Honan framföder i April 4-6 ungar.

Den gråa räfven finnes i stor mängd nästan öfverallt i östra delen af Förenta staterna; äfven i Texas och Oregon påträffar man honom, ehuru likväl ej så ofta. Hans största längd är omkr. 26 tum, undantagandes svansen som är omkr. 14 tum lång. Det är svårt att säga huruдan färgen egentligen är, då djurets pels skiftar i både svart, hvitt, rödt och brunt, men den mörkgrå färgen är likväl förherrskande, åtminstone längs ryggens midt. Omkring halsen öfvergår denna färg till kanelgult, som återfinnes äfven på hufvudet, benen och buken. Den gråa räfven är mycket skygg och listig samt derför svår att fånga.

Vi komma nu till den sista räfart som lemnar sin tribut till skinnvarumarknaden, polarräfven. Från detta djur förskrifva sig med all säkerhet de s. k. blå och hvita räfskinnen, ehuru många ända in till senaste tiden velat skilja mellan tvänne arter med hvar sin färg.

Polarräfven finnes öfverallt i länderna omkring Norra ishafvet, såväl i Europa som Asien och Amerika. Hans förnämsta föda utgöres af fåglar och harar, men i synnerhet af fisk och skaldjur, som han fiskar vid hafsstranden då ebben inträder. Han är en utmärkt simmare och träffas icke sällan på öar som ligga långt från kusten; dock är det endast i nödfall han uppsöker vattnet. Om vintern lefver han till större delen af bär, då isen hindrar honom att fiska. Han är mindre rädd och försigtig än de andra räfarterna och derför ej så svår att fånga. De fällor hvaraf grönländarne begagna sig för detta ändamål äro af en mycket enkel konstruktion och antingen bildade af endast flata stenar (hvaribland en anbringas så att den nedfaller och dödar räfven) eller också derjemte försedda med ett fallbräde som tillsluter ingången, när djuret griper lockbetet, som vanligtvis består af död fisk eller fågel.

Båda slagen, de hvita och blåa räfvarne, lefva tillsammans och para sig, och man kan se hvita honor med blåa ungar och tvärtom, liksom äfven bägge färgerna finnas hos olika ungar af samma kull. De hvita synas likväl vara till antalet öfverlägsna.

De blåa räfvarnes skinn stå i värde betydligt öfver de hvitas. Ju mörkare de blå äro till färgen och ju längre deras hår äro, desto dyrare äro de äfven, och mången gång hafva prima skinn af denna sort blifvit betalade med ända till 60 rdr stycket. Endast skinnen af de räfvar som fångas eller dödas under perioden November—Mars anses på Grönland tjenliga att säljas, ty under sommarmånaderna äro skinnen korthåriga och af en matt gråblå färg. Bästa pelsverket gifva vanligtvis skinnen af de räfvar som fångas i fällor, då deremot de som fås när djuren skjutas ofta äro mycket skadade.

I medeltal producerar Grönland årligen omkr. 1,500 blåa och omk. 800 hvita räfskinn, af hvilka de flesta komma från landets södra och mellersta del. Grönländarne begagna sig ej af skinnen, men hålla under svåra år ofta tillgodo med räfvens kött.

Digitized by Google

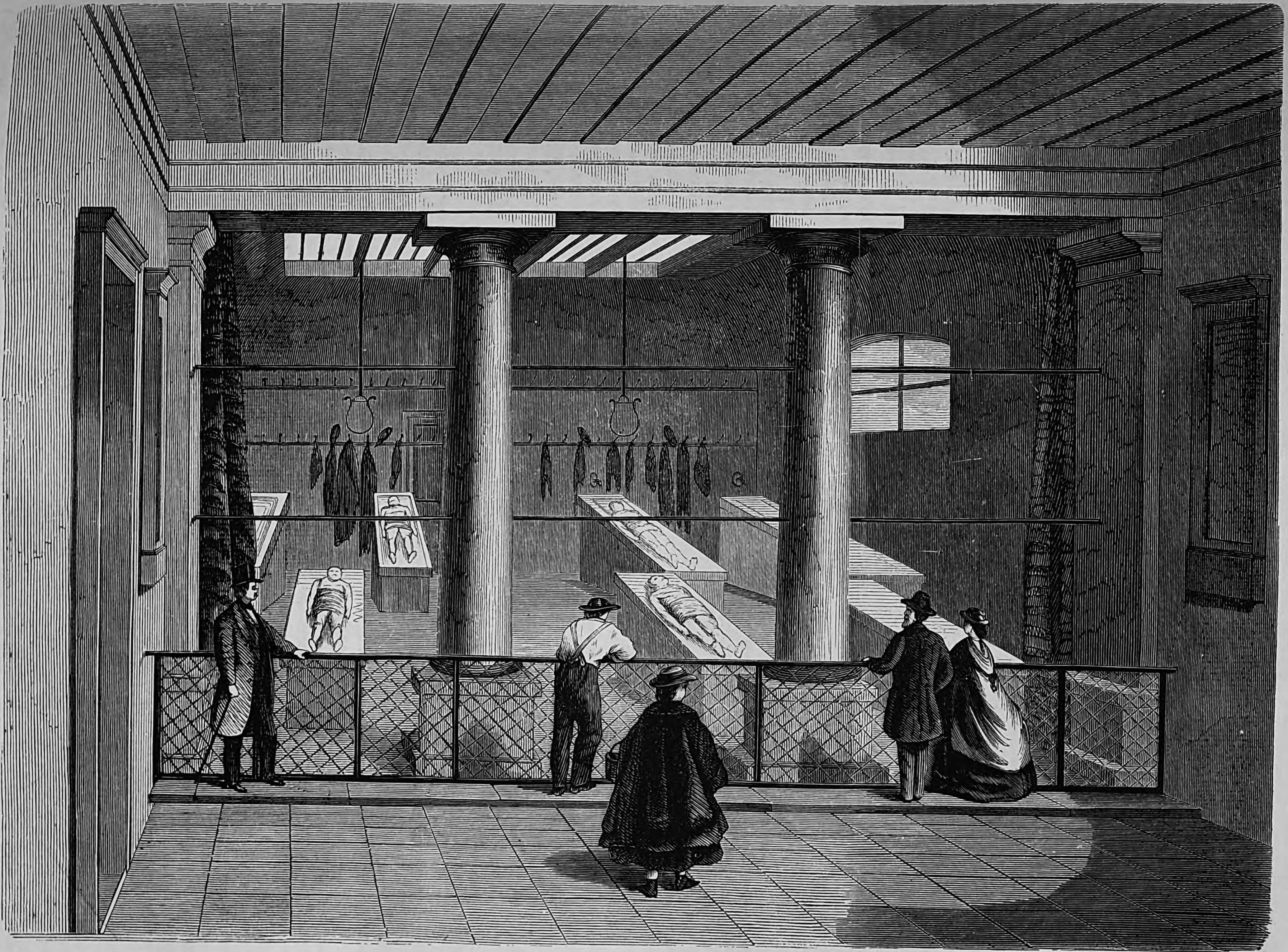

Det inre af La Morgue i Paris.

Digitized by Google

Digitized by Google

La Morgue.

Efter "Once a Week".

(Med illustration.)

Det andra kejsardömet tyckes hafva fått i sitt hufvud att bygga om hela Paris; det har ock flyttat *La Morgue*. Den hemska byggnaden lemnade 1865 den ståtliga *Boulevard de Sébastopol* och förlades då bakom kyrkan *Nôtre Dame* i östra delen af La Cité. Det nya La Morgue är till sitt inre inredt på nästan samma sätt som det gamla.

Man vet ej med säkerhet orsaken till uppförandet af denna hemska byggnad, och sjelfva namnet har gjort fornforskarne mycket hufvudbry. Ordet "morgue" betydde förut "ansigte" eller, kanhända rättare, "anletsdrag". I det gamla Paris' fängelser fanns förr ett litet rum, dit hvarje nykommen fånge infördes för att synas af fångvaktaren; detta rum började sedermera med anledning deraf kallas *La Morgue*. I de öfriga fängelserna upphörde så småningom detta bruk, men bibehölls ännu någon tid i Châteletfängelset. I ett mörkt, fuktigt och qvaft rum kastades om hvarandra liken af de personer som blifvit mördade eller tagit lifvet af sig sjelfva och fingo ligga der tills de igenkändes af vänner och slägtingar, hvilka infunno sig med lyktor i händerna för att söka rätt på någon saknad anförvandt. Med tiden infördes åtskilliga förbättringar. Liken lades i rader på ryggen, och allmänheten fick nöja sig med att betrakta dem genom en i dörren anbragt ruta.

Revolutionen, som omstörtade så mycket, lät likväl La Morgue stå qvar; dess namn förekommer ej så sällan i dessa tiders historia och bevarar minnet af några bland den tidens hemskaste tilldragelser. Pöbeln bemäktigade sig den gamle Foulon, hvilken påstods hafva sagt att folket, i stället för att pocka på bröd, kunde äta gräs; hans hufvud bars på en stång genom gatorna, sedan man stuckit gräs i dess mun; den lemlästade kroppen skickades till La Morgue.

Emellertid uppgjordes försåtliga planer mot det gamla bårhuset. Jean-Pierre Chaumette eller, som han hellre hörde sig kallas, Anaxagoras, hvilken påfann förnuftsgudinnans dyrkan och lagen mot "De misstänkta", var ett mångsidigt och uppfinningsrikt hufvud. Han ville hafva det *fria* franska folket *tvunget* att gå i träskor och äta potatis; detta hans förslag gick likväl ej igenom, men innan han blef misstänkt och beröfvad sitt oroliga hufvud, fick han likväl tid att fara ut mot La Morgue, denna "vämjeliga inrättning, grundlagd af furstar och ovärdig ett fritt folk"; i dess ställe borde uppföras en rymlig, ljus och snygg byggnad med vattenrännor och en ordentlig organisation. Först elfva år derefter sattes Chaumettes plan i verket, och det nya bårhuset öppnades den 1 Fructidor vid *Le Quai de Marche-Neuf*. Tid efter annan undergick det några förändringar; 1830 ombyggdes och utvidgades det samt reparerades fem år senare, men stod derefter i oförändradt skick, tills det för omkr. 6 år sedan nedrefs. Det nya La Morgue är, som sagdt, inrättadt nästan liksom det gamla, och lemna vi af det senare följande kortfattade skildring:

När man på vägen till Nôtre Dame hade uppnått den till ön förande bron, varseblef man en låg, dyster byggnad, hvars breda port stod på vid gafvel och för den besökande blottade ett stenlagdt inre. Äfven på den tid af dagen då alla voro i full verksamhet sågos der en mängd menniskor, karlar och qvinnor af alla åldrar och stånd, gå ut och in. Endast sällan kunde man af dessa menniskors utseende sluta till hvad man skulle få se. Der syntes tjensteflickan med sin korg på armen, den bluskläddde arbetaren som nu hade några minuters ledighet och mödrar med små barn. Slutligen gå ett par bort från fönstret och några andra tränga sig fram dit. Derinne ser man tio stora stenbänkar, fem i hvarje rad; en, två eller möjligen tre af dem äro upptagna, för det mesta de i andra raden, der de drunknade utläggas, ty Seinen är etablissementets hufvudleverantör. Der ligga de under skinntäcken och belysas af den ofvanifrån infallande dagern. Öfver stenbänkarne sitta radvis upphängda de kläder liken haft på sig då de ditfördes. Kläderna gömmas flere månader efter begrafningen för att om möjligt kunna tjena till ledning vid bemödandet att igenkänna liken. På väggen midt emot är uppslaget ett plakat, hvari hvar och en anmodas att bidraga med upplysningars anskaffande. Uppmärksamheten fästes med stor ifver derpå att man endast behöfver anmäla sig på kontoret samt att det icke kostar något.

Till höger om ingången sitter en bokförare. Har väl någon protokollist i hela Europa ett sådant protokoll som han? Knappt nog poliskommissarierna i London, som likväl kunna glädja sig åt en vida större omvexling. Denne man skall icke blott nedskrifva allt möjligt som man kan veta om de funna liken, utan äfven mottaga och, så vidt möjligt är, besvara alla de bref med förfrågningar som ingå till La Morgue.

Innanför hans kontor är obduktionsrummet, och bredvid detsamma ett annat hvari står en svart kärra; härifrån föras liken nattetid till grafven. Der finnes vidare ett badrum hvarest liken rentvättas, ett torkrum för de drunknades kläder samt ett för betjeningen, som dag och natt skall vara färdig att i detta sorgliga hus införa nya gäster.

Så såg det gamla La Morgue ut. Det nya, bakom Nôtre Dame belägna består af ett midtelparti med två längre flyglar. Man går in i midtelpartiet genom tre breda, hvälfda dörrar och inträder i ett med stengolf försedt rum som egentligen är afsedt för de besökande. Golfvet der är belagdt med grå sten, taket bekládt med ljusbrunt trä med omvexlande matta och blanka ränder. På väggarne har man uppsatt taflor, hvarpå med röda bokstäfver af polisprefekten lemnas alla de upplysningar man kunnat erhålla om de döda.

En mellan två fristående pelare och sidoväggarne anbragt glasvägg skiljer det yttre rummet från midtelpartiet, som utgör det helas kärna, den skådeplats der det moderna Babels elände uppenbarar sig i sin mest afskräckande gestalt. Högst upp på väggarne anbragta dragfönster lemna tillträde för ljus och frisk luft, som äfven i sned riktning inströmma genom fem i det hvälfda taket befintliga fönster. Från den i rummets bakgrund befintliga väggen nedfaller ett kallt regnbad öfver liken, som derigenom hållas rena. På lika afstånd från hvarandra stå sex bänkar af mörk marmor; på dem läggas liken efter dem som genom olyckshändelse omkommit på gator eller offentliga platser; de mördade eller drunknade som antingen i följd af juridisk undersökning måste utställas en längre tid eller som redan öfvergått till förruttnelse läggas på de andra sluttande bänkarne. Innanför detta rum ligger "receptionslokalen", dit liken först inbäras för att "göra sin toalett", som det heter på La Morgue-språket; vidare finnas der ett likrum och en obduktionssal, hvari man för att aflägsna den olidliga stanken uppsatt tvänne förbränningsapparater som ständigt hållas i gång och rena luften. Andra afdelningen har både bad- och torkrum samt ett för de oigenkändas kläder, som gömmas der minst ett helt år. En noggrann numrering och protokollsföring utmärka detta etablissement, som lemnar ingenting öfrigt att önska — inom sin art. Hvad särskildt beträffar likens igenkänning, ha betydliga framsteg skett: förr igenkändes knappt två tredjedelar, nu deremot sju åttondelar eller mer. De flesta liken inlemnas om dagen, största antalet är af personer mellan 20-50 år; äro de aflidne äldre, måste de i allmänhet anses hafva plötsligt dött utom hus. Flertalet af de drunknade

Digitized by Google

anses vara sjelfmördare, då det är ytterst sällan någon genom olyckshändelse omkommer i Seinen. Sålunda visar La Morgues statistik att af inemot 3,000 personer 1,800 varit sjelfmördare, 650 hafva omkommit genom våda, omkr. 30 blifvit mördade och ungefär 400 hafva aflidit genom plötslig naturlig död.

Enligt La Morgues protokoller begås sjelfmord 4½ gång oftare af män än af qvinnor; de flesta föröfvas i åldern mellan 20-30 år, och mest bland sömmerskor, arbetare och soldater. Två tredjedelar af männen föredraga att dränka sig, dernäst i ordningen komma hängning och skjutning; af qvinnokönet är det fem sjettedelar som dränka sig, af resten störta sig de flesta ned från höjder eller taga lifvet af sig genom kolos. De allmännaste orsakerna till sjelfmord äro fattigdom, penningeförluster, lefnadsströtthet, oordentligt lefverne, husliga sorger och olycklig kärlek. Sistnämnda orsak drifver en sjettedel af qvinnorna, men endast en sjuttondel af männen att beröfva sig lifvet. April, Maj, Juni och Juli äro de månader af året då sjelfmord oftast begås; i November, December och Januari äro de deremot sällsyntast.

Ett lik som väcker misstanke om att ett hemskt mord blifvit begånget lockar hela Paris till La Morgue. Vid sådana tillfällen infinna sig der högtuppsatte män och förnäma damer, och lysande åkdon stanna utanför den hemska lokalens port. Svårligen kan man tro att La Morgues protokoller skulle kunna gifva stoff till en fars, men en författare har likväl lyckats deri. I medlet af förra århundradet hemförde en resande från Egypten bland andra märkvärdigheter äfven en mumie. Från Fontainebleau kom han till Paris i en båt, men olyckligtvis qvarlemnade han i den sin i en kista förvarade mumie. Kistan öppnades, man såg mumien och trodde med anledning af dess hemska utseende att ett förfärligt mord blifvit begånget. Då mumiens egare återvände för att hemta sin skatt, blef han fängslad. Efter mycket trassel och bråk kom slutligen sanningen i dagen, men mumien hade hamnat i La Morgue, och innan den kunde utfås af egaren, måste denne iakttaga alla de formaliteter som anstalten påbjuder.

I hela denna hemska exposition ligger något förfärligt, som fransmännen ej heller äro blinda för, men fördelarne uppväga skuggsidorna. Mest har man klandrat den omständigheten att La Morgue är beläget på en mycket trafikerad plats, men just deruti ligger en fördel. Två tredjedelar af liken igenkännas af händelsevis förbigående personer, och är det i synnerhet om måndagen, arbetarnes fridag, lika många lik igenkännas som under hela den öfriga delen af veckan. Dessutom upptäckas icke så få brottslingar i La Morgue. Det är ett faktum att de flesta mördare begifva sig dit för att se om deras offer ligga der. Af denna omständighet begagnar sig polisen, hvars agenter alltid finnas bland åskådarne och noga gifva akt på deras åtbörder och minspel.

Nästan dagligen mottager La Morgue ett lik, och de flesta hittas i Seinen.

Esbekiehplatsen i Kairo.

(Med illustration.)

Egyptens hufvudstad har på senare tiden ofta varit ett mål för resande europeer och torde blifva det i ännu större grad, då den nuvarande vicekonungen gör allt för att der införa europeiska seder och bruk. Härtill kommer äfven att Kairo är icke allenast en af söderns största, utan äfven en af dess vackraste städer. Beläget vid foten af Mokattamberget och på alla sidor omgifvet af palmgrupper, herrliga trädgårdar och gröna fält, bildar det med sina grågula hus, bländhvita palatser och smäckra minareter en äkta österländsk tafla. Stadens inre, oregelmessigt byggda del gör, lika litet som alla Orientens städer, ett gynsamt intryck; gatorna äro trånga och krokiga, husen låga och oansenliga och bland dem likna många i följd af sina tillgallrade fönster och sitt osnygga utseende mera ruiner än boningshus. Men de större gatorna med sina försäljningslokaler, verkstäder, judiska spisanstalter och kafeer utgöra en liflig och skiftande tafla. Stora fruktbodar med hela små berg af oranger, ananas, torkade fikon och dadlar taga sig förträffligt ut; juvelerarebutiker, hvari äro exponerade fantastiskt formade arm- och halsband, ringar och örhängen, hufvudprydnader med guldmynt och andra småsaker ådraga sig de förbigåendes uppmärksamhet, hvarjemte trafiken här är särdeles liflig.

Synnerligen angenämt är det intryck man efter en promenad genom den gamla staden får af det s. k. Frankiska qvarteret. Der reser sig en rad palatslika hus i italiensk stil, och der ligger äfven den på vår plansch återgifna Esbekiehplatsen. Beskuggad af höga träd, löper der en gata, vid hvilken för det mesta greker och italienare inrättat sina kaffehus, hvarest den ädla drycken utskänkes på europeiskt sätt. Äfven sorbet, limonad, mandelmjölk och i synnerhet vin försäljas i dessa lokaler, och på köpet får man höra en allt utom vacker musik. Efter att hafva tagit i betraktande Kairos märkvärdigheter, såsom citadellet, paschans palats, den för sin helgjutna saraceniska arkitektur berömda Sultan Hassans moské, bazarerna och kalifernas grafvar, känner man behof af att söka hvila i hotellet *Pyramide* och från dess fönster betrakta Kairos brokiga och stojande gatulif. De vexlande drägterna och fysionomierna förflytta åskådaren in i en af sagorna i "Tusen och en natt". Liksom på en lysande maskerad, mötes ögat här hvarje ögonblick af nya föremål: förnäma egyptier i hvita, röda och gröna turbaner, himmelsblå, orangebruna, röda, hvita, svarta, brunhvita strimmiga kaftaner, mångfärgade bälten, smakfullt broderade västar och röda eller svarta och gula skor; dyrbart klädda paschor och beyer på frustande hästar; vid sidan af dem trasiga fellah'er i blåa blusar, tiggande gubbar och barn; soldater i hvita drägter; tatuerade fellahqvinnor och förnäma damer, som i ljusröda, ljusgröna eller svafvelgula sidenkläder och med beslöjade ansigten promenera i all maklighet eller rida på åsnor. I brokigt hvimmel röra sig förbi betraktaren: turkar med en hel arsenal af dolkar och pistoler i bältet, öknens beduiner med sitt långa svarta hår, utstyrda haremslafvar och grinande negerfysionomier, tiggande dervischer med besynnerliga sockertoppshattar, stripigt skägg och trasiga kläder, protestantiska missionärer med hvita kragar, grekiska och turkiska Mekkapilgrimer, kolsvarta, hvitklädda abyssinier, ryttare på hästar, åsnor och höga kameler; förgylda åkdon och långa rader af med varupackor lastade kameler o. s. v.

Larmet på gatorna är olidligt. De framför vagnarne springande löparne skrika sitt: *guarda, guarda!* och dermed blanda sig åsnedrifvarnes och köpmännens rop. I gatuhörnen tillkännagifva mäklarne sin närvaro genom ett oafbrutet ringande, simpla araber gräla med hvarandra, men öfverröstas af bullret från de fyrspända omnibusarne och tvåhjuliga indiska postvagnarne. Bedöfvad af detta mångskiftande och böljande hvimmel, kan främlingen ej annat än önska komma till ro efter dagens ansträngande sysselsättningar.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

dollars och cents, men hvita barn köpas på samma sätt som ett skålpund kaffe eller ett stop mjölk. Qvinnor hvilka genom någon anledning råkat blifva mödrar i olaga tid bruka med stor lätthet befria sig från sitt eget kött och blod för att aldrig mer återse detsamma — *full surrender*, såsom det står i annonserna. Modren vinner härvid ingenting annat än att hon blir befriad från en tryckande börda, ty penningar får hon endast högst sällan; dessa stanna nämligen i fickorna på de «qvinliga läkare» hvilka tjenstgöra såsom medlare vi adoptionsakten. Då det möjligen kan intressera läsaren att lära känna huru dessa annonser äro skrifna, meddela vi här några prof deraf:

«Ett vackert och knubbigt flickebarn med blåa ögon och blått hår, fyra månader gammalt och födt af friska föräldrar, kan genast få adopteras.»

«Ett just nyss framfödt, ovanligt stort gossebarn med välformade lemmar och vackra anletsdrag (!) kan genast få adopteras.»

«En liten smäktande blondin om sju månader, med becksvarta ögon och ett förtjusande litet födelsemärke på venstra kindbenet, öfverlemnas till adoptering åt något bergadt folk.»

«En pigg, välfödd gosse, son till intelligenta föräldrar, 3½ månad gammal och välbildad, kan nu genast få adopteras.»

«Ett åtta månader gammalt flickebarn (svart hår, bruna ögon), hvilket redan har sju tänder och kan sitta för sig sjelft, kan få adopteras o. s. v., o. s. v.

Barnlösa makar hafva sålunda, såsom man ser, tillfälle att välja. Största efterfrågan röna likväl blondinerna, hvartill orsaken förnämligast torde vara en efterdyning af den vid våra teatrar för någon tid sedan grasserande blondindyrkan. Blåögda barn äro likaledes mycket begärliga, i synnerhet om de äro brunetta; för sådana små varelser betalas stundom 500 dollars.

Denna *baby*-affär är afskyvärd, men man kan ej undertrycka densamma. Det är i alla fall bättre att ett barn bortsäljes än att den stackars varelsen misshandlas eller svälter. I detta hänseende är *barnhandeln* ett steg framåt till ett bättre från barnamord, ehuru man kan befara att de affärsdamer som sysselsätta sig med den förra ej äro så alldeles främmande för det senare.

Föhnvinden är en bland dessa egendomligheter hvarpå Alperna hafva så stort öfverflöd och motses af innebyggarne i dessa trakter med blandade känslor. Om våren tvingar den visserligen snö och is att smälta och framlockar den första grönskan, och om hösten torkar den inom några få timmar det slagna gräset, medan den framstormar så vildt, att alpbonden deraf fått talesättet: att den gode guden och solen ej göra någon rik, om föhnvinden uteblifver, men dessa dess goda egenskaper äro tyvärr förenade med åtskilliga förstörande, hvarpå schweizarne kunna anföra talrika exempel. 1 Maj 1861 uppträdde den såsom mordbrännare i Glarus, samma vår förorsakade den på Bodensjön och våren derefter på Wallenstädtersjön stora olyckor och förstörde 1863 flere byar vid S:t Gotthard.

I alplandet mellan Montblanc och Oertler synes den känna sig bäst hemmastadd; den är brännande het och torr samt störtar sig, kommande från söder, brusande och rasande ned öfver Alptopparne.

Hvarifrån den härstammar har man ännu ej blifvit ense om. Escher von der Linth anser att den kommer från Sahara, hvilket påstående bestrides af professor Dove; ty en derifrån kommande luftström skulle på grund af jordens roterande rörelse snarare träffa Balkan-halfön eller Mindre Asien, och af denna anledning menar han att föhnvinden uppspringer längre bort åt vester, i Atlantiska oceanen. Mellan dessa mot hvarandra stridande åsigter har prof. Dufour i Lausanne, hufvudsakligen stödjande sig på öfver föhnstormen den 23-24 September 1866 gjorda observationer, uppstält en medlande teori, den nämligen att en frisk sydvestlig luftström söder om Alperna förenar sig med en östlig och såsom föhnen störtar sig ned öfver Alptopparne. På alla schweiziska meteorologiska stationer öfver hvilka föhnvinden frambrusade sjönk barometern 5-8 millimeter, och termometern steg mellan 6-9°, under det vid de italienska stationerna rådde fullkomlig vindstilla och någon förändring ej kunde spåras i dessa riktningar. På dessa grunder, som ytterligare utvecklas, anser Dufour föhnvinden ej vara någon sunnanvind — sirocco — utan en blandad sydostlig och sydvestlig, som, då den från de tunnare luftlagren nedtränger i de tätare, komprimeras och dergenom blir både varm och torr.

Äfven de meteorologiska förhållandena i Algier skulle, enligt Dufours åsigt, nämnde dag hafva talat för hans teori.

Hur har namnet föhn uppkommit. På gamla kompasser finner man Phœnix eller Phœnizias såsom namn på den från sydost till söder blåsande vinden — Romarnes *Euronotus* — och således hvad vi nu kalla s. s. ostpassaden, men denna luftström torde svårligen hafva något att skaffa med den som nu kallas föhn.

Det amerikanskt-geografiska och statistiska sällskapet hade sitt årsmöte i Newyork den 25 Januari. Ordföranden, domaren Daly, höll dervid ett tal, i hvilket han uppräknade följande fakta som göra 1869 till ett märkvärdigt år i geografiens historia: 1) Det Atlantiska hafvets förening med Stilla hafvet medelst jernvägen genom Nordamerika. 2) Fullbordandet af Suez-kanalen. 3) Undersökningen af och upptäckter i det sydöstra Afrika och östra Mellanafrika. 4) Den kunskap man fått om att klimatet i polartrakterna i en mycket aflägsen tidpunkt liknat det klimat som nu finnes i polartrakterna. 5) De märkvärdiga resultat som erhållits genom undersökningar i verldshafvet, hvilka visat att det finnes djurlif på sådana djup, der man skulle ha trott att allt lif vore omöjligt. 6) De mycket allmänna jordbäfningarne, märkvärdiga på grund af deras utbredning öfver jordklotet och deras inträffande i trakter der man i mannaminne icke har observerat några sådana. 7) Bergens dragningskraft, upptäckt genom pendelexperimenter som under sistlidet år företagits vid observatorierna på Himalaya. 8) Upptäckten att med tillhjelp af spektroskopet bestämma stjernornas sjelfrörelse, och af det faktum, att hela stjernsystemets fysiska och kemiska byggnad är identisk. 9) Uppfinningen af en sig sjelf reglerande kompass, hvarigenom äfven hvarje skeppets rörelse kan upptecknas och bevaras från början af resan till dess slut. 10) Upptäckten af träd af utomordentlig höjd och storlek i Australien, så att ett af dem är 69 fot i omkrets. 11) Upptäckten af kollager som sträcka sig genom hela Nya Zeeland, och fyndet af kol vid stränderna af Kaspiska hafvet. 12) De antropologiska undersökningarne i Europa, Asien och Afrika, hvilka bidragit att belysa jordens äldste invånares kroppsbyggnad, lefnadssätt och seder. 13) Det amerikanska skeppet «Congress'» segling genom och räddning undan en cyklon i Atlantiska hafvet under förhållanden som betydligt bidraga till kännedomen af detta förfärliga fenomens bildningstid och rörelse.

På Arabiens södra kust ligger på 1 mils afstånd från staden Aden den stora hamnen *Steamer-Point*, hvilken alltid besökes af de stora på indien seglande ångbåtarne. På de utefter stranden befintliga kullarne som bestå af torra vulkaniska bergarter hafva stadens förmögnare invånare uppslagit sina bostäder, och på sjelfva stranden hafva persiska köpmän uppslagit en lång rad af bodar, till dem sluter sig en arabisk by, för garnisonens räkning äro uppförda vackra kaserner, hvartill kommer ett värdshus och två hospitaler; en på långt håll synlig kyrka reser sig öfver det hela. Staden *Aden*, förmodligen uppkallad efter Dadan, Hams sonsons son och med byggnader från romarnes tid, var före upptäckten af sjövägen till Ostindien en hufvudstation för handeln mellan Indien och Kina å ena sidan samt å andra sidan Vesterlandet, men förlorade efter 1498 denna sin betydelse och led stora förluster under Portugals krig mot Indiska oceanens kustinvånare. Intill 1835 var Aden säte för en oberoende arabisk sultan; derefter kom det i engelsmännens händer, hvilka der först förlade en koldepot, men inom kort, då staden var starkt befästad, deraf togo sig anledning att besätta detta Röda hafvets Gibraltar (stormadt den 9 Januari 1839) och godtgöra sultanen genom en årlig ränta. Aden ligger i en dal som omgifves af lodräta, skrofliga och nakna klippor, dess hvitrappade stenhus, dess handelsbodar hvilka alla hafva samma höjd, dess två gator och torg samt vackra trädgårdar (som likväl ej kunna anläggas annorstädes än der en sistern finnes) — allt detta påtrycker den en angenäm, europeisk pregel. Bland Adens byggnader utmärker sig den katolska kyrkan, som genom pelarrader indelas i tre skepp med skönt smyckade altaren och ett harmonium; bredvid kyrkan äro uppförda presbyteriet, nunneklostret med tillhörande skola och ett ännu ej befolkadt munkkloster. Den trånga, klippuppfylda och blott 1 mil långa dalen, der om sommaren hettan är olidlig öppnar sig endast mot hafssidan; de omgifvande bergen äro befästade både genom natur och konst, en lång tunnel leder till den öfver hafvet sig resande hufvudfästningen, hvilken är försedd med bostäder för europeerna, tyghus, exercisplats, en stor sötvattenreservoar och en maskin för sötvattnets distillering och vid hvars fot ligger «Lilla hamnen» med sina magasiner, sitt tullhus och några Somâlis- och arabhyddor. De här boende araberna äro fattiga och okunniga, men likväl arbetsamma; de sysselsätta sig med att af säf fläta hvarjehanda saker; utom araberna finnas i Aden en mängd somâlis, hinduer och judar (2,000); främlingar komma och resa sin väg oupphörligt. Inallas har Aden nu 40,000 invånare; Marco Polo uppgifver att det under medeltiden hade 360 moskeer och 80,000 invånare, hvilken siffra 1835 nedsjunkit till 1,000.

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Andra årgången, 1870.

Den första årgången af vår tidskrift är nu afslutad, och innehållsförteckningen visar hurusom vi bemödat oss att lemna våra läsare ett urval af intressanta ämnen inom det område, som låg innanför den ram, vi vid början af vårt företag hade utstakat för oss.

Den ifver, som de stora kulturfolken fortfarande utveckla i fråga om upptäcktsfärder, den rikedom på väl skrifna skildringar af pågående eller fullbordade resor och de talrika utländska skrifter, som sysselsätta sig med hithörande meddelanden, gifva oss en, snart sagdt, outtömlig källa att ösa utur.

Vi äro derför äfven öfvertygade att, då vi nu anmäla en ny årgång af denna tidskrift, vi med trygghet kunna åt våra läsare utlofva en text, alltid bestående af underhållande och lärorika artiklar, som skola afhandla

nyare resebeskrifningar, skildringar af de olika folkens seder och kulturlif samt uppsatser öfver intressantare företeelser inom djur- och växtverlden.

Men på det ännu mera omvexling må inträda uti innehållet af NÄR OCH FJERRAN, ha vi beslutat att från och med denna 2:dra årgångs början utvidga vår plan derhän, att nu äfven komma att intagas

Porträtter och Lefnadsteckningar

af ryktbara samtida,

såväl svenskar som utlänningar, samt stundom äfven **bilder ur dagens historia,** prof af **skön konst** uti afbildningar af utmärkta taflor m. m. och uti textafdelningen artiklar af **bildande, upplysande och roande beskaffenhet uti hvarjehanda ämnen.**

Bland porträtter af ryktbara samtida, sålunda ämnade att införas i årgången af vår tidskrift, vilja vi här nämna:

Elias Fries.	Don Juan Prim.
Anders Retzius.	Ferdinand de Lesseps.
Joh. Henr. Thomander.	Grefve Bismarck.
Joh. Fr. Höckert.	Rossini.
Fredrika Bremer.	Meyerbeer.
Adolf Tidemand.	Gustave Doré.
Christoffer Hansten.	Thackeray.

Antalet af *illustrationer* kommer äfven att ökas sålunda, att medan den första årgången innehåller **55**, skall den för innevarande år erbjuda sina läsare omkring **100** träsnitt.

Priset skall dock derför **icke ökas**, utan förblifver fortfarande vid förutbetalning detsamma som hittills, nemligen för hela årgången, innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text samt tillhörande illustrationer, endast **6 Rdr.**

Prenumeration emottages i alla rikets boklådor samt på alla postkontor med tillägg af 50 öre i postförvaltarearvode för årgången.

Stockholm. Alb. Bonniers Boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

4:de häftet. Andra årgången. April 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Fjerde häftets innehåll:

William Makepeace Thackeray (med porträtt).
Ett besök i Konstantinopel af Alfred Flinch (med 2 illustrationer).
Ur abyssiniernas krigarlif (med 3 illustrationer).
En brunnskur i Carlsbad 1869 af Thure. (Forts. och slut.)
Vattenpesten.
Stilla hafs-jernvägen och dess område efter J. Sommerfeldt (med 3 illustrationer).
Ön Ascension och S:t Georgsstaden (med illustration).
Luxemburg (med illustration).
Den heliga grafvens kyrka i Jerusalem (med illustration).
Onié och Oniym (Indiansk saga.) På omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Onié och Oniym.

(Indiansk saga.)

I Bäfverlandet bodde fordom en gammal man Eltchellekonyé med sina två sonsöner Onié och Oniym. En dag sade den gamle till dem:

— Barn, jag är gammal vorden, jag vill snart uppsöka andarnes land; det land hvari vi lefva har blifvit fattigt, ty den gode anden har öfvergifvit det och alla de vilda djuren hafva försvunnit. Efter min bortgång skolen I dö af hunger, om I ej gören hvad jag säger er.

Gossarne afvaktade under tystnad hvad deras farfader skulle yttra.

— Sen till att I hållen ert ord, förmanade gubben, hvar I än ären; tagen nu kanoten och gån ut på jagt, men återvänden aldrig mer hit.

— O, jaga oss ej bort, farfar!

— Jag har sagt er att I måsten hädan.

— Men hvarför, farfar!

— Det vet endast den gode anden; han har beredt ett land åt dem som lyda honom. Kommen ihåg hvad han befaller er. Frågen aldrig «hvarför?«, mina kära barn, farväl.

Ynglingarne drogo nu bort med sina bågar och pilar samt fångade på tredje dagen två små gäss, hvilka de ämnade slagta dagen derpå. Men under sin sömn hörde de en röst säga: «Spänn gässen för er kanot!« De gjorde så och seglade i tre dagar för gynnande vind, tills de kommo till en stor sjö, hvars motsatta sida de ej kunde skönja.

— Ack, vi skola aldrig mer återse vårt land, sade de suckande; det var säkert den onde anden som uppmanade oss att spänna gässen för kanoten.

Just i samma ögonblick de sade detta varseblefvo de den motsatta stranden, men den såg ut att vara vild och naken; ej ett träd eller grässtrå kunde upptäckas — endast sand och åter sand.

— Här skola vi dö af hunger, klagade de och insomnade under strida tårar, men i sömnen hörde de en stämma som sade: «Slagta gässen och ät upp dem.« Då de vaknade, sågo de till sin förvåning fåglarne komma flygande och sätta sig bredvid dem, hvarvid de inom en kort stund blefvo fullvuxna. Ynglingarne slagtade gässen och lade sig åter ned att sofva. «Brännen upp kanoten,« hördes rösten ånyo säga, «och fortsätten er färd.«

De gjorde som anden befalt och vandrade vidare, tills de påträffade några djupa fotspår som tycktes vara efter jättar, och medan de grubblade öfver hvad detta kunde betyda, sågo de en stor *vigvam* (hydda), utanför hvilken jättens barn lekte.

— Mamma, utropade de, se hvilka vackra små män!

I detsamma kom jättens hustru ut och bad vänligt Onié och Oniym att komma in. Jätten sjelf var ute och fiskade, men kom snart hem — en ofantlig rese, tre gånger så stor som vanliga menniskor — men då han hörde barnen göra sig lustiga öfver de små männen, sade han i förebrående ton:

— Har jag icke ofta sagt er att från den uppgående solens land en gång skola komma några små hvita män som den gode anden beskyddar, liksom oss, och som skola blifva stamföräldrar åt en ny slägt?

De bägge bröderna dröjde hos honom, hvarefter han en dag sade till dem:

— Nu är tiden inne att I gån dit den gode anden vill föra er och, fortfor han, upplyftande dem en i hvar sin hand, sen dit, — der ligger edert förlofvade land. Sedan gaf han dem en kaka, tillagad af torkad fisk och kött, äfvensom båge och pilar. — Ät aldrig upp hela kakan, tillade han, och om en pil försvinner, så söken icke efter den.

— Hvarför icke? sporde ynglingarne.

— Frågen aldrig «hvarför?« svarade jätten. — Farväl.

Så fortsatte de muntert färden. Kakan var hvarje morgon åter hel sedan de den föregående dagen ätit af den, och de pilar de bortsköto återvände alltid till kogret. Slutligen varseblefvo de en flock åkerhöns, hvilka de började skjuta på för ro skull, men dervid hände sig att en af Oniyms pilar fastnade i en trädgren alldeles ofvanför deras hufvuden.

— Broder, du är större än jag, sade Oniym, tag ned min pil.

Men Onié kunde ej nå den, och då han steg upp på sin broders skuldror, tycktes pilen flytta sig lika högt upp i träden som han sjelf var lång. Slutligen blef han ond och sökte genom ett hopp nå pilen, men i detsamma han gripit om den, fastnade den vid hans fingrar och förde honom bort med sig genom luften. Den stackars Oniym intogs af förskräckelse, då han såg sin broders öde. — Jag vill aldrig mer äta något, sade han gråtande, det är min skull att min broder blifvit mig beröfvad. Slutligen insomnade han, och i sömnen såg han en stor fågel komma flygande och sätta sig bredvid honom. — Nu blifver jag uppäten, sade han för sig sjelf, och jag har förtjent det; men fågeln gjorde honom intet ondt, ty det var den store anden som uppmuntrade och förmanade honom att hädanefter vara mera lydig och förtroendefull samt tillsade honom att vandra vidare mot solens nedgång.

Emellertid fördes brodern långt, långt bort och såg sig plötsligen förflyttad midt ibland en sträng vinter och omgifven af ofantliga snöbetäckta berg. Han insomnade, och då han vaknade, såg han två snö-skor bredvid sig. Han profvade dem, men de voro alltför stora för honom. Han insomnade ännu en gång; när han åter slog upp ögonen, fann han att skorna blifvit mindre, så att de passade honom. — Den gode anden som vakar öfver mig, tänkte han, skall äfven vaka öfver min broder, och nu vandrade han med godt mod vidare.

Efter en lång vandring kom han till en hydda, som beboddes af en qvinna och hennes två döttrar.

— Det är han! utropade qvinnan genast hon varseblef Onié, men döljande sin förvåning, bad hon honom vänligt stiga in till sig och taga någon hvila. Medan han sof, svärtade hon hans ansigte, ty, sade hon, jag vill icke att mina döttrar skola blifva förälskade i honom, när de få se hans ansigte sådant det i verkligheten är. Då Vesselfångaren och Råttfångaren (så hette döttrarne) hemkommo och sågo Oniés svarta ansigte, utbrusto de i skratt och sade till sin moder:

— Mamma, hvad är det der för ett underligt djur du fått i huset?

Modren svarade:

— Hvad I kallen för ett underligt djur är den gode andens älskling och I bören älska honom såsom en broder.

Sedan flickorna leende svarat att de ej ville veta af en så ful broder, gingo de ut för att leka. Då rentvättade den gamla gumman Oniés ansigte, påklädde honom vackra kläder och sade:

— Jag har två döttrar; bägge vilja de få dig till man, men ännu får du ej gifta dig med någon af dem. Älska dem såsom systrar och lofva mig att aldrig se på dem när de sofva.

— Hvarför? sporde Onié.

— Fråga aldrig «hvarför?« unge man, svarade modern.

Nyfikna att se moderns odjur tittade flickorna in genom en springa i dörren, men kunde nu ej upptäcka något odjur. Nu skrattade de ej åt Onié, utan utropade bägge: Jag vill ha honom, jag vill ha honom! hvarefter de störtade in i hyddan. — Nej, nej! svarade Onié, varen mina systrar, och jag vill vara eder broder.

Under flera dagar lefde han hos modern och hennes döttrar samt hemförde om aftnarne villebråd åt dem; men han var ej lycklig, ty tanken på hans broder plågade honom beständigt. Den gamla qvinnan var mycket god mot honom och berättade att på andra sidan bergen fanns en stor sjö, vid hvars stränder låg deras förlofvade land som voro den store anden lydige. Hon sade honom i hvilka trakter af bergen han skulle jaga för att ej råka ut för faror, men hvarje gång han frågade henne om orsaken, svarade hon: «Fråga icke.« Men en natt kunde han icke få en blund i sina ögon för tanken på Oniym, och efter att en stund hafva legat stilla, utropade han: «Systrar sofven I?« — Intet svar. Slutligen stod han upp och gick några slag, men i detsamma sken månen in genom fönstret och visade honom de båda systrarne som slumrade i ett hörn af hyddan, omfamnande hvarandra. Han hade likväl knappt hunnit kasta en blick på dem förr än han sjönk djupt ned i marken genom golfvet, och då han vaknade, fann han sig ligga i ett hål i snön på andra sidan de berg han så ofta sett från hyddan.

Bedröfvad öfver sin olydnad och förtviflad öfver utsigten att omkomma af hunger, låg han länge här tills han hörde en barsk stämma utbrista:

— Jag vädrar menniskokött.

— Hur skola vi kunna gräfva fram honom? sporde en ännu barskare stämma.

— Gå och hemta hit björnklon som vi sågo bredvid vägen, sade den första stämman, så skall jag gräfva.

Klon hemtades, men just som Onié drogs upp i dagsljuset, brast klon och Onié föll ned igen.

— Skaffa hit lårbenet som vi sågo under det stora trädet, fortfor rösten, så knipa vi honom nog.

Benet ditskaffades och arbetet begynte ånyo.

Emellertid sökte Vesselfångaren, hennes mor och syster, förtviflade öfver Oniés försvinnande, honom öfverallt och sprungo upp och ned på de snöbetäckta höjderna, tills de slutligen kommo till ett förfärligt vidunder med en arm, ett ben, ett öga och en mun som var flere gånger större än vanliga menniskors. Vidundret höll i handen ett stort lårben hvarmed det flitigt gräfde i snön; men ehuru de tre qvinnorna skälfde af ångest, togo de likväl mod till sig och frågade vidundret om det ej sett deras vän. Vidundret grinade och svarade:

— Kom med till min herre!

Modiga genom sin kärlek till Onié, följde de med till det andra vidundret, men detta var ännu förskräckligare att åse och utropade vid deras åsyn, med en stämma som kom dem att skälfva:

— Det är en god munsbit!

— Ja, en god munsbit! upprepade vidundret-tjenaren.

— Håll munnen, det är inte mat för dig! snäste husbonden.

I förfärlig ångest föllo de två flickorna på knä och bådo med bönfallande stämma:

— O, ät icke upp oss, vi leta efter vår broder!

Digitized by Google

William Makepeace Thackeray.

Humorn är den bland själens förmögenheter som företrädesvis plägar tillerkännas engelsmännen. Svift, Smollet, Sterne, Fielding, Churchill o. fl. a. äro författare som inom sin art ännu äro delvis oupphunna, och de som gått i deras fotspår, Dickens, Marryat, Hood, Hunt, Albert Smith och Thackeray, behöfva ej träda tillbaka för det förra århundradets stora humorister. Men på senaste tiden har den humoristiska roman-genren i England haft att uppvisa i synnerhet två representanter hvilka inom sin art äro egendomliga och mönstergiltiga, nämligen dioskurerna Charles Dickens och William Makepeace Thackeray, bägge författare af ovanlig poetisk diktarekraft samt begåfvade med den finaste iakttagelseförmåga och det största välde öfver språket, bägge mästare i att skildra det nittonde århundradets sociala lif och hvilka lika litet kunna frånkännas ett lika varmt, djupt och för mensklighetens lidanden känsligt sinne som en lefvande, skapande inbillningskraft i förening

WILLIAM MAKEPEACE THACKERAY.

med en utomordentligt skärpt blick för det löjliga och lumpna i lifvet. Dickens står ännu qvar; det är till den bortgångne Thackerays bild vi här be få foga en kort lefnadsteckning:

Thackeray föddes år 1811 i Calcutta, der hans fader var embetsman i Ostindiska kompaniets tjenst. Han berättar om sig sjelf: "Som barn återvände jag från Indien, och på hemresan anlöpte fartyget en ö, der min svarte tjenare tog mig med sig på en vandring öfver berg och backar tills vi kommo till en trädgård, i hvilken en man gick oss tillmötes. "Det är han sjelf", sade den svarte, "det är Bonaparte; han äter upp tre får hvarenda dag och så många barn han kan komma öfver." Utom den stackars negern funnos i Storbritannien menniskor som voro intagna af lika stor fruktan för det corcikanska odjuret". Sin första undervisning fick han i Chartrehouse och studerade sedan vid universitetet i Cambridge, utan att likväl taga någon examen. Då han hade afgjorda anlag för ritning, beslöt han att egna sig åt konsten och begaf sig derför till Rom för att studera. Familjeförhållanden kallade honom likväl tillbaka till London. I den af hans fader år 1830 grundlagda frisinnade tidningen *The Constitutional* vann den unge Thackeray sina första sporrar som publicist. Företaget visade sig likväl snart vara en misslyckad spekulation, och den äldre Thackeray måste i följd af betydliga förluster lemna England och för framtiden bosätta sig på kontinenten. Sonen, hvilken i London fört ett sorgfritt lif, måste nu försörja sig sjelf och grep derför till pennan och ritstiftet, i det han både skref litterära skizzer och utförde illustrationerna till dem. Hufvudsakligen lemnade han bidrag till *Frasers Magazine*, der han under flere år skref litteratur- och konstkritiker, noveller och berättelser. Han uppträdde under psevdonymen Michael Angelo Tilmarsh, och ehuru kännare redan då gjorde rättvisa åt den humor och blixtrande qvickhet, de träffande karaktersteckningar och den fina iakttagelseförmåga som utmärka hans första famlande försök på den litterära arenan, lyckades han likväl icke vinna den stora allmänheten för sig. Mera populär blef han deremot genom sina lemnade bidrag åt *Punch*, hvartill han sjelf ritade karrikatyrerna.

Omkring vid den tiden företog han åter en resa till Orienten och meddelade sina intryck der i "Anteckningar under en resa från Cornhill till Kairo", en med flödande humor skrifven bok, som snart efterföljdes af "Rosen och Ringen", hvars författare sedan blef alla barns vän — hvad han äfven förtjenade, då hans kärlek till barn såsom en röd tråd går igenom allt hvad han skrifvit.

År 1846 påbörjade Thackeray romanen *Vanity Fair*, hvars första häften, besynnerligt nog, ej gjorde något uppseende. Det var först sedan halfva romanen utkommit som den vann allmänhetens gunst, och den betraktades sedan såsom den engelska romanlitteraturens yppersta prydnad. I denna roman upptäcker man alla de förtjenster och brister som framträda i Thackerays senare arbeten, och man kan säga att han i *Vanity Fair* visar sig vara en fullt utvecklad författare. Han rör sig inom en mycket vidsträcktare sfer än Dickens, och de gestalter han skapat röja mera omvexling och mångsidighet än hans medtäflares. Medan Dickens älskar att utsmycka sina karakterer på ett fantastiskt sätt och gör dem till högst besynnerliga originaler, tecknar Thackeray sina med fotografisk noggrannhet och uppfångar med skarpt öga hvarje drag som uppenbarar sig i det verkliga lifvet. Den inre värmen, som hos Dickens stundom blir blödig och sentimental, uppenbarar sig endast sällan hos Thackeray, och ofta begagnar han ett framställningssätt som tillskyndat honom förebråelsen att i botten vara en cynisk skeptiker. I detta hänseende måste medgifvas att han med synnerlig förkärlek framhåller huru menniskornas ord ofta svära mot deras handlingar, liksom huru det ansigte de visa verlden föga motsvarar deras hjertans inre. Men när han vid detta bemödande tyckes ej vilja göra rättvisa åt det stora och sköna, så är detta mera sken än verklighet. Såsom en äkta humoristisk författare söker han städse påpeka huruledes den menskliga svagheten är oskiljaktig från det gudomliga i vår natur, och detta gör han på ett egendomligt sätt. Oftast är det förhållandet att vi se endast olikheten menniskor emellan och glömma att den gemensamma menskliga naturen utgör grundvalen hos oss alla, goda som onda. Det stående temat hvaröfver Thackeray predikar i alla sina arbeten lyder sålunda: "I sen alla dessa menniskor som tyckas vara sins emellan så olika, men jag säger eder att de alla likna hvarandra. Du afskyr denna uselhet, men sjelf är du ej fri derifrån. Se, hvilket odjur jag skildrat för dig — sjelf är jag ett sådant odjur. Käre vänner, låt oss alla räcka hvarandra handen; den yttre olikheten kan vara rätt bra, men, jag beder eder, tänken mindre på den än på den förherrskande inre likheten. Vi skulle mindre öfvervägande håna och gissla hvarandra, om vi lade märke till att någon väsentlig skilnad ej råder mellan gatsoparen och borgmästaren, eller mellan kökspigan, hvilken lika väl tänker på hur mycket hon af de medhafda pengarne skall kunna stoppa i egen ficka som på bodbetjentens ömma blick, och grefvinnan, som befarar att hennes nålpengar ej skola räcka till och med klappande hjerta väntar på att baron Arthur skall bjuda upp henne till första valsen. Helt visst äro menniskorna onda, men icke äro de värre än vi sjelfva; vi döma mildt om oss sjelfva, vi gifva våra egna fel mildrade namn och ha alltid till hands ursäkter för våra egna förseelser. Detta må nu så vara, men då borde vi väl åtminstone kunna gifva andras fel samma mildrade namn, fälla en lika mild dom öfver våra medmenniskor och för dem hafva samma ursäkter som för oss sjelfva". — Antingen nu denna filosofi är sann eller falsk, så är den åtminstone motsatsen till cynisk stränghet, den är ett varmt uttryck af medlidandet, en verldslig uttolkning af Skriftens ord och frukten af en fast öfvertygelse om hur nära de bästa bland oss stå de stora syndarne och djupast sjunkna varelserna. Något för Thackeray egendomligt är äfven hans egen personlighets närvaro under berättelsens episka utveckling för att inleda satiriska samtal med läsaren och samma personers återuppträdande i olika romaner, hvilket han synes hafva lärt af Balzac, liksom hela hans stil utvisar att han med framgång studerat de bäste af Frankrikes författare.

Utom *Vanity Fair* har Thackeray skrifvit *Pendennis*, *Esmond*, *The Newcomes*, *The Virginians* och *Lovel the Widower*, hvilka alla gjort mycken lycka. I *Cornhill Magazine*, hvarför han blef hufvudredaktör år 1860, har han derjemte skrifvit *The adventures of Philippe*. — "Men *Vanity Fair*, *Pendennis*, *Esmond* och *The Virginians*", säger en af hans engelska biografer, "äro hans fästningsfyrkant, som nog skall försvara hans namn och beröm mot hvarje fiende. Det är möjligt att den ena fästningen är bestyckad med flere kanoner än den andra — derom kan man vara af olika åsigt. Skulle en af dem visa sig svag, äro vi villiga att undersöka om ingeniören förfuskat sitt verk, men icke heller förr. William Thackerays namn skall nog stå säkert. Han stod just i begrepp att uppföra en femte skans, då han bortkallades från detta lif den 24 Dec. 1863; den var obehöflig för hans ära, men väl hade varit om han fullbordat den".

Thackeray utvecklade äfven en stor verksamhet som talare. År 1851 höll han både i London och de förnämsta landsortsstäderna föreläsningar öfver Englands humoristiska författare och öfver flere perioder af den engelska historien, hvilka han år 1852 med utomordentligt bifall återupptog i

Digitized by Google

de nordamerikanska fristaterna, och man påstår att dessa föreläsningar inbragte honom större arvoden än hela hans öfriga författareverksamhet. Vidare må nämnas att Thackeray äfven sökte komma in i parlamentet. År 1857 uppträdde han i staden Oxford såsom liberal kandidat. Till heder för denna stad kan sägas att hans medtäflare Cordwell, en skicklig, välkänd och ansedd embetsman, segrade med endast 1085 röster mot 1018, ehuru Thackeray ej hos sina valmän kunde åberopa sig på någonting annat än sin litterära berömmelse, ehuru han var alltför ärlig att använda mutor och ej heller utöfvade något annat inflytande eller egde några andra förtjenster än att han i tjugo år med den skarpaste penna i England anfallit hvarje kränkning af menniskovärdet, hvarje dårskap och maktmissbruk.

Ett besök i Konstantinopel

af

Alfred Flinch.

Galata. Pera. Bosforen.

Halfnakna fiskare, pustande bärare, turkar med turbanberg på hufvudena, pariserkockar och barmhertighetssystrar, munkar och dervischer, böhmiska musikanter, savojarder och sigenare i stora flockar, araber och kroater, albaner och tyskar, greker och perser, ungrare och ryssar, europeiska diplomater och politiska flyktingar, ärligt folk och slipade gattjufvar, vagnar och ståtliga hästar — alla dessa rörande sig om hvarandra genom smutsiga gator, förbi osnygga bodar eller enstaka praktfulla kafeer — se der, värde läsare, hur det ser ut i *Galata.*

Alltifrån äldsta tider har Galata varit en hamn der vestra Europas folk sammanträffat med Österns stammar, och städse har lifvet der haft en lika brokig prägel som nu, ty redan under de grekiska kejsarnes tid drefvo germanerna en vidsträckt handel på Orienten och naturligtvis äfven på Svarta hafvet. De anlade befästade kolonier i det inre af de länder dit de kommo liksom på deras kuster, och sålunda blef Konstantinopel för dem af största vigt, hvarför de också åt sig utverkade de grekiska kejsarnes tillåtelse att få uppföra sina etablissementer på den från norra stranden af Gyllene hornet utskjutande landtungan.

Men sedeförderfvet grep alltmer omkring sig bland de grekiska embetsmännen, fienden framträngde tidt och ofta till hufvudstadens portar, och genuesarne sågo sig derför nödsakade att befästa Galata, såsom kolonien blifvit kallad efter dess stiftare Galateo. Icke så sällan dikterade genuesarne härifrån lagar för Konstantinopels skuggkejsare. Men äfven den genuesiska republiken råkade i förfall, och då turkarne intogo Konstantinopel, var falskhet hennes enda värn. Guvernören Giustiniani mäktade ej bjuda segrarne spetsen, utan drog sig tillbaka med sina soldater. Blodströmmar forsade fram öfver Konstantinopels gator, Galata tillslöt obarmhertigt sina portar för de flyende, och genom att fegt underkasta sig turkarnes öfverherrskap räddade Genua sin koloni. Sedermera måste likväl republiken öfvergifva den, och nu är Galata Konstantinopels egentliga hamn.

Ingenstädes i Galata uppenbarar sig Österlandets brokiga och rörliga lif så tydligt som t. ex. i Alexandria på Konsulsplatsen. Här i Galata är det inklämdt i de smala gatorna, förspridt på stranden och de många krogarne, der spel och slagsmål, fylleri och råhet tolereras midt på dagen. Också är det endast på dylika ställen lifvet ter sig i brokig omvexling; öfverallt dit ej det af handeln framkallade hvimlet når eller der man endast promenerar och konverserar är allt gråaktigt och modernt som i en europeisk stad. Så äfven på Galatas förnämsta gata. Ansenligt bred, börjar den i öster vid Tophania, löper nästan paralellt med stranden och sträcker sig sedan mot den punkt der den nya bron öfver Gyllene hornet förenar Galata med Stambul. Här promenera Galatas lejon, i synnerhet den mängd diplomater som här mindre än någonstädes i hela verlden visa sig till sin fördel. De gamla stadsmurarne äro till största delen gömda mellan husen; de göra numera ingen nytta, och den enda af de gamla fästningsbyggnaderna som ännu användes, det stora genuesiska tornet från 1350, begagnas till att vaka öfver de nya, dåliga träbyggnaderna och skydda dem mot deras värsta fiende, elden. I dess öfversta rum, der man har en utsigt som vi ej våga söka beskrifva, äro ständigt fyra väktare på post. De patrullera oupphörligt på det rundt omkring tornet löpande galleriet och speja efter rök och lågor. Genast de upptäcka att elden är lös någonstädes, slå de allarm på en ofantlig trumma, hvars dån höres långt ut öfver staden och Bosforen samt besvaras af vakten på Gyllene hornets motsatta strand. Batterier affyra tre, fem eller sju skott för att tillkännage inom hvilket qvarter elden är lös, under det att löpare från tornet rusa fram genom hufvudgatan, upphäfvande vilda skrän. Liksom smittade af dessa, börja gatvakterna springa och skrika, och brandserviserna sätta sig i rörelse; nakna ända till midjan, störta de med yxor, brandhakar och sprutor genom gatorna, hack i häl åtföljda af vattenbärare och sprutkarlar; de kasta alla som komma i deras väg åt sidan eller trampa ned dem, och betagna af förskräckelse, skynda de promenerande in i portarne för att ej blifva omkullkastade, under det samtidigt brandskriket höres öfverallt i den ofantliga staden, gatvakterna slå i stenläggningen med sina klubbor och lågorna från brandstället flamma upp öfver husmassorna och sprida sitt sken långt ut öfver hamnen. Denna uppståndelse är ett i Konstantinopel lika vanligt som hemskt skådespel.

Midtibland bordeller och tillflyktsorter för de värsta laster, sådana de uppenbara sig endast i hamnar, ligger den anspråkslösa kyrkan S:t Benoit med lazaristernas kloster. I klostret finnas ett hospital för sjuka af hvarje trosbekännelse och en uppfostringsanstalt för den kristna ungdomen. Sålunda bygga och bo i Galata motsatserna bredvid hvarandra, och i sitt läge finner staden sin klaraste symbol: från den skönaste utsigt, från det paradisiska sundet landstiger man bland smuts, osnygghet och laster.

På höjderna ofvanför Galata reser sig förstaden *Pera.* Den har fått sitt namn af det grekiska ord som betyder: på andra sidan, emedan den låg på andra sidan eller utom Galata. I sina nedre delar är den lika smutsig, ruskig och otreflig som Galata, men dess öfre del med hufvudgatan, der eleganta bodar och ståtliga hus resa sig bredvid hvarandra och der till en del äfven finnas trottoarer och gaslysning, och det till på köpet under hela natten, liknar en fransk landsortsstad af andra rangen. I Pera bo europeerna

Digitized by Google

och de s. k. peroterna, afkomlingar af europeer och infödingar.

Hvimlet på gatorna är lifligast i stadens lägre del; kommer man högre upp, aftager det och försvinner slutligen nästan helt och hållet på de folktomma, nästan uteslutande af europeer besökta gatorna. Här ligger janitscharernas moské, icke långt derifrån den katolska katedralen och det påfliga sändebudets bostad, här äro vidare uppförda en teater för skådespel, opera och balett samt de dansande dervischernas kloster. Den franska *Loge Etoile du Bosphore* och den engelska *Loge 988* hafva likaledes funnit en tillflyktsort i denna del af staden.

I Pera ser man öfverallt europeiska hoteller och restaurationer för alla nationer, hvaribland den tyska torde vara den talrikast representerade. Utanför dessa hoteller utföras om aftnarne konserter af kringvandrande musiksällskaper. Här hörde jag hvarje afton en böhmisk orkester under mina fönster spela uvertyrerna till "Barberaren i Sevilla" och "Den stumma", och icke så sällan vaggades jag till sömns af Schuberts toner och Gœthes verser, föredragna af en tysk sångare.

Vid *Campo piccolo* slutar förstaden. Här är Peras bulevard, och här hafva många förfriskningsställen sina trädgårdar. Utsigten härifrån är vacker, och om aftnarne samlas här en hel mängd folk, af hvilka de flesta äro politiska flyktingar, såsom polackar, ungrare, italienare, och alla slags gattjufvar. Ty om våren finnas ej qvar i staden några ansedda familjer; alla sådana begifva sig nu ut till sina villor vid Bosforen för att njuta af landtlifvet, som uppväger de många försakelser europén måste underkasta sig, om han bosätter sig i denna endast till hälften civiliserade stad.

Vid Campo piccolo ligger äfven en stor turkisk kyrkogård. Lummiga cypresser beskugga grafvarne, bort öfver hvilka med deras turbaner och inskrifter in mellan de väldiga träden man erbjudes samma utsigt som från bulevarden och kafeerna: förstäderna Kassim Pascha, Tepebaschi och marinarsenalen, den inre hamnen med dess om hvarandra hvimlande ångare och smärre farkoster, och på andra sidan sundet förstäderna Fener, Balata och Ejub.

Men förtrollningen är, som sagdt, bruten i samma ögonblick man beträder sjelfva staden; bryter den än stundom fram, så längtar man likväl beständigt att återse den praktfulla hufvudgatan. Ju mer man aflägsnar sig från densamma, desto mer vill man tillbaka dit, och med hvarje steg man tager in i staden är det som om man ginge bort en del af sitt goda lynne. Derför åter ned till bron som förenar det Gyllene hornets stränder, ombord på en ångare och ut på Bosforen!

Midt på ångarens däck reser sig ett slags salong. Utanför densamma och utmed relingen äro anordnade sittplatser för de turkiska qvinnorna; härifrån betrakta de kusterna genom sina slöjor. Inne i salongen äro, liksom i de europeiska omnibusarne, sätena anbragta midtemot hvarandra, ehuru här i flere rader. Nu styr ångaren in i hvimlet af småbåtar, den korsar sina förbiilande kamraters väg, kilar fram mellan de stora skeppen, som samlas hit från alla håll af verlden. Sålunda anlöper den den ena stationen efter den andra, än på den europeiska, än på den asiatiska sidan.

Bosforen liknar en väldig flod, och all den skönhet en sådan kan prunka med företer detta jordens skönaste sund. Men i floderna har vattnet aldrig denna djupa, mörkblå färg, denna fullkomliga genomskinlighet; Bosforens vågor ega hafvets fria, friska skönhet, men aldrig förlorar den likväl sin karakter af flod. Men just derigenom blifver intrycket så oändligt storartadt, ty aldrig glömmer man att dessa stränder, hvilka den skiljer från hvarandra, icke allenast äro två sidor af en stad, utan äfven derjemte två delar af ett vidsträckt rike, ja, två verldsdelar.

Vi segla ut från Gyllene hornet vid Tophana, artilleriarsenalen med sina kupoler ligger alldeles vid hafvet, uppe i Stambul se vi seraljens tinnar och på den asiatiska kusten den öppet belägna staden Skutari med dess höjder i bakgrunden. Ångaren frustar framåt på Bosforen. Ilande förbi Elhami Paschas palats, uppnår den Dschehangirs moské, der Soliman I:s afrättade son ligger begrafven vid sidan af sin broder, hvilken, efter att hafva närvarit vid afrättningen, dog af sorg öfver sin broders sorgliga öde. Sålunda grinar vid hvarje steg man tar i denna sköna trakt despotismen mot en såsom ett glupande vilddjur.

Efter att hafva passerat den tätt bebyggda kusten, komma vi till Dolmabagdsche. Husen äro amfiteatraliskt grupperade uppåt den terrassformiga kusten, öfver dem resa sig jättestora cypresser, och högst upp tronar den stora artillerikasernen i Pera. I närheten ser man sultan Mahmuds gevärsfabrik, hvilken hans son med oerhörda kostnader förvandlade till en hofteater. En vanvettig prakt är här utvecklad. Första raden upptages af sju stora loger, bland hvilka den i midten är bestämd för kejsaren och de öfriga för rikets store. Sammet och siden, guld och dyrbara väfnader pryda logerna, hvilka upplysas med gaskronor af ädla metaller, under det att dörrhandtagen äro af massivt guld. Öfver dessa loger äro anbragta andra med galler för haremets qvinnor, och hvad vi kalla parketten upptages af sex rader länstolar för den europeiska diplomatien.

Nu ser man Auni Effendis lilla moské, men midtöfver på asiatiska sidan slutar Skutari. Det asiatiska panoramat öppnar sig här i hela sin prakt. Solen gjuter liksom ett strålbad öfver köpingar, villor och slott, öfver de små städerna Kuskundschik och Istauros, öfver det gamla kejserliga sommarpalatset Beglerbeg, af sultan Mahmud kalladt "Den växande glädjen", och öfver Riza Paschas villa. De helsa öfver till sultanens palats i Dolmabagdsche, hvilket, hvitt som krita och uppfördt i ett slags rokokostil, glänser långt ut öfver vattnet. Det har kostat ofantliga summor, men lär det oaktadt hota att instörta. Derefter visar sig köpingen Artakoi och udden Defterdar Burnu, och på andra sidan om det höjer sig Esma Sultanas slott. Hon har varit hjeltinnan i månget sorgespel, och ännu visas den hvalfbåge hvarunder vågorna uppsköljde deras lik som vågat sig in i slottet för att uppsöka henne.

Ögat finner ingen gräns för dessa byggnader: der blicken lemnar en vidtager en annan. Vi vända oss åter mot Asien. Kringbäddad af frukträdgårdar, men omsväfvad af blodiga minnen, ler mot oss köpingen Tschengelkoi. Derpå följer ryttarkasernen, uppförd på det ställe der sultan Soliman anlade en park till minne af sin räddning undan döden, ty, uppretad mot sin son, hade Selim I gifvit befallning om att taga honom af daga. Man gömde honom likväl, och då Selim återvände hem från sina segrar och begrät sin saknade son, trädde Soliman åter inför sin lycklige faders ögon. — Nu upptäcker man den tjusande köpingen Kandilli. I forntiden hette den "Strömmens stad", men nu betyder dess namn "Lanternan"; såsom en brokig lanterna sprider den sina strålar öfver dalar och höjder, vikar och uddar, de mörka cypresslunderna och de prunkande rosenbuskarne. I dess närhet utfaller Gök-su, Himlavattnet; dalen liknar en park, hvarest natur och konst hafva omkring sultanens lustslott framtrollat de underbaraste effekter.

Se, der ligger på Europas kust den lilla staden Bebek i dalen vid en vik. Rundtomkring upptorna sig bergen amfiteatraliskt, och genast kejsaren fick se denna tjusande fläck lät han der bygga en sommarkiosk. På "Sultanslottet" följer den praktfullaste delen af sceneriet vid Bosforen. Sundet afsmalnar nu, på den branta fjällväggen ligger mörk och hemsk en kyrkogård med cypresser och furor, och un-

Digitized by Google

der klippan frambrusar vattenmassan, här kallad Djefvulsströmmen med anledning af dess hvirflar som, då nordan blåser häftigt, rycka allt med sig. Längs utmed klippbranten presenterar det gamla slottet Rumili Hissar sina murar, och midtemot detsamma ligger Bosforens andre väktare, slottet Anadoli Hissar. Detta, "Det svarta tornet", var förr ett hemskt statsfängelse; här, gentemot kyrkogården och Djefvulsströmmens hvirflar, har mången fånge omkommit af hunger eller under förfärliga qval. Och öfver slottet sväfvar Sultanas vålnad i sin blodröda mantel och med en mörk cypresskrona i lockarne. Hon hade gifvit befallning om att den kristna kyrkan i det närbelägna Neochori skulle nedrifvas, under det gudstjensten pågick. Då hon vände om, greps hennes båt af Djefvulsströmmen och hon var den enda som omkom i dess hvirflar.

Ångaren klyfver de dansande vågorna, blicken flyger tjusad från kust till kust, från villa till villa, från slott till slott, från köping till köping. I Asien ligger "Den blodiga köpingen"; amfiteatraliskt resa sig dess trädgårdar öfver det klara vattnet, hvari från terrasserna spegla sig minareter, moskeer och brunnar. I Europa ligger "Stridsyxans vik"; udden Hermaeon skiljer den från Bebekviken, på berget synas en köping och ett slott och allt högre reser sig berget mot "Martyrernas plats", under det den cypresskantade kusten böjer sig inåt och sedermera utvidgar sig till den bästa hamn vid Bosforen. Men i Asien ligger Tschibbuklu, der i gamla dagar låg "De sömnlösas" kloster jemte Fikonstaden och Sultania, den lilla staden vid viken med samma namn. Vi närma oss Svarta hafvet.

På europeiska sidan se vi den lilla, pittoreska vik som af byzantinerna kallades "Den stilla sjön", ty den innesluts på nästan alla sidor, hvarför också alla traktens fiskare samlas här för att lägga ut sina nät. Men en större vik följer derpå, den vid Theraphia. I fordna tider kallades den Pharmakia (gift), emedan Medea odlade giftiga växter på dess stränder; en kommande tid omdöpte den till Therapia (läkedom) i följd af dess läge, som gör att under sommarens hetta friska vindar blåsa in dit från Svarta hafvet. Här ligger på kusten ett litet kejserligt lustslott; under Krimkriget tjenade det marskalk S:t Arnaud till residens och här var det hans hustru mottog sin makes lik. Midtöfver ligger i Asien ett berg. Då vicekonungen af Egypten fick se sin öfverherres slott på motsatta stranden, lät han afdela hela berget i terrasser samt på den öfversta uppföra en villa åt sig. Hotande ligger den deruppe och blickar afundsjukt ned på sultanens palats.

Nu varseblifver man i Europa en klippkust, "Nyckeln till Euxinus", och längst bort Svarta hafvet. Klipporna sluta med Kritudden, der under skuggiga plataner grekerna hafva en helig brunn. Derpå följer Bujukdereh, den stora dalen. Här bo om sommaren de främmande makternas sändebud, här hafva de ryske och danske ministrarne sina villor. Bakom staden och slättbygden höja sig de af trädgårdar öfvertäckta bergen.

Hvar i hela verlden får man njuta af sådana våraftnar som här? Månen seglar fram högt öfver våra hufvuden, bakom dess skifva förlorar sig blicken i det djupaste blå, dess strålar tyckas vara af guld, och glorior samla sig omkring höjderna i Asien, der Jätteberget reser sig högt öfver kusten; djupt under oss glittra vågorna i underbar prakt såsom vore de öfversållade af milliontals diamanter, och på vattenytan gungar fram en hel flotta af båtar, medan musik och sång klinga ur trädgårdarne på slätterna. Från Svarta hafvet spela in ostyriga vindar som tumla omkring oss i munter lek, under det bladen susa och vågornas entoniga sång blandar sig med musikens toner. Ett berusande doft föres till oss från trädgårdarnes blomstersängar och en obeskriflig tjusningskraft stämmer sinnet underbart.

Vi nalkas alltmer Svarta hafvet. På den asiatiska kusten ligger ett genuesiskt slott i ruiner, men längs den europeiska passera vi "Grafvarnes udde", bakom hvilken befinner sig den lilla staden Sarijaris kyrkogård. Sarijari betyder "Den gula platsen", ty de omkringliggande klipporna äro gulfärgade af svafvel och ockra; herrliga fruktträdgårdar prunka i deras skygd.

Mellan köpingar på bägge stränderna närma vi oss Svarta hafvet. Bosforen upphör här. De två kusterna slutas med två fyrtorn, hvilka om aftnarne synas långt ut öfver Svarta hafvet, som dystert stirrar in mellan de leende stränderna. Färden är till ända, och mellan de nu kända ställena, der grönskande fält och slott, köpingar och moskeer, berg och dalar, vikar och sjöar småle, helsa och vinka, der minnen om "örnvild vrede och dufvomild glöd" litet emellanåt i blodfärgad mantel såsom lätta briser svänga fram öfver sundet, anträder ångaren hemfärden. Den lägger till, och hela utflykten förefaller såsom en dröm, ett sällsamt fantasiens gyckelspel.

Skutari. Basarerna.

Följande morgon stå vi åter på bron öfver Gyllene hornet. Den till Skutari afgående ångbåten mottager i hvarje ögonblick den ena passageraren efter den andra; den lägger slutligen ut och styr mellan en mängd ångare kurs längs Europas kust. Så stark är strömmen här, att ångbåten ej kan gå rätt öfver den. Vid slottet i Dolmabagdsche svänger den af åt höger, det stolta panoramat upprullas ännu en gång för våra blickar, och under den asiatiska kusten passera vi Leandertornet. Det är uppfördt af Manuel Komnenos och tjenstgjorde förut såsom fängelse. Frankerna hafva hit förlagt sagan om Hero och Leander; turkarne deremot berätta följande:

"I långt för detta flydda tider herrskade här en gammal sultan; han hade en dotter, i skönhet täflande med fullmånen. Men en helig man spådde att hon skulle blifva dödad af en orm.

"Den gamle sultanen blef häröfver mycket sorgsen. Då rådde man honom att såsom bostad åt prinsessan bygga ett torn ute i Bosforen. Så skedde äfven, och en lång tid lefde prinsessan derute, endast lyssnande till vågornas sqvalp mot tornet och seende ingenting annat än stränderna med deras hus, lunder och moskeer.

"Dagligen skickade man henne lifsmedel från land, och en dag mottog hon från sin fader ett fat Smyrnafikon. Då hon öppnade fatet, lyckades det en liten orm, som gömt sig mellan fikonen, att krypa ut. Morgonen derefter var prinsessan död; på hennes ena bröst hvilade ormen som på en dyna."

Från höjderna bakom Skutari har man en hänförande utsigt öfver hela nejden: nedanför utbreder sig Bosforen som ett smalt sund med sitt hvimmel af skepp samt hela panoramat af stadens tre hufvuddelar på de två kusterna. Men efter höjdernas sluttningar nedstiga de mörka cypresserna sakta öfver Skutaris kyrkogård mot den mörkblå vattenspegeln, och mellan trädstammarnes natt lysa en mängd grafstenar såsom stjernor. Längre ut ser man de leende landskapen vid Fenerbagdsche och Kadiköj och midtemot dem ute i hafvet Prinsöarne. Vid horisonten gnistrar det gamla Olymps snöbetäckta spets såsom en stor på himmelen upphängd diamantstjerna.

Den stora kyrkogården vid Skutari är den största och vackraste i hela Turkiet. Asiens jord är för turken långt heligare än Europas, ty der har hans profet vandrat och

Digitized by Google

dit, säger honom en dunkel aning, kan han i framtiden taga sin tillflykt. Af denna orsak låta Konstantinopels invånare begrafva sig der, och derför är äfven denna kyrkogård så vidsträckt: den räknar mellan 3-4 millioner grafvar. Bland dem utmärker sig i synnerhet en; dess tak uppbäres af sex pelare och den är den största och vackraste på hela kyrkogården. Här hvilar sultan Mahmuds — lifhäst.

Jag gjorde ett besök i Rufai-dervischernas kloster. Dessa dervischer höra till de tjutandes antal. Efter att hafva utbredt ett fårskinn under sig, sätta de sig i ring och upprabbla den vanliga bönen, början af koranen. Derpå utropa de: "Välsignad vare vår profet, hans familj och hans stallbröder, välsignad vare Abraham, hans familj och hans stallbröder". Derefter resa de sig upp, ställa sig i en lång rad, medan scheiken förblifver sittande på golfvet, och nu uppstämma de, först långsamt och sedan allt fortare, ropet: *La ilah illah la* (Det finnes ingen gud utom Gud).

Innan vi fingo inträda måste vi taga af oss våra skor, hvilka sattes undan bakom ett förhänge. Det skådespel som nu visade sig för oss hör till det hemskaste man gerna kan få se. Under det dervischerna utstötte de sex stafvelserna i anapestisk takt, böjde de sig fram och tillbaka tre gånger. I samma mån tjuten följde tätare på hvarandra ökades äfven takten och öfvergick till jambisk; samtidigt dermed blefvo dervischernas rörelser allt vildare.

Ännu kunde man höra de olika stafvelserna, men i samma ögonblick scheiken klappade i händerna ökades tempot. Håret flyger nu omkring de tjutandes hufvuden, tjutet och rörelserna stegras till raseri, raseriet till en verklig orgie. Stafvelsernas antal och rytmens bestämdhet försvinna alldeles, man hör endast *"il-lah"* och mången dervisch störtar med fradgan omkring munnen.

Scheiken klappar åter i händerna; endast de största och starkaste hinna med. Såsom när man, då en käpp häftigt svänges omkring i luften, icke ser sjelfva käppen, utan endast linien den beskrifver — detta allt under det att de tjuta icke längre trosformuläret, utan med full hals och bristande lungor *ja-hu* (o, lefvande!) och *ja-meded* (o, hjelp!) — så skymmer det nu för ens ögon och hela rummet dansar rundt. Då klappar scheiken åter i händerna och ceremonien är slutad.

Nu inträdde några ungdomar och man lade barn af alla åldrar, ja, äfven helt späda, på golfvet med ansigtena vända nedåt. Sedan företog sig scheiken att gå på dem, och efter att först hafva känt sig för, gick han fram öfver dem, med hela sin tyngd hvilande på hvart och ett. Det var förfärligt att se detta, men då han slutat sin promenad, reste sig alla barnen upp, utan att något af dem blifvit skadadt.

Man andas dubbelt lätt, när man åter kommer ut i friska luften, men äfven det för ens ögon sig utbredande landskapet kan ej förjaga det hemska intrycket. Jag hörde alltjemt dervischernas *ja-hu,* och fanatismens grinande spöke stirrade mot mig ur hvarje fönster och bakom hvarje trädstam, det grinade mot mig tvärs öfver sundet från Aja Sofias och sultan Achmeds moskés minareter. Detta var sista gången jag satte min fot på Asiens jord, hvarifrån det sista intrycket var det jag fick af de tjutande dervischerna. Jag återvände för alltid till Europa.

Den äkta österländska prägeln hos befolkningen — den brokiga nationaldrägten, den lugna, långsamma gången och värdiga hållningen — försvinner alltmer; äfven i det egentliga Stambul blir den sällsyntare, och uppenbarar den sig någon gång, så är det endast hos gamla personer. De unga bära visserligen den röda fez'en, men för öfrigt svarta moderna kläder; de söka tillgodogöra sig den vesterländska kulturen och hafva redan kommit så långt, att de äfven tillegnat sig alla dess laster; de förlöjliga Turkiet och dess förhållanden, och en ung turk, hvars bekantskap jag gjorde, ansåg det såsom en skam för sig att han verkligen kunde tala turkiska språket.

Häraf blir en naturlig följd att lifvet på Konstantinopels gator ej erbjuder något synnerligen karakteristiskt skådespel; då härtill kommer att den dåliga gatläggningen, den oundgängliga österländska smutsen och orenligheten samt de illa byggda trähusen fortfarande finnas qvar, så får man i Konstantinopel en sammansättning af det fula i Europa och det fula i Orienten, hvarigenom den för hvart och ett särskildt egendomliga skönheten förqväfves. Härom hade en äldre turk, som jag träffade på Donaufloden, kommit till klar insigt.

— Ja, sade han, i Europa är det vackert och angenämt. Skall man i Orienten ut och segla, är hafvet så upprördt och kränger farkosten så svårt, att man blir sjuk deraf. Men se bara på denna Donau, vattnet är så vänligt och höfligt samt flyter fram så lugnt, att man ej erfar minsta obehag. Kommer man i Orienten in till en person, så säger han ej ett enda ord; här deremot i Europa säger han: "var god och sitt ner; hur mår ni?" Och möter man honom på gatan, viker han vänligt och höfligt åt sidan, utan att knuffas.

— Ja, inföll en perser, hvilken skulle resa till Paris såsom legationssekreterare, men var klädd i sin nationaldrägt, och så kunna de rita af länderna på stora kartor, som de belägga med vackra färger. I Orienten deremot har man hvarken lärt sig att rita kartor eller att vara höflig; men att äta sju rätter mat, spela bort sina penningar och utbyta den vackra spetsiga hatten och den värdiga turbanen mot det svarta torn europeerna bära på hufvudet — det kan man. Och derpå spottade persern.

Endast i basarerna uppenbarar sig den orientaliska prägeln ånyo, visserligen mycket uppblandad, men likväl alltid ännu i besittning af den egendomliga färgton som skiljer den österländska basaren från en europeisk butik. Naturligtvis är det endast de täckta det kan blifva fråga om, ty de öppna, hvilka finnas öfverallt i staden, hafva mistat mycket af sin egendomlighet och af Orienten behållit endast osnyggheten.

De täckta basarerna bilda en ofantlig labyrint af öfverhvälfda gator; i väggarne äro bodarne anbragta såsom nischer, der köpmännen försälja sina varor. Såsom öfverallt i hela Österlandet är fallet, har hvarje handtverk här sin egen gata — skomakarne sin egen, hvilken ser ut som en harlequinkostym af idel röda och gula skor; sjalhandlarne sin egen, der Indiens och Persiens sjalar täfla i färgprakt; juvelerarne sin egen som strålar af guld, silfver och ädla stenar. Här sälja sadelmakarne sadlar och remtyg, der sockerbagarne alla slags sötsaker, här ser man endast dyrbara pelsverk, der gnistrande elastiska sabelklingor, här bokhandlare och bokbindare, der köpmän som afyttra pipor i alla möjliga storlekar och former. Och mellan dessa bodar böljar menniskomassan fram — förnäma turkar på ståtliga hästar, rika armenier, beslöjade qvinnor, tiggande dervischer, eleganta diplomater, resande från alla verldens kanter: från Amerika, Paris, Egypten, Indien o. s. v.

Basaren öppnas mycket tidigt på morgonen och stänges kl. 5 på eftermiddagen; om natten bevakas alla dess dyrbarheter af endast några få väktare. Icke allenast hvad i bodarne förvaras instänges bakom basarens portar, ty stora varumagasiner, byggda af sten och försedda med hvalfgångar, stöta intill den. I flere våningar öfver hvarandra ligga här de större köpmännens och juvelerarnes kontor, och väktare, hvilkas redlighet och förmögenhet lemna tillräcklig säkerhet, bevaka här under natten i sanning ofantliga förmögenheter.

Digitized by Google

Innan vi lemna Stambuls basarer, kunna vi ej underlåta att besöka den s. k. Egyptiska basaren, ty i den hvarifrån vi nu begifva oss finnes samladt ett nästan lika stort antal europeiska som österländska varor. I den egyptiska deremot ser man endast österländska: alla köpmännen äro turkar och araber, och bodarne äro prydda med besynnerliga fågelburar, strutsägg och tänkespråk ur koranen. Här säljes hvad som behöfves af apotekare, färgare och parfymörer; här utbjudas sandel- och aloeträ, tamarinder och henna till naglarnes färgning, här handlas med ambra och borax, med rosenolja och kryddor, här ser man de finaste färgstoffer, vax och de sällsyntaste produkter från Persien och Indien. Man tror sig åter vara i Kairo, man vandrar i tankarne ånyo genom Egyptens basarer och lemnar Stambul, bländad af dess prakt och yr i hufvudet af det brokiga lifvet derstädes.

Aja Sofia.

Till häst — ty i det egentliga Stambul åker man icke — begifva vi oss, med sultanens dyrköpta tillståndsbref i handen, till Aja Sofia. Der ligga moskéns gamla murar, "ett stenberg mellan stenhögar", såsom Lamartine kallar den. Och i sanning, moskéns yttre är ej skönt — tungt hvilar den på marken, endast upptornande sig öfver sig sjelf, ej upp mot himlen. Sedermera hafva turkarne tillbyggt fyra minareter, hvilka förskrifva sig från olika tider; minareterna peka mot himlen, men de hafva likväl ej gjort Aja Sofia högre. Och dock ligger moskén här mellan Konstantinopels hus, beherrskande utsigten öfver staden, så sublim och underbar som vore den uppförd af andar, och så mystisk, att man i berättelsen om dess tillkomst ej kan skilja sägen från historisk sanning.

Den tiden Konstantinopel var en kristen stad hade den Aja Sofia till katedral. Templet var då helgadt åt Visheten, den andra personen i treenigheten, som, enligt Salomo, medverkat vid verldens skapelse och är ett med *Logos*, Ordet. Trotsande alla de jordbäfningar och olyckor hvaraf staden varit hemsökt, har det under tretton sekler tryggt höjt sin kupol öfver de trånga gatorna med deras rörliga lif och blickat ned på despotismen, pesten och de tid efter annan de omgifvande stadsdelarne härjande eldsvådorna. Ännu står den qvar, ett minne från urgamla tider, såsom Konstantinopels praktfullaste monumentala byggnad och den byzantinska arkitekturens yppersta skapelse.

Den äldsta kyrka som stått på denna plats var ett verk af Konstantin den Store. Då Justinianus i begynnelsen af sjette århundradet besteg tronen, hade den en gång varit utvidgad och en gång blifvit lågornas rof. I början af Justiniani regering nedbrann den ännu en gång, och då kejsaren åter hade höjt dess kupol öfver staden, fick han den sorgen att se den åter nedstörta. Detta var Aja Sofias ungdom; först nu kunde den föryngrad uppstå ur sin aska, nu, då den mognat, härdad genom pröfningen, och då den i Anthemius från Tralles och Isidorus från Miletus funnit två män som voro värdiga att utföra denna byzantismens stoltaste tanke i marmor och guld, i granit och porfyr, att uppresa detta stenberg som skulle sprida sin glans långt ut öfver Marmorasjön, Bosforen och Gyllene hornet.

Kostnaderna för byggnadens uppförande voro ofantliga, och materialierna dertill hemtades på samma sätt som man i sagorna läser om stora slottsbyggnader. Från Frygien hemtades den hvita marmorn med rosenfärgade ådror, från Lakonika den gröna och från det aflägsna Libyen den blå; tjenstemän hade till Byzanz skaffat svart marmor med hvita ådror, och sjelfva Bosforen förde till sin herrskarinna den hvita marmorn med svarta ådror, under det man såg öfver Marmorasjön komma seglande fartyg med thessalisk och molossisk marmor, egyptisk stjerngranit och porfyr från Sais. Och från Baalbek i Syrien, från Solens tempel, fördes öfver hafvet åtta porfyrpelare, från Dianatemplet i Ephesus åtta gröna, och från Troas, Cyzikus och Athen samt från Cykladerna många andra marmorarter. Ty all hednaverlden måste offra sin sista prakt för att smycka byzantinernas tempel, och de pelare hvilka förut bidragit till att förherrliga såväl Isis i Egypten som Zeus, Apollo och Diana i Grekland måste nu uppbära den himmelska Vishetens kupol.

Tiotusen menniskor, förtäljer sägnen, arbetade på uppförandet af kyrkans murar, och en engel gaf kejsaren planen till densamma. En lördagsafton, då arbetarne slutat dagsverket och endast en gosse var tillstädes för att se efter deras verktyger, infann sig engeln åter såsom eunuck i en skinande klädning och befallde gossen att genast ropa karlarne tillbaka till arbetet. Då gossen vägrade att lyda eunucken, svor denne vid den himmelska Visheten att han skulle bevaka kyrkan och ej aflägsna sig förrän gossen återkommit. Gossen fördes inför kejsaren. Då denne bland de omkring honom samlade eunuckerna ej upptäckte den ifrågavarande, insåg han att det måste hafva varit en af himmelens englar. Derför förvisade han gossen på lifstid till Cykladerna, efter att hafva begåfvat honom med rika skänker, ty derigenom bands engeln vid sin ed att för alltid bevaka templet.

Högre och högre reste sig murarne; men då man hunnit till kupolen, hade penningarne tagit slut. Den 3 Maj syntes engeln åter för kejsaren, och med engelns tillhjelp framdrogo mulåsnor ur en underjordisk hvalfgång i dagsljuset åttio centner guld. Nu fortsattes åter arbetet med hänförelse, och under himlens hägn fullbordades detta verk, hvartill en engel både uppgjort planritningen och uppfunnit namnet samt till hvars afslutande han framdragit skatter ur jordens innandömen. Den skönaste lönen för all sin möda fann kejsaren i det fulländade templet; han hade dagligen varit tillstädes vid arbetet; efter att hafva påtagit linnekläder, sägs han med ett kläde omkring hufvudet och en staf i handen, vid middagstiden vandra genom gatorna, hvilken tid på dagen österlänningen eljest brukar hvila sig. Med egen hand utdelade han belöningar åt de flitigaste arbetarne, under det till och med aflägsna länder voro sysselsatta med den stolta byggnaden, medan Rhodus till kupolhvalfvet lemnade tegel, hvilka voro så lätta, att tolf af dem ej vägde mer än en vanlig tegelsten. Dessa kritthvita stenar voro försedda med inskriften: "Gud har grundat den, derför skall den aldrig blifva rubbad; Gud vill stå den bi i morgonrodnaden." Mellan hvar tolfte tegelsten inmurades reliker under presternas sång, under hymner och böner för byggnadens styrka och bestånd.

I den fullbordade kyrkan stod altaret i en nisch på östra sidan, och genom tre fönster — ett för Fadern, ett för Sonen och ett för Den Helige Ande — nedströmmade ljuset deröfver. Detta altare var dyrbarare än guld, ty alla slags dyrbara ämnen, guld och silfver med krossade perlor och ädelstenar voro sammansmälta i det, och omkring den fördjupning som kallades "hafvet" var dragen en rand af ädla stenar. Deröfver tronade tabernaklet med en af gyllene liljor smyckad guldkupol; mellan dessa såg man ett kors, vägande sjuttio skålpund och besatt med ädla stenar; men de sju stolarne för presterna och tronen för patriarken bildade en halfkrets deromkring och voro förgylda. För mängdens ögon var altaret doldt af en trävägg med förgylda helgonabilder, det s. k. *ikonostasis*; i densamma funnos tre dörröppningar och det var prydt af tolf förgylda pelare.

Framför det stod Evangeliipulten med ett tak af guld, och ofvanpå detta var uppsatt ett guldkors af 100 skålpunds tyngd, inlagdt med perlor och karbunklar, under det ett annat starkt förgyldt silfverkors var uppstäldt i det rum der man gömde de heliga kärlen; detta kors var så stort som det hvarpå frälsaren dött; det botade sjuka och utdref djeflar, men sjelfva kärlen, som voro bestämda för årets tolf stora fester, voro af rent guld. Vidare egde man tjugofyra stora evangeliiböcker af hvilka hvar och en med sina guldbeslag vägde två centner. Men hvem kan väl uppräkna alla Aja Sofias skatter? Två af dess portar voro beslagna med bräder ur Noachs ark, dopfuntens infattning var hemtad från Jakobsbrunnen vid Sichem, och öfver densamma blåste englar i samma basuner vid hvilkas ljud Jerichos murar sammanstörtat! Och allt detta hvilade på ett golf af brokig marmor, hvars linier härmade hafvets vågor och som de troende ej tordes beträda förr än de tvagit sina fötter. För detta ändamål var till menighetens tjenst på förgården utsatt ett stort jaspisbäcken, under det presterna hade sitt i ett eget rum; detta låg till höger om qvinnornas galleri, der tolf snäckor upptogo regnvattnet och tolf lejon, tolf pantrar och lika många dofhjortar åter utsprutade detsamma.

För anskaffandet af materialet till alla dessa kyrkans herrligheter hade behöfts $7\frac{1}{2}$ år, och till sjelfva byggnadens uppförande hade åtgått $8\frac{1}{2}$ år. Då dessa tilländalupit, åkte kejsaren på julaftonen med fyra hästar för sin vagn öfver Augusteum till kyrkan. Tusen oxar, tusen får, tusen svin, tiotusen höns och sexhundrade dofhjortar slagtades, hvarjemte stora penningesummor utdelades bland folket. Ledsagad af patriarken Eutychius, gick kejsaren in i kyrkan och skyndade genast fram till altaret, der han med mot höjden lyftade händer utropade: "Lofvad vare Gud som ansett mig värdig att fullända ett sådant verk! Salomo, jag har besegrat dig!" Och då folket morgonen derpå firade julottan, började de offer och tacksägelsefester som varade fjorton dagar å rad.

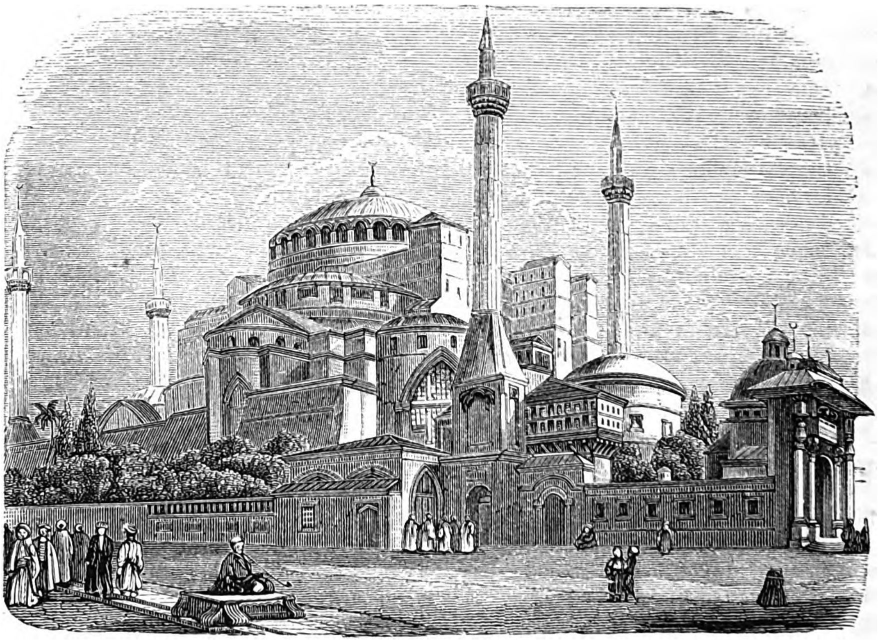

Aja Sofia.

Men hur länge varade denna herrlighet? Efter någon tids förlopp instörtade den östra delen af kupolen, hvarvid krossades altarbordet, predikstolen och ikonostasis. Bestörtningen var allmän, och såsom orsak till olyckan uppgåfvo byggmästarne att man vid ställningarnes borttagande ej varit tillräckligt försigtig. Kupolen uppfördes åter med samma lätta tegel från Rhodus som förut, men nu gjordes den femton alnar lägre än den förra, och byggnadsställningarne fingo efter fullbordadt arbete qvarstå ett helt år. Då de slutligen borttogos, fyldes kyrkan med vatten till en höjd af åtta alnar, och deri nedkastades nu bjelkarne, på det att icke murarne skulle skakas vid deras fall. Och se! — den herrliga kupolen hvilade der säkert, under det det ena århundradet aflöste det andra.

På det ställe der Aja Sofia nu tronar bodde i fordna tider én eunuck och en skomakare. Eunucken sålde beredvilligt sin tomt för godt pris, men skomakaren ville för sin hafva icke allenast dubbelt, utan fordrade derjemte att vid de festliga spelen i hippodromen samma ärebetygelser skulle bevisas honom som de hvilka kommo kejsaren till del. Hans önskan beviljades. Men från och med samma dag, då detta skedde, påbjöds äfven att vid hvarje kapplöpning en skomakare skulle sitta midt på platsen med ryggen mot de utkörande vagnarne och att dessas kuskar, innan täflingen började, hånande skulle tillropa skomakarens rygg en önskan om långt lif.

Nu träda vi in. Vi gå uppför trappan till qvinnogalleriet. Deruppe sväfvar öfver oss, lik ett himlahvalf, hufvudkupolen, beherrskande det hela, och med blicken lyftad mot den se vi det lättaste, luftigaste rum vårt öga någonsin skådat, ett hvalf af ett liksom ögonblickligen förstenadt böljande skum, medan halfkupoler tillstöta i öster och vester och tre mindre sådana sluta sig till dessa. Men djupt ned derunder, försvinnande såsom mygg under hufvudkupolens himmel, knäböja turkarne, försänkta i bön och åkallan, på öfver golfvet utspända mattor. Allt i hela kyrkan pekar mot öster der det kristna altaret förr stod, men profetens söner vända ansigtet mot bönenischen, som befinner sig i sydvest, mot Mekka. Hvilket störande, osymmetriskt intryck framkallas ej häraf? En hel befolkning knäfaller här, såsom en armé, ordnad i långa leder; men såsom diagonaler skära dessa leder rummet på snedden, under det ansigtena äro vända mot ett hörn af moskén. Det är såsom hade en osynlig arm vridit om hela skaran på sned, som om en mäktig hand vändt den bort från hufvudaltaret.

Med Lamartine hafva vi kallat Aja Sofias yttre ett stenberg, omgifvet af stenhögar, ty i dess yttre är det ju uteslutande kupolen och halfkupolerna som ådraga sig uppmärksamheten. Sålunda höjer sig kupol öfver kupol, liksom befunne sig hela byggnaden i ett oroligt jäsningstillstånd, i ett mullvadslikt uppstaplingsarbete, i en oklar sträfvan efter att höja sig, och likväl förblifver den med allt detta bemödande qvarliggande på marken, under det de tunga massorna, tyngande sig sjelfva och tryckande hvarandra inbördes, endast förete ett tungt och oskönt yttre, en oklar och fruktlös äflan att närma sig himlen.

I kyrkans lätta, luftiga inre beherrskar kupolen det hela, och koncentriskt ordnar kyrkan sina öfriga delar omkring denna kupol, som blifver dess medelpunkt, den der dominerar allt annat. Men nu till altaret, kyrkans helga-

Digitized by Google

ste del, dess andliga medelpunkt, stämningens sanna beherrskare. Se, der ligger det, skjutet åt sidan! Hvilken motsägelse uppenbarar sig icke här i detta stolta verk? Och kyrkan, som skulle vara "vägen till Herrans bord", den har blifvit underlaget åt den pompösa kupolen. Sålunda kan visserligen Aja Sofia uppvisa ett stolt, luftigt inre, men der uppenbarar sig äfven ett oklart, fåfängt sträfvande hvad längden beträffar, och liksom templet ej mäktar arbeta sig uppåt, så kan det ej heller sträcka ut sig i längden.

Liksom Aja Sofia lånat sin kupol, icke från den kristna hänförelsen som sedermera lät tempelspirorna sträfva uppåt himlen, utan från Roms verldsliga konst och sinnebilden af dess verldsliga makt, så förmådde den ej heller i sin ornamentik drifva sina försök längre; den lånade sina ornamenter från samma ställen hvarifrån den hemtade sina pelare, och då den öfver dessa spände sin stolta kupol, belastade den i österländskt öfverflöd sina väggar, sin kupol och sitt golf med ett brokigt mosaikarbete af guld, marmor och målningar.

Här, under den i höjden nästan försvinnande kupolen, låg altaret, här, rundtomkring under kupolerna, hvarigenom blicken från ingångsporten i öster kan skönja altarnichen i vester, stå de praktfulla hedniska pelarne, här den syriska solgudens åtta, här den ephesinska Dianas åtta pelare. Och öfver det hela hvälfver sig kejsarpåfvens, nu sultanens, väldiga kupol, ty under tidernas lopp förvandlades byggnaden till en turkisk moské, och hvad den varit för de kristna blef den nu för muhamedanerna, hvilka förökade dess rika skatter af sägner och uppfylde den med nya underverk. — En ung turk tager mig under armen och säger till mig med ett satiriskt leende, medan vi vandra omkring i templet:

— Här har ni "Svettkolonnen". Kan ni se att den är fuktig? Blir ni en gång sjuk och vill använda ett ofelbart läkemedel, så bestryk er med denna vätska eller slå litet deraf i hvad ni dricker, och ni blir genast frisk. Låt oss nu gå hit; här ser ni "den lysande stenen". Blif ej rädd; den är allsicke något underverk. Denna sten är af marmor såsom alla de öfriga, men af en egen art; den uppsuger ljusstrålarne och kastar dem tillbaka, då solen skiner på den. Men härnere vid bönenischen finner ni det allrabästa. Se der "den kalla rutan", hvarom sägnen förtäljer att den gör koranens uttolkare visa, och orsaken är att här alltid blåser en kall nordanvind. Då de sömniga männen sätta sig vid den under de varma sommarmånaderna och låta vinden blåsa på sig, falla de ej så lätt i sömn och tro nu genast att de blifvit uppfylda med högre vishet.

Men tiden är inne att vi måste lemna Aja Sofia och dess underverk. Åt kristendomens anda har detta tempel ej kunnat gifva något uttryck, åt muhamedanismen ännu mindre, trots de pålappade minareterna. Men för en ande som afgudar sig sjelf och gör sig till medelpunkt för allt annat, som i njutningslystnaden har sitt allt på jorden och derför äfven förlagt sin hufvudstad på dessa verldens skönaste stränder och som i trög förstening skrufvar upp sig utan att ändock komma till sanning och klarhet — för en sådan kan Aja Sofia vara en stolt symbol, och en sådan ande kan gå vidare på den väg som anvisats af detta den byzantinska konstens yppersta verk.

Moskeer. Mausoleer och grafvar.

Så rida vi då, alltjemt med firmanen i handen, ut för att besöka de andra moskeerna, som skola uppgå till ett antal af 160, hvaribland finnas några med högst besynnerliga namn, såsom "De tre hufvudena" eller den som fått namnet "De sex kakorna".

Från Aja Sofia rida vi förbi den stora universitetsbyggnaden in på en oansenlig gata. Derefter komma vi till förgården till sultan Achmeds moské. Mellan sex minareter höjer sig den storartade kupolen, omgifven af fyra halfkupoler, hvartill sluta sig två alldeles runda. Moskén, hvilken förskrifver sig från början af sjuttonde århundradet och har en årlig inkomst af 710,000 piastrar, är uppfyld med dyrbarheter, förnämligast bestående af kandelabrar och ljuskronor. Sålunda skickade ståthållaren af Abyssinien sex förgylda, med smaragder besatta lampor, som på guldkedjor upphängdes i moskéns tak.

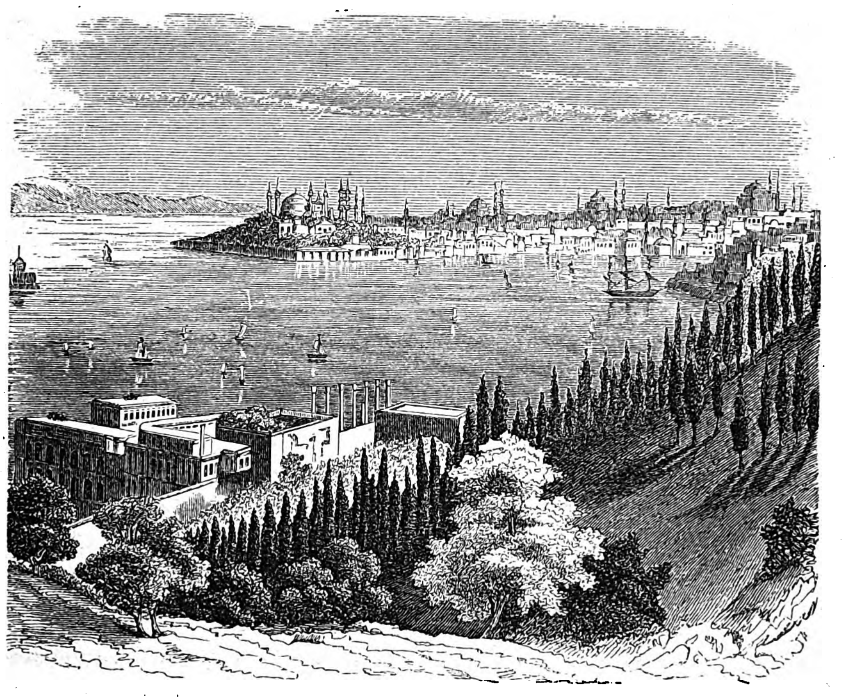

Utsigt från Galata öfver Gyllene hornet och det egentliga Konstantinopel.

Bredvid denna sin älsklingsbyggnad hvilar sultan Achmed I i sin mausolé vid sidan af sultanerna Osman II och Murad IV. Rundtomkring dem stå trettiotre stora och små kistor, alla betäckta af den hemska röda sjalen, hvilken utvisar att kistornas invånare dött genom hängning. Stambul är öfverfyldt af dessa mausoleer, de s. k. *turba*'erna. Man påträffar dem vid de mest trafikerade gatorna, och som oftast ligga de på den sidan om moskén som vetter åt Mekka, ty från grafven är det den aflidne anträder sin pilgrimsfärd till profetens rike. De utgöras af höga rum, som få sitt ljus genom flere, ofta med mångfärgadt glas försedda fönster. Deras väggar äro vanligtvis prydda med arabesker och tänkespråk ur koranen. I taket hänga ljuskronor, lyktor och strutsägg med vidhängande silkestofsar, och marmorgolfvet är belagdt med mattor, öfver hvilka höjer sig katafalken med sarkofagen. Turbaerna äro oftast omgifna af en pelargång. Midt på golfvet står sultanens tomma kista öfver hans graf; den är insvept i sju sjalar, och vid hufvudets

Digitized by Google

plats ligger turbanen ofvanpå kistan. Rundtomkring sarkofagen stå de öfriga kistorna utmed väggarne.

På moskéns förgård hvälfver ett gammalt jätteträd sin krona. I dess grenar upphängde janitscharerna rikets förnämsta män, och sedan dessa blifvit afdagatagna, lades janitscharhöfdingarnes afhuggna hufvuden i krets omkring detsamma. Men utmed dess mur ligger Konstantinopels förnämsta plats *At-Meidan*, grekernas hippodrom. Allt är här omsväfvadt af hemska minnen och jorden är liksom gödd med blod, ty på hippodromen nedhöggos på Belisarii befallning utan barmhertighet 24,000 menniskor, hvaribland befunno sig qvinnor, barn och gubbar.

En obelisk och en ormpelare af koppar pryda platsen. Den senare är en lemning från en urgammal forntid, och många påstå att den i Delphi uppburit den pythiska trefoten. Den är åtta alnar hög och utgöres af tre sammansnärjda ormar med stjertarne uppåt. Ingen af dem har något hufvud; sultan Murad skall hafva afhuggit ett med sin yxa. Men på andra sidan af platsen finnas de stora katakomber som turkarne kalla "Tusen och En pelare", under det mot vester "Det sjunkna palatset" reser sina murar. Dess storlek känner man icke, det är fyldt med vatten och besökes endast sällan, men om så inträffar, sker det i båtar, hvarifrån facklor sprida sitt röda sken öfver det under vattnet sjunkna slottet.

I nordvestra hörnet af At-Meidan utmynnar gatan Divan-Dscolli, Statsrådets gata, Stambuls Corso. Rida vi uppför den, varseblifva vi på höger hand Konstantinopels kanhända mest storartade turba. Här hvilar sultan Mahmud II, hvilken dog år 1839 af fyllerigalenskap. Den är af hvit marmor, och ljuset nedströmmar på sultanens kista genom sju stora fönster med rikt förgylda jerngaller. Soffor, länstolar, sidenbeklädnader och ur förvandla grafven till en salong, der allt bländar ögat med en slösande prakt och dit från den svala blomstergården utanför vinden skickar herrliga vällukter. Vid turban äro uppförda en skola och en brunn, ty den som anlägger sådana hoppas öfver sig nedkalla himlens välsignelse, äfven om hans graf långt för detta är försvunnen och hans namn ej längre minnes af någon i denna verlden.

Vi fortsätta vår färd till Soliman den Präktiges moské. Innanför en stor förgård, hvarifrån leda tio portar, reser sig moskén med sina fyra minareter af olika höjd, med sin inre förgård framför ingången och en trädgård vid bönenischen, ett det stoltaste bland den grekiska byggnadskonstens verk. Sultans Solimans arkitekt, det ottomaniska rikets berömdaste byggmästare, Sinan, uppbyggde denna moské. Vi träda in på gården. Midt på densamma står brunnen med sin kupol, och omkring den löpa hvalfgångar med de tjugotre kupolerna, under det de uppåtsträfvande minareterna resa sig i gårdens alla fyra hörn. Nu öppnas porten till sjelfva moskén. Den är ett mästerverk i äkta saracenisk stil, i dess kupol spårar man den senare nygrekiska arkitekturens inflytande, men i sina öfriga delar påminner den om Omijadernas byggnader i Syrien, Egypten och Spanien. Dess stora hufvudkupol uppbäres af fyra pelare, och mellan dessa stå till höger och venster Konstantinopels fyra största. En af dem uppbar i forntiden en Venus-staty, en annan reste sig med kejsarens på Augusteum, och de två andra funnos i kejsarens palats samt hafva efter all anledning uppburit bilder af Theodora och Euxodia. På de ofvanför dessa pelare befintliga gallerierna finnas skattkamrar, hvarest enskilda personer deponera sina penningar, när de resa bort eller ej hemma kunna skydda sin förmögenhet mot despotismens roflystnad, ty ej ens envåldsherrskaren vågar kränka dessa heliga ställens frid. Genom de med brokiga blomstermålningar och Guds namn försedda fönstren inströmmar dagsljuset i moskén, och under den höga kupolen läser man: "Gud är himmelens och jordens ljus. Hans ljus är en vishet på murarne, och i den brinner en lampa, betäckt med glas. Glaset skiner såsom en stjerna, lampan är fyld med olja af det heliga trädet. Det är icke österns, icke vesterns olja; den lyser för enhvar som vill se dess ljus."

I trädgården utanför bönenischen står Solimans praktfulla turba. Utgörande en af ett galleri omgifven åttkantig kupolbyggnad, ligger denna graf här under trädens fridfulla hägn. I hela dess yttre upptäcker man en sällsynt renhet och klarhet, så att man är frestad kalla denna turba den turkiska byggnadskonstens skönaste verk. En stilla, månbelyst afton måste det här vara underbart skönt, måste denna trädgård med sin mausolé vara i stånd att förverkliga "Tusen och en natts" skönaste drömmar. Under kupolen hvila Soliman och hans snillrika, men grymma favoritslafvinna Roxolane (Hurem Sultana). Här stå äfven Soliman II:s och Achmed II:s kistor.

Icke långt från det ställe der i forntiden låg Apostlakyrkan, byggd i korsform af Konstantin, ligger nu sultan Muhamed II:s moské. I sarkofager af granit och serpentin, af grön, hvit och röd marmor hvilade, insvepta i sina praktmantlar, i Apostlakyrkan de byzantinska kejsarne. Då latinerna under korstågen med storm intogo Konstantinopel, inträngde de i kejsargrafven, plundrade liken, kastade dem ut ur deras kistor och satte eld på kyrkan. Men då sultan Muhamed efter stadens eröfring förvandlade dess kyrkor till moskeer, tänkte han på att sjelf låta uppföra någon monumental byggnad, och efter fem års arbete reste sig norr om Apostlakyrkan Muhamed II:s moské.

Dess byggmästare var den grekiske arkitekten Kristodulos. Då sultanen såg att Kristodulos byggt moskén lägre än Aja Sofia samt att han med flit förkortat två af dess största och vackraste pelare, gaf han befallning om att man skulle afhugga hans händer. Kejsarens bud utfördes; dagen derpå gick Kristodulos till en domare för att klaga öfver den grymma behandling han undergått, och domaren kallade nu sultanen inför rätta att stånda ansvar för hvad han gjort. Sultanen efterkom domarens kallelse, men tog med sig sin stridsyxa, som han dolde under kappan.

Då sultanen inträdde i domarsalen gjorde han min af att sätta sig, men domaren uppmanade honom att förblifva stående liksom käranden, hvilken nu framförde sin klagan och förklarade att han för de häftiga jordskalfvens skull måst bygga moskén lägre än Aja Sofia och minska pelarnes höjd. Derför hade sultanen låtit afhugga hans händer och sålunda gjort honom till krympling för hela lifstiden. Sultanen medgaf att han låtit afhugga byggmästarens händer; "men", tillade han, "han har endast fått sin lön".

Då sade domaren: "Padischa! Ofta fostrar glans endast sorg. Icke är din moské så låg, att man icke kan bedja i den. Och äfven om alla stenarne i din moské vore juveler, så skulle den likväl i Guds ögon ej vara annat än skräp. Men denne man har du beröfvat hans händer och derigenom gjort dig skyldig till ett lagbrott. Han kan nu ej förtjena sitt uppehälle, och derför öfvergår hans pligt att försörja sin familj på dig. Hvad har du att svara härtill, padischa?"

Sultanen genmälte: "Gjordt är gjordt. Låt lagen döma oss emellan!"

"Men lagen dömer att, om mannen vidhåller sin klagan, du skall sjelf mista dina händer."

"Jag vill gifva honom ett årligt underhåll af de inflytande skatterna."

Men domaren svarade: "Nej, icke af skatterna! Din är skulden, och derför måste du också ersätta honom ur egen pung. Så lyder domen."

Då sade sultanen: "Jag vill gifva honom tjugo guldstycken. Är det nog?"

Digitized by Google

Byggmästaren svarade att han var nöjd härmed, och saken var sålunda uppgjord. Nu förklarade sig domaren sultanen underdånig. Men denne sade:

"Domare, du har handlat rätt! Ty hade du af undseende för min person dömt till men för Kristodulos, så skulle jag hafva huggit ned dig med denna yxa". Och härvid framtog han det skarpa vapnet.

Domaren svarade lugnt: "Padischa! Hade du visat dig hårdnackad i stället för att erkänna lagens majestät, se, då hade jag befalt detta odjur att tvinga dig." — Och dermed upplyfte han ett stort förhänge, som dolt en fruktansvärd drake, hvilken nu sprang upp och utspydde eld.

De heligaste delarne af moskén, bönenischen o. s. v. äro enligt det gamla bruket utförda i marmor. Till höger om hufvudingången läses på en skifva af *lapis lazuli* profetens spådom: "Ni skola intaga Stambul, och hell den furste, hell den här som uträttar detta." Förgården omgifves på tre sidor af pelargångar, hvilkas blytäckta kupoler hvila på granit- och marmorpelare. I midten står en brunn, likaledes öfverhvälfd, och rundtomkring den äro planterade cypresser; gårdens fönster, som skyddas af starka galler, äro utåt smyckade med skifvor af marmor i alla möjliga färger, och utanför moskén, på samma sida der bönenischen befinner sig, ligger trädgården med eröfrarens och hans familjs grafvar.

Muhamed II byggde rundtomkring sin moské åtta akademier, bostäder för studenter och en spisanstalt för de fattige, ett hospital, ett dårhus och ett allmänt badhus, hvilka alla byggnader försågos med blytäckta kupoler. På den som bildar taket till en af dessa byggnader ser man ett solur, konstrueradt af en berömd astrolog och försedt med inskriften: "Såg du icke din herre, hur han utvidgade din skugga?"

Öfverallt vid Konstantinopels gator ser man dessa moskeer med deras kupoler och många minareter, öfverallt varseblifver man de för denna stad egendomliga turba'erna, och alla dessa byggnader, som ombrusas af det hvardagliga lifvet, gifva åt staden en prägel af allvar och höghet. Under dem köpslår man, under dem språkar man med sina vänner och bekanta, under dem marschera stora afdelningar turkisk militär, och från deras trädgårdar skjuta cypresserna upp i luften och bidraga äfven att gifva staden ett uttryck af majestät och högtidlighet.

Liksom vid moskeerna och turba'erna utbreda cypresserna sina kronor äfven öfver de vidsträckta kyrkogårdar som ligga rundtomkring hela Konstantinopel och dess förstäder, liksom på hvarje obebyggd höjd eller mot blåst skyddadt ställe. De intränga till och med på sjelfva gatorna och stå der midt i det rörliga lifvet såsom mörka påminnelser om döden och manande till hängifvenhet under Guds vilja. I det föregående hafva vi omnämnt flere kyrkogårdar såsom den vid Campo piccolo och den i Skutari. Äfven för andra trosbekännare, såsom t. ex. för judarne, finnas här stora begrafningsplatser.

Under sina vandringar på Konstantinopels kyrkogårdar ser man tre slags grafvar. De fattigas utgöras af endast två lodrätta stenar, af hvilka den vid den aflidnes hufvud är något högre än den andra. De rika lägga dertill öfver grafven en flat stenskifva med en efter hela stenens längd gående öppning; det är genom denna englarne Monker och Naker gå ut och in för att förhöra de döde; men i stenens hörn äro anbragta fördjupningar hvari samlas regnvattnet, så att fåglarne, hvilka i stora skaror bygga sina bon i cypresserna, kunna dricka derur. Ofvanpå de förnämas grafvar äro uppstälda praktfulla sarkofager som omgifvas af galler, men har den döde ej varit en rättskaffens menniska, så råkar grafven snart i förfall. De heligas grafvar deremot bibehålla sig väl och ofta ser man dem behängda med lappar och trasor, ty folket tror att om en sjuks klädning upphänges på en from mans graf, vinden, då den spelar genom den, äfven befriar dess egare från den ifrågavarande sjukdomen.

På grafvarne ser man ofta skulpturer och konstnärligt utförda inskrifter; på en mans graf ligger alltid öfver hufvudet en fez och på en qvinnas ett utbredt blad eller en snäcka. Men den som bland dessa inskrifter hoppas finna prof på österländsk poesi blir i de flesta fall bedragen i sin förväntan, ty den aflidnes namn och yrke, hans dödsdag och några rader talande om lifvet efter döden, är merändels allt hvad han finner. Sålunda har på kyrkogården vid Piali Paschas moské en qvinnas graf följande inskrift:

"Gud är oförgänglig!

Förlåt mig, o Herre, i kraft af ditt skinande himlahvalf och koranens ljus. Vänner, träden hit till min graf och unnen min själ en bön. Den i Gudi hädansofna Hannifa Chanem, Ali Agas hustru. Den Allsmäktige förbarme sig öfver hennes själ. Beden för henne."

Härmed taga vi farväl af Konstantinopel och Orienten. Ångaren banar sig försigtigt väg mellan seglarne på Bosforen och ilar, åtföljd af hoppande delfiner i långa rader, förbi de oförlikneligt sköna stränderna. Blytunga välta sig Svarta hafvets vågor omkring fartyget. Natten drager öfver oss sin mörka slöja och följande morgon lägga vi till vid Kostendsche. På jernvägen fara vi genom Dobrudscha till Czernavoda, der den österrikiska Donaufloden ligger.

Jag satt i en mjuk soffa mellan perser och turkar, resande från London, Newyork och Paris i ångbåtens praktfulla salong. Böcker och kartor lågo kringströdda på borden, en kunglig taffel uppdukades och glada, leende damer rörde sig fram och tillbaka på golfvet. Turkarne gjorde stora ögon, och perserna försökte om det gick an att tilltala de förnäma damerna. Och det gick verkligen an. Maskinen sattes i gång och Donaufärden började. Vi voro åter i Europa.

Ur abyssiniernas krigarlif.

Då vi förut i denna tidskrift meddelat ett och annat om Theodors af Abyssinien lefnad och karakter samt tragiska slut, torde det ej vara utan intresse för läsaren att erfara något om den armé som med honom delade stridernas mödor liksom segrarnes fröjder.

Abyssinern är af naturen tapper och vet ej hvad fruktan vill säga. Theodors armé utgjordes af 40,000 man kärntrupper, hvilka följde honom öfverallt. Dessutom hade han i de provinser hvilkas invånare han ej ansåg sig kunna lita på, t. ex. gallas och muhamedanerna, läger uppslagna för

Digitized by Google

längre eller kortare tid, och derifrån företogos ströftåg i den omkringliggande trakten för att dämpa hvarje försök till uppror. I dessa läger voro förlagda omkr. 50,000 man.

En fransman, grefve Bissan, som under de senaste åren af Theodors lefnad förde ett vågsamt lif vid Abyssiniens norra gräns och i egyptiska landskapet Takka, gifver af de abyssiniska trupperna, efter hvad han med egna ögon sett, följande skildring, enligt hvilken deras taktik lemnar mycket öfrigt att önska:

"Trupperna uppställas på två linier, rytteriet upptager flyglarne, och fronten utgöres af skarpskyttarne. Infanteriet är beväpnadt med en lång krokig sabel, en lans och en sköld. I ursinnig fart störtar det med dessa blanka vapen fram mot fienden, och detta anfall är utomordentligt häftigt. Kavalleriet är utan tvifvel det yppersta i hela verlden med hänsyn till hästarnes godhet och ryttarnes beundransvärda rörlighet och skicklighet att bruka sina vapen. Då de som en stormvind spränga fram mot fienden, släppa de tyglarne och kämpa med båda händerna, under det de endast genom tryckningar med knäna och vadorna styra hästen och förmå honom att utföra de svåraste volter och språng. Hvarje ryttare är beväpnad med en sabel och två lansar, hvilka sistnämnda han begagnar såsom kastspjut, ehuru de hafva en längd af sex fot. Så stor är hans muskelkraft och så säkert hans öga, att han med dessa lansar träffar målet på ett afstånd af 30-40 fot. Hvarje ryttare åtföljes af en tjenare, hvilken det åligger att med sabeln i hand störta sig in bland fienderna och, obekymrad om all fara, uppsöka de kastspjut hans herre bortslungat och återlemna dem åt honom. Det är med verkligt raseri detta kavalleri spränger fram mot en tätt sluten infanterikolonn. Att draga sig tillbaka är en vanära som det aldrig underkastar sig; den abyssiniske ryttaren sätter en ära i att tvinga sin häst att kasta sig öfver fyrkantens främsta led, och vid förtviflade tillfällen söker han spränga fotfolkets leder genom att tvinga sin häst baklänges in på dem. Dylika manövrer förekomma ganska ofta, men mot ett europeiskt artilleri kunna likväl dessa oförvägna ryttare ej uträtta någonting.

Abyssinisk infanterist.

Skarpskyttarne, hvilka uppgå till ett antal af omkr. 20,000, tagas nästan allesammans från det berguppfylda landskapet Tigré. De strida alltid i små afdelningar eller hvar och en man för sig såsom krypskytt samt utmärka sig i lika hög grad för sin kallblodiga tapperhet som för den säkerhet hvarmed deras kulor nå målet. De äro väl beväpnade och deras gevär försedda med perkussionslås, men det använda krutet är dåligt, hvartill orsaken ligger deri att hvarje man måste tillverka allt det krut han behöfver. Artilleriet lönar ej mödan att tala om; detta vapen är ej hellar i Theodors smak, hvars egentliga styrka ligger deri att genom forcerade marscher och plötsliga öfverrumplingar förlama fiendens motståndsförmåga. Allt hvad som försenar hastigheten af hans operationer är i hans ögon onyttigt, ja, till och med skadligt."

Ehuru en väl disciplinerad och inöfvad europeisk truppstyrka ej har synnerligt att befara af ett abyssiniskt infanteris anfall, måste man likväl göra rättvisa åt individernas utomordentliga tapperhet och medgifva att en abyssinisk här är en motståndare som ej får ringaktas. Såsom någonting för den abyssiniska soldaten karakteristiskt må anföras att han hyser en oöfvervinnerlig afsky för den europeiska taktiken. Då t. ex. konung Theodor redan före 1860 var fullkomligt öfvertygad derom att de europeiska härarnes organisation vida öfverträffade den abyssiniskas, ville han göra ett försök till en förändring i detta hänseende genom att exercera några bataljoner *"alla franca"*. Hans vän, engelsmannen Bell, vidtog de härför nödiga förberedelserna och sökte öfvertyga manskapet om fördelarne af att man så mycket som möjligt tillegnade sig den europeiska taktiken. Men redan efter några få dagars förlopp förspordes bland soldaterna en så uppretad sinnesstämning, att man fruktade för att ett allmänt myteri skulle utbryta, och manskapet var så förbittradt mot Bell, att det ville mörda honom. Theodor råkade i raseri öfver denna uppstudsighet och ville bestraffa dess olydnad, men måste afstå derifrån, ty soldaterna förklarade utan omsvep att de skulle hänga honom och Bell i samma rep, om han fortfor med att tvinga dem till exercis.

En fläck på den abyssiniska soldatens tapperhet blir likväl att han är stråtröfvare, snapphane och krypskytt. Ehuru utgången ur allmogens leder, har han likväl ej försyn för att plundra öfverallt på landsbygden der tillfälle erbjuder sig och far då fram som en riktig vilde. Under 15-20 år fortsätter han detta äfventyrliga lif, men efter denna tids förlopp brukar han ej sällan påtaga munkkåpan, då han blir en sträng botgörare och söker vinna himlens tillgift för sitt fordna lättsinniga fribrytarelif.

Ehuru Theodor lemnat efter sig det omdömet att hafva varit en bland de grymmaste despoter historien har att uppvisa, var han likväl ej sträng mot den gemene soldaten, utan tillät honom föra ett lustigt lif och sålunda hålla sig

skadeslös för de hårda dagar han litet emellanåt måste utstå. Då den abyssiniska soldaten erhåller sin matranson i mjöl, måste han medföra sin hustru och en tjensteqvinna som laga maten åt honom. Hustrun följer troget och undergifvet sin herre på alla marscher och ströftåg, hur besvärliga de än må vara, och är den som håller ordning på kokkärlen.

Ej sällan inträffar att trupperna på sina marscher fram och tillbaka under sommarmånaderna öfverraskas af häftiga störtregn och derigenom förorsakade öfversvämningar af floderna. Lejean anför härpå ett exempel.

Han färdades en gång öfver den vackra Aïlatslätten, der vildsvin ströfva omkring i stora hjordar. Denna slätt genomskäres af flere floder, hvilkas vatten efter häftigt regn plötsligen stiger, så att de under någon tid ej kunna passeras, men sedan återtaga sitt vanliga lopp. Då han några veckor senare återvände till Aïlat, lät han sin karavan rasta under en trädgrupp, emedan man väntade en flod från höglandet. Snart förspordes ett häftigt brusande ljud, som doft tillbakakastades från de lodräta bergsväggarne. Ljudet kom söderifrån och tycktes närma sig lägerplatsen, hvilken likväl var så belägen, att man ej behöfde hysa någon fruktan. Ej långt derefter vältade en ofantlig gyttjevåg fram i den närmaste torra flodbädden. Det var en fruktansvärd anblick. Vattenmassan frambrusade med förfärlig häftighet, men ryckte likväl endast långsamt framåt, emedan de djupa sandlagren liksom uppslukade de första vågorna. Nu kom en gulbrun vattenmassa, medförande en mängd olika slags spillror. Efter omkr. 20 minuter var vattnet fullkomligt klart och brusade under några timmar lugnt framåt. Säkerligen såg man några mil längre bort ej mycket af detta vatten, som förmodligen under sitt lopp uppsögs af den djupa, torra sanden.

En gång lägrade sig Theodor med sin här i den trånga, djupt liggande Baschilodalen. Den inneslutes af tvärstupande bergväggar, och en truppafdelning hade oförsigtigt nog lägrat sig vid en uttorkad flodbädd, efter all anledning för att lättare kunna gräfva sina vattenhål och skaffa bränsle och gräs åt hästarne. Man visste icke att det regnat mycket uppe i bergstrakterna. Då hördes plötsligen ett buller om hvars betydelse man ej var okunnig. Ögonblickligen grepo männen efter sina lansar och sköldar samt sadlade hästarne, under det qvinnorna i största hast hopsamlade kokkärlen, hvarefter alla ilade uppåt bergen.

Men bland dessa berg finnas endast få gångstigar, hvilka understundom äro så branta, att det är endast med största möda de kunna passeras af menniskor. Snart kunde man för trängsel ej komma vidare der, de flesta befunno sig ännu nere i dalen, och redan innan en qvarts timma förflutit hördes det förfärliga brusandet och dånet i de olyckligas närhet. Den gulbruna vattenmassan framvältade nu som en enda, ofantlig störtvåg och ryckte med sig allt som kom i dess väg. Hundratals män, qvinnor, barn och hästar ljöto döden i denna öfversvämning och all packningen gick förlorad.

Då major Cornwallis Harris 1842 och 1843 var engelskt sändebud vid konung Sahela Selassis i Schoa hof, hade han tillfälle att bevittna hvilken barbarisk prakt här utvecklades vid sidan af den vedervärdigaste osnygghet. Efter honom lemna vi följande skildring af en mönstring af Sahelas krigshär:

Abyssinisk skarpskytt.

För att komma till konungens palats måste han ända upp till knäna vada i smutsen. Vid porten mottogs han af tjugo såsom ceremonimästare tjenstgörande eunucker. Under tiden hade det abyssiniska rytteriet ordnat sig, medan infanteristerna lågo på marken i långa rader såsom sköldpaddor eller betäckte sig med sina sköldar. En del af manskapet var beväpnadt med musköter, hvilka major Harris medfört såsom gåfvor. Soldaterna uppgåfvo ett härskri, som skulle likna lejonets rytande. Dervid svängde de i luften de blanka bajonetterna, hvilka tycktes förorsaka dem stort nöje, då de aldrig förr sett sådana vapen. En gråhårig veteran utförde framför fronten en krigsdans, dervid han sprang hit och dit, tjutande som en varg, hvarefter hela linien inföll i kör och krigsdansen blef allmän.

Derefter framred med sin anförare i spetsen den kungliga lifvakten, denna "de kristna lansarnes blomma". Generalen bar brokiga kläder, rikt utsirade med silfverprydnader, hvilket äfven var förhållandet med hans sköld och hästens remtyg. Då Harris lät sitt fältartilleri affyra en salfva af 21 skott, defilerade förbi icke mindre än tretton guvernörer efter hvarandra; alla voro de klädda i leopard- och lejonhudar, öfversållade med silfverprydnader och i striden tagna såsom byte från fienden. Nu inträffade en karakteristisk tilldragelse. Guvernörer, domare, höfdingar, hofmän och ädlingar, hvilka hade sina platser på en å ömse sidor om det kungliga tältet uppförd estrad, störtade sig öfver några på konungens befallning framförda oxar, hvarvid de ur djurens kroppar utskuro stora köttbitar, hvilka de uppåto råa. Härunder redo omkr. 3,000 ryttare upp på platsen, svängande sina sablar och med förtjusning lyssnande till hvirflarne från pukorna, som utgjorde deras regementsmusik. Tillsammans deltogo 8-10,000 ryttare i denna mönstring, som räckte från kl. 9 på morgonen till 5 på e. m. och genom sin vilda karakter på åskådaren gjorde ett egendomligt intryck. Då vid mörkrets inbrott major Harris lät

Digitized by Google

afbränna några raketer, kastade sig män, qvinnor och barn tjutande till marken.

Den tyske resanden M. Th. v. Heuglin har öfver Abyssinien utgifvit ett särdeles intressant arbete, hvari han berättar åtskilligt om det amerikanska härväsendet. Då han passerade högslätten Dschimba, kom han till ett ställe der Theodor kort förut haft sitt läger uppslaget. Vid sidan af vägen lågo hundratals kadaver efter hästar, åsnor, nötkreatur och mulåsnor, mer eller mindre stadda i upplösningstillstånd, och bland dem upptäckte han lik af män och qvinnor som frusit ihjäl eller fallit för fiendehand; utan förskoning gingo hästar och menniskor fram öfver små barn, hvilka dött eller i följd af nöd och elände blifvit efterlemnade af sina mödrar. Svärmar af gamar, korpar och förvildade hundar fråssade här i öfverflöd, då ingen brytt sig om att begrafva liken.

Hr v. Heuglin berömmer i hög grad det sätt hvarpå Theodors läger var inrättadt. I dess midt uppslogs alltid det röda tältet, om möjligt på en höjd, och dess öppning vändes mot det väderstreck i hvilket marschen dagen derpå skulle fortsättas. Framför det röda tältet stod kyrktältet med *tabot* (Moses lagtaflor); bredvid detta voro uppslagna de båda drottningarnes tält och på något afstånd biskopens och lägerbefälhafvarens. Tälten hade olika form och voro gjorda af olika tyg; ändamålsenligast föreföllo v. Heuglin krigarnes från Schoa: de bestodo af tjock brun ylleväfnad, voro vanligtvis rymliga och uppburos af två störar, hvilka förenades af en tredje som bildade takåsen. De andra voro förfärdigade af hvitt ylletyg och hade i de flesta fall formen af ett litet hus med gaflar och tak. Då hären en längre tid skulle dröja på samma plats, gjorde sig hvarje soldat sin egen *godscho* d. v. s. en fyra fot hög och ej stort bredare hydda af några trädgrenar, hvilka sedan öfvertäcktes med långt gräs.

En brunnskur i Carlsbad

under eftersommaren 1869,

skildrad af

Thure.

(Slut fr. föreg. häfte.)

Hvarje "Führer in Carlsbad und seine Umgebungen" uppmanar ganska ifrigt att bland andra orter i Sprudelstadens närhet äfven besöka Elbogen, och jag kan utan tvekan intyga att ett sådant besök lönar mödan rätt väl. Det enklaste sättet att tillryggalägga de tvänne mil som skilja Carlsbad från Elbogen är med den dagligen ett par gånger till Eger afgående posten. Man färdas genom Egerdalens af åkrar och ängar skiftande landskap och passerar under färden förbi flere byar, bland hvilka jag vill nämna Fischern, hvars porslinsfabrik är en ibland dem som jemte Hammers vanligen besökas af kurgästerna, samt Horn med sin egendomliga basaltkägla. Då man efter halfannan timmas färd nalkas Elbogen ser man dess åldriga slott resa sina väldiga torn, liksom uppvuxna från den höga och branta klippa å hvilken slottet och staden äro belägna vid Egers venstra strand. Slottet, fordom benämndt Stein-Elbogen, byggdes redan år 870 och var länge grefliga ätten Schlick's residens, men är numera förvandladt till ett fängelse.

Namnet Elbogen har sin uppkomst från den armbågslika krökning som Eger nödgats göra nära nog rundt om den höga klippa, som här liksom vill stänga flodens väg och å hvilken staden är uppförd. En särdeles vacker hängbro, Ferdinandsbrücke, som sväfvar hela 80 fot öfver Egers vattenspegel, förenar staden med andra flodstranden, utmed hvilken i en lång och stigande krökning den ypperliga chaussée löper, som leder till Eger. Sluttningen från vägen ned till flodbädden bär en yppig trädgårdsvegetation; der talrika frukträd just nu erbjuda ymniga skördar.

Bland märkvärdigheter i Elbogen må nämnas den rätt ansenliga "Dechautei-kirche" och det åldriga rådhuset. Märkligare än detta sistnämnda förekom mig dock en der förvarad ofantlig meteorsten eller, rättare, afbildning af en sådan fordom här befintlig, men numera till största delen förvarad i Wiens mineraliekabinett. Sagan berättar om denna sten att densamma, såsom dess namn, "der verwünschte Markgraf", angifver, är en förvandlad borgherre på Elbogens slott. Denne, "der Markgraf von Vohburg", var en hård man som svårt förtryckte sina underhafvande. En söndagsmorgon stod han i slottsporten och såg på det till kyrkan tågande folket. Det träffade sig nu så, att en fattig enka, som hade att betala en pålaga till borgherren, men icke visste hvar hon skulle finna medel dertill, inom sig tänkte: "kanhända markgrefven i dag under sabbatsstunden är mildare stämd", och beslöt hon alltså att anropa hans barmhertighet. Hon trädde så fram till honom, ledande sina små barn vid handen och bönföll knäböjande om miskund och förbarmande. Äfven barnen höjde bedjande sina händer. Allt var förgäfves. Markgrefvens ansigte mörknade alltmer af vrede, alldeles såsom himlen, som i samma ögonblick öfverdrogs af ett hotande åskmoln. Slutligen ropade den hårdhjertade mannen till den arma enkan: "bort från mina ögon! betala hvad du är mig skyldig, eller låter jag kasta dig i tornet!" Då reste sig qvinnan full af skräck och harm och utbrast: "ve dig, Vohburg! I denna stund skall du i sten förvandlas!" En flammande blixt klöf luften och ett fasans skri, öfverröstadt af åskans döfvande dån, fylde rymden. Då allt blef stilla igen, var markgrefven icke att finna, men på platsen der han stått låg en metallklump — "der verwünschte Markgraf".

En på så underbart sätt uppkommen sten har naturligtvis af ortens vidskepliga befolkning, i fordna dagar i synnerhet, fått sig många öfvernaturliga egenskaper tillagda. Bland dessa må jag blott nämna att stenen flerfaldiga gånger berättas hafva blifvit bortröfvad, men alltid har den återvändt till Elbogen igen. Emellertid måtte man ändock i detta hänseende hyst en stark fruktan att "die Schweden" skulle kunna förmå mer än andra, ty då svenskarne under 30-åriga kriget genomtågade Böhmen, skyndade man sig att sänka denna mystiska sten i slottets djupa brunn, och först efter fredslutet vågade man bringa den förtrollade borgherren upp i dagen igen.

Det finnes i Elbogen ett värdshus som bär namnet

Digitized by Google

"Zum weissen Ross", och i detsamma befinner sig den af hvarje "Führer" omtalta "Furst Schwarzenbergs Salon". Jag frågade helt nyfiken efter denna salong, som bär ett så prunkande namn, och jag kan icke neka till att jag med en viss förundran följde en beskedlig tjenstpiga som visade mig vägen dit genom en trång och låg förstuga samt öfver en liten smutsig gård — jag hade väntat en annorlunda beskaffad ingång — och vid inträdet i "Furst Schwarzenbergs Salon" kunde jag icke hjelpa att någonting liknande det kända epigrammet "stor uti orden, liten på jorden" flög igenom mina tankar. Denna s. k. salong, som dertill fått sig ett furstligt namn, är helt enkelt ett slags öppen veranda, i allra klumpigaste stil, låg, liten, förfallen, nedrökt och ful. Utsigten från densamma öfver de djupt nedanför liggande trädgårdarne, den bugtande floden och den storartade Haidingerska porlinsfabriken å andra stranden samt bortåt Egerdalen är dock särdeles vacker och gör åskådaren lätt nog försonad med "den furstliga salongens" obetydlighet.

Jag sitter nu här och väntar på någon föda för min lekamen, som behöfver stärkas för den temligen dryga promenaden härifrån genom dalen utmed Eger bort till Hans Hejlings Felsen, hvilka jag hoppas sålunda ännu en gång få återse. Medan jag sålunda väntar kan jag ej bättre använda tiden än till att anteckna ett och annat från de sistförflutne dagarne i Carlsbad.

Jag nämnde i mitt senaste bref att jag skulle besöka en "Tanzréunion" i "Kurhaus". Ett dylikt sällskapsnöje ingår ju alltid bland anordningarne för kurgästernas trefnad vid brunns- och badorter. I Carlsbad, der flertalet besökande utgöres af verkligen sjuka, hade den Tanzréunion jag bevistade en långt enklare och flärdfriare karakter, än hvad händelsen ofta brukar vara vid andra brunnar och bad. Toaletterna voro i allmänhet icke vanliga balkostymer, utan helt hvardagliga promenaddrägter. De fleste herrarne hade icke frackar och inga uniformer syntes till. Etikett var bannlyst och med ceremoniösa presentationer var det icke så noga — det gick i det hela mycket mera okonstladt till än jag på förhand hade förestält mig. Dansen var rätt lifvad vid Labitzkys elektriserande toner. Klockan 12 var allt slut. Midnatten är i det goda Carlsbad en oerhördt sen timma. I Sprudelstaden brukar allt vara tyst och stilla redan klockan 9 på aftonen och kurgästerna njuta då i allmänhet af en ostörd hvila. Man måste ju lefva "curgemäss".

Bland tidsfördrif under de senast förflutna dagarne vill jag endast i korthet omtala den angenäma utfärd till Schlackenwerth och Hauenstein, som en söndag gemensamt företogs af de qvarvarande bland skandinaverna. Schlackenwerth är en icke obetydlig stad, som jemte kringliggande trakt tillhör den fordne hertigen af Toscana. En storartad skuggrik park omkring ett halfförbrändt slott är af kurgäster rätt mycket besökt och erbjuder talrika, behagliga och svala promenader.

Det väcker ovilkorligen en främlings förundran under utfärder från Carlsbad att man i dessa nejder aldrig ser några större bebyggda egendomar eller hvad vi kalla herregårdar och icke heller andra enstaka liggande landtgårdar. All befolkningen här bor i byar eller små städer, hvilka ofta helt och hållet befinna sig i någon furstlig magnats ego. All jord synes sålunda brukas samfäldt, hvilket naturligtvis måste verka hämmande på åkerbrukets utveckling.

Efter något mer än en timmas färd från Schlackenwerth kommer man till Hauenstein, en gammal delvis förfallen riddareborg, byggd på en basaltklippa. Å en liten enkel, utmärkt vackert belägen och prydligt med blomsterplanteringar sirad restauration beställdes middag och under tiden bestego vi det närbelägna Eichelberg, hvars sidor erbjuda en ovanligt rik och omvexlande trädvegetation samt många för en nordbos ögon ovanliga örter, och från hvars "Kuppe" — en högrest, afrundad basaltkägla — man njuter af ett vidsträckt panorama, som söker sin like i skönhet. Fyra pittoreska ruiner af riddarborgar öka effekten af taflan: det närbelägna Hauenstein, det sagorika Himmelstein, det till utseendet å sin basaltkägla alldeles otillgängliga Schönburg och det i fjerran framträdande Engelhaus.

Jag vågar icke komma med ytterligare naturbeskrifningar. Det torde vara mer än nog af dem i dessa bref. Jag afbryter derför helt tvärt, helst jag ser att min middag här i "Furst Schwarzenbergs Salon" nu omsider infunnit sig, men — precist som händelsen var med vår middag i Hauenstein — i en helt annan gestalt än hvad som enligt beställning utlofvadt var. Dock det betyder mindre! Då Carlsbadervattnet och det rörliga lifvet i en skön natur och frisk luft stärkt aptiten, så är man icke så noga med rätterna.

X.

Carlsbad den 5 Sept. 1869.

Mina senaste rader voro från Furst Schwarzenbergs illusoriska salong i Elbogen. Jag var då i begrepp att begifva mig på vandring till Hans Hejlings dal. Promenaden å den svala strandvägen från Elbogen utmed Eger till den undersköna dalen var ytterst behaglig, om ock något ansträngande genom vägens längd. Besöket sedermera i det rikt försedda porslinsförsäljningsmagasinet i Aich under återvägen var rätt intressant för jemförelsens skull med våra svenska fabrikater af samma art, och det var glädjande att finna det porslinsindustrien i hemlandet mycket väl kan uthärda täflan med Böhmens, så högt uppdrifven den sistnämnda än må vara.

Men jag må nu lemna allt det der. Jag skall ju i morgon lemna sjelfva Carlsbad. Kappsäcken är redan packad och plats i postvagnen för 8 dagar sedan tagen. Innan jag skiljes från denna för så många sjuklingar helsobringande ort, af hvars helsokällors och bads välgörande inverkan jag dels sjelf under de förflutna veckorna erfarit och dels hos många andra haft tillfälle bevittna de mest bestämda prof — så må det tillåtas mig att anteckna något om Carlsbads så att säga medicinska historia, som erbjuder ett och annat rätt märkligt.

Liksom hvarje annan historia utvecklar sig äfven denna från sagans och poesiens grund. När Carlsbads källor först började begagnas för medicinskt ändamål vet man ej rätt. Man vet blott att denna kurort redan vid början af 1500-talet hade ett stort rykte om sig för sina helsobringande verkningar. Detta bevisas af det sköna latinska ode, "In Thermas Caroli IV", fullkomligen hållet i Horatii stil, med hvilket Bohuslaw von Lobkowitz, som afled 1510, uttrycker sin tacksamhet mot Carlsbad. Detta ode finnes nu inristadt i en tafla uppsatt å väggen till Sprudelsaal-gebäude, och jag kan icke neka mig nöjet att här anföra de sista vackra stroferna:

— — — — — — — "Felix per sæcula mana
Fons sacer, humano generique salutifer esto,
Redde seni validas vires, pavidæque puellæ
Formosam confer faciem, morbisque medere
Omnibus, ut patrias accedat lætior oras
Quisquis in hac lympha fragiles immerserit artus"*).

*) — — — — — — — Flyt lycklig i ändlösa sekler
Heliga källa! Helsa du bringe åt menniskans slägten!
Åldringen återgif ynglingens kraft, och bleknade ungmöns
Kinder du purpre på nytt, och sjukdomar alla fullständigt
Vike för dig, att fröjdfull till hemlandets kuster må vända
Sjuklingen som i din våg sina bräckliga lemmar har badat.

Digitized by Google

Såsom man ser, talar Lobkowitz om att bada i Carlsbaderkällornas "lympha", och eget är att under de första 200 åren af Carlsbads tillvaro källorna icke begagnades till drickande. Man badade deremot så mycket grundligare, och den beskrifning dr Sumner lemnar i sitt arbete, tryckt 1571, öfver det egendomliga slag af bad som man benämnde "Hautfresser" är sannerligen högst märkelig. Man låg då i badet 10 till 12 gånger om dagen och emellanåt en hel timma oafbrutet, och härmed fortsattes tills huden var betäckt med blemmor och sår, då afbrott gjordes, så länge dessa afsöndrade något var. När huden var läkt, förnyades samma "Hautfressen" på nytt med samma resultat, och detta stundom i flera repriser till dess "den skadliga materian" i kroppen var på detta sätt utdragen. — Man kallar denna tid, hvarunder blott badades i Carlsbad, för den första perioden i dess medicinska historia.

Med den på sin tid säkerligen mycket berömde Wenzel Payer, Carlsbads förste medicinske skriftställare, afliden 1526, började en ny tidrymd för dessa helsokällors användande. Payer påbjöd uttryckligen att detta vatten skulle drickas, och han beskrifver noggrannt huru drickningen bör ske, huruledes man bör första dagen vid solens uppgång dricka vid källan 3 små glas med vissa mellantider och under rörelse. Sedermera skulle antalet glas ökas. Payer föreskref 3 timmars fastande efter drickningen och på intet vilkor tillät han sömn under dagen. Vi se att hans föreskrifter i det närmaste följas ännu. Emellertid iakttogos långt ifrån alltid dessa Payers föreskrifter. Ofta begagnades ömsom drickning och badning under den s. k. andra perioden af Carlsbads utveckling såsom kurort, hvilken period räknas till år 1766. Under Fr. Hoffman, i början af 18:de seklet, druckos otroliga qvantiteter vatten. Han yrkade att man första dagen skulle dricka 15-18 bägare och sedermera stiga till 30, ja 40 sådana på dagen. Längst i denna riktning gick dr Tilling, under midten af nyssnämnda århundrade, som sjelf inom två timmar tömde 50 till 60 bägare! I sanning, "mycket tål man förr'n man förgås!"

Abyssinisk kavallerist (se sid. 84).

Den tredje perioden eller Carlsbads nyare medicinska historia från slutet af andra perioden intill närvarande tid framkallades genom kemiens ingripande i användandet af källorna, i det den såsom läkare och menniska lika utmärkte dr David Becher år 1766 publicerade det första försöket att bestämma källornas kemiska beståndsdelar för att på en sådan bestämning grunda deras rationella användning. Han undersökte sex af Carlsbads källor, och den mängd af fasta beståndsdelar som han angifver för Carlsbadervattnet är i det allra närmaste bekräftad af nyare tiders analyser. Becher uttalade äfven på grund af sina analyser att den kemiska beskaffenheten var likartad hos alla källorna. Kolsyrehaltens beroende af temperaturen i källvattnet ådagalade redan Becher, i det han påvisade att de varmare källorna hålla mindre och deremot de svalare större mängd fri kolsyra. Efter Becher hafva på olika tider analyser af Carlsbads olika källor blifvit anstälde af Klaproth, Reuss, Berzelius, Steinmann, Wolf, Jahnl, Zembsch, Hlasiwetz, Göttl och slutligen Ragsky år 1862.

Om man jemför resultaterna af de talrika sedan år 1766 anstälda analyserna, så finner man visserligen å ena sidan att de nyare kemiska undersökningsmetoderna förmått i Carlsbaderkällorna och deras afsättningar (sinter, ochra) uppdaga spår af en hel mängd mineraliska ämnen hvilka icke af Becher i hans analys kunde framvisas; men å andra sidan befinnes det relativa mängdförhållandet mellan de hufvudsakliga beståndsdelarne icke hafva undergått någon väsentlig förändring under de senast förflutna 100 åren.

Hvad sjelfva kurmetoden beträffar så har densamma sedan Bechers dagar småningom betydligt modifierats i qvantitativt hänseende. En relativ minskning af det förut brukliga alldeles omåttliga vattendrickandet i Carlsbad synes redan på Bechers tid hafva börjat inträda. Han säger t. ex.

Digitized by Google

sjelf: "Man kan visserligen icke bestämma en allmängiltig dosis, men 12, 15 högst 20 bägare synas dock i de flesta fall vara tillräckligt." Om också 12 till 20 bägare kunna anses såsom ett väl rikligt mått, så är det dock icke obetydligt mindre än de förut påbjudna 18 till 40 bägare. Ännu för 35 år tillbaka var det icke ovanligt att en patient i Carlsbad drack sina 10 till 15 bägare om dagen. Småningom nöjde man sig med 8 bägare, och för närvarande är man belåten redan med 4 och sällan öfverskrides ett antal af 6 bägare.

Närmast före och under Bechers tid var det mycket brukligt att hemta hem vattnet till bostaden och dricka det hemma. Häremot ifrade Becher egentligen af det skäl att han lade mycken vigt vid rörelse i fria luften under drickandet, hvilken vigtiga regel oftast icke ordentligt iakttogs, då vattnet dracks i hemmet. Emellertid tillät Becher likaväl som nutidens läkare att svaga patienter fingo dricka vattnet i mindre qvantiteter i sina hem.

Det är bekant att man numera icke sällan och med god verkan dricker Carlsbadervatten kallt. Detta är en nyhet, uppkommen under de senaste 30 åren. Förut ansågs det vara, om icke farligt, åtminstone fullkomligen overksamt att dricka detta vatten annat än varmt.

Det är förut nämndt att under Carlsbads första tillvaro uteslutande badades i dess helsovatten och att sedermera dess källor snart sagdt allenast begagnades till en öfver alla gränser drifven drickning. Numera både drickes och badas i Carlsbad. För detta sistnämnda ändamål finnas flera väl inrättade offentliga anstalter såsom i Sprudelsaalgebäude, i Mühlbadhaus och i det ståtliga Kurhaus, i hvilket sistnämnda finnas icke mindre än 75 "badloger" för mineralvattenbad samt flera särskilda rum för Moorbäder, ryska ångbad, duscher o. s. v. Mineralvattenbaden serveras från Sprudeln och Hygieensquelle, hvilkas vatten genom särskilda inrättningar afkyles till vanlig badvärme. Baden kännas oändligen behagliga och man frestas lätt att dröja alltför länge i desamma. Långvarigare bad än på en halftimma äro i allmänhet icke gerna tillåtna. Den vanligaste tiden för vistande i badet är från 10 till 20 minuter.

Mycket, mycket mera kunde ytterligare vara att säga om Carlsbad och dess källor, men denna skildring af lifvet under en brunnskur i Sprudelstaden har säkerligen redan blifvit alltför lång. Af denna anledning samt äfven af andra skäl är det icke lämpligt att här ingå i någon redogörelse för Carlsbadervattnets särskilda terapeutiska verkningar och i hvilka sjukdomstillstånd det med fördel kan användas. Det må vara nog att blott i allmänhet säga att få helsokällor torde gifvas, hvilka utöfva en så kraftig helsobringande verkan som just dessa Carlsbads varma källor — då de rätt användas — mot flerahanda kroniska lidanden, hvilka stå i närmare eller fjermare sammanhang med rubbningar i verksamheten hos matsmältningsverktygen och deras bihang.

Under tacksamt erkännande af det välbefinnande som hos mig framkallats af den nu tilländalupna brunnskuren i Carlsbad är det icke utan en viss innerlig saknad som jag skiljes från den egendomliga Sprudelstaden och från denna underbara nejd, der naturen uppenbarar så många stora och vexlande drag af hänförande skönhet och der mäktigt tilltalande budskap — så att säga "syner och röster ur det fördolda" — på ett snart sagdt häpnadsväckande sätt frambäras från naturens i djupet sedan oändliga årtusenden oaflåtligt arbetande krafter. Tanken på hemmet förjagar dock snart denna saknad och man röner sanningen af Lobkowitz's ord:

— — — — — "patrias accedit lætior oras.
Quisquis in hac lympha fragiles immerserit artus".

Vattenpesten,

efter

Wilhelm Baer.

Man säger att växterna äro bundna vid den fläck der de uppspira, och dock anträda de ofta ganska långa vandringar. Visserligen företagas dessa resor mestadels då de ännu ligga i fröet och ofrivilligt, men naturen gör likväl fröen genom särskilda organer — såsom fjunkronor, vinglika bihang o. dyl. — lämpliga för långa färder både i luften och på vattnet. Derför hafva några med sådana bevingade frön försedda växter utbredt sig längre åt de olika håll vinden blåst än eljest varit dem möjligt. Såsom ett exempel härpå må nämnas björken, hvars bevingade frön af vinden föras upp på torn eller höga bergspetsar, der de ej sällan gro och vidare utveckla sig.

Genom ännu ett annat medel sörjer naturen för växternas utbredning, nämligen genom de hullingar hvarmed många frön äro utrustade. Medelst dessa fästa sig fröen vid djurens pels eller fjädrar och föras sålunda till långt aflägsna trakter. Härvid spela i synnerhet flyttfåglarne hufvudrollen. Genom dem har utan tvifvel *Leerzia oryzoides*, ett på risfälten växande ogräs som med risodlingen infördes till södra Europa, kommit ända till Mecklenburg och Sverige. Äfven vattenfåglar fortskaffa på samma sätt många frön till andra trakter.

I ännu högre grad bidrager det rastlöst rörliga vattnet till växternas spridning. Så har t. ex. den långt upp bland Alperna uppspringande Iller till öfre Schwaben flyttat flere växter som ursprungligen funnits endast bland dessa berg, och i närheten af München, som ligger tio mil från Alperna, förekomma växter, som tillhöra de högsta alpregionerna och hvilkas frön ditförts af Isarflodens vågor. Dylika små kolonier af alpväxter påträffas i dalar hvilkas vattendrag uppspringa bland Alperna.

På öarne i Orinokoflodens mynningar finnas växter som hafva sitt hem på Anderna, och i Ganges delta samt i Bramaputra återfinner man några växter från Himalaja. Redan mycket tidigt har man insett den betydelse floderna hafva för växternas utbredning. Så säger t. ex. historieskrifvaren Curtius: "Indus, som af alla floder är den största, vederqvicker och gör fälten fruktbärande icke blott genom sitt vatten, utan besår dem äfven, då den lär medföra en stor mängd sädartade frön som den utbreder öfver åkrarne".

Genom hafsströmmarne föras växtfröen till långt aflägsna orter. Palmfrukterna af *Lodoicea Sechellarum*, hvilka äro så stora som ett menniskohufvud och väga flere skålpund, flyttas genom hafsströmmarne från sitt hem, Sachellögruppen, ända till Maldiviska öarne samt till och med till Malackas kuster.

Visserligen gå under dessa resor många frön förlorade, men ett enda lyckligen undkommet är nog att fortplanta

växten. På detta sätt hafva de mångfaldigaste förändringar förorsakats inom de mest olika trakters flora. Så har t. ex. den afrikanska vestkusten vid Zaire tretton växtarter som ditförts genom de från Guinea och Brasilien kommande hafsströmmarne. Af de på Canariska öarne befintliga 533 fanerogamer äro endast 313 (58,72 %) der inhemska, de andra 220 (41,28 %) äro identiska med afrikanska växter och hafva säkerligen öfverförts till dessa öar af hafsströmmarne. Många tyska växter finnas på Sveriges kuster, liksom franska och spanska på Storbritanniens och afrikanska på Italiens. Den danska skedörten (*Cochlearia danica*) har först sedan detta århundrades början i stor mängd anträffats på mecklenburgska kusten. Den berömde resanden Siebold har i en japansk skrift läst att redan för 1,200 år sedan majsen odlades på Japans kuster.

Det är skeppsbrutna frön som hafva framkallat vegetationen på de af koraller bildade öarne. I likhet med dessa öar, skulle äfven Norges kust betäckas med kokospalmen och prunka med tropiska växter, om luftstrecket medgåfve det och ej hafsvattnet i tidens längd tillintetgjort fröens groningskraft.

Bär och köttiga frukter, hvilka äro för tunga att kunna företaga långa resor genom luften, fortskaffas och spridas af fåglar och andra djur. Detta sker på olika sätt. Antingen förtära djuren fruktens köttiga del och låta fröet nedfalla, eller afgår detta osmält och fortplantar sedan växten. Sålunda utbreda t. ex. trastarne enbärsbusken; de vilda pisangträd man finner i södra Amerika hafva uppspirat ur de frön fåglar här spridt. De i Nordamerika inhemska skarlakansbären (*Phytolacca decandra*), hvilka år 1770 infördes till Bordeaux för att användas vid vinets färgning och planterades der i trakten, hafva genom fåglar flyttats så långt bort, att de nu äro utbredda öfver hela södra Frankrike ända till Pyreneernas aflägsnaste dalar. Blåkråkan (*Garrulus cristatus*) och den amerikanska korpen (*Corvus americanus*) nedgräfva i jorden ekollon och andra frön för framtida behof, och här gror månget frö, innan det uppsökes af fågeln. På ön Cejlon öfverlät man kanelträdets utbredning åt skatorna, hvilka derför på det sorgfälligaste skyddades.

Utom fåglarne bidraga åtskilliga fyrfotade djur på ofvan omnämnda sätt till växternas spridning, i synnerhet ekorren och andra gnagare. Så har t. ex. kaffebusken blifvit utbredd på Manila genom *Viverra musanga*, ett slags zibetkatt. Nötboskap, får och getter hafva till landtbefolkningens stora förtret i Nya England fört berberisbusken flere mil in i landet.

Många växter lefva alltid i små samhällen, och omplanteras en art, så följa de andra mot menniskans vilja med, antingen emedan fröet var för litet att varseblifvas eller emedan det med sina hullingar hade fasthakat sig vid de andra. Så hafva många asiatiska växter hvilka frodas bland säd, såsom t. ex. åkervallmo, svingel, dårrepe, blåklint, riddarsporre och andra, invandrat till de flesta europeiska länder med sädesodlande folkslag. Den katolska medeläldern gaf Tyskland hästhofven, vallörten (*Symphytum*) och hållroten (*Aristolochia*), hvilken sedermera spridt sig vidare från klostrens närmaste omgifningar. På samma sätt hafva med risodlingen från Ostindien många växter införts till Italien och der blifvit inhemska, t. ex. det med rotknölar försedda cypergräset (*Cyperus conglomeratus*) och *Fimbristilis dichotoma*. Linné fann att bland Kaplandets växter många dit invandrat med säd från Sverige och Tyskland.

Liksom i Europa genom folkvandringarne omflyttats en mängd växter, så hafva äfven sådana af utvandrande europeer blifvit öfverförda till andra verldsdelar. Än i dag angifver på Grönland kråkärtan (*Vicia cracca*) de norska kolonisternas bostäder, och grodbladet utvisar i Nordamerika hvar europeerna slagit sig ned, med anledning hvaraf denna växt af indianerna kallas ”De hvites fotsteg”.

Hvarest stora armeer dragit fram kan man ännu en lång tid derefter se af de växter de lemnat efter sig. Genom ett ryskt läger som 1813 var uppslaget i närheten af Schwetzingen i Baden har *Corisperum Marschallii* blifvit ditförd från Dnjepr och Krim. En annan ört (*Bunias orientalis*) fördes af de ryska trupperna ända till Paris. Likaledes har i forntiden *Melampyrum arvense* förflyttats från Persien till Grekland samt sedan derifrån utbredt sig öfver hela Europa. Med negerslafvar har Guineagräset kommit från Angola till Brasilien samt för detta land blifvit en välgerning.

Äfven genom den fredliga samfärdseln folken emellan har blifvit sörjdt för växternas utbredning. Då några af Thorvaldsens konstverk anlände från Italien till Kjöbenhavn, fann man ett år senare grushögarne vid museet betäckta med en italiensk flora, så att ej mindre än 25 italienska växter frodades der. Sedermera då platsen afröjdes undanskaffades ock grushögarne, hvaraf blifvit en följd att flere af dessa växter anträffas på fälten omkring och vid vägarne till Kjöbenhavn. Större delen af dem äro visserligen försvunna, men några hafva hållit sig qvar och kunna nu anses såsom fullkomligt acklimatiserade. — Omkring bangården i Zürich har af frön som fastnat i emballage o. dyl. uppstått en hel främmande flora och härifrån hafva sedan några plantor vidare utbredt sig och blifvit inhemska, deribland en amerikansk (*Amaranthis retroflectus*) — ett i högsta grad besvärligt ogräs.

Understundom försiggår inflyttningen af främmande växter, så att säga, med stormsteg, och inkräktarne eröfra då stora sträckor liksom i flykten. Bland de växter som sålunda under de senaste årtiondena utbredt sig öfver hela Europa har ingen väckt så stort uppseende som den fruktade *Elodea canadensis* Rich. eller *Anacharsis alsinastrum* Bab. — vattenpesten.

Denna späda perenna vattenväxt, tillhörande familjen *Hydrocharideæ*, är hemma i Nordamerika, har utbredt sig från Canada till unionens södra stater och åt vester åtminstone till Mississippi. Första gången denne främling märktes på denna sidan Atlanten var år 1836, då en trädgårdsmästare vid Narrington i grefskapet Lancaster varseblef den straxt efter utplanteringen af några utländska vattenväxter. År 1842 såg man den i Skotland, och redan 1847 var den utbredd öfver hela England. Mot slutet af 1850-talet visade den sig utanför Utrecht.

Om den hastighet hvarmed denna växt utbredde sig öfverallt dit den kom i floderna och kanalerna stodo i tidningarne att läsa fabelaktiga uppgifter. I synnerhet i några af östra Englands grefskaper frodades den så yppigt, att man befarade det den skulle hindra skeppsfarten på kanalerna. Det alltid för öfverdrifter fallna ryktet förkunnade såsom säkert att den lilla växten spärrat floder och kanaler för sjöfarten samt förorsakat härjande öfversvämningar; derifrån de olycksbådande namn hvarmed den hedrats: vegetabilisk hydra, vattenpest o. s. v. hvilka icke blott den stora massan af folket, utan äfven flere enskildes upphetsade fantasi tillade den djerfve nykomlingen.

På senaste tiden har man likväl haft tillfälle att bedöma om dessa tidningars underbara berättelser voro sanna eller icke, ty den lilla vattenväxten har under de sista åren nedslagit sina bopålar utanför den preussiska hufvudstadens portar, men likväl bakom ryggen på den eljest så uppmärksamma acklimatiseringsföreningen i Berlin, och dermed bevisat att naturen i allt, så äfven i acklimatiseringsfrågan, är menniskans öfverman. Havelströmmen samt dermed sammanhängande sjöar och floder, liksom åtskilliga punkter af Spree-området hafva tjenat denna växt till experimentalfält, och hon har verkligen utbredt sig i en förvånande grad.

Digitized by Google

Aschersons förträffliga *Flora der Provinz Brandenburg* af år 1854 omnämner ej *Elodea* såsom en i Tyskland förvildad växt, utan säger blott att den från en damm i Berlins botaniska trädgård blifvit utplanterad på två ställen, hvarifrån den möjligen i framtiden kunde komma att sprida sig; sedan 1859 hade nämligen växten påträffats i Sanssouci och sedan 1860 vid ett gammalt vattenfall.

Aldrig har en förmodan fortare öfvergått till verklighet. Redan i bihanget till ofvannämnda flora omtalas att *Elodea* allmänt förekom i Glindowersjön och i Havel vid Werder. Året derpå meddelade dr C. Bolle intressanta upplysningar om växtens snabba utbredning. Den 30 November 1863 påträffade han den för första gången i en bugt på venstra Havelstranden nedanför Potsdam. Den förefanns i betydlig mängd, frisk och frodig, under en tunn isskorpa. Kort derefter fick han veta att växten redan förut visat sig vid Tornow i så stor mängd, att båtarne ej kunde ros fram, ehuru tre år förut, i Maj 1860, ej minsta spår deraf kunde upptäckas, då man vid Botaniska föreningens för Brandenburg andra årssammankomst i Potsdam ville uppsöka *Elodeas* nya vistelseort i någon af grafvarne i i Sanssoucis park.

Hur var det nu möjligt att denna växt redan några år derefter ymnigt anträffades på ställen som lågo många mil aflägse från Sanssouci och ända till hösten 1864 förökat sig på ett sätt som gränsar till det otroliga och hvarigenom den i individrikedom redan långt öfverflyglat många af Tysklands inhemska vattenväxter?

Någon fortplantning genom frön kan ej komma i fråga hos denna växt, som har hanblommor på ett stånd, men honblommor på ett annat. I Europa finnas endast exemplar med honblommor, till följd hvaraf den således ej kan fortplanta sig. Men denna brist ersättes genom att växten är ytterst seglifvad och utbreder sig genom en ofantlig mängd afläggare. Stänglarne är spröda såsom glas, men minsta bit af dem kan likväl slå rot och utbilda sig till ett individuum, hvarvid tillväxten sker så fort, att man nästan kan säga sig se hur plantan växer. Derjemte är den en bland de sällskapligaste man känner, då den bildar hela mörkgröna simmande ängar. *Elodea* trifves bäst i lugnt vatten der botten är slät och utgöres af gyttja eller sand, men undviker skuggiga ställen eller stränder, hvarest en yppigare växtlighet förut finnes af vass, säf o. s. v. Hvad hos dessa simmande ängar i synnerhet ådrager sig uppmärksamheten är den stora mängd små kanaler man i dem påträffar. Det är sjöfåglarne som bilda dessa kanaler och hindra *Elodea* att åter uppfylla dem.

Ganska nöjsamt är det att se en stor skara gäss råka ut för denna växt. Så snart gässen märka att vägen ej är fri, bana de sig väg i de simmande snåren genom att bilda en s. k. gåsmarsch.

Då solen skiner, befinner sig vattnet ofvan dessa ängar i en dallrande rörelse, hvilken förorsakas genom en ofantlig mängd små blåsor af det syre som växten utvecklar.

Hittills hafva alla försök att utrota denna förargliga planta, såsom med liar och krattor med täta pinnar o. s. v., varit fruktlösa, ehuru man likväl i smärre vattendrag lyckats genom dylika medel något så när hålla dess utbredning inom tillbörliga skrankor.

Att likväl i trots af allt detta sjelfva massan af folket ej egnat *Elodea* någon synnerlig uppmärksamhet finner man af den omständigheten att den ej af allmogen erhållit något namn.

Elodea befinnes likväl vid en närmare bekantskap vara bättre än sitt rykte.

Den förmodan man i början hyste att hon genom sina tätt sammanvuxna massor skulle kunna blifva till nytta för fiskarne under deras lektid har visserligen blifvit gäckad, men man har i stället funnit att hon tjenar såväl fiskar som åtskilliga vattenfåglar till näring. Vigtigare är dock att landthushållningen uti denna, i stora massor förekommande växt funnit ett förträffligt gödningsämne, och önskligt vore att man häraf begagnade sig mer än hvad för närvarande är fallet.

I ett annat afseende är den illa beryktade *Elodea* af stor betydelse. En dr O. Schür i Stettin har nämligen iakttagit att vattnet på de ställen der hon förekommer är fullkomligt kristallklart och luktfritt. Härigenom kom han på den tanken att med vattnet i de kärl der han uppdrog växten blanda illaluktande rännstensvatten, och då befanns efter åtta dagars förlopp att vattnet åter var klart och luktfritt. *Elodea* hade synbarligen ur rännstensvattnet upptagit de hennes tillväxt befordrande ämnena, ty hon frodades starkt.

Det skulle derför vara af intresse, om städer, hvilka genom kanaler söka afleda sina orena flöden till större vattendrag, företoge sig att acklimatisera *Elodea*, helst erfarenheten visat att denna växt ej kan blifva något hinder för skeppsfarten och fisket. Det faller af sig sjelf att denna växt äfven i smått kan användas såsom desinfektionsmedel och sålunda i hemmen blifva till stor nytta.

Läsaren torde nu medgifva att *Elodea* är förtjent af ett mindre afskräckande namn än vattenpest. Besynnerligt är att man från denna växts hemland aldrig hört någon klagan öfver dess utomordentliga utbredning.

Stilla hafs-jernvägen och dess område,

efter

J. Sommerfeldt.

En af de förnämsta häfstänger hvaraf vår tid begagnat sig för att stegra det materiella välbefinnandet är kommunikationsmedlens fulländning. I Europa har det varit och är ännu till en del förhållandet att lands- och jernvägar först anlagts i tätt befolkade trakter, och afsigten härmed har varit den att de förbättrade kommunikationerna skulle befordra de redan befintliga intressena; men det dröjde likväl ej länge förrän man uppgaf denna metod; man insåg nämligen snart att goda kommunikationer skapa nya materiella hjelpkällor, att således en vexelverkan eger rum mellan de förra och de senare samt att de ofta äro beroende af hvarandra. Då man kommit till klar insigt härom, fann man äfven att påståendet, det en jernväg skulle förränta sig, var ett lika meningslöst tal som att upptaga grindpengar på landsvägarne, och man tvekade ej längre att bygga jernvägar i trakter der det var tydligt att de först efter en lång tid skulle kunna lemna 4 %, hvilket belopp, från en inskränkt synpunkt sedt, ansetts såsom ett oundgängligt vilkor för att en jernväg skall kunna anses bära sig. — I Amerika deremot äro jernvägarne den framåtskridande civi-

Digitized by Google

lisationens förelöpare, ej ett bihang till densamma, och der hafva de fått i uppgift att till lif och verksamhet framkalla förut obegagnade hjelpkällor.

Det mest storartade jernvägsbyggnadsföretag amerikanarne utfört är den stora Stilla hafs-jernvägen (*Union pacific railroad**), som invigdes den 10 Maj 1869. Stilla hafsjernvägen utgår från den lilla staden Omaha**) och fortlöper med i det närmaste rak riktning till San Francisco vid Stilla oceanen; den utgör den sista, 1,793 *miles* långa delen af jernvägen mellan Atlantiska och Stilla oceanen, mellan Newyork och San Francisco***).

Tanken att draga en jernväg tvärsöfver Amerikas fastland, hvarigenom skulle erhållas en lättare och beqvämare handelsväg till de rika ostasiatiska länderna — frånsedt anläggningarne öfver Panamanäset — lär ursprungligen varit engelsk, då en engelsman skall hafva föreslagit en jernväg som, utgående från Canada, skulle förena de bägge hafven med hvarandra; detta förslag rönte emellertid i England ej några större sympatier, men omfattades genast med stor ifver af amerikanarne, och just den omständigheten att det väckts från engelsk sida gjorde att intresset för Stilla hafs-jernvägen stegrades till en sådan höjd, att man ansåg dess lyckliga fullbordande på det innerligaste förenadt med nationens ära, hvilket också tillräckligt bevisas deraf, att denna jernväg i officiella berättelser kallas *The great national highway*.

Sitt största intresse får denna anläggning genom sin stora längd, 1,793 miles, då detta väl är den största sträcka som någonsin på en gång varit under arbete, liksom äfven derigenom att, ehuru svårigheterna öfverhufvud taget ej kunna sägas hafva varit synnerligen stora, de likväl förefunnits i stort antal och varit af nästan alla möjliga slag. — Hela denna stora sträcka kan efter landets beskaffenhet indelas i fyra olika delar: den första af dem räcker från *Omaha* till *Rocky-mountains*, eller Klippbergen; den andra från *Rocky-mountains* till *Saltsjöstaden*; den tredje från *Saltsjön* till *Sierra Nevada* och den fjerde från *Sierra Nevada* till *San Francisco*.

Den första delen, sträckan från Omaha till Cheyenne som ligger vid foten af Klippbergen, innefattar den del af jernvägen som går genom prärien. Terrängen uppstälde här så godt som inga hinder för arbetet; hela landskapet utgör en del af den stora slätt som intager mellersta delen af Förenta staterna. Efter att hafva lemnat Omaha, kommer man in på prärien, och så långt ögat når, utbreder sig denna, den amerikanska öknen, åt alla håll. Man har kallat prärien Amerikas öken, men det är likväl endast namnet den har gemensamt med Asiens och Afrikas ofruktbara sandöknar, ty det första vilkoret för allt lif i naturen, vattnet, finnes här att tillgå i samma rika mängd hvarmed naturen synes på Amerika hafva slösat alla sina gåfvor. Prärien bildar Mississippiflodens högland och genomskäres af en otalig mängd större och mindre vattendrag, hvilka slutligen utmynna i denna mäktiga flod. I en sak liknar dock prärien öknen, och det är i enformighet: öfverallt ser man det långa, vid höstens inbrott manshöga gräset som böljar fram och åter för vinden, träd förekomma endast sparsamt, och ögat finner endast obetydlig hvila i de få kullar som skjuta upp ur jorden såsom myrstackar eller mullvadsbon. Man har kallat prärien för ett djurens para-

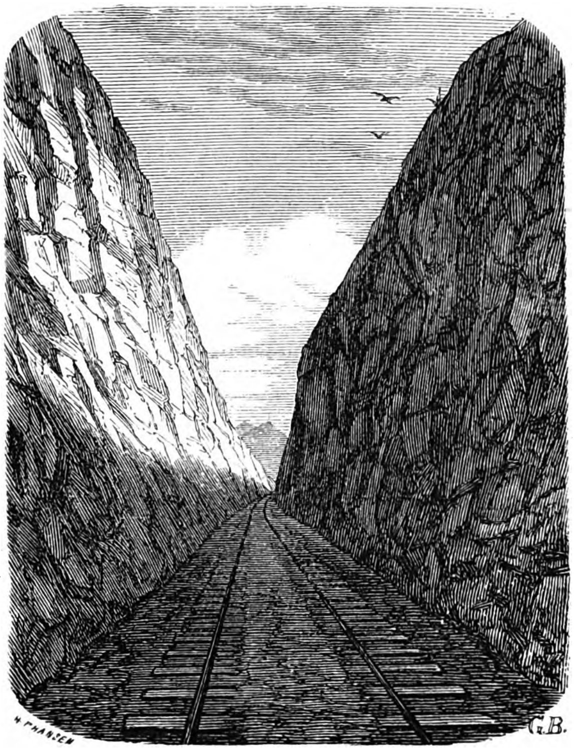

Genomsprängning i Sierra Nevada.

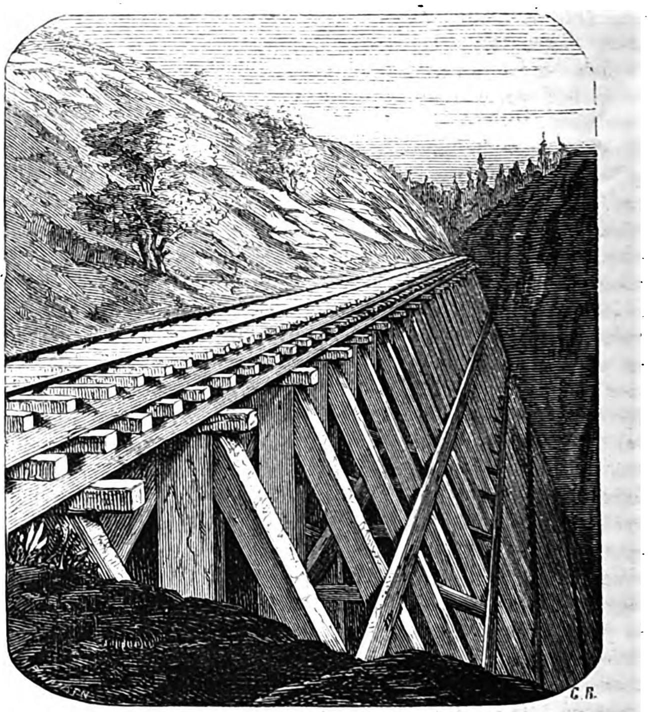

En jernvägsbro på Stilla hafs-jernvägen.

*) Den afundsjuka amerikanarne hysa mot engelsmännen tillåter dem icke att använda samma benämningar; således säga amerikanarne: *railroad* i st. f. *railway* (jernväg); *locomotive* i st. f. *engine* (lokomotiv); *depot* i st. f. *station* (station); *car* i st. f. *carriage* (vagn, waggon) o. s. v.

**) Omaha har fått sitt namn efter den indianstam som förut bodde der i trakten.

***) Hela jernvägen från Newyork till San Francisco, utgörande 3,453 *miles* och som passeras på något öfver 6 dagar, innefattar följande hufvudstationer:

Från	Newyork	till	Chicago:	miles	911;	tim.	36½
»	Chicago	»	Omaha:	»	491;	»	24½
»	Omaha	»	Bryan:	»	858;	»	43
»	Bryan	»	Ogden:	»	233;	»	10½
»	Ogden	»	Elko:	»	378;	»	12½
»	Elko	»	Sacramento:	»	465;	»	31
»	Sacramento	»	San Francisco	»	117;	»	3½
				Summa	3,453;	tim.	161½

Digitized by Google

dis, och såvida en rik och yppig vegetation är ett nödvändigt vilkor för en talrik djurverld, finnes väl svårligen någonstädes detta vilkor i så hög uppfyldt som här. De rika skördar som dessa obebodda slätter skulle kunna gifva förfela heller icke att uppväcka sakkunniga resandes beundran, och Humboldt, som rest i dessa trakter, anser att ett antal af 300 millioner menniskor här kunna finna brödföda.

Att det ej varit förenadt med några svårigheter att draga fram en jernväg genom dessa trakter, der något nivelleringsarbete nästan alldeles icke ifrågakommit, inses lätt, och de få hinder som reste sig mot företaget undvek man genom att följa floddalarne. Utgångspunkten är, såsom förut blifvit nämndt, Omaha, hvilket ligger på Missouris högra strand, straxt ofvanför den punkt der denna upptager Platte-floden*); härifrån löper jernvägen längsmed denna flods norra (venstra) strand till det ställe der de två floder förenas genom hvilkas sammanflöde Platte bildas; här vid North Platte skär jernvägen den nordliga armen och följer nu utmed en biflod till Platte, Lodgepole Creeks södra strand till Cheyenne. Hela längden från Omaha till Cheyenne är 516 *miles*, och hur lätt arbetet varit inses bäst deraf, att stigningen ingenstädes är större än 1: 260 (1 fots lutning på 260 fots längd) och att kostnaderna hafva uppgått till omkr. endast 60,000 rdr sv. pr *mile*.

Vid Cheyenne kommer jernvägen in bland berg, och här antager landskapet en annan karakter. Prärien är åkerbrukarnes land; de nejder dit vi nu föras äro deremot utomordentligt rika på alla slags mineralier, hvarjemte här äfven finnas rika kollager. Här har man mötts af ganska stora svårigheter, så att stora utgräfningar och sprängningar hafva varit nödvändiga för att kunna utlägga skenorna; men man har likväl nästan alldeles undsluppit det svåraste och mödosammaste arbetet, nämligen sprängandet af tunnlar, ty på hela sträckan till Saltsjöstaden finnes endast en enda större, och denna är 1,000 fot lång.

Snöplog vid Stilla hafs-jernvägen.

Då man anländt till denna mormonernas hufvudstad, byter landskapet åter om karakter; jernvägen rycker nu in i den stora saltrika öken som vid första påseendet tyckes vara i hög grad ofruktbar, men hvilken mormonerna genom flit och ansträngningar lyckats aflocka så stor afkastning, att dess odling är icke allenast möjlig, utan äfven lönande. Sedan jernvägen lemnat öknen bakom sig, förlorar den sig bland Humboldtbergens klyftor och afgrunder för att sedan åter visa sig vid Valley of Carson vid Nevadas fot. Här befinna vi oss på det ställe der linien är högst, eller inemot 7,000 fot öfver Stilla oceanens vattenspegel, och komma nu till

den fjerde delen, den från Sierra Nevada till San Francisco, hvarunder det alltjemt bär utför. Här passera vi ett område som icke allenast är rikt på ädla metaller, utan äfven väsentligt derigenom skiljer sig från de andra att det är mera skogigt. Det har varit här de största svårigheterna uppenbarat sig. Bergen kunde icke undvikas, och tunnel följer på tunnel eller omvexlar med en sträcka, på hvars ena sida reser sig en tvärstupande klippvägg och på den andra gapar en svart afgrund. Här finnas aderton tunnlar, hvilkas längd vexla mellan 300-1,960 fot, och på ett ställe följa fyra tunnlar omedelbart efter hvarandra. Läsaren kan göra sig ett begrepp om huru stora svårigheterna här varit, då han får höra att man på en sträcka af 25 miles varit tvungen att bibehålla en lutning af 1: 45 — ett förhållande som öfverträffats vid endast få jernvägar och som i synnerhet derigenom blir betydelsefullt, att det måst bibehållas på en så lång sträcka. Det är således företrädesvis i Vestern den olämpliga terrängen försvårat arbetet; men äfven om terrängen icke lagt hinder i vägen i Östern, har likväl äfven denna del af jernvägen haft att kämpa med andra olägenheter, ehuru dessa varit af annan art.

Ett väsentligt hinder har man sålunda påträffat i indianernas motstånd. Då för omkr. 8 år sedan striden mellan nordstaterna och de konfedererade kallade alla vapenföra män till Potomacflodens stränder, sågo sig amerikanarne tvungna att lemna utan garnison de få forter hvilka då såsom framskjutna poster betecknade hur långt öfver prärien, *The Far West* som den kallades, deras välde sträckte sig, och häraf begagnade sig indianerna för att ännu en gång upptaga striden, förmodligen den sista, mot den framträngande civilisationen. Signalen gafs af "Den stora örnen" genom en allmän nedsabling af de hvita i Minnesota, och kriget fortgick nästan oafbrutet från 1862 till slutet af 1867, rikt på så ohyggliga grymheter och förfärliga blodsutgjutelser, att man knappt vågar tro på möjligheten af ett sådant krigföringssätt i vårt århundrade. De hvita gåfvo nämligen ej efter för sina röda fiender i grymhet, och blodbadet vid Sand-Creek skall i historien alltid stå såsom ett sorgligt vittnesbörd om den vilda hämdgirighet som karakteriserade detta krig.

Emellertid hade naturen likväl äfven här försvårat företaget genom en fullständig brist på de för dylika arbeten behöfligaste materialierna, trä och jern. Prärien är, såsom nyss nämndes, nästan alldeles utblottad på träd, hvarför såväl syllarne som skenorna måste ditforslas. Det är klart att en sådan transport, verkstäld till lands utåt en enda linie från de skogrika östra staterna till arbetsplatsen, måste varit mycket besvärlig, och detta desto mer som tillfälliga dröjsmål ofta inträffade på den långa linien och derigenom försinkade arbetets framåtskridande. Ett sådant längre afbrott i transporten inträffade om våren 1867 derigenom att Missouri vid islossningen öfversvämmade sina bräddar och afbröt kommunikationen mellan Omaha och Chicago. Följden häraf blef också den, att man detta år medhann endast 240 miles mot 305 det föregående året. Blifven vis genom denna erfarenhet, slog man en provisorisk bro öfver Missouri, så att materialierna, utan att omlastas, kunde från

*) Amerikanarne skrifva *Platte*, men fransmännen anse rätta namnet vara *Plate*, hvilket är ordagrann öfversättning af *Nebraska*, denna flods indianska namn och som den skall ha erhållit af canadiska jägare för många år sedan. Namnet passar bra åt floden, då den rinner fram mellan höga stränder.

Digitized by Google

de östra staterna föras direkt till arbetsstället; derigenom inbesparades mycken tid och arbetet fortgick nu raskt.

Klimatet har äfven i ej ringa mån försvårat detta företag; hela det inre af landet har naturligtvis fastlandsklimat, om sommaren är himlen nästan alltid molnfri samt luften varm och välgörande; men om vintern råda köld och frost med obarmhertig stränghet från midten af December till in i Mars, så att under dessa fyra månader allt jordarbete måste upphöra, och kölden är ofta så sträng, att andra arbeten som eljest utföras i det fria måste afbrytas. Likaledes inträffa ofta starka snöfall, hvilka ej sällan gjorde att man måste för någon tid upphöra med arbetena.

Slutligen mötte det stora svårigheter att erhålla en tillräcklig arbetsstyrka, då nämligen alla arbetare hellre ville fresta lyckan vid de nyss upptäckta rika guldminorna i Colorado eller vid de gamla i Californien än att här under svett och möda förtjena sin dagspenning genom ett ansträngande arbete. För att öfvervinna denna deras motvilja höjde man arbetslönen, så att den i Vestern uppgick till omkr. 20 rdr sv. om dagen, hvarjemte kineser införskrefvos till Californien och vid arbetena i Östern användes irländare, hvilka här, liksom öfverallt der de finnas, utgöra den fattigaste och med minsta dagspenningen belåtna delen af befolkningen.

Häraf inses att företaget haft att kämpa mot alla slags hinder, och man måste beundra den energi som trots dessa förmått fullborda denna jernväg på kortare tid än hvad man från början dertill beräknat.

Arbetet började år 1866, och för att befrämja dess raskare fortgång grep man sig an dermed från bägge ändpunkterna. Det egentliga Union-pacific-bolaget har byggt endast de första 1,100 *miles* från Omaha och ett stycke bortom Saltsjöstaden, den öfriga delen deremot till Sacramento*), eller omk. 550 *miles*, är utförd af ett californiskt bolag.

Rörande sjelfva arbetets organisation berättar ett ögonvittne:

En armé af 2,000 man jordarbetare, nivellörer och ingeniörer utskickades för att jemna terrängen. Med dem förenade sig 1,500 trädfällare och timmermän, hvilka tillhöggo och utlade syllarne. Till denna armé, som dessutom skulle hålla de vilda indianstammarne på afstånd, slöto sig tre afdelningar skenläggare. Det första man företog sig var att ingeniörerna utplanterade sina nivelleringspålar på ett afstånd af 50 till 100 fot från hvarandra, hvarefter den första afdelningen utlade grund-syllarne der nivelleringspålarne voro nedslagna. Sedan vidtog den andra afdelningen för att med sina mätningsverktyger gifva dessa syllar noggrann riktning och säkrare läge. Omedelbart derefter kom den tredje afdelningen som utlade syllar på mellanrummen mellan pålarne. Sedan detta skett, togo 350 skenläggare från de bakom dem stående materialvagnarne de färdiga skenorna, hvarpå dessa utlades och med märken angåfvos de ställen der bultarne och spikarne skulle inslås. Härefter kommo de arbetare som fästade skenorna vid syllarne, uppsyningsmännen som sågo efter att allt gjordes ordentligt och, om så ej skett, ändrade felen. I samma mån som jernvägsarbetet framskred fortgick vid dess sida uppsättandet af den elektriska telegrafledningen.

Genom denna arbetets delning och organisation blef det för de bägge linierna möjligt att närma sig hvarandra med så stor skyndsamhet som skett. Den punkt der sammanträffandet egde rum var i närheten af Saltsjön. Då det djerfva företaget var fullbordadt den 10 Maj 1869, beslöts att en festlighet skulle anordnas, hvari deltogo alla de städer och städer genom eller förbi hvilka jernvägen går fram. Direktörer, tjenstemän, ingeniörer, officerare och privata personer infunno sig till ett antal af omkr. 3,000 på platsen. Från Californien medförde tåget en silfverskifva hvarpå var inristad en lagerkrans och som skulle faststättas vid den sista skenan. Till telegraftrådens uppsättande skickades äfven från Californien en bult af guld och till den sista skenans fastgöring en väldig silfverhammare såsom ett derför värdigt verktyg. Den sista handen lades vid jättearbetet då klockan i Östern utvisade 3 tim. 6 min. e. m. och i Vestern 11 tim. 40 min. f. m. I det högtidliga ögonblick då silfverhammaren föll för sista gången bragte telegrafen underrättelsen derom åt båda sidor. Nu firades en *feststund* i ordets egentliga bemärkelse. Det arbetsamma amerikanska folket ansåg sig nämligen ej ha råd att bestå sig en hel fest-*dag*. I städerna, der intresset var lifligast, beslöt man att på en *timma* allt arbete skulle upphöra. Det var en feststund af upphöjd art och mera berättigad än mången fest-*dag*, för hvars firande endast gamla fabler och barnsagor ligga till grund.

Hela företaget har haft att glädja sig åt regeringens synnerliga hägn, då det utförts under hennes kontroll och hon åt bolaget afstått icke allenast ansenliga jordsträckor utefter linien utan äfven bidragit med penningar, eller, enligt engelska uppgifter, 4,000 pd pr *mile*. För denna i synnerhet i Amerika ovanliga uppmuntran har bolaget till en del att tacka den omständigheten att presidenten Lincoln gjorde sig stora förhoppningar om upparbetningen af Amerikas rika mineraliska hjelpkällor.

Att denna trafikled kommer att blifva af ofantlig betydelse för hela det inre af Förenta staterna kan ej betviflas; öfverallt der den framgår framtrollas städer och köpingar der förut endast sågos enstaka nybyggares ensamma boningar; de städer den berörer tillväxa för hvarje dag i storlek och välmåga, och i synnerhet Omaha har en stor framtid för sig; denna stad, som 1865 — då den var hufvudstaden i territoriet, nu staten, Nebraska — räknade endast 4,000 menniskor, har med hvarje år gått rastlöst framåt. Derförutom ha en mängd städer på 2-4,000 invånare uppstått längsefter hela jernvägen, hvartill i icke ringa mån bidragit de stora verkstäder som bolaget, utom dem i Omaha, anlagt i Grand Island, North Platte och Denver.

I samband med denna jernväg stå flere andra, som dels förena de östra staterna med Omaha, dels äro endast att betrakta såsom grenar från Stilla hafs-jernvägen. Sålunda fullbordades 1867 Chicago-North-Western-jernvägen, hvilken reducerade den omkr. 500 *miles* långa sträckan från Omaha till Chicago till 20 timmars väg, och 1868 tillkom den jernväg som öfver des Moines och Rock Island går från Omaha till Chicago. Sedan den 1 Juli 1868 är Omaha förenadt med S:t Louis genom en jernväg öfver S:t Joseph och Hannibal. Den ypperliga vattenkommunikation som Missouri erbjuder har man naturligtvis ej heller lemnat obegagnad, och Omaha står genom en liflig ångbåtsfart i förbindelse med alla de rika orter som ligga vid Mississippis och Missouris stränder. Från sjelfva Stilla hafs-jernvägen utlöper mot söder en jernväg som, utgående från Cheyenne, öfver Denver hinner Colorado, Golden City och alla de städer hvilka uppstått genom denna nejds rikedom på såväl ädla som oädla metaller. Man ser således att amerikanarne äro betänkta på att af den stora jernvägen draga så stora fördelar som möjligt.

Vi vilja ej våga inlåta oss på några spådomar om den betydelse Stilla hafs-jernvägen i en framtid kan komma att få för handeln, utan inskränka oss till att öfversätta slutet af den officiella rapport som bolaget, då arbetet närmade sig sitt slut utgaf, och hvilken äfven kan tjena såsom prof på amerikansk stil:

*) Sacramento och San Francisco voro redan förut förenade genom jernväg.

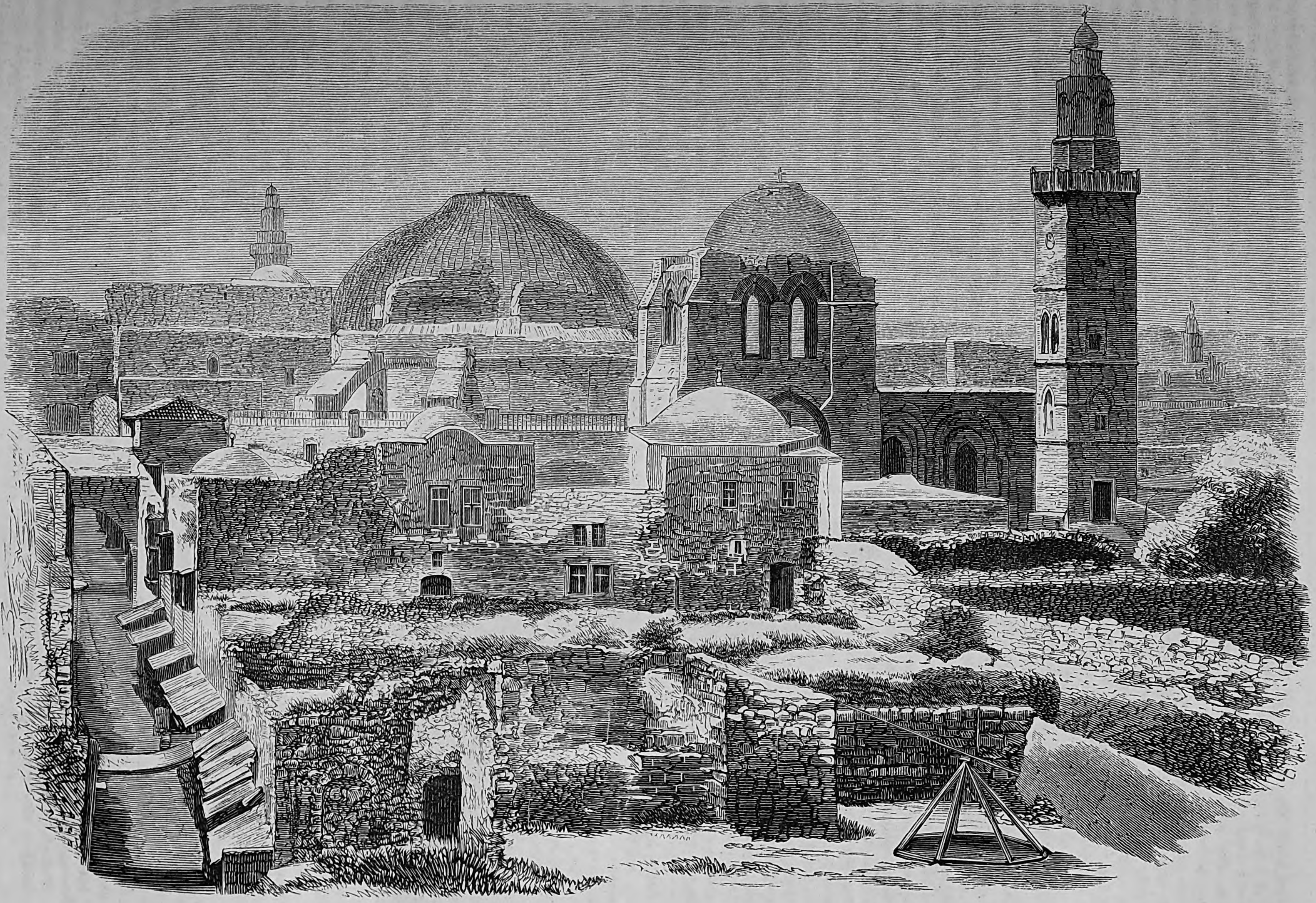

Den heliga grafvens kyrka i Jerusalem.

Digitized by Google

Digitized by Google

"En utmärkt man från en af våra största städer har rätt då han säger: "Tanken svindlar, när man besinnar hvad Stilla hafs-jernvägen skall komma att göra för dessa trakter genom att utveckla deras åkerbruk, handel och bergsbruk. Den icke allenast framtrollar städer och köpingar längs hela linien, utan åstadkommer områden i areal större än många europeiska konungariken och rikare än något af dem på materiella hjelpkällor. Åkerbruk, handel och bergsbruk behöfva en snabb och säker transport till platser der de kunna finna en för sina produkter fördelaktig marknad. Allt finnes här, och resultatet måste blifva att städer uppblomstra, vidsträckta åkerfält uppodlas, millioner af ädla metaller framdragas i dagsljuset och att här bildas stater der förr endast några enstaka indianstammar och vilda djur förde en osäker existens.

Och när denna stora *National Highway* blifvit fullbordad, när Atlantiska oceanen förenas med den Stilla, när förbindelsen med den östra verlden öfver kontinenten är bragt till stånd, när dessa stora nationer som hafva allt i öfverflöd befinna sig vid våra dörrar med sina otaliga produkter och deras armar sträcka sig mot norr och söder öfver berg och dalar för att tillbyta sig våra vestra staters rika produkter, när menniskoboningar resa sig i nu ouppodlade öknar samt hyfsning, konst och vetenskap utbreda sina välsignelser deröfver — då skall man inse att Stilla hafs-jernvägen är vår tids största civiliserande makt".

Den heliga grafvens kyrka i Jerusalem.

(Med illustration.)

Sådan Den heliga grafvens kyrka nu visar sig, utgör den en samling af heliga ställen och byggnader, förenade under ett tak. Framför kyrkan finnes en ganska stor fyrkantig gård, som alltid är uppfyld med tiggare och der man får köpa rosenkransar, vaxljus o. dyl., hvarjemte man äfven kan dricka sitt morgonkaffe här. Den första grafkyrkan byggdes af Konstantin den Store och fullbordades år 335. Eusebius omtalar den i sin biografi öfver Konstantin; han berättar att Kristi graf blef oförmärkt igenkastad af hedningarne, som ofvanpå den uppreste en bildstod åt Jupiter; år 98 lät Hadrianus på hufvudskalleplatsen uppföra ett tempel åt Venus. Dessa hedningabyggnader lät Konstantin nedrifva och i stället uppföra den första grafkyrkan, som efter Eusebii beskrifning måtte hafva varit särdeles praktfull. År 614 blef denna kyrka i grund förstörd af perserkonungen Chosroes. Tio år derefter var den åter uppbyggd; men ödelades 1010 af egyptiska kalifen Hakem. År 1048 blef den åter uppförd, så att Den heliga grafvens kyrka låg för sig, då deremot Golgatha och de andra ställena omgåfvos af små kapeller. Under Gottfried af Bouillon förenades alla dessa delar, hvarigenom kyrkan fick sitt nuvarande utseende. Litet emellanåt har den varit utsatt för större och mindre olyckor, af hvilka den största inträffade år 1808, då eld utbröt i den armenierna tillhörande afdelningen, hvarigenom en stor del af skeppet förstördes. I denna storartade kyrkobyggnad, der ingen jude får inträda, bildar Den heliga grafvens kyrka hufvudpartiet. Det är denna del som uppbär den ståtliga, men mycket skadade kupolen. År 1856 stormade en orkan fram öfver den, hvarvid ena hälften nedstörtade. I denna del har öfver Kristi graf blifvit uppförd en liten kyrka i rysk-grekisk stil, 30 fot lång och hälften så bred, med marmorpelare och beklädd med marmorskifvor. Det inre utgöres, såsom i allmänhet är fallet med de gamla grafvarne, af två afdelningar, af hvilka den yttersta kallas Englakapellet; det är 17 fot långt och 10 fot bredt och i dess midt ligger en sten, som skall vara den hvarpå satt engeln som uppenbarade sig för qvinnorna. Genom en oregelbunden, 2 fot bred ingång, hvilken är så låg att man måste böja sig för att passera den, inkommer man i den bakre delen, den s. k. Grafgrottan, hvilken är omkr. 8 fot hög, 7 fot lång och 6 fot bred. Väggarne äro beklädda med hvit marmor; till höger står ett altare af hvit marmor, och derunder är den del af af grottan der Kristi kropp hvilade. Detta kapell är natt och dag upplyst af en mängd lampor och uppfyldt med doftet af rökelse och friska blommor som ombytas för hvarje dag.

Härifrån vända vi oss till Golgatha; en trappa med 18 steg förer upp till korsfästningsstället, hvarest finnas två kapeller som uppbäras af hvita marmorpelare och skiljas genom en båge. I det ena af dessa kapell står ett altare, framför hvilket sitter ett med ädelstenar besatt guldgaller. Bakom detta ser man under altaret en remnad sten, och i den skola hafva stått de tre kors hvarpå Kristus och de två missdådarne voro upphängda. Det andra kapellet skall vara uppfördt på det ställe der Kristus fastspikades på korset innan detta upprestes. Straxt vid ingången till kyrkan ligger Smörjelsestenen, hvarpå Frälsarens lik smordes; den är 8 fot lång och något öfver 3 fot bred och af rödsprängd marmor samt kysses af hvarje besökande. Dessutom finnas åtskilliga andra kapeller, såsom Helenakapellet, der Helena, Konstantin den Stores moder, bad under det man letade efter Kristi kors; Longini kapell, vaktknekten som genomborrade Kristi sida med sitt spjut och som sedermera omvände sig och här gjorde bot i många år; Josefs af Arimathia och Nikodemi grafvar, liksom stället der Kristus uppenbarade sig för Maria Magdalena.

Besittningen af kyrkan är fördelad mellan de olika kristna partierna, så att grekerna och katolikerna innehafva de förnämsta delarne af den heliga grafven och af Smörjelsestenen hafva de hälften hvar; armenerna och kopterna hafva några kapell.

Påsken är här den förnämsta festen och vid tiden för dess inträffande vallfärda hit tusentals pilgrimer från alla håll. Påskfestens medelpunkt är underverket med den heliga elden. Det är ett mycket gammalt bruk att man långfredagen släcker alla ljusen i kyrkan, som lemnas insvept i mörker till påsknatten, då plötsligen alla ljusen åter tändas. Af detta såsom symbol vackra bruk har vidskepelsen gjort ett underverk, då det nämligen påstås att genom öfvernaturlig orsak eld utströmmar ur klippan i det egentliga grafkapellet. Om långfredagen begifva sig armenier och greker till kyrkan, mödrarne medtaga sina små barn, man är försedd med mat och dryck och tobakspipan glömmes ej heller. I kyrkan råder en oordning och en osnygghet hvarom man ej kan göra sig ett begrepp. Så länge den grekiska patriarken och armeniska biskopen ännu ej ankommit till kyrkan, förhåller man sig temligen stilla, men då prelaterna visa sig, börjar oväsendet: än falla alla på knä, lyfta vaxljusen, hvaraf hvar och en medför en bundt, öfver sina hufvuden samt skrika och väsnas som galningar; än kasta de sig med ansigtet mot marken, än klappa de händerna i takt — med ett ord, uppföra sig på ett för stället opassande sätt. Skulle den heliga elden låta vänta på sig eller till och med alldeles ej synas till, hvilket man dock noga förekommer, så skulle det anses som ett himmelens straff, hvarför menigheten börjar gå i procession omkring den heliga grafvens kapell, allt fortare och fortare, tills man slutligen springer af alla krafter, hållande vaxljusen öfver hufvudet och ropande oaflåtligt: "Herre, förbarma dig!" När massan blifvit riktigt sammanpackad, taga några en stark fart och kasta sig i hela sin längd ofvanpå de andras hufvuden, tills mängden skiljes något åt, så att de glida

Digitized by Google

ned till marken igen. Andra låta bära sig på sina tjenares skuldror, så att de må vara himmelen närmare. Slutligen kommer det vigtigaste ögonblicket — det då ljuset synes och sträckes ut genom en öppning i grafkapellets vägg. Att menigheten ej blifvit utmattad af de föregående ansträngningarne synes tydligt, ty nu blifver oväsendet om möjligt yttervärre: alla söka komma fram till kapellet för att tända sina ljus på det himmelska, emedan den som lyckas häruti är den allra saligaste varelse och aldrig kan blifva fördömd; men flertalet får likväl nöja sig med att tända sina ljus på de andras. I denna trängsel händer naturligtvis att än skägget, än håret blir svedt, liksom äfven elden fattar i kläderna. De flesta pilgrimerna lemna Jerusalem samma afton, och de återstående följande morgon. Före år 1847 gick aldrig någon påskfest till ända utan slagsmål mellan pilgrimerna; från och med detta år besattes kyrkan under påskveckan med turkisk militär, hvilken likväl icke kunde förhindra att 1856 ett blodigt slagsmål uppstod mellan pilgrimerna, ehuru paschan, många officerare och alla konsulerna voro närvarande. På senare åren skola likväl dessa slagsmål kommit ur bruk.

På planschen synes den heliga grafvens kyrka i midten och till höger det torn, der den turkiska vakten har sin plats.

Ön Ascension.

(Med illustration.)

Ur Atlantiska oceanens vågor reser sig den lilla Ascension-ön. Den är belägen mellan S:t Helena och linien på 5° 41′ öst. l. från Ferro och håller tolf geografiska mil i omkrets. Öns upptäckare var portugisen Tristian Acuna som landsteg der år 1508, och den kom 1815 i engelsmännens händer, hvilka ansågo sig böra tillegna sig denna ö, emedan de fruktade att man från densamma skulle försöka befria Napoleon I ur hans fångenskap på S:t Helena. Då dessa farhågor häfdes genom Napoleons död, uppgaf England dock icke ön, emedan regeringen insåg att den var af stort gagn såsom en raststation för de omkring Goda Hoppsudden seglande fartygen, i följd hvaraf kapten Bandreth ditskickades år 1829 för att vidtaga de åtgärder som ansågos erforderliga för målets vinnande. En depot inrättades på ön för linieskeppen, hvilka i början af sextiotalet kryssade fram och tillbaka mellan Amerikas och Afrikas kust för att hindra slafhandeln.

Då man nalkas Ascension-ön, varseblifver man först en liten hvit, ur oceanen uppskjutande klippspets, sedermera den ena efter den andra, och slutligen ser man en oredig massa af klippor kastade om hvarandra, bland hvilka den högsta är Green Mountain, som reser sig 2,000 fot öfver oceanens vattenspegel. Ön består af omkr. 100 slocknade vulkaner och, sedda från hafvet, spela dess berg i alla möjliga färger, från snöhvitt till kolsvart. Somliga äro liksom omgifna af ett blåaktigt flor, andra af ett rödt, och stränderna utgöras af vulkaniska klippblock, aska, lava och slagg. Det följer af sig sjelf att öns flora under sådana förhållanden förut var torftig, men de energiska engelsmännen hafva låtit föra jord till några få ställen på ön och utbreda den öfver lavan, och med den växande kulturen har äfven regn infunnit sig. Då förr det var sällsynt att sådant föll mer än en gång om året, förgår nu ingen vecka utan nederbörd, och en följd af den ökade fuktigheten har blifvit en påskyndad upplösning af lavan.

Omkringspridda ligga den lilla staden Georgetowns hus på klipporna, och gångstigar äro uthuggna i bergen. Husen i staden, som hafva ett hemtrefligt och vackert utseende, äro byggda af ett slags gulgrå sten, men omgifningarne äro så melankoliska, att man i längden måste vantrifvas der. Vägarne äro betäckta med lava, ostronskal o. dyl. Nästan öfverallt ser man ingenting annat än lava, förbrända stenar, förkolnade, af elden söndersprängda block; med undantag af guvernörens trädgård och några andra jordlappar upptäcker man nästan ingenstädes ett träd eller en buske. Till venster om staden reser sig ett litet berg, kalladt Flagstafhill; vid dess sida ligger guvernörens bostad och på dess spets är uppsatt en flaggstång, vid hvilken under hela dagen är posterad en karl för att signalera de förbiseglande skeppen. Hela Flagstafhill har ett rödaktigt utseende, och dess massa är så lätt, att en person utan svårighet skulle kunna bära ett block så stort som en menniska. Till höger är uppförd en skans hvars kanoner äro vända utåt hafvet.

Det är en ganska påkostande promenad att företaga en vandring på Ascension-ön, och den som ej är försedd med duktiga skodon är illa ute, då man nästan öfverallt vandrar fram öfver hvassa stenar. På ön finnas två kyrkor och en kyrkogård, hvilken ser lika besynnerlig ut som allt annat der. De icke så få grafvarne äro bildade af ostronskal, lavastycken, jernslagg o. dyl., och inhägnaden utgöres af stora förbrända stenar och klippstycken.

Bland klipporna på stranden har man tillfälle att samla en mängd koraller och snäckor, och i synnerhet finnas här intressanta svampar i stort antal. Öfverallt i bergsskrefvorna påträffas tusentals krabbor, och hvad ostron beträffar behöfver man endast förse sig med en hammare och litet bröd för att på stället tillfredställa sitt lystmäte på denna läckerhet. Hafvet omkring ön hvimlar af fiskar som pråla i de brokigaste färger, såsom guld- och silfverfiskar, congoål o. s. v. Invånarne lida derför aldrig brist på fisk, och det enda kött de få är sköldpaddans, men nekas kan ej att det i längden blir något enformigt att icke lefva af annat kött än detta, hur äkta det än må vara.

Luxemburg.

(Med illustration.)

Luxemburg, förr fästning hörande till Tyska förbundet, är nu hufvudstaden i det lilla under Belgien lydande storhertigdömet med samma namn och räknar ej mer än närmare 13,000 invånare. Fästningen, som numera ej kan anses vara af första rangen, är belägen på en hög platå, hvars tre sidor äro tvärstupande, under det den östra är den enda punkt hvarifrån man kan bestiga höjden. Det omgifvande landskapet, som vattnas af Alzette, erbjuder en särdeles liflig anblick: vilda klippor, imponerande fästningsverk, leende trädgårdar, vänliga lundar och öfverallt kringspridda boningar gifva lif och färg åt denna tafla.

Fästningsverken äro till en stor del uthuggna ur klippan, till följd hvaraf man ofta jemfört dem med Gibraltar. En i Alzettedalen utspringande klippa, kallad Le Bouc, är genomsprängd och kassematterad och dess skottgluggar synas från alla håll i dalen. Dessa fästningsverk äro de fem sista seklernas verk och hafva blifvit uppförda af de olika herrar i hvilkas våld staden fallit.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

— Men jag är mycket hungrig! grymtade vidundret; jag har gömt er bror i detta hål och skall äta upp honom, om I icke giften er med mig.

Då vidundret sade detta, glodde det på de unga flickorna med sitt enda runda öga. De två stackars flickorna sågo på hvarandra medan vidundret gräfde, och det dröjde ej länge förrän det framdrog Onié i dagsljuset, hvarefter det hvässade sin knif.

— O, skona, skona honom!

— Ja, skona honom blott.

— Nej, jag är hungrig och skall spisa honom först; sedan kommer er tur.

Men i detsamma hördes ljudet af vingslag, och de två vidundren störtade till marken, liksom träffade af blixten. Det var Otelballé, den gode anden, som kastade dem till marken och grep hvart och ett i hvar sin klo samt flög bort med dem. I detsamma syntes en grip, förföljande en kolibri.

— Fort, fort, döda gripen! utropade modern.

»Råttfängaren» sköt gripen, och den lilla kolibrin nedföll skälfvande af förskräckelse i hennes sköte. De uppgjorde nu en eld, värmde fågeln och läto den sedan, under fromma böner, såsom offer flyga bort till den gode anden.

— Flyg, lilla fågel, till den gode anden, tillade den befriade Onié, och bed honom gifva mig min broder tillbaka!

Nu gingo alla fyra framåt tills de kommo till en hydda, der de funno ett barn sofvande på ett djurskinn.

— Lilla barn, hvar äro dina föräldrar, frågade modern.

— Der, svarade barnet, som väckts af hennes röst, och pekade åt öster, hvarefter det åter föll i sömn.

— Lilla sofvande barn, frågade Onié, hvar är mitt förlofvade land?

— Der, svarade barnet samt pekade mot vester, hvarpå det åter insomnade.

De följde barnets anvisning och styrde sina steg mot vester, och snart mötte de en man som bar båge och pilar. Han gaf Onié två pilar, en manlig för att fälla hjorten, och en qvinlig för att fälla hinden.

— Men låt aldrig, sade han, flickorna få tag i pilarne.

— Hvarför? frågade Onié.

— Fråga aldrig »hvarför?» min son, sade den gamle och försvann.

— Ack, tänkte Onié, hvad jag litet kommer ihåg farfars ord. Och han var mycket bedröfvad; men emellertid fortforo de att gå framåt och bygga snöhyddor hvar natt tills Vesslefängaren en morgon sade:

— Hur skönt är icke detta land. Se, hvilka flockar af hvita fåglar och se hvad snön glittrar i solljuset. Hvarför vandra vi oupphörligt framåt?

— Syster, sade den andra unga flickan, kom ihåg hur många gånger vår moder sagt oss att vi aldrig skola fråga »hvarför?»

I detsamma sågo de två djur på en liten höjd i grannskapet. Då de från barndomen fått lära sig jagtyrket, brunno deras hjertan af begäret att nedlägga dem. Onié sof. Hvarför icke taga hans båge och pilar? Men i samma ögonblick de rörde vid vapnet, öppnades jorden under dem och de sjönko djupt, djupt ned i den, tills den gode anden fattade tag i dem och förde dem bort till sandöknen, der de menniskovänliga jättarne bodde.

Utanför en stor vigvam upptäckte de en gammal qvinna, som tog väl mot dem och tycktes känna dem förut.

— Mina döttrar, sade hon till dem, I hafven varit olydiga mot den gode andens bud, men han har förlåtit er — stigen in och äten.

Oniés hjerta var nära att brista, då han vid uppvaknandet saknade sina systrar. Modren tröstade honom och sade, att hon nu måste dö, men att allt skulle gå väl och de alla slutligen mötas i det förlofvade landet.

— Var vid godt hopp, sade hon, du skall gifta dig med Vesslefängaren, och din broder med hennes syster!

Efter att hafva sagt dessa ord, dog hon, men Onié satte sig bedröfvad vid foten af ett träd och började gråta.

Han hade ej setat der länge förrän den gode anden kom och tröstade honom i hans sorg; han berättade honom att han snart skulle komma till ett herrligt land, der det var snö om vintern och grönt om sommaren och der det hvimlade af fiskar i floderna samt af djur, muskusoxar och bäfrar på fälten och i skogarne.

— Men, tillade anden, jaga aldrig bäfvern om natten och gå aldrig ut ur din vigvam sedan solen gått ned.

— Hvarför? sporde den unge mannen.

— Fråga aldrig »hvarför?» svarade anden, som var Otelballés, den store andens, son.

Onié lofvade att lyda samt fördes genom luften och under jorden till ett nytt land, der anden lemnade den unge mannen, efter att hafva gifvit honom ett stycke trä, som han befalde honom bära och afvakta hvad som skulle inträffa. Denna gång frågade Onié icke »hvarför?» utan vandrade tyst mot vester, tills han kom till stranden af den stora sjön, der han fann sin broder, hvilken lugnt fortsatt sin väg och lefvat af den beskedlige jättens kaka samt aldrig glömt att gömma ett stycke deraf till nästa dag. Sedan det första återseendets glädje något lagt sig, sade Oniym:

— Ät, broder!

— Nej, svarade Onié, först måste jag göra hvad anden befalt mig. Han kastade nu i vattnet trästycket, hvilket genast förvandlades till en vacker kanot.

Hvad hade emellertid blifvit af de två systrarne? De lefde en tid bortåt, svårmodiga, hos de välvilliga jättarne, tills slutligen en morgon jättefadren tog dem afsides och sade:

— Kära, små menniskor, det är tid på att I nu gån dit den gode anden kallar er.

Och sedan lyfte han upp dem, en med hvar sin hand, och visade dem vägen som de skulle följa mot vester.

— Få vi se vår moder? frågade de.

— Hon är död, blef svaret, men der sen I en hvit svan öfver edra hufvuden — det är hennes ande.

De gingo nu framåt, hvarunder svanen flög framför och visade dem vägen, tills de slutligen sågo solen gå ned i den stora sjön. Det dröjde ej länge förrän de varseblefvo de två bröderna, men medan Onié gladt skyndade dem till mötes, stod Oniym på sanden och grät. De glada syskonen tröstade honom likväl snart, och medan de sutto och pratade på stranden, kom svanen ned till dem, under det kolibrin satte sig vid deras fötter samt den store anden och hans son såsom väldiga fåglar kretsade omkring i rymden och med sina vingar skyddade dem mot solstrålarne.

— Låt oss nu bryta upp! sade de alla med en mun och satte sig i kanoten, som gick framåt af sig sjelf; svanen simmade framför dem och den femte dagen uppnådde de det förlofvade landet.

— Vi tacke dig, gode ande! utropade de alla, lyftande sina händer mot himlen, men knappt hade de satt foten i land förrän en ny syn visade sig för dem. Det var en gammal man och en yngling som närmade sig dem, beväpnade med båge och pilar.

— Hvem är jag? frågade den gamle mannen.

— Du är den som gaf mig den manliga och qvinliga pilen, svarade Onié.

— Det är sannt; och denne yngling är min son, det barn I funnen sofvande i hyddan.

— Hur har han kunnat växa så fort? frågade Onié, glömmande sig.

— Fråga aldrig »hvarför?» unge man; men nu, då I likväl, så godt I kunnat, åtlydt er farfars befallning, så hören er historia:

Du, Eltchellekouyé Onié, och din broder äro de enda efterlefvande af en stor nation, som bodde i ett mot den uppgående solen beläget land; dessa menniskor jagade om dagen och hvilade sig under natten samt voro lyckliga, ty de voro den gode anden hörsamma. Men någon tid derefter kom en ond ande bland dem; de gingo ut om natten, började kämpa med och mörda hvarandra. Den gode anden öfvergaf dem nu, djuren flydde bort ur deras land och de slogo ihjäl hvarandra för att kunna lifnära sig — med undantag af en enda familj som fortfor att lyda den gode anden. Men äfven den hemsöktes af hungersnöden; fadern och modern dogo, endast I två och er farfar öfverlefde de andra. Och den gode anden sade till den gamle mannen: »Statt upp och gå bort från detta onda folk, ty jag vill af din afkomma göra ett folk som skall frukta mig.«

»Oniym och Onié, I kännen det öfriga. Och hvad dig, Vesslefängare, och din syster angår, så härstammen äfven I från en stor och mäktig nation, som bodde i närheten af Ishafvet, der de enögde menniskoätarne bo. Under en lång tid beskyddade den gode anden detta folk mot vidundren, men slutligen tog han sin hand från det på grund af dess olydnad. Således dogo alla med undantag af en qvinna och hennes två döttrar, hvilka skonades, emedan de lefde rättfärdigt. Veten I nu, mina barn, hvem den gamla qvinnan var? Och nu skolen I fyra blifva stamföräldrar åt ett nytt folk, som skall frukta mig och åt hvilket detta herrliga land blifvit bevaradt. Gören derför hvarje morgon I gån ut att jaga det första draget ur er pipa till ett offer åt den gode anden, och när I om aftonen vänden hem, så uppbrännen till hans ära det bästa af de djur I dödat.

När den gamle sagt dessa ord, förstorades hans ansigte oerhördt, och en strålglória glänste omkring hans hufvud.

— Lären edra barn, fortfor han, hvad jag sagt er. Och nu, Onié, tag din hustru och bygg din hydda på denna sidan af skogen, medan du Oniym med din hustru går till den andra. Lefven väl!

Sedan den gamle mannen så talat, flög han bort med sin son och svanen slog med sina vingar, hvarefter äfven den försvann, efter att hafva utstött ett glädjeskri.

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Andra årgången, 1870.

Den första årgången af vår tidskrift är nu afslutad, och innehållsförteckningen visar hurusom vi bemödat oss att lemna våra läsare ett urval af intressanta ämnen inom det område, som låg innanför den ram, vi vid början af vårt företag hade utstakat för oss.

Den ifver, som de stora kulturfolken fortfarande utveckla i fråga om upptäcktsfärder, den rikedom på väl skrifna skildringar af pågående eller fullbordade resor och de talrika utländska skrifter, som sysselsätta sig med hithörande meddelanden, gifva oss en, snart sagdt, outtömlig källa att ösa utur.

Vi äro derför äfven öfvertygade att, då vi nu anmäla en ny årgång af denna tidskrift, vi med trygghet kunna åt våra läsare utlofva en text, alltid bestående af underhållande och lärorika artiklar, som skola afhandla

nyare resebeskrifningar, skildringar af de olika folkens seder och kulturlif samt uppsatser öfver intressantare företeelser inom djur- och växtverlden.

Men på det ännu mera omvexling må inträda uti innehållet af NÄR OCH FJERRAN, ha vi beslutat att från och med denna 2:dra årgångs-början utvidga vår plan derhän, att nu äfven komma att intagas

Porträtter och Lefnadsteckningar

af ryktbara samtida,

såväl svenskar som utlänningar, samt stundom äfven **bilder ur dagens historia,** prof af **skön konst** uti afbildningar af utmärkta taflor m. m. och uti textafdelningen artiklar af **bildande, upplysande och roande beskaffenhet uti hvarjehanda ämnen.**

Bland porträtter af ryktbara samtida, sålunda ämnade att införas i årgången af vår tidskrift, vilja vi här nämna:

Elias Fries.	Don Juan Prim.
Anders Retzius.	Ferdinand de Lesseps.
Joh. Henr. Thomander.	Grefve Bismarck.
Joh. Fr. Höckert.	Rossini.
Fredrika Bremer.	Meyerbeer.
Adolf Tidemand.	Gustave Doré.
Christoffer Hansten.	Thackeray.

Antalet af *illustrationer* kommer äfven att ökas sålunda, att medan den första årgången innehåller **55**, skall den för innevarande år erbjuda sina läsare öfver **100** träsnitt.

Priset skall dock derför **icke ökas**, utan förblifver fortfarande vid förutbetalning detsamma som hittills, nemligen för hela årgången, innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text samt tillhörande illustrationer, endast **6 Rdr.**

Prenumeration emottages i alla rikets boklådor samt på alla postkontor med tillägg af 50 öre i postförvaltarearvode för årgången.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

5:te häftet. Andra årgången. Maj 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Femte häftets innehåll:

Gioachino Rossini (med porträtt).
En sommarresa i Norge af Feddersen, I, II.
Ur orang-utangens lif (med illustration).
Bland tartarerna i Transkaukasien, I (med 4 illustrationer).
Giacomo Meyerbeer (med illustration).
Huru menniskan växer af R. Virchow.
Amerikanska hoteller (Gartenlaube).
Kinesisk vidskepelse (Fra Alle Lande).
Monumentet vid Luzern (med illustration).
Gatscen i Alexandria (med illustration).
La Guayra i Venezuela (med illustration).
Litet om polarfolket tschuktscherna.
De guldgräfvande myrorna i Indien.
Ett folk-kök i London.
Prof på japansk folklitteratur.
} Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Litet om polarfolket tschuktscherna.

Längst upp i nordöstra Asien, vid Behringssundet, ströfva de nomadiserande tschuktscherna omkring med sina stora tama renhjordar från betesplats till betesplats. De äro på visst sätt arktiska patriarker, ty många af de förmögnare bland dem ega öfver tusen renar. Dessa nomaders tält bestå af djurhudar. Af hvad som finnes qvar här och der af deras fordna bostäder synes att de förr bott i jordkulor, men det nuvarande slägtet begagnar sig ej mer af dylika boningar.

Sedda utifrån, tyckas dessa tält vara högst primitiva och råa, och de äro hopflickade af hudar af renar, hvalrossar och skälar, hvartill stundom komma några fragmenter af segel, som erhållits till skänks af hvalfiskjägarne. Dessa bostäder äro verkliga konstbyggnader; de bestå af stora hvalfisk- och hvalrosskotor, hvilka äro sammanfogade på ett särdeles ändamålsenligt sätt. Vinterstormarne måste vara förfärliga i dessa byar, som äro utsatta för ett arktiskt klimats alla vedervärdigheter, men det oaktadt bebos dessa byar af schuktscherna hela året. Då dessa menniskor ej ega tillgång på ved, utgör tranlampan den eld hvarvid de värma sig mot den bistra kölden. Äfven spanterna af deras med hudar öfverdragna båtar utgöras i de flesta fall af hvalfiskkotor, och sina ganska starka fisknät förfärdiga de af tunna remsor af hvalrossens hud.

Ehuru många af tschuktscherna genom umgänget med hvalfiskjägarne blifvit demoraliserade, tyckes likväl denna stam i allmänhet vara kraftiga menniskor. Utan någon märkbar ansträngning bära de bördor som väga 200 skålp. eller mer. De äro ett godmodigt folk och hafva ej större behof än de andra invånarne vid Ishafvet. Deras barn äro så fast insydda i renhudar, att de likna vandrande säckar och ej stöta sig, om de falla ikull. Alla tschuktscher begagna rockar, benkläder och stöflar af hudar, utom vid några under sommaren infallande fester, då man ser dem sprätta med några gamla plagg, som en gång sett bättre dagar och hvilka de tillbytt sig af matroser.

Den äkta tschuktschen nedsväljer all röken ur sin, ett horn liknande långa pipa, så att han efter 6—8 drag är fullkomligt berusad. Den egendomliga pipans hufvud är utomordentligt litet, hvarför der endast får rum en obetydlig tobaksqvantitet.

Tschuktscherna skola hafva ett slags eget sjöförsäkringsväsende. Då deras båtar äro ute på Behringssundet och en storm uppstår, kastar fartygets egare manskapet öfverbord, den ene efter den andre, och slutligen hela lasten; hans folk finner sig beredvilligt häri, utan att göra minsta invändning.

Likaledes påstår man att tschuktscherna taga lifvet af sina gamla och krympliga slägtingar, likvisst först sedan de erhållit deras tillstånd dertill. Dervid tyckas de undvika att mer än hvad som behöfves pina dem, och innan de gamla låta skära upp ådrorna, döfvas de, och härtill användes ett ämne som hålles under vederbörandes näsborrar. Till denna uppgift torde ej böra sättas full tro, ehuru vår sagesman erhållit den af en inföding, som temligen obehindradt talade engelska. Mannen hette Nau-Kum och anlitades af hvalfiskfångarne i hvarjehanda saker. Ett och annat af hans yttranden torde förtjena omnämnas. En gång hade man tagit honom med ner i maskinrummet i den ångbåt, hvarpå vår ofvannämnde sagesman Whymper befann sig. Nau-Kum betraktade uppmärksamt allt och skakade sedan på hufvudet. Efter en stund sade han i högtidlig ton:

— För många hjul komma menniskan att tänka för mycket. Det var omöjligt att tillfredsställa hans nyfikenhet.

— Hvad är det för en karl? sporde han alltid, när man talade om maskinen eller stormasten.

En gång fick han till skänks en rock med blanka messingsknappar och åtskilligt annat. En af besättningen sade med anledning deraf till honom:

— Nå, Nau-Kum, nu blir ni snart en riktig kung!

— Hin tage kungen! var hans ultra-radikala svar, som nogsamt visade hos hvem han gått i skola.

Ingenting kunde störa Nau-Kums orubbliga lugn; i allt hvad den »hvite mannen» gjorde eller angick gälde för honom *nil admirari* i fullaste mått. En gång visade man honom några kanariefåglar som kaptenens fru medfört från San Francisco. Nau-Kum hade aldrig sett dessa djur; icke desto mindre låtsade han icke om dem och syntes ej det minsta förvånad. En af de närvarande, som förargade sig öfver hans likgiltighet, sade till honom:

— De der fåglarne kosta i San Francisco tio dollars; äro de ej vackra?

— Bah, svarade Nau-Kum, i det han ryckte på axlarne, för mycket!

— Är ni en kristen indian? frågade man en gång en chippewajer.

— Nej, svarade den sanningsälskande vilden utan tvekan, jag är en Wyschkey-Inschen (Bränvinsindian).

Detsamma skulle äfven denne sanningsälskande man hafva svarat, ty hela stammen är ytterst begifven på starka drycker, hvarför också köpmännen åt dessa stackars menniskor sälja stora qvantiteter dåligt bränvin. Det är på detta sätt man »civiliserar vilden»! (GLOBUS.)

De guldgräfvande myrorna i Indien.

Med anledning af en till »Globus« ingången förfrågan om huru det egentligen förhåller sig med de guldgräfvande myrorna, hvarom forntidens skriftställare berätta så underbara saker, lemnar tidskriften följande upplysningar, hemtade ur Alexander Cunninghams arbete *»Ladak, physical statistical and historical, with notices of the surrouding countries, London 1854«.* Ladak är en af thibetanska stammar bebodd provins som lyder under maharadschan af Kaschmir; det begränsas i norr af de i våra dagar så mycket omtalade Karakorumbergen, öfver hvilka man genom flere pass kommer till Ostturkestan. Provinsens förnämsta vattendrag utgöres af Indusfloden, hvari, liksom i dess biflod Schayock, finnes guldsand. Cunningham berättar att guldvaskningen bedrifves uteslutande af muhamedaner från det i nordvest till Landak gränsande landskapet Balti, som äfvenledes lyder under maharadschan af Kaschmir. De bland Landaks inbyggare som bekänna sig till buddhaismen få ej befatta sig dermed, emedan man befarar att de derigenom skulle förledas att försumma åkerbruket. Äfven buddhaisterna i Tshang gräfva ej efter guld, emedan de tro att de gedigna guldklimparne tillhöra ortens genier, hvilka svårt hemsöka hvar och en som tillegnar sig den ädla metallen.

Indus' guldsand var berömd redan i forntiden. Plinius (*Historia naturalis VI, 19*) skrifver att Dardulandet är ytterst rikt på guld, och så är äfven förhållandet i våra dagar, ty just i Dardulandet innehåller Indusflodens sand mera guld än hvad annorstädes i den är fallet. Men långt före Plinii tid visste grekerna att Indus hyste den ädla metallen. Megasthenes säger (liksom Arrhianus i sin *Indica*) *att de indiska myrorna ur jorden uppgräfva guld för att göra hålor åt sig.*

Dessa indiska myror äro tydligen murmeldjuren (*Arctomys*) och råttthararne (*Lagomys*) i Thibet, hvilka, såsom de gamla folken uppgifva, uppkasta den jord hvari befinner sig den malm hvaraf indierna utdraga guldet.

Äfven i våra dagar uppkasta murmeldjuren utefter Indus och Schayocks stränder jordhögar, hvarur invånarne i Balti hemta guldet. Megasthenes säger att han visserligen ej sjelf sett djuren, men väl deras skinn, som af macedoniska soldater fördes till Alexanders läger.

Äfven nu föras stora qvantiteter murmeldjursskinn såsom handelsvaror till Indien. Deras thibetanska namn är *phyi-pa* eller *tschipa*, äfven *tschupa*. Denna benämning har möjligtvis blifvit förvexlad med det indiska *tschunta* (Chunta) som betyder: en stor myra. Eller också hafva indierna sjelfva förvexlat phyi-pa med *pippilaka*, hvilket i sanskrit-språket är detsamma som: en stor myra.

Herodotos berättar om myror hvilka skulle varit så stora som räfvar. Wilson har sökt förklara denna uppgift genom ett ställe i Mahabharata, hvilket i öfversättning lyder sålunda:

»De menniskor som vid floden Sailoda bo i kischakaträdets ljufliga skuggor (ett slags pil), mellan Meru- och Mandanabergen, föra till Yudischtira guldklimpar hvilka äro en *drona* (64 ℔) tunga och af det slag som man kallar *paippilika* d. v. s. *myrguld*, hvilket kallas så, emedan det framgräfves af *pippilaka* eller vanliga stora myror.«

Wilson anmärker att detta antagande är ingenting mindre än ofördståndigt. Redan Ctesias hade långt förut påpekat tillvaron af guld i Indiens alpberg och säger att man erhåller det ej genom gräfning, utan genom vaskning, såsom i Pactolus.

I thibetanskan heter guld *ser;* guldstoft *der dul;* guldvaskare *serpa.* Cunningham anser att man i ordet *ser* har att söka roten till det klassiska namnet Serica. I thibetanskan betyder *serki yul* = guldland och då affixet *yul* efter behag kan bortfalla, äro namnen *Serki* och *Serica* nästan identiska.

Ett folk-kök i London.

Ett bland de smärtsammaste af de intryck den resande hemför från en vistelse i det på kontraster så rika London är onekligen det från de s. k. Lördagsmarknaderna. De äro afsedda för arbetaren, hvilken för sin erhållna veckopenning här förser sig med hvad han behöfver under de närmast följande dagarne, och då denna summa uppgår till endast några shillings, så inses ock att lifsmedlen ej kunna vara hvarken tillräckliga eller af god beskaffenhet. Det är upprörande att se huru de fattigaste af de stackars qvinnorna här pruta på dåligt, halfruttet eller skämdt kött, under det de kasta lystna blickar, som skära åskådaren i hjertat, på de bättre och större köttstyckena, aflagda för köpare som äro försedda med en mera välförsedd plånbok än deras. Nu slipper man gudilof mindre ofta se dessa sorgliga scener, sedan till London börjat från Australien införas stora qvantiteter af insaltadt och konserveradt, men fullkomligt smaklöst och högst obetydligt närande kött, hvilket det är äfven för de fattigaste arbetarne

Digitized by Google

Gioachino Rossini.

Då telegrafen från Paris spred underrättelsen om att "svanen från Pesaro" den 14 November 1868 slutat sina dagar, försänktes hela den musikaliska verlden i djup sorg, ty äfven de som sökt förringa hans konstnärskap torde ej kunna förneka att han varit en af den nyare tidens förnämsta kompositörer, om han också ej kan sägas hafva varit en genomlärd kontrapunktist eller mäktig någon större idealiseringsförmåga. Rossini var en äkta Italiens son och hans skapelser anslogo derför lifligt hans landsmän, som tycka mera om att roas af ett musikverk än att deraf höjas eller bildas. Detta torde dock kunna sägas om flertalet af dem som besöka operan och konsertsalongen eller sjelfva sysselsätta sig med musik. Man vill ogerna lära något i konstens salar; då man köpt sin biljett, tycker man sig hafva anspråk på att få höra något som man förstår och som roar; men få torde de vara som infinna sig, drifna af något djupare behof att odla sin smak och förädla sin själ. Brytom derför ej stafven ensamt öfver italienarne!

Rossini föddes i Pesaro på Romagnan den 29 Febr. 1792. Fadern, Guiseppe Rossini, var en vandrande musiker och modern, Anna Guidarini, en sångerska af underordnad rang, så att han redan med modersmjölken liksom insöp anlag för musiken. Sin ovanliga fallenhet för denna konst röjde Rossini redan såsom gosse, då han sjöng än i kyrkor, än utförde mindre sångpartier på teatern i Bologna. Härigenom ådrog han sig den berömda kontrapunktisten pater Matteis uppmärksamhet, hvaraf blef en följd att denne undervisade honom i tonkonstens teori och praxis. Men det skolmessiga tvånget härvid kunde Rossini ej fördraga, hvarför han lemnade sin lärare, hvars afsigt var att göra sin elev till en regelrätt bildad musiker, till en lärd kontrapunktist. Rossini försökte sig sedermera uti att skrifva några symfonier och en kantat, som vittnade om att man kunde för framtiden vänta sig något af ynglingen. Hade han såsom gosse visat sig föga flitig, så ådagalade han såsom yngling på en gång den största ifver att lära sig något och ett feberaktigt begär efter bildning. Hans första kompositionsförsök hade upplyst honom om att det för en tonkonstnär ej är nog att vara en skicklig musiker, utan att en sådan äfven måste tillegna sig en rik och omfattande estetisk bildning, om han skall kunna vinna några lagrar. Han använde derför hvarje ledig stund på att läsa forntidens klassiska skriftställare och Italiens förnämsta skalder, hvarjemte han flitigt studerade Händel, Haydn och Mozart. Med den knappa tid han kunde egna åt dessa studier skulle han ej hafva hunnit särdeles långt, så-

GIOACHINO ROSSINI.

Digitized by Google

vida han ej understödts af en ytterst snabb uppfattningsförmåga och ett förträffligt minne, ty i samma mån han lärde känna hvad andra skapat inom tonkonstens område, blef äfven hos honom begäret att sjelf skapa något lifligare. Vid en ålder af ej fullt tjugo år hade han derför skrifvit två operor *Demetrio e Polibio* och "Det lyckade bedrägeriet", hvilka uppfördes i Rom, men ej hade någon framgång. Först med *Tancredi*, som gafs första gången i Venedig 1813, väckte han större uppmärksamhet. Den är utgångspunkten för den nyare italienska operan och bibehåller sig ännu på scenen. Af stor fördel för Rossini var nu att den berömde impressarion Barbaja erbjöd honom kapellmästareplatsen vid San Carloteatern i Venedig. Under de tio år han vistades här skref han för denna scen flere operor, bland hvilka de mest kända äro *Othello, Cenerentola, La gazza ladra, Mosè in Egitto* och *La Donna del Lago*. Äfven derigenom blef vistelsen i Neapel af betydelse för Rossini, att han här lärde känna altsångerskan Angelica Colbran, en spanjorska med hvilken han gifte sig 1822 och för hvilken han skref flere operor.

Då Carloteatern nedbrann 1816, följde Rossini Barbajas sällskap till Wien, der han mottogs med förtjusning. Här var det han skapade sitt mest fulländade och genialiska verk, *Il barbiere di Seviglia*. Denna opera, hvari äkta humor, spelande qvickhet och en fulländad gratie äro tolkade genom en mängd originella melodier, är i detta hänseende så oöfverträffad, att ingen af hans andra kompositioner, hur många förträffliga saker de än innehålla, i sin helhet kan mäta sig med denna opera buffa, ty i den bevisar han sig ega en öfverlägsen talang i dramatiskt hänseende och utvecklar hvad formen angår en fulländning som ganska ofta saknas i hans öfriga arbeten. Hvilket öde Barberaren hade i Rom vid första representationen torde vara för allmänt kändt att här behöfva omtalas.

År 1823 lemnade Rossini Wien för att begifva sig till London, der han likaledes mottogs med hänförelse och under loppet af fem månader skördade 250,000 francs. Derifrån styrde han kosan till Paris, der han vann nya segrar och der hans byst står i operans foyer. I två år ledde han italienska operan, men då han var för maklig att sköta denna befattning, erhöll han två sinekurer såsom generalintendent för den kungliga musiken och såsom generalsånginspektör, hvilka sysslor årligen inbragte honom 20,000 francs. I Paris omarbetade han *Maometto* till *Le Siège de Corinthe*, skref *Comte d'Ory* och *Guillaume Tell*, med hvilket storartade och formfulländade mästerverk han afslutade sin verksamhet som dramatisk kompositör.

Rossini har nästan uteslutande skrifvit för scenen, och på annat område hafva vi af honom endast den melodiskt sköna, men föga andliga kompositionen *Stabat mater* och *Soirées musicales*, en samling en- och tvåstämmiga sånger som aldrig saknas på någon framstående sångares eller sångerskas repertoar, då de äro särdeles tacksamma och erbjuda tillfälle att blända genom en praktfull koloratur.

Af de mer än femtio operor Rossini komponerat skola åtminstone ett halft dussin ännu länge hålla sig qvar på repertoaren. I hans musik ligger någonting berusande, pikant och smekande, hvarjemte hans melodier tilltala genom sydländsk liflighet och glöd. Hans förtjenst såsom kompositör är att han bröt med det förra århundradets operamusik samt deri införde det äkta komiska elementet, humorn och löjet, hvarigenom han fick skrattarne på sin sida. Störst är han på det komiskas område, ehuru han i enstaka scener af sina operor och mest i Wilhelm Tell visat sig varit i besittning af en djup känsla som äfven kunnat gifva uttryck åt sorgen och smärtan. I sitt enskilda lif var Rossini en qvick och angenäm sällskapsmenniska, hvilken äfven satte stort värde på bordets njutningar. Man berättar om honom många anekdoter af hvilka, såsom ofta är fallet med store män, en stor del äro antingen uppdiktade eller honom tillskrifna.

En sommarresa i Norge

af

Arthur Feddersen.

I.

Mellan fjällen.

Det är skrifvet så mycket om Gudbrandsdalen med alla dess skönheter och dess rykte är så stort, att jag måste nöja mig med att af fullaste hjerta instämma i dess lof. Hur leende och friskt, hur jublande och lätt glider icke den sköna, mörkblå Lougen genom dalen, hur väl taga sig icke björkarne ut mellan de allvarliga bergmassorna omkring de trefliga bondgårdarne. Vagnen rullar lätt framåt den väl underhållna vägen, medan skjutsgossen, gnolande på en visa, håller sig fast bakom sätet. Då den norska hästen i allmänhet är förträfflig och skjutsgossen en glad *Gut*, så är det verkligen ett nöje att färdas på detta sätt. Man befinner sig så nära marken, att man i allsköns ro kan examinera de Floras barn som ödmjukt hänga sig fast i den sparsamma jordmånen längs vägkanten och uppåt fjällen. Dessa växter voro alla gamla bekanta, riddarsporrar, kråkärt, oxtunga samt en mängd frodiga ormbunkar. Det var ett brokigt hvimmel och allt var yppigt utveckladt, hvartill orsaken ej kunde vara någon annan än dalens höga temperatur, som gjorde att jag litet emellanåt måste stanna för att släcka törsten ur de friska källsprången och plocka de präktiga smultron som i öfverflöd lyste vid vägkanten.

Vi läto hästen stanna en stund vid Hunnerforsen, så att jag beqvämt kunde betrakta detta vattenfall, som visserligen ej är så synnerligen högt och derför ej heller på betraktaren gör något öfverväldigande intryck, men som likväl i hög grad tilltalar sinnet genom den omgifvande traktens skönhet.

Vi äro nu komna till ett skjutshåll, skrifva in våra namn i skjutsboken och göra upp med Gutten, som med den mest oförskämda min begär en mark mer än taxan bestämmer. Först då han märker att vi ha bättre reda på förhållandena än han trott, stämmer han ned sina anspråk. Af det oförsynta prejeriet och tiggandet vid de olika hållen märkes endast alltför tydligt att man befinner sig på en af Norges stora stråkvägar. Bäst är derför att den resande redan vid första hållet visar skjutsgossen att han ej ämnar låta preja sig, då denne varnar den kamrat som intager hans plats vid nästa ombyte.

Vid hållet Holmen såg jag för första gången de snöbetäckta topparne högst upp bland de fjäll som långt bort

i fjerran tycktes afstänga dalen; det var Rundanefjällen, ett af de bästa distrikterna för renjagten och derför äfven mycket besökt af engelsmän. Det är förvånande i huru stort antal engelsmännen årligen resa till Norge, hvilket blifver landet till stort gagn, ty det är inga obetydliga kapitaler de uppoffra för att få tillfredsställa sin passion för jagt och fiske. Det är mycket vanligt att en engelsman som uppspårat någon fiskrik elf, utom en ansenlig arrendesumma derför till egaren eller kommunen för hela sommaren, erlägger en afgift af ett pd st. dagligen samt förbinder sig att åt bonden lemna den fångade fisken. Härtill kommer vidare att han bor hos bonden och derför betalar en ganska dryg summa. Intet under således att den norske bonden gerna ser engelsmännen ströfva omkring i landet och att han försöker skära alla andra resande öfver samma kam som dem.

Här och der finner man i klippan inhuggna märken med bifogad inskrift som utvisar att vattenfloden nådde dit den 18 Juni 1860. Ju högre upp man kommer i Gudbrandsdalen är märket dateradt den 17 Juni och står ej så litet högre; ett säkert bevis på den hastighet hvarmed vattenmassan framvältat och hur plötsligt detta skett.

Mellan Skjæggestad (Ringebo) och Listad utvidgade sig dalen och antog med sina större, odlade fält en ännu mera leende uppsyn. Här och der sågos några grafhögar, af hvilka de flestas form var mera regelbunden och halfklotlik än hvad fallet är med dem i Danmark. Den största af dessa högar låg alldeles bakom sörenskrivergården Hundorp, var väl underhållen och planterad med vackra björkar; det var ett utomordentligt vackert ställe med en herrlig utsigt, men också ligger här, enligt hvad skjutsgossen berättade, kung Gudbrand begrafven.

Efter att i en närbelägen by hafva tagit qvarter öfver natten, hvarunder ett uppfriskande regn föll, gick jag om morgonen ut för att vandra upp på fjället, som reste sig utanför mina fönster och på hvars sida jag kunde se den ena gården ligga ofvanför den andra, tills de slutligen blefvo helt små och knappt kunde skönjas med blotta ögat. Fjällets nedersta del var tätt bevuxen med granar och furor, hvaribland sågos björkar, almar och hägg. Det förekom mig som om det ej kunde vara långt upp till en af de högst upp liggande gårdarne, och så var det ej heller, om man kunnat gå rakt upp till den, men vägen dit slingrade sig i långa krokar och var dessutom mycket brant. Vegetationen förändrade småningom utseende och blef mig mera främmande. Flere *Pyrola-* och ljungarter betäckte marken, men framför alla andra beundrade jag likväl den älskliga lilla linnean, som norrmännen kalla *Karislegræs* och som med sina täcka, ljusröda och välluktande små klockor tittade fram öfverallt mellan träden och buskarne.

Solen steg emellertid allt högre på fästet, och värmen blef i hög grad tryckande, då jag slutligen nådde den första gården, som omgafs af en *skjigar*, för att ej boskapen skulle springa ut i skogen och utför branterna. En sådan *skjigar* består af klufna trädstammar som äro snedt stälda mellan två rader grofva, i marken neddrifna pålar. De särskilda trästyckena äro ej hopspikade, utan sammanbundna med fina qvistar af björk eller hägg.

Genom en illa medfaren grind kom jag in på gården, der jag mottogs af en flock grymtande svin, hvilka alla voro försedda med en besynnerlig halsprydnad, liknande ett litet ok, som skulle hindra dem från att tränga sig ut genom skjigaren. En sådan norsk bondgård som den dit jag nu kom består af en hel samling byggnader, ty hvarje afdelning af hushållet har sin egen lokal, och dessutom finnas ett eller två boningshus. Alla husen äro byggda af bjelkar och de som bebos hafva gerna två våningars höjd samt äro i sådant fall ofta försedda med ett loft. Taket utgöres vanligen af skiffer eller grästorf. Förrådshusen äro uppförda på fyra grofva tillspetsade pålar och befinna sig ofta temligen högt öfver marken, så att råttor och andra skadedjur ej skola anställa förödelse bland förråden; men för att gårdsfolket må kunna komma dit, bygges en trappa, hvilken, på det ej äfven de objudna gästerna skola begagna sig af den, icke sluter tätt intill huset, utan står på något afstånd derifrån.

Vi inträda genom en liten förstuga, hvars golf är rikligen beströdt med friskt enris, i det egentliga rummet, der de gulnade bjelkarne öfverallt sticka fram, ty bohaget är icke öfverflödigt, utan inskränker sig till ett långt bord med tillhörande bänkar, ett par stora, med långhåriga fårskinn betäckta sängar samt en kista och några andra husgerådssaker. I ett hörn af rummet ser man den rymliga eldstaden med dess väldiga grytor; den är uppförd af flat sten. Elden blossar upp, dess rök och lågor taga vägen ut genom rökfånget i taket. Då jag måste fortsätta min färd, kunde jag ej antaga den vänliga bjudningen att smaka på *Grauten*, utan nöjde mig med en klunk sur mjölk; man hade ej någon annan, ty sætern låg för långt bort och det var mycket varmt. I detsamma jag gick ut ur stugan, mötte jag en gammal man som var mycket lätt klädd — allt hvad han hade på sig var ett par byxor — under ena armen bar han, som om det varit en packe dokumenter, sammanrullade *Fladbröd*, hvilka befunno sig i så nära beröring med hans nakna kropp, att jag lyckönskade mig öfver att hafva afslagit bjudningen.

I Kristiania hade jag fått anvisning på en man som hette Poul Skaten; han dref icke allenast sjelf fiske, utan åtnjöt äfven understöd af norska regeringen, så att han skulle kunna utöfva tillsynen öfver de olika fiskodlingsanstalter som funnos i närheten af hans hem. Af denne välvillige man erhöll jag flere upplysningar och råd samt bestälde sedan häst till Klefstad för att ligga der öfver natten. Här står invid landsvägen en enkel minnesvård af trä på det ställe der öfverste Sinclair ligger begrafven; man släpade nämligen den mördade från Kringen (hvarom mera längre fram) och nedgräfde honom här såsom en annan stråtröfvare. På minnesvården står i få ord att läsa att bönderna ihjälslogo öfversten och omkr. 900 skottar "*som var det Lerpotter*". Då jag hade för afsigt att den följande dagen begifva mig upp till Furusjön, vidtalade jag värdinnan på stället att hon skulle skaffa mig en vägvisare på denna vandring. Jag fick en sådan, och morgonen derpå begåfvo vi oss å väg utefter den lilla vackra elfven Veiklevforsen. Ehuru vi anträdt vandringen i god tid, var värmen likväl redan tryckande — men hvad betyder väl värmen, då man är omgifven af så mycken skönhet och så många nya och främmande saker finnas som man länge önskat lära känna. Vi färdades nu uppför en förträfflig, men besvärlig väg uppåt Veiklevforsen, och jag hade ett ypperligt tillfälle att beundra det väldiga Rundane och den öfver 5,000 fot höga Ildmanhöen, hvars vackra snöbetäckta spets lyste präktigt i solskenet. Efter att hafva färdats öfver frodiga ängsmarker, kommo vi straxt derefter till den första sætern, der de flitiga vallflickorna nyfiket tittade ut genom dörren för att betrakta oss, men som straxt derpå försvunno för att tjerna smör, koka *Prim* (mesost) och ysta ost. Vi ville icke störa dem i deras göromål och skyndade derför förbi sætern, ehuru jag ej ogerna skulle velat titta in, emedan det var den första sæter jag sett. Jag hade likväl fullt upp att göra med att fylla min portör och ge akt på fåglarne i träden och buskarne. Omöjligt kunde det ej heller varit att vi mött en eller annan af dessa skogars fyrfotade matadorer, såsom en ren eller björn. Efter en stund hörde jag plötsligt ett starkt prasslande bland några enbärsbuskar och smickrade mig med att det var ett lodjur, men fann snart att det var ingenting annat än en simpel bock, åtföljd af en hel flock getter. Den sæter dit getterna hörde låg

Digitized by Google

straxt i närheten och var särdeles väl inhägnad med furustörar, måhända för att hålla på afstånd de här ganska talrika ulfvarne. Då vi närmade oss byggnaderna och gingo förbi dem, var det endast med största svårighet jag kunde fördraga den starka och fräna lukt som spred sig åt alla håll från getstallen. Ju längre vi kommo bortom sætern, desto svårare blef vägen, och det var mig omöjligt att förstå hur min vägvisare kunde hitta, men han gick utan tvekan lugnt framåt. I samma mån vi närmade oss Rundane blef det kallare, så att jag slutligen måste taga på mig min regnkappa. Vi kommo ned till några små sjöar, omkring hvilka växte åtskilliga vackra *Saxifraga*-arter. Ute på sjöarne simmade flockar af änder, men namngifva dem kan jag icke, då jag ej medtagit någon kikare. I en af sjöarne sköt en liten flock lommar ut ur vassen; vi hade skrämt upp dem och de tycktes efter all anledning vara unga fåglar, då de knappt kunde höja sig öfver vattenytan. Lommens skri är fult och liknar nödropet från en menniska, stadd i lifsfara. Då det höres förnämligast i skymningen, har den vidskepliga allmogen trott det komma från ett ondt väsende som skulle hafva sitt tillhåll i vattnet och som kallas Nökken. Upprepas detta hemska ljud, anses det som förebud till att någon kommer att drunkna. Det är i synnerhet vid annalkande oväder lommen utstöter detta hemska skri; under fågelns flygt låter det helt annorlunda.

I fjerran synes en stor fågel sväfva fram mot fjällen; förmodligen är det landtörnen (*Aquila chrysaëtos*), hvilken förekommer oftare bland Gudbrandsdalens högfjäll än i de öfriga norska fjällen, ehuru likväl ytterst sällan. Det faller ej så skarpt i ögonen hur stor skada denna örn gör, då hvarje örnpars jagtområde i de flesta fall innefattar 1½ qv.-mil och hvaröfver det herrskar med oinskränkt makt. Denna örn jagas flitigt, ty en rätt ansenlig belöning erhålles för hvarje till vederbörande inlemnadt klo-par, men det vill synas som om denna metod är opraktisk, då i verkligheten utbetalts långt flere premier än antalet af fälda örnar, hvilket åter förklaras deraf att vederbörande ej kunnat bedöma om de insända klo-paren tillhört ifrågavarande örnart. I allmänhet taladt, har i Norge mycket blifvit gjordt för att utrota skadedjur, i synnerhet genom att gifva premier för hvarje dödadt rofdjur. Den norske bondens skjutskicklighet har naturligtvis uppdrifvits genom denna uppmuntran, och man finner äfven att allmogen vinlägger sig om denna idrott, ty skytteföreningar och skjutbanor finnas öfverallt i hela landet. Der det är godt om ripor och tjädrar, der är bössan äfven ej sysslolös och ganska vackra summor förtjenas på fågeljagten. Men Norge har äfven större och ädlare villebråd, såsom renar, hjortar och elgar. För att skydda det nyttiga villebrådet, som genom den allmänna skjutskickligheten lätt skulle kunna blifva utrotadt, har man utfärdat mycket stränga fridlysningsförordningar, hvilka noggrannt efterlefvas af befolkningen, äfven på de ställen der kontrollen är svår att upprätthålla. Men vid jagttidens inträde knalla skotten lustigt mellan fjällen, dit nu de rika engelsmännen ankommit, hvilka, oberäknadt hvad de eljest utgifva, betala stora summor för att få jaga.

Trakten omkring Rundane är ett af de bästa ställen för renjagt och besökes derför i Augusti af en mängd jägare. Jagten på dessa ståtliga djur är besvärlig samt fordrar mycken öfning och försigtighet, hvarför man alltid bör hafva i sitt sällskap en öfvad renjägare, som dessutom vet hvilka ställen djuren företrädesvis besöka, när värmen och de plågande insekterna tvinga dem att draga sig upp åt fjällen. Det är endast på få ställen i södra Norge renen hålles tam, och orsaken dertill är att ulfvarne alltid uppsöka de orter der tama renar finnas. Ju längre deremot man kommer norrut, desto allmännare träffar man renen tam och i norra trakterna är han inbyggarnes enda husdjur. Mjölken är fet och välsmakande, så att den kan utspädas med ganska mycket vatten och det oaktadt vara lika god som komjölk. Men under bästa mjölkningstiden gifver renkon också endast obetydligt mjölk om dagen och häraf beredas smör och ost. Min följeslagare berättade mig åtskilligt om renarne, hvaribland det märkvärdigaste syntes mig vara att de äta fjäll-lemmeln. Jag ville straxt ej tro hvad han sade, men blef likväl sedermera öfvertygad om sanningen af hans ord. Renen äter verkligen lemmeln eller, rättare sagdt, detta djurs mage. Man antager att de fina fjällväxter som dessa små gnagare förtära i stor mängd smaka renen förträffligt; men ofta spisa dessa djur, enligt gamla jägares utsago, hela lemmeln. Så skola äfven getterna göra.

Efter att hafva passerat några pittoreska sjöar, bland hvilka jag särskildt minnes Orvillingen, kommo vi till en vidsträckt myra, hvarur här och der uppsköto pors, dvergbjörkar och några pilarter; dessutom var der riklig tillgång på hjortron och andra bär, hvilka likväl ej voro mogna, då våren varit mycket kall. I de låga snåren, som knappt räckte oss till knäna, erbjöds ypperligt tillfälle att jaga fågel och räf. Efter att med mycket besvär hafva passerat myran, kommo vi till den sæter som tillhörde min vägvisare. Luften var här frisk och upplifvande, ehuru något kylig. På sæterns tak frodades grönt och under det qvittrade svalorna muntert. Sedan min värd gjort ett kort besök hos sæterflickorna, skyndade han med en skål till ett mycket stort kar, vid hvars rand syntes ett hvitaktigt, mögligt skum, hvilket han blåste undan. Han fylde skålen med den under skummet befintliga vätskan och bjöd mig dricka deraf, men ehuru jag var mycket törstig, ville den syrliga vätskan ej smaka mig, men min värd drack med stort välbehag. Utom kaffet är denna vassla den enda dryck den fattiga befolkningen här uppe består sig, hvarför den från sætern föres ned till gården, der den förvaras hela vintern, ehuru den i längden blir bitter till smaken.

Flickorna tillagade nu den berömda *Rjomegrauten* (sötgröt) för att jag skulle få smaka på denna läckerhet. Som jag har en viss svaghet för att få veta huru kokkonsten frambringar sina underverk, satte jag mig vid eldstaden och hjelpte dem att klyfva några kådiga furugrenar, så att elden skulle blifva bättre. Flickan hängde nu en liten jerngryta, fyld med präktig grädde, öfver elden, hvarefter hon, liggande på knä, började med en visp röra om grytans innehåll. Då gräddan blifvit någorlunda varm, slog hon kornmjöl deri och fortsatte sedan med omröringen, som efterhand gick allt fortare. Härigenom förvandlades gräddan småningom till vackert smält smör, hvaruti simmade en mjölgrötsklimp; nu var den berömda gröten färdig att ätas. Den serverades i en stor skål; jag och min värd åto med träskedar, hvarunder flickan oafvändt betraktade oss, förmodligen väntande att vi skulle säga henne några artigheter för det besvär hon haft. Det var mig nästan omöjligt att förtära den feta, osaltade gröten, men jag tvingade mig dertill så godt jag kunde under lifliga försäkringar att den smakade förträffligt; man tog ej heller illa upp att jag blef så fort mätt, ty min kamrat åt för oss bägge och slutade ej förrän han gjort rent hus. Desto bättre smakade mig kaffet, flatbrödet och hallonen, som man i Norge kallar *Bringebær*.

Efter middagen begåfvo vi oss ner mot Furusjön och passerade lyckligt Fryaelfven, hvilken bildar sjöns aflopp, i det vi från den ena stenen till den andra hoppade fram till en fördämning som fiskrarne uppfört vid elfvens början. Det var egentligen två fördämningar som närmade sig hvarandra ungefär midti strömmen, så att den fisk som ville lemna sjön kunde tvingas att taga vägen ut genom den mellan fördämningarne lemnade öppningen. Men midti denna öppning fanns ett slags sump, som visserligen lemnade vattnet fri genom gång, men qvarhöll fiskarne. Öfver sumpen

Digitized by Google

var uppfördt ett ganska rymligt träskjul. Utefter den steniga sjöstranden kommo vi slutligen till fiskrarnes små bostäder. På en af dem var med knif inskuren en sexton tum lång harr, det största exemplar af denna fisk som här blifvit fångadt. Hela gruppen af de låga byggnaderna hade hos sig något som erinrade om ett nybygge, och äfvenså deras inre. Det var jägare och fiskare vi kommo in till, hvilket syntes af allt derinne: bössor hängde i taket, kruthorn och hagelpungar på väggarne, vingar och hufvuden af fåglar voro uppsatta öfverallt i rummet. Utmed väggarne voro anbragta breda, med mattor och fårskinn beklädda bänkar, hvarpå hvilade två kraftigt byggda och väderbitna äldre män. På eldstaden flammade en stor eld, ty det var bitande kallt ute. Dessa två män bodde alldeles ensamma häruppe vid Furusjön, sysselsättande sig med fisket som de hyrde för omkr. 20 rdr. sv. om året. Sjön är ganska stor och djup samt innehåller mycket fisk, i synnerhet forell och laxöring. Fisken fångas med nät eller på vid långa refvar fästade krokar. Man skulle kunna tro att så mycket fisk ej skulle hafva tillräcklig föda i en dylik sjö, men Furusjön är, såsom alla dessa fjällsjöar, uppfyld af en mängd små kräftdjur, i synnerhet de s. k. *Madfluer*, hvilka räcka till åt tusentals fisk. Den ene af fiskrarne, Iver Stene, var mycket belåten med vårt besök och villig att lemna alla de upplysningar jag åstundade om fisket i Furusjön och särskildt om den fiskutkläckningsapparat som fanns i en af hyddorna och hvarför jag särdeles intresserade mig. Öfver en bäck med temligen starkt fall var uppförd en liten byggnad till skydd mot snön o. s. v. och derinne fanns apparaten, som bestod af åtta kistor, på hvilkas bottnar voro lagda små stenar. Bäckens uppdämda vatten leddes in i den första af kistorna och sedan till nästa kista, hvilken stod något lägre. På detta sätt passerade vattnet alla åtta kistorna. De voro placerade öfver hvarandra såsom trappsteg dels för att vattnets fallhastighet skulle ökas och dels för att detsamma så mycket som möjligt skulle påverkas af luften. Sent på hösten, då lektiden infaller, försiggår den konstgjorda befruktningen derigenom, att hon- eller romfisken medelst ett svagt tryck längs dess buk tvingas att gifva från sig den mogna rommen i ett derför enkom afsedt befruktningskar; sedan utpressas i samma kar något af hanfiskens mjölke, hvarefter vattnet försigtigt röres om. Efter någon tids förlopp afhälles vattnet, hvarpå den befruktade rommen lägges i utkläckningskärlen, der den efter kortare eller längre tid utkläckes, om befruktningen lyckats, hvartill utom den erforderliga öfningen äfven fordras att rommen och mjölken skola vara mogna. Denna fiskodling är nu allmänt utbredd i Norge, så att vid nästan hvarje fiskvatten finnes en utkläckningsapparat. Man har härigenom lyckats förse förut fisktomma sjöar och elfvar med fisk samt föröka dess mängd, om den visat sig vara i aftagande, och man har ej inskränkt sig till blott matnyttig fisk, utan äfven sökt att på detta sätt plantera sådana fiskarter som äro lämpliga till föda åt de större fiskarne och således hafva en ekonomisk betydelse. Utkläckningen hade försiggått några månader före min ankomst till Furusjön, men i bäcken mellan sjön och apparaten fanns en mängd småfisk som var ända till ett par tum lång och förvarades här, dit de större fiskarne ej så lätt kunde komma.

Det skulle vara särdeles intressant att under jagt- och fisktiden få tillbringa några veckor på detta ställe, i synnerhet då dertill kommer att man här finner en alpflora som gifver en botanist tillfälle till rik skörd. Omständigheterna tvungo mig tyvärr att inskränka mig i detta hänseende. Utmed Fryaelfven samlade jag likväl en mängd vackra fjällväxter.

På återvägen besökte vi getsætern och funno vallflickorna sysselsatta med att bereda sin mesost, hvarvid vasslan kokas tills den får ett tjockt, brunaktigt utseende, hvarefter, innan kokningen afbrytes, tillsättes något grädde, när osten skall vara riktigt god. Denna sæter var mycket renlig och, öfverhufvud taget, rymligare än dem jag dittills sett. Men det var äfven tydligt att den blifvit alltför mycket påverkad af den framträngande civilisationen för att jag genom att, såsom min vägvisare föreslog, tillbringa natten der skulle kunnat erhålla ett klart begrepp om sæterlifvet, och derför föredrog jag att söka hinna till Klevstad ännu samma afton, hvilket äfven lyckades mig.

Följande morgon fortsatte jag färden i regnväder förbi Kringen, men den nya vägen går nu nedanför den gamla, som löper närmare den brant, vid hvilken bönderna år 1612 öfverföllo och dödade de 900 skottar som anfördes af öfverste Sinclair. Dessa senare hade landstigit från Romsdalsfjorden och drogo derpå härjande genom landet på sitt tåg till Sverige. Det var derför ingenting att undra på att det norska lynnet brusade upp, att "*Baunen**) *lyste och Budstikken löb fra Grande til nærmeste Grande*" och skyndsamt samlades "*de Bönder af Vaage, Lesje och Lom med skarpe Öxer paa Nakke*". Anförde af fogden Lars Gram samt några länsmän, bland hvilka må nämnas Berdon Seielstad, afvaktade bönderna vid nämnda brant, Kringen, fiendens ankomst. Uppe på en fjällkant på elfvens vestra sida, hvarifrån man kunde öfverskåda dalen, hade bönderna posterat en flicka, Pillar-Guri, hvilken genom att blåsa i en lur skulle gifva dem tecken när skottarne nalkades. Den första fiendeflocken märktes ej af bönderna, men då Guri började blåsa i luren, nedvältade de stenar och timmerstockar öfver skottarne; några föllo på vägen, andra måste springa ut i elfven. Sinclair stupade straxt träffad af Berdon Seielstads skott, och sagan berättar att denne hade laddat sin bössa med en silfverknapp, då han menade att kulor ej beto på Sinclair. Men sagan berättar äfven att icke så få skottar först då dödades, sedan de blifvit af bönderna släpade hem till gårdarne. Tätt bredvid vägen står en enkel vård af sten till minne af denna de norska böndernas bedrift.

På en ny och stor träbro öfver Lougen lemnade vi kort derefter Gudbrandsdalen och inkommo i den intressanta Ottadalen, der det första skjutshållet är Aasaren, ett ställe välbekant för jägare, fiskare och andra turister. Efter en angenäm färd framkommo vi samma afton till det smala vattendraget Gardmo, som omgifves af mörka och imponerande snöbetäckta bergmassor. Gardmo ligger vid foten af den öfver 6,000 fot höga Kvitingskjölen, och straxt innan man anländer till skjutshållet, passerar man ett vackert vattenfall, bildande afloppet för Tessevandet, som ligger öster om Kvitingskjölen. Från Gardmo fortsattes resan till Lom och Andvord förbi Loms prestgård och kyrka, som ligga på en slätt vid Vaagevandet, hvari Bævraelfven utmynnar under Lomseggen, hvarpå Norges enda alpros skall växa. Då jag kommit ett stycke uppefter Bævraelfven, voro bergmassorna alldeles öfverväldigande, i synnerhet på ett ställe der de hoppressade dalen och liksom stängde den. Man måste sjelf se en sådan natur för att kunna rätt fatta dess storhet, ty ingen beskrifning deraf kan blifva tillräckligt trogen. Målet för denna dags färd var Rödsheim vid foten af Jotunfjällen, hvilka jag ämnade öfvervandra för att komma ned till Sognefjorden. Vid Rödsheim hade jag tillfälle att se ett rätt intressant fenomen, nämligen de s. k. jättegrytorna, större eller mindre runda urgröpningar i fjällen. Den förbi Rödsheim flytande forsen har troligtvis under tidernas lopp förändrat plats, ty ett stort stycke af klippan nedanför det nuvarande fallet visar sig vara det ställe der den förut nedbrusat och här funnos åtskilliga urhålkningar, hvari lågo dels enstaka större afrundade stenar,

*) *Baune* = vårdkas.

Digitized by Google

dels grus och sand. Då vattnet nedstörtar på den hårda klippan, medförande sten, urhålkar det efterhand densamma, och när dessa urhålkningar blifva tillräckligt djupa, kunna stenarne icke bortföras af vattnet, utan hvirflas omkring dernere och urhålka klippan ännu mer. Länge satt jag och stirrade ned i det skummande djupet, medan aftonsolen spred en förtrollande belysning öfver dalen.

II.

Öfver fjället.

Det är tidigt på morgonen. Elfven har skummat och larmat hela natten, och vid åsynen af den klara himlen springer jag upp ur sängen. Jag finner nu att jag ej varit ensam om rummet under natten, ty i sängen ofvanför min upptäcker jag en resande, som vänligt helsar mig godmorgon. Det är en norrman, stadd på vandring bland fjällen, men ej såsom främling; han är tvärtom hemma i dessa trakter, känner alla bönderna sedan sin barndomstid och står med dem på den förtroligaste fot. Vi inleda genast ett samtal, och med största nöje lyssnar jag till hvad han för mig berättar om lifvet bland fjällen. I nedre våningen är frukostbordet dukadt och bjuder på kokt fisk, färsk mjölk, bröd och ost. Ole Rödheim, som sjelf skulle blifva min ledsagare, påminner om den långa resan och underrättar oss om att hästarne snart äro i ordning. Jag måste derför skiljas från min nya bekantskap, ehuru jag gerna skulle hafva velat vandra omkring med honom bland fjällen, ty det är en sådan ledsagare man bör hafva, om man skall kunna lära känna denna befolkning, hvilket väl lönar mödan, ty här finner man mycken poesi, mycken kraft och andra gammalnordiska egenskaper.

En gosse ledde nu fram hästarne, och Ole visade sig med en duktig fjällpåk i handen. Efter ett hjertligt afsked begåfvo vi oss på väg uppåt Bævren hvilken lustigt dansade fram mellan björksnår och stenblock, som i mer eller mindre mån uppfylde dalen. Det var en herrlig färd i den friska morgonstunden mellan de snöbetäckta bergen, bland hvilka Galdhöen majestätiskt reste sig mellan skogbevuxna sluttningar och gröna gräsmattor. Ole Rödheim vandrade bredvid min häst, medan den som bar packningen gick framför oss; denne senare kände nämligen vägen, medan min var helt ung och nu för första gången gjorde en färd bland fjällen. Vid åsynen af den stortade naturen ökades min förtrytelse öfver att ej kunna dröja några dagar i Bæverdalen, men ångbåten skulle på torsdagen anlöpa Skjolden, som ligger längst in i Sognefjorden, och passade jag ej på den, så fick jag företaga en lång och i längden tröttande resa i båt. Gerna skulle jag i sällskap med Ole hafva bestigit Galdhöen, men då dertill behöfdes två dagar, måste jag nöja mig med att på afstånd betrakta de höga snöbetäckta fjällspetsarne. Utsigten derifrån skall vara vild och storartad, men då jag, som sagdt, ej hade tid att njuta deraf, fick jag nöja mig med att beundra den herrliga Bæverdalen. Jag får likväl bekänna att min uppmärksamhet för denna blef något minskad genom det intryck min följeslagare gjorde på mig. Liten till växten och djerf i sina rörelser, med ett öppenhjertligt leende ansigte, som upplystes af de spelande gråblå ögonen, inledde han snart ett samtal, som oafbrutet fortsattes under de två dagar vi vandrade tillsammans, utan att likväl förlora något af sitt intresse. Denne bonde kände till de latinska namnen på många af de växter som funnos i vår väg och bad mig upplysa sig om deras nyttiga och skadliga egenskaper. Han var väl hemmastadd i sitt fäderneslands historia, följde noga med tidningarne och yttrade sig alltid på ett sätt som vittnade om ett godt sundt förnuft. Ole Rödheim var en ypperlig representant för den upplyste norske bonden, och bland mina många angenäma minnen från Norge är det af denne man ett af de käraste.

Vi kommo så småningom allt högre upp och nu skulle den egentliga fjällvandringen begynna. Sedan vi vid Kvandesvolden bytt om packhäst, fortsatte vi vår färd och det dröjde icke länge innan vi passerade trädgränsen. Slutligen upptäckte vi en och annan sæter, och straxt efter middagen anlände vi till Præstesæteren, der vi ämnade rast och intaga den måltid som skulle gifva oss nya krafter till hvad som ännu återstod af dagens mödor. Sedan vi lemnat sætern, fortsattes färden, och i samma mån vi kommo högre upp, fick jag alltmer brådtom att fylla min portör, ty växtformerna blefvo alltmer främmande för mig: jag befann mig ju redan i fjällväxternas region. De små elfvarne skuttade raskare åstad, taltrasterna blefvo allt sällsyntare, hvaremot stensqvättan beställsamt flaxade hit och dit, under det för mig okända fågelstämmor hördes ur buskarne. Tyvärr fick jag ej här se den vackra, lilla sångaren, hvilken var bergsfinken (*Fringilla montifringilla*). Men det var ej nog med denne; en ännu bättre sångare stämde in och utvecklade en så underbar rikedom på toner, att jag ej kan skildra dem bättre än genom att anföra hvad prof. Rasch skrifvit derom: "Tyst! ett surrande ljud, såsom komme det från en vibrerande sträng, höres på något afstånd. Det är icke sorlet från den mellan buskarne framhoppande bäcken. Var stilla och du skall få höra en högst blandad, besynnerlig och vacker musik! Grundtonen är alltid samma surrande, men dermed blandas enstaka klara flöjttoner, strofer ur kända fåglars sång och locktoner i rik omvexling, så att man tror att två eller flere sångare förenat sig om att gifva en konsert. Tonerna höras än närmare än fjermare. Nalkas du, tystnar sången, långt förr än du synes vara nära den plats der den sist hördes, och i stället hör du bredvid dig rödstjertens kända "huit". Se likväl noga på fågeln som från öfversta grenen af en låg björkbuske utstöter detta "huit" och vänder bröstet mot dig — du igenkänner säkert nu Nordens vackraste sångfågel: blåstrupsångaren med sin glänsande asurblå strupe".

Det led mot aftonen och efter vårt uppbrott från Præstesæteren hade vi ej sett några menniskor. Desto mera upplifvande var det derför att möta en liten karavan, bestående af två karlar och några hästar, som förde produkter till den långt bort liggande gården. Aftonen inbröt, men vi fingo ej se solen gå ned eller belysa de hvita bergspetsarne, ty en tät dimma höjde sig småningom eller, rättare, smög sig fram mellan klipporna och förvandlades inom kort till ett fint regn, då vi i skymningen hunno fram till Bæverthun, hvilket bredvid några sjöar ligger omgärdadt af höga berg. Det var en i högsta grad melankolisk omgifning och sætern sjelf såg ej mindre melankolisk ut. Den bestod af låga och oansenliga byggnader, på hvilkas jordbetäckta tak en frodig grönska lyste. Det var bitande kallt, jag var trött af den långa ridten och längtade efter att få hvila, ty jag visste att den mest påkostande delen af resan återstod. Det var första gången jag skulle tillbringa natten på en sæter, och jag kan ej neka att det var med rätt spänd väntan jag hoppade af hästen, då vi höllo utanför densamma, hvarifrån en obehaglig qväfvande rök slog oss till mötes. Jag hade visst icke gjort mig någon öfverdrifven föreställning om sætrarne, men hvad jag här såg har kommit mig att alldeles bryta stafven öfver sæterlifvet, åtminstone sådant det visade sig för mig. Troligt är också att denna sæter var en bland de sämsta, liksom den äfven var den sista menniskoboning på denna sidan fjället. Det

Digitized by Google

ligger ej i den norske bondens karakter att gå ur sin stuga och mottaga den resande. Sedan vi lyft våra saker af hästarne, läto vi dem gå hvart de ville, och de skyndade äfven genast att afbeta de örter som sparsamt växte här och der. Sjelfva gingo vi in genom dörren, som var så låg, att vi måste bocka oss djupt för att komma in i stugan. Föreställ dig, läsare, en låg och liten fyrkantig bjelkstuga, knappt så stor, att den kan rymma en bred säng, som står till höger innanför dörren, en bänk vid motsatta väggen, ett bord, som, för att ej upptaga för mycket utrymme, reses upp mot väggen när det ej begagnas, och en liten spisel, uppförd af släta stenar — och du kan göra dig ett begrepp om hur vårt nattqvarter såg ut. Mörkt var der äfven, ty den svaga dager som nu på qvällen inföll genom ett litet fönster med orena rutor mäktade ej upplysa rummet. Bredvid var genom afbalkning bildadt ett visthus der sæterns olika produkter plägade förvaras. Der funnos mjölk, vassla, smör, ost och några skinnblåsor med gammal, illa luktande kalflöpe; då någon dörr ej var anbragt i väggen mellan de bägge rummen, inträngde från visthuset ett blandadt doft i stugan der vi befunno oss, och denna atmosfer förbättrades icke synnerligen genom tillvaron af några väldiga surmjölksostar, den så mycket berömda gamla norska osten. Ostarne befunno sig i så stark jäsning, att sprickor uppkommit i dem, och för att de ej alldeles skulle gå sönder hade flickorna ombundit dem med sina strumpeband. Något golf fanns alldeles icke i stugan, utan utgjordes detta af den kalla, fuktiga marken. Lägg nu härtill en hylla under taket med de i Norge oumbärliga kaffepannorna och det ej mindre oumbärliga apoteket af "*Taareperser*" och "*Himmelduer*" samt en och annan toalettpjes i primitivt skick — och läsaren har der hela bohaget, om i räkningen medtagas några stolar och andra sittapparater. Men nu några ord om *Gjenterne*, de rödblommiga, raska, glada och snygga flickorna! Ack, hvilken parodi utgjorde icke de två stackars förlägna varelserna på den föreställning jag hemma bildat mig om deras slägte! Min skildring har redan gått alltför mycket i grått, så att man skulle kunna säga att jag målat med för mörka färger och glömt bort det ideala. Men jag djerfves påstå att den som annorlunda framstälde förhållandena här, han hölle sig ej till sanningen. Dessa stackars flickor tåla ej vid någon närmare beskrifning, men de voro vänliga och tjenstvilliga, fingo snart det våta bränslet i spiseln att brinna och hängde en gryta mjölk öfver elden. Under det de voro sysselsatta med att tillaga den tarfliga måltid de kunde erbjuda oss, gick jag ut för att hemta litet frisk luft och se mig omkring i trakten, såvidt skymningen det medgaf. Det regnade ännu och kölden var bitande. Några kor nedkommo nu till sætern från fjällets fot, der de betat mellan småbuskarne och stenarne. De flesta af hjorden hade likväl krupit in under fjället för att söka skydd mot det kalla regnet och syntes alldeles icke vara hågade att komma hem till sætern, som ej kunde gifva dem något skydd. Hvilken skilnad mellan denna sæter med dess omgifningar och dem jag besökt under mina utflykter i Gudbrandsdalen och som, liggande mellan fjällen på frodiga och leende ängsmarker samt försedda med rymliga uthus, väl skulle kunna, om förhållandena i allmänhet äro gynsamma, motsvara de skildringar som så ofta gjorts af dem.

Då sæterinvånarne ibland på hela veckor ej haft någon gemenskap med den omgifvande verlden, är det mycket naturligt att de längta efter besök och att derför hvar och en som kommer från "Bygden" är en gerna sedd gäst, såvida han ej är en "tattare", ty sæterflickorna äro lika väl som alla andra dödliga ofta plågade af nyfikenhet. Hvad under då att det för dem är en högtid när bondgossarne komma upp till dem och ungdomen får tillbringa några dagar för sig sjelf, befriad från de gamlas vaksamma blickar och njutande en försmak af hur det kan vara att hafva sin egen härd. Dessa besök kunna visserligen hafva sitt behag för de unga, men äro likväl i socialt hänseende mindre lämpliga och hafva förmodligen gifvit anledning till det mycket klandrade "*Nattelöberi*"et. Det har nämligen blifvit ett bruk att bondgossarne på lördagsaftonen besöka sina käraste, utan att någon tager anstöt deraf och utan att man lyckats afskaffa detta bruk, ehuru mångenstädes arbetas deremot. Lördagsnatten förflyter derför i de flesta bygder under oväsen, sång och skrål i de hus der flickorna bo.

Då jag återkom till sætern, tillagade jag mitt choklad, under det att Ole Rödheim ur våra kappsäckar plockade fram kött, ost och bröd. Och väl var det att vi försett oss, ty brödet hade tagit slut på sætern, och de få flatbröd som funnos qvar sågo ej särdeles aptitliga ut. Under det vi åto, tillagade flickorna sin qvällsvard genom att i vatten af hafremjöl koka sig en brunaktig gröt, som serverades på en bricka och som de doppade i den afskyvärdt sura vassla jag förut omtalat. Men lika motbjudande denna anrättning var mig, lika litet välbehag tycktes de finna i mitt choklad. Då vi i det närmaste slutat qvällsvarden, hördes upprepade stötar på dörren. Den ena flickan steg upp och öppnade för den bultande, och in trädde då — "Rosalil", en vacker och godlynt ko, men som var lungblöt och för att vända sig i det trånga rummet måste ända upp bland vår qvällsvard, hvarvid hon fnåsade oss midt i ansigtet. Kon stälde sig derefter med hufvudet vändt mot dörren, under det hon ifrigt nosade omkring vid sängen. Flickan framtog då ett litet lerkärl, hvarur hon hemtade upp en handfull salt, som kastades på en flat sten och begärligt uppslickades af kon, under det hon mjölkades. När detta var gjordt, öppnade flickan dörren, kon utsläpptes och en ny inträdde, hvilken likaledes undfägnades med salt och mjölkades, och så fortgick det helt romantiskt tills alla korna voro mjölkade. Men ej alla djuren kommo ned till sætern, och flickorna ropade förgäfves på dem, hvarför ej återstod någon annan utväg för dem än att taga mjölkbyttorna med sig och uppsöka de tredskande, hvilka straffades med att de ej fingo något salt. Då mörkret inbröt, kände vi oss trötta och började derför göra i ordning en sängplats för natten, ty hvad mig beträffar, hade jag ej lust att uttränga flickorna ur deras säng, som icke såg särdeles inbjudande ut. Den bestod nämligen af något hö, hvaröfver voro utbredda ett par fårskinn af misstänkt utseende, hvilkas ull var hoptofvad i långa tottar och som möjligen en gång varit hvita. Jag föredrog derför att sofva på en bänk, hvarvid jag lade min portör under hufvudet och svepte in mig i min ressjal. Ole och en annan bonde, som slutit sig till oss under färden, bäddade åt sig på golfvet med några hästtäcken och använde en sadel till hufvudgärd, och snart inslumrade vi. Jag låg likväl illa på den hårda bänken och det var mycket kallt, hvilket i förening med den dåliga atmosferen gjorde att jag snart vaknade och längtade att morgonen skulle gry. Slutligen började jag frysa så, att jag måste väcka min ledsagare och bedja honom göra upp eld i spiseln, framför hvilken jag kröp ihop och sålunda afvaktade morgonens inbrott. Morgonen kom också med regn och köld, och sedan vi tagit något till lifs samt uppsökt hästarne, tackade vi flickorna för godt nattqvarter och bröto upp. För att lugna de resande som möjligen ämna besöka denna trakt och kanske fått respekt för sætern Bæverthun, vill jag nämna att der nu blifvit uppfördt ett ståtligt bjelkhus, som försetts med alla de beqvämligheter man kan ha rätt att fordra på ett sådant ställe.

Vägen var i högsta grad besvärlig, kölden bitande och blåsten genomträngde mina kläder, så att jag ofta föredrog att springa bredvid hästen för att hålla mig varm. Den täta

Digitized by Google

dimman hindrade oss äfven att glädja oss åt anblicken af de 7-8,000 fot höga bergen. I samma mån vi kommo högre upp, förvandlades regnet till snö, och slutligen anlände vi till en fjällstuga som var under arbete och der vi stannade i det hoppet att vädret skulle blifva bättre längre fram på dagen. Ett par karlar voro sysselsatta med att lägga sista hand vid uppförandet af denna fjällstuga, som hufvudsakligen bestod af ofvanpå hvarandra uppstaplade flata större stenar, och af samma material var äfven eldstaden och den bänk som var anbragt längs rummets väggar. Bredvid dörren fanns ett hål, som skulle föreställa fönster. Karlarne höllo just på att igenstoppa de talrika öppningarne mellan stenarne med mossa, lavar och stenskärfvor. Efter att hafva dröjt der några timmar, bröto vi åter upp.

På de ställen der snön ej täckte fjället och der en fet, af multnade lichener bestående mylla fanns frodades åtskilliga *lichen*-arter såsom *Stereocaulon paschale*, *Cladonia rongiferina* och islandsmossa. Här och der upptäcktes äfven den vackra röda *Viscaria alpina* med sina späda ljusgröna blad, den herrliga *Ranunculus glacialis* med sina fina, något ljusröda kronblad. Af andra fjällväxter vill jag endast nämna den fina och välluktande *Pedicularis Oederi* samt de talrika *Saxifraga*-arter som i flere färger visa sig öfverallt der jordmånen är gynsam för dem.

Hade vägen hittills varit besvärlig, så blef den nu nästan ofarbar. Hästarne gingo försigtigare på de våta stenarne, på hvilka det blef dem desto svårare att finna fotfäste som ett mörjigt lager af myrjord här utbredt sig, och svårigheterna förminskades ingalunda derigenom att snö fallit och jorden var något frusen. Till ledning för de resande hade man på denna obanade sträcka hopkastat stenhögar, ur hvilka sköto upp höga stakar, och till dessa vägvisare, som funnos längsefter hela bergmassans rygg, måste vi hela tiden hålla oss, än till höger, än till venster om dem, eftersom min erfarne förare utvisade. Han vandrade hela tiden framför hästarne, hvarvid han med tillhjelp af sin käpp än hoppade öfver de små bäckarne, än undersökte snöfältens frusna yta. Uppe på den breda fjällryggen funnos en mängd små vattendrag, af hvilka somliga voro isbetäckta, men andra öppna, hvarigenom de upplifvade det döda, af kölden stelnade landskapet, der jag ej kunde upptäcka en enda lefvande varelse.

Stora hvassa fjällspetsar visade sig nu för våra ögon i en stor grupp; det var de imponerande Smörstabstinderne. Solen hade nu blifvit synlig och snön upphört att falla, så att vi kunde obehindradt betrakta vattenfallen och den glänsande snön på bergen. Några gånger rullade väldiga snömassor ned utför fjällens sidor, hvarefter de antingen döko ned i sjöarne eller krossades mot de i vägen liggande stenblocken, hvilka de i sin fart ryckte med sig ett stycke. Men ännu intressantare var likväl det fenomen jag varseblef genom att betrakta de ofantliga lösryckta klippblocken, hvilka blifvit liksom af jättehänder utslungade öfver stora sträckor, men likväl lågo i en viss ordning, som jag lätt märkte, då jag från en något högre belägen punkt tog dem i betraktande eller när vi redo utmed de långa ordnade raderna af dem, och aldrig har ett bättre tillfälle erbjudits mig att studera det stora rullstensfenomenet. Läsaren känner hvad man menar med rullstenar, dessa qvarlefvor af forntidens berg som förekomma i hela norden, uppträdande än såsom väldiga block, än såsom småsten, ja, äfven såsom de minsta sandkorn. Den största rullstenen i Danmark är den s. k. Hesselagerstenen på Fyen, hvilken är omkr. 30 fot hög, håller 100 fot i omkrets och således har ett kubikinnehåll af minst 18,000 k.-fot; men den öfverträffas likväl vida af rullstenarne i andra länder. Det måste derför för mig, slättbon, vara af största intresse att befinna mig på ett af de ställen hvarifrån de förskrifva sig och, att så säga, få vara vittne till deras vandring. Här kunde jag iakttaga hur klipporna sönderkrossas, hur de lösryckta blocken bortföras från bergen och huru de ännu icke voro egentliga rullstenar, afrundade och glättade stenar, utan tvärtom försedda med hvassa kanter och endast obetydligt gnidna. Det kan måhända ej vara ur vägen att här erinra om dessa stenars vandring, sådan den i allmänhet framställes efter den vackra glacialteori som i senare tider erhållit så många förklarande vittnesbörd icke allenast om de till fenomenet hörande förhållanden, utan tillika om den roll isen spelat under en viss period af jordens utveckling. Och det är icke allenast inskränkt till norden, utan äfven, efter hvad man nu vet, utbredt öfver en stor del af det tempererade Europa, så att man kan tala om en istid i många länder der isen numera knappt visar sig hvarje vinter. Denna period var en tid som utmärkte sig icke allenast genom sina ofantliga ismassor, hvilka täckte landet såsom stora isfält, och som förde med sig stora mäktiga ler-, sand- och stenmassor och utbredde dem öfver lägre liggande sträckor, utan som äfven hade en glacialfauna — en djurverld egendomlig för polarländerna — och följaktligen äfven en polarflora. I samma mån man fått ögonen öppna för dessa förhållanden, ha lemningarne efter den tidens djur kommit i dagen, så att man nu t. ex. i Frankrike finner högnordiska djur såsom renar, tjädrar och björnar, hvilka, märkvärdigt nog, äro blandade med flintredskap och således helt säkert bevisa att i detta land lefvat menniskor samtidigt med dessa djur. Man har ännu ej lyckats vinna en tillfredsställande lösning af frågan hur det varit möjligt att en så låg temperatur herrskat under dessa breddgrader, men tills vidare torde man få stanna vid den förmodan att de varma hafsströmmar som nu i sin mån förmildra vestra Europas klimat då gingo i andra riktningar.

Under en lång tid hade man visserligen observerat de s. k. friktionsreporna i fjällens sidor samt på olika sätt sökt förklara denna företeelse, det s. k. friktionsfenomenet. Så har man ansett att stora massor af sten och grus förts fram öfver klipporna, som derigenom repats, men sannolikare är att det varit väldiga ismassor som, då de dragit klippstycken med sig, polerat de underliggande bergen. Rullstenarne skulle således hafva varit sjelfva gnidningsmaterialet, då de setat infattade i isen, liksom diamanten hvaraf glasmästaren begagnar sig; isen synes hafva arbetat sig ned från flere punkter åt alla håll. För öfrigt äro många af de större rullstenarne filade eller repade på ytan och utvisa således att de antingen blifvit filade eller sjelfva tjenat som verktyg vid repningen. Men isen, hvilken sålunda, innehållande lösryckta klippstycken, skred ned i dalarne och genom dessa ut i hafvet, afgaf då klippstyckena i samma mån de smälte. En kust eller ett grund, som uppfångar den i vattnet simmande isen, uppsamlar, när denna är uppfyld med sten och jord, efterhand dessa ämnen samt tillväxer derigenom och höjer sig sålunda ur djupet.

Vi hade emellertid uppnått bergsryggens andra sida och fingo snart syn för sägen, ty snart upptäckte vi en liten bäck, som raskt skyndade framåt i samma riktning som vi, visande oss att det bar utför långt innan vi sjelfva blefvo det varse. Nedfärden gick raskt; snart sågo vi de bland molnen hittills gömda Skagestöltinderne och fingo nu beundra deras storartade dimensioner, men efter en kort stund insveptes de åter i dimmorna och syntes ej mer.

Vägen slingrade sig här omkring de stora stenkolosserna, och efter att ha kommit ned öfver en *Ur*, uppnådde vi den första sæter på denna sidan fjället som vetter åt Sognefjorden. Men redan en stund förut visade man mig på en liten ljusgrön, vacker fläck med de orden: "Der ser ni Sognefjorden". Det var endast en liten del af fjorden som syntes mellan de mörka fjällen såsom en vacker ädelsten, vänligt leende upp mot mig, talande på förhand om den skön-

Digitized by Google

het den skulle visa mig och de angenäma stunder jag skulle få upplefva på dess vågor. Färden öfver fjällen var då så hänförande, att jag icke drog i betänkande att taga äfven hemvägen öfver Sognefjorden, likvisst endast till Læsdal. Hvad är dock icke denna tjugofyra mil långa, mångarmade fjord för vestra Norge, hvilken betydelse har den icke genom århundraden haft och hvilka minnen äro ej med densamma förknippade. Man erinre sig endast Frithiof och Fimreite.

Den sæter i hvilken vi nu inträdde var ganska snygg, ehuru den beboddes af endast en flicka; åtminstone kunde vi ej upptäcka någon annan. Innan vi i aftonsolens sken redo ned mot fjorden, dit det ännu var två mil, hvilade vi oss en stund och intogo en enkel måltid. Men då vi satte oss i gång, gick det raskt undan utmed en vacker elf, som mellan buskbeklädda stränder skummande brusade fram, omgifven af höga, majestätiska berg med snöbetäckta toppar och hvita snöfläckar på sluttningarne. Vägen var besvärlig, stundom farlig att färdas, ehuru på dess sidor funnos höga stenmurar, men då jag under de senaste dagarne hunnit vänja mig vid ansträngande klättringar och utflykter, märkte jag ej så mycket dessa svårigheter, försjunken som jag var i åskådandet af den utomordentligt sköna däld vi passerade, och likväl var detta ingenting mot hvad som sedan väntade mig. Ty Fortundalen låg framför mig; den skulle jag nu passera. Vi uppnådde gården Optun, men uppehöllo oss ej der, emedan vi redan samma afton skulle vara vid Skjolden och endast hade ett kort stycke qvar till Fortun, hvarifrån vägen var ypperlig. Men äfven en annan ganska god väg finnes ned från Optun till Fortun. Terrängens sluttning är så betydlig, att det föreföll oss som om vi, ifall vi störtat ned i dalen, skulle blifvit spetsade på Fortuns kyrkspira, och på ett ställe måste vi klättra utför ett slags trappa i klippan. Mellan doftande väl inhägnade ängar redo vi in i den egentliga Fortundalen som, inklämd mellan de väldiga fjällen, hvarifrån nedbrusar ett särdeles ståtligt vattenfall, genomfluten af en vacker elf och omgifvande en af almar och björkar omkransad djup sjö, utgör en särdeles tilltalande tafla. Jag kunde aldrig tröttna att betrakta denna dal och vände mig gång på gång om för att i minnet bevara densamma, och likväl hade jag snart Sognefjorden framför mig. Efter att hafva kommit ned till stranden, stego vi i de lätta, gondollika båtar, som roddes af smärta och vackra ljushåriga bondgossar med en liten kokett mössa på hufvudet, och befunno oss inom kort i en landthandlares boning, der vi skulle tillbringa natten.

Det var ej underligt att vi sofvo godt efter de föregående dagarnes ansträngningar, men det oaktadt var jag följande morgon tidigt uppe, väckt af det vackra vädret och den öfver fjällen herrligt strålande solen. Ehuru jag hade fullt upp att göra med att pressa de växter jag samlat, kunde jag likväl ej motstå begäret att ännu en gång uppsöka Fortundalen för att se hur den skulle taga sig ut i förmiddagsbelysning. Här tycktes nu allt hafva förenat sig om att hos betraktaren framkalla ett fullständigt intryck af en yppig och frodig dal, omgifven af väldiga bergmassor, men detta intryck kunde likväl ej mäta sig med hvad jag kände vid åsynen af den i aftonens belysning för mina blickar utbredda dalen, der vattenfallets brus blandade sig med elfvens hemlighetsfulla sorl mellan mossor och ormbunkar.

Ur orang-utangens lif.

("Allg. Fam. Zeitung".)

Orang-utangen är genom afbildningar känd af nästan hvar och en, men hvad som berättats oss om detta djurs lefnadsvanor har varit i högsta grad uppblandadt med osanna uppgifter, då förra tiders resande på allt sätt sökt framhålla dess nära slägtskap med menniskan i andligt hänseende. Härtill hafva de sannolikt blifvit förledda af den stora vördnad andra ap-arter i Östern visa orang-utangen. Den malajska benämningen "orang-utang" betyder också "skogsmenniska". Infödingarne på Borneo gå ännu längre, då de kalla den på deras ö inhemska, för sin stora näsa utmärkta apan "förnuftig menniska". Enligt dem härstammar denna apa från ett pygmäfolk, hvilket för att bevara sin sjelfständighet måste fly undan till de sumpiga skogstrakter som ännu i dag bebos af dessa djur. Ett bevis på denna apas högre förnuft är likaledes att hon icke talar. Den omständigheten att hon iakttager vältalighetens tystnad är i dessa naturmenniskors ögon ett tillräckligt bevis för hennes andliga öfverlägsenhet.

Hur föga man äfven i våra dagar, då kommunikationsmedlen blifvit i så hög grad förbättrade och då man mindre än förr låter sitt omdöme vilseledas af gamla fördomar, känner orang-utangens lefnadsvanor i naturtillståndet, finner man af de afbildningar som der och hvar ses af denna apa, hvilken bland sitt slägte har den mest utvecklade hjerna, och hvarpå hon framställes gående, stödjande sig på en staf. Wallace, som tillbringat åtta år på malajska arkipelagen, på öarne mellan sydöstra Asien och Australien, orang-utangens hemland, förklarar derför att dessa afbildningar borde kastas på elden.

Wallace är för öfrigt en af nutidens mest framstående naturforskare, och det var han som 1859 förmådde Charles Darwin att, förr än denne ämnat, utgifva sitt berömda arbete om arternas ursprung. Darwin skulle gerna hafva velat på ännu några år uppskjuta publicerandet af sina åsigter, hvilka försatt både den lärda och olärda verlden i uppror, för att samla ännu flere bevis för sina satser, men då en annan naturforskare började framställa samma teori som han, afstod han derifrån. Denne andre var just Alfred Russel Wallace, och det var från den aflägsnaste delen af gamla verlden, från nederländska Indien, hans röst då höjde sig.

Wallace har genomforskat denna herrliga trakt af jorden i alla riktningar, och det så som ingen annan före honom; frukten deraf har varit ett arbete i två delar, utmärkt genom ett rikt vetenskapligt innehåll och ett mönstergiltigt, klart skrifsätt.

Ett hufvudföremål för hans forskningar var äfven orang-utangens lefnadssätt och utbredning.

Orang-utangens hem är de stora, sumpiga skogarne i de lägre delarne af Borneo och Sumatra. För att så noggrant som möjligt studera detta djur, hvilket dajakerna på Borneo kalla *mias*, begaf sig Wallace i Mars 1865 till några stenkolsgrufvor, belägna öster om Savarak, den nu aflidne rajahns, Sir James Brooke, hufvudstad. Här jagade han

Digitized by Google

under flere månader och kom dervid ofta i tillfälle att noga studera orang-utangens lefnadssätt och vanor. Ej så få mias, unga och gamla, föllo för hans kula, och utan misskund flådde han dem för att skicka skeletterna till flere af Europas museer.

Under dessa jagter hade Wallace tillfälle att iakttaga huru seglifvade dessa djur äro. En stor hane, hvars ena ben blifvit krossadt af en kula, klättrade likväl med största lätthet från den ena trädgrenen till den andra, tills han kom till två grenar, som tillsammans bildade en gaffel, i hvilken han satte sig och lät det sårade benet slappt nedhänga. Då Wallace skickade efter honom flere kulor, flyttade han sig till ett annat träd. Nu kröp han ihop och stannade der, tills slutligen en dajak klättrade uppför stammen. Mias räddade sig äfven då, men denna gång till ett yngre träd, hvilket man kunde skaka genom att draga i de slingerväxter som omsnärjt detsamma. Nu föll jätten ned. Mellan de utsträckta armarne var längden 7¼ fot, men i höjd kunde han ej mäta sig med en menniska, ty från hufvudet till tårna höll han endast 4 fot 2 tum. Straxt under axlarne hade kroppen ett omfång af 3 fot 2 tum, och var den ganska lång, då benen voro jemförelsevis korta. Vid närmare undersökning befanns att han fått flere svåra sår; båda benen voro afbrutna, ena höftbenet och nedersta delen af ryggraden krossade, och både i nacken och öfverkäken satt en tillplattad kula. Det oaktadt lefde han likväl, då han föll ned ur trädet.

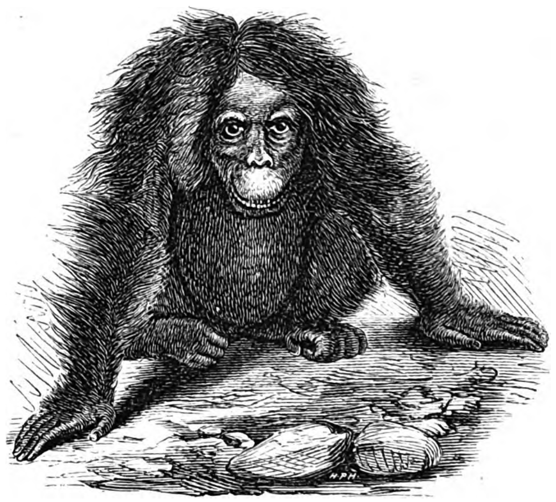

Wallace anför åtskilligt som vittnar om en ej obetydlig tankeförmåga hos detta djur. Man har ofta betviflat det påståendet att orang-utangen, då han förföljes, afbryter trädgrenar och ursinnigt slungar dessa mot fienden. Så förhåller det sig likväl, och Wallace hade tillfälle att med egna ögon öfvertyga sig derom. En gång var en orang-utang så uppretad, att Wallace måste afstå från att förfölja honom. Vid dylika tillfällen tjöto djuren, hvarvid deras läte liknade en ojemn hosta, och besynnerligt nog var det alltid honorna som läto höra detta läte.

Orang-utanghonans älsklingsvapen äro durionfrukterna*), som växa på mycket höga, almar liknande träd. Frukten är öfverallt besatt med hvassa taggar och blir sålunda ett farligt vapen, ty dessa taggar kunna ofta tillfoga så elakartade sår, att döden följer deraf.

Ett annat bevis för detta djurs tankeförmåga är det faktum, att en förföljd mias till sitt skydd uppför en vall af afbrutna grenar. Då Wallace en gång sköt på en stor, i ett träd sittande hane och krossade hans ena arm, afbröt djuret med den andra flere grenar och lade dem öfver och omkring sig, så att de bildade ett slags bo. — Dajakerna berätta att mias vid inträffande regn bygger sig ett löftak. Wallace anmärker härom endast att han sjelf ej varit vittne dertill.

Orang-utangen springer i allmänhet icke, utan flyttar sig från gren till gren i trädtopparne, hvilket likväl sker så fort, att han hinner undan den på marken förföljande jägaren. Enligt Wallaces iakttagelser tillryggalägger han på en timme ända till sex eng. mil.

Då Wallace en dag skjutit en hona och skulle begifva sig på hemvägen med sitt byte, såg han bredvid honan en unge, som hade borrat ned hufvudet i den sumpiga marken. Ungen var 1 fot lång och hade förmodligen följt med modern, då hon föll ned ur trädet. Lyckligtvis var den icke sårad, och då man från dess mun aftorkade gyttjan, började den skrika. För att ej vara större var den ganska stark. Då Wallace kom hem med ungen, grep den så hårdt i hans skägg, att det var endast med största möda han kunde lösgöra det; djurets fingrar äro nämligen böjda inåt och likna hakar. Då kineserna och malajerna ej dricka mjölk, kunde någon sådan ej anskaffas, och att få någon annan djurhona såsom amma åt ungen lät sig ej heller göra. Wallace gaf den derför risvatten i en flaska, genom hvars kork han stuckit en gåspenna. Den lille orang-utangen lärde sig snart insupa risvattnet, men tyckte likväl icke i längden om denna föga kraftiga kost, fastän man uppblandat den med socker och kokosmjölk. Då man stack ett finger i munnen på honom, blef han glad och sög af alla krafter för att få fram någon mjölk, men då detta naturligtvis ej lyckades, började han skrika som ett litet barn. Sysselsatte man sig med honom, var han stilla och belåten, men höll ett förfärligt väsen under de första nätterna. Af en liten lår gjorde Wallace åt sin skyddsling ett slags vagga, gaf honom alla dagar friskt gräs och höll honom alltid ren. Sedan ungen blifvit van vid tvättningen, fann han stort behag deri, och ofta kom han af sig sjelf för att blifva tvättad, när han smutsat ner sig, och gaf sig ej tillfreds förrän man satt honom under en pump. Vid den första beröringen med det kalla vattnet jämrade han sig litet och grinade illa, men sedan njöt han begärligt af den uppfriskande duschen. Ett synnerligt välbehag erfor han, när man gned honom med en borste; då lade han sig på marken och sträckte från sig armarne och benen. Under de första dagarne hängde han sig med händer och fötter fast vid allt som han kom åt, och Wallace måste noga akta sitt skägg. Äfven slog han omkring sig med armarne, men blef likväl lugn, när man gaf honom en käpp eller trasa. — Till tidsfördrif gjorde Wallace åt honom en stege, hvilken i början gjorde honom mycket nöje. Äfven fick han en konstgjord moder, en docka som bestod af en knippa hoprullade buffelhudar, hvilken upphängdes omkr. 1 fot öfver marken. I sin förtjusning omfattade han knippan med armarne och benen samt höll sig så långa stunder fast vid densamma. Men nu gjorde sig naturdriften gällande: ungen sökte med munnen öfverallt efter modersbröstet, men då han ej fann något annat än hår, blef han vid dåligt lynne och brydde sig ej om dockan.

Efter åtta dagar var han så pass försigkommen, att man kunde mata honom med en sked. Nu fick han kraftigare föda, i synnerhet med ägg och socker hopknådadt bröd, och ibland potatis, hvilket smakade honom förträffligt. Det var intressant att se hur han betedde sig, då man gaf honom något som han ej tyckte om. Han vände det då i munnen liksom för att känna hur det smakade, men spottade sedan ut det. När han fick någon läckerbit, drog han in kindbenen och såg förtjust upp i taket. Då Wallace gaf honom flere saker som han tyckte om, började han skrika af belåtenhet och slog omkring sig med armarne, såsom ett menniskobarn plägar göra i dylika fall.

*) Skrifves äfven durian.

Då den lille orang-utangen var tre veckor gammal, gaf Wallace honom en liten liflig apa (*Macus cynomolgus*) till sällskap, och snart voro de de bästa vänner. Utan krus satte sig mias på kamraten eller till och med på dennes ansigte, hvilken redan kunde äta för sig sjelf. Då den andra apan ibland ville gå ut litet, höll mias henne qvar i hufvudet eller svansen och släppte ögerna sitt tag. De bägge djuren tycktes vara i det närmaste lika gamla; det var intressant att gifva akt på huru olika de betedde sig. Mias låg vanligtvis såsom ett barn på ryggen, vände sig makligt än på den ena, än på den andra sidan och sträckte mången gång alla fyra upp i vädret, liksom ville han fatta tag i något, men var ej i stånd att föra sina fingrar till något bestämdt föremål. Blef han missbelåten eller ville ha något, skrek han som ett barn. Den andra apan deremot var ständigt i rörelse, sprang omkring, såg på allt, tog allt hvad som kunde ätas, balanserade på vaggans kanter och klättrade uppför sin stör.

Efter en månads förlopp försökte mias stå på benen. Så småningom lyckades det honom, efter att hafva gjort åtskilliga kullerbyttor. Ville han ha något, skrek han tills någon kom, och nu lät han höra de gamlas hostlika ljud. Brydde man sig ej om hans skrik, tystnade han, men då steg hördes, skrek han ännu värre än förut. Efter fem veckor visade sig de första framtänderna, men under denna tid hade mias ej blifvit det minsta större eller tyngre, sannolikt derför att man ej kunnat skaffa honom någon mjölk. Ett par veckor derefter insjuknade han allvarsamt, alla symptomer förebådade en intermittent feber, hvarjemte hans händer och fötter svullnade. Matlusten försvann, mias aftynade småningom och dog, sedan Wallace haft honom i omkr. 3 månader. Denna förlust bedröfvade Wallace, som hade hoppats kunna taga honom med sig till Europa. Då han afdrog huden och undersökte skelettet, fann han att ungen, då han med modern föll ned ur trädet, måste hafva brutit en arm och ett ben.

Såsom ofvan nämndes, finnes orang-utangen endast på Sumatra och Borneo, men träffas likväl mera sällan på den förra än på den senare ön. Här har han deremot ett vidsträckt utbredningsområde, och företrädesvis håller han sig till de sumpiga och fuktiga skogarne på slättlandet. De i byarne befintliga fruktträden utöfva på honom en synnerlig dragningskraft. Om dagen infinner han sig der för att snatta åt sig omogna frukter, men återvänder alltid om aftonen till skogarne, ty der trifs han bäst, och genomströfvar dem, såsom indianen prärien, araben öknen, flyttande sig från träd till träd.

Af stort intresse är det att se hur orang-utangen rör sig i skogen. Försigtigt vandrar han på de största grenarne i denna lutande ställning som betingas af benens korthet och armarnes längd. Detta missförhållande faller ännu skarpare i ögonen derigenom, att djuret går på fotknölarne och ej på sålorna. Orang-utangen väljer alltid sådana grenar som beröra ett annat träds, fattar dessa senare med bägge händer, och sedan han pröfvat deras styrka, svingar han sig öfver till det andra trädet. Så fortgår det från träd till träd. Han hoppar eller springer aldrig, synes aldrig ha brådtom, men det oaktadt går det likväl raskt undan för honom.

Af största nytta för detta djur äro dess långa och starka armar, hvarför det med lätthet klättrar uppför trädstammar, afsliter frukter, svagare grenar och löf för att deraf göra sig ett bo, der han nästan alltid sofver om natten. Orang-utangen bygger det i ett icke för stort träd till en höjd af 20-50 fot öfver marken. Man har visserligen påstått att han hvarje afton tillreder ett nytt bo, men så är sannolikt icke förhållandet, ty i sådant fall skulle man påträffa flere dylika bon än hvad man gjort. Enligt dajakernas utsago betäcker sig orang-utangen vid inträffande regn med blad, och häraf har förmodligen uppkommit sagan om att han bygger sig en hydda i något träd.

Sitt nattläger öfvergifver orang-utangen först då solen står högt på himmelen och daggen försvunnit. För menniskan hyser han nästan ingen fruktan. Wallace såg aldrig två fullvuxna hanar tillsammans, men väl en hona och en hane med en halfvuxen och ibland tre eller fyra ungar.

Dessa djur lefva företrädesvis af frukter, men hålla äfven tillgodo med blad, knoppar och unga qvistar. Mest tycker mias om omogna frukter, äfven om de äro mycket bittra eller sura. Han anställer stor ödeläggelse, då han förstör mera frukt än han äter upp. Durionfrukten är för honom en läckerhet; likväl hemsöker han endast de durionträd som omgifvas af andra, ej sådana som stå enstaka. Då denna frukt, såsom nämndt är, betäckes af hvassa taggar, måste det förvåna att orang-utangen kan få bort dem. Sannolikt afbiter han några af taggarne och spräcker derefter skalet genom att göra ett hål i detsamma.

Det är endast sällan orang-utangen vistas på marken, och om så sker, förmås han dertill af hunger eller törst. Orang-utangen går aldrig upprätt, utom då han begagnar händerna för att stödja sig eller när han anfalles. Dajakerna äro ense derom att han aldrig anfalles i skogen af något djur, med undantag likväl af krokodilen och pythonormen, som har en längd af 15-20 fot, hvilken invånarnes lätt uppjagade fantasi förstorat till 30-40 fot. Orang-utangen omfattar denna orm med sina händer och biter sedan ihjäl honom, liksom han, efter hvad dajakerna påstå, alltid går segrande ur striden med krokodilen.

Märkvärdigt synes det att man anträffar ett så egendomligt och i hög grad utveckladt djur inom så trånga gränser som de båda stora öarnes, hvilka bebos af de större och högre däggdjuren. Åt öster från Borneo och Java minskas i en påfallande grad antalet af fyrhändta djur, idislare och köttätare liksom många andra djurgrupper och försvinna slutligen. Då man besinnar att nästan alla andra djur representeras i äldre geologiska perioder genom beslägtade, ehuru olika former, så hafva vi all anledning antaga att äfven orang-utangen, tschimpansén och gorillan måste haft sina föregångare.

Man har påstått att på Borneo skulle lefva en orang-utang som öfverträffade gorillan i storlek. Wallace anser denna uppgift ogrundad och stödjer sig på de noggranna mätningar han gjort. Af sjutton nyss skjutna mias befunnos vid mätningen 14, 9 hannar och 5 honor, vara fullvuxna. De första vexlade i höjd mellan 4 fot och 1 tum till 4 fot 2 tum. Bredden mellan fingerspetsarne på de utsträckta armarne var 7 fot 2 tum till 7 fot 8 tum och ansigtets 10-13½ tum.

I de europeiska museerna finnas för närvarande mer än hundrade uppstoppade orang-utanger och skeletter af dessa djur.

Digitized by Google

Bland tartarerna i Transkaukasien.

(Ur "Globus".)

I.

I medlet af Augusti månad förlidet år återkom den ryske målaren Basil Vereschtschagin från Turkestan till S:t Petersburg. Han medförde då från Taschkend, Samarkand, Buchara och hela trakten omkring Jaxartes en mängd teckningar, som af kännare blifvit utomordentligt lofordade. Han har, så skrifver man till oss, förträffligt återgifvit i synnerhet det typiska hos dessa folk, mästerligt framhållit det för dem egendomliga, hvilket vi också gerna tro, ty Vareschtschagin är en mästare just i denna karakteristik och torde svårligen derutinnan öfverträffas af någon. — Från Tiflis i Georgien reste Vereschtschagin 1865 öfver Elisabetpol till *Schuscha*, hufvudstaden i den transkaukasiska provinsen *Karabagh*, som genom Araxes skiljes från provinsen Moghan och genom Kur från Schirvan. Hufvudsyftet med hans färd var att göra sig förtrogen med tartarernas seder och bruk, och han har uppnått detta syfte. De af honom gjorda teckningarne skildra med öfverraskande trohet. Vereschtschagin hade äfven tillfälle att öfvervara de schiitiska muhamedanernas fester, och genom honom hafva vi således för första gången erhållit naturtrogna teckningar, åskådliggörande de fanatiska ceremonierna i Moharrem. Dessutom kom han i flitig beröring med flere ryska sekter, såsom Duchoborzerna och Malakanerna, hvilka i Transkaukasien funnit en tillflyktsort i närheten af Kaspiska hafvet*). Låtom oss för denna gång följa vår resande på hans färd från Tiflis till Schuscha.

Tartar i Schuscha.

Då man lemnar Georgiens hufvudstad, färdas man på en lång sträcka utmed floden Kur, medan Kaukasusbergen nästan alltid synas i norr. Under sommarmånaderna se många trakter ut som om elden rasat der, så fullkomligt uttorkade äro de af solstrålarne; endast här och der ser man en grön fläck; endast då och då möter man en kamelkaravan, som drifves framåt af tartarer. Invånarne utgöras till större delen af tartarer, återstoden består af armenier. Bägge dessa folkslag hafva olika ursprung och religion, ingå inga giftermål samt pläga ej något umgänge med hvarandra. Till och med i städerna, der det är svårt för invånarne att lefva fullkomligt skilda, förblifva likväl dessa folk främmande för hvarandra.

Bostäderna i byarne utgöras till en del af eländiga hyddor, ett slags tora jordkulor eller stroglodytboningar, hvilkas timmer endast obetydligt skjuter upp öfver marken. Då det regnar häftigt, strömmar vattnet ned i hyddan genom dörr- och fönsteröppningarne.

Man uppkastar ovilkorligen den frågan: hvarför bygga då ej dessa menniskor bättre bostäder? Svaret är lätt funnet. Tartarerna, liksom armenierna, byta årligen om boningsplatser, emedan det är nästan omöjligt för dem att under sommarmånaderna uthärda hettan i de lågländta trakterna, hvarest dessutom vid denna årstid farliga febrar härja. Det är visserligen intet tvifvel underkastadt att man skulle kunna göra jorden fruktbärande genom vattning, att man skulle kunna anlägga trädgårdar och plantera träd och sålunda förskaffa sig ett vederqvickande skydd mot solstrålarne; men skall man så, plantera och vattna, får man ej sky arbetet, och det är en sak som ej faller dessa trakters invånare i smaken. Om vintern sitta de nedhukade och göra ingenting i sina usla hålor, och då våren inbryter, begifva de sig upp bland bergen, der de under åtta månader ströfva omkring från det ena stället till det andra. Deras vinterhålor stå då alldeles öfvergifna, emedan man medtager och måste medtaga allt som kan flyttas, ty i annat fall skulle man vid sin återkomst finna det bortstulet af sina värda landsmän. Häruti ligger äfven orsaken hvarför bostädernas material är så dåligt, ty virket *måste* vara af så usel beskaffenhet, att man ej anser det löna mödan att stjäla detsamma. Invånarne skulle endast i det fallet kunna bygga bättre bostäder, att de sjelfva intoge en högre sedlig ståndpunkt, men utsigterna att en gång komma derhän äro få eller inga bland menniskor som äro så genomlata som de.

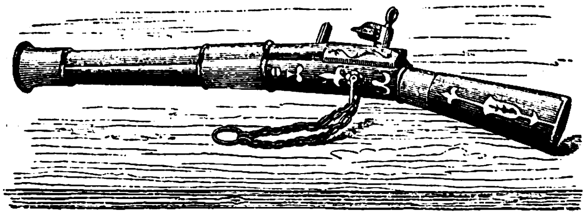

Tartarisk pistol.

Vårens ankomst afvaktas med stor längtan och otålighet, och så snart det börjar blifva varmt, förspörjes öfverallt stor verksamhet; menniskorna blifva rörliga, ja, nästan lifliga. Allt möjligt sammanrafsas för att packas på kamelerna; äfven hästar, åsnor, oxar och kor lastas, och under ett förfärligt oväsen begifver man sig i en lång rad till de sig nedanför bergen utbredande slätterna. I närheten af Elisabetpol mötte Vereschtschagin en sådan tartarkaravan,

*) Tidskriften När och Fjerran hoppas komma i tillfälle att framdeles inrymma åtskilliga af dessa den ryske målarens teckningar.

Digitized by Google

hvilken var mycket lång, då den utgjordes af menniskor och djur från flere byar, på det man, i händelse af ett öfverfall, bättre skulle kunna försvara sig.

Ett anmärkningsvärdt förhållande är äfven att tartarerna, då de begifva sig till bergen, påtaga sina bästa kläder och medföra det förnämsta af sin egendom; det förefaller som betraktade de denna färd såsom ett slags högtidlighet hvartill de smyckade sig. Dessutom äro de under vandringen vid det förträffligaste lynne. I spetsen för karavanen gå hästarne, hvaribland befinna sig många ganska ståtliga djur. Man kan af deras större antal se att några *beke* eller *bege* (ädlingar) befinna sig bland sällskapet. Dessa ädlingar blanda sig ej med de öfriga tartarerna, utan rida med sin äldste son förut. Deras hustrur, döttrar och yngre söner rida bredvid eller bland karavaner. Ryttarinnorna begagna täta slöjor; de rida grensle såsom männen, men stigbyglarne äro högt uppdragna. Vanligtvis är sadeln broderad med silke, samt betslet och det öfriga remtyget sirade med guld- och silfverprydnader. Många beker synas vara mycket förmögna, hvartill man kan sluta af den lyx som är utvecklad på hästarnes sadlar och remtyg, liksom af de dyrbara slöjor deras qvinnor med vackra nålar fästa vid sina turbaner.

De öfriga dels gå, dels rida bredvid de lastade djuren. *Arbe*'rna, d. v. s. vagnarne, äro betäckta med brokigt strimmiga mattor, och deras höga hjul framkalla ett envist ihållande buller. I dem sitta de unga hustrurna och flickorna, hvilka, koketterande med sina vackra mörka ögon, litet emellanåt titta fram ur slöjan. I andra vagnar åka de äldre qvinnor och män hvilkas ålder förbjuder dem att gå eller rida. Likväl föredraga många till åren komna qvinnor att rida och bry sig ej om att dölja sitt ansigte. Ofta händer att tartaren ej vill sjelf bära sina vapen; han hänger dem då på hustrun, som i sådant fall får utseendet af en amason; bössan hänger öfver hennes ena skuldra, pistolen har hon på ryggen, sabeln i gördeln och dessutom kanhända äfven ett barn att bära.

Armeniska i Schuscha.

Under färden vill det aldrig taga slut på pratandet, skrattet och grälet; barnen skrika, tupparne gala, fåren bräka, boskapen råmar, kamelerna fläsa och fnysa — man hör det besynnerliga ljudet redan på långt afstånd.

Dagen är varm, mot qvällen blir luften svalare, men denna svalka är förrädisk. Den resande tage sig väl i akt; bäst är att han sveper om sig ännu tätare, eljest angripes han lätt af den feber hvilken, såsom vi förut nämnt, går i alla dessa trakter. Vereschtschagin, som sjelf hemsöktes af densamma, fann att qvinin ej hjelpte mot den; en lindring, men ej tillfrisknande försporde han, då han hade druckit mycket godt och hett te.

I närheten af Elisabetpol blef han vittne till ett egendomligt skådespel. Ej långt från landsvägen sutto några tartarqvinnor i ring, tjutande och skrikande. Midt i ringen låg en död, öfver hvilken man kastat ett täcke. I klagande ton utbrast en af qvinnorna: ”Ack, den arme lefver ej mer. Nu kan han ej mer draga upp bland bergen och inandas den friska luften; han har dött under vägen och ej hunnit fullända sin vandring i denna verlden!”

Under mer än sextio år har landskapet Karabagh lydt under ryssarne, hvilka ej ens lyckats göra ett slut på landsvägsöfverfallen, och likväl äro ej dessa trakters invånare oförvägna, modiga eller krigiska, såsom bergsboarne i Kaukasus. En orsak till denna olägenhet är till en stor del den dåliga andan bland myndigheterna. Blir en röfvare tillfångatagen, så köper han sig fri; ”han stenlägger sin väg med silfver”. Och det är onekligen ett nöjsamt skådespel att vara ögonvittne till en jagt på stråtröfrarne. Förloppet härvid är följande:

Kommendanten sammankallar alla embetsmännen inom sitt distrikt samt uppbådar ett antal väl beväpnade kosacker. Derefter bryter man upp för att bemäktiga sig röfrarne, hvilka man likväl ej kan se en skymt af och hvilka alldeles icke äro föremålet för expeditionen. Det vore en lätt sak att upptäcka dem och göra ett slut på deras ofog, men det ligger ingalunda i herrar tjenstemäns intresse. Truppen anländer till en by. Röfrarne synas ej till, men väl några gethjordar, hvilka man tager tillfånga. Dem drifver man nu framför sig till närmaste stad och fodrar dem väl, tills egarne infinna sig för att lösa ut dem. Dessa medföra penningar, nötter, hö, rökt fläsk och åtskilliga andra goda saker, och nu säger man dem att de kunna drifva ”sina röfvare” hem!

Elisabetpol hette, innan det omdöptes af ryssarne, Gauja och skiljer sig i intet afseende från Österns andra städer. Endast sällan vetter husets framsida utåt gatan, och dess yttermurar äro vanligtvis beklädda med grönt. Tartaren gömmer så mycket som möjligt undan sin familj för främmandes ögon, men en gynsam slump satte likväl vår resande i tillfälle att få kasta en blick in i ett tartarhem. I och för sig sjelf har staden ingenting anmärkningsvärdt att uppvisa; den är så oregelbundet byggd, att endast två eller tre gator förtjena namn af sådana, och äfven de äro ej stenlagda, hvarför de vid torr väderlek äro dammiga och efter regn mörjiga.

Värd en större uppmärksamhet är den stora moské som uppfördes på Nadir Schahs tid. Dess murar bilda i förening med de derinvid inredda bodarne en af basarens fyra sidor, dit man inkommer öfver en stor gårdsplan. På denna resa sig de båda till moskén hörande minareterna. Kupolen är betäckt med åtskilliga växter och omkring moskén höja sig ståtliga träd. På torgdagarne råder här ett brokigt hvimmel och många bodar äro väl försedda med

Digitized by Google

alla slags dyrbara lyxartiklar, hvilka komma dels från Moskva, dels från Persien. I Elisabetpol inskränker sig industrien till förfärdigandet af tapet- och sidenväfnader af medelmåttig godhet; man bereder äfven bränvin af mulbär, och vinet man får der är ej dåligt. I handeln utges det visserligen för äkta kachetiner, men tartaren, liksom muhamedanen, kyprar ej drufvan; han säljer henne åt armeniern. Den erfarenhet man sedan gammalt gjort att i hela Orienten de kristna folken intaga en mycket lägre moralisk ståndpunkt än muhamedanerna bekräftas äfven ifråga om armenierna i Elisabetpol. Medgifvas måste likväl att de, oafsedt deras högt uppdrifna slughet, äro långt driftigare än tartarerna, hvaraf följer att de så småningom förvärfva fast egendom. Äfven i denna stad lefva de bägge nationaliteterna skilda från hvarandra. — Schuscha, hufvudstaden i det fordna kanatet Karabagh, ligger på ett temligen högt, brant sluttande berg och är väl befästadt. Man färdas dit upp på en brant, illa stenlagd väg, på hvilken det för en vanlig vagn behöfves flere hästar. Redan då Vereschtschagin befann sig nere på slätten, förekom det honom som om öfver staden hvilade ett ljusskimmer och hörde han ett besynnerligt surrande ljud. Ju närmare han kom, desto rödare blef skenet, hvarför han trodde att någon eldsvåda utbrutit. Men hvad betydde detta buller och hvarför skreko och tjöto tusentals menniskor såsom vore de vilda och förryckta? Då Vereschtschagin inkom i staden genom den trånga fästningsporten, blef han vittne till ett högst sällsamt, gripande skådespel.

En stor massa menniskor trängdes på en öppen plats i vild oordning om hvarandra. Många, af några hundra personer bestående grupper bildade litet emellanåt långa rader, hoppade, sprungo och skreko ursinnigt; hvar och en hade med venstra handen fattat sin granne i gördeln, under det han med den högra svängde en lång käpp öfver sitt hufvud. Omkring hvarje grupp sprungo barn, klädda i djurhudar, hvilkas hår voro vända utåt. Äfven de förvredo sin kropp genom en mängd onaturliga rörelser samt slogo på tartariska trummor och kopparbäcken.

Det hela leddes, om man ens kan tala derom, af *mollahs* (presterna); de uppmuntrade de hoppande och dansande genom tecken och rop samt upprätthöllo ett slags ordning i detta kaos. En ädling trängde sig in i den täta massan och öfverhopade den, svängande sin sabel, med skymford. Massan skrek, hästarne gnäggade och larmet var bedöfvande. Scenen belystes af en mängd i nafta doppade facklor; äfven voro många kärl fylda med detta bränämne samt öfverspunna med ett jernnät. Bakom hvarje grupp svängdes bränder, som voro fastgjorda vid långa stänger. Bland deltagarne i denna hexsabbat varseblefvos många perser; de höllo sig afsöndrade från tartarerna, fattado icke hvarandra vid gördeln eller händerna och buro öfver venstra armen en mantel, liksom ämnade de anträda en resa; men för öfrigt hoppade de lika ursinnigt som alla de andra. — Man firade en minnesfest efter de båda muhamedanska martyrerna Hussein och Hossein, hvilka, såsom bekant, hos schiiterna stå i högt anseende.

Schuscha skiljer sig i hög grad från de andra transkaukasiska städerna, i synnerhet Erivan, Naschitschevan och Elisabetpol. Öfverallt i dessa senare äro husen små och låga samt hafva endast få fönster och låga tak; gatorna äro trånga, krokiga, smutsiga och endast undantagsvis stenlagda. I Schuscha deremot äro gatorna raka och belagda med fyrkantig sten, husen till största delen stora, ofta vackra, försedda med tillräckligt många fönster och byggda af sten. Taken likna dem på europeiska boningar och bestå af spån.

Vid första påseendet är det svårt att skilja en tartars hus från en armeniers, men efter att hafva kommit in i detsamma, vet man genast hvar man befinner sig. Armeniern inreder sin bostad på nästan samma sätt som europén, hvarför också Tiflis för honom är tongifvande, då deremot tartaren följer det persiska bruket. Motsatsen mellan de bägge nationaliteterna uppenbarar sig öfverallt. Tartaren håller fast vid det gamla; bland tio tartarer förstår knappast en ryska, under det deremot bland armenierna svårligen finnes en enda som ej kan och talar detta språk. Tartaren har svårt för att lära och är tafatt; armeniern deremot röjer en lifligare intelligens, som mången gång tager en högre flygt, hvarutinnan han mycket liknar persern. Men man kan knappast säga att han har något egentligt fädernesland; i likhet med juden finnes han öfverallt på jorden. Han är i hög grad vinningslysten och egoist från topp till tå. Blir det fråga om att göra upp en affär, kan den transkaukasiska juden ej mäta sig med honom.

Såsom i början nämndes, var det vår resandes egentliga afsigt att söka skaffa sig en förtroligare kännedom om tartarernas seder och bruk, och den ryske guvernören i Schuscha gick honom härvid välvilligt tillmötes. Han införde honom i flere ansedda familjer, hvarefter bjudningar följde tätt på hvarandra.

Vi voro bjudna på te af en rik tartarisk köpman, hos hvilken vi funno ett talrikt sällskap samladt. Salongen var var ej särdeles stor, men ganska elegant. Gästerna sutto omkring väggarne och sågo alla så allvarsamma ut, att man skulle kunnat tro dem försjunkna i de djupaste betraktelser; nästan alla rökte antingen en *tschibuk* eller en *nargileh* (vattenpipa); några lekte med rosenkransar. Man framsatte för oss te och pilau. Vanligtvis består en förmögen tartars hus af två våningar; i den nedre befinna sig stallen, köket och tjenstefolkets rum; den öfre, der familjen bor, är i allmänhet försedd med en stor balkong, dit man kommer upp på en trätrappa. Härifrån går man in i en liten förstuga, der skodonen aflemnas innan man inträder. Der befinna sig äfven allehanda kärl: krus i olika mönster och af flere storlekar, fat, koppar, tvättbäcken och soppskålar. De äro i allmänhet särdeles smakfullt formade och vackert utsirade; dessa saker äro till största delen persiskt fabrikat eller gjorda efter persiska mönster (se sid. 113).

Den som ej är närmare bekant med värden inträder genom denna förstuga, men husets vänner stiga utan krus in genom *det stora fönstret*, som går ända från golfvet upp till taket. Detta fönster anses såsom husets förnämsta prydnad och upptager ibland en hel vägg, så att rummet har mer än nog af ljus. Några af rutorna äro färgade och så insatta, att det hela ser ut som ett stort spetsarbete. Fönstrets nedre del kan skjutas uppåt. Väggar och mattor äro prydda med arabesker efter persiska ritningar, många med anstötliga figurer som vi ej vilja närmare beskrifva, men ofta äfven med afbildningar af de hjeltar som spela en framstående roll i detta folks sagor och sägner. Äfven ser man bataljscener från den berömde Nadir Schahs krig; naturligtvis äro perserna i strider mot andra folk alltid framstälda såsom segrare. Orsaken härtill inses lätt, om man erinrar sig att Karabagh en längre tid lydt under perserna. Uti de i väggarne anbragta nischerna äro allehanda saker af glas och porslin, små skrin och schatuller uppstälda, och på väggarne hänga vapen. Golfvet är belagdt med mattor, utmed väggarne ligga divaner, och spiseln, hvaröfver prunkar det persiska lejonet, är öfverstruken med ljusa färger. Den tjenar endast som prydnad, då eld aldrig uppgöres i den, ty rummet uppvärmes med *manegalis*, ett metallbäcken som fylles med glödande kol. Vanan gör att tartarerna ej besväras af röken derifrån.

En förmögen tartars salong gör, vi upprepa det än en gång, ett angenämt intryck; men här finnes också, liksom öfverallt i Levanten, en afvigsida, som i början undgår främlingens uppmärksamhet. Mottagningssalen är elegant, men de rum der familjen uppehåller sig äro deremot osnygga

Digitized by Google

samt erbjuda inga beqvämligheter. Hemma gå husmodern och döttrarne osnygga och illa klädda, men då de visa sig på gatan, göra de toalett, och om de aflägga ett besök, äro de mycket eleganta. Både de tartariska och armeniska qvinnorna begagna långa, ända ned till fötterna räckande slöjor, de förras vanligen af siden och i strimmiga eller rutiga mönster, de senares af hvitt bomullstyg. Att i Schuscha, liksom annorstädes, med slöjan bedrifves mycket koketteri behöfver knappast särskildt påpekas.

Den som ej har någon närmare kännedom om Orienten låter sig naturligtvis till en början missledas af många resandes starkt färglagda och öfverdrifna skildringar. De kunna ej nog uttömma sig i beröm öfver den idealiska skönheten och gratien hos österländskorna. Sannt är att dessa qvinnor på europén göra ett egendomligt, jag vill nästan säga ett mysteriöst, intryck, när de visa sig på gatan, sitta beslöjade på balkongen och terrassen eller på festdagarne deltaga i processionerna. De låta de mörka ögonen på ett sådant sätt spela genom slöjan, att man känner sig liksom förtrollad och ovilkorligen upprepar Hafis' verser. Men må man för all del taga sig till vara för att betrakta dem på närmare håll! Den det gör förlorar all illusion, hvartill blott behöfs den outhärdliga lukten från deras kläder. Hvarken män eller qvinnor hafva någon aning om hvad nattlinne vill säga; de bära samma kläder, äfven sina dyrbaraste, tills dessa äro alldeles utslitna, och det faller dem aldrig in att byta om toalett. Dessa qvinnor äro tyvärr otroligt osnygga från vaggan till grafven. Någon bildning eller uppfostran ifrågakommer icke för dem; de äro okunniga, vidskepliga, sqvalleraktiga och pratsjuka öfver all höfva. Men också betraktar mannen dem endast såsom sina tjenarinnor, på hvilka han kastar allt arbete, under det han sjelf helst begifver sig till basaren.

En sådan basar är icke blott en samling af handelsbodar; den utgör äfven en plats der österlänningen kan sägas hafva sitt lilla parlament, sina klubbar och sina möten, der han berättar och får höra nyheterna för dagen. Hvad basaren är för mannen, det är badet för hustrun och dottern. Men hvartill tjenar det väl att hafva bad, då man likväl så föga vårdar sig om renligheten? I många af Österlandets städer är det ej särdeles nyttigt för helsan, utan till och med skadligt samt en orsak till flere sjukdomar, i synnerhet i huden. Detta inser enhvar som en gång varit i ett österländskt bad. De äro vanligtvis anbragta så djupt ned i marken, att endast den öfre delen af dem är synlig. En dålig trappa leder ned till badrummet, vid väggarne stå långa, med filtar betäckta bänkar, som vanligtvis hvimla af ohyra. Marken är belagd med sten, som ej sällan är smutsig, och ljuset insläppes endast genom en liten, i kupolen befintlig öppning. Så ser förrummet ut. I den derintill stötande badsalen ser man ett stort, med varmt vatten fyldt bäcken, hvarjemte ibland finnes äfven ett med kallt. Den som kommer först finner visserligen vattnet rent, men för hvarje ny person blir detta naturligtvis allt värre, så att det slutligen trotsar all beskrifning och luktar afskyvärdt, ty i många bad fyllas bassinerna först efter tre dagar med friskt vatten! Uti Transkaukasien är det endast i Tiflis baden äro snygga och vackert inredda. Georgierna och armenierna förstå att riktigt njuta af dem: i stora sällskaper begifva de sig till baden med lifsmedel och *samovar*'en för teets tillagning och stanna i badet halfva dagen; deri äta, dricka och prata de. (Forts.)

Giacomo Meyerbeer.

Bland de offer som den obevekliga döden skördat på senare tider bland vårt århundrades mest framstående män var äfven Giacomo Meyerbeer, denne skapare af en dramatisk musikform, som i öfver trettio år varit nästan allena herrskande på scenen.

Meyerbeer föddes i Berlin den 23 Sept. 1791 och var son till en rik israelitisk bankir. I olikhet med så många andra tonkonstnärer, var Meyerbeer nog lycklig att hafva ett förmöget föräldrahem, der man satte högt värde på konst och vetenskap. Då den unge gossen vid tretton års ålder uppträdde på en konsert i Leipzig, ådrog han sig i hög grad den ansedde musiklärarens, abbé Vogler, uppmärksamhet. Då begäret att sjelf komponera något röjde sig hos Meyerbeer, blef kapellmästaren Bernhard Weber i Berlin hans lärare, men denne egde sjelf ej tillräckligt omfattande studier i kontrapunkten för att kunna bibringa sin elev denna grund för all större musikalisk komposition. En gång visade Meyerbeer sin lärare en fuga, hvilken denne ansåg såsom ett mästerverk och derför skickade den till abbé Vogler för att visa att äfven han kunde bilda skickliga elever. Något svar hördes på länge ej af, men slutligen kom ett paket, som innehöll Voglers arbete: "Läran om fugan". Weber kände sig obehagligt berörd häraf, men för den unge Meyerbeer blef boken en ledstjerna. Efter att hafva studerat densamma, skref han efter Voglers principer en fuga för åtta stämmor och skickade den till abbén. Följden blef att Vogler bad honom genast komma till Darmstadt, der han skulle få blifva hans lärjunge.

Med glädje efterkom Meyerbeer denna uppmaning och i sin lärares hus sammanträffade han med C. M. v. Weber, med hvilken han knöt ett vänskapsband som höll under Webers hela lefnad.

Efter två års flitiga studier lemnade Meyerbeer, nu sjutton år gammal, sin lärare, sedan han skrifvit ett oratorium "Gud i Naturen" och en treakts-opera "Jephtas dotter", hvilken, ehuru den eger åtskilliga vackra partier, ej hade någon synnerlig framgång. Meyerbeer begaf sig nu till Wien, der han hörde Hummel spela piano. Hänförd af det behag och den elegans som utmärkte mästarens spel, beslöt Meyerbeer att ej låta höra sig förr än han äfven tillkämpat sig samma öfverlägsenhet. Efter åtta månaders studier uppträdde han som pianist och väckte ovanligt uppseende.

Men han kände inom sig att han skulle blifva kompositör och ej virtuos. I sitt nittonde år skref han för hofteatern i Wien den komiska operan "De två kaliferna", som var hållen i italiensk stil och hade större framgång än "Jephtas dotter". Salieri rådde honom nu att resa till Italien. Meyerbeer tyckte ej om den italienska musiken, men följde likväl Salieris råd och kom 1813 till Venedig, der Rossinis "Tancredo" väckte allmän förtjusning. Den unge tysken hänfördes af denna musik och slöt sig nu till Ros-

Digitized by Google

sini; han skulle af honom lära mycket, men äfven derigenom glömma mycket. Konsten att afrunda melodierna och tillgodogöra sig menniskoröstens resurser kände han ännu ej, hvilket var ett oundgängligt vilkor, om han skulle göra någon lycka i Italien. — Den i Padua för första gången uppförda operon *Romilda e Costanza* var det första beviset på att Meyerbeer nu blifvit en italiensk kompositör, och sedermera följde *Semiramide riconssciuta, Marguerita d'Anjou* och *Il Crociato.*

I Tyskland såg man med missnöje Meyerbeers omsadling och Weber beklagade sig bittert deröfver. Men säkert torde dock vara att vistelsen i Cimarosas, Paësiellos och Rossinis fäderneslandt utöfvade ett mäktigt inflytande på Meyerbeers fantasi och kom honom att inse hvilka herrliga arbeten skulle kunna åstadkommas genom en sammansmältning af tysk grundlighet och italiensk glöd.

Från Italien begaf sig Meyerbeer till Paris för att leda inöfningen af *Il Crociato.* Efter det han här kommit i tillfälle att jemföra den italienska och franska operan, upprann hos honom den tanken att förena dessa två konstarter och deri såsom ett tredje element upptaga den tyska instrumenteringen. Först nu hade Meyerbeer kommit till full insigt om sin kallelse, och frukten deraf var "Robert af Normandie", som första gången uppfördes på Stora operan den 22 Nov. 1831. Den gjorde en utomordentlig lycka hos såväl konstkännare som den stora allmänheten och har för alla teatrar varit en verklig guldgrufva. — På "Robert" följde mästarens förnämsta arbete "Hugenotterna" (1836), hvilken opera äfven mottogs med stormande jubel.

Mellan "Hugenotterna" och den första representationen af "Profeten" ligger en tiderymd af tretton år, hvarunder Meyerbeer skref åtskilliga oratorier och kantater, en tysk opera *Das Feldlager in Schlesien* och *Struensee,* hvarjemte sedan tillkommo *L'Etoile du Nord,* "Valfarten till Ploërmel", och "Afrikanskan", som uppfördes först efter mästarens död. De kunna likväl, med undantag af enskilda momenter, ej ställas i någon jemförelse med "Robert" och "Hugenotterna".

GIACOMO MEYERBEER.

Grundkarakteren i Meyerbeers musik är, såsom ofvan blifvit antydt, den innerliga föreningen mellan harmoni och melodi, mellan tysk grundlighet, italienskt behag och fransk klarhet. Störst är han när det gäller att tolka kontraster: bön och förbannelse, himmel och afgrund, mildhet och vrede, kärlek och hat äro de situationer i hvilka hans originalitet utvecklar sig i all sin prakt, men å andra sidan kan ej förnekas, i synnerhet i hans senare arbeten, en brist på idealitet, fikandet efter knalleffekter och att genom sinliga situationer och prakt inverka på den stora massan.

Meyerbeers lefnadsbana afbröts genom döden i Paris den 2 Maj 1864. Han var en lycklig familjefar, gjorde ett ädelt bruk af sin stora förmögenhet och lindrade genom sin välgörenhet mycken nöd på ett grannlaga sätt. Åtföljdt af Frankrikes förnämsta personligheter, bars hans lik till Norra Jernvägen, hvarifrån det enligt hans önskan skulle föras till Berlin och der begrafvas vid moderns sida.

Huru menniskan växer

af

Rudolph Virchow.

"De förändringar som ske på menniskoandens område försiggå långsamt, liksom förändringarne i folkens lif. De likna den kraft som kommer plantan att växa, utan att likväl ögat är i stånd att iakttaga huru denna tillväxt fortgår".

Med dessa ord inleder Lamartine sin historia om revolutionen 1848, och hur mycket man än må kunna invända mot dem, återkomma de likväl oupphörligt i mitt minne, der de till fullt-lif återkalla det intryck, jag fick af dem, då jag för första gången tog Lamartines bok i handen. Det var en qvalmig dag sommaren 1849, då reaktionen redan bar sitt hufvud upprätt, då mången tapper man hade måst fly och äfven jag tvungits lemna ett hus som under en lång tid varit mitt hem. Fönstret i min nya bostad vette utåt en trädgård, der de hvitstammiga björkarne drömmande öfverlemnade sina långa lockar åt vindens tysta smekningar, och jag såg ingenting af den äflan eller de lidelser som upprörde menniskorna, hvilka på ett så obehagligt sätt uppväcktes ur sina drömmar och ej kunde finna någon ro. Ty på deras förhoppningars tidiga vår hade följt en het sommar; då blodet kommit i hög svallning, hade inbrutit sträng frost, och nu, då hela naturen skulle bära frukt, nu skulle endast menniskorna insvepa sin längtan i saknadens vinterskrud.

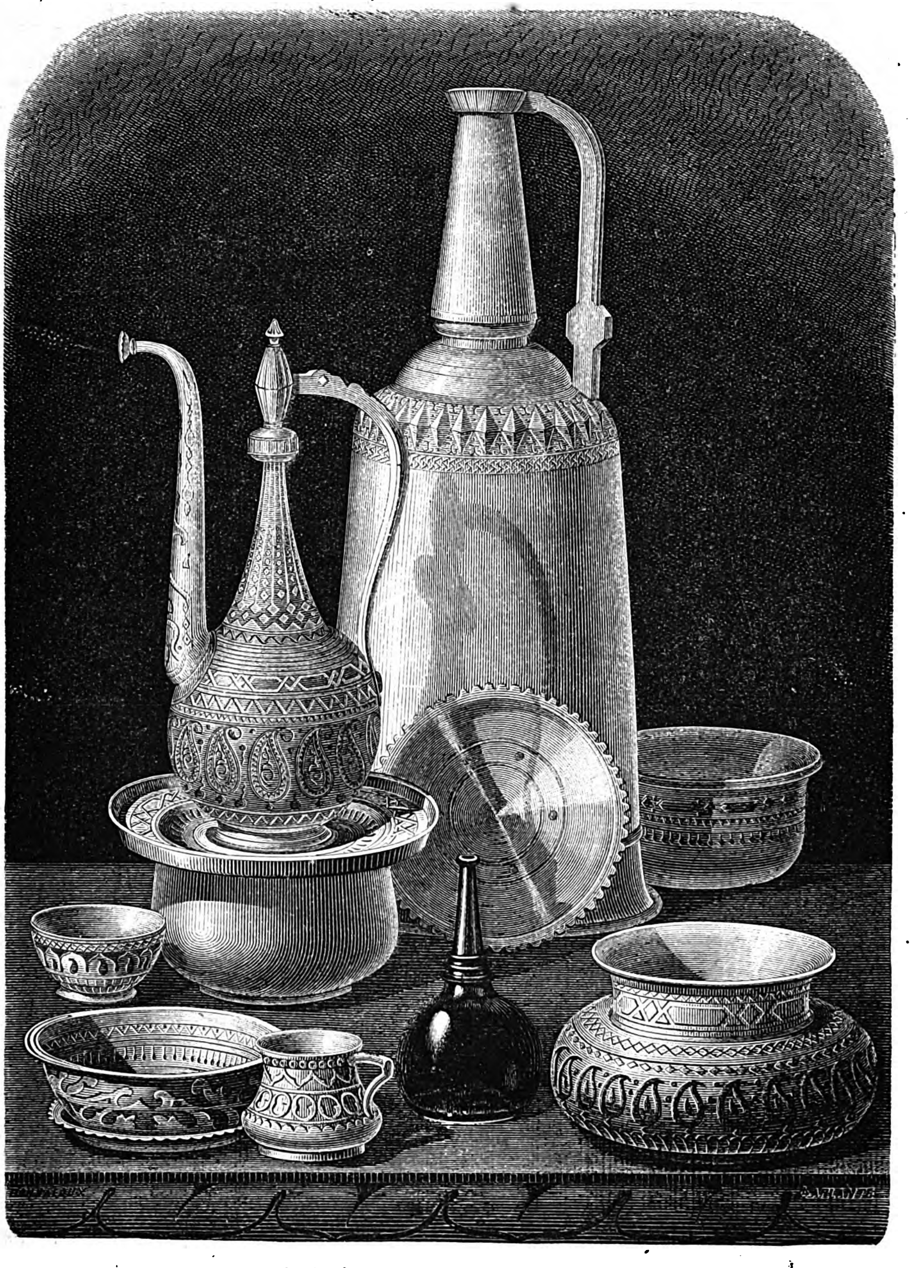

Tartariska bordskärl (se sid. 110).

Folkens lif har visserligen sina årstider, men dess år är ett helt annat än det som gäller för växterna. Hvarken sol eller måne reglera detsamma, hvarken fuktighet eller värme bestämma dess vexlingar. Grenarne på detta träd äro menniskobarnens slägter. Den ena växer ut efter den andra, verkar och dör bort, en utan att gifvit hvarken blommor eller frukt, en annan efter att ha burit rik frukt. Hur lång är icke denna tid för ungdomens framåtsträfvande ifver, hur kort för ålderdomens — för historiens — tillbaka riktade öga!

I träd, I kännen det icke, sedan dryaderna vikit bort från er! Ännu alltjemt drifver den första vårvärmen upp safven i edra stammar; en otålig knopp bryter visserligen för tidigt fram i dagsljuset och faller ett offer för första nattfrost; men I kännen det icke: endast menniskans öga dröjer vid den späda knoppen, och hennes själ bedröfvas, då hon ser dess brutna unga lif. Ty om hon också ej vill tillstå det för sig sjelf, så gripes hon likväl af tanken på att det är någonting gemensamt i allt lif och att hon, liksom växten, i början är full af lifskraft, men sedan blir skröplig och slutligen vissnar bort.

Hennes sak blir det, om hon af dylika tankar känner sig beklämd eller styrkt, blir försagd eller fattar mod. Ty, såsom trappisten, kan hon vandra fram öfver den blomster-

strödda ängen och på hvarje blomma läsa ett *memento mori.* Hon kan också i en from kristens tro utropa: "Ser uppå liljorna på marken", och hvarje grönt blad kan hos henne väcka ett himmelskt hopp. Det är våra egna tankar som vi inlägga i föremålen, våra egna ord som vi åter läsa ut ur dem. För den *tänkande* menniskan är hela verlden en stor skog, ur hvars djup återstudsar hennes eget eko.

Icke så med forskaren. När han i sina tankar upptager de utom honom varande föremålen, måste han se dem sådana de äro; han bör hängifva sig åt dem, men likväl ej uppgifva sig sjelf. Han och föremålen, jag'et och det andra, skola förblifva åtskilda. Huru förfärligt! Rübezahl fördrifves från berget och dvärgen ur sin håla; fågeln sjunger ingen för menniskan fattlig sång, blomman ler och gråter ej längre. Hela naturen blir främmande för sig sjelf; en djup känsla af tvädrägt ställer sig mellan alla individer.

Så ungefär tänker sig i det närmaste mången naturforskarens tillstånd. Är det ej då bättre ställdt med växterna som ej ega någon tankeförmåga och hvilkas inre lif fortgår genom en långsam process, hvilken svårligen låter sig framställas för ögat, då det ju är solen, luften och jordmånen som ordna detta lif, hvilket om sommaren förbereder sig till att sätta frukt och om vintern till att vid vårens ankomst åter utveckla en ny bladprakt? Äro de då icke lyckligare dessa menniskor hvilka lefva såsom träden, buskarne och växterna, tillitsfulla och sorgfria, tills hösten kommer deras blad att vissna, stormen lösrycker dem eller den väldiges lie fäller dem? Om menniskolifvets förändringar verkligen likna företeelserna inom växtverlden, hvarför då denna bekymmerfulla oro, denna rastlösa äflan hos individen som hos folken?

Dessa tankar och många dertill kommo öfver mig, då jag betraktade björkarnes kronor och följde bladens tysta lek. Men det var endast för en kort stund, ty sedan riktades de på den sak hvaråt jag egnat min egentliga verksamhet under revolutionens och reaktionens tillväxt, jag tänkte öfver det invärtes växandet och de successiva förvandlingar som försiggå i menniskans kropp under årens lopp — öfver den långa kedja af utvecklingar som gestalta äfven det andliga lifvet och hvilkas kännedom för oss tillbaka till begreppet om lifvets enhet, om allt lefvandes sammanhang. Jag fann en tröst deri att detta sammanhang ej endast, såsom kemisterna funnit, beror derpå att växterna utandas syre och djuren kolsyra samt således ömsesidigt bereda de för hvarandra passande luftarter, eller att djuren förtära växterna och dessa återigen nära sig af qvarlefvor efter djuren. Mina forskningar lärde mig snarare att äfven i vårt lif och vår tillväxt finnes något af plantans lif och tillväxt, att den gamla läran om menniskans "vegeterande" har sin betydelse och att man genom hela naturen kan iakttaga en oafbruten kedja af allt högre och fullkomligare utvecklingsgrader.

I sin början har menniskans lif mycken likhet med växtens. Genom fina, med många knoppar besatta rötter fäster sig den unga frukten i moderlifvet, hvarifrån den uppsuger sin näring, som genom en lång, tunn stjelk föres till dess inre. Knopp efter knopp, organ efter organ utvecklar sig — men jag glömmer ju att jag berör fysiologiens eleusinska mysterier, om hvilka det enligt vårt århundrades med forntidens öfverensstämmande åsigter endast medgifves de invigde att hafva någon kännedom, då det nittonde seklets förvända uppfostringsmetod ej anser tillständigt att icke-fackmän söka vinna klarhet om de första stadierna af menniskans lif.

Lemnom derför det farliga ämnet — låtom oss betrakta barnet med dess späda lemmar, sådant det, skröpligt och hjelplöst, skådar ljuset och med hvarje dag utvecklar sig i storlek, styrka och sjelfbestämmelseförmåga. Hur försiggår då egentligen dess tillväxt? Det låter ej mycket poetiskt, när man säger att den sker genom bensystemets utveckling, och mången skulle säkert taga till flykten, om mitt föredrag antoge en så anatomisk karakter. Men likväl vredgas man icke på bildhuggaren, som låter anatomien bestämma proportionerna hos den staty han formar, i det han med tumstocken i handen uppmäter benens längd och omfång. Detta förfaringssätt är ju i högsta grad prosaiskt, och dock är det genom denna mätning med tumstocken det konstverk åstadkommes som fängslar vårt skönhetssinne. Den herrliga, välskapade gestalten kan ej finnas utan sina beståndsdelars jordiska, anatomiska proportioner, och tumstockens siffror bestämma dessa proportioner, liksom stafvelsernas korthet eller längd skaldens versmått. Hvem kan neka att äfven den örat smekande versen, sönderdelad i sina särskilda versfötter, hos sig har någonting mekaniskt och att den fullständiga uppfattningen af densamma endast uppnås genom en klar insigt i dess konstruktion.

Hvarje fullvuxen menniska har, då tänderna medräknas, i sin kropp inemot 250 ben. Många år förflyta innan de alla äro fullfärdiga; några äro det tidigt, andra senare: ty många af dem hafva redan vid barnets födsel uppnått nästan hela sin bestämda storlek, medan andra tillväxa under 15-20 år, och bland dessa åter en del fortare, en del långsammare. Derför utveckla sig icke alla benstommens delar i samma proportioner, och häri ligger den förnämsta orsaken till att den fullvuxna menniskan ej ser ut som ett förstoradt barn, utan röjer en egendomlighet, som åter visar sig olika för hvarje särskild ålder. Derför hafva också stora bildhuggare flitigt användt tumstocken på samma person, under årens lopp uppmätt honom och sålunda lagt grunden till en codex i plastikens naturlag, som tyvärr ännu väntar på en fortsatt utarbetning. Att ej blott de konstnärer som arbeta i den hårda marmorn behöfva sådana lagböcker, det hafva Albrecht Dürer och Winckelman långt för detta bevisat.

Men mätningen ensamt gifver oss likväl icke en fullständig kunskap om hur benen tillväxa. Man får visserligen derigenom veta hur mycket hvarje särskildt ben växer, i hur stor mån det bidrager till totalsumman af kroppens tillväxt och man kommer derigenom till mången insigt som är af vigt för kroppens form; men menniskoanden låter sig ej nöja härmed: hon vill äfven veta huru denna tillväxt försiggår. Detta slags nyfikenhet eller vetgirighet hade visserligen råkat i misskredit hos våra förfäder, och ännu i denna dag hånar man en person, då man säger att han *hör* hur gräset växer. Men det finnes likväl många naturforskare som *sett*, om icke gräset, så åtminstone örter växa; mikroskopet har afslöjat hemligheten och man kan nu beskrifva hur växten skjuter allt högre upp öfver marken. Och detta är just det vackra hos den nya naturforskningen att hon omsider uppdagat den öfverensstämmelse som i detta hänseende eger rum mellan växten och djuret, menniskan äfven inbegripen. Men i intet fall är denna öfverensstämmelse mera i ögonen fallande än just vid benens utveckling.

Visserligen kunna de som älska mycket fina distinktioner häremot invända att benet såsom sådant egentligen icke växer, ty hvad som nu en gång blifvit ben har egentligen upplefvat och afslutat sin utveckling; verkligen *tillväxa* kan endast det hvaraf benet består, och detta är, åtminstone när frågan blir om tillväxt i längd, brosket. De flesta ben äro ursprungligen brosk. Midti detta brosk uppkommer genom en egendomlig process den första benkärnan, hvilken sedan så småningom tillväxer, i det nya benlager sluta sig till densamma. Men samtidigt dermed utvecklar sig brosket alltmer till nya delar, hvilka vidare förvandlas till ben.

Men just härutinnan liknar benet fullkomligt trädets stam. Den hårda kärnved som intager stammens innersta del är likaledes en färdig, afslutad bildning, som ej vidare kan utvecklas. Den tillväxer icke, utan endast bibehåller

Digitized by Google

och förtätar sig, men i stammens periferi, vid barken eller straxt under den, finnes ett lager hvarur alltjemt uppstå nya vedlager. När veden längst in förtorkat eller ruttnat, är ofta detta lager lefvande och verksamt. Det utgör på sätt och vis trädets brosk. Liksom så mycket annat godt och ädelt här i lifvet, kastas äfven det obemärkt åt sidan, när stammen, som har detta att tacka för sin tillvaro skall användas till något visst ändamål. Men då det gäller, tänka likväl många mera på barken än på kärnveden. I barken finnas de verksammaste och ädlaste bland de ämnen trädet eller växten frambringar; i den bo de läkande, kryddande och stärkande ämnena; i den finna färgaren och garfvaren hvad de behöfva för sitt yrke.

Brosket har ej så många egenskaper; dess blygsamma uppgift inskränker sig till att vidmakthålla sig sjelf och att, när tiden är inne, bilda nya partiklar af broskartad beskaffenhet som skola förvandlas till ben. Årtionden förgå innan dess tid är inne, men då beror också bentillväxtens hela öde derpå att brosket finnes förhanden i tillräcklig mängd. Har det genom sjukdom blifvit förstördt eller försenadt i sin utveckling, blir menniskan en krympling och barken af de kraftigaste läkedomsörter kan ej hjelpa henne.

Afskär man ett litet stycke brosk till ett tunnt pappersblads tjocklek och så stort som ett O samt lägger detta stycke under mikroskopets förstoringslins, ser man deri hundratals små bildningar, sådana de äfven finnas i trädens bark, naturligtvis icke fullkomligt liknande dessa senare, men likväl i det hufvudsakligaste dermed öfverensstämmande. Dessa små bildningar har man kallat celler, och genom dem äro omsider kroppens egentligen verksamma elementer framställda för betraktaren. De likna små blåsor, bestående af ägghvitartade ämnen och innefattà en yttre hinna och ett innehåll; hvar för sig utgöra de en liten kropp, ett slags särskildt väsende.

Det är dessa blåsor som egentligen växa och bilda sjelfva menniskan. Der först var endast *en* broskcell, finnas inom kort två och flere samt efterhand många, ty den första delar sig i två, dessa åter i två nya o. s. v., alla af samma beskaffenhet. I stället för den enda minsta bildningen framträda efterhand flere grupper af 30, 40 o. fl. celler, af hvilka hvarje särskild tillväxer och blifver större än modercellen. Ett stycke brosk, som ursprungligen innehöll 100 celler, kan sålunda rymma 3-4,000, och då hvar och en är fyra gånger så stor som den första, måste det ytrum de upptaga vara 120-160 gånger större än den ursprungliga cellens.

Menniskan har sålunda all anledning att vårda sina celler, så att de i rättan tid må kunna uppfylla sitt ändamål. Många skola kanhända ringakta denna varning, menande att längden ju icke utgör menniskans sanna storhet och att hvad som fattas i ben kan ersättas genom andra egenskaper. Var icke David liten till växten och slog icke den lille Roland stora jättar? Det kommer ju icke heller derpå an att hvar och en blir en grof och otymplig jätte, men väl derpå att han icke blifver en krympling, ej ens hvad beträffar någon enskild del af hans kropp, ty många blifva tillräckligt stora, hvilka likväl här eller der besväras af en eller annan rätt kännbar ofullkomlighet.

Af menniskokroppen finnas tre delar, som man kallar hufvudet, bröstet och bäckenet. De inneslutas af ben, och huruvida de äro rymliga eller trånga beror derpå, om benen som omsluta dem äro långa eller korta, rymliga eller trånga. Jag vill icke tala om alla de lidanden hvarför en qvinna är utsatt, om hon har ett för trångt bäcken, ty då är jag åter inne på de eleusinska mysteriernas område, men så mycket kan jag väl få säga att det är af högsta vigt om bröstkorgen är stor eller liten. Hur många, hvilkas lungor ej fått tillräckligt utveckla sig, dö icke genom obotlig tvinsot, och hvilken njutning är det ej att fritt få sjunga ut sin glädje på den höga bergstoppen, då deremot den hvars bröst är hopklämdt och svagt är andtäppt och har svårt för att gå. Det är omöjligt att hafva ett friskt hjerta, då de omgifvande benen och brosket ej äro sådana de skola vara. Fastän de ej göra något väsen af sig och skalden ej sjunger deras lof, äro de likväl med om hvarje glad lek, och de böra derför ej glömmas, åtminstone icke af den uppmärksamme naturforskaren och den samvetsgranne läkaren.

Men menniskoanden, som ju ofta är så frisk i den sjuka, så stark i den svaga kroppen, den åtminstone är väl icke beroende af benen? — Så är likväl förhållandet. Anden kan ej utveckla sig, när hjernan ej är i sitt normala skick, och hjernan har sitt inskränkta, af många ben tätt sammanfogade hus, som skyddar den mot all skada. Så fast är detta hus, att det håller ihop långt sedan det öfvergifvits af anden och hjernan. Mången hufvudskål bleknar ofvan jord, och vandraren stöter med sin fot mot den, likgiltig för hvad den en gång varit; mången annan hufvudskål ligger i helgonaskrin och tillbedes blindt af de troende, hvilka glömma att det är endast det döda benet de hafva framför sig och försjunka i svårmodiga betraktelser öfver det lif som en gång utgick derifrån. Sådan är menniskan! Hvad hon på kyrkogården trampar under fötterna, det infattar hon i templet med guld och ädla stenar.

Och likväl är en hufvudskål alltid ett föremål som hos hvarje tänkande framkallar betraktelser. Uppväcker den hos den ene tanken på döden, så frammanar den hos den andre minnet af ett rikt, handlingskraftigt lif. Med dödskallen i handen blifver naturforskaren menniskoslägtets historieskrifvare för en tid, då det ej fanns någon annan historia än den som gick ur mun och i mun och hvars sista ord flyktat som vinden då han ilar bort öfver länderna. Den tid då den civiliserade verlden beboddes af folkslag hvilkas namn ingen saga förvarat — om de ens hade något namn — då, liksom nu, fogade sig ben till ben: den ena cellen växte upp ur den andra och hjelpte till att göra benet större, och allteftor som det ena benet intog sin plats bredvid det andra i hufvudskålens hvalf, utvidgade, liksom nu, detta sig till hjernans tak. De gamla dödskallarne berätta oss ännu alltjemt om de utdöda folkslagen uppnådde någon framstående hjernutveckling, om det kan medgifvas dem en plats bland kulturfolken, och om de haft någon betydelse i menniskoandens historia eller om de endast tjenat andra kulturfolk såsom en fotapall hvarpå dessa höjt sig. Kontrasten mellan dödskallen på kyrkogården och dödskallen i helgonaskrinet framträder åter här, ehuru endast i en mera berättigad form.

Jag är icke någon frenolog och lägger ingen vigt på frenologiens spetsfundigheter. Det är förgäfves jag betraktat den helige Kilians och hans kamraters, de frankiska martyrernas, dödskallar för att på dem upptäcka helighetsorganet. Ej heller är jag en så abstrakt troende, att jag är i stånd att föreställa mig, det en menniska med svagt utvecklad hufvudskål kan vara en utmärkt menniska. Andens vingar kunna vara vidt utbredda och obehindradt föra honom öfver hela verlden, men alltid är det, så länge anden verkar inom oss, inom ett visst rum han rör sig. Vi känna det sjelfva; vi föra handen till hufvudet, när förståndet tyckes vägra göra sin tjenst, vi stöta det, när det tynges för mycket af tankarnes börda, vi bära det stolt upprätt, då vi tänkt något stort och ädelt. Andens lif är likväl ett invärtes lif!

Men är detta lif mera invärtes än broskets, trädets, hvarom man likväl sagt att dess lif är ett invärtes? Äfven hjernan växer, såsom alla dessa andra delar växa; äfven den har fått sig tilldeladt ett visst mått af celler, som tillväxa, blifva stora, hafva sina funktioner och utan hvilka

Digitized by Google

hjernan förmår ingenting, ja, ej ens kan tänka. Månne detta är för mycket sagdt? Är det icke en fördömlig materialism? Jag tror det icke. Hvad jag sagt är, enligt min tro, endast ett uttryck af hvad enhvar iakttager på sig sjelf, hvad alla stillatigande förutsätta och hvad de endast glömma att uttala, när de oskyldigt eller med ond afsigt öfverlemna sig åt sina tankars "yrsel". Vi tänka i hufvudet, och derför skall ett vackert hufvud alltid vara en rekommendation för sin egare. Eller är det endast en slentrian, att bildhuggarne ännu i våra dagar studera hufvuden som de gamla grekiska mästarne mejslat? Eller är det endast en illusion, då naturforskarne skrifva att de gamla grekerna voro så präktiga menniskor, emedan de hade så förträffliga hufvuden. Nej, visst icke!

När växten utvecklar sig kraftigt, sprider den omkring sig en stark vällukt, som kommer ur dess växande yta. Skogen, fältet, ängen har sin vällukt, som menniskan begärligt insuper, om än i inskränkt bemärkelse intet välluktande blomster mänger sitt doft deri. Sålunda blifver äfven hjernan kraftig, när dess brosk- och benfogningar sluta sig tillsammans, och derur framgå då, såsom en herrlig vällukt, tankar, de der bringa många fröjd och glädje. Och utan att vara någon frenolog, kan man likväl på en hufvudskål, årtusenden efter den tid då den stolt tronade på en ståtlig kropp, se detta, och månget tomt blad i menniskoslägtets historia skulle kunna fullskrifvas, om flere och flere hufvudskålar efter förgångna generationer uppgräfdes ur jordens trofasta sköte.

Ja, heltvisst "ske förändringarne på menniskoandens område långsamt, och vi kunna af benen och träden lära hvilka tiderymder behöfvas för att sätta efterkommande slägten i besittning af allt det förarbete hvaraf vi i fullt mått — oftast tanklöst — njuta. - - Häfdatecknaren nöjer sig med att klaga öfver menniskoögats inskränkta synvidd, som hindrar det att mäta sjelfva växandet under dess fortgång. Naturforskaren vet ej af denna begränsning: han observerar huru den lilla cellen flitigt drager till sig stoff i allt större grad för att tillväxa och gestalta sig slägte efter slägte. Med de lekamliga ögonen följer han växandet från cell till cell, uppfattar dess fortgång från det enkla till det sammansatta, i det han med själens öga skådar tillbaka från den fullbordade företeelsens rika omvexling till embryots första enkla tillkomst. Ur den nuvarande tillfälliga sammanblandningen framgår således för honom den sig alltmer förenklande lag som gäller för flydda tider och den ännu i mörker insvepta framtiden och som är lika betydelsefull i de individuella beståndsdelarnes ringaste tilldragelse som i verldshistoriens stora gång.

Gån derför ut i naturen, I drömmare, och lären känna vilkoren för hvad som händer i ert lif!

Amerikanska hoteller.

(Ur "Gartenlaube".)

I våra dagar, då de förbättrade och tillökade kommunikationsmedlen genom det billiga priset minska afstånden och sätta ett allt större antal menniskor i tillfälle att resa, liksom de lätt och billigt förskaffa dem en mängd af civilisationens njutningar och välsignelser, kan man säga att hela verlden reser, så att en ny folkvandringarnes tid tyckes vara inne. En omedelbar följd häraf äro de nuvarande hotellerna, dessa jättebyggnader, der, såsom i kaserner, hundrade, ja, äfven tusentals gäster på en gång herbergeras och omgifvas med all den lyx som i vår tid blifvit en nödvändighetsvara. I Paris och London, vid Rhen och i Schweiz, i Berlin och Wien uppföras hvarje år dylika jätteherbergen, det ena genom sin storlek och inredning öfverträffande det andra; men de största hotellerna finnas likväl i Förenta Staterna, det land der man synes vara mest begifven på resor.

Det ligger i sakens natur att vår tids hoteller ega en kosmopolitisk anstrykning, men i viss mån finner man likväl hvarje lands hafva sin nationella prägel. Främst i detta afseende stå de amerikanska hotellerna; deras utmärkande egenskaper, företräden och brister uppspringa ur karakteren hos det folk för hvars räkning de blifva uppförda och afsedda. Amerikanaren är af naturen ett *animal sociale*, han älskar sällskap och trifves bäst der. Han liksom kommer till verlden i sällskap, ty amerikanska läkare försäkra att tvillingar födas oftare i Amerika än annorstädes. Flockvis besöker han de allmänna skolorna och bor, då han vistas vid de högre lärdomsverken, tillsammans med andra kamrater. Hoptals reser han på jernvägar och ångbåtar, hvilka alltid äro öfverfylda med menniskor, och han vet ingenting bättre än ofantliga folksamlingar. Han dör till och med *en masse*, ty ingenstädes på jorden omkomma på samma gång så många menniskor genom olyckshändelser som i Amerika, vare sig nu detta sker på jernvägar och ångbåtar eller genom explosioner.

Denna amerikanarens smak för sammanlefnad gör äfven att han på ett hotell vill bo med flere andra. Intet hotell är i hans ögon "ett godt hotell", om det ej räknar gäster i tusen- eller åtminstone hundratal och erbjuder honom en rad praktfullt möblerade rum, i hvilka han kan se en stor mängd af sina vänner och bekanta samt låta sin hustru eller sina döttrar visa sig i lysande toalett inför en kriticerande samling. Aldrig skulle han kunna få i sitt hufvud att man, stående uti vestibulen i ett europeiskt hotell, der man endast varseblifver en ståtlig portier med trekantig hatt och i handen en ofantlig käpp med silfverknapp öfverst, befinner sig i ett första klassens hotell. Att hela dagen nödgas hålla sig inne skulle blifva honom outhärdligt, och blotta tanken på att under förtroligt samspråk med sin familj äta middag i enskildt rum förefaller honom löjlig och vanvettig. För att amerikanaren skall vara belåten, fordras det att han genast vid inträdet i hotellet genom en svärm rökande och spottande karlar måste tränga sig fram till *comptoir*-bordet, bakom hvilket residerar den individ som under hela hans vistelse i hotellet skall blifva hans oinskränkte beherrskare.

Ve honom, om han ej per telegraf på förhand beställt sig rum! Han kan då vara säker om att blifva helt kyligt afvisad eller att man på sin höjd motsträfvigt ger honom en kammare i sjunde eller åttonde våningen, och denna får han nu dela med några andra gäster. Mot den senare åtgärden har vår man vanligtvis ingenting att invända, ty amerikanaren drar ej i betänkande att sofva *en masse*, och mången resande begär icke allenast att blifva inqvarterad i samma rum som flere andra, utan äfven att få dela sin säng med

Digitized by Google

dem. Har icke en unionens president legat tillsammans med en utmärkt statsman och sedan offentliggjort hvad de under natten funnit för staten gagnande!

Denna rumdelning utgör en väsentlig olägenhet hos de amerikanska hotellerna. Rummen kosta nämligen lika mycket, antingen de ligga i första våningen och äro praktfullt inredda, eller de befinna sig under takåsen och hela möbleringen utgöres af endast en säng, en kommod och en stol. Sålunda beror det uteslutande på slumpen och ofta äfven på värdens nyck i hvilken lokal den arme resanden inhyses. I alla tider har amerikanaren utmärkt sig för sitt ridderliga galanteri mot damerna, det vill på hans språk säga mot alla hvita, anständigt klädda qvinnor; men hvad med uttrycket *gentleman* förstås, det är för honom i de flesta fall ett oklart begrepp. Lyckligtvis är nu den tiden förbi, då man ansåg det för en betänklig sak att låta herrar och damer spisa gemensamt vid *table d'hôte*'n, och förmånen att få göra detta måste särskildt betalas, men i hotellvärdens ögon är en man en man, och om den bildade främlingen ej är nog lycklig att känna honom, så måste han utan prut finna sig i att dväljas tillsammans med för söndagen upp-putsade gesäller eller, ännu värre, med dessa spelare *par profession* som sällan saknas i de amerikanska hotellerna och med dem dela sin säng. Ber han om ett ensamt rum, så ådagalägger man en oförstäld förvåning och svarar sträft att hotellet är fullt, hvilket besked likväl icke är någon tom undflykt, då man, som sagdt, reser otroligt i Amerika.

Sin smak för sällskapslif samt dermed förenadt buller och sorl visar amerikanaren företrädesvis vid de olika måltiderna. Hör han ej omkring sig ett förfärligt oväsen, ett bedöfvande sorl och larm och sålunda är öfvertygad om att han utgör en lem af ett stort helt och ej är ensam, kan han icke förmå sig att smaka en enda bit af alla de läckerheter som de amerikanska hotellerna samt och synnerligen erbjuda. Stor är den med landets bruk obekante främlingens bestörtning, då han helt blygsamt anhåller om att få äta på sin vanliga tid, men ännu större den stackars resandes som, utmattad af en lång resa hvarunder han ingenting ätit eller druckit, anländer till ett hotell vid den tid, då den gemensamma middagen eller supén är slutad, och får det beskedet att matsalen öppnas först efter så och så många timmar. Den som är gäst på ett amerikanskt hotell får ej frukostera när han vill, ej äta middag då det öfverensstämmer med hans smak och hans göromål så medgifva; såsom en slaf är han fängslad vid en tyrann, hvilken efter sin nyck och beqvämlighet genom en barbarisk handtrumma eller ett förfärligt oväsen utanför hans dörr tillkännager när han får äta. Och ännu en gång ve den olycklige, om han i sin enfald hoppas få vid bordet sätta sig der han behagar, bredvid några vänner eller bekanta! En sträng herre visar honom, då han inträder i matsalen, genom en majestätisk rörelse med handen till en annan, som ger honom en plats och derefter aflägsnar sig, utan att det minsta bry sig om den resandes berättigade önskan att ej blifva utsatt för drag från fönster och dörrar. Amerikanarens tålamod är likaledes i detta fall beundransvärdt. Han inträder i salen, intager den honom anvisade platsen, afvaktar undergifvet tyrannens signal och äter — i nio fall af tio — hvad hans s. k. tjenare bakom stolen föreskrifver. Knotar han öfver denna despotism, blir uppassaren vid dåligt lynne och förklarar att hvad han vill äta har tagit slut, hvarefter han lemnar honom åt sitt öde d. v. s. utan mat och dryck.

Slutligen är *le quart de Rabelais*, eller uppgörelsens stund, inne. I intet amerikanskt hotell lemnas räkningen till gästen på hans rum; i stället uppmanas han att i en lucka inlemna sitt visitkort och nummern på sitt rum. Inom få minuter är räkningen utskrifven, utan att de olika posterna blifvit särskildt utförda, och man väntar att främlingen skall betala räkningens belopp utan att bry sig om dess detaljer. Då på de amerikanska hotellerna priset är bestämdt för rum och kost, med undantag af vin som föga drickes på dessa ställen, så har man å ömse sidor ej svårt att komma öfverens derom. Men äfven i detta fall sättes den resande på ett ganska kännbart sätt i erfarenhet om de amerikanska hotellernas förnäma stil. Äter man ett mål mer eller mindre, göres ingen förändring i räkningen, och skulle den resande lemna hotellet förr än han ämnat, så får han betala äfven för hvad han skulle ha förtärt, om han stannat qvar hela den tid han hyrt rum.

En storätare betalar dagligen 3, 4-5 dollars för mat och husrum; han får då fem bastanta mål, af hvilka endast de minsta, frukosten och teet till qvällen, äro tillräckliga att mätta en handtverkare med god matlust. Men den som ej är nog lycklig att ega en så god mage, den som känner någon eller några af stadens familjer och således är i tillfälle att taga i anspråk amerikanarnes med rätta berömda gästfrihet, den sjuke som af sin läkare blifvit föreskrifven en sträng diet och gourmanden som vill pröfva på äfven andra hotellers och restauranters kök — alla dessa måste dragas med de bestämda priserna antingen de ätit å hotellet eller ej. Den förnäma damen i sina praktfulla rum i första våningen och den mindre bemedlade gästen i sin kammare under takåsen, den härdade farmaren, som reser till staden endast en gång om året och vid bordet gör besked för sig, liksom den unga flickan som knappt rör vid maten — alla få de betala lika mycket.

Så länge i Amerika penningen är så lätt förvärfvad och så frikostigt sättes i omlopp som nu, komma detta lands hoteller med all säkerhet ej att undergå någon förändring, och detta desto mindre som hvar och en, i egenskap af medborgare i en republik, vill bli behandlad på samma sätt som landets förnämsta män. Amerikanaren, denne civilisationens nomad, har alltid penningar då det blir fråga om att resa, och för dessa sina pengar vill han sträcka ut sig på dyrbara divaner, badas af ett ljushaf se sig omgifven af speglar, förgyllningar och dyrbara möbler samt sitta vid ett under läckerheter dignande bord. Hemma nöjer han sig måhända med en högst tarflig kost och tar af sig rocken då han äter; men stadd på resande fot, uppträder han i sin finaste svarta habit, är ytterst kinkig i matväg och befallande mot uppassarne.

För öfrigt få vi ej glömma, att amerikanarne anse sina hoteller som mönster af fullkomlighet. Dessa äro rymliga och praktfulla byggnader, ej sällan uppförda af hvit marmor och alltid öfverlastade med en mängd arkitektoniska prydnader. Stora gårdar och vestibuler med breda trappor mellan de olika våningarne gifva dem en palatslik prägel, under det på möblerna i den ändlösa raden af rum är slösad en prakt som väcker häpnad till och med hos en daglig gäst från Fentons och Mivarts hotell i London eller Grand Hôtel i Paris. Frukost- och terummen stråla af ofantliga speglar och brokiga fresker, under det den kolossala matsalen är öfverlastad med lysande ornamenter. Mängden af rätter öfverträffar allt hvad man i Europa är van vid; deremot kan åtskilligt anmärkas mot sjelfva matens tillagning, men det är också ingenting att förvånas öfver, då man besinnar hvilken mängd rätter samtidigt måste hållas. Hvad som i synnerhet ådrager sig främlingens uppmärksamhet är den öfverflödiga tillgången på deserter, hvilka bestå af en mängd pastejer och tårtor af alla slag, tillagade af de läckraste frukter.

De amerikanska hotellernas förnämsta ögonmärke är att i så omfattande mån som möjligt sörja för sina gästers beqvämlighet. I en i högsta grad elegant salong, ofta det rikast dekorerade rummet i hotellet, befinner sig en disk,

Digitized by Google

der en skara i konsten väl förfarna kypare utskänka en mängd enkla och sammansatta drycker, hvarom man i Europa knappt hört talas; bredvid ligga rök- och läsrummen, der man finner alla slags skrifmaterialier. Ett särskildt postkontor finnes äfvenså, likaledes en telegrafbyrå, en väl försedd boklåda med tidningar, tidskrifter och böcker i öfverflöd.

Vidare finnes en byrå, der främlingen kan förskaffa sig biljetter till lands- och sjöresor såväl till närmsta stad som till det aflägsna Kalifornien. Dessutom äro flere betjenter anstälda som mottaga de bref och paketer hvilka komma till hotellets gäster eller af dem afsändas, medan i vestibulen är samlad en hel skara af betjening som passar på kallelserna från en mängd ringklockor. Vill främlingen raka sig, behöfver han endast gå ned i en på nedre botten befintlig praktfull lokal. Perukmakare och alla till toaletten behöfliga föremål finnas i de olika våningarne. Skräddare, hatt- och skomakare, liksom kortvaruhandlare, hafva sina magasiner i huset, och sålunda gifves det, i ordets egentliga mening, nästan ingenting af hvad menniskan behöfver som ej den resande kan få inom hotellets murar.

Slutligen har den inre förvaltningen inom ett amerikanskt hotell uppnått en sådan grad af fulländning, att den med rätta ådrager sig hvarje utlännings beundran, hvarjemte den tager i anspråk så stor skicklighet och energi, att "konsten att föra ett hotell" i Amerika är likbetydande med förmågan att kunna organisera en liten statsmekanism.

I Europa pläga de flesta hoteller hafva sina bestämda kunder, men så är i Amerika, med några få undantag i Newyork, ej förhållandet. I Europa tager hvar och en in på det hotell som bäst behagar honom eller är mest i ropet. I de stora städerna blir det sist uppförda alltid det fashionablaste, och dit strömma alla för att beundra detsamma och sedan få skryta med att hafva sett stadens elegantaste hotell. De amerikanska hotellerna kunna deremot uppvisa ett eget slag af gäster: *boarders*, eller der inackorderade personer. I Amerika är det förenadt med så mycket besvär och stora kostnader att ha eget hushåll, att icke blott en mängd ungkarlar utan äfven familjer föredraga att bo på hotell. En hufvudsaklig orsak härtill är svårigheten att få dugliga tjenare, hvilkas anspråk dessutom äro nästan omöjliga att tillfredsställa. Hvilket skadligt inflytande detta beständiga nomadiska hotellif har på utvecklingen af ett sundt familjelif behöfver ej särskildt påpekas, och mest lida deraf barnen, hvilka ej ha något egentligt hem.

I likhet med alla andra institutioner i den transatlantiska republiken, äro äfven hotellerna enformiga. Öfverallt har "det goda hotellet" samma fysionomi, samma höga priser utan afseende på hvad hvar och en förtär, samma af värden mot främlingen utöfvade tyranni. Påtagligt är att amerikanaren har passion för att spela hotellvärd liksom stora anlag derför, och hvad intryck främlingen än må medföra då han återvänder hem från Amerika, så är åtminstone det säkert att han ej utan beundran kan tänka tillbaka på de amerikanska hotellerna.

Kinesisk vidskepelse.

("Fra Alle Lande".)

(Forts. och slut fr. sid. 65.)

Då ganska många kineser dö i så stor fattigdom, att de efterlefvande ej kunna som sig bör sörja för deras själar, äfvensom flera finnas om hvilka man ej vet hvar de ligga begrafna, måste offren för dessa aflidne betalas genom allmänna bidrag. Tre årligen återkommande fester kunna helt och hållet betraktas såsom akter af välgörenhet mot sådana olyckliga bland de aflidne. En af dessa fester eger rum samtidigt med den stora offringen i April, den andra infaller på femtonde dagen i sjunde månaden och den tredje på första dagen i tionde månaden. Stiftaren af Min-dynastien skall hafva infört dem, måhända mindre af sorg öfver att ej kunnat göra något för sina föräldrar, hvilkas lik han ej brytt sig om att taga reda på, än af fruktan för följderna af denna försumlighet, ty det är ju snarare en ängslig öfvertro än verklig kärlek som ligger till grund för hela kinesernas dyrkan af förfädren. Det nuvarande folkmedvetandet ser likväl i dessa högtider en afgift för alla de tusentals själar som vandrat hädan, utan att hafva några som sörja för deras välbefinnande i mörkrets rike. Nu kan den som önskar vara oantastad af de lefvande tiggarne befria sig från deras besök genom att på bestämda tider lemna bidrag åt tiggarkonungen, som derför sätter ett af alla hans undersåter lätt igenkänneligt tecken på gifvarens dörr; på samma sätt hoppas man undgå att besväras af de aflidnes enträgenhet.

Kineserna göra oerhörda ansträngningar för att blifva qvitt dessa tiggarandar. I alla rikets städer blifva vid dessa tre fester afgudabilder under storartade processioner burna genom de förnämsta gatorna. Framför gå en mängd trumslagare, utropare, drabanter och bärare af embetsinsignierna och ridande vakt; derefter kommer den firade i en af åtta man buren bärstol, som åtföljes af en ridande lifvakt och karlar med långa bambukäppar, hvarpå hänger det skänkta guldpapperet. Ofta sluter sig en skara botgörare till processionen: qvinnor med utslaget hår och bojor omkring halsen, ja man ser äfven små, af sina ammor burna barn hvilka pinas på samma sätt. Dessa botgörare äro personer som träffats af en eller annan olycka, hvari de tro sig se straffet för sin försumlighet mot sina egna förfäder eller någon annans ande och hvarför de nu vilja offentligen visa att de ångra sin förbrytelse. Man gör anspråk på att hvarje familj i staden bidrager till en sådan fest med åtminstone omkr. 30 öre svenskt, men de rika gifva ofta ganska ansenliga summor. Dessa penninggåfvor måste betäcka omkostnaderna för processionerna. Under de följande nätterna drager från de olika templen en deputation af prester, ledsagad af lykt- och fackelbärare, genom gatorna och alleerna i staden och den närmaste trakten. Vid hvarje hörn, väg, stig, allé eller bro uppbrännas utefter hela kanalen de skänkta papperspenningarne åt de omkringströfvande tiggarandarne. Andra prester begagna sig af folkets uppjagade sinnesstämning för att drifva små affärer för egen räkning. Inom de särskilda qvarteren anordna de en subskription, hvilken kan inbringa 1-200 tael, använda kanhända hälften deraf till papperspengar, som de uppbränna på de gator der skatten blifvit indrifven och behålla resten för egen räkning. Många kineser uppbränna sjelfva sina papperspengar utanför gatudörren för att vara säkra om att draga verklig nytta deraf, under den riktiga förutsättningen att de gåfvor de lemna åt andra kunna användas till annat ändamål än det uppgifna.

Digitized by Google

De summor som den allmänna välgörenheten slösar på de döda vid dessa tre fester äro enligt statistiska berättelser otroliga. I Shangaikretsen uppgå de till ett belopp af omkr. 66,000 rdr sv., och då Kina är indeladt i 1,620 kretsar, af hvilka några gifva mer, andra mindre än Shangaikretsen, så utgöra de vid denna fest använda penningarne ett belopp af mer än 100 mill. rdr. Härtill kommer vidare den summa som hvarje familj offrar på sina förfäders tillbedjan och som i medeltal uppgår till omkr. 5⅗ rdr; beräknar man nu folkmängden till 400 mill. och hvarje familj till fem personer, hvarvid erhållas 80 mill. familjer, så fås en slutsumma af öfver 440 mill. rdr. Detta ofantliga belopp användes år ligen för de aflidnes räkning, under det att millioner utsvultna tiggare ofta förgäfves anropa sina likars barmhertighet eller affärdas med en allmosa som det knappt lönar mödan att tala om. Dessa fakta vittna om hvilken slafvisk fruktan fängslar de lefvande vid de döde och hur man är en slaf af dessa döde.

Trots dessa ofantliga, regelbundet återkommande offer åt de döda oroa sig alla klasser af nationen, från den högsta till den lägsta, dagligen för de aflidnas själar, och presterna försumma icke att vidmakthålla denna oro. Liksom de vid hvarje olycka som träffar någon familj föreställa densamma nödvändigheten af att försona eller blidka de plågade förfädrens andar genom utomordentliga fester och skatter, så förstå de äfven att vid hvarje inträffande nöd beskatta hela städer till förmån för de genom dessa tre årliga fester ännu icke tillräckligt hjelpta tiggarandarne. Minsta buller om natten, minsta ljud utanför fönsterrutan anses såsom ett besök af hungriga andar, och man skyndar genast att befria sig från dem genom att utanför husets dörr uppbränna litet papperspenningar. För att hindra andarne från att intränga i husen uppsättas ofvanför de flesta dörrar röda och gula pappersremsor med alla slags trollformler, och sängarne söker man skydda mot de ovälkomna gästerna genom att vid dem fästa kopparmynt med ett hål i midten. Presterna, som tillbringa största delen af sin tid i templen der de tillverka allehanda trolldomsmedel, äro oöfverträffliga i att för dessa sina produkter finna afsättning, och det kan med temligen stor noggrannhet påstås att de summor som årligen åtgå till buddhaismen och konfucianismen ej utgöra tiondedelen af hvad som förslösas på förfädrens dyrkan.

I nära sammanhang med förfädrens dyrkan står, såsom vi förut nämnt, valet af begrafningsplatser. Härpå lägges en utomordentlig vigt, som endast kan förklaras genom kinesernas uppfattning af klimatets inflytande. Hur kommer det sig att om våren den utdöda växtligheten återfödes till lifvet? Och är det icke den från norden kommande kalla dödskylan som vid vinterns inbrott förlamar allt inom djur- och växtriket? Är ej derför södern de goda makternas hemvist, norden de ondas? Och skulle menniskan vara mindre mottaglig för detta inflytande än djuren och växterna, ja, kunna icke äfven de döda i sina grafvar spåra detsamma?

Härpå grundar sig den hos kineserna såsom vetenskap odlade och högt skattade vidskepelse som kallas *fung-schui*, så litet än med detta ord (som betyder: vind och vatten) betecknas hvad som är ämnadt att dermed uttryckas, nämligen upptäckandet af de platser som bäst lämpa sig till boställen åt de lefvande och döde. Att dessa platser måste ligga mot söder och ej mot norr inses af hvad ofvan blifvit sagdt. Men likväl återstår härvid mycket annat som måste tagas med i räkningen. Kan icke ett och annat berg eller torn stå i vägen för den lifgifvande, från södern kommande luftströmmen, på ett visst afstånd dela den och derigenom lemna tillträde åt den giftiga strömmen från norr. Liksom kineserna anse att menniskohjertat är af naturen godt, så antaga de äfven att i luftens rike den välgörande, upplifvande strömmen herrskar allestädes der den ej mötes af några hinder. Att uppfinna och undanröja dessa hinder är fung-schui-lärarnes uppgift.

Dessa äro just icke så synnerligen samvetsgranna i fullgörandet af sitt kall, men likväl anses att det erfordras ett mångårigt och släget studium samt en mängd experimenter för att tillegna sig denna konst. Intet boningshus eller offentlig byggnad uppföres och ingen begrafningsplats utses förr än fung-schui-läraren med vigtig min anstält sina iakttagelser och meddelat sina råd. Utom hvad redan blifvit nämndt hörer äfven till ett lyckligt läge att en skyddande vall finnes mot norr och mot söder vatten, detta grundvilkor för allt lif. Skulle det senare saknas, så gräfves en damm, ehuru rinnande vatten alltid har företrädet; värre är det, om i norr saknas ett mot den kalla dödsfläkten värnande skydd eller om i söder ett hus, en trädgrupp, en mur som är tillräckligt hög eller nära att hämma, dela eller afleda luftströmmen, hvarför, om någon möjlighet förefinnes, dylika ställen undvikas. Men hur blir det möjligt att på den flacka terrängen åstadkomma något skydd mot nordanvinden; hela sträckor omkring Shangai, liksom sjelfva denna stora stad, hafva derför rykte om sig att vara ett dåligt fung-schui; mycket lättare är det att i högländerna finna skydd mot dödande klimatiska förhållanden. Mot söder vettande sluttningar af höjder som i norr sammanhänga med ännu högre berg äro derför i de flesta fall öfversållade med grafvar. Redan den omständigheten att på en slätt står ett träd anses såsom tillräckligt skydd för grafvarne. Det finnes träd som på grund af sitt förhållande till fung-schui ega en hel historia. På en eller annan man skall t. ex. högra armen blifvit lam, emedan han med brottslig hand tillåtit sig att afhugga grenar från ett dylikt oantastligt träd. Rikt folk plantera visserligen trädgrupper på norra sidan om sina grafvar, såvida de icke föredraga att skydda dem mot alla skadliga inflytelser genom en hästskoformad jordvall, som derjemte uppfångar och qvarhåller de gynsamma.

Hur många bekymmer kostar det ej kinesen att skaffa sig en passande graf? En person har t. ex. blifvit af en fung-schui-lärare underrättad om att en hans egendom lämpar sig förträffligt dertill. I sin glädje häröfver företager sig nu den lycklige mannen att bortkasta hundra-, ja tusentals tael på att förse sina familjegrafvar med alla slags arkitektoniska prydnader. Men då han fortfar att vara i åtnjutande af sin helsa en längre tid än han beräknat, och det nu en gång blifvit så att omsorgen om hans hviloplats är hvad som förnämligast upptager hans tankar, så rådför han sig, för att vara fullkomligt säker på sin sak, med en annan berömd fung-schui-lärare från en annan stad eller provins. Denne måste nu göra något för att bevisa sin större skarpsinnighet, hvarför han förklarar att valet af denna plats är ett komplett misstag, emedan den smula fung-schui den besitter är förbrukad om 5-10 år. Den listige främlingen har nått sitt mål. Förargad öfver sin förre rådgifvares dumhet, bryr sig den bedragne egaren ej vidare om den i hans ögon nu värdelösa platsen, hvarpå han redan förslösat så betydliga summor, och uppdrager åt sin nye rådgifvare att anskaffa en ny.

Denna fung-schui är en vansklig sak, ty tusentals orsaker kunna förderfva den Ett nybygdt hus eller ett torn med höga tinnar, en för afrättningar afsedd galge eller en nyss anlagd begrafningsplats — hur många välsignelser kunna de ej beröfva den omgifvande trakten? Otaliga processer uppstå deraf att personer blifvit anklagade för att hafva förstört en annans fung-schui genom på deras eget område företagna förändringar eller förbättringar, och i de flesta dylika fall utfaller domen till kärandens fördel, hvilket tydligen bevisar att det icke är fråga om endast en bland de lägre folkklasserna utbredd vidskepelse och att

Digitized by Google

äfven inför domstolen de dödas anspråk måste hafva företrädet framför de lefvandes.

Genom en grundlig kännedom af alla dessa förhållanden föres man till insigt om de djupast liggande orsakerna till kinesernas motvilja för allt utländskt. Utlänningarne tvinga dem att begrafva sina anhöriga på ställen som kunna befinnas vara olycksbringande för de lefvandes och de dödes ro. De vilja införa alla slags reformer utan att rådföra sig med fung-schui-lärarne, de vilja uppresa telegrafstolpar, bygga jernvägar, anlägga dockor, bearbeta stenkols- och guldgrufvor, idel saker som äro liksom enkom till för att förstöra fung-schui och sätta hela underjorden i harnesk mot de lefvande. Kan det då förundra någon att kineserna betrakta dessa försök med missnöje och ovilja? Så länge ej förfädrens dyrkan blifvit afskaffad och fung-schui-öfvertrons allt öfverväldigande makt blifvit bruten, kan ej Kina sägas vara i verkligheten öppnadt för europeerna.

Gatscen i Alexandria.

(Med illustration.)

Alexandria, denna i många hänseenden högst märkliga stad, är, som man vet, nedre Egyptens förnämsta sjöhandelsplats och den ligger på en smal landtunga vid en af Nilens mynningar. Framför staden låg förr i tiden ön Pharos, på hvilken 300 f. Kr. reste sig det berömda fyrtornet med samma namn och om hvars storlek och byggnadssätt de mest fabelaktiga saker berättats. En bred landtunga förenar nu ön och staden.

Alexandria var en gång Egyptens hufvudstad och verldens största handelsstad samt räknade då öfver en million invånare; många praktfulla byggnader och storartade ruiner bära vittne om dess fordna rikedom. Under araberna och sedermera under turkarne sjönk staden betydligt, men på senare tider har den, i synnerhet genom Mehemed Alis bemödanden, betydligt höjt sig.

Knappt har den resande satt foten i land förrän han befinner sig liksom i en bisvärm; en mängd mulåsnedrifvare med sina *burrique* söka genom skrik och alla slags mer eller mindre handgripliga öfvertalningsmedel förmå främlingen att inleda en närmare bekantskap med deras *burrique.* Har man gått i land i annan afsigt, så gör man klokast i att begagna sig af sin käpp på bästa och eftertryckligaste sätt, utan att bekymra sig om hvar den träffar. Ibland får man hjelp af ett slags poliskonstapel, som bär ett svärd vid sin sida, men för öfrigt ej synnerligen skiljer sig från den öfriga mängden. Slappas ens ifver vid försöken att komma ut ur trängseln eller kan man ej tillbakahålla ett flyktigt leende åt den komiska situationen, är man genast förlorad och befinner sig i nästa ögonblick på en åsnerygg, öfver hvilken scenförändring man emellertid svårligen torde ha anledning att känna sig missbelåten.

Snart befinna vi oss uppe på en höjd och vid foten af den 99 fot höga, af mörkröd granit uthuggna Pompejipelaren, som hvilar på en sockel, hvilken synes förskrifva sig från en senare period än sjelfva pelaren. — Härifrån bär det af till Kleopatras Nål, en 70 fot hög obelisk af röd granit och öfversållad med hieroglyfer. Vid sidan af den ligger en dylik, som är nästan begrafven i sanden. Nu återvända vi till staden, och då åsnans ifver blifvit någorlunda minskad af den häftiga ridten, få vi bättre tillfälle att se oss omkring.

Egyptier, morer, araber och judar, alla i sina brokiga, högst pittoreska drägter, röra sig mellan europeer, köpmän, qvinnor i de mest vexlande drägter och sjömän från alla trakter af jorden o. s. v. Här se vi en skara af från hufvud till fot beslöjade gestalter, hvilka långsamt och högtidligt skrida framåt. I samma mån de närma sig oss, igenkänna vi i dem egyptiska qvinnor. Af sjelfva gestalten ser man ingenting, och det är endast de mörka ögonen som då och då blixtra fram genom de i slöjan anbragta smala öppningarne. Halfnakna gossar och flickor springa om hvarandra i paradisisk oskuld; man skiljer de senare från de förra genom tre på deras haka befintliga blåa streck.

Monumentet vid Luzern.

(Med illustration.)

Det har blifvit ett bruk att såsom en symbol af tapperheten och troheten uppsätta ett lejon på hjeltens graf; ett sådant ser man derför inhugget i klippväggen vid Luzern, erinrande om den schweiziske soldatens trohet.

Schweiz är med sina höga alper med evig snö, alltid gröna skogar, friska gräsmattor och blåa djupa sjöar ej ett för monumenter passande land. Hvad menniskan än må uppföra i en sådan natur blir alltid smått, endast den inneboende tanken gifver vården dess storhet, såsom fallet är med Luzerns lejon.

Då Tuilerierna den 10 Augusti 1792 stormades, läto schweizergardets officerare och soldater hellre nedsabla sig än de sveko sin pligt. Det är till deras minne general Pfyffer i sin trädgård utanför Luzern låtit i klippväggen uthugga ifrågavarande lejon.

När man med ångbåten passerat de ställen som erinra om Wilhelm Tell och landstiger vid Luzern, är det ej långt till den lilla trädgården, der det kolossala döende lejonet synes uthugget i sandstensklippan, genomborradt af ett afbrutet spjut; i sin harm och smärta håller det fast i en med liljor smyckad sköld.

Det är konstnären Aborn som i klippan utmejslat denna minnesvård efter Thorvaldsens modell, hvilken förvaras och visas i ett straxt bredvid beläget litet hus; men då namnet Thorvaldsen inristades, glömde man bort ett L, så att der står Thorvadsen, ett fel som nu ej kan afhjelpas. Öfver lejonet läses en på latin affattad minnesskrift om schweizergardets tapperhet och trohet. Under lejonet läser man namnen på de stupade officerarne och antalet af soldaterna. I det midtemot belägna kapellet, hvars altarduk hertiginnan af Angoulême broderat, läses för hvarje år en själamessa den 10 Aug.

La Guayra.

(Med illustration.)

Der Karaibiska hafvets nästan ständigt upprörda böljor brytas mot nordöstra delen af Sydamerikas kust ligger den lilla staden La Guayra, hvilken egentligen icke är någonting annat än en hamn åt Caracas, hufvudstaden i republiken Venezuela.

La Guayra grundlades 1855; i dess hamn äro fartygen föga skyddade, men det oaktadt besökes den ganska flitigt af skepp, som der inlasta de produkter Venezuela utför och hvilka hufvudsakligen utgöras af kaffe, socker, indigo, kakao och hudar. Före det förfärliga jordskalfvet 1812 var staden ganska vacker och räknade en talrik befolkning, men vid detta tillfälle förstördes den helt och hållet och har nu endast något öfver 10,000 invånare. Klimatet är ohelsosamt för europeer genom de elakartade febrar som der grassera.

Digitized by Google

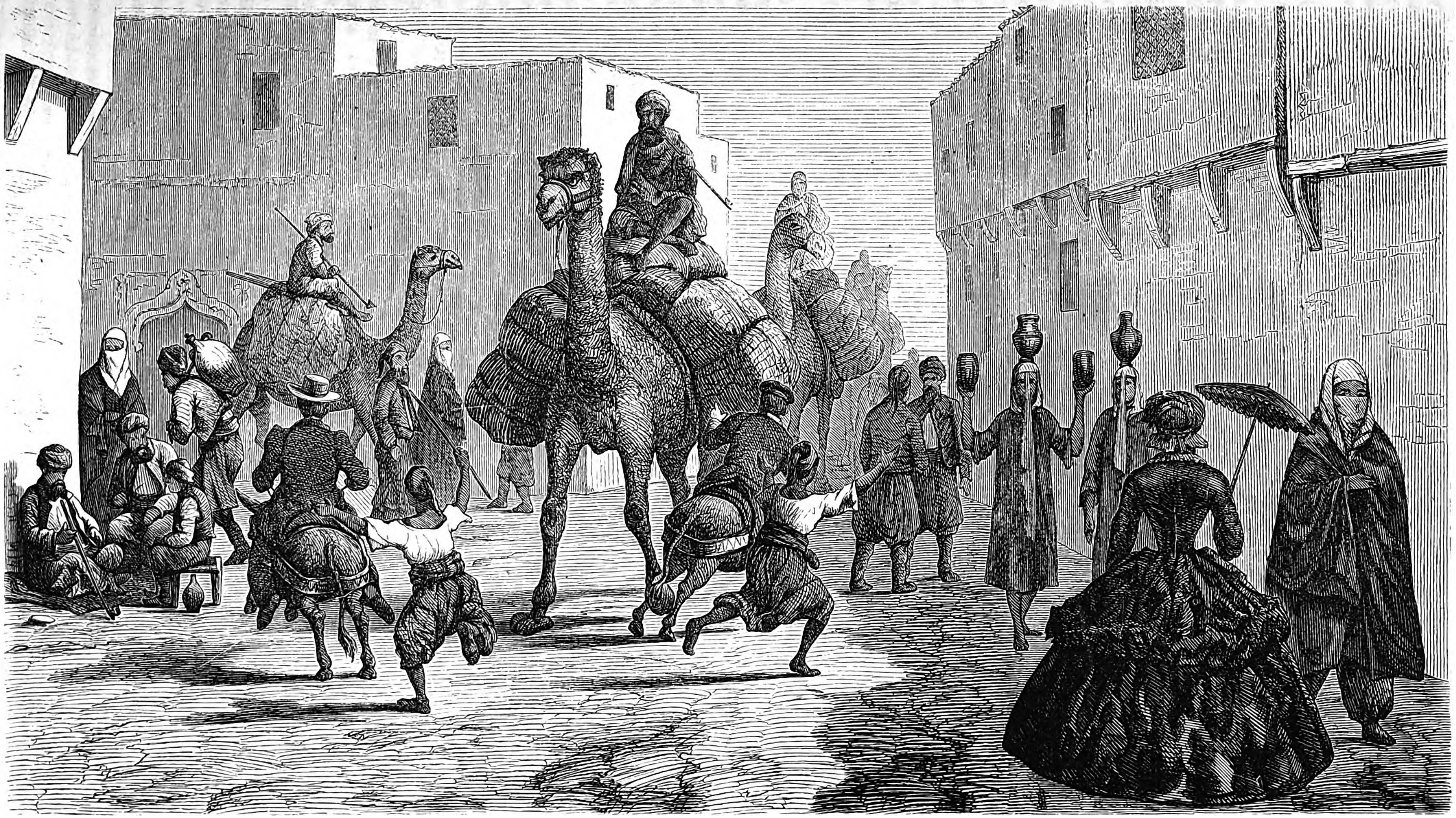

Gatscen från Alexandria.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

möjligt att förskaffa sig. Det är hufvudsakligen två stora firmor som förse London med detta transatlantiska ox- och fårkött; den ena är det stora aktiebolaget *The Australian Meat Company*, den andra är en enskild affär. Den senare har kommit på den lyckliga tanken att midt i ett uti östra delen af jättestaden beläget qvarter som uteslutande bebos af fattiga, i Norton Folgate, bakom en vidsträckt försäljningslokal inrätta ett kök, der kunderna mot en obetydlig extra afgift få efter egen önskan tillaga och förtära hvad de köpt.

Lokalens omgifningar göra på den besökande ett nedslående intryck, men inrättningen ser så inbjudande ut, att den liknar en öknens oas. Och det förtjenar i sanning ses huru de i grannskapet boende kunderna strömma till för att betrakta de i fönstren utstälda läckerheterna, huru de öfverräkna kopparslantarne i fickan och, om resultatet befinnes vara gynsamt, skynda öfver tröskeln till det kulinariska paradiset, afundade af de mindre lyckligt lottade som få nöja sig med att beskåda hvad de så begärligt eftersträfva. Trängseln omkring disken, hvarpå ett urval af hvad som finnes att köpa är exponeradt, är lifsfarlig; här uppleta kunderna hvad som motsvarar deras önskan och kassa, taga sedan en af de på ett bredvid disken stående bord uppstaplade tallrikarne och begifva sig dermed till den egentliga matsalen, ett ofantligt rum med långa rader af bord och bänkar. Inrättningens flodtid infaller mellan kl. 12—2 på eftermiddagen; vid denna tid är hvarje plats upptagen, och bland representanterna af Londons fattigaste befolkning, de öppet bettlande trasiga tiggarne (den egentlige lösdrifvaren och tjufven undvika detta ställe, som utmärker sig för en viss grad af hyfsning, ordning och snygghet), ser man personer med ett ganska respektabelt yttre, mest skrifvare och bodbetjenter, som, endast uppbärande en årlig lön af 50—100 pd st., med glädje omfatta det tillfälle som här erbjudes dem att för billigt pris äta sig mätta. Vanliga priset för hvarje rätt är en penny, men den som kan släppa till två pence, hvarför han till köttet får äfven kokt potatis, anses i Norton Folgate genast som en Lucullus.

Köttet som här försäljes har före afsändandet blifvit något insaltadt samt under transporten ej förlorat något af sin friskhet och smak. För de mera bemedlade kundernas räkning införskrifver man äfven konserveradt kött, som är inpackadt i hermetiskt tillslutna tennlådor; detta kokas före afsändningen samt kostar sex pence skålpundet. Denna inrättning besökes dagligen af i medeltal tusen gäster, häri likväl ej inbegripna de som hemföra det kött de köpt, men vid jultiden förlidet år uppgick antalet till nästan dubbelt så mycket, så att firman, ehuru största delen af gästerna ej handla för mer än en penny, likväl gör goda affärer.

Prof på japansk folklitteratur.

I Japan lefde en gång en fattig man, som förtjenade sitt lifsuppehälle på att bryta sten. Det var ett hårdt arbete, och ehuru han trälade från bittida till sent på aftonen, förtjenade han likväl obetydligt och var derför missbelåten med sin lott.

— Ack, om jag ändå hade åtminstone så mycket att jag kunde få sträcka ut mina trötta lemmar på en tjock matta och svepa in mig i en präktig sidenrock!

Hans klagan steg upp till himmelen, en genius den hörde, sväfvade ned till honom och sade:

— Ske dig som du önskar!

Och den fattige mannen blef rik och sträckte ut sina trötta lemmar på mjuka mattor och insvepte sig i en präktig sidenrock.

Så begaf sig att kejsaren färdades förbi honom; framför herrskaren kommo drabanter till häst och fots, bakom honom rikt smyckade herrar och tjenare, som öfver hans hufvud höllo en stor guldglänsande solskärm.

— Hvartill gagnar mig nu min rikedom, knotade han, när jag ej har rättighet att, då jag lemnar mitt hem, hafva ett talrikt följe och tjenare som med en gyllene solskärm skydda mitt hufvud mot solstrålarne. Hvarför är jag ej kejsare!

— Ske dig som du önskar, sade genien.

Och mannen blef kejsare, omgafs af rikt smyckade herrar, och tjenare buro en guldglänsande solskärm öfver hans hufvud. Men solen nedskickade sina glödande strålar, förbrände fälten och glansen från den dammiga vägen var så stark, att det gjorde ondt i den nye kejsarens ögon.

— Hvad gagnar det mig nu, utbrast han, att vara kejsare, då jag plågas af hettan lika mycket som förr och, ehuru kejsare, ej kan undandraga mig solens makt! — Men vore jag solen, det vore någonting, det!

— Nåväl, är du nöjd? frågade genien.

Ty vår man var nu solen, kastade sina strålar uppåt och nedåt, till höger och venster, åt alla håll. Deras glöd uppbrände blomstren på ängarne och plågade fursten.

Men nu kom mellan honom och jorden ett moln, hvilket tillbakakastade solstrålarne och hindrade dem att nå ned till jorden.

— Det är dock nästan väl mycket! utropade solen. Ett moln förmår motstå min makt; då vore det verkligen bättre att vara ett moln!

— Det kan nog gå för sig, menade genien.

Snart är förvandlingen skedd, och det nya molnet intager stolt sin plats mellan solen och jorden samt motar så omsorgsfullt solstrålarne, att inom kort jorden i dess skydd åter börjar grönska. Derefter låter molnet regndroppar nedfalla på jorden, först enstaka och sedan i stora flöden, så att strömmarne stiga öfver sina bräddar och de öfversvämmande floderna förhärja fälten.

Intet motstod vattnets makt; blott en enda klippa sköt trotsigt upp ur det. Förgäfves ombrusades den af de rytande vågorna; klippan vacklade icke och de skummande böljorna dogo vid dess fot.

— En klippa vågar således motstå mig! utbrast molnet. Då vill jag hellre vara en sådan.

— Må ske! sade genien.

Och der stod han inom ett ögonblick såsom en tvärstupande, orubblig klippa, ej plågad af solens glöd, likgiltig för det nedösande regnet och de upprörda vågornas raseri. Snart upptäckte han vid sin fot en torftigt klädd karl, som var beväpnad med en hammare och en hvass jernstör. Och denne man beröfvade honom med tillhjelp af sina verktyger och genom slag på slag det ena stenblocket efter det andra.

— Huru! utropade klippan. En menniska kan skilja block efter block från min kropp, och jag är således svagare än hon! Då måste jag också blifva en menniska.

— Ske din vilje! sade genien.

Och han blef åter såsom förr en fattig man, hvilken förtjenade sitt uppehälle med att bryta sten. Det var ett hårdt arbete, och fastän han trälade från bittida till sent på aftonen, förtjenade han likväl endast föga — men han var nöjd med sin lott.

Dödsdalen i territoriet Utah.

Bland Svarta bergen, der Utah i sydvest gränsar till Nevada, ligger, ej långt från Momolumbapasset, en liten dal, som, utan att der finnas några manzanillaträd, förtjenar namn af att vara en dödsdal, då ur densamma lätta blåa dunster uppstiga i små hvirflar. De komma från ett stort antal i den lilla dalen befintliga varma källor. Det ressällskap hvartill hörde en korrespondent till »Newyork Tribune« ville, trött och hungrigt som det var, tillbringa natten i dalen, men lyckligtvis blef det varnadt af sin vägvisare, som kände hvilken fara det i sådant fall skulle utsätta sig för, ty de ur dalen uppstigande ångorna äro dödande. Morgonen derpå steg likväl sällskapet försigtigt ned i densamma för att vidtaga en närmare undersökning. Man hade medtagit ett par hundar och kaniner för att anställa några försök. Då man hunnit omkring 200 yards nedåt, blef det svårt att andas. När straxt derefter vinden dref dunsterna åt den sidan der de resande befunno sig, försporde de en äcklande och qväfvande lukt. Dalbottnen höll omkring ¼ mil i omkrets och var till formen oval. Intet gräs, ingen växt kunde der upptäckas, ej ens den eljest öfverallt förekommande salviebusken, men ett urblekt menniskoskelett låg vid en af de närmaste källorna. Rundtomkring upptäcktes skeletter af bufflar, rådjur och andra vilda djur. Marken tycktes vara en hård sandig yta, alldeles torr och hvari på några ställen sågos genom hettan uppkomna sprickor. En af hundarne nedhissades medelst ett rep. Efter fjorton sekunder störtade han till marken och lefde blott fem minuter. En nedsläppt kaninunge dog efter 1½ minut, och en annan lefde blott 1 min. 20 sek. Vägvisaren, som var en indian, berättade att hans stam under flere år kännt till denna dal. Två indianer hade dött der under en antilopjagt. De varma källorna i dalen utveckla en sådan mängd kolsyra och sannolikt äfven svafvelångor, att hela trakten derigenom förpestas. Sällskapet uppförde på en kulle i närheten en stenpyramid och dervid fastgjordes ett stycke läder, hvari voro, såsom en varning för andra resande, inbrända orden: »Dödsdal — gå ej ned.«

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Andra årgången, 1870.

Den första årgången af vår tidskrift är nu afslutad, och innehållsförteckningen visar hurusom vi bemödat oss att lemna våra läsare ett urval af intressanta ämnen inom det område, som låg innanför den ram, vi vid början af vårt företag hade utstakat för oss.

Den ifver, som de stora kulturfolken fortfarande utveckla i fråga om upptäcktsfärder, den rikedom på väl skrifna skildringar af pågående eller fullbordade resor och de talrika utländska skrifter, som sysselsätta sig med hithörande meddelanden, gifva oss en, snart sagdt, outtömlig källa att ösa utur.

Vi äro derför äfven öfvertygade att, då vi nu anmäla en ny årgång af denna tidskrift, vi med trygghet kunna åt våra läsare utlofva en text, alltid bestående af underhållande och lärorika artiklar, som skola afhandla

nyare resebeskrifningar, skildringar af de olika folkens seder och kulturlif samt uppsatser öfver intressantare företeelser inom djur- och växtverlden.

Men på det ännu mera omvexling må inträda uti innehållet af NÄR OCH FJERRAN, ha vi beslutit att från och med denna 2:dra årgångs början utvidga vår plan derhän, att nu äfven komma att intagas

Porträtter och Lefnadsteckningar

af ryktbara samtida,

såväl svenskar som utlänningar, samt stundom äfven **bilder ur dagens historia,** prof af **skön konst** uti afbildningar af utmärkta taflor m. m. och uti textafdelningen artiklar af **bildande, upplysande och roande beskaffenhet uti hvarjehanda ämnen.**

Bland porträtter af ryktbara samtida, sålunda ämnade att införas i årgången af vår tidskrift, vilja vi här nämna:

Elias Fries.	Don Juan Prim.
Anders Retzius.	Ferdinand de Lesseps.
Joh. Henr. Thomander.	Grefve Bismarck.
Joh. Fr. Höckert.	Rossini.
Fredrika Bremer.	Meyerbeer.
Adolf Tidemand.	Gustave Doré.
Christoffer Hansten.	Thackeray.

Antalet af *illustrationer* kommer äfven att ökas sålunda, att medan den första årgången innehåller **55**, skall den för innevarande år erbjuda sina läsare öfver **100** träsnitt.

Priset skall dock derför **icke ökas**, utan förblifver fortfarande vid förutbetalning detsamma som hittills, nemligen för hela årgången, innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text samt tillhörande illustrationer, endast **6 Rdr.**

Prenumeration emottages i alla rikets boklådor samt på alla postkontor med tillägg af 50 öre i postförvaltarearvode för årgången.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

6:te häftet. Andra årgången. Juni 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Sjette häftets innehåll:

Anders Adolf Retzius (med porträtt).
Bland tartarerna i Transkaukasien, II (med 3 illustrationer).
En sommarresa i Norge af Feddersen, III.
Judarne i Ghetto i Rom (Allg. Fam.-Zeitung).
Buktaleriet af W. Baer.
Kristoffer Hansteen (med porträtt).
Jordätarne (Aus allen Welttheilen).
Ostron och ostronodling (Efter "The harvest of sea").
Litet om engelska fyrbåkar och lifvet i dem (med illustration).
Bilder från Neapel (med 2 illustrationer).
Om skogens betydelse för ett land.
Litet om ishandeln.
Ampata Sapa (indiansk saga).
Egendomligt sätt att åstadkomma folkräkning.
} Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Om skogens betydelse för ett land.

Intill för kort tid sedan betraktade man från ekonomisk synpunkt skogen endast såsom ett byggnadsmaterial- och bränslemagasin, och derför ansåg man sig äfven böra så fort som möjligt kapitalisera densamma och sedan draga fördel af jorden såsom åker. Sålunda har också både i Europa och de andra verldsdelarne skogsförödelsen bedrifvits med största ifver. Men det har gått i detta fall som i så många andra: först när skadan skett har man blifvit vis och insett hvad man förlorat.

I samma mån skogarne nedhöggos uppenbarade sig fenomener, hvaraf syntes att skogen utöfvar ett väsentligt inflytande på ett lands väderleksförhållanden, men då den enskildes intressen skilja sig från det allmänna bästas, erfordras vanligen lång tid och många strider för att afhjelpa missförhållandena. Ofta har uppmärksamheten blifvit fäst på skogens stora betydelse, men lika ofta har man ej velat rätt tro på giltigheten af hvad som anförts, ehuru de komiteer som blifvit tillsatta af de olika regeringarne inom sig räknat erkändt sakkunniga personer, hvilkas omdömen grundat sig på orubbliga fakta. Det är af dessa vi här vilja omnämna några

Hvad Schweiz beträffar, säger Saupure i sin *Reise in den Alpen* att sjöarnes vattenspegel sänkes i samma mån skogen utrotas.

Tysken Berghaus har funnit att Oderflodens vattenmängd minskades under åren 1778—1835 samt att så äfven var fallet med Elbe mellan åren 1828—36. Statistiska undersökningar bevisa att orsaken dertill varit nedhuggning af skogen; fortgår det på samma sätt, så blir man tvungen att förändra konstruktionen hos de fartyg som segla på dessa floder.

Mångenstädes ha källor och floder utsinat samtidigt med skogens försvinnande. Ett exempel härpå är staden Orleans i Frankrike. Etuvé-källan, hvarifrån i forntiden romarne ledde vatten till staden, är nu alldeles uttorkad, och så har äfven inträffat med en bäck som utmynnat i Loire öster om Orleans och utgjorde en förträfflig stödjepunkt vid stadens försvar under dess belägring 1428; qvarnarne och det dem drifvande vattnet ha nu försvunnit jemte de skogar som förr funnos i denna trakt. Då nu äfven vattnet började sjunka i stadens brunnar, sågo sig borgmästare och råd tvungna att leda dricksvatten in till staden från Loires källa, hvilket förorsakade en kostnad af 300,000 frans.

På alldeles samma sätt ställa sig förhållandena i andra verldsdelar.

Den i forntiden så berömda floden Skamandros i närheten af det gamla Troja och som ännu i början af kristna tiden var en stor segelbar flod är nu alldeles uttorkad, så att man knappt kan upptäcka dess bädd, och äfven de stora cederskogarne på Idaberget, der Skamandros och Simois hade sina källor, äro nu försvunna. Då snön smälte bland de armeniska bergen, flödade Eufrat öfver sina bräddar, hvarför Babylons invånare måste vidtaga utomordentliga åtgärder för att skydda sig mot det inträngande elementet, och grafvar och kanaler gräfdes, så att vattnet ej skulle samla sig. Nu för tiden, då skogarne blifva allt glesare i det land der Eufrat har sina källor, inträffa ej mer några öfversvämningar och grafvarne och kanalerna stå torra.

En dylik vattenminskning observerade äfven Humboldt i den fruktbara, af berg omslutna Aragonadalen i Venezuela. De från bergen nedströmmande vattendragen bilda sjön Tacarigua. Dalens invånare klagade öfver att vattenståndet i sjön blifvit allt lägre under de sista trettio åren, och Humboldt kunde ej finna någon annan orsak härtill än den ödeläggning af skogen som bedrefs på bergen. Då Bousingault tjugotvå år senare besökte denna dal, hade vattnet åter stigit något, ty efter de blodiga strider som der utkämpats under frihetstiden lågo fälten oodlade och bergsluttningarne betäcktes af tät skog.

På sista tiden har skogarnes betydelse blifvit en lifsfråga i vissa delar af främre Indien. På många ställen, i synnerhet i distrikterna Coorg och Mysore, nedhuggas stora sträckor, så att man der de förr stodo kunnat anlägga kaffeplantager. Från den stunden klaga invånarne också öfver att klimatet blifvit torrare och hetare. Risskörden, som är af så stor betydelse för detta land, har blifvit mindre rik och stundom äfven rent af misslyckats i följd af vattenbrist, då deremot förut bäckarne alltid hade öfverflöd på vatten. Regeringen har derför sett sig nödsakad att undersöka förhållandena, och härmed har äfven naturforskaren Bidie sysselsatt sig. Hvad han i sin berättelse till geografiska sällskapet i London meddelar om skogarne i Indien och deras betydelse för landets bevattning gäller äfven till en stor del om andra länder.

»Jag torde,« skrifver han, »svårligen behöfva fästa uppmärksamheten på att källorna och de små bäckarne vidmakthållas af det vatten som under regntiden samlar sig nere i jorden. När regnet faller på en skog, ledes det i olika riktningar från blad till blad tills det når marken, och då det väl hunnit dit, hindras det af buskar, växter och det tjocka lagret af affallna vissnade blad att samla sig eller fort rinna bort. Genom bladtäcket nedtränger regnet i ett vegetabiliskt jordlager, som insuper det såsom en svamp. Först när detta lager är tillräckligt mättadt med vatten, söker sig regnet ned till det djupare liggande mineraliska lagret, och dess inträngande i den hårdare jordmånen underlättas i hög grad genom trädrötterna, hvilka bana sig väg långt ned i jorden samt äfven intränga i sjelfva klippan. Den vattenqvantitet som sålunda nedtränger i jorden är ofantlig och af den underhållas källorna.

Vid den torra årstidens inbrott spelar skogen åter en vigtig roll, då den såsom en god hushållare utlemnar endast små portioner af sitt underjordiska vattenförråd. Det sätt hvarpå skogen uppfyller detta värf är ganska intressant. Då nämligen vattnet åter stiger upp till jordytan, så dels hejdas det af myll-lagret, hvilket nu åter ej vill släppa det upp i dagsljuset, dels hindras det på flera olika sätt, då det omsider trängt upp, från att samla sig till en bäck och rinna bort. De små vattendragen afhållas af trädrötterna att utvidga sig till kanaler, och öfvergå de slutligen till en sådan, blir dess lopp så bugtadt, att en ansenlig vattenmängd åter uppsuges i jorden. På samma gång minskas äfven vattnets afdunstning betydligt genom de lummiga trädens skugga, och af de vattenpartiklar som upptagas af träden återgår en del till marken i form af dagg och vattenånga. I hur hög grad trädens skugga minskar vattnets afdunstning finner man bäst genom observationer i kaffedistrikterna under April månad efter de regn som förebåda sydvestmonsunens ankomst. Ett öppet beläget fält blir efter en eller två dagars solsken lika torrt som det förut varit, då deremot en af skogen skyddad åker gifver från sig vattenångor under en hel vecka. Slutligen bidraga flere slags i de tropiska skogarne ymnigt förekommande massor och saftiga växter i icke ringa mån att qvarhålla fuktigheten, hvilken de endast långsamt gifva från sig.

Då ett stycke jord upptages till kaffebuskens odling, nedhuggas alla träd och buskar för att uppbrännas, hvarvid jorden ej blott beröfvas sitt täcke, utan äfven en del af myllan förstöres af elden och det öfriga så uttorkas, att det lätt sköljes bort. Regnar det nu öfver ett sådant jordstycke, så uppsuges vattnet ej småningom i jorden, utan störtar på en gång ned utför sluttningarne, hvarvid bortspolas en del af det öfversta jordlagret; och då sålunda fortgår under århundraden, återstår slutligen endast det ofruktbara, stenblandade underlaget, hvari blott en eller annan buske framlefver ett tynande lif.« — —

Bidie afslutar dessa betraktelser med den anmärkningen, att de förhållanden han skildrat ej äro rent lokala, ty öfverallt har skogen samma klimatiska betydelse och således gäller de iakttagelser som gjorts i Indien för äfven andra länder. (FR. A. LANDE.)

Litet om ishandeln.

I England säljes två slags is, den s. k. råa eller inhemska, hvilken fås ur landets egna dammar och små sjöar, och den utländska, som är afsedd för hushållet och till en stor del införes från Norge. Förut dref Boston i Nordamerika handel dermed och Wenham-is-bolaget hemtade den från den i närheten af Boston belägna Wenhamsjön, efter hvilken bolaget också fått sitt namn, men den höga frakten gjorde isen så dyr, att det måste se sig om efter en afsättningsorten närmare belägen plats och köpte derför en vester om Kristianiafjorden i Norge liggande sjö, som mottar hela sin vattenmassa uteslutande från källor. Då det för bolaget var af största vigt att kunna garantera för isens renhet, såg det sig tvunget att inköpa de omkring sjön befintliga jordsträckorna, ty endast derigenom var det möjligt att förhindra tilloppet af orena ämnen. Då vattnet fryser, afskiljas nämligen icke derifrån alla för detsamma främmande beståndsdelar; de deri möjligen förekommande mineraliska salter och färgämnen bortgå visserligen, men så är ej förhållandet med de organiska ämnena. Isens klarhet och genomskinlighet äro derför icke något bevis på dess renhet, och ofta inträffar att ett fullkomligt genomskinligt isstycke luktar mycket illa.

Förfaringssättet vid isens utsågning och sönderdelning torde ej tarfva någon närmare beskrifning. Man beräknar att isen förlorar 50 procent af sin vigt innan den ankommer till afsättningsorten.

År 1865 utskeppades från Norge 29,880 tons is, och deraf gingo 28,900 tons till England. Under de första fem månaderna af det följande året uppgick beloppet till 48,800 tons, hvaraf 31,320 tons utfördes till England och inemot 12,000 till Tyskland.

Annorstädes drifves emellertid denna egendomliga handel i långt större skala, såsom i Amerika, i Boston, men marknaden är naturligtvis långt större der och isen i allmänhet mera efterfrågad. Denna industri började i Boston år 1806; 1863 afgick den första lasten till Calcutta och för närvarande utskeppas årligen 200,000 tons, hvaraf omkring två tredjedelar äro bestämda för mellersta och södra Amerika, ty trots det långa afståndet förses Valpariso, Santiago och Lima med is uteslutande från Nordamerika. Frakten derifrån blir billigare än om isen hemtades från Anderna, som visserligen ligga på endast ett afstånd af femtio mil, men som äro allt annat än lätt tillgängliga.

Digitized by Google

Anders Adolf Retzius.

I början af detta århundrade finna vi vid vårt lands bägge universiteter män som mer än hvad sedermera blifvit förhållandet spridt glans öfver det svenska namnet, då det gält att häfda dess ära på konstens och vetenskapens område. Så kan Upsala universitet berömma sig af Geijer, Törnros, Knös, Atterbom och Hvasser, och Lund räknade då bland sin lärarepersonal Tegnér, Agardh, Lundblad, Norberg, Holmbergson, A. J. Retzius, hvilken sistnämnde var Anders Adolf Retzii fader.

Retzius föddes i Lund den 3 Okt. 1796. Sina studier, hvilka hufvudsakligen omfattade medicinen och naturvetenskaperna samt bland dem i synnerhet zoologien och den komparativa anatomien, gjorde han till största delen i Lund och till en del äfven i Kjöbenhavn. Utrustad med en liflig och högt begåfvad ande, hängaf han sig med en outtröttlig ifver, som af inga svårigheter kunde minskas, åt dessa vetenskaper, så att han redan 1819 promoverades till medicine doktor. Fyra år förut blef han vid nitton års ålder utnämnd att bestrida underläkarebefattningen vid skånska husarregementet, vid hvilket han år 1818 blef bataljonsläkare. År 1820 kallades Retzius till Stockholm för att der öfvertaga en lärareplats vid veterinärinrättningen, der han rest sig en varaktig minnesvård i det anatomiska museum som han år 1821 grundlade och hvilket förenades med veterinärinrättningen. År 1823 utnämndes han till professor vid samma anstalt. Härigenom bereddes åt honom tillfälle att under den praktiska utöfningen af sin befattning insamla en mängd rön, hvilka blefvo af väsentligt gagn för honom vid de fysiologiska studierna, åt hvilka han med aldrig slappadt intresse egnade sig ända in i de sista ögonblicken af sin lefnad.

Nu hade emellertid den allmänna uppmärksamheten blifvit riktad på den unge lofvande vetenskapsmannen, och en följd deraf blef att han år 1824 förordnades att förestå den anatomiska professionen vid Carolinska medico-kirurgiska institutet. Det var först fem år derefter han erhöll fullmakt på denna tjenst, jemte det han fick i uppdrag att vara inspektor för detta läroverk. Nu var Retzius på sin rätta plats, och denna bibehöll han sedermera oafbrutet, hvarunder han utöfvade en särdeles mångsidig och rik verksamhet och åt sitt namn förvärfvade den vetenskapliga glans som gjort det kändt och aktadt. Dessutom förestod han äfven den anatomiska undervisningen vid Fria konsternas akademi, vid hvilken han utnämndes till professor år 1839. Dessa befattningar bibehöll Retzius till sin död.

I sitt sätt var Retzius i högsta grad anspråkslös och ödmjuk, och den brinnande kärlek hvarmed han omfattade sin vetenskap gjorde att han ej ville öfvergifva henne för

ANDERS ADOLF RETZIUS.

någon annan tjenst i staten, som visserligen skulle kunnat tillskynda honom en mängd yttre utmärkelser, men i stället ej befordrat det stora anseende han såsom vetenskapsman rättvist åtnjöt inom hela den lärda verlden, såväl i sitt fädernesland som i det öfriga Europa.

Vid riksdagen 1840-41 invaldes Retzius i preseståndet såsom representant för Vetenskapsakademien, och insattes han derunder i allmänna besvärs- och ekonomiutskottet. Retzius var en man som ej passade för riksdagsdebatterna, hvartill äfven hans personliga uppträdande gjorde honom mindre lämplig. Denna riksdag var också den första och sista han bevistade. Det oaktadt åtog han sig likväl en mängd kommunala bestyr, åt hvilka han egnade sig med nit och samvetsgrannhet. Carolinska institutet var och förblef likväl det egentliga föremålet för hans verksamhet, och har detta i många fall att tacka Retzius för hvad det nu är. Svenska trädgårdsföreningen och Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande räkna Anders Retzius bland sina stiftare, och han var en af dem som började utgifvandet af Tidskrift för läkare och farmaceuter. Så länge hans öfriga göromål det medgåfvo, var han äfven medlem af direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk.

En vetenskapsman såsom Retzius, hvars tid ständigt egnats åt den praktiska vetenskapen, kunde naturligtvis ej begrafva sitt vetande i sitt eget hufvud eller några torra, svårfattliga eller dunkla arbeten. Man har af honom en mängd större och mindre verk, hvilka utmärka sig derigenom att författaren aldrig låter fantasien öfverflygla sitt förnuft, skyr allt ord- och känslosvammel samt förkastar allt hvad som ej är grundadt på erfarenheten.

Kring Anders Retzius samlade sig en mängd lärjungar och anhängare, och han betraktades af många såsom en partichef, hvartill han passade förträffligt genom sin fasta vilja och förmåga att umgås med och vinna personer hvilka hyste åsigter stridande mot hans egna.

Retzius företog flere gånger vidsträckta utrikes resor, hvarunder han kom i tillfälle att taga kännedom om allt som för hans vetenskap kunde vara af intresse äfvensom att utbyta åsigter med sin tids förnämsta vetenskapsmän. Såsom vetenskaplig representant för sitt land uppträdde han vid naturforskare- och läkaremötena i Berlin, Breslau och Kristiania samt utsågs till sekreterare vid det i Stockholm 1842. De flesta vetenskapliga och lärda samfund i Europa hade tillegnat sig Retzius, hvarjemte han var kommendör af Nordstjernan, riddare af Dannebrogen och den nederländska Lejon-orden.

Det var den 18 April 1860 Anders Adolf Retzius genom en kort sjukdom, i en ålder af 64 år, bortrycktes från fäderneslandet, som i honom förlorade en af sina ädlaste söner; men detta fädernesland skall ock minnas hvad han gjort för att häfda dess rätt att göra anspråk på att räknas bland jordens mera framstående kulturfolk.

Bland tartarerna i Transkaukasien.

(Ur "Globus".)

(Slut fr. sid. 111.)

II.

Det sätt hvarpå muhamedanernas skolor äro inrättade väcker hos européen ett ganska egendomligt intryck. I Schuscha finnas vid några moskeer äfven högre undervisningsanstalter, hvilka likväl endast fåtaligt besökas, under det elementarläroverken hafva ett ganska betydligt antal lärjungar. I dessa senare går det temligen bullersamt tillväga, och redan på långt afstånd märkes det att man befinner sig i närheten af en sådan skola. Alla lärjungarne läsa högt och lära sig utantill allt hvad som meddelas dem. Undervisningen pågår i en rymlig sal, utanför hvilken befinner sig en stor, åt gatan vettande balkong. Då vid vackert väder fönstren äro öppnade, kan man från gatan utan svårighet se in i skolrummet, hvars väggar äro prydda med alla slags arabesker och ur koran hemtade verser, innehållande lefnadsreglor och visa tänkespråk. Äfven här i landet har presterskapet tagit hand om ungdomens uppfostran. En prest (*mollah*) sitter i ett hörn af skolsalen; midtemot honom ser man en nedhukad generalstab af några utvalda lärjungar, i de flesta fall barn af förmögna personer, såsom genast synes af deras finare kläder. De öfriga, som mången gång uppgå till ett antal af åttio, sitta om hvarandra med fötterna indragna under kroppen. Vanligtvis hålla de händerna för öronen, hafva boken liggande framför sig på golfvet eller knäna, vagga öfre delen af kroppen fram och tillbaka och mumla oupphörligt eller innöta sin lexa högt, ibland skrikande. Hvar och en vill öfverträffa sina kamrater och gör derför sitt bästa i att öfverrösta de andra.

Då en lärjunge anser sig kunna sin lexa, går han fram till läraren och rabblar upp den för honom; stannar han ett ögonblick, får han smaka rottingen och återvända till sin plats för att läsa om lexan. Den värde skolmästaren har oinskränkt rättighet att tillrättavisa och aga sina lärjungar och är derför alltid försedd med ett bredvid honom liggande dussin spön, hvilka äro tillbörligt smidiga och dem han applicerar på den försumliges rygg, händer och fötter, dervid ej heller glömmande en annan kroppsdel. Mången gång är vår magister vid dåligt lynne, och då kunna de stackars gossarne prisa sig lyckliga, om endast hälften af dem får göra bekantskap med mäster Erik; de rikas barn, hvilka då och då medföra någon gåfva åt den stränge mentorn, ser han naturligtvis genom fingrarne med; "för dem är läraren mjuk som smör, ej hård som sten". Icke så sällan anlitas piskan, och afstraffningen härmed försiggår på sitt egna sätt. Magistern lägger gossen på ryggen ofvanpå ett dubbelbräde, hvari finnas två öppningar och som hålles af två bland den felandes kamrater, två andra gripa om offrets händer, så att han ej kan röra sig, och ytterligare två piska hans fotsålor. Herr magistern sjelf åser bestraffningen, hvarunder han i all maklighet röker sin pipa och gifver den felande goda lärdomar och varningar.

På sådant sätt inpiskas i de unga tartarerna koranens vishetsreglor, ty undervisningen deri inskränker sig till ett tomt upprabblande af dess verser. En yngling, som vill blifva *mollah* eller skriftlärd, måste likväl besöka en högre läroanstalt för att der "utgrunda vetenskapens och vishetens källa". Han skall lära sig utantill icke blott koranen, utan äfven den massa kommentarer som förklara den heliga boken. Derjemte meddelas honom äfven kännedom om några vigtigare historiska data och åtskilliga sagor om de äfventyr konungar och hjeltar upplefvat och för hvilka skåde-

Digitized by Google

platsen alltid är Persien. På en förbättring af skolundervisningen har man ännu ej tänkt. I elementarskolorna ser man gamla karlar på tjugotre år sitta bredvid åttaåriga gossar och plågas med den andefattiga utanläsningen. Efter hvad det tyckes vilja tartarerna gerna lära någonting mer och bättre än hvad som för närvarande bestås dem; äfven i byarne infinna sig barnen gerna i skolan, och de muhamedanska byskolorna äro mera besökta än de transkaukasiska kristnas. Det är endast undantagsvis flickorna erhålla någon undervisning.

Ej långt från Elisabetspol-porten står i Schuscha ett befästadt boningshus, hvilket synbarligen är mycket gammalt. I detsamma bor dottern efter Meschte Kuli Khan, hvilken var den siste khanen af Karabagh; efter att hafva förlorat sin makt och oberoende, utnämndes han till rysk general. I detta hus lefver nu hans arftagerska, hans enda dotter, som lägger mycken vigt vid att hennes faders stall befinner sig i bästa skick. Ädlingarne i Karabagh sätta stort värde på vackra hästar, hvilka alla äro försedda med sina egares märke. Den tartariska hästrasen är ypperlig i denna provins. Efter den persiske monarkens Nadir Schahs fall i medlet af adertonde århundradet lyckades det Pana Khan, som uppsvingat sig till herrskare, att hemligen förskaffa några ädla hästar ur schahens stall. De flesta fås genom parning af den äkta arabiska hästen och den turkomaniska. Pana Khan behöll den ena hälften af detta dyrbara byte för sig sjelf, men den andra utdelade han bland sina slägtingar och sig tillgifna ädlingar. Karabagh-hästen är ännu i denna dag ett särdeles vackert djur och har afgjordt företrädet framför den turkomaniska; dock står han i styrka och uthållighet efter fullblodsaraben, hvilken han likväl närmar sig i liflighet. Orsaken härtill får till en del sökas hos klimatet, men mest hos tartarernas okunnighet i hästskötseln. Vid hästens kroasering och dressyr följa de intet system och egna ej tillräcklig uppmärksamhet åt djurens helsa och välbefinnande. Den förmögne ädlingen låter visserligen några af sina hästar om vintern stå i stall, men den öfriga hjorden vistas hela året om ute i fria luften, om sommaren uppe bland bergen, om vintern på låglandet, och få djuren då lifnära sig så godt de kunna.

Om hvad vi kalla sällskapslif har man i Schuscha intet begrepp. De der varande ryssarne umgås endast med sina landsmän och lefva fullkomligt afsöndrade från de öfriga nationaliteterna. De hvarken kunna eller vilja inleda någon bekantskap med dem och betraktas förmodligen äfven ej af dessa med särdeles blida ögon. Största antalet der boende ryssar äro tjenstemän, *tschinovnik*'er, hvilka tycka sig sjelfva vara mäkta förnäma och äfven försmå att umgås med armenierna, hvilka dock, liksom de, äro "kristna". Lättare skulle likväl ryssarne kunna sällskapa med dem än med de muhamedanska tartarerna.

Vi hafva förut nämnt att de tartariska qvinnornas ställning är beklaganSvärd, då de ej erhålla någon undervisning och af männen behandlas såsom ett slags underordnade väsenden. Undantag gifvas visserligen, då en eller annan hustru genom ett öfverlägset naturligt förstånd tager husets ekonomi om hand och lyckas göra sin röst hörd inom familjen, men i allmänhet är tartariskan endast ett lastdjur och måste arbeta från tidigt på morgonen till sent på qvällen. Vare sig hon är mild och förnöjsam eller ränkfull och sqvalleraktig, så behandlas hon alltid på samma sätt. Hos de kristna armenierna är hennes ställning föga bättre. Vereschtschagin fann äfven i Schuscha att tartarerna äro mycket aktningsvärdare, långt mindre demoraliserade, mera ärliga och öppenhjertliga, mera ädelsinnade och modiga än armenierna.

Den tartariske bonden synes vara en långt bättre menniska än ädlingen. *Beke*'rna hafva förlorat mycket af sin forntartariska resliġhet och hängt på sig en mängd af den europeiska civilisationens illa utvalda lappar. Sedan bonden ej längre är beroende af dem, hafva många förhållanden blifvit i hög grad omgestaltade, men likväl finnes ännu mycket qvar af det fordna patriarkaliska tillståndet. Tartaren är den argaste konservatist man kan tänka sig och fasthåller med förtviflad hårdnackenhet vid gamla seder och bruk; förmås han någon gång att gå in på en förändring, så betraktar han likväl densamma med misstroende, och ehuru den ögonskenligen gör honom nytta, knotar och beklagar han sig likväl deröfver. Så ådagalägger han ännu en tillgifven underdånighet för khanerna, som en gång voro landets beherrskare, och visar stor vördnad för ädlingarne, ehuru han sedan långt tillbaka är oberoende af dem. Han glömmer att de behandlat honom illa, förtryckt, i grund utsugit och plundrat honom; med ett slags trånande vemod tänker han tillbaka på den gamla goda tiden, som nu är försvunnen.

En berättelse, möjligtvis icke uppdiktad af armenisk illvilja, vittnar om denna den tartariske bondens stämning. En tartarisk bonde kommer hem; han är vid sitt allrabästa lynne och kan för idel glädje ej få fram ett enda ord. Hans hustru vill veta hvad som händt honom, och genom tecken låter han henne förstå att han ej kan tala af förtjusning, utan först måste hemta sig litet. Slutligen får han mål i munnen och berättar att han sett khanen sjelf, lifslefvande, honom och ingen annan — och ej nog dermed, khanen har sett och äfven talat till honom, bonden!

— Är det möjligt? utropar nu å sin sida den öfverlyckliga hustrun. Hvar har du sett khanen, hur gick det till? Tala, säg mig allt, hur gick det till?

— O, hell khanen! Våra barn och barnabarn skola tala om honom. Hvem i landet har i mannaminne en sådan ära vederfarits? Se, khanen kom ridande med sitt följe af beke'r. Jag stod vid vägen och helsade på honom. Då han fick se mig, sade han...

— Hvad sade han?

— Hvad han sade? *Du hund!* sade han. *Hvad har du på vägen att göra, packa dig bort!*

Bland armenierna i Schuscha finnas många välmående köpmän, hvilka drifva stora affärer på Persien och Ryssland. De handla med en mängd dyrbara varor, i synnerhet vackra tyger, och genom deras händer går exporten af landets produkter. Tartarerna sysselsätta sig helst med boskapsskötsel och ega stora fårahjordar. En del af ullen spinnes i landet, det öfriga utföres otvättadt. Bomullsodlingen är obetydlig. Äfven åt sidentillverkningen, som skulle kunna vara särdeles lönande, egnas ingen synnerlig uppmärksamhet. Förfaringssättet vid kokongernas tvättning och afhärfling är felaktigt och sjelfva sidenets väfning dålig. Det lätta arbetet har blifvit liksom ett monopol för männen, hvilka kasta alla de besvärliga göromålen på hustrurna och döttrarne.

Sidenväfnaderna äro fasta men grofva, exporteras ej samt äro för det mesta af en lysande röd färg. Mattorna, hvilka äfvenledes äro grofva, utmärka sig likväl genom glänsande färger, äro ganska starka och vackra, men ock förfärdigade efter från perserna lånade mönster. I handeln utgifvas de icke sällan för persiskt fabrikat. De flesta väfvas utomhus, i fria luften, och med deras tillverkning äro familjens alla qvinliga medlemmar sysselsatta.

Det är endast bland de i denna nejd boende tyskarne man finner flit och ordning råda t. ex. i kolonien Olendorf vid Elisabetpol, och ingen tartarisk eller armenisk by kan i något hänseende mäta sig med densamma. Vereschtschagin beskrifver den i närheten af Schuscha belägna byn Kan Kandi, dit han gjorde en utflykt. En garnison ryska trupper är förlagd der, och för öfrigt har den ej något af intresse att uppvisa. Då vår resande af ett häftigt oväder

Digitized by Google

nödgades söka skydd i byn Tenisch Kend, anfölls han af några koppel arga hundar. De nappade efter hästens ben, ville bita honom i nosen samt anföllo äfven ryttaren. De stora hundarne voro så ursinniga, att det var endast med största svårighet man kunde freda sig för dem, tills slutligen byfolket kom tillstädes och lugnade dem.

Tenisch Kend är högt beläget och endast några mil aflägset från Schuscha. Dess invånare utgöras till största delen af armenier, hvilka i denna trakt utvalt sådana platser till uppförande af sina byar, att jordmånen och väderleken gynna hveteodlingen, men dessa ställen ligga likväl så högt, att man under de heta sommarmånaderna ej behöfver begifva sig upp bland bergen. Husen äro här byggda af sten och se ej så eländiga ut som tartarernas vid foten af bergen. Men af trefnad och prydlighet finnes i dem intet spår, och endast några förmögnas bostäder äro

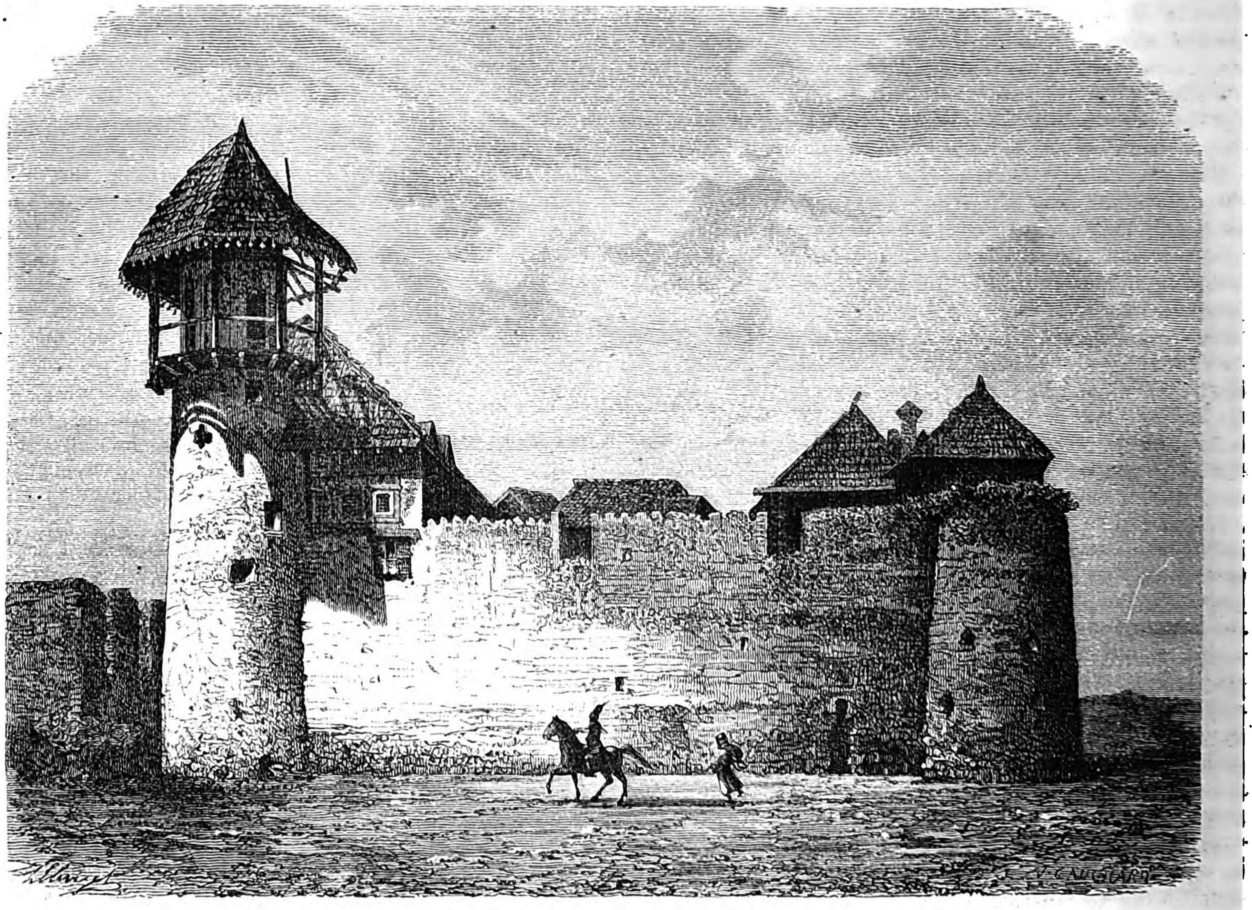

Befästadt boningshus i Schuscha.

så rymliga, att deras invånare kunna lefva i rum, skilda från bufflarnes, kornas och de öfriga husdjurens.

En europé kan ej fördraga den i dessa bondstugor befintliga röken, och att tillbringa en natt i dem är en verklig tortyr, då de hvimla af ohyra. Vereschtschagin ansåg att han hade inrättat sig på bästa möjliga sätt, då han lät under ett fönster åt sig tillreda ett läger af gräs och doftande örter. Men knappt hade han lagt sig förrän ett högst ovälkommet besök störde honom. Bufflarne infunno sig för att få ett godt mål och rullade den sofvande än hit än dit, så att han måste taga sin tillflykt till en bänk. Följande morgon kunde han ej upptäcka ett enda grässtrå på golfvet. Det oaktadt vidhöll han envist sitt en gång fattade beslut att aldrig sofva i en transkaukasisk bondstuga; han gjorde äfven klokt i att endast i högsta nödfall träda öfver tröskeln till en sådan och trots alla vänliga inbjudningar satte han sig aldrig på en matta. Dessa hyddor hvimla af hoppande och krälande ohyra, och man kan omöjligen fatta hur menniskorna, som å sin sida bära på sig ett helt menageri af insekter, kunna stå ut med dessa qval.

Det inre af en kristen armeniers hydda skiljer sig obetydligt från en tartarisk *nora*'s; den saknar fönster, har upptill en öppning och i midten ett slags eldstad, hvarifrån den besvärande röken sprider sig öfverallt i rummet. Husgerådssaker och kökskärl ligga eller hänga utan ordning, men intet hus saknar sin väfstol, ty äfven i byarne sysselsätter man sig med matt-tillverkning. Dessa menniskor nöja sig med en torftig kost; deras måltider, vid hvilka kött endast sällan förekommer, bestå af bröd, ost och grönsaker. Af sädesslag odlas korn, hafre och hvete; det sistnämnda ger vanligtvis goda skördar, och en femtondel deraf ingår såsom skatt till staten. Besynnerligt är att man i många trakter ej slår säden, utan låter den stå qvar för att sedermera uppbrännas; man afskär endast axen och för dem i säckar hem. Lin trifves här väl men odlas föga, och man begagnar sig endast af fröen för att deraf bereda olja, som sedan afyttras; tågorna bryr man sig ej om, då man är för lat att bearbeta dem.

Tartarbyn Karabek gör ett angenämare intryck än de öfriga. Anmärkningsvärdt är det att menniskor, som bo i trakter hvilka hafva godt om skog, bygga sina hus af en blandning af kalk, hopstampad jord och sten. Hittills har det varit endast en enda tartar i den 150 hushåll räknande byn Kussapet som nedlåtit sig till att uppföra en trä-*isba*.

I Olendorf råder en snygghet som kan sägas vara

mönstergill. Gatorna äro raka, breda och väl stenlagda; i de transkaukasiska trakterna öfverraskas man angenämt af att finna att gatorna äfven der hållas snygga. Husen äro små men vackra, beqvämt inredda och utvändigt strukna med ljusa färger. Då Vereschtschagin anlände dit, var man sysselsatt med skördearbetet, hvarunder rådde stor fröjd och gamman. Unga flickor med halmhattar på hufvudet svängde lustigt slagorna på fältet och urtröskade hvetet; de skalkades godmodigt med främlingen och gjorde honom många oskyldiga spratt. Byns trädgårdar fann han i bästa skick, vinrankan flitigt odlad och ypperliga fruktträd i tusental. Äfven i denna aflägsna trakt bevisa tyskarne att de äro ett kulturfolk. Olendorfs-vinet är förträffligt och armenierna sälja det såsom äkta kachetiner; tyskarne bränna bränvin af mulbär. Kyrkorna äro uppförda i götisk stil.

Olendorfs invånare härstamma från Würtemberg. Då general Yermoloff var ståthållare i Kaukasus, föllo några würtembergare, hvilka hemfallit under religionsgrubblerier, på den idén att vallfärdas till Jerusalem. Generalen förbarmade sig öfver de förvillade och sade till dem: "Låten mig gifva er ett godt råd. Ännu befinnen I er i ett vänskapligt land, men fortsätten I er färd, så måsten I passera genom det turkiska området, och der skola kurderna och annat röfvarpack stena eller skära halsen af er. Viljen I ej återvända till ert hem, så gören I bäst om I stannen här. Jag skall gifva er jord, I skolen slippa betala någon skatt och erhålla tillståndsbref af mig att fritt utöfva er religion." Det goda rådet behjertades; schwabarne afstodo från sin Jerusalemsfärd, grundlade här en koloni och ha det nu så bra de kunna önska. Hade de ej blifvit förmådda att afstå från sin tillämnade pilgrimsfärd, skulle de alla hafva omkommit.

Sedermera infunno sig i Olendorf flere landsmän till dem. De välja sjelfva sin föreståndare och sköta sina kommunalangelägenheter såsom de för godt finna, hafva i Tiflis inflytelserika förespråkare samt äro gerna sedda och högaktade.

Ryska regeringen representeras här af en öfverste M., hvilken Vereschtschagin skildrar såsom en rättvis, skicklig och oegennyttig man, hvarjemte han äfven förstår att taga tartarerna på rätta sättet. Såsom ett exempel härpå må anföras följande:

En tartar infinner sig hos öfversten och beklagar sig öfver att den föregående natten en tjuf gjort inbrott i hans hus, stulit flere saker och förolämpat hans hustru.

— Du ljuger! utbrister öfversten.

— Nej, aga, jag talar sanning.

— Men jag säger att du ljuger!

— Officer — rena sanningen; det är säkert!

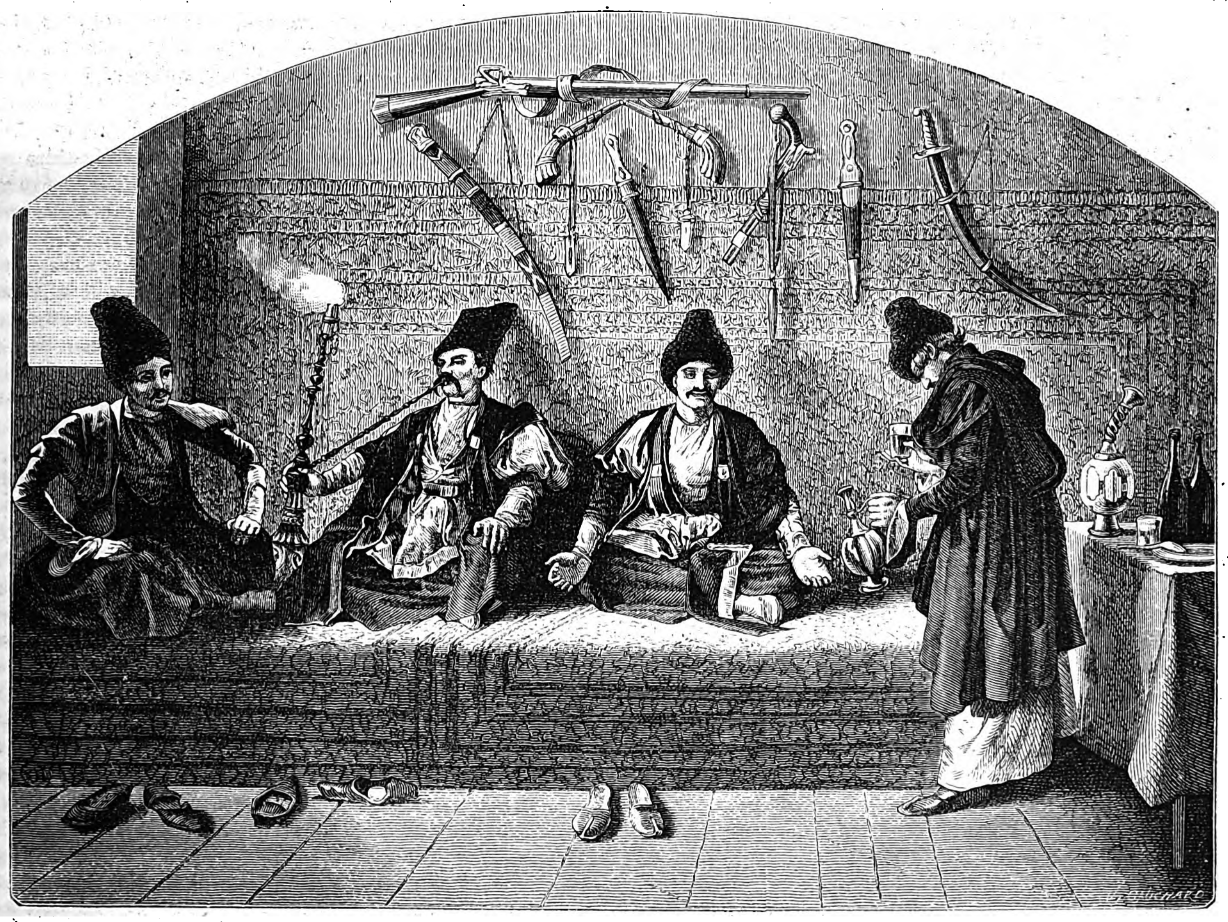

I ett tartariskt kafé.

— Nej, du är en fräck lögnare; man har ej stulit någonting från dig och ej heller förolämpat din hustru.

Nu sammankallas byns invånare, en noggrann undersökning anställes, hvaraf framgår att öfversten haft rätt.

Då öfverste M. öfvertog styrelsen af området Elisabetpol, förekommo ofta stölder och annat ofog. Nu deremot är allt lugnt, och man hör ej mer talas om mord, röfverier och stölder. En tjuf, som stulit en oxe eller ett får, dömes att betala det stulna med femdubbla beloppet. Pistol, bössa och sabel får hvar och en bära på sig, men dolken är förbjuden, emedan den alltid bars i gördeln och vid minsta träta flög ur skidan. Tartarerna medgifva också villigt att mycken blodsutgjutelse förhindrats genom detta förbud. Den som upptäcker en dolk i en annans gördel har rättighet att tillegna sig densamma såsom sin egendom.

Digitized by Google

— Blott en enda man i distriktet får bära dolk, och denne är antropofagen. Så sade öfversten och berättade följande:

— Denne man återvände i sällskap med en kamrat hit från det aflägsna Amurlandet. Då de ej hade något mer öfrigt att äta och voro nästan halfvilda af hunger, skar han halsen af sin följeslagare och sönderdelade köttet. Efter hvad han sjelf påstår, är han en rättskaffens man och skulle ej för allt verldens guld kunna förmås att stjäla en höna eller get, om en bonde gifvit honom nattqvarter. Gästvänskapens bud äro heliga. Hans kamrat var för öfrigt en förträfflig menniska, och han trodde ej att man skulle besvära sig med att anställa några spaningar efter honom.

Öfversten upprepade derpå de skäl som förmått honom att ej draga denne man inför rätta.

— Jag hade låtit utfärda amnesti för alla de stråtröfvare som återvände till sitt hem och öfvergåfvo sitt fordna lefnadssätt. Alla efterkommo uppmaningen med undantag af en som hade mer än ett halft dussin mord på sitt samvete; han fortsatte sin förbrytarebana. Det var förenadt med de största svårigheter att få honom i rättvisans händer; han kände till alla smygvrår och gömslen. Då utskickade jag min man från Amur och befalde honom att gripa röfvaren död eller lefvande. Han tog saken praktiskt, gaf sig ut för att vara röfvare och återvände med brottslingens hufvud. Nu befarar han att den dödades slägtingar skola utkräfva hämd, och derför har han fått min tillåtelse att bära dolk.

Det för länge sedan till en rysk provins förvandlade khanatet Karabaghs historia kan uppvisa några episoder med äkta orientalisk prägel. Landets beherrskare var den armeniska ätten Abamelekerna, hvilken betalade skatt till schahen af Persien, och i medlet af förra århundradet regerade samtidigt tre bröder af denna ätt. Då den äldste af dem dog, reste sig tartarerna med Pana Khan Jaspatscha i spetsen, som det lyckades att fördrifva de armeniska furstarne. Så öfvergick högsta makten från de kristna till muhamedanerna. Pana Khan förstod att fortfarande bevara landets oberoende gentemot Persien; han uppbyggde Schuscha (3,870 fot öfver hafvet) och gjorde det till sitt residens.

Hans efterträdare var Ibrahim Khan. År 1794 försökte den persiske schahen Aga Mohammed Khan att underkufva Karabagh, men blef slagen utanför Schuscha, ödelade Tiflis, intog staden 1796, men dödades straxt derefter, så att Ibrahim åter kunde intåga i sin hufvudstad. Han ansåg sig likväl icke vara nog stark att försvara sig mot perserna, hvarför han hos furst Tzitzianov anhöll att en rysk besättning skulle förläggas i Schuscha. Denna hans begäran uppfyldes, men straxt derefter inlät han sig i underhandlingar med perserna, och ett sändebud från den persiske schahen erbjöd honom en persisk prinsessas hand för en af hans sonsöner. Den unge mannens fader hade blifvit dödad af schahens trupper. Denne sonson, Djafar Kuli Khan, var ännu en gosse, men afvisade likväl på det bestämdaste det föreslagna giftermålet. Under det han ådagalade en liflig förkärlek för Ryssland, hemföll den ålderstigne Ibrahim allt mer under det persiska inflytandet.

Oenigheten mellan farfadern och sonsonen utvecklade sig på följande sätt. Djafar Kuli Khan satte sig hemligen i förbindelse med den ryske kommendanten Lissanevitsch och meddelade honom allt hvad som tilldrog sig. Ryssen höll krigsråd i prinsens närvaro, hvarunder man kom öfverens om att tillfångataga den gamle Ibrahim och föra honom till Ryssland. Djafar önskade likväl först söka i godo omstämma farfaderns tänkesätt och, i händelse detta ej lyckades, sjelf bära hand på den gamle mannen och utlemna honom. Åtföljd af kommendanten och en afdelning soldater, begaf han sig till Ibrahims landtställe och bad under knäfall den gamle att bryta med Persien, hvarifrån hans familj ej kunde vänta annat än ondt, men Ibrahim ville ej lyssna till hans ord. Då lät Djafar soldaterna gripa och föra honom till Ryssland.

Då Djafar Kuli Khan visat sig så tillgifven ryssarne, kunde han visserligen göra anspråk på regeringen, men han var företagsam, listig, ung och ärelysten, och af den orsaken gick ryska regeringen förbi honom och utnämnde år 1806 Ibrahims andre son Meschti Kuli Khan till furste. Djafar, då femton år gammal, samlade nu omkring sig dem som voro honom tillgifna, stormade med sabeln i hand ut ur Schuscha och flydde till Persien. Då man der ej mottog och understödde honom så som han önskat, återvände han på ryssarnes inbjudning till Schuscha och återfick sina egendomar.

Meschti var en oduglig och tyrannisk regent, mot hvilken folket uppreste sig. Äfven han flydde till Persien, uppretade schahen mot Ryssland och förmådde honom att utan föregående krigsförklaring med 40,000 man infalla i Karabagh. Men den ryska garnisonen i Schuscha försvarade sig så tappert, att perserna, efter att hafva belägrat staden i tre månader, måste aftåga med oförrättadt ärende. Djafar Kuli Khan fördes vid krigets utbrott till Simbirsk och derefter till S:t Petersburg, der han vistades i fyra år, hvarunder kejsaren behandlade honom uppmärksamt och gaf honom ett underhåll. Sedermera återvände han till Schuscha, och der var det Vereschtschagin såg honom.

En sommarresa i Norge

af

Arthur Feddersen.

(Forts. fr. sid. 105.)

III.

Två städer.

I det föregående har jag sökt meddela läsaren hvad jag sett på min korta vandring genom Norge samt att framhålla det som mest anslagit mig och fäst sig i mitt minne. Men för att dessa intryck skola kunna anses tomligen utförligt beskrifna, erfordras ännu en sak, nämligen en kort framställning af lifvet i städerna, en så troget som möjligt gjord skildring af den rastlösa och energiska sträfvan som jag funnit öfverallt i Norge.

Genom den ödsliga och allvarliga skärgården styrde ångbåten kurs på Bergen, och ju närmare vi kommo denna stad, desto mera leende blefvo stränderna eller lyste gröna ängar fram mellan de gråa bergmassorna. Under färden

Digitized by Google

hade ångbåten litet emellanåt måst stanna en stund, ty det var torgdag, och då föras in till Bergen en stor mängd produkter. Till staden roddes utmed klipporna långa rader af fiskarbåtar, hvilka voro öfverfylda med fisk, och i aktern på dem reste sig en hel skog af friska björkruskor. Ofta sågo vi fiskrarne i förbifarten taga fast i och afbryta dylika ruskor för att på deras böjliga grenar uppträda den fisk de hoppades få sälja i staden.

Slutligen visade sig Bergen framför oss, liggande vid foten af de sju fjäll som omkransa det, och snart upptäckte vi Sandvigen med dess magasiner, Valdemarstornet, Sverreborgen och Fredriksberg o. s. v. Den stora mängd af skepp som uppfylde hamnen och den massa båtar som ilade fram och tillbaka, allt detta bildade en tafla, hvars rörliga lif ännu mer föll åskådaren i ögonen genom de omgifvande fjällens mörka ram. Efter att hafva stigit i land, begåfvo vi oss till den privata bostad man välvilligt bestält åt oss, ty i hotellväg lemnar Bergen åtskilligt öfrigt att önska, då der finnas endast två små hoteller, hvarför resande måste skaffa sig rum i enskilda hus. Det blef äfven vår lott, och fingo vi dertill betala ganska vackert. Jag vet ej om det i Bergen är vanligt att man får betala allting dyrt, men jag har all anledning förmoda att så är förhållandet, ty allt hvad jag behöfde kostade mycket.

Hvem skulle hafva kunnat tro att Bergen är en så vacker och herrligt belägen stad som det är, och hvem skulle kunnat föreställa sig att under tio dagar intet regn föll der; och likväl var jag nog lycklig att få upplefva detta, ty den smula ruskväder som inträffade en eller annan afton eller natt betyder ju ingenting i en stad som är känd för att det regnar der sex dagar å rad under veckan och att der icke är torrt den sjunde. Så mycket är emellertid säkert, att under hela den tid jag vistades i denna stad hade vi ej något regn utan det vackraste väder man kan önska sig. Läsaren täcktes ursäkta att jag så länge uppehållit mig vid väderleken, men hvar och en som varit i Bergen vet att densamma är hufvudtemat för samtalet. Bergenserna veta också att sätta värde på det vackra väder dem förunnas och promenera då från morgonen till aftonen. När skulle man också eljest få visa sin nya toalett? Och erkännas måste att damerna i Bergen kläda sig med mycken smak samt i modeväg följa med sin tid. Men promenader äro också de enda offentliga förströelser man har i Bergen; med undantag af en liten teater, saknar denna stad förlustelseställen för allmänheten, och med allt hvad som kan hänföras till kafeer o. s. v. är det klent beställdt. Jag har förut antydt hur illa der är sörjdt för resandes beqvämlighet hvad rum beträffar, och ännu värre råkar man ut, om man vill äta eller dricka. Bor man ej på hotell, är det nästan omöjligt att få någon mat, såvida man ej kan rätta sig efter den knappt tillmätta tid under hvilken serveringen pågår å Börskällaren. Kafeer finnas visserligen i Bergen, men går man in på ett sådant och begär t. ex. en kopp kaffe, så får man vänta en halftimme; önskar man ett glas vin, konjak o. dyl., är det omöjligt att erhålla det, ty all spritförsäljning är privilegierad i hela Norge och högt beskattad, så att spirituösa drycker finnas på endast få ställen. Ingen slags restauration synes kunna bära sig i Bergen, och orsaken härtill ligger efter all anledning deruti att det ej anses passande att visa sig i dylika lokaler. Skulle en bergensare blifva sedd på ett schweizeri, så ansåge man honom föra ett oordentligt lefverne. Ungherrarne hålla sig derför vackert hemma och sörja för att de äro eleganta; och månnda ligger häri orsaken till att i staden finnes en särdeles smakfull och elegant friseringslokal, *Salon de Bergen*, som, enligt hvad kännare påstå, ej har sin like i sjelfva Paris och London. Friseringen verkställes också hufvudsakligen med maskin, och mer kan ju icke billigtvis begäras.

Såsom man vet, är Bergen en mycket gammal stad med stora historiska minnen, och hela dess yttre säger oss det, ehuru detta ej är så särdeles antikt, med undantag likväl af ett enda qvarter, Tyska bryggan, och hvad som ligger detta närmast. Stadens kyrkor hafva så tillvida ett modernt utseende, att de efter de talrika eldsvådor hvilka litet emellanåt rasat i Bergen blifvit ombyggda i den bekanta perukstil som under förra århundradet och i början af innevarande hade en vidsträckt utbredning. Det ser likväl nu ut som om man i detta hänseende börjat beträda en förnuftigare väg och vill taga vara på hvad som ännu finnes qvar af forntida byggnadskonst. Sålunda har man befriat det vid slutet af Tyska bryggan befintliga vackra Valkendorfstornet från dess vanprydande tegeltak och restaurerat det. Deremot qvarstår det herrliga Kongehal som ett spanmålsmagasin, hvilket vanställes af ett fult och bristfälligt tak. Jag var icke så lycklig att få se denna historiskt märkvärdiga byggnads inre och undgick således att behöfva bli alltför förtörnad på de goda bergensarne, hvilka i många afseenden äro ett präktigt folk. De äro lifliga och energiska, dugliga sjömän samt bland alla norrmän de som mest hafva sinne för konst och vetenskap. De skola dessutom hafva stora skådespelareanlag, hvarför egenskapen att vara från Bergen ofta är detsamma som att vara en god aktör, liksom de ifrigt omfatta hvarje tillfälle som kan gifva dem anledning att gå i spetsen för sina landsmän. Under min vistelse i Kristiania firades en studentfest på Klingenberg — ett förlustelseställe i samma stil som Tivoli i Kjöbenhavn, men hvilket likväl icke kan på långt när mäta sig med detta senare — och alla de dervid uppträdande talarne voro bergensare. I Bergen finnes ett särdeles väl utrustadt Athenæum, der man har tillgång till alla slags tidningar och tidskrifter. För att visa hvilken hög andlig ståndpunkt bergensarne intaga, må det anföras att de, ehuru ej varande flere än 27,000 menniskor, kunnat bringa till stånd en institution, så omfattande och af så stor vetenskaplig betydenhet som stadens museum. Dettas tillkomst skulle visserligen kunna anses såsom en frukt af enskilda framstående mäns ansträngningar och utan att några sympatier derför funnits bland massan af stadens invånare, men häremot talar alltför högt det faktum att museet årligen besökes af 30,000 personer, eller, med andra ord, att hvarje bergensare besöker detsamma åtminstone en gång om året. Låtom oss företaga en vandring genom Bergen, i det vi lemna den stora och vackra museibyggnaden vid Nygaardsveien och skynda förbi Arbetareföreningens stora hus vid slutet af Olof Kyrres gata.

Under det vi på vår vandring till hamnen passera det stora aflånga torget, upptäcka vi snart till höger Börsen, som är ett ganska vackert hus, snedt emot den befinner sig Fisktorget, der stadens invånare uppköpa sitt behof af fisk. Detta sker hvarje onsdags- och lördagsförmiddag, och här råder då ett rörligt lif; man kan ej annat än beundra flickornas och gummornas talförhet, liksom fiskrarnes lugna och värdiga sätt. Sällan går någon dag förbi, då man ej här får bevittna ett eller annat roligt *intermezzo*, när fiskrarnes tålamod sättes på för hårdt prof af flickornas skämt. Ett stort nöje är det dessutom att se den mängd olika och vackra fisksorter som här erbjudas. Från Fisktorget är det ej långt till Tyska bryggan, hvarifrån hanseaterna beherrskade hela Nordens handel, tills deras öfvermod och sjelfrådighet blef deras undergång. De gamla bomärkena och namnen finnas till en del ännu qvar. Husen der, hvilka inrymma kontor och magasiner, ligga alla så, att gaflarne äro vända mot bryggan. De äro byggda af trä samt hafva skonats af de härjande vådeldarne. Jag vill ej påstå att denna brygga är den behagligaste promenadplats man kan få, i synnerhet om man icke tycker om lukten af torkad och saltad fisk, tran o. s. v., och det är bäst att ha ögonen

Digitized by Google

med sig, ty här komma ett par trantunnor rullande, der slungas en knippa fisk öfver våra hjessor, medan de afhuggna hufvudena af den insaltade fisken dansa omkring våra öron. Men när aftonen inbryter och det blir lugnt på bryggan, när de trånga och mörka gränderna mellan magasinerna blifva ännu mörkare och ruskigare, då kan det äfven hafva sitt behag att göra några slag här och i minnet återkalla åtskilliga episoder från den tid, då tyskarne gåfvo fria tyglar åt sitt öfvermod, hvilket gick så långt att de till och med stängde stadens portar för Kristian II. Vid bryggans ena ända reser sig Valkendorfstornet, och bakom detta ser man qvarlefvorna efter Sverres borg, bestående af några starka granitmurar, öfvervuxna med en frodig vegetation. Vända vi nu tillbaka öfver bryggan och ännu en gång passera Fisktorget, kunna vi, innan vi begifva oss in på den långa och lifliga Strandgatan, stanna ett ögonblick vid en djup källare, belägen midtemot Börsen, ty här bodde en gång den stolta holländskan Sigbrit och hennes vackra dotter, då Kristian II gjorde deras bekantskap. Strandgatan är mycket lång och smal, men på ingen annan af Bergens gator ser man ett så rörligt lif som på denna. På några ställen afbrytes den af större öppna platser, hvilka sträcka sig ned till hamnen och upp efter bergssidan; dessa äro de s. k. allmänningarne, hvilka tillkommit för att, om eldsvåda uppstår, hindra elden att sprida sig öfver någon större sträcka, ty i senare tider har staden hemsökts af stora eldsvådor, sist 1855. Der dessa allmänningar sluta vid hamnen uppehålla sig en mängd roddare, hvilka erbjuda sin tjenst, om man önskar i en båt fara omkring i hamnen, eller *farè ud paa Vaagen*, och detta är en färd som verkligen lönar mödan, ty ett lifligare skådespel torde svårligen någon annan sjöstad af Bergens storlek kunna uppvisa. Alla nationers fartyg äro här representerade, från den

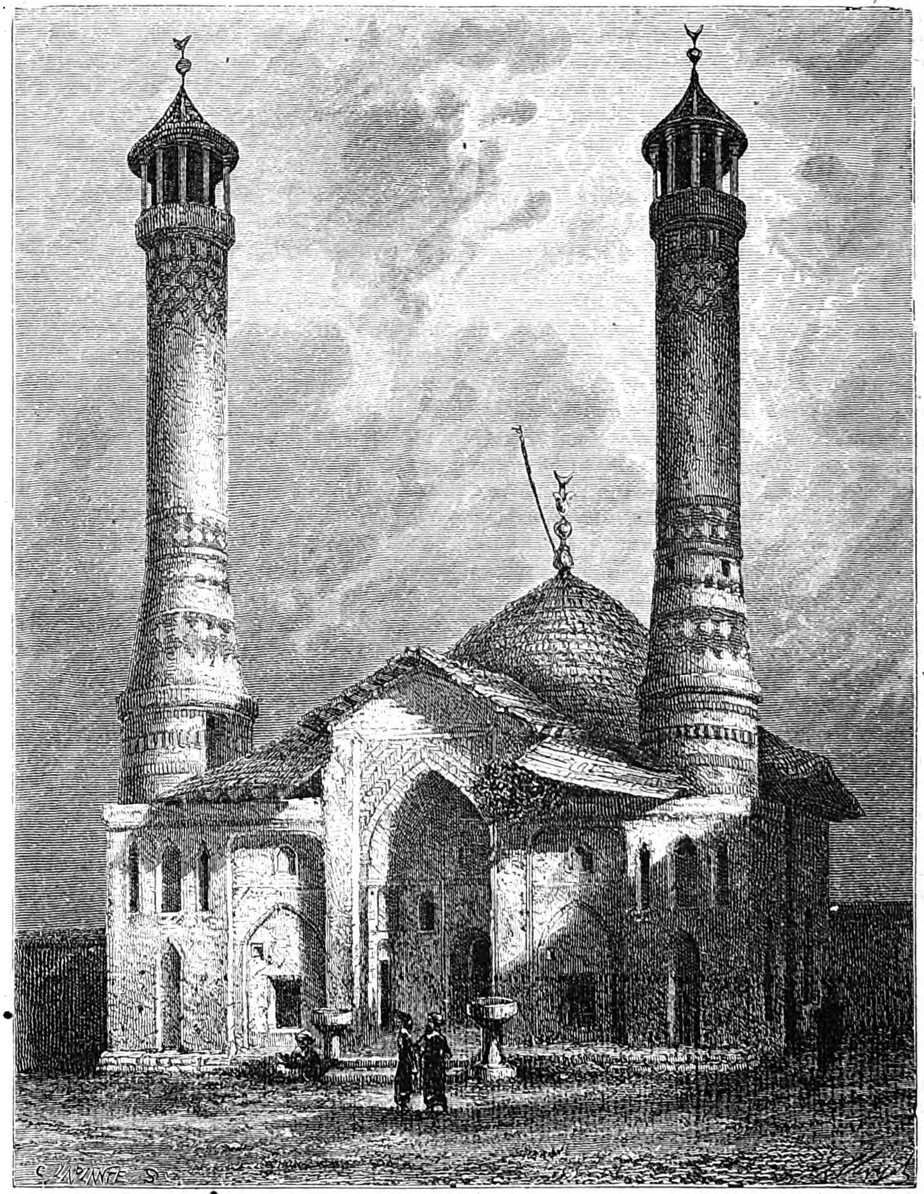

Moské i Schuscha (se sid. 122).

klumpige holländaren till den elegant byggde amerikanaren, från den gammaldags pittoreska Norlandsbåten med sin höga akterstäf till det efter de nyaste principerna byggda ångfartyget. Äfven "Vaagen" är ett historiskt ställe, ty här stod 1665 det sjöslag, då en engelsk eskader ville bemäktiga sig en holländsk kofferdiflotta, som tagit sin tillflykt in i Bergens hamn, men i synnerhet genom kommendantens i Bergen mod och rådighet måste engelsmännen med stor förlust afsegla. En af allmänningarne kallas Holbergsallmänningen, förmodligen derför att Holberg föddes i dess närhet; nu ligger der en stor enstaka murbyggnad, hvari finnas krogar, i hvilka det efter arbetets slut om aftnarne går lustigt till. Sålunda ser man här gatsångare och spelmän, ett hvimmel af menniskor och hör en babylonisk förbistring af alla språk, ända från lappskan till spanskan och italienskan. Våga vi oss uppför en af allmänningarnes branta sidor, der stenläggningens midt utgöres af en formlig trappa, åstadkommen derigenom att stenarne ej äro lagda i samma plan, så komma vi snart upp till en stor öppen plats, "Engen", fordom Jonsvold, der, bland andra, Sverre kämpade manhaftigt i spetsen för birkebeinarne; nu är den borgarmilisens exercisplats och det ställe der Bergens invånare fira sina folkfester. Här var det äfven den om norska litteraturen så högt förtjente Björnstjerne Björnson första gången uppträdde såsom folktalare.

Efter att hafva företagit denna vandring genom staden, är det vår skyldighet att kasta en blick upp till de sju fjäll som omgifva den och hvilkas mörka granitmassor visa sig öfverallt hvart man kastar ögat. Närmast och mest i ögonen fallande är Flöifjeldet, hvarpå upprests en stor flaggstång af jern och dit hvarje främling bör begifva sig för att njuta af den herrliga utsigten. Vägen slingrar sig nästan under hela vandringen upp mellan friska gräsmattor,

Digitized by Google

ty med stora ansträngningar har man uppodlat fjällets sidor. Från stadens gator ser man icke det bakom Flöifjeldet belägna fjället Blaamanden, men deremot upptäcker man lätt Sandvigsfjeldet, Ulrikken, Lövstalaken, Damgaardsfjeldet och Lyderhorn, hvilket sistnämnda på sin spets bär ett gammalt vakttorn. Ett sådant vakttorn skall äfven finnas på Ulrikken, som har en höjd af 2,070 fot; mot denna mörka, dystra och tunga koloss törna de skyar som komma seglande in mot staden för sydvestvind, och följden af denna sammanstötning är allt det regn och alla de "regnhattar" hvarmed staden i så rikt mått blifvit välsignad. Med ordet "regnhatt" förstår man nämligen i Bergen ett paraply, och ett sådant är för hvarje bergensare en oumbärlig artikel, hvarför det också utgör en stående konfirmationsgåfva. Det må anmärkas att en parasoll på rent Bergensspråk heter "*Regnhatten sin Unge*".

I Bergen finnas flera ganska vackra promenader, bland hvilka i synnerhet förtjenar omnämnas vägen från Nygaardsveien utmed Lundegaardsvandet och vidare förbi de stora sjukhusen för spetälska. En intressant vandring erbjudes äfven, om man vill besöka den melankoliska insjön Svartediget, som ligger bakom Flöifjeldet och hvarifrån Bergen hemtar sitt dricksvatten.

Den s. k. *Stævne*, mötestiden för Norlandsfararne, hvilka föra torkad och saltad fisk samt andra fiskprodukter till Bergen, hade just begynnt, då jag befann mig i denna stad, och jag kunde ej annat än förvånas öfver den stora mängd fiskvaror som dagligen ankommo. Der sågos hela staplar af torkad fisk, och tusentals tunnor saltad lågo upptrafvade öfverallt, men det oaktadt ankommo nya skaror af båtar, under det de förut anlända återvände, rikt lastade med säd, bränvin, hampa salt o. s. v.

Från det herrliga Ringerike och Krogkleven färdades jag nedåt Drammen genom den fruktbara och vackra dal der Drammen-elfven löper fram, och hvad som ej minst förvånade mig var att jag här, i slutet af Augusti, fann allt så vårfriskt och ljusgrönt, ehuru man här och der var i full fart med att skära rågen. Säden torkas derefter i stora lador med öppna sidor, hvilka tillslutas med flyttbara väggar. Det måtte hafva regnat mycket i denna nejd, ty vägarne voro förfärligt mörjiga, och det var derför endast långsamt vi närmade oss det vänligt vinkande Drammen med sina smäckra kyrktorn, sina många skepp, fabriksskorstenar och timmerupplag utefter elfven. Slutligen kommo vi fram till stadens torg och togo in på Kjöstruds hotell, hvilket är ganska trefligt och beqvämt inredt. Såsom man vet, ligger Drammen på båda sidor om Drammen-elfven, hvilken här är mycket bred, och dessa stadsdelar äro förenade genom en 480 alnar lång bro. På alla sidor omgifves staden af nakna fjäll, hvilka, i motsats till lifvet och frodigheten vid deras fot, se mycket ödsliga ut, och samma utseende bibehålla de ända ut till fjorden.

Den på elfvens norra sida belägna delen af Drammen, Bragernæs, är den egentliga delen af staden; här finnas de ståtligaste byggnaderna, liksom den äfven är den äldsta stadsdelen, ehuru hvad som ligger midtöfver på andra sidan af bron, Strömsö, ser lika gammalt ut. Öster om Strömsö ligger Tangen, Drammens tredje del, men alla tre delarne äro nu endast en stad, då de deremot förut voro särskilda köpstäder. Staden är längsefter elfven uppförd på en smal landremsa vid fjällens fot. I Bragernæs finnes stadens förnämsta torg med rådhuset, en oansenlig träbyggnad; denna stadsdel har en tråkig prägel, liksom der, öfverhufvud taget, spåras en aristokratisk anstrykning, bjert afstickande mot det lif och den rörelse som uppenbara sig på elfvens andra sida, hvilken bebos af sjömän och den del af stadens befolkning som står i närmare beröring med dem. Någon egentlig Skeppsbro kunde jag ej upptäcka, men deremot lågo skeppen vid elfstranden eller vid några små öar, hvilka man anordnat till upplagsplatser. Denna södra del af staden hade hos sig något amerikanskt. Der lågo omkring magasinerna uppstaplade ofantliga timmermassor, men det var först då jag den följande dagen steg ombord på en af de små ångbåtar, som gå upp och ned på elfven, för att med den fara upp till Hougsund och se det der befintliga berömda laxfiskeriet som jag fick ett riktigt begrepp om storleken af Drammens trävaru-utförsel. En sådan ångbåt är så liten, att maskinen ej får rum nere i skrofvet, utan står alldeles fri på däcket, hvilket gör att det under en varm sommardag är föga angenämt att sitta i närheten af den upphettade och rykande maskinen, hvilken sprider omkring sig en vedervärdig lukt genom den olja hvarmed den smörjes. Det omgifvande sceneriet afleder lyckligtvis vår uppmärksamhet från den förargliga maskinen, båten lägger till öfverallt hvarifrån den ropas an, några passagerare gå i land och andra stiga på och vi inse nu af hur stor betydelse ångbåtsfarten måste vara för en stad med så långsträckt läge som Drammen. Vi närma oss några väldiga gulaktiga högar och se arbetare ifrigt sysselsatta med att från några närbelägna byggnader skjuta framför sig kärror med samma gulaktiga massa hvaraf högarne bestå. Det är ett ångsågverk vi passera, och de stora gulaktiga massorna äro endast sågspån, hvilken, för att icke fiskarne skola lida deraf, ej utstjelpes i elfven, ty man har ansett att sågspånen var orsaken till att fiskmängden aftog, i det den antingen bortskrämde fiskarne eller under sin förruttnelse utvecklade för dessa djur skadliga gaser. Man har försökt använda detta sågaffall, ehuru hittills utan framgång. Men ser man ned i vattnet, befinnes detta vara till den grad uppfyldt med sågspån och stickor, att förhållandet ej gerna kan blifva värre. Framåt går det nu mellan gungande bjelkar och timmerflottor som komma utför elfven, förbi leende landtställen och in under klipporna.

Slutligen äro vi framme vid den lilla staden Hougsund, efter att hafva passerat under en träbro och förbi några större inhägnader af stora pålar, som, förenade med grofva jernkedjor, tvinga det utför elfven kommande timret att stanna och drifva till ett sådant ställe der det kan uppfångas af arbetarne och samlas i större flottar. I förstone fattar man icke rätt hvad som är meningen med dessa stora bommar, hvilka äro anbragta nästan tvärsöfver hela elfven, men när man varseblifver de stora timmermassorna ofvanför dem nalkas och arbetarne, beväpnade med långa jernskodda stänger, handskas med de tunga stammarne, inser man snart behöfligheten af denna inrättning, ty om man ej toge hand om det svåra timret, skulle detsamma blifva till stort hinder för sjöfarten.

Öfver en mycket primitiv landgång gingo vi i land och begåfvo oss in mellan Hougsunds hus eller, rättare, ruckel, som ligga på en slätt på venstra elfstranden. Jag har ingenstädes i Norge sett så eländiga trähus som i denna småstad, i hvars yttre ligger något som erinrar om det förra århundradets tryckta förhållanden. Kanhända gjorde den på husen alltför ofta förekommande skylten *Logis for Reisende* sitt till att hos mig uppväcka denna motvilja. Jag vandrade gata upp och gata ned för att betrakta denna kostliga samling af källarlika byggnader, af hvilka minst hvarannan angafs vara ett värdshus, och jag måste antaga att det i hvarje hus gick lustigt till, ty derinne väsnades och sjöngs öfverljudt. Jag gick in på det minst motbjudande af dessa ställen i afsigt att höra mig för om vägen, men alla invånarne hade ytterst brådtom och sprungo om hvarandra. Af en pustande, fet qvinna, som ej kunde röra sig så fort som de andra, fick jag slutligen veta orsaken till denna stora bråd-

Digitized by Google

ska. Hougsund är nämligen landtvärnets mötesplats när detta samlas till öfning, och det var just vid matdags jag anlände till staden. Under sådana förhållanden var det mig omöjligt att straxt få någon mat, hvarför jag styrde mina steg till det vattenfall der laxfångsten bedrifves då laxen leker. Efter att hafva passerat den långa bro som går öfver elfven, kom jag till vattenfallet, hvilket bildas af elfvens hela vattenmassa. Denna delas på några ställen i mindre strömmar genom väldiga klippblock, mot hvilka vattnet brytes våldsamt, under det det hvita skummet dansar fram öfver böljorna och upplöser sig till en fin vattenrök, som i solskenet spelar i regnbågens alla färger. Straxt nedom vattenfallet utvidgar sig elfven och dess lopp blir här lugnare. Det ligger något underbart lockande i att stå härnere och se upp mot fallet, hvars tusentals stämmor oupphörligt blanda sig med hvarandra, medan dess skum- och vattenmassor tillsammans bilda en oändlig rad af bilder. Men hvad är det som här och der visar sig på ytan af den krökta vattenströmmen, innan den nedstörtar, och hvad är det som då och då i det största virrvarret skjuter upp eller kastas i vädret. Nu dyker det upp ur skummet och visar sig vara bjelkar, stadda på resa till Drammen. Denna färd måste för dem ej vara särdeles angenäm, och hur många dylika resor hafva de likväl icke redan företagit! Derom vittna deras uppslitna och illa åtgångna ändar; några af dem hafva icke heller genomgått det sista profvet, men äro bräckta midtöfver, och de sorgliga lemningarne af dessa afbrutna stolta stammar ligga i stor mängd öfverallt på stranden mellan de nötta stenarne.

På södra sidan af fallet har man af de ofantliga timmermassorna uppfört hela tornbyggnader, som skjuta ut öfver elfven mot fallet, och på dessa byggnader och fördämningar finnes ett storartadt sågverk. En mängd karlar äro sysselsatta med att hopsamla bjelkarne ofvanför fallet och flotta in dem till sågverket, der de uppstaplas och, efter att hafva undergått en föregående behandling med yxan, i det man rätt tillyxar deras sidor och afhugger de stötta ändarne, rullas in till sågarne, hvilka förvandla dem till bräder och plankor. Det förefaller märkvärdigt, då man ser hur bjelkarne, en gång lagda under sågarne, arbeta sig fram mot sågbladet, hvilket lugnt går upp och ned, utan att man hör ljudet derifrån, som förtages af vattenfallets dån. Om vi gå förbi sågverket och begifva oss längre ut på bjelklaget, som sträcker sig ut öfver den skummande forsen, upptäcka vi några långa bjelkar, som skjuta långt ut öfver fallet och vid hvilka medelst jernkedjor äro upphängda några fyrkantiga trälårar eller korgar på sådant sätt, att deras öppning vetter utåt vattnet nedanför fallet. Det är dessa korgar som skola uppfånga laxen, när han med väldiga språng söker arbeta sig upp öfver vattenfallet, och de äro upphängda enkom på de ställen der ett sådant språng skulle kunna lyckas för fisken, om ej lårarne funnes. Den ytterst anbragta låren var så upphängd öfver fallet, att jag ej ens kunde närma mig bjelken som uppbar den, ty der jag stod verkade redan larmet så bedöfvande och svindlande på mig när jag blickade ned i det upprörda vattnet, att jag ovilkorligen grep fast i ledstången för att hålla mot, ty det föreföll mig som om jag drogs ned i det under mig fradgande djupet; jag erfor samma känsla som infinner sig då man under någon tid skådat in i lågorna från ett flammande bål: man drages dit af en oförklarlig makt och kan ej upphöra att stirra deri. Är det samma makt som drifver de räddade kreaturen åter in i den brinnande byggnaden och gifvit anledning till sagan om Necken och hafstroll, hvilka locka menniskor ner till sig i djupet? Länge satt jag och stirrade på det brusande vattnet, följande med ögat de bjelkar som rycktes bort af strömmen och med doft brak störtade ned i vattenfallets midt, än hoppande upp i luften, än dykande ned i det fradgande skummet för att slutligen efter flere misslyckade försök kastas ut i det lugna vattnet och derpå drifvas vidare. Och bäst jag stod så och stirrade, hördes ett rop från sågverket, och en karl kom springande med en lång stång i handen; det var en lax i en af lårarne, der den gjorde några misslyckade språng för att komma ut. Mannen sökte nu gripa laxen med sin jernkrok, men fick förmodligen ej fatt i den, ty den föll ånyo ut i strömmen. Han påstod, och jag tror att han hade rätt, att laxen ånyo skulle komma tillbaka, och jag såg äfven stund derefter en lax hoppa upp ett godt stycke öfver vattnet mot strömmen, men den nådde icke korgen.

Slutligen slet jag mig lös från detta ställe och vandrade åter till Hougsund, der jag mötte hela landtvärnet, hvars trummor jag hört på afstånd. Det hade kommit ut på en öppen plats och uppstälde sig der. Det var en förunderlig blandning att åse, och i synnerhet gälde detta om klädedrägterna; der funnos med all säkerhet icke två som voro lika klädda, de få militärer naturligtvis undantagna som ledde det hela. Jag vet ej hur det kom sig, men hvad jag såg af öfningarne motsvarade ej hvad jag väntat mig, och kan ett landtvärn ej inöfvas bättre än hvad här var fallet, så måste jag tillstå att det är af föga gagn. De landtvärnsmän jag sedan såg i Kristiania voro unga raska bondgossar, klädda i mörk uniform, med en röd mössa på hufvudet och ett bredt gult bandoler, hvari hängde en stor sabel. Det hade nu blifvit lugnt i staden, men då der ej mer fanns något som var värdt att se, skaffade jag mig en häst och återvände till Drammen i afsigt att före aftonens inbrott bestiga det ofvanför Bragernæs befintliga fjäll, hvarifrån Drammen ur en ansenlig bassin erhåller sitt dricksvattenförråd. Man har begagnat sig af tillfället och här anlagt en artificiell fiskutkläckningsapparat, hvilken drifves uteslutande för kommunens räkning och hvarifrån fisken utsläppes i elfven. Men hvad som ännu mer tilltalade mig var den utomordentligt sköna utsigten öfver Drammen, elfven och fjorden med sina stupande branter och små öar, hvilket allt belystes af den nedgående solens strålar.

Judarne i Ghetto i Rom.

(Ur "Allg. Fam. Zeitung".)

Bland den mängd resande som årligen besöka Rom torde det vara få som ej, innan de lemna den eviga staden, genomströfva judeqvarteret Ghetto. Bland allt hvad Rom har sevärdt att uppvisa finnes svårligen något som i så hög grad fängslar vårt intresse som detta område, hvars historia är äldre än någon af alla de andra stadsdelarnes. Dessutom är denna judekolonis historia lika sann som gammal.

Endast få hafva försökt upptäcka ursprunget till namnet Ghetto. I hebreiskan finnes blott ett ord hvarifrån det skulle kunna härledas, nämligen *ghat*, hvars betydelse

vexlar alltefter stamordets att olika form, så det kan öfversättas än med sönderbruten, än med förspridd, än med stympad o. s. v.

Omkr. 200 år f. Kr. finna vi många fria judar bo både i Rom och Cyrene. Då Pompejus omkr. 50 år f. Kr. intog Jerusalem och uppbrände en del af templet, hemförde han till Rom många judar såsom slafvar. Vid denna tid var det man gjorde slut på den frihet och de privilegier judarne åtnjutit i Rom; likväl upprätthöllo de ännu sin religions lagar och bruk och skickade, såsom rabbinen Jonathan i Talmud upplyser oss, årliga bidrag till det Jerusalemska templets skattkammare. Sedan Titus år 70 eft. Kr. förstört Jerusalem, skickade han tusentals judar såsom krigsfångar till Rom, och en stor mängd af dem tvungos att, då han efter sin återkomst från det Heliga landet triumferande intågade i Rom, gå framför segrarens vagn. I händerna och på hufvudet måste de bära de trofeer som de romerska soldaterna röfvat från dem och ur templets allraheligaste. Vi veta ej bestämdt hur stort antalet var af de då till Rom förda judarne, men att det måtte hafva varit ganska betydligt visar historien, som berättar att 12,000 judar användes vid det ej långt derefter påbörjade uppbyggandet af Colosseum, verldens största amfiteater.

Rom har i tidernas längd undergått så många förändringar, att det är svårt, ja nästan omöjligt, att vinna någon klar kännedom om dess utseende på den tiden. Den del af staden som i början af kristna tideräkningen anvisades åt judarne måst elikväl hafva varit af icke ringa betydelse, hvilket ännu i dag synes af hvad som finnes qvar efter den tidens mera betydande byggnader. I Ghetto ser man ännu ruinerna efter Marcelli teater, hvilken uppfördes till minne af denne kejsares unge brorson. En del af materialet i denna praktbyggnad har blifvit användt till uppförandet af moderna hus, men på norra sidan om teatern finnas likväl qvar de herrliga pelare som bildade första och andra hvalfgången. Den undre af dessa hvalfgångar är nu förvandlad till en basar af salubodar för klädeshandlare och fruktförsäljerskor samt till verkstäder åt smeder och stenhuggare. På södra sidan står Orsinis palats, hvars egare bo der om vintrarne. Ingången till palatset är i närheten af Quattro Capi-bron, så kallad efter de fyra Janushufvudena på brons bägge sidor. Vidare ser man der familjen Cencis palats, hvilket, såsom man säger, uppbyggdes på samma plats der i forntiden stod ett af Roms vackraste tempel. Dess rymliga salar äro nu till största delen sönderdelade i mindre rum, hvilka bebos af judar, som äfven der hafva två flickskolor. Bredvid *Pescheria* (Fisktorget) ser man några ståtliga pelare och det vackra Octaviahvalfvet, hvilket uppfördes för att erbjuda Marcelliteaterns publik tak öfver hufvudet i händelse af inträffande regn. En gång funnos der 270 pelare, begränsande ett stort ytrum, hvarpå stodo Juno- och Jupiterstemplen. En del af denna praktfulla ruin skymmes af S:t Angelokyrkan, som hufvudsakligen uppfördes i afsigt att tvinga judarne att åhöra de predikningar som der höllos af munkarne och presterna, åt hvilka de årligen måste betala skatt. Ännu i dag erlägga judarne denna skatt, ehuru kyrkan är mycket förfallen och numera ingen gudstjenst der eger rum samt judarne ej längre tvingas att besöka densamma.

Genom århundraden förföljda, förnedrade till slafvar, tvungna att förrätta de tyngsta och mest föraktade arbeten, afstängda från allt umgänge med det folk hvaribland de lefde, ofta misshandlade och beröfvade sin egendom, seende sina hustrur och barn blottställda för den råaste behandling, ofta drifna in på arenan för att der kämpa med de vilda djuren, tvungna att afsvärja sina fäders tro och vågande endast i källare och lador förrätta sin bön — hafva likväl judarne med en förvånande hängifvenhet hängt fast vid denna stadsdel, som för dem ej har annat än sorgliga minnen att erbjuda. Tortyr och mutor användes för att söka utrota judarne eller amalgamera dem med det romerska folket, men förgäfves. De förblefvo Jehovah trogna, och löftet: "Jag skall ej fullkomligt utrota er" har hittills ej svikits. Förföljelsens eld och svärd hafva flammat öfver den gamla kolonien i Ghetto, men det oaktadt finnes den likväl ännu qvar. Endast få af dess medlemmar ha öfvergått till andra trosbekännelser, med undantag af det ringa antal som i äldre tider tvangs att låta döpa om sig och några andra som af en eller annan orsak öfvergått till katolska kyrkan.

Från Piazza della Sinola löper en stor gata genom Ghetto till Ponti de Quattro Capi. Vid motsatta ändan af denna gata ser man en kyrka, öfver hvars port är anbragt en stor freskomålning, föreställande Kristus på korset, och derunder står med stora bokstäfver Esaias 15, 2: "Jag utsträckte mina händer hela dagen till ett ohörsamt folk, som efter sina egna tankar vandrade på den väg som intet god är". Från denna hufvudgata utlöpa många andra trånga och krokiga till de lifligare stadsdelarne. Ingen jude kan komma ut ur Ghetto utan att se den Korsfästes bild.

Ghetto är i sanning en egendomlig plats. Här bedrifvas de mest olika affärer, alla möjliga föremål hitföras och säljas; dock är det ej judarne tillåtet att slå sig på handel med hus och landtegendomar. I bodarne finner man varor från England, Tyskland och Frankrike. Här ser man saker, hvilka ej skulle skämmas för sig i ett parisiskt butikfönster, och sådana som endast anträffas i de eländigaste lumpbodar. Här säljas både rikt guldstickade tyger från Konstantinopel och Tunis, röda tofflor från Marocko och alla slags möbler: stora förgylda speglar, fördunklande dem som sitta i de ståtligaste furstebonigar, och bredvid dem stolar utan ryggstöd för tre bajocchi stycket, afsedda för den fattiges stuga. Här ser man pistoler, sablar och gevär från förgångna tider, hvilka ej äro stort mer värda än att kastas i smältugnen. Här bländas ögat af en massa guld- och silfverprydnader, från de förnämas dyrbara smycken till hvad man inom de lägsta klasserna pryder sig med. Dyrbara stenar, perlor, passande för ett kungligt diadem, alla slags antiqviteter och kuriosa, liksom alla möjliga tyger fås här för penningar. Men om man genomströfvar Ghettos gator, kan man ingenting upptäcka af allt detta, ty det är väl gömdt och inläst, och frågar man en jude efter något sådant, hviskar han sakta: "st, st!"

Många af judarne i Ghetto ha för vana att från tidigt på morgonen till sent på qvällen genomströfva Roms gator med en säck på ryggen och uppköpa guld, silfver, gamla kläder, stöflar o. s. v. Det är intressant, att se dem, då de på aftonen komma hem, tömma sina fickor, säcken och aflasta den skjutkärra som många af dem föra med sig. Den trötte och hungrige familjefadern slår sig med välbehag ned vid den åt honom tillredda qvällsvarden, och denna är för mången knapp nog. I god tid följande morgon börjar han åter sin vanliga vandring genom gatorna, med hög röst utbjudande sina varor, såsom irländarne och judarne i London eller i andra stora städer göra.

Det är verkligen förvånande att se hvilken mängd tyger och olika saker tjenstflickorna och betjenterna i de romerska husen utbjuda åt juden. De veta att han ger dem pengar för ben och lumpor, och mången gång draga de honom med sig in i en smyg för att afyttra något bättre. Frestelsen är stor för schackerjuden: han kan ej motstå begäret att göra en god affär. Sålunda är det tyvärr blott alltför sannt att många värdefulla men stulna föremål på detta sätt hamna i Ghetto.

De allmänna auktionerna besökas vanligtvis af ett stort antal judar, som genom höga bud söka afhålla alla andra från att drifva upp priserna, och härigenom lyckas det dem att beherrska priserna på hvad som vid dessa tillfällen ut-

Digitized by Google

bjudes. Qvinnorna och barnen äro beständigt sysselsatta med att sortera de föremål som af männen hemföras: glas, jern och koppar skiljas åt, lumporna ordnas efter qvalitet, gamla kläder lagas och putsas upp, smutsigt linne rentvättas och träsigt sys ihop. Gossarne polera jernsakerna, reparera möblerna, under det småbarnen värma sig i solskenet eller mumsa på en brödkant med lök.

Bostäderna i Ghetto äro dåliga och mörka, och det mesta arbetet förrättas på dörrtröskeln. Är den förbigående en främling, betraktar man honom med oroliga och misstänksamma blickar samt frågar: "*Cose cercate*? (Hvad söker ni?) Du må fråga efter hvad som helst, så svarar man att det finnes der, men du måste följa med in i huset, ty det vore oklokt, menar juden, att ha saker af värde ute på gatan. Men att köpa någonting i Ghetto är ej lätt, ty judarne begära alltid dubbelt mot hvad varan är värd. Förstår man sig på att handla och schackra, då går det väl an; i annat fall blir man lurad.

Underligt är att judarne aldrig pläga umgänge med de öfriga invånarne i Rom. I detta hänseende, liksom i många andra, hafva de hellre lidit allt än gifvit efter för de försök som gjorts i denna väg; de äro judar af renaste blod. Deras fysionomi är den äkt-abrahamska, orientaliska och semitiska typen; de flesta af dem hafva ett godt utseende, qvinnorna äro till största delen vackra, ett fåtal verkligen sköna. Många barn, med sitt svarta, lockiga hår, sina stora ögon och långa mörka ögonhår, äro intagande, men osnygga, ty i Rom är renligheten ej någon förherrskande dygd. Dessa judar lefva här tätt sammanpackade till ett antal af 5,000, ehuru de öfriga delarne af staden äro glest befolkade; det oaktadt är det likväl ett anmärkningsvärdt faktum att epidemier sällan utbryta i Ghetto. Hungersnöd har flere gånger hemsökt Rom, men judeqvarteret har lidit endast obetydligt deraf. Pesten och koleran hafva rasat i Rom, men bland Ghettos invånare ha endast få dukat under för dessa farsoter. De ur Pontinska träsken om sommaren uppstigande smittosamma dunsterna förorsaka i Rom febrar och talrika dödsfall, men judarne i Ghetto lida ingenting deraf. Men det finnes naturliga förhållanden som i viss mån utgöra orsaken till denna lyckliga omständighet. Vid hvarje fest låta judarne rappa väggarne i sina usla boningar; många göra det äfven på fredagen före hvarje sabbat. Kanhända förökas äfven den gynnsamma verkan häraf genom Tiberns årliga öfversvämning af Ghetto. Mången gång står till och med andra våningen i ett hus under vatten, och då blifva dess invånare tvungna att taga sin tillflykt till vinden. Denna öfversvämning varar i allmänhet endast få dagar, men ibland flere veckor. Så mycket obehag den än framkallar, är den likväl en välsignelse för Ghetto, ty all orenlighet bortföres derigenom fullständigt ur kanalerna. I sanitärt hänseende är ingen stadsdel så väl lottad som Ghetto, och då judarne ej hafva något eget sjukhus, är detta förhållande en lycka för dem. Bland dem finnas tre judiska läkare, hvilka måste utöfva sitt yrke från morgon till qväll, och derför är det helt naturligt att de med större omsorg sköta de rika än de fattiga. Insjuknar en jude så kan han blifva intagen på något af Roms sjukhus, men då får han finna sig i att se ett krucifix hänga öfver sin säng och kan ej undgå att tillsammans med de andra patienterna låta presterna bestänka sig med vigvatten.

En stor förändring eger rum i Ghetto på fredagsaftnarne i solnedgången. Alla bodar stängas, affärerna hvila, och kastar man genom dörrarne en blick in husen, så ser man deras invånare tvätta, kamma och borsta sig samt byta om kläder, under det ungdomen och tjenstfolket från bagaren hemta fint bröd, enligt judarnes lagar enkom bakadt till sabbaten. När qvinnorna slutat sin toalett, tända de lampan och duka i ordning till qvällen bordet, hvarpå de lägga brödet, hvaraf likväl först ett stycke brytes. Sedan läses en kort bön, och derefter kastas det afbrutna brödstycket på elden. Med utsträckta armar uttala de välsignelsen öfver ljusen. Gatorna äro folktomma, och handeln har afstannat, män och gossar begifva sig med bönboken under armen till synagogan, ty det är Herrans sabbat. Qvinnorna och de små barnen stanna hemma, och passerar man vid denna tid genom de ödsliga gatorna, hör man intet ljud från husen, undantagandes här och der rösterna af några barn som kommit osams. Då männerna återvända hem från synagogan, önska de hvarandra "en god sabbat", hvarefter man sätter sig till bords. Vid detta tillfälle glädjas judarne åt att de äro judar och att sabbatsaftonen inbrutit. Vid Piazza della Scola finnas i ett hus fem synagogor, lämpade efter de olika partiernas trosbekännelse. Här ha judarne äfven sina skolor, hvilka hvad elementarundervisningen beträffar äro de förnämsta i Rom. Här lemnas undervisning i italienska språket, och hebreiskan försummas ej heller, men i teologi undervisa enskilda lärare, liksom förste rabbinerna. Piazza della Scola utgör en vigtig del af Ghetto och här hålles marknad hvarje dag, en större en gång i veckan. På dessa dagar har platsen alltid ett pittoreskt och lifligt utseende genom den mängd landtfolk som då i sina brokiga drägter samlas här från Campagnan med sina åsnor, hästar och egendomliga kärror, hvilka bokstafligen äro fullmålade med helgon och syndare.

Genom århundraden har denna koloni haft att kämpa mot alla möjliga lifvets vedermödor; dess historia kan med säkerhet sägas börja under Vespasiani regering. Denne kejsare pålade judarne en skatt, som årligen skulle erläggas till Capitolium och uppgick till samma belopp som den afgift de skickade templet i Jerusalem. Denna skatt betala judarne ännu i våra dagar till en af de påfliga kardinalerna. Från Vespasiani till Severi tid har deras historia ej annat att berätta om än förföljelser, plundring och blodsutgjutelse, och äfven Konstantin tillät sig att under sin regering mot dem utfärda de grymmaste edikter. Ofta fördrefvos de ur sina bostäder i Ghetto, och ehuru de tvungos att bo på andra sidan Tibern, måste de likväl erlägga skatten till Capitolium. Slutligen voro de så fattiga, att, såsom en gammal historieskrifvare berättar, de flestes hela egendom utgjordes af en korg, i hvilken de hemtade sina lifsmedel, och en halmknippa. En annan häfdatecknare säger att tänkesedeln (en remsa med något gammalt tänkespråk) var så sällsynt hos dem, att den ene måste vänta på den andra för att kunna förrätta sin morgonbön, och att de genom de förföljelser som under en lång tid anstäldes mot dem måste fira sin gudstjenst på aflägsna platser, såsom i källare och katakomberna. Kejsar Severus upphäfde många grymma förordningar, tillät dem återvända till Ghetto, lefva tillsammans med Roms öfriga befolkning samt uppföra synagogor och skolor. Några judar blefvo nu läkare, andra egnade sig åt vetenskapliga sysselsättningar och andra åter gåfvo sig till apotekare. De judiska läkarne blefvo snart berömda för sin skicklighet, och under en lång tid anlitade Roms påfvar, biskopar, kardinaler och förnämsta familjer endast sådana. De bemöttes med aktning och vänskap, men den öfriga delen af nationen hatades och föraktades.

Hård var visserligen judarnes lott under cæsarernas tid, men ännu svårare blef den, då Rom kom under påfvestyrelse. Ånyo förbjödos de att umgås med den romerska befolkningen, och såväl män som qvinnor måste bära på sig ett märke hvarigenom man kunde skilja dem från de kristna. Då de senare firade sina stora fester, var Ghetto tillslutet, och få Heliga veckor förgingo utan att åtskilliga judar mördades eller misshandlades. Gingo de förbi ett kors, en kyrka eller en helgonbild, måste de aftaga sin hufvudbonad, och ve den israelit som ej genast knäföll, om en procession händelsevis passerade! Då en ny påfve intog S:t

Digitized by Google

Peters stol, måste judarne till honom skicka en deputation, som bar Moses' taflor; öfver dessa lästes välsignelsen, men mot judarne utslungades en förbannelse. Till bestridande af omkostnaderna för dylika högtidligheter måste judarne bidraga med stora summor och utbreda dyrbara mattor med vidfästade silfverprydnader vid Titi triumfbåge — just samma monument som ännu i dag qvarstår såsom ett minne af den heliga stadens och dess tempels förstöring. Nästan hvarje ny påfve lade till de gamla mot dem utfärdade grymma förordningarne nya. Då Eugenius IV blef påfve i början af femtonde århundradet, stiftade han mot dem så barbariska och förnedrande lagar, att tiden aldrig skall mäkta utplåna minnet af denna hans grymhet. Det är från denna tid de romerska karnevalsfesterna och kapplöpningarne förskrifva sig. Judarne tvungos att deltaga i dessa senare och betala största delen af hvad dessa festligheter kostade. Den sista karnevalsdagen var bestämd för detta nöje, och på denna dag öfverlemnade man sig, då liksom nu, åt alla slags upptåg.

Vid den tiden måste många judar deltaga i kapplöpningarne, ibland med ett rep omkring halsen och alldeles nakna, med undantag af att de hade ett kläde bundet omkring länderna. Då användes ej hästar vid kapplöpningarne utan bufflar och åsnor, och med dem var det nu judarne måste täfla. Ännu i dag har detta folk ej glömt bort Sixtus V, emedan han var en af de få påfvar som kände något medlidande med de olyckliga. Det skäl han anförde för sin mildhet mot judarne var: "De äro det folk ur hvilket Frälsaren gafs oss." Han upphäfde sina företrädares mot judarne utfärdade grymma lagar, afskaffade de orättvisa tryckande pålagorna och förbjöd att tvinga dem att döpa om sig. Men dessa mildhetens dagar voro endast en solglimt, som försvann då Clement IX blef påfve. En af dennes första regeringshandlingar var att upphäfva alla de till judarnes förmån utfärdade förordningarne. Ghettos portar bevakades åter strängt och tillslötos efter hvarje solnedgång, judarne förbjödos att köpa och sälja nya saker och från denna tidpunkt förskrifver sig den vidsträckta handel med alla slags föremål som ännu bedrifves i denna del af Rom.

Sådan är i få ord den olyckliga judekoloniens i Ghetto historia under många århundraden. Ända till medlet af femtonde århundradet voro dervarande judar de enda som funnos i Italien, med undantag af några mindre församlingar i Ancona och Ravenna. Vid slutet af femtonde århundradet fördrefvos judarne ur Spanien af Ferdinand och Isabella samt erhöllo tillåtelse att bosätta sig i Milano, Turin, Florens, Pisa, Mantua m. fl. städer. I hvarje stad fingo de sig anvisadt ett Ghetto, hvilket skulle stängas i solnedgången. Hvarje Ghetto hade sin port, tills Napoleon Bonaparte befalde att densamma skulle borttagas. Sedan Victor Emanuels regering hafva judarne haft att glädja sig åt många dem beviljade friheter, och Pius IX har upphäft flere mot dem utfärdade orättvisa förordningar. Men såsom församling intaga de en högst underordnad ställning och utgöra en trogen bild af allt hvad inom Ghetto tilldragit sig under tidernas lopp. Så tryckt judarnes ställning än är i Rom, hafva de likväl ej försummat vetenskaperna, och deras läkare anses ännu i dag såsom Roms skickligaste.

Buktaleriet

af

W. Baer.

Vårt öra besitter den märkvärdiga förmågan att med stor noggrannhet kunna bestämma från hvilket håll ljudet kommer, en förmåga som ofta är oss till största nytta i det dagliga lifvet. För att blott anföra ett enda exempel, hur ofta inträffar icke att den ensamme vandraren under en becksvart natt räddas från att falla ett offer för den stränga kölden derigenom att han hör en klocka ringa eller en hund skälla. Hur mycket vi än äro benägna att blindt förlita oss på våra sinnens vittnesbörd, till och med ända derhän att vi anse oss kunna svärja på riktigheten af hvad vi genom dem förnimma, så äro likväl dessa organer de som mest bedraga oss, och bland dem är så företrädesvis fallet med ögat och örat. Det finnes nämligen personer som kunna tala med tre eller fyra olika röster, hvilka så väsentligt skilja sig från hvarandra, att åhöraren omöjligen kan tro annat än att han hör fyra särskilda personer tala. Dessa menniskor kallas, såsom bekant, buktalare och förtjena sitt uppehälle på sin s. k. konst, buktaleriet.

Hur lätt vårt öra missledes finna vi, bland annat, endast deraf att, då en skådespelare uppträder på scenen och låtsar blåsa på ett instrument, vi ej märka bedrägeriet. Hans rörelser skulle förvilla oss, om vi ej visste att tonerna komme från orkestern eller ur kulissen. Om någon, i synnerhet på längre afstånd, talar med förstäld röst, förledas vi lätt att tro det rösten kommer från en annan i grannskapet befintlig person. Just af den omständigheten att vårt öra så lätt låter sig missledas begagnar sig buktalaren vid utöfningen af sin konst. Frågar man honom hur han beter sig, så kan han derom ej lemna någon bestämd upplysning.

Buktaleriet har ofta gjorts till föremål för vetenskapliga forskningar, men de slutsatser hvartill man kommit skilja sig i hög grad från hvarandra. Så menar t. ex. Gough att den som är hemma i buktalerikonsten ej behöfver göra någonting annat än rikta munnen snedt åt publiken och liksom kasta orden mot ett midtemot befintligt föremål, hvarifrån de då så återstudsa, att de, träffande åhörarnes öron, tyckas komma från ett annat håll — eller med andra ord, hela buktalerikonsten består deri att buktalaren, i stället för att låta ljudvågorna omedelbart gå från sin mun till åhörarnes öron, gifver dem ett eko. Den i Göttingen i början af detta århundrade bosatte buktalaren Charles bestred under en disputation i Halle med professor Gilbert detta påstående, ehuru han medgaf att ekots frambringande i viss mån bidrager till att framkalla illusionen. Charles påstod att, efter hvad han kunde märka, rösten, ju dofvare och aflägsnare dess ljud skulle blifva, måste bildas desto längre in i munhålan, närmare struphufvudet, och om den skulle blifva klarare och tyckas vara närmare, i samma mån bildas längre fram i munnen. Om han lät rösten ljuda ofvanifrån och nedåt, måste luften utstötas, och då han utsträckte halsen, lät han ljudströmmen stöta mot öfre delen af gommen. Att äfven vid buktalandet struphufvudet och de inre talorganerna äro de delar af menniskokroppen som hufvudsakligen äro i verksamhet bevisas af den ansträngning de vid tungbenet fästade musklerna äro underkastade, hvilket

Digitized by Google

man kan känna utanpå halsen, liksom af den omständigheten att Charles ej kunde utöfva sin konst om morgnarne, då dessa organer äro betäckta med slem och mindre smidiga, under det han deremot på aftonen lyckades utan svårighet. Derjemte anmärkte Charles att lokalens beskaffenhet vore af stor vigt för buktalaren och den från hans konst oskiljaktiga illusionen. Att en buktalare kunde låta en osynlig persons röst höras bakom eller bredvid åhörarne förklarade han vara alldeles omöjligt. Emellertid samtalade han med en osynlig person, hvilken tycktes befinna sig bland åhörarnes stolar. Charles lät aldrig höra barnröster; de äro nämligen lättast att härma och anses derför såsom bevis på en mindre grad af skicklighet inom buktalerikonsten. Deremot härmade han med förvillande likhet andra ljud, såsom t. ex. det som framkallas af sågar o. s. v. Att sjunga med förstäld röst lyckas endast få buktalare.

Enligt Radau frambringar buktalaren orden på samma sätt som andra menniskor, endast med den skilnaden att han undviker att öppna munnen, så att de närvarande ej skola se att han talar. Härigenom tyckes rösten blifva förändrad, dofvare och liksom komma ur fjerran. Lungorna ansträngas i hög grad; äfven om buktalaren tid efter annan begagnar sig af sin naturliga röst och derigenom hemtar nya krafter, kan han likväl sällan fortfara med sina produktioner längre än en halftimma, hvarför han också vanligtvis tager sin tillflykt till den naturliga magien för att under mellanstunderna sysselsätta publiken genom roande konststycken.

Äfven buktalaren frambringar orden genom att inandas luften; det ljud som då uppstår tyckes komma från väggen eller fönstret. Denna åsigt är temligen allmänt gängse. Johan Müller uppger att, ehuru det visserligen är svårt att vid luftens inandning frambringa artikulerade ljud, så är det dock ej omöjligt. Likväl tror han icke att buktalerikonsten beror derpå. Det har lyckats honom att på ett mycket lättare sätt härma buktalaren, hvarför han är öfvertygad om att äfven denne begagnar sig af samma medel. Han insuper nämligen en stor qvantitet luft, så att det nedåt stigande mellangärdet drifver bukinelfvorna starkt framåt. Det är ej under luftens inandning, utan vid dess utsläppning han bildar sitt egendomliga tonregister, men detta försiggår på ett egendomligt sätt, nämligen med mycket trång röstspricka och ganska långsamt genom bröstkorgens sammandragning, under det mellangärdet bibehåller det läge det fick vid luftens inandning och buken således under andedrägtens utgång likaledes uppdrifves. Härigenom uppstår den egendomliga klangfärgen, hvarigenom rösten tyckes komma från en på långt afstånd befintlig person. Emedan magen vid talandet förblifver uppsväld, tror man i början att buktaleriet sker genom luftens inandning, och således liksom nere i magen, men man kan snart öfvertyga sig om att så ej är förhållandet, utan tvärtom. Fortsätter man nämligen buktaleriet så länge att slutligen ej mer finnes någon luft att tillgå, hoppressas bröstet alltmer, och då man af brist på luft ej längre kan frambringa något ljud, måste åter ny luft inandas.

Likaledes misstager man sig, om man tror att buktalaren ej öppnar munnen. I likhet med Johan Müller, förklarar äfven en annan berömd fysiolog, prof. Weber i Leipzig, att buktalaren intager i lungorna en stor mängd luft och, då han talar, endast öppnar munnen litet på ena sidan för att låta ljudet utströmma. Men derför räcker det insupna luftförrådet ej stort längre för honom, än när man talar med öppen mun, och derför förefaller det som om ljudet komme ur ett aflägset eller tillslutet rum; genom å ena sidan trycket och å den andra ljudets svaghet framkallas skenet af afstånd. Weber påstår att buktalaren ej kan gifva ljudet en bestämd riktning; endast genom den egendomliga, dämpade och svaga klang han förstår gifva åt sin röst är det han lyckas missleda åhörarne, så att de tycka att ljudet verkligen frambringas på något afstånd.

För att qvarhålla åhöraren i denna villa tager buktalaren till hjelp hvarjehanda medel, så t. ex. genom att hastigt byta om med luftens ut- och inandning, genom att afvexlande tala med sin naturliga röst och i synnerhet genom att vända sig mot det föremål eller ställe hvarifrån den främmande rösten skall komma och hvarigenom han gifver åhörarne liksom en vink om hvar de ha denne andra person som han samtalar med. Fixerandet af den punkt hvarifrån rösten skall höras anser Charles vara hufvudsaken; och detta gör han med rätta, ty då åhörarne ej kunna upptäcka hvarifrån ljudet kommer, så hålla de sig till andra omständigheter hvaraf de hoppas blifva upplysta om hvarifrån ljudet förskrifver sig.

Framför allt är det för buktalaren angeläget att beständigt sysselsätta åhörarnes tankar och draga dem från det ena till det andra; och är det förnämligast härigenom han framkallar den villa hvarpå hans konst grundar sig. Sålunda gjorde i början af detta århundrade den berömde buktalaren Alexander stort uppseende, emedan han förstod att hastigt omklüda och göra sig osynlig. Ibland uppträdde han t. ex. såsom drucken åkare, satte sig på en stol och lade, alltjemt talande, hufvudet på ena armen liksom ville han sofva; under tiden kröp han helt behändigt ur sin kostym och försvann genom en lucka i teatergolfvet. Medan åskådarne trodde att han satt qvar på stolen, visade han sig åter på scenen såsom en resande gentleman, tilltalade kusken, eller den på stolen qvarsittande kostymen, och svarade sig sjelf. Eller kröp han ibland såsom en äldre fetlagd man ned i en kista, hvars lock han lät slå igen öfver sig. Genom en lucka i kistans botten kommer han ut ur den och uppträder sedan på scenen såsom en skägglös mager betjent. Han söker sin husbonde, talar med honom och svarar sig sjelf med så låg röst som komme den ur kistan, hvilken han öppnar och tillsluter då och då, hvarunder han låter husbonden tala än med full än med dämpad röst och svarar honom med sin betjentstämma.

Fitz James var en värdig medtäflare till Alexander. Det inflytande han utöfvade på sina åhörare förstärkte han betydligt genom det stora välde han hade öfver sina muskler. Så lyckades det honom utan ansträngning att försätta de motsatta och korresponderande musklerna i sin kropp i olikartad verksamhet; under det den ena sidan af hans ansigte strålade af glädje, afspeglade sig på den andra sorg och syntes tårar i ögat. I ena ögonblicket var han mager och melankolisk, i det andra gick han bakom en skärm, och då han åter visade sig, var han fetlagd och kunde endast med stor möda uppbära sin feta kropp.

Andra buktalare hafva på scenen med sig sjelfva uppfört dramatiska scener, som egentligen bort spelas af flere personer. Ehuru blott en enda karakter kunde framställas på samma tid, uppträdde de likväl alla, den ena efter den andra, på scenen, hvarvid buktalaren så förändrade sitt ansigte och sin gestalt, att man ej kunde märka att de olika karaktererna återgåfvos af blott en enda person. Denna illusion åstadkoms väsentligen genom en särskild inrättning af beklädnaden, hvarigenom buktalaren sattes i stånd att på så kort tid byta om kläder innan han åter visade sig för åskådarne, att de ej kunde annat än tro sig se en ny person.

Det har ej varit alltid buktaleriet blifvit användt för att framkalla endast ett oskyldigt skämt. Redan i forntiden visste man att begagna sig af det inflytande buktaleriet utöfvar på menniskosinnet för att derigenom ockra på den stora hopens lättrogenhet.

I allmänhet är det buktalaren mer än någon annan s. k. trollkonstnär lätt att uppväcka tron på det öfver-

Digitized by Google

naturliga. Under det den vanlige magikern vid utöfvandet af sin konst behöfver en teater, en medhjelpare och en mängd apparater, förmår buktalaren efter behag framkalla andar på öppna fältet, liksom i den folkrika staden, i enrum lika väl som i en öfverfyld sal.

Redan hos de gamla egyptierna och hebreerna visste trollkarlarne och presterna att för befordrandet af egennyttiga ändamål begagna sig af buktaleriet; i afsigt att injaga skräck hos menigheten läto de andar tala ur afgrunder, från höjder eller ur grafvar. Äfven vid orakelsvarens afgifvande spelade buktaleriet en stor roll. Aristophanes berättar om en viss Eurikles i Athen att denne, då han skulle spå någon, tog till hjelp denna konst. Folket trodde att han hade en ond ande i sig. Äfven biskopen af Antiochien, Eustachius, kallar denna konst en djefvulens uppfinning. Slutligen påstår Tertullianus att han kännt qvinnor ur hvilkas magar talade de onda andar som Gud dit förvisat.

Liksom i forntiden, är bland våra dagars ociviliserade folk buktalerikonsten ett vigtigt hjelpmedel för allt hvad trollkarlar heter. Så påträffade t. ex. kapten Lyon bland eskimåerna skickliga buktalare.

Det finnes en stor mängd historier om huru buktalare användt sin konst till både oskyldiga och dåliga ändamål. Vi vilja deraf bjuda våra läsare endast en liten bukett, för att visa hur man missbrukat denna konst i afsigt att befordra och stärka tron på öfvernaturliga tilldragelser.

S:t Gille, en kryddkramhandlare i S:t Germain, tog under ett oväder sin tillflykt till ett närbeläget kloster, hvars munkar voro försänkta i djup sorg öfver förlusten af en älskad och aktad medbroder. Under det de fromma fäderna stodo vid hans graf i klosterkyrkan och beklagade sig öfver att de ej så som de önskat kunnat hedra hans minne, hörde de plötsligen från koret en klagande stämma som skildrade den aflidnes qval i skärselden och förebrådde munkarne deras liknöjdhet för den döde. När underrättelsen om hvad som inträffat spridt sig i klostret, samlades alla munkarne i kyrkan. Rösten från koret upprepade äfven nu sin klagan och sina förebråelser, och hela konventet föll till golfvet, lofvande att godtgöra hvad dét felat. Genast uppstämde de en *De profundis*, och under pauserna förklarade sig den dödes ande belåten med dem. Läsaren torde redan hafva gissat att den dödes ande var ingen annan än kryddkrämaren, hvilken genom sin skicklighet i buktalerikonsten på den tiden väckte stort uppseende.

För att bevittna S:t Gilles produktioner begaf sig en dag en af vetenskapsakademien i Paris utsedd komité till S:t Germain en Laye, och med den hade förenat sig flere förnäma personer. Bland sällskapet befann sig äfven en dam, för hvilken man ej omtalat det egentliga ändamålet med denna utflykt. Man uppgaf för henne att en ande uppenbarat sig i trakten och att man nu ville utforska hur dermed förhöll sig. Under det sällskapet intog sin middag i det gröna, tilltalade anden damen med en stämma som tycktes komma än öfver hennes hufvud, än lät som om den talande varit långt borta, än långt ner i jorden. Detta fortgick under två timmar, så att damen slutligen var öfvertygad om andens tillvaro och endast med största svårighet kunde tagas ur sin villfarelse. En annan buktalare, Ludvig Brabant, kammartjenare hos Frans I, förskaffade sig genom sin konst en rik hustru. Han hade lyckats göra sig älskad af dottern till en adelsman, men då han anhöll om hennes hand, vägrade föräldrarne att gifva sitt samtycke. Då adelsmannen dog kort derefter, infann sig Brabant hos modern och förnyade sitt frieri, men äfven denna gång afvisades han. I sin förtviflan erinrade han sig att han i sin konst kunde förskaffa sig en mäktig bundsförvandt. Plötsligen hördes uppe vid taket den döde ädlingens stämma säga: "Gif vår dotter åt hennes friare och befria mig derigenom från skärseldens qval." Flickans moder vågade ej motsätta sig denna befallning, utan gaf genast sitt samtycke till förlofningen.

Men för att kunna bosätta sig behöfde Brabant penningar, hvarför han ännu en gång tog sin tillflykt till sin konst. Då han vid ett tillfälle kom i sällskap med en viss Cornu, en gammal girig bankir som genom ocker samlat en stor förmögenhet, ledde han samtalet på afgrundsandar och skärseldens qval. Under ett uppehåll i samtalet lät plötsligen girigbukens aflidne fader höra sig, hvarvid han beklagade sig öfver sina qval i skärselden och ålade sin son att befria honom derifrån genom att sätta hans kammartjenare i stånd att löskÖpa de i turkisk fångenskap befintliga kristna. Om sonen ej gjorde detta, skulle han lida eviga qval. Men hos girigbuken var kärleken till Mammon större än fruktan för afgrundens plågor, så att buktalaren måste göra ännu ett försök. Nu lössläppte han på girigbuken icke blott hans faders ande, utan äfven hans alla aflidna slägtingars, hvilka enträget bestormade den förhärdade syndaren med böner att han skulle frälsa deras själar. Deras klagan var så högljudd och hjertslitande, att Cornu slutligen gaf efter och åt buktalaren öfverlemnade 10,000 kronor till det uppgifna ändamålet. Sedermera lät Brabant undfalla sig några ord om hvad han gjort, och då girigbuken märkte att han blifvit förd bakom ljuset, tog han sig så häftigt deraf, att han dog inom kort.

Såsom en motsats till den sorgliga utgången af detta tilltag, vilja vi berätta huru professor Buxthorns i Cambridge lif räddades genom buktalerikonsten. En afton satt han alldeles ensam i sitt arbetsrum vid skrifbordet. Plötsligt inträdde en karl, och då denne varseblef att i rummet ej fanns någon annan än han och professorn, utbrast han barskt: "vi äro allena; gör ej något väsen, utan ge mig de penningar ni har liggande i den der draglådan eller..." Härvid gjorde han en talande åtbörd och drog upp en dolk ur bröstfickan. Utan att säga ett ord, såg professorn upp på främlingen, som stod med dolken i handen, och lutade sig derefter ned för att draga ut en i skrifbordet befintlig låda, der penningarne verkligen lågo.

Främlingen höll dolken tätt öfver professorns nacke och skulle säkert hafva stött till, om denne gjort minsta min af att framtaga en revolver eller något annat vapen. Då hördes plötsligen ur det angränsande rummet, hvartill dörren stod öppen, en dof stämma säga: "frukta ingenting, jag kommer till din hjelp!" Att störta på dörren var för främlingen ett ögonblicks verk. Sedan professorn väl tillslutit dörren för att slippa alla dylika objudna gästers besök, satte han sig åter lugnt vid skrifbordet. Då han några dagar derefter för en vän omtalade hvad som händt honom och denne frågade hvem hans räddare varit, svarade han leende:

— Min aflidne fader.

— Huru, din aflidne fader?

— Ja; då jag var gosse, sade han ofta åt mig: "min son, lär dig allt hvad läras kan, ty det kan en gång i framtiden komma dig till godo — till och med buktaleriet." Och då jag i mina pojkår roade mig dermed, har jag nu denna färdighet att tacka för mitt lifs räddning.

Digitized by Google

farenheten var den vetenskap hvaråt han egnade sig såsom brödstudium, men dels hyste han föga intresse för denna kunskapsgren, dels hindrades han af ekonomiska skäl att fortsätta dermed. Han sökte derför en informatorsplats och fick en sådan i Sorö, hvartill han förhjelptes af sin förre lärare, filologen Sverdrup, som för en tid flyttat ned till Kjöbenhavn. Halftannat år derefter erhöll han en adjunktsbefattning i matematiken vid Frederiksborgs skola, och nu uppgaf han alldeles de juridiska studierna. Här egnade han sig ensamt åt de vetenskaper som sedermera skulle göra honom så namnkunnig. Genom en händelse fängslades hans intresse vid de magnetiska jordfenomenerna. Dittills hade man allmänt ansett att jorden ej hade flere magnetiska poler än två; Hansteen hade emellertid genom sina studier kommit till den åsigten att den hade ännu två till, och denna åsigt fick han tillfälle att utveckla, då han besvarade danska vetenskapsakademiens prisfråga. Hansteens afhandling erhöll priset, och 1813 föreslogs han till lärare vid Kristiania universitet, hvarjemte han fick tjenstledighet, så att han skulle kunna göra en utrikes resa och utbilda sig till sitt blifvande kall. Men med resan blef det ingenting af, och Hansteen måste nöja sig med att fortsätta sina studier i Kjöbenhavn, der han vistades tills Norge skildes från Danmark.

I Juni 1814 kallades Hansteen af konung Kristian Fredrik till Kristiania såsom lektor i tillämpad matematik. Efter åtskilliga svårigheter, framkallade genom de politiska förhållandena, landsteg han den 18 Juli i Langesund. I Norge måste naturligtvis Hansteen börja sin verksamhet under högst ogynsamma förhållanden, då den unga staten hade nästan inga hjelpmedel att förfoga öfver och dessutom hans krafter togos i anspråk för en mängd uppdrag som ej stodo i något sammanhang med hans vetenskap.

Sedan Hansteen blifvit utnämnd till professor i tillämpad matematik, begaf han sig, för att fortsätta sina forskningar angående jordmagnetismen, till London, der han dels förskaffade magnetiska instrumenter, dels genomgick en mängd i Amiralitetets arkiv befintliga skeppsjournaler. Sommaren 1821 företog han i samma ändamål en resa till Bergen, hvarunder han, bland annat, upptäckte Norges högsta vattenfall, Vöringsfossen, hvarom hittills ingen annan än bönderna haft någon kännedom. År 1825 reste han i trakterna omkring Bottniska viken för att komplettera sina undersökningar, och året förut hade han undersökt Jylland i samma ändamål. Samtidigt härmed trädde han i förbindelse med flere utländska vetenskapsmän, som öfvertalade honom att anställa dylika undersökningar i Tyskland, England och Italien.

Men det land der det magnetiska systemet ännu var nästan alldeles okändt, der undersökningar i denna riktning voro mest behöfliga och dessa således tycktes utlofva de största resultaterna var Ryssland, och deraf i synnerhet Sibirien. På anhållan af Hansteen begärde Carl Johan 1827 för detta ändamål ett anslag af norska stortinget, som äfven beviljade detsamma. I Maj 1828 anträdde Hansteen denna resa, hvarifrån han hemkom först i Juni 1830.

Nu började han med kraft verka för uppförandet i Kristiania af ett astronomiskt observatorium, hvartill stortinget beviljat medel redan före hans afresa till Sibirien och som fullbordades 1833. Under de följande åren utgaf han flere värdefulla läroböcker i matematik och astronomi samt ett af sina förnämsta arbeten, sin *Mechanik.* År 1839 företog han åter en vetenskaplig resa till Tyskland, der han gjorde personlig bekantskap med Gauss, Bessel, Olbers samt flere astronomer och fysiker.

Sålunda fortfor Hansteen att under en lång följd af år egna sig åt sin vetenskap dels såsom universitetslärare, dels såsom författare i det af honom grundlagda *Norske Magazin for Naturvidenskaberne.* År 1856 upplefde han sitt 50-års jubileum såsom embetsman, och universitetet firade denna fest genom att öfver honom låta prägla en medalj, på hvars framsida läses *Splendet in orbe decus,* hvarjemte konungen hedrade honom med guldmedaljen för medborgerliga förtjenster, som i Norge utdelas endast högst sällan. År 1857 befriades Hansteen från skyldigheten att hålla föreläsningar, hvaraf han likväl icke alltid begagnade sig. På begäran erhöll han den 12 Oktober 1861 afsked ur statens tjenst med 1,800 spdrs pension och fick dessutom bibehålla sin bostad i observatoriet, vid hvilket tillfälle han såväl från sin konungs som från universitetets och flere andra europeiska vetenskapssamfunds sida fick mottaga bevis af erkännande och aktning. Hansteen är medlem af en mängd lärda samfund och har blifvit hugnad med ett stort antal ordnar.

Jordätarne.

("Aus allen Welttheilen".)

"Förbannad vare du öfver allt det som lif hafver och öfver all djur på marken; du skall gå på din buk och äta jord i alla dina lifsdagar" — så föll domen öfver ormen, sedan han förledt Eva att äta af kunskapens träd. Denna kost synes icke hafva behagat ormen, hvilken, efter hvad naturhistorien lär oss, är högst begifven på de egyptiska köttgrytorna samt till på köpet en stor läckermun, då han aldrig vill förtära annat än köttet af lefvande djur, aldrig det efter döda. Menniskan deremot tyckes ha fått smak för hvad ormen försmår. Bland många folkslag finner man nämligen bruket att äta jord vara rådande, och det företrädesvis i trakter, hvilka skulle kunna kallas ett paradis och der menniskan ej tvingas att arbeta i sitt anletes svett för att afvinna jorden hvad hon för sitt uppehälle behöfver.

A. v. Humboldt känner till att jordätandet var brukligt vid Orinoco. Under regntiden består nämligen de i denna trakt boende otomakernas förnämsta föda i ett slags fin och fet lera med gulgrå färg. Så länge Orinocos och dess bifloders vattenstånd är lågt, lefva dessa menniskor af fisk och sköldpaddor, men när flodens vatten under regntiden börjar stiga, måste de upphöra dermed och förtära då i stället stora qvantiteter af ofvannämnda lera, hvartill ibland kommer en eller annan ormödla, småfisk eller ormbunksrot. Emellertid äro de så begifna på leran, att de äfven under den torra årstiden, då de hafva öfverflöd på fisk, vid hvarje mål förtära litet jord såsom ett slags efterrätt. Men ej alla lerarter falla dem i smaken, och de skilja dem åt med stor säkerhet.

Under sin vistelse vid Magdalenafloden såg Humboldt till sin stora förvåning att indianqvinnorna, då de voro sysselsatta med att forma sina lerkärl, förde stora lerklimpar till munnen och sväljde dem.

Digitized by Google

Hvad Humboldt berättar om jordätandet väckte på sin tid stor uppmärksamhet. Ehuru man då hade endast ganska ofullständig kännedom om detta bruk, kunde man ej annat än förvånas öfver att otomakerna voro i stånd att dagligen förtära ¾–⅝ skålp. jord utan att blifva illamående deraf. Sedermera har man sökt upptäcka orsaken till denna besynnerliga smak och dervid funnit att alla tropiska länders invånare af ett oemotståndligt begär drifvas att äta jord och låta sig bäst smaka i synnerhet feta, starkt luktande lerarter och ej s. k. alkaliska (kalk-) jordarter. Ofta händer i dessa trakter att man måste stänga in barnen för att hindra dem från att sedan det regnat springa ut och äta jord.

I provinsen Patava gör man af ett slags välluktande lera små skålar, hvilka äro så tunna som tjockare papper. Ur dessa skålar drickes vatten, hvilket får lukt och smak af leran, och sedan äter man upp sjelfva skålarne. Äfven i Chile brukas dylika skålar eller bägare, hvilka härifrån utföras till Peru och Spanien, der de äro kända under namnet *bucaros*. I sistnämnda land har detta bruk fått en så vidsträckt utbredning, att man äfven der gör *bucaros* af en likartad lera, hvilken har en angenäm citronlukt och uppgräfves vid staden Estramos i portugisiska provinsen Alemtejo. Dessa *bucaros* ätas af de spanska damerna och äro i deras smak en stor läckerhet.

I Papojan (Kolumbia), liksom i andra delar af Peru, försäljes kalkjorden på torgen såsom ett födoämne; man äter den tillsammans med *coca* och bladen af *Erythroxylon peruvianum*, hvilka skola besitta den egenskapen att vara för menniskokroppen särdeles stärkande. För de förnäma invånarnes i Bolivia räkning gör man af uppslammad lera alla slags figurer, såsom våra sockerbagare af socker och bakverk. J. J. v. Tschudi lärde här känna en dam som hvarje dag förtärde en monstrans eller ett helgon af lera.

Äfven negrerna skola vara särdeles begifna på att äta lera, så att då slafvarne ankommo till de vestindiska öarne, de genast uppsökte densamma. Enligt hvad man sedermera erfarit genom de på vestafrikanska kusten sig uppehållande missionärernas berättelser, begagna de der boende negrerna icke leran såsom näringsmedel. Man tyckes endast snaska i sig den, och i synnerhet äro de små barnen så lystna derefter, att de ej sällan genom ett omåttligt bruk deraf ådraga sig döden. Någon konsumtion i större grad af lerjord förekommer likväl icke bland dem. Under senare åren ha såsom en följd af jordätandet öfver hela kroppen visat sig utslag i form af röda fläckar, hvarför också föräldrarne börjat hålla strängt efter dem af sina barn som öfverlemna sig åt denna onaturliga njutning. Hjelpa ej ofta upprepade bestraffningar, så insamlar man de bon som byggas af en viss röd myrart och inlägger dem i en stor korg, hvari den lille förbrytaren blifvit nedstoppad och som sedan fylles med vatten. Derigenom drifvas myrorna ut ur sina bon, hvarvid de blifva alldeles ursinniga; i sitt raseri bita de nu allt hvad de komma öfver, så att blodet framtränger. Här låta nu föräldrarne barnet plågas någon tid, ty de anse det vara bättre att det dör än att det fortsätter med att äta jord.

Redan i förra århundradet berätta resande att de vestindiska negrerna ingalunda äta jord för blotta nöjets skull, utan att de taga sin tillflykt dertill för att undandraga sig slafveriets qval. En engelsk läkare, Patrick Brown, kallar jordätandet rent af ett gift och dertill, om det öfvergår till vana, ett af de säkraste han känner. Då slafvarne ville undkomma sina plågare, hängde de sig eller åto jord. Häri ligger äfven orsaken till de svåra straff hvarmed denna njutning var belagd.

Äfven i norra och östra Afrika finnas jordätare. Här är det qvinnorna som äro mest begifna på denna njutning. I nedre Egypten bär man alltid på sig sådan jord, hvilken är starkt natronhaltig, och suger på den som vore den en sockerbit. På Java och i flere trakter af Indien utbjudes, såsom Labillardière 1792 berättade, ätbar jord i basarerna i form af platta fyrkantiga lerkakor. Enligt dr Mohnicke gifver man nu den ätbara jorden formen af tunna rör, liknande kanel, så att man härigenom tyckes hafva tagit några fjät framåt i kultur. Dessa rör torkas fort på ett halster öfver en koleld samt besitta en lukt och smak efter empyrevmatisk olja som likna den af kakelugnssot eller snarare en flitigt begagnad tobakspipa. En europé skulle säkerligen aldrig kunna lära sig uppskatta denna njutning, men i Indien äro dessa rör en läckerhet hvarpå alla utan undantag äro begifna. Dr Mohnicke hade en vacker apa, hvilken fick springa omkring i hans hus på Java. Äfven apan fick en sådan smak för *ampo*, såsom den ätbara jorden der kallas, att hon slukade i sig öfver ett skålp. sådan, om hon kom i tillfälle att stjäla den. I senare tider lära hela stammar af på Borneo, Celebes, Ceram och Nya Guinea boende malajer och papuas lefva af ätlig jord.

Äfven på Söderhafsöarne finnas jordätare. Nya Kaledoniens och Fidjiöarnes inbyggare vurma för ett slags grönaktig tälgsten, som, enligt Vauquelin, äfven skall vara kopparhaltig. Men ingenstädes torde det besynnerliga bruket att äta jord vara så utbredt som i största delen af Persien. I de flesta persiska städer säljes ätlig jord i basarerna. För öfrigt synes denna besynnerliga smak der vara gängse endast bland sjelfva massan af folket; det är sällsynt att finna de förnäma eller förmögna öfverlemna sig deråt. Främlingar bjudas aldrig på denna hårdsmälta mat. Bland sjelfva folket är det båda könen, men i synnerhet qvinnorna, som sätta värde på denna njutning, och detta af endast det enkla skälet att "man vill bli mätt" eller att "det smakar bra".

Sålunda finna vi bruket att äta jord utbredt bland hela det varma jordbältets lättjefulla menniskoraser, men äfven annorstädes påträffar man jordätare, såsom t. ex. bland tunguserna i närheten af Ochozk. Om stenbrytarne vid Kyffhäuser i Tyskland berättar man att de på brödet breda ett slags fin lera, som de kalla stensmör. En person, som ätit deraf, påstår att det ej smakar något, men att några elaka följder ej uppkomma af dess förtärande, äfvensom att det har den egenskapen att stilla hungern. Under svåra tider har man i Tyskland tagit sin tillflykt till dylika medel att uppehålla lifvet. Så bakade man t. ex. under trettioåriga kriget i Lausitz bröd af fin kalkjord; likaså i Pommern år 1626, i fästningen Wittenberg åren 1717 och 1733.

För öfrigt hafva menniskorna redan sedan långt tillbaka öfverlemnat sig åt denna passion. I forntiden begagnades såsom medicin åtskilliga lerarter, hvilka ansågos motverka följderna af ett för ymnigt bruk af vin, och äfven romarne åto med begärlighet en i de levkogäiska (hvitfärgade) kullarne vid Puteoli förekommande jordart. Uti den njutningslystna romarkolonien Capua bereddes nämligen af spelt en dryck, kallad *alica*, hvilken var mycket berömd samt utgjorde den tidens kaffe och öl. En hufvudsaklig beståndsdel i denna dryck var ofvannämnda lera, och då Capuas invånare förklarade sig ej kunna lefva utan densamma, betalte Cæsar Augustus ur sin skattkammare i arrendeafgift för de levkogäiska kullarne till neapolitanarne en årlig summa af 20,000 sestertier, på det att hans nyupprättade koloni i Capua skulle kunna enligt konstens alla reglor tillaga denna för sin milda smak och helsosamma egenskaper prisade dryck.

I Kina har man sedan mer än årtusenden tagit sin tillflykt till ätliga jordarter vid inträffande hungersnöder, hvilka ej så sällan förekomma i detta tätt befolkade land. Missionären Matthieu-Ly berättar år 1854 från provinsen Kiang-si: "Sedan tre år tillbaka lefva en otalig mängd menniskor af träbark, andra äta en lätt, hvit jordart, som på-

Digitized by Google

träffas i ett berg och som ej fås utom för silfver, så att icke hvem som helst kan förskaffa sig densamma". Verkningarne af denna jordart erfara vi af ett bref från en annan missionär, Rameaux: "Många kristne kineser läto gifva sig sakramenterna, och förutseende det ögonblick då de skulle dö af hunger, dogo de äfven."

Redan då spanjorerna ankommo till Mexiko, åt man der jord, liksom derom äfven kan läsas i de gamla österländska skrifterna.

Ett faktum är att jord (mineraliska salter) utgör alla menniskors alldagliga och nödvändiga spis. Om vi också ej omedelbart äta denna jord, så innehålles den likväl i allt slags mat, liksom äfven i vattnet, men det är ej alltid den befinner sig i en sådan för vår kropp helsosam blandning. För bensystemets utveckling är fosforsur kalk af största vigt, men i potatisen förefinnes denna i endast mycket ringa mängd. Barnen af fattiga föräldrar, i hvilkas föda potatisen ingår såsom den förnämsta beståndsdelen, hafva derför en så svag benbyggnad, att den obetydligaste anledning, t. ex. ett fall från stolen eller en stöt mot bordet, kan medföra ett benbrott. Denna benens skörhet försvinner först efter det barnen en längre tid ätit fläsk och rågbröd, hvilka innehålla mycket fosforsur kalk.

Det oaktadt påstår likväl Haller envist att mineralierna ej äro närande. Ehrenberg har visserligen funnit att många ätliga jordarter innehålla infusionsdjur, hvilka, såsom han genom experimenter ådagalagt, kunna smältas, men med andra är så icke fallet: de bestå af rent mineraliska ämnen (kiselsyrad lerjord eller kolsyrad kalk och magnesia), som ej kunna assimileras med vår kropp; och likväl är bruket att äta jord ej endast en ful vana, en följd af råheten och dumheten, som förhindra menniskan att skaffa sig bättre näringsmedel, eller af den bittra nöden och armodet, hvilka, trots alla ansträngningar, ej kunna förse sig med någon lämpligare föda. Då nu bruket af detta så onaturligt förefallande näringsmedel är företrädesvis utbredt i vår verlds rikaste och af naturen mest välsignade trakter, så måste det väl uppspringa ur ett trängande behof, för hvars tillfredsställande en dunkel instinkt gifvit menniskan ett medel. Jordätandet kan sålunda på visst sätt sägas ersätta bruket af opium, bränvin, kaffe och te liksom af tobak.

Brist på passande födoämnen har vid åtskilliga tillfällen tvungit otomakerna att äta jord för att uppehålla lifvet; på samma gång göres den ringa lifsmedelsqvantiteten voluminösare och döfvas den plågande känslan af tomhet i magen. I varmare trakter, der tillgången på vegetabiliska näringsämnen är öfverflödig, grundar sig detta bruk på andra omständigheter. Den här under större delen af året rådande värmen gör menniskan mindre verksam och förminskar i betydlig mån behofvet af näring, då kroppen kräfver endast ringa ersättning för hvad den förbrukar. Sjelfva behofvet af att äta, hvilket blir allt större i samma mån menniskans arbete är ansträngande och klimatet kallare, upphör här till största delen. Ville man framkalla detta behof genom att förtära verkliga lifsmedel, så skulle följderna deraf blifva häftiga indigestioner, hvilka i de varma länderna äro af särdeles allvarsam beskaffenhet.

Att förtära söta och vattenhaltiga frukter, hvilka för de varma ländernas invånare vore en lämplig föda, tycka ej alla om, men de för organismen fullkomligt indifferenta och derjemte billiga lerjordsarterna äro mycket passande. De tvinga menniskan att tugga och svälja, fylla magen, framkalla derigenom en känsla af mättnad och afsöndras slutligen från organismen utan att, åtminstone vid måttlig njutning deraf, störande inverka på blodblandningen.

Orsaken till vissa folkslags utomordentliga måttlighet, t. ex. arabernas, som med mycket knappa lifsmedelsförråd färdas långa sträckor genom öknen, ligger deri, att de draga större fördel af den knappa föda de förtära d. v. s. att de i kroppen upptaga jemförelsevis mer deraf än de mångätande folken, hos hvilka en stor del af den njutna maten obegagnad afsöndras ur kroppen. Just den del af födan som ej upptages af kroppen kan, utan att helsan derigenom skadas eller ens kroppskrafterna lida deraf, ersättas genom ler- eller kalkjord; sålunda kan den lilla, i förening med lerjord förtärda ödlan eller skalbaggslarven utgöra en för otomakerna tillräcklig föda. Men öfverskrides måttlighetens gräns, så låta de skadliga följderna ej vänta på sig.

Säkert är att okunnigheten, lättjan och vidskepelsen mäktigt bidraga till att vidmakthålla denna vana, och så är i synnerhet fallet bland folk som lefva afskilda från den öfriga verlden och derigenom äro otillgängliga för den moderna kulturens inflytande och de ideer som grunda sig på vetenskapliga fakta.

Om ostron och ostronodling.

(Efter "The harvest of sea".)

Det är icke så länge sedan man visste endast högst obetydligt om hafvets invånare, i synnerhet om skaldjuren; och ehuru det ännu är förenadt med stora svårigheter att erhålla noggrann kunskap om dessa intressanta varelsers lif och vanor, så är det likväl hugnande att veta det vi i vår tid känna betydligt mer om dem än våra förfäder gjorde. Dessa nöjde sig med att svälja sina ostron, utan att det minsta bry sitt hufvud med tanken på hur dessa djur tillkommit; de öppnade helt simpelt ostronskalen, åto upp deras innehåll tillsammans med bröd och smör samt sköljde ned det hela med några väldiga porterklunkar. De tänkte icke på att dessa ostron kunna väcka naturforskarens intresse, utan betraktade dem endast såsom en läckerhet. Nu för tiden är det helt annorlunda; nu vill man gerna veta hvad det är man äter och — tack vare hr Coste's och andra vetenskapsmäns forskningar — känna vi lika mycket om ostronen och blötdjuren i allmänhet som om krustaceerna.

Öfverhufvud taget har man hyst många befängda föreställningar om skaldjuren. En tid bortåt trodde man att de voro klimpar af olja eller andra dylika ämnen samt att de knappt egde något lif eller kunde känna någon smärta. Hvem kunde väl — så frågade man — vara nog enfaldig att tro det en sådan fettklimp som en ostra, hvilken *först* sväljdes af en och annan oförvägen sälle, skulle besitta någon känsel? Men nu ha vi lärt oss bättre, och ehuru blötdjurens organisation ej kan täfla med de högre djurens, så är den likväl inom sin art fullkomlig och innehåller spår af organer som hos de på utvecklingens trappa högre stående varelserna tjena högre ändamål. Derjemte visar denna organisation huru allt i naturen utvecklar sig ur ett lägre

Digitized by Google

innan det hela når sin höjdpunkt i menniskokroppens komplicerade mekanism. På det stadium af utveckling ostran befinner sig har hon sin glädje och sina sorger, och hennes hjerta klappar lika lefnadslustigt som fallet är med de djur som blifvit begåfvade med en fullkomligare organisation än hon.

I zoologien bär ostran namnet *Ostrea edulis.* Huru hon ser ut känna vi alla, och ingen ingeniör har mäktat uttänka en så beundransvärd bostad för den mjuka och hufvudlösa geléklimp som lefver inom de skrofliga skalen. Ostran är ett besynnerligt bygdt djur, och vi tro nästan att endast högst få af läsarne ha sett ett fullkomligt väl bibehållet ostronexemplar, ty dessa djur blifva vanligtvis mycket illa åtgångna innan de befinna sig på bordet framför oss.

Ostrans mun, hvari finnas hvarken käkar eller tänder, bildar ett slags tryne med fyra läppar, och här och der på hennes kropp ser man bladlika lock eller gälar, hvilka tjenstgöra såsom lungor och förskaffa djuret den qvantitet luft det behöfver. Denna bladlika betäckning är delad i två flikar med trådiga kanter. Fyra blad, liknande hinnor, bilda en hård, i ändan öppen tratt. Bakom gälarne finnes ett stort, hvitaktigt parti, som innesluter magen och inelfvorna. Blodomloppsskärlen ligga inuti muskulösa håligheter, hvilka spela hjertats roll. Magens plats är nära munnen. Ostran har inga fötter, men rör sig genom att öppna och tillsluta sitt skal, och födan tager hon till sig med tillhjelp af sitt skägg, hvilket tjenstgör såsom ett slags räfsa — med ett ord, ostrans inre byggnad är i sjelfva verket utomordentligt enkel, på samma gång den förträffligt lämpar sig för hennes lefnadssätt.

Det är icke vår afsigt att här fördjupa oss i detaljerna af ostrans lif. Så många strider hafva förts om detta djurs naturhistoria, att det skulle vara omöjligt att med ett så begränsadt utrymme som denna tidskrifts anföra ens tiondedelen af hvad som blifvit taladt eller skrifvet om detta djurs lif och lefnadsvanor. Hvartenda stadium i dess tillväxt har tagits till utgångspunkt för dispyter, och såsom ett exempel härpå må anföras att sommaren 1864 uppstod en ganska löjlig strid om ett oväsentligt moment i ostrans lif, en strid som det kan vara skäl att omnämna, då den utgör ett bevis på hvad man kan tillåta sig i dispytväg. Tvisten gälde huruvida ostran, då hon ligger, hvilar på sin flata eller konvexa sida. Hr Frank Backland, som började tvisten, påstod att den för ostran egendomliga och naturliga ställningen, när hon befinner sig på hafsbottnen, är att ligga på det flata skalet. Hr Jakob Löwe, en man med varmt intresse för fiskodlingen och som noga undersökt Frankrikes ostronbankar, var deremot af den åsigten att ostran endast då intager det för henne naturliga läget när hon ligger på sitt kullriga skal. Det följer ju emellertid af sig sjelf att frågan om ostrans naturliga läge ej är af minsta praktiska betydelse, och af egen erfarenhet vet jag — i följd af noggranna undersökningar af ostronbankarne vid Newhaven ooh Cockensie — att ostonen ligga på bägge sätten.

Åtskilliga andra strider ha utkämpats angående flere punkter i ostrans naturhistoria, och deribland om den huruvida ostran är försedd med synorganer. Flere författare påstå att ostran eger ögon, ja en säger till och med att hon icke har mindre än tjugofyra. Andra bestrida deremot denna åsigt på det bestämdaste och mena att de s. k. ögon som sitta i kanten af manteln ej besitta någon som helst synförmåga. Härmed må nu vara hur som helst, så draga vi för vår del ej i minsta tvifvelsmål att ostran kan skilja ljuset från mörkret.

Såsom man vet bedrifves ostronfisket icke under en viss period af året, och detta är en af hufvudorsakerna till att ostronbankarne ej långt för detta blifvit utplundrade. Det skulle vara af stor fördel, om äfven de olika fisksorterna skyddades på samma sätt, ty det är nedslående att se hvilken mängd fisk, för hvars fångande ej är bestämd någon viss period, tid efter annan föres till Billingsgate och andra stora marknader, der efterfrågan *alltid* är liflig. Det faktum att ostronen kunna erhållas endast under vissa månader af året och den omständigheten att största delen af allmänheten har den riktiga föreställningen att ostronen under Maj, Juni, Juli och Augusti — dessa fyra bokstafven *r* saknande olycksmånader — ej utgöra någon sund spis ha varit dessa djur till största fördel.

Då ostran börjar sjukna mot slutet af April, är det väl att dess långa fridlysningsperiod börjar i Maj. Ostronen lägga sin rom under alla de varma månaderna, och ehuru det äfven under denna period kan finnas friska sådana, så vore likväl bäst om det gälde såsom en allmän regel att om sommaren ingen ostronhandel finge bedrifvas; ty skulle man i ostronbankarne börja leta efter friska ostron, då blefve följden den att rommen kringspriddes och förstördes. Ostronen gifva icke — såsom så många andra sjödjur — från sig äggen, utan gömma dem i fållen på sin mantel och mellan de tunna lungväggarne. Der ligga äggen omgifna af en klibbig vätska, som är nödvändig för deras utveckling och hvari de genomgå de första stadierna af sin utbildning. Äggen, eller rommen, såsom de i dagligt tal kallas, undergå åtskilliga förändringar i färgen, under det de upphöra att uppenbara sig i flytande form. När så inträffar, har man ett säkert bevis på att utvecklingen snart är fullbordad och att fostret (embryot) inom kort erhåller en sjelfständig tillvaro, ty nu kunna de unga ostronen undvara moderorganernas skydd. En framstående fransk fiskodlare säger att den befruktade materie som på yngelplatserna afsöndras af de fullvuxna ostronen, liknar en tät, af vinden skingrad dimma samt att rommen till den grad kringsprides af vågorna, att endast obetydligt deraf qvarstannar. Det öfriga skingras åt alla håll i hafvet, och derest dessa myriader smådjur, som vräkas hit och dit, ej stöta på några fasta kroppar hvarvid de kunna fästa sig, så är deras undergång gifven, ty äfven om de ej blifva ett byte för de större djur som anställa jagt efter dem, så kunna de likväl icke, såvida de ej sättas i tillfälle att fästa sig på en lämplig plats, uppnå sin behöfliga utveckling.

Vi finna sålunda att ostronrommen är temligen utbildad då den lemnar det skyddande moderskalet, och med mikroskopets tillhjelp kan man se det lilla djuret med fullkomligt utvecklade skal och sin fasthakningsapparat (ett slags simhinna) färdigt att fästa sig vid första lämpliga plats dit det drifves af strömmen.

Enligt vår åsigt fortfar moderostran under någon tid med att gifva från sig rom — hvilket jag iakttagit flere dagar å rad — och förmodligen simmar rommen, innan den sjunker till botten, omkring i vattnet, hvarunder den förtäres af en mängd hafsdjur. Vi ha förut visat att en fridlysningsperiod är nödvändig för ostran, ty sällan finner man, såsom fallet är med sillen och annan fisk, detta blötdjur fullt med ägg, så att flertalet af de processer som stå i sammanhang med dess fortplantning ega rum under de månader då ostronfisket ej pågår. Såsom vi redan nämnt, förtäras årligen ofantliga qvantiteter ostronrom af andra blötdjur, fisk och skaldjur af olika storlek, hvarför det är en lycka att tillgången på dessa djur är så stor.

Några hafva påstått att ostran kan yngla på tjugo veckor samt att hon blir fullvuxen på tio månader. Bägge dessa åsigter sakna likväl all grund. Då ostran blir tre månader gammal, är hon ej stort större än en ärt, och om den ålder vid hvilken hon börjar fortplanta sig är man ej rätt ense, men den uppgifves vara tre år. Vanligtvis är det då

Digitized by Google

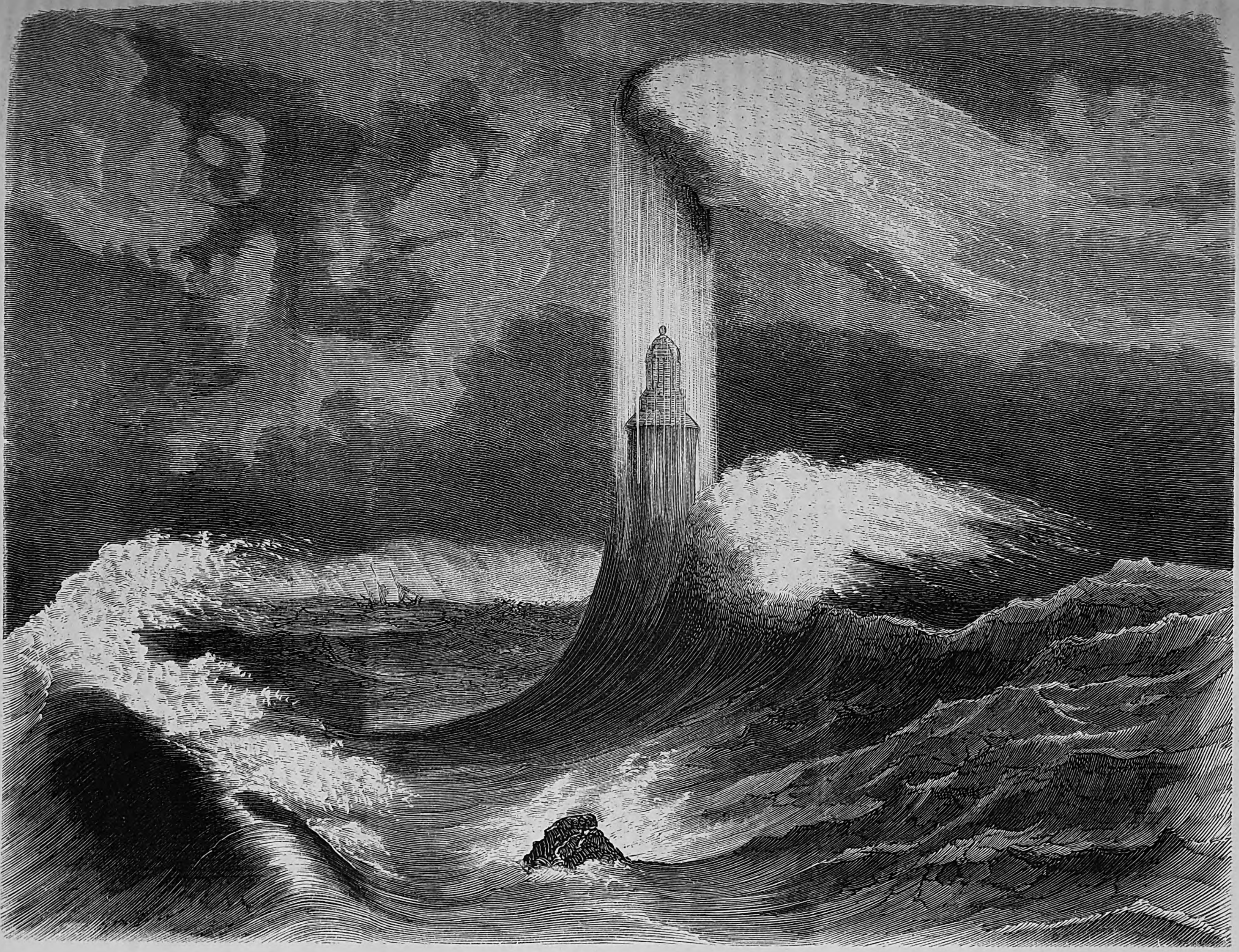

Eddystone's fyrbåk i storm.

Digitized by Google

Digitized by Google

ostronen blifva fyra år gamla man skickar dem till Londons marknad, vid fem års ålder befinna de sig förmodligen i sina bästa dagar och anses de kunna lefva i medeltal i tio år.

I våra dagar, då ostronbankarnes utarrendering är så allmän, skulle det vara lätt att med bestämdhet få veta hur lång tid ostran behöfver till sin fortplantning, och torde denna tid komma att befinnas variera alltefter lokaliteternas olika beskaffenhet. På somliga ställen kan ostran föras ut i handeln då hon är två år gammal, på andra deremot vid först tre eller fyra års ålder, hvilken sistnämnda ålder, öfverhufvud taget, kan sägas vara den då hon är färdig till såväl försäljning som fortplantning.

En annan sak hvarom äfven naturforskarne äro oense är hur stor mängd rom hvarje ostra lägger. Några säga att äggens antal uppgår till tusenden, andra till millioner. Säkert är likväl att ungarnes antal är utomordentligt, ja så stort, att de ej kunna på samma gång rymmas inom moderskalen; vi kunna ej tro att ostran lägger milliontals ägg. En half million torde i medeltal vara den största qvantitet rom hvarje ostra lägger under "säsongen". Vi ha lagt ostronrom under mikroskopet och funnit att den utgöres af en ej synnerligen kompakt vätska, der de unga ostronen simma omkring i stora massor, och i en enda liten romkula ha vi räknat ej mindre än hundra embryon.

Det är nu fullkomligt bevisadt att ostran är hermafrodit och, såsom vi redan nämnt, är hon mycket fruktsam. Hennes fruktsamhet inskränkes likväl i hög grad, om dåliga aflingsperioder inträffa, ty är ej väderleken då mild och varm, lyckas fortplantningen endast delvis eller misslyckas alldeles. Och äfven om blott *en* egare finnes till en stor ostronbank, är det ingen säkerhet för att icke den rom som lägges der af vattnet bortföres till en annan egares område.

På det hela taget hafva ostronen under de sista åren ej lagt särdeles stor qvantitet rom. Störst var denna qvantitet i England 1827, och såväl framstående ostronfiskare som naturforskare hylla den åsigten att ostran ej lägger rom under kalla "säsonger". Hr Buckland påstår att det faktum att en större qvantitet rom lägges på franska kusten vid Biscayaviken förorsakas af att Golfströmmens inflytande — det mera direkta nämligen — på vattnet der är större än i Engelska kanalen, men äfven denna åsigt har sina vedersakare. Om ostran verkligen icke lägger rom hvarje år, så är det klart att hon under de gynsammare åren måste lägga en ofantlig massa för att förrådet ej skall minskas. Då rommen lemnar moderskalen, stiger den upp till vattenytan, der den lätt dör och ofta tillintetgöres af snövatten och is. En mild solskensvärmes inflytande på vattnet anses särdeles befordra dess utveckling under loppet af de få dagar den simmar i vattenbrynet. Man har antagit att af en million ostron endast en blir fullvuxen.

Det förtjenar anmärkas att några ostron hafva ofantligt stora skal, men deremot ett mycket litet köttinnehåll. Det är lätt att af djurets yttre storlek bestämma hur stor dess köttmassa blir, ty denna senares omfång minskas i samma mån ostronskalen tillväxa.

Under "säsongens första hälft får man i Edinburg endast mycket små ostron; orsaken dertill skall vara att de bästa fiskrarne då äro ute på sillfiske, så att det är endast de mindre vana som stanna qvar vid ostronbankarne.

Abbé Diquemarc, som anstält noggranna undersökningar angående de förnämsta blötdjurens lefnadssätt, försäkrar, att när ostronen ej sitta fästade vid något föremål, de kunna flytta sig från det ena stället till det andra endast derigenom att de låta hafsvattnet tränga in mellan sina skal och sedan drifva ut det igen.

På samma sätt är det äfven ostran försvarar sig mot sina fiender bland de mindre krustaceerna, och bland dem i synnerhet mot de små krabbor som söka tränga in mellan skalen, då dessa äro halföppnade. Några naturforskare gå till och med så långt, att de tillskrifva ostran en stor omtanke för den kommande dagen, och den nyssnämnde abbén söker bevisa detta genom att anföra några af de vanor som karakterisera de på hafskusten lefvande ostronen. Han säger nemligen: "Dessa ostron, hvilka dagligen äro utsatta för vattnets stigande och fallande, synas vara medvetna om att på vissa regelbundet återvändande tider de skulle kunna råka ut för att förtorka, och af denna orsak söka de intaga så mycket vatten som de behöfva under den tid ebben varar.

Men på samma gång ostronen hafva en fysisk och ekonomisk historia, ega de äfven en social. Namnet på den oförskräckte individ som först svälјde en ostra har ej blifvit bevaradt åt efterverlden, men om honom har man följande sägen: En gång — och det måtte ha varit långt tillbaka i tiden — promenerade en man med mycket melankoliskt temperament utmed stranden af en pittoresk bugt och lyssnade till de tungsinta böljornas entoniga sång, hvarvid han plötsligen upptäckte en mycket gammal och fet ostra, som var helt och hållet betäckt med snyltdjur och hafstång. Den såg så föga inbjudande ut, att han sparkade till den med foten, hvarvid djuret, något förargadt öfver att se sig så behandladt på sitt eget område, förbittradt öppnade sin mun. Då han nu varseblef hur bländande hvitt det sken mellan skalen, lyftade han upp den bedagade ostran för att närmare undersöka henne och stack derför in tummen och pekfingret mellan skalen. Det uppretade blötdjuret, som otvifvelaktigt häruti såg en ny näsvishet, tillslöt genast sin perlemorika dörr och förorsakade derigenom angriparens fingrar en lindrig smärta. Efter att hafva befriat sina fingrar, stack den vetgirige gentlemannen dem, liksom af en naturlig instinkt, i munnen. "Gudomligt!" utbrast han, under det hans ögon strålade af belåtenhet. Och så började han åter suga på sina fingrar, och nu fann han sig ha upptäckt en ny läckerhet. Han skyndade genast att förskaffa sig visshet härutinnan. Med en sten skilde han ostronskalen åt och smakade försigtigt på ett stycke af blötdjuret. Hvilken lycka, han hade verkligen gifvit menskligheten en ny njutning! — Enligt en annan sägen skall den man som först åt ostron hafva blifvit dömd dertill såsom ett straff.

(Forts.)

Litet om engelska fyrbåkar och lifvet i dem,

af **Alphonse Esquiros.**

(Med illustration.)

De engelska fyrbåkarne äro byggda efter tre olika systemer. De af första slaget äro uppförda på höga grundvalar vid flodmynningar der ebb och flod finnas. De bestå af trä eller jernstänger, hvarigenom sjelfva fyrbåken befinner sig så högt öfver vattenytan, att de rasande böljorna under århundraden brytas, utan att nå upp till sjelfva lanternan der ljuset brinner. Dessa egendomliga byggnaders soliditet tyckes komma på skam ordspråket: att på lösan sand uppförda hus ej kunna motstå vindens och vattnets makt.

Det andra slaget af fyrbåkar äro de som i en mera majestätisk skepnad resa sig på Englands kuster. Omgifna af hvitrappade hus och inneslutna af en mur, skåda de ut öfver hafvets yta. Ett vackert exemplar af detta slags fyrbåkar är den vid Kap Lizard. Den består af två torn, hvart ochett med en laterna och som förenas med hvarandra genom ett galleri, så att fyrvaktaren om natten kan gå från det ena

Digitized by Google

tornet till det andra utan att behöfva utsätta sig för stormen och regnet. Magasinerna och bostäderna äro om dagen genom sin hvita färg ett slags sjömärken for de sjöfarande.

Det tredje slaget af fyrbåkar äro dessa jättar af granit hvilka i stolt enslighet liksom dyka upp ur hafvet. De kunna jemföras med Promethevs; fastsmidda vid klippan, sträcka de sina armar upp mot himmelen, liksom ville de trotsa Jupiter, och högt upp i luften bära de den eld som stormens raseri ej förmår släcka. Den äldsta bland dessa fyrbåkar är den som befinner sig på en af de nästan ute i sjelfva hafvet uppstigande Eddystoneklipporna, och den för elementernas raseri mest blottstälda är den som står på den yttersta af de Engelska öarne, The Scilly Bishops. Den är öfver 150 fot hög, men likväl slå störtsjöarne öfver dess hufvud.

Om man kl. 8 på morgonen lemnar Plymouth och stiger i en stark båt, åtgår hela dagen till färden till Eddystone och hem igen. Vid slutet af den, en fjerdingsväg långa och af granit byggda vågbrytaren — ett jättearbete som påbörjades 1812 och hvartill åtgått 8,000 millioner ℔ sten — ser man ett grått torn med trånga, oregelmessiga fönster och med en laterna öfverst. En brant granittrappa leder upp till dörren; det synes tydligen att man haft för afsigt att utestänga en farlig gäst, och denne gäst är snön, som vid hårdt väder stundom når ända högt upp på vågbrytaren, ehuru denna senare reser sig inemot tjugo fot öfver lågvattensmärket. I fyrbåken finnes en klocka, hvarmed beständigt ringes då det är dimma, och så hemmastadda äro lotsarne i detta farvatten, att de, då de höra ljudet af klockan, alltid kunna i det närmaste säga hvar de befinna sig. — Vid South Stack-fyrbåken använder man för samma ändamål tama sjöfåglar, hvilka sätta sig på tornet och varna skeppen genom sitt skri.

Eddystone's fyrbåks historia har blifvit berättad af den man som byggt densamma. Henry Winstanley var den förste som på denna ödsliga klippa uppförde ett hus, liknande en kinesisk pagod. Öfverlastadt med inskrifter samt försedt med gallerier och alla slags prydnader, hade det endast ett fel — det att ej vara solidt nog. Henry Winstanley synes hafva varit en besynnerlig menniska. Sedan han uppfört en byggnad som, hvad styrkan beträffade, lemnade mycket öfrigt att önska, utmanade han med triumferande uppsyn de rasande elementerna. “Blåsen, I vindar“, har man hört honom i lyriskt öfvermod utbrista; “haf, gör uppror, kommen an, elementer, och fresten mitt verk!“ Elementerna hörsammade hans uppmaning, men de uppslukade både byggmästaren och hans verk. Den 26 November 1703 hade Winstanley begifvit sig ut till klippan för att reparera fyrbåken; om natten bortryckte en fruktansvärd storm fyrtornet och dess invånare samt qvarlemnade endast en vid klippan fastsmidd jernkedja.

En fyrbåk på Eddystoneklipporna kunde man likväl ej undvara. Sedan den gamla blifvit bortspolad, hade en stor örlogsman der lidit skeppsbrott, hvarvid halfva besättningen omkom. Svårigheterna vid att der uppföra en ny fyrbåk afskräckte likväl icke John Rudierd, en manufakturhandlare i London. Omständigheterna hade gjort honom till köpman, men af naturen var han bestämd att blifva ingeniör. I Juli 1706 grep han sig an med företaget och lyckades äfven uppbygga ett trätorn, som tillvann sig sakkunniga personers beundran. År 1708 tändes den nya fyrbåken, och under fyrtiosju år lyste dess vägledande ljus oafbrutet för de sjöfarande. Stränga vintrar följde på hvarandra, böljorna piskade våldsamt dess sidor, men de svåraste stormar till trots stod likväl Rudierds verk orubbadt qvar.

En afton i December 1755 var allt tyst och stilla i fyrbåken, men då en af vaktarne omkr. kl. 2 på natten såsom vanligt gick upp i laternan för att putsa ljusen, fann han rummet uppfyldt af rök. Den gamle mannen ropade på sina kamrater, men de sofvo, och det drog om någon tid innan de anlände till hans hjelp. Medan han afvaktade deras ankomst, sökte han släcka elden medelst en på golfvet liggande vattenslang, men misslyckades häri. Ett regn af smält bly föll från taket ned på hans hufvud och skuldror, ja, han fick äfven något deraf i halsen*). De två andra fyrvaktarne voro lika olycklige; det fanns ej mer vatten att tillgå, och för att anskaffa sådant måste de ned utför de sjuttio trappstegen. Från våning till våning flydde de undan elden, som förföljde dem ända ned till hafvet. Lyckligtvis var det ebb, och de kunde derför finna skydd på en öster om Eddystone belägen klippa. Sådant var Eddystone's fyrbåks andra öde.

Det var den matematiske instrumentmakaren Smeaton förbehållet att besegra de sammansvurna elementernas makt. Varnad men ej modlös genom sina två föregångares otur, beslöt han att uppföra ett stentorn. Hans verk kan kallas ett i klippan rotfäst granitträd. Det var, säger han sjelf, genom att gifva akt på naturen, i det han betraktade en ekstam, som inom honom upprann idén till denna byggnad, hvilken såväl genom sin form som sin fasthet skulle trotsa stormarnes raseri. I Juni 1757 lades den första stenen och den sista Augusti var byggnaden färdig. Denna fyrbåk är det som nu stolt reser sig ur hafvets djup. Ju närmare man kommer densamma, desto större blir den; den står inom en krans af skum och är omvexlande målad med röda och hvita ringar, hvilka göra det för sjömannen lättare att upptäcka densamma. När man slutligen hunnit fram, går man uppför en i klippan uthuggen trappa. Fyrbåken ligger på ett afstånd från Plymouth af två mil.

Då man närmare betraktar fyrbåken, kan man göra sig ett begrepp om dess stora soliditet: så väl äro granitblocken sammanfogade, att hela tornet tyckes vara uthugget ur ett enda block. Dess inre ser ut som alla andra fyrbåkars: ett kök, två magasiner, en sängkammare och ett laternrum. Förut brände man i laternan talgljus, men 1807 utbyttes dessa mot paraboliska reflektorer. Vidt omkring lyser denna fyr som en af de klaraste stjernorna i Ursa major.

Då fyrbåken måste kämpa med Atlantiska oceanens och Biscayavikens våldsamma brottsjöar, har den mer än en gång bestått hårda prof. I svårt väder bestorma vågorna dess sidor och samla sig ibland till en väldig, fyrbåken omslutande pelare, hvilken först vid laternan upplöses i skum af de ursinniga vindarne. En man sade åt Smeaton, att om fyrbåken motstod den fruktansvärda storm som rasade på våren 1762, skulle den stå till domedag. Om så kommer att ske torde ingen våga afgöra; Eddystone's fyrbåk redde sig både med den och många andra, men dess invånare påstodo att under omnämnde storm tornet bäfvade och skalf såsom stammen på en väldig ek, då den skakas af orkanen.

I början af fyrbåkens tillvaro spelades der en hemsk tragedi. Då beboddes den af två män, hvilka aflöste hvarandra i tjenstgöringen. En dag syntes från fyrbåken en nödsignal. Signaleringssystemet var på den tiden ej så utbildadt som nu, och dessutom var sjön såg hög, att intet fartyg kunde komma tillräckligt nära fyrbåken för att man skulle kunna höras af fyrvaktarne. Hvad försiggick derinne? Utefter kusten hviskades om hemska saker, men på aftonen syntes ljuset åter. De två vaktarne voro gifta, deras mödrar lefde ännu och de stackars qvinnorna befunno sig i den största oro. Omsider lyckades det några matroser att, efter många svårigheter och trots den höga sjön, land-

*) Han dog tolf dagar efter fyrbåkens brand, och läkarne funno ett stycke bly i hans mage.

Digitized by Google

stiga på klippan. En vedervärdig lukt, som uppfylde hela fyrbåken, röjde genast närvaron af lik. Endast den ene af karlarne var vid lif, och af hans blekhet, afmagrade gestalt och hemska tystnad kunde man sluta till hvad han lidit. Hans kamrat hade varit död en hel månad, och hans första tanke hade varit att kasta liket i hafvet, men just då han ämnade göra detta, afstod han derifrån af fruktan att man skulle tro honom hafva mördat sin kamrat. Skulle icke den menskliga lagen ropa i hans öra: "Kain, hvar har du gjort af din broder?" Hvilket vittne på sin oskuld kunde han åberopa i denna enstaka, fyrbåk, der ett brott så lätt kan begås. Stenarne, de mörka böljorna, den ensliga fyrbåkens tystlåtna murar vittnade tvärtom mot honom. Gripen af förskräckelse, beslöt han derför att låta den döda kroppen ligga qvar. Då han varit tunnbindare till yrket, gjorde han en simpel likkista, hvari han nedlade sin kamrat, och skötte med ädel uppoffring ensam tjensten. Fastän den ene vaktaren dött, fingo skeppen ej blottställas för missödet att förlisa, och derför sken fyren ännu. De utomordentliga ansträngningar som den olycklige mannen underkastat sig i den ensliga fyrbåken och, så att säga, i sällskap med döden hade totalt undergräft hans helsa. Då sjömännen funno de två vaktarne — den ene redan i upplöst tillstånd, den andra aftärd och blek som ett spöke — trodde de sig se ett af en vålnad bevakadt lik. Sedan dess äro tre vaktare anstälda vid fyrbåken.

Dessa menniskors lif är högst enformigt. Stundom blåser det så hårdt, att de endast med svårighet kunna hemta andan. Då äro de tvungna att stänga in sig i fyrbåken, hvilken ofta är insvept i en tjock dimma och bestormas af de upprörda böljorna. I långa timmar lyssna de till vågornas rytande, vänta sig ingen hjelp af menniskor, utan lita endast på Gud. Under vackra sommardagar begifva de sig, då ebb inträffar, ut på klipporna och roa sig med att fiska. Ehuru detta lif icke erbjuder just mycken omvexling, har det likväl sina beundrare. En karl hade lefvat fyratio år i Eddystone's fyrbåk och derunder intagits af en sådan kärlek till sitt fängelse, att han två somrar å rad, då han var fri från tjenstgöring, afstod ledigheten åt en sin kamrat. Han ville göra på samma sätt äfven den tredje sommaren, och det var nästan med våld man förmådde honom att gå i land. Så länge han lefde på sin klippa, uppförde han sig ordentligt, men så fort han kom i land, öfverlastade han sig. I berusadt tillstånd återfördes han till Eddystone, der man hoppades att han skulle återtaga sitt förra lefnadssätt, men han dog några få dagar derefter.

Naturer finnas emellertid som ej kunna motstå den nedtyngande enformigheten af samma scener och samma intryck. Något öfver en fjerdingsväg från Landsend, på en af hafvet sköljd ögrupp, står en fyrbåk, som uppfördes der 1793 och heter Longships fyr. Den kägelformiga klippa hvarpå den uppsatts reser sig fyratio fot öfver vattenytan. Om vintern försvinna stundom både klippa och fyrbåk under några sekunder, i det vågorna spola öfver laternan. En dag ryckte sjön taket af fyrbåken. Det inträngande vattnet släckte lågorna, och det var först efter mycket besvär man lyckades få allt i ordning igen. Ännu en annan sak förökar det hemska i att nödgas bo på ett sådant ställe. Under många af dessa fyrbåkar finnes en håla. När sjögången är häftig, blir larmet af den i hålan sammanpressade luften så starkt, att man knappt kan tala. En vaktare intogs härvid af en sådan ångest, att han på en enda natt fick grått hår.

Så sorglig lott en fyrvaktare vid en sådan fyrbåk än tyckes ha, finner man likväl dem som trifvas der särdeles väl, ty en lefde i nämnde fyrbåk i nitton år. En dag 1862 hissades emellertid två svarta flaggor från fyrbåken — det var synbarligen en nödsignal. Hvad hade inträffat! Af fyrbåkens tre invånare hade en stuckit sig med en knif. Hans kamrater hade sökt förbinda honom, men misslyckats i sina bemödanden. Tre dagar förgingo innan hjelp anlände, men då voro bränningarne omkring fyrbåken så våldsamma, att ingen båt kunde lägga till, utan vaktarne måste fira ned den olycklige i deras egen båt och stöta ut i sjön. Patienten upptogs af ett fartyg, men dog straxt efter ankomsten till land. Man trodde att han sårat sig i ett anfall af vansinne, och det vore ingenting att undra på, om under så hemska förhållanden en menniskas sinnen skulle omtöcknas af vanvettets dimma.

Hvad som i hög grad förökar det hemska i en dylik fångenskap midtibland böljorna är den tvungna sammanlefnaden med män, hvilkas lynne och åsigter ej alltid stämma öfverens. Några personer som en gång besökte Eddystone's fyrbåk frågade en af vaktarne om han var belåten med sin lott. "Ja, mycket belåten," svarade han, "blott jag hade någon att prata med, ty min kamrat och jag ha ej sagt ett ord åt hvarandra under en hel månad." Då fyrvaktarne nu äro tre, tyckas de, bättre än förr, hafva tillfälle att förkorta tiden för hvarandra, men de ständiga tvisterna i förening med en gemensam bostad och den enformiga fångenskapen framkalla ofta en djup ovilja dem emellan.

Fyrvaktarnes ställning är nu betydligt förbättrad, sedan de höra under "Trinity House". Derförinnan inträffade ofta de mest upprörande scener i fyrbåkarne. En dag funno några karlar på stranden ett "budskap från djupet" d. v. s. ett bref, instucket i en väl förseglad butelj, hvilken åter var innesluten i en liten kagge, hvarpå stod: "öppna denna, och man skall finna ett bref." Detta sorgliga budskap kom från en klippgrupp, The Smalls, belägen midti hafvet och söder om Wales. På detta skär hade med tillhjelp af skeppsbyggare en fyrbåk blifvit uppförd af en ung man vid namn Whiteside, till yrket musikinstrumentmakare och hvilken naturen begåfvat med rika anlag. Och nu var denne samme Whiteside öfvergifven och glömd, utsatt för att dö af hunger i det vacklande hus han, så att säga, eröfrat undan vågorna! — En mängd andra sorgliga berättelser finnas af detta slag, och får man sätta tro till dem, så skola många fyrvaktare, beröfvade alla medel att uppehålla lifvet, varit nödsakade att dricka oljan och förtära ljusen, men äfven härpå måste de spara, ty framför allt var det nödvändigt att fyren ej slocknade.

Elden är själen i en fyrbåk, och för att vidmakthålla denna uppoffra sig vaktarne med en vestals trohet. Hvad än må hända och hurudant vädret än må vara, måste likväl fyrbåkens ljus brinna hela året om. "Fyren skall tändas hvarje afton i solnedgången och hållas klart lysande till soluppgången," är det första budet, som innehåller både lagen och profeterna för dessa menniskor, hvilka måste vara på sin post som himmelens planeter. Endast och allenast på det vilkoret bli de väl aflönade, väl födda och klädda; på gamla dagar få de en pension, som ibland utsträckes äfven till deras enkor. De förses med böcker och läkemedel, vissa grundsatser med afseende på moral, ordning och renlighet inplantas hos dem och dessa kunna de meddela sina hustrur och barn — men laternan få de framför allt ej glömma. Såsom fanan i en fästning, är denna det sista de efter ett nederlag i striden mot elementerna få öfvergifva.

För några år sedan hotade en fyrbåk, som då stod mellan Lytham och Blackpool, att nedstörta, emedan vågorna undergräft densamma. Förgäfves sökte man förstärka byggnaden genom att rundtom den uppresa stöd och reparera den del deraf som vette utåt hafvet. En natt märkte vaktarne att fyrbåken vacklade mer än vanligt. Följande morgon upptäckte de att en del af främre sidan rasat ned samt att hela grunden var undergräfd af hafvet. Nu flyttade de

Digitized by Google

ut alla saker och qvarlemnade endast hvad som behöfdes för att vidmakthålla lågan. På aftonen var sjön hög och stormen häftig, så att det var föga hopp om att fyrbåken skulle stå till morgonen, men besynnerligt nog hade dess ljus aldrig lyst så klart som just den natten. Dagen derpå kastade en häftig vindstöt tornet i djupet.

Ett Herkulesarbete har, efter Eddystone's fyrbåks tillkomst, utförts i Skotland. Några mil från närmsta land höjer sig der en enstaka klippa, som under århundraden varit de sjöfarandes skräck. Munkarne i ett närbeläget kloster hade på denna klippa låtit uppsätta en stor klocka, hvilken ständigt hölls i rörelse af hafsvågorna, men detta skedde naturligtvis hufvudsakligen vid stormigt väder. Refvet, som förr kallades Inch Cape, fick derefter namnet *Bell Rock* (Klockklippan). Detta signaleringssätt visade sig emellertid ej vara till någon nytta. Det ena skeppet efter det andra förliste på denna klippa, och bland andra gick der förloradt ett stort örlogsfartyg med allt hvad ombord fanns. Slutligen beslöts att en fyrbåk skulle uppföras på klippan, och man anmodade Robert Stephenson att leda arbetet. I Augusti 1807 landsteg han der med sina arbetare, men emedan det var flod och vattnet stod tolf fot öfver klippan, kunde de arbeta endast på de korta mellanrum som inföllo mellan ebben och floden.

I Oktober 1810 var tornet färdigt. Nedtill af stort omfång, blir det uppåt allt smäckrare såsom ett träd. En vid graniten fästad metallstege leder upp till dörren, som befinner sig högt öfver klippan. Fyrbåken innehåller sex rum, har två stora klockor, hvari ringes i töcknigt väder, och vid den äro anstälda fyra vaktare.

En annan märkvärdig fyrbåk är Skerryvore-tornet, den djerfvaste af alla de byggnader som uppförts för att trotsa djupets makt. Skerryvore (= stor klippa) utgör medelpunkten i en grupp klippor, utkastade i Atlantiska oceanen mellan vestra Skotlands öar och Nordskotland. Vid vanligt vattenstånd ser man endast spetsarne af dem, mot hvilka hafsvågorna brytas under ett bedöfvande larm. Det var på denna klippa Alan Stephenson, en son till Robert Stephenson, år 1838 åtog sig att uppföra en fyrbåk. I September samma år bortryckte en storm de första arbetarne, hvarför byggmästaren och hans folk åt sig uppförde nya trähus på en höjd af fyratio fot öfver klippan, som nästan alltid öfverspolas af hafvet. Hur många dagar och nätter tillbragte de icke här i dessa luftiga bostäder — ty hafvet tillät dem ej en gång att gå ned på refvet! Med hvilken oro betraktade de ej kusten, hvarifrån lifsmedlen skulle tillföras dem! Hur glada måste de ej hafva kännt sig, då de efter ett omslag i väderleken kunde återtaga arbetet.

Emellertid lyckades det Alan Stephenson att den 21 Juli 1842 fästa ett 137 fot högt granittorn på klippan, och i Februari 1844 spred det sitt ljus öfver den mörka Skerryvore-ögruppen. Detta torn är fyra gånger större än Eddystone's fyrbåk samt ett af ingeniörvetenskapens stoltaste verk, och det förefaller nästan som om sjelfva hafvet vore intaget af vördnad derför, ty det tyckes vördnadsfullt kyssa dess fot.

Hvarje afton solen går ned under hela året tända de storbritanniska kusternas fyrbåkar och fyrskepp sina ljus för att varna sjömannen för hafvets lömska snaror, och detta ljus är den strålande symbolen af freden och broderskapet mellan alla nationers skepp, då de komma seglande från alla trakter af jorden.

Bilder från Neapel.

(Med 2:ne illustrationer.)

Hur ofta höra vi icke talas om Italiens asurblå himmel, dess glödande sol och herrliga klimat o. s. v. — hvarför icke lika gerna om Spaniens eller Greklands?

Nej, saken är den att vi känna till Italien en smula, ty dit går det ju nu så lätt att komma — endsat sju dygn eller så behöfvas. Den resande kommer t. ex. till Neapel och han får genast göra bekantskap med droskkuskarne, hvilka från kuskbocken på sina lätta åkdon ifrigt sträcka händerna mot honom samt skicka honom bedjande, milda, gnistrande, men alltid öfvertalande ögonkast. Ur deras mun strömmar med en kraft, precision och hastighet som återfinnas endast hos sydlänningars lungor en mängd variationer på temat: *Ecco, Signore, vettura, lui, lei, Mosjú, volle* o. s. v. Dessa kuskar äro en liten vacker ras och veritabla födgenier.

Den neapolitanska droskkusken är i hög grad begåfvad med alla de egenskaper som böra finnas hos en åkare. Han har fått falkens blick, förstår i sällsynt grad att ådraga sig uppmärksamheten och besitter i räknekonsten en makalös färdighet, som han naturligtvis alltid begagnar till sin egen fördel. Men störst är han i konsten att bedöma sitt byte: fotgängaren eller, rättare sagdt, den vandrande främlingen; han läser nästan i djupet af dennes själ. Han upptäcker honom i den värsta trängsel, ser genast om han är nyss anländ, om han är litet, temligen eller väl hemmastadd med de lokala förhållandena. Känner sig den promenerande något trött, är han en smula tung efter middagen eller funderar han ett ögonblick åt hvilket håll han skall styra sina steg, hör han genast en vänlig stämma tillropa honom: "*Ecco Signore!*", och innan ännu ens tanken på en vagn upprunnit i hans hjerna, ser han en sådan vid sin sida. Droskkusken lemnar nästan aldrig sin bock, han störtar öfver sitt byte åkande och kretsar omkring det; ämnar du vika af i en gränd, spärrar han med sin droska vägen för dig, och flyr du upp på trottoaren, följer han dig så tätt, att vagnshjulen skrapa mot stenkanten. Bor du i närheten af ett kafé, der du dricker ditt kaffe om morgonen, och finnes en åkarestation midtemot detta kafé, så var säker om att några droskkuskar räkna hvarje gång du för den aromatiska drycken till dina läppar och, då de se dig stiga upp från bordet, börja en liten kappkörning öfver gatan till dig. — Den resande, sak samma om det är en herre, dam eller ett barn, kallar droskkusken "*Mosjú*", och det gör ingenting till saken hvad språk främlingen talar. Droskkusken förstår honom lika bra, utom då det blir fråga om att pruta, ty då står hans förstånd stilla. Härdad är han och sofver aldrig i tjensten, och Gud vete när han äter. Regnar det, sveper han in sig i en antik mantel, i de flesta fall en sammanflickning af lapp vid lapp och med hål vid hål. Han är alltid vid godt humör och tänder helt obesväradt sin mindre fina cigarr på sitt offers. Han kör förträffligt och hans tunga har jemn sysselsättning med att varna fotgängarne, mana på sin häst och byta ord med gatpojkarne. Har man väl kommit upp i hans droska, är man hans vän och skyddsling till det ögonblick man stiger ur; betalar man honom hvad han skall ha, lyfter han vårdslöst på hatten, ger man honom för mycket, så undfägnas man med otidigheter — detta är hans metod att få mer — och ibland är det bäst att lofva honom ett kok stryk: först då slipper man från honom, ty att vara modig kan han ej skryta med.

Digitized by Google

Neapolitanskt bondfolk.

Digitized by Google

Digitized by Google

Främlingars ankomst till Neapel.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ampata Sapa eller den första hustrun.

(Indiansk saga.)

Ampata Sapa var hustru åt en ung tapper krigare och jägare samt moder åt två hans barn. De lefde mycket lyckligt tillsammans, och denna sällhet förhöjdes ännu mer genom den omvexling lifvet uti skogarne medför.

Om sommaren bodde de på slätterna, men om vintern uppslogo de sitt tält i skogarne. Hvarje förändring blef för dem en orsak till glädje, emedan den städse för deras ögon visade något nytt.

De hade öfverflöd på allt och sålunda framlefde de de första åren af sitt äktenskap, glada och utan sorger. Med tiden växte den unge krigarens anseende inom stammen och snart betraktades han såsom en höfding, hvarigenom ett nytt fält öppnade sig för hans stolthet och ärelystnad.

En höfdings beröm växer, såsom man vet, i samma mån som antalet af hans hustrur ökas. Men ehuru hans hydda flitigt besöktes af gäster, af hvilka några fikade efter hans gunst, oroades hans hustru ej deraf, ty det råa folket tycker om att mottaga besök och utöfva gästfrihet.

Hvad som först skar genom hennes själ såsom ett svärd var ryktet att hennes make ville taga sig en ny hustru. Denna underrättelse brände såsom gift i hennes ådror, ty hon hade ett stolt hjerta och älskade sin man för högt att kunna lida den tanken att hon skulle dela hans kärlek med en annan.

Ack, snart erfor hon likväl att detta beslut redan rotfästat sig i hennes makes själ samt att alla hennes böner och föreställningar tjenade till ingenting. Han anförde till sin ursäkt att han skulle vinna ännu större anseende inom sin stam, om han äktade en berömd höfdings dotter.

Innan han hann hemföra sin nya hustru lemnade likväl Ampata Sapa med sina två barn hans hydda och flydde hem till sin faders boning, som låg på något afstånd från hennes makes. Här framlefde hon någon tid i lugn och stillhet, tills hela stammen bröt upp och längs efter floden begaf sig till sina jagtmarker. Gerna följde hon med den och skulle utan tvekan sett att den begifvit sig ännu längre bort, så att afståndet blifvit ännu större mellan henne och den falske make som tillfogat hennes trofasta hjerta ett så djupt sår.

Sålunda förgick vintern, och då våren öppnade bladens knoppar, återvände stammen till flodens stränder samt reparerade sina der qvarlemnade kanoter, hvarpå den utför floden fraktade de dödade djurens hudar. Ampata Sapa färdades ensam i en kanot som hon sjelf rodde. Då hon kommit i närheten af ett vattenfall och strömmens hastiga lopp gjorde årorna öfverflödiga, hopknäppte hon sina händer, reste sig och sade med sorgsen stämma:

»Jag har älskat honom af hela mitt hjerta, har med glädje tillagat det af honom fälda villebrådet, närt elden i hans hydda med grenar, af den ädla hjortens skinn gjort honom en klädnad och med egna händer sytt de mokasiner som smyckade hans fötter. Längtansfullt afvaktade jag hans återkomst från jagten, och mitt hjerta jublade, då jag hörde hans manliga steg närma sig vår hydda. Mitt hjerta klappade endast för honom, och dock har han öfvergifvit mig för en annan. Lifvet har blifvit mig en börda, mina barn öka endast min smärta, emedan de likna honom så mycket. Hvarje andedrag är mig ett olidligt qval, och derför har jag höjt min stämma till lifvets herre och bedt honom återtaga det lif han gifvit mig. — Jag är på strömmen, som skyndar att uppfylla min bön. Jag ser vattnets hvita skum, det är min likkista, hör djupets dofva brus, det är min grafsång — farväl!«

Det var för sent att hejda kanotens lopp; innan vännerna anade Ampata Sapas afsigt, hade kanoten närmat sig afgrunden och försvann snart bland skummet.

Så slutades Ampata Sapas lif, och man påstår att under stilla månskensnätter hennes kanot ibland dyker upp ur djupet.

Ett egendomligt sätt att åstadkomma en noggrann folkräkning omtalas af den engelske naturforskaren Wallace, i synnerhet känd genom sin resa i malajska arkipelagen.

Den vise rajahn på Lombok, en af öarne öster om Japan, hade gjort den bedröfliga upptäckten att risskatten för hvarje år blef allt mindre, ehuru landets fruktbarhet ständigt tillväxte och invånarne förkofrades i välmåga. Att enhvar af hans undersåter icke desto mindre betalade sin andel i skatten betviflade han icke; den betydliga minskningen kunde ju förorsakas af att säden på vägen till hans magasiner måste passera genom så många höfdingars händer. För att göra slut på detta underslef måste han söka förskaffa sig visshet om hur mycket som tillkom honom d. v. s. hur många undersåter han hade. Men att anställa en räkning genom de under honom lydande höfdingarne gagnade ej stort, ty då skulle antalet af de skattande helt säkert stämma öfverens med den inbetalade skattens belopp; derför borde ingen veta om ändamålet med denna folkräkning, ja, ingen ens få en aning om densamma.

Under dessa kinkiga förhållanden hittade rajahn på en utväg, som afger ett lysande vittnesbörd om hans vishet. Han insjuknade plötsligen och försjönk i det djupaste svårmod till stort bekymmer för hela folket. Derpå lät han sammankalla furstarne, höfdingarne och presterna och berättade dem att Gunong Argong, d. v. s. det stora Eldbergets ande, om natten visat sig och befalt honom att gå upp på bergets spets, der han åter ville uppenbara sig och meddela honom saker som vore af största vigt för hela öns befolkning. En befallning utfärdades nu att från alla delar af landet skulle skickas folk för att genom skogarne taga upp en väg till berget spets, och då denna var färdig, anträdde rajahn färden, beledsagad af sina höfdingar och ett stort följe. Då det återstod endast ett litet stycke väg upp till bergets spets, gjorde man halt, ty anden ville ej att några vittnen skulle finnas vid hans samtal med rajahn, som nu fortsatte den återstående vägen ensam. Men som det var mycket varmt och rajahn kände sig trött, lade han sig ned vid foten af en klippa och föll der i sömn. Han måste ha sofvit temligen länge, ty hans följeslagare började intagas af oro öfver hans uteblifvande; men slutligen visade han sig och nu anträddes återfärden till palatset.

Då man väl kommit hem, omtalade rajahn för sina höfdingar hvad den store anden sagt åt honom: öfver jorden skulle komma många plågor, sjukdomar och farsoter, men då invånarne på Lombok städse visat sig lydiga andens befallningar, så ville denne lära dem hur de skulle undgå dessa olyckor. Man skulle nämligen göra tolf heliga dolkar, och till deras förfärdigande borde hvarje stad bidraga med en bundt nålar, hvartill hvarje person måste lemna en nål. Utbröt en farsot någonstädes, så skulle man ditskicka en af dolkarne, och om från hvarje hus i staden blifvit lemnadt det erforderliga antalet nålar, komme farsoten att genast upphöra; hade deremot icke hvar och en lemnat en nål, så skulle dolken ej ega makt att fördrifva farsoten.

Knappt hade den vigtiga nyheten blifvit känd förrän alla höfdingarne skyndade sig att med största noggrannhet insamla nålarne, ty saknades en enda sådan, finge ju hela staden eller bygden lida derför. De heliga dolkarne voro snart färdiga, men nu voro också risskörden och den tiden inne då man skulle betala sin skatt till rajahn. — Nu sade denne i all vänlighet till än den ene än den andre höfdingen: «De nålar du bragte mig voro långt flere än hvad skatten tillkännager; tag derför reda på hvilka de äro som ej betalt sin skatt.«

Detta hjelpte; skatten tillväxte år efter år och rajahn af Lombok blef rik, derför att han förstod konsten att rätt räkna sina undersåter. Men äfven de tolf dolkarne hade stor makt; utbröt en sjukdom i någon stad, ditskickades genast en af dem; ofta häfdes det onda, och den heliga dolken fördes tillbaka under de största vördnadsbetygelser, men ofta ville ej sjukdomen upphöra, och då trodde enhvar att antalet af de nålar man afskickat ej var riktigt och att det var folkets egen skull att den heliga talismannen ej verkade.

Dvergelefanter. Bland den senaste tidens märkligaste upptäckter på den utdöda djurverldens område är den som af professor Busk och den nu aflidne dr Falconer gjorts vid deras undersökningar af Javas hålor, nämligen att under en förgången period af vår jords utveckling lefvat två arter dvergelefanter: *Elephas melitensis*, hvars höjd beräknats till mellan 2 alnar, 3 tum och 2 alnar, 6 tum, och *Elephas Falconeri*, som ej varit högre än 4½ aln (allt eng. mått). — Vi begagna tillfället att omnämna att man under nuvarande jordperiod, utom den vanliga afrikanska Nil- eller flodhästen, känner till en mindre vestafrikansk art, dvergflodhästen (*Hippopotamus liberiensis.*)

Rättelser.

I förra häftet ha insmugit sig två korrekturfel, hvilka härmed rättas. Sid. 108 andra spalten, femte raden uppifrån, står: *tora* jordkulor eller *st*roglodytboningar; läs: stora jordkulor eller troglodytboningar. — Sid. 116, första spalten, sjette raden nerifrån, står: högre lärdomsverken; läs: högre läroverken.

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Andra årgången, 1870.

Den första årgången af vår tidskrift är nu afslutad, och innehållsförteckningen visar hurusom vi bemödat oss att lemna våra läsare ett urval af intressanta ämnen inom det område, som låg innanför den ram, vi vid början af vårt företag hade utstakat för oss.

Den ifver, som de stora kulturfolken fortfarande utveckla i fråga om upptäcktsfärder, den rikedom på väl skrifna skildringar af pågående eller fullbordade resor och de talrika utländska skrifter, som sysselsätta sig med hithörande meddelanden, gifva oss en, snart sagdt, outtömlig källa att ösa utur.

Vi äro derför äfven öfvertygade att, då vi nu anmäla en ny årgång af denna tidskrift, vi med trygghet kunna åt våra läsare utlofva en text, alltid bestående af underhållande och lärorika artiklar, som skola afhandla

nyare resebeskrifningar, skildringar af de olika folkens seder och kulturlif samt uppsatser öfver intressantare företeelser inom djur- och växtverlden.

Men på det ännu mera omvexling må inträda uti innehållet af NÄR OCH FJERRAN, ha vi beslutit att från och med denna 2:dra årgångs början utvidga vår plan derhän, att nu äfven komma att intagas

Porträtter och Lefnadsteckningar

af ryktbara samtida,

såväl svenskar som utlänningar, samt stundom äfven **bilder ur dagens historia,** prof af **skön konst** uti afbildningar af utmärkta taflor m. m. och uti textafdelningen artiklar af **bildande, upplysande och roande beskaffenhet uti hvarjehanda ämnen.**

Bland porträtter af ryktbara samtida, sålunda ämnade att införas i årgången af vår tidskrift, vilja vi här nämna:

Elias Fries.	Don Juan Prim.
Anders Retzius.	Ferdinand de Lesseps.
Joh. Henr. Thomander.	Grefve Bismarck.
Joh. Fr. Höckert.	Rossini.
Fredrika Bremer.	Meyerbeer.
Adolf Tidemand.	Gustave Doré.
Christoffer Hansteen.	Thackeray.

Antalet af *illustrationer* kommer äfven att ökas sålunda, att medan den första årgången innehåller **55**, skall den för innevarande år erbjuda sina läsare öfver **100** träsnitt.

Priset skall dock derför **icke ökas**, utan förblifver fortfarande vid förutbetalning detsamma som hittills, nemligen för hela årgången, innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text samt tillhörande illustrationer, endast **6 Rdr.**

Prenumeration emottages i alla rikets boklådor samt på alla postkontor med tillägg af 50 öre i postförvaltarearvode för årgången.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

7:de häftet. Andra årgången. Juli 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Sjunde häftets innehåll:

Alphonse de Lamartine (med porträtt).
En blick på mandanfolket. I. (med 3 illustrationer).
Ostron och ostronodling (Efter "The harvest of sea").
Nationalkarakteristiker från lågskotska kusten (Ur "Cornhill Magazine").
Charles Dickens (med porträtt).
Perllyxen (Ur "Allg. Fam.-Zeitung").
Inverkar Saharaöknen på Europas luftstreck? (Ur "Allg. Fam. Zeitung".)
Det gamla och nya Paris af J. Paludan. I.
Från Pompeji (med 3 illustrationer).
Drakblodsträdet på Teneriffa.
De periodiska sandregnen i Italien.
Ett ormkonvent.
Fysiologiska verkningar af bergsvandringar.
} Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Drakblodsträdet på Teneriffa.

Det bekanta stora drakblodsträdet i staden Orotava på Teneriffa, hvilket enligt sakkunnige personers åsigt sett århundraden försvinna, har i våra dagar slutligen måst böja sig för tidens och naturkrafternas förenade makt, och för omkring ett par år sedan lästes i tidningarne om dess undergång.

Drakblodsträdet (*Dracæna Draco*) har sitt hem på Madeira, Porto Santo och Kanarieöarne, hvarjemte det äfven på allra sista tiden anträffats på de nordligaste af Kap-Verdsöarne, dock endast vid något större höjd öfver hafvet. Förut har det, efter hvad Humboldt meddelar då han år 1790 besökte Teneriffa, varit odladt, sannolikt med anledning af den röda kåda som deraf erhölls och förut mycket användes i medicinen under benämningen drakblod. Gör man nämligen en skåra i trädet, framkommer ur densamma efter en eller två veckors förlopp en blodröd, kådaktig vätska, hvilken snart stelnar när den utsättes för luftens inverkan och då blir just nämnda kåda. Sedermera förändrade sig likväl förhållandet, vare sig nu att drakblodsträdet började förlora sitt rykte eller man förskaffade sig ifrågavarande kåda af andra växter (såsom *Calamus Draco*). Åtminstone säger Schacht, som för omkring 10 år sedan besökte Madeira och Teneriffa, om detta träd: »Då det ej är menniskan till någon nytta, odlas det ingenstädes; ja, numera ej ens talar man derom; på Madeira finnes det derför endast i några trädgårdar såsom en kuriositet eller på otillgängliga ställen, och på Porto Santo, hvarest det förut växte i så stor mängd, att dess frukter användes till föda åt svinen, har det nästan försvunnit«.

En af de växter hvarmed drakblodsträdet är närmast beslägtadt är vår allmänt odlade sparris; dess blommor likna nästan fullkomligt denna växts hvad storlek och form beträffar, i det de äro rörformiga, grön- eller hvitaktiga, med sex blomfoderblad och sex ståndare, hvarjemte dess frukt liknar ett klotrundt körsbär. Men till sitt yttre äro de hvarandra högst olika. Drakblodsträdet blommar sent, vanligtvis först då det uppnått en ålder af 25 till 30 år. Under denna tid förgrenar trädet sig icke och har en viss likhet med palmen, ty den unga stammen är endast högst upp försedd med blad och för öfrigt betäckt med ärr efter de redan affallna. Dessa blad äro omkring 3 fot långa, men endast ett par tum breda; till färgen blågröna, dessutom mycket styfva och tjocka samt försedda med en hvass spets. Då blommorna, hvilka bilda en rik spira, utvecklas ur slutknoppen, måste således hvar gång trädet blommar ega rum en förgrening, hvilken då oftast liknar en gaffeldelning, ty drakblodsträdet dör ej ut sedan det blommat en gång såsom fallet är med agaven. Hvarje förgrening angifver således en blomning, men då trädet blommar hvarken hvarje år eller på bestämda mellantider, kan man vid beräkningen af dess ålder ej fästa något afseende vid blomningen.

Drakblodsträdet växer utomordentligt långsamt, och de ofantligt tjocka exemplar som ännu finnas qvar måste derför vara mycket gamla. De enhjertbladiga växterna, till hvilket drakblodsträdet hör, liksom dess fränder liljorna och palmerna, hafva icke tydliga å sringar såsom de tvåhjertbladiga och uppnå sällan en betydlig tjocklek. Drakblodsträdet saknar också årsringar, hvarför vi ej heller på detta sätt kunna sluta till dess ålder, men när det, såsom ett märkligt undantag bland de enhjertbladiga växterna, fortfar att tillväxa i tjocklek och förgrena sig samt sålunda likna våra löfträd ligger orsaken dertill i en anatomisk öfverensstämmelse med dessa, nämligen i tillvaron af en städse verksam saf.

Det största af alla drakblodsträd var det som stod i en trädgård i staden Orotava på Teneriffa och hvilket Humboldt i sin »*Ansichten der Natur*« beskrifver sådant det såg ut i slutet af förra århundradet. Han berättar derom: »Vi funno att det flere fot öfver roten hade ett omfång af 48 parisfot. Ännu närmare marken angifver Le Dru jätteträdets omfång till 74 fot. Enligt George Staunton håller stammen vid tio fots höjd 10 fot i genomskärning Höjden är något öfver 65 fot.« Teneriffas urinvånare, guancherna, ansågo detta träd vara heligt, och man berättar att i femtonde århundradet i den ihåliga stammen lästs en messa vid ett derinne uppfördt litet altare. Då spanjorerna kommo till ön 1402, skola de ha funnit det lika tjockt och lika ihåligt som det var på sista tiden af sin tillvaro; under 460 år skulle således ej någon märkbar förökning skett i dess massa.

Sålunda stod det orubbadt i århundraden, tills en orkan i Juli 1819 beröfvade det den ena tredjedelen af dess krona, som med ett förfärligt brak nedstörtade och krossade flere buskar och lagerträd. Likväl säges att det på allra sista tiden befann sig i godt stånd. En hr Fenzi från Florens, som såg det några månader före dess undergång, berättar derom följande: »Dess ofantliga krona betäcktes med otaliga skarlakansröda frukter, och ehuru den stora stammen var ihålig, leddes likväl näringssaften derigenom upp till grenarne och de svärdlika bladen. På venstra sidan om trädet, der marken sluttade, hade en solid mur blifvit uppförd under en tredjedel af stammen, medan 2-3 halfruttna bjelkar på andra sidan gåfvo stöd åt de mest utskjutande grenarne. I pittoresk oordning växte vid trädets fot åtskilliga slingerväxter och andra plantor. Det var dessutom intressant att se hur ett ungt drakblodsträd sköt ut genom en öppning i moderstammen, växande vildt i de ruttnande delarne af densamma.«

Det drakblodsträd som nu är det största växer, enligt Schacht, likaledes på Teneriffa vid Icod do les vinos. Dess stam och krona äro alldeles oskadade, och grenarne sitta så nära hvarandra, att de, sedda på afstånd, »likna ett blomkålshufvud.« Den glatta, af en hvitgrå bark beklädda stammen höjer sig från en bred basis och smalnar oupphörligt af uppåt. Åtta fot öfver marken är stammens omfång 29, men vid roten utgör det minst 36 fot. Trädets höjd är mellan 60 och 70 fot.

Det märkliga hos drakblodsträdet är icke så mycket dess storlek som den utomordentligt höga ålder det uppnår, och i det förra afseendet kunna icke så få ekar mäta sig med detsamma.

(TIDSKR. F. POP. FREMST. AF NATURV.)

De periodiska sandregnen i Italien.

Angående de sandregn som den 13 och 14 Februari 1870 inträffade i Italien lemnar den italienske meteorologen P. Denza några närmare underrättelser, hvaraf framgår att denna företeelse eger rum i stor utsträckning. Under nämnde dagar blåste en häftig sydostvind öfver Adriatiska hafvet och hela Italien samt åtföljdes i södra delen af halfön af häftiga regnskurar och i den norra af ett starkt snöfall. Men på några orter föll äfven jemte snön och regnet en utomordentligt fin sand, som i södra Italien insamlades i Subiaco och Rom samt i norra i Genua, Moncalieri och Mondovi. I de tre förstnämnda städern var sandregnet mycket ymnigt, det började på eftermiddagen den 13 Februari och fortfor, åtföljdt af regn, hela natten, medan det i Moncalieri och Mondovi var snöblandadt och varade inalles blott en halftimma, eller inemot kl. 3 e. m. Derunder hade atmosferen en gulaktig färg, som återspeglades äfven på husen, och den fallande snön var likaledes gul, då deremot all dittills fallen snö brukat vara hvit. Den snö som föll i Moncalieri hade en djuplek af 9 samt i Mondovi af 10 centimeter, men det gulfärgade sandhaltiga lagret var ytterst tunnt.

Det bör anmärkas att i Moncalieri magnetnålen missvisade den 13 och att elektrometern angaf att luften var mättad med en stor mängd elektricitet. I Mondovi bemärkte man samtidigt af åska åtföljda blixtar, en för denna årstid ytterst ovanlig företeelse. Den gula i Moncalieri och Mondovi insamlade snön lades i ett kärl och efterlemnade deri en rödaktig bottensats, fullkomligt liknande den vid Genua insamlade sanden. Undersökt af professorn vid polytekniska skolan i Genua, dr Castelucci, befanns den innehålla åtskilliga organiska (animaliska) ämnen. Af hvad dessa voro eller om dermed menas infusorier, derom säger Denza ingenting.

Såsom bekant torde vara, äro dessa sandregn och denna röda snö ej någonting nytt. Efter hvad Denza uppgifver, ha de endast i Italien förekommit årligen sedan 1862, med undantag af år 1868. Den 21 Februari 1864 föll t. ex. i Rom efter häftig sydlig vind ett starkt regn, som på hustaken qvarlemnade ett tunnt lager af fin rödgul sand. Så skedde äfven den 1 Mars 1866, men synnerligt rikt derpå var året 1867. Natten till den 15 Januari föll på Sjöalpernas hela norra sluttning, mellan Cuneo och Albenga, rödfärgad snö, som äfven samma natt bemärktes vid Tscappina i Graubündten. Vi förbigå flere andra dylika fall och fästa oss blott vid det som inträffade år 1869. Den 10 Mars föll, likaledes efter sydlig vind, i Palermo, Neapel, Rom och Subiaco ett af sand åtföljdt regn. Det betydligaste inträffade den 23 och 24 i samma månad i Rom, Subiaco, Neapel, Sora, hela Calabrien och på Siciliens södra kust. Den 23 Mars var den dag hvarom man förutsagt att fruktansvärda stormar då skulle bryta lös, och det inträffade äfven att hafvet under mycket häftig sydostvind var ytterst upprördt. Barometern hade sjunkit 744,5 millimeter (vid en höjd af 31,23 meter öfver hafsytan). Himmelen var öfverdragen med tunga tjocka moln, och i luften hade lägrat sig en gulaktig dimma, som tid efter annan genomskars af blixtar utan påföljande åskknallar Då det derefter började regna, märkte man att på marken syntes gulaktiga fläckar af sand, och sedan en större mängd af sanden insamlats, befanns den ha ett mjölklikt utseende och qvarlemnade en gul bottensats, hvarjemte vattnet först efter flere filtreringar blef klart. Den nedfallna sanden kändes vid beröring leraktig, vattnet hade en sur smak samt en specifik vigt af 1,0012 (vattnets spec. vigt = 1); vid kemisk undersökning befanns den nedfallna gula massan bland annat innehålla lera kolsyrad kalk, kiseljord, natrium och qväfvehaltiga ämnen, hvarjemte deri upptäcktes alger och infusorier af slägtet *Monas*.

Häraf framgår att de italienska sandregnen äro periodiska företeelser. Denza har jemfört sand som föll den 14 Februari detta år med den som insamlades i Mondovi 1867 samt vidare med den som förlidet år föll i södra Italien; han har dervid funnit att de olika profverna skilde sig

Digitized by Google

Alphonse de Lamartine.

Den 24 Februari förlidet år förlorade Frankrike en af sina mest framstående nutida skalder, en af de få verkliga lyriska diktare det haft, och man kan säga att det var först genom underrättelsen om den nästan förgätne författarens till *Méditations* och *Chûte d'un ange* död det på omvexling begifna folket åter erinrade sig att det haft en skald med namnet Lamartine.

Det är ett hårdt slag för en stor man, när han upptäcker att han öfverlefvat sig sjelf, och så var fallet med Lamartine. Glömd af sina ombytliga landsmän såsom skald och politiker, gick han bort från detta lifvet såsom en i andligt afseende bruten gubbe, hvars panna dock jemte lagerkransen omslutes af medborgarkronan, ty sedan han stigit så högt som ännu ingen fransman gjort före honom, lemnade han från sig statsrodret, hvilket han ej mäktade stadigt fasthålla under en så upprörd tid och omhvärfd af de olika partiernas intriger, vetande med sig att han ej sökt rikta sig på sitt fäderneslands bekostnad. Detta beröm kunna ej ens Lamartines fiender förvägra honom, och hans omutliga rättskaffenshet och oegennytta fördunkla många af hans misstag och smycka hans minne med en ovansklig blomsterkrans.

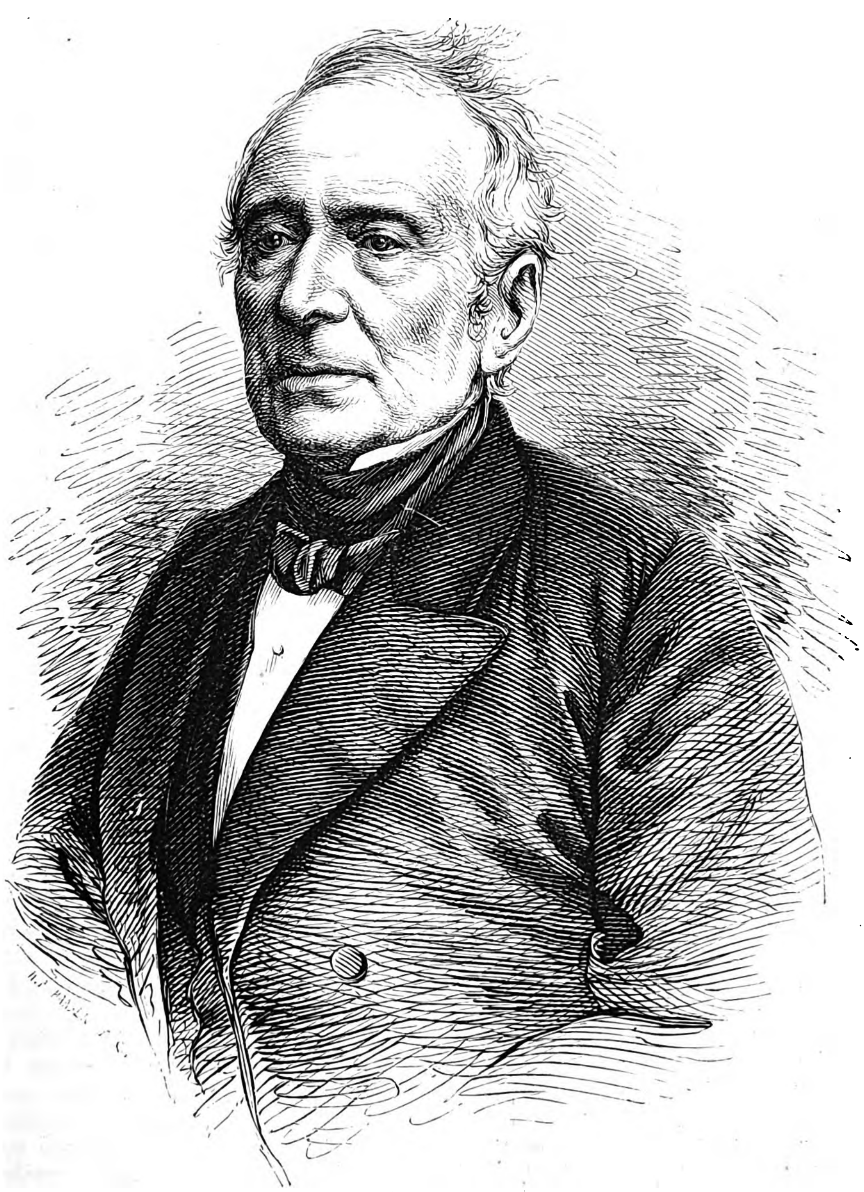

ALPHONSE DE LAMARTINE.

Alphonse de Lamartine föddes den 21 Oktober 1790 i Mâcon. Hans familjenamn var egentligen de Prat, hvilket han likväl sedan utbytte mot sin morbroders. Fadern var en fattig adelsman och major i armén. Den unge gossen erhöll sin första undervisning på det ensliga slottet Milly i Burgund, dit hans föräldrar dragit sig tillbaka under Skräckregeringen. Sedermera skickades han till byskolan i Bussières och slutligen till jesuitskolan i Belley vid savojska gränsen, der han insöp den sentimentala religiositet som är karakterisk för hans dikter. Hans familjs rojalistiska tänkesätt afhöllo honom från att egna sig åt det allmänna lifvet, hvilket vid denna tid, då all politisk frihet var undertryckt, inskränkte sig till krigstjenst och medan den franska ungdomen skar segrens lagrar på alla Europas slagfält, förspilde den unge Lamartine sin tid med att försjunka i overksamhet och drömmerier. Sedan Lamartine vistats tre år i

Paris (till 1808), hvarunder han hängaf sig åt ett overksamt lefnadssätts alla njutningar och oordentligheter, anträdde han en resa till Italien, der han stannade i två år. Efter att ha återvändt till fädernehemmet, begaf han sig ännu en gång till Södern, hvarifrån han återkallades till fäderneslandet genom Bourbonernas restauration. Full af ifver att tjena sin laglige konung, ingick Lamartine vid det kungliga gardet, men de hundrade dagarnes revolution gjorde snart slut på hans militäriska bana.

De följande fyra åren af Lamartine's lefnad upptogos af drömmerier, förströelser och resor, och resultatet häraf visade sig 1820, då skaldens förstlingsarbete, *Méditations poétiques*, utkom. Länge hade Lamartine förgäfves utbjudit manuskriptet åt än den ene, än den andre förläggaren, men sedan hans opus väl blifvit tryckt, rönte det en lika oväntad som afgjord framgång. Fransmännen lärde nu känna en skald som strängade sin lyra i en för dem ny tonart. Här besjöngs kärleken, men ej den sinliga frivola, utan en kärlek, till ena hälften tillhörande jorden till den andra himmelen. Nekas kan ej att det låg en viss retorik i dessa dikter, men denna retorik var känslans och lidelsens, icke den lärda och reflekterande klassiska lyrikens och dess efterapares. Derjemte var det svärmiska, drömmande innehållet iklädt en form, som fängslade genom versens välljud och bilder af en i högsta grad svårmodig kolorit.

Den framgång Lamartines förstlingsarbete rönte öppnade för skalden den diplomatiska banan. Efter att hafva fått en attachébefattning vid franska beskickningen i Florens, gifte han sig med en ung och rik engelska, hvars hjerta han vunnit genom sina dikter. Sedermera utnämndes han till legationssekreterare i Neapel och London och derefter till ministerresident vid hofvet i Toscana. En betydlig förmögenhet, hvaraf en del tillfallit Lamartine genom hans giftermål och en del utgjorde författarearvoden, tillät honom att föra ett med hans smak öfverensstämmande, aristokratiskt lefnadssätt, hvarunder han likväl ej blef sin sångmö otrogen. År 1823 utkommo *Nouvelles méditations* samt sedan *Sokrates' död* och *Childe Harolds sista sång*. En strof i sistnämnda dikt, hvari han klagar öfver att i Italien ej finnas några män i detta ords egentliga bemärkelse, ådrog honom med öfverste Pepe en duell, hvari han svårt sårades.

Då Lamartine blef utnämnd till minister i Athen, utbröt Julirevolutionen, men han tillbjöd icke den nya regeringen sin tjenst, utan beslöt att bekämpa henne på den politiska arenan. Hans första bemödanden att erhålla en plats i kammaren i Toulouse och Dünkirchen lyckades ej, och utestängd från politikens stridsfält, anträdde han 1832 en resa till Orienten. I Maj inskeppade han sig med sin hustru och dotter på ett af honom sjelf utrustadt fartyg, hvarpå han medförde ett bibliotek, en hel rustkammare och en samling dyrbara skänker åt furstarne och höfdingarne i de länder han ämnade besöka. Skalden, eller *emir frangi* (den franske emiren), såsom araberna kallade honom, reste såsom en furste, köpte hus för att i dem tillbringa natten och förfogade öfver hela hästkaravaner. En gång inlät han sig i en improviseringstäflan med en af Asiens förnämste skalder; en annan gång besökte han den beryktade lady Stanhope i hennes ökenslott. Hon uttalade för honom den öfvertygelsen att Frankrike ensamt bland alla jordens länder hade en mission att uppfylla och att han vore kallad att dervid spela en roll — en banal artighet, hvilken man sedermera sökt göra till en profetia om den roll Lamartine spelade år 1848. I sexton månader varade denna resa, hvarunder Lamartines dotter dog (i December 1832 i Beyrut), och på våren följande år återvände skalden hem med sitt älskade barns lik. Frukten af denna hans färd var "Resa i Orienten", som utkom 1835 i fyra band.

Under sin frånvaro hade Lamartine blifvit vald till deputerad för Dünkirchen och gjorde nu sitt inträde i kammaren, utan att sluta sig till något visst parti, men likväl inom sig hysande den önskan att bilda ett parti, hvilket, lemnande åsido en trångbröstad politiks och egennyttans intressen, endast skulle låta sitt handlingssätt bestämmas af ädlare impulser.

Lamartine började också göra sig ett namn inom representationen. Han hade det moraliska modet att ställa sig utom alla partier och uppträda i liberalt konservativ anda mellan den för hvarje framåtskridande obenägna ministèren och oppositionen. Men hvad som fattades Lamartines goda vilja var statsmannens nyktra och klara blick.

Då Lamartines "Girondisternas historia" utkom år 1847 i åtta band, svek han likväl icke sin politiska roll. I denna uti romanstil skrifna och på effekt anlagda bok omgöt han Skräckregeringens hjeltar och blodiga dåd med en poetisk helgongloria, som i icke så ringa mån bidrog att befordra den anda som då var på modet, nämligen att kokettera med revolutionära tendenser. Trots sitt ytterst låga historiska värde rönte likväl detta arbete, hvarom en snillrik granskare på den tiden yttrade att det förgylde guillotinen, en stor framgång och gjorde Lamartines namn populärt bland den stora massan. Under Februarirevolutionen var han Frankrikes inflytelserikaste man. I deputerade kammarens sista och stormiga uppträde, hvilket bevistades af hertiginnan af Orleans, som hos landets representanter sökte skydd för sin sons rättigheter, var det Lamartine som föreslog inrättandet af en provisorisk regering och, då pöbeln inträngt i salen, af egen maktfullkomlighet utnämnde och stälde sig i spetsen för en sådan. Så blef den man som före krisen skildrat revolutionen i så fantastiskt sköna färger och sträfvat att föra den till målet af en republikansk författning nu den som sökte moderera dess häftighet. Han beherrskade massorna med sin vältalighet, och i synnerhet den 25 Februari, då den af honom framkallade rörelsen hotade att antaga en socialt-kommunistisk riktning, åstadkom han underverk. Omgifven af de rasande massorna och bland provisoriska regeringens medlemmar den ende som bevarade den moraliska och fysiska styrkan, betvingade han genom sin vältalighet eller med något lyckligt infall de uppretade massorna.

— Hvad önsken I? frågade han en af vin och raseri förvildad folkhop, som instormade i rådplägningssalen.

— Ditt hufvud, ljöd svaret.

— Gifve Gud, svarade Lamartine, att ni alla hade det på edra skuldror; då betedden I er också förnuftigare.

Uppträdet slutades med ett skallande skratt och hans fyndighet belönades med bravorop.

Vid fördelningen af de olika regeringsgöromålen öfvertog Lamartine ledningen af utrikesärendena och utfärdade vid sitt tillträde till embetet det bekanta, i alla färger skiftande manifestet af den 6 Mars, hvilket å ena sidan förklarade fördragen af 1815 ej vara bindande för republiken, men å andra sidan erkände de territorialförhållanden hvarpå dessa fördrag grundade sig såsom ett faktum, hvilket franska republiken antoge såsom grundval och utgångspunkt för sitt handlingssätt gentemot de öfriga nationerna.

Under några månader åtnjöt Lamartine en ofantlig popularitet, och var det i synnerhet *la bourgeoisie* som i honom såg det enda och säkra värnet mot anarkien. Vid de allmänna valen till konstituerande församlingen valde honom tolf departementer, och i Paris stod han med 260,000 röster främst på listan. Då församlingen för första gången sammanträdde den 4 Maj, var hans uppträdande för honom en verklig triumf, som förnyades under hvar och en af de följande fyra dagarne. Den redogörelse han då afgaf afbröts

Digitized by Google

så ofta af bifallsrop, att han för att komma till slutet måste bedja församlingen iakttaga tystnad. Men då det blef fråga om att insätta exekutiva myndigheter, ådrog han genom sitt verkliga eller skenbara närmande till Ledru Rollin sin popularitet den första stöten. Man beskylde Cicero för att underhandla med Catilina, och trots sin ursäkt att han konspirerade endast såsom åskledaren mot blixten för att göra den senare oskadlig, invaldes han 10 Maj endast såsom fjerde medlem i den af fem personer bestående exekutivkommissionen. Detta var ett förebud till hans fall, men dessförinnan skulle han likväl ännu en gång stå på höjden af sin popularitet. Då social-demokraterna den 15 Maj hade sprängt Nationalförsamlingen och på Rådhuset utnämnt en ny regering, öfvertog Lamartine, efter att förgäfves ha förspilt sin vältalighet på de upproriske, en felande generals plats, kastade sig upp på en dragonhäst, befalde att kanoner skulle framskaffas och ryckte sedan i spetsen för några tusen man af national- och mobilgardet mot Rådhuset. Sedan man skingrat de upproriske, firade Lamartine i det återeröfrade Rådhuset och på återvägen till Nationalförsamlingen den mest lysande af alla sina triumfer. Den entusiasm hvarmed han omfattades af folket och nationalgardet var vid många tillfällen farlig för hans lif, och endast med största möda kunde han undan densammas stormiga utbrott rädda sig till Nationalförsamlingens palats. Vid Juniupprorets början frestade han för sista gången sin vältalighets trollkraft. Men de vackra orden kunde ej längre besvärja den hotande stormen; dertill skulle ha erfordrats besinning, klarhet och beslutsamhet, men dessa egenskaper fattades den politiserande skalden. Cavaignac trädde såsom diktator i spetsen för regeringen, och Lamartine var ånyo endast medlem af Nationalförsamlingen. Hans inflytande hade gått lika fort som det kommit, och då en president skulle väljas, var det endast med knapp nöd han nämndes såsom kandidat. Men ej nog härmed: vid valen till Lagstiftande församlingen 1849 uppstälde honom — den förr af tolf departementer valde — intet enda departement såsom sin kandidat, och det var först genom ett efterval han tog plats i församlingen såsom deputerad för Loiret-departementet. Vid statskuppen den 2 December afträdde han för alltid från den politiska skådebanan.

Sedan Lamartine dragit sig tillbaka till privatlifvet, tvingades han genom sitt föregående slöseri och sina oförståndiga spekulationer till en fabriksmessig litterär produktion, hvarigenom hans förut förvärfvade rykte i hög grad skadades. I alla ämnen har han skrifvit: historiska arbeten, filosofiska afhandlingar, politiska uppsatser, noveller o. s. v., men i alla dessa senare alster af hans penna röja sig en löslighet och innehållets torftighet, hvaraf det oangenäma intrycket framträder ännu bjertare genom den fåfänga sjelfbelåtenhet hvarmed skalden alltid framhåller sitt eget jag.

Och likväl kunde detta mångskrifveri, som inbragte betydliga penningesummor, endast för ögonblicket afhjelpa Lamartines ekonomiska betryck. Då fick den spekulative skalden år 1859 en ny genialisk idé: en nationalsubskription för den store, fattige Lamartine, Frankrikes stolthet, ära och glädje! Deltagande vänner satte genast med mycket väsen hans tanke i verket. De förstodo till och med att åt denna nationalsubskription gifva färgen af en politisk demonstration mot kejsaren, som hjertlöst lät den stackars skalden svälta, emedan han var en oförskräckt republikan ... men Louis Napoleon var nog klok att sätta sitt och sina tusendes anhängares namn främst på subskriptionslistan, hvarigenom han bröt udden af den tillämnade demonstrationen.

Staden Paris upplät åt Lamartine en i Passy belägen afvelsgård, der han framlefde sina sista år, efter att hafva nedlagt pennan och glömd af sina landsmän. Under de sista månaderna var den fordom så liflige mannen så medtagen, att han knappt orkade tala. Några månader före Lamartines död väcktes ånyo fråga om en ny allmoselista för honom; vid skaldens död fick hans kejserlige motståndare tillfälle att gifva ett prof på sitt ädelmod: på statens bekostnad lät han begrafva republikanen Lamartine i hans familjegraf i Mâcon.

En blick på mandanfolket.

(Ur "Globus".)

I.

Det är med ett pinsamt intryck man i våra dagar ser hur i Nordamerika den ena indianstammen efter den andra utrotas, och detta utrotelsekrig har på på senare tiden blifvit fördt med vida större ifver än förr, i synnerhet under förlidet år. Den brune mannen "trampar krigsfjät" på de stora områdena mellan Arizona i närheten af kaliforniska hafsviken och öfre Missouri: han jagas af en, man kan nästan säga vanvettig, förtviflan och har förklarat de hvite männen krig på lif och död. Han tyckes instinktmässigt känna att hans dagar äro räknade, och derför vill han sälja sitt lif så dyrt som möjligt.

De grymheter som föröfvats å båda sidor äro förskräckliga, och under förlidet år kunde man ej taga en amerikansk tidning i handen utan att der läsa om ogerningar som kommo håren att resa sig på ens hufvud. Stora sträckor hafva gjorts obeboeliga för de hvita; "vildarne" — och de göra stundom äfven skäl för denna benämning — äro beridna, de finnas öfverallt och ingenstädes; utan åtskilnad skalpera och martera de män, qvinnor och barn, lägga husen i aska, sätta eld på skördarne och hafva blifvit en outhärdlig landsplåga, hvarför också ej något annat återstår för amerikanarne än att på det ena eller andra sättet söka utrota dem.

Präriens indianer äro nomader; det är alldeles omöjligt att civilisera dem, ty ett ordnadt samhällslif strider mot deras natur. De kunna endast vara buffeljägare; i samma ögonblick man bortskrämmer bisonoxen, beröfvar dem deras urgamla jagtområden eller inkräktar på dessa, i samma stund äro de också förlorade. Hvarenda antropolog vet att det ej på något sätt lyckats att omskapa dem till åkerbrukare: de kunna ej fatta hvad det vill säga att vara bofast på samma plats och odla ett fält. Begreppet "arbete" är dem fullkomligt obekant. Man har väckt ett förslag att sammandrifva alla dessa präri-indianer och sedan kringsprida dem en och en öfver hela unionens vidsträckta område, men idén är helt och hållet opraktisk, och ehuru den tyckes hafva upprunnit hos en filantrop, går den lika fullt ut på de bruna männens utrotande.

Digitized by Google

Skulden till dessa blodiga strider faller i de flesta fall på de hvita, och indianen utkräfver hämnd för de oförrätter man tillfogar honom. *Här är fråga om ett ras-krig som aldrig kommer att upphöra.* De s. k. anglosachserna utrota i Amerika andra raser med hvilka de råka i beröring; på hela unionens område uppgå derför de bruna männen ej till ett större antal än något öfver 400,000 själar.

År 1868 förföljde general Sheridan, till börden irländare, indianerna på ett hänsynslöst och barbariskt sätt, och de använde vintermånaderna på att förbereda sig till nya strider. Sheridans i en högtrafvande yankee-stil affattade rapporter, enligt hvilka han för all framtid skulle hafva kufvat vildarne, voro endast tomt skryt, och nu veta amerikanarne ej hvilket system de skola följa gentemot indianerna. Allt hvad man hittills försökt har ej fört till målet.

Enligt general Shermans åsigt skall freden med indianerna sålunda betryggas: De bruna männen skola instängas på fyra stora "reservationer"; öfverskrider någon af dem de uppdragna gränserna, skall han helt enkelt betraktas såsom fiende och anses fågelfri. Den som dödar en sådan indian begår ej något mord.

Men på ett så inskränkt område som en af dessa "reservationer" vet indianen ej hvad han skall taga sig till; hos honom är nu en gång för alla nedlagdt behofvet att föra ett kringirrande lefnadssätt, och derför drifves han äfven att öfverskrida de utstakade gränserna. Erfarenheten visar dessutom att de "reservationer" hvilka tillerkänts indianerna i utbyte mot de sträckor man frånröfvat dem ingalunda äro fredade för de hvitas anfall. Man erinre sig blott hur det gick med tschirokiserna och andra mot söder boende stammar i det dem gifna Indian Territory. De hvita bemäktiga sig allt, utan att fråga efter om de ha rätt dertill, samt uppträda alltid våldsamt mot indianerna eller söka genom ett otillbörligt bemötande aflägsna dem från sitt område. Häraf uppstå oupphörliga våldsamheter och blodsutgjutelser. Irländaren Sheridan ville civilisera vildarne med krut och bly, men lyckades ej i sina försök, och sedan har man till de bruna männen skickat qväkare med bibeln i hand, och de skulle predika kärlekens religion, under det mord och blodsutgjutelser föröfvades på en sträcka af flere hundrade mil.

Natt och Dag (se sid. 150).

Dessa cheyenne-, sioux-, apatsch-, komantsch-, pannis-, och hvad de nu heta alla dessa indianer, utrotas så småningom och gå sitt oundvikliga tragiska öde tillmötes. Man vet att sedan år 1620, med undantag af några få öfverlefvande af irokeserna och mimaks, alla stammar öster om Mississippi försvunnit. Sedan omkr. fyrtio år tillbaka fortfar striden mot stammarne vester om den stora floden och på andra sidan Klippbergen ända till Stilla oceanens kuster. Det folk som först dukade under i dessa strider var mandanerna vid Missouris mellersta lopp. De hade religiösa fester och ceremonier, hvilka skilde sig från alla andra stammars. Vid skildringen af dessa fester vilja vi hålla oss till hvad som derom meddelas af Catlin, som varit ögonvittne dertill, och skola äfven berätta om hur detta folk gick sin undergång tillmötes.

Liksom de andra indianstammarne trodde äfven mandanerna på en god och en ond ande samt visste, i likhet med de flesta andra folk, att berätta om en stor öfversvämning, undan hvilken blott ett enda menniskopar räddade sig. Att hopställa denna sägen med sagan om den noachska syndafloden kan ej blifva fråga, då talet om en sådan ej kan kallas annat än rent ut ett fantasteri. Hos mandanerna hänförde sig allehanda bruk och botöfningar till den stora floden, hvars återkomst man derigenom sökte förebygga, och deras stora fester visade äfven tillbaka på denna flod.

Den bekante målaren Catlin hade år 1832 tillfälle att studera dessa fester och botöfningar i alla deras detaljer, och hvad han meddelar blir af desto större intresse som han berättar om bruk och seder hos ett folk som för ej längre sedan än en menniskoålder blef utplånadt från jorden. Vid Catlins omdömen och hypoteser torde ej böra fästas någon vigt, men då hans teckningar äro trogna och typiska, hafva de stort värde, och till hvad han berättar om fakta dem han sjelf sett med egna ögon torde man få sätta förtroende. Detta gäller äfven om hans skildring af *o kie pa*, mandanernas stora religiösa botgöringsceremoni, hvilken synbarligen är en sjelfständig ur-indiansk, ej lånad fest och till hvars rysligheter svårligen något motstycke kan uppvisas.

Då Catlin 1832 besökte mandanerna, bodde de i sin by på Missouris venstra strand, omkr. 300 mil ofvanför dess mynning, samt uppgingo till ett antal af något mer än 2,000. Det var endast i några få bruk de skilde sig från de öfriga indianstammarne. Påståendet att det bland dem skulle ha funnits flere individer med blåa ögon och ljus ansigtsfärg är likväl falskt. Det fanns för öfrigt en tid då man ansåg att dessa mandaner härstammade från en fabelaktig koloni, som i förra hälften af medeltiden skulle från det britiska furstendömet Wales ha kommit till öfre Missouri. Det torde ej behöfva påpekas hur orimlig denna hypotes är.

Männen af detta folk flätade sitt långa hår i tumsbreda flätor, hvilka nedhängde utefter skuldrorna.

Dessa *numa ka kie*, d. v. s. fasaner eller, rättare, prärihöns, lefde i bästa förstånd med de hvite männen och berömde sig af att aldrig hafva dödat en hvit man. Äfven Catlin rönte i allmänhet ett välvilligt mottagande af höfdingarne och folket samt fick afrita och porträttera allt hvad han ville. En tysk, hr Kipp, hvilken lefde bland mandanerna såsom tolk och agent för Missouri-pelskompaniet och för hvilken de hyste stort förtroende, hjelpte Catlin välvilligt samt gaf honom många vigtiga förklaringar och

Digitized by Google

fingervisningar, hvartill han var särdeles lämplig, då han vistats bland dessa indianer i mer än tjugo år och derunder förvärfvat grundlig kännedom om deras seder och bruk. Äfven om den stora *o kie pa*-festen meddelade han Catlin åtskilligt af intresse, hvarför den sistnämnde bad att i hans sällskap få öfvervara densamma. Den höfding hvars porträtt Catlin en gång målat sade honom att festen skulle ega rum vid den snart infallande tid då pilträdets löf börja falla af. Då Catlin frågade hvad pilträden hade att skaffa med denna fest, fick han till svar att "fågeln i den stora båten" medfört en pilgren hvars löf varit nära att falla af. Då Catlin sporde efter hur det förhöll sig med fågeln, gaf indianen den hvite mannen ej något svar, utan förde honom omkring i byn tills de kommo i närheten af en vigvam, hvarpå sutto ett par dufvor. "Der är fågeln och den är ett kraftigt läkemedel." Dufvorna förekommo hos mandanerna i stor mängd och skyddades omsorgsfullt af dem. Catlin, som öfverallt der tillfället erbjuder sig undfägnar läsaren med en mängd kostliga hypoteser, drager nu följande komiska slutsats: "Då denna sägen om brefdufvor ej förekommer i andra amerikanska stammars flodsägner, så måste man antaga att mandanerna vid en tidpunkt som ej kan bestämmas fått den till sig öfver Atlantis!"

Mandanernas vigvam'er voro alla byggda på samma sätt: sjelfva stommen genomflätades tätt med pilqvistar, hvarefter det hela öfverströks med kis och lera. Taken voro så starka, att en hel familj, hundarne inberäknade, kunde sitta på dem. En sådan mandanvigvam, hvilken i väsentlig mån skilde sig från de andra indianernas tälthyddor, höll 30-60 fot i genomskärning, var till formen rund och rymde 20-30 personer. Byns framsida skyddades väl genom den mot Missouri brant sluttande stranden, och det hela omgafs af ett pålverk, bakom hvilket man dragit en graf. "Läke"-hyddan var rymligare än alla de andra samt höll ej mindre än 65 fot i genomskärning. Utanför densamma hängde på långa stänger fyra symboliska tecken, hvilka bestodo af allehanda brokiga tygstycken och prydnader. Denna stora läkehydda utgjorde det heliga templet, som var tillslutet hela året om med undantag af de fyra stora festdagarne.

Bäfvern och ormen.

Nästan midti byn stod på en öppen plats den "stora båten" (hvilken Catlin naturligtvis kallar "ark", ty han kan ej få ur sitt hufvud sagan i de judiska böckerna), och det var framför denna ceremonierna utfördes. Båten var groft hopslagen af bräder, höll omkr. 10 fot i höjd samt inneslöt en mängd besynnerliga föremål, hvilka fingo ses af endast byns läkare, samt behandlades med största vördnad. Utom pålverket befann sig begrafningsplatsen. De döda undergingo en lindrig balsameringsprocess, hvarefter de insveptes i uppmjukade buffelhudar och upplades på en hög ställning, så att intet djur skulle kunna skada dem.

O kie pa måste betraktas såsom en religiös fest, hur profant än det sätt hvarpå den firades är i européns ögon. Den utgjorde företrädesvis en erinringsfest om den stora floden, som af mandanerna kallades *mie-ni-ro-ka-ha-scha* d. v. s. det återkommande vattnet. I sammanhang med denna fest stod först *buffeldansen*, som för detta folk var af stor vigt, ty den ansågs inverka på bufflarnes vandringar, hvilka djur utgjorde mandanernas förnämsta föda, och sedan *krigareinvigningen*, hvarigenom ynglingarne, efter att ha uppnått en viss ålder, förklarades vara manbara.

Dessa unge män måste underkasta sig en långvarig fasta och stora plågor, hvarigenom man ville pröfva deras mod och tålighet, och vid sjelfva profvet tillgick sålunda:

Den store läkaren, eller byns trollkarl, stälde sig i soluppgången på den bestämda dagen på taket af en vigvam och ropade till de församlade att han såg något märkvärdigt röra sig borta i vester. Straxt derpå inkom i byn en reslig man med hvitmåladt ansigte och öppnade den stora läkehyddan. Nu stego män, qvinnor och barn upp på taken, andra gingo omkring i byn och vandrade förbi templet. Först upphof hela samlingen ett gällt skri, hvarpå följde ett ihållande suckande och tjutande. Hundarne skälde, alla befunno sig i största uppståndelse och voro liksom slagna af förskräckelse. Man hemtade till stället hästar och vapen, betedde sig som vore i antågande en fiende, mot hvilken man måste försvara sig, samt kastade väntande blickar utåt prärien. Derute syntes en man, hvilken tog raka vägen fram mot byn och snart stannade utanför pålverket, der de med sina lansar och sköldar beväpnade krigarne hade uppstält sig. Deras anförare frågade främlingen hvarifrån han kom och hvad hans afsigt var, och svaret lydde:

— Jag kommer från mitt hem bland de höga berg som ligga mot solnedgången. Vägren mig ej att inträda i läkehyddan; gören I det, skall hela er stam gå under.

Nu tillkallades höfdingarne, hvilka dittills varit församlade i rådpläguingshyddan. Deras ansigten voro svartmålade, och de helsade mannen såsom en gammal bekant. Alla tryckte hans hand, ty han var ju *Nu mohk muck a nah* (den ende), den *första menniskan*, och inbjödo honom att gå in i byn. Dit inkommen, höll han ett helsningstal, hvaraf framgick att han var den ende som räddat sig undan den stora floden. Det hade lyckats honom att med sin båt uppnå ett högt berg, och denna båt var nu hans bostad. Läkehyddan öppnades derefter, så att mandanerna skulle kunna fira en fest med anledning af att den stora floden upphört och ej hemsökt dem.

Då främlingen af höfdingarne fördes genom byn, hade tjutet och skriket tystnat samt förskräckelsen lagt sig. Qvinnorna och barnen tillsades att gå in i hyddorna, binda hundarne och ej visa sig under den öfriga dagens lopp, ty den tillhörde uteslutande den store anden.

Digitized by Google

Catlin och Kipp voro närvarande dervid, och den förre berättar om den gamle mannen följande:

Främlingen syntes hafva uppnått en mycket hög ålder och bar en af fyra hvitaktiga vargskinn gjord mantel; kropp, hår och ansigte voro öfverstrukna med hvit lera, i högra handen bar han en stor tobakspipa, hvilken man visade stor vördnad. Männen följde honom till den stora läkehyddan, hvilken ej blifvit öppnad sedan förra årsfesten, och höfdingarne återvände till rådplägningshyddan. En stund derefter infann sig främlingen här och bad att såsom medhjelpare vid sitt dagsarbete få fyra män, en vid midnatt, en vid middagen, en i soluppgången och en i solnedgången — män med rena händer och fötter, så att templet ej skulle blifva vanhelgadt. Genast visade sig fyra män, hvilka skyndade sig att göra allt i ordning till den följande dagens ceremonier. Väggarne smyckades med pilgrenar, och välluktande örter hemtades från prärien. — Nu begåfvo sig alla mandanerna in i sina hyddor och gingo ej ut ur dem på hela dagen. "Den första menniskan" besökte nämligen hvarje särskild hydda, bad dess egare komma ut i dörren, hvarefter han för denne berättade hur menniskorna omkommit i den stora floden, hur han ensam lyckats rädda sig och hade sin boning mot solens uppgång. Vid hvarje hydda begärde han ett tillspetsadt verktyg, hvilket han skulle använda såsom offer åt vattnet, ty med dylika verktyg var det den stora båten blifvit byggd. Han fick genast hvad han begärde, ty man visste ju på förhand hvad han ville ha. Om aftonen bar han alla verktygen till templet, der dessa fingo ligga till den fjerde dagens afton. Denna natt sof *Nu mokh muck a nah* ensam i läkehyddan.

Följande morgon trädde han ut ur densamma och uppmanade alla de ynglingar som ville blifva krigare att komma ut ur sina hyddor, men byns öfriga invånare skulle stanna hemma. Inom kort voro omkring ett halft hundrade unge män som uppnått den föreskrifna åldern församlade utanför templet. Catlin försäkrar om dem att de tillsammans bildade en mycket ståtlig grupp. De voro alldeles nakna, men från hufvud till fot öfverstrukna med lera i åtskilliga färger: hvitt, rödt, gult, blått och grönt. Hvar och en af dem bar på armen en sköld af buffelskinn, i venstra handen en båge och i den högra en läkeknippa. I rad begåfvo de sig efter *Nu mohk muck a nah* till templet, der de upphängde sina pilar och bågar samt togo plats på marken.

"Den första menniskan" lät nu hemta byns förnämste trollkarl samt uppdrog åt honom att leda ceremonierna, hvarvid han gaf honom den stora pipan. Denna, sade han, hade af honom blifvit räddad undan den stora floden, och hon tycktes vara af stor vigt vid de påföljande ceremonierna.

"Den första menniskan" fattade derefter trollkarlens hand, trädde ut ur den stora vigvam'en och förklarade att man ej skulle återse honom förrän nästan år, hvarefter han genomvandrade byn, skakade hand med några af de män som mötte honom och var snart försvunnen ute på prärien.

Catlin berättar hur det blef honom möjligt att få komma in i tempelvigvam'en, hvilket förr aldrig lyckats någon hvit man, ej en gång hr Kipp. Målaren hade nämligen porträtterat den ofvannämnde trollkarlen, och häråt gladde denne sig öfvermåttan samt betraktade sig sjelf såsom den obestridligen förnämste och mest ansedde mannen inom stammen, men Catlin ansåg han vara den "största läkedomen" bland alla hvita, en stor höfding, ty han hade ju gjort ett porträtt af honom, hvaråt både qvinnor och barn utbrusto i skratt. Han tog derför den hvite mannen under armen och förde icke blott honom, utan äfven hans följeslagare in i helgedomen, och sålunda kommo alla i tillfälle att åse de högtidligheter som vi nu gå att skildra.

Ceremonimästaren, eller trollkarlen, lade sig ned vid den midti tempelhyddan brinnande elden och höll i handen läkepipan. Derefter började han upphäfva tunga suckar och anropa den store anden, då och då kastande en blick på de unge männen, som under de fyra föregående dygnen hvarken ätit, druckit eller sofvit. De underkastade sig dessa försakelser, för att deras kroppar skulle magra och bättre kunna fördraga plågorna. En sådan *vapenvakt* kallades af mandanerna *vattnets återgång till sin bädd.*

Det inre af templet företedde en egendomlig anblick. Vår illustration (sid. 152) återgifver den teckning hvartill Catlin gjorde ett utkast på ort och ställe. Väggarne voro, såsom ofvan nämndes, smyckade med pilgrenar och doftande örter; på marken voro symmetriskt utlagda buffelhufvuden och dödskallar efter menniskor och bredvid trollkarlen lågo fyra vattensäckar af läder, åt hvilka egnades de största vördnadsbetygelser. Hvar och en af dem var fyld med vatten och liknade i hög grad en på ryggen liggande sköldpadda. I ena ändan af dessa säckar bildade några korpfjädrar en liten stjert, hvarvid satt fästad en liten staf, som vid de heliga danserna tjenstgjorde såsom taktpinne. Omnämnas bör äfven *ihtika*, ett slags trumma eller skallra, som spelade en vigtig roll vid mandanernas ceremonier. Säckarne voro synbarligen mycket gamla, och mandanerna försäkrade att det i dem befintliga vattnet förskref sig från den stora floden. Catlin bjöd ända till 100 dollars för en dylik lädersäck, men man ville ej på några vilkor skilja sig från ett så heligt föremål.

Medan det tillgick sålunda i tempelhyddan under fyra dagar, firade folket utanför densamma omkring den stora båten en mängd besynnerliga och groteska ceremonier, hvaribland företrädesvis må nämnas *bel lokh na pick*, en dans hvarigenom mandanerna sökte för hela det kommande året skydda sig mot brist på bufflar. Denna dans uppfördes fyra gånger första dagen, åtta gånger den andra, tolf gånger den tredje och sexton gånger den fjerde, alltid omkring den stora båten. I denna dans låg något i hög grad vildt och sällsamt och i den deltogo åtta mandaner, klädda i buffelhudar med horn och svansar. De dansande sökte så mycket som möjligt hålla kroppen i horisontal riktning och efterhärma buffelns rörelser; buffelns ansigtshud tjenade såsom mask, hvari hål voro anbragta för ögonen. De åtta männen voro alla svart-, röd- eller hvitmålade; ledfogningarne, äfven de på fingrarne och i käkarne, utmärktes genom ringar, och på underlifvet var måladt ett barnansigte, der naflen föreställde munnen. Omkring hvarje fotknöl var fästad såsom prydnad en krans af buffelhår; i högra handen höll hvarje dansande en skallra, i den venstra en omkr. 6 fot lång staf och på ryggen var anbragt en tät knippa pilgrenar.

Dessa dansare bildade kadriljer och uppstälde sig på bägge sidor om den stora båten. Mellan hvarje par syntes andra dansare med sina stafvar och skallror. Fyra af dem buro ett slags med örnfjädrar smyckad hermelinsrock samt en hufvudbonad af samma skinn. Två andra förestälde *Dag och Natt.* Den senare var alldeles svartmålad och stjernorna betecknades genom hvita punkter. Den som skulle vara Dagen var helt och hållet rödmålad, och utefter hans kropp voro dragna hvita strimmor, föreställande morgonsolens strålar. Dansen fortgick på samma sätt hela tiden utan minsta förändring. Andra mandaner spelade rollen af vilda djur. — Ledningen af det hela var anförtrodd åt *o kie pa ka sie*, öfverceremonimästaren, hvars kropp ej hade någon annan beklädnad än att den var öfversmetad med gul lera, som äfven var ingnodd i hans hår. Under hvarje dans höll han den heliga pipan i handen och kom ut ur tempelhyddan, beledsagad af män med skallror och fyra rödmålade gubbar, hvilkas hufvuden voro smyckade med örnfjädrar, hvarjemte de buro trummor, hvilka man kunde gifva sköldpaddans

Digitized by Google

form. De togo plats vid den stora båten och sjöngo till musiken från sina instrumenter, under det ceremonimästaren, stödjande sig mot båten, med hög röst anropade den store anden. På andra sidan sutto nedhukade två gulmålade mandaner; de voro iklädda gråa björnhudar hvarunder de dolde ansigtet, brummande oaflåtligt och låtsande som ville de än sönderslita enhvar som kom i deras närhet, än störta in bland de dansande. För att blidka deras vrede kastade qvinnorna åt dem en mängd köttbitar, men för hvarje gång björnarne ville sluka dessa, visade sig de "flintskalliga örnarne", eller två man som, med undantag af hufvudet, fötterna och händerna hvilka blifvit hvitmålade, voro alldeles svarta, Dessa bemäktigade sig köttbitarne och skyndade med sitt rof ut på prärien.

Dessa örnar förföljdes af ett antal antiloper, små gossar, hvilkas kroppar voro gulmålade, under det hufvudena voro hvitstrukna. Äfven två svanor framträdde; deras fötter voro hvita, men näbbet och vingarne svarta. Två mandaner, hvilka skulle föreställa skallerormar, voro målade med största omsorg, på det de så mycket som möjligt skulle likna de djur de skulle representera; i ena handen höllo de en skallra och i den andra en knippa pilqvistar. Äfven två bäfrar uppträdde, och på deras rygg hade man fästat ett slags bolster, hvilket skulle föreställa en bäfversvans. Två gamar hade brun kropp, hufvud och skuldror blåa samt näbbet rödt. Två vargar förföljde antiloperna, men i samma ögonblick någon af dem fick tag i gossarne, framrusade de gråa björnarne och låtsade vilja uppsluka vargarne.

Mandanerna återgåfvo på ett ofta mycket naturtroget sätt de djur de förestälde, och under dansen sjöng hvar och en af deltagarne en särskild sång, af hvars innehåll han likväl begrep ingenting, ty dessa qväden voro "läkesånger", hvilkas mening och betydelse hemlighöllos för folket; endast den som från ungdomen blifvit invigd i tempelhyddans mysterier kände deras innehåll.

Sedan dansen var slutad, började de medverkande råma och skrika, hvar och en härmande det djur han framstälde. Det var en bedöfvande korus, några dansade ännu, andra sprungo och andra åter låtsade vilja stiga upp i luften. Bäfrarne rörde på svansen, björnarne ströko på allt med sina tassar, ormarne skramlade med sina skallror, vargarne tjöto, bufflarne vältrade sig på marken eller gingo på bakfötterna, och slutligen stormade alla, ursinnigt dansande, till en hydda, framför hvilken de slogo sig ned i pittoreska grupper. Då visade sig ceremonimästaren och kallade, lutande sig mot den stora båten, till sig alla dansare, musikanter och djur.

Läkehyddan tjenstgjorde under de fyra dagarne såsom toalettrum åt alla de i danserna deltagande, men den var äfven ett tempel, och derför fick ingen obehörig gå in i densamma. Catlin erhöll likväl af ceremonimästaren tillåtelse att vara der och kunde sålunda i allsköns lugn åse hur mandanerna gjorde sin toalett. Ingen af de spelande klädde sig sjelf, utan stod eller låg på marken, hvarunder en öfvad konstnär målade och utsmyckade honom. Hvarje målare var mästare i sitt fack och täflade med sina kolleger. Det hela gjorde på Catlin ett öfverväldigande intryck, och han försäkrar att den som ej sjelf sett dessa scener icke kan rätt föreställa sig dem.

Omkring fyrtio mandaner deltogo i dansen samt förestälde fyrfota djur, fåglar och ormar, hvartill kommo de fyrtio antilopgossarne, så att antalet af de nakna, fantastiskt målade individerna uppgick till åttio. Härtill kommo vidare de femtio ynglingar som i tempelhyddan förberedt sig till att aflägga manbarhetsprofvet; äfven deras kroppar voro bestrukna med gul, röd och blå lera. Tillsammans såg man der församlade omkr. 130 menniskor, af hvilkas hud ej fanns så stor från lera fri fläck som en qvadrattum.

Under det dansen pågick, slogo de fyra förut omnämnde gamla männen på sina lädertrummor och anropade den store anden att han skulle gifva dem öfverflöd på bufflar. Sedan begåfvo de sig till tempelhyddan för att bedja det de unge männen med mod och ståndaktighet måtte bestå sitt prof. "Den store anden har lånat sitt öra åt våra bedjande stämmor; luften är full af frid och lycka; qvinnor och barn kunna tillsluta den gråa björnens gap och taga uti hans tassar." Sedan festen börjat, hade man äfven frammanat den onde anden, men han hade ej vågat hörsamma kallelsen.

Men på fjerde dagen, just som den sista dansen utfördes, uppstod en liflig rörelse i de olika grupperna, och man såg en hemlighetsfull gestalt närma sig från vester. Nu började qvinnorna skrika, hundarne tjuta, och allas blickar riktades utåt prärien. Derute syntes en svart man springa i zig-zag, och då han hann fram till platsen, togo qvinnorna och barnen förskräckta till flykten.

O ke hee di eller *uhu*, den onde anden, rusade fram till den plats der bufflarne ännu dansade. På hans svartmålade kropp syntes hvita fläckar, i händerna höll han en åtta fot lång staf med en röd kula i ändan, och med denna sopade han marken. Sedan han banat sig väg genom den dansen åskådande hopen, skyndade han efter de flyende qvinnorna, af hvilka många kastade sig framstupa och ropade på hjelp. Nu lemnade ceremonimästaren den stora båten, mot hvilken han hittills lutat sig, under det hans bröst häfdes af tunga suckar, och begaf sig till platsen der dansen pågått. Han höll den heliga pipan i handen, betraktade oafvändt den onde anden, hvarefter han slutligen höjde pipan öfver sitt hufvud och förblef i denna ställning tills qvinnorna och barnen voro i säkerhet. Den onde anden försökte visserligen några gånger skrämma de små, men måste alltid vika tillbaka för pipans magiska makt.

Så fortgick det tills slutligen den svarte mannen, förvirrad och uttröttad, stälde sig bredvid de dansande. Nu voro qvinnorna och barnen lugna; de närmade sig och togo plats bredvid honom. Derefter smög sig fram en gammal qvinna; i bägge händerna hade hon ett slags gul gyttja, hvilken hon så häftigt slungade i den svartes ansigte, att hans bröst och skuldror smutsades deraf. Från alla håll regnade nu gyttja öfver den onde, en oförskräckt flicka ryckte stafven ur hans hand och bröt af den mot sitt ena knä, andra flickor bröto sönder de två delarne af stafven i mindre bitar, hvilka de sedan kastade på den onde anden. Denne började nu uppgifva höga klagorop, hvarefter han tjutande flydde ut till prärien. Men der råkade han ut för en annan skara qvinnor, hvilka slogo honom med käppar och öfveröste honom med gul gyttja, och var det endast med största nöd han kunde undkomma dem.

Uppgifvande höga jubelrop, återvände qvinnorna till byn. Den unga flickan som ryckt stången från den svarte leddes af fyra äldre qinnor till tempelhyddan, på hvars tak hon upplyftades, och härifrån talade hon till den församlade mängden. Henne, sade hon, var gifven den skapande kraften, henne var gifven makt öfver lif och död, hon vore bufflarnes moder och kunde, efter sitt behag, ditföra eller aflägsna dessa djur. Hon befalde att dansen skulle upphöra samt att trummorna skulle bäras in i templet. De der befintliga buffelhufvudena och dödskallarne skulle uppsättas på fyra stänger, hvarefter hon uppmanade höfdingarne att begifva sig in i templet och öfvervara ynglingarnes mandomsprof. Ceremonimästaren befalde hon att taga plats vid elden och röka läkepipan, under det operatörerna gjorde i ordning sina knifvar och andra pinoredskap. Slutligen fordrade

Digitized by Google

hon den vackraste och bästa klädning man kunde anskaffa såsom belöning derför att hon fördrifvit den onde anden och hela året igenom egde makt att locka bufflarne till byns närhet. Ceremonimästaren frambar klädningen åt henne, och dessutom förbehöll hon sig att vid aftonens buffeldans anföra densamma.

Dessa voro de festligheter som firades på den fjerde festdagens morgon. Den onde anden hade infunnit sig för att störa de religiösa högtidligheterna, men alla hans anslag hade blifvit tillintetgjorda genom den heliga pipans makt, och han hade blifvit skymfligt bortjagad af just dem han velat skrämma. (Forts.)

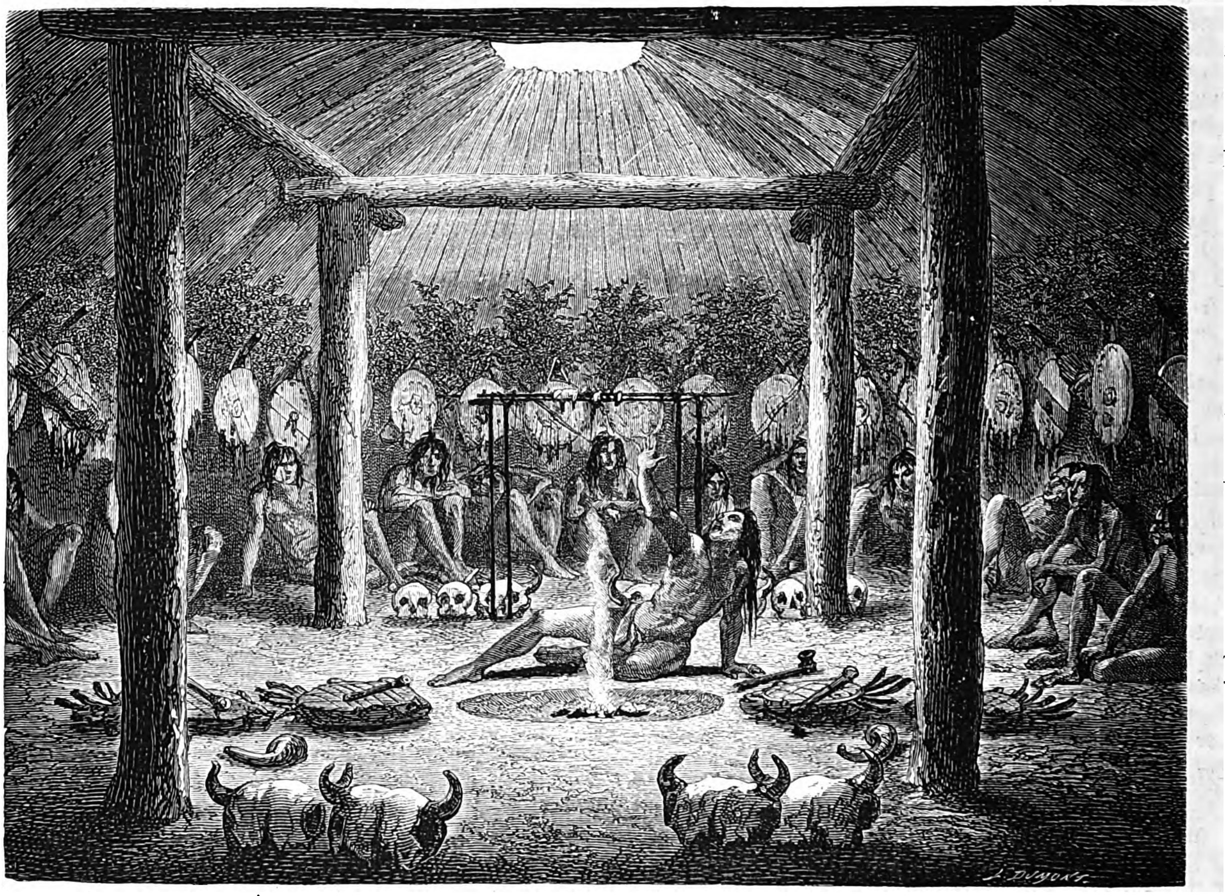

Mandansk vapenvakt (se sid. 150).

Om ostron och ostronodling.

(Efter "The harvest of sea".)

(Slut fr. sid. 141.)

Alltsedan den tiden ha alla samhällsklasser ätit ostron. Skalder, furstar, påfvar, talare, statsmän och qvickhufvuden ha fråssat af dem. En tid har likväl funnits då ostronen voro nära att falla i glömska, och det var från fjerde till slutet af femtonde århundradet, men sedan dess har man städse varit begifven på dem. Gå vi tillbaka till de tider hvilka nu betraktas såsom klassiska, så berättas det oss att det var en viss Sergius Orata som först kom på den idén att anlägga en ostronpark till ostronutkläckning, dock ej för att dermed förse sitt eget bord, utan för att förtjena pengar. Man vet just ej stort mer om denne antikens man än att han var en i högsta grad raffinerad fråssare (af sin samtid kallades han "en mästare i öfverdådighet"). Man påstod äfven att han köpte eller byggde hus, som han, efter att ha reparerat dem, sålde med stor vinst. Stämd, emedan han för egen del begagnat sig af Lucrinersjön der hvem som helst fick fiska, erhöll han en vacker orlofssedel af sin advokat, Lucinus Crassus, hvilken menade att den tjensteman som stämt hans klient i högsta grad misstoge sig, om han trodde att allmänheten skulle blifva utan Oratas ostron, ty finge den gode mannen ej kläcka ut dem i Lucrinersjön, så skulle han — hellre än att försaka njutningen af dessa skaldjur — göra det på taken af sina hus.

Litet hvar ha vi hört talas om de klassiska italienarnes fester och fiskdinéer. Dessa voro anordnade i stor skala samt lemnade nutidens banketter i Greenwich och Blackwall långt efter sig, ehuru priset för hvarje kuvert vid dessa senare för hvarje person är 2-3 guineer. Genom kanaler lät

Digitized by Google

Lucullus från campaniska kusten till sin villa leda hafsvatten in i sina dammar, der han för sina gästers räkning uppdrog så mycket fisk, att vid hans död deraf såldes ett parti som inbragte ej mindre än omkr. 600,000 rdr sv. Vitellius åt ostron hela dagen igenom, och några påstå att han förtärde 1,000 ostron i ett mål — en njutning, alltför stor att man skulle våga tro på dess verklighet! Filosofen Kallisthenes från Olynth var äfven en passionerad ostronätare, hvilket också var fallet med den romerske tyrannen Caligula. Den vise Seneca förtärde i hvarje vecka några hundraden, och Cicero var särdeles begifven på denna läckerhet. De latinska skalderna lofprisade ostran, och det gamla Roms härdade män sjöngo vid sina dryckeslag dessa skalders verser på alldeles samma sätt som nutidens allt utom klassiske svirare i en landsortskällare uppstämma en sång till detta skaldjurs ära.

I nästan alla länder vet man att berätta åtskilligt om den utomordentliga svaghet store män haft för ostron. Cervantes var en stor ostronätare och skref satirer öfver Spaniens ostronhandlare. Mån om att vetandets män ej skulle lida brist, trakterade Ludvig XI af Frankrike en gång om året Sorbonnes professorer med ostron, och en annan fransk konung med samma namn dekorerade sin kock med en orden till belöning för hans skicklighet att tillreda ostron. Napoleon I var en stor ostronvän, liksom äfven Rousseau. Marskalk Turgot brukade före frukosten förtära ett eller tvåhundra ostron för att få god matlust. I slutet af förra århundradet var det inom Paris' artist- och litteratörkretsar brukligt att bjuda på ostronkalaser. I synnerhet encyklopedisterna voro särdeles begifna på ostron. Helvetius, Diderot, abbé Raynal, Voltaire m. fl. voro stora ostronfråssare. Före revolutionen brukade de ifriga politikerna flitigt besöka ostronkällarne, och Danton, Robespierre o. a. voro, innan de började sitt blodiga handtverk, stora ostronvänner. Napoleon I plägade aftonen före en batalj bjuda sina generaler på ostron, och Cambacères hade stort rykte om sig för sina ostronbanketter. Ännu i dag förbrukas i Paris utomordentligt stora ostronqvantiteter, ty senaste statistiska uppgifter meddela att der dagligen förtäres en million ostron om dagen!

Bland berömda britiska personligheter var Alexander Pope en väldig ostronätare och så var äfven fallet med Swift, hvilken dessutom var en stor hummervän. Thomson (författaren till *The Seasons*), hvilken hade reda på allt som kunde kittla gommen, visste också hvilken läckerhet ostran är. Den lärde dr Richard Bentley kunde aldrig passera en ostronkällare, utan att gå in och förtära några stycken, och af senare generationer har det funnits engelsmän som — utan kunna mäta sig med Bentley i andra hänseenden — liknat honom i detta fall. Äfven det förra århundradets skotska filosofer — Hume, Dugald Stewart, Cullen m. fl. — plägade ofta taga sig ett godt ostronmål, och de edinburghska ostronkällarne hafva ännu i dag stort rykte om sig. I synnerhet under de långa vinteraftnarne besöktes de af stadens förnämsta invånare, hvilkas ekipager stannade utanför dem, och stundom räknade de bland sina gäster äfven fashionabla damer, som här nedsköljde ostronen med porter. Hvilken betydelse ostronen haft för Edinburghs intelligens vet hvar och en som hört talas om Kristoffer North och läst *Noctes Ambrosianæ*.

Amerikanarne hafva till stor del ostronen att tacka derför att de äro mera sällskapliga än engelsmännen, och deras vidsträckta kuster gifva dem stora qvantiteter af dessa skaldjur. Likväl är det ett mindre glädjande faktum att detta lands ostronbankar hotas med att blifva uttömda i följd af den stora åtgången och derigenom att ostronen fiskas på olämpliga tider. City Islands hela befolkning deltager i ostronhandeln och i Long-Islandsundet finnes en ostronbank som är 115 engelska mil lång.

Ostran kan tillagas på många olika sätt, men hon smakar likväl bäst utan all tillsats och bör ätas som hon ligger i sin egen vätska. Förtärandet af ostron framkallar aldrig förstoppning, och den som slutar sin dag med att äta några ostron stiger om morgonen upp med ren tunga och redigt hufvud.

Såsom förut blifvit nämndt, är det fransmännen som ha upptäckt att för ostronförrådets tillökning behöfves endast en plats der rommen kan beqvämt fästa sig, liksom de genom försök bevisat att en systematisk ostronodling kan med framgång bedrifvas. Det ligger ingen öfverdrift i det påståendet att för omkr. 15 år sedan i Frankrike ej fanns en enda "infödd" ostra. Ostronbankarne voro då så medtagna genom alltför täta fisken, att de blifvit improduktiva — med ett ord, deras tillvaro stod på spel och ostronälskarne måste i sin förtviflan söka från andra länder skaffa sig ersättning. För att visa till hvilken höjd ostronfisket blifvit uppdrifvet må nämnas att ostronbankar hvilka förut sysselsatt 1,400 personer och 200 båtar samt årligen afkastat 400,000 francs blifvit så medtagna, att der sedan behöfts endast 100 man och 20 båtar. Ställen som en gång räknat femton ostronbankar och der bland fiskrarne rådt stor välmåga hade under ifrågavarande period blifvit nästan utan ostron, såsom t. ex. S:t Brieuc, Rochelle, Marenne, Rochefort o. s. v.

Det var under sådana förhållanden hr Coste framkastade och genomförde den plan till ostronodling som på senare tiden varit så lifligt diskuterad i vetenskapliga tidskrifter och som synes ha uppstått hos honom genom förslaget till arrendena i Aiguillonbugten och Fusarosjöns ostronparker. På uppmaning af franska regeringen företog han nämligen en resa till Frankrikes och Italiens kuster för att taga kännedom om dervarande fiskeriers tillstånd, och under denna färd var det i synnerhet ostronparkerna i Fusarosjön som fängslade hans uppmärksamhet.

Fusarosjön är af stort intresse för alla dem som nitälska för fisket, ty der var det första gången man sökte åstadkomma en artificiell ostronodling. Den är Virgilii Avernersjö, har ett mörkt, dyigt vatten, håller ¾ mil i omkrets och ligger mellan den af Orata begagnade Lucrinersjön och ruinerna efter staden Cumæ. Denna klassiska vattenyta omgafs en gång af villor, tillhörande de rika italienarne, så att de der skulle kunna bada sig i hafsvatten och fråssa af ostronen från Averner- och Lucrinersjön. Stränderna, som förr beskuggades af lummiga planteringar, hade af vidskepelsen blifvit invigda åt underjordens gudar.

Då, liksom nu, uppfördes för ostronodlingen i vattnet stenpyramider, hvilka omgåfvos med träpålar, som skulle uppfånga rommen, när ostran satte sig på stenarne. Äfven risknippor användes för att uppsamla rommen, hvilken, såsom redan är nämndt, inom fyrtiåtta timmar efter det den skilts från moderskalen måste skaffa sig en plats der den kan fästa sig, såvida den ej för alltid skall gå förlorad. Professor Coste fäste sig särdeles vid den i Fusarosjön använda metoden, hvilken han ansåg vara praktisk samt rekommenderade till efterföljd på de franska kusterna. Franska regeringen utfärdade i sammanhang härmed en kungörelse till hela franska folket, och nu anstäldes en mängd försök huruvida det gick lika lätt för sig att utkläcka ostron i öppna hafvets stormiga vågor som i Fusarosjöns lugna vatten.

För att afgöra denna fråga beslöt man att upphjelpa de gamla ostronbankarne i S:t Brieuc-viken, och ehuru man mer än väl hade sig bekant att vattnet der var utomordentligt djupt samt upprördes af häftiga stormar, vann man likväl ett snabbt och oförväntadt resultat. De nedlagda risknipporna betäcktes snart med tusentals unga ostron. De i S:t Brieuc företagna experimenterna började tidigt på våren 1859 öfver en yta af 3,000 acres, hvilka ansågos

lämpliga för rommen. Inemot tre millioner afvelostron nedlades dels på de gamla bankarne, dels på nyanlagda sådana, hvilka voro spridda öfver en botten, hufvudsakligen bestående af ofantliga massor gamla skal, så att de bästa utsigter funnos för att rommen på en gång skulle kunna finna lämpliga fästepunkter.

På mindre tid än sex månader hade man öfvertygat sig om den lyckliga utgången af experimenterna i S:t Brieucviken, ty der lades i rätt tid en så stor mängd rom, att den betäckte skalen på hafsbotten, under det risknipporna voro så öfverfylda med unga ostron, att man ej ansåg det vara öfverdrifvet, om på hvarje risknippa antogos sitta 20,000.

Genom följande redogörelser (af 1860) från Brienne kan läsaren bilda sig en någorlunda klar föreställning om värdet af en sådan artificiell ostronodling: Samtliga utgifterna för åstadkommandet af en ostronbank utgjorde 221 francs, och om de 300 risknippor som derpå äro utlagda multipliceras med 20,000 (det antal ostron man hoppades få på hvarje knippa), erhålles en produkt af 6 millioner ostron, hvilka, efter 20 fr. för 1,000, inbringa 120,000 francs. Äfven om man antar de på hvarje risknippa befintliga ostronen till 10,000, skulle i alla fall fås en summa af 60,000 francs, hvilket — för en utgift af 221 francs — skulle gifva en större vinst än hvilken annan affär som helst.

S:t Brieuc var emellertid icke det enda ställe i Frankrike der på den tiden artificiell ostronodling försöktes med framgång. Redan tolf månader innan de ofvannämnda experimenterna i S:t Brieuc togo sin början hade dylika egt rum på ön Ré i Biscayaviken, straxt bredvid La Rochelle, och då denna plats nu har flere större ostronparker än Marennes, Arcachon, Comarneau, Cancale och hela den öfriga kusten, måste den anses såsom den för Frankrikes ostronodling vigtigaste orten. Förut var denna ö känd för sin stora vinodling.

Ostronodlingen på ön Ré började år 1858; på dess kuster finnes nu mer än 4,000 ostronparker, och befolkningen kan anses vara lika mycket sysselsatt med dem som trädgårdsmästarne med sina åkerfält. Det var en murmästare vid namn Beef som först införde ostronodlingen på denna ö. Sedan han en gång blifvit vittne till ostronrommens utveckling, började han, samtidigt med professor Coste, tänka öfver möjligheten af att på artificiell väg uppföda ostron. Tvekande frågade han sig sjelf huruvida detta icke skulle kunna ske på den del af stranden som vid inträffande ebb blef torr, och för att komma till en praktisk lösning af frågan beslöt han att göra ett försök i mindre skala. För detta ändamål inhägnade han ett litet stycke af stranden och gräfde der ett aderton tum djupt dike. Här nedlade han några få bushels i tillväxt stadda ostron, mellan hvilka han utplanterade åtskilliga stora stenar. Detta första försök utföll så lyckligt, att han efter ett års förlopp kunde från sin park sälja ostron till ett värde af 6 pd st. Detta resultat kunde naturligtvis ej annat än vara i hög grad glädjande för vår spekulative murmästare, och inkomsten var på sätt och vis hittade penningar, ty samtidigt med att han skötte sitt yrke förökade sig ostronen.

Såsom man kan tänka sig, hade Beefs grannar ej släppt ur sigte hans tilltag och helt säkert drifvit gäck dermed, men det oaktadt voro de likväl färdiga att följa den företagsamme murmästarens exempel, derest hans försök skulle visa sig vara lika vinstgifvande som praktiskt. Sedan man funnit att så var fallet, tillämpades hans system utefter hela kusten mellan Point de Rivedoux och Point de Lome, och man utvecklade dervid en sådan energi, att regeringen före 1859 års slut hade meddelat tillstånd till anläggandet af 200 ostronbankar, ett antal som sedermera ökades i betydlig mån. På ön Ré har ostronodlingen så utvecklat sig, att sträckor som förut voro endast stora ofruktbara moraser af omkr. 3 mils längd nu äro totalt omskapade liksom genom ett trollslag. Åtskilliga personer som besökt dessa anstalter för artificiell ostronodling ha om dem fält högst fördelaktiga omdömen. Den för sin tur som laxfångare bekante fiskeriintendenten Asworth berättar sålunda att ostronbankarne på franska kusten äro en bland vår tids största industriella märkvärdigheter och menar att anläggningen af ostronparker slutligen skall blifva en mera lönande affär än laxodlingen. Det är endast en olägenhet som vidlåder de franska fiskerierna, den nämligen att arrendatorerna kunna uppsägas när som helst, men trots detta missförhållande går likväl ostronodlingen raskt framåt, och man har beräknat att på ön Rés bankar under den korta tiden af sex år uppdragits en ostronstam, representerande ett kapital af mer 1,800,000 rdr sv.

Utan tvifvel ha stora och besvärliga förarbeten erfordrats innan en dylik industri kunnat blifva fullständigt organiserad. Då man fått kunskap om den lyckliga utgången af Beefs försök, kom en liten armé af inemot 1,000 arbetare ned från det inre af landet och satte sig i förening med de infödda fiskrarne i besittning af kusterna, hvarjemte franska regeringen mot en afgift af omkr. 1 francs i veckan åt dem upplät stycken af kusterna för anläggande af ostronparker. Dessa arbetare och fiskare gjorde allt för att bortskaffa den gyttja som låg på stranden i stora massor och är mycket skadlig för ostran under hennes första utvecklingstid. Sedan detta förberedande arbete blifvit afslutadt, måste klipporna söndersprängas, så att man erhöll den till parkanläggningarne erforderliga stenen, hvarjemte vägar behöfde anläggas för gående och åkande. Dessutom måste åtgärder vidtagas för att utestänga de olika slags hafsdjur som förfölja ostronen o. s. v., men alla hinder ha likväl småningom öfvervunnits. — Kostnaderna för anläggandet af en ostronpark på 30 qvadratfamnar uppgå till omkring 216 rdr, och man har beräknat att vinsten på några ställen utgjort icke mindre än 1,000 procent. I få ord sagdt, hela ostronindustrien på ön Ré är beundransvärd, när man betänker att den blifvit organiserad inom den korta tiden af endast sju år, att före 1858 ej fanns någon inrättning af detta slag på ön, utan tvärtom (enligt Asworths uppgift) endast under de första fyra åren anlades 3,263 parker med ett förmodadt antal ostron af omkr. 75 millioner samt att inkomsten af dessa parker under nämnde fyra år anslogs till mer än 1,100,000 francs.

Några resande från ön Jersey, som för omkr. två år sedan besökte Ré, berätta äfven att på denna ös förut värdelösa kuster producerats otroliga ostronqvantiteter och att såsom en följd deraf välstånd uppkommit bland en mängd familjer som tillförene lefvat i jemförelsevis knappa omständigheter. Hvad som erbjuder ej minsta intresset är att samtidigt med denna materiella vinst vunnits en moralisk seger, i det den lilla ostronodlingskolonien genom sjelfstiftade lagar och genom inrättandet af ett parlament o. s. v. gjort sig till ett mönster af ordning.

Från ön Ré komma många af de ostron som föras till Marennes (vid Seudreflodens strand) och andra ställen, der de förvandlas till de beprisade "gröna" ostronen — en särdeles inbringande industri, som hufvudsakligen består deri att ostronen gödas i för detta ändamål särskildt inrättade och inhägnade parker, af hvilka hvar och en håller 100 qvadratfot. Man har ännu ej upptäckt orsaken till att ostronen få den gröna färgen i Seudreparkerna, men saken är i alla fall ett faktum, liksom äfven den omständigheten att de gröna ostronen äro de som röna den största efterfrågan, prisas för att vara utomordentligt välsmakande samt i allmänhet i handeln gå under benämningen *huîtres par excellence.* Förgröningsprocessen — om vi så få uttrycka

Digitized by Google

oss — börjar vanligtvis när ostronen äro 12-16 månader gamla och räcker i åtminstone två år, under hvilken tid ostronen böra egnas mycken uppmärksamhet och litet emellanåt flyttas från den ena parken till den andra. Parkerna lemna årligen omkr. 50 millioner ostron, och då dessa säljas till mycket höga priser, inbringa de årligen omkr. 2½ mill. francs.

Man finner sålunda att ostronfisket och ostronodlingen i Frankrike gifva sysselsättning åt en stor mängd menniskor samt att de franska ostronfiske-arrendatorerna ha en jemförelsevis behaglig existens. Hustrurna hjelpa sina män med alla lättare arbeten, t. ex. vid ostronens sortering innan de nedläggas i parkerna. Deras sak är det äfven att sälja ostronen, och för detta ändamål lemna de sitt hem vid Augusti månads inbrott och begifva sig till de omkringliggande städerna, der de mottaga och afyttra de ostron männen skicka dem. I detta afseende likna de andra länders fiskareqvinnor, i synnerhet Skotlands: fiskrarne göra ingenting annat än fiska, men så snart de satt foten i land är deras arbete slut, och då begynner hustrurnas och döttrarnes.

Andra länder ha mycket att lära af de franska fiskodlarne, i synnerhet med afseende på bästa sättet att anlägga ostronparkerna.

Må det tillåtas oss att bifoga endast några statistiska uppgifter: Vid några af de franska ostronfiskerierna utvecklas en särdeles stor verksamhet. Sålunda erhållas under loppet af en timme 350,000 ostron vid ostronbankarne i Plessix, som ligga en half eng. mil från Aurays hamn, och under 1 à 2 månader efter det fisket börjat i Plessix fördes till denna hamn mer än tjugo millioner ostron, hvarmed sysselsatte sig icke mindre än 1,200 fiskare. De herrar från Jersey som undersökte de franska ostronfiskerierna sågo vid Tistó, i Arcachonviken, många särdeles gifvande ostronbankar. En man hade utlagt 300,000 ostron, och man ansåg att de efter tre år skulle uppgå till ett antal af sju millioner. Äfven i en från ön Ré för några år sedan afgifven berättelse heter det: "Inspektörerna räknade nyligen 600 fullvuxna ostron på qvadratmetern, och emedan tillsammans funnos 630,000 qvadratmeter, kunde de draga den slutsatsen att ostronen på denna förut dybetäckta sträcka hade ett värde af 6-8 millioner francs, då antalet af dem uppgick till 378,000,000."

Den franska ostronodlingen förtjenar, som sagdt, att tagas till mönster af alla andra länder, äfven af England, der ännu mycket bör förändras i detta hänseende, ehuru likväl ej så litet blifvit gjordt, i synnerhet i Essex, Kent, Skotland och Irland. Att så verkligen förhåller sig inses redan af den omständigheten att London ensamt årligen förbrukar omkr. 800 millioner ostron. Hufvudmarknaden för Englands ostronhandel är, såsom förut blifvit nämndt, Billingsgate, och de ofantliga qvantiteter af detta skaldjur som genom *Oyster Street* passera till ifrågavarande fiskbörs tillkännagifva mer än väl hur stor efterfrågan är. I Billingsgate säljas ostronen alltid efter bushel, och hvarje bushel kostar 8 pence. — Englands anmärkningsvärdaste etablissement för ostronodling är Whitstable, hvarest finnas stora ostronbankar och der en hel liten flotta af båtar användes vid dessa skaldjurs fiskande och odling. Der existerar ett egendomligt bolag med särskilda privilegier, *The Whitstable Free Dredgers' Company*, hvari man kan vinna inträde genast vid sin födelse. Dör en medlem af detta bolag, upphör hans andel att inbetalas, men är han gift, erhåller enkan pension. Värdet af de från de offentliga och enskilda bankarne i Whitstable sålda ostronen uppgår ibland till ett belopp af 3,600,000 rdr sv. om året. Bolagets affärer skötas af tolf direktörer, hvilka tillsammans bilda den s. k. juryn. Den ostronstam som finnes å bolagets enskilda bankar säges hafva ett värde af inemot 4 millioner rdr, och de allmänna och enskilda parkerna ega en omkrets af omkr. 27 engelska qvadratmil.

Ostronförpaktningen i Whitstable är en samverkan (*cooperation*) i ordets vackraste bemärkelse samt har bestått en lång tid. Bolagets bankar äro till den grad gifvande, att de fått tillnamnet "de lyckliga fiskgrunden". I Whitstable, Faversham och närbelägna orter ha, såsom ofvan nämndes, till ostronodling upptagits en areal af 27 qvadratmil — häruti ej inberäknad en stor sträcka som upplåtits åt ett nytt bolag — och den industri som här bedrifves medför betydliga inkomster och utgifter. Öfver 3,000 menniskor sysselsättas vid de olika göromålen samt erhålla aflöning hela året om. Arbetslönen uppgår inom de olika bolagen tilllammans till öfver 2,400,000 rdr årligen, hvartill kommer ett betydligt, för behöfliga reparationer och förbättringar erforderligt belopp.

Ostrans geografiska utbredning är ytterst vidsträckt: hon anträffas öfverallt der en kust finnes. Man erinre sig de historier som ha berättats af en förgången tids sjömän, huru de skröto med sin kännedom om fiskverldens under — om ostron som växte på träd och sådana som voro så stora, att de måste skäras såsom stekar. Dylika historier betraktades förut såsom fabler. Hvem trodde väl onkel Hans, då han med mäkta högtidlig uppsyn berättade för sina undrande barnbarn om ostron hvilka voro så stora som sopptallrikar och funnos på Koromandelkusten? Men icke desto mindre har det visat sig att onkel Hans' historier voro sannfärdiga: det finnes verkligen så stora ostron att de måste skäras för, och på afrikanska kusten har man mycket riktigt plockat ostron från träden, ehuru våra hederliga men okunniga förfäder icke ville tro på sanningen häraf. De gamla romarne, som kände till alla hemligheterna i konsten att lefva godt, läto från alla länder hemta ostron till sina fiskparker för att anställa experimenter med dessa djur och göda dem. Ehuru romarne gåfvo företrädet åt de brittiska ostronen, erhöllo de likväl en stor mängd varieteter från Afrika samt transporterade dem långa vägar på ett sinnrikt sätt, hvarom tyvärr vår tids fiskodlare ej hafva någon kännedom.

Utom Newyorks distrikter äro många andra delar af Amerika berömda för sina ostron, och i några trakter af den amerikanska kontinenten uppnå ostronen en betydlig storlek. Också betrakta amerikanarne dessa skaldjur såsom en så vigtig sak, att de varit föremål för officiella rapporter från guvernörer, vicepresidenter, departementschefer m. fl., och senast från ordföranden Wise i Virginiens Lagstiftande församling. Enligt hans åsigt ha Virginiens ostronparker en areal af omkr. 1,680,000 acres och der finnas inemot 784 millioner bushels ostron. Några naturforskare anse att ostran lägger åtminstone 3 millioner romkorn om året, men trots ostronparkernas vidsträckthet och sjelfva djurens fortplantningsförmåga i denna enda stat, menar sagde guvernör, är det fara värdt att ostronen skola dö ut, såvida man ej genom lag stadgar att de ej få fiskas under annan än derför lämplig årstid. Han föreslår att rättighet till ostronfiske inom Virginien skall tillkomma uteslutande denna stats medborgare samt en skatt af 3 cents påläggas hvarje bushel ostron som fiskas — hvarigenom skulle erhållas en årlig statsinkomst af 480,000 dollars (inemot 1,800,000 rdr), en inkomst hvilken enligt Wises åsigt skulle blifva större än den af sedlar, hvarförutom han öfverhufvud anser ostronbankarne för en rikare källa till välstånd än guld- och koppargrufvor. Äfven staten Georgia förtjenar omnämnas för sin rikedom på ostron. I Newyork och Amerikas öfriga stora städer ger sig befolkningens smak för ostron tillkänna på många sätt. Vid alla de förnämsta ga-

Digitized by Google

torna ser man nästan öfverallt ostronsalonger, hvilka öfverbjuda hvarandra på alla möjliga sätt. I dessa salonger, hvaraf de flesta äro belägna under bottenvåningen i de stora handelspalatserna, tillredas ostronen vid alla tider af dagen och på alla möjliga sätt. En författare, som skrifvit öfver detta ämne, säger: "Saltade, stufvade, bakade, stekta, rostade och inlagda ostron; ostron, serverade i soppor, pastejer eller puddingar; ostron med eller utan kryddor; ostron till frukost, middag och qväll; ostron så många man vill ha och så friska som rena luften erbjudas dagligen amerikanarne och slukas af dem med all den tacksamhet som en sådan god naturens gåfva hos dem bör uppväcka."

Nationalkarakteristiker från lågskotska kusten.

(Ur "Cornhill Magazine".)

Tager man i betraktande Skotlands storlek, är det kanske det land som med hänsyn till inbyggarnes ansigtsform och etnologiska egendomligheter kan uppvisa de mest olika typer. Orsaken härtill torde utan tvifvel få sökas i den omständigheten att under tidernas lopp så många olika folk infallit i landet och der nedsatt sig; men då det för vår tid är ett utmärkande kännetecken att söka utplåna alla sådana nationella egendomligheter, kan man ej annat än förundra sig öfver att spår efter dessa invandringar ännu kunna skönjas.

Då det romerska riket började försvagas, bemäktigade sig sachser och angler sydöstra delen af Skotland, under det skottar eller från Irland kommande gäler satte sig i besittning af den nordliga och vestra delen samt skandinaver och friser landstego längs kusterna och bosatte sig der; och ännu i våra dagar påträffa vi kelterna mellan bergen mot vester, den skandinaviska typen närmast kusten och den mer eller mindre blandade sachsiska rasen i låglandet. I grefskapen Berwick, Roxburgh, Peebles, Dumfries och Lothians utgör landsbefolkningen en utmärkt vacker och välvuxen stam, hvilken kan uppvisa individer som hafva en höjd af sex fot, ja, äfven sex fot och tre tum. Dessa menniskor utmärka sig genom sina vackra händer och fötter, äro breda öfver skuldrorna, utan att likväl vara korpulenta, och bevara äfven i äldre år denna egendomlighet, tvärtemot hvad fallet är med den öfriga engelska landsbefolkningen. De äro hyfsade, intelligenta och väl hemmastadda i affärer, och dessa egenskaper utmärka äfven den simple arbetaren. I nästan alla afseenden uppenbarar sig en utpräglad skilnad mellan dem och fiskrarne.

De egendomliga drag som karakterisera kustbefolkningen, skilja den från invånarne i det inre af landet samt hafva sin rot i olika härkomst utvecklas ännu mer genom det oförvägna och härdande lif den för och genom den trohet hvarmed den fasthänger vid sina gamla, fäderneärfda bruk och sedvanor. Ibland bo fiskrarne och bönderna på endast några få hundra alnars afstånd från hvarandra, och dock äro de hvarandra så olika: de äro grannar med hänsyn till sina bostäders läge, men långtifrån att vara det i den meningen att dem emellan skulle finnas något gemensamt i sedvanor och åsigter eller råda något förtroligare umgänge. Längs hela kusten af Cumberland, Northumberland, liksom vid andra ställen på Skotlands både östra och vestra kust, träffar man fiskarekolonier, hvilkas invånares egendomliga anletsdrag, afsöndrade lefnadssätt och sedvanor öfverraska den besökande, i synnerhet emedan de på hvarje särskildt ställe återkomma i bestämdt utpräglade stereotypa former. I "Bruden från Lammermoor" omtalas köpingen Coldingham och fiskläget Coldingham; hvad här kallas *village* och *shore* benämnes på andra ställen *town* och *cove* eller *hightown* och *fishertown;* öfverallt uttrycka de olika namnen samma motsats.

Att studera lifvet vid ett af dessa fisklägen är ej utan sitt intresse, och som vi ej behöfva besvära oss med att söka, så låtom oss stanna i första vi påträffa. Detta fiskläge räknar omkring 30-40 hushåll, hvilka anse sig vara af dansk härkomst. I allmänhet ligga hyddorna så nära hafvet som möjligt. De äro uppförda af stora stenblock, så att kölden skall kunna utestängas, fasaden vetter i de flesta fall inåt landet, ett försigtighetsmått som framkallas af de häftiga stormarne. Understundom innesluter byggnaden en liten fyrkantig gårdsplats, der redskapen och näten upphängas. Den trefliga bikupan och dubbeldörren, som man ser nästan öfverallt i de skotska byarne, finner man deremot aldrig vid fisklägena. Den djupa tystnad som råder der midt på dagen har sin naturliga förklaring deri att männen sofva vid denna tid; endast några qvinnor och små barn titta genom dörren ut efter den passerande främlingen. Då man kommer till en dylik by, afficieras ens luktorganer obehagligt af en genomträngande blandad stank, men också tronar gödselhögen alldeles utanför stugdörren. Det torde vara allmänt bekant hur stort värde skotten sätter på sin gödselhög. Då för några år sedan koleran utbröt i Skotland, ditskickades en person, hvilken skulle tillse att man i sanitärt hänseende vidtog åtskilliga försigtighetsmått och att sålunda först och främst gödselhögen bortskaffades. Då han i ett fiskläge meddelade invånarne denna nyhet, sade en af qvinnorna:

— Nej, herr major, slå ihjäl oss, det må ni göra, men gödselhögen måste vi ha qvar!

På hvad som brukar anses höra till lifvets små beqvämligheter sätter fiskaren ringa värde. Den omtalade stanken kommer i första rummet från ruttnande fisk och de mindre välluktande vätskor hvari näten nedläggas för att de icke skola angripas af röta. På ett ställe, på kammen af en ståtlig bergsklint, ligger ett helt berg af musselskal och sill, som omkring sig sprida den vedervärdigaste stank. Straxt bredvid ser man hvarje dag solen skiner en gammal, i den sedvanliga drägten klädd fiskare sitta på ett slags stol, bestående af en dertill inrättad, på midten afsågad tunna. Han är det lilla samfundets patriark, och man anser honom vara omkr. hundra år gammal. Ögonen äro matta samt hans väderbitna ansigte fåradt och hopskrumpet som ett torrt apelsinskal. De bredvid honom upphängda näten gifva från sig sin egendomliga lukt, och bredvid hans fötter ligger i solskenet den döda fisken, men framför hans ögon utbreder många mil långt ut det blåa hafvet sin krusade yta, hvarpå synes en och annan seglare, och den friska salta brisen är mer än mat och dryck för den gamle mannen, hvilken sitter der dag ut och dag in med denna besynnerligt stirrande, om själens frånvaro talande blick som man så ofta varseblifver hos gammalt folk och som kommer en att tro att de redan i ett aflägset fjerran skymta det hemlighetsfulla land der de få hvila ut efter lifvets oro och

Digitized by Google

strid. En flock rödkindade gossar med klara ögon tumlar omkring honom, men från deras stoj drages hans uppmärksamhet ut till hafvet, och under det hans öga dröjer vid fiskrarne, hvilka utbreda sina nät på gräsvallen, der fjellen efter den föregående natt fångade sillen glittra som silfverstjernor, dyka ur hans själs djup upp minnen från ungdomsåren, och han talar med sig sjelf eller utdelar sina befallningar, såsom förr då bränningarne fräste och natten var mörk.

Den vedervärdiga lukten intränger i hyddorna genom dörrarne, ty de små djupa fönstren öppnas högst sällan och insläppa ljuset endast sparsamt, och hvad som kan göras för att utestänga frisk luft, det gör man äfven.

När karlarne ej äro ute på fiske, förse de sig med kol i sina egna båtar och derför ge de ej ut mycket: bo de i närheten af myrarne, hafva de i allmänhet riklig tillgång på kol. Få bostäder äro så varma, rena och trefliga som en fiskarhydda om aftonen: det trekantiga lilla skåpet i hörnet är väl fyldt med porslin, elden blossar i spiseln och husmodern är vanligtvis fördjupad i läsningen af någon riktigt spännande äfventyrlig eller mystisk historia, ty sådana är det slags böcker dessa menniskor tycka om. Ibland har stugan två rum och ett loft, ibland äfven fyra rum, men i alla händelser fasthålla dess invånare vid den gamla seden att sofva i alkovsängar och i närheten af spiseln. Det kan hända att den gifte sonen bor i ett eget rum, men svärföräldrarne, barnbarnen och deras moder, liksom enkan, ha alla sin plats i köket; de andra rummen uthyras eller användas såsom förvaringsställen för reservnät, fisk, kol, lök o. s. v. Efter våra åsigter om hvad som går an och icke går an kan detta väl synas opassande, men medan vi kläda af oss då vi gå till sängs och tvätta oss då vi stiga upp, är sängen för dessa menniskor endast en hviloplats, der de lägga sig nästan som de gå och stå om dagen. Kommer fiskaren hem våt en morgon, kastar han på sig något torrt plagg, sparkar af sig stöflarne och lägger sig derefter att sofva, och när husmodern om aftonen går till hvila, tager hon endast af sig kängorna och utbyter klädningen mot en vid tröja. Männen tvätta sig vanligtvis i fria luften. Söndagsmorgonen användes i synnerhet härtill, och hvad husmodern och hennes tjensteflicka angår, så faller det ingen af dem in att "putsa sig" förrän de äro färdiga med sitt arbete.

Den beständiga åsynen af hafvet kan ej annat än inverka på menniskans lynne och inbillningskraft, och så är icke minst fallet der den omgifvande naturen är vild och bergig. Understundom sträcka sig de mörka mossarne ända ned till hafsstranden, der de antaga en blekgrön färg eller genomfåras af purpurröda grafvar, hvilka utmynna i hafvet, eller också slutar den långa raden af ljungbevuxna höjder med branta, mörka klintar, hvilka, bestående af granit, skiffer, sandsten eller trapp samt flere hundra fot höga, nästan lodrätt hänga ut öfver vattnet, som alltid är djupt på dylika ställen. I norr och söder resa sig andra bergstoppar, öfverst på hvilka som oftast trona ruinerna af en gammal borg eller ett vördnadsvärdt kloster hvarmed är förknippad en eller annan sägen. Ofta springa dessa klippor så långt ut öfver hafvet, att man, öfverst på dem betraktande de förbirullande väldiga vattenmassorna, gripes af en känsla som befunne man sig midt ute på det vilda hafvet. Der klippan består af röd sandsten, såsom på några ställen i Fifeshire, ha hafvet, stormen och regnet hjelpts åt att bilda fantastiska broar, under det från hafsbotten resa sig fristående pelare, i hvilkas remnor otaliga sjöfåglar bygga sina bon. En solklar dag göra dessa, af hvita måsar omsvärmade pelare en ypperlig effekt, och är vädret vackert, ser man ofta en skäl eller ett marsvin här och der sticka upp sitt svarta hufvud ur vattnet.

Ligger fiskläget i närheten af en röd sandstensklint, försumma fiskrarne icke att draga fördel af denna omständighet, utan uthugga i klippan tunnlar, dit de kunna taga sin tillflykt under stormiga höstnätter, göra der hålor åt sig eller omskapa redan förut befintliga till rymliga källare, som förses med starka dörrar och likna de i Touraine befintliga kalkstenshålorna, hvilka användas till vinkällare och ibland tjenstgöra såsom bostäder. Här förvaras fisk, salt, nät o. s. v.; i forna tider gömde fiskrarne här äfven bränvin och annat smuggelgods. Nu för tiden bedrifves smuggleriet af fiskrarne endast sällan, och kustbevakningens förnämsta åliggande är att lemna handräckning vid strandningar, hvarjemte den skall se efter att fiskrarne ej glömma bort att märka sina båtar med namn och nummer, så att de, i fall tvist skulle uppstå med deras franska yrkesbröder, kunna styrka sin goda rätt. Antingen det nu kommer sig af denna omständighet eller af fäderneärfda traditioner om fordna strider, så uppenbarar sig en viss tillbakadragenhet i fiskrarnes förhållande till kustbevakningen.

Nästan hvarje fiskläge har sin lilla hamn, hvilken naturligtvis är anlagd på den mest skyddade punkten och hvarest om möjligt vid inträffande ebb vattnet är tillräckligt högt, så att fiskarbåtarne utan fara kunna nå land. När dagen lider mot sitt slut, ser man den ena fiskaren efter den andra framkomma antingen ur sin stuga eller ur någon buske, bakom hvilken han i all maklighet rökt sin pipa; de gå nu ned till sina båtar, hvilka de omsorgsfullt utrusta till den stundande nattens arbeten. Besättningen på hvarje båt utgöres i medeltal af tre karlar och två gossar.

Den fiskarkoloni hvarom här är fråga påstår sig, såsom nyss nämndes, vara af danskt ursprung, men vi betvifla på det högsta att så verkligen är förhållandet. Männen äro för det mesta resliga och väl byggda, deras hufvud är stort, pannan skjuter ut öfver ögonen, men är något tillbakaböjd, näsan är krokig och skarpt tecknad, fötterna små, vristen hög samt deras gång märkvärdigt lätt och elastisk. I allmänhet har deras hud en mörk färg, hvarjemte deras hår ofta är svart. Den pittoreska drägten består af en mörkblå, stickad eller väfd skjorta och benkläder af samma slag samt en spetsig röd yllehufva, hvars spets hänger ned öfver ena örat. Flickorna äro ofta mycket vackra; de utmärka sig för sin stolta, trygga blick och smidiga hållning.

Den ena efter den andra, lemna båtarne den lilla hamnen, hvarunder qvinnorna stå på stranden för att åse den lilla eskaderns affärd. "Det är ett farligt lif," sade en qvinna till mig på sin breda dialekt, "om det blir svårt väder i natt; medan de äro ute, kunna vi ej ligga qvar i sängen, utan gå ner till stranden, der hvar och en af oss gifta qvinnor stannar tills hennes man kommer hem."

Dessa menniskors religiösa åsigter äro äfven af en temligen dyster och tungsint karakter; till en viss grad äro de fatalistiska, hvarför också fiskrarne helst ansluta sig till de sekter som bekänna sig till den starkt utpräglade calvinska läran. Då en främling en gång framstälde sin önskan att få åtfölja en fiskare på hans färd den följande natten, yttrade husmodern i allvarlig ton: "Om Gud så vill." En annan hade ej bättre tröst att gifva en stackars yngling som led af envis frossa än "att de gamla *måste* dö och de unga *kunna* dö," hvarvid hon så starkt betonade de sista orden, att de ljödo nästan som en hotelse.

I allmänhet äro dessa fiskare mera återhållsamma af sig i sitt lefnadssätt än lågskottarne af sachsisk härkomst; många af dem dricka under hela veckan ej annat än te, och detta äfven under den tid då arbetet är strängast, nämligen under sillfisket, men på lördagsaftonen gör man undantag från regeln och unnar sig då en glad qväll. Whiskyn stiger dervid fiskrarne uppåt hufvudet, men deras mage tager ej någon skada deraf; de blifva upprymda, sentimen-

Digitized by Google

tala, sjunga eller slåss alltefter som de ha godt eller dåligt ölsinne, men följande dag äro de alla väl rakade och tvättade samt vandra, efter att ha påtagit de svarta söndagskläderna, åstad till den kyrka eller det bönehus der de pläga fira sin gudstjenst.

"Jag har ej stort besvär hvarken med att skaffa fiskrarne till eller ur verlden," förklarar doktorn der på stället, "och ofta är det blott för syns skull jag går dit ned." Fiskarqvinnorna äro starka, och i de flesta fall återtaga de sina sysslor på tredje eller fjerde dagen efter förlossningen, och hvad männen beträffar, så dö de flesta bland dem af ålderdomssvaghet, såvida de ej tillsätta lifvet ute på hafvet. Hafsluften håller febrar och smittosamma sjukdomar på afstånd, och här vet man knappast hvad gikt vill säga. Ibland förekommer ett eller annat fall af delirium, men det är endast högst sällan."

Några af dessa fiskare tala två munarter, nämligen lågskotska (såsom vanligt är utlemnas då *l* i slutet af ett ord, liksom konsonanterna ej uttalas i midten af en stafvelse) och ren engelska, hvaraf man helst begagnar sig i samtal med främlingar; deras uttal påminner då något om högländarnes. Med stor lätthet öfvergå de från den ena af dessa dialekter till den andra, alltefter som de tala med olika personer, men det händer aldrig att de hopblanda dem.

Vanligtvis slå sig sönerna på faderns yrke; lemna de fädernejorden, så begifva de sig nästan alltid till Förenta staterna, hvilka äro den skotska allmogens förlofvade land, under det medelklassen föredrager Indien, men långt oftare än hvad fallet är med engelsmän och irländare återvända de till fäderneslandet. Stundom men ej ofta händer det att en fiskare gifter sig med en flicka från någon af städerna uppe i landet. I Newhaven sker det endast högst sällan. Slägt och vänner veta mer än väl att de aldrig skola få återse den unga flickan, men anse likväl att detta giftermål för henne blir en fördel. Och likväl är det ett allvarligt lif som ligger framför henne samt ofta så strängt och hårdt, att endast få qvinnor kunna uthärda dermed, såvida de icke äro uppvuxna och vana dervid. När husmodern öfvertygat sig om att hennes man påtagit torra kläder och ligger väl inbäddad mellan sängkläderna, anträder hon med den tunga fiskkorgen på ryggen vägen till närmaste stad eller jernvägsstation för att afyttra den fångade fisken; ofta är det äfven hon som bygger laxkaren, dervid endast biträdd af sina barn, och mer än en gång har man sett qvinnorna ända till midjan stå långt ute i bränningarne och hala in båtarne, när de återvändande männen varit så utmattade, att de behöft en kraftig handräckning. Det är endast högst sällan verklig nöd råder inom en fiskarfamilj, ty endast på sillfisket brukar mannen årligen förtjena 80-100 pd st. Husmodern förvarar nyckeln till kassakistan och mannen hyser stor respekt för henne, ty han står icke så litet under toffeln och finner sig utan knot vid att hans äkta hälft håller honom till att vara snygg samt ger honom goda råd. "Huset är alltid bäst skött och pungen tyngst, när hustrun styr det ena och gömmer den andra," menade helt oförbehållsamt en af fiskarqvinnorna.

Den aktning dessa oförskräckta och härdade fiskare visa sina hustrur liksom alla andra qvinnor utan undantag är en dygd som de hafva gemensam med irländarne och högskottarne, men också veta qvinnorna att begagna sig deraf. Jag erinrar mig nu hvad en krögare i Ayrshire berättade för mig, nämligen att han sjelf alltid slog sig i språk med bönderna, under det hans hustru och döttrar höllo sig till fiskrarne, "ty," sade han, "då bönderna blifva uppsluppna, kunna de ej vara tillsammans med qvinfolk utan bära sig dumt åt, och antingen söka de för mycket behaga dem eller också hafva de intet vett alls. När deremot fiskrarne få sig en liten florshufva, kunna de ej lefva sams med andra karlar."

Man kan öfvertyga sig om riktigheten af detta omdöme, om man en lördagsafton går in på någon af de längs utmed kusten befintliga små krogar dit fiskrarne begifva sig, då de vilja göra sig en glad afton. Inne i sjelfva krogrummet, som är enkom afsedt för dem, ser man ett halft tjog eller flere omkring ett bord, der whiskyn har snabb afsättning. Till en början är allting bra. Musik fattas ej heller; sångerna äro mestadels af det rörande slaget och innefatta helst omkr. 12-14 verser; man spar ej på rösten, och i synnerhet uthållas de höga tonerna med en ihärdighet som väcker förvåning och obehagligt inverkar på ett ovant öra. Sjunges någon särdeles omtyckt sång, helsas den med stormande bifall, i det sällskapet gifver sin belåtenhet tillkänna genom att slå i bordet med knutna näfvar, slamra med glasen och stampa i golfvet med sina jernskodda stöflar. Tröttnar en, tager en annan genast vid der han slutar. En ballad, kallad "Sjöröfvaren från öarne", har jag hört sjungas, liksom Ephesiernas sång om Diana, flere timmar å rad. Efter ett par timmars förlopp blir emellertid sällskapet allt högljuddare. De oupphörliga ringningarne med klockan tillkännagifva att lystnaden efter whisky blir allt häftigare, hvar och en sjunger sin visa af hjertans lust och med full hals, och ett halft tjog melodier bilda tillsammans ett förvirradt kaos af toner, hvaribland man urskiljer vildsinta rop, slag i borden och klangen af krossade glas.

Ej sällan uppstår ett vildt tumult, som slutar dermed att båda kämparne ragla ut genom dörren, åtföljda af 6-8 af de minst nyktra. Husmodern, dottern eller tjensteflickan (krögaren har gått till sängs och sofver den rättfärdiges sömn) skyndar emellertid oförskräckt att stänga dörren för obehöriga nya kunder, och härvid sträckas långa kraftiga armar för att skydda henne i trängseln. I detsamma hon tackar för hjelpen och säger att dörren är stängd, draga sig de andra helt fredligt tillbaka till skänkrummet, öfvertygade om att hvarje fortsatt försök att komma ut är fruktlöst. Så snart man åter slagit sig ned i ro vid sina glas och pipor och sången kommit i gång, öppnar värdinnan sakta dörren, och de som utanför afkylt sitt sjudande blod med ett slagsmål inkomma efter en stund något flata.

För några år sedan var det ej så sällsynt som nu att på dessa krogar få se matroser från en eller annan fransk fiskarbåt, och tonerna af *La Marseillaise* och *Partant pour la Syrie* blandade sig då med *Ye Banks and Braes*. Man förstod ej hvad ens granne sjöng eller sade, men man var lika goda vänner för det.

För några år sedan stod jag en afton i September och rökte min pipa vid vägen som stryker förbi en af dessa krogar och betraktade lifvet derinne. Det var sent, men månen sken klart, och från stället der jag stod kunde jag skymta några gestalter som höllo sig på andra sidan af vägen; de voro, som jag snart märkte, fiskarqvinnor, hvilka kommit för att hemta sina män. Med den hos sitt kön medfödda slugheten aktade de sig väl för att genast gå in på krogen eller röja sin närvaro, ty i sådant fall skulle de ha lidit ett fullständigt nederlag, utan väntade tålmodigt i sitt bakhåll, hvarunder de språkade om sina husbestyr.

Man har funnit att småväxta fruntimmer mer än andra af sitt kön äro modiga och företagsamma, och slutligen gick också den minsta af fiskarqvinnorna fram till dörren och frågade:

— Är Saundie från Torpet här?

Hvartill en röst inne i krogen upprepade:

— Saundie från Torpet, det är någon derute som vill tala vid dig.

Straxt derefter reste sig Saundie, en fiskare som mätte fulla sex fot, från bordet och närmade sig dörren, dit

Digitized by Google

han förhjelptes genom några kraftiga knuffar i ryggen af kamraterna. Nu började en liten äktenskaplig träta. Mannen bad hustrun gå hem och sökte undkomma hennes händer hvarmed hon ville fatta tag i honom, men hustrun sparade så mycket som möjligt på onda ord och tog i stället sin tillflykt till en mängd smeknamn, så att Saundie synbarligen började vackla i sitt beslut. Slutligen segrade hustruns enträgenhet, och triumferande förde hon sin gubbe hem med sig. Ett ögonblick stod den äkta mannen stilla och såg sig om liksom Loths hustru, och flere gånger, när skrålet från krogen nådde hans öra, gjorde han förtviflade försök att slita sig lös från sin äkta hälft, men hon släppte ej sitt säkra tag.

När hösten inbryter, infinner sig slåtterfolket från grannön, och då möter man på landsvägarne flockar af irländare, hvilka belägra de vid dem liggande krogarne. Enligt antropologernas åsigt finnes det tre slags kelter: dolikocefalerna och brakycefalerna — två, efter hufvudets form uppkallade, förherrskande typer, som man träffar förnämligast i de nordliga och vestliga högländerna — och en mindre intagande familj, hvilken förekommer öfverallt, men mest i vestra Irland. Enhvar igenkänner personen på beskrifningen: liten växt, långt, bredt och tillplattadt hufvud, svart, sträft hår, små mörka eller grå, gnistrande ögon, tillbakatryckt panna, nedre delen af ansigtet framstående, bred kort näsa och korta krokiga ben. Häftig och listig, penningsniken, mycket arbetssam när vinsten är säker, men eljest trög och lat. Till denna typ hör vanligtvis det irländska slåtterfolket.

Såsom man torde veta, sätter den stränghet hvarmed söndagens helgd bevaras dessa menniskors tålamod på svårt prof. I de längre in i landet belägna grefskaperna ser man dem stundom om söndagsmorgnarne formligen belägra de små krogarne. Många af dem äro redan då öfverlastade, ty whiskyn har den förargliga egenskapen att den föregående dagens rus ej går öfver under natten. Så snart det vandrande bandet hinner till den efterlängtade hamnen, gör det halt, och det är roligt nog att se dess förvåning, då det finner dörren stängd; det vill ej tro sina egna ögon, utan rådslår och bultar åter på. Värden aktar sig för att låta se sig och förhåller sig stilla. Alla irländarnes böner, eder och förbannelser tjena till ingenting, deras små ögon spruta eld och deras tålamod är slut. Om de helt beskedligt ginge till dörren på husets baksida, skulle de utan svårighet kunna få sig något bröd och öl, ty skottarne äro icke ogästvänliga, men hålla strängt på det passande och i synnerhet på söndagens helgd; men det förståndet ha ej irländarne, och efter en stund aflägsna de sig med sina bylten och skäror samt drifva nedåt vägen, utslungande förbannelser öfver befolkningen, religionen och sabbaten samt en extra-förbannelse öfver krögaren. En fem, sex stycken af de rusigaste stanna qvar och lägra sig utanför dörren, som de envist bestorma med knytnäfsslag och sparkar. Det skulle ju vara en lätt sak för dem att intränga genom fönstret, men i sitt öfverlastade tillstånd komma de ej att tänka derpå. För dem är dörren, den öppna dörren n. b., symbolen af ett offentligt ställe och den anfalla de en i sender, under det att de öfriga sitta och se på. Litet emellanåt flyga de i lufven på hvarandra, men som det är endast med stor svårighet de kunna stå på benen, kan detta nöje ej räcka länge för dem. Lyckligtvis anse de sina liar såsom heliga redskap, hvarför de alltid, hur uppretade de än äro, försigtigt lägga dem åsido innan slagsmålet börjar.

— Det kan aldrig falla mig in att börja gräl med någon menniska, hon må nu vara död eller lefvande, och jag vill slåss med hvar och en som säger annat! deklamerar en patetiskt.

— Vid S:t Josef och den heliga jungfrun, detta är ett förbannadt land, svarar hans kamrat. — Nej, Irland, se det är något annat, det! (Gråter.)

En tredje stiger upp för att gå, två andra göra honom sällskap några steg, hvarefter de omfamna hvarandra.

— Jag älskar dig, Peter, säger den ene, och jag skall aldrig öfverge eller svika dig.

Derefter ragla de omkring en stund och återkomma sedan för att pröfva sina krafter på krogdörren.

Vid en bestämd tid nå tumultet, oväsendet och superiet sin kulminationspunkt. Under det sillfisket pågår behöfves dertill hjelp, och då användas som oftast högländare, stora och kraftiga karlar, som representera de två andra keltiska typerna. De betalas väl och äro naturligtvis med vid de gillen som firas efter sillfiskets slut. Det är just vid den tiden, eller i September, som det irländska slåtterfolket tillströmmar, och då sammanträffa fiskare, irländare och högländare på krogarne.

För några år sedan kom en af mina vänner i tillfälle att obemärkt få åskåda en af dessa sammankomster.

Hans i dagboksstil affattade berättelse derom lyder sålunda:

“Tidigt på aftonen. — En jättelik högländare blef genom fem mäns förenade ansträngningar utkastad ur krogen. Mycket drucken och mycket uppretad; han har dragit sig undan till sin håla och dörren har blifvit stängd.

“Klockan 8. — Högländaren har forcerat dörren i ett obevakadt ögonblick. Bud skickades efter konstapeln, som naturligtvis ej stod att finna. Förfärligt spektakel. Högländaren har bemäktigat sig eldgaffeln och hotar att krossa hufvudet på alla samtlige. Qvinnorna föra ännu regementet och rusa af och an under så vilda åtbörder, att hvarenda karl intages af den dödligaste skräck; sjelfva förlora de hvarken modet eller själsnärvaron; men en af dem anförtrodde mig i all hemlighet att hon fruktade för fiskrarnes ankomst, då högländaren var vild till lynnet och irländarne hade sina liar med sig.

“Kl. 8½. — Man har ännu en gång med eldgaffeln i hand kastat ut högländaren. Irländarne uppföra en krigsdans inne i stugan. Motparten patrullerar utanför huset med “axel gevär“. Hela byns befolkning har samlat sig för att se på honom. Äfven hans hustru och dotter ha kommit tillstädes och söka få honom hem med sig, men då detta ej lyckas dem, öfverösa de åskådarne med skymford både på gäliska och bred skotska.

“Kl. 9. — Inemot ett tjog fiskare ha anländt och lugnet är återstäldt. Högländaren har nästlat sig in bland dem, men är nu lugn och låter tala med sig. Qvinnorna äro utom sig af glädje.

“Kl. 10. — En vild sälle från vestra delen af landet har fått ett anfall af berserkaraseri samt störtat till marken, sedan han som en galning rusat genom hela huset. Man har bäddat ner honom i en säng, så att han får hemta sig. En irländare har blifvit illa sårad och står nu utanför dörren och gråter. Sex af hans landsmän betyga honom sitt deltagande. De ha tvättat och, efter hvad jag kunnat se, kysst honom. Han påstår sig vara ett säkert dödens byte.

“Det är tid att stänga. — Alla lemna huset, ehuru motsträfvigt, men qvinnorna ha sagt sitt sista ord. Allmän utmaning till slagsmål, som dock slutas med en nationaldans, hvartill hvar och en hvisslar sin egen musik — — —“

“Det är otäckt att se karlar slåss,“ sade till mig en vacker och ståtlig fiskarqvinna, “men också är det endast irländarne och högländarne som bära sig så åt,“ tillade hon med stolthet, “och ingalunda våra fiskare.“

Digitized by Google

Charles Dickens.

Den engelska litteraturen har gjort en omätlig förlust då Charles Dickens efter några dagars sjukdom plötsligt bortrycktes den 10 Juni detta år genom ett slaganfall. Utan att behöfva frukta för att göra sig skyldig till öfverdrift, kan man tryggt säga att Dickens var en af verldens förnämsta romanförfattare liksom en af dess förnämsta humorister. Hvar och en som gör anspråk på en någorlunda omfattande bildning har läst denne mans underbara skapelser, som i ena ögonblicket aflocka oss det hjertligaste skratt, i det andra uppröra vår själs innersta och som, trots den derifrån oskiljaktiga komiken, likväl öfverallt vittna om en djup känsla för menskligetens lidanden och sorger samt gissla och bekämpa det onaturliga, förvända och orättvisa i våra dagars sociala lif. — "Hvarifrån har," utbrister man ovilkorligen vid läsningen af Dickens romaner, "han hemtat alla dessa typer, alla dessa originaler?" Svaret ligger nära tillhands. Han har hemtat dem ur det dagliga lifvet, ur den aldrig sinande källan af sin utomordentliga iakttagelseförmåga, ur sitt rika hjerta och sin lifliga fantasi, men äfven ur sitt eget lifs vexlingar, ty sjelf hade han haft att kämpa med motgångar och svårigheter.

Dickens var hvad engelsmännen kalla en *selfmade man*, såsom fallet är med Storbritanniens nu lefvande mest framstående män. Han hade utgått ur sjelfva folket, denna snillets och talangens eviga föryngringskälla; i sitt anletes svett och med egna medel kämpade han sig fram i lifvet och skapade på litteraturens fält ett område, som många odlat efter honom, men af hvilka ingen, åtminstone hittills, lyckats upphinna mästaren i skildringen af karakterer och seder, i framställningens behag, i hans alltid spelande, verksamma humors naivitet och rikedom. Dickens lif afspeglar sig delvis i hans skrifter, hvarför de också måste vara kända af den som vill rätt förstå den store författaren.

Charles Dickens föddes i Landport bredvid Portsmouth den 7 Februari 1812 och var son af en vid marindepartementet anstäld lägre tjenstemän, som hade mera öfverflöd på barn än på denna verldens goda. Det var sålunda fadern omöjligt att gifva sin son någon mera omfattande skolbildning, utan fick denne nöja sig med det knapphändiga vetande som meddelas i de engelska folkskolorna, men hvari likväl ingick något latin och matematik. Men hvad skolan ej erbjöd, det tillegnade sig den liflige, vetgirige och arbetsamme gossen genom läsning, hvarjemte han på lediga stunder gjorde sig hemmastadd med sitt fäderneslands förnämsta romanförfattare och dramaturger. För att efterkomma sin fars önskan hade Dickens antagit en renskrifvarebefattning hos en advokat i London, der han ofta kom i tillfälle att studera menniskor och iakttaga vissa drag ur det engelska folklifvet. Men efter några års förlopp började han ledsna vid sin ställning samt intogs af motvilja för advokatyrket, hvilket hans föräldrar beständigt framhöllo för honom såsom hans ärelystnads högsta mål. Han ville lika litet tjena de menskliga passionerna som blifva en lärd enstöring; jemte snillets oroliga natur hade han äfven något af londongatpojken i sig,

CHARLES DICKENS.

hvilken senare alltid är begifven på nya sinnesrörelser och affekter. Mera ledd af aningsförmåga än af sjelfkännedom, sade han till sig sjelf att han ej passade för advokatyrket samt att konstens och diktens omätliga rike för honom vore ett lämpligare arbetsfält än de engelska lagsamlingarnes labyrinter. Just vid den tiden öppnades det Britiska museets läsesalar om aftnarne för allmänheten, och snart var den unge Dickens en daglig gäst här, der de rikaste tillfällen erbjödos honom att tillfredsställa sin outsläckliga törst efter vetande och fylla de luckor som funnos i hans bildning. Nu, nitton år gammal, skilde han sig från sin principal och erhöll i en londontidning anställning såsom *reporter* d. v. s. såsom referent af parlaments- och domstolsförhandlingarne. Hans glänsande, lifliga och dock kraftiga stil ådrog sig snart uppmärksamhet och förskaffade honom en medarbetarebefattning i *Morning Chronicle.* Men denna mer eller mindre mekaniska verksamhet kunde ej tillfredsställa den liflige ynglingens brinnande håg att skapa något, och nu försökte han sig med några skizzer ur de lägre klassernas lif, hvilka intogos i sistnämnda tidning samt af allmänheten helsades med så stort bifall, att den unge författaren lät, under signaturen Boz, utgifva dem i bokform och förse dem med illustrationer af George Cruikshank. Härmed var den litterära banan öppnad för Dickens, och då han 1837-38 började utgifva ett häfte i veckan af sina *Pickwick-Papers,* illustrerade af Punchs karrikatyrtecknare Cruikshank och Phiz, var hans lycka gjord, ty denna okonstladt naiva humor, denna harmlösa och godmodiga jovialitet hvarmed Boz gisslade de half- och obildades svagheter och dårskaper voro lika nya som förvånande. Denna framgång blef för författaren en ny sporre: med korta mellantider följde nu efter hvarandra *Oliver Twist, Nicholas Nickleby, Mäster Humphreys klocka* (1840), *Barnaby Rudge* (1841) och *Martin Chuzzlewit* (1843-44) — alla utmärkande sig genom formens fulländning och konstnärligt genomarbetade. Lika stor framgång hade Dickens djupt poetiska och gripande mindre berättelser, som utkommo efter 1843 och hvilka i den anspråkslösaste och derför mest tilltalande form behandla allvarliga sociala frågor.

Den andra, mognare perioden af Dickens litterära verksamhet börjar med hans större och mera bredt anlagda romaner *Dombey och Son* (1847), *David Copperfield* (1849-50), *Lilla Dorrit* (1855), hvilka i litterärt värde kanhända äro jemngoda med de förra, men likväl icke så omedelbart tilltala skönhetssinnet, och i hvilka bredvid humorn ingår ett sentimentalt element som ej vill rätt passa tillsammans med det hela. Men under denna mellantid utvecklade Dickens en verksamhet som blifvit mindre beaktad, men som likväl förtjenar stort erkännande, nämligen uppsättandet af en af partiintressen oberoende, frisinnad och med lika mycket mod som sans redigerad större politisk tidning för medelklassen, den ännu bestående *Daily News,* samt grundläggandet 1850 af den innehållsrika, undervisande och af den friskaste humor öfverflödande tidskriften *Household Words,* hvilken sedan 1866 kallats *All the Year Round.* Af ekonomiska orsaker tvingades Dickens att lemna först tidningen och sedan tidskriften, men inom båda har han brutit en ny väg, och i de första årgångarne af *Household Words* har han med oöfverträfflig humor men utan hätskhet lagt i dagen en mängd missbruk och orättvisor inom den engelska lagstiftningen, inom förvaltningen och det sociala lifvet, och de öfriga bidrag Dickens lemnat till denna tidskrift höra obestridligen till hans bästa mindre arbeten och till det gedignaste och mest mönstergilla som den periodiska litteraturen har att uppvisa. Äfven genom en annan allmännyttig skapelse af Dickens från denna tid, nämligen *Literary Guild Association* d. v. s. en försörjningsinrättning för fattiga, gamla och utan eget förvållande olyckliga författare, skall hans minne fortlefva i tacksam hågkomst, ty det var hufvudsakligast genom sina personliga bemödanden, sina föredrag af egna arbeten och sitt uppträdande såsom skådespelare i flere af Englands städer han anskaffade de för denna stiftelse erforderliga penningarne.

Till den andra perioden af Dickens verksamhet höra äfven romanerna *Bleakhouse, Hårda tider, Två städer, Stora förhoppningar, Vår gemensamma vän* o. s. v. Mindre framgång hade hans reseskildringar från Nordamerika och Italien, ehuru de innehålla en mängd träffande iakttagelser. Under några år nedlade Dickens pennan samt företog en resa genom Nordamerika, Storbritannien och Irland, hvarunder han med oöfverträfflig föreläsaretalang föredrog sina egna arbeten och derpå samlade en stor förmögenhet, som satte honom i tillfälle att sedermera föra ett lugnt lif.

De fel man kan förebrå Dickens författareskap finna sin ursäkt deri att han var icke blott skald, utan derjemte en social reformator, som ej uteslutande fäste afseende vid estetikens lagar. Dickens förnämsta fel består deri att han öfverdrifver än en komisk, än en tragisk sida af en karakter, tills slutligen all verklighet försvinner och föremålet för denna öfverdrift upphör att vara kött och blod samt blifver en leddocka, omfladdrad af de komiska draperierna.

Dickens var gift med en dotter till advokaten Hogardt, hvilket äktenskap likväl upplöstes genom skilsmessa. Han efterlemnar tre söner och två döttrar, hvilka jemte hela den engelska nationen begråta förlusten af en bland Englands snillrikaste författare och varmaste patrioter.

Perllyxen.

(Ur "Allg. Fam. Zeitung".)

Den indiska gudaläran berättar oss att Krishna, en af de förnämsta indiska gudomligheterna, den förkroppsligade Vishnu, hittade perlor i oceanen och förde dem till Indien för att dermed smycka sin dotter Pandaia. Bruket att pryda sig med perlor härstammar sålunda från den gråa forntiden. Det var företrädesvis fenicierna som försågo Asiens och Afrikas folk med de dyrbara perlorna. Under sina färder genom det arabiska sandhafvet hade detta verldens första handelsfolk funnit vägen till Gerrha, en ansenlig handelsstad vid Persiska viken, i hvars närhet perlfiskeriet bedrefs redan långt tillbaka i forntiden. Det var förnämligast från öarne Tylus och Aradus man fick dessa så eftersökta men hafvet med så stora faror undanryckta prydnader.

Grekerna synas först i en senare tid hafva begagnat perlor, och Aristoteles' lärjunge Theophrastes är den förste som talar om dem i sin bok "Om stenarne". Redan före Alexander den Stores fälttåg kommo indiska varor till Grekland, och företrädesvis skedde det landvägen öfver Baktra. Härifrån fördes de på skepp utefter Oxus till Kaspiska hafvet, derefter åter landvägen till den på Svarta hafvets vestra kust

Digitized by Google

belägna grekiska kolonien Phasis, hvarifrån de inskeppades till Grekland.

Ehuru det var först under Ptolemæerna egyptiska köpmän inledde direkta handelsförbindelser med Indien, hade likväl redan långt förut mellan de båda ländernas invånare existerat en betydande samfärdsel öfver Arabien. I synnerhet efter det Egypten afskuddat sig de främmande beherrskarnes ok voro perlor högt värderade af bägge könen såsom prydnader, och då detta rike närmade sig sin upplösning, hade perllyxen nått sin högsta höjd. Kleopatra, detta lands sista regentinna, gick till och med så långt att hon, liksom Floridas konungar, lät utsira grafvarne med perlor. Plinius berättar att denna drottning hade två de största perlor som någonsin funnits och hvilka hon fått i arf af de österländska konungarne. Den excentriska qvinnan drog ej i betänkande att för en nyck skilja sig från denna skatt som blifvit uppskattad till tio millioner sestertier (närmare 400,000 rdr). Hon hade nämligen slagit vad om att hon skulle öfverträffa sin älskares, Antonius, lysande gästabud, och för ett sådant skulle hon låta springa tio millioner sestertier. Ett sådant slöseri ansåg till och med den lättsinnige Antonius omöjligt, men den sluga qvinnan höll hvad hon lofvat. Vid bordet lösgjorde hon från ena örat den ena af de nyssnämnda perlorna och lät den falla i en med ättika fyld pokal, der perlan, såsom Plinius berättar, upplöstes*), hvarefter drottningen tömde pokalens dyrbara men föga välsmakande innehåll. Den andra var på väg att få samma öde, men Antonii följeslagare, som likväl ej voro barn i konsten att slösa, tyckte nu att det gick väl långt. Lucius Plancus hindrade drottningen från att utföra sin afsigt och förklarade Antonius besegrad genom hennes list. Den sålunda räddade perlan föll i romarnes händer, då de eröfrade Egypten. Agrippa, Augusti fältherre och själen i detta krig, lät klyfva den dyrbara perlan i två delar, hvarmed han smyckade Venus' i Pantheon öron.

Perlor infördes för första gången till Rom under Jugurthinska kriget. Genom sedermera gjorda eröfringar hopades i Rom alla de skatter som under årtusenden samlats i Österlandet, och var det företrädesvis efter Egyptens underkufvande en mängd perlor samlades i denna stad. Dertill kom vidare att äfven Rom nu inledt direkta förbindelser med Indien, så att den europeiska handeln med detta fabelaktigt rika land erhöll en utsträckning som den aldrig tillförene egt.

Hopandet från hela den då kända verlden af alla slags rikedomar och dyrbarheter framkallade i det stolta Rom en yppighet och prakt hvartill verlden hvarken förr eller sedan sett maken, och härvid spelade perlorna ingen obetydlig roll. Utom det att romarinnorna begagnade perlor såsom halsprydnader, buro de sådana äfven i öronen och på händerna (de fästades vid ringarne medelst små kedjor) — ja, man anbragte till och med dessa sköra och dyrbara prydnader på fotbeklädnaden. Bruket att bära en stor perla i hvardera örat var under det första kejsarrikets tid så vanligt, att till och med allmänna qvinnor begagnade dylika öronprydnader. För att skilja sig från dessa sistnämnda buro de romerska fruntimren ur de högre samhällsklasserna örhängen af två eller tre perlor, hvilka i följd af det ljud som från dessa framkallades genom de koketta rörelserna på de skönas hufvuden erhöllo namnet *crotalia*, af *crotalum* (skallra eller kastangnett), hvarefter äfven Linné uppkallade de giftiga skallerormarne.

Vi vilja genom några exempel visa hvilka summor i Rom bortslösades på perlor. Julius Cæsar skänkte M. Bruti moder en perla som han köpt för 6 millioner sestertier (närmare 240,000 rdr), och Caji Caligulas gemål, kejsarinnan Lollia Paulina, bar ett perlsmycke som uppskattades till 40 millioner sestertier (närmare 1,600,000 rdr). Men dessa dyrbarheter voro ingalunda, såsom Plinius vredgad anmärker, skänker, gifna af den slösaktige kejsaren, utan man hade roffat åt sig dem från de eröfrade provinserna. Den tidens rättänkande skriftställare bekämpade ifrigt det då rådande vanvettiga slöseriet, men det tjenade till ingenting. I vältaliga ordalag skildrar den berömde kyrkofadern Tertullianus den ohejdade lyx som Rom utvecklade med perlor: "En million sestertier sitta uppradade på ett simpelt perlsnöre; en svag nacke uppbär hela skogar och öar deraf; i de ömtåliga öronsnibbarne hänger en tung räntebok och hvartenda finger prålar med en hel liten skatt. Ända derhän har fåfängan fått makt med qvinnan, att hon på sin kropp bär allt hvad hon eger." Det gamla Roms enkla seder voro försvunna; hvarken författarnes sträfvanden eller de vackra exempel som gåfvos af kejsar Septimius Severus (193-211), hvilken ej tillät att hans gemål bar perlor som ingen kunde betala, mäktade sätta en dam för slöseriet. Det stolta Rom närmade sig alltmer sin undergång, då lyxen och yppigheten undergräfde den manliga kraft hvarigenom det en gång underlagt sig en verld.

Fastän Rom gick under, försvann likväl icke perllyxen ur verlden. Vid Carl den Stores tid voro perlor mycket eftersökta såsom hals- och öronprydnader, och brukade äfven den tidens damer med dem pryda sitt hår, då de ej begagnade någon hufvudbonad, men hvad dessa smycken då kostade kan ej jemföras med hvad man en gång gaf för dem i Rom. Så t. ex. betaltes ett sådant smycke med 70-120 dukater.

Emedan på den tiden ädelstenarne voro sällsyntare än hvad sedermera blef fallet, användes perlor allmänt af furstliga damer, hvarjemte med dem utsirades kyrkornas heliga kärl. Äfven de dyrbara perlor hvarmed rosenkransarne voro besatta representerade ofta ett ganska vackert kapital. Den tyska rikskronan, som skall förskrifva sig från Carl den Stores tid, bär en af perlor sammansatt inskrift: *Chuonradus dei gratia romanorum imperator augustus* (sannolikt den gamle Hohenstaufen Konrad som omtalas 1138).

Särdeles rik på perlor var den danska skattkammaren under Kristian IV (1588-1648), hvilken hade grundlagt ett handelskompani i det berömda perlriket Indien. Ännu finnes i Hamburgs stadsbibliotek en beskrifning öfver denna skatt uti prydliga handteckningar i ett folioband af fyrtio pergamentblad. Denne konung egde icke mindre än femton perlhalsband, hvaribland i synnerhet tvänne utmärkte sig genom sin storlek och skönhet. Det ena bestod af sexton runda och två päronformiga, det andra af 200 runda perlor.

Men då i tidernas lopp rikedomar började hopa sig i städerna, utbredde sig äfven bruket att begagna perlor bland alla samhällsklasser. Visserligen utfärdade i Europas olika länder myndigheterna gång efter annan förordningar som åsyftade att sätta en gräns för denna lyx — ja, i Sachsen gick man 1612 till och med så långt, att begagnandet af oäkta perlor belades med böter, då man genom att nyttja dem kringgick lagens bud — men hörmed vanns ingenting. Äfven Filip den Sköne af Frankrike utfärdade ett förbud mot bruket af perlor, och det högvisa rådet i Zürich tillät gifta qvinnor och unga flickor att bära perlband, som likväl

*) Detta Plinii yttrande återfinna vi ännu i denna dag äfven i vetenskapliga arbeten, men det är fullkomligt osannt. En perla kan ej helt och hållet upplösas i ättika, utan blott hennes oorganiska beståndsdelar, under det deremot de organiska, som åt perlan bibehålla hennes form, förblifva oupplösta. För öfrigt må nämnas att Kleopatra ej står ensam i historien om detta raffinerade fråsseri. Plinius förmäler äfven att, före den egyptiska drottningen, Clodius sväljt dyrbara perlor endast för att försöka hur de smakade, och i en senare tid har hon öfverträffats af Filip II af Spanien: år 1680 lät denne servera sin gemål Elisabeth ett slags sallat som bestod af följande ingredienser: sallatbladen representerades af stora smaragder, ättikan af gnistrande rubiner, oljan af gula topaser och saltet af deröfver strödda perlor.

Digitized by Google

ej fingo väga mer än högst tolf lod. Då många adliga frankiska familjer ruinerades genom sin praktlystnad, sammanträdde ridderskapet i Würzburg och sökte utfinna något medel häremot. Vid denna tid lefde ingen Septimius Severus som föregick sina undersåtare med godt exempel; tvärtom herrskade vid de furstliga hofven en slösande prakt och lika litet vågade man tillämpa de stränga förbuden mot lyxen i den religiösa kultens helgade prakt. Så visade sig t. ex. Carl den Djerfve af Burgund på riksdagen i Trier 1473 i en gyllene, med perlor öfversållad mantel, uppgående till ett värde af öfver 200,000 gulden, och vid ett gästabud som gafs till Fredrik III:s ära utvecklade han en förvånande prakt, ty alla bordskärlen strålade af perlor och ädla stenar. Såsom ett bevis på hvilken slösande lyx rådde vid den tidens furstehof omtalas den klädning Henrik IV:s af Frankrike gemål, Maria af Medicis, var iklädd, då hon bar sin son till dopet. Den var besatt med 3,000 gnistrande diamanter och 32,000 skimrande perlor. Kurfursten Maximilian af Baiern skickade år 1635 till sin trolofvade, kejsar Ferdinand II:s dotter, ett snöre hvarpå sutto 300 utvalda perlor, af hvilka hvar och en kostade 1,000 gulden.

I forntiden och medeltiden var det företrädesvis Indien som försåg verlden med perlor. De första perlfiskena gå ända tillbaka till de mytiska tiderna, hvarför det också icke är någon brist på sägner i detta hänseende. Plinius och Aelianus berätta att perlmusslorna simmade omkring i stora flockar, hvilka liksom bien anfördes af en vise eller drottning, och henne sökte fiskrarne bemäktiga sig, emedan de andra musslorna då ej kunde undgå dem.

Hufvudorten för forntidens perlfiskeri var Ceylon och Kolchi, belägna midtemot ön Manaar. Mellan Ceylon och Koromandelkusten ligga en mängd öar, klippor och sandbankar hvilka hämma vattnets rörelse; och ju mindre upprördt vattnet är desto bättre trifvas perlmusslorna, med hvilkas fiskande en viss del af invånarne, *parava* eller fiskarekasten, sedan urminnes tider sysselsatte sig. De förnämsta ställena härför voro Arixo-, Kondatschy-, Mandaar- och Kundiremalaibankarne, och i synnerhet den sistnämnda. Ännu i denna dag finner man der stora högar af perlmusselskal.

Äfven i Persiska viken och Röda hafvet bedrefs perlfiske under forntiden, och Plinius säger att de perlor som kommo derifrån voro särdeles berömda. Så gifvande än dessa perlfiskerier voro, skulle det likväl ha varit omöjligt att anskaffa den mängd perlor som behöfdes under medeltiden. Liksom en gång den romerska lyxen hufvudsakligen härledde sig från de rikedomar man under århundraden från alla håll af verlden sammanroffat till verldsstaden, så kommo de perlskatter som Amerikas urinvånare under en lång tid hopsamlat den praktälskande medeltiden förträffligt tillpass. Nämnda naturbarn, hvilka lefde alldeles afskilda från den öfriga verldens äflan, voro så stora beundrare af dessa hafsprodukters skönhet, att bägge könen ansågo dem såsom den skönaste prydnad.

Först den 7 Augusti 1498 var det Columbus greps af en aning om de skatter som väntade honom i Nya verlden. Denna dag träffade han nämligen i den herrliga Pariaviken en mängd i båtar sittande indianer, hvilka i sin beherrskares namn inbjödo honom att landstiga. På några af dessa indianer sutto omkring armarne perlband, hvilka genast ådrogo sig Columbi uppmärksamhet. På sin fråga hvarifrån dessa skatter förskrefvo sig erhöll han till svar att i norra delen af Pariaviken fanns en mussla som innehöll dessa perlor. Då Columbus och hans folk landstigit, möttes deras ögon af ett sådant öfverflöd på perlor, att de ej kunde annat än häpna, och nu inleddes genast en liflig byteshandel, hvarvid indianerna utbytte sina för europeerna dyrbara perlor mot lapprisaker af glas eller messing.

Columbus hade nu blifvit visad hvar perlmusslorna funnos, och den 15 Augusti påträffade han i närheten af öarne Margarito och Cubagua talrika indianer som voro sysselsatta med perlfiske, och här tillbytte han sig mot hvarjehanda småsaker tre skålpund perlor, hvaribland funnos många stora som ådrogo sig beundran vid spanska hofvet.

Detta allt var dock ingenting mot hvad som föll i spanjorernas händer sedan de satt sig i besittning af fastlandet, der under århundraden stora massor af perlor skördats och hvilka kommo Indiens skatter att blekna. I Peru, hvarest en gång inga andra än den kungliga familjens medlemmar fingo begagna perlor, hade perlfiskeriet blifvit förbjudet af Manco-Capac, emedan det ansågs farligt och föga inkomstbringande för staten. Derför hade också stora perlskatter hopats i Mexiko, i synnerhet i dess tempel. På stadens gator räknades öfver 1,000 jättestora gudabilder, hvilka voro alldeles öfversållade med perlor. Men det oaktadt öfverträffades likväl Mexiko af Florida.

Under sitt tåg till detta land (1539) kom Fernando de Soto till Catifachigue vid Chattahoochefloden, 30 mil norr om Appalache; han mottogs der högtidligt af landets drottning, hvilken, utom många andra skänker, äfven förärade honom ett dyrbart perlhalsband, som genast frestade honom att söka förskaffa sig upplysning om hvarest mer perlor skulle kunna erhållas. Snart upptäckte man ett tempel, der landets förnäma personer brukade begrafvas, och i detsamma anträffades stora flätade korgar, hvilka voro alldeles fylda med perlor. Ännu större blef spanjorernas förvåning, då de fingo se höfdingarnes begrafningstempel i Talomeco. Det var 100 fot långt och 60 fot bredt. På taket, som bestod af 5-6 öfver hvarandra lagda, skönt arbetade mattor, voro radvis anbragta perlmusselskal, och mellan dem hängde perlsnören, som från takåsen räckte ända ned till marken, så att det hela erbjöd en felik anblick då det belystes af solen. På samma sätt var äfven takets insida utsmyckad, och rundtomkring voro uppstälda bildstoder, hvilka i händerna höllo vapen som strålade af perlor, liksom deras sköldar. Vidare fann man i templets midt kärl, hvilka voro ordnade i tre rader samt ända till randen fylda med perlor, och dessutom omslöts sjelfva templet af en byggnad, innehållande åtta rum, hvari lågo hopade med perlor besatta vapen.

En sådan prakt hade till och med Mexikos och Perus eröfrare ännu aldrig skådat, och de prisade dödstemplet i Talomeco såsom den nya verldens största underverk. Dylika tempel funnos visserligen der i landet, men intet af dem kunde mäta sig med detta. Sedan århundraden hade alla perlor som funnits sammanförts till detta tempel, ty, såsom indianerna berättade för spanjorerna, behöll ingen en hittad perla utan förde den såsom ett kärleksoffer åt de döda till templen.

Det kan sålunda icke väcka vår förvåning att Europa efter Amerikas upptäckande formligen öfveröstes med perlor.

Detta öfverflöd gjorde att perlsmycken ej längre voro så eftersökta som förr. I ett samhälle välja alltid de förnäma och rika till prydnad åt sig hvad som är sällsynt och derför mycket dyrt, ty vid ett smyckes uppskattande spelar det höga priset nästan största rollen. Derför var det nu också slut med perllyxen i Europa, och vi ha ej från sjuttonde och adertonde århundradena någon beskrifning om en öfverdrifven lyx i perlväg. Och hvartill tjenade det också att beskrifva hvad som fanns i hvar mans hand! Dertill kom äfven att man i början af adertonde århundradet hade upptäckt nya och rika diamantgrufvor i Brasilien. Dessas gnistrande stenar beröfvade med ens perlorna den höga rang de dittills innehaft bland smycken.

Digitized by Google

Helt annorlunda är det bland Österlandets folk. Här ha ännu i denna dag perlorna företräde framför diamanterna, här sätter man större värde på deras matta glans än på de gnistrande stenarne. Äfven hos kineserna äro perlorna ännu i denna dag högt värderade, och redan 22½ århundrade före vår tideräkning erlades de såsom skatt till staten. Äfven i våra dagar smycka detta lands mandariner sina hufvudbonader dermed, och inom det himmelska riket är smaken för perlor så stor, att den som ej har råd att köpa sig äkta sådana pryder sig med oäkta. Ett undantag göra japanarne, men anmärkas bör då äfven att de ej heller begagna ädla stenar, hvarför de icke bry sig om de skatter som finnas i hafvet vid deras kuster.

Bruket bland de polska judinnorna att begagna perlor såsom hårprydnader torde härstamma från Orienten. Hos de gamla hebreerna åtnjöto perlorna största anseende. På åtskilliga ställen i Hiobs bok och Salomos Ordspråk jemföras de med hvad i lifvet uppskattas mest, med vishet och qvinlig dygd.

Liksom det finnes berömda diamanter, så ges det äfven berömda perlor. Den största som juveleraren Tavernier såg på sina resor i Vester- och Österlandet tillhörde konungen af Persien. Till formen var den regelbundet päronformig samt hade en längd af 1⅓ tum, och dess bredd utgjorde der den var störst 11 linier. Denna perla härstammade från Catif på arabiska kusten och hade betalts med 335,360 rdr sv; den har likväl öfverträffats af en annan som var exponerad på den stora verldsutställningen i London. Denna jätteperla, ett värdigt motstycke till diamanten Koh-i-noor, vägde 450 karat, hade en längd af 1,93 tum samt ett omfång af 4⅓ tum.

Hos imanen af Maskat såg Tavernier vidare en fullkomligt rund perla, vägande 40 karat. Perlans färg var bländhvit och af en så liflig glans, att hon tycktes vara genomskinlig. Samme imans finansminister erbjöd år 1833 den engelske kaptenen Owen tre dyrbara perlor, den ena för 5,390 samt hvar och en af de två andra för 2,752 rdr sv.

År 1579 kom en perla af ett dufäggs storlek från Panama till Filip II:s hof och uppskattades der till 14,000 dukater; men då konungens juvelerare, Jacquez de Treço, fick se densamma, utropade han genast: 30,000, 50,000, 100,000 dukater! — och man vallfärdade från hela Spanien till Sevilla för att se den sköna perlan. Den neger som varit nog lycklig att finna denna perla erhöll friheten och hans husbonde ett högt embete vid hofvet. På en bal i Madrid 1605 lyste Fredrik III:s gemål med denna prydnad. Den stora perla som satt i Filip IV:s hatt vägde 126 karat. Republiken Venedig skickade Soliman II en perla som kostat öfver 260,000 rdr, och påfven Paulus II köpte af en venetiansk juvelerare en orientalisk perla för 140,000 dukater.

Bland andra berömda perlor må nämnas den som kejsar Rudolf II bar i sin krona (30 karat), den som påfven Leo X köpte för omkr. 230,500 rdr och en (28 karat) som tillhörde bröderna Josina i Moskva. Om den sistnämnda skref Fischer von Waldheim en hel bok, hvari han på ett ställe säger: “Lägger man denna perla på hvitt papper, rullar hon deröfver som en qvicksilfverkula och öfverträffar denna metall i hvithet och glans“. En ovanlig perlskatt eger det Engelsk-ostindiska kompaniet i London: ett flere fot långt perlsnöre, hvaraf hvarje perla har ett värde af 3,495 rdr.

Inverkar Saharaöknen på Europas luftstreck?

(Ur "Allg. Fam. Zeitung".)

“Hafvet, hafvet!“ utropade för tjugo århundraden sedan de romerska legionerna, då Saharas sandfält mötte deras blickar.

— Hafvet, hafvet! utbrusto äfven de franska regementena, när de för omkr. 20 år sedan, anförda af hertigen af Aumale, från de på Afrikas norra kust belägna höjderna sågo den oändliga öknen utbreda sig under deras fötter. Samma utrop aflockar det ofantliga sandhafvet äfven hvarje annan som för första gången ser dess ofruktbara spegel, och liknelsen är i sanning träffande. Så långt ögat når upptäcker man ingenting annat än sand och himmel, och liksom hafvet sammansmälter äfven öknen längst bort vid horisonten med den blå rymden. Det verkliga hafvet är dock i en ständig rörelse på ytan, ehuru endast ett uppmärksamt öga kan se hur af hvitt skum krönta små vågor drifvas in mot kusten. I öknen upptäcker man ej någon motsvarighet dertill; såvida icke stormen piskar upp dess sandböljor, sofva dessa dödens sömn och hela öknen liknar ett förstenadt haf eller, rättare, en jemn hafsbotten från hvilken vattnet försvunnit.

Vetenskapen lär oss äfven att för icke så långt tillbaka i tiden — d. v. s. geologiskt taladt, då man räknar efter århundraden och årtusenden — Sahara verkligen stod under vatten. Såsom bevis härför tjena det salt och de hafsmusslor som i senare tider påträffats här och der i öknen. Talrikast har man funnit den ätbara hjertmusslan (*Cordium edule*), Tritonhornet (*Buccinum gibborulum* LAM.) samt lemningar af sjötulpanen (*Balanus miser*). Hjertmusslan förekommer ännu i dag i Medelhafvet och likaledes Tritonhornet på Afrikas nordvestra kust. Sedan början väl blifvit gjord, skall man säkerligen lyckas uppställa ännu flere bevis för att Sahara en gång varit ett haf.

Redan innan nyssnämnda bevis upptäckts tyckes man liksom af instinkt ha anat att det är först i en senare geologisk period Sahara uppträdt såsom en öken. Så säger t. ex. Ptolemæus att hafvet der dröjt längre qvar än annorstädes deromkring. De sista lemningarne efter detta haf äro de s. k. saltsjöarne, hvilka bilda en lång kedja der Sahara gränsar till Algerien, och deras vattenspegel ligger flere meter lägre än Medelhafvets. I en rad fortlöpa dessa sjöar ända fram till den i Tunesiens kust inskjutande Gabes-viken*). Den sista af dem, den vidsträckta Fejej, är endast sexton kilometer aflägsen från hafvet.

Huru böra vi nu tänka oss Saharahafvets försvinnande? Att förutsätta en höjning af hafsbottnen, liknande den som ännu i våra dagar pågår i Bottniska viken, hvarest man med sänklodet utrönt att sedan århundraden tillbaka vattenhöjden minskas, behöfver här icke komma i fråga. De omkring denna hafsvik befintliga berg hafva endast en obetydlig höjd, den nederbörd den mottager är blott obetydlig och bergspetsarne endast några månader snöbetäckta. Af allt detta följer att

*) De gamles *Syrtis minor*.

Digitized by Google

de Bottniska viken tillförda vattenqvantiteterna på långt när ej kunna vara så stora som de hvilka fördunsta under inflytandet af en tropisk sol, en åtta månader ihållande torka och häftiga, från norr till söder blåsande vindar. Derför måste också hafvets nivå sjunka undan för undan. Visserligen stod Saharas vatten i förbindelse med Medelhafvets, men dess djup var endast obetydligt och minskades år efter år derigenom att det från bergen nedströmmande vattnet medförde ofantliga massor sand, lera och kiselsten. Der Saharas vatten blandades med Medelhafvets, just vid nyssnämnde Gabes på tunesiska kusten, var det i synnerhet dessa aflagringar hopade sig. Under inflytande af då rådande hafsströmmar minskades så småningom bredden af den öppning i afrikanska kusten hvarigenom Medelhafvets vågor förenades med Saharahafvets, tills slutligen en omkr. två mil bred dyn bildade sig mellan de två hafven. Dermed blef det också för Medelhafvet omöjligt att af sitt vatten aflåta något åt Sahara, hvars dagar nu voro räknade. Dettas nivå, utsatt för en fortgående fördunstning, sjönk småningom under Medelhafvets; här och der började hafsbottnen skjuta upp öfver vattenytan och sålunda bildades de ännu i dag i öknen befintliga saltsjöarne.

För någon tid sedan öfverraskades man af underrättelsen att Suezkanalens upphofsman, Ferdinand de Lesseps, umgicks med planen att åter försätta Sahara under vatten. Den stora uppmärksamhet nämnde kanals öppnande ådrog sig synes hafva bragt detta förslag i glömska, ty eljest hade de farhågor man hyste för att Saharaöknens omskapande till ett haf skulle inverka ofördelaktigt på Europas klimat blifvit mera beaktade än hvad fallet varit.

Om också redan Herodotus, besjälad af en storartad naturåskådning, skildrat den hela Afrika genomgående och på andra sidan om Sueznäset och Sinai åter uppdykande öknen, hvilken sedan stryker genom Jemen, Kervan och Mekran ända till Multan i främre Indien, såsom ett enda sammanhängande sandhaf, så får man derför icke tro att denna ofantliga ökensträcka genom menniskoarbete skulle kunna åter omskapas till ett haf. Det torde få anses såsom omöjligt att förverkliga en plan att medelst det vid Gabes bildade näsets genomskärning till ett haf omskapa Saharaöknen, hvars gränser — så vidt de blifvit utforskade såväl åt norr som söder — anses ligga mellan paralellkretsarne $16\frac{1}{2}$-$32\frac{1}{2}$°, ty utom ofvannämnda vattnets uttorkning har äfven hafsbottnen höjt sig. På många ställen är denna nu högre än Medelhafvets nivå. Hjertmusslan har i närheten af Quargla (32° n. b.) påträffats vid en höjd af 414 samt något längre åt söder till och med vid en höjd af 1,274 fot. Den nordligaste oasen, el Kantara, dadelrika fält, ligger 1,647 fot öfver Medelhafvets vattenspegel, Biskra deremot, i forntiden en romersk utpost och nu hufvudstaden i ett fruktbart distrikt vid namn Ziban, endast 398 fot. Längre mot söder blir minskningen ännu större, så att oasen Tuat (27° 15′ n. b., d. v. s. 8° söder om el Kantara) ligger lika högt som Medelhafvet, och oasen Syouah, efter hvad Cailliaud och Rohlfs bevisat, 100 fot under detsamma. Deremot menar doktor Audney att södra Sahara på den långa sträckan mellan Tripolis och sjön Tschad har en höjd af 1,536 fot, hvilken några tyska geologer öka ända till 1,000 fot.

Genom dessa jordytans upphöjningar är Sahara afdeladt i flere bäcken. Ville man också släppa in allt Medelhafvets vatten i Sahara, så skulle det likväl ej förslå att betäcka hela öknen, som eger en areal af mer än 118,500 qvadratmil och sålunda har ett tre gånger större ytinnehåll än sistnämnda haf. Efter hvad vi hittills veta, ligger blott en del af Saharaöknen, den norra, lägre än Medelhafvets spegel, och af denna del har ej stort mer än dess yttersta rand blifvit tillräckligt utforskad.

Huru stort omfång ett blifvande Saharahaf skulle komma att erhålla kan sålunda ej med noggrannhet bestämmas, men ingalunda behöfver man befara att detta omfång blefve så betydligt, att det skulle kunna utöfva ett skadligt inflytande på vår verldsdels klimat. En annan fråga åter är hvilket inflytande Saharaöknen på den tid då den stod under vatten haft på Europas luftstreck, eller rättare, hvilket inflytande Saharas förvandling från haf till öken haft på den europeiska kontinentens klimat. Härom har, såsom läsaren torde känna, för några år sedan en häftig strid blifvit förd mellan åtskilliga vetenskapsmän.

Trots bibelns berättelse om att en syndaflod öfvergått hela jorden ha geologerna hittills ej lyckats upptäcka några spår af en sådan flod, men deremot ha de på sista tiden lärt oss att Europa i en period som ligger långt bakom den historiska var betäckt med is. För femtiotre år sedan hade ingen någon aning om denna stora naturföreteelse, hvilken nu ej längre betviflas, då bevisen för dess tillvaro äro alldeles påtagliga. Vid sagde tid, mot slutet af tertiärperioden, voro Storbritannien, som då sammanhängde med Frankrike, Frankrike ända långt in bland Pyreneerna, öfre Italien, Schweiz, Tyrolen och Skandinavien betäckta med is (skridjöklar). Vid denna tid var den stora Saharaöknen ett hafsbäcken, men deremot bildade, enligt Heers m. fl. undersökningar, nordvestra Afrika, Azorerna, Portugal och sydöstra Nordamerika en enda stor kontinent.

Istidens försvinnande i Europa sätter man nu i sammanhang med Saharabottnens höjning. Såsom en verksam befordrare af skridjöklarnes återtåg till högalperna och af det alpländska klimatets förändring har man ansett Föhnvinden. Under dess milda fläktar skulle ha upptinats de väldiga ismassor som i den gråa forntiden sträckte sig i söder till den lombardisk-venetianska slättbygden och i norr ända till Jurabergen. Härvid utgick man från den förutsättningen att Föhnvinden vore identisk med den torra Sirocko, som allmänt anses ha sitt hem i den afrikanska öknen.

Nu kan likväl uppkastas den frågan: är Föhnvinden verkligen ett Saharaöknens vilda barn och kan den med fullt skäl sägas ha varit orsaken till skridisens återgång och istidens upphörande? Denna fråga besvarar den berömde meteorologen Dove med ett väl motiveradt nej. Enligt honom härstammar Föhnen icke från öknen, utan är helt enkelt en gren af den stora luftström som oupphörligt går från eqvatorn till nordpolen. Den varma luft som om sommaren uppstiger öfver öknen, då dess sand genomglödgas af solstrålarne, och högt upp i atmosferen drager åt nordpolen kommer på denna sin färd till breddgrader under hvilka den hastighet hvarmed jorden roterar omkring sin axel från öster till vester är mindre än under de breddgrader hvarifrån denna vind härstammar. I följd af denna jordens minskade roteringshastighet tager vanligtvis den från Sahara kommande öfre passadvinden vägen icke öfver Europa utan öfver Asien. Men om vintern, då solen står i södra vändkretsen, försiggår luftens uppstigande ej öfver Sahara, utan långt ner i söder om densamma. Under denna årstid ligger öknen i den nordliga d. v. s. den mot eqvatorn gående passadvinden.

Enligt Doves åsigt uppvärmes derför Europa icke genom den luftupphettning hvarför Saharaöknen är härden, utan utgör snarare vestindiska hafvets kondensator d. v. s. den här under de lodräta solstrålarne uppstigande luften är ymnigt mättad med vattenånga, hvilken, då den kommer till Europa, förtätas till regn, och genom denna förtätning frigöres värmet. I synnerhet under vintrar med företrädesvis sydvestliga vindar inträffa icke blott i södra Europa, utan äfven på de nordafrikanska kusterna ända till Kanariöarne regnfall, hvarigenom bevisas att Medelhafvet ej kan

Digitized by Google

hafva lemnat dessa vindar den för regnets bildande erforderliga vattengasqvantiteten, ty i sådant fall skulle dessa regn saknas på de nordafrikanska kusterna och blott inträffa på de sydeuropeiska.

Deremot förråda främre Asiens och sydöstra Europas varma vindar en tropisk kontinent, öknen, hvarigenom således Afrika utöfvar ett förderfligt inflytande på Asien. Vi se att insjöarnes i främre Asien bergomslutna vattenspeglar icke blott ligga under den normala nivån utan äfven befinna sig i ett sjunkande. Det kan vara mycket möjligt att Afrika stegrar Asiens sommartemperatur genom de varma vindar som hafva sitt hem i öknen, utan att likväl om vintern, då de från öknen härstammande vindarne äro torra, kunna minska de asiatiska vintrarnes stränghet genom det medelst vattenångornas förtätning frigjorda värmet, ty äfven den varmaste vind förlorar snart sitt värmeförråd, när han blåser fram öfver en kall landsträcka.

Sahara kan således på intet sätt sägas bestämma beskaffenheten af Europas klimat. Och äfven om så vore förhållandet, skulle den önskan, att Sahara ännu en lång tid måtte fortfara att vara en öken samt genom sina varma och torra vindar förvisa alpernas skridjöklar till deras gränser, ej lida minsta afbräck, till och med om Lesseps' plan blefve förverkligad, ty härvid skulle det dock endast blifva fråga om en mycket liten del af öknen. Sin gamla utsträckning kan Saharahafvet först då erhålla när den gamla hafsbottnen åter sänker sig, hvarför man således ej behöfver från det hållet hysa några farhågor för ett skadligt inflytande på Europas klimat. Om å andra sidan Saharas omskapande till ett haf med äfven ett mycket anspråkslöst omfång skulle underlätta kulturens inträngande och utbredande i det inre af Afrika — derom vilja vi här ej yttra oss, då föga utsigt finnes för att Lesseps' plan blir satt i verket.

Det gamla och nya Paris

af

J. Paludan.

I.

Paris är städernas Proteus. Ingen annan stad byter om utseende och karakter så som Paris. Härvid syfta vi icke på den ständiga andliga oron och jäsningen i denna Europas medelpunkt, icke på de alltjemt vexlande regerings- och författningsformer som aflöst hvarandra efter 1789 och derifrån utgått öfver det öfriga Europa, icke på de mångfaldiga litterära impulser hela den civiliserade verlden mottagit derifrån och ännu mindre på de ständiga vexlingarne inom modernas verld, der Frankrikes suprematі af ingen vågar bestridas. Men det synes vara en sjelfklar sak att denna stads befolkning vexlar i större mån än andra städers. Utan att nu tala om de hundratusentals främlingar och resande som uppehålla sig en längre eller kortare tid i verldsstaden och utan att vilja underskrifva de franska följetonisternas öfverdrifna påståenden att, i allmänhet taget, ingen invånare i Paris är född der, att hvar och en af denna stads befolkning som anser sig vara en äkta parisare på frågan hvar han är född alltid svarar: i Bordeaux, Havre, Orleans, Toulon, men aldrig i Paris — så står likväl fast att det är endast få af denna stads invånare som kunna säga att deras slägt under flere generationer varit infödda parisare. Verldsstadens luft samt det i många hänseenden ohelsosamma lif som der föres och hvilket rör sig med feberaktig oro både i fråga om det kroppsliga eller andliga arbetet och då det gäller att tömma njutningens bägare göra det för densamma till en nödvändighet att ständigt rekrytera sin befolkning, hvilket blir en lätt sak i följd af den dragningskraft hvarje stor stad — och i synnerhet Paris — måste utöfva på sin närmare eller fjermare omgifning genom sitt mäktigt pulserande andliga, industriella och kommersiella lif samt den sålunda beredda större lättheten att samla en stor förmögenhet och njuta af hvad rikedomen kan erbjuda sin innehafvare. Mer än hvad i något annat land är fallet söka sig de stora förmågorna i den franska landsorten till hufvudstaden, och denna attraktionskraft är nog stark att göra sig gällande till och med utom Frankrikes gränser: allt hvad som har ett namn i Europa måste åtminstone en gång i sitt lif ha inandats Paris' luft, och många af utlandets store män ha för alltid der nedslagit sina bopålar. I synnerhet förut begåfvo sig nästan alla hvilka såsom politiska flyktingar måst lemna sitt fädernesland helst till denna kosmopoliska stad — t. ex. 1848 års tyska demokrater, de spanska revolutionärerna vid flere tillfällen, och ännu i denna stund är Paris de öfver hela Europa kringspridda polske patrioternas stamhåll.

Men liksom Paris tillhör hela Europa för mycket för att kunna uteslutande betraktas såsom Frankrikes hufvudstad, så tillhör det äfven alla för mycket för att rätt kunna vara någons hem.

Utlänningen blir aldrig riktigt hemmastadd i Paris, svårt går det för landsortsbon, som lemnat sina fält och skogar för detta haf af hus, och det vill ej ens rätt lyckas för den infödde parisaren. Den omständigheten att lifvet på de offentliga platserna, i det fria, på gatorna, bulevarderna och kafeerna nått en hög grad af utveckling på familjelifvets bekostnad har haft till följd att denna stad saknar hvad som måhända mest af allt fängslar menniskan vid hemmet: en viss oföränderlighet. Ehuru vi sjelfva förändras, vilja vi dock gerna se de ställen der vi dagligen dväljas förblifva sådana de förut varit, hvarigenom de alltjemt erinra oss om vår barndom och ungdom. Så är det både med individerna och folken, men i det nya Paris, Napoleon III:s, Haussmanns och demoleringens Paris, kan hvarken individen eller folket vara säker på att efter en dags eller veckas förlopp återfinna det ställe som för honom bevarar kära hågkomster från flydda tider. Vi vilja ej gå ända derhän att med fransmännen påstå att en parisare efter ett eller några års bortovaro icke mer hittar i sin fädernestad, men säkert är, att liksom befolkningen vexlar, så byter äfven staden oupphörligt om utseende, och den som sett Paris för femtio år sedan skulle säkert ej känna igen det nu. Lemnande åsido lifvet i Paris för femtio år tillbaka, då det otvifvelaktigt utgjorde ett lika egendomligt, omvexlande och storartadt skådespel som nu, ehuru på ett annat sätt, kunna vi ej rätt föreställa oss hur det var möjligt att staden, endast hvad dess yttre beträffar, på den tiden och ännu längre tillbaka i sin tillvaro kunde göra ett så imponerande intryck som man vet att den gjorde. Ty först då, under första kejsar-

dömet, var det man så småningom grep sig an med den Paris' ombyggnad och arkitektoniska utsmyckning som sedan fortsattes under Restaurationen och som nu, under det andra kejsardömet, antagit så jättestora proportioner.

För femtio år sedan utgjorde Ludvig XVI:s mur stadens gräns der de yttre bulevarderna nu ligga; först 1840 flyttades denna mur, och de omkringliggande kommunerna indrogos efterhand genom de nuvarande fästningsverken som inhesluta Paris i en omkrets af omkr. 5 mil. Af allt hvad nu väcker vår förundran i denna på praktfulla byggnader så rika stad fanns för femtio år sedan endast den minsta och minst intressanta delen, och äfven denna kunde icke i följd af sina omgifningar framkalla ett så imponerande intryck som nu. De gamla bulevarderna voro visserligen sedan Ludvig XIV:s dagar Europas bredaste och vackraste gator, men på den tiden ingalunda så fullständigt bebyggda och erbjödo naturligtvis hvarken med afseende på husens skönhet eller butikernas inredning en så praktfull anblick som nu. Detsamma gäller om basarerna i Palais Royal-trädgården, hvilken öppnades för allmänheten af Philippe Egalité, denne prins hvilken koketterade med den nyare tidens jemlikhetsideer, som likväl icke kunde rädda honom undan guillotinen, genom att ha en butik i samma palats som bevittnat Richelieus tyranni och hertigen-regentens orgier. Hos Frans I:s Louvre och Katarina af Medicis' Tuilerier fanns då visserligen samma stil som nu, men de voro ofullbordade och nästan förfallna under ett långsamt framåtskridande, ofta i hela år afbrutet byggnadsarbete och bildade ej ett helt. Ty de två palatserna voro visserligen förenade utåt Seinen, men den motsvarande föreningsflygeln mot nuvarande Rivoligatan fattades, och den nu så storartade platsen mellan de två slotten utgjorde då ett virrvarr af eländiga, trånga gränder, gamla hus och träbodar, som hindrade betraktaren att få en öfverblick af de eleganta slottsfasaderna och förringade deras effekt genom den skärande motsatsen. Det i elegant renaissancestil uppförda Rådhuset, Hôtel de Ville, bäraren af de stora, ännu nya minnena från revolutionens dagar, var på två sidor inklämdt mellan ruskiga, af arbetare bebodda ruckel. Place Royal, omgifvet af vackra, röda tegelstensbyggnader i paviljongstil från Henrik IV:s tid, och den i en senare tid tillskapade Vendômeplatsen med sin af eröfrade kanoner gjutna segerkolonn hade nästan alldeles samma utseende som nu; men Paris' och Europas skönaste öppna plats, Place de la Concorde, saknade sin rika utsmyckning och en stor del af de omgifningar som nu påtrycka densamma en så lysande och storartad prägel. Sålunda fullbordades Madeleinekyrkan först 1842, och Champs Elysées-promenadens och dess sidoalleers planteringar ha betydligt förändrats och förökats, liksom äfven Triumfbågen, hvilken så imponerande afslutar utsigten, förskrifver sig först från 1836. Concordeplatsen sjelf ådrog sig förnämligast uppmärksamheten genom sina minnen från den tid då den smyckades af Ludvig den XV:s ryttarstaty, omgifven af allegoriska statyer föreställande Dygderna, hvarom man sade att Dygderna voro till fots, medan Lasten satt till häst*), och ännu mer från den tid då guillotinen började sin blodiga verksamhet med ett konungamord. Dessa minnen torde väl också ha gjort sitt till att platsen redan på den tiden ej kunde i så hög grad som nu är fallet utgöra medelpunkten för det glada parislifvet. Monumenterna på venstra Seinestranden hafva i mindre mån blifvit förändrade: Då, såsom nu, bar Pantheon på Paris' högsta punkt sin stolta kupol högt upp i rymden, Luxembourgpalatset med sin eleganta franska trädgård var då qvar i samma skick hvari den befann sig från Maria af Medicis' tid, och Invalidhotellet sedan Ludvig XIV:s, men denna höga kupol var då ej förgyld och hade ej ännu fått sin stora nationella betydelse genom att hvälfva sig öfver kejsargrafven.

Men hvad af staden befann sig utanför dessa hufvudpunkter, hvilka då ådrogo sig Europas beundran, kan ej hafva framkallat något mäktigare intryck. Det utgjordes af labyrintlika gator, bland hvilka den bredaste var den nuvarande S:t Antoine-gatan, under det på de mest trafikerades, t. ex. Richelieu-gatan, trottoarer knappt nog två personer kunde gå bredvid hvarandra, hvarjemte det var förenadt med lifsfara att begifva sig ut på den för de talrika vagnarne alltför trånga körbanan. Och mellan dessa gator utbredde sig ett oöfverskådligt nät af krokiga, trottoarer saknande och illa stenlagda gränder, der hustaken, utestängande sol och luft, nästan berörde hvarandra, och som förpestades af stinkande rännstenar, inneslötos mellan 5-6 våningar höga, svarta och förfallna hus, der hålen i fönsterrutorna voro igenstoppade med trasor och man genom mörka smutsiga ingångar fördjupade sig i ett kaos af skumma trappor, låga otrefliga rum och usla bodar, uppfylda med en talrik, fattig och trälande befolkning, som var missnöjd med de bestående förhållandena och förlitade sig på sin genom revolutionen bevisade makt. Det var endast med knapp nöd husraderna medgåfvo plats åt fasaden af en och annan kyrka, hvars yttre var svart och oansenligt, det inre skumt, förvittradt och förfallet. Af dessa qvarter finnas ännu i Paris qvar tillräckligt många för att man kan göra sig ett begrepp om hur den franska hufvudstaden såg ut före de storartade byggnaders tillkomst som nu pryda densamma såsom i förstaden S:t Antoine, det alltid jäsande qvarteret omkring Bastiljplatsen, i Maraisqvarteret och på andra sidan Seinen i Quartier Latin ända upp till den aristokratiska förstaden S:t Germain samt derifrån ända ut till fästningsverken.

Utomordentlig är i sanning den förändring det andra kejsardömet åvägabragt genom sina oerhörda ansträngningar att rensa staden från dylika qvarter eller åtminstone der skaffa ljus och luft. Dessa arbeten äro ingalunda fullbordade: stora delar af Paris ha, som ofvan nämnts, bevarat sin gamla karakter, men dessa försvinna alltmer, undanträngda af det nya Paris, som med hvarje dag erhåller ett mer storartadt och imponerande utseende. Genom de gamla, tätt hoppackade husmassorna dragas obarmhertigt långa, breda och ljusa bulevarder med ett oändligt perspektiv och något enformiga, men palatslika byggnader af skinande gulgrå sandsten. Den släta asfalten, hvarpå vagnarne framrulla lätt och ljudlöst, har utträngt gatstenarne, hvilka så ofta tjenat den oroliga befolkningen till vapen och material för barrikader; understundom omvexlar den med några rader fyrkantiga stenar och makadamiserad körbana, och på de breda trottoarerna äro i densamma, med lika stora mellanrum, anbragta med jerngaller täckta öppningar, så att de der planterade flerdubbla trädraderna skola trifvas; så synes likväl ej vara förhållandet, ty många af dem tyckas befinna sig i ett aftynande tillstånd. Mellan träden stå på trottoarerna eleganta kiosker för tidningsförsäljning och runda glastorn, betäckta med ofantliga plakater och tillkännagifvanden. I synnerhet de midt i staden befintliga bulevarderna utveckla parislifvets hela glans: det böljande menniskohvimlet, de förbiilande ekipagerna, butikerna, hvilkas framsida utgöres af ett enda ofantligt fönster, hvari till beskådande är utstäldt allt hvad konsten, litteraturen och industrien ha ypperst, modets mest fantastiska lyx, guld och diamanter, glänsande i vexlande former. Om aftonen framkalla de täta raderna af gaslyktor en praktfull illumination, som ännu mer förstärkes genom gaslågorna i butikfönstren och i synnerhet i kafeerna, hvilkas förgyllning och spegelväggar reflektera ljuset i oändlighet, medan deras ytterväggar äro

*) *»Grotesque monument, infâme piédestal,*
Les vertus sont à pied et le vice à cheval!»

Digitized by Google

borttagna, så att de bilda nästan ett med trottoaren, hvarpå äro utflyttade hundratals små bord och stolar, en rättighet som af kafévärdarne betalas med ofantliga summor. Teatrarne illumineras ofta fullständigt, liksom de otaliga *cafés-chantants'* och bal-lokalernas ingångsportar och stora glasskyltar. Med hänsyn till de i butikerna utstälda artiklarnes rikedom och prakt utmärka sig äfven de med ett högt glastak öfverhvälfda, ofta af pelare uppburna, med vattenkonster och statyer prydda passager som förena gatorna i de tätast bebyggda delarne af staden och ofta förgrena sig i ett inveckladt nät af sidogallerier, så att man måste vandra långa vägsträckor för att komma ut i fria luften. Med dem och bulevarderna täfla de nya breda gator som sakna ingenting annat än träd för att vara bulevarder, såsom i synnerhet Rivoligatan, hvilken börjar vid Place de la Concorde och i rät linie, fastän under andra namn, fortsättes ända till Bastiljplatsen. Den har sitt mest storartade parti i den långa, midtemot Louvrens imponerande fasad befintliga rad af hvalfgångar med lysande butiker, som till en del skiljes från gatan genom blomsterparterrer, inhägnade af höga jerngaller med förgylda spetsar.

Det är svårt att säga hur många mil de gator och bulevarder utgöra som blifvit anlagda under andra kejsardömet; men så mycket är åtminstone säkert att många af dem i snörrät linie motsvara en fjerdingsväg och i hela sin utsträckning äro en mil långa. Så Rivoli- och Lafayettegatorna, Boulevard du Prince Eugène, långa sträckor af de yttre bulevarderna, hvilka gå nästan rundtomkring hela staden, flere af de alleer som skära platsen vid Triumfbågen i Champs Elysées, och i synnerhet den ofantliga bulevard som under namn Boulevard de Strasbourg, Sébastopol och S:t Michel går från Strassburgbangården mot norr, öfver ön La Cité och på andra sidan Seinen genom Quartier Latin till observatoriet och som jemte Rivoligatan kostat 270 mill. francs. Högst ansenliga, ehuru mindre framstående genom sin längd äro äfven Boulevard Haussmann och Malesherbes mot vester, Magenta, Beaumarchais och Richard Lenoir mot öster, den sistnämnda anlagd öfver en underjordisk kanal, samt alleerna omkring Marsfältet, alla på Seinens venstra strand.

Utom dessa gator kunna Paris' olika qvarter uppvisa en mängd offentliga parkanläggningar, som på en gång pryda staden, utgöra vackra promenader för befolkningen och lekplatser för barnen i närheten af hemmen, hvarjemte de äro liksom gatornas lungor der luften renas och utbytes mot ny. Dessa med smakfulla jerngaller eller stenbalustrader omgifna anläggningar utmärka sig mindre genom stort omfång än genom anläggningarnes skönhet. Mellan frodiga gräsmattor och täta häckar af ofta sällsynta blommande och doftande träd och buskar med rikt skiftande grönska slingra sig sandgångar med lätta jernsäten; blomstersängar, statyer och paviljonger pryda gräsplanen, på hvilka man ofta ser barnen leka, utan att vederbörande fråga efter om gräset skadas. Hela anläggningen grupperar sig omkring en medelpunkt, en dam med fiskar, ett vattenfall, som mellan ljung och alpväxter störtar ned från höjden af en konstgjord klippa, en smakfull vattenkonst, såsom Jean Goujons berömda Najader, Square des Innocents straxt bredvid centralhallarne, eller slutligen en eller annan från medeltiden qvarstående byggnad, såsom det vackra götiska tornet S:t Jacques. Till dessa talrika mindre parker komma ytterligare de stora, dels äldre, såsom de vid Tuilerierna och Luxembourg, dels sådana som tillkommit samtidigt med Paris' ombyggnad, t. ex. Parc de Montceau, hvilken likväl först på senare tiden blifvit för allmänheten upplåten och prunkar med konstgjorda klippor, vattenfall, broar, tempel och pelargångar. (Forts.)

Från Pompeji.

(Med 3 illustrationer.)

Sedan den Neapel besökande främlingen njutit af de herrliga utsigter den amfiteatraliskt belägna staden i så rikt mått erbjuder honom samt tröttnat vid larmet och hvimlet på dess gator, är det med nöje han företager en utflykt till den omgifvande landsbygden, der Sorrento, Amalfi och öarne täfla om att för hans tjusta öga upprulla taflor, af hvilka den ena söker öfverträffa den andra i skönhet. Föredrager han i stället att fördjupa sig i forntiden, hvartill öfverallt i Italien rika tillfällen stå honom till buds, så har han ju här Herculanum och Pompeji nästan under ögonen.

Straxt utom den del af Neapel der kyrkan *del Carmine* reser sig på ett torg med samma namn och der den sista Hohenstaufern, Konradin af Schwaben, utandades sitt lif, befinner sig en jernvägsstation. Af den frustande ånghästen föres man i ilande fart förbi flere utefter kusten belägna små städer, hvilka ligga hvarandra så nära, att de nästan tyckas vara sammanbyggda. På ena sidan om vägen utbreder Neapolitanska viken sin blå spegel, och på den andra reser sig Vesuvius, omkring hvilket jernvägen beskrifver en båge. Men ju närmare man kommer det för aderton århundraden sedan i Vesuvii lava begrafna och sedan åter framgräfda Pompeji, desto mera förändras landskapets fysionomi. Så snart den resande anländer till Pompeji, tager en vägvisare hand om honom, ty ensam får ingen besöka den utgräfda staden, såvida han icke dertill erhållit särskild tillåtelse. Då vi i första årgången af denna tidskrift (sid. 139) intagit en utförligare uppsats öfver Pompejis märkvärdigheter, hänvisa vi läsaren till densamma och bifoga nu endast hvad som behöfves för de medföljande illustrationernas skull.

Efter att ha besett Diomedes' villa, hvilken tjenstgör som ett slags hotell eller *restaurant*, kommer den besökande till Pompejis begrafningsplats, eller Grafgatan, der marmormonumenternas inskrifter förvara namnen på förgångna slägten och hvars askurnor stämma sinnet högtidligt och vemodigt. Derifrån passerar man öfver *Forum civile* nedåt *Strada mercante*, hvarest de sist utgräfda husen befinna sig.

Af dessa synes att husen i Pompeji voro inredda på nästan samma sätt. Från en större sal, *atrium*, hvartill stötte några smårum, gick man genom ett mindre rum, *tablinium*, in i ett något större, *peristylum*, hvartill äfven funnos några sidorum och der familjens medlemmar vanligtvis brukade samlas. På den ena af de två planscher som återgifva Cornelio Ruffos hus — så kalladt efter en byst med detta namn som uppgräfdes på denna plats — ser man genom *tablinium* in i *peristylum*. — Den andra planschen föreställer en skadad vägg till ett af de invid *peristylum* belägna smårummen. Väggarne äro prydda med lätta och smakfulla ornamenter och golfvet med konstnärligt gjorda mosaikarbeten. Så lefvande står det gamla Pompeji för ens blickar vid åsynen af dess utgräfda hus, att man, då solen om aftonen går ned och förlänar målningarne på väggarne en ny glans, nästan väntar sig få se menniskor komma ut ur husen och begifva sig till *forum;* men nu måste den besökande lemna staden, ty efter *Ave Maria* får ingen främling stanna qvar inom dess murar.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

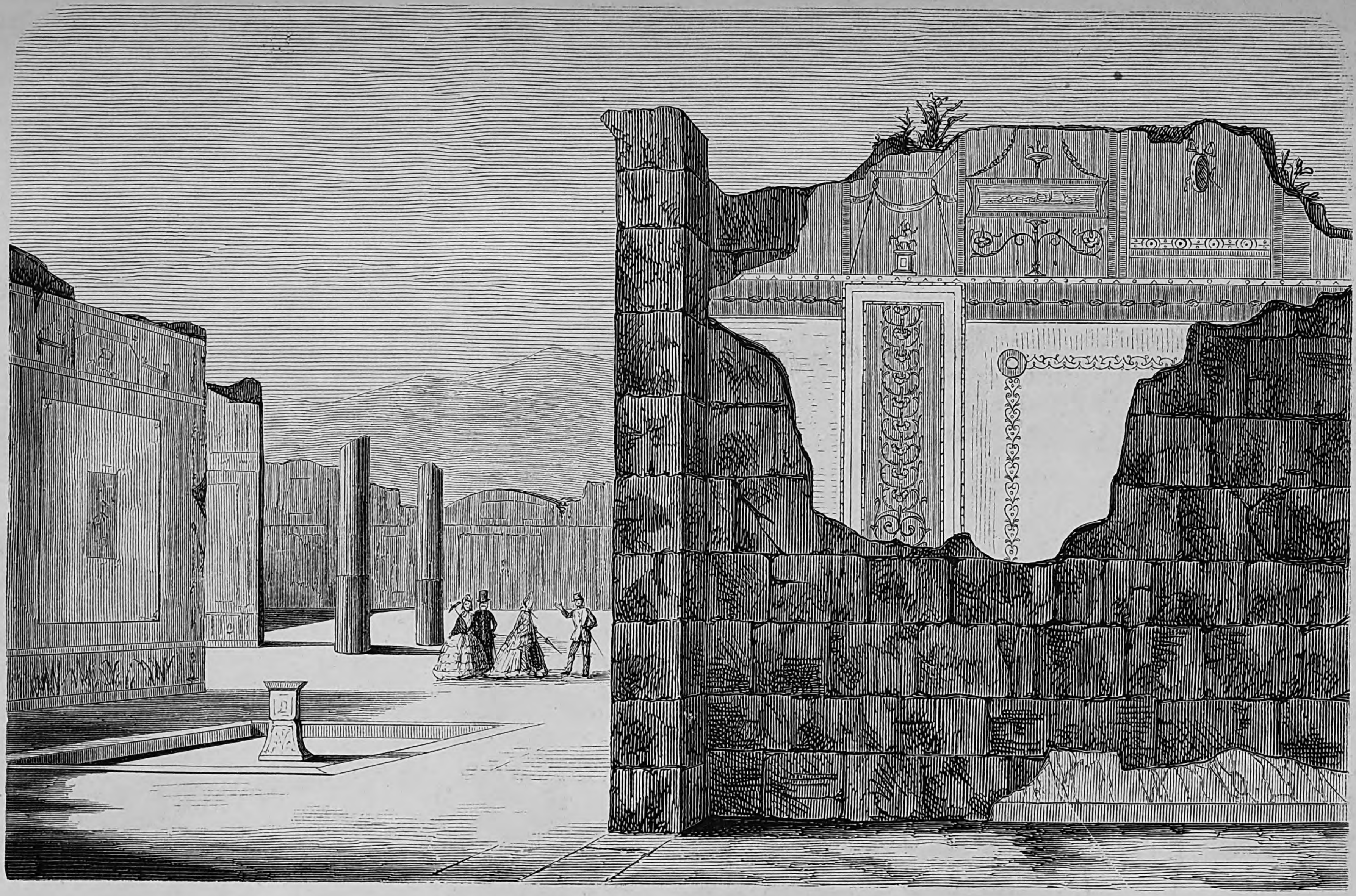

Vägg i Cornelio Ruffos hus i Pompeji.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

från hvarandra endast högst obetydligt. Å andra sidan öfverensstämmer den ofvannämnda, af professor Silvestri i Cantanea gjorda analysen af sandregnet den 23 Mars 1869 med af pater Secchi i Rom vid åtskilliga tillfällen gjorda undersökningar af insamlad sand, och häraf framgår äfven att den sand som den 7 Februari föll på Kanarieöarne, Teneriffa, Palma och Ferro samt analyserades af Daubrée är i det närmaste lika med den italienska.

Af den på olika ställen och på olika tider fallna sandens likartade beskaffenhet torde man vara berättigad att sluta till en gemensam källa för densamma. De talrika undersökningar som blifvit verkstälda af Ehrenberg, Daubrée och Secchi gifva också vid handen att den har sitt hem i de stora afrikanska sandöknarne, hvarifrån den föres norrut af sydliga vindar. Hvilken anledningen till detta fenomen än må vara, så äro dock de omständigheter som åtfölja detsamma af högst egendomlig natur. Dessa sandregn inträffa nästan alltid vid vårdagsjemningen, då häftiga stormar bruka rasa. De länder der sanden faller gränsa till Afrika, och sandregnen föregås regelbundet af syd- och sydostvindar. Orsaken till att de innehålla infusorier har man ej ännu upptäckt, då deremot hafssaltets tillvaro i dem kan tillskrifvas de upprörda hafsvågorna hvarmed vindarne kommo i beröring innan de uppnåddde Italien. (GLOBUS.)

Ett ormkonvent.

Jararaca är en art af huggormarnes familj som finnes i Brasilien och är en af detta lands största och giftigaste kräldjur, men skall af naturen vara mycket skygg och endast då angripa sin fiende, när den vet att återtåget är densamma afskuret. Döden kan följa 2 eller 3 minuter efter dess bett, men vanligast likväl först efter 10 till 12 minuter, och många af en sådan orm bitna komma sig visserligen, men deras helsa är likväl bruten och de lida mycket af öppna sår. Denna orm träffas ofta i plantagerna bredvid Rio, på gräs- och buskbevuxna ställen i närheten af skogarne, men sällan inne i deras djup.

Om detta djur berättar den engelske entomologen Alexander Fry följande äfventyr hvarför han varit utsatt under sin vistelse i Rio.

»En vacker morgonstund lemnade jag Rio för att företaga en entomologisk utflykt till ett berg i närheten, som hetar Pedra Bonita, och ligger mellan Tejuca och Gavia och hvarifrån man har en vidsträckt herrlig utsigt. Dess nästan flata rygg har en utsträckning af flere tunnland och betäckes af små, 1-1½ fot höga buskar, liknande våra hallonbuskar. Då jag kom upp på berget, stod solen högst på himlahvalfvet, och den panorama som här utbreddes för mina ögon är jag oförmögen att skildra. Ej ens i detta paradislika land har jag sett något motsvarande. Glömmande allt omkring mig, njöt jag, medan jag ilade framåt, af den herrliga taflan, då efter en stund min uppmärksamhet fästades på ett föremål vid mina fötter som återkallade mig till verkligheten. Detta föremål var en förfarlig Jararaca, som låg hoprullad i en af hallonbuskarne, med hufvudet i midten, gapet vidt uppspärradt och ögonen fästade på mig. — Herre min Gud, tänkte jag, det var en farlig granne! Försigtighet är en god sak, och derför är det bäst att jag går ur vägen för odjuret, och så vek jag af åt venster. Men i detsamma for jag förskräckt tillbaka ty på ett afstånd af knappa två alnar låg i en buske hoprullad en annan jararaca, hvilken med vidöppet gap och gnistrande ögon envist betraktade mig. — Väl att jag fick se dig, tänkte jag och drog mig tillbaka åt höger, men äfven der låg i en buske hopnystadt ett likadant odjur, med hufvudet upplyftadt, gapet färdigt och slukande mig med ögonen. Jag stod stilla och såg mig förfärad omkring och vid blotta tanken på i hvilken belägenhet jag då befann mig, känner jag håren resa sig på mitt hufvud, hvart jag än såg — endast jararacaer! Hela platsen lyste af deras svarta och gula uniformer; den starka hettan hade framlockat dem ur deras gömslen; jag hade fallit ned midt ibland ett helt ormfolk. Der lågo de med upplyftade hufvuden, uppspärrade gap och ögonen, stirrande på mig! En tanke genomfor min hjerna att åtminstone den väg jag kommit skulle stå mig öppen; jag såg mig om — men nej, det var lika godt om odjuren bakom som framför mig, jag var på alla sidor omgifven af dem samt, tyvärr, uteslutande föremålet för deras besvärliga uppmärksamhet. Jag tyckte mig ridas af en förfärlig mara. Ett ögonblick kände jag mig liksom fastnaglad vid marken, och mitt hjerta hade upphört att slå, men i en belägenhet sådan som den hvari jag då befann mig, är man ej trögtänkt. Långsamt och försigtigt smög jag mig baklänges ut mellan buskarne, och sedan jag helskinnad kommit ur den fördömda ringen, lade jag benen på ryggen och störtade med en hastighet som täflade med hjortens fart från detta ormkonvents sessionslokal.«

Fry's korta vistelse der på platsen och hans brådstörtade flykt hindrade honom att göra sig närmare underrättad om dessa ormars lefnadssätt. Hvarifrån hade de kommit och hvart togo de sin tillflykt, då solen började sjunka? Ehuru detta djur esomoftast anträffas i Rios grannskap, lefver det för sig sjelf. Af ofvanstående synes i huru stort antal dessa ormar förekomma på enstaka ställen och huru vi, tills någon omständighet lockar fram dem och röjer deras antal, lätt kunna förledas att bilda oss ett oriktigt begrepp om det antal individer som hör till en fauna. (JOURNAL OF TRAVELS AND NATURAL HISTORY.)

Fysiologiska verkningar af bergsvandringar.

En bekant alpturist har för någon tid sedan offentliggjort resultaterna af de särdeles intressanta iakttagelser han under en bestigning af Montblanc gjort medelst en ytterst sinnrik apparat för bestämmande af blodets temperatur och omlopp samt andedrägtens intensitet. Till och med vid en höjd af 3,500 fot märkte han ingenting ovanligt, men derefter inträdde en märkbar förändring i organismen. Äfven vid en höjd af 10,000 fot var förändringen helt obetydlig, i synnerhet hos personer som veta hvad man har att iakttaga vid bestigandet af höga berg, nämligen att gå med framlutadt hufvud för att minska omfånget af andhemtningskanalernas mynningar, så att luften inandas endast genom näsan, hvarunder man håller munnen tillsluten och deri lägger in något litet föremål, t. ex. en nöt eller liten sten som förökar salivafsöndringen. Öfver 10,000 fot påskyndades andehemtningen, så att då den förut utgjort omkring 24 i minuten, den nu stegrades till 36 andetag.

Genom ifrågavarande försök utröntes att den in- och utandade luftqvantiteten var mycket mindre än hvad fallet är på slättlandet sam minskades ju högre upp man steg, under det att samtidigt endast obetydligt syre tycktes komma i beröring med blodet. Fastän det gick långsamt, ökades likväl blodcirkulationen med hvarje steg uppåt, så att pulsslagen, hvilka längre ned uppgingo till högst 40 i minuten, ökades till 160 och derutöfver, då man kom nästan upp till bergets spets. Blodet tycktes passera lungorna utomordentligt hastigt, hvilket, då syreqvantiteten blef allt sparsammare, förorsakade en ofullkomlig oxygenation. Då man kommit upp till bergets spets, voro ådrorna på hufvudet och armarne uppsvälda, hvarjemte hyn blef mattare och en plågande känsla af sömnighet infann sig; till och med efter en längre tids fullkomlig hvila uppgingo pulsslagens antal fortfarande till 90-100 i minuten. Den inre kroppsvärmen minskades i betänklig grad så att temperaturen sjönk ända till 23° Réaumur. Efter några minuter steg emellertid kroppsvärmen åter till sin normala höjd. Under denna temperaturminskning ökades ej matsmältningsprocessens liflighet, hvaraf bevisas hur klokt de schweiziske alpvägvisarne handla då de hvarannan eller tredje timma taga något till lifs. Denna temperaturminskning uppkommer derigenom att värmen förvandlas till mekanisk kraft, hvilken under vanliga förhållanden oupphörligt ersättes. På höga berg, men i synnerhet på tvärstupande snöbetäckta bergspetsar behöfves för denna förvandling en större värmeqvantitet än den menskliga organismen kan lemna, och detta är orsaken till att kroppen afkyles och att man litet emellanåt måste stanna, så att organismen må kunna återvinna sin behöriga värmegrad. Sannolikt är också blodomloppets hastighet en af orsakerna till denna temperaturminskning, då blodet ej får tillräcklig tid att i lungorna upptaga det syre som det insuper med luften. (GARTENLAUBE.)

Sparfvar anfallna af grodor.

En i Ostindien bosatt hr J. Wright stod en afton på terrassen utanför sitt hus, och derunder varseblef han en af de stora gula indiska grodorna sitta i en buske. På marken voro i närheten af terrassen utströdda sädeskorn, hvaraf hönsen qvarlemnat något. Några sparfvar kommo flygande och slogo ned på kornen. Medan de hoppade omkring och uppsamlade kornen, ådrogo de sig grodans uppmärksamhet, hvilket syntes deraf att hon höjde bakbenen samt vaggade fram och tillbaka på kroppen, utan att likväl lemna sin buske. Då slutligen en af sparfvarne kom så nära grodan, att afståndet utgjorde 4-5 fot, kastade hon sig öfver fågeln och skyndade dermed tillbaka till busken, der hon på allt sätt ansträngde sig för att kunna svälja honom. Hr Wright skyndade nu till stället och tvang grodan att, trots hennes envisa motstånd, släppa sitt rof, som ännu var vid svagt lif.

Äfven hr Adams berättar i sin bok *Naturalist in India* huru han såg en stor grön groda hoppa upp ur en dam och gripa en liten fågel, som han straxt förut hade skjutit.

(JOURNAL OF TRAVELS AND NATURAL HISTORY.)

Digitized by Google

På **Alb. Bonniers** förlag har utkommit:

BENJAMIN FRANKLINS

SJELFBIOGRAFI OCH BREFVEXLING.

Ånyo utgifne af Eduard Laboulaye.

Med 2:ne illustrationer och Franklins Porträtt.

Pris: 2 R:dr.

Det verkligen värdefulla föråldras aldrig. Hundrade år äro snart förflutna sedan den utmärkte amerikanske patrioten nedskref sina memoirer, hvilka, efter att under tiden ha varit flera gånger utgifne i mångfaldiga upplagor, nu ånyo sett dagen uti en af den ryktbare franska skriftställaren Ed. Laboulaye ombesörjd fransk upplaga, och vi äro öfvertygade att ännu många framtida slägten skola med glädje lyssna till den vise Amerikanaren.

Uti sin Inledning till arbetet yttrar Laboulaye:

Hvad som utgör trollkraften i dessa Memoirer är icke skildringen af händelserna, hvilka äro högst vanliga, utan de reflexioner som åtfölja skildringen. Franklin är född moralist. Hans första bref till sin syster är en predikan om en god husmoders dygder. Skriftebarnet är 15, predikanten 20 år gammal. Från det ögonblicket ända till sin död har Franklin aldrig ombytt natur. Han är städse mannen som bygger sitt handlingssätt på förnuftsgrunder, städse den vise, som aldrig sagt ett ord för tidigt, aldrig ett ord för sent; som aldrig har sagt ett ord för mycket, aldrig underlåtit att i rätta ögonblicket säga det afgörande ordet. Huru många moraliska lärdomar i hans bref, framställda med lika mycken friskhet som styrka! Han är icke en författare som man läser, han är en vän som man åhör. Franklin står framför oss med sitt vördnadsbjudande anlete, sitt bakåt fladdrande hår och sin alltid klara och lifliga blick; det är en af det förra seklets älskvärdaste gestalter. Franklin lemnar aldrig jorden; han är icke snillet, han är sunda förståndet i dess högsta kraft. Sök icke i honom en skald, eller ens en talare, men en lärare för det praktiska lifvet, en man som verlden tillhör. Men tro icke derföre, att ni träder i beröring med en hvardaglig och beräknande sjelfklokhet; denne godlynte hedersman, som ler åt allt, är icke desto mindre en ädel ande, en patriot uppoffrande intill döden, en af mensklighetens ärligaste vänner. Hans löje är icke Voltaires; det är hvarken bitande eller bittert, såsom dennes; det är det godmodiga leendet hos en gubbe, som af lifvet lärt sig fördragsamhet. Då han, utan falsk fåfänga, antecknar hvad han kallar sitt lefvernes *tryckfel*, lär oss Franklin att ingen har rätt att vara sträng mot sin nästa, och att det äfven i den skönaste lefnad finnes mer än en sida att rätta. Så gör han sig liten med oss, men för att uppmuntra oss; han är en följeslagare, som fattar oss vid handen och som småningom, under förtroligt samspråk, kommer oss att rodna öfver våra svagheter och meddelar oss något af sin egen värma och godhet. — —

Svensk och Allmän Statskunskap

af **WILH. THAM,**

Lektor vid Krigsskolan på Carlberg.

2:ne delar i ett band.

Med 2:ne kartor och en litogr. tablå.

Pris: 3 Rdr 75 öre.

Innehåll: I. **Svensk Statskunskap.** 1. *Historisk öfversigt.* 2. *Statsförfattning.* 3. *Statsförvaltning.* 4. *Statistik.* Med 2:ne färgtryckta *kartor öfver Sverige*, hvaraf den ena utvisar landets *befolkningsförhållanden*, den andra: *Sveriges Sädesproduktion.*

II. **Allmän Statskunskap.** 1 *Författning och Förvaltning.* 2. *Statistik.*

Denna senare afdelning omfattar icke allenast alla Europeiska stater, utan äfven de flesta stater i andra verldsdelar, såväl deras *statsförfattningar*, som uppgifter om *areal, folkmängd, näringar, kommunikationer, handel och sjöfart, budgeter, skuld, mynt* m. m., *krigsmakt, läroverk* o. s. v., samt slutligen en mycket intressant *litograferad tablå*, utvisande de vigtigaste ländernas *yt-innehåll, befolkning, jernvägar, telegrafer, handel och bref-trafik.*

Alla uppgifter äro med omsorg hemtade ur de allra nyaste officiella och tillförlitliga källor, och arbetet som är det första i sitt slag inom vår litteratur, torde derigenom kunna rekommenderas som en särdeles nyttig och användbar handbok i dessa ämnen.

AMERIKA.

Reseskildringar i bref under hösten 1867

af **Mauritz Rubenson.**

Med litografieradt porträtt af John Ericsson och illustreradt omslag.

Pris: 2 Rdr.

Förf:s resa företogs på uppdrag af Redaktionen af Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, i ändamål att förskaffa pålitliga underrättelser om bland annat de svenska utvandrarnes tillstånd i Amerika. Hans lifliga, underhållande och upplysande bref blefvo införda i nämnda tidning och vunno så allmänt bifall att han funnit sig föranlåten att nu låta dem samlade och delvis tillökade utgå i bokform.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Åttonde häftets innehåll:

Bilder från kriget 1870. I. Lefnadsteckningar.

1. Napoleon III, fransmännens kejsare (med porträtt).
2. Grefve Otto v. Bismarck-Schönhausen (med porträtt).

Det gamla och nya Paris af J. Paludan (forts.)

En blick på mandanfolket II. (med 2:ne illustrationer).

Skallerormen och dess gift af V. Stockfleth (med 2:ne illustrationer).

Bilder från kriget 1870. II. Krigsskådeplatsen (med karta).

Sjöröfveriet i forntiden (Fra Alle Lande).

Då geografien ännu låg i linda af Hermann Meier (med karta).

Amasonerna i Afrika af F. Arndt.

Buffeljagt på Stilla hafs-jernvägen (med illustration).

Religiös dans på Formosa (med illustration).

Victoria-teatern i Berlin (med illustration).

Smärre uppsatser på omslagets innansidor.

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Vi tro oss tillmötesgå våra läsares önskningar, då vi i detta häfte af vår tidskrift börja en serie **Bilder från kriget mellan Frankrike och Preussen 1870**, hvilken kommer att upptaga **lefnadsteckningar** af i kriget ingripande personligheter, såväl bland **statsmän** som **härförare**, beskrifningar öfver **krigs-skådeplatserna** och framgent äfven **skildringar af händelserna**, allt åtföljdt af **illustrationer, porträtter** och **kartor**.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Ett egendomligt gnagarebo.

»Under våra vandringar i det inre af nya Holland, berättar major Mitchell, sågo vi ofta stora, af torra grenar och qvistar bestående högar, af hvilka hvar och en var tillräckligt stor att utgöra två eller tre kärrlass. Dessa högar anträffades här och der samt syntes vara ämnade för något visst ändamål. Länge trodde vi att de hopkastats af infödingarne, ty dessa pläga underrätta aflägset boende stammar om någon märkligare tilldragelse genom att låta tjocka rökpelare uppstiga öfver slättlandet, och derför trodde vi äfven att dessa högar af dem blifvit hopkastade för att användas när så behöfdes. Vid närmare undersökning upplystes vi emellertid om att vi misstagit oss. Vi funno nämligen att grenarne och qvistarne icke lågo om hvarandra i oordning, såsom fallet skulle ha varit om de blifvit sammanförda af infödingarne för att antändas, utan märkte att hvarje qvist och gren voro på ett så märkvärdigt sätt sammanflätade med de öfriga, att det hela bildade en fast och tät massa, hvarur ej en enda qvist kunde uttagas utan att hela högen kom i rörelse. Våra känguruh-hundar ledde äfven vår synnerliga uppmärksamhet på dessa högar genom sitt häftiga skällande och krafsande på dem, och tycktes djuren tro att de skulle finna något i det inre af högarne. Slutligen upprefvo vi några af dem, hvilket icke var något lätt arbete på grund af deras starka byggnadssätt, och blefvo högeligen förvånade då vi inne i dem funno ett litet näste, bebodt af ett litet däggdjur, ett mellanting mellan kanin och råtta (*Hapolotis albipes* eller *Conilurus constructor, Ogilby*), kolonisternas s. k. hvita kanin och som hade åstadkommit denna starka och stora borg till skydd mot de vilda hundarnas anfall. För detta ändamål utväljer det lilla djuret en buske till utgångspunkt för sitt arbete, och genom att efterhand bygga rundtomkring busken fullbordar det sin fästning och njuter lönen för sin ihärdighet och skicklighet genom den deraf framkallade säkerheten.»

Ogilby, som meddelar denna intressanta iakttagelse, tillägger:» Något af samma byggnadsskicklighet ega äfven ekorren och jordekorren, men hos intet af dessa djur är denna färdighet så högt uppdrifven som hos den nyholländske gnagaren. Say berättar visserligen att jordekorren, *Tamias quadrivittatus*, tillreder ett bo åt sig af stycken af kakteer, små furuqvistar och en så stor mängd växtdelar, att de stundom utgöra ett helt kärrlass, men dessa bon tyckas likväl icke vara gjorda med så stor konst och kunna derför ej jemföras med den nyholländska kaninråttans bostad.»

Om det bekräftades att detta djur bygger dylika små fästningar för att skydda sig mot dingohunden, så skulle derigenom vinnas en stödjepunkt för de naturforskares teorier som efter darwinismens uppträdande söka påpeka förändringar i djurens instinkter på grund af förändrade naturförhållanden, ty dingohunden anses i allmänhet icke vara ett på Nya Holland inhemskt djur, utan påstås hafva blifvit af landets urinvånare dit införd från Nya Guinea, Nya Irland ellr några af de indiska öarne, der den likaledes finnes. Det bör emellertid likväl närmare undersökas om icke något bland de infödda rof-pungdjuren är en farlig fiende för denne gnagare och sålunda skulle kunna fås en enklare förklaring till att naturen begåfvat den med denna instinkt till dess skydd.

Från lotofagernas land.

Såsom bekant, förlägger man lotofagernas land till Afrikas norra kust, vid den mindre Syrten i Tunis, under omkring 30' n. b., hvarest Medelhafvet, söder om Sfax (Ssfaguess) och ön Cercina i norr mot söder till Kabes (Quabiss) och den midtemot liggande ön Meninx (Dscherba) djupt intränger i landet. Denna klassiska nejd har nyligen blifvit genomforskad och ypperligt skildrad af baron Henrik v. Maltzan i hans för någon tid sedan utgifna arbete *Reisen in den Regentschaften Tunis und Tripolis*. Han färdades på en maltesisk kutter och landsteg på de olika pukter af kusten, som voro af intresse för honom. Så kom han äfven till den mindre Syrten, hvars kuster han beskrifver på följande sätt:

"Den mindre Syrten och dess stränder äro otvifvelaktigt en af jordklotets herrligaste nejder; åtminstone har naturen här gjort allt för att befordra menniskans välbefinnande och förskaffa henne alla slags njutningar. Ett utomordentligt mildt, endast sällan af regnflöden besväradt klimat, ett i de flesta fall lugnt haf, som är särdeles angenämt för små fartyg att besegla, en nästan fabelaktig rikedom på fisk, förtjusande stränder med palmer och doftande oaser, i hvilka oranger, citroner och bananer prunka i all sin prakt — detta allt gör den mindre Syrtens vatten och kuster till en juvel i den moderliga naturens lockar. Det är icke utan skäl Homeros förlägger lotofagernas ö i denna trakt, der infödingen njöt den ljufvaste tillvaro och främlingen trifdes så väl, att han glömde sitt hemland och önska de ingenting hellre än att alltid få qvarstanna der.

Ingen storm upprörde de sakta rullande vågorna, blott en lätt nordostvind förde oss rakt på palm-oasen Kabes. Ehuru Kabes har en hamn, d. v. s. en flodmynning hvari mindre fartyg kunna inlöpa, så var vattnet der likväl alltför grundt för vår lilla kutter, hvarför vi måste kasta ankar på något afstånd från kusten, hvarefter jag lät ro mig i land till oas-stranden. Det var en hänryckande tafla som utbredde sig för mitt tjusta öga på denna korta färd. Jag kunde ej annat än tro mig förflyttad in bland Indiska oceanens tropiska öar; så mycket liknade den här sig utvecklande växtrikedomen dessa nejders yppiga vegetation, som eljest är alldeles främmande för det sandrika och vattenfattiga norra Afrika. Skogen, bestående af höga smärta palmer, var uppfyld med en här af de frodigaste småträd och buskar, så att de mastträd liknande stammarne endast sällan blefvo synliga, och de ståtliga fjäderkronorna tycktes växa upp ur ett grönt löfhaf. Oranger, lotusbuskar och mandelträd uppfylde denna nedre region, men alla tycktes förenas till ett helt af de lummiga vinrankor som, liknande tropikernas lianer, hängde mellan träden och äfven utefter de åttio fot höga palmstammarne slingrade sig upp till deras kronor. Aldrig har jag i något land sett vinrankan i sådan utsträckning och klängande sig så högt upp. Hon föreföll mig nästan vara en annan växt, någon tropisk planta och ej den vanliga europeiska vinrankan. Deremellan frodades äfven andra slingerväxter, t. ex. den vackra *Boralea bituminosa*, som med sina himmelsblå blomsterknoppar gjorde ett effektfullt afbrott mot de olika schatteringarne, orangelöfvets, lotusblommans, mandelträdens gröna färg och johannisbrödfruktträdens svarta. Fråssande af anblicken af all denna skönhet, fördes jag allt närmare stranden.

Utom palmerna, orange-, citron-, johannisbrödfrukt-, mul- och mandelträden växer äfven här denna historisk-mytologiska planta, hvars botaniska namn *Rhamnus lotus* synes gifva dem rätt som i dess frukter vilja återfinna dessa af Homeros besjungna söta bär hvilka kommo hvar och en som åt deraf att glömma sitt hem. Denna buske har mycken likhet med *zizyphus* (fransmännens *jujubier*), dess löf äro ljusgröna och dess blommor, som om våren i oerhördt antal utbreda sig öfver löfkronan, äro mycket små, nätta och vackert färgade. Frukten är nästan rund, liknar ett litet plommon och är mindre än den vanliga *zizyphus*-frukten. Tiden medgaf mig ej att smaka på dessa beryktade bär, då de mogna först om hösten; deras smak skall vara en mildt syrlig och mycket angenäm. De i dessa nejder boende araber hysa en så stor förkärlek för denna frukt, att härigenom synes rättfärdigas sagan om lotofagerna, ehuru öfverdrifven den än är. En mycket utförlig beskrifning öfver detta träd, dess blommor och frukter har blifvit lemnad af den i förra århundradet lefvande franske botanisten Desfontaines, hvilken först, såsom jag tror, fästade uppmärksamheten på denna växts identitet med den af Homeros, Strabo och Plinius omtalade libyska lotus, som ej bör förvexlas med den egyptiska. Den egyptiska lotus var, såsom bekant, en vattenväxt, *Nymphea lotus*, beslägtad med vår vanliga hvita *Nymphæa*, och har med lotusbusken ingenting annat gemensamt än det genom slumpens tillskyndelse likalydande namnet.

Utom denna buskväxt är det i synnerhet många färgörter som utgöra oasernas nedre vegetationslager: henna (*Lawsonia inermis*), hvarmed arabiskorna färga sina händer och fötter orangegula, dschedry (en *Mespilus*-art), en högrödt färgande ört och den färgört som fransmännen kalla *garance* och hvaraf fås den bekanta benkläderfärgen, ty äfven de tunesiska trupperna begagna röda byxor. Mulbärsträden förekomma äfven i Kabes, ehuru de numera äro af ingen nytta för befolkningen, då silkesodlingen, hvilken på el Bakrys tid blomstrade här, redan sedan århundraden upphört. De af samme geograf beskrifna bananas- och sockerrörsplantagerna ha tyvärr äfven gått under. Vid tiden för den mohriska civilisationens blomstring voro araberna icke blott mera industriella utan äfven, om vi så få uttrycka oss, mera kosmopolitiska i sitt sätt att odla jorden; utan svårighet förflyttade de en i Österlandet inhemsk växt till Vesterlandet, och tvärtom; nu har den ensidiga provins-nationaliteten gjort sig gällande äfven i detta afseende. Gifver man en af vår tids araber det rådet att odla en växt som lofvar att trifvas väl, men som ej specielt hör till landets kulturväxter, så får man samma svar som när man börjar tala med en bonde om att göra några förändringar i hvad far och farfar nöjt sig med. I betraktande af dessa menniskors indolens, kan man ej annat än förvånas öfver att denna oas har att glädja sig åt ett jemförelsevis blomstrande tillstånd, hvarför den hufvudsakligen har att tacka de vattningar som åstadkommas genom den lilla floden Uëd."

Digitized by Google

Bilder från kriget 1870.

I. Lefnadsteckningar.

NAPOLEON III, fransmännens kejsare.

Digitized by Google

1. NAPOLEON III.

Carl Ludvig Napoleon, född i Paris den 20 April 1808, är son af Ludvig Bonaparte, konung af Holland, och Hortensia Eugenia Beauharnais, dotter till kejsarinnan Josefina i hennes första giftermål med grefve Beauharnais och kejsar Napoleon I:s adoptivdotter. Hans vagga stod vid tronens fot, och det första ljud han hörde var jublet öfver vunna segrar. Men snart förändrade sig scenen; kejsardömet föll, Napoleon I gick i landsflykt och hans slägt, mellan hvilken han fördelat verldens troner, irrade fridlös omkring i främmande land. Drottning Hortensia begaf sig undan restaurationen till det henne tillhöriga slottet Arenenberg vid Costnitzersjön. Vid Augsburgs gymnasium gjorde sonen grundliga studier och sysselsatte sig flitigt med krigsvetenskapen och kroppsöfningar. Då Julirevolutionen utbröt och efter upproret i Romagna 1831 stälde han sig i frihetskämparnes led jemte sin äldste broder Carl Napoleon och drog med dem mot Rom. Denna odisciplinerade här splittrades vid första sammandrabbningen med österrikarne; sjelf undgick han döden och måste se brodern utandas sin sista suck. Modern räddade honom till Frankrike, hvarifrån han likväl snart förjagades, och derifrån begaf han sig till England och Schweiz. Nu inträdde ett nytt skifte i hans lif. Napoleon I:s son, hertigen af Reichstadt, dog, brorsonen uppträdde nu såsom tronpretendent och förberedde mot Ludvig Filip upprorsförsöken i Strassburg och Boulogne, hvilka misslyckades. Ludvig Napoleon blef tillfångatagen och franska regeringen afskickade honom på en fregatt till Amerika. Han återkom likväl till Europa efter ett halft år och begaf sig 1838 till England, der han utgaf *Idées Napoléoniennes*, hvari han skildrar Napoleon I såsom förkämpen för hela Europas utveckling. Då den store kejsarens lik fördes från S:t Helena till Paris, landsteg Ludvig Napoleon i Boulogne, men armén brydde sig ej om honom och han insattes på fästningen Ham i nordöstra Frankrike, hvarifrån han, förklädd till arbetare, rymde öfver till London den 26 Maj 1846, åtföljd af general Montholon, dr Conneau och kammartjenaren Thélin.

Den 26 Febr. 1848 flydde en annan man, icke ur ett fängelse, utan från ett slott och räddade sig under samma förklädnad som fången i Ham i en fiskarbåt till England; denne man var Ludvig Filip, fransmännens konung! Ludvig Napoleon begaf sig nu öfver till Paris och erbjöd provisoriska regeringen sina tjenster, men fruktande för hans Bonapartiska åsigter, bad man honom lemna landet, och nu återvände han till London. Vi känna hur han sedan blef ledamot af *L'Assemblée constituante* och genom sin försäkran till valmännen att “stärka de demokratiska institutionerna“ den minnesvärda 10 December vald till republikens president, då han af 7,426,252 röster erhöll 5,658,755 och Cavaignac endast 1,448,107, medan de öfriga voro fördelade mellan Ledru Rollin, Raspail och Lamartine.

Genom att införa ordning i landets styrelse, ställa sig på en vänskaplig fot med katolska presterskapet, skydda påfven och tygla de olika partierna blef den nye presidenten alltmer populär, då deremot Nationalförsamlingen i följd af sin brist på hållning och värdighet alltmer sjönk i anseende, hvilket gjorde att Napoleon den 2 Dec. 1849 vågade tillsätta en minister af honom fullkomligt tillgifne män. Spänningen mellan de bägge statsmakterna blef allt större, Nationalförsamlingen vägrade att låta författningen revideras och bevilja en förhöjning i civillistan, och nu vågade presidenten statsstrecket af den 2 Dec. 1851. Han upplöste Nationalförsamlingen och understälde sin sak en allmän folkomröstning. Parisbefolkningen reste sig visserligen den 2 och 3 December och åtskilliga oroligheter förefölls i andra delar af landet, men motståndet undertrycktes af armén, som Napoleon vunnit för sin sak, en mängd rojalister och republikaner nedskötos eller deporterades till Algier och Cayenne, hvilkas luftstreck äro lika dödande som guillotinen, och lugnet var efter några dagar återstäldt. Folkomröstningen försiggick den 20-21 Dec., och med 7,481,636 röster mot 646,292 valdes Napoleon till president på ytterligare tio år.

Liksom genom ett trollslag återkallades nu till lif den ena traditionen efter den andra från första kejsardömets dagar. Den 14 Januari 1852 kungjordes den författning hvarpå Napoleon i sina skrifter alltid förberedt Frankrike. Ett på tio år valdt, ansvarigt statsöfverhufvud, som till en början kallades “republikens president“, en af kardinaler, marskalkar, amiraler och några af presidenten valda borgare bestående Senat samt en Lagstiftande församling, vald genom allmän omröstning, utgjorde grundpelarne för den nya författningen. Nationalgardet upplöstes och ombildades, statsrådet organiserades, presslagarne reviderades och de Orleanska godsen indrogos — med ett ord, samhället, som hittills, enligt diktatorns ord, liknat en på spetsen stående pyramid, blef nu omvändt och ställdt på sin rätta basis. Sedan Napoleon försäkrat verlden om att han visst icke eftersträfvade kejsarevärdigheten, på allt sätt sökt vinna armén och gifvit den nya örnar, rest omkring i landsorten och försäkrat att han åsyftade endast Frankrikes materiella utveckling och fredens bevarande, ansåg han sig kunna fullborda det verk hvarför han så länge arbetat. Senaten, som var ett villigt redskap i presidentens hand, sammanträdde den 4 Nov. 1852 och utfärdade ett senatskonsult hvarigenom han förklarades för Frankrikes ärftlige kejsare. Detta konsult antogs genom en allmän folkomröstning af nationen med 7,824,189 röster mot 254,145, och den 2 Dec. 1852 höll Napoleon III sitt högtidliga intåg i Paris såsom fransk kejsare. Den 30 Januari förmälde sig Napoleon med Maria Eugenia, hertiginna af Montijo och dotter till en spansk grand, hvilken intill 1815 tjenade i franska armén såsom en ifrig anhängare af familjen Bonaparte. Den son som blifvit frukten af detta äktenskap är föremål för föräldrarnes ömmaste omsorger; och “om den stjerna som stod öfver hans vagga också skall stråla öfver hans graf“ — det är den fråga som kejsarparet alltid ställer till framtidens orakel.

Napoleon III:s historia är Frankrikes historia från 1852: han är medelpunkten omkring hvilken allt annat rör sig, från honom utgå alla impulser. Kasta vi en hastig blick på hans regering, så finna vi att han, för att afleda uppmärksamheten från sina brutna eder, smickrat nationalfåfängan och, för att befästa sin dynasti på tronen, tagit sin tillflykt till krig. Så besegrade han i förening med England och Sardinien den ryske czaren, då denne ville bemäktiga sig Turkiet, och genom Parisfreden den 30 Mars 1856 blef han Europas förste suverän och internationelle skiljedomare. Sedermera företogos mellan åren 1857-62 expeditioner till Kina, Japan, Anam och Syrien. Det österrikiska kriget, åsyftande Italiens frigörande och hvari slagen vid Magenta och Solferino bilda glanspunkterna, slutades genom freden i Villafranca samt förhöjde ännu mer de fran-

Digitized by Google

ska vapnens ära. Det oaktadt började likväl efter 1860 oppositionen resa sig mot Napoleon i följd af ett allmänt missnöje med åtskilliga af hans regeringsåtgärder. Kejsaren sökte likväl lugna de uppretade s nnena med att samma år medgifva såväl Senaten som Lagstiftande kåren utvidgade rättigheter. Denna opposition steg oupphörligt och underblåstes i hög grad genom utgången af den förödmjukande och kostsamma expeditionen till Mexiko. Ett hos Napoleon vaknadt misstroende till England gjorde att han ej vågade uppträda verksamt i Polens frihetsstrid och det krig hvarigenom Danmark styckades.

Angående de eftergifter Napoleon gjort på allra sista tiden torde man få antaga att han ej skulle beqvämat sig dertill, såvida omständigheterna icke varit så tvingande; och säkerligen har det nu utbrutna kriget mellan Frankrike och Preussen varit honom mycket välkommet såsom ett medel att försona fransmännen med den misslyckade mexikanska expeditionen och upphjelpa sin egen sjunkande popularitet.

---

2. Grefve OTTO v. BISMARCK-SCHÖNHAUSEN.

Preussens nuvarande ministerpresident och Nordtyska förbundets kansler är tredje sonen till ryttmästaren, friherre Carl Vilhelm Ferdinand v. Bismarck och född den 1 April 1815 på riddargodset Schönhausen i Altmark. I yngre år leddes han hufvudsakligen af sin, som det säges, snillrika, milda och lugna, men ärelystna moder Lovisa Vilhelmina (född den 24 Febr. 1790 och en dotter till preussiska kabinettsrådet Mencken från Helmstädt), hvilken döden beröfvade honom, då hon dog i Berlin den 1 Januari 1839. I sitt sjunde år kom Bismarck till denna stad, der hans uppfostran påbörjades i Plammannska skolan samt sedan fortsattes vid Fredrik-Vilhelmsgymnasiet och i Gråa klostret, der han, enligt de af hans lärare som ännu finnas i lifvet, skall hafva varit en tyst och tillbakadragen gosse med fast vilja och mycken vetgirighet. Hans föräldrar voro ej rika, men bemödade sig likväl att gifva sina söner den bästa möjliga uppfostran och utbildning de kunde. Sonen skulle, enligt deras vilja, studera juridik och statsrätt och började vid knappt fylda sjutton år sina studier i Göttingen, der han föredrog att otygladt öfverlemna sig åt studentlifvets utsväfningar framför att bevista föreläsningarne. Äfven i Berlin, dit han flyttade hösten 1833, voro musik, lefvande språk, ridderliga öfningar för honom en angenämare sysselsättning än pandekterna och andra lagsamlingar. Då det likväl började lida på tiden för den unge Bismarck att komma ut i lifvet och skaffa sig en verkningskrets, behöfdes det härför hela hans viljekraft och utmärkta själsgåfvor, och med tillhjelp af en skicklig repetitör lyckades det honom verkligen så hastigt taga igen den försummade tiden, att han genomgick sin examen med heder. Han erhöll kort derefter anställning såsom auskultator och referendarie i Berlin, Potsdam, Aachen o. s. v. Vi inskränka oss till att från denna period af hans lif anföra endast det, att familjens undergräfda ekonomiska ställning då nödgade honom och hans äldre broder att sjelfva förvalta faderns egendomar, hvarför de båda bröderna drogo sig tillbaka till familjegodset Kneiphof i Pommern. Under denna overksamma period af sin lefnad sysselsatte sig Bismarck dels med energiska bemödanden att upphjelpa egendomen och allvarliga studier i historia, lefvande språk, statsrätt och nationalekonomi, dels med resor, men derjemte egnade han sig lidelsefullt åt jagtens och ridtens nöjen, hvarjemte han var en stor vän af sällskapslifvet. Från detta lif rycktes han likväl af kärleken och ärelystnaden, i det han år 1847 gifte sig med en fröken v. Puttkammer och nästan samtidigt dermed valdes till medlem af Landtdagen. Härmed beträdde Bismarck den politiska arenan såsom en bland de mest framstående medlemmarne af det s. k. Feodalpartiet, hvilket räknade honom inom sig till år 1866. År 1848 se vi honom i det s. k. Junkerparlamentet, i början af 1849 i den andra förenade Landtdagen såsom sitt partis ledare, 1850 på riksdagen i Erfurt, alltid utmärkande sig såsom en af den politiska absolutismens skickligaste försvarare genom sin parlamentariska talang, städse väl använda qvickhet, öfvade dialektik, sitt modiga, hänsynslösa, understundom öfversittarlika uppträdande. Utan att ha passerat de inom preussiska statstjensten vanliga graderna, utnämndes han i Maj 1851 till förste legationssekreterare vid preussiska förbundsdagsbeskickningen i Frankfurt och tre månader derefter till förbundsdags-sändebud. Då straxt derefter Preussens nuvarande konung fattade statsrodret såsom prins-regent, skickades Bismarck såsom sändebud till S:t Petersburg och 1862 i samma egenskap till Paris, sedan vid hvarje ministerombyte ryktet påstått att han vore utsedd till preussisk utrikesminister. Den 24 September 1862 utnämndes Bismarck till statsminister utan portfölj, och den 9 Oktober samma år blef han utrikesminister och ministerpresident.

Hans första företag efter denna sin utnämning var att genom en ny arméorganisation öka härens numerär, för att en längre tid hålla manskapet under fanorna och af detsamma bilda en från det öfriga folket afskild kast. Enligt den i första årtiondet af detta sekel gällande försvarsorganisationen skulle hvarje preussare af de bestämda värnepligtsåren tjena fem i linien, sju i landtvärnets första och lika många i dess andra uppbud; till ständig (garnisons-) tjenst var han sedan 1843 förpligtad blott de två första åren, men inkallades sedermera emellanåt till kortare öfningar så länge han ej utträdt ur landtvärnets första uppbud. För att uppnå ofvannämnda ändamål framlade regeringen år 1860 ett genomgripande reformförslag, deri bland annat bestämdes att tjensten i linien skulle utsträckas till åtta år, hvaraf tre borde upptagas af ständig garnisonstjenst. Då representationen ej ville antaga detta förslag, satte regeringen det sjelf i verket och använde dertill medel som riksdagen anvisat för andra behof, och efter 1862 följde kammarens upplösning, förföljelser mot riksdagsmänen och pressen samt kränkningar af grundlagens bud.

Det var det demokratiska partiets öfvermod och eröfringslystnad som framkallade kriget mot Danmark, och detta parti ansåg att man borde afvakta tidpunkten för Fredrik VII:s död för att anfalla den svage grannen och taga upprättelse för hvad som misslyckats 1848-49. Bismarck begagnade sig af detta partis krigiska stämning, och vid Dybböl och Als besegrade preussiska armén ej blott danskarne utan nedslog äfven oppositionen mot hr v. Bismarck, hvilket var hufvudsaken.

Genom freden i Wien den 30 September 1864 afsade sig Danmark hertigdömena Slesvig, Holstein och Lauenburg, som skulle tillfalla Preussen och Österrike, hvilka länders

Digitized by Google

regeringar egde med dessa landsdelar vidtaga de åtgärder de ansågo lämpliga, hvarjemte bestämdes gränsen mellan Slesvig och Jylland, hvilka af öarne som skulle afträdas såsom tillhörande Slesvig o. s. v.

Genom den med så allmän ovilja mötta konventionen i Gastein den 14 Augusti 1865 beslöts att hertigdömena fortfarande skulle stanna i de bägge eröfrarnes ego, så att Preussen öfvertog förvaltningen af Slesvig och Österrike den af Holstein; Lauenburg deremot afträdde kejsar Josef till det genom Wienfreden erhållit öfver Elbehertigdömena, hvarvid likväl afseende skulle fästas vid den af Frankrike fordrade nationalitetsprincipen, att i händelse de nordliga distrikten i Slesvig genom fri omröstning uttryckte sin önskan att blifva förenade med Danmark, skulle denna önskan uppfyllas.

Lyckan har äfven gynnat Bismarck vid förverkligandet af hans förnämsta plan, då det af de befullmäktigade ombuden från de särskilda regeringarne uppgjorda förslaget till

OTTO v. BISMARCK-SCHÖNHAUSEN.

konung Vilhelm för en summa af 5 millioner rdr sv. Genom freden i Prag den 23 Augusti 1866 måste det besegrade Österrike åt Preussen afstå alla de rättigheter som en författning för Nordtyska förbundsstaten, efter åtskilliga förändringar, den 16 April 1867 af riksdagen i Berlin antogs med 230 röster mot 53.

Digitized by Google

Det gamla och nya Paris

af

J. Paludan.

(Forts. fr. sid. 168.)

Långt mera storartad är den nya, ännu icke försigkomna parken Buttes Chaumont i det fattiga nordostqvarteret och som är ett bland det nya Paris' underverk. Denna plats var fordom en ödslig trakt och utgjorde ett tillhåll för misstänkta personer; der fanns förr afrättningsplatsen Montfaucon, i hvars galge amiral Colignys misshandlade lik upphängdes i jernbojer efter Bartholomeinatten, och dit var det Carl IX drog ut med hela sitt hof för att se amiralens lik och öfvertyga sig om att "en fallen fiendes lik alltid luktar bra". Omkr. 50 tunnland af dessa sträckor förvandlades på otroligt kort tid genom stora och kostsamma sprängnings- och fyllningsarbeten till en ståtlig park, som öppnades till allmänt begagnande år 1868. Den starkt backiga terrängen har man begagnat sig af på ett särdeles smakfullt sätt, ty från höjderna eger man en vidsträckt utsigt öfver staden och dess omgifningar, öfver en stor sjö resa sig med planteringar försedda klippor af 100 fots höjd, mellan dem ha slagits broar och i deras inre äro med stor konst uthuggna rymliga droppstensgrottor, der brusande vattenfall nedstörta. Allt detta öfverträffas likväl af Paris' och den civiliserade verldens berömdaste promenadplats, Boulogneskogen. Intill år 1852 var denna skog omgifven af villor och små slott, som ännu finnas qvar i dess utkanter; 1815 uppslogo kosackerna der sitt läger och förstörde nästan hela skogen. Efter att hafva kommit i staden Paris' ego, har den blifvit förvandlad till en ofantlig park med stora gräsplaner och ståtliga skogspartier, beqväma vägar och undangömda gångstigar, skummande vattenfall och vidsträckta sjöar, der lätta, flaggprydda gondoler, tama svanor och andra sjöfåglar simma i kapp omkring små öar, ur hvilkas grönska behagsjukt titta fram förfriskningspaviljonger i schweizerstil. Utefter stränderna af dessa sjöar rör sig dagligen på af modet bestämda tider hela Paris' fina verld; den breda chaussén hvimlar på en sträcka af en fjerdingsväg af sex rader ekipager, hvilka följa på hvarandra utan mellanrum: tunga fyrspända kareter med pudrade betjenter, lätta kalescher med ridande jockeyer, giggar med en neger bakpå — med ett ord alla slags åkdon ända ned till den anspråkslösa åkardroskan; strålande skönheter i extravaganta toaletter och intagande lika extravaganta ställningar, låta sig lorgnetteras af på fullblodshästar förbiridande herrar. Det hela utgör en utställning af rikedom, prakt och elégans hvartill man ej finner motstycke annorstädes. På något afstånd från skogens medelpunkt ligger den vackra acklimatisationsträdgården med sina främmande djur, och på de vidsträckta mot Seinen vettande fälten den stora kapplöpningsbanan Longchamps med en herrlig utsigt öfver floden till S:t Clouds' slott och park, Boulognes smäckra kyrktorn och skansen Mont Valérien, hvilken tronar öfverst på en med vinstockar planterad höjd. Bland de breda, med furstliga villor och stora gräsplaner omgifna alleer som äro anlagda från skogen till den öppna platsen vid Triumfbågen är Avenue de l'Impératrice den betydligaste. Den fortsättes omedelbart af sjelfva Champs Elysées, hvilkas sidoanläggningar med sina förfriskningsställen, gungor, karuseller och hundratals för uthyrning utstälda stolar mellan och framför trädgrupperna och blomsterbäddarne till en stor del äfven förskrifva sig från den senaste tiden.

Nästan en half mil från Boulogneskogen slutar hela denna allésträcka i Place de la Concorde, hvilken äfven har att tacka det andra kejsardömet för åtskilligt af sin herrlighet, ehuru, såsom ofvan blifvit nämndt, en annan del deraf härstammar från Ludvig Filips tid eller åtminstone är äldre än revolutionen. Midtpå platsen reser sig med sina hieroglyfer den berömda obelisken, hvilken 1836 med ofantliga kostnader ditflyttades från Egypten. På ömse sidor om detta monument står en med hafs- och flodgudar smyckad dubbelfontän, och rundtomkring äro uppstälda kolossala statyer af Frankrikes städer, representerade genom qvinnor med murkronor på hufvudet, omvexlande med stora gaskandelabrar af brons. Mot norr ser man i den breda Royalgatans bakgrund, mellan två palatser, Madeleinekyrkans frontispis och dubbla korintiska pelarrader; såsom ett motstycke dertill synes på andra sidan Seinen och Concordebron pelarne öfver den höga trappan till Lagstiftande församlingens palats, likaledes krönta af en frontispis. I öster befinner sig ingången till Tuileriträdgården, som bevakas af suaver och turkos i sina pittoreska blå och gröna drägter. Vid slutet af trädgårdens midtallé med dess statyer, marmorinfattade bassänger och höga vattenkonster framskymtar en del af slottets midtelpaviljong med sin stora kupol. Härtill svarar mot vester Champs Elysées' breda, lifligt trafikerade allé, midtför hvilken utsigten slutas med den väldiga fyrkantiga Arc de Triomphe de l'Etoile med dess hvalföppningar, hvilket monument, beläget på nästan en fjerdingsvägs afstånd, ofta är insvept i en blåaktig dimma.

De många öppna platser som tillkommit i de nya qvarteren efter 1852 utmärka sig mera genom sin regelbundenhet än genom arkitektonisk skönhet. Det förnämsta af dessa torg är den ofantliga plats som omgifves af Louvren och Tuilerierna; den är 1,600 fot lång och delar sig i en smalare i öster, 400 fot bred, Place Napoléon, med två vackra squares samt en dubbelt så bred i vester, Place du Carrousel, med en triumfbåge. Från denna skiljes Tuileriträdgården genom ett galler, och bakom Place Napoléon ligger ännu en öppen plats, omgifven af den gamla Louvrens fyrkant. De väldiga slottsbyggnader som omgifva dessa gårdar hålla öfver en fjerdingsväg i omkrets och förefalla derför, då de sakna torn och ett dominerande hufvudparti, något enformiga trots sin rika ornamentering, sina paviljonger, arkader, pelare, girlander, *hautereliefs* samt sin rikedom på bildstoder. Allt är utfördt i vacker grå sandsten af än ljusare, än mörkare färg. Ett helt har åstadkommits först under Napoleon III, hvilken låtit bortskaffa de i det föregående omnämnda rucklen och gränderna, uppföra hela den mot nya Rivoligatan vettande sidan samt nedrifva och åter uppbygga den del af Tuilerierna, Pavillon de Flore, der den kejserlige prinsen har sina rum, jemte de dertill stötande, utåt Seinen belägna flyglar som ännu äro under byggnad och der tronsalen håller på att anordnas. Trots arkitekten

Digitized by Google

Visconti haft att förfoga öfver en för detta byggnadsföretag beviljad summa af åttio millioner francs, har han emellertid icke mäktat åstadkomma en stil som i ädelhet kan mäta sig med den äldre Louvrens.

Af andra, den senaste perioden tillhörande byggnader ådraga sig företrädesvis uppmärksamheten de ofantliga kaserner som äro uppförda på flere af stadens hufvudpunkter, vid slutet af några bland de stora bulevarderna, bakom Hôtel de Ville o. s. v., hvilka alla äro uppförda i "kasernstil" och imponera genom sina kolossala proportioner, men icke genom sin arkitektur. Vidare må nämnas Götiska tornet, beläget midtemot Louvrens vackra kolonnader och mellan S:t Germain l'Auxerrois-kyrkan och det i samma stil byggda nya märshuset, hvilka bägge vända gafveln utåt platsen. Detta med ornamenter temligen öfverlastade torn skall ha kostat två millioner. Midtemot det stora 1839 till en del i modern stil ombyggda Palais de Justice ligger i la Cité Handelsrättens hus med sin höga kupol. Ett af de mest storartade nya byggnadsföretag är den ännu icke färdiga och till en del af ställningar skymda nya Stora operan, belägen vid de stora bulevarderna och uppförd af hvit sandsten, med rödbruna hvitådriga marmorpelare mellan fönsterna, med porträttmedaljonger af berömda kompositörer, med kaneforer och örnar öfver den kejserliga familjens inkörsport, bildpelare och en egendomlig blandning af färger och förgyllning i murbruket. Allestädes der en öfverblick erbjudes af staden ser man den väldiga byggnaden resa sig öfver de omgifvande husmassorna. Kostnaderna för detta tonkonstesn tempel lära uppgått till trettio millioner francs, och lika mycket beräknas för dess inredning. På Champs Elysées ligger det stora, något tunga Industripalatset, som begagnas vid utställningar och hvars inre utgöres af en stor grusfyld plats med öfverhvälfdt glastak och omkring byggnaden löpande balkonger, dit man kommer ut genom de i öfversta våningen befintliga salarne. "Les halles centrales" ha aflöst de förra täckta torgplatserna, hvilka funnits i Paris sedan Filip Augusts och korstågens dagar. Dessa vidsträckta hallar, nedtill byggda af sten och upptill försedda med smäckra jernpelare, mellan hvilka ett slags persienne-arbete bildar väggarne, likaledes af jern och som skydda mot sol och regn men lemna den friska luften fritt tillträde, äro fördelade i tolf paviljonger för de olika slag af varor som der försäljas. Dessutom finnas mindre hallar i olika delar af staden.

Det kan naturligtvis här ej blifva fråga om att uppräkna alla de palatser och monumentala byggnader Paris har att uppvisa, utan måste vi inskränka oss till några af de vigtigaste, så att läsaren må kunna göra sig ett begrepp om deras omfång. Vi erinra derför endast om de praktfulla jernvägsstationerna, i synnerhet Nordbanans konstnärligt dekorerade byggnad med bildstoder som föreställa Europas förnämsta städer, vidare om broarne öfver Seinen, af hvilka flere förskrifva sig från den senare tiden, såsom Point de Jour, der jernvägen hvilar på en imponerande viadukt med täckta gångar för fotgängarne, samt Almabron med sina fyra statyer, föreställande franska soldater ur olika regementen. Den leder från Marsfältet öfver till Trocadero, förut en ödemark, som med anledning af utställningen 1867 förvandlades till en öppen plats. Den från Seinen sig småningom höjande stranden beklädes med en yppig grönska, och på denna sluttning är lagd en jättetrappa med öfver 100 steg, af hvilka hvart fjerde är mycket bredare än de andra och prydt med stora, konstnärligt arbetade gaskandelabrar. Öfverst på denna trappa har man en herrlig utsigt öfver en del af staden, floden, Marsfältets stora sandslätt med kasernerna i bakgrunden samt villorna i Passy och Auteuil, parisarnes sommarnöjen, hvilkas trädgårdar omkransa Trocaderon.

Fastän det ej kan sägas att den enskilda byggnadslusten hållit jemna steg med den offentliga, har likväl Paris att tacka densamma för en del af sina nuvarande vackra byggnader. I främsta rummet må sålunda nämnas de mellan lundar och parker framskymtande villorna i Champs Elysées och deras sidoalleer, hvaribland i synnerhet ådraga sig uppmärksamheten det af prins Napoleon uppförda pompejanska huset, drottningens af Spanien koketta lilla villa vid "Konungens af Rom allé" med sina hvita murar, sin pelarportik med tropiska blommor och slingerväxter samt sitt gjutna galler med det Bourbonska vapnet och namnskiffer i rika sirater. Exdrottningens moder, drottning Kristina, som skall vara en af Europas rikaste privatpersoner, har sin bostad i sjelfva Champs Elysées, der den ligger till hälften gömd af träden och omgifven af ett galler med förgylda spetsar. Inne i staden, vid bulevarderna och i närheten af Stora operan, ådrager sig Grand Hôtel uppmärksamheten, mindre genom sin stil än genom sin storlek. Rummen, och bland dem i synnerhet den ofantliga matsalen, öfverträffa i prakt, förgyllning, marmor, målningar, bildstoder, pelare, hvalf, spegelväggar och gardiner af de dyrbaraste tyger allt hvad i detta afseende kan uppvisas af Paris' berömdaste restauranter och kafeer samt kunna nästan mäta sig med festvåningarne i Tuilerierna och Rådhuset. — Betecknande för den i Frankrike rådande andan är den torftighet hvarmed man, i motsats till hvad förhållandet är med andra offentliga byggnader, inreder de många kyrkor som stadens utvidgning och befolkningens tillväxt gjort erforderliga. Madeleine var ursprungligen icke ämnad att blifva en kyrka och har ej någon synnerlig likhet med en sådan; liksom de få andra nyare kyrkor hvilka någorlunda utmärka sig till sitt yttre, förskrifver den sig från tiden före Napoleon, hvilket äfven är fallet med Notre Dame de Lorette och S:t Vincent de Paul.

Man torde nu finna hvilken utomordentlig förändring Paris undergått på den senaste tiden och huru staden fått en helt annan karakter mot fordom. Vilja vi se den kraft som på så kort tid, väsentligen från 1852, frambragt så öfverraskande verkningar, i arbete och i sin verkstad, så måste vi lemna Paris' medelpunkt och begifva oss till dess utkanter. Sannt är visserligen att de största förändringarne skett i stadens hjerta, men der äro de till större delen fullbordade. Storartade palatser befinna sig visserligen ännu under arbete — vi ha nämnt den nya Louvren och Stora operan, och litet hvarstädes påträffar man der en nyss utstakad bulevard, hvarest de stora stenhusens gapande dörr- och fönsteröppningar hos betraktaren framkalla ett underligt intryck och en känsla af tomhet, samt stannar vid platsen der trafiken är afstängd och de till ruiner förvandlade husen vänta på att aflösas af nedanför dem liggande upplag af stenblock — men öfverhufvud taget har denna del af Paris allaredan fått sin nya prägel. Den som vill se det nya och gamla i strid med hvarandra, bör begifva sig ut till fästningsverken, dit den fattiga delen af befolkningen blifvit undanträngd och nu förföljes af byggnadsraseriet, sedan det slutat sitt arbete i de rikare qvarteren. Intressantast i detta hänseende är den södra delen af Paris på andra sidan Seinen, hvarest på en gång skola tillskapas två bulevarder, motsvarande de två som befinna sig i norra delen och så småningom tillkommit efter Ludvig XIV:s tid.

Digitized by Google

En blick på mandanfolket.

(Ur "Globus".)

(Slut fr. sid. 152.)

II.

Alla de unga män som skulle undergå mandomsprofvet hade förberedt sig dertill genom tre och en half dagars fasta och vakande samt lågo nu afmagrade kring läkehyddans väggar. I dess midt stodo två män. Den ene höll i handen en stor hvass knif, i hvars egg voro gjorda sågtänder, på det att hvarje skärning i köttet skulle förorsaka så stora qval som möjligt; den andre var försedd med en tillspetsad träpinne af ett fingers tjocklek, hvilken instacks i såret omedelbart efter det detta tillfogats de stackars ynglingarne.

De bägge operatörerna, sannolikt trollkarlar, voro öfver hela kroppen rödfärgade, men deras hufvuden och fötter voro svarta. Den af dem som skötte knifven bar en mask för ansigtet, ty han fick ej blifva igenkänd af någon. De två trollkarlarnes kroppar voro nästan öfverallt betäckta med sår, hvilka, öfvermålade med ljusa färger, gjorde ett starkt afbrott mot den omgifvande huden. Hvar och en skulle öfvertyga sig om att äfven dessa tvänne män genomgått mandomsprofvets alla marter.

Nu reste sig en af de unga männen och släpade sig med stor ansträngning fram till de två trollkarlarne. Mannen med knifven kände med tummen och pekfingret på hans öfver- och underarm, lår, knän och vador, deri han gjorde åtskilliga skåror med knifven, hvarefter ordningen slutligen kom till bröstet och skuldrorna. Flere af de unga karlarne bådo Catlin att han skulle känna på och noga undersöka dem innan mannen med knifven började sina operationer, hvilka de underkastade sig utan att röra en enda muskel. Medan operationen varade, betraktade de leende den hvite mannen, hvilken ryste, då han såg hur knifven sönder-sargade deras kroppar och blodet sprutade fram ur såren.

Sedan inskärningarne voro gjorda och träpinnarne trädda genom köttet, nedsläpptes från hyddans tak ett streck af läder, som fastknöts vid de i patientens bröst och skuldror sittande pinnarne. Hvar och en af de marterade höll en läkeknippa i venstra handen, och hans sköld upphängdes medelst ett rep på någon af de i högra armen sittande pinnarne; från de andra nedhängde buffelskallar. Derefter drog man i repet för att tillkännagifva för de ofvanpå läkehyddans tak stående att de skulle hissa upp de unga männen, så att dessa sväfvade 3-4 fot öfver marken. Detta gjordes för att buffelskallarne skulle kunna hänga fritt. Sedan framträdde en man, hvars kropp var rödmålad, men fötter och händer svarta, och gaf den marterades kropp en sådan rörelse, att den svängde omkring sig sjelf. Denna rörelse var i början långsam, hvarefter hastigheten alltmer ökades ända tills den hängande och omsnurrande ynglingen alldeles förlorade medvetandet. Ingen enda af de unge männen läto höra minsta suck eller klagorop, men då omsnurrningen började, anropade de den store anden att han skulle gifva dem kraft att utstå plågorna.

Der dinglade nu de marterade, utan att genom minsta rörelse gifva något tecken till lif och med hängande hufvuden samt tungan långt utom munnen. De sågo ut såsom lik. När de omkringstående flere gånger upprepat ordet "död", nedhissades de marterade, efter att ha hängt sålunda i 15-20 minuter. Och hvarje krigare inom stammen hade utstått samma prof. Då de bloddrypande kropparne lågo på marken, närmade sig dem en man, hvilken drog ut de pinnar hvarvid repen varit fästade, men de andra fingo sitta qvar. Det var strängt förbjudet att lemna någon af ynglingarne minsta hjelp, ty äfven i detta qvalfulla ögonblick fröjdade sig de plågade åt att ha öfverlemnat sitt lif i den store andens hand; endast han finge gifva dem kraft att stiga upp och gå.

Efter någon tids förlopp reste sig verkligen en af ynglingarne och släpade sig till en annan del af hyddan, der en rödmålad maskerad man med en yxa i handen satt framför ett buffelhufvud. Den marterade upplyfte venstra handens lillfinger och erbjöd det åt den store anden, med hög röst tackande honom för att han lyssnat till hans böner och räddat hans lif. Derefter lade han fram fingret på en träskifva, och inom ett ögonblick var det afhugget. Catlin säger sig ha sett att flere unga män omedelbart derefter låtit afhugga äfven ringfingret; tre fingrar äro ju fullkomligt tillräckliga att spänna bågen, och derför uppoffrar man gerna de båda andra åt den store anden! Catlin berättar äfven att flere höfdingar och krigare till och med låtit afhugga högra handens lillfinger samt två gånger underkastat sig ofvan skildrade plågor — allt till den store andens ära!

Fingerafhuggningen tycktes ej förorsaka de unga männen några synnerliga qval eller vara förenad med någon större blodförlust eller inflammation.

Då åtta unga män undergått detta prof, utfördes de ur hyddan, utan att likväl hafva blifvit befriade från buffelskallarne, hvilka de släpade efter sig; ännu måste de genomgå qval som voro långt förfärligare än dem de redan utstått. Dessa marter utstodo de i närvaro af höfdingarne; detta slutprof kallades *je ki nah ka na pick*, d. v. s. den sista löpningen, och åskådades af hela byn.

Buffeldansarne hade nu lagt af sig sina masker och slöto, smyckade med fjädrar, en krets omkring skådebanan. De buro pilqvistar i händerna, uppgåfvo höga rop och dansade med otrolig hastighet omkring den stora båten. Nu infördes ynglingarne, hvilka ännu dröpo af blod, och lades på marken på lika långt afstånd från hvarandra. Härefter uppträdde två starka, röd- och blåmålade män; hvar och en af dem bar i venstra handen en knippa pilqvistar och fattade med den högra tag i en af de marterade, hvilken han så fort det var honom möjligt släpade omkring båten. Åskådarne upphäfde nu gälla jubelrop, och dansarne sökte genom tjut öfverrösta de stackars menniskornas jämmer. Vid detta sista prof gälde det att kunna låta sig kringsläpas så länge som möjligt och att så fort man kunde öfvervinna den förr eller senare inträffande svimningen. Men de unga männen voro nu så utmattade och medtagna, att de förlorade sansen innan de släpats ens halfva vägen. Några lågo

Digitized by Google

på magen med ansigtet i smutsen, men drogos likväl vidare, och derefter ryckte man våldsamt af dem allt hvad som satt fästadt vid träpinnarne. De qval som härigenom tillskyndades dem ansågos alldeles oundgängliga, ty utan dem skulle de ärofulla såren, hvarvid man fäste så stor vigt, ej framträda tydligt; droge man försigtigt ut träpinnarne ur köttet, efterlemnades ju icke något ärr, och ett sådant måste man nödvändigt ha, och skulle det vara åtminstone af ett halft fingers längd! Ju värre såret såg ut, desto bättre var det.

Nu voro de marterade omsider fria från alla träpinnar och dervid fästade bihang; de lågo på marken som sargade lik, och två af deras plågoandar öfverhöljde dem med pilqvistar, hvarefter de sprungo ut på prärien. Ingen fick lemna dem minsta hjelp, ty de befunno sig för andra gången under den store andens vård, som allena kunde ge dem kraft att stå upp igen. Efter någon tids förlopp reste de sig och gingo så godt de kunde hem till sina vigvam'er, der man förband deras sår. Nu fingo de ändtligen hvila ut, erhöllo något att äta och dricka samt föllo derefter i en djup slummer.

Höfdingarne gåfvo uppmärksamt akt på allt som tilldrog sig vid detta sista prof för att deraf kunna bilda sig ett begrepp om hvarje särskild ynglings mod och uthållighet.

Catlin bevittnade endast på denna dag femtio mandomsprof. Antalet af inskärningar, träpinnar och påhäng var alldeles lika för alla de i profvet deltagande. Vid första profvet stod det i hvars och ens fria val att afgöra om han ville att träpinnarne, hvarvid voro fästade repen hvarmed han hissades upp, skulle anbringas i skuldrorna eller bröstet. Vid det andra fick äfven hvar och en välja antingen han ville låta sig släpas efter marken eller springa omkring ute på prärien och utan att förtära någonting stanna derute ända tills dess träpinnarne gingo bort genom varflytningen. Så härdad är indianernas kroppskonstitution och så starka äro deras nerver, att man i mannaminne ej kunnat erinra sig mer än en enda som dukat under för mandomsprofvets qval. Vid detta enda tillfälle fick liket ligga qvar på platsen i tre dagar och tre nätter, emedan man alltjemt hoppades att den store anden skulle åter uppväcka den döde till lifvet. Då likväl så ej skedde, prisade man den döde lycklig, ty den store anden hade ju bevisat honom en stor ynnest.

Då alla de marterade lemnat tempelvigvam'en, gick ceremonimästaren in i densamma, hopsamlade de på marken kringspridda pinoverktygen och begaf sig derefter, beledsagad af byns invånare, till Missouris strand. Efter att der hafva utfört åtskilliga ceremonier, kastade han alla verktygen såsom en offergåfva i strömmen, på hvars botten de skulle qvarligga för evig tid. Sedan ceremonimästaren för sista gången åkallat den store anden, återvände alla till byn, och nu var det slut på *o kie pa.* — Men derjemte firades ett slags efterfest, det s. k. Bufflarnes gästabud, hvarvid tillgick på följande sätt.

Vid skymningens inbrott drogo några gamla män genom byn och förkunnade att höfdingaskapet öfverlemnats åt en qvinna, nämligen den flicka som besegrat den onde anden och derför hade fått makt att under hela året locka bufflarne till byn. Denna natt voro höfdingarne ingenting annat än gamla qvinnor och fingo ej utöfva sin myndighet på minsta sätt. Hvarje mandan skulle nu begifva sig till sin vigvam, hvilken han ej fick lemna på några vilkor. Härifrån undantogos endast de som blefvo till gästabudet kallade af *rah la kopuck tschie* d. v. s. qvinnohöfdingen. De inbjudna samlades vid den stora båten och satte sig derefter på marken i ring. Närvarande voro äfven de förnämsta dansarne och de åtta bufflarne, hvilka nu aftvättat de färger hvarmed de varit bestrukna. Festen firades hufvudsakligen till deras ära, men den får ej förvexlas med en annan buffelfest som egde rum vid årets slut och ej hade någonting gemensamt med *o kie pa.*

Den onde anden (se sid. 151).

Efter de åtta bufflarne visade sig den store läkemannen, ceremonimästaren, jemte några gamla höfdingar och fem musikanter, af hvilka fyra hade trummor och den femte höll en skallra i handen. Den qvinliga höfdingen åtföljdes af 10-12 gifta qvinnor. Derefter började måltiden; då och då rökte man ur väldiga pipor och deremellan utfördes danser, hvilka antogo en allt vildare och otillbörligare karakter samt in på natten urartade till orgier, trotsande hvarje beskrifning.

Vi veta ej någonting om hur *o kie pa* uppkommit, och nu återstår af alla dessa besynnerliga och hemska högtidligheter endast minnet, då mandanfolket försvunnit från jorden, liksom så många andra nordamerikanska indianstammar, hvilka i tre och ett halft århundrade gått sin undergång tillmötes, efter att ha kommit i beröring med den europeiska civilisationen.

Alla stammar i den vidsträckta Vestern ha blifvit svårt hemsökta, men ingen har likväl så snart gått sin undergång tillmötes som mandanerna. För omkr. ett århundrade sedan egde de på Missouris båda stränder nio stora byar, af hvilka två lågo öster och de sju andra vester om floden. Dessa byar omgåfvos af runda, fast tillstampade jordvallar, och deras invånare uppgingo tillsammans till ett antal af 15,000 själar.

Första gången de hvita männen, eller blekansigtena, visade sig bland mandanerna var år 1738; de voro kanadiska pelsjägare och anfördes af bröderna Verendrie. Dessa män voro de första som färdades uppför Missouri och hafva

Digitized by Google

äfven undersökt Satskatschevans slätter. År 1773 fann Mac Intosh, det Montrealska pelskompaniets agent, de nio mandanbyarne på samma ställe. Han skildrar detta folk såsom en mycket krigisk stam, hvilken ständigt låg i fejd med sina grannar. Dessa senare slöto ett förbund, hvilket mandanerna ej mäktade bjuda spetsen; det utgjordes af sioux-, cheyenne-, assiniboin-, kråkindianerna samt andra präristammar. Dessa sistnämnda fortsatte striden under tre år med sådan förbittring, att mandanerna måste öfvergifva den ena efter den andra af sina byar. Sedan en mängd af deras bästa krigare blifvit dödade, skingrade sig de öfriga och bildade under en lång tid enstaka band, hvilka ströfvade omkring på prärierna. Slutligen lyckades det dem att åter samla sig och skaffa sig ett nytt hem, då de bosatte sig vid Missouri, på det ställe der floden gör en stor böjning mot norr. Der anlade de omkr. år 1776 på bägge sidor om floden en befästad by, 1,670 *miles* ofvanför dess mynning i Mississippi (i norra delen af det nuvarande Dakotah). Omkr. 28 år senare kommo Lewis och Clarke, Columbiaströmmens upptäckare, till dessa mandaner och öfvervintrade i närheten af deras byar. Efter att hafva förskansat sitt läger, inledde de handelsförbindelser med indianerna och lefde med dem på bästa fot. Kapten Clarke företog äfven med mandanerna ett krigståg mot siouxindianerna, som ville öfverfalla de båda byarne. Den hvite mannen vann bland dem så stort inflytande, att deras höfdingar lofvade honom att söka lefva i möjligast bästa förstånd med de andra stammarne, men det oaktadt fortgingo fiendtligheterna med endast obetydliga mellanrum.

I början af vårt århundrade utgjorde mandanerna ett antal af omkr. 3,200 själar; enligt en uppgift af år 1837 funnos då endast 1,600.

Catlin skildes mycket belåten från mandanerna, då han bland dem sett mycket nytt och öfverraskande. Fyra år derefter ankrade en från S:t Louis kommande ångare, tillhörande Missouriska pelskompaniet, vid dessa byar. Den var lastad med bränvin, hvarjehanda varor och styckegods, och mandanerna inbjödos att komma ombord. De rodde ut till ångaren, af hvars besättning en del insjuknat i kopporna. Hvad bekymrade sig väl de vinningslystna yankees om att de bruna menniskorna angrepos af smittan. Mandanerna hemföllo också under farsoten, hvilken snart rasade bland dem såsom en härjande mordengel. Dagligen bortrycktes dussintal af dem, många gåfvo sig sjelfva döden, och efter knappa tre månaders förlopp räknade byn blott trettiotvå lefvande menniskor.

Men ännu var det icke slut på pröfningarne. Då farsoten upphört, kommo *arickaras* eller *rikkaris*, som hade sina jagtmarker längre ned vid floden och sedan någon tid tillbaka lefde i ständig fejd med mandanerna, och utan vidare omständigheter satte de sig i besittning af deras by, hvilken var bättre byggd än deras egna och låg bättre till för handelns bedrifvande. De ännu öfverlefvande mandanerna gjordes af dem till slafvar. Rikkaris skulle likväl icke länge få i fred och ro glädja sig åt denna besittning, ty de anföllos snart af siouxindianerna. Mandanerna måste äfven gripa till vapen för att försvara byn; men de voro trötta vid sitt slafveri och kände att det var ute med deras stam. De hade försjunkit i en dyster förtviflan och voro fast bestämda att göra slut på sin tillvaro.

Buffeldans.

På ett af en krigare gifvet tecken stormade de, män, qvinnor och barn, ur byn ut på prärien in bland siouxindianerna, hvilka nedgjorde eller redo öfver dem. Detta skedde år 1837.

Så blefvo inga andra öfriga än de som funno en fristad hos mönnetaris (*Grosventres des prairies* såsom Catlin kallar dem). Denna qvarlefva begaf sig sedermera tillbaka till den trakt der deras gamla bostäder stått och uppbyggde der en ny by, hvarest de förde ett fredligt lif samt äfven drefvo något åkerbruk. År 1853 skola dessa mandaner ha uppgått till omkr. 3-400 själar.

Men äfven dessa fredliga indianers dagar äro snart räknade; de skola ej kunna undgå det öde som sväfvar öfver de bruna männen och hvilket af ingenting kan afvändas.

Skallerormen och dess gift

af

V. Stockfleth.

Medan man inom växtriket känner en stor mängd ofta mycket farliga gifter och deras antal alltjemt ökas, gifves det jemförelsevis endast högst få animaliska gifter, och bland dem är det egentligen endast ormgiftet som ådrager sig uppmärksamheten genom sin större farlighet. Hos grodorna afsöndras visserligen äfven ett giftigt ämne från de i deras hud befintliga vårtlika körtlarne, men denna vätska verkar först sedan den kommit i omedelbar beröring med blodet;

men då grodan naturligtvis icke sjelf kan göra detta, är hennes gift också temligen oskadligt. Åt många leddjur, såsom skorpionen, vissa spindlar, skolopendern, getingen, biet och åtskilliga flugarter, har naturen gifvit särskilda giftapparater med tillhörande giftkörtlar, men det är utomordentligt sällsynt att dessa djurs stygn eller bett tillskyndar ett större djur eller en menniska döden.

Ormgiftet är utan tvifvel ett af de farligaste vi känna, och det kan derför ej annat än i hög grad förvåna oss att menniskan, som plundrat växter och mineralier för att åtkomma ämnen som medföra döden, lemnat ormen i oqvald besittning af dess dödsbringande gift. Orsaken härtill ligger temligen nära till hands; det är nämligen endast af de större giftormarne man kan skaffa sig gift i större qvantiteter, och ormarne måste helst vara lefvande. Att erhålla den olycksbringande vätskan är derför förbundet med stor fara, hvilket, i förening med den afsky menniskan alltid hyst för dessa djur, fordrar en ej obetydlig grad af moraliskt mod hos den som skall experimentera med dem. Det fanns en tid då man antog att ormgiftet utgjorde den verksammaste beståndsdelen i flere beryktade gifter, såsom t. ex. i det välbekanta sydamerikanska pilgiftet, men så är likväl ej förhållandet. De vilda folkslagen ha antingen icke velat eller icke kunnat använda ormgiftet för sina förgiftade spjut och pilar; både upas-giftet i Östern och alla de olika arterna *woorara* i Sydamerika förskrifva sig från plantor och verka på ett helt annat sätt än giftet af de i dessa länder lefvande ormar. För att blifva dödande måste dessutom ormgiftet bringas in under huden i kroppen och öfvergå i blodet, en omständighet som för en giftblandare uppställer stora svårigheter. Det enda tillfälle då ormgiftet förekommer i historien är den föga sannolika berättelsen om Kleopatras död genom ormbett.

Under det en mängd giftarter äro mycket noggrannt undersökta både med hänsyn till deras verkan och kemiska sammansättning, har vetenskapen egnat endast föga uppmärksamhet åt ormgiftet, och kan denna omständighet till en del förklaras genom den afsky hvarför ormen i alla tider varit föremål. Men detta kan ej vara den enda orsaken, då ju fruktan och fördom ej pläga afskräcka vetenskapsmannen från att nå ett af honom eftersträfvadt mål. Men i Europa, der i synnerhet dylika undersökningar företagas, äro de giftiga ormarne små och jemförelsevis sällsynta; den vanligast förekommande är huggormen, hvilken, såsom bekant, blir endast omkr. 1 aln lång samt eger blott en mycket ringa giftqvantitet. Det är högst sällsynt att döden följer af dess bett, och skulle så inträffa en eller annan gång, bekymrar man sig ej stort derom. Under det stryknin, nikotin och morfin figurerat i en mängd allmänt kända förgiftningshistorier, har huggormsgiftet aldrig spelat någon roll i detta hänseende och derför ej heller ådragit sig någon större uppmärksamhet.

Den som först företog en egentligen vetenskaplig undersökning af ormgiftet (huggormens) var italienaren Francesco Redi i slutet af sjuttonde århundradet. I alla sina skrifter gendrifver han den krassa öfvertro som förr allmänt herrskade om dessa djur och söker genom experimenter bevisa att de s. k. ormstenarne, hvilka buros såsom amuletter, äro af ingen betydelse. Långt mera uttömmande och sålunda af större vetenskapligt värde är ett af en annan italienare, Felix Fontana, skrifvet arbete som utgafs 1767; på de mest olika djur anstälde han med mycken skarpsinnighet och ihärdighet en mängd försök, och det var äfven huggormen han dervid hufvudsakligen studerade. Sedermera ha i detta ämne utgifvits åtskilliga arbeten; det förnämsta är det af Lucian Bonaparte, hvilken med huggormsgiftet företagit kemiska undersökningar och tror sig ha funnit det deri verksammaste ämnet, som han kallar viperin. Hvad de indiska giftormarne beträffar ha med dem anstälts noggranna undersökningar af Davy och Russel (glasögonormen) och äfven andra naturforskare ha om dem skrifvit värdefulla arbeten, hvaribland det nyaste och bästa är det som utgifvits af en amerikansk läkare, hr Mitchell, som gjort den farliga och allmänt kända skallerormen till föremål för sina experimenter.

I Förenta Staterna förekomma allmänt utom flere arter af skallerormen två giftiga ormar: *copperhead* och *the moccasin*, hvilka äro nästan lika farliga som de indiska glasögonormarne. Af allt hvad vi hittills veta om de giftiga ormarne föras vi till den slutsatsen att giftet hos dem alla verkar på enahanda sätt och endast med hänsyn till sin mängd och styrka företer några skiljaktigheter. Hvad man iakttagit hos en eller annan art af hela denna afskräckande familj synes derför kunna förutsättas hos dem alla.

Skallerormen uppnår icke någon betydlig storlek, hvilket öfverhufvud gäller om alla giftiga ormar; den blir knappt mer än fyra, högst fem fot lång. I norra och södra Amerika finnas deraf flere arter, men ej utom denna verldsdel. Såväl i sitt fria tillstånd som fångad är skallerormen temligen lat, och först när den retas bli dess rörelser lifligare. Den lefver dels för sig sjelf, dels flere tillsammans; Mitchell har haft ända till trettiofem dylika ormar i samma bur, utan att de visat sig fiendtliga mot hvarandra; till och med när man lade in flere skallerormar till de i buren förut befintliga, gjorde dessa senare aldrig min af att anfalla nykomlingarne, men så snart deremot en kanin eller dufva insläpptes i buren, satte sig alla i försvarstillstånd. Trots skallerormens eljest så stora lättja äro dess rörelser, då den biter, blixtsnabba, hvilket stundom gjort att personer som låtit narra sig af dess vanliga långsamhet fått plikta för sin lättrogenhet med lifvets förlust. Vi vilja anföra ett exempel härpå. En engelsman vid namn Drake hade jemte andra djur fört tre skallerormar till Paris. Han ansåg en af dem vara död; då han ville öfvertyga sig härom, var han nog oförsigtig att med bara händerna taga ut den ur buren. Ormen gjorde emellertid helt oförmodadt en mycket snabb rörelse och bet honom två gånger i handen, hvilket hade till följd att han afled nio timmar derefter.

Såsom man vet, ha skallerormarne fått sitt namn af den skallra som bildar slutet af deras stjert och utgör en af leder eller ringar sammansatt hornapparat. Dessa leder äro än många, än få, och deras antal har befunnits uppgå ända till trettiosex; efter hvad man allmänt anser, skola de angifva djurets ålder, men Mitchell har sett dylika ringar bildas på fyrtio sommardagar, och vore de ej så sköra, skulle denna orm ha flera tjog deraf. — Det är endast sällan skallerormen äter i fångna tillståndet. En som Mitchell hade i ett år åt ingenting, och dem med hvilka han gjorde sina experimenter måste han mata för att hålla dem vid lif.

Under en lång tid har den tron varit ganska allmän att skallerormen skulle besitta en viss tjusningskraft, hvarigenom han kunde locka sitt utkorade offer, detta må nu vara ett djur eller en menniska, att gå rätt i gapet på sig. Mitchell har aldrig sett något som kunnat styrka denna tro, och andra skickliga vetenskapsmän anse att nämnda förtrollning hos det hotade djuret ej är någonting annat än förskräckelse, som kommer det att uppgifva all tanke på försvar eller flykt och sålunda gör det till ett lätt byte för sin fiende; i andra fall är det kanhända moderskärleken som drifver till och med en liten fågel att kasta sig öfver den stora ormen. Att fruktan för ormar, i allmänhet taladt, ej är särdeles utbredd bland andra djur inses deraf att hundar, kaniner, dufvor m. fl. ej visade någon räddsla, när de af Mitchell släpptes in i buren bland skallerormarne. Större djur, i synnerhet hundar, betos inom kort, när de i sin nyfikenhet företogo sig att nosa på ormarne, hvilket de

Digitized by Google

gjorde antingen dessa sågo på dem eller ej. Småfåglar och råttor lefde deremot på bästa fot med ormarne, då dessa senare tilläto de små djuren att springa omkring på dem, ja till och med ej brydde sig om att de satte sig på deras hufvuden.

Öfverraskas skallerormen i fria tillståndet, sätter den sig till motvärn och nystar då ihop sig i ringar; den ofta med otrolig hastighet vibrerande stjerten skjuter nu fram ur den hoprullade massans midt, medan halsen och hufvudet befinna sig några tum öfver marken och den öfversta delen af kroppen bildar ett par bugter ofvan det egendomliga ormnystanet. Den svarta klufna tungan rör sig oupphörligt fram och tillbaka, och då ormen står i begrepp att kasta sig fram för att bita sin fiende, gifver den från sig ett egendomligt hvisslande ljud. Kommer nu ett djur så nära ormen, att denne kan störta sig öfver det, hvilket den likväl ej alltid så noga beräknar, utsträcker den plötsligt sin kropp och kastar sig framåt. I detta ögonblick spärrar den upp sitt gap och böjer hufvudet något bakut, så att de spetsiga gifttänderna desto säkrare och lättare må kunna intränga i huden och köttet på det anfallna djuret. — Man frestas tro att ormen genom att sålunda med all sin kraft utsträcka kroppen skulle kunna kasta sig öfver sitt byte, men så är ingalunda verkliga förhållandet, då det nämligen blott är den främsta hälften af kroppen som kastas framåt, så att ormen kan bita endast på ett afstånd som uppgår till en tredjedel eller högst hälften af dess egen längd; men för öfrigt kan den med lika stor lätthet kasta sig framåt, nedåt eller till och med lodrätt uppåt för att nå sitt byte eller värja sig mot en anfallande fiende.

För att rätt kunna fatta den samverkan af organer som gör det för ormen möjligt att i rätta ögonblicket och på rätta sättet använda de medel till försvar och lifsuppehälle hvarmed naturen utrustat honom, måste vi närmare undersöka giftapparatens byggnad. Den verkstad der ormens gift beredes utgöres af ett par körtlar, som ligga straxt bakom

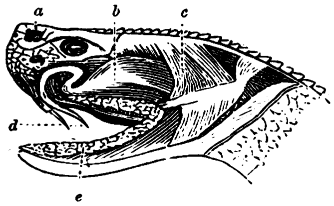

a. Näsborre. b. Giftkörtel.
c. Muskel som höjer käken. d. Gifttänder.
e. Spottkörtlar.

Giftapparaten hos en Skallerorm.

ögonen, en på hvarje sida af öfverkäken; och det är de som gifva hufvudet dess stora bredd baktill, så att det blifver nästan hjertformigt. Vid främre ändan af hvarje giftkörtel finnes en utförsgång som leder giftet till gifttanden. Men för att detta icke i otid skall flyta ut i tanden och sålunda förspillas, stänges utförsgången genom en rund muskel, som öppnas i samma ögonblick ormen biter. Gifttanden är lång och mycket hvass; den sitter fästad i den korta, tjocka öfverkäken, hvilken jemte gifttanden ormen kan sätta i rörelse genom särskilda derför ämnade muskler. När ormen vill bita, skjutes öfverkäkbenet något framåt, hvarvid tanden kommer att stå lodrätt fram i munnen, färdig att intränga i hvad den träffar. Då deremot tanden ej begagnas, är öfverkäkbenet tillbakadraget, så att det ligger paralellt med gommen och med spetsen bakåt, hvaraf blir en följd att ormen kan tillsluta munnen utan att såra sig sjelf. Gifttanden är gömd i ett veck som bildas af tandköttet och munnens slemhinna. Den är ihålig, något krökt bakåt, men med framåtböjd spets samt har formen af ett S. Ytterst är den massiv, men omkr. ½ linie öfver spetsen finnes en fin öppning; sticker man genom densamma in ett hår, framkommer det vid tandens öfre ända, der den är fästad vid käken och der giftkörtelns kanal träder i förbindelse med tanden.

För att ormen skall kunna begagna sig af sina tänder, måste den, såsom anfördt blifvit, öppna munnen så mycket som möjligt, hvilket blir den desto lättare som dess gap är utomordentligt uttänjbart; hufvudet och halsen böjas tillbaka, och nu är ormen färdig till anfall. Har en menniska eller ett djur kommit den sammanrullade ormen för nära, utsträcker den något den böjda halsen, en half ring upprullas och hufvudet med det vidöppna gapet och de nästan lodrätt framstående tänderna slungas blixtsnabbt fram mot den oförsigtige. Tänderna genomtränga huden, munnen tillslutes och samtidigt drifves giftet raskt ut i såret, dervid ormen upprepade gånger sammanpressar käkarne. De muskler som åstadkomma munnens tillslutning (tuggmusklerna) gå fram öfver giftkörteln; ju häftigare derför ormen biter till, desto kraftigare sammandragas de och desto bättre sprutas giftet in i såret. Insprutningen sker med sådan styrka, att man vid experimenter med skallerormar sett giftet kastas flere fot framåt.

Men fastän allt är så väl anordnadt, kan det likväl hända att en eller annan omständighet ingriper störande till stor lycka för den menniska eller det djur som anfalles. Så sker t. ex. att tänderna stöta mot en hård kropp eller ej träffa med sin spets hvarvid de böjas tillbaka utan att såra och giftet utpressas i ormens egen mun. Det kan äfven inträffa att giftet uttömmes innan ormen nått sitt byte eller att det flyter ut vid tandens rot i stället för att gå genom densamma; i sådant fall förlorar bettet all sin kraft eller verkar endast obetydligt på det bitna stället. Under dylika förhållanden kan man till och med få se det bitna djuret släpa ormen med sig ett stycke, emedan dess små och spetsiga men oskadliga underkäkständer fastnat i offret. Det ifrågavarande djuret eller menniskan har ju verkligen bitits af ormen; motgift användes och med framgång, men det är ej motgiftet som räddat den bitne; det är blott den lyckliga slumpen han har att tacka för att antingen intet eller också endast en obetydlig qvantitet af giftet kommit in i såret. Ibland kan det äfven hända att endast den ena tanden tränger in i huden, under det den andra antingen böjes åt sidan eller på något annat sätt hindras att verka, hvilket kan inträffa med mindre kroppsdelar, såsom t. ex. med ett finger; då kommer endast halfva giftmängden in i kroppen och framkallar sålunda endast en half verkan.

Det är mycket sannolikt att ormen förlorar sina tänder hvarje gång den byter om skinn, hvilket äfven kan ske tillfälligtvis derigenom att den råkar bita i hårda föremål, hvarigenom de brytas af. Djuret är nu värnlöst, men likväl endast för en kort tid. Bakom eller bredvid den ordinarie gifttanden sitta nämligen en eller flere reservtänder, hvilka äro bestämda att ersätta densamma, hvarför det också tjenar till ingenting att söka göra en giftig orm oskadlig genom att uttaga dess gifttänder. Sålunda berättar Mitchell att en af hans vänner en gång visade honom en skallerorm, hvars gifttänder han uttagit tre månader förut. Mannen hade vant sig vid att utan fruktan taga i ormen med händerna, och han hade aldrig blifvit biten. Genom att öppna ormens gap visade Mitchell sin vän de två nya gifttänder som växt upp i de utbrutnas ställe. Då man i många fall, utan fara för att blifva biten, kan taga skallerormar i handen, blott man ej tillfogar dem något ondt eller gör för häftiga rörelser, är det svårt att säga hur stor fara han varit utsatt för. Ett märkligt exempel härpå inträffade för några år sedan i Philadelphia. En värdshusvärd hade två stora skallerormar i en kista; de voro mycket vilda samt hade varit beröfvade friheten endast en kort tid. En morgon varseblifver han förskräckt hur hans lilla sexåriga dotter, alldeles oskadd, sitter vid kistan med bägge ormarne

Digitized by Google

i knäet. Värdshusvärden hade nog sinnesnärvaro att förhålla sig lugnt, och då han på sin fråga till dottern hur ormarne kommit upp ur kistan fick det svaret att hon tagit upp dem derur, tillsade han henne att varsamt lägga ned dem tillbaka der, hvilket flickan också gjorde, hvarefter hon tillslöt kistan, utan att ormarne tillfogade henne något ondt. — Den berömde engelske naturforskaren Waterhouse hyste ej minsta fruktan för giftiga ormar; med det största lugn i verlden tog han dem i handen och hade dervid aldrig blifvit biten.

Innan vi gå vidare och tillse hvilken verkan skallerormens bett medför, vilja vi säga några ord angående sjelfva giftet och det sätt hvarpå man kan förskaffa sig en större qvantitet deraf. Sedan Mitchell i denna afsigt försökt flere metoder, fann han slutligen en som var säker. I ändan af en fem fot lång käpp fästades en läderögla, som kunde åtdragas med tillhjelp af ett snöre. Genom en öppning i burens tak stacks käppen ned till ormarne, och det gälde nu att få öglan om hufvudet på någon af dem. Läderöglan drogs nu hårdt åt medelst snöret, hvarvid ormens hufvud hölls så tätt upp till ändan af käppen, att djuret ej kunde komma åt att bita i den. Sedan ormen blifvit upptagen ur buren, fastbands den öfriga delen af dess kropp vid käppen, hvilken lades på ett bord. Efter att ha öppnat ormens gap och dragit fram gifttänderna, uppsamlade Mitchell giftet i en liten glasskål, antingen derigenom att djuret blef retadt och ville bitas eller genom att han sjelf med fingrarne grep om dess nacke och sålunda pressade ut giftet.

Skallerormen.

Hur stor den giftqvantitet är som kan erhållas af en orm beror af djurets storlek och längden af den tid som förflutit sedan sista giftuttömningen. Hvad skallerormen beträffar, utgöra 15 20 droppar det mesta, och af huggormen torde ej fås mer än 2-3 droppar. Giftet är en temligen klibbig vätska, liknande vatten hvari något gummi blifvit upplöst; dess färg är halmgul, grön- eller rödaktig; det torkar lätt in, ser då ut som en stelnad ägghvita och har bevarat alla sina giftiga egenskaper. Det är lukt- och smaklöst, och dess kemiska sammansättning öfverensstämmer på det noggrannaste med ägghvitans — en egendomlig frändskap mellan ett närande födoämne och ett mördande gift. Det egentliga giftämnet i huggormens gift, som först framstäldes af Lucian Bonaparte, har fått namnet viperin, och Mitchell kallar det motsvarande ämnet i skallerormens gift krotalin (af det latinska *crotalus*).

Efter hvad man hittills genom experimenter lärt känna om ormgiftet, synes det verka dödande på alla djur, till och med på sjelfva ormen, men innan den kan bita sig sjelf eller blifva biten af en annan orm, måste dess fjell borttagas, då tänderna endast med svårighet kunna genomtränga dessa. Enligt hvad erfarenheten visat Mitchell, synes ormgiftet ej utöfva någon verkan på växter, men då andra forskare kommit till ett motsatt resultat, tyckes förhållandet ej ännu vara fullkomligt utredt. Erfarenheten visar att giftet för att kunna verka ovilkorligen måste komma in i såret, eller öfvergå i blodmassan. Ännu har man ej hört med säkerhet uppgifvas att en menniska eller ett djur dött i följd af giftets uppsugande med munnen; denna omständighet är af synnerlig praktisk vigt, då man, såsom bekant är, kan utan fara genom sugning aflägsna giftet ur ett sår, uppkommet genom ormbett, endast man är säker om att ej hafva sår eller sprickor på läpparne eller i munnen. Giftet förlorar sålunda sin egenskap af att vara dödande, när det öfvergår i matsmältningen; vi ha redan sett att ormen ofta sväljer sitt eget gift utan att erfara några menliga följder deraf; man har fodrat dufvor och andra djur dermed, och de ha ej tagit någon skada deraf. En dufva gaf man under ett helt kort tidsmoment femtio droppar gift, en qvantitet som skulle vara tillräcklig att döda många af dessa djur, om den inkomme i sjelfva blodmassan. Under tre dagar uppsamlades alla exkrementerna, och sedan djuret blifvit dödadt, uttogs tarmkanalens innehåll, hvilket jemte exkrementerna blandades med sådana ämnen som sönderdela giftet. Den deraf erhållna vätskan, i hvilken således måste finnas hvad som ännu var qvar af det verksamma giftet i tarmkanalen, infördes nu under huden på en annan dufva, och då befanns att hon förblef oskadad samt att

Digitized by Google

giftet försvunnit. — Men hvart och när? För att utröna huru härmed förhöll sig blandade Mitchell giftet med magsaft och utsatte det under en timme för en temperatur, motsvarande kroppens; det bibehöll ännu sin egenskap af att vara dödande, men denna förminskades i samma mån Mitchell tillsatte en större qvantitet magsaft. Då giftet nu ej heller fanns i exkrementerna, måste vi antaga att det såsom ett ägghviteämne fullkomligt assimileras under matsmältningen samt derigenom göres oskadligt; men hvarför det icke, såsom så många andra ämnen, uppsuges af magens och tarmkanalens slemhinnna, der det kommer i nästan omedelbar beröring med blodet, det kunna vi ej förklara.

Låt oss nu se till huruledes giftet verkar, då det öfvergår i blodmassan. För detta ändamål insläppa vi en dufva i en stor skallerorms bur; hon blir genast illa biten, ormens bägge tänder intränga i hennes rygg. Sedan dufvan uttagits ur buren, är hon mycket svag, sätter sig i ett hörn af rummet, faller efter tre minuters förlopp omkull, andas endast med svårighet samt kan ej resa sig; hon blir allt svagare och efter sju minuter är hon död. Undersöka vi sjelfva såren, finna vi att blodet slagit ut omkring dem, men det är oss omöjligt att upptäcka någon orsak till dufvans död. Samma resultat erhålla vi vid experimenter med andra mindre djur, endast med den skilnaden att dödskampen räcker några minuter längre, när en mindre giftqvantitet inträuger i såret, t. ex. då endast en af gifttänderna kommer att verka. När giftmängden är för obetydlig att medföra döden, blir dufvan matt och stundom sömnig, men vanligtvis hemtar hon sig åter efter några dagars förlopp. Men på det ställe der ormens tänder inträngt uppstå då alltid inflammation och blodflytning, hvarjemte sedermera bilda sig större eller mindre bölder. Småfåglar dermot dö till och med af mycket obetydliga giftqvantiteter. En kanin som blef biten af en mindre men mycket stark orm dog efter en minuts förlopp. En annan kanin som Mitchell lät blifva biten af en större men redan utmattad orm, hos hvilken giftmängden ej kunde vara betydlig, dog först på tredje dagen, och man hade här tillfälle att observera en serie af symptomer, karakteristiska för ormgiftets verkningar. Samtidigt med att köttet svullnade betydligt omkring såret förmärktes tecken till att de inre organerna voro på något sätt angripna; urinen och exkrementerna voro blodblandade, andedrägten besvärad, kramp infann sig och sedermera äfven lamhet, och slutligen dog djuret på den tredje dagen. Vid anstäld undersökning befanns att nästan alla de inre organerna voro inflammerade, såren omgifna af utsprunget blod samt musklerna omkring dem så inflammerade och sköra, att de utan svårighet kunde sönderslitas med fingrarne.

Användas vid försöken hundar i stället för kaniner, se vi förgiftningsprocessen utveckla sig på samma sätt, endast med den skilnaden att döden vanligtvis infinner sig något senare i följd af djurens storlek. Såren måtte förorsaka stora plågor, då en ormstungen hund som oftast fortfar att tjuta långt efter det han blifvit biten. Kräkningar, blod-diarré och stor svaghet infinna sig nästan alltid. Blodflytningen omkring såren kan blifva mycket betydlig och större bulnader visa sig.

Då experimenter ej gjorts med större djur, kunna vi ej beskrifva ormgiftets verkningar på dem.

Ormgiftet utöfvar således på djur en dubbel verkan: dels direkte på blodet, dels företrädesvis på den köttmassa hvari det inträngt och derifrån genom uppsugning direkte på blodet. I förra fallet följer döden snart, hos mindre djur nästan ögonblickligt, och sannolikt bör detta förhållande betraktas såsom det normala. Man måste nämligen antaga att ormen af naturen fått sin giftapparat både till sitt försvar och, hvad som är vigtigast, till att förskaffa sig sin föda, hvilken består af mindre däggdjur och fåglar. Verkade nu icke giftet dödande på dessa omedelbart efter bettet, så skulle de lätt, innan döden följde, i första förskräckelsen kunna fly så långt bort, att ormen vore ur stånd att nå dem. Men denna giftets direkta verkan gäller som sagdt endast smärre djur; på större och mindre är dess inflytande ej så stort; och för att giftet skall hinna medföra döden erfordras från några timmar till flere dagar, om den, hvad menniskan angår, ens inträffar. Härvidlag blir sjelfva giftets verkan på det bitna stället ofta hufvudsaken, svullnader, inflammationer och varbildningar o. s. v. uppstå, medan den del af giftet som efterhand uppsuges af blodkärlen och sålunda på en mera indirekt väg fördelas i hela organismen är för ringa att verka dödande, men likväl tillräcklig att förorsaka betänkliga symptomer. Men äfven i de fall då giftets verkan på hela organismen blir mindre betydlig eller till och med nästan omärklig kunna de symptomer som visa sig i den bitna kroppsdelen antaga en mycket allvarsam karakter, ja, till och med förorsaka döden. Så t. ex. uppstå ofta så svåra inflammationer, att ett helt ben eller en arm svullnar mycket illa, bölder uppkomma, ja, icke sällan infinner sig äfven kallbrand.

Med afseende på sina verkningar kan ormgiftet i flere hänseenden jemföras med de s. k. septiska gifterna, i synnerhet likgiftet; äfven detta verkar först då när det införes under huden, såsom t. ex. om man råkar skära sig på instrumenter som användts vid obduktion af lik efter djur eller menniskor.

Hvad nu beträffar de verkningar skallerormens gift utöfvar på menniskan, så synes man ha gjort sig skyldig till många öfverdrifter. Mitchell har observerat tillsammans sexton sådana fall, och bland dem utgjordes flertalet af bett i lemmarne; bland dessa fall åtföljdes endast fyra af döden, hvilken inträffade på mycket olika tider efter bettet, såsom $5\frac{1}{2}$, 9 och 18 timmar samt i ett fall först efter 17 dagar. Dessa fall äro illa observerade och ofullständigt beskrifna, då de inträffat i trakter der befolkningen är fåtalig och någon verklig läkare ej finnes att tillgå. Af de öfriga tolf fallen, hvarvid de bitna återvunno helsan, ha tre varit mycket farliga, de öfriga lindrigare. Orsaken till att jemförelsevis så få dött torde, såsom nämndt är, få sökas deri att giftqvantiteten varit otillräcklig att döda i de tolf fallen och endast i de tre, såsom svåra angifna tillräcklig att förorsaka allvarsamma symptomer.

Men finnes då ej något motgift mot detta gift? — I Amerika känner man öfver hundrade, och de ha alla med framgång användts. Der anför man ett gammalt yttrande af en läkare, att nämligen en sjukdom mot hvilken motgift användes måste antingen vara mycket mild eller mycket farlig. Vi ha sett att af de sexton fall då menniskor blifvit ormbitna endast fyra medförde döden. Vid alla dessa har man användt ett eller annat motgift, och i fyra fall utan framgång; i de andra följde förbättring, men derför hade man, som vi sett, ej att tacka motgiftet, utan i främsta rummet det lyckliga förhållandet att endast en mindre qvantitet gift kom in i såret. Läkarens förnämsta uppgift blir här att söka upprätthålla den bitnes krafter samt att öfvervinna den både andliga och lekamliga domning som bemäktigar sig organismen efter ett ormbett. Vin och sprit äro härvid de bästa botemedlen, hvilka för öfrigt böra lämpas efter de olika fallens beskaffenhet.

Hvarje behandling som aflägsnar giftet ur såret är ändamålsenlig. En korsformig inskärning göres i såret och giftet utsuges med munnen eller på något annat sätt; såret kan äfven bestrykas med någon stark syra eller brännas med ett glödande jern. Mitchell ger anvisning på ett behandlingssätt som synes vara förträffligt. Det består deruti att man, då någon blifvit biten i en arm eller ett ben, hvilket

Digitized by Google

vanligast plägar vara fallet, knyter ett band straxt ofvanför såret, hvarigenom giftet förhindras att sprida sig i blodmassan. Sedan den bitnes krafter återkommit genom användandet af stimulerande medel, lossas bandet något, hvarvid en del af giftet kommer ut i blodet; efter en stunds förlopp drager man åter till bandet, låter patienten ytterligare dricka något sprit samt fortfar med att omvexlande lossa och draga åt bandet, tills man kan antaga att största delen af giftet är uppsuget, hvarefter bandet borttages. Genom detta förfaringssätt vinnes att för hvarje gång bandet lossas endast en obetydlig del af giftet kommer ut i blodet, hvarvid naturligtvis dess verkan minskas i hög grad på samma gång som den kroppsdel räddas hvari bettet befinner sig.

Bilder från kriget 1870.

II. Krigsskådeplatsen.

(Med karta.)

Innan vi skrida till redogörelsen för de nejder der krigsoperationerna redan tagit sin början, vilja vi förutskicka några korta anmärkningar om den jättestrid som nyss utbrutit mellan Frankrike och Preussen. Ingen lär väl kunna neka, att den egentliga orsaken till detta krig icke ligger i den fråga som af Frankrike tagits till förevändning för krigsförklaringens utfärdande, nämligen prins Leopolds af Hohenzollern kandidatur till spanska tronen. Nej, orsaken är en helt annan och bör sökas längre tillbaka i tiden, ända från 1865 och 1866. Preussens öfverraskande och hastiga segrar i det tyska kriget af sistnämnda år gjorde det till en för Frankrike farlig granne, som under en djerf och inga medel skyende mans ledning sökte tillskansa sig det inflytande på Europas politiska förhållanden hvilket Frankrike dittills hade egt. Det är nästan fullkomligt bevisadt att Preussens segrar i kriget 1866 till en god del berodde på Frankrikes vänliga hållning och stränga neutralitet, och det synes vara lika så säkert att denna Frankrikes overksamhet köpts genom vissa löften, som grefve Bismarck förut afgifvit till kejsar Napoleon. Dessa löften, af hvad beskaffenhet de nu än må hafva varit, infriades sedermera icke af preussiska regeringen, som efter sina framgångar och genom sitt öfver hela Tyskland utsträckta inflytande ansåg sig kunna tryggt afvisa äfven Frankrikes fordringar. Som detta land då ej var rustadt, kunde det ingenting göra härvid, utan måste låta sig nöja. Oaktadt alla fredliga försäkringar har dock förhållandet mellan de båda makterna sedermera varit temligen spändt, och man har både i Frankrike och Preussen oupphörligen beredt sig till det krig som man trodde förr eller senare skulle komma att uppläga. Emellertid fullföljde grefve Bismarck med outtröttlig ihärdighet och stor framgång sitt påbörjade verk: Tysklands förenande till ett fast förbund under Preussens ledning. Den stora militärmakten i mellersta Europa blef allt mera hotande för Frankrike, som såg sig nästan öfverflygladt. "Bägaren var fyld till brädden, det behöfdes endast en droppe för att den skulle rinna öfver" — denna verkan hade den hohenzollernska kandidaturen. Frankrike begagnade sig af omständigheterna och kastade stridshandsken åt sin fiende. Hela franska folket omfattade med ifver detta tillfälle att hämnas på sin trolösa granne för dess många löftesbrott, att upprätta franska namnets något förbleknade ära och återgifva Frankrike dess förra inflytande i vår verldsdel. Det af regeringen tagna steget gillades med sällspord enhällighet, och Frankrikes representation och folk hafva under de brydsamma och skickelsedigra förhållandena visat huru populärt kriget mot Preussen är och till hvilka offer patriotismen känner sig i stånd.

Men äfven öster om Rhen omfattas kriget med lika så stor hänförelse. Det benämnes der ett "heligt krig", ett "korståg" mot det romaniska elementets öfvervälde. Kriget är i Tyskland, om möjligt, ännu kärkomnare och populärare än i Frankrike, ty det föres ju mot "arffienden", som enligt tyskarnes åsigt vill hindra deras fäderneslands utveckling och framåtskridande. Hvad preussiska regeringen beträffar, så har kriget hvarken varit henne ovälkommet eller tagit sin början på en för henne oläglig tid. Allt flere omständigheter gifva vid handen att hon länge varit beredd derpå och att hon önskat detsamma. Att allt var färdigt för ett eventuelt krig med Frankrike skönjes till fullo af den gång som krigsoperationerna från första början tagit. Tyskarnes beslut att gå anfallsvis till väga och den hastighet hvarmed de fått sina öfverlägsna stridskrafter ordnade och förflyttade till franska gränsen bevisa tydligen, att Frankrike ej varit på långt när så rustadt och beredt till striden som Preussen.

Huru kriget skall komma att utfalla kan ännu icke med någon säkerhet, utan endast gissningsvis förutsägas. Att det blir en jättestrid, hvars like ej på länge skådats, derför äro de båda folkens resurser och ömsesidiga afundsjuka en borgen. På tvänne håll kommer det att föras: till lands i närheten af fransk-tyska gränsen och till sjös vid Nordsjöns och Östersjöns kuster. Till sjös eger Frankrike en obestridlig öfvervigt, hvarför tyskarne der helt säkert skola hålla sig på defensiven; till lands deremot äro Tysklands stridskrafter till antalet öfverlägsna de franska. Båda härarne äro på det yppersta utrustade, den franska dock något bättre, så att det i första rummet bör bero på anförarnes duglighet, hvilkendera parten segern slutligen skall tillfalla. Å ömse sidor äro armeerna pröfvade i hårda strider, och båda kunna berömma sig af tapperhet och ärorika minnen. Båda länderna ega starka fästningar och ypperliga naturliga positioner till sitt försvar mot den anryckande fienden.

Vi öfvergå nu till en kort beskrifning öfver den fransk-tyska gränsen och landet på ömse sidor om densamma. Det är der, som de fiendtliga armeerna nu stå slagfärdiga mot hvarandra, och hvarest striden åtminstone till en början kommer att utkämpas.

Frankrikes gräns mot Tyskland bildas ett godt stycke bortåt af Rhenfloden, men går derefter vidare åt vest-nordvest ända till Moselle. Mellan Basel och Lauterbourg, der

Digitized by Google

gränsen viker af i vestlig riktning, är afståndet 1½° eller ungefär 22½ geogr. mil, flodens alla krökningar oberäknade, hvilka väl öka nämnda afstånd med ännu några få mil. Å vestra sidan om floden ligger här det i forna dagar från Tyskland eröfrade landskapet Alsace, eller Elsass, och midtemot detsamma på Rhens högra sida storhertigdömet Baden. Sedan Rhen nära Lauterbourg upphört att vara gränsflod och gått in på tyskt område, är det Rhenbaiern och Rhenpreussen som här sammanträffa med de franska landskapen Elsass och Lothringen (eller Lorraine). Längre åt nordvest begränsas Frankrike af storhertigdömet Luxembourg och konungariket Belgien, hvilka båda länder äro neutrala och af de krigförande samt äfven af andra makter blifvit erkända såsom sådana. Vi kunna således lemna dem åsido och återgå till den sträcka der tyska och franska länder beröra hvarandra och dit krigsteatern också nu är förlagd. Låtom oss alltså tala om sjelfva Rhenfloden och de angränsande trakternas naturbeskaffenhet.

Rhen flyter, som nyss sades, ända från närheten af Basel till Lauters utlopp, fram mellan Tyskland och Frankrike. Den utgör således på denna sträcka ett hinder för hvilkendera som helst af de fiendtliga armeerna att tränga in på den andra maktens område. Också synes ingendera af dem hafva haft för afsigt att här tilltvinga sig öfvergången af floden; preussarne hafva öfverskridit den längre åt norr på tysk botten, der de icke rönt något motstånd, och fransmännen lära, om de skulle hafva tagit offensiven, så vidt man kan sluta af tillgängliga uppgifter, haft för afsigt att forcera öfvergången öfver Rhen i trakten af Mannheim.

På hela sträckan mellan Basel och Lauterbourg är Rhenfloden uppfyld af en mängd öar, hvilka skiljas genom talrika biarmar, som dock till en del blifvit uttorkade genom menniskors åtgärder. Från Basel och vidare norrut till trakten af Strasbourg äro dessa öar skogbevuxna eller åtminstone betäckta med tätt buskverk, hvilket gör stränddernas öfverrakande mot en fiende, som ämnar tilltvinga sig öfvergången, särdeles svårt. Vid Basel är floden ännu icke synnerligen bred (ungefär 375 steg), men den tilltager längre åt norr snart betydligt i bredd. Så är den vid Neuenburg 1,500, vid Kehl 550 (båda armarne), vid Mannheim 500 och i närheten af Main 900 à 1,200, mellan Mainz och Bingen 900 à 1,500, mellan Bingen och Coblenz 500 à 650, vid Köln 625, men vid Düsseldorf endast 200 à 500 steg. Djupet vexlar också ganska mycket, men i allmänhet är det icke stort och mångenstädes högst ringa i förhållande till den ofantliga vattenmassa hvilken floden nedför från Alperna till Tyskland och som uppskattas till 4,301,769 kubikfot i timman. Från Basel till Strasbourg vexlar Rhens djup mellan 3 och 12 fot, från Strasbourg till Mainz mellan 5 och 24, från Mainz och vidare bortåt till det ställe der floden går in i Holland mellan 5 till 26 fot. Otaliga äro de bifloder som Rhen upptager; de uppgifvas vara 11,853 till antalet. De förnämsta till höger och på tyskt område (vi lemna de i Schweiz, Holland och Belgien befintliga åsido) äro: Elz, Kinzig, Rench, Murg, Alb, Pfinz, Neckar, Main, Lahn, Wied, Sieg, Wipper, Ruhr, Embscher och Lippe; på venstra sidan utfalla följande genom franskt eller tyskt område gående floder: Ill, Zorn, Moder, Sur, Lauter, Queich, Speierbach, Nahe, Moselle, Ahr och Erft. Skeppsfarten på Rhen är mycket liflig, emedan floden högst obetydligt uppgrundas, utan ständigt har rent och öppet farvatten. Ett stort antal ångfartyg ombesörja trafiken på floden, och dessa fartyg böra under detta krig kunna blifva af stor nytta för den makt som håller flodens stränder besatta. Som man vet, har franska regeringen också genom enkom för Rhens navigerande byggda kanonbåtar, hvilka söndertagna fortskaffats till östra gränsen, ämnat sätta sig i besittning af herraväldet öfver floden. Händelsernas utveckling har dock, åtminstone för närvarande, gjort denna plan om intet.

Öfvergångsställen öfver floden äro följande: Basel, Kehl, Strasbourg (der jernvägsbron blifvit sprängd i luften och skeppsbryggan afbruten), Mannheim (jernvägsbro och skeppsbrygga), Mainz (jernvägsbro och skeppsbrygga), Coblenz (jernvägsbro och skeppsbrygga), Köln (jernvägsbro, skeppsbrygga och ångfärja), Düsseldorf (skeppsbrygga), Rheinhausen (jernvägsöfvergång) och Wesel (skeppsbrygga). Broar finnas dessutom vid Hüningen, Breisach, Rheinau, Plittersdorf, Germersheim, Philippsburg, Speyer, Worms och Oppenheim, lastfärjor vid Neuwied, Linz-Krippe, Königswinter, Bonn, Hamm, Nerdingen, Orsoy, Bank, Rees och Emmerich.

På ömse sidor om Ober-Rhein — så benämnes floden mellan Basel och Mainz — ligga en till tre mil breda, ytterst fruktbara dalsträckningar, hvilka åt öster begränsas af Schwarzwald och Odenwald samt i vester af Vogeserna och Haardtbergen, hvilka dock lemna rum för en något bredare, mellan bergens fot och floden belägen slätt. Från Mainz till Bingen går Rhen vesterut, men vänder sig derefter åt nordvest och fortgår i denna riktning ända till preussisk-holländska gränsen. Från Bingen och ända till norr om Coblenz begränsas floden i vester af Hundsrück och i öster af Taunus. Ett stycke bortom Coblenz vidgar sig floddalen, hvilken nu begränsas af Hohe, Eifel och Westerwald, till den s. k. Neuwiederkessel. Derefter närma sig bergen ånyo intill floden och förblifva så ända till Bonn. Här aflägsna bergsträckorna sig på venstra stranden i riktning åt Aachen och heta nu Schnee-Eifel och Hohe Veen, men den på högra stranden framstrykande åsen fortsätter vidare framåt på en mils afstånd från floden och öfvergår först vid Ruhrort i låga kullar, hvarefter Rhen inkommer på den nordtyska slätten.

Schwarzwald håller sig ända till midtemot Lauterbourg icke så synnerligen långt från Rhens strand. Ända till köpingen Schlingen i öfre Baden går berget ganska nära intill floden; från detta ställe drager Schwarzwald sig något mera tillbaka, och här ligger mellan dess fot och floden den smala Rhendalen. Bergets mot detta lågland vända sida är temligen brant. I sin öfre del ända till floden Murg visar Schwarzwald sig som en stel, temligen svårtillgänglig, skogbeväxt bergsträckning, öfver hvilken endast några få vägar leda. I bergets längdriktning finnas ofvanpå detsamma endast ganska dåliga vägar, så att denna del af Schwarzwald kan anses som ett betydande hinder för krigsoperationer. — Bergets bredd från Mühlheim till Blomberg belöper sig till 10 mil, men mot norr aftager Schwarzwald såväl i höjd som bredd, så att det mellan Freiburg och Donau-Eschingen är 6½ samt mellan Baden och Weil endast 6 mil bredt. Mellersta delen af Schwarzwald mellan Murg och Pfinz visar sig redan tillgängligare, och det öfvergår i norr, mellan Pfinz och Neckar, till ett behagligt bergland. Mellersta och norra delarne af Schwarzwald kunna väl i följd häraf knappast betraktas som något betydande hinder för trupprörelser.

Längre åt norr kommer Odenwald, som fyller rummet mellan Neckar och Main. Denna bergsträckas sluttningar mot Neckar äro stela, men den är icke på något ställe fullkomligt kal och ofruktbar, utan dess höjder äro betäckta med skog eller odlade fält; dock skall berget allestädes vara temligen brant, och de stora vägarne gå merändels omkring detsamma, likaledes jernbanorna. Andra vägar finnas icke synnerligen talrikt, och de äro under regnig och oblid väderlek ofta besvärliga, så att denna bergås väl också utgör ett hinder för militära operationer.

Vester om Rhen, midtemot Schwarzwald och Odenwald, ligga Vogeserna, hvilka hafva en längd af 30 mil, om deras fortsättning i norr, Haardtbergen och Donnersberg, inberäk-

Digitized by Google

nas. I närheten af Moselles källor, således midt emot det ställe, der Schwarzwald har sin största höjd och bredd, äro Vogeserna högst; de äro skogbeväxta och ega ypperliga betesmarker. Liksom Schwarzwald stupa också Vogeserna brant ned mot Rhendalen samt aftaga småningom åt norr i höjd och bredd. Deras norra, i Rhenbaiern belägna delar, de nyssnämnda Haardt och Donnersberg, lemna mellan sig och Rhen en temligen bred slätt, mot hvilken Haardt brant stupar ned, då det deremot i vester öfvergår i en af kullar och backar fyld landsträcka. Öfver Vogeserna leda både jernbanor och andra vägar, ehuru dessa berg ej äro så lätt tillgängliga; pass finnas dock flerestädes. Vogesernas i Rhenbaiern belägna delar äro deremot något mindre branta och genomskurna af en mängd dalar, genom hvilka talrika kommunikationer af alla slag leda från öfre Saar till den mellan Lauterbourg och Bingen belägna sträckan af Rhen.

Man finner således att de högre, otillgängligare bergen, hvilka uppställa större hinder för krigsoperationer, äro belägna söderut på ömse sidor om Rhen. Längre åt norr, i preussiska Rhenprovinserna, äro bergen i allmänhet lägre, ehuru äfven Eifels och Hohe Veens platåer, ju närmare man kommer intill Mosel och Rhendalarnes djupa insänkningar, blifva mera inskurna och upptagas af bergkäglor och ringformiga klipphöjder, så att icke heller dessa ställen rätt väl lämpa sig för stora truppmassors rörelser.

Alldenstund kommunikationssystemet måste rätta sig efter landets naturbeskaffenhet, så följer deraf att det är mest utveckladt i Rhendalen mellan Lauterbourg och Mainz samt vidare på slätten mellan Rhen (nedom Bonn) och Maas. Dessutom finnas på båda sidor om Rhen talrika vägar och jernbanor, hvilka senare i allmänhet sträcka sig parallelt med floden på obetydligt afstånd från densamma; från dessa med floden jemnlöpande kommunikationsleder utgå vägar och jernbanor i mängd både öster- och vesterut och förmedla förbindelsen med Frankrikes och Tysklands från Rhen aflägsnare delar.

De båda franska landskap till hvilka krigsoperationerna nu blifvit förlagda äro Lothringen och Elsass. Emedan de i forna dagar blifvit vunna från Tyskland, utgör deras återtagande från fransmännen naturligtvis ett af tyskarnes önskningsmål. Får man dock tro uppgifter som varit synliga både i franska och österrikiska tidningar, så skulle dessa landskaps invånare alls icke längta efter att återförenas med Tyskland; på intet ställe i Frankrike skall nämligen mobilgardets upprättande hafva slagit så an som i gränstrakterna mot Preussen.

Elsass' naturbeskaffenhet hafva vi tillräckligt antydt, då vi talat om Vogeserna och den mellan dessa berg och Rhen liggande smala dalsträckan. Större delen af Elsass bör alltså vara bergig och mindre passande för åkerbruk; men af så mycket större betydenhet är bergshandteringen, emedan Vogeserna öfverflöda på en mängd mineralier t. ex. silfver, koppar, jern, bly, antimon och stenkol. Äfven Lothringen är uppfyldt af höjdsträckningar, dock icke på långt när så betydande som i Elsass. Stenkol finnas äfven, fastän icke i så stor myckenhet, men landet är förundransvärdt rikt på koksalt. På preussiskt område ligga deremot betydliga koldistrikt i närheten af floden Saar, som upprinner på mellersta Vogeserna och utfaller i Moselle, efter att en kortare sträcka bortåt hafva skilt Frankrike och Tyskland från hvarandra. Lothringen genomflytes af Moselle, med dess bifloder Meurthe och Saar, samt af Meuse. Ända från Meurthes inflöde är Moselle segelbar, en omständighet som bör vara fransmännen till mycken nytta, så länge krigsteatern utgöres af dessa trakter.

Som man vet, är det vid Moselle belägna Metz Frankrikes starkaste fästning i Lothringen, liksom Strasbourg är så i Elsass. Också samlade franska hären sig vid krigets utbrott vid och mellan dessa båda stödjepunkter, hvilka dock visst icke äro de enda fasta platserna i denna del af Frankrike. Vid Moselle ligga dessutom Thionville och Sierck i Elsass (utom Strasbourg), Schlettstadt, Neuf-Brisach och Belfort, hvarjemte mellan dessa båda hufvudlinier finnas de smärre fasta platserna Bitche, Haguenau, Pfalsbourg, Petite-Pierre och Marsal sur Seille, hvilka kunna blifva af gagn för Frankrikes försvar mot en framryckande fiende.

Vogesernas pass och många andra ställen i den af dalar och höjder uppfylda samt af större och mindre floder och vattendrag genomskurna trakten utgöra äfven goda positioner i ett försvarskrig. Preussarne synas dock icke draga i betänkande att våga sig in mellan dessa båda fästningslinier, den vid Moselle belägna och den utefter Rhen i Elsass befintliga.

De jernvägar som gå fram genom Elsass och Lothringen möjliggöra ett hastigt förflyttande af större truppmassor från en ställning till en annan och hotade punkters snabba undsättande, om så anses nödvändigt. Från hufvudfästningen Metz utgå tre jernvägar till lika många särskilda delar af gränsen. Den nordligaste af dessa jernvägslinier löper parallelt med Moselle till Thionville, der den aflägsnar sig från denna flod, fortsätter rakt åt norr och kort efteråt går öfver gränsen in i Luxembourg, hvarest åter en ny jernbana vänder sig mot Moselle, hvilken den råkar vid Trier. Den andra jernvägen, som utgår från Metz, leder i östlig riktning förbi S:t Avold och Forbach till preussiska gränsen, som passeras vid Saarbrücken, och delar sig der i tvenne grenar, af hvilka en går utefter Saarfloden till Trier och den andra förbi Neunkirchen, Homburg, Kaiserslautern och Neustadt an der Haardt till Mannheim; men redan innan banan från Metz hunnit till Forbach, utsänder den en gren åt öster, hvilken med någon dragning åt sydost, ständigt hållande sig på franskt område, fortlöper parallelt med gränsen förbi Sarreguemines till Bitche, der den vänder sig åt sydost, passerar Niederbronn och Haguenau, viker nu af rakt i söder och slutar några få mil derifrån vid Strasbourg. Den tredje jernvägen, som utgrenar från Metz, går jemnsides med Moselle och Meurthe förbi Nancy och Luneville, viker vid den senare staden af åt öster och fortsätter förbi Sarrebourg, Pfalsbourg och Saverne äfvenledes till Strasbourg. Från Luneville utgår dessutom en jernväg öfver S:t Dié och Markirch till Schlettstadt, men denna bana är ännu icke fullkomligt färdig. Slutligen finnes det ännu en jernvägsförbindelse mellan Metz och Strasbourg, fastän medelst en lång omväg, nämligen öfver Nancy, Epinal, Vesoul, Belfort, Tann eller Mulhouse och Schlettstadt. I Elsass sträcker sig en bana i norr och söder på östra sidan om Vogeserna; den går vid Wissembourg in på tyskt och i närheten af Basel på schweiziskt område. Slutligen finnes det några smärre jernvägar, som från de större banorna sträcka sig inåt bergstrakten.

Moselle-linien, vid hvilken fransmännen koncentrerade sig vid preussarnes anryckande, står i förbindelse med de vester om Lothringen belägna landskaperna och med Paris genom tvänne nästan jemnlöpande jernvägar, hvilka äro väl skyddade mot fiendens anfall. Den norra af dessa banor börjar vid Thionville, går ej långt från den luxembourgiska och den belgiska gränsen till Sédan och Mézières, vänder vid denna fästning åt söder till Reims, derifrån flera banor gå till Paris. Den andra jernvägen tager sin början vid Nancy, passerar den befästade staden Toul, går öfver Bar le Duc och Vitry till Châlons sur Marne, derifrån man antingen öfver Eperney eller öfver Reims kan komma till Paris. Den norra vägen från Thionville skyddas genom sitt grannskap till de neutrala länderna Luxembourg och Belgien samt genom flere fästningar, den södra genom sin aflägsenhet från gränsen, utom det att en anryckande fiende

Digitized by Google

FRANSK-TYSKA
Krigs-Skådeplatsen.
1870.
10 Sv. mil
NORDSJÖN
ÖSTER SJÖN
HOLSTEIN
MECKLENBURG
HANNOVER
PROV. SACHSEN
BRANDENBURG
BERLIN
HOLLAND
AMSTERDAM
ROTTERDAM
BELGIEN
BRÜSSEL
WESTPHALEN
PREUSSEN
RHEN PREUSSEN
HESSEN
SACHSEN
BÖHMEN
BAYERN
RHEN BAYERN
WÜRTEMBERG
BADEN
ELSASS
LOTHRINGEN
FRANKRIKE
PARIS
PICARDIE
ARTOIS
ILE DE FRANCE
CHAMPAGNE
BURGUND
SCHWEIZ
ÖSTERRIKE
NORDTYSKLAND

så Elsass. Också samlade franska hären sig vid krigets aflägsenhet från gränsen, utom det att en anryckande fiende

Digitized by Google

väl knappast vågar sända smärre detachementer så långt inåt landet eller kan afvara någon större styrka, så länge franska hufvudarmén håller Mosellelinien besatt och fästningarne i Elsass ej belägras eller observeras af tillräckliga truppkårer.

Skulle franska hären nödgas för den anryckande fienden utrymma Mosellelinien, så finnas bakom densamma ännu tvänne naturliga försvarslinier, den ena vid Meuse och den andra vid Marne, der en påträngande fiendtlig armé med utsigt till framgång kan mottagas. Men ännu bilda Lothringen och Elsass krigsteatern, och om striden här skall till fullo utkämpas eller om den kommer att fortsättas på annat håll, antingen längre åt öster eller längre åt vester, vet ännu ingen, hvarför det nu torde vara lämpligt att ej tala om några andra än de här ofvan redan nämnda trakterna kring Rhen och Moselle, der de egentliga krigsoperationerna i detta krig togo sin början.

Låtom oss, innan vi afsluta vår lilla uppsats om krigsteatern, till hvilken en redogörelse för Frankrikes och Tysklands förnämsta fästningar i ett följande häfte af denna tidskrift torde komma att fogas som ett slags fortsättning, här nämna några ord om de nejders materiella tillstånd hvilka nu äro hemsökta af krigets olyckor.

En tysk författare, Moritz Hartman, offentliggör om länderna kring Rhen, hvilka nu utgöra skådeplatsen för kriget och dess vederstyggligheter, åtskilliga betraktelser, hvaraf vi här vilja citera en del. Om det än, hvilket är lätt förklarligt, ligger en viss öfverdrift i hans ord, så kan man dock ej annat än erkänna dem såsom i hufvudsaken sanna. "Denna trakt", säger han, "är obestridligen den bäst danade och bäst bebyggda, den dyrbaraste och blidaste vrå af jorden; hvad förra århundradets menniskovänner kallade "menniskoslägtets lycksalighet" förverkligades här i skönare, rikare och fullare mått, än de på sin bekymmersamma tid någon gång vågade ana och förutsäga. Invånarnes flit, deras lifliga skaplynne, deras företagsamhetsanda i förening med en leende natur hafva skapat en verld som ingenstädes har sin like, ej ens i de lyckligast lottade luftstreck på vår fruktbara jord ... Detta land känner inga tiggare, inga bebyggare med sorgsen uppsyn. Det glada Pfalz, de behagliga konturerna af det badenska Schwarzwald, Bergstrasses långsträckta trädgård, det Rousseauska paradiset, som förenar alla naturens gåfvor på en enda liten fläck, alla dessa berg, på hvilka den gud födes som skänker oss munter glädje, äro ett oafbrutet perlsnöre af naturbehag och lyckliga boningar. Och midtigenom denna verld går som genom en lustgård en väldig flod, ströende öfver båda stränderna rikedomar, som äro mera värda än alla de Niebelungsskatter hvilka ligga gömda i dess sköte. På ingen flod i Europa — några af Englands flodmynningar undantagna — rör sig en så liflig handel som på Rhens välsignade vatten; dess otaliga båtar och ångfartyg, dess jernvägar till höger och venster räcka knappt till att transportera de menniskor som trängas vid dess stränder jemte produkterna af deras flit till bestämmelseorten. Så långt floden slingrar sina breda bugter, ser man gamla romerska städer, och nya uppstå på nästan amerikanskt vis. Till och med byarne äro säten för bildning och välmåga i samma grad som mången större stad i det inre af Frankrike. Städer sådana som Köln, hvilka ännu i detta århundrades början benämndes "tiggarnästen", hafva under den femtioåriga freden förvandlats till handelns "emporier", hvilka räkna sina millionärer i dussintal och, hvad mera är, sina välmående, sina lyckliga borgare i tusenden och tiotusenden... Och detta land, detta konstverk, blomstrande af ungdom och skönhet, skall förstöras af den förskräckligaste bland landsplågor, af kriget, denna härjande ökenvind, som borde gömma sig bland stepper och isfält!"

Huru än ödets lotter falla, hvilken utgång kriget än må taga, så bör man hoppas att det blod som kommer att utgjutas på Frankrikes eller Tysklands mark icke skall blifva förspildt endast för de styrandes fördelar, för den ena statens företräde framför den andra, för dess större eller mindre inflytande, utan att denna strid, som måste medföra så många olyckor, så mycket elände, så mycken jemmer, skall blifva till nytta för menskligheten, att den skall medföra en utvidgad frihet, ett förökadt välstånd, ett lugnare tillstånd i vår verldsdel, och att de vunna segrarne icke skola på något sätt lända despotismens sak till nytta. Åstadkommer kriget mellan Frankrike och Tyskland detta goda, så kan resultatet öfverskyla och bringa i glömska de orsaker som framkallat detsamma; att det någonsin skulle kunna rättfärdiga den jernhårda och orätträdiga politik som varit ursprungliga anledningen dertill torde dock aldrig med fog kunna påstås.

Sjöröfveriet i forntiden.

("Fra Alle Lande".)

Sjöröfveriet är i sjelfva verket lika gammalt som sjöfarten, och lika svårt som det skulle vara att angifva den senares ålder, lika svårt är det att bestämma tidpunkten för det förras uppkomst; så mycket kan man likväl säga att innan menniskorna vågade sig ut till sjös på längre färder, kunde naturligtvis ej heller något sjöröfveri bedrifvas — men så långt vi kunna gå tillbaka i den historiska tiden finna vi spår af sjöröfvare och deras våldsbragder; ja, de ofredade hafven äfven i den förhistoriska tiden. Så t. ex. berättar oss ju sagan att den gamle konung Minos på Kreta, sedermera underjordens rättfärdige domare, en gång lät utrusta en stor flotta för att rensa det Aegeiska hafvet (Arkipelagen) och de grekiska öarne från de besvärliga sjöröfrarne. Huruvida han lyckades härutinnan förmäler icke traditionen, men vi se likväl häraf att redan i forntiden funnos menniskor som med lystnaden efter att på olofligt sätt bemäktiga sig andras egendom förenade tillräcklig djerfhet och sjömannaduglighet för att drifva det farliga sjöröfvarehandtverket. — De beryktade Argonauterna, hvilkas färd för att hemta det "Gyllene Skinnet" spelar en så stor roll i Greklands mytiska historia, hade bland annat fått det uppdraget att rensa hafvet från sjöröfvare (i trettonde eller fjortonde århundradet f. Kr.); och att dessa senares yrke ingalunda var föraktadt bevisas deraf att en bland grekernas anförare vid Troja, konung Menelaos af Sparta, efter krigets slut, på sin långsamma hemresa flackar omkring på hafvet och drifver sjöröfveri på Egyptens kuster.

Digitized by Google

Sålunda drog Menelaos till folk hvilkas språk han ej kände
Villsamt på hafvet omkring och gods och guld sig förvärfde.

Äfven af Odyssén finna vi antydt huru talrika sjöröfrarne voro och hvilken fruktan man hyste för dem. Då Telemakos, Odyssevs' son, ledsagad af gudinnan Athene i Mentors skepnad, kommer till den gamle Nestor för att forska efter sin fader, spörjer honom den gamle:

Sägen mig hvilka I ären och hvarfrån I kommit på sjöväg?
Drogen i bort uti köpmannavärf och på villande färder,
Just som en vikingaskara som, flackande vildt öfver böljan,
Sätter på vågspel sitt lif för att plundra hos folken i fjerran?

Äfven den ännu i våra dagar med sjöröfveriet förenade slafhandeln stod också under hela forntiden i närmaste samband dermed. Liksom man tyvärr ännu i vissa delar af Amerika låter andra menniskor arbeta för sig, utan att derför gifva dem något annat än ett nödtorftigt lifsuppehälle, hvarjemte de behandlas fullkomligt godtyckligt och ej medgifvas den minsta grad af personlig frihet, så var äfven slafveriet en af forntidens mest karakteriserande institutioner samt tillika ett af dess största lyten. Nästan hvarje friboren man höll sig ett större eller mindre antal slafvar, hvilka han ofta ej skattade högre än djuren och som hela sitt lif voro hans fullkomliga egendom, och dertill en mycket nyttig egendom, då de på mångfaldigt sätt voro sin husbonde till nytta, hvilken också, såvida han ej var alltför fattig, aldrig befattade sig med något egentligt arbete. I den allra äldsta tiden var det temligen vanligt att köpmännen, i synnerhet de sjöfarande fenicierna från Tyrus och Sidon norr om Palestina, utom sitt betydliga varuutbyte drefvo menniskohandel, i det de från de länder dit de begåfvo sig för att utbyta sina varor mot andra bortförde unga män och qvinnor, som sedan af dem afyttrades på andra ställen. Om det äfven torde vara otvifvelaktigt att i senare tider rättsbegreppet kom till klarare medvetande, så att de hederliga köpmännen ej längre befattade sig med menniskorof, och om en stigande kultur äfven i sin mån bidrog till att hämma detta slags sjöröfveri, så framkallade denna civilisation tyvärr sedermera, just då den stod i sin blomma, en menniskojagt och en menniskohandel som tilltogo i en förfärande grad.

Då nämligen den grekiska och sedermera den romerska verlden uppsvingat sig till en beundransvärdt hög andlig ståndpunkt, hvilken till och med i långt större grad än hvad nu för tiden är fallet inverkade på hela lifvet, dröjde det emellertid icke länge förrän både hos grekerna och i synnerhet hos de mäktiga romarne utvecklade sig en veklighet och lyx, hvartill vår tid ej kan uppvisa något motsvarande. Hade man dittills redan i århundraden hållit sig ett större eller mindre antal slafvar, blef nu i detta öfverdådets tidehvarf detta bruk så allmänt, att till och med hvarje bemedlad man — och i synnerhet i Rom funnos en stor mängd förmögna personer hvilka riktat sig på provinsernas bekostnad — i sitt hus och på sina gods underhöll en ofta till det löjliga öfverdrifven skara slafvar och slafvinnor, hvilka användes icke blott till utarbeten och husliga bestyr utan äfven, hvarje klass för sig, till de obetydligaste, ja, till de mest föraktade sysslor. Sålunda hade man i många hus — utom de olika uppsyningsmännen och föreståndarne, utom fält- och trädgårdsarbetarne, kockarne och bagarne, kuskarne och bärarne — en mängd manliga och qvinliga slafvar som ej gjorde något annat än dukade bordet och passade upp dervid, medan andra åter blott skulle uträtta de obetydligaste sysslor och hjelpa sin husbonde eller herrskarinna vid toaletten; ja man hade äfven slafvar hvilka endast passade på uren samt andra åter som blott uppsatte sina herrars bref o. s. v. Då sålunda allt arbete skulle förrättas af slafvar och dessutom så många obetydliga göromål fördelas på en mängd händer, inses lätt att det kostade icke så litet att anskaffa en sådan massa slafvar och slafvinnor och att deras förvärfvande genom köp efterhand skulle vinna större utsträckning, i synnerhet då under årens lopp minskades tillförseln af krigsfångar, hvilka man nästan alltid gjorde till slafvar. En följd häraf var att många togo till sitt yrke att handla med slafvar, och dessa gjorde särdeles goda affärer på ön Delos (nu Dili, norr om Paros och Naxos), der de hade den största marknaden för sina varor och der hvarje dag tusentals slafvar inskeppades och försåldes.

Men hur fingo de dessa slafvar? Naturligtvis endast genom rof. Slafhandlarne voro den tiden äfven sjöröfvare. I hur stor omfattning och hur oförväget detta menniskoröfveri oupphörligt bedrefs genom strandhugg och uppfångande af fartyg, derom finna vi många vittnesbörd hos forntidens skriftställare. I synnerhet geografen Strabo (omkr. Kr. f.) skildrar några af dessa pirater på ett sätt som erinrar om de malajiska korsarernas röfvartåg. "De ha," säger han, "lätta, smala båtar, hvilka rymma 25, högst 70 man; grekerna kalla dessa fartyg *kamarai* (däcksbåtar). De utrusta hela flottor, öfverfalla än fraktskepp, än en ort eller stad och häfda sitt herravälde på hafvet. Stundom finna sjöröfrarne äfven understöd hos kustinvånarne, i det dessa låta dem landstiga och försälja sitt rof. Sedan vända de om hem, taga båtarne på sina skuldror, bära in dem i skogarne, der de sjelfva bo, och odla jorden. Men så snart den för skeppsfarten gynsamma årstiden inbryter, draga de åter fram sina båtar. På samma sätt bära de sig åt i främmande land, der de gömma sina farkoster i skogarne, medan de dag och natt ströfva omkring på menniskorof. Sitt byte återgifva de gerna mot en lösepenning."

Bland de oförvägnaste och mest fruktade piraterna nämnas: vid Italien tyrrhenerna (från Toscana) och liburnerna (troligen från det nuvarande Illyrien), i Svarta hafvet zygerna och heniokerna. En af de förnämsta mötesplatserna för sjöröfrarne i Aegeiska hafvet och östra delen af Medelhafvet var Cilicien och de angränsande delarne af Mindre Asiens sydkust; och i synnerhet omtalas inbyggarne i Faselos (s. v. om det nuvarande Tharsus). De svärmade omkring ända till Italien, och den berömde grekiske talaren Demosthenes anmärker på ett ställe att ingen gjort rättvisan i Athen så mycket hufvudbry som faseliterna. För öfrigt försmådde naturligtvis sjöröfrarne ej heller varor och dyrbarheter, och många af dem sysselsatte sig uteslutande med att röfva sådana, hvarigenom osäkerheten för fraktfartygen blef så stor, att varorna stego ofantligt i pris och sjöfarten led ofantligt, ja till och med ibland helt och hållet afstannade samt förorsakade nöd och brist på många ställen. Visserligen utrustade både Athen, rhodierna och de egyptiska Ptolemæerna flere gånger kaparskepp, ja hela flottor mot sjöröfrarne, men de uträttade icke mycket och man har ej hört att oväsendet derigenom upphörde.

Romarne förde två större krig mot sjöröfrarne. Det förra infaller mellan första och andra puniska kriget. I medlet af tredje århundradet f. Kr. f. bodde i norra Italien och i n.o. derom, i det nuvarande Istrien och norra Dalmatien, åtskilliga halfciviliserade folkstammar, som romarne ännu ej hade underkufvat. I sistnämnda trakter voro illyrierna och liburnerna de herrskande folken. De hade rykte om sig att vara djerfva och skickliga sjömän, men voro derjemte fruktade såsom oförvägna och grymma pirater; de berömde sig äfven sjelfva af att härstamma från den allt utom väl kände Polyphemos, denne cyklop som så illa behandlade Odyssevs och hans följeslagare. En kraftig regent vid namn Agran hade nu samlat dem under sin spira, och efter konungens död regerade hans drottning Teuta. Under

Digitized by Google

henne var Illyrien en formligen organiserad röfvarstat, och dess lätta och snabbgående skepp utöfvade snart ett nästan oinskränkt herravälde på Adriatiska hafvet, all handel hämmades, och till Rom ingingo oupphörligt från såväl italienarne som grekerna klagomål och böner om hjelp. Nu afskickades slutligen en deputation till Teuta; men då denna mördades på drottningens befallning och flere romerska skepp uppfångades, förlorade romarne tålamodet, och då ön Issa dessutom skulle beskyddas mot de illyriska sjöröfrarne, började mot dem ett krig, som efter två års häftiga strider slutade med att Teuta måste afstå från åtskilliga besittningar, förbinda sig att till romarne betala skatt och, hvilket var det förnämsta, lofva att afhålla sina undersåtare från att vidare befatta sig med sjöröfveri (220 f. Kr. f.). Grekerna, som lidit så mycket af de oupphörliga plundringarne, visade sig mycket tacksamma mot romarne för det de befriat dem derifrån: athenarne medgåfvo dem att få öfvervara de heliga Elevsinerna (mystiska fester till gudinnan Demeters ära) och korinthierna läto dem bevista sina Isthmiska spel. Detta var egentligen första gången grekernas uppmärksamhet i någon större grad fästes vid den romerska staten, och derigenom inleddes den politiska förbindelsen mellan Rom och Grekland, utan att detta senare land kunde ana huru stora olyckor det derigenom skulle tillskyndas. Emellertid var sjöröfveriet tillintetgjordt i Adriatiska hafvet, men vi skola nu finna hur romarne efterhand mycket mer besvärades af de grekisk-asiatiska sjöröfrarne.

I samma mån förfiningen och vekligheten grepo omkring sig i Rom, måste äfven, såsom vi nyss anmärkt, efterfrågan af slafvar blifva allt större och sjöröfveriet derigenom tilltaga, men härtill kom vidare — utom den näring som detta naturligtvis fick genom införseln till den rika hufvudstaden af alla möjliga dyrbarheter — att många af det romerska rikets fiender, när de ej längre kunde uppehålla striden till lands, flockvis begåfvo sig ut till sjös och ökade sjöröfrarnes antal. Efterhand utsträckte nämligen romarne sin makt allt längre mot öster och underlade sig det ena landskapet i främre Asien efter det andra; invånarne kunde ej i längden försvara sig mot de dem i alla afseenden öfverlägsna romarne; men då dessa Mindre Asiens till största delen sjöfarande folk ej voro i stånd att tillfoga dem någon större skada än den som kunde göras genom sjöröfveri och bakhåll, utrustade de ofta sina skepp och på dem förmådde de ännu såsom djerfva sjöröfvare injaga skräck hos de mäktiga romarne, ja till och med bringa dem i största förlägenhet. Många af dem blefvo sålunda mäktiga; i förening med de andra sjöröfrarne beherrskade de fullkomligt farvattnen och innehade starka fästningar med rika förråder af alla slag och flere goda hamnar; ja de utvecklade äfven på sina skepp stor lyx och öfverdådig prakt: sålunda hade många segel af purpurtyg, i kajutorna funnos speglar med massiva guldramar och ibland voro årorna inlagda med silfver. Under en lång tid beherrskade de östra delen af Medelhafvet och de dertill gränsande kusterna; de kunde förlama all sjöhandel och efter behag utplundra Italiens, Greklands och Asiens kuster. År 103 f. Kr. förklarade konungen af Bithynien (på Mindre Asiens norra kust) att han ej kunde till romarne erlägga den föreskrifna tributen, emedan nästan allt arbetsfolk och vapenfördt manskap voro bortsläpade i fångenskap af sjöröfrarne. För öfrigt var det i Östern företrädesvis Syrien och de rika grekiska öarne som voro utsatta för deras plundringståg, ty dessa trakter hade genom handel samlat ansenliga rikedomar och egde stora upplag af en mängd dyrbara varor.

Efterhand blefvo naturligtvis sjöröfrarne allt oförvägnare, i synnerhet då de märkte att romarne ej kunde göra dem synnerligt motstånd; dessa senares flotta hade nämligen blifvit mycket försummad under de beständiga inbördes oroligheterna, och denna omständighet i förening med romarnes oupphörliga fejder med yttre fiender kom sålunda sjöröfrarne tillgodo. Omkr. år 70 f. Kr. hade de — oberäknadt den skada de för öfrigt anstält — hemsökt inemot 400 städer rundtomkring i det romerska riket; bland andra utplundrade de fullkomligt Gaëta och bemäktigade sig en mängd fångar, spärrade flere hamnar, ja, äfven slogo och tillintetgjorde en romersk flotta på höjden af Ostia, Roms hamn. Men störst blef likväl nöden, då de afskuro Italien tillförseln af lifsmedel, i synnerhet af säd, som detta land med sin på den tiden öfvermåttan täta befolkning ej kunde producera i tillräcklig mängd. Dessutom voro många förnäma romare förbittrade öfver att de af deras slägtingar som blifvit tillfångatagna af sjöröfrarne undergått en smädlig död eller blifvit gjorda till slafvar. Det berättas att sjöröfrarne ofta först föllo ned för sina fångars fötter och anropade dem om skydd, sedan gåfvo dem en toga, kastade en repstege öfver relingen och bådo dem stiga ned, tillönskande dem en lycklig resa.

Derför beslöto sig romarne omsider för att draga i fält mot de härjande röfrarne. De försök man hittills gjort att stäfja deras ofog hade dels utfallit olyckligt — sålunda blef Antonius, den berömde triumvirens fader, som (74) utskickades i detta ändamål, slagen och stupade under anfallet på röfvarnästet Kreta — dels hade de vunna segrarne långtifrån ledt till deras utrotande. Nu insåg man allmänt att kraftiga ansträngningar måste göras; man kände att här behöfdes en anförare som på möjligast korta tid både kunde anskaffa en stor flotta och använda denna så, att röfvartågen upphörde för alltid. Och dock ville man i rådet ej bifalla det af folktribunen Gabinius framstälda förslaget att anförtro ledningen åt Cneius Pompejus, ehuru man mer än väl visste att han kanhända var den ende som var i besittning af de dertill erforderliga egenskaperna, ty man befarade — och detta icke utan skäl — att denne man, hvilken redan genom sina krigsbedrifter och mäktiga slägtförbindelser kommit till så stor makt och myndighet, ja, kort förut varit helsad såsom Italiens befriare från det fruktansvärda slafkriget, skulle uppsvinga sig till envåldsherrskare, om han vann nya lagrar och stegradt rykte såsom rikets räddare. Men det fanns ingen annan räddning: efter något motstånd måste staten gå in på att för en tid af tre år bekläda Pompejus med oinskränkt makt öfver hela Medelhafvet, intill 400 stadier (omkr. 13 mil) in i fastlandet, och gifva honom rättighet att värfva trupper och utkräfva krigsskatt i provinserna.

Med utomordentlig energi samlade fältherren inom kort 500 skepp, och med 120,000 soldater ombord seglade han våren 67 f. Kr. först till vestra delen af Medelhafvet, der han sjelf rensade Sicilien, Afrikas norra kust och Sardinien med tillstötande farvatten, medan hans underbefälhafvare samtidigt voro i verksamhet vid de galliska och hispaniska kusterna. Hans grundsats var att alltid uppsöka röfrarnes tillflyktsorter, deras hamnar och fästen för att genom dessas förstörande alldeles utrota dem. Sedan Pompeji plan lyckats på detta håll, hopsamlade han sin flotta och styrde fyrtio dagar efter krigets början mot öster. Här hade han att utstå den värsta dusten, ty sjöröfrarne hade sina förnämsta tillhåll och fästen i Mindre Asien och angränsande trakter; men det oaktadt fullbordade han kriget på den otroligt korta tiden af 49 dagar. Genom att låta en del af sina skepp kryssa i Medelhafvet, under det han fördelade största delen af trupperna utefter kusterna för att förstöra röfvarnästena och tillintetgöra de hemkommande piraterna, och genom att sjelf med kärnan af sitt folk begifva sig till deras förnämsta tillhåll, Cilicien och Lycien, lyckades det den skicklige fältherren att krossa deras makt. De två städerna

Digitized by Google

Kragos och Antikragos gåfvo sig efter en kort belägring, men de här på nordiskt vikingasätt regerande sjökonungarne förde sina hustrur, barn och alla dyrbarheter till bergsslotten i Taurus och samlades sedan till en förtviflad kamp på höjden af Korakesion (vester om det nuvarande Tharsus), der de likväl efter en hårdnackad strid öfvervunnos af romarne. Pompejus drog derpå in i landet, stormade och eröfrade den ena bergfästningen efter den andra. Nu var sjöröfrarnes makt bruten, ty samtidigt hade den romerska flottan besegrat dem på andra punkter: trots sitt stora antal, sina borgar och många fartyg, trots sin tapperhet och sitt förbund med den mäktige konung Mithridates af Pontos dukade de nu under, och de som ej stupade måste antaga de vilkor som bjödos dem af segraren. Och dessa vilkor voro icke hårda, tvärtom! Pompejus insåg att det var bäst att behandla de öfvervunna med en viss mildhet; han anvisade dem derför landsträckor der de fingo bosätta sig, och sålunda omskapades en stor del af sjöröfrarne till fredliga åkerbrukare, ty många hade ju, såsom ofvan nämnts, ej slagit sig på detta ruskiga handtverk af fallenhet, och de vände nu, då de bemöttes med mildhet och skonsamhet, tillbaka till sina förra yrken.

Krönt med segerns lager, intågade Cneius Pompejus i Rom tre månader efter sin afsegling. Fyrahundra skepp och farkoster, deribland nittio egentliga krigsfartyg, voro tagna och 1,300 förstörda; alla sjöröfrarnes arsenaler och fästen m. m. hade blifvit uppbrända eller jemnade med marken; 10,000 sjöröfvare voro dödade och mer än 20,000 tillfångatagna. Ett sådant slag måste ovilkorligen knäcka sjöröfveriet, och det sätt hvarpå fångarne behandlades bidrog också mycket till dess upphörande, men några af röfrarne hade likväl undkommit och fortsatte med sitt handtverk, slafhandeln, och således äfven med menniskoröfveriet, hvilket ej kunde afskaffas på en gång. Efter de stora krigen och i synnerhet under de beständiga oroligheterna i den senare kejsartiden dök sjöröfveriet åter upp igen, och man måste då ofta gifva skeppen betäckning för att skydda dem mot öfverfall, liksom i våra dagar mot kapare.

Då geografien ännu låg i linda

af

Hermann Meier.

”Den engelske riddaren *Mandevilles* äfventyrliga resebeskrifning är numera af ingen betydelse!“ sade vid ett tillfälle åt mig en mycket lärd man. Det oaktadt anhåller jag likväl att få fästa läsarens uppmärksamhet på denna resebeskrifning. Att den är äfventyrlig medgifves, men om den är af alldeles ingen betydelse blir en annan fråga. Såsom lärobok eller vägvisare för vår tid är den visst af intet gagn, ty den förskrifver sig från fjortonde århundradet, och den omständigheten säger mer än nog. Men på den tiden afhjelpte Mandevilles bok ett behof, var då hvad Bædeker nu är och talade på flere tungomål till publiken “som en trogen vägvisare“.

Ett träsnitt som pryder Mandevilles bok visar att man på den tiden reste helt annorlunda än nu. Det föreställer en resande, hvars resfilt utgöres af ett groft kläde och hvars kappsäck är en vanlig säck, hvilken han bär kastad öfver ena skuldran. Så utrustad, knäfaller vår resande framför en munk. Mandevilles resa är en pilgrimsfärd. Med staffven i hand drager han in i det Heliga landet; han omtalar mycket som för oss är af föga intresse, men ensidig är han visst icke. Han har besökt Jerusalem, men likväl sett åtskilligt mer af verlden. Han bor i kloster, svärmar för kyrkor och helgonlegender, men såsom en äkta turist, anbefaller han i din hågkomst vinet i klostret i Sardam och gifver dig råd hur du skall erhålla ett respass af sultanen. Han utpekar de olika resevägarne och angifver den ena ortens afstånd från den andra. Främmande länders seder och bruk beskrifver han, utan att låta sin uppfattning missledas af förutfattade meningar eller fördomar. Han berättar om öfvertro och legender och lemnar åtskilliga intressanta upplysningar om länder och folk. Af hans tillåtelse: “Den som ej vill tro mig må låta bli“ se vi oss tyvärr tvungna att litet emellanåt begagna oss.

Liksom det finnes en sago-*historia*, så ega vi äfven en sago-*geografi*. De gamla folken trodde att jorden var flat och omgafs af oceanen. Öfver den gick solen dagligen upp och ned, och der fanns rum för södra Europa, norra Afrika och vestra Asien. Den stora amerikanska kontinenten slumrade ännu i det fördolda. Ännu var verlden liten. Medelhafvet var en insjö, omkring hvilken länderna lågo och vid hvilken folken möttes.

Dock stannade man ej för alltid vid dessa föreställningar. Redan tidigt tvingade solens upp- och nedgång menniskans fantasi till verksamhet: jorden antog i hennes föreställning olika former. Än menade man att den var en cylinder, än en trumma, än en tärning eller ett berg. I tidens längd vidgade upptäckarne till lands den geografiska horisonten. Hur långt man härutinnan hade kommit i tionde århundradet utvisar den verldskarta som då uppgjordes af en anglosaxare och af hvilken vi här lemna en afbildning, endast med utelemnande af några oväsentligare ortnamn. Namnen låta vi qvarstå oförändrade: i Tharso och Canano (Cartano) återfinner läsaren Tarsus och Karthago. På samma sätt igenkänner man lätt det öfriga, äfven om det i början förefaller något främmande. Till venster finna vi ej Herkules fantastiska stoder, utan verkliga pelare, hvilka göra Gibraltarsundet omkr. 10 gånger större än hvad det nu är. Midtemot dessa se vi ön Ceylon, det berömda Taprobane. I kartans midt skjuter Olympos högt upp öfver allt annat, och från dettas fot till Nilen, som sköljer Jerusalems murar, är hela landet indeladt i områden, hvilka bebos af Israels stammar. Det af öar uppfylda Medelhafvet är nästan så stort som hela Europa, och Hellesponten är lika lång som vägen från Rom till Rotterdam. Sverige och Norge äro lösryckta från det öfriga Europa och drifva såsom en ö med namnet Island omkring i verldhafvet. Ryssland, nu nordens koloss, hade då ej gjort några eröfringar samt är ännu smalt och litet. Att Kaspiska hafvet var en från polarhafvet inskjutande vik hade redan *Eratosthenes* och *Pomponius Mela* lärt.

Den vågformiga kustlinien nederst på kartan vittnar om tecknarens blygsamhet, ty den nyfiknes frågor efter Nigritien, Guldkusten och Madagaskar besvarar denna linie ärligt och uppriktigt med: derom vet jag ingenting. Detta förtjenar desto större erkännande som tecknaren genom det sätt hvarpå han uppritat Nilen synes vilja låta läsaren förstå att han vetat hvar denna flods källor äro belägna. Den som

Digitized by Google

möjligen skulle vilja göra anmärkningar mot vår geograf derför att han låter Babelmandebsundet gå ända fram till Kochinkina, ej åt öster, utan åt norr, honom bedja vi lägga märke till med hvilken noggrannhet blifvit angifvet det ställe der Israels barn gingo genom Röda hafvet och ej heller förbise den vackra afbildningen af Noaks ark, hvilken ännu alltjemt sitter fast på Ararat. På ett i högsta grad åskådligt sätt visas att nordöstra delen af vår jord hvimlar af lejon.

Men snart medförde åtskilliga hemkommande resenärer nya bidrag till kännedomen om länder och folk. År 1232 begaf sig munken *Ruisbroek* till Kina och Mongoliet. I andra hälften af trettonde århundradet gjorde *Marco Polo* sina resor i Asien och lade derigenom grunden till månget kapitel i Mandevilles bok. *Columbus* och *Copernicus* läto ännu vänta på sig ett århundrade, och den tiden då man i Mandevilles resebeskrifning sökte inhemta någon kunskap i geografiska ämnen voro den nya verlden och den nya himmelen ännu ej upptäckta.

Enligt Mandevilles och det fjortonde århundradets föreställningssätt var jorden rund. Möjligheten af att göra en resa omkring jorden var ej längre en okänd sak. Redan då berättar en legend om en yngling som oupphörligt reste framåt tills han kom till ett land der hans modersmål talades. Äfven visste man att Indien låg under England, en sanning som från en geografisk förvandlats till en politisk. Men att jorden rörde sig i rymden och omkring solen var ännu en hemlighet. Ännu fanns det ett "ofvan" och ett "nedan". Från England kommer man upp till Jerusalem och befinner sig då midt på jorden och på dess högsta punkt. Från Jerusalem till Indien sluttar det sedan starkt utåt till "motfotingarnes" land, hvilka gå med hufvudet nedåt utan att falla.

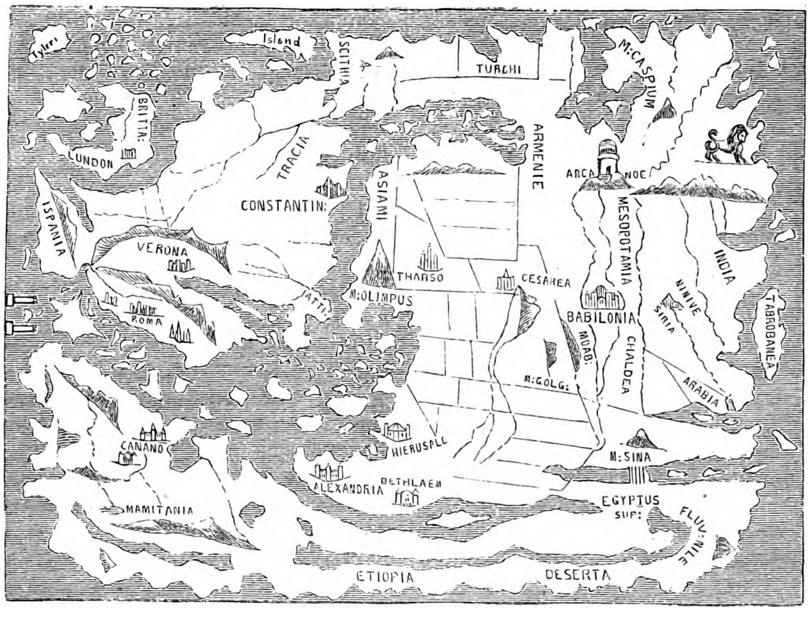

Verldskarta från tionde århundradet.

Ej mindre ofullständig är kännedomen om de olika länderna. Ehuru efter Marco Polo de för anglosaxerna okända länderna Kathay (Kina), Cipango (Japan), och Janne (Java) ej saknas på medeltidskartan, ehuru der ses ett stort land som tyckes vara Australien, ehuru Tabrobane (Ceylon) och Lomber (Malabar) redan der finnas upptagna, så återstå likväl ganska kostliga luckor. Goda Hoppsudden står der alldeles enstaka. Ej allt befinner sig på rätt ställe, hvarjemte ett och annat saknas. Detta är likväl ingenting i jemförelse med de absurda tillsatser som här och der blifvit gjorda. Liksom ungdomen älskar det underbara och märkvärdiga, så äfven geografien i dess ungdomsålder. Ju mer hon aflägsnar sig från det allmänt kända, desto mer förlorar hon sig i fabler. Om Palestina, ett på den tiden ej okändt land, får man i kyrkligt afseende höra en mängd galenskaper. Asiens och Afrikas olika delar hvimla af underbara saker. Med afseende på Nilen, denna flod som bland sina syskon kallas helig, hade kommit på modet en ny hypotes, som ledde sitt ursprung från den satsen att Ethiopien och Indien lågo bredvid hvarandra. Enligt Mandeville "kommer denna flod från det jordiska paradiset, rakt genom Indiens vildmarker, hvarefter den på en lång sträcka löper under jorden och slutligen dyker upp vid ett stort berg, kalladt Alday". De berömda resande som sökt upptäcka Nilens källor hafva således gjort sig fruktlös möda med vår saga och de göra det ännu. Från paradiset? frågar du. Alldeles, från paradiset, och spörjer du hvar detta är, så vet att det finnes midt i hjertat af Asien. Der ligger det ensamt och öfvergifvet, och som bannlysta ströfva menniskorna omkring sin oskulds hem. De kunna ej komma dit in, ty der är jordens högsta punkt och det omgifves af tjocka murar och täta dimmor. En eld brinner ständigt vid dess port. Vilda djur göra det berg hvarpå det ligger osäkert. Här nedbrusa strömmar, och branta klippor spärra vägen för vandraren.

En motsats till paradiset bildar Döda hafvet, hvari fem städer gingo förlorade. En annan motsats till det gamla Eden är den olyckliga provinsen Boniranssen, hvilken fortfarande hemsökes af en bland de egyptiska landsplågorna. Der är det alltid skymning! Till en början tror den resande att landet är obebodt, men nej, han hör tydligt menniskoröster, hvilka tyckas komma ur en djup graf. Understundom gal tuppen hånande, men morgonstunden inbryter icke! Arma mörkrets barn! Ännu hemskare är det likväl i Skräckdalen, som äfven finnes i Asien. Medeltidstraditionen målar här skräckscener som skulle de flutit ur Dantes penna eller Dorés ritstift. De likna helvetets förgårdar. I denna dal hör man "den stora orkanen" och ljudet af tamburiner och trummor, liksom firades här en bröllopsfest. Men denna dal är uppfyld af djeflar, och den som utsträcker handen efter det der ymnigt förekommande guldet och silfret är dödens barn. I dalens midt befinner sig ett djefvulshufvud hvars ögon spruta afgrundslågor. Ibland är hufvudet i ens närhet, ibland på långt afstånd. Dalbottnen är öfversållad med lik. Ofta insvepes du i ett ogenomträngligt mörker, i hvilket du trefvar fram öfver lik. Vidunder rulla dig på marken, och ofta får du ett slag som tyckes skilja hufvudet från kroppen. Slutligen — och detta slut kan visst icke försona dig med hvad du lidit — kan det hända, att om ett sällskap beträder denna ort, tre eller fyra saknas, då det flyr sin kos.

Vidare beskrifver Mandeville noga amasonlandets gränser och angifver Athos' höjd. Detta berg når ända upp bland molnen; derför är det också så torrt, att ingen menniska kan bo der. Således högt och torrt — eller raka motsatsen till hvad den fysiska geografien lärer oss! — I närheten af Kaspiska hafvet ligger de tolf stammarnes land från Gog och Magog så säkert bakom bergen, att ingen kan framtränga dit. Ett annat land åter är Hiobs, der man

Digitized by Google

finner manna eller "englabröd", som är ett förträffligt medel mot tungsinthet.

På Ararat i Indien möter man, utom Noaks ark, en flod af sandsten i stället för af vatten, och der växa träd hvilka om morgonen skjuta upp ur jorden och åter försvinna då solen går ned. I Libyen når vattnet öfver bergen och är så varmt, att inga fiskar kunna lefva deri. I Hindostan finnas magnetiska klippor, hvilka draga jernet till sig, hvarför man brukade sammanfoga de dit destinerade fartygen med träbultar.

En ypperlig badort är Polumpea i Pepparlandet, hvarest framväller en källa med sällsynt läkekraft. Utvandrare nå sina önskningars mål i Betarié (Buchariet): här växer ullen på träden, men det är farligt att sätta sig upp på en häst, ty drakar flyga omkring, hvilka äro starkare än åtta lejon, gripa häst och karl samt äta upp dem i ödemarken. Tycker man om fisk, så finnas i Indus ålar af 10 metres längd, och zoologerna erbjudas i Ostindien gäss med två hufvuden; i Egypten har man fågeln Phœnix, hvilken lefver 500 år, hvarefter den bränner upp sig sjelf till ett ägg, och sedan uppstår ur sin egen aska.

Med en sådan kunskap om de olika länderna, hurudant måste ej det vetande vara man hade om dessa länders invånare! Då kände man till mongoler, tartarer, kineser och indier. Japan och England voro de enda länder bakom hvilka ej låg något land. Äfven visste man åtskilligt om många folkslags seder och bruk. I Tartariet finner man ett bål i hvarje hus. Hustrun lät sig lefvande begrafvas bredvid sin man. På ett annat ställe hade man för sed att uppäta de sjuka, när en viss afgud sagt att de ej kunde tillfriskna. I Kassy (Kanton) funnos en oräknelig mängd broar. Äfven der stod ett vackert kloster. Kathay var ett rikt land, och kejsaren af Kina, den store herrskaren, egde ett ståtligt palats samt kallades Guds Son. Man visste hur man åt på Cypern, hur man i Pepparlandet insamlade pepparn och att der bereddes den bästa balsamen.

I likhet med medeltidens historiska vetande, var äfven dess geografiska i många hänseenden förvirradt. Abraham bodde i Bersabe, Nebukadnezar i Babylon i Egypten. Detta lands pyramider äro Josefs sädeslador.

I Asien bo menniskor med ett ben, men äro likväl de största snabblöpare. En annan folkstam är hufvudlös, ögonen sitta i skuldrorna och munnen i bröstet.

I Indien finnes allt i öfverflöd; många apor tala här lika bra som menniskorna, hvilka i detta land endast brumma och qvida. Lyxen här är stor och den indiske furstens palats trotsar all beskrifning. Borden äro af smaragd eller rent guld. Såsom nattlampa begagnar man ett slags ädelsten, och sängarne äro af safir.

Understundom lär oss Mandeville att ingenting nytt sker under solen. Han vet att berätta om en dufpost i Syrien, om artificiella äggkläckningsapparater i Egypten, om adamiter i Lomory. Dessa vilja ej begagna några kläder, ej för värmens skull, utan af princip: Adam och Eva skapades ju af Gud utan kläder.

I Cair (Kairo) säljer man män och qvinnor, drifver dem till torget, liksom man hos oss gör med boskapen. Helt annorlunda är det i amasonernas land, der qvinnoemancipationen blomstrat sedan århundraden tillbaka. Dessa damer bo, enligt vår resande, i ett land i trakten af Kaspiska hafvet och tåla ej några karlar bland sig. Då de känna sig för ensamma, besöka de sina vid gränserna boende manliga slägtingar.

I konungariket Mati beder ingen Gud om bröd för sin fattigdoms skull, ty der finnes intet fattigt folk, och i den stora staden Pikan bo menniskor som, om de också ej lefva af månsken och rosendoft, likväl spisa äppledoft. — Men ingenting kan jemföras med en ö i Indien, der endast goda menniskor lefva. De äro hvarken högmodiga och lata, afundsjuka eller lättsinniga. De göra andra hvad de vilja att andra skola göra dem. De fika ej efter rikedomar och ljuga ej, utan deras tal är till och med endast ja och nej. Äfvenledes svärja de aldrig och lefva beständigt i fred med hvarandra. I deras land finnas hvarken mördare eller tjufvar, och ej heller vet man hvad köld, frost, hunger och storm vill säga. De tro på och tillbedja en gud som skapat allt.

Sådant är innehållet af den bok som skrefs af engelsmannen Mandeville, på sin tid den geografiska romantikens Don Quixote och hvilken 1327-1360 genomströfvade Europa, Asien och Afrika, tagande krigstjenst än i Egypten, än i Kina eller annorstädes. "Riddar Mandevilles bok" är, såsom författaren sjelf medgifver, skrifven endast för att roa honom sjelf och andra. Krönikor, romaner, barnkammarsagor och trollhistorier lemnade honom medel till att uppstoffera sina egna reseminnen — men den tidens läsande allmänhet fann nöje deri, geograferna togo ej så illa vid sig af de orimliga kartorna, och man satte mycket större värde på denna bok än på Marco Polos långt lärorikare och trognare reseskildringar.

Amasonerna i Afrika

af

F. Arndt.

De gamla historieskrifvarne hafva mycket att berätta om amasoner, hela amasonfolk, hvilka utmärkt sig genom sitt krigiska lynne och gjort stora eröfringar. Men historia och saga äro så sammanväfda i dessa berättelser, att det är ytterst svårt att i dem skilja det sanna från det diktade. Många hafva äfven förnekat eller åtminstone betviflat dessa folks tillvaro och förlagt dem till myternas rike. I senare tider har man ej mer hört talas om härar, bestående af stridbara qvinnor, men väl om enstaka qvinnor hvilka utmärkt sig genom sitt mod och sin oförskräckthet — vi erinra blott om jungfrun af Orleans samt de djerfva qvinnor som kämpade i franska revolutionens leder.

Hvad emellertid det civiliserade Europa ej kan uppvisa, det finna vi hos Afrikas vilda folk, dock endast i ett enda land, nämligen i konungariket Dahomey, som utgör en del af Guinea. Det var först i början af förra århundradet Dahomey blef kändt af europeerna; dittills hade man ej en gång hört talas om detta konungarike. Här, såsom i så många andra fall, var det engelsmännen som först inträngde i det obekanta landet och meddelade oss hvad de sett af detta vidsträckta rike samt dess krigs- och eröfringslystna invånare. Engelsmännen kalla Dahomey: "Det krigiska konungariket". Trots allt hvad europeisk civilisation och intelligens uträttat på Afrikas kuster, ha de likväl ej mäktat förändra det gamla barbariska tillståndet i Dahomey. Menniskohandeln är en af detta lands förnämsta förvärfsgrenar. Efterhand ha de dahomeyska konungarne eröfrat de flesta af de angränsande länderna och tilltvungit sig så stor makt, att Guineas öfriga beherrskare darra för deras vrede. Detta folk fordrar af sin konung att han hvarje år skall föra ett

Digitized by Google

krig; uppfyller han ej denna fordran blir han afsatt och mördad af sina undersåtare. I Dahomey vet man ej af flere sätt än två att fördrifva tiden: att föra krig och föranstalta fester, parader, lysande processioner och lustläger.

I fredstid utgöres den stående hären af 12,000 man, men vid inträffande krig fördubblas den och åtföljes på sina tåg af ett lika stort antal, proviantmästare, kommissarier m. fl. Inemot 50,000 man, utgörande nästan fjerdedelen af Dahomeys alla invånare, draga ut i fält, och af de stridande är halfva antalet taget ur det svagare könet. Femtusen qvinnor äro beständigt under vapen och i krig dubbelt så många. Deras uniform är densamma som männens: tunik, vida benkläder, på hufvudet en mössa, och deras vapen utgöras af ett svärd och en bössa. I de engelska resebeskrifningarne äro dessa amasoner afbildade med en bössa i högra handen och ett bloddrypande menniskohufvud i den venstra. Enligt trovärdiga uppgifter göra de underverk af tapperhet och rädda icke sällan genom ett lyckligt anfall de manliga soldaternas krigarära, hvilka de öfverträffa i grymhet liksom i alla andra häftiga lidelser; dessutom utgöra de i långt större grad än männen en skräck för de kringboende folken. Några af dessa qvinnor bestående regementen åtnjuta vissa förmåner, hvilka blifva större i samma mån de utmärka sig genom blodiga dåd och oförvägna plundringståg. Att gifta sig kan aldrig falla dessa amasoner in, och de förakta alla de njutningar hvaråt qvinnonaturen eljest så gerna hängifver sig. "Vi ha bytt om kön," säga de, "vi äro män, ej qvinnor, vi vilja segra eller dö."

Både i freds- och krigstid stå dessa qvinliga krigare under uppsigt af eunucker; kyskhet är deras första pligt och de iakttaga densamma med största stränghet. Amasonerna lefva i ett slags af höga murar omgifvet harem. Då de visa sig utom hus, egnas dem samma vördnadsbetygelser som konungens gemåler. En klocka tillkännagifver deras ankomst, så att de mötande må kunna vända bort hufvudet, ty det är strängt förbjudet att se på en sådan qvinlig soldat. Redan genom detta förbud hindras amasonerna från att inleda någon bekantskap med personer af det manliga könet. I krig kämpa de qvinliga regementena, skilda från de andra. Man anser att amasonerna genom att otygladt hängifva sig åt sin lust att mörda söka förqväfva de mildare känslor som äro qvinnonaturen medfödda, då en till öfverdrift stegrad lidelse plägar undertrycka alla andra drifter.

De dahomeyska soldaterna, både de manliga och qvinliga, måste vara skickliga dansare, och de rörelser de under dansen göra med händerna skola föreställa de fiendtliga hufvudenas afhuggning. Sedan den högra handen arbetat en stund i likhet med en såg som afskär halsen rundtomkring, tages den venstra till hjelp liksom för att fullborda den hemska handlingen. Då konungen visar sig offentligt, åtföljes han af ett amasonregemente, men vid revyer är det de manliga soldaterna som utgöra hans lifvakt. Hvarje år aflägga amasonregementena trohetsed åt konungen. Ett ögonvittne berättar derom:

"Vid denna högtidlighet sitter konungen under en baldakin, omgifven af sina ministrar, dvergar och puckelryggar m. fl.; straxt bredvid honom har det qvinliga hofvet tagit plats under en likadan baldakin och rundtomkring äro uppstälda amasonregementena, af hvilka hvart och ett bär sin anförares namn; alla befälsplatserna, äfven öfverbefälhafvarens, äro öfverlemnade åt qvinnor. Dagen till ära äro omkring amasonernas ben dragna tre hvita streck. De förut omtalade regementena, som för sin grymhet och roflystnad åtnjuta åtskilliga förmåner, ha äfven företrädet vid denna högtidliga akt. I tur hålla flere officerare vid hvarje regemente ett kort tal till konungen. Den förste lofvade i regementets namn, "att när det droge ut i krig, antingen segra eller dö". — En annan sade: "Draga vi ut i krig och återvända utan att ha segrat, så låt döda oss. Viker jag tillbaka för fienden, så är mitt lif i konungens hand. Den stad vi anfalla skola vi intaga eller också låta oss begrafvas under dess spillror." — En tredje yttrade: "Krig är vår bästa vän; utan krig ingen klädnad, inga armband, låt oss draga ut i krig, segra eller dö."

Det ena regementet efter det andra ryckte fram och några af dess officerare höllo till konungen de ofvan anförda liknande tal. De amasoner som buro fanorna gingo fram till konungen och sade: "För dessa i våra händer öfverlemnade fanor svärja vi att segra eller dö." Slutligen bildade alla regementen front, helsade derpå konungen och sedan det qvinliga hofvet, under det en officer ännu en gång höll ett kort tal. Derefter uppstämde alla en krigaresång, slutande med orden:

"Vi vilja segra eller dö!"

"Sedan afsjöngos flere krigaresånger, hvilka alla slutade med samma ord. Slutligen kastade sig alla amasonerna på knä och berörde marken med pannan, hvarefter konungen afslöt högtidligheten med ett kort tal till regementena. Derpå lemnade han sitt tält, dansade, drack en bägare rom och räckte ett dermed fyldt stort tennfat åt amasonofficerarne. När konungen återvändt till sitt tält, afmarscherade alla amasonregementena."

De kungliga trubadurerna prisa alltid i sina sånger amasonregementenas bedrifter, och när de sjunga sin konungs lof, framhålla de städse att han är den ende monark i hela verlden som består sig en amasonarmé. Dahomeys beherrskare är mycket stolt öfver sin väl disciplinerade här, och i synnerhet öfver de qvinliga regementena.

Amasonerna åligger det icke allenast att deltaga i kriget utan äfven att döda elefanterna. I Dahomey äro elefanterna mycket stora och åtnjuta, liksom alla större djur, ett slags gudomlig dyrkan. Vid åtskilliga festliga tillfällen äter konungen elefantkött samt utdelar sådant bland de förnämsta af sina undersåtare. Två amasonregementen måste ströfva omkring i skogarne för att uppspåra och döda elefanter; benen och kranierna lemnas till fetischtemplen, men tänderna säljas. Under uppsigt af en eunuck och kommenderad af en amasonofficer, rycker en del af regementet ut, beväpnad med bössor och knifvar. Såsom man vet, uppehålla sig elefanterna helst i det vatten som under den torra årstiden anträffas i de vidsträckta morasen. Sedan amasonerna ankommit till ort och ställe, lyckas det dem i de flesta fall att hopdrifva en mängd elefanter till en hjord, hvaraf de nedskjuta de yngsta, utan att deras kulor förfela sitt mål och utan att de känna minsta fruktan för sina väldiga fiender. Sedan jägarinnorna bland de fälda djuren gjort ett urval till festen, sönderskurit köttet och skickat styckena till hofvet, fortsätta de att döda de återstående för sin konungs räkning och kanhända äfven för att stilla sin blodtörst. Att fånga en elefant kunna de icke, och detta anses i Dahomey för omöjligt.

Hur länge dylika regementen funnits i Dahomey vet man icke, då detta lands historia ej är att tillgå i skrift utan fortlefver endast i trubadurernas sånger.

De dahomeyska qvinnornas ställning är egendomlig, och man fordrar af dem en manlig verksamhet, som långt öfverstiger det svagare könets krafter; de äro liksom konungarikets stödjepelare och nedslå alla dess fiender genom sin tapperhet. Men å andra sidan lefva de, de österländska qvinnornas lif, befolka konungens och de förnämas haremer, afstängas från allt umgänge med andra menniskor och bevakas af eunucker. Detta är en ensidig emancipation, en emancipation af värsta slag, hvari uppenbara sig denna folkstams hela vildhet och råhet.

Digitized by Google

Buffeljagt på Stilla hafs-jernvägen,

(Med illustration.)

Hela verlden känner hur komfortabelt de amerikanska jernvägskupeerna äro inredda och hur jernvägsbolagen förskaffa de resande förströelser hvartill vi i Europa ej ha någonting motsvarande. Så erbjuda de amerikanska jernvägarne beqväma sofwaggoner, biljard-, läse- och konsertsalonger, ja, man uppför äfven på dem mindre operor och teaterpjeser. Ett för Stilla hafs-jernvägens passagerare egendomligt nöje är den jagt som från kupeerna anställes på buffeloxarne, hvilka i tusental uppehålla sig i närheten af stationen Hillsdael, och sällan passerar ett tåg utan att en dylik jagt företages. Oförmodadt hör man ropet:

— *Buffalo! Buffalo!*

Inom ett ögonblick ha alla sina bössor i ordning, kupéfönstren öppnas och fyllas med blodtörstiga skyttar, ja några äro så ifriga, att de klättra upp på vagnarnes tak, ehuru tåget rusar framåt med full fart. Det är ganska märkvärdigt att bufflarne sällan fly åt sidorna utan springa rakt fram, hvarigenom de snart upphinnas af lokomotivet, hvarvid detta saktar sin fart och jagten börjar. Sedan jägarne skjutit så många de kunna af de ståtliga djuren, skynda de ut ur vagnarne och börja med en förvånande färdighet flå sitt byte, hvilket de sedan instufva i lastvagnarne, hvarefter färden fortsättes.

Religiös dans på Formosa.

(Med illustration.)

Formosa, af kineserna kallad *Taï-oan*, är en af de märkvärdigaste öarne i Kinesiska hafvet. Den ligger utanför östra kusten af "Den blommiga midtens rike", hvarifrån den skiljes endast genom ett sund, har ett omfång af omkring 700 qvadratmil samt en befolkning, uppgående till mer än tre millioner menniskor.

Öns urinvånare, en kopparfärgad, vild och krigisk stam, ha nu dragit sig tillbaka till den bergiga ostkusten. Den vestra, som är jemnare och hvilken förträffligt lämpar sig för åkerbuk, togs redan i början af förra århundradet i besittning af japanarne, och kort derefter kommo holländarne till ön och grundlade der en koloni. Portugisarne, som ej ville lemna holländarne i oqvald besittning deraf, försökte jaga bort dem, men måste aflägsna sig med oförrättadt ärende. Nu öfverföllo manschurerna Kina, en mängd kineser flydde öfver till Formosa, ja, år 1654 bad till och med guvernören i provinsen Tchichian holländarne om tillåtelse att få öfver sundet fly undan fienden till Formosa, men denna hans anhållan afslogs. Uppretad häröfver, samlade han en flotta, öfverföll holländarne, intog deras stad, dref dem bort från ön samt hindrade dem att sedan taga fast fot der. Någon tid derefter försökte kejsaren af Kina att med vapenmakt lägga ön under sin spira, men hans trupper blefvo slagna; år 1863 stälde sig deremot Formosas befolkning godvilligt under hans öfverhöghet, och så har förhållandet varit ända in i våra dagar. Då de kejserliga myndigheternas makt är obetydlig, kan ön sägas vara så godt som oberoende, och af inkomsterna, som uppgå till mellan 4 och 5 millioner rdr, går endast en ringa del till den kejserliga skattkammaren. Ett mera tryckande välde utöfva de på öns ostkust boende vilda stammar, hvilka, så ofta tillfälle erbjuder sig, öfverfalla och plundra vestkustens fredliga befolkning.

På sista tiden har Formosa blifvit af ännu större intresse genom sin produktrikedom, i synnerhet de der upptäckta stenkolslager, som kunna blifva af oberäknelig nytta för skeppsfarten, hvarför också ön blifvit genomrest och undersökt af flere europeer. En af dem skildrar på följande sätt den dans som vårt träsnitt föreställer:

— — — "Inne i huset var upprest ett altare, och ute på gården ett annat. Presterna utförde åtskilliga högst egendomliga turer, och i synnerhet ådrog sig den af dem som blåste flöjt min synnerliga uppmärksamhet. Han hade tagit af sig den ena af sina strumpor, och öfver hans ansigte låg ett så komiskt uttryck, att jag omöjligen kan låta bli att le, när jag tänker derpå. Öfverstepresten var klädd i skarlakanskjolar med gröna kanter, midt på kroppen hade han åtta diagrammer och såg rätt ståtlig ut med sina mustascher. Patriarken och det lägre presterskapet ha mycket inflytande bland befolkningen. Jag var så upptagen med att på papperet göra ett utkast af ifrågavarande dans, att mer än hälften af högtidligheten gick förlorad för mig; ibland såg jag likväl en prest dansa solo, under det han sjöng så att det skar i mina öron och fläktade sig eller höll en ros mellan fingrarne, betraktande den med så ömma blickar som om han velat erbjuda den sin hand och sitt hjerta. Sedermera framträdde en gycklare och utförde åtskilliga konststycken med stor skicklighet. Midt under det öfverstepresten förrättade sin andakt kom han sjungande och grimaserande fram till mig för att se hvad det var jag ritade. På det hela taget tycktes denna gudstjenst för de deri deltagande vara ett temligen roande tidsfördrif."

Victoria-teatern i Berlin.

(Med illustration.)

Det fanns en tid då i Berlin teatern ådrog sig en nästan uteslutande uppmärksamhet, då uppförandet af en ny pjes och uppträdandet af en berömd skådespelare eller sångerska betraktades såsom en vigtig tilldragelse, som man ej kunde försumma. Sedan 1848 har likväl ett märkvärdigt omslag inträffat i detta hänseende, då intresset för scenen minskats genom politiska och sociala strider, vigtiga händelser infört en ny riktning hos tidsandan och den estetiska smaken blifvit betydlig modifierad.

Berlin eger tjugo teatrar och bland dem intager den vid Münzstrasse belägna, efter arkitekten E. Tiëtz' plan uppförda Victoriateaten ett framstående rum, hvarjemte den äfven, hvad såväl dess inre som yttre utstyrsel beträffar, kan mäta sig med de flesta af Tysklands större scener. Victoriateatern utgöres egentligen af tvänne teaterlokaler, en för vintern och en för sommaren; den senare invigdes den 21 Dec. 1859, och den förra någon tid derefter. Sommarteatern skall vara ett verkligt mästerstycke, och man kan svårligen tänka sig en lättare kupolbyggnad. Parketten bildar en fullkomlig halfcirkel; de två logeraderna uppbäras af smidiga förgylda pelare och äro utvändigt dekorerade med rödt och guld på hvit botten. Kupolpelarnes karyatider föreställa muser och gratier, intagande effektfulla dansställningar. Takets freskomålningar utgöras af medaljonger, och från detsamma nedhänga sju ljuskronor, hvar och en med trettiosex gaslågor. Utefter första raden sitta tjugo förgylda gaslampor med tillsammans 120 lågor, och på den andra trettiosex kandelabrar med 180 lågor. Till teatern hör äfven en trädgård, hvilken är upplåten åt den teaterbesökande allmänheten och der musik utföres. Åskådareplatserna äro så talrika, att ehuru denna teater är mycket besökt, det likväl sällan är brist på utrymme. På denna scen uppföras företrädesvis praktfulla, storartade feeripjeser med lysande dekorationer, kostymer och baletter, men der bjudes äfven på skådespel, komedier och farser.

Digitized by Google

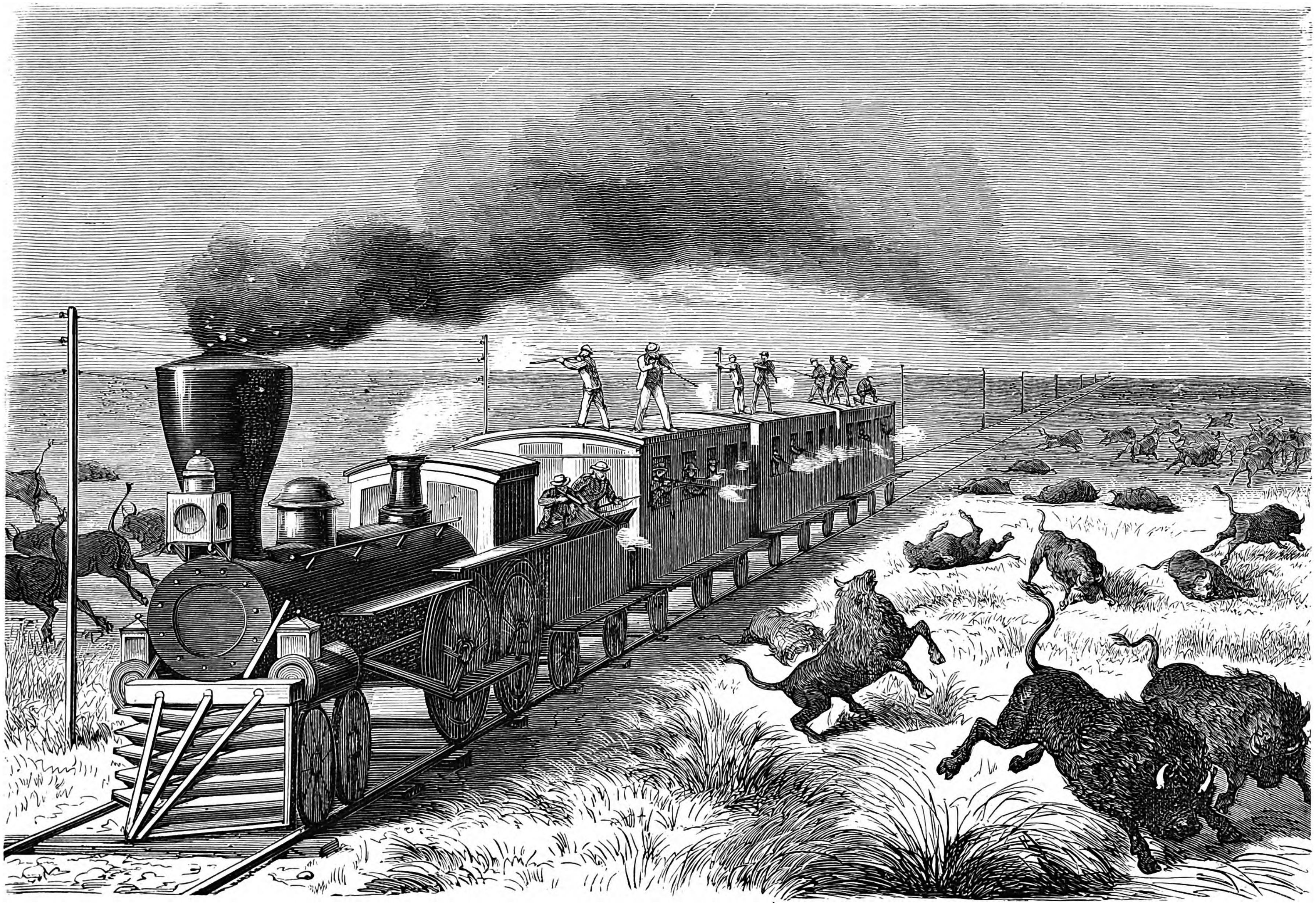

Buffeljagt på Stilla hafs-jernvägen.

Digitized by Google

Religiös dans på Formosa.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Om korallref.

Hos korallrefven, d. v. s. de genom koralldjuren (polyper) bildade kalkmassor, sådana de ofta förekomma i de tropiska hafven, ha åtskilliga naturforskare iakttagit en och annan egendomlig företeelse, som de sökt förklara på olika sätt. Utom de vanliga refven, hvilka äro hopgyttringar af oräkneliga korallhus och från stranden sträcka sig ut i hafvet likt stora fält, känner man sådana som äro ringformiga och andra, hvilka på ett visst afstånd från kusten ligga såsom en gördel eller dam samt skiljas från kusten genom en i de flesta fall temligen djup kanal. De ringformiga korallrefven kallar man *atoller*, de gördelformiga *barrièr-ref*.

Det var atollerna som från vetenskapens sida framkallade de första försöken att förklara dessa bankars uppkomst, liksom äfven de i Stilla hafvet ej sällan förekommande ringformiga öarne i hög grad måste egga forskningsbegäret. Man ansåg att nämnda öar erhöllo denna sin form derigenom att koralldjuren hopade sig på randen af en underhafskrater, och dermed var till en början en förklaring gifven på detta märkvärdiga faktum, men också ej mer än en hypotetisk förklaring; det återstår att bevisa att *hvarje* atoll verkligen hvilar på en underhafsvulkan, men deri har man icke lyckats.

Darwin, som i trettio år undersökte de amerikanska och polynesiska korallrefsregionerna, framstälde för dessa bankars uppkomst en teori, som omfattades af ett större antal vetenskapsmän och sedermera bekräftades af andra forskare, såsom t. ex. Dana, Agassiz. Han tog det enkla refvet till utgångspunkt och sade att af detsamma bildade sig barrièr- och atollrefven genom en sänkning af det underlag, hvarpå de hvila. Då t. ex. en ö som i det närmaste är cirkelrund och omgifves af ett ref sänker sig, uppstår mellan stranden och refvet ett mellanrum, hvilket blir allt djupare derigenom att de på refvets utansida (den åt hafvet befintliga) sittande korallerna föröka sig starkare, bilda mer kalkgrund, än på innersidan, så att slutligen ett barrièr- eller gördelref uppstår. Sjunker nu ön oupphörligt, försvinner den under vattenytan; men korallerna, hvilka tillväxa i samma mån deras underlag sänker sig och sålunda städse hålla sig på lika stort afstånd från vattenytan, bilda ett ringformigt ref, eller en atoll. På samma gång ådagalade Darwin omöjligheten af den ofvannämnda vulkankraterhypotesen, i det han visade att koralldjuren kunna lefva endast på ett visst djup under vattenytan, så att ref med tusen fots djup och derutöfver blott kunna uppstå genom underlagets sänkning och under en samtidigt fortgående tillväxt af de uppåt vattenytan befintliga korallerna.

Men äfven denna teori har sina motståndare. Semper, professor i Würzburg, hvilken för zoologiska studier i flere år uppehöll sig på Filippin-arkipelagen och derunder äfven undersökte korallrefven, påstår att de flesta af de fakta han iakttagit äro oförenliga med den Darwinska sänkningsteorien. De mest olika former af korallref fann han inom en så trång rymd, att antagandet af en sänkning för atollerna och gördelrefven måste vara alltför sökt, då i deras omedelbara närhet märktes vanliga ref och tecken till hafsbottens höjning. Man måste säga: allestädes der atoller finnas har deras underlag sänkt sig, och der vanliga ref förekomma, har underlaget förblifvit stabelt eller höjt sig. Då hittills ej blifvit uppdagadt något faktum som bevisar att inom ett så inskränkt område underlaget sänkt sig på enstaka ställen, men på somliga förblifver orubbadt och på andra åter höjer sig, så torde Semper ha rätt, då han säger att i detta hänseende hvarje annat antagande är lika berättigadt som det Darwinska.

Utan att taga sin tillflykt till en sådan underlagets sänkning, vill Semper gentemot sådana svårigheter förklara atollernas form genom det sätt hvarpå korallerna tillväxa. Vid sina forskningar fann han att de kolonier som hålla åtta fot i genomskärning och bestå af djur, tillhörande slägtet *porites* och som bilda kakformiga kalkmassor af en knytnäfves storlek, dö ut från medelpunkten räknadt, under det att individerna tillväxa i deras yta och så småningom bilda ett slags periferisk vall. Om Sempers uppgift, att atoll- och barrièrrefven äfven förekomma på en sig icke sänkande terräng, bekräftar sig, så skulle ofvannämnda faktum kunna blifva af betydelse. Dock är det mer än sannolikt att den Darwinska förklaringen ej är af den absoluta giltighet, såsom man i följd af brist på noggrannare kännedom tillmätit henne, och alltid förtjenar ju den erkännande som söker undergräfva enstaka teoriers, af bristande insigt uppståndna ofelbarhet; sanningen kan ej annat än vinna derpå. (GLOBUS.)

Olika betraktelsesätt af kriget.

I den geografiska öfversigt för 1866 som åtföljer *Le tour du Monde* har författaren, Vivien de Saint Martin, meddelat följande lilla betecknande notis om Franska vetenskapsakademiens förhandlingar som blifvit honom lemnad af presidenten hr Léonce de Lavergne:

Presidenten omnämnde att akademien hade beslutit öka sina medlemmars antal, och att han till en af de nya platserna kallat en ingeniör som gjort åtskilliga uppfinningar i krigsfartygens armering, och såsom skäl för denna utnämning anförde han den omständigheten att akademien ansett vetenskapens användning på krigsmaterielen vara ett af vår tids förnämsta kraf. Härtill fogade talaren några ord af La Bruyère, hvari denne lyckönskar menniskoslägtet med anledning af dess uppfinningsförmåga att förskaffa sig förstörelse- och mordverktyg, och dessa ord voro af följande lydelse:

»I, menniskor, hafven såsom förnuftiga djur och för att skilja er från de fyrfota som blott bruka sina tänder och klor, uppfunnit lansar, värjor, dolkar, sablar och pallascher, och detta med fullt fog enligt min åsigt; ty till hvad annat kunnen I väl använda edra händer om icke till att slita håret af hvarandra, sarga hvarandras ansigten eller, om det gäller, rifva ut hvarandras ögon? Nej, i stället hafven I helt förnuftigt försett er med beqvämare instrumenter som I kunnen begagna för att ömsesidigt tillfoga hvarandra djupa sår, hvarur er sista bloddroppe kan förrinna, utan att I behöfven frukta för att komma från affären med lifvet i behåll.»

»Hvad», tillägger Vivien de Saint Martin, »skulle väl La Bruyère säga, om han såge våra refflade kanoner, våra tändnålsgevär, våra pansarskepp och alla dessa andra förfärliga uppfinningar som ni med så mycket skäl beundra?»

»Men,» fortfar han, »detta den Franska akademiens sätt att se saken erinrar oss om ett litet vältalighetsprof som en höfding på Tonga-öarne gaf vid sin krigiske faders, konungens, död:

»Min själ är bedröfvad,» sade han, »då jag tänker på de olyckor som framkallats af de beständiga krig som blifvit förda af denne nu i sin graf hvilande höfding. Vi ha uträttat stora ting, det är sannt, men hvilken frukt ha de burit? Landets befolkning är nästan utrotad, fälten öfververäxta med ogräs, och ingen finnes som skaffar bort det. Hade vi haft fred, skulle de varit odlade och gifvit herrliga skördar.»

»Är då lifvet menniskan för långt? Hvem af eder vill säga: jag önskar döden, jag är trött vid att lefva?«

»Och likväl vill jag ej säga att I skolen bortkasta edra vapen. Derest fienden anfaller oss, då skola vi åter stå mot honom med lika stor tapperhet som om vi skulle försvara de herrligaste plantager!»

»Låt oss derför med all flit odla jorden, ty deri består vårt lands lycka. Låtom oss ej fika efter att utvidga vårt lands gränser, ty vi skola i alla fall ej kunna använda allt hvad det ensamt kan frambringa!»

Det var en vilde som uttalade dessa ord!

Mygg såsom lifsmedel. »Under en del af året,« berättar Livingstone, »göra invånarne på norra stranden af Nyanssasjön en egendomlig skörd. Då vi närmade oss denna trakt, sågo vi huru moln, liknande rök, stego upp från de brinnande prärierna, men när vi följande morgon färdades genom ett af dessa moln, märkte vi att det var hvarken rök eller dimma, utan otaliga millioner af en ytterst liten mygg som uppfylde luften till ofantlig höjd, och under det vi passerade genom detta lefvande moln, måste vi tillsluta munnen och ögonen. Om natten insamla infödingarne dessa små insekter, hvaraf de tillaga ett slags kaka, hvars smak påminner om kaviar eller saltade gräshoppor.

En hårlös menniskoras har, enligt W. Austral. News, blifvit upptäckt vid stränderna af Bolconne, en af Darlings bifloder i det inre Asien. För någon tid sedan förde en nybyggare en individ af denna ras med sig till Sydney. Den är mycket fåtalig samt till lynnet mild och vänlig, och det språk den talar har icke minsta likhet med de omkringboende folkens, hvilka ej pläga något umgänge med dessa hårlösa varelser och ej göra dem något ondt, utan snarare undvika dem i följd af en vidskeplig fruktan.

Fornfynd. Ur ett af Nether-hall-fälten i England uppgräfdes för kort tid sedan åtskilliga romerska fornlemningar, nämligen tretton altaren, af hvilka de flesta voro helgade åt Jupiter. På ett af dem läses följande inskrift: *Jovi, Optimo, Maximo Lucius Cammius Maximus, Præfectus Cohortis primæ Hisponorum equitatæ, votum solvit lætus.* (Lucius Cammius Maximus, prefekt för den första beridna spanjorkohorten löser med glädje sitt löfte åt Jupiter den bäste, störste.

Digitized by Google

På **Alb. Bonniers** förlag har i bokhandeln utkommit:

Ryssland och Europa

af

HENRI MARTIN.

Öfversättning från franskan.

För att gifva läsaren ett begrepp om beskaffenheten af detta högst intressanta arbete, meddela vi här följande rubriker ur första och andra häftets innehåll:

Förord af Gottfried Kinkel — Författarens förord. — Till läsaren. — Inledning. Om nationaliteter. Arier och Turanier.

Första Delen. Den förflutna tiden. Ryssland och Polen.

Första Kapitlet: Den geografiska skådeplatsen. — Slaver och Finnar. — Polens och Moskoviens uppkomst.

Andra Kapitlet: Den tartariska eröfringen. — Polen under Jagellonerna. — Moskovien under Ivanerna.

Tredje Kapitlet: Från de två Ivanerna till Sobieski. — Polen, Moskovien och Kosackerna.

Fjerde Kapitlet: Från Peter den Store till Katarina II. — Kejsardömet Ryssland. — Polens delning.

Femte Kapitlet: Ryssland och Polen efter delningen.

Sjette Kapitlet: Återblick — De båda folken och de båda raserna.

Sjunde Kapitlet: Den stora historieförfalskningen. — I. Förfalskningen och dess upptäckande. — II. Försök till vederläggning af den sednare från moskoviterna och deras anhängare. — III. Friherre v. Haxthausen om Ryssland. Zarism, cæsarism, legitimitet.

Andra Delen. Det närvarande och Framtiden. Ryssland och det europeiska statsförbundet.

Första Kapitlet: Hvad Europa låter passera. — I. Rysslands och Polens förfarande. — II. Rysslands krig mot eganderätten. — III. Det moderna Rysslands ledare och folkets stämning.

Andra Kapitlet: Hvarför Europa låter passera. — I. Frankrike vid tiden för den polska resningen 1863. — II. England och Polen. Englands non-interventionspolitik — III. Tyskland gent emot Polen.

Hela arbetet fullständigt i ett band (442 sidor) kostar 2: 50.

ANMÄLAN.

DEN NYA TIDEN.

Samling smärre afhandligar

af socialt, religiöst och politiskt innehåll.

De mäktiga reformerande rörelser, som karakterisera vårt tidehvarf, framkalla dagligen och stundligen i utlandet en mängd afhandlingar, hvaribland ofta finnas flera, som ega stort interesse och förtjena att bli kända äfven hos oss. Utgifna hvar för sig, röna sådana smärre broschyrer dock oftast det ödet att dels alldeles blifva förbisedde, dels hastigt förgätne. — För att om möjligt undvika denna olägenhet, vilja vi försöka att af dem bilda en fortgående samling, ehuru köparen ingalunda derför skall vara förbunden att köpa hvar och en som kan komma att upptagas i densamma. Ofvanstående tittel är sålunda blott att betrakta såsom ett bindgarn som hophåller dessa små skrifter för dagen. Huru många dylika som vår samling kan komma att omfatta, beror helt och hållet på det större eller mindre bifall företaget kan lyckas tillvinna sig.

De hittills utgifna häftena innehålla:

I. *Den kristna samhälls-ordningen och den nya tiden* af I. Spörlein. Med förord af Dr Dan. Schenkel. Sv. öfvers. af Fr. Joh. Huss. 50 öre.

II. *Den gamla och den nya tron på Kristus* af M. Schwalb. 25 öre.

III. *Djefvulens Historia*, hans ursprung, storhet och förfall af Albert Réville. Öfversättning från franskan. 50 öre.

IV. *Dogmen om Kristi Guddom* till sin historiska utveckling af Albert Réville. Öfversättning af *O. W. Ålund.* 1: 50.

Våra dagars Historia.

Kortfattad skildring af verldstilldragelserna från 1854 intill 1868

af Dr **GEORG WEBER,** Professor i Heidelberg.

Öfversättning från originalets 13:de upplaga af B. F. OLSSON.

222 sidor stor 8:o. 1: 75.

Detta arbete, ett separataftryck af sista afdelningen af Webers förträffliga Verldshistoria, till tjenst för dem som icke ega hela verket, utgör en sammmanhängande framställning af dessa ingripande verldshändelser, som tilldragit sig, så att säga inför våra egna ögon under denna märkliga epok, och bland hvilka vi, för att antyda deras intresse, blott behöfva erinra om *Vestmakternas krig mot Ryssland, Garibaldis underbara tåg till Sicilien* och det derefter påföljande *enhetsverket i Italien, de blodiga krigen i Nord-amerika* och nu senast det korta men följdrika *kriget mellan Preussen och Österrike* år 1866.

Utom all fråga skall den snillrike författarens ypperliga framställning af denna vigtiga period vara välkommen för läsare af alla klasser.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

9:de häftet. Andra årgången. September 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Åttonde häftets innehåll:

Bilder från kriget 1870.

I. Lefnadsteckningar:

3. Antoine Alfred Agénor, hertig af Gramont.
4. General Edmond Leboeuf.
5. Marskalk Mac Mahon.
6. General Trochu.
7. Grefve de Palikao.
8. Marskalk Bazaine.
9. Fredrik Wilhelm, kronprins af Preussen.
10. Baron von Moltke.

} Samtliga med porträtt.

II. Krigsskådeplatsen: Frankrikes fästningar.

Agatsmyckets hem (ur Allg. Fam. Zeitung).

Det gamla och nya Paris af J. Paludan (forts.).

Litet om ljudet (efter prof. Tyndalls "Lectures of Sound").

Puerta del Sol i Toledo (med illustration).

Nordiska utvandrare (med 3:ne illustrationer).

Smärre uppsatser på omslagets innansidor.

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Brefdufvan.

Behofvet att med större snabbhet än hvad genom en vanlig budbärare kunde åstadkommas fortskaffa underrättelser till aflägsnare orter gjorde sig tidigt gällande, och derför finna vi redan i forntiden ett slags telegrafer, hvilka emellertid inskränkte sig till att om bestämda händelser fortskaffa underrättelser genom på förhand öfverenskomna signaler. Det snabba meddelandet af hvilken som helst tankeföljd på större afstånd förblef likväl för de gamla folken en gåta, som det varit först den senaste tiden förbehållet att fullständigt lösa.

Det säkraste och snabbaste medel hvarmed de gamle på jemförelsevis kort tid kunde fortskaffa vigtiga meddelanden till aflägsna orter var *dufvan*, hvilken derför i forntiden, i synnerhet hos österländingarne, på visst sätt ersatte vår tids telegrafer. Den till postbefordran använda dufvan (*Columba tabellaria*) förmår nemligen på en timma tillryggalägga minst tjugo mil, således på en dag inemot 500 mil.

Den egentliga brefdufvans hem är Orienten, i synnerhet Arabien, Hon utmärker sig genom sin sällskaplighet, renlighet och tillgifvenhet samt bygger gerna sitt bo i menniskans närhet. Hon stannar helst för alltid qvar i det hus hvarvid hon fästat sitt bo och tillryggalägger för att återvända dit ofta hela mil.

Brefdufvans dressering erfordrar naturligtvis mycken tid och stort tålamod. Man väljer helst en hane och en hona, söker så mycket som möjligt tämja och vänja dem vid hvarandra och skickar dem sedan i öppen bur till det ställe, hvarifrån de skola fortskaffa underrättelser. Sedan de äfven här vänjts vid att lefva tillsammans, kunna de användas till brefpost mellan bägge ställena Det lilla brefvet skrifves på finaste silkespapper och fästes under dufvans ena vinge. När hon sluppit lös, flyger hon högt upp i luften och begifver sig raka vägen till sin förra vistelseort.

Såsom den första postdufva får väl anses den som Noak släppte ut ur sin ark och som kom tillbaka med ett oliveblad i näbbet. Enligt hvad Plinius förtäljer, skickade Brutus sina depescher från Modena till Rom medelst dufvor. Men den egentliga brefdufposten inrättades först af sultan Nureddin Mahmud (✝ 1174), och på hans tid kostade ett väl dresseradt par sådana dufvor närmare 1,400 rdr svenskt. Då under medeltiden mongolerna företogo sina härjningståg, upphörde dessa dufposter. Likväl funnos sådana ännu i femtonde århundradet, för hvilka man i vid särskilda stationer uppförda torn hade inrättat egna dufslag. I sextonde och sjuttonde århundradena användes brefdufvor ofta vid belägringar; sålunda meddelade sig städerna Haarlem och Leyden, då de åren 1573 och 1574 belägrades, med sina bundsförvandter genom brefdufvor. Äfven i den allra nyaste tiden har man försökt inrätta dufposter; sålunda fanns en lång tid bortåt en sådan postförbindelse mellan Paris och London, Paris och Antverpen, Paris och Leipzig. Numera användas brefdufvor endast i Orienten, der öfverhufvud taget hvarje rik muselman har flera par väl dresserade sådana.

Honingsjägarne vid Zambesefloden.

(Efter T. Baines.)

Då vi gå att säga några ord om den honingsframbringande insekt som lefver på vår jords södra halfklot, får läsaren genast uppgifva all tanke på de prydliga bikupor som finnas uppsatta vid våra boställer och som blifvit en nödvändighetsvara för våra civiliserade bin; ännu mindre får han tänka på några miniatyr-kristallpalatser, der bidrottningen mottager sina undersåtares ödmjuka hyllning — nej, södra Australiens och Afrikas idoga bi är visserligen lika arbetsamt som sin europeiska slägting, men har långtifrån så fina lefnadsvanor: ett hål i en murken trädstam, en remna i klippan, ja stundom äfven en öfvergifven myrstack, som varit hemsökt af glupska myrslokar, utgöra dess bostad, och här blifva cellerna lika vackert byggda, honingen lika väl förvarad af öknens lille arbetare som af den mera välfödda insekt som hemtar sin näring ur våra trädgårdars blommor

I det tropiska Afrika är biet åtminstone så mycket kändt och uppskattadt af infödingarne, att de gifva det ett slags groft tillformad kupa eller bo, som utgöres af en fem fot lång barkcylinder med halfannan fot i diameter, hvilken de taga af träden på samma sätt som den australiska negern, då han vill begagna barken som tak på sin *gunyah*, eller som indianen, då han bygger sitt utomordentliga nationalkonstverk — kanoten. Härvid tillgår på följande sätt: på det bestämda afståndet af fem fot göras två skåror rundtomkring trädet, en tredje anbringas på längden, och barken, hvilken efter hand klappas lös, lossas från stammen medelst hvassa kilar samt återtager, då den skilts från trädet, sin cylindriska form. Längdskåran sys efter igen; något gräs sammanflätas till ett groft rep, hvilket hoprullas till två skifvor, tillräckligt stora att tillsluta de bägge mynningarne af cylindern, och i den enas midt lemnas en så stor öppning, att bien kunna krypa in derigenom På sin resa till Loanda såg Livingstone i de tätaste skogarne många sådana kupor horisontelt upphängda mellan de högsta trädgrenarne, medan ett slags amulett (merendels ett vanligt stycke bark, hvaraf infödingarne i de portugisiska besittningarne begagna sig för att skydda frukträden) var bunden nederst omkring stammen. Infödingarne veta mycket väl att dessa amuletter oftast äro falska, men emedan de tro att några af dem förorsaka död och olycka, anse de säkrast att ej röra vid någon af dem. Då det ju emellertid kan hända att någon oförvägen sälle får det infallet att beskatta grannens trädgård eller bikupor, har egaren ansett det nödvändigt att förekomma ofoget genom att använda sådana trollmedel om hvilkas verkan han är öfvertygad. I dessa kupor och på detta sätt samlas allt det vax som utföres från Loanda och Benguela, och Livingstone fann att infödingarne begagnade sig af bisvärmar mera allmänt än han förestält sig. Hr Thornton, en ung geolog, som var med på Zambese-expeditionen och sedermera ledsagade baron von Decken till Kilima-Ndjaro, eller Snöbergen, i östra Afrika, såg likaledes infödingarne der hafva bikupor af hela trädstubbar, hvilka höllo 4—5 fot i längd och sexton tum i diameter samt voro på nyssnämnda sätt upphängda i skogarne Detta primitiva för-ök till biodling har jag aldrig sett söder om Zambesefloden. Hottentotterna och Buschmännen göra anspråk på de bon som de upptäcka eller, öfver hufvud taget, på alla som finnas inom deras gränser, men ännu i dag gäller hvad Burchill, som besökte deras land 1810 och de följande åren, anmärker: «Ingen af infödingarne har den aflägsnaste aning om biodling; de taga honingen der de finna den, och då de ofta göra detta på orätta tider, förstöra de larverna i cellerna.» Han såg en gång huru hans madrass, hvilken blifvit utburen i det fria, var tagen i besittning af en bisvärm, och han lät den behålla densamma för natten; men då morgonen inbröt, flög svärmen bort för att till vistelseort uppsöka någon klippremna. Denna eller andra arter af slägtet *Apis*, säger han, finnas öfverallt i öfverflöd på fasta landet, och i det sätt, hvarpå de svärma, skilja de sig på intet sätt från det vanliga honingsbiet. Han berättar vidare, att då han en gång var med om att framskaffa ett bi-bo ur en håla som tillhört ett däggdjur, upptände hans hottentotter en eld, hvarpå de kastade fuktigt trä, så att den tjocka röken skulle drifva ut insekterna, en metod som de eljest icke använde vid detta slags jagt. Cellerna och honingen ätas tillsammans, och larverna och de unga bien anses vara en stor läckerhet.

Mycket af den honing hottentotterna insamla användes till att bereda ett slags mjöd, och jag har hört erfarna kolonister påstå att de som ännu äro i besittning af denna folkstams traditioner känna till örter och rötter hvilka bringa «honingsölet» i jäsning och göra det icke allenast rusande, utan äfven förslöande, hvarigenom de som ofta dricka deraf försättas i ett idiotiskt, hjelplöst och beklagansvärdt tillstånd.

Många äro de fiender som förfölja det flitiga afrikanska biet. Har det flugit ut för att söka sig föda, råkar det ut för alla slags «bi-ätare«, alltifrån den vanliga svarta svalan till den med lifliga färger, hvilken bygger sitt bo på Zambeseflodens dybankar eller i tusental flyger omkring, liknande i solen gnistrande diamanter. Håller det sig hemma, anfalles det af menniskorna som föras till dess bostad af «honingsvisaren« (*The honey-guide. Cucculus indicator*), en honingsätande fågel som med sitt märkvärdiga skri lockar jägaren till biets bo, ty den vet mycket väl att menniskan kan bryta upp boet lika bra som hackspetten; och jägaren, som redan på afstånd igenkänner honingsvisarens läte, svarar derpå tills han kommer tillräckligt nära för att hjelpa fågeln. Ville någon skjuta eller döda denna fågel, skulle han blifva allmänt afskydd bland infödingarne. Man har berättat att «visaren« ibland för bi-jägaren till en orm, ett lejon eller något annat djur; men dessa måste naturligtvis ha befunnit sig i dess väg genom en tillfällighet, ty Livingstone säger att han blott en enda gång blifvit af fågeln förd till en noshörning, och af hans 114 makololoer var det endast en som blifvit sålunda vilseledd Fågeln är något mindre än en trast, gråbrun upptill och hvit nedtill samt finnes i synnerhet på Kaffrarias ostkust. Den lefver företrädesvis af bin och deras honing; Le Vaillant fann endast vax och honing i dess mage, och dess hud var så tjock och seg, att den utgjorde ett förträffligt skydd mot insekternas stygn

Det torde vara kändt att honingen får en bitter smak, då bien hemta sin föda ur *Euphorbium*-blommorna, men fastän denna växt förekommer i stor mängd omkring Zambesefloden, hörde jag aldrig att honingen lidit deraf — måhända derför att bien ha att välja på en mängd oskadliga andra blommor.

När de australiska infödingarne fånga ett bi, hämma de dess flygt genom ett litet gräsströ som de fästa vid insekten hvarefter de förfölja den, ofta flera mil; se de två eller flera bin flyga hemåt, kunna de med matematisk noggrannhet beräkna det ställe der de skola sammanträffa Jägaren hugger sedan med sin stentomahavk i trädet ett

Bilder från kriget 1870.

I. Lefnadsteckningar.

3. ANTOINE ALFRED AGENOR, hertig af Gramont.

Antoine Alfred Agénor, förut hertig af Guiche, nu hertig af Gramont och, sedan 1855 då hans fader dog, tillika furste af Bidache, tillhör en af Frankrikes äldsta och mest ansedda aristokratiska ätter. Familjen har fått sitt namn efter en i departementet Nedre Pyreneerna belägen liten stad, ej långt från Bayonne och fordom hufvudstaden i ett oberoende rike. Den räknar sina anor från 1381, då vicomte d'Aure mottog länsgodsen af grefven af Foix, och den har under tidernas lopp delat sig i två grenar, nämligen Gramont d'Aure eller d'Aster och Gramont-Caderousse. Hertigen af Gramont tillhör den förra linien. Genom sina familjetraditioner är han hänvisad till det legitimistiska partiet, hvilket är helt naturligt, då en så gammal ätt instinktmässigt måste hata den stora omstörtning som Frankrike undergick i slutet af förra århundradet. Hans farfar emigrerade 1789 samt återvände först då till Frankrike när Bourbonerna återuppsattes på tronen, och hans fader, uppfostrad i hat till revolutionen och "ursurpatorn" Bonaparte, tog 1802 tjenst vid ett i England upprättadt regemente och kämpade i detta mot Frankrike, i synnerhet i Spanien och Portugal. Efter Julirevolutionen utvandrade en del af aristokratien och hertigens af Gramont fader slöt sig till denna demonstration, i det han med sin familj begaf sig till hertigen af Angoulême i Edinburgh, hvarifrån han åtföljde denne till Prag. Sonen, hvilken är född den 14 Augusti 1819, var emellertid för ung att kunna fatta och dela det hat som förmått hans föräldrar att gå i landsflykt, och det dröjde dessutom icke länge förrän de bytte om tänkesätt. Farfadern, som äfven upplefde denna revolution, hade redan föregått dem med sitt exempel, i det han såsom pär af Frankrike aflade trohetsed åt den nya dynastien, och 1833 beslöt fadern, förnämligast med afseende på sina tre söners uppfostran, att återvända till Frankrike. Hertigen och hans bröder bestämdes för den militära banan, på hvilken deras fader och farfader avancerat till generaler, men han hyste intet intresse för krigstjensten; och då han 1839, efter att i två år ha vistats vid Polytekniska skolan, skulle gå in vid ett artilleriregemente, motsatte han sig så bestämdt fadrens vilja, att denne måste gifva efter och tillåta honom utträda ur armén. Han drog sig nu undan till privatlifvet, hvartill han likväl ingalunda förmåddes af några betänkligheter att

ANTOINE ALFRED AGÉNOR, hertig af Gramont.

tjena den illegitime konungen, hvars uniform hans två bröder buro, utan endast af egen drift och emedan han ännu ej visste åt hvilken bana han skulle egna sig. I likhet med många af dem som intogo samma samhällsställning som han, var han mera belåten med det konstitutionella konungadömet under Ludvig Filip, och Februarirevolutionen var för honom en olycklig katastrof. Då den fördrifne konungen afgått med döden år 1850, valfärdade han till Claremont för att följa Ludvig Filip till hans sista hvilorum.

Omkring två år senare började hertigen af Gramont sin politiska bana, ty den daterar sig från statskuppen den 2 Dec. 1851. Med glädje helsade han denna tilldragelse, hvilken för honom var detsamma som Frankrikes räddning undan förfall och anarki samt ett förebud om lyckligare tider. Hos honom fanns ej qvar minsta spår af det hat som besjälat hans slägt; han såg i prins Louis Napoleon endast det franska folkets utkorade, en ättling af den som kastat en ovansklig glans öfver Frankrikes namn, och med den varmaste hängifvenhet slöt han sig till den nya dynastien, af hvilken han mottogs med öppna armar. Sedan han i öfverensstämmelse med hvad bruket fordrade bestått sitt prof vid några mindre tyska hof, utnämndes han 1853 till gesandt i Turin, hvarifrån han 1857 förflyttades till Rom och den 4 Nov. 1861 till Wien, der han oafbrutet stannade tills kejsaren den 15 Maj d. å. utnämnde honom till utrikesminister.

De anförda årtalen utvisa att hertigen verkat under särdeles brydsamma och ansvarsfulla förhållanden, då just i denna period timade de vigtigaste tilldragelser på de ställen der han vistades såsom Frankrikes sändebud. Medan han uppehöll sig i Turin, utbröt det orientaliska kriget, och han kom sålunda att verksamt deltaga i de förhandlingar som gåfvo till resultat att Sardinien ingick en allians med Frankrike och England samt skickade en armekår till Krim. Under det han var franskt sändebud i Rom, uppstod ett det mest invecklade förhållande mellan Sardinien, Frankrike och den påfliga regeringen, och då kejsar Napoleon kan antagas ej hafva haft minsta kännedom om alla de trådar som satte det invecklade maskineriet i rörelse, fordrades en hög grad af politisk takt hos hertigen af Gramont för att han ej skulle på ett för Frankrike skadligt sätt gripa in i händelsernas gång. Napoleon hade skickat honom till Rom, emedan han med sina öfriga egenskaper förenade den att vara en god katolik, och han hade fått till uppgift att lugna påfven, medan Sardinien, som just stod i begrepp att blifva konungariket Italien, vidtog förberedande åtgärder att annektera provinserna Marc Ancona och Umbrien. Cavour spelade 1860 ett djerft spel, som Frankrike icke önskade förhindra, men hvari det ej heller ville inveckla sig på ett sådant sätt, att det kunde komma att med Victor Emanuel dela ansvaret för hvad som skedde. Sedan Garibaldi i början af September hållit sitt intåg i Neapel, utbröto oroligheter i nämnda påfliga provinser, och den 7 September tillstälde grefve Cavour den heliga stolen ett ultimatum, hvari han fordrade att den skulle afskeda de främmande trupper som stodo i dess sold. Pius IX hade just då samlat en här, bestående af individer ur de mest olika nationer, samt lemnat befälet öfver densamma åt general Lamoricière, hvilken härvid på en gång komprometterade sin popularitet och sitt anseende som militär. Valet af denne general, hvilken stod i den fiendtligaste opposition till Napoleon III, var både en förolämpning mot denne och ett bevis på hur föga påfven förlitade sig på Frankrikes bistånd. Ockupationskåren i Rom hade likväl blifvit förstärkt och dess chef, general Goyon, fått befallning att vidtaga alla de åtgärder han i "militäriskt" hänseende ansåg nödvändiga. Det franska sändebudet i Turin stod i ett ytterst spändt förhållande till italienska regeringen, och hertigen af Gramont mottog instruktioner att "lugna" Pius IX, hvilket var ett svårt uppdrag under dåvarande förhållanden. Napoleon III förklarade att han ej ville "motsätta sig" italienarnes intåg, och sedan dåvarande utrikesministern de Thouvenel meddelat hertigen af Gramont kejsarens åsigt, skyndade hertigen att derom underrätta både den påfliga regeringen och Frankrikes diplomatiska agenter i Kyrkostaten. Efter det kardinal Antonelli förkastat Cavours ultimatum, ryckte generalerna Fanti och Cialdini in på det påfliga området, och här mötte dem straxt den franske konsuln i Ancona, som i hertigens af Gramont namn uppmanade dem att ögonblickligen draga sig tillbaka; men de sardiniska generalerna brydde sig lika litet om att lyssna till denna fordran som Cavour låtit det franska sändebudets i Turin, baron Talleyrand, protester inverka på sig. General Cialdini hade en månad förut jemte en af de sardinska ministrarne haft en sammankomst med kejsar Napoleon i Chambéry, och han lät nu de franska diplomaterna veta att han var bättre underrättad än de om den franska regeringens politik. General Goyon förhöll sig stilla i Rom, Lamoricière blef slagen, Marc Ancona och Umbrien införlifvades med det nya konungariket, och hertigen af Gramont måste oupphörligt infinna sig i Vatikanen för att afgifva förklaringar. Under allt detta var det endast fråga om diplomatiska demonstrationer från Frankrikes sida, och dessa ledde derhän att det afbröt all förbindelse med regeringen i Turin. General Goyons militära instruktioner gingo ut på att han skulle försvara den del af det påfliga territoriet som återstod efter invasionen 1860.

Att hertigen af Gramont, sedan dessa förhandlingar voro afslutade, önskade erhålla ett annat fält för sin verksamhet torde lätt inses, och det var derför med glädje han i Aug. 1861 såg sig i Rom aflöst af markis de Lavalette; och att han till sin regerings fulla belåtenhet fullgjort sitt uppdrag synes deraf att han några månader senare skickades till Wien såsom Frankrikes sändebud. Hertigen af Gramont har varit med om att taga de första stegen till den anslutning mellan Frankrike och Österrike hvilken nu kan anses såsom oåterkalleligen beseglad, och i den nyare tiden ha knappt blifvit bragta å bane några vigtigare förhandlingar än de hvari han deltog åren 1863 och 1866. Bemödandet att åvägabringa en allians mellan Frankrike och Österrike mot Ryssland misslyckades, då kabinettet i Wien började intaga en betänksam hållning, sedan England dragit sig tillbaka, men det goda förhållandet mellan de bägge kejsarhofven stördes likväl icke derigenom. De kombinationer som stodo i samband med 1866 års krig slogo fullkomligt fel för Frankrike och Österrike, men hertigen af Gramont frikändes från att hafva någon del i dem, i det det äfven påstås att han gjorde sitt yttersta för att förmå de två hofven att uppgifva dem, ja, att han var den ende franske politiker som hyste allvarsamma farhågor för följderna af den då adopterade politiken samt enträget uppmanade kabinettet i Paris att gifva sitt samtycke till alliansen mellan Preussen och Italien. Sedan den österrikiska armén blifvit i grund slagen vid Sadowa, sökte han på allt sätt förmå Frankrike till en intervention, upprepade gånger framhållande att så snart som möjligt borde uppställas sådana fredsvilkor att Preussen skulle gå in på dem, då Österrike var urståndsatt att fortsätta striden. Otvifvelaktigt bidrog han i ej oväsentlig mån till att Frankrike gick in på Österrikes skiljande från Tyskland, och redan den 12 Juli förelade han de krigförande stormakterna ett härpå baseradt fredsförslag, hvarigenom hofvet i Wien räddades undan nya förödmjukelser och positiva uppoffringar åt Preussen. Det påstås att det varit den hållning hertigen af Gramont intog före och under denna våldsamma kris i Europa som förskaffat honom utrikesportföljen. Då Napoleon III följande året begaf sig till Salzburg för att personligen underhandla med kejsar Frans Jo-

Digitized by Google

sef, var hertigen af Gramont den ende franske statsman som fick närvara vid detta möte, hvilket väckte så mycken uppmärksamhet i Europa, att både franska, österrikiska och preussiska regeringarne funno sig föranlåtna att i cirkulärer till sina representanter i utlandet belysa detsamma och söka lugna de europeiska kabinetten i afseende på de farhågor för fredens bestånd, hvilka framkallades genom detta sammanträffande mellan de båda suveränerna och deras ambassadörer. Mötet synes dock icke hafva haft några följder i politiskt hänseende, utan torde endast hafva varit ett condoléancebesök i anledning af katastrofen i Queretaro och kejsar Maximilians af Mexiko död, i hvilket syfte franska regeringen också ville ha det uttydt. Det är möjligt och troligt, att hertigen af Gramont hoppats något mera deraf och äfven arbetat för ett förbund mellan Frankrike och Österrike; men deraf blef dock intet, såsom bäst synes af närvarande förhållanden. Gramont fortfor sedermera att vara franskt sändebud i Wien, tills han i sistlidne Maj månad kallades att öfvertaga den genom grefve Darus afgång lediga och af Emile Ollivier tills vidare skötta utrikesportföljen. I Berlin såg man Gramonts inträde i regeringen icke med blida ögon, emedan man väl erinrade sig hans uppträdande under kriget och fredsunderhandlingarne 1866. Som utrikesminister framträdde Gramont inför franska lagstiftande corpsen för första gången i frågan om den af Preussen (Tyskland), Schweiz och Italien beslutna S:t Gothardsbanan. Vid detta tillfälle yttrade han sig polemiskt mot Bismarck, hvilket mottogs med bifall af kammaren, och förklarade att Frankrike skulle försvara Schweiz' neutralitet, om så erfordrades. Nästa gång han uppträdde i Frankrikes lagstiftande corps var den 6 sistlidne Juli, då han i anledning af prins Leopolds af Hohenzollern kandidatur till spanska tronen förklarade, att Frankrike ej skulle fördraga, "att en främmande makt, genom att på Carl V:s tron sätta en af sina prinsar, kunde till vår (Frankrikes) skada rubba jemnvigten mellan de europeiska makterna och uppväcka faror för Frankrikes intressen och ära". Om denna fara ej aflägsnades genom tyska nationens klokhet och spanska folkets vänskap, skulle franska regeringen veta att utan tvekan och svaghet göra sin pligt. Endast nio dagar derefter var det som Gramont inför lagstiftande corpsen tillkännagaf att "Frankrike förklarat Preussen krig", hvilket tillkännagifvande helsades med lifligt bifall. Men de motgångar som franska arméerna ledo vid Wissembourg, Wörth och Spicheren hade den Ollivierska ministèrens fall till följd. Den 10 Augusti afgingo Ollivier och hans embetsbröder och efterträddes af grefve de Palikaos kabinett. Äfven hertigen af Gramont drog sig då tillbaka, och under den korta tid som förflutit sedan dess har han icke haft något politiskt uppdrag.

---

4. General EDMOND LEBOEUF.

Edmond Leboeuf är född i Paris den 5 November 1809 och ingick redan såsom mycket ung vid *l'Ecole polytechnique*, då han hyste en synnerlig förkärlek för de exakta vetenskaperna. Samtidigt med honom studerade der Bosquet, Charras och flere andra som förvärfvade sig ett berömdt namn inom franska armén då Julirevolutionen utbröt, hvari Leboeuf verksamt ingrep jemte flertalet af sina kamrater. Öfverallt der gatustriden rasade som häftigast såg man dem kämpa i Polytekniska skolans uniform. Liksom Bosquet ledde anfallet på Louvren, hvilken med utomordentlig tapperhet försvarades af Schweizergardet, så angrep äfven Leboeuf i spetsen för en folkhop kasernerna vid d'Orsay-kajen, hvilka utgjorde lifgardets hufvudqvarter. Till belöning härför erhöll han af Ludvig Filip den bekanta Julidekorationen. Efter att hafva slutat sina studier i Polytekniska skolan, begaf han sig till artilleriskolan i Metz, genomgick der den s. k. applikationskursen och anhöll sedermera om anställning vid ett af de i Algerien stationerade artilleriregementena, ifrigt önskande att genom praktisk öfning fullständiga sitt teoretiska vetande. Leboeuf steg hastigt i graderna och deltog redan år 1837 såsom kapten i Constantinehs belägring, hvarvid han så utmärkte sig, att han tillsammans med Niel omnämndes af öfverbefälet med de största loford. Ehuru kriget i Algerien ej lemnade specialvapnen tillfälle att utmärka sig samt många af de äregirigaste och mest begåfvade officerarne, såsom Lamoricière, Cavaignac, Bosquet m. fl., derför lemnade den der förlagda franska armén, qvarstannade likväl Leboeuf och blef 1847 befordrad till öfverstelöjtnant. Men då man i början af år 1848 erbjöd honom andre direktörsbefattningen vid Polytekniska skolan i Paris, mottog han med glädje anbudet och innehade denna plats till år 1850. Två år derefter avancerade han till öfverste, uppträdde sedan dess bland Napoleon III:s ifrigaste och blindt tillgifna anhängare samt sökte på allt sätt ådraga sig dennes uppmärksamhet. Krimkrigets utbrott erbjöd honom ett synnerligen välkommet och gynsamt tillfälle, ty han fick nu i uppdrag att för detta fälttåg organisera hela artilleriväsendet, och den 24 November 1854 befordrades han till brigadgeneral. Utanför Sebastopol sammanträffade han med alla sina gamla vapenbröder i Algerien och aflade lysande prof på sin skicklighet såsom artilleriofficer. Under hela belägringstiden var namnet Leboeuf ett af dem som oftast stodo att läsa i arméebulletinerna och tidningarne, och han lyckades verkligen till den grad ådraga sig kejsarens uppmärksamhet, att denne redan den 31 December 1857 utnämnde honom till divisionsgeneral.

Det italienska fälttåget 1859 gaf honom ett nytt lysande tillfälle att utmärka sig, ty han anförtroddes då öfverbefälet öfver hela artilleriet. Det var i synnerhet Leboeuf och hans outtröttliga verksamhet franska armén hade att tacka för att den försågs med dessa långskjutande kanoner som i så väsentlig grad bidrogo till segern i slagen vid Magenta och Solferino. I sistnämnda batalj afgjorde han i förening med Niel striden till fransmännens förmån genom att i ett ögonblick, då det vägde hvilkendera parten skulle vinna, samla hela reservartilleriet och dermed göra ett djerft anfall på Cavriano, hvarigenom österrikarnes motstånd bröts. Till belöning för sin tapperhet och skicklighet utnämndes han den 25 Augusti 1859 till storofficer af Hederslegionen.

Redan år 1858 hade general Leboeuf blifvit utnämnd till adjutant hos kejsaren och sålunda blifvit upptagen bland Napoleon III:s närmaste och förtrognaste omgifning, och då han nu äfven kallades till medlem af krigsministeriets artillerikomité, ansågs han fortfarande som en af franska arméns mest framstående och bepröfvade härförare samt anförtroddes såsom sådan de vigtigaste och mest maktpåliggande kommandon. Så t. ex. erhöll han af kejsaren i uppdrag att mottaga Venetien af österrikarne, då de i följd af 1866

Digitized by Google

års olyckliga fälttåg afträdde detta konungarike åt Frankrike, och att styra landet ända tills de österrikiska trupperna aftågat och italienarne mottogo det ur Napoleon III:s hand. Leboeuf gick härvid tillväga med sådan varsamhet och takt, att han förvärfvade sig italienarnes tacksamhet och förtroende. Sedermera utnämndes han efter general Goyon till befälhafvare öfver sjette armékåren (Toulouse), i hvilken egenskap han äfven vann den största popularitet.

På sin dödsbädd uppmanade marskalk Niel kejsaren att utnämna Leboeuf till hans efterträdare såsom Frankrikes krigsminister, hvilken post Leboeuf erhöll genom det kejserliga dekretet af den 21 Augusti förlidet år. Då Chasseloup-Laubats minister lemnade plats för Olliviers kabinett, ingingo Leboeuf och marinministern Rigault de Genouilly i det nya kabinettet. Det torde kunna med säkerhet påstås, det Leboeufs förklaringar, att arméorganisationen vore fulländad och Frankrike fullt vuxet sina fiender, verkat afgörande på franska regeringens beslut att med en krigsförklaring möta Preussens nya försök att utsträcka sitt inflytande ännu vidare omkring i Europa. Men att Leboeuf missräknade sig, då han ansåg Frankrike fullfärdigt till striden, visade sig snart. Arméorganisation var ej tillfyllestgörande och de oförutsedda motgångarne förorsakade hans fall. Den 10 Augusti efterträddes han i sitt embete af grefve de Palikao, som erhöll det svåra uppdraget att söka upprätta hvad som genom hans företrädares misstag utfallit så olyckligt. Leboeuf befinner sig nu i franska arméen, der han som general helt visst skall uträtta mera och visa sig dugligare än som krigsminister.

EDMOND LEBOEUF.

Leboeuf anses vara en af de grundligast bildade officerarne i franska armén samt en af de förnämsta auktoriteterna i artillerivetenskapen, hvarförutom han skall vara väl hemmastadd i krigskonstens alla grenar, en af de skickligaste talarne bland det franska öfverbefälet samt en ovanlig organisations- och förvaltningsförmåga. Man påstår om honom att han ej är någon karaktersfast man som klart vet hvad han vill, utan alltid rättar sig efter kejsarens önskningar samt att han drifver vördnaden för sin monark nästan till afguderi, hvarpå såsom ett exempel anföres att han aldrig nämner Napoleon III:s namn utan att taga af sig hatten.

---

5. Marskalk MAC MAHON.

Marie Edmond Patrice Maurice de Mac Mahon, hertig af Magenta, marskalk af Frankrike och senator, föddes den 13 Juli 1808 i Sully i departementet Saône et Loire. Han härstammar från en gammal irländsk slägt, hvilken förband sitt öde med Stuartarnes familj. Hans fader var pair af Frankrike och Carl X:s personlige vän. År 1825 inträdde han i militärskolan i S:t Cyr, gjorde sitt första fälttåg under expeditionen mot Algerien, öfvervar i egenskap af general Achards adjutant Antverpens belägring, utnämndes till kapten i December 1833 och återvände derefter till Afrika, hvarest han utmärkte sig genom flera tappra bedrifter, i synnerhet vid belägringen af Constantineh år 1837. Han öfvergick sedermera från generalstabscorpsen, hvari han förut tjonat, till infanteriet, mottog befälet öfver tionde fotjägarbataljonen och gjorde i egenskap af öfverstelöjtnant tjenst i främlingslegionen. Den 24 April 1845 utnämndes han till det fyratioförsta linieregimentets öfverste, den 12 Juni 1848 till brigadgeneral och den 6 Juli 1852 till divisionsgeneral. År 1837 i November blef han officer af Hederslegionen, storofficer i Augusti 1853 och storkors af samma orden den 22 September 1855.

Efter att hafva innehaft befälet öfver divisionen i Con-

Digitized by Google

stantineh, återkallades han till Paris i April 1855 och utnämndes under påföljande Augusti månad till chef för en infanteridivision i general Bosquets corps. Vid stormningen af Sebastopol den 8 September samma år erhöll han det farliga, men ärorika uppdraget, att intaga Malakofftornet,

Marskalk MAC MAHON.

General TROCHU.

hvilket kunde betraktas som nyckeln till hela fästningen. Han lyckades också, tack vare soldaternas ofantliga hänförelse, att intränga i detsamma och beslöt att hålla sig qvar "död eller lefvande"; under flera timmar afslog han också de ursinniga anfallen af ryssarne, hvilka slutligen, uttröttade af hans ihärdiga försvar, beslöto sig för återtåg. Storkorset af Hederslegionen och senare (den 24 Juni 1856) senatorsvärdigheten tillföllo honom som belöningar för denna lysande vapenbragd.

År 1857 kommenderade Mac Mahon en infanteridivision under expeditionen i Kabylien och utmärkte sig äfven här, i det att han fördref kabylerna från deras otillgängligaste ställningar. Kort efteråt utnämndes han till högste befälhafvare öfver stridskrafterna till lands och sjös i Algerien. Vid italienska krigets början hemkallades han för att öfvertaga befälet öfver andra corpsen i den till Italien afgående franska armén. Under slaget vid Magenta, der en del af franska trupperna hårdt ansattes af österrikiske generalen Giulay, ankom Mac Mahon med sin armécorps i det afgörande ögonblicket till valplatsen och afgjorde striden till fransmännens fördel. Under soldaternas jubel utnämndes han på sjelfva valplatsen för denna bedrift till hertig af Magenta och erhöll derjemte äfven marskalkstafven.

Vid konung Vilhelm I:s af Preussen kröning i Königsberg (November 1861) representerade han Frankrike och utvecklade en utomordentlig ståt. Efter sin återkomst derifrån kallades han den 14 Oktober 1862 till chef för tredje armécorpsen. Den 1 September 1864 utnämndes han till generalguvernör öfver Algerien och begaf sig genast till sin post. Han har ända sedan dess stått i spetsen för koloniens styrelse, men icke haft framgång i sitt försök att ombilda denna besittning i enlighet med de kejserliga idéerna, hvilka syntes åsyfta upprättandet af ett arabiskt konungarike.

Vid krigets förklarande mot Preussen kallades han ånyo till Frankrike och mottog befälet öfver den armécorps, hvilken förlades till departementet Bas-Rhin mot Rhenbaierns gräns. Det var en af hans divisioner som under general Charles Abel Douays befäl gjorde den anryckande sydtyska armén under kronprinsen af Preussen ett så hjeltemodigt motstånd vid Wissembourg, der fransmännen voro endast en mot tio, men också dukade under och blef tillintetgjord i den alltför olika striden. Vid underrättelsen om denna motgång skyndade marskalk Mac Mahon att sammandraga

Grefve de PALIKAO.

Digitized by Google

sin corps till den hotade punkten. Den 6 Augusti blef han vid Wörth angripen af preussiske kronprinsen och efter den mest hårdnackade strid slagen. Af de 33,000 man, hvilka han förde i striden, kommo knappast 20,000 undan; men för att kunna tillfoga fransmännen detta nederlag, måste kronprinsen föra nästan hela sin armé, som steg till 140,000 man, i elden. Tyskarne ledo så stora förluster, att de ej kunde förfölja marskalken på hans återtåg öfver Vogeserna. Genom denna motgång förlorade marskalken dock icke den kejserliga regeringens förtroende, utan kallades att mottaga befälet öfver den armé som bildades i lägret vid Châlons. Sedan hans här vuxit till vid pass 120,000 man, drog han sig åt norr för att utefter belgiska gränsen söka närma sig till och förena sig med den i Metz stående marskalk Bazaine. Preussarne hade emellertid, förmådda af Mac Mahons rörelser, afbrutit sitt framryckande mot Paris och med alla disponibla stridskrafter — kronprinsens af Preussen, kronprinsens af Sachsen och general Steinmetz' arméer — skyndat efter Mac Mahon. Den 30 Augusti blef han anfallen vid Beaumont nära floden Meuse; marskalken blef nu drifven tillbaka till Sedan genom fortsatta strider, om hvilka man ännu känner endast obetydligt. Hans vid Sedan lägrade corpser blefvo derpå omringade af de preussiska arméerna — 250,000 à 300,000 man starka — och måste den 2 September kapitulera. Mac Mahon sjelf var då sårad och hade lemnat befälet från sig åt general Wimpffen, hvilken afslöt kapitulationen. Om Mac Mahons hela armé måste gifva sig eller icke är ännu ej bekant; underrättelser från Paris ingifva den förhoppningen att en god del skulle hafva kommit undan. Säkert är åtminstone att den till Mac Mahons förstärkande från Paris afsända trettonde corpsen under general Vinoy icke hunnit fram, hvarigenom den undgått katastrofen och kunnat återvända till Paris. I alla händelser är Mac Mahons armé nu overksam under den återstående delen af kriget, hvarjemte en ofantlig materiel råkat i preussarnes händer, utom att de obehindradt kunna anrycka mot Paris. Man kan ännu, af brist på fullständiga underrättelser, ej döma om huru det kunnat ske att marskalk Mac Mahon råkat ut för så ofantligt öfverlägsna härmassor. Men det kan med skäl frågas, hvarför icke Mac Mahon i tid drog sig undan och åt Frankrike bevarade de stridskrafter som blifvit honom anförtrodda, innan så öfverlägsna fiendtliga trupper anryckte mot honom. Vägen åt nordvest låg honom då ännu öppen, och han borde hafva insett den fara, för hvilken han utsatte sig, om han så nära belgiska gränsen sökte närma sig Bazaine, hvilken icke lyckats komma ut ur Metz. Bättre hade varit att draga sig undan i tid än kasta sig in i ett sådant vågspel, nämligen att vid sina strategiska rörelser ej först af allt skaffa sig en säker reträttlinia. Hären hade då funnits qvar, och Bazaine hade ej haft det sämre än förut. Det kan icke åberopas till Mac Mahons försvar att han ej vetat med huru stora truppmassor fienden skulle angripa honom; det medgifves att han ej kunde känna deras storlek alldeles fullkomligt, men åtminstone borde det vara honom bekant, att tvänne med hans armé fullt jemnstarka härar voro stadda i anryckande söderifrån och att han således hotades af en betydande öfvermakt. Härom kunde han icke vara okunnig, och med kännedom häraf hade han gjort långt klokare att i tid rädda sin armé. För svag att i öppet fältslag göra fienden motstånd, hade den, efter preussiska härarnes ankomst framför Paris, varit till ovärderlig nytta, utom att den kunnat i sig upptaga de trupper som höllo på att bildas, hvarigenom den inom icke så lång tid bort blifva belägringshären bättre vuxen och, åtminstone med Parisgarnisonens bistånd, kunnat med utsigt till framgång angripa de tyska stridskrafterna.

Medan man i Paris hoppades så mycket af Mac Mahons erkända militära duglighet, och under det att man både inom Frankrike och i utlandet väntade på underrättelser om honom, förklarade österrikiska tidningar hans företag vanvettigt och förutsade den olyckliga utgången af detsamma, hvilket också fullkomligt slagit in.

Den Mac Mahonska arméns kapitulation och Napoleon III:s tillfångatagande hade kejsardömets störtande och republikens utropande i Paris till följd. Preussarne rycka åter fram mot Paris, och den republikanska regeringen skall nu ordna försvaret. Skall den lyckas deri? Frankrikes och Europas väl och ve beror derpå. Det utgör således vår innerligaste önskan, men otroligt ser det ut, att folktalare och theoretici skulle kunna utföra, hvad som misslyckats för erfarna fackmän, utom att den nya republiken stött andra makter från sig genom att återkalla Frankrikes ambassadörer i London, Wien och Petersburg.

---

6. General TROCHU.

Louis Jules Trochu, som är född i Morhiban den 12 Mars 1815, åtnjöt undervisning vid militärskolan i S:t Cyr och stabscorpsens tillämpningsskola. År 1840 blef han löjtnant, 1843 kapten och tjenstgjorde under denna tid som adjutant åt marskalk Bugeaud, hvilken om honom sade att han lika väl förstod konsten att tala att skrifva och att segra. År 1846 blef han sqvadronschef, 1853 öfverstelöjtnant, tjenstgjorde derefter på Krim som adjutant åt marskalk Saint Arnaud, utnämndes den 24 November 1854 till brigadgeneral och innehade i denna egenskap befäl ända till krigets slut. Den 24 Maj 1859 blef han divisionsgeneral och deltog med berömmelse i italienska fälttåget. Mot slutet af 1866 fick han i uppdrag att förbereda studierna angående franska härens reorganisation. Den 12 Augusti 1861 blef han storofficer af Hederslegionen samt räknade då tjugofem års effektiv tjenst och aderton fälttåg.

Oaktadt han alltid haft lycka med sig, fick han dock vid det nu pågående krigets början intet kommando af marskalk Leboeuf; likväl tror man sig veta att han var utsedd till att föra befälet öfver en af de till Östersjön bestämda expeditionscorpserna. Efter slaget vid Wörth utsågs han först till chef för tolfte arméeorpsen, men redan den 17 Augusti kallades han genom ett regeringsdekret till befälhafvare öfver samtliga i Paris förlagda stridskrafter, hvarjemte omsorgen om hufvudstadens försvar fullkomligt lades i hans händer. Republikens proklamerande har satt honom i spetsen för styrelsen i egenskap af regeringspresident, hvarjemte han blifvit utrustad med vidsträckt militärisk fullmakt för nationalförsvarets ordnande. De åtgärder som han vidtagit till hufvudstadens försvar komma snart att sättas på prof, enär preussiska arméerna i denna stund (den 8 September) skyndsamt tåga mot Paris. Om Trochu bättre än den kejserliga regeringen skall lyckas motstå preussarne, är ovisst; parisarne åtminstone tro sig om honom kunna säga: *Ille faciet.*

General Trochu har på en lång tid ej varit använd i aktiv tjenst, emedan han, som det uppgifves, alltid säger sin mening rent ut och med den största oförbehållsamhet, hvilket icke gjort honom väl anskrifven. Mest bekant är Trochu genom sitt berömda arbete: *L'Armée française en 1867*, hvil-

Digitized by Google

ket inom ett år utkom i tio upplagor. Han kriticerar deri på det skonlösaste sätt marskalk Niels nya härorganisation, hvilket hade till följd, att han föll i onåd. Trochu har dock haft den tillfredsställelsen, att Niel upptagit och tillämpat flera af hans idéer, hvarjemte det ofvannämnda verket befästat hans rykte som en af Frankrikes största strateger. Hvad Trochu förutsagt i anledning af Niels arméorganisation har nu blifvit verklighet. Fransmännens fel mot sig sjelfva och mot Europa ligger i att de motsatt sig den af kejsaren föreslagna allmänna värnepligten (i ordets betydelse hos preussarne) med hela folkets öfvande, och att de icke kunnat förmå sig till upphäfvande af rättigheten att sätta karl i sitt ställe. Värnepligtssystemet gör det möjligt att inom endast några få dagar kalla ett helt folk under vapen. Följden af denna motvilja att härutinnan efterlikna preussarne har nu visat sig deri, att Frankrike, efter att hafva ryckt i fält med sina garnisoner allena, efter fiendens inryckande på franskt område måste beqväma sig till hvad det redan för längesedan bort göra, nämligen inkalla allt vapenfört manskap under fanorna. Mobilgardet har hittills endast existerat på papperet, i stället för att franska hären kunnat i de dithörande 550,000 man hafva en fullt rustad reserv, hvilken i förening med linien skulle hafva varit nog stark att fritaga verlden från det sorgliga skådespelet att se Vilhelm Eröfraren rycka mot Paris, i afsigt att undanrödja sista värnet mot det ingenting skyende våldet, och från faran att se frihet och humanitet gå ett halft århundrade tillbaka.

---

7. Grefve de PALIKAO.

Charles Guillaume Marie Apollinaire Antoine Cousin Montauban, grefve de Palikao, fransk general och senator, är född den 24 Juni 1796. Han användes redan tidigt i Algerien och utmärkte sig der i egenskap af kavalleriofficer. Den 4 September 1836 utnämndes han till sqvadronschef vid spahis, den 7 Maj 1843 till öfverstelöjtnant, den 2 Augusti 1845 till öfverste för andra jägarregimentet, till brigadgeneral den 21 September 1851 och till divisionsgeneral den 28 December 1855, hvarefter han förde befälet öfver den i Constantineh förlagda divisionen.

År 1860 är i general Cousin Montaubans lif betecknadt genom en af de ovanligaste händelserna i den nyare historien. Beklädd med öfverbefälet öfver den franska expeditionen i Kina, fullbordade han denna nästan fabelaktiga invasion, som förde Frankrikes fana ända till detta aflägsna rikes hufvudstad. Eröfringen af Takouforten vid Peihoflodens mynning den 20 Augusti, den stora segern vid Pa-li-kao den 21 September öfver general Sang-ko-lin-sin, Sommarpalatsets förstöring och franska truppernas inryckande i Peking den 12 Oktober äro de förnämsta händelserna i detta fälttåg, hvilket nödgade kineserna att antaga de af de allierade erbjudna fredsvilkoren, hvarigenom de europeiska intressena (åtminstone för en tid) blifvit betryggade i den aflägsna östern. General Cousin Montauban begaf sig derefter till Japan, der han besökte flera städer, och återkom i Juli 1861 till Frankrike.

Som belöning för den ovanliga framgång, som franska vapnen vunnit under generalens befäl, hade kejsar Napoleon den 26 December 1860 utnämnt honom till storkors af Hederslegionen och den 4 Mars 1861 till senator. Den 22 Januari 1862 tilldelade han honom titeln grefve af Palikao och begärde af lagstiftande corpsen en dotation åt honom, hvilket förslag dock mottogs med liflig opposition. Den 22 Juni 1865 utsågs han att i befälet öfver den i Lyon förlagda fjerde armécorpsen efterträda marskalk Canrobert, hvilken blifvit förflyttad till Paris. Redan år 1860 hade general Cousin Montauban tjenat 42 år i armén, deltagit i 28 fältslag och 10 gånger blifvit nämnd på dagorderna.

Vid krigets utbrott mot Preussen sades grefve de Palikao komma att öfvertaga befälet öfver den mot Spanien vid Pyreneerna uppstälda observationscorpsen, hvilket sedermera dock så förändrades, att han skulle sättas i spetsen för den armé, som skulle afgå till Östersjön. Den vändning, som kriget tog, gjorde dock den tillämnade expeditionen om intet, och grefve de Palikao trädde den 10 Augusti, vid Ollivierska kabinettets fall, i spetsen för en ny minister, hvari han öfvertog krigsministeriet. Han arbetade nu med rastlös verksamhet och stor energi på nya stridskrafters organiserande och lyckades också samla betydande truppmassor i Châlons under Mac Mahon, i Paris och äfven annorstädes, hvarjemte nationalgardena återupprättades samt en mängd vapenfört manskap och afskedade soldater kallades under fanorna. Men lyckan var icke de franska vapnen blid, katastrofen vid Sedan störtade på samma gång kejsardömet och Palikaos kabinett, ehuru den åldrige konseljpresidenten ännu i sista stund ej uraktlät att göra sin pligt och den 4 September, omedelbart efter underrättelsens anländande till Paris om Mac Mahons tillfångatagande, i lagstiftande corpsen förklarade, att *en half million krigare skulle inom fem dagar vara redo att möta fienden.* Venstern ville dock hafva republik och lyckades också med folkmassans bistånd proklamera densamma. Ett telegram från Brüssel af den 5 September säger, att grefve de Palikao afrest till Namur; enligt en annan underrättelse skulle han öfvertaga befälet öfver armén i Lyon, hvilken uppgift antyder att han finnes qvar och ämnar stanna i Frankrike.

---

8. Marskalk BAZAINE.

François Achille Bazaine, fransk general, marskalk af Frankrike och senator, föddes den 13 Februari 1811, ingick i Polytekniska skolan och började redan år 1832 tjenstgöra i algeriska armén. Inom fyra år hade han blifvit löjtnant och vunnit Hederslegionens kors på slagfältet. År 1837 öfverflyttades han till främlingslegionen, åtföljde densamma till Spanien och återvände, efter tvänne mödosamma fälttåg mot carlisterna, år 1839 med kaptens rang till Algerien. Derefter deltog han i expeditionerna mot Milianah, Kabylien och Marokko.

Han utnämndes 1848 till öfverstelöjtnant, år 1850 till öfverste för första regimentet i främlingslegionen och utsågs vid orientaliska krigets utbrott till chef för den infanteribrigad som bildades af denna corps. Canroberts och Pelissiers bulletiner hafva mer än en gång under Sebastopols belägring framhållit hans tapperhet och organisationsförmåga.

Digitized by Google

Efter denna fästnings intagande utnämndes han till platsens guvernör och den 22 September 1855 till divisionsgeneral. I Oktober samma år sattes han i spetsen för den expeditionscorps, som skulle angripa Kinburn, hvilket fäste efter tre dagars strider också föll i de allierades händer jemte 1,420 fångar och 174 kanoner.

I Juli 1862 erhöll han befälet öfver första infanteridivisionen af expeditionscorpsen mot Mexico; i början af December samma år lemnade han Vera Cruz och mottog befälet i Jalapa. I Oktober månad följande år efterträdde han general Forey i egenskap af expeditionscorpsens högste chef och intågade den 12 Juli 1863 i hufvudstaden Mexiko. Året derpå jagade han presidenten Juarez ända till landets yttersta gränser och bemäktigade sig den 8 Februari 1865 den fasta staden Oajaca, hvarvid 7,000 fångar föllo i hans händer. Under tiden bekämpade han med den yttersta stränghet de mexikanska guerillorna, hvarvid en under befäl af öfverste Dupin stående motguerilla var honom till stor nytta.

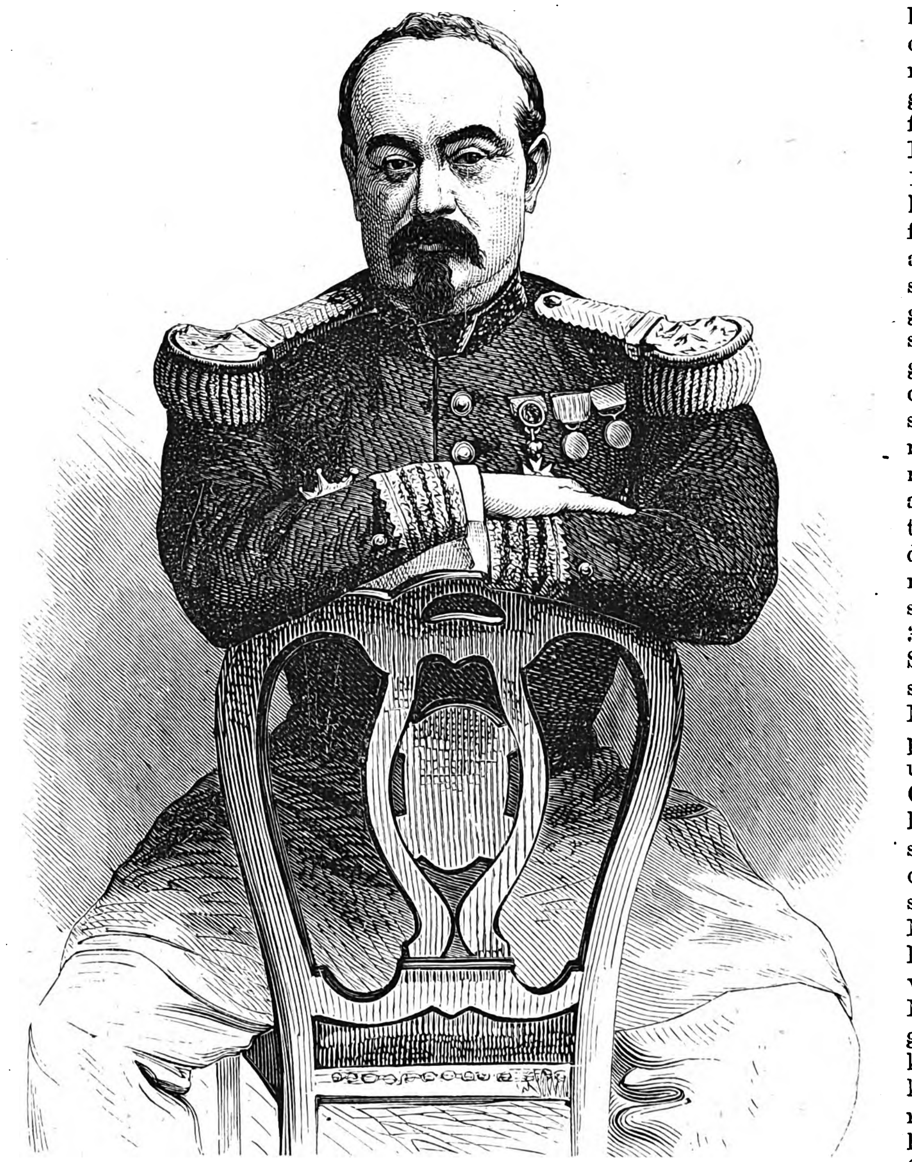

Marskalk BAZAINE.

Sedan kejsar Napoleon, vare sig i följd af det ihärdiga nationela motståndet eller af Förenta Staternas hotande hållning eller af söndringen mellan marskalk Bazaine och kejsar Maximilian, beslutit sig till att hemkalla trupperna, fick Bazaine i September 1866 befallning att förbereda expeditionscorpsens hemförande. Han koncentrerade den vid Vera Cruz, och den 12 Mars 1867 var landets utrymmande fullbordadt. Dessförinnan hade Bazaine i en sammankomst af mexikanska notabler, hvilken hölls af kejsar Maximilian, förklarat kejsardömet för omöjligt samt stridens fortsättande onyttigt och hopplöst.

Den 5 September 1864 hade Bazaine blifvit upphöjd till marskalksvärdigheten, hvilken gaf honom rättighet till plats i senaten, der han också den 17 Maj 1867 gjorde sitt inträde. Den 12 November samma år blef han chef för tredje armécorpsen och den 15 Oktober 1869 chef för kejserliga gardet. Den 2 Juli 1863 erhöll han storkorset af Hederslegionen.

Efter slaget vid Wissembourg lemnade kejsar Napoleon högsta befälet öfver de vid Metz stående stridskrafterna åt marskalk Bazaine, hvilken är den ende franske general som haft någon framgång mot fienden i detta krig. Den 14, 16 och 18 sistlidne Augusti levererade han de förenade preussiska arméerna blodiga slag i Metz' omgifningar. I dessa strider synes segern hafva blifvit oafgjord, ehuru tyskarne lidit långt mera än fransmännen. Sedan en del af de fiendtliga trupperna tågat vidare inåt Frankrike, försökte marskalk Bazaine den 31 Augusti och 1 September att slå sig igenom den vid Metz qvarstående preussiska hären under prins Fredrik Carl, men misslyckades enligt tyska uppgifter alldeles häri. Hans ställning är efter Mac Mahons nederlag ej den bästa; visserligen bör Metz ej kunna tagas med storm, knappast med en långvarig belägring, men ovisst är huru länge de i fästningen befintliga förråderna kunna räcka till att underhålla en så stor armé. Taga de slut, så måste Bazaine försöka bryta sig igenom, om det än skall ske med stora förluster, eller ock — kapitulera, det Gud förbjude!

Digitized by Google

9. FREDRIK VILHELM, kronprins af Preussen.

Prins Fredrik Vilhelm Nicolaus Carl, konung Vilhelms ende son, är född den 18 Oktober 1831. Efter att hafva fylt sitt sjuttonde år, studerade han någon tid vid universitetet i Bonn och ingick sedan i armén. Han började sin militära bana från första början, i det han såsom simpel soldat inträdde i första gardesregementet i Potsdam. Att det likväl gick raskt undan med hans avancement följer af sig sjelf. Efter att hafva genomgått sin militärkurs, skickades han ut på resor för att ytterligare utbilda sig; derunder uppehöll han sig en längre tid i Italien. Sedan han uppnått den ålder då han kunde gifta sig, aflade han ett besök vid engelska hofvet, der han förlofvade sig med drottning Victorias äldsta dotter, prinsessan Victoria, och den 25 Januari 1858 egde giftermålet rum. Under kriget mot Danmark 1864 ryckte kronprinsen in i Holstein och Slesvig såsom chef för andra armékåren, men deltog för öfrigt ej i striden, och allt hvad man kan säga om honom från denna period af hans lefnad är att han förstod hålla soldaterna vid godt mod under det mödosamma vinterfälttåget. I kriget 1866 förde han befälet öfver andra armén, som i rättan tid hann fram till Königgrätz, och härvid befordrade han kraftigt de preussiska vapnens framgång, hvilket hade till följd att konung Vilhelm på sjelfva slagfältet dekorerade honom med orden *pour la mérite*. I det nu pågående kriget kommenderar prins Fredrik Vilhelm sydarmén, som utgör den tyska härens venstra flygel samt vid Wissembourg och Wörth tillbakadref fransmännen under general Douay och marskalk Mac Mahon. De loftal man i Tyskland slösar öfver kronprinsen af Preussen för hans "strategiska talanger" äro emellertid ej på sin plats, då de tillkomma hans stabschef, general Blumenthal, och man kan till stöd härför andraga dennes eget vittnesbörd. Under kriget 1866 uppsnappade nämligen den österrikiska regeringen bref från Blumenthal, och hon var nog elak att offentliggöra dem. Stabschefen uttalade sig deri med stor sidvördnad om de preussiska prinsar hvilka vore öfvergeneraler, men skänkte likväl kronprinsen det erkännande att han insåg sig vara endast en leddocka och derför uppträdde med en viss godmodig blygsamhet, under det prins Fredrik Carl inbillade sig vara en annan Alexander den Store och lät komma sig till last en ofantlig sjelftillit. Blumenthal förebrådde likväl kronprinsen för en maklighet och indolens som ej läto sig väl förenas med den befattning han nominelt beklädde. Sålunda inträffade ej sällan att generaler som om morgonen infunno sig i högqvarteret för att erhålla företräde hos kronprinsen måste lemna det med oförättadt ärende, emedan han ännu ej var uppstigen. Såsom enskild person åtnjuter prins Fredrik Vilhelm allmän aktning, och i politiskt hänseende har han ej kunnat undgå tronföljares vanliga öde, i det oppositionen fästat sina förhoppningar vid honom, troende att han vore mera liberal än konungen och ogillade det rådande systemet. Allt hvad härom förekommit inskränker sig emellertid till rykten, med undantag af att kronprinsen vid ett och annat tillfälle kan ha uppträdt som medlare, när striden mellan hofvet och de nationalliberala nått sin höjdpunkt.

FREDRIK VILHELM, kronprins af Preussen.

10. Baron von MOLTKE.

Baron Helmuth von Moltke är född den 26 Oktober 1800 i Mecklenburg, der hans fader egde riddargodset Gnewitz vid Tessin. Några år derefter köpte sig hans föräldrar en egendom i Holstsin, och detta ombyte af vistelseort hade till följd att han började sina militära studier vid landskadettakademien i Köpenhamn, dit han skickades i sitt tolfte år. Efter att emellertid hafva erhållit sina epåletter, stannade han ej länge i dansk tjenst utan tog redan 1822 afsked, såsom ett rykte förmäler, emedan han ej kunde komma in vid gardet. Han begaf sig nu till Berlin, der han

Digitized by Google

ingick vid det åttonde preussiska infanteriregementet. Den unge officern måste i början kämpa mot många ekonomiska svårigheter, då hans fader förlorat hela sin egendom. För en ung man med Moltkes karakter var kanhända denna omständighet en lycka, då det isolerade lefnadssätt han måste föra gjorde att han kunde bättre än eljest utvidga sina militära kunskaper. Utom sina stora naturgåfvor egde han en verklig jernflit och ådrog sig snart sina förmäns uppmärksamhet, så att han redan 1832 kom in i generalstaben. Han kunde emellertid ej finna sig vid denna stationära verksamhet, utan företog allt emellanåt resor, i synnerhet för att besöka krigsskådeplatser, och resultaterna af den erfarenhet han härigenom vann har han meddelat i skrifter, hvilka åtnjuta stort anseende i Tyskland. Från 1835 till 1839 reste han i europeiska och asiatiska Turkiet, der han kom i beröring med sultan Mahmud, hvilken ofta rådfrågade honom, men ej visade sig synnerligt benägen att lyssna till hans förslag. Moltke bevistade äfven det fälttåg som turkarne 1839 företogo mot vicekonungen af Egypten, Mehemed Ali, och dennes son, Ibrahim Pascha. Efter sin hemkomst till Berlin inträdde han åter i generalstaben såsom major och utförde nu åtskilliga uppdrag, hvarvid i synnerhet erfordrades kännedom om terrängförhållanden och förmåga att hastigt bedöma dem ur militärisk synpunkt. Under denna period af sitt lif deltog han i byggandet af jernvägen mellan Berlin och Hamburg samt uppgjorde en plan till de nordtyska kusternas försvar. Under årens lopp steg Moltke till den högsta post som kunde vara målet för hans äregirighet; 1849 utnämndes han till chef för fjerde armékåren i Magdeburg; 1858 blef han förste chef för den preussiska härens stora generalstab, hvarefter följde hans utnämning till generallöjtnant. Samma år fick han tillfälle att öfvervara det största krig han dittills upplefvat, i det han från österrikiska hufvudqvarteret studerade det italienska kriget. Här samlade han materialier till ett arbete "Det italienska fälttåget 1859", hvilket är utgifvet af den preussiska generalstabens historiska afdelning, och det kan väl ej vara något tvifvel underkastadt att den inblick han under sitt vistande i norra Italien fick i Österrikes militära svagheter sedan blef honom till utomordentlig nytta. Då Österrike och Preussen 1864 öfverföllo Danmark, uppgjorde Moltke fälttågsplanen och efter fiendtligheternas utbrott tjenstgjorde han såsom stabschef åt prins Fredrik Carl.

Hur stort anseende general Moltke nu än åtnjöt vid denna tid, var det likväl först genom kriget 1866 han vann det beröm som nu är fästadt vid hans namn. Han besitter i synnerhet en stor organiseringsförmåga, och det är förnämligast honom Preussen har att tacka för att det med så utomordentlig skyndsamhet kan mobilisera hela sin armé. Redan 1859 egde en mobilisering rum, i det Preussen ville begagna sig af kriget mellan Frankrike och Österrike för att öka sin makt i Tyskland, men freden i Villafranca gjorde ett slut på dessa planer. Mobiliseringen försiggick äfven då med stor skyndsamhet, men den befanns likväl vara behäftad med många brister, och den vid detta tillfälle vunna erfarenheten spelade en stor roll i den nya härorganisationen, i hvars genomförande Moltke haft stor del. I kriget med Österrike bestod den reformerade hären profvet öfver all förväntan, och medan kronprinsen af Preussen och prins Fredrik Carl paraderade i spetsen för de härar som vunno den ena segern efter den andra, var det generalstabschefen som ledde alla operationerna, understödd af general Blumenthal, hvilken äfven af några anses öfverträffa honom. Efter Österrikes besegrande voterade nordtyska riksdagen en belöning åt general Moltke. Han är medlem af denna församling sedan 1867, men deltager sällan i förhandlingarne; när likväl så sker, uppträder han alltid såsom förespråkare för de preussiska eröfringsideerna, och tydligare än någon annan har han antydt att Preussen ej förr skall sticka svärdet i skidan än det bildat ett stort centralrike, sträckande sig från Nord- och Östersjön till Adriatiska hafvet. I det nu pågående kriget leder, såsom bekant, general Moltke de tyska härar som öfversvämmat Elsass och Lothringen.

II. Krigsskådeplatsen.

Frankrikes fästningar.

Sedan krigsteatern mot förmodan stannat på franskt område, hafva de vid och i närheten af Frankrikes östra gräns belägna fästningarne erhållit en förökad vigt och betydelse samt i hög grad tagit allmänna uppmärksamheten i anspråk, emedan de dels lemna de till numerären underlägsna franska armeerna ett väl behöfligt stöd, dels ock — med undantag af endast högst få — gjort de angripande preussarne ett hjeltemodigt motstånd. Vi tro alltså, att en redogörelse för de förnämsta vapenplatserna vid Frankrikes östra gräns och en beskrifning på den hotade franska hufvudstadens fästningsverk skola blifva af intresse för läsaren. Vi skola derför här lemna den uppsats angående Frankrikes fästningar som vi i förra häftet af denna tidskrift på visst sätt utlofvade.

Vid 1870 års början lär Frankrike inom sina gränser hafva egt icke mindre än 181 fästningar, fasta platser och förskansade läger. Af detta antal äro dock endast 117 egentliga fästningar, men redan detta är en vacker summa. Sju af dessa — nämligen Toulon, Cherbourg, Boulogne, Lille, Gravelines, Metz och Strasbourg — äro fästningar af första rang och bland de starkaste vapenplatser i Europa; många, t. ex. Mezières, Givet, Charlemont, Thionville, Verdun, Belfort, Besançon, Perpignan, Bayonne, Rochefort, Valenciennes och Calais, räknas till fästningar af andra rangen. Dertill komma de talrika fästningarne af tredje rangen jemte en mängd mer eller mindre starka fästen, hvilka fylla mellanrummen mellan hufvudvapenplatserna. Slutligen kan Paris betraktas som en mycket starkt befästad stad, hvilken bör vara i stånd att motstå en ganska allvarsam belägring, såvida ej brist på lifsmedel skulle tvinga staden att kapitulera. Dess fästningsverk äro af en ofantlig utsträckning och lära vara så starka, att staden helt nyligen blifvit i motståndsförmåga jemförd med Sebastopol, hvilket så länge höll sig mot vestmakternas förenade ansträngningar.

Frankrikes gräns mot Tyskland är, som vi vår uppsats om krigsteatern i förra häftet påpekade, endast ett kortare stycke skyddad af Rhen. Denna brist på ett naturligt försvar har måst afhjelpas genom med konst åstadkomna försvarsmedel. Häri bör man söka anledningen till den talrika mängd af fästningar som finnas utefter landets östra gräns. Från engelska kanalen till floden Meuse försvaras gränsen

Digitized by Google

af tjugofyra fästningar, af hvilka Boulogne, Gravelines, Lille och Valenciennes äro de förnämsta; bland de öfriga kunna Calais, Dunkerque, Arras, Douai, S:t Quentin, Laon, Maubeuge, Rocroy, Avesne, och Landrecyes nämnas. Mellan Meuse och Vogeserna ligger också en mängd fästningar, af hvilka Charlemont, Givet, Mezières, Sedan, Metz och Thionville äro de starkaste, men äfven Montmédy, Longwy, Sierck, Bitche, Verdun, Toul och Phalsbourg äro af mycken nytta för landets försvar. Dessa fästningar bilda nu Frankrikes skydd mot nordost, åt Belgien, preussiska Rhenprovinsen och Rhenbaiern till. Mot öster gentemot Sydtyskland värnas Frankrike af elfva fästningar, bland hvilka vi vilja nämna Strasbourg, Schlestadt, Neuf-Brisach, Belfort, Besançon och Auxonne sur Saône. Man har på detta håll äfven anfört Lauterbourg och Wissembourg samt Haguenau, men de båda förstnämnda orterna, af hvilka i synnerhet den förra i forna dagar varit känd som en mycket stark position, hafva på flera år icke räknats bland de fasta platsernas antal och hade ej heller vid krigets början några garnisoner, enligt hvad franska regeringen officielt meddelat tidningarne; Haguenau slutligen ansågs endast kunna tjena till stöd för en arméafdelning och således endast passa för defensiven, men detta ställes svaghet visade sig genast, ity att preussiske kronprinsen omedelbart efter och i följd af slaget vid Wörth kunde besätta platsen. Ett godt skydd för Frankrike utefter ett stycke af dess östra gräns beredes derigenom, att det af alla europeiska makter som neutralt erkända Schweiz här stöter intill. Längre åt söder mot Italien finnas sexton, på södra gränsen aderton, i vester mot Atlantiska hafvet fjorton och mot engelska kanalen nio fästningar. De mest bekanta af dessa kustfästningar äro La Rochelle, L'Orient, Brest, S:t Malo, Cherbourg och Havre. I det inre eger Frankrike en mängd fästningar och befästade platser, af hvilka vi redan nämnt Paris och här vidare vilja anföra Lyon.

Frankrikes förnämsta militärstation, Paris, som i fredstid egt en besättning af mera än 60,000 man, står genom jernvägar i förbindelse med hela detta fästningssystem. Nordbanan och dess bibanor leda till Boulogne, Calais, Lille och Valenciennes, östra banan till lägret vid Châlons, Metz och Strasbourg, Lyonbanan till Besançon, Lyon, Toulon och Montpeiller, sydbanan till Poitiers, La Rochelle och Bayonne samt Rouenbanan till Havre och Cherbourg. De jernvägar som förena dessa stambanor med hvarandra utgöra också förbindelser mellan nästan alla Frankrikes gränsfästningar och bidraga derigenom mycket till försvarets underlättande, ehuru de också efter fästningarnes intagande bereda fienden en möjlighet att hastigare framtränga mot Paris.

Af de fästningar som ligga i närheten af gränsen mot Belgien och Tyskland äro jemförelsevis många af första och andra rangen. De klassificeras dock olika, allt efter som bedömandet sker genom franska eller tyska ingeniörer. Tyskarne förklara naturligtvis att åtskilliga af de franska fästningarne äro svaga eller illa byggda. Den vändning som kriget nu tagit, har ledt till strider vid och om de franska gränsfästningarne, och de tyska trupperna hafva redan på mer än ett håll fått lära sig att ej underskatta de Vaubanska verkens motståndsförmåga och det nyare franska fästningssystemets duglighet. Så t. ex. vid Phalsbourg, hvilken fästning, ehuru endast af tredje rangen, dock hittills gäckat angriparnes alla ansträngningar.

Lothringen är för Frankrike det svagaste stället, ty der eger det att sätta mot en angripande fiende endast fästningarne Metz och Thionville samt tvänne smärre fästen, Sierck och Marsal sur Seille. Också hafva större delen af de preussiska stridskrafterna vid detta krigs början inbrutit i Lothringen och endast en af deras armeer tagit vägen öfver Elsass. Det har också härvid visat sig att de befästade platserna i Lothringen ej kunnat uppehålla preussarne i deras framryckande, ehuru Metz utgjort en ypperlig stödjepunkt för marskalk Bazaines trupper och sannolikt hittills räddat denne härförare från att blifva i grund slagen eller nödgas kapitulera, hvilken olycka den 2 September vid Sédan drabbade Mac Mahons armé. De preussiska härarne hafva kringgått en del af fästningarne, efter att framför Metz hafva qvarlemnat tillräckliga stridskrafter att qvarhålla Bazaine derstädes, och djerft trängt allt längre in i Frankrike.

Utaf de ofvannämnda många fästningarne vid Frankrikes norra och östra gräns vilja vi sysselsätta oss endast med de förnämligare, hvarjemte vi äfven skola lemna en beskrifning af de till hufvudstadens skydd anlagda befästningarne och nämna några ord om de smärre platser hvilka redan fallit i preussarnes våld eller blifvit af dem utan framgång anfallna. Vi göra alltså början med örlogshamnen

Cherbourg, belägen vid Kanalen på vestra Normandies kust. Staden är starkt befästad och försvaras mot landsidan af en bastionerad vall. Den är, som bekant, en af Frankrikes förnämsta flottstationer. Örlogshamnen, hvars storartade hamnfördämning påbörjades under Ludvig XVI och fulländades år 1810, öppnades 1813, men har först under kejsar Napoleon III:s regering blifvit fullkomligt färdig och invigdes med stora högtidligheter år 1854. Han är utsprängd i klippan och kunde under träfartygens gyllene tidehvarf rymma 50 linieskepp; han omgifves mot landsidan af en särskild vall med framför densamma liggande grafvar. Vågbrytaren, som skyddar krigshamnens redd, är 10,300 fot lång, ofvantill 90 och nedtill 235 fot bred samt uppförd af granit. Hamnen försvaras af fem fästen (bland dessa äro Fort royal, Fort d'Arlois och Fort Querceville de förnämsta) och ett batteri.

Lille, fästning af första rangen vid franska nordbanans vigtigaste greningspunkt, skyddas af en stark vall, hvars verk icke äro kasematterade, och af ett citadell med bastioner. Under den franska revolutionen sökte österrikiska trupper år 1792 bemäktiga sig denna plats, men detta deras företag rönte ej framgång. Under den sista koalitionen mot kejsar Napoleon I skredo de allierade icke till något angrepp på denna fästning, utan uppstälde mot densamma, liksom mot flera andra franska fästningar, en observationskår.

Valenciennes, som ligger vid floden Yonelles utlopp i Schelde, omgifves af en vall med elfva bastioner och eger dessutom ett citadell. Courtinerna skyddas här på sin främre sida af raveliner, af hornverk och af ganska många redutter. Både år 1794 och 1815 var Valenciennes underkastadt belägring, men gjorde fienden under flere månader ett tappert motstånd.

Charlemont ligger på Meuseflodens venstra strand i ett temligen långt in i Belgien inskjutande hörn af landskapet Champagne. Fästningen är belägen på ett 200 fot högt, på tre sidor brant nedstupande berg och skyddas af murar, vallar, nio bastioner, contregarder, raveliner, två kronverk, två detacherade lunetter och ett efter Condé uppkalladt fäste. Hon står i förbindelse med de befästade städerna Petit- och Grand-Givet, hvilka hvardera skyddas af tre bastioner och två halfbastioner samt äro belägna till höger om floden Meuse. Ytterligare förstärkes försvaret genom ett på Mont d'Haurs anlagdt kronverk, hvilket likaledes står i förbindelse med de öfriga befästningarne. Härigenom har ett slags fästningsfyrkant uppkommit, och denna samling af fästningsverk hålles för att vara en af de starkaste i Frankrike; den lär hafva ännu ett par betydande fördelar, nämligen att kunna försvaras af en proportionsvis temligen liten styrka samt att det oaktadt kunna inrymma och lemna skydd åt nästan en hel armékår. År 1815 inneslöts fästningen Charlemont af preussarne.

Digitized by Google

Mezières ligger några mil söder om Charlemont, likaledes i landskapet Champagne och vid Meuse. Den är försedd med murar, och framför dessa äro fem bastionerade verk anlagda. Öster om sjelfva staden finnes ett citadell med sju oregelmessiga bastioner; öfvergången öfver floden skyddas af tvenne hornverk. Denna fästning underkastades år 1815 formlig belägring och blef af de allierade intagen.

Sédan, äfvenledes vid Meuse och i Champagne, har i det nu pågående kriget vunnit en bedröflig ryktbarhet genom kejsar Napoleons tillfångatagande och den af marskalk Mac Mahon anförda arméns kapitulation härstädes den 2 September detta år. Efter flera dagars blodiga strider hade Mac Mahon nödgats draga sig tillbaka hit, och efter en förnyad drabbning kring sjelfva fästningen måste hans armé sträcka vapen. Det torde dock icke vara så orätt sagdt, att han bort i tid hafva dragit sig undan de öfverlägsna preussarne; då Mac Mahon ej hade tillräckliga stridskrafter att mäta sig med dem, hade det varit långt bättre, om han genom en i tid företagen reträtt hade räddat sina trupper och bevarat dem till Frankrikes vidare försvar. Nu ligger deremot vägen till hufvudstaden öppen för fienden, och ingen armé finnes att ställa mot honom. — Sédan är en ganska vigtig plats, då den är gränsfästning både mot Belgien och Tyskland. Fästningen försvaras af vallar och är försedd med ett citadell, hvilket år 1815 uthärdade en fem månader varande belägring. I följd af Mac Mahons kapitulation måste äfven fästningen gifva sig åt preussarne den 2 September på aftonen.

Baron von MOLTKE.

Thionville, som ligger vid floden Moselle i Lothringen, är endast obetydligt aflägset från preussiska gränsen och befinner sig på ungefär åtta mils afstånd från tyska staden Trier. Thionville förenas med Metz medelst den från sistnämnda stad till Luxembourg utgående jernvägen. Fästningen eger sex bastioner, sex raveliner, flere utanverk och ett hornverk på andra stranden af Moselle. Hon är nu innesluten af preussarne.

Metz är beläget vid Seilleflodens förening med Moselle och vid hufvudoperationslinien mellan Paris och Mainz. De här på ömse sidor om Moselle anlagda fästningsverken göra denna plats till en af de starkaste i Frankrike, kanske äfven i hela Europa. Förbindelsen mellan flodens båda stränder underhålles inom fästningsverken medelst skeppsbryggor. På Metz' befästande har man oafbrutet arbetat under de senaste tio åren. Platsen bildar ett dubbelt brohufvud, som på detta ställe fullkomligt betryggar öfvergången från den ena flodstranden till den andra. Befästningarne utgöras af den egentliga fästningen och sex fullfärdiga, detacherade fästen. Ett sjunde var vid krigets början föreslaget, men är ännu icke påbörjadt; det torde dock sedermera hafva blifvit provisoriskt uppfördt. Fästningens hufvudvall har elfva bastioner; citadellet eger fyra bastioner och flera utanverk. De nyssnämnda fästena äro anlagda öfverst på de höjder, hvilka omgifva Moselledalen, och deras afstånd från fästningen är så stort, att de dels försvåra dess beskjutande från några högre belägna punkter, dels ock mellan sig lemna rum för ett stort befästadt läger (uppkalladt efter hertigen af Guise), hvilket kan rymma ända till 150,000 man, såsom också skett under det nu pågående kriget. De sex detacherade fästena äro följande: på högra stranden af Moselle fästena S:t Julien, Queuleu, och S:t Privat, på den venstra fästena S:t Eloy, Plappville och S:t Quentin; det sjunde fästet skulle intaga en höjd öster om staden mellan de båda förstnämnda fästena. Besättningen i Metz belöper sig till 20,000 man, Bazaines i lägret inneslutna armé oberäknad, hvilken väl efter striderna den 14, 16 och 18 Augusti ej torde stiga till mera än 100,000 man. Befälet i fästningen innehafves af general Coffinières. Fästningen uppgifves vara bestyckad med 800 kanoner; hon har på långliga tider ej varit underkastad någon belägring, och år 1814 åtnöjde de allierade sig med att uppställa en observationskår framför densamma. Äfven denna plats hålles nu innesluten af preussarne under prins Fredrik Carls anförande.

Strasbourg är en af Frankrikes starkaste fästningar och beläget i Elsass vid floderna Ills och Beuschs förening samt ej längre aflägset från Rhen, än att fästningens artilleri når fram till den på badensiskt område belägna lilla staden Kehl. Fästningens hufvudvall eger nitton bastioner, framför hvilka sjutton raveliner ligga. Öster om staden och skildt

Digitized by Google

från de öfriga befästningarne ligger det af Vauban år 1684 anlagda citadellet, hvilket enligt de senaste uppgifterna skulle vara bestyckadt med 900 refflade kanoner af nyaste sort. Söderut äro tre detacherade fästen anlagda vid en liten gren af Ill; elfva andra detacherade verk bilda en andra försvarslinie på norra sidan af samma flod. Strasbourg belägras nu af badensarne, men gör under sin tappre kommendant Uhrich det hjeltemodigaste motstånd; både garnisonen och invånarne synas vara ense om att hellre begrafva sig under stadens och fästningens ruiner än gifva sig åt de så djupt hatade fienderna, hvilka ej skytt att skjuta staden i brand med petroleumbomber och illa skada Strasbourg-Münster, den verldsberömda katedralen, samt använda franska fångar som arbetare i löpgrafvarne, en barbarisk och i våra dagar lyckligtvis ej annorstädes använd utväg att spara sitt eget folk på motståndarnes bekostnad, hvilken åtgärd blir en outplånlig skamfläck för den så mycket utskrikna, men i sjelfva verket så haltlösa tyska civilisationen.

Schlestadts i departementet Bas-Rhin på en slätt i närheten af Ill belägna fästning går visserligen icke på långt när upp mot de båda föregående platserna i styrka, men skyddas dock i icke ringa mån genom de mossar som finnas i dess grannskap och göra annalkandet svårt från flera håll. Sedan den 24 sistlidne Augusti befinner fästningen sig i fullkomligt försvarstillstånd; i dess omgifningar har allt som kunnat tjena fienden till skydd blifvit undanröjdt. Alla i närheten af platsen befintliga träd äro nedhuggna, bangården sprängd i luften och de närbelägna husen raserade. Enligt underrättelse från Carlsruhe af den 7 September bombarderas äfven denna fästning för närvarande, ehuru ej synnerligen häftigt.

Belfort, i departementet Haut-Rhin på venstra sidan om Savoureusefloden vid Vogesernas fot och i en dal, der sex vägar korsa hvarandra, är likaledes en fästning af andra rangen och har blifvit anlagd af Vauban. Denna plats, hvars murar blifvit återstälda med största omsorg, stänger den väg som från Schweiz leder inåt Frankrike genom dalen mellan Jura och Vogeserna. På denna väg inträngde österrikarne år 1814 i Frankrike. Belfort blokerades nämnda år af bairare och ryssar och året derpå af österrikare, men har under de senaste trenne seklerna ej varit utsatt för någon ordentlig belägring. Skulle en fiende vilja inträuga i Frankrike på denna väg, så stöter han, utom på Belfort, på Auxonne sur Saône och Besançon samt vidare på ett förskansadt läger vid Langres.

Besançon, kändt redan från Julius Cæsars tid under namn af Vesontio, är beläget på en af floden Doubs bildad halfö och byggdes af Vauban. Dess befästningar äro ganska oregelbundna; citadellet, som ligger på en brant klippa, är mycket starkt och stänger vägen till nyssnämnda halfö. En österrikisk armékår angrep år 1814 denna fästning och försökte intaga densamma, men hon motstod alla angrepp och öppnade sina portar först efter fredens afslutande.

Åtskilliga smärre fästningar hafva blifvit dels endast anfallna, dels redan tagna af preussarne. Af fasta platser, som fallit i de tyska armeernas händer, nämna vi utom Sédan, hvilket redan ofvanför blifvit omtaladt, följande:

Haguenau, beläget i departementet Bas-Rhin vid floden Moder, hvilket besattes af preussiske kronprinsens armé omedelbart efter slaget vid Wörth;

Petite Pierre i departement Bas-Rhin vid foten af berget Altenbourg, på hvars spets ett gammalt slott är beläget, hvilket öfvergafs af sin besättning vid fiendens annalkande;

Lichtenberg, en obetydlig ort i närheten af Saverne också i departementet Bas-Rhin, hvilken gaf sig åt preussarne redan i medlet af Augusti;

Marsal, i departementet Meurthe på en sumpig slätt vid floden Seille, som också snart kapitulerade, hvarvid 60 kanoner och åtskilliga förråder föllo i preussarnes händer;

Vitry le Français i Champagne vid floden Marne, hvilket beherrskar jernvägen mellan Nancy och Paris, hvarför det också var preussarne hinderligt efter deras framryckande till trakten af Châlons. Detta hinder har nu försvunnit, sedan fästningen gifvit sig. Sexton kanoner föllo vid kapitulationen i preussarnes händer, och slutligen

Laon, befästad stad i departementet Aisne, hvars citadell den 11 September uppgafs af kommendanten för att rädda staden från ett bombardement, hvarmed preussarne hotat densamma.

Dessa befästade platser voro alla af ringa styrka, och det motstånd som de gjort har förorsakat fienden endast obetydligt besvär. Så är det dock icke med några andra fästningar, hvilka invasionsarmeerna anträffat på sin väg och, i likhet med Strasbourg och Schlestadt, anfallit. De äro fem till antalet, nämligen:

Bitche, beläget i departementet Moselle vid foten af Vogeserna och invid Schwalbfloden, har till en början icke varit föremål för något angrepp utan observerades endast af en mindre preussisk truppafdelning. Den 24 Augusti började bairarne beskjuta platsen, hvars kasematter, grafvar och vallar äro uthuggna i klippan och fullkomligt bombfasta. Fästningen ligger på en framskjutande ås vid pass en och half timmas väg från phalziska gränsen. Nedanför densamma på slätten finnas jordarbeten, hvilka dock icke kunna göra något allvarsamt motstånd. Staden sjelf är försedd med murar, grafvar och portar, hvilka likväl icke länge kunna uthärda beskjutning. Hittills har fästningen lifligt besvarat elden och förorsakat de belägrande ansenliga förluster.

Pfalsbourg, i departementet Meurthe på en klippa vid ingången till ett pass i Vogeserna, är en fästning af tredje klassen och anlades af Vauban. Den omgifves af en väl underhållen vall med regelmessiga bastioner, raveliner och betäckta vägar; grafvarne och escarperna äro till en del uthuggna i sjelfva klippan, och fästningens bestyckning utgöres af 67 kanoner, bland hvilka 30 refflade. Den sjette preussiska armékåren försökte medelst häftig beskjutning förmå kommendanten till kapitulation, hvilket denne dock ståndaktigt vägrade. I följd deraf måste en regelmässig belägring öppnas, hvilken dock ännu icke krönts med någon framgång. Oaktadt sin litenhet är Pfalsbourg dock en ganska stark plats, som väl under de fiendtliga invasionerna 1814 och 1815 blef innesluten, men likväl icke tvungen att gifva sig.

Toul, på venstra stranden af Moselle i departementet Meurthe och beläget invid jernvägen mellan Nancy och Paris, har blifvit angripet af preussarne, men lyckligt motstått deras anfall, hvarefter de enligt en uppgift skulle hafva uppgifvit belägringen.

Vidare har en åtta à tio tusen man stark afdelning af tyska trupper angripit

Verdun, vid Meuse i departementet af samma namn, men med förlust tillbakadrifvits af det i staden förlagda nationalgardet. Ännu har ingen underrättelse anländt att preussarne skulle haft bättre framgång än första gången i att anfalla på denna plats. Verdun är en befästad stad af andra klassen. En bastionerad vall och ett citadell bilda dess försvarsverk.

Montmédy, beläget vid floden Chier i departementet Meurthe och invid den jernväg som förbinder Thionville med Mezières, är en fästning af lägre rang. Preussarne

Digitized by Google

hafva den 5 September börjat bombardera denna plats, men enligt officiel underrättelse från Paris af den 7 September redan upphört med belägringen.

Slutligen komma vi till hufvudstaden *Paris* och de fästningsverk hvarigenom man velat sätta staden i säkerhet för att ännu en gång eröfras af en fiende.

Napoleon I:s fall afgjordes, kan man säga, genom Paris' kapitulation den 30 Mars 1814, och sakkunniga personer hafva förklarat att katastrofen skulle hafva fördröjts och sannolikt alldeles uteblifvit, om staden egt tillräckliga befästningar till sitt skydd, då kejsaren kunnat öfverlåta dess försvar åt invånarne sjelfva och med hela liniearmén angripa de mellan två eldar stående inkräktarne. Efter Napoleon I:s fall och bourbonernas återkomst började man tänka på nödvändigheten att befästa staden för att sätta den i stånd att försvara sig mot ett möjligen inträffande nytt angrepp. Men ej förr än år 1833 väcktes detta förslag på allvar. Det var nämligen detta år som den dåvarande krigsministern, marskalk Soult, af kammaren begärde ett anslag till fästningsverks anläggande kring hufvudstaden. Endast 35 millioner äskades, och för denna summa skulle sjutton detacherade fästen uppföras, deraf elfva på högra och sex på venstra sidan om Seine. Men förslaget väckte så häftigt motstånd, att marskalk Soult fann sig föranlåten att taga detsamma tillbaka. Sedermera blef det icke vidare tal om Paris' befästande förrän år 1840, då de fyra öfriga stormakterna ensamma togo den orientaliska frågan om hand utan att bry sig om Frankrike, hvilket begynte frukta för en ny koalition mot sig. Förbittringen häröfver blef stor både hos regeringen och folket, och den dåvarande premierministern Thiers ansåg rätta tiden vara inne för att återupptaga frågan om hufvudstadens befästande. Men meningarne blefvo delade om det sätt hvarpå fästningsverken skulle uppföras. Allmänheten ville hafva en sammanhängande vall omkring staden; Ludvig Filip deremot förklarade sig för detacherade fästen. Thiers sökte gå medelvägen mellan dessa båda olika meningar och förkunnade att en af många detacherade fästen flankerad vall skulle uppföras. Icke ens detta tillfredsstälde allmänheten, ty man började tycka att arbetet på fästena gick för fort, men deremot ganska långsamt med den ifrågavarande vallen. Slutligen ville den yttersta venstern icke alls höra talas om några befästningar, hvarjemte den påstod att regeringen genomdrifvit deras uppförande endast för att kunna derifrån beskjuta staden, om ett uppror utbröte inom densamma. Nu, då de preussiska härarne snart äro framför Paris, skall det nog visa sig antingen de detacherade fästena eller vallen blifva af största nyttan för stadens försvar; det senare påstods år 1840 af de moderat-liberala.

Det var i Februari 1841 som Thiers' förslag ändtligen gick igenom i kammaren, hvarvid 237 deputerade förklarade sig för och 162 mot detsamma. Arbetet med befästningarne pådrefs derefter med stor ifver, så att alltsammans var fullt färdigt redan år 1844. Härtill åtgingo 140 millioner francs, för hvilken summa äfven befästningsarbeten utfördes vid Vincennes.

De fästen som omgifva Paris äro 16 till antalet och ligga på två till sex kilomètres afstånd från hufvudstaden. I sydost vid Marnes utlopp i Seine ligger fästet Charenton, hvilket förmedlar förbindelsen mellan befästningarne på högra och venstra Seinestranden. Längre mot öster träffar man fästena Nogent, Rosny, Noisy le Sec, Romainville och Aubervilliers; de trenne förstnämnda ligga i en halfcirkel omkring Vincennes' citadell, hvilket är försedt med kasematter, kaserner, en betydande arsenal, en stor artilleridepot och ett kastell med bastionerad vall och murad escarpe. I norr ligga fästena de l'Est, du Nord och de la Briche, hvilka försvara staden S:t Denis. Derefter bildar Seine på en längre sträcka i vester försvarslinien; likväl är det yttre försvaret icke alldeles försummadt åt detta håll, ty rakt vesterut ligger på Seineflodens venstra strand fästet S:t Valérien på en höjd, hvarjemte man håller på att lägga sista handen vid ett nytt fäste, Montretout, i närheten af S:t Cloud och söder om fästet S:t Valérien, hvilket uppgifves vara det starkaste af alla i Paris' omgifningar och hvarigenom försvarsverken fullständigas åt denna sida. S:t Valérien ligger icke åt den sida af staden hvarifrån angrepp kunna väntas, utan har till uppgift att skydda tillförseln vesterifrån och att i säkerhet bevara vapen- och ammunitionsförråd. Söder om hufvudstaden ligga följande fästen från vester till öster räknadt: Issy, Vanves, Montrouge, Bicêtre och Ivry. Dessa fristående fästens uppgift är att uppehålla en angripande fiendtlig armé och tillåta de i Paris förlagda trupperna att röra sig utanför vallarne. Hvart och ett af fästena uppgifves vara bestyckadt med 100 kanoner utom motsvarande reservartilleri. För hvarje kanon skall ammunition finnas för 1,000 skott, hvilket är ganska betydligt. Fästena äro besatta med utvalda trupper: artillerister och erfarna marinsoldater, hvilkas skicklighet att sköta artilleripjeser skall vara utomordentlig. Mellan och utanför dessa fästen finnas redan förut åtskilliga fästningsverk af mindre omfång, och derjemte uppkastas nu i närheten af dem jordverk af stor styrka.

Innanför denna främsta försvarslinie, som har en omkrets af nära tre och tvåtredjedels svenska mil, ligger på längre eller kortare afstånd den egentliga hufvudvallen, hvilken omgifver Paris' alla förstäder och en mängd byar, hvilka förenades med hufvudstaden den 1 Januari 1860. Vallen är något öfver 16 alnar hög och i medeltal 11 alnar i tjocklek. Den är starkt murad och vid pass hvar åttonde aln förstärkt med contreforter. Den är försedd med 94 bastioner, af hvilka hvardera eger två halfbastioner med en dithörande föreningsvall. Framför den stora vallen ligger en 35 alnar bred graf, som kan fyllas med vatten från Seinefloden. Vallens sluttning ned mot grafven, den s. k. escarpen, är murad och skyddad genom en glacis. Inför vallen löper en militärväg rundt omkring hela staden; den är makadamiserad, och dess olika delar äro uppkallade efter det första kejsardömets marskalkar. Vid denna boulevard ligga femton kaserner, hvilka kunna underhålla direkt förbindelse sinsemellan, med de detacherade fästena och med kasernerna i sjelfva staden. I vallen finnas en mängd genomskärningar för femtiotvå gator, två kanaler och åtta jernvägar; framför somliga af dessa öppningar uppkastas nu små fästningsverk, och andra bevakas af stora kanoner. Särskilda mått och steg äro vidtagna för att möjliggöra hastiga större utfall af besättningen.

Som ett bevis på omfånget af Paris' fästningsverk kan nämnas, att många af de berömdaste fästningarne i Europa, t. ex. Metz, Strasbourg, Magdeburg och Mantua, hafva blott 12 à 16 bastioner hvardera, då deremot den franska hufvudstadens enceinte eger att uppvisa 94 stycken, såsom nyss sades. Denna enceinte har hittills haft 600 à 1,000 kanoner — antalet uppgifves olika — hvilket dock endast är den s. k. säkerhetsarmeringen; bestyckningen har nu blifvit betydligt förökad, så att de i fästningsverken befintliga kanonerna uppgifvits stiga till ett antal af 3,000. De detacherade fästena äro genom underjordiska telegrafledningar satta i förbindelse med staden, arbetena för bestyckningen och fästningsverkens fullständigande skola nu, enligt underrättelser från Paris, vara afslutade, staden är provianterad för längre tid och redo att mottaga de anryckande preussarne. Befolkningen synes vara fast i sitt beslut att göra

Digitized by Google

fienden energiskt motstånd, och det är högst sannolikt att Paris bör kunna hålla sig en god tid bortåt, såvida icke söndringar komma att uppstå bland dess befolkning.

Anfalla preussarne staden från öster, söder eller norr, så stöta de på flera fästen, på hvilkendera sidan de än befinna sig; lättare blir dock angreppet för dem, om de kringgå staden och angripa dess vestra sida. Flerestädes har den förmodan blifvit uttalad, att angriparne skulle, redan före fästenas intagande, kunna med långskjutande artilleri nå staden och genom ett bombardement förmå den till kapitulation. Som en belysning af detta påstående anföra vi här följande ur en i franska tidningen *Patrie* för den 28 sistlidne Augusti meddelad artikel om "Situationen och försvaret af Paris".

"Låtom oss undersöka," säger nämnda tidning, "huru förhållandena skulle gestalta sig, om vi antoge att den preussiska armén verkligen går mot Paris utan att hejdas i sin offensiva rörelse af något hinder, icke en gång af de armeer som operera i nordost. Den skall då enligt all sannolikhet visa sig vid Paris mellan Seine och Marne, d. v. s. mellan S:t Denis i nordvest och Nogent i sydost. Det första hinder den kommer att stöta på äro följande fästen, uppräknade från venster till höger: östra fästet i närheten af S:t Denis, fästena Aubervilliers, Romainville, Noisy-le-Sec, redutten Fontenay och fästet Nogent. I andra linien Vincennes och den inre enceinten. Om fienden vill undgå denna rad af fästen, hvilka alla ligga på en ås, som beherrskar landskapet, måste han gå öfver Seine vid S:t Denis och belägra fästningen Mont Valérien. I allmänhet gör man sig nu en oriktig föreställning om den verkan som kanoner af svåraste kaliber kunna utöfva på Paris. Man tror att man från de yttre fästena kan icke blott nedskjuta den inre enceinten utan äfven afbränna staden. Detta är en villfarelse. Östra fästet och fästet Aubervilliers äro tre och två kilomètres från den yttre enceinten och fyra kilomètres från den inre enceinten eller oktrojmuren. Bomberna skola således icke kunna skada stadens enceinte och knappast nå fästningsverken. Hvad som gäller om de två första fästena gäller i ännu högre grad om fästena Noisy, Romainville, Rosny och Fontenay, af hvilka de två första äro fyra, och de två sista sex kilomètres från enceintens bastioner. Hvad kanonkulor och granater angår, så komma de, antaget att de verkligen kunna nå fästningsverken kring Paris, då de utsändas från ett af fästena, i alla händelser att stanna i grafvarne eller ofvanpå den betäckta vägen. Paris har således ingenting direkt att frukta, så länge fästena hålla sig och ingen punkt af den inre enceinten kommit i fiendens våld. Låtom oss nu se, huru fästena inbördes beherrska hvarandra. Östra fästet ligger tre kilomètres från fästet Aubervilliers, och deras eld korsar sig således under de gynsammaste förhållanden i fråga om skottvidden från hvar och en af de anfallspunkter som nödvändigt måste väljas framför dem vid byarne Courneuve eller Drancy. Fästena Aubervilliers och Romainville hafva samma afstånd från hvarandra; mellan Romainville och Noisy är det endast två kilomètres, mellan Noisy och Rosny är det två och en half, mellan Rosny och Nogent tre, utan att räkna de mellanliggande verken eller redutterne Boissière och Fontenay. Försvaret af denna linie från nordvest till sydost mellan Seine och Marne, omfattande en sträcka af 15 till 16 kilomètres, är så mycket mera betryggadt som hela den framför liggande terrainen beherrskas af fästenas verk. Vi kunna icke tro att en fiendtlig armé vågar begå det felet att söka tränga fram mellan två fästen för att gå rakt på enceinten utan att förut hafva tagit fästena. Det skulle vara att utsätta sig för att bli krossad under fästenas eld bakifrån och elden från enceintens bastioner framifrån. Det är derför höjdt öfver allt tvifvel att den preussiska hären, så framt den visar sig framför Paris, skall blifva en lång tid hejdad af det första hinder som de detacherade fästenas linie ställer i vägen."

Agatsmyckets hem.

(Ur "Allg. Fam. Zeitung".)

De färgade stenarne, på hvilka naturen är så rik, ha redan mycket tidigt ådragit sig menniskornas uppmärksamhet, så att bruket att förarbeta dem till prydnader och för nyttiga eller angenäma ändamål återfinnes redan i den aflägsnaste forntiden. Företrädesvis användes härtill agaten, liksom öfverhufvud qvartsstenarnes stora familj. Redan i bibeln finna vi onyx och sardonyx omnämnda. Likväl var bruket af dessa stenar då ej så allmänt i våra dagar. I hela Europa ända bort till det snöuppfylda Sibirien finnes knappast något hus hvars invånare, förutsatt att de äro temligen skyddade mot nöden, sakna dessa vackra och smakfulla prydnader. Man ser dem på alla marknader, och genom handeln föras årligen hundratals centner deraf till alla trakter af jorden, ty liksom våra modedamer finna äfven Amerikas bruna och Afrikas svarta döttrar behag i dessa smycken.

Stensliperier finnas i nästan alla europeiska riken, men ingenstädes bedrifves arbetet i så stor skala som i det lilla furstendömet Birkenfeld i närheten af Rhen, och denna industri är en af de egendomligaste och intressantaste Tyskland har att uppvisa.

Den som kommer till Rhen torde derför ej underlåta att från Bingen företaga en utflykt till agatsmyckets hem, der man befinner sig efter 1½-2 timmars färd på jernväg; och då dessutom den nejd hvarigenom lokomotivet ilar fram är mycket vacker, är en färd på Nahe-jernvägen ej att förakta. Dalen inneslutes af ytterst branta, ofta lodräta melamfyrklippor, och af de nakna sidoväggarne ser man tydligt att Nahe här arbetat sig fram. Horisontala streck på de gamla väggarne utvisa det fordna vattenståndet. På enstaka ställen ha väldiga klippblock glidit ned eller hota att nedstörta.

Stiger man af jernvägen vid den lilla staden Oberstein, en af de förnämsta platserna för denna egendomliga industri, så har man från bangården, hvars läge gör den till en af de vackraste på venstra Rhenstranden, en fullständig öfverblick af den romantiska dalen. Midtför oss ligger den idoga småstaden, till höger en ny kyrka i götisk stil och till venster några fält och trädgårdar. Dalen synes vara instängd på alla sidor, och i sjelfva verket måste man vid dess båda ändar passera genom en lång tunnel för att komma in i densamma. Straxt bredvid den ena af dessa tunnlar, hvilken ligger en tio minuters väg nedom Oberstein, erbjudes man ett förunderligt skådespel: ett litet hus har blifvit bygdt under ett jättestort, från den branta bergväggen nedstörtadt klippblock, hvilket i sned riktning lutar sig mot

Digitized by Google

berget. Man fruktar att detta block i hvarje ögonblick skall glida ned och krossa det lilla huset med den deri boende arbetarefamiljen. Så hemsk denna tanke än är, är det likväl ej farligt, i synnerhet som Nahe här blifvit uppdämd och dess vågor ej mer kunna blifva farliga för det nedstörtade klippblocket.

Oberstein är så tätt bygdt på den trånga platsen mellan Nahe och den der sig höjande klippan, att det räknar endast några få smala gator, hvarjemte äfven finnes utrymme för jernvägen. De på något afstånd från floden uppförda husen stödja sig mot de tvärstupande klippväggarne, hvilka till en betydlig höjd resa sig öfver den nedanför liggande skogen. Åtskilliga af husen äro äfven byggda inne i klipporna. Ett sådant hus är mycket egendomligt. Närmast marken befinner sig en liten skräpkammare, en brant trappa leder upp till boningsrummen; i andra våningen har man köket och några steg högre upp källaren; sedan stiger man uppför ännu några trappsteg och slutligen kommer man upp till trädgården.

Högt öfver taken och de högsta träden ligger kyrkan, en ytterst märkvärdig byggnad i en konstgjord håla i den lodräta bergväggen. Då man står nedanför, synas endast den främre väggen, en del af taket och ett litet klocktorn, bredvid hvilket ett klart och svalkande vatten framväller ur en källa. Kyrkans inre, som rymmer flere hundra menniskor, ligger inne i berget, i en af menniskohänder urhålkad grotta. Angående denna kyrkas tillkomst berättar en saga följande:

I forntiden bodde i borgen, hvars ruiner ännu i denna dag ligga svindlande högt upp på detta berg och hvarifrån man har en herrlig utsigt öfver den pittoreska trakten, två bröder, Emich och Weirich, af hvilka den ene, som var sluten till lynnet och vinningslysten, önskade ensam rå om borgen, hvarför han med brodern började en tvist som slutades så, att han i sitt raseri störtade ned denne utför en klippa. Den onaturlige brodern fick ej länge skörda frukten af sitt nidingsdåd, ty straxt derefter blef borgen lågornas rof. Då intogs mördaren af ånger, och för att försona sitt brott anträdde han en pilgrimsfärd till Jerusalem. Här visade sig Guds moder för den ångerfulle syndaren och förklarade att han skulle återvinna sin själs frid, om han uppbyggde en kyrka på samma ställe der brottet föröfvats. Efter sin hemkomst grep sig pilgrimen genast an med saken, och såsom sagan berättar, skall han med egen hand ha uthuggit grottan ur klippan, men den gamla borgen har han likväl icke återuppbyggt. Af denna orsak uppfördes sedermera något längre åt sidan och högre upp ett nytt slott, hvilket var obebodt ända tills för omkring ett årtionde sedan, men då äfven på en enda natt förstördes af elden och ännu i dag ligger i ruiner. Vägen upp till denna märkvärdiga kyrka, hvilken liknar en stor fågelbur, från bergets spets nedhängande på ett snöre utmed den kala bergväggen, är ytterst besvärlig, ehuru trappsteg blifvit uthuggna i klippan.

De omkringliggande bergen bestå af melafyr, hvilken en gång, liksom lavan, i brinnande flöden uppstigit ur jordens innandömen. Härvid ha bildat sig stora blåsrum, liksom, vid massans afkylning, sprickor och remnor, i hvilka agaterna bildas. I tidens lopp verkade vattnet, de i luften befintliga syret och kolsyran ha oupphörligt tärt på denna stenart, så att den dels upplöstes, dels krossades och bortfördes af vågorna. Agaterna förblefvo härvid oskadade. De gåfvo upphof åt den ännu i dag blomstrande industri; dess bättre som dalen föga lämpar sig för odling af växter. Här kan med skäl sägas att stenarne blifva bröd, ty två tredjedelar af Obersteins befolkning förtjena sitt uppehälle på denna industri.

Agatslipningens uppkomst förlorar sig i medeltidens mörker och kan ej med säkerhet angifvas. Deremot berättar sagan att en grefve Johan af Nassau-Saarbrücken, under hvilken denna trakt, det s. k. Idarbann, var länspligtig, studerade rättsvetenskap i Bologna och der, hvarest stenslipning bedrifvits sedan forntiden, kommit på den tanken att införa densamma i sin hemort, så att man skulle kunna draga nytta af det rika material som der fanns. De första säkra underrättelserna härom lemnar oss i sextonde århundradet en berättelse af en grefve Frans af Dhum och Oberstein, hvaraf synes att redan långt före slutet af femtonde århundradet agatsliperier funnos här och voro skattskyldiga under de obersteinska grefvarne.

Det faller af sig sjelf att man i början blott förfärdigade endast få konst- och lyxföremål, liksom att tillverkningen bedrefs på ett högst enkelt sätt. Vanligtvis var det arbetarne sjelfva som i en rensel eller låda förde sina arbeten ut i verlden, i synnerhet till furste- och adelsgodsen samt de större städerna. En och annan af dessa handlande besökte redan i sextonde århundradet marknaderna i Frankfurt. Om också med en stigande arbetsskicklighet agatsmyckena vunno i smak och mångfald, så inverkade likväl tidsomständigheterna i sextonde och sjuttonde århundradena liksom det ständiga ombytet af herrar högst förlamande på denna industris utveckling. Detsamma gäller äfven med afseende på skråförordningarne. Enligt en sådan af den 16 Januari 1609 fingo endast söner af mästare lära agatslipningskonsten, och för att hindra en öfverproduktion var det förbjudet att arbeta vid ljus. De på den tiden förfärdigade varorna voro mycket simpla och utgjordes af små dosor, rock- och skjortknappar, rosenkransar, värj- och hirschfängarehandtag o. s. v.

I följd af den sig alltmer utvecklande partihandeln blefvo förhållandena gynsammare mot slutet af förra århundradet. Enstaka välbergade agatslipare uppköpte af sina mindre lyckligt lottade yrkesbröder förråder, hvarigenom bildades väl sorterade lager, hvarmed de regelbundet försågo de redan då betydande marknaderna i Frankfurt och Leipzig. För att göra sina varor mera kända företogo de vidsträckta resor, såsom ända till Mindre Asien (Smyrna) och norra Ryssland (Arkangel). Dessa köpmän återvände hem med nya åsigter, nya mönster, nya behof och beställningar, hvarigenom framkallades en ej obetydlig stegring af denna industri. Naturligtvis blefvo fabrikaterna nu mera omvexlande till formen, smakfullare och vackrare, och likaså lärde man bättre tillgodogöra sig sjelfva råämnet. Tillika antog derigenom industrien i Idardalen en sådan utsträckning, att man äfven omhändertog smyckenas — såväl de äktas som de oäktas — infattning, hvarigenom vid sidan af agatsliparnes skrå äfven uppkommo guld-, silfver- och tombacksmedernas.

Denna industri har för sin nuvarande blomstring att tacka några rent tillfälliga omständigheter i första tredjedelen af vårt århundrade. Redan sedan långt tillbaka kommo regelbundet några italienare till denna ort, företrädesvis för att uppköpa band-tecknade stenar och i synnerhet de onyxartade, hvilka betaltes mycket högt. Sålunda blefvo agatarbetarne i Oberstein och Idar bekanta med nya metoder, hvarigenom agaternas och onyxstenarnes färger icke blott gjordes vackrare och fylligare utan äfven varaktigare samt ökades i antal.

Genom dessa omständigheter hade agatslipningen vunnit en betydlig utbildning mot slutet af förra och i början af detta århundrade. Utom de förut uppräknade föremålen förfärdigade man äfven schackpjeser, vaser, urställ, toalettdosor, ljusstakar, koppar, tallrikar, knifhandtag, petschafter, äfvensom en mängd mindre lyxartiklar af alla slag, ty allt hvad de fjerran kringresande köpmännen i sågo af elfenben,

Digitized by Google

perlemor och andra ämnen sökte man derhemma eftergöra i sten. Äfven vetenskapen, konsten och industrien blefvo härvid ej lottlösa, ty man tillverkade mortlar åt kemisterna, glättstenar och valsar för bandfabrikanterna o. s. v.

Alla dessa artiklar rönte vidt och bredt lifligt erkännande och en så stor afsättning, att Obersteinsbergen ej räckte till att lemna det erforderliga råämnet i tillräcklig mängd.

Hittills hade man hemma haft tillgång till de stenar man förarbetade: agat, onyx, sardonyx, kalcedon, karneol o. s. v. I trakten af Oberstein bedref man nämligen ett slags bergsbruk med de i melafyrstenen här och der förekommande agatmandlarne, eller afsöndringar af mer eller mindre mandel- eller klotformig gestalt från en hasselnöts storlek ända till flere fot i genomskärning. Ofta äro dessa inuti ihåliga (geoder) och hafva då mestadels blott ett mer eller mindre tjockt, brukbart skal af agat med hvita, gråa, bruna eller röda strimmor. Men ej sällan saknas äfven detta skal, och då är en sådan kula af intet värde. Desto värdefullare äro deremot de kulor som inuti äro uppfylda af blandade onyx- och agatstenar. Om också några få berg, hvari man anbragt stollar, lemnade vackra och rikliga stenar af detta slag, så var likväl detta bergsbruk öfverhufvud taget endast föga lönande. Det hände dock ibland att man gjorde en rik skörd. Så t. ex. förskaffade en mandel, vägande en centner, den lycklige upphittaren en vinst af 400 gulden, och deraf kunde man med en utgift af 200 gulden erhålla varor till ett värde af 2,200 gulden. Sådana fynd gjordes likväl ytterst sällan, och bergsmännen voro i alla tider fattiga stackare. De vackraste stenarne lemnade Weisselberget vid S:t Wendel på preussiska området. Visserligen införskref man redan då stenar från utlandet, såsom t. ex karneoler från Indien; men tillförseln motsvarade ej behofvet, hvarför priset på råämnen uppjagades så högt, att industrien nödvändigtvis måste lida deraf. En betänklig kris tycktes äfven förestå, då en lycklig slump icke allenast förekom denna intressanta industris undergång, utan till och med tvärtom gaf den en knappt anad lyftning. Några stenslipare från Idar, hvilka utvandrat till Sydamerika — enligt andra kringresande krämare — funno år 1827 i Uruguay vid en af Pa Platas bifloder agatmandlar i stor mängd ligga lösa på sanden, och de drogo nu försorg om att dessa stenar hemfördes, och till en början blefvo de af de till Europa återvändande fartygen fraktfritt medtagna såsom ballast och förda ända till England, Holland och Tyskland.

Visserligen öfverträffa de inhemska stenarne med afseende på lager- och färgvexling de s. k. brasilianska främlingarne, men dessa låta lättare färga sig och blifva vackrare. Derför införskrifvas ännu i denna dag stora qvantiteter af dessa stenar från Sydamerika; dock äro de högst olika till värdet. På offentliga auktioner betalar man en centner deraf med 50-2,500 gulden. En enda karneol-onyx af endast $\frac{3}{4}$ skålp. vigt bortauktionerades 1843 i Idar för 111 gulden. Agatmandlar förekomma som väga 10-12 centner, men det är endast en ringa del deraf som kan förarbetas.

Denna industri befinner sig i jemt stigande, ty man söker på allt sätt anskaffa nytt materiel till bearbetning.

De stenarter af hvilka agatindustrien för närvarande begagnar sig äro följande:

1) Den praktfulla, halfgenomskinliga och, skuren i tunna skifvor, genomskinliga lacksvarta bergkristallen från de nyupptäckta brotten på Tiefengletschern. Dessa s. k. morioner förarbetas i synnerhet till praktfullt facetterade eller blott rundslipade större eller mindre perlor, men dessutom äfven till många slags lyxföremål.

2) Sibiriska malakiter utgöra nu, likaledes slipade till perlor och andra prydnader, ett vigtigt fabrikat, och äro i synnerhet de ljusgröna malakiterna mycket omtyckta.

3) En genomskinlig kalcedonlik sten, som genomfåras af ådror. Den innehåller förstenade koraller, hvilka, skurna på tvären, taga sig särdeles väl ut såsom stjernlika bilder, hvarför denna märkvärdiga stenart, om hvilken man förr ej hade någon kännedom, särdeles lämpar sig för tillverkning af skålar och dosor.

4) S. k. moss-agater. De införskrifvas från Kalkutta och taga sig särdeles väl ut såsom broscher, örhängen, dosor o. dyl. Det är visserligen icke mossa eller öfverhufvud vegetabilier den halfgenomskinliga kalcedonen innehåller, men den deri förekommande gröna mineralsubstansen, kallad delessit, har en förvillande likhet med mossa.

5) Träd- eller s. k. Mokkastenar. De äro mjölkhvita kalcedoner med träd- och busklika teckningar (dentriter) af manganoxid-hydrat. Förut funnos de i närheten af Oberstein, men förrådet är redan uttömdt. Deremot påträffar man dem, ehuru i icke synnerligt stor mängd, i de brasilianska agaterna. De små trädstenarne slipas mestadels till bröstnålar och dylikt.

På alla större industriutställningar ha dessa fabrikater ådragit sig den största beundran. Hur de härigenom stigit i värde vilja vi visa endast genom ett exempel. På den första industriutställningen i London såg man en hel te-servis i fyrtio pjeser af agat, hvarför endast arbetslönen uppgått till 2,000 gulden; hvarje liten sked af hvit Oberstein-agat kostade tolf gulden, ett pris som ej ens sjelfva guldet har.

De flesta slipqvarnarne ligga vid en liten men vild bergflod, Idarbäcken, hvilken, uppspringande i en mörk tallskog, utfaller i Nahe ofvanför Oberstein. Utefter denna bäck ligger på en sträcka af fyra mil midt i bergstrakten slipqvarn vid slipqvarn, och då det oaktadt dess vattenkraft ej räcker till, har man äfven vid alla i närheten rinnande floder och bäckar uppfört dylika ända in på det preussiska området. Sliperierna utgöras af enkla trähyddor, som äro försedda med ett tio fot stort vattenhjul; utom det att bäcken drifver detta hjul, måste den äfven på sin färd genom slipqvarnen hålla slipstenen våt. I hvarje qvarn finnas vanligtvis två slipstenar, stundom blott en, men ofta 4-5, gjorda af röd Vogeser-sandsten, hvilken brytes vid Pirmasenz i baierska Pfalz. Tillsammans uppgå de till ett antal af 724, hvaraf 562 befinna sig på oldenburgska och 162 på preussiska området.

Låtom oss gå in i en sådan slipqvarn och se hur stenarne förarbetas. Sådana de äro i sitt naturliga tillstånd, är deras yttre föga tilltalande, ibland äro de till och med i högsta grad glanslösa. Stensliparne ha likväl en kännareblick som ofta väcker berättigad förvåning hos de besökande. Ehuru de endast se den råa, oslipade yttre sidan af stenen, hvilken vanligtvis har en smutsgrå eller brunaktig färg, så förutsäga de likväl med största säkerhet hur den är tecknad i sitt inre och i hvilken riktning den bör sönderdelas, så att de vackraste färgerna må kunna framstå, och det är endast sällan de häruti misstaga sig. Denna förmåga är till och med ett hufvudvilkor för denna industris bestånd, ty utan densamma skulle man ofta förderfva de värdefullaste stenarne eller åtminstone förarbeta dem på ett sådant sätt, att man ej tillgodogjorde sig deras fulla värde. Deras sönderdelning på det för bearbetningen ändamålsenligaste sättet sker medelst en stålskifva, hvilken sättes i rörelse genom vattenkraft eller menniskohand. De mindre värdefulla stenarne sönderslås endast med en mejsel och en hammare.

Slipstenarne likna till storlek och form vanliga qvarnstenar, hafva en diameter af omkr. 5 fot och höja sig endast $1\frac{1}{2}$-2 fot öfver marken. De göra omkr. 40 hvarf i sekunden. Vid hvarje sten kunna på samma gång sysselsättas två arbetare, och då står den ena på högra, den

Digitized by Google

andra på venstra sidan om densamma. Hvarje arbetare förhyr derför blott en half sten för 30-50 thaler om året.

Slipningen utgör ett egendomligt skådespel. Sliparne ligga nämligen nästan horisontala med kroppens framsida på en lång, urhålkad trälår och pressa antingen med fingrarne eller träskifvor de stenar som skola slipas mot den mycket fort omlöpande slipstenen, hvilken genom en deröfver anbragt ränna alltid hålles våt. Fötterna stöder sliparen mot ett i lårens andra ända befintligt träblock, så att han med all kraft kan pressa stenen som skall slipas mot slipstenen. Dennas hårdhet tager i anspråk arbetarens hela kraft, och likaledes måste han ha ögat nära intill för att kunna öfvervaka arbetets fortgång. Dessa två omständigheter äro orsaken till den egendomliga ställning arbetaren måste intaga under arbetet, hvilket naturligtvis derigenom blir mycket ansträngande, hvartill ytterligare kommer att stendammet, som arbetaren dag för dag måste insupa, ej är särdeles förmånligt för hans helsa, hvarför också stensliparne sällan uppnå någon hög ålder. Dessutom är arbetslönen ej särdeles hög, då den i medeltal uppgår till endast $\frac{5}{8}$-1 thaler om dagen. Blott de arbetare som visa sig vara i besittning af mycken smak förtjena 4-6 thaler dagligen.

Först gifver man stenarne på den s. k. jemna banan en rå, rätgående slipning, den runda eller fyrkantiga formen erhålla de sedan medelst olika formade verktyger. Derefter öfverlemnas stenen åt polerarne, som glätta den medelst maskin, så att dess färg och glans må bli så fullkomliga som möjligt. Polermaskinen utgöres af en hård träcylinder, hvilken sättes i rörelse medelst en läderrem, som står i förbindelse med slipstenens axel. Vid åtskilliga fabrikaters polering begagnar man sig af bly- eller tennskifvor.

Det är endast minsta delen af agatvarorna som erhålla sin fulländning genom sliparen; flertalet underkastas flere efterarbeten innan de utsläppas i marknaden. Hit höra t. ex. deras urhålkning och genomborrning. Urhålkningen (*Auskolben*) af skålar, vaser, tobaksdosor, tallrikar o. s. v. sker medelst små slipstenar, hvilkas dimensioner äro lämpade efter de föremål de skola urhålka. Denna del af arbetet utföres genom snabbt roterande borrar med diamantspetsar eller genom stålborrar med användande af diamantbord.

För att befordra fabrikaternas styrka och förhöja glansen af de naturliga färgerna bränner man stenarne, hvilket vanligtvis sker före slipningen, men stundom äfven efter densamma. För detta ändamål uttorkas stenarne först småningom, hvarefter de omgifvas med sand, rödglödgas och sedan få kallna långsamt. Karneolens matta färg förvandlas härigenom till en mer eller mindre vacker eldröd, i det att det i stjernan innehållna jernoxidul-hydratet ger från sig vattnet och antager en vackert röd färg, då det genom upptagandet af syre öfvergår till oxid.

Dessutom färgar man äfven stenarne på många andra sätt och har häruti uppnått stor färdighet. De färger som frambringas äro rödt, svart, gult, blått och grönt. Det är likväl ej alla stenar som låta färga sig på detta sätt, utan blott de som i sig kunna upptaga en större qvantitet fuktighet, hvilket man utröner deraf att de klibba vid beröring med tungan. Då man vill färga stenarne röda, dränker man dem i en lösning af saltpetersur jernoxid och bränner dem sedan, hvilken operation upprepas tills de fått den önskade färgen. Svarta färgar man företrädesvis de hvit- och gråstrimmiga kalcedoner som äro bestämda till kameer. Under 8-10 dagar lägger man dessa stenar i en honung- eller sirapslösning, hvarefter de kokas i svafvelsyra. Genom denna senare förkolas det i porerna inträngda sockret, hvarvid stenen antager en korp- eller becksvart eller äfven en ljusare färg. De hvita strimmorna tyckas efter färgningen blifva klarare och mera glänsande. Den gula färgen erhåller man genom bränning, sedan stenarne legat i saltsyra. Den blåa och i synnerhet de mest olika skiftningarne från djupt lasur- ända till det ljusaste himmelsblått framkallas derigenom att berlinerblått indrifves i stenens porer. Mindre väl lyckas man i åstadkommandet af den gröna färgen. Alltjemt göras nya försök att erhålla andra färger, men man är härvid helt och hållet öfverlemnad åt slumpen, då de härför erforderliga kemiska insigterna saknas.

Den som kommer till Oberstein och Idar bör ej försumma att göra ett besök i Idars försäljningsmagasiner och bröderna Wilds rikt sorterade nederlag derstädes liksom Hermann Sterns etablissement i Oberstein. Likaledes lönar det för hvar och en som intresserar sig för denna i sitt slag ensamma industri väl mödan att bese de talrika slipererna.

Kärlen af onyx och sardonyx kunna fulltut i skönhet mäta sig med den grekiska och romerska forntidens. Detsamma kan ej sägas om kameerna, ty de skäras ej i furstendömet Birkenfeld; der blott slipar man de stenar som skola dertill förarbetas, hvarefter de skickas till Paris och Italien för att skäras. Visserligen skäras äfven här kameer af musselskal, men de äro för det mesta mindre konstfullt arbetade och derför ganska billiga.

Med stenarnes infattning i förgyld tomback, s. k. *fausse-bijouterie*, har man här sysselsatt sig sedan ungefär ett århundrade i afsigt att förskaffa agatvarorna en större afsättning. Dessa infattningar göras här lika väl och vackra som annorstädes, men med den äkta guldinfattningen sysselsätter man sig ej; den verkställes för det mesta i Paris och London, dit ej obetydliga qvantiteter skickas af detta fabrikat. Besynnerligt nog kalla sig de arbetare som utföra de oäkta infattningarne guldsmeder. På beställning af köpmännen arbeta de hemma hos sig och biträdas dervid af familjens öfriga medlemmar.

Det gamla och nya Paris

af

J. Paludan.

(Forts. fr. sid. 168.)

I denna Paris' södra del finnes det förut omnämnda trängslet af trånga, krokiga och osunda gator som skära hvarandra i alla riktningar, dit solen aldrig nedtränger, der de osnygga, från källaren upp till takåsen öfverbefolkade husen ligga sammanpressade med bod vid bod, medan sjelfva gatan ej medgifver att två vagnar passera förbi hvarandra och ännu mindre har utrymme för de arbetare, tiggare, gamla kärringar, smutsiga barn, kringvandrade krämare och vagabonder som uppfylla densamma. Man andas lättare, då man helt oförmodadt ser en lång sträcka af dessa ruckel i rät linie

Digitized by Google

bortsopas liksom af en stormvind för att lemna plats åt en ny bred och luftig gata, äfven om denna, bland ruinerna efter de nedrifna rucklen, ännu ej hunnit blifva fullt färdig. Då ingeniörerna utstakat en sådan gatsträckning, bortskäres allt som kommer i dess väg liksom efter en lineal, och den begränsas derför på bägge sidor af halfrifna hus, hvilkas ytterväggar äro borta, under det mellanväggarne stå qvar och rummen gapa en till mötes med sina trasiga papperstapeter, och ögat mötes der af qvarlefvor efter qvafva, instängda gårdsplaner, skumma gränder, nedrökta murar, skorstenar och ruiner. Alla dessa tillernade gator äro dragna i riktning mot de nya bulevarderna. Här är redan det nya regel, det gamla undantag. Sträckor af en half mils omkrets, hvilka till en del för några månader sedan voro lika tätt befolkade och bebyggda som de förut nämnda qvarteren utgöra nu en enda ofantlig byggnadsplats, ett kaos der ännu ingenting uppstått, under det af hvad som förut der varit qvarstå stenhögar eller några trasiga murar. De två under arbete varande bulevarderna, som ligga nästan bredvid hvarandra, äro ännu endast makadamiserade vägar, på trottoarerna är man sysselsatt med att utlägga asfalten, ditflytta jernsäten och plantera dubbla rader af friska unga träd, som nödgas utbyta den friska skogsluften mot Paris' qvafva atmosfer. Här och der ser man ett färdigt femvånings hus resa sig, men det öfriga utgöres af stora byggnadstomter med inskriften *terrain à vendre* och arbetsplatser, der sågen med hvinande fart genomskär de väldiga, hvitgula sandstensblocken*) och der högar af tegel, staplar af plankor och kalkgropar aflösa hvarandra. Här hvimlar det af i blåa blusar klädda arbetare, hvilka äro sysselsatta med att planera, makadamisera, rifva ned och bygga upp. Kalkdammet står högt i skyn, stora murmassor nedstörta med ett bedöfvande dån, under det gossar med brädstumpar i händerna varna de förbigående. På ett annat ställe lägges det ena fyrkantiga sandstensblocket på det andra efter utspända snören, och hus resa sig liksom genom ett trollslag. Mellan allt detta röra sig de här brukliga, ofantligt höga och otympliga tvåhjuliga kärrorna, hvari transporteras sten och jord och som äro förspända med från en till sex groflemmade hingstar, ty sådana af en särskild normannisk ras brukas alltid här vid tyngre arbeten och äro mycket starkare än vanliga arbetshästar. De äro städse spända den ena efter den andra och åstadkomma riktiga underverk af ansträngning, liksom de med beundransvärdt tålamod fördraga den misshandling som tillfogas dem af de råa pådrifvare hvilka gå bredvid samt utan tömmar och blott genom rop och ljudliga pisksmällar styra den långa hästraden. Ordningen upprätthålles af de ytterst talrika polisbetjenterna (*sergeants de ville*), hvilka i sin vackra, mörkblå uniform (trekantig hatt med silfverkordong och värja) alltid, två tillsammans, patrullera i dessa oroliga qvarter. Här ser man aldrig en välklädd person, här bo inga andra än arbetarne, hvilka beherrska qvarteret ända långt bort på andra sidan om byggnadsarbetena, der de gamla, illa stenlagda alleerna mellan lägre, af fattiga bebodda hus föra ut till fästningsverken och de från Paris utgående stora landsvägarne. Här rulla fram tunga lastvagnar, stora boskapshjordar drifvas in till staden, bland tio hus äro nästan alltid nio försedda med skylten *Marchand de vin, Commerce de vin.* Här och der ligger en jernvägsstation, en saluhall, ett gasverk eller en liten ny kyrka; för öfrigt intages platsen mellan de långa krokiga gränderna till en stor del af tynande gräsmattor, timmerupplag, trädgårdar och stora områden med denna obestämliga karakter som alltid betecknar öfvergången från en stor stad till landsbygd, upplagsplatser för fisknät, omgifna af halfmurknade plank och der man ibland ser ett och annat kyffe. Dessa trakter äro qvarter som det ej är rådligt att besöka ensam om qvällarne och som utgöra skådeplatser för romaner i genren "*Monsieur Lecoq*".

Ofvannämnda stora förändringar äro parisarne alldeles icke belåtna med, och man hör dem alltid med oförstäldt eller illa doldt missnöje yttra sig om "*le nouveau Paris*". Orsaken härtill bör i första hand sökas i deras fäderneärfda oppositionsbegär, det temligen allmänna missnöjet med den nu störtade kejsaren samt allt hans görande och låtande. Det är dock orättvist af dem att förbise den stora sanitära vigten, ja äfven nödvändigheten af att göra rum bland de osunda sammanpressade husmassorna, skaffa sol och luft tillträde genom breda gator, promenader och öppna platser, samt vigten af de ofantliga underjordiska kloakbyggnaderna, af ett bättre system att förse staden med vatten genom artesiska brunnar, fontäner och vidsträckta murade ledningar af många mils längd, hvilka till Paris föra vatten från Champagne. Otroliga summor ha med ej mindre obestridlig nytta nedlagts på gasledningar, på täckta saluhallar, jervägsanläggningar och mycket annat som står i samband dermed. Dernäst torde det väl också medgifvas att det gamla Paris, sådant vi i det föregående skildrat det, behöfde förskönas och att dess yttre i viss mån ej motsvarade dess betydelse såsom Frankrikes och i många fall Europas hufvudstad; och regeringen har äfven offentligen erkänt att orsaken hvarför hon låter uppföra alla dessa byggnader till en del är att locka massor af främlingar till Paris. Häremot kunna dock göras åtskilliga befogade invändningar, till hvilka vi längre fram skola återkomma.

Det inses lätt att dessa ofantliga byggnadsföretag pålägga stadens invånare utskylder hvilka hota att blifva outhärdliga. Stadens budget utgjorde 1868 omkr. 242 millioner francs, hvaraf 83 mill. utgingo till byggnads- och reparationsarbeten, omkr. 20 mill. till räntor och afbetalningar på stadens skuld (till allmänna undervisningen äro anslagna endast 6 mill.), medan dess förnämsta inkomst är den höga oktroj som gör i synnerhet lifsmedlen ojemförligt dyrare i Paris än i det öfriga Frankrike och tynger utomordentligt på befolkningen; den utgjorde samma år 100 mill. Endast vattenledningsarbetena skola, då de blifvit färdiga, ha kostat omkr. 10 mill. I Paris ha byggnadsföretagen sedan 1852, öfverhufvud taget, kostat 1,399,991,195 francs. Vid dessa ombyggnader exproprierar det allmänna egendomarne till höga priser, nedrifver icke allenast de gamla husen, utan äfven för den räta liniens och regelbundenhetens skull många nya och sådana som befinna sig i bästa skick, hvilkas värde således går alldeles förloradt. Sedan uppföres ett nytt stort hus på samma plats der förut stodo 5-6, och derefter säljer eller hyr man ut det, i fall någon ej vill köpa det; men detta är naturligtvis ingen lönande affär, för att icke tala om de stora, förut bebyggda sträckor som äro ämnade till blifvande anläggningar och öppna platser och hvilka utom sjelfva köpeskillingen kräfva oupphörliga omkostnader för att hållas i stånd och likväl ej lemna någon vinst. Härigenom uppdrifvas hyrorna ofantligt för enskilda personer, och i det arbetareqvarteren förvandlas till eleganta gator, är det endast utom befästningarne handtverkaren kan till drägligt pris komma öfver en bostad, som ofta ligger en hel mil från den verkstad der han har sitt arbete, hvarigenom han tillfogas stor förlust icke blott af tid och penningar utan äfven drages från hemmet, då han endast sällan begifver sig dit efter slutadt arbete, utan lätt ger vika för

*) Denna sandsten är ett förträffligt byggnadsmaterial och brytes i trakten af Paris, i synnerhet mot söder vid Montrouge, men brotten sträcka sig ända ned under Paris och bilda de ofantliga underjordiska gångar, Katakomberna, som befinna sig under staden. Dessa brott ha anlitats alltsedan romarnes tid, men de äro nu nästan uttömda genom senare tiders storartade byggnadsföretag. Då sandstenen föres upp i dagsljuset, är den hvitgul, mjuk och porös, så att den kan sågas; sedermera härdas den i luften och blir då svartgul eller grå.

Digitized by Google

frestelsen att göra af med sin dagspenning på utskänkningsställena inne i staden.

Man kan ej heller säga att dessa kostsamma nybyggnader företagas endast der hvarest det gamla byggnadssättets olämplighet gör dem nödvändiga. Ofta går man för långt med hänsyn till försköning och regelbundenhet; sålunda klagar man öfver de under anläggning varande stora gatorna från den nya operan till Börsen och Théâtre Français, hvilka högeligen förminska antalet af de bostäder som äro belägna midt i staden, der tomterna och expropriationerna äro dyrast samt nya förbindelsevägar öfverflödiga. Den breda, likaledes ännu ej färdiga Boulevard S:t Germain kommer att medföra stora omhvälfningar i den förnäma förstaden med samma namn, der en bulevard fordras hvarken af sanitära förhållanden eller skönhetssinnet, medan de der boende adliga ätterna med naturligtvis ännu större ovilja än annorstädes de borgerliga se sina gamla familjehoteller, hvarvid äro fästade århundradens minnen och som med sina trädgårdar utgöra landtliga idyller midt i den stora stadens larm, jemnade med marken endast i följd af de makthafvandes nycker. Ännu planlösare synes det vara att anfalla det glest bebyggda, rikt planterade och likaledes förnäma qvarteret omkring Champs Elysées för att genomskära det med snörräta alleer som i alla riktningar utstråla från rundelarne. Af Luxembourgpalatsets trädgård, sedan gammalt en omtyckt promenadplats, har äfven en stor del fått vika för nya gatanläggningar.

Alla dessa anmärkningar riktades förliden vår mot Seineprefekten Haussmann, hvilken var högst opopulär både såsom en af det andra kejsardömets trognaste tjenare och såsom själen i alla dessa omhvälfningar, ehuru man måste göra rättvisa åt den genialitet och kraft han visat sig ega genom uppgörandet af planen till och ledningen af dessa arbeten. Så klart ådagalades till hvilka misstag hr Haussmann gjort sig skyldig, att regeringen nödgades gifva honom, som till på köpet ej kunde nöjaktigt redogöra för de ofantliga utgifterna, dementi genom den förklaringen att kejsaren endast i afseende på det stora hela, men ej i fråga om enskildheterna kunde ansvara för hur dessa arbeten bedrefvos. Denna dementi synes emellertid hafva varit närmast beräknad på att lugna kammaren, men tyckes icke hafva medfört någon förändring eller något afbrott i arbetena, hvilka också äro organiserade så, att allt upphörande dermed omöjliggöres, då man t. ex. vid den förut nämnda Boulevard S:t Germain börjat arbetet i bägge ändpunkterna, hvilka omöjligen kunna lemnas ofullbordade, åtskilda genom rader af hus och gator. Ännu en annan sak, som tillika utgör en af betänkligheterna hos sjelfva planen, försvårar äfven arbetenas inskränkande. Det andra kejsardömets stora byggnadsföretag ha nämligen icke så litet varit beslägtade med Februarirevolutionens olyckliga och dyra nationalverkstäder. Hvad man då gick ut från såsom en grundsats, nämligen att det var statens pligt att skaffa de lägre samhällsklasserna arbete, hade den nu störtade regeringen uppfattat såsom en nödvändighet. Genom ständig sysselsättning och hög arbetslön (ända till 8 fr. om dagen) ville hon motarbeta det farliga proletariatet med dess ständigt jäsande missnöje. Dessa bemödanden motarbetade emellertid sig sjelfva till en viss del, ty genom öfverflöd på arbete och höga daglöner hade till Paris lockats en oproportionerligt stor mängd arbetare icke blott från det öfriga Frankrike, utan äfven från andra länder, i synnerhet från Tyskland. Om nu de stora arbetena efterhand afstannat antingen af brist på penningar eller då Paris blifvit alldeles ombygdt, hvartill ej behöfdes så särdeles lång tid, skulle man befunnit sig gentemot en väldig arbetslös hop, hvilken det blifvit ytterst svårt att styra, och just derför var det man gaf dessa ombyggnader en så stor utsträckning. Redan nu äro arbetarne missbelåtna. Utom Parisbefolkningens ärfda revolutionära sinnelag, verka härvid äfven de oupphörligt stigande prisen på lifsförnödenheter, hvartill arbetslönen, ehuru i och för sig hög, ej står i något rimligt förhållande, och i synnerhet de högt uppdrifna hyrorna, hvilka jaga den fattiga befolkningen ut ur staden. Och den franske arbetaren är intelligent; han ser lika väl som de högre klasserna att den förra regeringens hemliga afsigt med de ombyggnader hvartill hon användt honom var en hotelse mot honom och i alla händelser ett sätt att söka skydda sig mot den oroliga Parisbefolkningen. När gatstenarne utbyttes mot asfalt och makadamisering, skedde detta för att beröfva de missnöjda ett vapen, stenen, och en fästning, barrikaderna. De krokiga, trånga gatorna, hvarest så många uppror förskansat sig, ha förvandlats till räta, breda bulevarder, der större truppstyrkor ha utrymme att utveckla sig och som i hela sin längd kunna bestrykas af kanoner; slutligen resa sig väldiga kaserner vid ändpunkterna af dessa bulevarder, omkring Hôtel de Ville, alla revolutioners härd, och på alla vigtiga punkter af staden. I medeltiden måste en öfvervunnen stads invånare sjelfva uppföra en borg, hvarifrån deras besegrare kunde hålla dem i tygeln; när den kommunistiska Februarirevolutionens undertryckare använder Paris' arbetare till dessa byggnadsföretag, ligger den förödmjukande jemförelsen nära till hands.

Ännu en hufvudinvändning göra parisarne mot dessa ombyggnadsarbeten: det gamla, historiska Paris tillintetgöres skoningslöst. Ingenstädes utom i Rom har historien lemnat så tydliga spår efter sig som i Paris: hvarannan gata, hvartannat hus, ja nästan hvarannan sten i denna stad talar om stora minnen, alltifrån romarnes tid och ända ned till revolutionen, och parisarne äro stolta öfver denna historia, som är icke blott deras egen utan i viss mån hela den civiliserade verldens. Och hvad har man fått i stället för allt detta? Ej ens något vackert, säga de, ty en stads skönhet utgöres af det karakteristiska och betydelsefulla, och detta egde det gamla Paris i all sin oregelbundenhet, skumhet och osnygghet; men hur uttryckslösa äro icke dessa fyrkantiga kaserner, härstammande från i går och i dag och som sakna alla anor, dessa oändliga, snörräta, breda perspektiver af nya stenhus, af hvilka det ena är liksom ett fotografiskt aftryck af det andra? Hela staden liksom det enskilda huset framkallar hos betraktaren intrycket af en knappt färdig bostad der menniskor flyttat in för första gången och som ännu ej fått lif och individualitet genom de vexlande slägtenas verksamhet derinne. Denna stela, öfverallt återkommande enformighet — träd, uppstälda såsom soldater, hus, uppförda längsutmed bulevarderna efter samma modell och utan någon gränslinie sig emellan, den räta liniens och liksidiga fyrkantens arkitektur — kan på sin högsta höjd göra ett kallt och storartadt men aldrig ett behagligt intryck. Vår tid har ej förmått skapa sig någon byggnadsstil, den kan endast tillintetgöra försvunna tiders; den uppoffrar det gamla, pittoreska och romantiska jemte historiens och skönhetens kraf för att inrätta sig beqvämt och ändamålsenligt, befordra helsotillståndet och strategiska ändamål, bespara tid och gifva ett uttryck åt hela sin realistiska riktning. Härutinnan finna vi åter Paris i spetsen för verlden såsom ett mönster för nutidens städer och nutidens karakterslösa arkitektur.

Det säkraste medlet att omvända dessa entusiaster för det gamla skulle visserligen vara, om man med tillhjelp af "Lyckans galoscher" kunde från nutidens alla beqvämligheter förflytta dem till det förra århundradets Paris, sådant vi förut i korthet skildrat det, eller ännu längre tillbaka, till Korstågens romantiska dagar. Svårligen skulle de känna någon trefnad i denna stad af om hvarandra kastade hyddor utmed Seinens sumpiga stränder, med Notre-Dames spira

Digitized by Google

och enstaka kungliga eller adliga borgar med tunga torn, skottgluggar, grafvar och en uppdragen vindbrygga, allt omgifvet af en hög mur, utanför hvilken det första ögat mötte var afrättningsplatsen med dess sällan tomma galge, det andra de fasta slott hvarifrån riddarne herrskade öfver en utarmad landsbefolkning af lifegna och aflönade sina pansarklädda knektar genom att öfverfalla resande borgare och köpmän, hvilkas guld afpressades dem medelst borgfängelset och pinbänken. Vågade sig således städernas befolkning endast sällan utom stadsmurarne, så fann den ej heller i deras inre synnerlig trefnad i en tid, då Filip August gjorde de första svaga försöken med stenläggning och de kungliga gemaken voro utstyrda med "några halmkärfvar i stället för stolar", så att man verkligen har svårt att föreställa sig hur ett borgerligt hus såg ut på den tiden. Ej stort bättre var det inom stadsmurarne sörjdt för den personliga säkerheten; efter aftonringningen (*couvre-feu*) i solnedgången gick ingen gerna utomhus; borgaren tillbommade sin dörr, och väcktes han om natten af vapenslammer och dödsrosslingar, vågade han aldrig öppna för den öfverfallne eller skynda till hans hjelp, ty med den tidens summariska rättegångssätt kunde ett sådant tilltag blottställa honom för de största obehag; han öfvertygade sig först om att riglarne voro väl tillskjutna och uppfångade sedan genom horn- eller skinnrutan en skymt af det röda fackelskenet och de blänkande spjuten, öfverlemnande åt den kommande dagen att bringa förbrytelsen i dagsljuset. Detta allt oaktadt är det likväl en sanning att dessa gamla halfciviliserade tider förmådde uppföra byggnader, domkyrkor och slott, hvilkas ädla, karakteristiska stil vår tid med alla dess ofantliga ansträngningar och kostnader är lika långt från att kunna uppnå som den saknar den tro och ridderliga anda hvarur denna stil framgick. Och liksom de gamla gatorna just genom sin trånghet och sina krökningar samt framför allt genom de vid dem fästade historiska minnena voro mera pittoreska och intressanta än en bred, enformig bulevard, kunde man här och der i dem påträffa perlor af rent borgerlig arkitektur i enskilda hus, såsom ett hörntorn, en fönsterbåge i renässansstil, en balkong eller en utskjutande öfversta våning, hvilande på konstfullt utskurna bjelklag, som ensamma uppvägde långa sträckor af fem- eller sexvåningshus med spegelglasrutor och gipsgesimser. Lika ensidigt som det är att fordra att framåtskridandet skall hejdas och en stad förstelna i en föråldrad gestalt för enstaka byggnadsformers skönhet och stora historiska minnens skull, lika beklagligt är det att dessa minnen skoningslöst uppoffras icke blott der det är nödvändigt för de nya arbetens skull, utan äfven, ehuru denna nödvändighet ej förefinnes, försvinna med en hastighet som snart skall göra det gamla Paris till blott en saga. I det följande skola vi betrakta några af de i historiskt och arkitektoniskt hänseende märkvärdigaste bland de forntidslemningar som ännu finnas qvar i den omskapade staden.

(Forts.)

Litet om ljudet.

(Efter prof. Tyndalls "Lectures on Sound".)

För oss menniskor, som äro vana vid vår egen röst, fåglarnes qvitter, de fyrfota djurens läten, insekternas surrande samt det larm och buller som framkallas af det dagliga lifvets verksamhet, skulle en verld der intet ljud hördes synas vara en öken, ty hvad vi i allmänhet bruka kalla dödstystnad, hvilken för en kort tid kan skänka oss lugn och ro, är ej ett så ljudlöst tillstånd som vi föreställa oss, ehuru den kan vara svår nog att fördraga, om den räcker en längre tid. Kunde vi sålunda förflytta oss till en planet utan atmosfer (såsom t. ex. månen antages vara), hur skräckinjagande skulle ej skuggorna från dess stora berg förekomma oss, då de lade sitt bårtäcke öfver nejder hvarest ej hördes den svagaste hviskning af någon som helst stämma.

Hvarje ljud uppkommer derigenom att små partiklar af den atmosferiska luften försättas i en vibrerande rörelse, hvilken meddelas de närmast befintliga partiklar o. s. v., hvarvid i luften uppstår en vågrörelse, som träffar våra hörselorganer och medelst dem föres till hjernan, der den förnimmes såsom ljud. En ganska god föreställning om dessa luftvågor kan man få genom att kasta en sten i en i ett kärl innesluten vattenmassa, hvars yta är lugn. Från den punkt der stenen nedfaller i vattnet utgå ringar, hvilka, ju mer de aflägsna sig från medelpunkten, erhålla ett allt större omfång, men minskas i höjd, så att de slutligen alldeles försvinna, om vattenytan är tillräckligt stor; i annat fall stöta de mot kärlets väggar och kastas således tillbaka. På samma sätt bildas de luftvågor hvilka höras såsom ljud när de nå vårt öra.

För att ett ljud skall kunna åstadkommas, är naturligtvis luft eller något annat medium ett oundgängligt vilkor, men detta mediums beskaffenhet inverkar i hög grad på ljudets styrka. Sätter man sålunda en liten metallklocka, hvars svängningar i luften framkalla starkt ljud, under en luftpump och börjar utpumpa luften, så skall man finna att vid hvarje slag på klockan blir ljudet allt svagare i samma mån som luften förtunnas genom pumpningen; och slutligen skall det ögonblick inträffa då det starkaste slag ej framkallar det svagaste ljud; men då befinner sig också klockan i ett lufttomt rum.

Utom luftens täthet ha äfven den kraft och hastighet hvarmed den sättes i rörelse stort inflytande på ljudets styrka; men denna ökas ytterligare, om man hindrar det från att spridas, ty derigenom minskas styrkan i så hög grad, att man t. ex. på tre alnars afstånd uppfattar endast $\frac{1}{9}$ af det ljud man eljest skulle hafva hört på en alns afstånd. Hvad man vinner i motsatt riktning genom att samla ljudet, derpå gifver bruket af roparen ett slående exempel. Såsom bekant är, användes detta instrument öfverallt der det är af vigt att fortplanta ljudet så långt och snabbt som möjligt; och att ljudet kan fortskaffas mycket långt i rör, derom har man åtskilliga vittnesbörd. En fransk vetenskapsman, hr Biot, samtalade sålunda i Paris genom tomma vattenrör, hvilka hade en längd af öfver 3,000 fot, med en kollega och blef tydligt förstådd, äfven om han sänkte rösten till den lägsta hviskning.

Roparen är icke någon ny uppfinning, ty i äldre dagar, ja, äfven i forntiden, spelade den säkerligen en vigtig roll vid de talande bilderna och orakelsvaren. I vår tid är det svårare än förr att tillverka talande hufvuden, ty nu känner ju nästan hvar och en till talrörets egenskaper — och dock har konsten lyckats besegra naturen äfven på detta område. För att ännu mer förvilla publiken låter man hufvudet sakna

Digitized by Google

hvarje stöd och hänger upp det på snören eller kedjor, men dess mun är öppen och så sinnrikt konstruerad, att den ensam uppfångar och återger ljudet från ett alldeles ofvanför densamma befintligt, men omsorgsfullt doldt talrör*). Man har äfven försökt att med mekaniska medel härma menniskorösten. I förra århundradet visade professor Kratzenstein att alla vokalljuden kunde uttalas, om man genom ett vassrör blåste i tuber, eller små rum af olika storlek, och nästan samtidigt gjorde mekanikern Kempelen i Wien åtskilliga intressanta experimenter, hvilka ledde honom till att konstruera en maskin som icke allenast kunde uttala vokalerna, utan äfven enstaka ord och korta meningar t. ex. *vous êtes mon ami; Romanorum Imperatôr semper Augustus; Opera; Konstantinopolis* o. s. v.

Den hastighet hvarmed ljudet fortplantas är olika och beror förnämligast på det medium det genomlöper. Då ljudet passerar atmosferisk luft, är dess hastighet, vid 0 grads värme, omkr. 1,100′ i sekunden, men vid 26° Cels. har den ökats till 1,140′. Ljudet fortplantas sålunda långsammare vintertiden än om sommaren.

I likhet med ljuset, kan äfven ljudet kastas tillbaka från vissa föremål, och härpå beror ekot, såväl det naturliga som det genom konst framkallade, hvarvid ljudvågorna kastas tillbaka lika många gånger som ekot upprepar dem; och om vi anbringa en ballong med kolsyregas på ett passande ställe, så uppsamlar den ljudvågorna på samma sätt som en lins upptager ljusstrålarne. För att eko skall framkallas fordras likväl alltid ett visst afstånd, ty luften måste ha tid att återgifva de ljud som tillbakakastas från den yta de träffa; i annat fall sammansmälta de med hvarandra. Då det tillbakakastade ljudet har samma hastighet som dess upphof, så kunna vi af den tid det behöfver för att hinna fram till ett föremål beräkna på hur långt afstånd från oss de ekot framkallande ytorna befinna sig. Resande i bergstrakter beundra det upphöjda hos ett åskväder mellan fjällen, och förnämsta orsaken härtill ligger deri att bergen låta den första skrällen genljuda otaliga gånger. I alla länder finnas ställen der "Eko bor", men det sätt hvarpå hon besvarar vår kallande stämma är mycket olika.

Ofta framkallas ett ovanligt eko endast af slumpen. Prof. Wheastone fann sålunda, att när han på ett visst ställe i Londons Colosseum hviskade ett ord, upprepades detta flere gånger. Ett par hastigt på hvarandra följande stafvelser ljödo såsom ett gapskratt, och då han ref itu ett pappersark, lät det som om hagel smattrade mot rutorna. Uti en kyrka i Girgenti på Sicilien råkade en person stå på ett ställe der han tydligt hörde hvartenda ord som i en biktstol tillhviskades presten. Detta roade honom: han tog några goda vänner med sig och de hade rätt roligt, tills de en vacker dag fingo höra hans egen hustru i sin bikt yppa mer än hvad han sjelf önskade höra och hans vänner borde veta. Bikstolen flyttades, och det förrädiska ljudet, som följt efter det hvälfda taket, förnams ej mer.

Då vi sätta en spänd harpsträng i vibration, meddelas dess rörelse åt luften, och följa vibrationerna tillräckligt hastigt på hvarandra och med lika långa mellanrum, framlockas nu en ton. Om ett ur kunde picka etthundra gånger i sekunden, skulle det framkalla en ton, hvilket äfven blefve fallet med dufvorna, i fall de vore i stånd att röra sina vingar lika fort som kolibrifåglarne och de tusentals insekter som röra sina vingar med så stor snabbhet, att toner derigenom uppstå.

Ju hastigare svängningarne äro, desto högre blifva tonerna, och tvärtom. Enligt Savart äro 7-8 vibrationer i sekunden den lägsta ton som kan af menniskoörat förnimmas, och 24,000 vibrationer i sekunden den högsta. Den ton man betecknar med *a* och hvilken vanligtvis angifves af stämgaffeln påstår han göra 440 svängningar.

En sträng är likväl icke ensam tillräcklig att sätta många luftpartiklar i rörelse och fylla ett rum med ljud; i det hänseendet är resonnansbottnen en mycket vigtig del af stränginstrumenterna, hvilkas godhet beror deraf i väsentlig mån, ty är resonnansbottnen ej god, kan man säga att instrumentet ej har någon själ. Det höga värde man sätter på gamla fioler är ej utan orsak. De förändringar som åren frambringa i träets molekulära sammansättning hafva stort inflytande på instrumentets toner, och dertill kommer att detsammas begagnande inverkar fördelaktigt på träets särskilda delar, så att dessa synas under årens lopp och genom dagligt bruk forma sig lättare efter de vibrerande strängarne.

Huruledes toner fortplantas genom fasta kroppar har prof. Tyndall under sina föreläsningar beskrifvit sålunda: "I ett rum i våningen under min står ett piano. Genom bägge våningarne går ett jernbleckrör, som håller 2½ tum i genomskärning. I röret sitter en träkäpp, hvars öfre ända skjuter upp öfver mitt bord. Käppen omgifves af guttaperka, hvilken äfven fast omsluter blekröret, och dess nedre ända hvilar på pianots resonnansbotten. I detta ögonblick spelas på instrumentet, men det oaktadt hör jag intet ljud. Lägger jag deremot en fiol på käppens öfre ända, så ger den straxt ljud från sig — likväl ej med sina egna utan genom pianots strängar. Tager jag bort fiolen, höres intet ljud; lägger jag en gitarr i dess ställe, börjar musiken åter."

En harpa gjordes ljudgifvande på samma sätt, och okunniga personer skulle mycket väl kunnat tro att det var trolldom med i spelet. Det är således resonnansbottnen som stärker ett svagt ljud, och äfven den musikaliska effekten beror till en stor del på dess beskaffenhet d. v. s. dess förmåga att af ett ljud frambringa andra och sympatetiska svängningar, som än ytterligare förstärkas genom vårt öras egendomliga konstruktion. Enhvar som hållit en stor snäcka för örat har hört hur det "kokar" derinne, liksom knappast någon torde finnas som ej anstält det bekanta experimentet med en silfversked eller en eldgaffel. Binder man nämligen ett snöre om en sådan, tager snörets ändar i bägge händerna, sätter ett finger i hvarje öra och låter skeden eller eldgaffeln slå mot ett föremål af metall, så liknar det derigenom frambragta ljudet en metallklockas, då deremot, om fingrarne tagas ur öronen, man ej hör annat än ett matt och klanglöst ljud. Anslår man en stämgaffel och håller den intill nedra tväröppningen på en orgelpipa, så skall denna svara i följd af genklang som om man hade blåst in luft i den; men det följer af sig sjelf att stämgaffeln och orgelpipan måste angifva samma ton — i annat fall ger naturligtvis orgelpipan ej från sig något ljud.

Medan vi i det föregående fäst läsarens uppmärksamhet på ljudvågornas fortplantning genom fasta kroppar, vilja vi nu anmärka att densamma äfven eger rum från kropp till kropp med luften såsom medium. Om man t. ex. i ett rum upphänger en stämgaffel, skall en annan med lika tonhöjd, som anslås i samma rum, bringa den förstnämnde att ljuda med. Två pendelur, upphängda på samma vägg, eller två ur som stå på samma bord börja så småningom sympatisera i svängningar, ja det kan äfven inträffa, att om det ena af pendeluren stannar, det andras svängningar åter sätta det i gång. Att ljudet från en orgelpipa skall kunna krossa en fönsterruta och en stark sångröst komma ett i närheten stående vinglas att spricka bevisar ytterligare ljudvågornas kraft, men säkrast torde dock vara att ej obetingadt sätta tro till dessa uppgifter.

*) Alb. Magnus anklagades på sin tid för trolldom, som han skulle bedrifvit med sina mekaniska och matematiska kunskaper, ty det säges bland annat att han gjorde ett hufvud, hvari var anbragt en maskin som åstadkom artikulerade ljud.

Digitized by Google

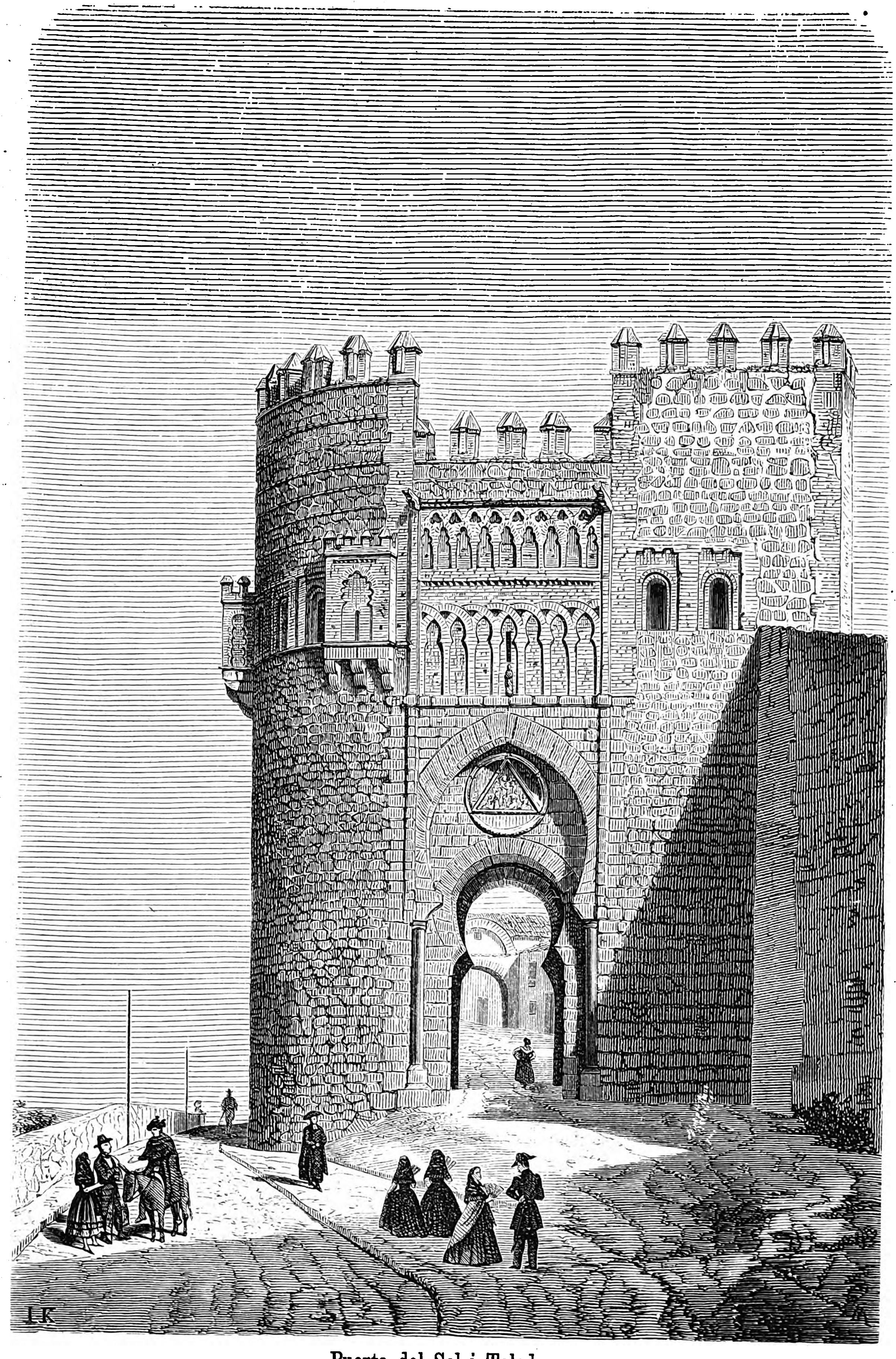

Puerta del Sol i Toledo.

Digitized by Google

Digitized by Google

Det vackraste exemplet på ljudets verkan har man i de s. k. musikaliska eller sensitiva lågorna. Den amerikanska professorn Leconte är den som först fäst uppmärksamheten på detta fenomen. Han var en afton borta i en familj der man gjorde musik och berättar derom:

"Straxt efter det musiken börjat observerade jag att gaslågorna antogo formen af en fiskstjert och rörde sig efter musikens takt. Flere af de närvarande bemärkte äfven samma fenomen, i synnerhet då violoncellen öfvertog melodistämman, och det var särdeles intressant att se hur de drillar som gjordes på detta instrument inverkade på lågornas form.

Vi anstälda försök fann Leconte att vibrationerna förorsakades icke af skakningen hos väggarne eller taket, utan att de genom luften fördes från musiken till lågorna. Prof. Tyndall har fortsatt dessa försök och funnit att endast de lågor äro känsliga som brinna under ett mycket starkt tryck och äro färdiga att bubbla eller koka. Just en sådan gaslåga som ännu är lugn och brinner med odelad låga blir orolig och klyfver sig i tungor, om man blott hvisslar i dess närhet eller med en hammare slår på ett städ. Professorn lät äfven lågorna dansa efter musik. Han stälde två lågor, en lång och en kort, bredvid hvarandra, och då han lät höra en mycket svag hvissling, blef straxt den långa lågan kort och delade sig i tungor, men lyste starkt, hvaremot den korta blef lång och började osa.

På sina föreläsningar förevisade Tyndall äfven en mycket tunn låga om tjugofyra tums längd. Slog man i andra ändan af rummet mycket sakta med en hammare på ett städ, förminskades lågan till sju tum; släpptes en kopparslant i golfvet, sjönk den; knarrandet af stöflar, frasandet af papper eller ett fruntimmers sidenklädning försatte den i oro; regnets piskande mot rutorna bragte den alldeles ur fattningen, och höll man ett ur tätt intill den, sänkte den sig vid hvarje knäppning. Då professorn deklamerade ett skaldestycke, tycktes lågan gifva tillkänna sin belåtenhet dermed. Vid vissa ljud nickade den, vid andra böjde den sig tydligt. Stäldes en speldosa i dess närhet, betedde den sig som om den varit ett förnuftigt väsen.

Under enahanda förhållanden kan man hos rökpelare och små vattenkonster iakttaga liknande fenomen.

En hr Barret har försökt att använda dylika känsliga lågor för att telegrafera ett mycket svagt ljud till aflägsna ställen. Han använder i denna afsigt en lång tunn låga, som vid minsta ljud förkortas och antager formen af en solfjäder. I dess närhet sättes en tvärstång af metall, hvilken genom värmen utvidgas, så att den ena, fria ändan förlänges och kommer i beröring med en annan metallstång, och från båda dessa stänger utgå nu elektriska trådar till ett batteri eller en klocka, hvilka kunna befinna sig inne i eller utanför huset. Så länge allt är tyst omkring lågan, är den mycket lång och tunn, men vid minsta ljud förkortas den och antager form af en solfjäder, når dervid tvärstången, uppvärmer och utvidgar den, så att den elektriska kedjan derigenom slutas och klockan ringer. Enligt denna teori skall således ett barnskri vara tillräckligt att väcka uppmärksamhet i ett annat rum, och äfven en inbrottstjufs filande skall kunna uppväcka ett helt hus' invånare. Måhända ligger häri fröet till ett slags fonografi — ett visst sätt att beteckna de olika ljuden. Har man således en rad känsliga lågor, af hvilka hvar och en motsvarar en bestämd not på tonskalan, så skulle tonerna både af menniskorösten och instrumenter med batteriets tillhjelp betecknas på ett stycke papper; musiken skulle då få en underordnad medhjelpare, som för den kom att bli hvad fotografien är för konsten, och skall derför måhända en gång en fonografi blifva lika efterfrågad som en fotografi är det i våra dagar.

Puerta del Sol i Toledo.

(Med illustration.)

Madrid är visserligen Spaniens hufvudstad, har det största antalet invånare och sina cortes, men mäktar likväl ej fängsla främlingens uppmärksamhet i samma grad som Toledo, Spaniens Rom, Spaniens Pompeji, såsom det ömsom blifvit kalladt. Dess ursprung förlorar sig i forntidens mörker och de spanska historieskrifvarne tvista om huruvida det grundlagts af Herkules, Jubal eller Nebukadnesar; fenicier, judar, romare, goter, araber och castilianer hafva ömsevis herrskat deröfver samt nästan alla lemnat efter sig något spår af sin kultur och sitt välde. Öfver hela staden med dess ytterst smala gator hvilar en medeltidsprägel, husen räkna sin ålder i sekler och man vandrar fram mellan de cyklopiska murarne af goterkonungen Wambas palats, lemningar efter den gamla romerska circus, moriska slott och moskeer, hvaribland resa sig palatser, kloster och kyrkor, af hvilka först och främst må nämnas katedralen, hvarpå man arbetat i sex århundraden och hvarmed endast den i Burgos kan jemföras. Liksom Madrid och några andra spanska städer, har äfven Toledo sin Solport, *Puerta del Sol*, hvilken är mycket gammal och som vår illustration föreställer.

Nordiska utvandrare.

(Med 2:ne illustrationer.)

Mycket har blifvit taladt och skrifvit om utvandringen och dess orsaker; somliga se densamma med blida ögon, förmenande den i försynens hand vara ett medel för vinnandet af ändamål hvilka äro för höga att fattas af det inskränkta menniskoförnuftet; andra fördöma denna den moderna tidens folkvandring såsom skadlig, då den beröfvar de särskilda länderna ansenliga kapitaler af arbetskraft och intelligens. Så mycket torde dock med skäl kunna sägas att dylika utflyttningar äro berättigade från länder som lida af öfverbefolkning eller der en njugg jordmån och ett oblidt luftstreck hindra individen att kunna lifnära sig utan alltför stora försakelser och vedermödor. Men hvad man ej kan annat än ogilla är att personer af lättsinne, oförnöjdhet, äfventyrslusta eller missnöje med bestående sociala och religiösa förhållanden lemna det land som sett dem födas och der deras fäder under århundraden lefvat och verkat för sitt lands väl och dess rätt att vid sidan af de öfriga nationerna uppträda såsom ett sjelfständigt folk. Att af den ena eller andra orsaken öfvergifva sitt fädernesland är en feghet, ty folken behöfva ej rymma från sin ärfda jord med dess minnen och historia; det synes oss snarare vara individens pligt att med alla till buds stående lagliga medel söka befordra fosterlandets bästa i alla afseenden. Och allra minst kunna vi gilla denna flacka kosmopolitism som har sitt fädernesland der hon har sin bergning. Ännu torde menskligheten stå på en alltför låg ståndpunkt att kunna rätt sentera denna sublima lära.

Förenta staterna med deras fria institutioner och der oförståndet, lättjan och lättsinnet tro sig kunna skära guld med täljknifvar är det förlofvade land dit utvandringsströmmen hufvudsakligen tager sin riktning från den europeiska kontinenten och några andra trakter af vår jord. Då det torde intressera läsaren att lära känna huru stora de kontingenter äro hvarmed de olika länderna bidraga till folkstockens ökande i den stora republiken, meddela vi här

Digitized by Google

den senaste officiella uppgift som finnes att tillgå och som innefattar tiden mellan den 1 Juli 1868 och den 30 Juni 1869. Enligt densamma ha under nämnda period till Förenta staterna utvandrat 389,651 personer, af hvilka 240,477 voro män och 149,174 qvinnor. Af dessa utvandrare voro 132,537 tyskar, 64,938 irländare, 60,286 engelsmän, 40,292 svenskar och norrmän, 20,910 kanadier o. s. v., 12,874 kineser, 3,879 fransmän, 3,650 schweizare, 3,649 danskar, 2,234 vestindier, 1,922 belgier, 1,488 italienare, 1,134 holländare, 1,123 spanjorer, 420 inbyggare på Azorerna, 343 ständighet förklaras deraf att dess folkmängd, enligt statistiska uppgifter ej ökas så starkt som andra länders. En annan orsak är att fransmannen lidelsefullt älskar sin fosterjord och högst sällan förstår att, såsom germanen, skapa sig en oberoende ställning i främmande land.

Många klagomål ha förut låtit höra sig öfver de fartyg som från Bremen, Hamburg, Liverpool, Göteborg och Köpenhamn öfverföra utvandrarne till den nya verlden; men på senare tiden ha likväl åtgärder vidtagits som i väsentlig mån minskat de olägenheter hvarför passagerarne varit ut-

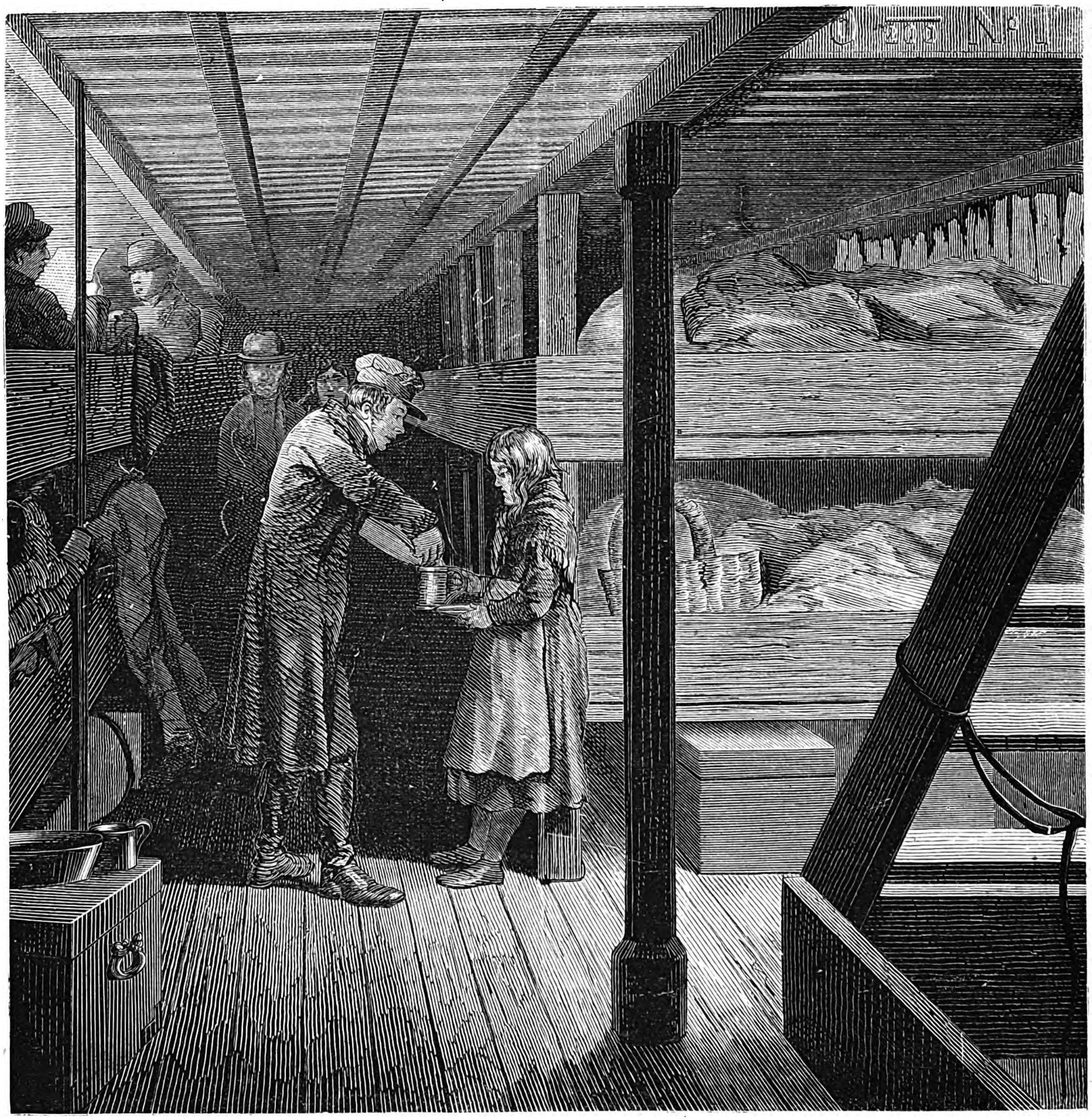

Mellandäcket på ett utvandrarefartyg.

ryssar, 320 mexikanare, 184 polackar samt 378 från andra länder. Då tysken är känd för sin kosmopolitism och lätthet att sätta sig in i nya förhållanden samt hans hemland är öfverbefolkadt uppväcker det ej vår förvåning att han intager främsta rummet på utvandringslistan. Att irländaren kommer efter honom är ganska naturligt, då man besinnar hans fäderneslands olyckliga tillstånd, men utvandringsströmmen derifrån har likväl på senare tider betydligt minskats. Frankrike intager först sjunde rummet, hvilken omsatta. Det är ett lärorikt och intressant skådespel att se sig omkring i ett dylikt utvandrarefartyg, der menniskorna sammanföses nästan såsom boskap, endast nödtorftigt åtnjutande ljus och utrymme under sin färd till det främmande land der de gå en oviss framtid till mötes. Lyckliga menniskonatur som sist af allt förlorar hoppet!

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

hål, tillräckligt stort att han i detsamma kan sticka in fingrarne eller tårna; på detta sätt klättrar han upp i det höga gummiträdet och plundrar biets bo. Jag erinrar mig ett tillfälle som erbjöds mig, då jag med porteskorten red till Port Beaufort. Vi passerade under «Kransen«, ett berg som hänger ut öfver vägen i närheten af det ställe der Fisk- och Koonopfloderna förena sig med hvarandra. En af hottentottsoldaterna såg uppåt, och då han i detsamma varseblef ett litet bi som flög upp till en remna längst upp i berget, sade han till sin kamrat: «En dag då vi komma hit och officern ej är med skola vi stanna och taga boet«.

Några dagar derefter kom jag i tillfälle att med egna ögon se hur infödingarne härvid bete sig. Jag hade gått ut för att jaga, då min följeslagare, en gammal kry man som hette Massaave, plötsligen stannade och undersökte ett träd med största uppmärksamhet. Då jag såg närmare efter, upptäckte jag att några små bin svärmade omkring oss, medan andra flögo upp till en liten spricka i en af de större grenarne. Min kamrat lade från sig sitt jagtspjut, klättrade upp och undersökte genast öppningen; dernäst lösgjorde han ett stycke af barken och böjde den tillhopa, så att den bildade ett slags fat, som hans son fick hålla i åt honom, hvarefter han började beskatta hålet. Sjelfva veden var mjukare än jag efter bladens storlek och barkens beskaffenhet ansett den vara, ja den var till på köpet rutten invändigt, så att Massaave utan svårighet kom åt honingen. Han kastade ned till mig ett stycke af kakan, men honingen hade blifvit sur och bitter som ättika, och då han slutligen fick reda på den egentliga goda honingen, kunde jag ej äta densamma i följd af dess utomordentliga sötma.

Påsk-öns hemligheter.

Midt i det ofantliga Söderhafvet, åtminstone 550 mil från närmsta fastland, ligger en hemlighetsfull ö, hvars gåtor geografien och antropologien hittills ej mäktat lösa. Den håller blott sju mil i omkrets. Kal, trädlös och fattig på naturens alster, kan den endast med svårighet lifnära sina inbyggare. Men på denna lilla, fattiga och nästan öde fläck ser den häpnande forskaren en skog jättelika statyer af sten, om hvilkas ursprung och betydelse öns nuvarande invånare ej kunna lemna den allra minsta upplysning. De mindre bland dessa stenbilder hafva en höjd af 18, andra 27, några till och med 45 fot. Några stå på höga fotställningar, de flesta hafva på hufvudet sex fot höga kronor, hvilka äro huggna af vulkanisk tuff och, efter all anledning, först i en senare period blifvit påsatta dessa bilder, hvilka hafva sned panna och framstående mun. Sjelfva arbetet är groft, men ej utan en viss karakter.

Hvad föreställa dessa bilder? Hvem har gjort dem och hur ha de kommit dit? Härom kunna Påsk-öns invånare ej lemna någon upplysning. De framlefva dag efter dag inför dessa eviga frågetecken, hvarom de ej bekymra sig det minsta. Ön har inga metaller, ej ens kisel, men några der befintliga stenarter äro emellertid så hårda, att deraf kunna förfärdigas yxor. Är det med dessa redskap man tillformat de hemlighetsfulla stenbilderna? Derom kan ingen upplysning erhållas. De kunna ej förskrifva sig från de närbelägna länderna; ty hvilket folk med härför tillräckligt stor sjöfart skulle väl kunnat finnas som fört sina aflidnes kroppar så långt bort som till denna ö eller der upprest dessa kolosser såsom bilder af sina gudar! Och om äfven ett sådant folk existerat, hur skulle det kunnat förblifva obekant för oss! Dessa pelares antal, deras storlek och karakter stå i skarp motsats till Påsk-öns litenhet och fattigdom. Hur skulle väl en sådan ö kunnat lifnära ett folk som uppbyggt dylika monumenter? Hvar är detta land, hvar de menniskor som bebodde det?

Sannolikt under oceanens yta. Ända till början af den nuvarande jordperioden måste en vidsträckt kontinent ha intagit det nuvarande Polynesiens plats. De nu der befintliga öarne äro endast ur oceanen uppskjutande spetsar af denna sjunkna kontinent. I stenbildernas ansigten, af hvilka flere blifvit förda till Britiska museum, ha forskare velat igenfinna den mexikanska typen.

Innan denna gåta kan lösas, måste landet och hafvet gifva från sig ännu flere af sina skatter.

(AUS ALLEN WELTTHEILEN.)

Till omnibusens historia.

Vår tid har rättighet att med stolthet uppräkna alla de segrar menniskoanden vunnit öfver naturkrafterna, alla de framsteg som blifvit gjorda och för hvarje år göras inom konstens och industriens område. Men denna befogade känsla af glädje och tillfredsställelse öfver vunna resultater för oss ibland, såsom ofta brukar hända, för långt. Vi äro ofta fallna för att såsom vår tids uteslutande egendom förklara uppfinningar som egentligen gjorts under förgångna perioder, men genom en rastlöst verksam och handlingskraftig tids lifgifvande fläktar blifvit uppväckta ur den dödsslummer, hvari de legat försänkta.

Sålunda anser man omnibusen vara ett barn af det nittonde århundradets praktiska förstånd; men i sjelfva verket var det för åtta år sedan den firade sin tvåhundraåriga födelsedag; den kan skryta med en mycket berömd fader och en kunglig gynnare.

En skön Marsdag 1662 erbjöds nämligen Paris det festliga skådespelet af att den första omnibusen var fullbordad. Den berömde Pascal hade uttänkt dess konstruktion och stod jemte hertigen af Roanes och flera af hofvets förnämsta ädlingar i spetsen för företaget, och konung Ludvig XIV gaf genom ett efter alla den tidens formaliteter affattadt dekret sitt samtycke till uppsättandet af en omnibuslinie samt förordnade att dylika vagnar, hvilkas antal i början uppgick till endast sju och som hvar och en rymde åtta personer, på bestämda tider, antingen de voro tomma eller fulla, skulle upprätthålla personbefordringen mellan vissa punkter i stadens utkanter, till lättnad för dem som hade lång väg att gå, voro sjukliga och saknade medel att hyra eller köpa sig egna åkdon eller bärstolar. Omnibusen var, såsom dess latinska namn tillkännagifver, afsedd «för alla» och helsades med desto större glädje af Paris' befolkning som priset för en hyrvagn var mycket högt, då deremot de fem sous en färd i omnibusen kostade utan synnerlig afsaknad kunde erläggas af nästan hvem som helst. Omnibusen kallades derför äfven allmänt på den tiden *carosse à cinq sous*.

Den första omnibuslinien öppnades med stor högtidlighet. Tre vagnar afgingo från Port S:t Antoine, fyra från Luxembourg. På hvar och en af dessa platser voro uppstälda afdelningar af militär och borgarskyttar, och kommissarier från öfverdomstolen i Paris uppläste, iklädda sin embetsdrägt, det kungliga dekretet, förmanande det talrikt församlade folket att ej göra sig skyldigt till några oordningar vid omnibusarnes afgång och gåfvo kuskarne tillstånd att bära långa blåa rockar, å hvilka öfver bröstet voro broderade konungens och staden Paris' vapen. Ludvig XIV gjorde sjelf den första turen i en af dessa omnibusar. En tid bortåt gjorde man ingenting annat än talade om dessa *carosses à cinq sous*, och alla måste naturligtvis se och profva dem. Men snart kom den tid, då det ej ansågs öfverensstämmande med god ton att åka i en omnibus; så småningom började de lägre klasserna följa de högres exempel och begagnade sig mera sällan af dessa åkdon, hvaraf blef en följd att omnibusen kom ur modet och slutligen föll i glömska.

Tid efter annan gjordes visserligen försök att bringa till stånd liknande företag men alla strandade de på bristen af ett verkligt behof i detta hänseende.

Det var först då städerna började raskt utvidga sig, då jernvägar anlades, ångfartyg byggdes och i följd deraf lusten att resa blef allmännare spridd som omnibus-institutionen firade sin uppståndelsefest i London år 1820. Sedan dess har den vunnit inträde i alla större städer i Europa och Amerika, har blifvet förklarad vara ett temligen obeqvämt men likväl oumbärligt kommunikationsmedel och kan nu i sitt förbättrade och elegantare skick, trots sitt gamla ursprung, med skäl kallas ett barn af det nittonde århundradet.

Te-förbrukningen i Storbrittannien och Irland uppgick förlidet år till 106,918,069 skålpund, hvarför skattebeloppet utgjorde 2,672,978 pd st.

Patenter såväl för uppfinningar som förbättringar uttogos i Förenta staterna under 1869 till ett antal af 14,000.

Förenta staternas breftrafik synes vara den relativt största i hela verlden. Under det den 30 Juni 1869 tilländagångna förvaltningsåret har den stora republikens postverk befordrat 760 millioner bref, hvilken siffra utvisar en tillökning af fyrtio millioner mot de föregående åren. Dividerar man den förra summan med Förenta staternas befolkningssiffra, så fås en qvot af omkr. 20 bref på hvarje invånare.

Digitized by Google

På **Alb. Bonniers** förlag har i bokhandeln utkommit:

Allmän Verldshistoria,

framställd med afseende å Kultur, Literatur och Religionsväsende

af Dr GEORG WEBER,

Prof. i Heidelberg.

2:dra svenska upplagan. Öfvers. af GUST. THOMÉE och B. F. OLSSON.

3:ne band. 12: 50.

Oaktadt vår literatur icke lider brist på Verldshistorier, den ena fullständigare och grundligare än den andra, torde dock ett verk sådant som WEBERS aldrig kunna anses öfverflödigt eller ens umbärligt. Utom sitt eget inre värde, den frisinnade uppfattningen, den ädla, behagliga stilen, den takt, hvarmed det väsendtliga blifvit utgallradt från det mindre väsendtliga samt den politiska historien blifvit ställd i förbindelse med religionen, literaturen och kulturen — utom dessa inre företräden erbjuder detta verk fördelen, att med en fullständighet, vida öfverträffande de vanliga historiska läroböckernas, dock icke på långt när uppnå det omfång, som göra en Rottecks, en Beckers, en Schlossers arbeten på en gång så svåråtkomliga och olämpliga att användas som historiska *handböcker*.

Det lider intet tvifvel att det är dessa yttre och inre företräden, som förskaffat Webers Verldshistoria den ovanliga framgång, att hon sedan 1846, då hon först utkom, hvartannat år måst utgifvas i för hvarje gång förstorade upplagor, och det torde ej heller vara för djerft att i detta arbetes förträfflighet finna skälet till så väl den ifver, med hvilken flera af Europas mest bildade nationer skyndat att i öfversättning tillegna sig densamma, som det varma bifall, med hvilket det mottogs äfven i vårt land, då det 1853 först utkom i Svensk öfversättning, och som gjorde att en ganska ansenlig upplaga på en jemförelsevis kort tid utsåldes.

Den lifliga efterfrågan arbetet rönt under den tid det varit utgånget ur bokhandeln har föranledt förläggaren att föranstalta om utgifvandet af närvarande upplaga, den **andra** Svenska, hvilken, utgörande en öfverflyttning af originalets **13:de**, sträcker sig ända till 1868 och sålunda afhandlar icke blott det senaste Danska kriget, utan äfven de blodiga fejder, som under de sista åren rasat på olika punkter af Amerikanska kontinenten.

Den nya upplagan är äfven tillökad med ett fullständigt *sak- och namnregister* till hela verket. Arbetet, utgörande omkring 160 tättryckta ark i stor 8:o, består af 10 häften à 1: 25 för hvarje, och är sålunda den *billigaste större Verldshistoria* vårt språk ännu äger; det finnes äfven att tillgå häftadt i 3:ne delar för 12: 50.

Menniskans Urtillstånd

eller den förhistoriska tiden, belyst genom fornlemningarne och seder och bruk hos nutidens vildar,

af Sir JOHN LUBBOCK.

Öfvers. af C. W. PAIJKULL. Med förord och inledning af Prof. S. NILSSON.

Med 156 träsnitt och 4 vackra färgtrycksplanscher.

Pris: häft. expl. 6 Rdr. I vackra clothband 6: 50.

Om detta arbete yttrar Stockholms Dagblad:

»Åt det stora antal bland tänkande läsare i våra dagar, som icke längre är tillfredsstäldt med de läror angående menniskoslägtets uppträdande på vår jord, hvilka vi inhemtat i barndomen, rekommendera vi detta arbete, som är hållet i populär form, men dock af vår frejdade archäolog, Professor Sven Nilsson, kalladt »vetenskapligt». Professor Nilsson har till detsamma skrifvit en värderik inledning och mycket lofordat boken i ett företal, hvari han, efter att ha redogjort för förf:s mångsidiga egenskaper och bokens rikhaltiga innehåll, yttrar: »Jag anser den svenska öfversättningen vara en vinst för vår litteratur, som visst icke har öfverflöd på goda dylika verk».

Då arbetets pris är ganska billigt och det dessutom är prydt både med 4 litogr. planscher och mer än halftannat hundrade träsnitt, kunna vi ej annat än på det högsta rekommendera det i allmänhetens åtanka, såsom en värdefull acquisition.

Istiden i Norden.

Ett geologiskt utkast. Föreläsningar, hållna i Stockholm hösten 1866

af C. W. PAIJKULL,

Docent i Geologi.

Med illustrationer och 3 kartor. Häft. i illustreradt omslag 2 Rdr.

För den bildade och bildningsälskande torde knappast något intressantare ämne finnas än geologien, denna nya vetenskap, som dagligen genom forskarnes bemödanden uppenbarar nya fakta, stundom af den mest öfverraskande art. Dessa föreläsningar innehålla många sådana, hvilka för oss torde vara så mycket intressantare, som de behandla ”den jordtorfva vi sjelfva trampa”, den svenska jorden, de svenska bergen, våra sjöar och våra haf, deras uppkomst, ombildningar m. m.

Våra dagars Historia.

Kortfattad skildring af verldstilldragelserna från 1854 intill 1868

af Dr **GEORG WEBER,** Professor i Heidelberg.

Öfversättning från originalets 13:de upplaga af B. F. OLSSON.

222 sidor stor 8:o. 1: 75.

Detta arbete, ett separataftryck af sista afdelningen af Webers förträffliga Verldshistoria, till tjenst för dem som icke ega hela verket, utgör en sammmanhängande framställning af dessa ingripande verldshändelser, som tilldragit sig, så att säga, inför våra egna ögon under denna märkliga epok, och bland hvilka vi, för att antyda deras intresse, blott behöfva erinra om *Vestmakternas krig mot Ryssland, Garibaldis underbara tåg till Sicilien* och det derefter påföljande *enhetsverket i Italien, de blodiga krigen i Nord-amerika* och nu senast det korta men följdrika *kriget mellan Preussen och Österrike* år 1866.

Utom all fråga skall den snillrike författarens ypperliga framställning af denna vigtiga period vara välkommen för läsare af alla klasser.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

10:de häftet. Andra årgången. Oktober 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Tionde häftets innehåll:

Bilder från kriget 1870.

I. Lefnadsteckningar:

11. Ludvig Adolf Thiers (med porträtt).

12. General Uhrich (med porträtt).

Mongkut den Vise af Siam (med 4 illustrationer).

Gorillan efter du Chailly (med illustration).

Towern i London (med 10 illustrationer).

Bidrag till lyxens historia af Theodor Winkler.

Det gamla och nya Paris af J. Paludan (forts.).

Ett besök i Roms katakomber af Thomas Rördam.

Från spanska revolutionen (med 2:ne illustrationer).

Öknens manna af W. Baer.
Om instinktens otillförlitlighet.
I persiska skattkammaren.
Bäfvern.
En kinesisk begrafning.
} Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter betala 60 öre för häftet, men erhålla häftena 11, 12 gratis.

Digitized by Google

Öknens manna

af W. Baer.

Såsom natten flyr för den uppgående solen, så måste äfven det underbara och öfvernaturliga vika för en allmännare spridd kännedom om naturens lagar och företeelser. I följd häraf har den poetiska föreställning som vi finna i de bibliska berättelserna liksom äfven den underbara nimbus hvilken sprider en förklarad dager öfver det judiska folkets utvandring från Egypten och dess på äfventyr rika eröfringståg till Palestina lidit skeppsbrott mot upplysningens klippor. En berömd författare har rätt då han säger: «Genom umgänget med den rena naturen får I så mycket ljus som gagnar er och så mycket mod och kraft I behöfven.»

Påståendet att studiet af naturvetenskaperna gör oss till gudsförnekare är idel osanning. Tvärtom lära vi deraf att hela den materiella verlden lyder ordningens och harmoniens lagar, så att den yngling eller flicka som står i begrepp att beträda detta vidsträckta område bör finna sin högsta njutning i att se Gud öfverallt, i det största som i det minsta, och genom en förtrognare bekantskap med naturen bibringas sålunda på ett omedelbart sätt hvarje sinne en religiös verldsåskådning.

På samma gång vetenskapen visar att allt i naturen styres af stora och upphöjda lagar, hvarifrån ej gifvas några undantag, förlora äfven underverken. okunnighetens och vantrons barn, sitt fotfäste, ty de grunda sig på öfvernaturliga krafter, ett upphäfvande eller åtminstonde ett ingrepp i naturlagarne. Liksom ännu i dag företrädesvis barnen, i följd af sin obekantskap med naturen, af brist på erfarenhet, genom fantasiens öfvervägande inflytande och emedan deras förstånd ännu är endast föga odladt, äro tillgängliga för öfvertro och vidskepelse, så har äfven förhållandet varit med folken i deras barndomsålder De trodde, emedan de voro okunniga, men vi tro icke, emedan vi gått framåt i vetande.

Så förklaras t. ex. vaktelregnet i öknen, hvarmed nedtystades Israels barns knorrande, då de intogits af längtan efter de egyptiska köttgrytorna, emedan de befarade att de skulle omkomma af hunger, helt enkelt genom denna fågels flyttningstid. Ej så lätt är det deremot att på ett tillfredsställande sätt förklara tillvaron af mannat, det från himmelen nedregnande brödet

Zeezen har först af alla på den galliska tamarindens grenar (*Tamarix mannifera*, arab. *tarfa*), som växer ymnigt i Vady-el-Araba, denna dal hvarigenom — sannolikt före det vulkaniska utbrott som förstörde Sodom och de angränsande städerna — Jordans vatten flöt till Akabaviken, upptäckt mannakorn, hvilka ännu i denna dag årligen insamlas af de der boende beduinerna.

Äfven Tischendorf anser de doftande, skuggrika och alltid grönskande tamarind-skogar som han genomreste på sin färd till Sinai för mannats rätta hem. Enligt honom är mannat en tjock, honingslik saft. hvilken liksom daggdroppen hänger på tamarindträdens grenar, och speciell på bladstjelkarne, ej på sjelfva bladen. Då det träffas af de brännande solstrålarne, smälter det och nedfaller på marken, hvilken vanligtvis är beströdd med torra löf. Under månaderna Juni och Juli insamlas mannat af beduinerna i lädersäckar såväl omedelbart från träden som från marken. Munkarne på Sinai inlägga det sedan i små bleckdosor, hvilka röna liflig efterfrågan bland pilgrimerna och af dem betalas högt.

År 1823 upptäckte Ehrenberg, som äfven besökt dessa trakter, att mannat framkallas genom de stygn som en blott tre linier lång, vaxgul insekt (*Coccus manniparus*) gör i tamarindträdens spåda grenar. Efter regn framsipprar ur de små öppningarne den klara, småningom tilltjocknande saften.

Identiteten mellan detta manna och det himmelsbröd hvarmed israeliterna bespisades är likväl icke fullständigt ådagalagd. Tischendorf stöder sig företrädesvis derpå att det i bibeln heter: «Gå, jag vill låta regna bröd åt er från himmelen». Deremot anser han den omständigheten att det nuvarande mannat finnes just på samma ställe der judarne åto sitt, nämligen i öknen Sin, mellan Sinai och Elim, tala för de båda ämnenas identitet. Äfven årstiden öfverensstämmer, enligt honom, med den i bibeln angifna. Judarne kommo dit i Maj, och då börjar äfven den nuvarande mannaskörden.

Naturforskarne fästa sig icke vid att tamarind-mannat ej nedfaller från himmelen. Deras öfriga uppgifter om mannat öfverensstämma i det närmaste med hvad i bibeln står att läsa derom. Likväl är det icke sannolikt att detta manna var israeliternas himmelsbröd. ty nu för tiden uppgår den årliga skörden till endast 500 ℔, en alltför liten qvantitet att lifnära ett helt folk, och dessutom lämpar sig tamarind-mannat ingalunda till brödbakning.

Deremot har den tyske naturforskaren Unger fäst uppmärksamheten på en växt (*Lecanora esculenta*) som i ofantlig mängd förekommer i de flesta ökendalar i Mindre Asien, Arabien, Persien, Tartariet, algeriska Sahara o. s. v. och som han anser vara det manna hvarmed Israels barn bespisades i öknen. Han fann smaken af detta manna vara angenämt sötaktig och likna den af mjöl, nästan såsom af en blandning af mjölk och mjöl, då deremot de exemplar af denna växt hvilka under missväxtår i den höga norden begagnas såsom lifsmedel åt djur och menniskor hafva en obehaglig bismak. Härigenom synes frågan om öknens manna vara så tillvida afgjordt. att man med bestämdhet kan påstå att det ej nedfaller från himmelen, äfvensom att i åtskilliga trakter deraf males mjöl och bakas bröd

Då denna växt trifves endast i sandig jordmån, ryckes den ofta upp i luften af vinden, efter hvars styrka och riktning den föres än hit, än dit, och ofta till långt aflägsna orter, der den på långa sträckor betäcker marken i ett lager som är från en tum till en fot tjockt. Häraf förklaras äfven att denna växt i följd af regnstormar visar sig på ställen der den förut aldrig blifvit sedd.

I Arabien kallas denna växt *takaout.* i Algerien *ousch-el-ard* (jordens träck). Den består af på sin höjd ärtstora, sammanhängande korn, hvilka äro öfverdragna med ett mjöligt lager af gulgrön färg.

Botanisten Auchere Eloy, hvilken 1838 dog i Ispahan såsom ett offer för sin kärlek till sin vetenskap, berättar att år 1829, under det kriget rasade mellan ryssarne och perserna och hungersnöden i Ourmiah var så stor, en vacker dag då det blåste häftigt denna trakt var alldeles betäckt med ifrågavarande växt, hvilken förr aldrig varit sedd der eller sedermera synts till. Det förekom såsom om den nedfallit från himmelen.

Boskapen kastade sig genast öfver densamma och åt begärligt deraf, hvarigenom invånarne föllo på den tanken att deraf mala mjöl och baka bröd, hvilket de funno välsmakande och närande. Enligt Leveillée bildade denna från himlen nedfallna växt ett lager af 5-6 tum.

I Mesopotamien har man ofta sett dylika regn af denna ätbara växt, isynnerhet åren 1841, 1846 och 1847. Turkarne kalla detta ämne *kudret bogdasi*, eller under-säd. Under torra år, således i missväxtår, är ett sådant regn en välgerning för invånarne. I Karpat, der år 1864 under ett häftigt regn nedföll en stor mängd af denna växt, sjönk priset på säd genast från 120 till 80 piaster. Äfven turkarne finna det af denna växt bakade bröd närande och välsmakande.

År 1847 såg dr Raymond denna växt förekomma ymnigt i algeriska Sahara. Han fäste general Jussufs uppmärksamhet derpå, och denne lät dermed fodra hästar. hvilka åto den med begärlighet. En häst fodrades under flera veckor med korn hvari blifvit blandad denna växt och mådde ypperligt af denna föda. Sedermera lät Jussuf äfven baka bröd deraf. hvilket till smaken mycket liknade det som soldaterna vanligtvis erhöllo. De franska soldaterna tyckte mindre om detta bröd, då deremot beduinerna och sturderna funno det mycket smakligt. Äfven af kameler, gaseller och andra fyrfota djur åts det med begärlighet.

Denna växts möjliga användning till brödbakning, liksom dess inres mjöllika utseende, har gifvit anledning till det antagandet att den innehölle ett stärkelseartadt ämne; men denna förmodan har vid anstälda analyser ej bekräftat sig. I dess ställe fann man att pektin utgjorde fjerdedelen af dess beståndsdelar, hvarigenom förklaras dess användande såsom födoämne. En tid bortåt kan det ersätta en fullständig brist på fastare lifsmedel, men den absoluta frånvaron af qväfvehaltiga ämnen kan likväl i längden ej annat än inverka menligt på organismen.

Om instinktens otillförlitlighet.

Oförmågan att skilja mellan saker och ting sådana de i verkligheten äro och sådana de visa sig för våra sinnen är ett slags sjelfbedrägeri, hvartill förståndet, ej sinnena, är skulden. Sålunda finner man ofta att djur ej igenkänna föremål med hvilka de eljest äro förtrogna, om en tillfällig förändring egt rum hos dessa föremål. En bisonoxe i ett menageri i Paris anföll sin väktare, då denne en gång hade skaffat sig nya kläder, och dottern till en djurtämjare i Wien, mot hvilken ett lejon visade sig mycket fromt, så att det till och med lät henne komma in till sig i buren, dödades af detsamma vid ett tillfälle då hon tagit på sig andra kläder. Hundar kunna ej igenkänna nakna menniskor, och när t. ex. den badande husbondens röst kallar på dem, tveka de att lyda. Detta egendomliga förhållande är välbekant bland skickliga tjufvar, och man känner exempel på att de begagnat sig deraf och nakna inträngt i ett hus förbi en elak hund, utan att denne gjort dem något ondt. Dylika misstag ega äfven rum djuren emellan; lam igenkänna icke sina mödrar, när dessa hafva blifvit klippta; de höra det välbekanta bräkandet, men springa af och an, tills lukten leder dem på rätta spåret, och det är icke ovanligt att se får som tillhöra samma hjord, förvånade öfver hvarandras förändrade utseende efter klippningen, springa omkring och stånga hvarandra i den tron att de äro får från en annan hjord. Några djur narras genom konstgjorda efterbildningar; forellen och laxen nappa efter en artificiell fluga, och den glupska gäddan slukar det glänsande metalllockbetet. Dofhjorten bedrages af ett par horn, hållna upp öfver en buske. som den indianske jägaren bär framför sig, och låter honom närma sig på ett pistolskotts afstånd. Den ätliga grodan, som ej vill förtära döda djur, kastar sig öfver en liflös råtta. när man sakta rör denna i afsigt att gifva den sken af att lefva, och den lilla löfgrodan narras ofta under en hel vinter med döda flugor som dragas öfver

Digitized by Google

Bilder från kriget 1870.

I. Lefnadsteckningar.

11. LUDVIG ADOLF THIERS.

Thiers är född i Marseille den 16 April 1797. Han härstammar från en genom revolutionen ruinerad klädeshandlarefamilj, och genom modern är han beslägtad med de båda skalderna André och Marie Joseph Chénier. År 1806 intogs han i lyceet i Marseille, och efter lysande studier begaf han sig redan vid aderton års ålder till Aix för att bevista de juridiska föreläsningarne derstädes. Här knöt han med den sedan så berömde historieskrifvaren Mignet ett vänskapsband, på hvars styrka årens lopp ej inverkat något. Tillsammans studerade de endast så mycket juridik som behöfdes för examen, men sysselsatte sig i stället desto ifrigare med estetik, historia, filosofi och politik; Thiers hade nämligen redan snart märkt att han hade långt mera kallelse för den politiska och skriftställarebanan än för den juridiska. Redan under sin vistelse vid universitetet uppträdde han såsom partiledare och vågade opponera sig mot regeringen under Restaurationen, hvarför han också ej var väl anskrifven hos professorerna, men deremot afgudades af sina kamrater. År 1820 täflade han om ett af akademien utsatt pris, för hvilket ämnet var “ett loftal öfver Abencerragerna“. Hans tal befanns vara det bästa, men som rojalisterna, hos hvilka Thiers var anskrifven som jakobin, utgjorde flertalet bland prisdomarne, blef täflingen uppskjuten till följande året. För denna oförrätt utkräfde Thiers en lysande hämd: han lemnade ännu en gång in sitt manuskript, utan att ändra en enda rad deri, men författade samtidigt ännu ett tal, hvilket han daterade och lätt afsända med posten från Paris. Han vann priset med det nya minnestalet och ett accessit med det gamla.

LUDVIG ADOLF THIERS.

Sedan Thiers tagit sin juridiska examen, uppträdde han från 1820 under någon tid såsom advokat vid domstolen i Aix; men då lifvet i en småstad ej tillfredsställde honom, begaf han sig jemte Mignet i Sept. 1821 till Paris för att der göra sin lycka. Rika på kunskaper och förhoppningar men fattiga på penningar, inträffade de bägge vännerna i hufvudstaden. Den fattige, af ingen kände advokaten förspilde likväl ej tiden med att sitta och vänta på lyckan med händerna i kors; han förföljde den nyckfulla gudinnan, hvilken också tycktes låta fånga sig af honom. Det var under Villèles ministèr; den utmärkte talaren Manuel hade nyss på ett våldsamt sätt blifvit aflägsnad ur deputerade-kammaren, och den föregående dagens politiska martyr blef den följande morgonen en mäktig man. Thiers insåg genast, hvilken roll han, den ärelystne plebejen, kunde spela under en aristokratisk regering; han vände sig till Manuel, hvilken välvilligt mottog den unge mannen, presenterade och rekommenderade honom för akademikern Etienne, som grundat *Constitutionnel*, hvilket blad på nämnda tid åtnjöt

stort anseende. Den 30 November 1821 öppnade *Constitutionnel* sina spalter för den unge Thiers och publicerade några fragment af hans ofvannämnda loftal. Detta beskydd från den liberala tidningens sida utgjorde början till Thiers' politiska och litterära framgång. Efter att hafva erhållit fast anställning vid nämnda tidning, dröjde han icke att göra sig bemärkt genom sin förmåga att skrifva i alla ämnen och genom det nya i sina åsigter. Tidsomständigheterna voro gynsamma, och Thiers förstod begagna sig af dem; begåfvad med en ovanlig polemisk talang, hastig till anfall och försvar, beslutsam, liflig, företagsam samt redan i besittning af en säker och utmärkt stil, ådrog han sig snart uppmärksamhet genom sina energiska och djerfva artiklar, och den unge journalisten mottogs nu i oppositionens mest lysande kretsar: hos Laffitte, Casimir Périer, baron Louis, den tidens förnämste statsekonom, hvars lärjunge han blef, ja äfven hos Talleyrand, hvilken eljest ej brukade umgås med hvem som helst, men som snart upptäckte hans lysande egenskaper. Thiers, hvilken tänker utan ansträngning, arbetar rastlöst, ej vet hvad trötthet vill säga, som aldrig saknar ideer, och som dertill är begåfvad med ett utomordentligt minne och snabb uppfattningsgåfva, hade ej blott tid att sköta sina åligganden i *Constitutionnel* och efter 1823 i *Tablettes historiques*, utan äfven att vara ute i sällskapslifvet, tala mycket och vara en uppmärksam åhörare; sålunda tillgodogjorde han sig de samtal han förde med deltagarne i revolutionens stora drama. Han började från denna tid arbeta på sitt första stora verk: "Franska Revolutionens historia", hvartill han redan långt förut hade uppgjort planen. De båda första delarne af detsamma, hvilka innefatta konstituerande och lagstiftande församlingarnes historia, utkommo på hösten 1823. Ehuru de voro utmärkta genom stilens klarhet och berättelsens dramatiska intresse, buro de dock vittnesbörd om författarens oerfarenhet. Thiers insåg det sjelf och grep sig beslutsamt an med de specialstudier, som kunde vara honom till nytta i hans företag. Af baron Louis lärde han finansväsendet, af general Foy och framför allt af Jomini krigskonsten. Han gjorde sig bekant med sättet att anfalla och försvara fästningar. Geografiska och strategiska kartor, dagblad, offentliggjorda och icke utgifna memoarer, officiella rapporter — allt rådfrågade han för att erhålla fullständig kännedom om personerna och tilldragelserna från det stora tidehvarf hvars då ännu qvarlefvande män, med hvilka han sammanträffade i det liberala partiets leder, dertill förskaffade honom med de värdefullaste upplysningar. Så förberedd, skref Thiers tredje delen af sitt arbete.

"Franska Revolutionens historia från 1789 ända till den 18 Brumaire" utkom i tio volymer och fullbordades år 1827. Den vann ungdomens och de liberales sympatier, men rönte ett mycket olikartadt mottagande af dem som sjelfva deltagit i händelserna eller varit vittnen dertill och af offren för tilldragelserna. Efter 1830 fördubblades arbetets framgång. Det spreds i mer än 15 upplagor och i flera än 150,000 exemplar. Få böcker hafva utöfvat ett större inflytande. Man insåg genast från första början dess förtjenster och brister. Hvad man förevitade författaren var ett slags fatalism, hvilken gjorde honom till dens försvarare som segrade: Mirabeau, Danton, Girondisterna, Robespierre, och ett slags vårdslöshet i språket. Men alla öfverraskades af berättelsens snabba, jemna och dramatiska gång, af författarens djupa insigter i hvarje fråga och af den beundransvärda klarhet som härflöt af stilens enkelhet.

Efter afslutandet af detta arbete ämnade Thiers skrifva en allmän historia, och till detta företag beslöt han att bereda sig genom resor. Han begärde alltså och erhöll äfven tillstånd att på egen kost få deltaga i den verldsomsegling som tillämnades under befäl af kapten Laplace. Thiers stod i begrepp att gå ombord, då ministèren Polignac kom till styret den 5 Augusti 1829. Folkets frihet blef nu allt mera hotad, och rojalisterna drefvo konungen öppet till en statskupp. Thiers beslöt då genast att stanna i Frankrike för att deltaga i de liberales förbittrade motstånd. Som han insåg att *Constitutionnel* ej skulle vara ett tillräckligt vapen i denna strid, grundlade han i förening med Mignet och Armand Carrel tidningen *National*, hvars uppgift var att försvara kartan, skulle det än behöfva ske på dynastiens bekostnad. Ända från tidningens första nummer (den 1 Januari 1830) syftade allt härpå. Thiers förklarade Restaurationen öppet krig och förvandlade sin tidning till en krigsmaskin. Den artikel som han offentliggjorde öfver den konstitutionella grundsatsen: *Le roi règne et ne gouverne pas* blef ett evenement och uppeldade sinnena till motstånd. *National* uppstälde redan den 9 derpå följande Februari hertigens af Orléans tronkandidatur, hvarför den också ådrog sig en rättslig förföljelse.

Från början af Juli blef *National* ännu häftigare i sina anfall. Då de kungliga ordonnanserna utkommo den 26 Juli, hölls en sammankomst på *Nationals* byrå för att uppsätta en protest, hvilket verkstäldes af Thiers på uppmaning af journalister och deputerade af oppositionen. De båda följande dagarne uppmanade Thiers förgäfves till ett lagligt motstånd, men drog sig, hotad af en arresteringsorder, undan till Montmorency. Han återvände dock genast till Paris och uppsatte den proklamation som fästade folkets uppmärksamhet vid hertigen af Orléans. Den 30 Juli begaf han sig på det liberala partiets ledares vägnar till Neuilly för att öfvertala hertigen af Orléans att träda i spetsen för regeringen, men träffade icke prinsen hemma. Sedan Ludvig Filip den 9 Aug. mottagit kronan, utnämnde han Thiers till medlem af statsrådet och generalsekreterare i finansministeriet under baron Louis. Den första Juliministèren upplöstes snart, hvarefter Laffitte blef konseljpresident den 2 November 1830. Thiers utnämndes nu till understatssekreterare, och då Laffittes tid nästan uteslutande upptogs af statsrådets ledning, öfverlemnade han finansadministrationen åt sin unge medhjelpare, hvilken på fjorton dagar hade öfvervunnit finanskrisen genom förändringars vidtagande i afseende på skatteuppbörden och i krondomänernas förvaltande. Vid denna tid uppmanade Thiers i deputerade-kammaren regeringen att öfverskrida Rhen och Alperna, att rädda Polen och befria Belgien och Italien.

Ministèren Laffitte aflöstes den 13 Mars 1831 af ministèren Casimir Périer. Oppositionen, som samlade sig omkring Laffitte, väntade nu att Thiers skulle sluta sig till den, men han anföll tvärtom oppositionens program. Laffitte kände sig kränkt härigenom, och sedan den tiden rådde mellan dessa två män en köld, som alltjemt tillväxte. Det var vid denna tid som Thiers tillegnade sig ett nytt vältalighetssätt, hvilket lade hans verkliga talang i dagen och hvarigenom han tvingade till och med sina motståndare att lyssna till honom.

Efter Périers död blef Thiers den 11 Oktober 1832 inrikesminister i det af marskalk Soult bildade kabinettet. Den politiska ställningen var då synnerligen oroväckande: Vendée befann sig i fullt uppror, Belgien hotades, och partierna visade sig mycket förbittrade. Genom hertiginnans af Berry arrestering gjorde Thiers slut på inbördeskriget och hade äfven sin andel i beslutet om en armés afsändande mot Antverpen. Intagandet af denna stads citadell förlänade franska vapnen och ministèrens politik någon glans.

Den 25 Dec. s. å. öfvertog Thiers portföljen såsom handelsminister och minister för de allmänna arbetena. Kammaren beviljade 100 millioner francs till redan påbörjade byggnadsföretags fullbordande; Napoleons staty uppsattes på sin pelare, Etoile-triumfbågen gjordes färdig, landsvägar anlades och

Digitized by Google

kanaler byggdes, Madeleinekyrkan reste sig, tusentals armar sattes i rörelse, industrien fick nytt lif, och denna period utgör det vackraste bladet i Thiers' biografi. Men ovädret drog sig tillsammans, jäsningen i det republikanska lägret förebådade att ett utbrott ej var långt borta, och för att förekomma detta framlade regeringen lagförslaget mot associationerna; Thiers understödde det kraftigt, öfvertog med anledning af stundens allvar inrikesportföljen, och några dagar derefter flammade upprorslågan samtidigt upp i Paris och Lyon. Thiers deltog personligen i striden, två af hans anhängare stupade vid hans sida under ett anfall på barrikaderna, men slutligen qväfdes upproret. Vid denna tid uppkom osämja mellan Thiers och Soult, hvaraf blef en följd att marskalken drog sig tillbaka och aflöstes af marskalk Gérard, som äfven råkade i oenighet med Thiers i amnestifrågan och derför utträdde ur ministèren. Thiers, som ännu ej vågade bilda ett kabinett, ingaf sin afskedsansökan den 11 November 1834. Efter en ministerkris och en ny ministèr, som satt endast tre dagar vid styret, återtog han den 18 November sin förra portfölj i det kabinett hvilket bildats af marskalk Mortier; denne, som icke ville vara konseljpresident endast till namnet, drog sig dock snart tillbaka. Efter en ny ministerkris på fjorton dagar, hvarunder afundsjukan mellan Thiers och Guizot började visa sig, bildade hertig de Broglie en ny ministèr, hvari båda de nyssnämnda statsmännen inträdde. Detta försiggick i slutet af år 1834. Den 13 Dec. s. å. hade Thiers blifvit upptagen till medlem af franska akademien, hvilken redan år 1833 hade invalt honom; Thiers' vid detta tillfälle hållna tal blef mycket berömdt.

År 1835 vid festligheterna med anledning af Julirevolutionen befann Thiers sig vid konungens sida, då Fieschis helvetesmaskin exploderade, hvilken beklagliga tilldragelse medförde allvarsamma följder. Kamrarne sammankallades; Thiers föreslog Septemberlagarne, som inskränkte tryckfriheten, och försvarade dem kraftigt.

Striden mellan Thiers och Guizot antog emellertid en allt häftigare karakter; den sistnämnde trädde ut ur ministèren jemte hertig de Broglie; den 22 Febr. 1836 blef omsider Thiers utrikesminister och konseljpresident. Frågan om Paris' befästande fann i honom en varm förespråkare. Såsom utrikesminister uppträdde Thiers städse på ett stolt och utmanande sätt gentemot utlandet, hvarför han äfven ofta råkade i oenighet med den fredsälskande konungen. Han ville sålunda intervenera i Spaniens angelägenheter, och då han derigenom råkade i opposition mot regeringen, bevisade han sin sjelfständighet genom att anhålla om sitt afsked. Han aflöstes den 25 Aug. 1836 af grefve Molé och begaf sig sedan ut på resor i Tyskland, Italien och Spanien för att bese de valplatser han ämnade beskrifva. Men snart reste sig en storm mot ministèren Molé, och sommaren 1838 företogs det under namnet Koalitionen kända korståget. Glömmande sitt gamla hat, förenade sig de olika partierna, medan först sedermera det blef fråga om hvem segrens frukter skulle tillfalla. Molé föll och i två månader sletos de doktrinära, högra och venstra centern om den ministeriella spiran. Thiers, som ej sjelf kunde bilda ett kabinett och endast på det vilkoret ville tillhöra Soults att han blef utrikesminister, tog, efter att i sju år ha hållit statsrodret, åter plats på oppositionsbänken såsom folkrepresentant. Men kabinettet af den 12 Maj 1839 blef ej långlifvadt och Thiers fick nu af Ludvig Filip i uppdrag att bilda kabinettet af den 1 Mars 1840. Vid den tiden sysselsatte den orientaliska frågan alla sinnen. Thiers adopterade sina föregångares politik, som ansåg att upprätthållandet af de af Mehemed Ali, Syriens och Egyptens dåvarande beherrskare, förvärfvade rättigheterna var en af de förnämsta garantierna för det Ottomaniska rikets integritet och den europeiska jemnvigtens bevarande. Efter fem månaders underhandlingar slutade denna sak på ett för Frankrike förödmjukande sätt, i det de öfriga stormakterna den 15 Juli 1840 på egen hand afslöto en traktat och genom sitt aktiva ingripande gjorde slut på kriget mellan Porten och Mehemed Ali. Thiers kände gentemot den koalition som hotade Frankrike sina patriotiska känslor uppvakna; han började närma sig till oppositionen, han vidtog anstalter att ställa en fruktansvärd armé på benen, han lyckades slutligen genomdrifva det redan flera år förut föreslagna befästandet af Paris — en åtgärd som, efter att så länge hafva varit misskänd, i dessa dagar blifvit, ehuru alldeles oförmodadt, till så stor nytta. Men då hvarken konungen eller majoriteten i statsrådet delade Thiers' krigiska åsigter och sedan Frankrike flera månader uppstält krigsorsaker, utan att dock verkligen slå till, inlemnade Thiers den 29 Okt. s. å. sin afskedsansökan och efterträddes af Guizot, som kom till styret under högst kritiska förhållanden. Efter den tiden har Thiers ej varit minister; han intog nu sin gamla plats på oppositionsbänken och uppträdde sedan såsom en mycket farlig motståndare till ministèren Guizot och konungens personliga politik.

Sedan Thiers lemnat regeringsrodret från sig, beslöt han att visa hvad Frankrike uträttat under konsulatet och kejsardömet. Han beredde sig äfvenledes till detta företag genom flera resor i Tyskland, Italien, Spanien och England, hvarunder han dels besökte de bataljfält som han tänkte beskrifva, dels rådfrågade dessa länders arkiv och skaffade sig noggrannare upplysningar om tilldragelserna från nämnda tid. Aldrig har någon historieskrifvare haft till sitt förfogande en rikare skatt af autentiska dokument och af originalhandlingar.

"Konsulatets och Kejsardömets historia" började utgifvas 1845 och fulländades 1862. Dess tjugo volymer äro fördelade i böcker, hvilka äro uppkallade efter den i hvarje bok dominerande tilldragelsen. Arbetet, som är skrifvet med moderation och lugn, är mindre dramatiskt, men långt rikhaltigare än "Revolutionens historia". Napoleons stora bild beherrskar allt, utan att likväl taga uppmärksamheten helt och hållet i anspråk. Stilen är alltigenom enkel och klar. Genom att citera ett stycke ur "Konsulatets och Kejsardömets historia" i ett af sina budskap till lagstiftande kåren har kejsar Napoleon III gjort Thiers till nationell historieskrifvare. År 1861 föreslogs detta arbete af franska akademien till erhållande af det genom kejsaren grundade priset på 20,000 francs, hvilket också enhälligt tilldelades detsamma. Thiers mottog belöningen, men öfverlemnade hela summan åt akademien med vilkor att det årliga intresset af densamma användes till grundandet af ett pris som skulle bära hans namn.

Under de första åren efter 1840 tog Thiers föga del i de politiska angelägenheterna. Men från 1844 försökte han, i egenskap af venstra vensterns chef, att förena oppositionen mot dynastien. Han uppträdde flerfaldiga gånger i kammaren mot regeringen, i synnerhet i början af 1848, då han på det häftigaste anföll regeringens finanssystem och utländska politik. Härigenom återvann han också fullkomligt sin fordna popularitet, och folket läste hans tal lika ifrigt som år 1830 hans artiklar i *National*. Natten mellan den 23 och 24 Febr. kallades han till Tuilerierna och erhöll af konungen det uppdraget att tillsammans med Odilon Barrot bilda en ny ministèr. Men det var för sent, Paris uppförde redan barrikader och "republiken" var upprorsmännens lösen. Thiers begärde således sitt afsked, då ingenting kunde uträttas.

Invald i konstituerande församlingen, tog han sin plats bland högerns medlemmar och röstade för Cavaignacs diktatur. Han blef nu en af cheferna för ordningspartiet och

Digitized by Google

förklarad motståndare till alla farliga eller alltför nya ideer. Den 10 Dec. 1848 röstade han för prins Louis Napoleons presidentskap, ehuru han till en början motsatt sig hans kandidatur. Vald till medlem äfven af nationalförsamlingen, deltog han i behandlingen af alla vigtiga frågor. Han röstade för expeditionen till Rom, hvilken endast var ett återupptagande af general Cavaignacs plan, och understödde alla reaktions- och stränghetsåtgärder mot det som han ansåg både inom och utom landet för anarki. Sannolikt närde han i hemlighet den planen att med tiden genomföra en rojalistisk restauration till förmån för den orléanska dynastien. Han trodde sig i Louis Napoleon hafva funnit ett redskap för sina planer, men insåg snart huru mycket han härutinnan misstagit sig och trädde nu i den häftigaste opposition till bonapartismen. Louis Napoleons uppförande mot Thiers visade att han ansåg denne såsom en af sina farligaste fiender. Thiers var en af dem som fängslades natten före statskuppen den 2 Dec. 1851. Han måste gå i landsflykt, och det är högst märkligt att se den man hvilken genom sin verksamhet såsom författare mest af alla bidragit till de Napoleonska traditionernas bevarande blifva politiskt mördad i samma ögonblick de institutioner återupplifvas hvilkas lof han under hela sitt lif sjungit! Efter ett års förlopp erhöll Thiers, utan att hafva begärt det, tillåtelse att återvända till fäderneslandet. Han återkom, men sysselsatte sig nu under elfva års tid endast med litterära arbeten, visade sig afvog mot det andra kejsardömet och vägrade att dermed träda i någon som helst vänskaplig förbindelse. Vid valen till lagstiftande kåren år 1863 samtyckte han att uppträda som kandidat för andra valdistriktet i Paris och segrade här öfver hertig de Persigny. Han slöt sig nu till oppositionen, men delade dock icke fullkomligt dess åsigter, utan skilde sig från densamma i några vigtiga frågor, t. ex. i afseende på ockupationen af Kyrkostaten. I utrikespolitiken visade han sig som regeringens oförsonlige motståndare. Det var i synnerhet den kejserliga regeringens politik gentemot Tyskland som utgjorde föremål för hans angrepp. Efter det tyska krigets upphörande slutade han ett af sina tal med orden: “Det finnes inga flera fel att begå“. Han klandrade äfven baron Haussmanns förvaltning i Paris och de officiella kandidaturerna.

Vid valen 1869 ånyo utsedd till ombud för Paris' andra valkrets, understödde Thiers ifrigt Emile Olliviers den 2 Januari detta år bildade kabinett, bland hvars medlemmar han egde personliga vänner; dock höll han den 24 Februari 1870 ett långt tal mot frihandeln och till förmån för de protektionistiska sträfvandena, men gjorde härmed icke något intryck på kammaren, hvilken hyllade alldeles motsatta åsigser med Thiers, som öppet sades hafva stannat efter sin tid. Äfven vid ett annat tillfälle, vid underrättelsen om krigets förklarande mot Preussen i sistlidne Juli månad, var han, denna gång nästan alldeles ensam, af olika åsigt med kammaren. Thiers ville visserligen att Frankrike skulle uppträda mot Preussens politik, men förklarade bestämdt att Frankrike då icke var tillräckligt rustadt dertill, och utgången har — tyvärr! — gifvit honom fullkomligt rätt. Efter kejsarens och den Mac Mahonska arméns tillfångatagande vid Sedan föreslog Thiers i lagstiftande kåren att kammaren skulle tillsätta en komité för styrelsen och nationalförsvaret. Detta, liksom konseljpresidenten grefve de Palikaos förslag om utnämnande af ett regeringsråd, bestående af fem medlemmar, omintetgjordes genom pöbelns på kammaren utöfvade olagliga påtryckning och genom den radikala oppositionens tilltag att, med begagnande af fäderneslandets olyckor för sina älsklingsplaners genomförande, proklamera republiken och rycka till sig makten. Detta steg har blifvit tolkadt som nödvändigt; derom vilja vi ej här uttala oss, men så mycket är dock säkert att det dermed i sammanhang stående afskedandet af kejserliga embetsmän icke företogs i en lämplig stund, då det framför allt gälde att ega sådana tjenstemän som kände till ställningar och förhållanden; att Frankrike redan egde en ordnad styrelse och en laglig regering, hvars störtande af pöbeln och en hop fanatiska republikaner aldrig kan betecknas såsom annat än en fullkomlig olaglighet; att den nya regeringen ej förmått uträtta mera för landets försvar än som Palikaos kabinett äfven skulle hafva gjort; att den republikanska styrelsen aldrig skall kunna utverka fred af Preussen på så billiga vilkor som kejsardömet skulle hafva förmått, och slutligen att franska republiken ej eger de europeiska kabinettens sympatier på långt när så mycket som förhållandet var med den kejserliga regeringen.

Man förebrår Thiers att han visat brist på fasta grundsatser som politiker, och en sanning är det att han försvarat de mest olika institutioner och ideer; sålunda har han än talat för pärsvärdighetens ärftlighet och än för en demokratisk utvidgning af vallagen; han har försvarat Septemberlagarne af år 1835, men sedermera förenat sig med deras motståndare. Orsaken härtill torde likväl få sökas deri att de inre frågorna aldrig för honom varit hufvudsak, detta har deremot alltid varit den af Frankrike på grund af Wientraktaterna af år 1815 intagna ställningen. Denna ställning har han aldrig kunnat förlika sig med, och grundtanken såväl i hans skrifter som i hans politiska lif har städse varit att Frankrikes naturliga gränser äro Rhen och Alperna.

Thiers eger ifriga motståndare och entusiastiska loftalare. De förra säga att han uppträdt såsom en politisk harlequin, en efter äfventyr jagande minister, en vältalig sofist, en talarestolens Bosco; de senare kalla honom ett mönster för en statsman, en oumbärlig lots, det representativa systemets Napoleon. Men de nakna fakta tala högt till hans förmån; såsom publicist har han från första början förstått att häfda sin plats bland den franska pressens storheter; såsom historiker har han skrifvit verk hvilka svårligen torde falla i glömska; såsom folkrepresentant har han, ehuru saknande de för en talare nödvändiga yttre företrädena, ofta utmärkt sig genom en glänsande vältalighet; såsom minister har han hållit statsrodret i stormiga tider samt med mod och skicklighet undvikit klipporna.

---

12. General UHRICH.

Jean Jacques Alexis Uhrich, Strasbourgs tappre försvarare, är född i Pfalsbourg den 15 Februari 1802 och har således nu hunnit till en ålder af mera än sextioåtta och ett halft år. Han genomgick militärskolan i S:t Cyr, hvilken han lemnade 1820, hvarefter han anstäldes såsom sekundlöjtnant vid tredje linieregementet, hvilket deltog i spanska fälttåget 1823 och derunder var med om belägringen af Pampelona. Sedan dess har Uhrich i de mest olika befattningar deltagit i en mängd fälttåg. År 1824 utnämndes han till löjtnant och 1831 till kapten. Han deltog i operationerna i Algerien, der han 1841 avancerade till bataljonschef; år 1848 blef han chef för tredje linieregementet, 1852 utnämndes han

Digitized by Google

till brigadgeneral och 1855 till divisionsgeneral. Hvarje hans steg framåt på den militäriska banan har betecknats genom någon utmärkt handling, under det han i den dagliga tjenstgöringen ådagalagt en skicklighet och ihärdighet som försports endast hos få. Hans anseende såsom en grundligt bildad militär stadgades ytterligare genom hans deltagande i Krimkriget. Då den orientaliska striden utbröt, kommenderade Uhrich departementet Bas-Rhins subdivision i Strasbourg och begaf sig till Krim i spetsen för en blandad brigad, som uppsattes med anledning af kriget, hvarunder den utmärkte sig hvarje gång den var i elden. Vid sin återkomst till Frankrike kallades Uhrich till chef för en infanteridivision, som under italienska kriget var införlifvad med femte armékåren. År 1857 gick han i följd af sin ålder öfver till reserven, men det nu pågående kriget kallade honom åter till aktiv tjenstgöring, och förtroendet att vara Strasbourgs kommendant kunde ej lemnas i värdigare händer än hans. Sedan år 1862 är general Uhrich storofficer af Hederslegionen.

Uhrich hör till dessa krigares antal hvilka först då framstå i sin rätta dager när faran är som störst, ty ehuru hans föregående militära bana varit lång och utmärkt, har han varit mindre känd än många andra generaler, som nu icke kunna ställas i någon jemförelse med honom. Hans försvar af Strasbourg kröntes visserligen icke med framgång ity att det slutligen lyckades för tyskarne att med användande af nutidens fullkomnade belägringsartilleri tvinga fästningen till kapitulation. Men denna i Frankrikes krigshistoria minnesvärda belägring utgör en för de franska vapnen högst ärorik episod från det nu pågående kriget. Den patriotism som stadens invånare lagt i dagen, den till en god del af nationalgarde bestående garnisonens tapperhet och kommendantens uthållighet skola länge ihågkommas. General Uhrichs namn var förut föga kändt utom Frankrike, men har nu blifvit beryktadt öfver hela verlden; sina utmärkta egenskaper som krigare har han först i detta krig varit i tillfälle att lägga i dagen i fullt mått, och han har derigenom plötsligt stält sig i jemnbredd med Frankrikes förnämsta härförare, kanske till och med öfverträffat dem.

General UHRICH.

Låtom oss här i korthet redogöra för Strasbourgs belägring, ty läsaren får derigenom ett begrepp om det energiska motstånd som general Uhrich satte mot den tyska belägringshärens angrepp.

Det var den 9 sistlidne Augusti som badenska och würtembergiska trupper öfvergingo Rhen vid Schlestadt och ryckte fram mot Strasbourg. Genast derefter uppfordrade den å tyska sidan kommenderande general Beyer fästningens befälhafvare att gifva sig, men erhöll dock ett tvärt afslag härpå. Det uppgafs då i telegram ur tysk källa att fästningen vore blott svagt provianterad och att dess garnison utgjordes endast af ett linieregemente, utom nationalgarde. Men provianten har dock visat sig tillräcklig, och de till besättningen hörande linietrupperna hafva icke gifvit de andra efter i tapperhet.

Under de första dagarne af belägringen var Strasbourg icke från alla håll inneslutet, utan personer kunde då ännu lätt passera ut och in genom stadens portar; det har till och med uppgifvits att en icke obetydlig truppstyrka lyckats en natt gäcka belägringsarméns verksamhet och inkomma i staden. Den 14 Augusti aflöstes general Beyer i befälet öfver de tyska trupperna, hvilka då förökades med den preussiska första reserv- och gardes-landtvärnsdivisionen, och från denna tid kan man anse att belägringen tog sin början. Den 19 Augusti öppnades bombardementet mot platsen och rigtades först mot staden, genom hvars ödeläggande tyskarne ville tvinga kommendanten att lemna fästningen i deras våld. De synas härvid hafva hos honom förutsatt ett större mått af medlidande med den olyckliga stadens — efter deras förmenande fullkomligt tyska — befolkning än de sjelfva visade sig ega. De ville försätta honom i den svåra ställningen att nödgas välja mellan att göra sin pligt och uppoffra staden eller rädda denna och skada sitt fäderneslands sak genom en skyndsam kapitulation. General Uhrich hade dock knappast behof att välja, ty Strasbourgs till 85,000 personer stigande befolkning visade en hjeltemodig, patriotisk och inga offer skyende hållning, hon ville hellre dö än gifva sig, hon förklarade ännu mot slutet af belägringen, då staden redan i flera veckor varit utsatt för fiendens eld, att man icke borde tänka på att kapitulera.

Beskjutningen af Strasbourg utfördes af tyskarne på ett sätt som måste göra invånarnes hat till det af Preussen styrda Tyskland och deras kärlek till Frankrike ännu större än någonsin, liksom äfven omöjliggöra någon vänskap mellan Tyskland å ena sidan samt Elsass och Lothringen å den andra, om freden — hvilket Gud förbjude! — skulle lemna dessa länder i Tysklands våld. Mot den så talrikt befolkade staden öppnades den häftigaste eld, granater och bomber (dessa senare enligt flera uppgifter stundom fylda med petroleum, ehuru sådant från annat håll sedermera förnekats) regnade oafbrutet, både dagar och nätter, öfver den åt förstöringen invigda staden, hvilken till en god del uppgick i lågor, hvarvid det berömda biblioteket blef i grund förstördt. Invånarne dödades i mängd och måste framlefva ett ömkligt lif i källrarne, ty endast der kunde de vara någorlunda skyddade mot projektilerna. Äfven den herrliga katedralen, den verldskunniga Strasbourger-Münster, skadades af de fiendtliga bomberna, dock icke ohjelpligt.

Den 29 Augusti öppnades första parallelen mot fästningens nordvestra sida på ett afstånd af sex à åttahundrade

Digitized by Google

steg från de franska verken; redan natten mellan den 1 och 2 September blef andra parallelen färdig och förlades tre à fyra hundrade steg från fästningen, och den tredje fullbordades natten mellan den 11 och 12 September helt nära intill vallarne. Den 15 September tog breschskjutningen sin början och förorsakade fästningen så mycken skada, att kommendanten den 28 September nödgades uppgifva platsen, hvarvid en storartad materiel, rika förråd och många tusen fångar föllo i tyskarnes händer. General Uhrich försattes på sitt hedersord i frihet och begaf sig genast efter kapitulationen till Tours, der han mottogs med storartade ärebetygelser.

Mongkut den Vise af Siam

af

dr Richard Andrée.

I.

Bangkok, Indiens Venedig.

I våra dagar, då handeln och samfärdseln allt närmare förena jordens olika folk, kan nästan intet utom-europeiskt rike undandraga sig denna kontinents inflytande. Nejder som vi i början af detta århundrade knappt kände till namnet genomströfvas nu af europeiska köpmän, missionärer och vetenskapsmän. Hvad gagn ha kineserna eller japanarne haft af att de under så lång tid sökt utestänga europeerna från sina länder? Tiden har likväl tvungit dem att gifva efter i detta hänseende, och nu inse de så småningom hvilket välsignelserikt inflytande den vesterländska civilisationen haft i deras länder; de finna hur oändligt öfverlägsna europeerna äro dem i de flesta fall och komma till den öfvertygelsen att den vesterländska civilisationen, trots de många brister som vidlåda densamma, dock är värd att af dem antagas till deras eget lands höjande i både materielt och andligt afseende. Sannt är likväl att europeerna, liksom amerikanarne i den nya verlden, först efter blodiga strider vunnit sitt inflytande i dessa länder. Blott i *en* ostasiatisk stat, som beherrskades af en vis och mild furste, mottogos de vänskapligt. Der fingo de obehindradt nedsätta sig, drifva handel och utbreda kristendomen, under det att i Birma och Anam, Kina och Japan kanoner och diplomatiska underhandlingar öppnat vägen för dem. Det rike i sydöstra Asien vi afse är Siam; den konung som beherrskade det var Mongkut, som år 1868 i en hög ålder slutade sitt handlingsrika, åt fredliga värf och vetenskapens befrämjande egnade lif.

Siam är ett rikt land med tropisk vegetation och stor areal. Dock bebos detta vidsträckta område, som i öster begränsas af Anam, i vester af de britiska besittningarne i östra Indien och i söder af hafvet, af endast omkr. 5,000,000 menniskor, och dessa ha till största delen nedsatt sig utefter Menamfloden, hvilken genomflyter landet i hela dess längd från norr till söder och ej långt från hufvudstaden Bangkok utmynnar i Siamviken. Menam är för Siam hvad Nilen är för Egypten: landets förnämsta pulsåder. På den röra sig nästan hela landets handel samt tusen och åter tusen båtar, hvilka äfven tjena menniskorna till bostäder, då dessa trakters invånare ofta föredraga lifvet på floden framför att bebo det ofta sumpiga och osunda landet. Hvarje år, då vattenståndet i floden är högst och de lågländta trakterna öfversvämmas, ega på floden rum högtidliga processioner: stora, ståtliga och med ett tak försedda båtar fara ända ned till flodens mynning, hvarest man befaller den att upphöra med sina öfversvämningar. De heliga männen sjunga sina sånger och anställa äfven besvärjningar, hvilkas verkan [ingen siames vågar betvifla, ty efter dem inträffar alltid att floden genast börjar sjunka. Visligen aktar man sig dock för att företaga dessa processioner förr än vattenståndet i Menam nått sin höjdpunkt.

Europeiska resande som bevittnat ifrågavarande vattenprocessioner säga att det är ett förtrollande skådespel att se dessa sällsamt formade små och stora båtar betäcka floden så långt ögat når. Men ännu mer förtrollande blir detta skådespel, då man på den väldiga floden, som å bägge sidor begränsas af herrliga skogar, närmar sig hufvudstaden Bangkok. Ur den täta bakgrunden af gröna träd nicka mot oss palmer med sina luftiga solfjäderlika kronor, skimra guldglänsande frukter i oändlig en rikedom och flaxa brokiga fåglar. Till och med på sandbankarne är det lif och rörelse; der ser man stora krokodiler, granna hägrar och otaliga fiskar i vattnet. Tusentals, med menniskor uppfylda båtar fara upp och ned på floden, och kinesiska simmande boningar med vakthus och fantastiska prydnader utvisa att "den blommiga midtens" schackrande och sluga folk äfven här nedslagit sina bopålar. Öfver en sträcka af mer än en mils längd utbreder sig "De vilda oljeträdens stad" — så betyder namnet Bangkok — på Menams bägge stränder. Kanaler och utgreningar af floden dela dess stränder i en mängd små öar, der husen stå så tätt sammanträngda, att det knappt finnes rum för de trånga gatorna. Boståderna äro af trä och hvila på pålar, så att man måste stiga upp i dem på en trappa. Utom europeernas hus, klostren och de kungliga palatsen äro inga byggnader af sten. Ofvannämnda kanaler och floden utgöra de förnämsta gatorna i Bangkok, hvilket härutinnan kan jemföras med Venedig, och liksom der gondolen, så ersätter här junken omnibusen och droskan. På floden har man sitt torg, hvarest köpas fisk, grönsaker och frukter; der ligga för ankar handtverkarnes simmande verkstäder; till dem begifver man sig då man behöfver kläder eller skodon, och bland detta brokiga hvimmel af infödingar, hvilka såsom ett slags amfibier lefva både på landet och i vattnet, ser man europeernas stolta tremastare och ångfartyg. Men kasta vi blicken inåt landet, upptäcka vi en präktig gördel af grönskande trädgårdar, ur hvilka i pittoresk gruppering resa sig pagodernas smäckra torn eller hvarur i solskenet glänsa fram de med prydnader öfverlastade taken på de kungliga palatsen. Man ser tempel, pyramider och kupoler uppstiga öfver grönskan, och man finner snart att dessa Buddhatempel och kloster med sina rika prydnader och sin egendomliga byggnadsstil spela en framstående roll i Bangkok, ty vid sidan af deras prakt försvinner allt, ja, deras feiska glans berättigar dem att, efter hvad alla ögonvittnen enstämmigt förklara, djerft uppträda såsom medtäflare vid sidan af Europas skönaste arkitektoniska skapelser.

Digitized by Google

II.

Klostren och buddhismen.

Låtom oss nu göra ett besök i dessa pagoder med sina mångfaldiga fantastiska former och de i deras närhet befintliga klostren med sina gulklädda invånare, munkarne eller *talapoin*erna. Framför oss ligger en sådan byggnad med förgylda spiror, polerade eller glaserade tegel, brokig mosaik på väggarne och på tornen hundratals klockor, som sättas i rörelse af vinden, hvarigenom åstadkommes en harmonisk musik. Rundtomkring ligga trädgårdar, dammar, tempel, kapeller och munkarnes cellboningar, så att det hela bildar en liten stad med stenlagda gator.

Munkarne, eller presterna, i dessa kloster, hvilkas antal ensamt i Bangkok uppgår till tio tusen, kallas på landets språk *phra* d. v. s. de ljusstrålande, men benämnas vanligen af europeerna *talapoiner,* emedan de begagna talapatpalmens krona såsom solfjäder. De äro egentligen ansedda tiggarmunkar, hvilka lefva godt och spela en vigtig roll i familjelifvet, vid barns födelse, giftermål och likens förbränning. De erhålla värdefulla gåfvor af alla fromma i staden och slippa skatta till staten och kommunen. Predika göra de endast på särskild anmodan och mot betalning. Sålunda föra dessa tiggarmunkar ett angenämt lif, och det kan derför ej väcka någons förvåning att antalet af dem som söka inträde i orden är stort. Vanligtvis är det endast under regntiden de välfödda herrarne vistas i sina kloster; men så snart denna, efter att ha oafbrutet fortfarit i 3-4 månader, är förbi, svärma de tiggande omkring öfverallt i landet, hvarvid de befatta sig mera med verldsliga än andliga ting. Man ser af dessa korta antydningar att munkarne i Siam i allmänhet ännu i dag äro hvad våra europeiska munkar under medeltiden voro, hos hvilka senare äfven en verldslig sinnesriktning gjorde sig mera gällande än andliga botöfningar. Den ceremoni hvarmed den inträdessökande upptages i orden är mycket enkel. Öfver-talapoinen påkläder novisen en gul drägt, uppläser ordensreglorna, låter afraka hans hår och ögonbryn samt hänger slutligen vid hans sida tiggarkitteln, som motsvarar den europeiska munkens tiggarpåse. Sedan den unge mannen erhållit en palmsolfjäder såsom tecken på sin värdighet, är han munk, hvarefter han måste stanna qvar i klostret åtminstone tre månader. Efter denna tids förlopp får han, om han så vill, åter träda ut i verlden och gifta sig.

Sålunda står det hvar man i Siam, såväl slafven, om hans herre det medgifver, som prinsen af det kungliga blodet, fritt att blifva talapoin, ty buddhismen, som är den herrskande religionen i detta land och hvars tjenare dessa prester äro, vet ej af någon kastskilnad. Enligt dess lära kunna alla menniskor, utan afseende på rang eller börd, blifva lika saliga. Den befriar de fattiga och låga från de mäktigas förtryck samt nedrifver de af Indiens brahminer uppresta skrankor; derför dukade den också under i Indien efter en tusenårig kamp. I Birma, Anam, Siam, Kina och Japan är deremot buddhismen den herrskande religionen; den bekännes af fyrahundra millioner menniskor, hvilka den, fastän vanstäld genom en mängd vidskepliga tillsatser, likväl höjt i sedligt afseende.

Buddhisterna ära såsom stiftare af sin religion den indiske konungasonen Siddharta, vid hvars födelse — i femte århundradet f. Kr. — hela jorden darrade i sina grundvalar, blinda återfingo sin syn och en himmelsk glans öfverstrålade allt. Man hade spått fadern att sonen en gång skulle afsäga sig verlden för att förbereda sig till läroembetet. Och så skedde äfven; ehuru personer funnos som på allt sätt sökte fängsla honom i de sinliga njutningarnes garn, ehuru en konungatron vinkade honom, flydde han likväl, i en ålder af trettio år, från de sina och späkte sin kropp i sex år, undvikande allt umgänge med andra menniskor. Under denna långa tid skall Siddharta hafva setat med korslagda ben och på hela dagen ej förtärt mer än ett riskorn. Men då han märkte att han ej nådde sitt mål på detta sätt, började han åter lefva bland menniskorna för att kämpa mot de köttsliga begären, njutningarne och lidelserna. Nu uppträdde han under namn af Buddha först i Benares vid Ganges och samlade omkring sig lärjungar, hvilka drogo ut öfverallt i landet i gula tiggarkläder och förkunnade sin mästares nya lära, som hufvudsakligen var riktad mot de herrskande Brahmankasternas fariseism. Buddha fordrade att menniskans botgöring skulle vara en inre, ty med blott de då brukliga offren stode ingen salighet att vinna. Den som verkligen frigjorde sig från synden, den befriades också, antingen han var rik eller fattig, af hög eller låg börd, från de med den jordiska tillvaron förknippade lidandena. Derigenom tillfogade han de då gängse falska föreställningarne ett dödligt sår, hvarjemte han ifrade mot det indiska kastväsendet, hvilket han likväl icke mäktade besegra. Försakelse af jordisk glädje och de köttsliga lidelsernas bekämpande uppstäldes af Buddha såsom den högsta salighet menniskan kan uppnå och sammanfattades af honom under begreppet *Nirvana* d. v. s. en fullkomlig upplösning af tillvaron, hvars qval och lidanden hafva sin rot i menniskonaturens bristfällighet och böjelse för synden.

Denna nya religion, efter sin stiftare kallad buddhism, erhöll en vidsträckt utbredning och eröfrade hela länder liksom i flykten. Efter att till en början ha blifvit fortplantad genom endast muntlig tradition, bevarades hon sedan åt efterverlden genom två heliga språk, det ostindiska *sanskrit* och det i östra delen af Indien förherrskande *pali,* hvilket senares bokstäfstecken med ett jernstift inristades i talapatpalmens blad. Ju mer buddhismen grep omkring sig i östra Asiens öfriga länder och ju mer den splittrades i sekter, hvilka ofta stodo i lika skarp motsats till hvarandra som den kristna kyrkans olika bekännelser, i desto större mån gjordes dess bud genom presterskapets utläggningar afvikande från stiftarens grundsatser. Härvid bör dock väl ihågkommas att den eljest i så många afseenden förträffliga buddhismen ej talar om en nådig och kärleksfull personlig gud, sådan vi kristna känna honom; hon talar endast om den frälsande Buddha. Då nu hvarje menniska kan komma till Buddha, så fordrar denna religion af sina bekännare att de skola tro att frälsare funnits och ännu finnas; dessa tillbedjas genom offer och böner, men dessutom åkallas äfven en mängd andra gudar och dämoner.

III.

En prins såsom buddhistisk munk.

Ehuru buddhismen gått under i Indien, det land der den stiftades, blomstrar den ännu i Siam och andra i östra delen af Asien belägna riken. Samtliga talapoiner stå under uppsigt af en prins, hvilken utnämnes af konungen och vakar öfver att de uppföra sig väl. De som fela ställas, afklädda den gula munkkåpan, genom särskilda embetsmän till ansvar inför prinsen, hvarpå de, alltefter beskaffenheten af deras förseelse, pryglas eller kastas i fängelse. Sålunda har konungen i Siam öfverinseendet öfver munkväsendet, men ej sällan inträffar att prinsar af det regerande huset blifva munkar och bekläda höga andliga embeten. Detta förhållande bör ej kunna väcka vår förvåning, om vi besinna att i Europa medlemmar af de förnämsta adliga fa-

Digitized by Google

miljer eller furstehus blifva biskopar och kardinaler. Bland alla de siamesiska munkar i hvilkas ådror rinner kungligt blod är det företrädesvis en som tilldrager sig vårt intresse, icke blott genom sin älskvärda personlighet och det värdiga bruk han gjort af den tid han tillbragte i klostret, utan äfven genom sin senare lefnad såsom konung af Siam.

År 1826 anmälde den då tjugonioårige äldre sonen af den nyligen aflidne konungen att han önskade gå in i klostret Bovoranivet i Bangkok, som är residensets adliga kloster, hvari intagas endast söner ur förnäma familjer, sedan de bestått ett föregående prof. Den unge prinsen, Chau fa Mongkut, hvilken nu enligt siamesiskt bruk afsade sig verlden, behöfde visserligen ej aflägga detta prof, men de öfriga ceremonier som oundgängligen erfordras vid en novis' upptagande i orden, kunde han likväl ej undandraga sig. Oss förefalla dessa ceremonier föga passande för en kunglig prins. I galadrägt anlände Mongkut till klostret, der man afrakade hans hår och ögonbryn samt iklädde honom den gula munkkåpan och hängde tiggarkitteln vid hans sida. Sedan fördes han med stor ståt till receptionsrummet, der tolf prester sutto församlade och den trettonde, *upaxa*, förrättade ceremonien. På bara knäna måste Mongkut krypa fram till denne, helsa honom tre gånger, föra händerna till pannan och utropa:

— Ärevördige prest, jag erkänner dig såsom min *upaxa!*

Derefter kröp han tolf alnar tillbaka och lofvade att efterlefva talapoinernas stadgar. Dessa äro kort sammanfattade i en särskild bok, *Patimok*, men så talrika, att ingen menniska kan minnas dem alla. De vigtigaste äro följande:

Buddhastaty.

I skolen intet djur slå eller döda.

Tagen ej hvad som tillhör en annan.

Odlen ej åkern, I kunnen då döda en mask.

Dricken aldrig vin.

Rören aldrig vid guld- eller silfvermynt.

Dricken endast genom en duk, så att I ej sväljen något litet djur.

Gören ej upp eld med trä, ty deri kan finnas någon insekt.

I skolen lefva af allmosor, men ej af edra händers arbete.

Smacken icke då I äten.

Hvar fjortonde dag skolen I afraka hufvudhåret och ögonbrynen med en kopparknif.

I skolen ej ha mer än en klädnad.

I skolen alltid hålla tiggarkitteln ren.

Stjälen ej andras egendom.

Tillskrifven er ej förtjenster som I ej egen och yfvens ej öfver skönhet och helsa.

Besöken ej teatrar eller konserter.

Begagnen aldrig vällukter och salvor.

Sätten er icke på ett säte som är högre än tolf tum.

Faren icke med tomt prat.

Sofven ej längre än hvad I behöfven.

Sjungen inga kärlekssånger.

Spelen icke något instrument.

Skären er icke, så att blodet rinner.

Befatten er ej med handel.

Sedan I intagit er måltid, sparen ej qvarlefvorna till morgondagen, utan gifven dem åt djuren o. s. v.

Alla dessa till en del löjliga föreskrifter måste också prins Mongkut uppfylla, och han efterlefde dem äfven så noga som möjligt. Dagligen bad han öfver sin rosenkrans, hvilken räknade ej mindre än 800 kulor, steg upp då trumman tidigt rördes i klostret eller klockan ringde, tog det föreskrifna badet, läste bönerna på det heliga *pali*-språket och stannade under sina vandringar med sin tiggarkittel utanför hus, tillhöriga rika qvinnor, hvilka gåfvo honom ris, ost, frukter, fisk och bakverk. Från sin tiggarvandring återvände han till klostret, delade allmosorna med sina ordensbröder och egnade sig, under det de andra rökte, pratade och drucko te, åt allvarliga betraktelser. Han hade ej gått in i klostret för att förnöta tiden i overksamhet, ty i honom bodde en vetgirig ande; han var begåfvad såsom få af hans landsmän och erkände villigt att vesterlänningarne voro siameserna öfverlägsna, liksom att dessa senare af dem hade mycket att lära till landets fromma. Under det de kristna missionärerna förföljdes i Kina och Japan, lemnades dem fritt tillträde till Siam. Obehindradt fingo de öfverallt i landet predika evangelium, ja, de mottogos äfven i klostren och samtalade med de lärda bland talapoinerna i religionsfrågor och om vetenskapens ställning i Europa. Vid denna tidpunkt lefde äfven i Bangkok den katolske biskopen Paillegoix, en genom sin saktmodighet och förträffliga karakter utmärkt man, som fann sitt största nöje i att umgås med munken Mongkut. Han undervisade äfven den unge prinsen i latinska språket och bragte det snart ända derhän, att denne kunde läsa Horatius på grundspråket. Dessutom lärde sig äfven Mongkut det svåra sanskrit, och då nu äfven protestantiska missionärer ankommo till Siam från Amerika, slöt han sig till dem för att tillegna sig engelska språket, hvilket han snart förstod mycket väl, men aldrig kunde lära sig uttala. Härtill kommo ytterligare franskan och de i östra Indien brukliga språken: att prinsen kunde birmanskan, peguanskan, kochinkinesiskan och malajiskan följer af sig sjelf. Sålunda var han mäktig tolf språk, hvilka

Digitized by Google

han äfven kunde skrifva. Då i sjelfva Europa det är ovanligt att finna en man vara i besittning af en så omfattande lärdom, hur mycket mer måste vi icke då beundra denne buddhistiske munk, hvilken endast af kärlek till vetenskapen dag och natt sysselsatte sig med dessa svåra språkstudier, under det hans närmaste slägtingar förnötte sina dagar vid hofvet, omgifna af en orientalisk prakt och den största lyx. Men ej nog härmed; Mongkut ville tränga ännu djupare i den europeiska odlingen. Han skaffade sig ett ypperligt bibliotek, innehållande ej blott buddhismens heliga böcker utan äfven den engelska och franska litteraturens förnämsta alster. Med hvilken ifver afvaktade han ej paketbåtarnes ankomst, för att få se de europeiska tidningarne, bland hvilka han prenumererade på den stora Times, den han studerade lika grundligt som trots någon Londonbo. Mongkut hade äfven låtit inreda ett kemiskt laboratorium åt sig i klostret, och då fotografien uppfanns i Europa, var det åter munken Mongkut som genast beställde sig den erforderliga apparaten och blef en skicklig fotograf. Dessutom skaffade han sig matematiska och fysikaliska instrumenter, så att han kunde egna sig åt astronomien, och på det ej heller konsten skulle blifva försummad, införskrefs ett piano, hvarpå han uppnådde en ej vanlig skicklighet. Hvad under då att alla de europeer som sammanträffade med denne ovanlige munk, hvilken nästan uteslutande egnade sitt lif åt de vesterländska vetenskaperna, utbasunade hans lof i sina hemländer! Man kunde se honom i timtal vandra omkring i de stora, välskötta trädgårdarne i klostret Bovoranivet, samtalande med missionärer, hvilka han visade de inom klostermurarne belägna templen, kioskerna, pyramiderna, terrasserna och lusthusen eller förde till templets allraheligaste, der Buddhas bild tronade på altarbordet, med korslagda ben sittande i en lotosblomma. Inskriften under bilden är affattad på *aryaka*-språket, hvars bokstäfver Mongkut uppfunnit.

Ingången till Mahaprasat.

Så förflöto af denne munks lif tjugofem år, egnade åt vetenskapliga sysselsättningar och utan att han kände någon åtrå efter denna verldens fröjder. Då inträffade plötsligt tilldragelser hvilka kallade honom ut ur den tysta klostercellen och satte honom på Siams tron. Mongkut blef konung.

IV.

Mongkut, konung af Siam.

Dynastierna ha ofta aflöst hvarandra i Siam. Förr residerade detta lands beherrskare i den gamla hufvudstaden Ajuthia, eller Krung Kau, som ligger norr om Bangkok vid Menamfloden. Det grundlades i fjortonde århundradet af konung U Tong samt gjordes af hans efterträdare till en bland rikets praktfullaste städer. I synnerhet under konung Narai, hvilken regerade vid Ludvig XIV:s tid, uppnådde det betydelsen af ett litet Paris, i det en grekisk äfventyrare vid namn Konstantin Phaulcon här verkade såsom minister och lät uppföra den mängd storartade byggnader hvilkas ruiner ännu i denna dag uppväcka främlingens häpnad och förvåning. Men denna Ajuthia prakt gick under; efter en tvåårig belägring förstördes det 1767 af konungen af Birma och har sedan dess aldrig kunnat repa sig. Nu räknar det omkr. 30,000 invånare, hvilka lefva af handel, åkerbruk och fiske; ännu är det rikets andra hufvudstad och besökes årligen af konungen, som här har ett palats. Mer än detta senare ådraga sig de der befintliga storartade tempelruinerna uppmärksamheten. De ligga gömda mellan den frodiga vegetationen och väcka ännu i dag i sitt förfall beundran genom de rika prydnader hvarmed deras tegelstensmurar äro öfverlastade.

Straxt efter Ajuthias förstöring flyttades residenset till Bangkok, och samtidigt (1782) dermed uppsteg på tronen den dynasti från hvilken prins Mongkut härstammade. Hans farfader uppsattes genom en palatsrevolution, i stället för den gamle, vansinnig blifne fursten, på tronen, hvilken han innehade i tjugonio år, till 1811. Efter honom följde hans son, Mongkuts fader, till 1824, då han dog, efterlemnande två lagliga söner, prins Mongkut, född den 18 Oktober 1804, och den ett år yngre prins Noi. Enligt gällande successionsordning skulle Mongkut hafva bestigit faderns tron, men en hans halfbroder vid namn Kromkluat hade för sig vunnit adeln och hären, och dessa utropade honom till konung öfver Siam. Detta var orsaken hvarför Mongkut gick in i klostret Bovoranivet, der han gjorde ett värdigare bruk af sin tid än den på tronen olagligen upphöjde halfbrodern, hvilken framlefde sina dagar i äkta orientalisk yppighet och otygladt öfverlemnade sig åt alla slags utsväfningar. Kromkluat dog 1851, och nu afkastade Mongkut den gula munkkåpan samt gjorde anspråk på tronen, hvarvid han vann både folkets och adelns sympatier.

I Bangkok var hänförelsen allmän. Husen på fasta landet och floden voro festligt smyckade, öfverallt svajade sidenvimplar, lyste papperslyktor, glimmade välluktande vaxljus och hördes musik. Härunder gick den nye konungen, förd af öfvertalapoinen, in i det af guld strålande palatset, der han förrättade sin andakt framför segergudinnans altare och stjerntydarne lofvade honom en lycklig regering. Sedan besteg han den åttkantiga tronen, hvaröfver var utspänd den kungliga skärmen, kallad *savetraxat* och det förnämsta tecknet på konungavärdigheten, under det en talapoin bestänkte honom med vigvatten. När denna ceremoni var slut, tog herrskaren plats på en annan tron, som hade formen af ett lejon, lät sätta på sitt hufvud den gyllene, af

Digitized by Google

diamanter gnistrande kronan samt fattade rikssvärdet, spiran och de öfriga tecknen af sin värdighet: båge, pil, lans och dolk. Dermed var den egentliga kröningen fullbordad, hvarefter konungen sprutade vatten på marken till tecken af att allt hvad som derå växte var välsignadt samt utströdde guld- och silfverblommor bland de närvarande, under det han utropade:

— Jag tillstädjer mina undersåter att begagna detta lands träd, örter, och stenar.

Dermed antyddes att han var herre äfven öfver landets natur; ty dessutom råder regenten öfver siamesernas lif; hans allsmäktiga ord är lag, men icke desto mindre är han underkastad de urgamla föreskrifter som ovilkorligt reglera hans lefnadssätt, i det de bestämma hur länge han får sofva, när han skall bada och gifva audiens, när han får besöka sina hustrur eller när han skall äta.

Efter sin kröning mottog konung Mongkut adelns och ministrarnes hyllning. Såsom bruket fordrar, kröpo de alla på knäna fram till det heliga majestätet, och den förnämste ädlingen uttalade följande i lagen föreskrifna ord:

— Vi böja våra hufvuden för vår helgade furstes majestät, vår tillflykt och som bestigit den diamantsmyckade tronen och är beklädt med oinskränkt makt, det der sitter under den heliga skärmen, hvilken är våra fienders skräck.

Utanför palatset jublade folket, ljödo fanfarer och slogs massan om de guld- och silfvermynt som med fulla händer utströddes på gatorna och torgen.

Hos denna kröningsceremoni i den aflägsna Orienten finnes visserligen åtskilligt som erinrar om de gamla tyska kejsarnes och ungerska konungarnes kröning; men mycket är likväl af rent siamesiskt ursprung; och hvad som för Siam är helt och hållet egendomligt är att det har en andre konung, som i någon mån motsvarar den verldslige kejsaren i Japan. Denne andre konung, hvilken bär titeln *vang-na*, utnämnes af den förste, har en underordnad makt, uppbär en tredjedel af statsinkomsterna och är härens öfverbefälhafvare. Denna vigtiga post öfverlemnade konung Mongkut åt sin yngre broder Noi, hvilken, liksom han sjelf, var en lärd man, kunde engelska och franska och med förkärlek studerade naturvetenskaperna.

Sedan denna konung Mongkuts första regeringshandling var undangjord, tänkte han äfven på sin egen person. Han förfogade nu öfver det herrliga, ståtliga palats som ensamt är så stort som en liten stad och kan rymma tusentals menniskor. "Det är ej godt att mannen blifver allena", menade äfven den fordne munken, hvarför han skaffade sig icke mindre än fyra lagliga gemåler och sexhundra bihustrur.

Detta skulle man ej ha väntat af den redan fyrtiosexårige monarken, hvilken, då han ännu var talapoin i klostret Bovoranivet, hade lofvat efterlefva följande bud: "Du skall ej kasta ditt öga på någon qvinna. — Du skall hvarken vakande eller sofvande tänka på en qvinna. — Du skall ej tilltala någon qvinna. — Berör ej en qvinnas kläder, ej ens en i vaggan liggande flickas. — Sätt dig ej på en matta der en qvinna tagit plats." Dessa bud gälde nu mer ingenting för Mongkut, och så mycket han än älskade vetenskaperna, gynnade europeiska inrättningar och införde reformer, lika mycket var han fortfarande siames och en orientalisk herrskare samt lefde i sitt palats på samma sätt som sina företrädare.

Vang, konungarnes af Siam slott eller, rättare, de talrika byggnader som bilda palatsstaden, grupperar sig omkring tronbyggnaden *Mahaprasat*, som utgör dess midt. Det består af en med guld, silfver, målningar och mosaikarbete öfverlastad byggnad, hvarest kröningen eger rum och främmande makters sändebud erhålla företräde. Framför ingången till densamma stå två jättelika statyer af granit med klubbor i händerna och lejon vid sina fötter, hvilka tyckas vara byggnadens vaktare och med hotande uppsyn betrakta hvar och en som närmar sig, liksom ville de säga: "Var ödmjuk och underdånig, ty du nalkas nu *Phra Bard Somdetsch Phra Paramendr Maha Mongkut Phra Chan Klau Kau Tu Hua* d. v. s. den gudomlige fursten, den upphöjde, fullkomlige, den högste, den stora kronan, som härstammar från englarne af de stora och mäktiga konungarnes mest lysande herskarätt, den orubbligt rättvise, den store kejsaren, all tings höjdpunkt." — Se der den titel hvarmed den siamesiske konungen benämnes; han har dessutom en mängd andra epiteter, hvilka vi här ej kunna uppräkna, då de skulle fylla en hel sida.

De med marmor- och granitskifvor stenlagda gårdarne i palatset skiljas åt genom trädgårdar, hvilka prunka med sällsynta växter och praktfulla lusthus. Ett af dem, Mongkuts Sanssouci eller Versailles, är uppfördt i italiensk stil och bär den engelska öfverskriften *Royal pleasure*. Dit var det Mongkut drog sig tillbaka, då han ville egna sig åt vetenskapliga sysselsättningar. Det kungliga klostrets (*vat luang*) pelargångar och korridorer äro mycket vidsträckta, och det hela inneslutes af en hög mur, som i hörnen flankeras af torn och är försedd med endast två portar, en inoch en utgångsport. Af de öfriga inom denna mur inneslutna byggnaderna nämna vi skattkammaren, hvilken är uppfyld med ädelstenar, guld, silfver och dyrbara indiska tyger; der ser man äfven skådebanor för teatraliska föreställningar och konserter, hvarvid uppträda kungliga skådespelare, dansörer och sångerskor; vidare de stora haremerna, inneslutande konungens sexhundra bihustrur, hvilka stå under uppsigt af en äldre qvinna och uppassas af två tusen unga flickor. Ingen af dem får gå utom haremets väggar; i sin ensamhet lida de ej brist på någonting, hvarken på smycken, europeiska kläder, dyrbara möbler, trädgårdar o. s. v. — endast friheten är dem beröfvad. I dessa af qvinnor uppfylda gemak leka och uppfostras konungens talrika barn. De små prinsarne få ofta lemna harem och öfvervara de stora festligheterna på hofvet.

Vid dessa tillfällen insnöras barnen i af guld och ädelstenar öfverlastade statsdrägter, det lilla hufvudet betäckes med en spetsig, hjelmlik tornbyggnad, de stickade tofflorna äro försedda med spetsar eller snabellika bihang, och det hela förefaller så underbart, att det beskrifvande ordet måste lemna rum för afbildningens koncisare språk, såvida läsaren skall kunna erhålla en riktig föreställning om denna drägt.

Bredvid haremet ligga kasernerna för det qvinliga gardet, amasonerna, hvilka sedan urminnes tider funnits i Siam. Deras uniform är helt och hållet europeisk, och det var i synnerhet de skotska högländarnes drägt konung Mongkut tog till mönster för sin qvinliga lifvakts uniformering. Ej långt från dessa amasonkaserner befinna sig biblioteket, statsarkivet, skrifvarnes bostäder och det kungliga tryckeriet. Vittna dessa om den europeiska kulturens inflytande i Siam, så förflytta oss åter de höga och luftiga stall som blifvit uppförda åt den hvita elefanten och andra heliga djur (hvita rådjur, hvita vesslor, hvita apor) fullständigt tillbaka inom den orientaliska åskådningens område.

Med den hvita elefanten, i hvars skepnad Buddha en gång närmade sig drottning Kapilavuttis, liksom Zeus under gestalten af en tjur besökte Europa, hänger det sålunda tillhopa:

Då i hufvudstaden sprider sig ryktet om att i norra Siams täta skogar en ättling af det heliga djurmajestätet blifvit uppspårad och kringränd, begifver sig konungen med hela sin hofstat honom tillmötes flere dagsresor. När elefanten ankommit till hufvudstaden, uppsättes framför palatsets port en rikt förgyld tribun, från hvilken han, om-

Digitized by Google

gifven af knäfallande prinsar och furstar, under flere dagar visas för folket. Bredvid det med gyllene seldon försedda, besnablade majestätet, hvars färg ej är alldeles hvit utan vanligtvis ljust chokladbrun, är uppförd en tron för konungen, som är iklädd sin statsdrägt. Den vigtigaste rollen vid dessa mottagningshögtidligheter spelar en konungens yngre broder, hvilken det såsom "elefantens riksmarskalk" åligger att ordna och öfverse det hela. — Den lycklige dödlige som påträffar en hvit elefant upphöjes i adligt stånd och erhåller fritt från skatter och dagsverksskyldighet ett så stort stycke jord hvaröfver en elefants skri höres. Så snart underrättelsen om den välsignelsebringande tilldragelsen anländt till hufvudstaden, mottager guvernören öfver den omkringliggande provinsen befallning att låta genom vildmarken upphugga en bred väg, så att det heliga djuret beqvämt må kunna gå till Menamfloden för att derifrån på ett af statens fartyg föras till Bangkok. Anländt till palatset, erhåller det, sedan den ofvannämnda mottagningshögtidligheten eg rum, egen hofstat och egna tjenare, hvilka, då det går ut, öfver dess hufvud bära en solskärm, hvarjemte för dess räkning anskaffas en lifmedikus, som noggrannt vakar öfver dess helsa. En mängd slafvar äro ständigt sysselsatta med att insamla friskt gräs åt elefanten, och hans taffel är alltid försedd med bakverk, bananer och sockerrör, som uppläggas på dyrbara gyllene fat. Man smyckar äfven hans betar med guldringar och pryder det oformliga hufvudet med ett af ädelstenar öfversålladt diadem. Djurets brunhvita färg antyder likväl ett sjukligt tillstånd, hvilket man kallar albinism, och derför ser hans helighet aldrig riktigt rask ut.

Genom sin vördnad för den hvita elefanten, genom att hålla sig talrika bihustrur och genom mycket annat ådagalade sålunda konung Mongkut att han var en äkta siames. Huru kunde man också begära af honom att han skulle helt och hållet blifvit en europé? Han har likväl för sitt land utöfvat en mycket välsignelserikare verksamhet än någon annan asiatisk beherrskare före honom, och derför förtjenar han vår aktning. Men hvad som var mest utmärkande för den fromme regenten, den fordne buddhistiske munken, var hans fördragsamhet mot främmande trosbekännare. Missionärer fingo fritt draga omkring i hans land och förkunna den kristna läran; ja, en af dem, den förut omnämnde biskop Paillegoix, var Mongkuts vän och förmedlade brefvexlingen mellan honom och påfven Pius IX, till hvilken den indiske herrskaren skref: "Din helighet kan vara fast öfvertygad om att de kristna ej skola utsättas för några förföljelser under min regering." Då biskopen dog i Bangkok år 1862, skickade konungen genast till missionärerna ett på latin skrifvet bref hvari han beklagade sorgen och bad att, för att likbegängelsen skulle blifva högtidligare, det måtte tillåtas honom bidraga dertill "i den mån de kristnas begrafningsceremonier sådant medgåfvo". Då begrafningsprocessionen måste passera utefter Menamfloden, skickade Mongkut en af sina ståtligaste junker för att mottaga biskopens jordiska qvarlefvor, lät såsom ett sorgetecken hissa den kungliga flaggan på half stång och begaf sig på en ångare ut på floden för att visa sin vän den sista tjensten. Såsom ett minne häraf öfversände missionärerna till Mongkut en ring, hvilken den döde burit och som sedan aldrig lemnade konungens ringfinger.

Vid stora högtidligheter var Mongkut klädd på siamesiskt sätt, men då han uppehöll sig i sitt bibliotek eller laboratorium, begagnade han helst ett slags blandad drägt, som klädde honom förträffligt. Hans första göromål om morgnarne var att läsa tidningarne, hvarefter han lät tillkalla sin arkivföreståndare, med hvilken han inlät sig i lärda samtal. För hvarje år utgick från det kungliga boktryckeriet en almanacka, som gjorde hela landet bekant med de vigtigaste tilldragelserna under årets lopp, och på vissa tider utkom en hoftidning, hvars ledande artiklar voro skrifna af konungen sjelf. Mongkut lät exercera sin armé på europeiskt sätt samt bygga kanaler, fästningar och framför allt skepp efter europeiska modeller. Han visste att uppskatta ångbåtsfartens nytta och lät till och med bygga ett ansenligt antal skruf- och hjulångfartyg. Äfven de skepp hvilka gå under siamesisk flagga (en hvit elefant på röd botten) äro byggda i Bangkok, men maskinerna införskrifna från England; kaptenerna äro till största delen tyskar, hvilka innan de fingo föra ett fartyg aflade prof inför Mongkut sjelf. Dessa skepp brukade han sjelf förhyra, ty han var den störste köpmannen i sitt rike och samlade genom handel ej obetydliga rikedomar; i synnerhet gjorde han affärer i ris, som utgör det förnämsta näringsmedlet i sydöstra Indien.

Konung Mongkut var en stor vän af astronomien. Visserligen var han mera upplyst än flertalet af sina undersåter, hvilka blindt tro på stjerntyderi och, om en måneller solförmörkelse inträffar, påstå att stjernorna uppslukas af en stor drake, den de söka förjaga genom larm, bullrande musik och gevärsskott. *Hon*, de kungliga siamesiska astrologerna, beräkna tiden för sol- och månförmörkelsers inträffande endast med tillhjelp af de fyra räknesätten i hela tal. Då en gång en komet visade sig, lät konung Mongkut öfver denna naturföreteelse utgifva en förklaring, som åtföljdes af en uppmaning till folket, hvari det hette: Krig inträffar endast då menniskorna sjelfva framkalla det, kometerna ha dermed ingenting att skaffa, de äro ej skuld till farsoterna. Den som fruktar för kopporna bör gå till läkaren och låta vaccinera sig."

Äfven de siamesiska astronomerna hade förutsagt att en stor solförmörkelse skulle inträffa den 18 Augusti 1868. Det var densamma som bragte hela Europa i bestörtning och föranledde att franska, engelska och tyska expeditioner afsändes till södra Asien. Fransmännen hade tagit den sydöstra indiska halfön till observationspunkt, och då konung Mongkut erfor detta, beslöt han resa dit för att deltaga i deras observationer. På masten af ett krigsskepp hissades den kungliga siamesiska flaggan, och åtföljdt af flere andra, seglade det utför Menamfloden med sin lärde herrskare ombord, hvilken beledsagades af sina astronomer. Konung Mongkut tog i betraktande de europeiska astronomernas instrumenter, lät för sig förklara de märkvärdiga företeelserna vid denna solförmörkelse och var från morgon till afton sysselsatt med att genom samtal med de vesterländske lärde öka sitt astronomiska vetande. Dervid utsatte han sig för ansträngningar, hvilka för honom, som var 64 år gammal, voro för starka och lade fröet till en sjukdom från hvilken han aldrig skulle repa sig.

Sedan Mongkut återkommit till sitt ståtliga palats i Bangkok, lät han tillkalla sina läkare och förklarade sjelf för dem att han led af en obotlig sjukdom. Derefter intog han sjuksängen och afvaktade med den vises lugn döden, hvilken träffade honom i November 1868. Hans yngre broder Noi, andre konungen af Siam, hade redan gått bort före honom; hans efterträdare på Siams tron blef den sjuttonårige sonen Phra Bat Somdetsch Phra Paramendr *Tschulalongkorn*, hvilken utnämnde sin kusin till andre konung.

Underrättelsen om Mongkuts död uppväckte i Bangkok både glädje och sorg — glädje, emedan vid hans likbegängelse för folket anordnades stora högtidligheter: knytnäfsstrider, marionettspel, fyrverkerier och dans — sorg, emedan alla som närmare känt den aflidne herrskaren uppriktigt värderade honom för hans stora och hos en orientalisk regent sällsynta egenskaper. I synnerhet sörjdes han af europeerna i Bangkok, för hvilka han alltid varit en vän, som han understödt

Digitized by Google

i alla deras handelsföretag samt ofta inbjudit till den kungliga taffeln.

Mongkuts begrafning firades med stor ståt. I Siam myllar man ej ned de döda i jorden utan bränner dem enligt Buddhas föreskrift, hvilken härigenom i hög grad befordrat det sanitära tillståndet, ty medelst förbränningen förekommas alla dessa skadliga dunster hvilka i stora städer förpesta kyrkogårdarnes luft och i ett tropiskt klimat blifva ännu farligare än i Europa. Askan och hvad som blir öfrigt af benen efter den brände nedläggas i en urna, hvilken af den aflidnes slägtingar nedsättes i jorden eller förvaras i en särskild byggnad; men en sådan begrafning kostar penningar, och endast mot kontant betalning förrätta presterna de härtill hörande ceremonierna. En stor del lik efter fattiga hvilkas efterlefvande icke kunna påkosta dem en sådan begrafning blifva derför ej brända utan utkastas för hundar och gamar.

Siamesisk prins i statsdrägt.

Vid ett kungligt liks begrafning förfar man likväl på ett helt annat sätt, och särskildt bisättes ej detsamma, utan förvaras en längre tid i en enkom för detta ändamål uppförd, praktfullt smyckad byggnad, och detta gör man för att vinna den tid som erfordras att anordna de med begrafningen sammanhängande högtidligheterna. På det liken ej må ruttna, tvättas de af läkarne och insvepas sedan i dukar, hvarefter qvicksilfver genom strupen ingjutes i magen. Sedan i köttet blifvit borrade flere hål, genom hvilka vätskorna kunna afrinna, torkas liket vid sakta eld tills det fullständigt förvandlats till en mumie och blott utgör ett af huden betäckt skelett. Derefter nedlägges det i en dyrbar sarkofag.

Så lågo äfven konung Mongkuts jordiska qvarlefvor flere månader tills alla förberedelserna till den högtidliga förbränningen voro vidtagna. För detta ändamål förvandlades den stora öppna platsen mellan palatsets byggnader till en tältstad, och der uppfördes en mängd praktfulla tempel, brokigt målade lustslott, pagoder, kiosker och paviljonger. I det inre doldes bambuställningarne genom tyger, hvilka voro så målade, att de liknade murar. Vid vägen som förde till denna feststad voro inrättade skådebanor, på hvilka uppträdde dels kinesiska skådespelare, dels i skimrande rustningar klädda siamesiska hjeltar, som kämpade med jättar och odjur. En rad kägelformiga pagoder ledde till hufvudbyggnaden, i hvars midt sarkofagen stod med konung Mongkuts jordiska qvarlefvor, bevakade af en krönt gestalt i kunglig statsdrägt. På en pelare såg man den aflidnes porträtt, och på en annan hängde en på palmblad skrifven skildring af de vigtigaste handlingarne i hans lif. Framför den sig terrasslikt höjande sarkofagen sutto talapoiner, till höger derom de olika prinsarne och till venster dolde ett tungt sidenförhänge den kungliga tronen.

Nu inträdde den unge konungen Tschulalongkorn, omgifven af sina slägtingar. Alla voro klädda i hvitt, som i Siam är sorgens färg. Den nye herrskaren begåfvade presterskapet med guld och antände några ljus, dem han, såsom tecken af sin ynnest, utdelade bland de heliga männen, hvilka, ackompanjerade af musikinstrumenter, uppstämde en kör, hvarunder de dolde sina ansigten med solfjädrar af palmblad.

Siamesisk gardes-amason.

Då aftonen inbröt, skred man till den högtidliga förbränningsceremonien. Ej långt från hufvudbyggnaden befann sig en dylik mindre, dit man burit en gyllene urna med den deri inneslutna döda kroppen för att förbrännas. Sedan Mongkuts lik blifvit inbjudet att bestiga bålet, uttalade munkarne en bön, hvari framhölls det jordiskas förgänglighet och bedrägliga skenlif. Härunder spelade utanför maskerna, marionetterna och skådespelarne; omgifven af sina anförvandter, fattade den unge konungen ett välluktande brinnande vaxljus, hvars himmelska eld förskref sig från en meteor, som för många århundraden tillbaka nedföll utanför palatsets port; denna eld hade sedan dess alltjemt vidmakthållits. Han steg nu uppför terrassen, hvarpå stod den med brännbara ämnen och liket fylda urnan, samt antände densamma under smattrande fanfarer. Då Tschulalongkorn gått ned, defilerade hela skaran af slägtingar och vänner, den ena efter den andra, förbi liket och förde sina brinnande vaxljus till bålet. Eldtungorna flätade sig tillsammans om det urnan omgifvande gallret, och en tjock rök uppsteg från det der hopade sandelträet och rökverken.

Sedan slägtingarne och vännerna fullgjort den sista pligten mot Mongkuts lik och detta förvandlats till en askhög, insläpptes den döde konungens hela betjening, hans embetsmän, tjenare och slafvar, alla hvitklädda och med rakade hufvuden. Der-

Digitized by Google

efter följde ett mycket långt tåg af hvitklädda qvinnor likaledes med rakade hufvuden. Det var den dödes gemåler jemte deras sällskapsdamer och slafvinnor, och under till hälften qväfd klagan trängde de sig med förgråtna ögon genom åskådaremassan fram till ett bakom katafalken beläget rum, hvarifrån sedan hördes deras hjertslitande jämmer. Den dyrbara urnan med konung Mongkuts aska uppstäldes sedan i den storartade grafbyggnaden bredvid de urnor som innesluta askan efter den vise monarkens förfäder.

Gorillan

efter

du Chailly.

Det är en känd sak att vårt intresse för djuren blir större i samma mån de i kroppsligt eller andligt hänseende närma sig menniskan, och nekas kan ej heller att hos de högre bland dem i många fall uppenbara sig drag af klokhet och förstånd som väcka vår förvåning och ovilkorligen framkalla den frågan hvar gränsen finnes mellan det djuriska och menskliga. Liksom det ibland är svårt att angifva gränsen mellan djur- och växtverlden, emedan de vilkorliga lifsyttringar som karakterisera djuret i dess lägsta former äro mycket svåra att upptäcka, så hör man ej sällan talas om folkstammar hvilka till den grad närma sig djuren, att en nyare resande på ett ställe der han talar om en afrikansk negerstam säger: "Min tama apa var en menniska i jemförelse med dessa infödingar" — ett yttrande som visar att menniskan stundom kan komma djuret tillräckligt nära för att man, betraktande henne på hennes lägsta ståndpunkt, kan blifva vacklande i sin tro på hennes öfverlägsenhet. Men något sådant kan också endast ifrågakomma på denna ståndpunkt, ty jemföra vi i dess högsta utveckling det djur som mest liknar menniskan, apan, och den både i kroppsligt och andligt hänseende fullt utbildade europén, så kunna vi intet ögonblick betvifla hvem herraväldet tillkommer, och då måste vi påstå att menniskan icke, såsom några alltför blygsamma naturforskare anse, hörer till aporna, fastän dessa med hänsyn till kroppsbyggnaden stå närmare menniskan än de andra djuren, utan att aporna, trots deras stora likhet med menniskan, äro endast karrikatyrer af henne. — Ty så förhåller det sig verkligen. Ehuru vid ett flyktigt betraktande apornas kroppsform synes likna menniskans, befinnes den likväl vid närmare påseende vara i hög grad oregelbunden och olik dennas; och med den andliga likheten är det ej stort bättre stäldt. Det förefaller som om aporna vore i både kroppsligt och andligt hänseende bortfuskade menniskor, i det deras ansigte liknar menniskans, men likväl ej eger något af den höghet som karakteriserar guds afbild; i många hänseenden utgöra de liksom en länk, en öfvergång, hvilken i sina olika yttringar ej kan annat än erinra om menniskan, under det att det nästan uteslutande är de dåliga och djuriska sidorna af dennas karakter vi här se liksom i en djefvulsspegel — men måhända är det just denna förunderliga blandning af det djuriska och menskliga som gör apornas familj så intressant för forskaren.

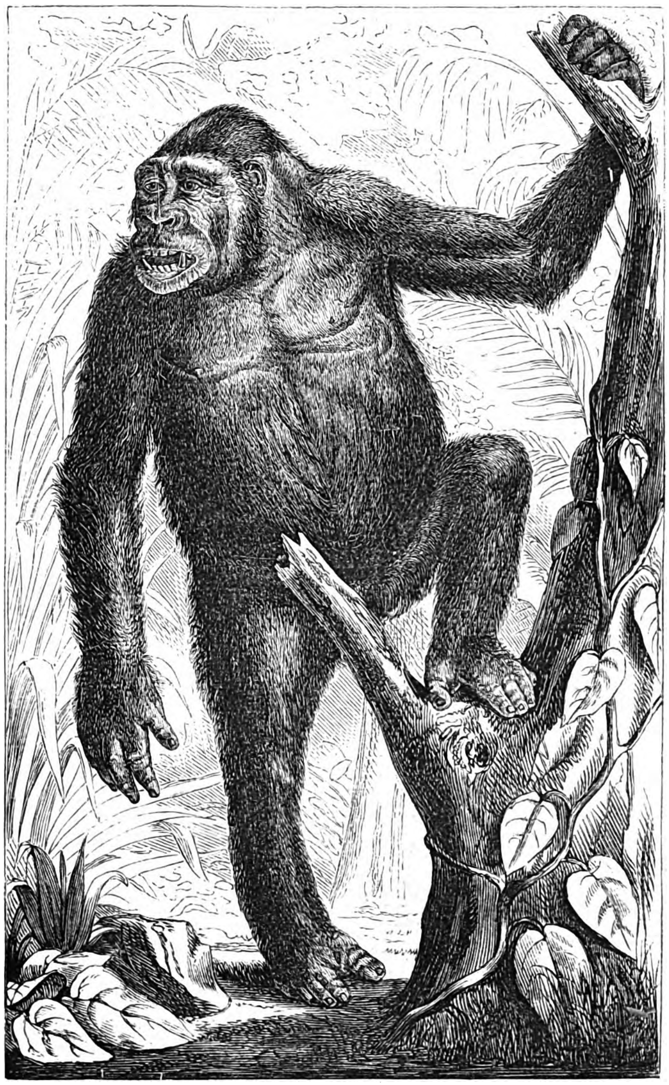

Vi ha förutskickat dessa anmärkningar såsom ett slags inledning, afseende att angifva den plats aporna böra intaga i de lefvande varelsernas kedja; och vi ha ansett detta ej vara ur vägen, då man ju ofta hör både i tal och skrift påstås att menniskan härstammar från aporna — en åsigt lika ovärdig som löjlig och som vi ogerna såge att någon af våra läsare delade. Vi öfvergå nu till att meddela några drag ur den apas lif och karakter som står menniskan närmast, eller gorillan.

Besynnerligt är att det är först i en senare tid man er-

hållit temligen fullständig kännedom om denna ap-art, som likväl efter all sannolikhet varit känd i många århundraden.

För mer än tusen år sedan utrustade karthaginienserna, boende på Afrikas norra kust, en flotta i afsigt att anlägga kolonier på denna verldsdels vestkust. Trettio tusen män och qvinnor drogo på sextio skepp ut från deras fädernestad, väl försedda med lifsmedel och hvad som kunde behöfvas vid anläggandet af kolonierna. Befälhafvare för denna flotta var Hanno, hvilken beskref sin färd i en liten, den tiden mycket känd reseskildring. Under färden anlades sju kolonier, men i följd af brist på lifsmedel vände man om förr än ämnadt varit; karthaginienserna hunno likväl till Guineakusten och passerade eqvatorn, och i denna trakt var det Hanno påträffade gorillan, hvarom han skrifver följande:

"Efter tre dagars segling kommo vi till en vik, kallad Sydhornet. Innerst i denna vik ligger en ö med en sjö, och i denna åter finnes en annan ö, hvarpå bo vilda menniskor. De flesta af dem voro qvinnor med ludna kroppar, och de omkringboende folken kallade dem gorillor. Då vi förföljde männen, kunde vi ej upphinna dem; de flydde med största lätthet, klättrade öfver klippor, svingade sig öfver afgrunder samt försvarade sig med stenkastning. Vi bemäktigade oss tre qvinnor, men kunde ej medtaga dem, då de betos och klöstes ursinnigt. Vi dräpte och flådde dem derför samt skickade dem till Karthago."

Det lider intet tvifvel att Hanno med dessa vilda, ludna menniskor endast menar apor. Visserligen är det svårt att säga om de apor han såg just voro gorillor eller om de voro chimpanser, men detta är i sjelfva verket likgiltigt. Missionären Savage, som 1847 såg samma ofantliga apa i dessa trakter, var likaledes i sin rätt då han gaf den ännu okända skogsmenniskan det bekanta namnet. Omsider börjar dock spridas något ljus öfver de många, hvarandra motsägande och äfventyrliga berättelserna om dessa vilda, menniskoliknande skogsinvånare, och senare noggranna undersökningar ha visat att gorillorna hvarken äro chimpanser eller menniskor utan en särskild ap-art.

Gorillan lefver på Afrikas vestkust mellan 10-15° sydlig bredd, omkring floderna Gabun och Danger. Hon är den största och starkaste af alla apor och är bland dem den som har den fullkomligaste kroppsbildningen. Längden från hjessan till fotsålan är 5½ fot och bredden öfver skuldrorna 3 fot; djurets armar äro 3 fot 4 tum, dess ben 2 fot 4 tum långa, kroppen utomordentligt starkt byggd och öfverarmen lika grof som ett menniskolår. Hufvudskålen är stark och stor, det nakna, mörkbruna, svarta ansigtet är stort och bredt, näsan platt, munnen framstående och underläppen mycket rörlig; ytterligare kännetecken äro väldiga tänder och ofantliga tummar på alla fyra lemmarne. Med undantag af ansigtet, bröstet och händernas insida är kroppen betäckt af långa svarta hår, och på hufvudet sitter en hårkam, som kan röras fram och tillbaka. Derigenom att gorillan saknar svans och sålhud på sätet blir hennes skenbara likhet med menniskan ännu större. Hon lefver af frukt, nötter, späda blad, ägg och foglar.

Gorillorna föra ett sällskapligt lif, men likväl ser man dem ej vistas tillsammans i så stort antal som många andra apor; honorna äro mycket talrikare representerade än hannarne; ty bland dessa senare uppstå ofta förfärliga strider om herraväldet, och den besegrade får alltid sätta till lifvet. De genomströfva skogarne och äro dessas oinskränkta beherrskare, ty de hysa ej fruktan för något djur, icke ens för menniskan; de fly aldrig, utan försvara sig antingen med tänderna eller genom att slå omkring sig med händerna, i hvilka ligger en sådan kraft, att de ögonblickligen krossa hufvudskålen på den starkaste neger. Med en påk slår gorillan så länge på elefantens ömtåliga snabel, när han plockar nötter och frukt af ett träd hvartill hon anser sig ha uteslutande besittningsrätt, att skogarnes jätte skyndsamt tager till reträtten. Ej ens leoparden vågar inlåta sig i strid med gorillorna, hvilka utan svårighet besegra lejonet, som i de flesta fall angripes af flere gorillor på en gång. Hemska äro beskrifningarne om negrernas strider med denne skogens beherrskare. En trupp jägare tågar utan att ana någon fara genom skogen; plötsligen upplyftes en karl från marken; en gorilla, hvilken obemärkt setat på en af de nedersta grenarne af ett träd, har fattat honom i nacken och lyftat den olycklige upp till sig; med sitt byte svingar hon sig allt högre upp bland grenarne, krossar den värnlöse i sitt ursinniga famntag och låter honom sedan plötsligt falla till marken såsom ett lik! Resande vilja icke sätta tro till negrernas berättelser om dylika tilldragelser förr än de sett i hvilket jämmerligt tillstånd de menniskor befinna sig som med lifvet kommit undan ur striden mot en gorilla. Då hon har sina ungar med sig, anfaller hon menniskan utan att ha blifvit retad, och striden slutar nästan alltid med den senares död. En neger visade en gång några resande ett gevär som en gorilla böjt krokigt. Så snart jägaren synes, fly honorna till träden med sina ungar, men hanarne rusta sig genast till strid. De stora, gröna ögonen gnistra, hårkammen reser sig, djuret visar tänderna, låter höra ett skärande ljud (*kahi, kahi!*) och kastar sig ursinnigt öfver fienden. Lycklig den hvars kula träffar; annars är han förlorad! Skjuter jägaren bom, kan han ej en gång använda geväret såsom klubba, ty den rasande apan biter det i stycken som vore det ett halmstrå och söndersliter sedan sin motståndare, hvarefter hon uppgifver ett vidrigt segerskri. Med dessa faror för ögonen, bör det ej väcka någons förvåning att den inföding som dödat en gorilla af sin stam anses såsom en stor hjelte, och vi kunna ingalunda förtänka negrerna att de förblifva döfva för europeernas löften, när dessa vilja uppväga en lefvande gorilla med guld.

Huruvida denna apa kan tämjas är en ännu oafgjord fråga. Att det ej lyckas med gamla, hvilka äro i högsta grad vilda, ilskna och grymma, är säkert; hvad de unga beträffar är utgången mycket tvifvelaktig och, såvidt vi veta, har man ej lyckats häruti. Den bekante amerikanske resanden du Chailly, hvilken i ett arbete egnar gorillan en omständlig beskrifning, påstår åtminstone att det ej lyckats honom, men att de ungar, han hade, ända till sin död förblefvo vilda och otillgängliga för hvarje mildare känsla.

Gorillan lefver uteslutande i Afrika och är den minst kända af alla ap-arter, ehuru hon otvifvelaktigt är den intressantaste. Detta djurs vildhet och obändighet lägga naturligtvis stora hinder i vägen för en närmare kännedom om dess lefnadsvanor, men vi hoppas likväl att läsaren af det föregående erhållit en någorlunda fullständig skildring af denna de afrikanska skogarnes inbyggare.

Digitized by Google

Towern i London.

Då främlingen i London mödosamt arbetat sig fram genom det rörliga lifvet på de gator som gå parallelt med Themsen, *Cannonstreet* och *Thamesstreet*, stannar han, efter att ha kommit ut på den fria platsen *Tower hill*, intagen af häpnad och förvåning. Det förefaller honom såsom förflyttades han från lifvet till döden, från det idoga nittonde århundradets rastlöst pulserande lif tillbaka in i medeltidens. Ingen scenförändring på teatern kan väcka större förvåning än denna öfvergång från skramlande fraktvagnar och brådskande menniskor till den hemska tystnaden på den gamla fästningen Towerns gård. Beledsagad af en besynnerligt klädd fångvaktare, vandrar man här liksom i en dröm, under det rasslandet från de jernlastade vagnarne utanför porten ringer i ens öron, och man ser här på ett enda ställe samlad en lefvande bild af Englands mörkaste historia med alla dess vilda strider och hemska uppträden. Åt ingen byggnad i hela England har under de vexlande tidernas lopp egnats så stor omsorg som åt detta fängelse. Från sin uppbyggares, Vilhelm Eröfraren, tid har Towern i åttahundrade år utgjort en symbol af makten; genom *Byward*-tornet höll den lycklige maktinnehafvaren sitt intåg, från Towern utgingo kröningstågen till Westminster, och genom "Förrädarnes port" återvände månget krönt hufvud till Towern såsom sin efterträdares fånge. Alla de konungar som setat på Englands tron hafva satt en ära i att öka murarnes höjd och tjocklek samt bygga upp nya torn vid sidan af de gamla. I våra dagar har det gått med Towern såsom med allt annat märkvärdigt från fordna dagar, hvilket slutar med att hamna i något museum; Towern har sjelf blifvit ett helt museum, och dertill ett af de rikaste och intressantaste, ehuru den ej kan sägas vara det bäst ordnade, då engelsmännen ej synnerligen utmärka sig i konsten att på ett åskådligt sätt ordna och uppställa sina kuriositeter. I en samling af egyptiska fornlemningar påträffar man t. ex. ett skåp med forntyskt glas o. dyl.

Ett lefvande kuriosum i Towern äro vaktkarlarne, en kår med lika gamla anor som sjelfva fästningen. De hafva nu samma uniform som drottningens elitgarde, *the yeomen of the guard*, hvilket fått det ansvarsfulla uppdraget att hålla vakt och paradera i audiensgemaken. En af illustrationerna föreställer en sådan vaktkarl i galadrägt. Om hvardagarne begagna de vår tids prosaiska benkläder, endast med tillägg af en karmosinröd rand, hvilket just ej förökar illusionen af deras öfriga medeltidsdrägt.

Towerns fästningsverk intaga en areal dubbelt så stor som Gustaf Adolfs torg i Stockholm. I dess midt reser sig Hvita tornet, en fyrkantig, rätvinklig massiv byggnad med tre våningar och som utgör den äldsta och vigtigaste delen af fästningen. Det eger fyra hörntorn, är kreneleradt upptill och har sju alnar tjocka murar. Här finnes en bland de märkvärdigaste lemningarne af den rent normanniska byggnadsstilen, S:t Johns kapell, hvilket är bibehållet i sin ursprungliga massiva enkelhet. Ofvanför kyrkan befinner sig den gamla riddaresalen, nu en arsenal innehållande vapen för en hel armé. Omkring väggarne äro bajonetter, laddstakar och hirschfängare uppsatta i form af olika slags blommor.

Här visas den cell hvarest den namnkunnige Sir Walter Raleigh under Jakob I framlefde tolf år af sitt lif och dödade de långa timmarne med att skrifva sin verldshistoria. Cellen är ett mörkt rum med unken luft och saknar fönster.

Omkring Hvita tornet, hvilket gifvit hela fästningen dess namn, löper en dubbel rad af murar med torn och uttorkade grafvar, i hvilka besättningen håller sina vapenöfningar. Några af dessa torn ha spelat en stor roll i Englands historia, hvarför vi vilja uppehålla oss något vid dem.

När man genom Byward-tornet kommit in mellan de dubbla ringmurarne och passerat "Förrädarnes port", dit fångarne förut fördes i båtar öfver Themsen, befinner man sig midtför *Blodstornet*, hvilket fått sitt förfärliga namn af den ogerning som är oss alla väl bekant genom otaliga afbildningar: mordet på Edvard IV:s söner, utöfvadt af Richard, hertig af Gloucester och sedermera konung under namnet Richard III. Carl I, sjelf sedermera ett blodigt offer, lät genomsöka tornet, och man visar ännu det ställe under trappan der han fann de kungliga barnens benrangel, som han lät flytta till Westminster Abbey.

Genom Blodstornets port, hvilken är försedd med ett fällgaller, kommer man till det märkligaste och sorgligaste af alla tornen: *Beauchamp*-tornet, en byggnad som i många menniskoåldrar användts till statsfängelse och hvars väggar bokstafligen äro öfversållade med inskrifter och namn, några stora och berömda, flertalet okända liksom deras egares förbrytelser, alla sorgliga vittnesbörd om de långa, qvalfulla stunder som offren framlefvat medan de väntade på att föras till döden. Öfver spiseln i ett af rummen står inristadt: "Ju mer vi lida för Kristus i denna verlden, desto större glädje i Kristus i den andra. Du har krönt honom med heder och ära, o Herre! Han skall vara rättfärdig till evig tid. Arundell den 22 Juni 1587." Författaren af dessa rader, Filip Howard, earl af Arundell, nödgades tillbringa tio de bästa åren af sin lefnad i detta fängelse såsom straff för sin tillgifvenhet för Maria Stuart och sitt fasthållande vid den katolska läran.

Till höger om spiseln är med stor konst i den hårda muren uthugget ett adligt vapen med en björn och ett lejon uti; derunder står "John Dudley" och det omgifves af en krans ekollon, rosor, geranier och kaprifolier. Nedanför läses följande vers:

Yow that these beasts do wel behold and se
May deme with ease wherfore made here the be
Whith borders eke wherein (there may be found)
4 brothers names who list to serche the ground.

John Dudley, earl af Warwick, var äldste son af den Dudley som sökte störta Maria Stuart från tronen och ville sätta kronan på sin svärdotters, Jane Grey, hufvud. De omtalade fyra brödernas namn voro Ambrosius, Robert, Guilford och Henrik, hvilkas begynnelsebokstäfver svara mot dem i namnen på de fyra ofvannämnda växterna. Robert Dudley, sedermera namnkunnig under titeln earl af Leicester, har inristat sitt namn på ett annat ställe, likaledes Guilford Dudley sin olyckliga hustrus, Jane Grey's, hvars hufvud föll på Towerns gård såsom ett offer för hennes slägtingars ärelystnad, sedan hon regerat i elfva dagar. Det ställe der hennes schavott upprestes har ej blifvit stenlagdt och ut-

Digitized by Google

märkes genom en stenskifva. Medan hon satt fången i tornet, skref hon följande rörande, nu utplånade ord:

To mortals common fate thy
mind resign —
My lot to-day to morrow may
be thine.

Straxt bredvid Beauchamp-tornet befinner sig Devereux-tornet, hvarest Robert Devereux, earl af Essex, Elisabeths gunstling, satt fången. Sedan drottningen länge vacklat mellan kärlek och hat, underskref hon hans dödsdom, och den olyckliges hufvud föll på gräsvallen vid tornets fot.

Litet längre bort ser man Bågskytt-tornet, der Georg af Clarence, Edvard IV:s broder, lät dränka sig i ett fat malvasier.

Det är just icke i den gladaste sinnesförfattning man stafvar sig fram genom alla dessa utbrott af lifdömda, medan vaktkarlen upprabblar de olyckliga författarnes lefnadsöden, dervid alltid slutande med: "och så halshöggs han på *Tower hill*". Vårt hjerta blir ej heller lättare vid åsynen af den utsökta samling pinoredskap som man här, med en synnerlig förkärlek för det ohyggliga, sammanfört. Äfven i den praktfulla vapensamlingen, innefattande en mängd engelska vapen från sex århundraden jemte turkiska, japanska och kinesiska, finnas många som få sitt intresse endast genom sina egares rysliga dödssätt, t. ex. ett bröstharnesk, genomskjutet af en sexpundig kula, och ett annat hvari finnas hål efter tjugoåtta gevärskulor.

Men alla dessa prof på dödens rika skörd äro likväl ingenting mot ett litet föremål, hvilket är förvaradt i ett afsides stående skåp och förbises af de fleste; det är den *jernmask* som bödeln bar under exekutionen. Ingen penna kan gifva ett fullständigt begrepp om det gräsliga uttrycket hos denna mun, hvilken är uppdragen åt ena sidan till ett grin, liknande en krampaktig muskelrörelse, och om den

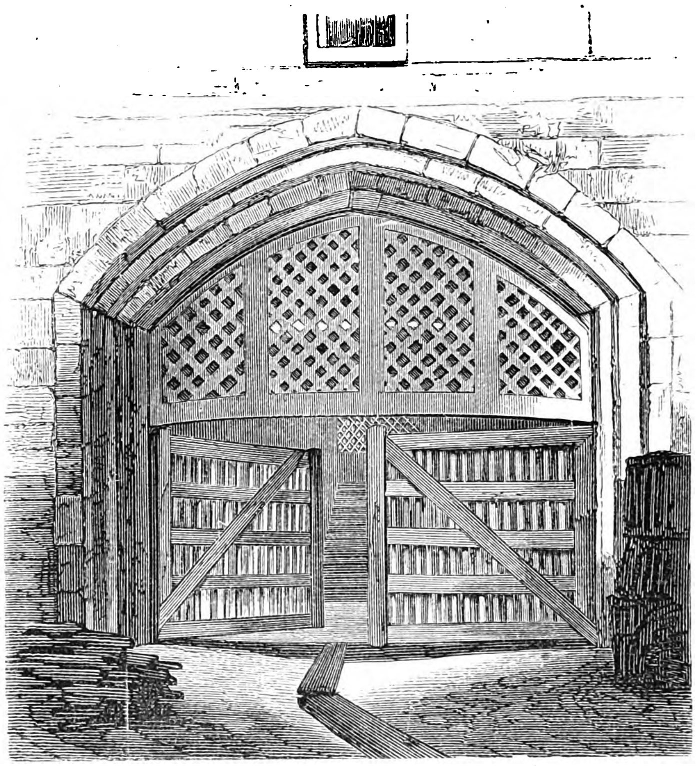

Förrädarnes port.

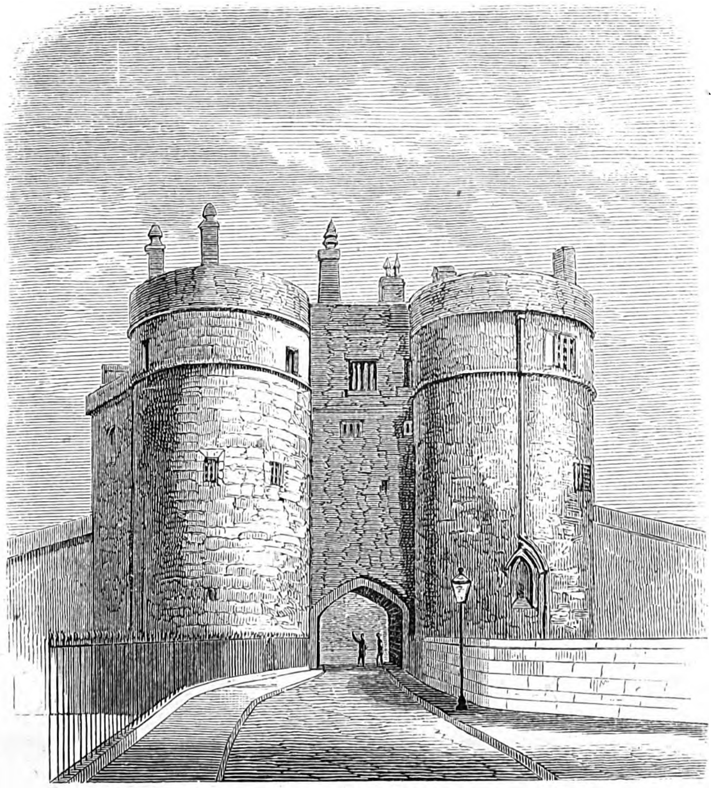

Byward-tornet.

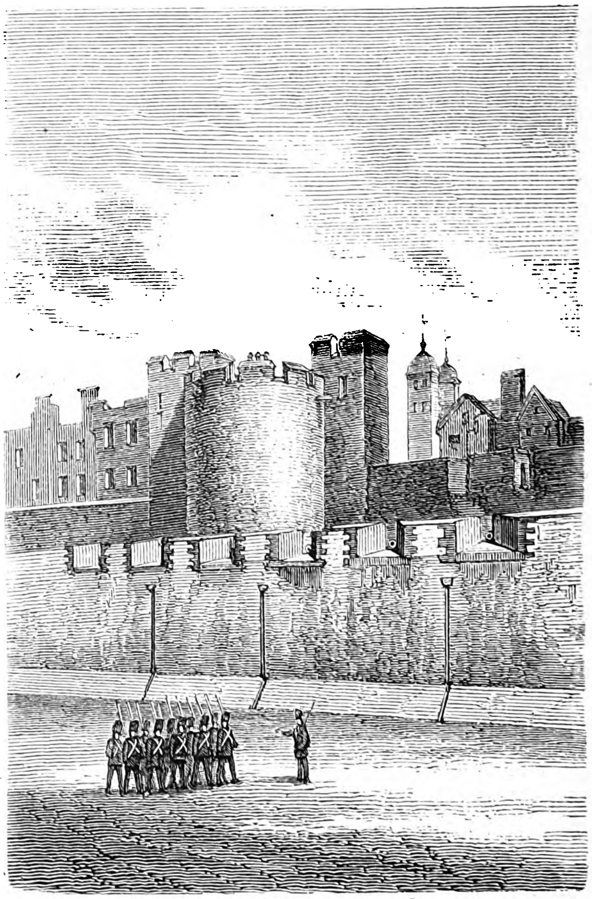

Beauchamp-tornet.

Digitized by Google

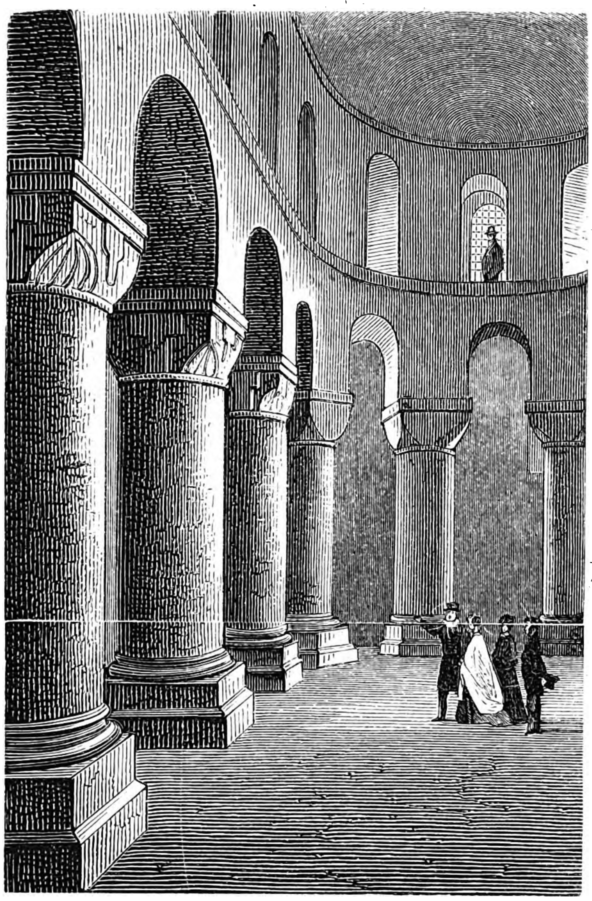

S:t Johns kapell.

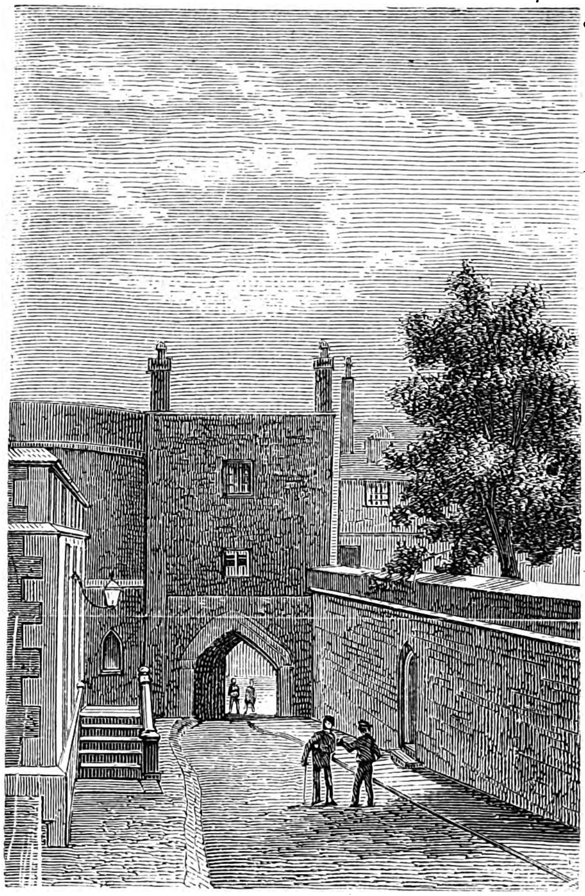

Blods-tornet.

blick som ur de tomma ögonhålen stirrat på så många bleka offer. Vid sidan af denna mask har fått sin plats en *narrmask*, förvriden till en grimas och som,

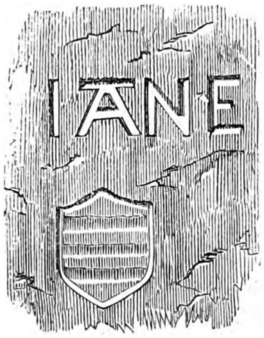

Jane Greys namn.

ehuru afsedd att användas vid andra tillfällen, har någonting, man kan ej säga hvad, gemensamt med sin granne. Den har burits af Henrik VIII:s hofnarr.

Vaktkarl i Towern.

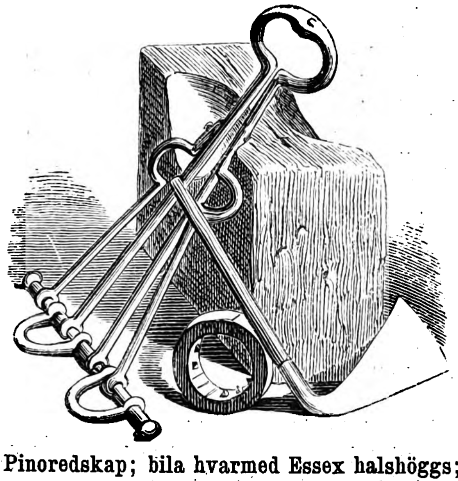

Pinoredskap; bila hvarmed Essex halshöggs; stupstock på hvilken skotska lorderna Lovat och Balmerino afrättades 1745.

Narrmask.

Bödelsmask.

Digitized by Google

Bidrag till lyxens historia

af

Theodor Winkler.

Den lyx som alldagligen i tusen olika former utvecklas på de europeiska stora städernas torg och gator har beständigt varit föremål för klagan, och litet emellanåt framhålles gamla tiders enkelhet i seder och lefnadssätt såsom stående i den skarpaste motsats till vår tids vanvettiga slöseri och prakt.

Detta påstående är fullkomligt falskt. I historien kan icke uppvisas en enda tidsålder som ej i ett eller annat hänseende gjort sig skyldig till öfverdrifven lyx; ja, i förgångna tider finnas äfven, såsom vi i det följande skola med historiska fakta bevisa, några perioder, utmärkta genom den mest raffinerade njutningslystnad och behäftade med de sällsammaste excesser i lyxväg. Må man blott fatta ordet lyx i dess rätta betydelse och ej glömma att det ges ett slag sådan som helt naturligt utvecklas ur ett folks allmänna välstånd och yttrar sig i ett förfinadt materielt lefnadssätt, i ett fortsatt uppfinnande och användande af nya, öfver de första lefnadsbehofven höjda njutningsmedel, utan att nationen härigenom gör sig förtjent af förebråelsen att lefva öfverflödigt. Och dessutom bör man ihågkomma att ordet lyx uppkommit af det latinska *luxus* (omåttligt slöseri och öfverdrifven prakt) samt har en högst relativ betydelse — d. v. s. hvarje individ, hvarje samhällsklass, hvarje folk, hvarje tidsålder kallar för lyx alla de behof som enligt dess åsigter äro umbärliga. Man besinne blott huru olika uppfattningen af ordet lyx är hos köpmannen och den lärde, stadsbon och bonden, fursten och arbetaren. Hvad den ene anser såsom öfverflöd förklarar den andre vara ett oafvisligt behof. Den hvars tillgångar det medgifva kan hvarje dag sätta sig ned vid ett under de utsöktaste och dyraste rätter dignande bord, bestå sig ypperliga hästar och granna ekipager samt förskaffa sig alla slags nöjen, utan att man kan förebrå honom för att föra ett öfverflödigt lefnadssätt, då deremot den fattige proletariern, som framsläpar sina dagar i ytterligt armod, anser det för en lyx att kunna bestå sig en butelj öl eller vin. Ett århundrades seder och lefnadsvanor inverka äfven i högst väsentlig mån på uppfattningen af ordet lyx. Sålunda ansågs det t. ex. på den tiden då menniskan förde maten till munnen med fingrarne såsom en oerhörd lyx att bestå sig en gaffel, och den tidens skriftställare fördöma denna nyhet såsom en straffbar onaturlighet; underläte i våra dagar någon att begagna sig af gaffeln, skulle ett sådant beteende väcka allmänt uppseende.

Vill den värde läsaren följa oss på en utflykt inom lyxens och njutningslystnadens historia, så skall erbjudas honom en mängd talande bevis för riktigheten af hvad vi yttrat i början af denna uppsats. Det låter sig i de särskilda folkens historia med temligen stor bestämdhet uppvisa hvarest menniskan öfverskrider den naturliga gräns som skiljer henne från den råa och sinliga njutningslystnaden, och dylika perioder erbjuda en mängd tragikomiska illustrationer till den gamla, ännu i dag ej tillräckligt behjertade satsen att menniskan förlorar sin medfödda värdighet i samma mån hon låter kroppen få herraväldet öfver själen.

Den romerska historien är rik på sådana fakta. Ända till tiden för första puniska kriget (264) kände romarne ej en gång till brödet, utan åto i dess ställe ett slags mjölgröt. Knappt trehundra år derefter, vid Tiberii tid, finna vi lyxen redan hafva gripit omkring sig så vidsträckt, att den berömde läckergommen Marcus Gabius Apicius, hvilken höll ett så utsökt bord, att hans namn blifvit en benämning på fråssare, gaf sig sjelf döden genom förgift, emedan hans förmögenhet sammansmält till 2,600,000 rdr sv. och han på fullt allvar befarade att han i följd deraf skulle dö hungersdöden. En annan beryktad fråssare, kejsar Varius Avitus Bassianus († 222), lät vid ett af sina gästabud servera ej mindre än sexhundra strutshjernor. Om den romerske kejsaren Aulus Vitellius (född 15 eft. Kr.) berättas att ingen af hans måltider kostade under 60,000 rdr; samme kejsares årliga handkassa uppgick till den lilla nätta summan af öfver 143 millioner rdr. Marcus Terentius Varro, den lärdaste romare på sin tid (född 16 f. Kr.), uppställer i en af sina skrifter den grundsatsen, som är ganska betecknande för honom och hans förvekligade samtid, att om man ville förskaffa sig en riktigt läcker måltid, skulle dervid bjudas på påfåglar från Samos, höns från Frygien, tranor från Melos, unga bockar från Ethiopien, tonfisk från Chalcedon, ålar från Tartessus, ostron från Tarent, musslor från Chios, nötter från Thesos, dadlar från Egypten och ekollon från Spanien. Betänker man huru föga utvecklade den tidens kommunikationsmedel voro och huru dyra transporterna i följd deraf måste blifva, så kan man till en del förklara att en enda af den tidens måltider kunde uppsluka så ofantliga summor som de gamla författarne uppgifva.

Då ett folk råkar i sedligt förfall, är lyxen alltid ett kännetecken på sedeförderf och antager en fördömlig och omoralisk karakter.

Detta visar t. ex. Rom under kejsartiden, hvars historia lemnar mångfaldiga bevis härpå. Så lät t. ex. sorgespelsdiktaren Aesopus vid ett gästabud framsätta ett fat, som kostat honom 75,000 rdr sv. Ingen kunde förstå hur de små fåglar som derpå voro upplagda kunde vara så dyra; men saken var den att vår man bjöd sina gäster på endast sådana fåglar som lärt sig sjunga eller tala.

I Roms äldre tider ansågs det för opassande och osmakligt att qvinnor drucko vin. Drack derför en gift qvinna vin, hade hennes man fullgiltig orsak att påyrka skilsmessa, och det berättas att de äkta männen litet emellanåt på dagen kysste sina hustrur för att af deras andedrägt kunna känna om de öfverträdt förbudet.

I början begagnade man endast yllekläder, men lyxen framkallade snart en mängd olikartade tyger och moder, så att kläder af siden, purpur samt guldstickade egyptiska och syriska kommo i bruk. I äldsta tider var skjortan en sällsynt lyxartikel i Tyskland; likaså i Frankrike, der i femtonde århundradet Carl VII:s gemål var den enda fransyska som egde mer än två lintyg. Ännu i sextonde århundradet förekommer det att en furstinna gör en furste en present af en enda skjorta. Vid tiden för reformationen brukade man inom det tyska borgarståndet sofva naken.

Redan mycket tidigt försökte de olika ländernas regeringar sätta en dam för slöseriet och hindra lyxen att gripa omkring sig, men dessa bemödanden medförde icke den dermed åsyftade verkan, utan framkallade ofta raka motsatsen. Redan år 213 f. Kr. utfärdades lagar hvarigenom qvinnorna förbjödos att begagna brokiga klädningar och ha egna åk-

Digitized by Google

don. Sedermera lyckades likväl det täcka könet att göra dessa lagar betydelselösa genom att kringgå dem., hvilket de gjorde så skickligt, att skärpta förbud måste utfärdas. Derjemte ifrades mot den vid måltiderna utvecklade lyxen, hvilket likaledes ej hade någon framgång. Den under medeltiden så starkt utpräglade ståndsskilnaden, för att derigenom skulle uppstå vissa grader af lyx, ja, till och med införandet af uniformer, uppenbarade sig hos romarne först under kejsar Alexander Severus (222-235 eft. Kr.). Hans företrädare, den beryktade Heliogabalus, fann det till och med nödigt att utfärda en lag hvari faststäldes antalet af de kyssar som förlofvade och äkta makar fingo gifva hvarandra.

Medan lyxen under forntiden företrädesvis afsåg kittlandet af gommen, finna vi af de franska lagar som utfärdades för att inskränka lyxen att fransmännen alltid varit fallna för öfverflöd och prakt i sin klädsel. En fransk förordning af 1249 förbjöd det i särskilda klasser indelade borgarståndet att begagna pelsverk, guld och ädla stenar, stadgade att man ej fick skaffa sig nya kläder oftare än två gånger om året samt att vid en måltid ej var tillåtet framsätta mer än två rätter och en fläsksoppa.

Lyxen i klädedrägt vann tidigt nog inträde i Tyskland. Der begagnades i femtonde århundradet de klädningar med långt släp som hos fransmännen infördes redan i fjortonde seklet. I Sachsen tillät en förordning af 1482 alla riddares fruar och döttrar att begagna ett två alnar långt släp. Något förut voro moderna s. k. snabelskor med två fot långa spetsar, hvilka senare voro än tomma, än uppstoppade. Hur besvärliga dessa snablar voro finner man af berättelsen om en slagtning hvari riddarne skuro bort dem för att kunna röra sig fortare. Sedan kyrkan flerfaldiga gånger, på koncilierna i Paris 1312 och i Angers 1365, förgäfves ifrat mot dessa fåfängans löjliga påhitt, förbjödos de slutligen genom en lag af kejsar Carl V. Kort före reformationen var männens drägt ytterst qvinlig: långt hår, släträkadt ansigte, hals och nacke blottade, hvarjemte man koketterade med deras hvithet och lenhet samt till och med stoppade upp bröstet. Reformationen införde åter en manligare, beqvämare och naturligare drägt.

Hvad sjelfva bohaget beträffar, så finnas äfven häröfver att tillgå intressanta upplysningar. Vid kejsar Carl V:s tid började enskilda personer begagna serveter. Förut åt man på träbord, som ibland voro polerade; faten och tallrikarne framsattes på läderskifvor. Bordsdukar af linne eller damast användes endast vid hofven och på-förnäma personers bord. Bolster med någon mjukare fyllning än halm synes man ej ha känt till hvarken under den eller den följande tiden. De då brukliga stora länstolarne voro vanligtvis beklädda med läder, hvari ej sällan voro inpressade figurer och som var kantadt med en guldbräm. De vanliga stolarne voro rikt utskurna, men ej klädda och benämndes derför helt enkelt bänkar. De tunga borden voro försedda med oformliga fötter, och byråarne voro klumpiga men rikt skulpterade. De möbler hvarpå den största lyx slösades voro sängarne, bland hvilka den äkta brukade vara åtminstone tre alnar bred, hade himmel och förhängen samt var utstyrd med gåsfjädrar.

År 1543 förordnades att endast *les enfants de la France* egde rättighet begagna guldvirkade tyger samt att qvinnorna ur borgarklassen ej fingo kallas *demoiselles*. Äfven häri såg man en viss öfverdrift. — Först 1561 tilläts det qvinnor, och specielt under första året af deras äktenskap, att nyttja hårprydnader af guld.

I Sachsen påbjöd en af hertigarne Moritz och August år 1550 utfärdad rundskrifvelse att handtverkarne skulle undvika att kläda sig öfverdådigt och lefva för högt. På torget fingo de ej köpa det bästa af hvad som fanns till salu, ty derigenom förleddes bönderna att stegra priset på sina matvaror o. s. v.

En annan förordning af samma år utfärdades mot spelet. Deri heter det: “Så se vi äfven att genom spel såväl med kort som tärning mycket ondt kommes åstad, såsom rån, mord och stöld, hvarigenom fattigt folk utarmas och bringas till tiggarstafven eller låter komma sig till last brottsliga handlingar.

Då de stora spanska höftvalkarne kommo på modet i midten af sextonde århundradet, bestämdes hur mycket skräddarne fingo taga i arbetslön samt hur vida strumporna tillätos vara. Högborna personer begagnade knäbyxor, hvilka genom att uppstoppas med hästhår och dref erhöllo orimligt omfång.

År 1656 utkom en ny förordning hvilken fälde personer som begagnade kastorhattar till böter af 50 livres.

Mot slutet af den tyska riddartiden var det endast de förnämsta i riket som fingo ha droskor. Blott riddarne tillätos begagna knappar af guld; deras väpnare måste nöja sig med sådana af silfver; de förres kläder voro af damast, de senares af atlas eller taft. Voro väpnarne klädda i damastkläder, hade riddarne sådana af sammet. Det sextonde århundradets polisförordningar förklara det för *ärligt, passande och billigt att hvar och en kläder sig efter sitt stånd, sin rang och förmögenhet, så att inom hvarje samhällsklass bestämda gränser kunna spåras.* Sålunda skulle bönder, arbetsfolk eller daglönare endast ha kläder som voro gjorda af inhemskt kläde, deras rockar fingo ej räcka längre ned än midt på vaden samt ej vara försedda med långa ärmar; dessutom fingo de icke nyttja guld, silfver, perlor, siden, broderade kragar, baretter eller genombrutna skor.

Näst efter lyxen i kläder var det företrädesvis mot öfverflödet vid begrafningar och gästabud lagstiftningen sökte sätta en dam. Dylika lagar finna vi redan i den gråa forntiden. Plutarchos berättar att ingen lacedemonier tilläts ega hus eller husgeråd som voro förfärdigade med mera komplicerade verktyg än sågen och yxan. Ingen lacedemonisk kock fick begagna några andra medel att krydda maten än salt och ättika. De embetsmän som öfvervakade qvinnornas lefnadssätt tillsågo att ingen lyx utvecklades vid gästabuden, och det var ej tillåtet att bjuda flere gäster än trettio. Egarne till de allmänna gårköken voro ålagda att inför öfverheten anmäla hur stora de måltider voro som hos dem beställdes. Den första förordning af detta slag hos romarne utfärdades af tribunen Orchius år 187. Äfven han inskränkte gästernas antal och påbjöd att måltiderna skulle intagas för öppna dörrar, så att derigenom lättare kunde kontrolleras att måttligheten ej öfverskreds.

Hvad beträffar lyxen vid begrafningar, så fanns redan hos de gamla grekerna en lag, enligt hvilken vid gräfvandet af en graf ej var tillåtet använda mer än tio män med tre dagars arbete samt att ingen död finge på bålet ha med sig mer än tre klädnader. Dylika föreskrifter innehöllo de lagar som i samma afseende utfärdades i det gamla Rom under Sulla, hvilken gjorde många inskränkningar i begrafningsceremonierna.

Att bröllopen under medeltiden brukade firas med stor prakt kom sig deraf, att alla ville ge sig sken af att vara mycket förmögna. Staten ansåg detta vara högst betänkligt, hvarför den snart utfärdade inskränkande förbud, de s. k. bröllopsförordningarne, hvarmed likväl föga uträttades. Rådet i Nürnberg har genom sina förbud i detta hänseende från åren 1340, 1352 m. fl. samt genom sina *Hochzeitsbüchlein* visat hur föga de visa fäderna mäktade inskränka det genom handelns blomstring och den stegrade konstfliten ökade lyxbegäret. Intressant är en förordning hvaraf man finner att det ej är ensamt vår tids tjenstflickor som svärma för att kläda sig fint: år 1568 förbjöd nämligen rådet i Nürn-

Digitized by Google

berg tjensteflickorna att kläda sig öfverdådigt. Sammet och siden fingo de ej begagna, ej heller tåldes guld- och silfverbårder på deras klädningar; ett undantag gjordes likväl för de ärbara jungfrur som tjena i krämarbodar".

Af hur litet gagn mot lyxen utfärdade förordningar varit synes af de försök som gjorts att inskränka bruket af de i våra dagar förekommande lyxartiklar t. ex. bränvinet, kaffet och tobaken.

Bränvinet, som förut begagnats endast såsom ett medikament, erhöll efter trettioåriga kriget en vidsträckt utbredning såsom allmän dryck. Omkr. år 1500 började regeringarne söka inskränka förbrukningen deraf.

På samma sätt har det gått med tobaken. Jakob I af England belade densamma med hög skatt, emedan den förderfvade helsan, luften och jordmånen. I England gjorde en fader sin son arflös derför att han rökte tobak. I Turkiet utfärdades 1610 en förordning som stadgade att hvarje rökare skulle föras genom gatorna och *pipan borras genom hans näsa.* Michael Feodorovitsch Romanov belade 1634 tobaksrökning med dödsstraff; sedermera förmildrades likväl detta straff till näsans afskärande. Påfven Urban VIII bannlyste hvar och en som hade tobak med sig i kyrkan, och ännu år 1690 slungade Innocentius XII sin bannstråle öfver dem som snusade i templen.

Kaffet, hvilket första gången utskänktes i England i de s. k. kaffehusen 1652, fick samma öde. I Turkiet förbjöd sultan Murad IV (1633) denna dryck vid dödsstraff, och i åtskilliga tyska länder belades dess drickande med lifvets förlust.

Sedan regeringarne insett fruktlösheten af sina öfverflödsförordningar, ha dessa i senare tider upphäfts och förvandlats till på lyxföremål lagda skatter. De i vår tid förekommande skatter på bostäder, sällsynta sångfåglar, utmärkta hästar, åkdon, hundar, betjenter, liksom största delen af acciserna och införseltullarne, ha uppkommit ur lyxförordningarne.

Det gamla och nya Paris

af

J. Paludan.

(Forts. fr. sid. 213.)

II.

Den äldsta af Paris' fornlemningar förskrifver sig från romarväldets dagar. Ända ut till Boulevard Saint Michel med dess rörliga lif, butiker, kafeer och muntra studentlif, ligger på venstra Seinestranden, djupt under gatan, en urgammal ruin, omgifven af en med ett jerngaller innesluten trädgård. Här hade de romerska ståthållarne sin sommarbostad, några hundrade steg från det den tiden till ön i Seinen inskränkta Lutetia; nu står denna ruin nästan i Paris' medelpunkt. De väl bibehållna, väldiga murarne äro betäckta af tät, frodig murgrön, och Floras barn ha fästat sina rötter på murarne och i fensteröppningarne. Längre in i denna ruin finnes qvar en, med högt upp sittande runda fönster försedd ståtlig sal, till hvilken leda hvälfda gångar och som omgifves af mindre rum. Tillsammans bilda dessa lokaler badrummen (deraf namnet *le Palais des Thermes*) till det palats som förmodligen Konstantius Chlorus, Diocletiani medkejsare och Konstantin den Stores fader, år 300 lät åt sig uppföra såsom sitt residens i det gamla Gallien. Visst är i alla fall att det var i samma palats som Julianus Apostata af hären utropades till kejsare och derifrån drog ut för att bemäktiga sig Rom. Den stora salen har tjenstgjort såsom lokal för kalla bad (*frigidarium*); *tepidarium* (för varma) och de öfriga rummen äro mera förfallna, och under bulevarden sträcka sig stora underjordiska hvalf, reservoarer o. s. v. I öfverensstämmelse med palatsets karakter, äro der nu uppstälda de vid utgräfningarne funna fornsaker, hvaribland må nämnas en vacker staty af Julianus. Man erfar ett underligt intryck, då man en afton från den lifliga bulevarden med dess bländande gasbelysning ser, så att säga femtonhundra år tillbaka, ned i dessa förfallna hvalf, som ha hyst de romerska Cæsarerna, de första frankiska konungarne, de mäktiga abboterna af Cluny och sett Paris växa om sig genom forntidens, den skumma medeltidens och nutidens vexlande scener. De tunga murarne och det omgifvande löfverket framkalla dernere ett hemlighetsfullt mörker, hvilket ännu mera faller i ögonen genom en enstaka, matt brinnande lykta och en högtidlig tystnad, som endast afbrytes genom skildtvaktens afmätta steg — allt bildande en effektfull kontrast mot bulevarden derofvan.

De närmaste minnena från Paris' forntid finna vi i den äldsta delen af staden, på ön (*La cité*), hvilken dessutom är den som undergått de största förändringarne. Här, hvarest förr de gamla husen och skumma gränderna voro mest hopträngda, ser man nu nästan endast kolossala offentliga, till större delen i en nyare tid uppförda byggnader. I denna stadens medelpunkt finnes nu nästan ingenstädes plats för enskilda hus. Endast på de yttre kajerna och den vestliga spets der de murade bålverken dela flodens vatten i form af en skeppstäf (månhända har det i Paris' gamla vapen befintliga skeppet sitt ursprung häri) återstå några af stadens äldsta hus och gator, mellan de vidlyftiga byggnaderna vid Palais de Justice, den gamla trekantiga Dauphine-platsen samt spetsen af ön med Pont Neuf och Henrik IV:s ryttarstaty på det ställe der Filip den Sköne reste Tempelherrarnes bål. Men dessa qvarlefvor äro bestämda att snart gå samma öde till mötes som den öfriga delen af de fordna byggnaderna, eller att duka under för demoleringen, som här redan uppslukat en mängd i historiskt hänseende märkliga byggnader: Abelards och Heloises hus liksom Voltaires och Boileaus hem. Här ligga Palais de Justice och den dermed sammanbyggda politiprefekturen, en kaotisk massa af gamla och nya byggnader, profver på alla stilarter från tolfte århundradet till nutiden, helt och hållet förändrade eller under ombyggnad, skilda åt genom mörka gränder samt med oregelbundna hörn och gårdar. Fasaden på Palais de Justice är modern och förskrifver sig från 1839, men i den åt floden vettande flygeln finna vi qvarlefvorna af de Capetingiska konungarnes gamla slott, deras residens sedan de öfvergifvit Juliani palats. Från den romerska forntiden ha vi nu öfvergått till den förra delen af medeltiden, en period hvars råa och osäkra tillstånd vi i det föregående korteligen berört: staten gaf individen endast ringa säkerhet, den enskilde måste ständigt vara beredd på ofrid och fejder, på

Digitized by Google

att tillbakavisa anfall och betala de angripande med samma mynt. Denna anda uppenbarar sig i den tidens krigiska byggnadsstil, dess väldiga fasta borgar, vid hvilkas uppförande endast föga afseende fästats på det yttres skönhet och det inres beqvämlighet, men som likväl göra ett storartadt och pittoreskt intryck af riddartiden. Palatsets gamla delar bestå af det stora fyrkantiga hörntornet, *la tour de l'horloge*, som vetter utåt kajen och fått sitt namn af tornuret, ett af de äldsta man känner i Frankrike. Tornet med sina tolf fot tjocka murar bildade den gamla franska konungaborgens *donjon* (hufvudtorn och kärna); nu är det ombygdt och restaureradt samt prydt med förgyllningar och färger, liksom uret med de franska liljorna. Dess stormklocka gaf jemte S:t Germain l'Auxerrois' kyrkklockor signalen till Bartholomæinattens skräckscener. Straxt bredvid detta torn har man på sista tiden öppnat och begynt restaurera de stora, mörka källarhvalfven, hvilka likaledes förskrifva sig från den tid då Filip August och Ludvig den Helige här hade sitt residens. På sjelfva kajen ligger den del af byggnaden hvars antika prägel förblifvit bäst bibehållen: tre runda, grofva torn af olika höjd, saknande alla prydnader, med spetsiga, uppspringande tak samt små, oregelbundna och med galler försedda fönster. De gamla byggnader med låga, spetsbågsformiga portar som förena dessa torn ligga nu i ruiner för att ombyggas; och det hela har utgjort den del af Ludvig den Heliges residens som sedermera blef det beryktade statsfängelset Conciergeriet. Här tronade pinbänken och uppslukade fängelsehålorna de anklagade hvilka man ej ansåg sig kunna röja ur vägen genom en offentlig afrättning. Här samlade sedan revolutionen sina offer, och härifrån skickade hon dem, sedan den ödesdigra listan blifvit uppläst vid midnatt, dagligen i skaror till guillotinen; bland dessa offer voro den ädla drottningen Marie Antoinette, Charlotte Corday och girondisterna. Ännu under valoroligheterna förliden sommar inspärrades här största delen bland de arresterade, hvaraf antalet uppgick till flere tusen.

Öfver hela massan af Palais de Justices byggnader blänker i luften den höga, smärta, rikt förgylda och ornamenterade spira hvarmed La Sainte Chapelle blifvit försedt vid senare reparationer. Sjelfva kapellet, som ligger gömdt på en föga lämplig plats å en af palatsets inre gårdar, är uppfördt år 1245 af Ludvig den Helige såsom slottskapell och för att gömma ett stycke af Kristi kors och törnekrona, reliker som han hade förskaffat sig från Konstantinopel. Ehuru detta kapell icke är stort, öfverträffas det dock svårligen i arkitektonisk rikedom och elegans af någon annan götisk kyrka, och i synnerhet framkallar det genom de höga och nära intill hvarandra anbragta fönstrens tusenfärgade rutor inströmmande solljuset en magisk verkan, som ännu mer förhöjes genom de på murarnes insida befintliga väggdekorationer: vapen, arabesker, namnteckningar, guldmosaik och målade hvalf i den mest rika och brokiga men likväl alltid smakfulla omvexling. Kapellet är för öfrigt afdeladt i två våningar, båda bestämda för gudstjenst och båda tomma; i den öfversta finnes den platform hvarifrån relikerna förevisades folket och derbredvid en genom jerngaller afstängd plats, hvarifrån den misstänksamme Ludvig XI, skyddad mot alla mordförsök, åhörde messan.

I det inre af Palais de Justice finnas ännu qvar gamla salar, som varit vittne till dessa forntidskonungars fester, utsväfningar och grymheter, och sedermera, då Parlamentet öfvertog palatset efter konungarne, till dessa mäktiga och allvarliga rådsherrars sammanträden, till de alltid värdiga och betydelsefulla förhandlingarne af detta ordets ridderskap, som intog en medlande ställning mellan konung och folk samt kämpade så ihärdigt för det senares rättigheter, ända tills Richelieu bröt dess makt. Men äfven Ligans och Frondens förbistrade strider ha lemnat spår efter sig i dessa salar, och det moderna dramat har här sin vagga, ty här uppförde *la basoche*, skrifvarckåren i Palais de Justice, sina *moralités* och *soties*.

I mellersta och östra delarne af La Cité, från bulevarden framåt Palais de Justice, finnas nästan endast offentliga, till största delen nya byggnader: Handelsrätten, kaserner, det ofantliga, ännu ej fullbordade hospitalet Hôtel-Dieu och ytterst bårhuset La Morgue. Men midt framför detta, med ett någorlunda stort utrymme på fram- och baksidan, reser sig det stoltaste minnesmärket från Paris' forntid, domkyrkan Notre-Dame. Vi ha talt om tidsandan under förra hälften af medeltiden och visat hur chevaleriet fick sitt uttryck i arkitekturen; vi komma nu till den andra hufvudsidan af lifvet under denna period. Striden och tron, svärdet och kyrkan, riddaren och klerken, äro de två stora poler omkring hvilka allt hvälfver sig i dessa aflägsna tider, och ännu herrligare än riddarandan har tron fått sitt uttryck i byggnadskonsten. Det är icke utan skäl man kallat denna tids kyrkor för en dikt i sten, en symbolik, till hvars rikedom och storhet ingen annan period mäktat skapa ett motstycke. Medan korset utgör grundformen, symboliseras andens sträfvan uppåt genom djerfva hvalf, uppburna af höga, smärta pelare, genom spetsbågen i fönster och portaler, genom de svindlande, höga, mot himlen pekande tornen och spirorna, genombrutna i de mest olika mönster, hvarvid ljus och klarhet bringas in i sjelfva stenen. Dämpadt, men likväl flödande i oändlig rikedom, strömmar ljuset in genom de brokigt målade rutorna, medan fönsterrosen öfver portalen är tystnadens symbol. Till dessa stora hufvuddrag komma nu den öfversvallande rikedomen i detaljernas behandling, de religiösa målningarne på fönsterrutorna och i kyrkans inre, den religiösa plastiken, hela bibliska scener i *hautrelief*, uthuggna i sandsten omkring dörrar och fönster, rader af bildstoder längs murarne och i nischer eller såsom dörrposter, praktfulla friser i gesimser och under pelarefrontispicer; slutligen den blomstrande ornamentiken, hvars former äro hemtade från växtverlden, de hopflätade fönsterinfattningarne, de små, genombrutna arkaderna och pelarraderna, alla byggnadslinier utmärkta genom arabesker; blad och blommor spira fram ur korintiska kapitäler; det hela är lika storartadt som det enskildta fint och outtömligt rikt. Och liksom öfvertron under medeltiden spelade en stor roll vid sidan af tron, så uppenbarar den sig äfven i arkitekturen, ehuru nu öfvervunnen och tagen i tjenst hos kristendomen: underligt förvridna ansigten grina fram från hörnen, drakar och gripar utspy vattnet från takrännorna, djefvulsbilder och djurskepnader kröka sig under tyngden af pelare och framskjutande murhörn. Denna stil blomstrade i synnerhet i Rhenländerna och norra Frankrike, men det är endast det minsta antalet af dess skapelser som är helt fullbordadt, och detta gäller måhända äfven om Notre-Dame, i det dess två mäktiga torn äro kullriga i stället för att sluta med en luftig spira, såsom fallet vanligtvis är med de götiska kyrkorna. Skada blott att den herrliga kyrkan ligger något lågt och afsides, till en del skymd af smala gator, plank och i en senare tid uppförda byggnader, hvarigenom ej kan göra sig gällande det centrala intryck hvartill detta tempel berättigas genom sin egen skönhet, hvilken Victor Hugo i sin berömda roman med samma namn skildrar med arkitektonisk-historisk lärdom och poetisk inspiration, och sin historia, som från äldsta tider är på det innerligaste förenad med staden Paris'.

Från ungefär samma period hvarifrån de i det föregående nämnda monumentala byggnaderna härstamma förskrifva sig äfven lemningarne af den mur hvarmed Filip August lät omgifva Paris, sedan staden börjat utvidga sig öfver Seine-öns trånga gränser. På flodens bägge stränder, ungefär midt i den nuvarande staden, påträffar man här och

Digitized by Google

der å en bakgård eller i någon trädgård mer eller mindre förfallna lemningar efter väldiga torn med tillhörande murdelar, öfvervuxna med murgröna och hemlighetsfullt dolda af de täta husmassor som blifvit uppförda omkring eller öfver dem. Vid de Haussmannska ombyggnadsarbetena kommo då och då stora sträckor af denna gamla, förglömda mur i dagen, men fingo samma öde som de hus genom hvilkas nedrifning de blifvit blottade.

I Quartier latin, studentqvarteret, som på venstra Seinestranden sträcker sig uppåt Montagne Sainte Geneviève till Pantheon, finnas många forntidslemningar, liksom det äfven är det äldsta qvarteret i Paris näst efter La Cité. Här var det — efter medeltidens mörka period år 1000, då man trodde att verlden skulle förgås, liksom allt andligt förqväfts genom barbariet och de beständiga fejderna — vetenskapen åter fann en fristad: hit strömmade vetgiriga ynglingar från hela Europa, här utkämpades de stora andliga strider i hvilka den menskliga tanken, iförd dialektikens mantel, protesterade mot kyrkans tryckande förmynderskap, under det känslan såsom mystik ej mindre frigjorde sig från dogmens välde. Före inrättandet af det berömda universitetet i Sorbonne, som gick i spetsen uti striden mot den vanartade påfvemakten och kraftigt förberedde reformationen, var Sainte Geneviève medelpunkten för dessa studier. Bland Lycée Napoléons (en latinskola) vidlyftiga byggnader qvarstår ännu kapellet såsom en lemning af det gamla abbotsklostret från tolfte århundradet; dessa höga, af tiden svärtade och remnade murar med sina spetsbågsfönster inneslöto en gång klostrets refectorium, och inne på skolans gård står ännu qvar det höga, smärta, eleganta och kraftiga, fyrkantiga götiska torn med afrundade hörn vid hvars fot Abelard reste sin lärostol och förkunnade tankens frihet för de efter den tidens tarfliga lefnadssätt på det halmbetäckta golfvet omkring honom lägrade lärjungarne. Detta torn är nu det enda autentiska minnet efter den store skolastikern, sedan hans och Heloises hus, vittnen till deras romantiska kärlek, blifvit rifna och deras grafvårdar på Père Lachaise, trots sin egendomliga stil, befunnits vara oäkta. Klostrets kyrka har blifvit rifven för att bereda rum åt Pantheon, och dess och staden Paris' skyddshelgon, den heliga Genoveva, en herdinna som 450 hejdade hunnerkonungen Attilas framryckande mot Paris, har nu sitt kapell i den midtemot liggande kyrkan S:t Etienne du Mont, der hennes kopparkista belyses af skenet från ständigt brinnande vaxljus. Bland den mängd fakulteter, lyceer och colléges som ännu uppfylla denna lärda del af staden förskrifva sig de flesta från en senare tid; Sorbonnes fyrkantiga, stil-lösa gård har för sin tillvaro att tacka Richelieu, hvars sarkofag, öfver hvilken från hvalfvet nedhänger en röd kardinalshatt, finnes i den närbelägna kyrkan.

På andra sidan floden ligger ett annat qvarter, hvilket liksom studentqvarteret spelar en stor roll i Frankrikes forntid, nämligen Marais, som mot öster sträcker sig från Hôtel de Ville till den förut omtalade Place Royale. Der stod från femtonde århundradet det ståtliga Hôtel des Tournelles, hvarest de franska konungarne hade sitt residens tills det nedrefs af Katarina af Medicis, enka efter Henrik II, hvilken vid en der anstäld tornering föll för grefve de Montgomerys lans. Sedan låg platsen öde och der försiggingo om natten stölder samt om dagen blodiga dueller mellan konungens och Guisernas anhängare tills lugnare förhållanden inträdde med Henrik IV, hvilken lät uppföra de nuvarande byggnaderna. Marais kom åter på modet och kan uppvisa en rad berömda personer som bott der, från Marion Delorme och Ninon de l'Enclos ända ned till Victor Hugo; men från Ludvig XIV:s tid, då residenset flyttades till Versailles, har den förnäma verlden alltid uppslagit sina bopålar i stadens vestra del, och borgare och pensionerade embetsmän ha nu aflöst adeln och hofvet, hvilka fordom plägade bo vid Place Royale och i Marais för att vara i regentens närhet. Men i större grad än något annat är detta qvarter rikt på intressanta lemningar från sin förnäma period och har, ännu mer än Quartier latin, bibehållit sitt gamla utseende, sina hus från de två föregående århundradena samt sina skumma, krokiga och smutsiga gator.

I början af femtonde århundradet stod Frankrike vid branten af sin undergång. De fruktansvärda krigen med England voro ej mindre ödeläggande än de inbördes fejderna mellan de mäktiga länsherrarne. Den svagsinte konung Carl VI höll sig undan i S:t Paul, till kropp och själ förstörd af de utsväfningar och lustbarheter för hvilkas bekostande folket utarmades. Härtill kommo nationella olyckor: pest och hungersnöd fylde Paris med högar af döda, mellan hvilka lefvande lik vacklade fram. De stora herrarne ville alla regera i den vansinnige konungens namn, och hvarje gång ett nytt parti kom till styret betecknades dess seger af upplopp, blodbad och afrättningar i den olyckliga staden. Den mäktigaste af dessa herrar var hertigen af Burgund, Johan den Oförfärade, egare till vidsträckta besittningar inom och utom Frankrike samt dessutom engelsmännens bundsförvandt mot sitt fädernesland. Fastän lika tapper som rå och grym, mäktade han likväl ej undantränga konungens broder, den unge Ludvig af Orleans, hvars höga börd, skönhet, älskvärdhet, godhjertenhet och uppriktiga fromhet förskaffade honom vänner, ehuru ej heller han var fri från den tidens fel: en vild, otyglad häftighet och osedlighet, och trots den impopularitet han ådrog sig genom att pålägga sina undersåter tryckande skatter. Efter långa, med omvexlande lycka förda strider tycktes de slutligen blifva ense om att dela makten. Hertigen af Burgund hade besökt den sjuke Orleans på dennes slott vid Marnefloden; på uppmaning af slägt och vänner hade de svurit hvarandra vänskap, begått nattvarden tillsammans och voro nu bägge i Paris. Drottningen, den beryktade Isabella af Baiern, hade öfvergifvit sin sjuke gemål och beskyldes allmänt för att stå i ett brottsligt förhållande till sin svåger Orleans, ett rykte som ej vederlades af hennes senare uppförande, då hon, denna gång i förbund med de mäktiga Burgundarne, var behjelplig att föra den engelske konungen Henrik V till Paris och lät sin vansinnige gemål förklara denne Frankrikes dödsfiende för tronarfvinge, men sin och Isabellas egen son, sedermera Carl VII, för upprorsstiftare. Denna qvinna bebodde Hôtel Barbette, isoleradt och hemlighetsfullt som det var samt omgifvet af stora trädgårdar, och hos henne befann sig Orleans den 23 Nov. 1407 på aftonen kl. 8, då ett bud kallade honom till konungen. Nästan obeväpnad och endast åtföljd af ett par tjenare, begaf han sig till häst i väg genom de vid denna timme af dygnet ödsliga och mörka gatorna. Då var det några grannar kallades till fönstren af vapenslammer och rop: *A mort, à mort!* samt sågo ett band maskerade män med svärd, yxor och klubbor hugga in på en herre, som blifvit ryckt af hästen och låg på stenläggningen, värjande sig med armarne. När ropen dogo bort, såg man en högrest man med den röda hatten neddragen öfver ansigtet komma ut ur ett bredvid Hôtel Barbette beläget hus och vid skenet af en brinnande halmruska förvissa sig om att den öfverfallne var riktigt dödad, hvarefter han, sedan en af mördarne gifvit liket ännu ett klubbslag, lät släcka facklorna och hofslagen af de flyende banditernas hästar bortdogo i en smal gränd. Nu först vågade sig de i trakten boende gå ut på gatan och funno då hertigen af Orleans, med en halfdöd page vid sin sida och fruktansvärdt lemlästad, med klufvet hufvud och krossade armar; den utsprutade hjernan och afhuggna handen påträffades först följande morgon i gatsmutsen.

Digitized by Google

Bestörtningen blef allmän icke blott i följd af mordets afskyvärdhet och den mördades höga stånd, utan i synnerhet genom den med dubbel styrka vaknande kärleken till den älskvärde mördade prinsen. Hela Paris grät, till och med hertigen af Burgund höll vid bisättningen snyftande jemte de andra furstarne i en flik af bårklädet samt var nog fräck att förklara "att aldrig blifvit begånget ett afskyvärdare och lömskare mord". Man förlorade sig i gissningar öfver det hemlighetsfulla brottet, men snart fick man ljus i saken. Då några dagar derefter undersökningarne bedrefvos med den största ifver, tog Johan den Oförfärade sina vänner afsides och hviskade till dem med förskräckt uppsyn:

"Det är jag, djefvulen har frestat mig!" hvarefter han kastade sig upp på sin häst och jagade öfver gränsen, förföljd af 120 af Orleans ryttare. Då han kommit undan till sina flandriska besittningar, lät han ringa i alla kyrkklockor i glädjen öfver att ha undkommit sina förföljare. Men hans ruelse och ånger varade ej länge. (Forts.)

Ett besök i Roms katakomber

af

Thomas Rördam.

Redan under en lång tid hade det varit min afsigt att besöka den helige Calixti katakomb, hvilken ligger omkr. ½ mil utanför Rom. I denna verldsberömda stad finnes emellertid så mycket som förtjenar ses, att det, för ett af flere personer bestående ressällskap är svårt att alla på en gång sammanträffa till gemensamt företagande af någon utflykt. Slutligen kommo vi öfverens om en för oss alla lämplig dag, och den kom, såsom vanligt är i Rom, med det herrligaste solsken. På Piazza Barberini togo vi en droska, men måste naturligtvis, innan vi kunde komma öfverens med åkaren om priset, underkasta oss en lång underhandling, som tog i anspråk all vår diplomatiska skicklighet. Slutligen voro vi likväl på det klara; vi stego upp, och så bar det af med vederbörlig långsamhet, ty ju saktare det går, desto längre blir turen och desto större betalningen — hvilket räkneexempel står klart för hvarje droskkusks själ. Vi måste derför finna oss vid den makliga farten, hvilken gaf oss tillfälle att under vägen studera det romerska familjelifvet, som i gränderna mestadels försiggår utomhus, der mannen sitter på en stol med sitt arbete, under det hustrun tagit plats på tröskeln och håller reda på de små. Der nutidens Rom upphör, der möta ruinerna af det gamla våra beundrande blickar. Till venster ligger Palatinusberget med de imponerande qvarlefvorna af kejsarpalatserna. De väldiga murarne med sina instörtade hvalf resa sig till en höjd af minst 100 fot och äro af den yppiga naturen förvandlade till hängande trädgårdar, der lagerträdet och steneken bilda små lundar samt murgrönan i gröna kaskader faller utför de röda murarne. Till höger ser man de ofantliga lemningarne efter kejsar Caracallas bad, en gång strålande af marmor och lysande färger samt uppfylda med pratande och stojande skaror; nu äro de ödsliga och tysta, hvalfven ha på många ställen instörtat, marmorpelarne och de dyrbara badkaren äro för länge sedan bortförda eller krossade, men byggnadens ofantliga omfång och oerhörda stenmassor, som skulle vara tillräckliga för uppförandet af en hel liten stad, förtälja likväl ännu på ett slående sätt om det romerska kejsarrikets yttre makt; och den vilda rosen, som spirar upp ur de hopsjunkna mosaikgolfven, är ej heller en prydnad som bör försmås.

Vi åka nu in mellan långa, enformiga murar, hvilka, inhägnande vingårdar och trädgårdar, följa vägen på en sträcka af öfver en half mil och försvåra utsigten, så att vi endast då och då kunna uppfånga en skymt af den vidsträckta Campagnan med sina isolerade ruiner och vackra antika vattenledningar samt af de blåa Sabiner- och Albanerbergen i bakgrunden. Murarne hindra likväl icke den italienska naturen att tjusa oss med sin skönhet och rikedom. Vi befinna oss visserligen ännu i Mars, men Judasträdet med sina af röda blommor lysande grenar och akasians fina, utspruckna löf, hvilkas ljusa grönska effektfullt kontrasterar mot piniernas och cypressernas allvarliga, mörkgröna kronor, förkunna likväl att det är vår och detsamma säga oss äfven rosorna, der de hela dagen igenom ligga på muren i solskenet. Vägen vi åka på har äfven en lång historia att berätta, hvilket också ej är någonting att förundra sig öfver, då den ju åtnjuter den äran att vara seniorn bland alla sina europeiska kolleger. Vi färdas nämligen på *Via Appia*, anlagd af censorn Appius Claudius Cæcus år 312 f. Kr. Under medeltidens oroligheter begrofs den under grus och ruiner, och först år 1850 lät den nuvarande påfven nedsätta en komité som fick till uppgift att åter draga fram den gamla berömda landsvägen i dagsljuset. De breda, fyrkantiga lavablock hvarmed den är stenlagd äro ännu desamma öfver hvilka Roms kejsare passerat i sina praktfulla, af guld och elfenben strålande vagnar, desamma som genljudat af de romerska soldaternas taktmessiga steg och på hvilka den oförfärade aposteln Paulus vandrade, då han, efter att ha sammanträffat med bröderna å *Forum Appii* och *Tres Tabernæ*, under bevakning drog in i Rom, der martyrkronan väntade honom.

Flere mil ut på Campagnan lågo här i fordna dagar, på båda sidor om Appiska landsvägen, de gamles grafvar; de flesta af dem äro långt för detta fallna i stoft, men icke så få ha likväl varit starka nog att trotsa tidens härjande tand. Sålunda befinner sig här en stor, tornlik grafbyggnad; ett fikonträd har vuxit upp ur en spricka i muren, dess gröna, nyss utspruckna blad nicka för vinden, hviskande till oss att lifvet är starkare än döden. Ofvanpå grafvens släta tak har en vingårdsman byggt sig en liten hydda af murstensblock och marmorstycken; kläder äro uthängda till torkning deruppe, och några små, leende barnansigten titta ned öfver muren och nicka åt de förbigående. En dörr i muren här till venster leder in till hvad som återstår af Scipionernas grafvar. Här påträffade man i slutet af förra århundradet en mycket vacker sarkofag i ädel stil, hvilken nu finnes i Vatikanen. Enligt inskriften har den inneslutit de jordiska lemningarne af L. Corn. Scipio Barbatus, konsul år 298 f. Kr. och farfader åt Scipio Africanus. Det öfver två tusen år gamla skelettet var väl bibehållet, och på ett af dess finger satt en ring med en ädelsten. Vi åka genom den sköna antika Drususbågen och straxt derefter genom Porta di S:t Sebastiano samt äro nu utanför de väldiga röda murar som omgifva staden och till största delen äro kejsar Aureliani verk. Äfven här finnes knappast en enda fläck hvarvid ej äro fästade historiska minnen eller som ej om-

Digitized by Google

gjutes af sägnens poetiska skimmer. Sålunda står här en liten oansenlig kyrka med namnet *Domine, quo vadis?* (Herre, hvart går du?) Enligt traditionen sökte aposteln Petrus undandraga sig förföljelserna i Rom och vandrade bort utefter Appiska landsvägen. Här mötte honom Herren, som gick till Rom. Häpen utbrast Petrus:

— Herre, hvart går du?

— Till Rom för att korsfästas, ljöd svaret.

Intagen af blygsel, vände Petrus genast om, och kort derefter var i Rom upprest det kors hvarpå han afgaf det sista, herrliga vittnesbördet om sin tro på sin mästare och frälsare.

Men kusken håller nu, och vi äro vid målet. Vi inträda genom en i muren befintlig port, och terrängen höjer sig till en liten vall, hvarifrån man har en vacker utsigt öfver Campagnan. Luften är utomordentligt ren och klar, och Albanerbergen, som ligga på omkr. 3 mils afstånd från Rom, framträda likväl så tydligt, att vi se hvartenda hus i Albani och Frascati. De aflägsna blånande Sabinerbergen med sina snöbeklädda spetsar och den mörka Albanerkedjan utgöra en förträfflig ram omkring den stora slätten, som i fjerran förtonar i ljusblått, medan eftermiddagssolen kastar ett intensivt gult skimmer öfver de här och der kringströdda ruinerna och Roms allvarliga murar, bakom hvilka höja sig stadens kupoler.

En ciceron väntar oss, och vi följa honom utför en trappa som går väl ett halft hundrade trappsteg ned i jorden. Här stå vi i en liten förstuga, hvarifrån en lång, mörk gång leder in i de dödas stilla och mörka stad. Vi tända våra *cerini*, långa och smala vaxljus, som vi tagit med oss från Rom, och ciceronen för oss in i gången, i det han förmanar oss att hålla ihop och ej stanna, ty då kan lätt hända att man tappar det öfriga sällskapet ur sigte och utsättes för faran att förirra sig i denna labyrint af gångar. Då för flera år sedan en skola besökte en af katakomberna, inträffade att ett halft tjog barn försvann. Ehuru här ej finnes någon anledning till fruktan, då denna katakomb är väl känd af vägvisarne och man, i fall man blifver skild från sällskapet, blott behöfver qvarstanna på samma punkt för att återfinnas af föraren, som alltid håller sig till vissa bestämda gångar, är det likväl svårt att värja sig för en obehaglig känsla, då man begifver sig in i mörkret. Men denna känsla viker snart för det högtidliga allvar som ovilkorligen bemäktigar sig ens sinne, när man befinner sig gentemot minnen efter ett långt för detta försvunnet slägte, hvars lefnadslopp varit af stor betydelse äfven för oss. Och hvilka minnen gå vi icke tillmötes, ty denna katakomb måste hafva blifvit byggd af den kristna församlingen i Rom redan i slutet af andra århundradet eft. Kr., och här hvilar sålunda stoftet efter många af de män och qvinnor som midtibland ett af de gräsligaste laster utmärgladt och om all sanning tviflande folk med sitt blod vittnade om att gudomlig sanning och evigt lif nu voro uppenbarade i Jesus Kristus.

Den ena efter den andra, skrida vi in i den långa, mörka gången, hvilken är endast 5-6 qvarter bred. Vaxljusen brinna endast matt i det tjocka mörkret och förmå knappt upplysa den smala gången. Hålla vi dem till väggen, se vi en mörkbrun, rått tillhuggen klippvägg, och i denna aflånga, låga rum, det ena öfver det andra; det är grafvarne (*loculi*), hvari man ännu här och der finner några ben och litet stoft, lemningar efter liken. I första början voro dessa grafvar tillslutna med en bränd sten eller en marmorskifva, vanligtvis försedd med en inskrift. Nu äro större delen af dessa inskrifter samlade i Roms museer, men här och der i katakomberna finner man ännu en och annan som säger hvem det är som hvilar derinne i den stilla kammaren. Men vi våga ej uppehålla oss der längre, ty vår vägvisare går raskt framåt i de villande, mörka gångarne, som korsa hvarandra i alla möjliga riktningar, så att det gäller för oss att hålla tillsammans. En gång stannade en af dem som gingo i midten blott ett ögonblick för att betrakta en graf, och då han åter ville gå vidare, voro vi andra som gingo före honom redan försvunna. Vi uppgåfvo derför ett rop, hvilket besvarades i vår närhet: de öfriga hade vikit af in i en sidogång och det tjocka mörkret gjorde att skenet från deras vaxljus ögonblickligen försvunnit för oss. — Sedan vi vandrat framåt en stund, utvidgar sig gången, och vi befinna oss i en liten fyrkantig grafkammare, der den helige Sixtus hvilar. De kristna blodvittnena, martyrerna, utgjorde med rätta den äldsta kristna kyrkans stolthet och glädje, och det var till deras minne de små grafkamrarne byggdes. Öfver martyrens graf hvälfdes en triumfbåge till ett vittnesbörd att den broder eller syster hvars stoft hvilade der herrligt bevisat sig ega den tro som öfvervinner verlden. Den Sixtus som blifvit begrafven här var biskop i Rom i medlet af tredje århundradet och led martyrdöden den 6 Aug. 258.

(Forts.)

Från spanska revolutionen.

(Med 2:ne illustrationer.)

Det är ett historiskt faktum att en revolution endast då medför en helsosam omkastning i ett lands ställningar och förhållanden när den är hastigt öfvergående. Spaniens sista statshvälfning kan sägas ännu fortvara, och detta är för mycket för en hetlefrad, af så många olika bildningselementer sammansatt och af så många inflytelser påverkad nation som den spanska. En obestridlig vinst af den sista revolutionen har dock varit att Spanien blifvit för alltid, som vi hoppas, befriadt från Bourbonerna och enkannerligen från den bigotta Isabella II.

På uppmaning af den nu störtade franske kejsaren flyktade exdrottningen från jernvägsstationen i Biarritz till hufvudstaden i departementet Nedre Pyreneerna, Pau, hvars slott gästfritt ställdes till hennes förfogande, en artighet hvaraf hon begagnade sig under den korta tid som föregick hennes afresa till Paris. Pau ligger i en utomordentligt pittoresk trakt, på högra stranden af *Gave de Pau*. Hela Pau-dalen är berömd för sitt milda luftstreck och har genom det mot nordan- och ostanvinden skyddade läget blifvit en mycket anlitad bad- och brunnsort för bröstsjuka. Pau var en gång Bearns hufvudstad och residens för Nedre Navarras konungar. Det gamla slottet har blifvit uppfördt af en bland de första grefvarne af Bearn och tronar ofvanför en nästan svindelväckande afgrund, men erbjuder också sina invånare en herrlig utsigt. Ännu i dag visas i detta slott den vagga som tillhört den gode konung Henrik IV, hvilken straxt efter sin födelse der döptes af sin farfader Henry d'Albret med vin från Jurançon. Då Napoleon erbjöd sin gemål landsmaninna gästfrihet, lät han slottet undergå en storartad restaurering. Pau är äfven af intresse för oss svenskar, då konung Carl XIV Johan der skådade dagens ljus. Inom dess murar har äfven födts en annan stor man, Gaston de Foix.

Vårt andra träsnitt återgifver det ögonblick då en af drottningens trogne anhängare, general Concha, vid jernvägsstationen i Alcazar de San Juan uppmanade de inkallade soldaterna att qväfva revolutionens hydra.

Digitized by Google

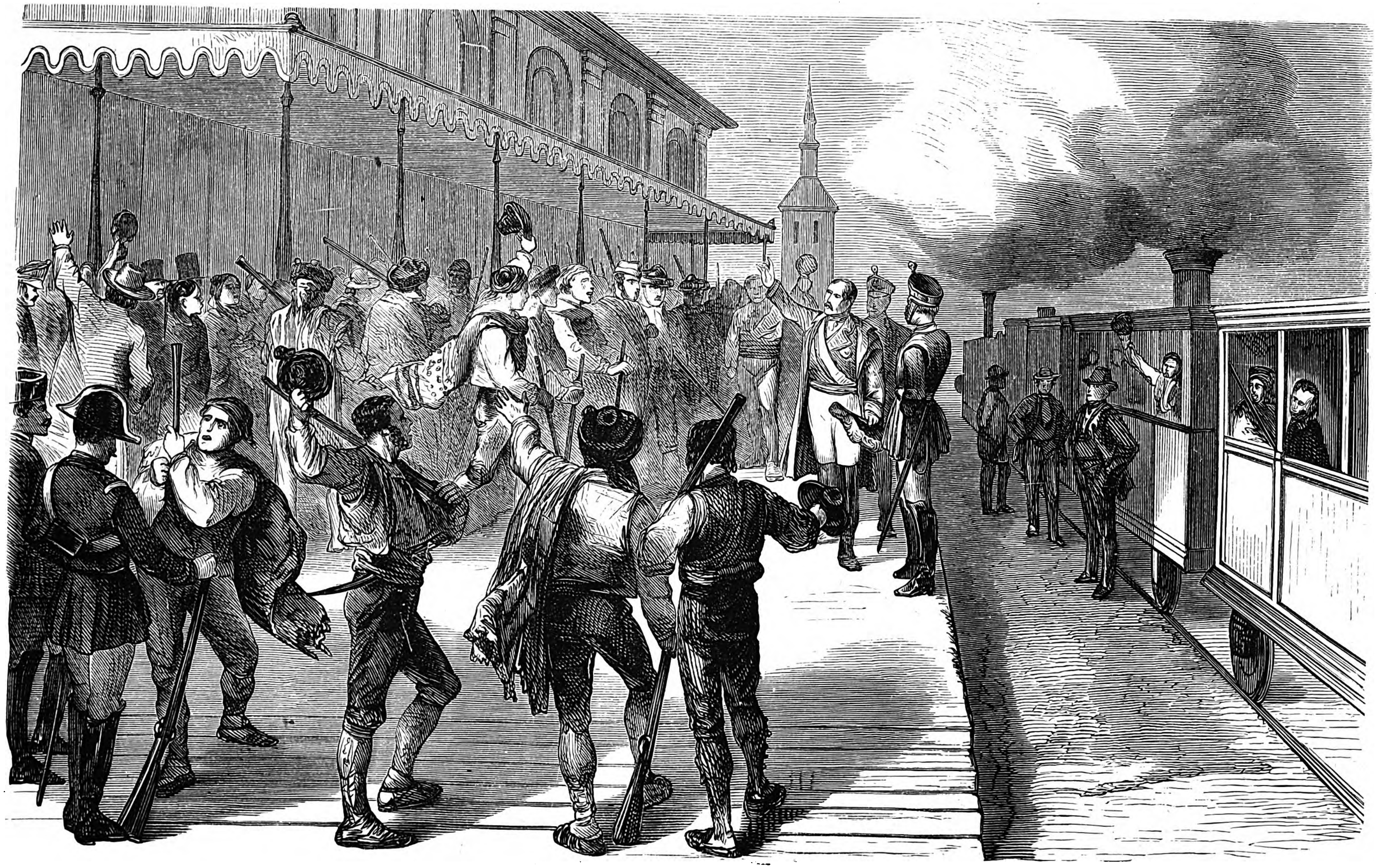

Scen från Spanska revolutionen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Slottet i Pau i södra Frankrike.

Digitized by Google

Digitized by Google

marken medelst en tråd. Såsom bekant är, bortskrämmas fåglar från fruktträd och nysådda åkerfält genom figurer, föreställande menniskor, och lockas med pipor, hvilkas ljud härmar deras eget läte. Och på samma sätt taga många djur bilden af ett föremål för föremålet sjelf. En tam hackspett, som hoppade omkring på golfvet i ett rum, hackade på en kolorerad gräshoppa, troende att det var en verklig, och en apa, som bläddrade i ett entomologiskt arbete, ref ut bilderna af åtskilliga insekter och åt upp dem. Man har sett apor, hundar och kattor, häpna öfver att se sig sjelfva i en spegel, mycket försigtigt närma sig densamma, liksom nalkades de okända individer af sin egen art, och tuppar ha vid dylika tillfällen satt sig i försvarstillstånd.

Några djur låta emellertid icke narra sig af skenet, utan tyckas, att döma af deras fundersamma uppsyn, vara intagna af vissa tvifvelsmål, i det de liksom kämpa med sig sjelfva för att reda de stridiga intrycken. Då hunden ser sin husbonde klädd på annat sätt än eljest, betraktar han honom under fåfänga försök att igenkänna honom; villrådig studerar han honom misstänksamt på något afstånd, men skyndar genast fram, när han får höra den välkända stämman. En tam örn til bakavisade förargad sin vårdares smekningar, då denne en gång visade sig för honom i andra kläder än sina vanliga, men blef genast lugn och vänlig, då mannen tilltalade honom.

Om den egendomliga snyltväxten *Rafflesia Arnoldi* berättas det att den luktar såsom skämdt oxkött, och då dr Arnold upptäckte densamma, såg han den omgifven af en svärm flugor, hvilka, enligt hans antagande, ville lägga sina ägg på växten, troende att den var skämdt kött. Sålunda är äfven förhållandet med asblomman (*Stapelia*). Detta är ett exempel bland de hundrade som kunna anföras på hvad man kan kalla instinktens misstag, och i detta hänseende förekomma ofta dylika misstag äfven hos menniskan, då hon gäckas af liknande företeelser. Den fina, nötlika lukten af blåsyra bedrager den oerfarne, och en kemists tjensteflicka föll verkligen äfven ett offer för sin lust att smaka på den blåsyra hon fann i husbondens laboratorium.

Den vanliga daggmasken (*Lumbricus terrestris*) hyser en instinktmessig fruktan för mullvaden, och så snart den förnimmer det minsta ljud eller rörelse i sanden omkring sig, liknande förebuden till fiendens ankomst, flyr den genast upp till jordytan. Fiskare veta att begagna sig häraf, då de vilja förskaffa sig mask: de sticka nämligen ned i jorden en spade eller pinne och röra densamma fram och tillbaka för att härma mullvadens gång, då han är ute på jagt. Vipan känner äfven till denna maskens instinktmessiga fruktan, och då hon ej kan finna tillräcklig föda ofvan jord, stampar hon med sina fötter på marken tills daggmasken visar sig. Det är väl bekant, att när en hök visar sig, omringas han ögonblickligen af en svärm småfåglar, i synnerhet svalor, hvilka hugga efter och söka narra honom, liksom ville de afleda hans uppmärksamhet, och göken, hvilken under flygten har stor likhet med höken, kan vara säker om att se omkring sig en dylik skara småfåglar hvart han än styr kosan.

Såsom ett exempel från husdjuren berättar Linné, att vid Torneå finnes en äng, beväxt med sprängört (*Cicuta virosa*), på hvilken årligen dö 50—100 boskapskreatur. Djuren äta mest sprängörten om våren när de först släppas ut på bete, dels emedan de då längta efter färskt gräs, dels emedan de en längre tid lefvat på knapp kost. Sedan sprängörten stått under vatten, har den förlorat sin vanliga lukt, som eljest skulle varna djuren att äta deraf.

(FRA ALLE LANDE.)

I persiska skattkammaren förvaras guld till ett värde af 30,000,000 rdr sv., kronans guldsaker, uppskattade till 6,500,000 rdr, kronjuveler, värda 28,500,000; dessa summor angifna i runda tal och utgörande tillsammans 20 *cror-tomans*, eller 65,000,000 rdr.

Den märkvärdigaste kronjuvelen är Deryaii-Noor, 178 karat, uppskattad till 500,000 tomans eller närmare 800,000 rdr; en annan, vägande 112 karat, är den engelska diamanten, 73 karat, som Georg IV skänkt Feth Ali-Schah. Persiska kronan eger nu inga skulder; en skuld till Ryssland på 800,000 rdr afskrefs för tolf år sedan. Inkomsterna från de olika provinserna uppgingo förlidet år till 4,912,000 tomans, eller 34,318,900 rdr. I form af skatter utkräfves likväl ett långt större belopp, hvaraf dock mycket på sin väg till skattkammaren stannar i provinsembetsmännens fickor. Dessa små inkomster betäcka likväl utgifterna och lemna till och med ett öfverskott. Utgifterna uppgå till 11,852,000 rdr för armén, 5,240,000 för civilstaten, 1,834,000 för presterskapet och 3,400,000 för extra utgifter; af återstoden bestridas tillfälliga belöningar åt embetsmännen och armén samt schahens särskilda utgifter. Armén uppgår till en nominel styrka af 105,500 man, men endast tredjedelen deraf tjenstgör; resten, ett slags reserv, är afväpnad och sysselsättes med åkerbruk, men är förbunden att vid första uppbåd träda under fanorna; den aflönas på half sold, men uppbär sällan sin lön. Trupperna äro beväpnade med gamla franska musköter, som uppköpts i Paris för ett pris af 15-18 rdr pr stycket, gamla för tjugo år sedan i England inköpta musköter och några tusen som tillverkats i Teheran. Efter all sannolikhet finnas i Persien ej flere än 100 brukbara kanoner, och äro dessa 6- 12-pundingar. Officerarne skola i allmänhet vara okunniga och odugliga, soldaterna deremot lydiga, nyktra, härdade och intelligenta.

Persiens utrikes handel kan uppskattas till 70,740,000 rdr (införseln 44,540,000, utförseln 26,200,000 rdr). Sedan silkesskörden slagit felt i Gilan, har utförselns värde minskats till omkring 18,500,000. Silket är nämligen Persiens förnämsta exportartikel. Genom att införa nya silkesmaskägg från Japan och östra delen af landet hoppas man likväl kunna upphjelpa denna näring.

Ett engelskt bolag har fått tillåtelse att under tjugo år uteslutande bygga jernvägar i Persien. Den första linien blir en 1¼ mil lång bana till byn Rey (Schah Abd-ul-Azmi); den kommer att hvarje vecka trafikeras af 40,000 pilgrimer.

Bäfvern var måhända det djur som förekom talrikast och allmännast i Nordamerika innan den inskränktes genom nyodlingarnes utsträckning åt alla håll. Den fanns i alla insjöar, från Hudson till San Sacramento, från Mackenzie ända till Mexiko. Ännu ser man den likväl temligen ofta i staterna Michigan, Wisconsin, Minnesota, Iowa, Nebraska, Dakota, Montana, Wyoming, Idaho, Colorado, Washington, Oregon, Canada och öfver hela det fordna Hudsonsbay-kompaniets område. Öfverallt i Nordamerika anträffas lemningar efter gamla bäfverbostäder, dammar som hafva en längd af flere hundrade fot och hvarmed de flitiga djuren genomskurit dalarne samt uppdämt vattendragen. Sålunda byggde de sina hus i sjöar som de sjelfva tillskapat och hvaraf ännu i dag många finnas qvar, hvilkas storlek uppfyller oss med förvåning. På Öfre sjöns södra strand påträffar man inom en areal af en sjettedels mil femton sådana sjöar efter hvarandra, området omkring den vid Marquette i Öfre sjön utfallande Choklad-bäcken, som är endast 1¼ mil lång, räknar omkring 200, vester om Marquette ligga vid Fords och Eskonabas källor sjuttio bäfverdammar af olika storlek. Sålunda har detta djur gifvit en stor del af jordytan ett förändradt utseende. Ja, äfven om efter bäfverns utrotande en dam brister och sjön utsinar, gå ej alla spår förlorade: då bilda sig frodiga ängar, »bäfverängar», utgörande ett behagligt afbrott mot de tjocka urskogarne, tummelplatser för talrika hjordar och lemnande nybyggarne ypperliga höskördar.

Bäfvern har nöjt sig ej blott med att återställa de förstörda dammarne i deras förra skick, utan äfven i de sumpiga morasen gräft kanaler, dels för egen beqvämlighet och dels för trädtransporter; sedan dammarne blifvit genombrutna, utgöra dessa kanaler för fältens vattning särdeles ändamålsenliga grafvar. Den indiska sagan har rätt, då hon berättar att den store anden gifvit bäfvern i uppdrag att hafva öfverinseendet öfver alla floder och sjöar.

Från Sköldpaddssjön går Choklad-bäcken mot öster till Öfre sjön; i vester sträcker sig en bäfverkanal till de i grannskapet befintliga källorna åt den i Michigan utfallande Escoaba: en liten, men i alla fall för landets ej djupgående båtar mycket anlitad trafikled. I hela skapelsen finns intet annat djur som utöfvar ett så väsentligt inflytande på jordytans gestaltning, ja, äfven på luftstrecket, ty genom träskens uttorkning eller omskapning till sjöar och ängar förmildras i hög grad det råa klimatet.

En kinesisk begrafning i San Francisco utgör ett sällsamt skådespel. En särskild begrafningsplats, kallad Gerba-Buena-kyrkogården, har blifvit anvisad åt det Himmelska rikets söner. Då liket bäres till grafven, strör en individ med högtidlig uppsyn omkring sig små pappersremsor, på bägge sidor fullskrifna med tänkespråk af Confucius, och från tröskeln till det hus der den döde bott utkastas röda papperslappar med dylika påskrifter. På grafven läggas en stekt höna, något ris och en flaska kinesiskt vin, och sedan högtidligheten är slut, aflägsna sig de sörjande utan att kasta en blick tillbaka på grafven. Utom af kineser, bruka dessa begrafningar bevistas af en klass menniskor som besitta en smula mera upplysning än de förra. Ett antal amerikanska *rowdies*, hvilka hållit sig gömda i närheten af grafven, störtar sig, så snart processionen lemnat kyrkogården, öfver de på grafven qvarlemnade lifsmedlen och vinet, hvilka de i all skönsa lugn förtära på stället. Har liket legat flera månader i grafven, uppgräfvas dess ben, tvättas omsorgsfullt, rengöras med en borste, hopbindas i små knippor och förses med prydliga etiketter, hvarefter de läggas i en likkista af tenn och öfverlemnas till förvaring åt något kinesiskt handelshus, som måste ansvara för dem. Då ett tillräckligt antal dylika reliker blifvit insamladt, hyres ett fartyg och kistorna föras med sitt innehåll till Shangai, Kanton eller Hongkong. För kort tid sedan lemnade San Franciscos hamn ett dylikt fartyg, lastadt med benen efter 4000 döda kineser.

Rättelse:

Sid. 217, första spalten, raderna 43 och 44, står: "loftal öfver Abencerragerna"; läs: "loftal öfver Vauvenargues".

Digitized by Google

På **Alb. Bonniers** förlag har i bokhandeln utkommit:

Allmän Verldshistoria,

framställd med afseende å Kultur, Literatur och Religionsväsende

af Dr GEORG WEBER,

Prof. i Heidelberg

2:dra svenska upplagan. Öfvers. af GUST. THOMÉE och B. F. OLSSON.

3:ne band. 12: 50.

Oaktadt vår literatur icke lider brist på Verldshistorier, den ena fullständigare och grundligare än den andra, torde dock ett verk sådant som WEBERS aldrig kunna anses öfverflödigt eller ens umbärligt. Utom sitt eget inre värde, den frisinnade uppfattningen, den ädla, behagliga stilen, den takt, hvarmed det väsendtliga blifvit utgallradt från det mindre väsendtliga samt den politiska historien blifvit ställd i förbindelse med religionen, literaturen och kulturen — utom dessa inre företräden erbjuder detta verk fördelen, att med en fullständighet, vida öfverträffande de vanliga historiska läroböckernas, dock icke på långt när uppnå det omfång, som göra en Rottecks, en Beckers, en Schlossers arbeten på en gång så svåråtkomliga och olämpliga att användas som historiska *handböcker*.

Det lider intet tvifvel att det är dessa yttre och inre företräden, som förskaffat Webers Verldshistoria den ovanliga framgång, att hon sedan 1846, då hon först utkom, hvartannat år måst utgifvas i för hvarje gång förstorade upplagor, och det torde ej heller vara för djerft att i detta arbetes förträfflighet finna skälet till så väl den ifver, med hvilken flera af Europas mest bildade nationer skyndat att i öfversättning tillegna sig densamma, som det varma bifall, med hvilket det mottogs äfven i vårt land, då det 1853 först utkom i Svensk öfversättning, och som gjorde att en ganska ansenlig upplaga på en jemförelsevis kort tid utsåldes.

Den lifliga efterfrågan arbetet rönt under den tid det varit utgånget ur bokhandeln har föranledt förläggaren att föranstalta om utgifvandet af närvarande upplaga, den **andra** Svenska, hvilken, utgörande en öfverflyttning af originalets **13:de**, sträcker sig ända till 1868 och sålunda afhandlar icke blott det senaste Danska kriget, utan äfven de blodiga fejder, som under de sista åren rasat på olika punkter af Amerikanska kontinenten.

Den nya upplagan är äfven tillökad med ett fullständigt *sak- och namnregister* till hela verket. Arbetet, utgörande omkring 160 tättryckta ark i stor 8:o, består af 10 häften à 1: 25 för hvarje, och är sålunda den *billigaste större Verldshistoria* vårt språk ännu äger; det finnes äfven att tillgå häftadt i 3:ne delar för 12: 50.

Menniskans Urtillstånd

eller den förhistoriska tiden, belyst genom fornlemningarne och seder och bruk hos nutidens vildar,

af Sir JOHN LUBBOCK.

Öfvers. af C. W. PAIJUKLL. Med förord och inledning af Prof. S. NILSSON.

Med 156 träsnitt och 4 vackra färgtrycksplanscher.

Pris: häft. expl. 6 Rdr. I vackra clothband 6: 50.

Om detta arbete yttrar Stockholms Dagblad:

«Åt det stora antal bland tänkande läsare i våra dagar, som icke längre är tillfredsställdt med de läror angående menniskoslägtets uppträdande på vår jord, hvilka vi inhemtat i barndomen, rekommendera vi detta arbete, som är hållet i populär form, men dock af vår frejdade archäolog, Professor Sven Nilsson, kalladt «vetenskapligt». Professor Nilsson har till detsamma skrifvit en värderik inledning och mycket lofordat boken i ett företal, hvari han, efter att ha redogjort för förf:s mångsidiga egenskaper och bokens rikhaltiga innehåll, yttrar: »Jag anser den svenska öfversättningen vara en vinst för vår litteratur, som visst icke har öfverflöd på goda dylika verk».

Då arbetets pris är ganska billigt och det dessutom är prydt både med 4 litogr. planscher och mer än halftannat hundrade träsnitt, kunna vi ej annat än på det högsta rekommendera det i allmänhetens åtanka, såsom en värdefull acquisition.

Istiden i Norden.

Ett geologiskt utkast. Föreläsningar, hållna i Stockholm hösten 1866

af C. W. PAIJKULL,

Docent i Geologi.

Med illustrationer och 3 kartor. Häft. i illustreradt omslag 2 Rdr.

För den bildade och bildningsälskande torde knappast något intressantare ämne finnas än geologien, denna nya vetenskap, som dagligen genom forskarnes bemödanden uppenbarar nya fakta, stundom af den mest öfverraskande art. Dessa föreläsningar innehålla många sådana, hvilka för oss torde vara så mycket intressantare, som de behandla "den jordtorfva vi sjelfva trampa", den svenska jorden, de svenska bergen, våra sjöar och våra haf, deras uppkomst, ombildningar m. m.

Våra dagars Historia.

Kortfattad skildring af verldstilldragelserna från 1854 intill 1868

af Dr **GEORG WEBER,** Professor i Heidelberg.

Öfversättning från originalets 13:de upplaga af B. F. OLSSON.

222 sidor stor 8:o. 1: 75.

Detta arbete, ett separataftryck af sista afdelningen af Webers förträffliga Verldshistoria, till tjenst för dem som icke ega hela verket, utgör en sammmanhängande framställning af dessa ingripande verldshändelser, som tilldragit sig, så att säga, inför våra egna ögon under denna märkliga epok, och bland hvilka vi, för att antyda deras intresse, blott behöfva erinra om *Vestmakternas krig mot Ryssland, Garibaldis underbara tåg till Sicilien* och det derefter påföljande *enhetsverket i Italien, de blodiga krigen i Nord-amerika* och nu senast det korta men följdrika *kriget mellan Preussen och Österrike* år 1866.

Utom all fråga skall den snillrike författarens ypperliga framställning af denna vigtiga period vara välkommen för läsare af alla klasser.

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri, 1870.

Digitized by Google

11:te & 12:te häftet. Andra årgången. November & December 1870.

MÅNADSSKRIFT FÖR RESEBESKRIFNINGAR.

Skildringar ur Kulturlifvet m. m.

Efter utländska källor utgifven

af

C. A. SWAHN.

Elfte & Tolfte häftets innehåll:

Sultan Abdul Aziz (med porträtt).
Från Calcutta till Djaggarnaat (med 2:ne illustrationer).
Rödhönset af Dr Carl Ernst Klotz (med illustration).
Det gamla och nya Paris af J. Paludan (med illustration; forts. o. slut).
Johan Fredrik Höckert (med porträtt samt illustration).
Ett dygn på månen af J. F. Schmidt (med illustration).
Ett besök i Roms katakomber af Thomas Rördam (med illustration; forts. o. slut).
Melbourne (med 6 illustrationer).
Bernstensfisket vid Das kurische Haff af Otto Glagau.
Från Chamouny (med 2 illustrationer).
Kronologisk öfversigt af krigshändelserna under Juli—Oktober 1870.
Kurare eller pilgiftet (ur "Allg. Fam. Zeitung").
Afskrädesindustrien i London (ur "Fra Alle Lande").
Från Paris (med 4 illustrationer).
Smärre artiklar på omslagets innansidor.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Prenumerationspriset för hela årgången 6 Rdr.

Subskribenter, som betalt de föregående 10 häftena, erhålla detta dubbelhäfte gratis.

Digitized by Google

En plågornas stad.

Det är för menniskovännen glädjande att se, det vår tids civilisation, då den ej mäktat utrota kriget, på allt möjligt sätt söker mildra de stackars menniskors lidanden som måste gjuta sitt blod på slagfältet och af hvilka en stor del, såvida de ej dö der, måhända för hela sitt återstående lif förvandlas till krymplingar. Efter «Gartenlaube» lemna vi en kort skildring af en inrättning der den aldrig tröttnande menniskokärleken söker försona hvad menniskornas onda lidelser förbrutit.

Då man från *Kreuz*-berget ser ut öfver den vidsträckta slätt hvarpå Berlin är beläget varseblifver man ett högt träplank som omgifver en oregelbunden fyrkant af baracker och ekonomibyggnader, hvilka blifvit uppförda för femtonhundra sårade; man har för sina ögon en plågornas stad.

Omedelbart efter det nu pågående krigets utbrott skyndade i Tyskland både staten, kommunen Berlin och enskilda välgörande föreningar att söka mildra de sårades olyckliga lott. Staten började uppföra tjugo, staden Berlin och föreningen för vård af sårade och sjuka i fält hvar och en femton baracker; sålunda uppstodo tre afdelningar, af hvilka hvar och en bildar ett helt för sig och har sin egen förvaltning, i spetsen för hvilka likväl står en gemensam öfverstyrelse Denna stora idé är ej ursprungligen tysk, utan föreskrifver sig från den stora republiken på andra sidan oceanen, der den föddes under den sista stora amerikanska jättestriden. De erfarenheter som der voro att skörda hade Tysklands förnämsta läkare omsorgsfullt tillgodogjort sig, och med dessa män förenade sig åtskilliga damer för att åtaga sig det svåra värfvet att vårda de sårade.

Angående baracksystemets fördelar må här blott i korthet omnämnas hvad som utgör resultatet af anstälda grundliga undersökningar. Nutidens krig tillföra städerna ett så stort antal sårade, att den äldre metoden, att i möjligaste mån hålla de sjuka och sårade aflägsnade från hvarandra, ej längre har kunnat användas. I 1866 års krig måste Berlin gifva icke mindre än femtusen sårade tak öfver hufvudet och vård. Med anledning häraf adopterade man den amerikanska metoden att uppföra baracklasaretter. De amerikanska barackerna hade herbergerat mer än 23,000 sårade, och likväl hade dödlighets-procenten der varit mycket mindre än den som uppstod under det europeiska isoleringssystemet. Hela hemligheten ligger endast uti ordet: luftvexling. Med läsarens tillåtelse begifva vi oss nu till denna plågornas stad.

Efter att, försedda med tillåtelse att gå in genom porten, ha inkommit i denna sorgliga stad, se vi genast en nästan öfverallt beplåstrad kyrassier, som sitter på en bjelke och i allsköns ro röker sin pipsnugga, en träffande bild af det flegmatiska lidandet. Bakom honom ligga på marken några lätt sårade fransmän, inbegripna i ett lifligt samtal. Sedan vi gått förbi dem, se vi till venster de af staden Berlin uppförda barackerna och till höger statens, och derpå styra vi våra steg till den afdelning som tillhör föreningen för frivillig vård af sjuke och sårade i fält. Denna är den mest fulländade af alla och synes oss vara värd första priset.

Hur inbjudande är icke denna statsdel! De särskilda barackerna och ekonomibyggnaderna gruppera sig pittoreskt omkring en nyanlagd gräsplan, som genomskäres af sandgångar, hvilka utstråla från ett stort, med flaggor rikt prydt tält, der de tillfrisknande patienterna få inandas den lifgifvande luften. Äfven springbrunnar saknas icke, och man kan säga att det hela nästan har en anstrykning af lustgård eller park.

Sjelfva barackarna hvila på ett underlag af omkr. 3 fot höga pålar, hvarmed afsigten är att utestänga fuktigheten; de äro omkr. sextio fot långa och tolf fot breda, äro helt och hållet byggda af trä och försedda med ett tvåsidigt trätak, hvilket likväl icke går ihop upptill, utan har öfver sig ännu ett annat mindre, så att luften får obehindradt tillträde till det inre af byggnaden, hvarjemte luftvexlingen regleras genom särskilda apparater. Barackernas tak och mot norr vettande sida äro beklädda med asfaltpapp för att skydda invånarne mot oblid väderlek. Rundtomkring hvarje byggnad löper slutligen en gång, afsedd för de sjuklingar som ännu icke få lemna barackerna.

Dess yttre sida utgöres af linneförhängen och den uppvärmes genom gas.

Huru trefligt är det icke derinne! Vid den luftiga salens fyra rappade väggar och på det mattbelagda golfvet stå femton jernsängar, på hvilkas elastiska messingsnät ligger en madrass med snöhvita lakan och kuddar. Mellan sängarne stå en liten pall och en kista, hvilken dessutom tjenstgör som bord. Genom fönstren, som äro försedda med gröna rullgardiner, intränger en dämpad dager. På båda sidor om salen befinna sig de för de sjukas beqvämlighet afsedda rummen, rum för tjenstpersonalen, klädkammare o. s. v. Synnerliga loford förtjenar klosetternas konstruktion, synnerhet som sjukvårdsanstalterna lemna åtskilligt öfrigt att önska i detta hänseende. Att de ofantliga köken äro icke mindre inbjudande och ändamålsenliga torde ej behöfva sägas. Att närmare beskrifva dem liksom åtskilliga andra detaljer förbjuder oss det knappa utrymmet.

Denna, under den korta tiden af knappt fyra veckor uppståndna koloni kan med fullt skäl kallas en stad, och den har en egen kyrka, egen polis och en egen ganska ansenlig embetsmannakår. Från den nya sammanbindningsbana som i en vid krets löper omkring Berlin är en spårväg dragen midt genom barackerna, i afsigt att de sårade med största möjliga skyndsamhet och utan att behöfva plågas alltför mycket må kunna föras till sin bestämmelseort. Telegrafledningar förmedla kommunikationen med Berlin och de derifrån utgående jernvägarne, så att man på förhand kan erhålla underrättelse om ankomsten af sjuktransporter. Vatten ledes af ett bolag kostnadsfritt till barackerna och två ångmaskiner befordra det begagnade vattnet och andra ämnen till en stor underjordisk reservoir hvarifrån det vidare bortföres. Staden Berlin bekostar ändamålsenlig upplysning och uppvärmning af de olika lokalerna.

Hvilka ofantliga kostnader erfodrats för åstadkommandet af denna koloni kan man finna af den enda uppgiften att utgifterna för för hvarje säng — och det finnes 1,500 sådana — uppgå till 133 thaler, hvilket gör en slutsumma af öfver 200,000 thaler, hvarvid staden Berlin bidragit med nära en tredjedel, oberäknadt de gåfvor af husgeråd och lifsmedel som den enskilda välgörenheten lemnat.

Den amerikanska qvinnoemancipationens öfverdrifter. En Newyorktidning berättar följande; Den rörelse som afser att åstadkomma qvinnokönets fullständiga emancipation har nyligen medfört några resultater, hvarpå de damer som kommo upp med denna moderna idé svårligen torde hafva tänkt. Vi ha nämligen att omtala en kapprodd som för några veckor sedan företogs af tre unga amasoner på en sjö i närheten af Pittsburg. Naturligtvis lemnade de anglo-amerikanska tidningarne öfver denna intressanta kapprodd utförliga beskrifningar, hvari de unga damernas personer, utseende och toalett omständligt skildras. Den andra demonstrationen, som hade till ändamål att bevisa det Evas döttrar i hvarje gren af mensklig verksamhet äro jemnbördiga med skapelsens s. k. herrar, egde rum vid Cleveland, der två gifta qvinnor täflade med hvarandra i kapplöpning om ett pris af 50 dollars.

Dessa oskyldiga tilltag ställas likväl i skuggan af en produktion på öppna fältet, hvari likväl det starka könet säkerligen icke behöfver befara någon konkurrens.

Från Australien berättas att qvinnor der begifvit sig ut på landsvägarne samt med framsträckt pistol och värja sökt tilltvinga sig resandes penningar och dyrbarheter. Börja nu damerna uppträda såsom stråtröfvare och praktisera satsen: «Pengar eller lifvet!», då har säkert den förvända qvinnoemancipationen nått sin höjdpunkt i denna riktning och de emancipationslystna hjeltinnorna vunnit en fullständig seger.

Kriget i stort inom naturen.

En person som tyckes hafva haft godt om tid och tålamod har med räknekonstens tillhjelp sökt bevisa huru nödvändigt det är att de olika individerna inom djur- och växtverlden utrota hvarandra, hvarigenom förekommes att en enda art blir förherrskande på jordklotet. Ett bolmörtstånd t. ex. kan sålunda bära inemot 5,000 frön; inskränker man detta antal till endast 1,000, skulle af dessa frön redan vid bolmörtens fjerde blomning hafva frambragts tiotusen millioner. Jorden har ett ytinnehåll af endast 5,359,758,336 qvadratfot. Anvisar man nu åt hvart och ett af dessa bolmörtstånd blott en qvadratfot, skulle vår planet ej kunna rymma alla de individer af denna växt som framalstras af ett enda stånd under loppet af fyra år.

Ett liknande förhållande uppenbarar sig inom djurriket. En enda sugga, som framfödde 2 han- och 4 hongrisar, skulle, om hvar och en af dessa senare årligen gåfvo lif åt 6 grisar, hälften af hvarje kön, o. s. v., efter tolf år hafva en afkomma af 33,554,430 stycken svin. Bland de djur som föda ungar flere gånger om året, såsom t. ex. kattor och kaniner, komme förökningen att blifva ännu ofantligare; efter femtio års förlopp skulle jorden hvarken kunna rymma eller föda dem.

Låtom oss nu vända våra blickar till det stora verldshafvet. Inom några få år skulle en enda sill vara i stånd att med sitt yngel alldeles uppfylla detsamma. Antager man nämligen att en honsill lägger blott 2,000 romkorn, hvaraf utkläckas 1,000 hanar och 1,000 honor, så skulle deras afkomma redan på andra året uppgå till 2 millioner samt under det åttonde till 2,000,000,000,000,000,000; men då vår jord ej utgör ens så många kubiktum, skulle verldshafvet långt ifrån kunna rymma denna nästan ofattliga mängd.

Sens moralen blir derför: ömsesidig utrotning.

Digitized by Google

Sultan Abdul Aziz.

Turkiets nuvarande regent är född den 9 Februari 1830 och besteg tronen den 25 Juni 1861 efter brodern Abdul Medshids död; han är den trettioandra herrskaren af Osmans ätt och den tjugunionde efter Konstantinopels eröfring. Så länge brodern regerade höll Abdul Aziz, enligt det österländska bruket, helt och hållet aflägsnad från regeringsangelägenheterna och lefde i stor tillbakadragenhet, hvilket gjorde att man ansåg honom hafva ett helt annat sinnelag än brodern och derför fästade åtskilliga förhoppningar vid honom. Medan Abdul Medshid var en overksam vällusting som genom utsväfningar åldrats i förtid, hette det om Abdul Aziz att han var mycket återhållsam, i motsats till den vanvettigt slösande brodern lefde sparsamt och egnade sin nödtvungna lediga tid åt en landtbruksskola på Mindre Asiens kust.

Sultan ABDUL AZIZ.

Han åtnjöt allmän aktning för sin energi, verksamhet och karaktersfasthet, men ansågs deremot vara en fanatisk muselman och en afgjord motståndare till hvarje framåtskridande i europeisk anda. Man väntade sig derför allmänt af honom en rättvisare och bättre organiserad statsstyrelse än under hans nyckfulle, af gunstlingar och qvinnor ledde broder, men derjemte befarade man en återgång i den gammalturkisk-asiatiska andan; dessa förmodanden svekos likväl i viss mån. Hans första regeringshandling var att bibehålla broderns ministrar med undantag af endast en, Riza Pascha, som alltid utmärkt sig för att vara en af de största intrigmakarne, och valde i hans ställe en man hvilken tre år förut såsom ståthållare i Arabien iakttagit en tvätydig hållning och visat sig mycket likgiltig för några i Djeddah företagna förföljelser mot de kristna. Han stadfästade de reformlöften som blifvit gifna 1839 och 1856, lofvade att skipa rättvisa och jemlikhet inför lagen åt alla sina undersåtar utan afseende på deras tro eller nationalitet samt påbjöd ordning och sparsamhet i statsutgifterna. Han företog stora inskränkningar inom hofvet, nedsatte civillistan betydligt och afskaffade en mängd öfverflödiga tjenster m. m. Visserligen ha flere af hans reformer blifvit endast till hälften genomförda och han har visat mycken svaghet i allt som rört hären och flottan, der ingen sparsamhet förut gjort sig gällande, och det var ej heller något godt tecken att instiftandet af en ny orden var en af hans första regeringshandlingar. Det oaktadt vågade likväl Englands dåvarande sändebud i Konstantinopel Henry Bulwer (broder till den store romanförfattaren) en månad efter hans tronbestigning förutspå Turkiet en ny æra under hans spira, och i engelska Öfverhuset omtalade lord Wodehouse att sultanen ämnade afskaffa haremet och månggiftet och sjelf hafva endast en hustru, hvilken ryktet påstod skulle vara af engelsk börd och kristen tro.

Denna uppgift visade sig sedermera vara ett fullkomligt misstag: Abdul Aziz har visserligen inskränkt haremet och är säkerligen mindre än brodern begifven på dess njutningar, men afskaffat det har han ingalunda gjort, och de två barn han fått efter sitt uppstigande på tronen äro bägge födda under samma halfår, således af två hustrur. Bulwers spådom har sålunda ej gått i fullbordan, ehuru visserligen en bättre anda gjort sig gällande i flere afseenden. I stället för Abdul Medshids oupphörliga ministerombyten har en större fasthet inträdt inom ministèren. Det af gammalturkarne hysta hoppet att en förändring skulle till deras förmån ega rum och som förledde dem att år 1859 ingå en sammansvärjning för att störta Abdul Medshid och i stället sätta upp brodern på tronen blef alldeles sviket. Redan åtta dagar efter sitt tillträde till regeringen erkände sultanen det nya konungariket Italien, och en vecka senare afslöt Turkiet med England ett vigtigt handelsfördrag, hvilket några få dagar derefter åtföljdes af ett med Frankrike och året derpå af dylika med Italien, Österrike, Ryssland, Holland och de tre nordiska rikena. Såsom sultanen i början af sin regering tillkännagaf, har han egnat stor uppmärksamhet åt i synnerhet de finansiella förhållandena, och ehuru upprepade gånger gifvits löften hvilka sedan ej blifvit infriade, ha likväl på detta område försports en större ordning och offentlighet än under hans företrädare varit fallet. Det är under Abdul Aziz Turkiet erhållit sina första jernvägar, nämligen från Varna till Rustshuk och från Smyrna till Aigin i Mindre Asien. Mot de kristna har den turkiska regeringen visat en större tolerans än den som tillförene kommit dem till del: redan 1863 upptogos en grek och en armenier i Stora rådet, och sedermera har denna ära bevisats flere kristna, hvarjemte både kristna och judar blifvit invalda i de nya större provinsråd som under de senare åren blifvit inrättade öfverallt i hela riket. Flere unga kristna ha intagits vid krigsskolan i Konstantinopel, andra ha skickats till den turkiska skolan i Paris, och åtskilliga högre civila embeten ha anförtrotts åt kristna, för att nu icke tala om diplomatiska befattningar, hvilka de kristna sedan långt tillbaka haft rättighet att bekläda. Likaledes ha de kristna blifvit af regeringen varnade vid utbrotten af den muhamedanska oviljan, så vidt hon kunnat förutse dem; det har till och med blifvit muhamedaner tillåtet att öfvergå till kristendomen, ja att till en viss grad predika denna lära, så att sultanen visat sig vara mera tolerant än den ryska regeringen, hvilken icke tillåter någon af sina undersåtar att utträda ur statskyrkan. Bland de under Abdul Aziz utfärdade nya lagar må äfven nämnas en som tillåter utlänningar att besitta fast egendom, dock med vilkor att de betala skatt samt underkasta sig turkisk domstols utslag i alla frågor rörande egendomsbesittning, men derjemte äro de tillförsäkrade rättigheten att ställa sig under beskydd af sitt lands konsul.

Men medan sålunda det egentliga Turkiet tagit icke så få steg framåt i flere hänseenden och medan det muhamedanska elementet, som likväl bör anses såsom rikets kärna, fått en betydlig förstärkning genom tscherkesserna från Kaukasus, liksom efter Krimkriget genom tartarerna från Krim, lossas alltmer de band som fästa länsstaterna vid riket. Redan under sitt första regeringsår såg sig sultanen tvungen att den 6 December 1861 medgifva de två rumäniska ministèrernas och församlingarnes förening till en gemensam regering och representation för de bägge furstendömena; år 1865 måste han godkänna furst Alexander Kusas statskupp och fullständiga omskapning af Rumäniens författning, hvarigenom detta land blef oberoende af sultanens regering och endast formelt erkänner hennes öfverhöghet, och 1867 måste Abdul Aziz uppfylla det sista af Rumäniens stora önskningsmål, att erhålla en utländsk furste med ärftlig makt. Likaledes företog sig Serbien i Aug. 1861 att ombilda sin författning och förstärka sin här trots sultanens förbud och 1867 måste Abdul Aziz låta sina trupper utrymma alla Serbiens fästningar, och detta land är nu alldeles oberoende af Porten samt betalar till densamma endast en obetydlig årlig tribut. Rikta vi nu blicken längre bort, se vi vicekonungen af Egypten åtnjuta en vidsträckt frihet och spiran gå ur fadrens hand i sonens. Genom Suezkanalens öppnande skall det europeiska inflytandet med hvarje dag blifva allt större i Nillandet och sultanens makt helt och hållet nominel. Att Tunis för länge sedan så nära slutit sig till Frankrike, grannlandet Algeriens egare, är ingen hemlighet för den som känner de utländska förhållandena. Sålunda tyckes så småningom besannas den franska liknelsen att den turkiska frågan ej är en knut som skall lösas eller sönderhuggas, utan ett perlsnöre hvarifrån man kan taga af den ena perlan efter den andra.

Digitized by Google

Från Calcutta till Djaggarnaat.

(Ur "Globus".)

I.

Calcutta, britiska Indiens hufvudstad i politiskt hänseende, sönderfaller i två hälfter, den "hvita" och "svarta" staden, hvilka stå i en skarp kontrast till hvarandra. Den förra bebos af europeerna, hvilkas hus omgifvas af trädgårdar och till sitt yttre hafva ett fullkomligt vesterländskt utseende, då deremot deras inre är inredt i öfverensstämmelse med det varma klimatets fordringar. Ingenstädes saknas t. ex. *pankah*, en inrättning i taket för erhållande af frisk luft och utjagande af de besvärliga insekterna; ingenstädes saknas en omkring huset löpande veranda, som lemnar skydd mot sol och regn, hvarjemte rummen äro rymliga och i taket försedda med ofvannämnda ventilationsapparater.

Under det den "hvita" staden har ett snyggt och renligt utseende, är förhållandet raka motsatsen i den "svarta". Här äro gatorna trånga och krokiga; den ena boden nästan sammanhänger med den andra, i synnerhet i basarerna. Derstädes erbjudes främlingen ett ypperligt tillfälle att i allsköns lugn betrakta icke blott de bengaliska indiernas affärslif, utan äfven österlänningar från alla mellan Arabien och Kina belägna länder. Vid de gator som ej höra till basarerna påträffar han en mängd usla hyddor med låga boningsrum. Den mindre bemedlade hinduen nöjer sig med endast få husgerådssaker; hvad sängen är för oss är mattan för honom; i rummets hörn stå några kärl af koppar eller lera, och palmblad tjenstgöra såsom fat och tallrikar. Bord och stolar saknas. Det är endast rika personer som bestå sig några europeiska bohagsartiklar och hvad österlänningarne anse såsom lyxsaker: speglar, pendyler, porslinsvaser o. dyl., som de ej rätt veta hur de skola använda.

Calcutta är ingen angenäm vistelseort för vesterlänningen, hvarför denne också vänder detsamma ryggen utan saknad och så fort som möjligt. Derförinnan förmås han likväl af i staden bosatta europeer att taga i betraktande några märkvärdigheter med äkta österländsk prägel. En af dem är den vid Ganges belägna plats, der liken förbrännas, hvarefter askan kastas i den heliga floden. Den omgifves på tre sidor af en hög mur, hvarpå alltid sitta gamar och marabutfåglar, spejande efter byte. Denna förbränningsceremoni utöfvar ett både vidrigt och uppskakande intryck på europén, men han intages likväl af ett sällsamt intresse för det för honom nya och ovanliga skådespelet. Då den franske resanden Alfred Grandidier år 1862 besökte denna plats, påträffade han der några hinduer som skulle kasta sin faders lik i Ganges; de voro för fattiga att betala den rupi (1,78) som erfordrades för anskaffande af den vid likets förbränning behöfliga veden. Grandidier betalte rupien och kom derigenom i tillfälle att få se denna ceremoni. För hinduen, som hyser en orubblig tro på själavandringen, har döden ingenting fasaväckande hos sig. Han hyser visserligen tillgifvenhet för sin familj, men dö måste likväl menniskan en gång; och så låter han med en likgiltighet som på det högsta upprör européns känslor sin faders, moders, sons eller dotters aska förspridas af alla himmelens vindar. Endast den som lefvat en längre tid bland hinduerna och blifvit närmare bekant med deras verldsåskådning kan fatta hur det är dem möjligt att ådagalägga en dylik resignation.

Alla i större eller mindre mån motbjudande yttringar af vidskepelsen ha sin källa i religionen och äro på det närmaste förenade med dessa fromma legender som hvarje kyrka eller sekt har att uppvisa i mer eller mindre fasansfulla eller osmakliga former. Hos hinduerna kulminerar denna vidskepelse i dödsgudinnan Kalis tillbedjan. Hon har tempel i många städer, och äfven i Calcutta befinner sig ett sådant, hvilket besökes af en mängd fromma pilgrimer.

Schiva, en af personerna i den indiska treenigheten, är "den nådige"; han är den allt lefvande förstörande makten, har qvinliga komplementer, och bland dem dyrkas öfverallt omkring Ganges företrädesvis *Durga* eller *Kali* d. v. s. den svarta. Hon framställes under den hemska bilden af en svart qvinna med fyra armar. I den ena af det öfre armparets händer håller hon ett svärd som ytterst har formen af en skära, i den motsvarande af det undre armparets ett afhugget jättehufvud; de två öfriga händerna håller hon utsträckta såsom till en välsignelse. I stället för örringar bär hon två lik; det ända ned till knäna räckande halsbandet består af menniskoskallar, den blodröda tungan hänger ned öfver hakan; gördeln omkring hennes lif är sammansatt af afhuggna jättehänder. Det flätade håret går ända ned till vadorna, ögonbrynen äro blodiga, ögonen röda och blodsprängda; äfven bröstet öfverströmmas af blod.

Sådan afbildas denna gudomlighet, med hvilken ingen af de kristna marterlegendernas bilder kan mäta sig i vedervärdighet, ej en gång den på ett halster stekte helige Laurentii. Kali står med sin ena fot på en jättes bröst och med den andra på hans ena lår. Bredvid henne synas två följeslagarinnor eller tjensteandar, afmagrade, skelettlika qvinnor, hvilka som klädnad begagna sitt långa, omkring kroppen utslagna hår och som gnaga på blodiga menniskolemmar, från hvilka det neddroppande blodet uppfångas af en räf och en korp, som befinna sig bredvid dem. — Alla dessa attributer skola erinra om den strid Kali å gudarnes vägnar för mot jätteverlden och om den seger hon vunnit öfver den. Af det från jättehufvudet neddroppande blodet uppstå i menniskogestalt fiender till gudarne. Dessa fiender få likväl ej dödas på det sättet att blod flyter dervid, ty då uppväxa ur detsamma nya fiender till gudarne.

I ändamål att utrota dessa fiender bildade sig ett hemligt förbund, och detta har Kali befalt att vid sitt utrotningsarbete ej utgjuta något blod; gudarnes fiender skola qväfvas, strypas eller hängas.

Häraf finner man att den beryktade mördaresekten *thag* har ett religiöst ursprung; den utrotade gudarnes fiender, liksom den heliga inqvisitionen hos de kristna förföljde Guds och Kristi förmenta fiender. Enda skilnaden var att den senare var mycket grymmare, emedan de mord den i hela hekatomber föranstaltade till den kristna kyrkans ära föröfvades under stor ståt och högtidlighet, då deremot de indiska thagerna döda sina offer i hemlighet. Den kristna inqvisitionen kallade sig den "heliga"; äfven thagerna benämna sin af Kali påbjudna verksamhet en "kunglig pligt".

Denna sekts anor gå så långt tillbaka i tiden, att en thag kunde inför domaren berömma sig af att den egt bestånd i tjugo generationer af hans förfäder. Dessa strypare utgjorde förr en vidt utgrenad förening, hvars medlemmar voro på det närmaste förbundna genom en mängd ceremonier;

Digitized by Google

vid dessa förtärde de i synnerhet ett slags rått socker, som för dem representerade den förkroppsligade gudomligheten. De hade eget språk och egna igenkänningstecken; de uppfostrade sina barn till mördareyrket, ty mord ansågo de ju såsom en religiös, af gudarne påbjuden pligt. Äfven straffade Kali hvar och en som vågade närma sig thagerna. Blott mot engelsmännen har hon varit vanmäktig; dessa ha stält många thager inför rätta, och numera hör man ej vidare deras ogerningar omtalas.

Kali är en mäktig gudinna som har menniskans lif och död i sin hand, hvarför man söker vinna hennes välbehag genom botöfningar och alla slags marter. I Calcutta offrade Grandidier ett svart lamm åt henne, sedan presterna först afhuggit dess hufvud, bestrött det med salt och vatten samt deröfver läst några böner. Sedan hängde de omkring Grandidiers hals en blömsterkrans, med hvilken de först berört gudabilden.

I södra Bengalen befordras de resande ännu i dag, såsom fordom och enligt landets bruk, i palankiner, hvilka bäras af individer som utgöra en särskild kast. Denna *hamal*-trafik är regelbundet ordnad, och engelska regeringen har utefter de stora landsvägarne låtit på bestämda mellanrum uppföra hvilostationer, eller s. k. *bangalos*, i hvilka den resande får nattqvarter och mat.

I första dagarne af December anträdde Grandidier en färd till Kuttack mot sydvest genom en fruktbar, men mycket enformig trakt. Vägen är likväl liflig och erbjuder en för första gången i Indien resande europé mycket af intresse. Han ser derifrån hur fälten odlas, hur zebun användes vid arbetet och hur lätt klädda män raskt fortskaffa större eller mindre bördor. Vid bäckar och heliga dammar förrätta fromma menniskor sin andakt, tillbedjande någon af de oräkneliga indiska gudomligheterna. I Indien skaffar man sig sin favoritgud efter tycke och smak och inrättar sin himmel som man helst vill ha den. Täcka bengaliska flickor, iklädda en hvit *sari* (bomullsklädnad), bära kopparfat på hufvudet, vandrande sin väg framåt med behagfull hållning. Bland dem ser man många gestalter hvilka med skäl kunna kallas klassiska. En motsats till dessa qvinnor och flickor bilda tiggarne och de botgörare som vilja göra sin husgud sig bevågen. En sådan botgörare bär en vandringsstaf i handen och har behängt sig med alla slags symboliska prydnader, hvaribland märkes en omkring halsen sittande ofantlig jernring, hvilken tillfogar honom grymma qval.

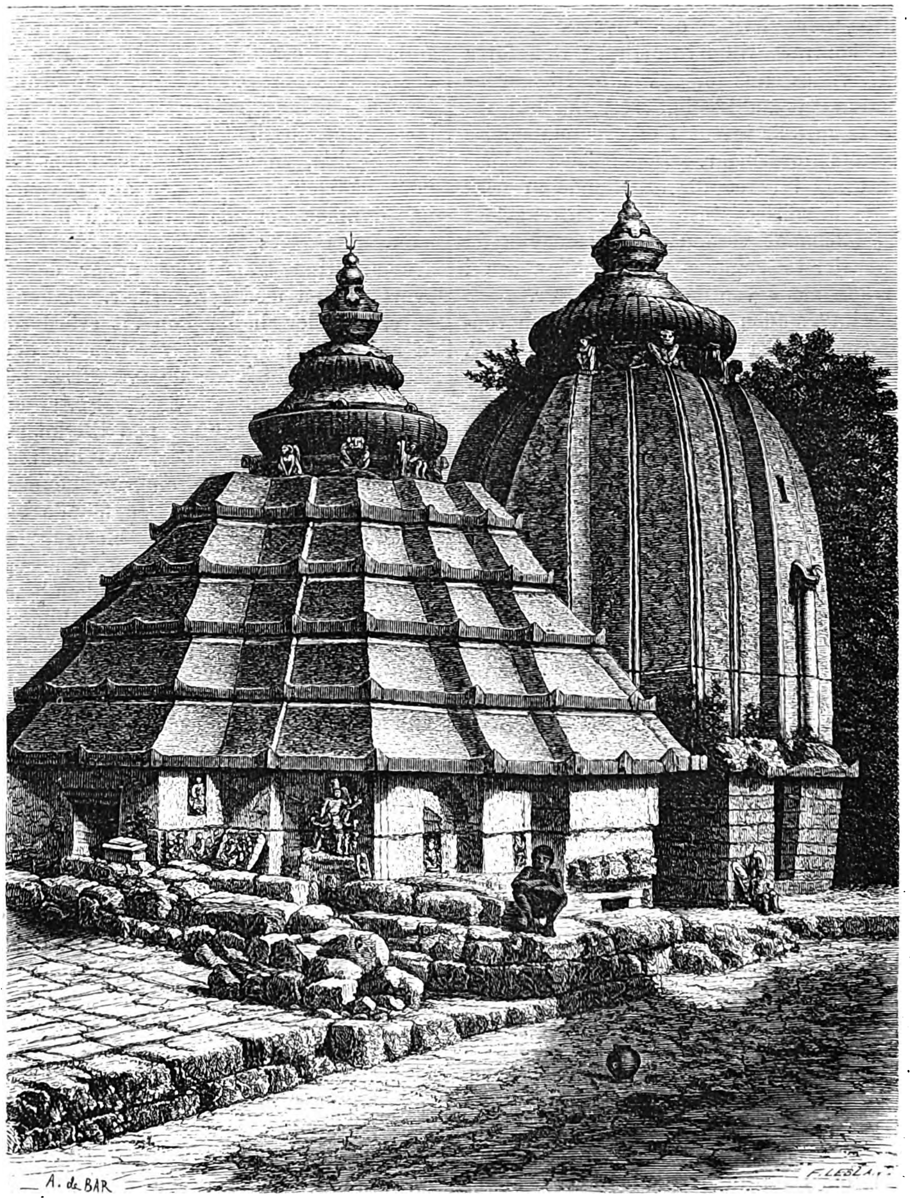

Pagoden vid Kuttack.

På vägen som öfver Midnapur och Balasur förer mot söder ser man ofta bredvid de små byarne mindre palmlundar och grupper af bambu- och bananasträd. Bostäderna utgöras af eländiga hyddor af tillstampad jord eller flätverk, som man öfverdragit med ett slags murbruk. Då och då möter man en palankin och några lastade zebu'er, man ser bönder arbeta på fälten, och i deras spår följer den hvita risfågeln, ett slags häger (*Ardea bubulcus*), sökande sin föda i de diken som äro gräfda omkring risfälten. Den indiska ekorren klättrar muntert upp och ned i träden, svingande sig från den ena grenen till den andra.

Vid Kuttack såg Grandidier en enkel pagod, som ofta besökes af pilgrimer. Distriktet med samma namn utgör norra delen af landskapet Orissa. Staden Kuttack räknar omkr. 40,000 invånare, ligger vid den ena af de två hufvudarmar hvari Mahanaddy delar sig såsom en gaffel, men tyckes vara stadd i tillbakagående. Den vid kusten belägna delen af Orissa har ingen särdeles bördig jordmån, och under de sistförflutna åren, då risskörden helt och hållet slog felt, hemsöktes, såsom bekant, just denna trakt af en förfärlig hungersnöd. På dessa sandiga slätter växa nästan endast tamarinder och dvärgpalmer, och mycket utbredd är

Digitized by Google

en *Convolvulus* med röda blommor; dessutom odlas här mycket ricin, hvaraf den färska oljan begagnas vid matlagning, då deremot senapsoljan användes till lampor. Vallmo, mulbärsträd och indigo, hvilka i trakten omkring Ganges utgöra fältens förnämsta afkastning, finnas här nästan alldeles icke.

Från Kuttack kommer man genom en omkr. 20 dryga dagsresor lång allé till Puri-Djaggarnaat. I de majestätiska träden leka en mängd apor och öfverallt hvimlar det af alla slags pilgrimer. De beklagansvärda, af sin vantro bedårade menniskorna, bland hvilka många kommit fjerran ifrån, voro afmagrade genom ansträngningar och försakelser, och åtskilliga af dem befunno sig i det jämmerligaste tillstånd. Många buro "det heliga snöret" och tillhörde sålunda en af de tre högre kasterna. Braminerna ha fyra sådana *dsennars;* snöret består af tre hopsnodda trådar, af hvilka hvar och en är 69 fot lång; dessa snören bäras öfver venstra skuldran. *Kschatriyas* och *vaisias*, således medlemmar af andra och tredje kasten, få ej begagna mer än tre *dsennars*. Många pilgrimer hade intet annat med sig än ett kopparkärl att hemta upp vatten.

Hvad som ådrog sig Grandidiers uppmärksamhet var att han utefter hela allén såg uppstälda många krukor af lera, hvilka voro alldeles oskadade eller blott delvis söndriga. Orsaken härtill är att medlemmarne af dessa kaster tro det vara nog för att orena ett kärl att en paria kastar en enda blick derpå. Äro de än aldrig så fattiga, koka de, ej en gång om de befinna sig på resande fot, sin mat i ett kärl som en paria sett på, utan köpa sig i stället ett nytt, äfven om de dervid måste underkasta sig de största försakelser. Dock finnas undantag från denna regel. Vissa tyger, såsom t. ex. siden, kunna renas, äfvensom kopparkärl.

Grandidier såg äfven hur en gammal man rullade sig midt på vägen i gruset; han tycktes vara nära döden. En yngling af omkr. 17 år, möjligen den gamles son, satt bredvid och betraktade honom med undergifven uppsyn. Ehuru den gamle känt sig svag en lång tid, hade han dock velat släpa sig fram till den heliga pagoden i Djaggarnaat för att få utandas sin sista suck med det allraheligaste för sina ögon. Han hade tillryggalagt mer än sextio dagsresor och dog nu utan att ha uppnått sina önskningars mål. Hinduerna tro att de blifva saliga och komma raka vägen till himmelen, om de i dödsstunden få se på en helig ström eller berömd pagod. Många tusende dö på dessa valfarter, hvarför man också ser en mängd menniskoben ligga kringströdda längs efter vägen mellan Kuttack och Djaggarnaat. Vid tiden för de stora Marsfesterna är luften så förpestad genom de ruttnande liken, att den blir högst skadlig för helsan. Ej sällan utbryter koleran i dessa trakter, och anställer då förfärliga härjningar der.

De indiska botgörarnes fanatism uppenbarar sig ofta under de besynnerligaste former och gör ej sällan ett vidrigt intryck. Om dämonen *Tarika* berättar traditionen att han en gång gjorde bot i ej mindre än elfvahundrade år; han stod endast på ett ben och stirrade oafvändt in i solen; han lefde först af vatten och sedan af luft; först bodde han i vattnet, derefter under jorden och slutligen i elden; han stod på hufvudet, balanserande på en hand; under ett århundrade hängde han med händerna vid ett träd, höll sig derefter fast dervid med fötterna uppåt och hufvudet nedåt. I sanning, en mäkta helig man!

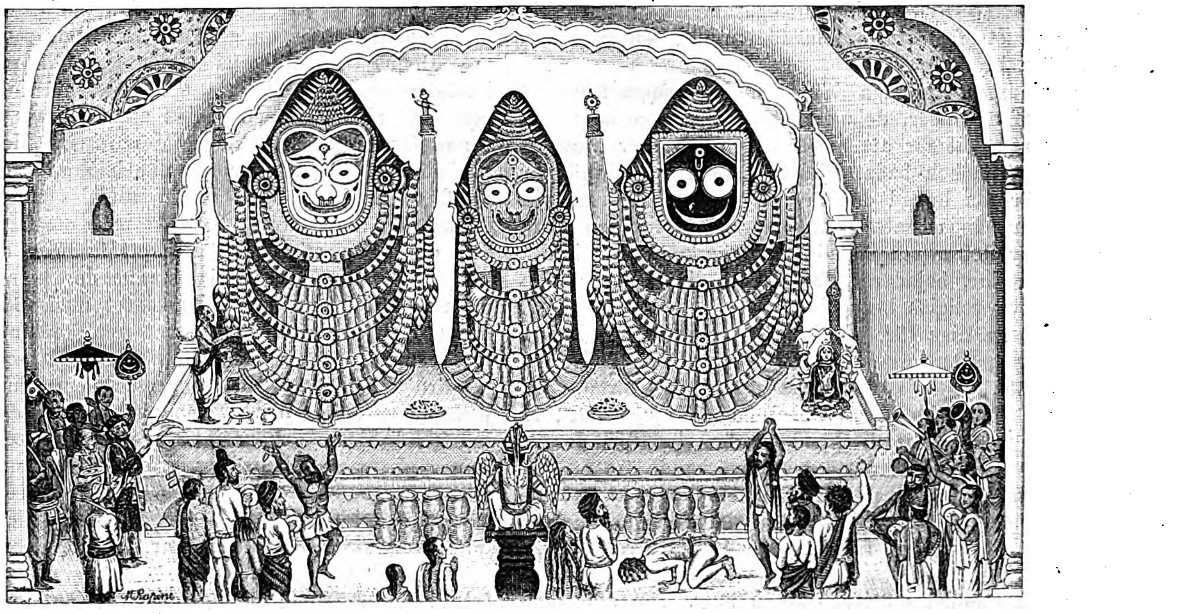

Balarana-Mahadeo. Subadra. Vischnu-Djaggarnaat.
(Afgudabilder i Djaggarnaat-pagoden.)

Indien har äfven botgörareordnar. De braminer som inträda i dem afsäga sig det heliga snöret, således äfven kastväsendet, och detsamma göra äfven de *kschatriyas* och *vaisias* som gå in i dessa ordnar, hvilka likväl ej lefva så afskilda från verlden som de kristna munkordnarne. Deras medlemmar utmärka sig äfven genom en särskild klädedrägt; de bära smutsgul turban och sjal; andra insvepa sig i djurhudar, andra åter gå nakna och gnida in huden med ockra eller dam. Många botgöraresekter hafva kloster, som stå under ledning af en *mohant* (abbot). Äfven bland muhamedanerna träffar man botgörare, hvilka åtnjuta så stort anseende för helighet, att de tillbedjas äfven af hinduerna. De flesta botgörare (*gosaïns*) föra ett kringirrande lefnadssätt och lefva af allmosor; de ströfva omkring i bygderna såsom de kristna tiggarmunkarne, hvilka dock icke underkasta sig några marter. De fromma indiska dagdrifvarne deremot utstå de svåraste qval och försakelser, undvika menniskorna, lefva i skogarne och äro lyckliga, om de uppätas af tigrar

Digitized by Google

eller andra vilddjur. Många dö äfven hungersdöden i sin fromhet. Icke så få lägga sig på bräden hvarur framsticka spikuddar; sådan är deras säng; somliga låta, såsom ett slags trappister, ej ett enda ord gå öfver sina läppar; andra åter äro öfverhöljda af smuts; ju tjockare densamma är desto frommare och heligare är mannen, som till på köpet sargar sina lemmar med en knif. Några sofva aldrig i liggande ställning, utan låta binda fast sig vid ett bräde, som sedan lutas mot ett träd, ty detta se gudarne med stort välbehag.

I slutet af adertonde århundradet aflade en botgörare det löftet, att krypande tillryggalägga den några hundra mil långa vägen mellan Benares och Djaggarnaat, hvilket löfte han äfven uppfylde.

II.

Puri-Djaggarnaat ligger vid kusten, der hafsvågorna rulla fram öfver ruiner efter städer och tempel. I staden och den omgifvande trakten är hvarenda famn mark helig jord, ty på denna hvilopunkt mottager anden, när hvarje förhoppning på ett fortsatt jordelif försvunnit, sin sista solblick. Så säga braminerna.

Utom hindustaden ligga här och der många *bangalos*, hvilka bebos af europeer, dels embetsmän, dels sådana som från Kuttack resa dit för att under några månader njuta af den friska sjöluften och bada. Sjelfva staden, hvilken räknar 5-6,000 hus, är illa byggd och mycket osnygg. Husen vid den breda och långa gata som leder fram till den stora pagoden äro för det mesta målade med fresker i äkta indisk stil: man ser gudar, bajaderer, fantastiska djur och otuktiga bilder som hafva religiös betydelse.

Mycket besvärliga äro de heliga puckeloxarne, hvilka drifva omkring på gatorna och af hjertans lust på torget fråssa af de der utstälda frukterna och grönsakerna. En sådan efterhängsen zebu får man ej slå eller jaga bort, ty han står under särskildt beskydd af den gud som der är verldens beherrskare. Mindre förargelseväckande äro de skaror af apor som man ser på taken, i templen och trädgårdarne. Äfven dessa heliga djur får ingen ofreda. I stora dammar uppfödas på det frikostigaste heliga krokodiler, i andra heliga fiskar.

Det heliga templet omgifves af en mur. Innanför densamma finnas många helgedomar, hvilka europén aldrig får se, ty lika litet honom som muhamedanen är det tillåtet att inträda der. Utifrån kan man likväl se Bara-Deval, detta höga torn som reser sig stolt öfver alla de andra byggnaderna; derunder äro uppstälda de tre gudomligheternas bilder. Illustrationen på föregående sidan är en trogen kopia af den teckning (eller snarare målning) som en indisk artist gjort på ort och ställe.

Genom stora ingången inträder man i vestibulen, vid hvars port två vidunder hålla vakt, ett slags lejon med tiarer på hufvudet. Äfven ser man solen och planeterna, hvilka högst sällan saknas i provinsen Orissas tempel. Den inre helgedomen har en höjd af mer än 200 fot, och der kan den troende förrätta sin andakt under gudagestalternas ögon. Han ser der Vischnu-Djaggarnaat, dennes broder Balarana-Mahadeo och de två systrarne Subadra-Kali. De äro motbjudande, i träd skurna bilder. Den "äldre brodern", Balarana, är omkring sex, den yngre, Djaggarnaat, fem, systrarne endast fyra fot höga. Alla tre befinna sig på en estrad, framför hvilken knäfaller Garunda, den heliga sparfguden. Djaggarnaats ögon äro runda, de båda andras ovala. Gudarne äro svarta, äfven målade med hvitt och rödt; deras ansigten äro oproportionerligt stora, kroppen beklädd med brokiga tyger. De båda brödernas armar utgå horisontelt från öronen, systrarne hafva inga lemmar.

För hvarje gång en tiderymd af 70-80 år tilländalupit bortflyttas de gamla gudabilderna för att lemna plats för nya. Braminerna uppsöka då ett slags träd (*Melia azodorata*) hvari aldrig setat någon korp eller kråka; detta påstå de sig se af vissa tecken. Sedan snickare sönderhuggit träden i trenne delar, tillforma presterna gudabilderna. Detta heliga värf förrätta de i hemlighetsfull ensamhet. En af dem framtager ur den gamla guden en liten ask hvari "anden" är innesluten, men denne prest lefver aldrig året ut; häri ligger sålunda ett i hemlighet fullbordadt menniskooffer.

Åt gudabilderna framsättas hvarje dag tre måltider. Mansbach, som under fyra år var tjensteman i Orissa, upplyser hvaraf dessa måltider bestå: 410 ℔ ris, 225 ℔ mjöl, 350 ℔ smält smör, 167 k:r sirap, 65 ℔ grönsaker, 186 k:r mjölk. 24 ℔ olika slags kryddor, 34 ℔ salt, hvartill komma 41 k:r lampolja. För tre, till vidunder förvandlade träblock är ju detta rundligt nog tilltaget; som man finner går det ingen nöd på presterna. Hvar och en af gudarnes måltider räcker omkring en timme. Derunder tillslutas helgedomens dörrar, och endast några bepröfvade botgörare få närvara vid måltiderna, under hvilka den utanför samlade troende menigheten uppför en gäll och larmande musik.

Denna menighet på platsen utanför pagoden utgör en i högsta grad brokig tafla. På en smärt, mångkantig pelare står bilden af den heliga apan *Hanuman*, som i hinduernas Olymp är ett slags Mercurius. Mellan en mängd puckeloxar trängas fromma pilgrimer; i små, af trädgrenar uppförda hyddor ligga andra alldeles nakna; i stället för kläder är deras kropp betäckt med ett lager af kalk. De äro utom sig af glädje öfver att få ligga och gapa på den heliga pagoden. De vilja stanna der hela sitt lif; många måla sig på kroppen och i ansigtet med röda strimmor, låta håret och naglarne växa samt uppföra stundom vilda danser. Man tror dem vara från förståndet, och något rubbade äro de äfven. Många genomborra sina kindben med jernspikar, andra plocka upp puckeloxens exkrementer samt ingnida kroppen och ansigtet med varmt zebu-flott. Guden finner detta sig behagligt och är ännu mera belåten, när den fromme dricker de heliga djurens urin.

Mot midten af året göres en vagn åt hvar och en af de tre gudarne. Dessa vagnar, utgörande på hjul hvilande höga skjul eller hus, dragas i stor procession af *kallabetias* (ett slags *kulis*) och pilgrimer till Gonditscha Namur, gudens landtställe. Arbetet med dem påbörjas tredje dagen efter Majnyet och måste vara färdigt i Juni till *Ruth*-festen. I fordna tider förfärdigades dessa vagnar och deras hjul af sten, endast det kupolformiga taket var af annat ämne. Hvilken menniskomassa erfordras det icke för att fortskaffa dessa kolosser öfver en mils väg!

Den största vagnen är 45 fot hög, har 16 hjul, hvart och ett med 7 fot i genomskärning, samt håller 35 fot i fyrkant. Balaranas är 44 fot hög, har 14 hjul med 6½ fot i genomskärning samt håller 34 fot i fyrkant. Vagnarne omgifvas af ett lågt galler, och gudabilden inskjutes i dem genom en öppning, hvarunder folket håller ett förfärligt oväsen. Som bekant, uppnår den fromme pilgrimen en hög grad af helighet och kommer flux in i himmelen, om han låter sig krossas under en helig Djaggarnaatvagns hjul. Hvem kan räkna alla de tusenden som uppoffrat sig på detta sätt? Den britiska regeringen söker på allt vis förekomma dessa ohyggligheter, men kan likväl icke hindra att årligen flere fanatiker låta krossa sig på detta sätt.

Djaggarnaats dyrkan är flere århundraden gammal, och med hans bild äro förenade många sägner. Den har flere gånger blifvit nedgräfven i skogarne och åter igenfunnen, t. ex. 473 enligt vår tideräkning af radjan Kesari Pat, hvil-

Digitized by Google

ken återupplifvade dess dyrkan och förlänade presterna stora privilegier. På samma gång den gamla gudstjensten återinfördes, ansågs det nödvändigt att uppställa en ny bild. Radjan sjelf utvalde en passande trädstam, tillformade deraf guden med egen hand, klädde och smyckade samt förde honom derefter, jemte de fem gamla afgudabilderna, till Puri, hvarest en ny pagod uppbyggdes vid sidan af det gamla, till en del af sand betäckta templet. I denna pagod uppsatte radjan afgudarne på deras estrad. Han utnämnde embetsmän till deras tjenst, anordnade fester och anslog till deras underhåll inkomsterna af hela den omgifvande trakten. Den nuvarande pagoden uppfördes först 1198; äfven de tre öfriga förskrifva sig från tolfte århundradet eller kanske från en något senare period.

Pagodernas pyramidformiga tak, i synnerhet *Bar-Deval's* d. v. s. det stora tornets, äro betäckta med alla slags dämon- och jättefigurer. Dessa äro särdeles väl arbetade, och äfven i yttermurarnes nischer ser man lika sorgfälligt gjorda skulpturverk, hvilka enligt våra europeiska begrepp äro mycket oanständiga, men ingalunda enligt hinduens religiösa åskådningssätt. En särskild symbol af Schiva är *lingam*, en kägelformig, glatt sten, representerande den alstrande kraften. Vischnu deremot, den uppehållande principen, framställes under menniskogestalt med fyra hufvuden och lika många händer; han är således det allvetande och allt seende väsendet, rider på *Garur*, sparfguden, eller sitter på en månghöfdad orm, hvilken simmar i vattnet. Honom till ära skall det första Djaggarnaat-templet hafva blifvit uppbygdt omkr. 50 år f. Kr.

Gudens förnämste tjenare äro *pruttiharris;* de bevaka pagodens sju inre torn, äro pilgrimernas ledsagare i templet och presentera dem för guden, välförståendes mot kontant erkänsla. Det gifves omkr. 400 sådana prester, af hvilka alltid en del ströfva omkring i Indien för att locka pilgrimer till templet. Under många år uppgår antalet af de till Puri valfärdande till ej mindre än 200,000, hvaribland befinna sig äfven många qvinnor; år 1846 utgjorde det öfver 180,000. I Kuttack har engelska regeringen låtit uppbygga ett stort hospital, hvarest alltid vårdas ett betydligt antal sjuka pilgrimer.

Presterna hafva mycket betydliga inkomster, ty oafsedt afkastningen af tempelgodsen, lemnar hvarje helig fest en ansenlig behållning, och hvarje år firas ej mindre än tjugotre sådana fester. Den som kallas “det ljufligt luktande pulvrets“ och firas i Maj räcker tjugoen dagar, och på hela året inträffa endast få afbrott; den ena ceremonien aflöser den andra. Britiska regeringen lemnar de tempelskatter som utkräfvas af de troende oantastade, men har indragit tempelgodsen på många heliga orter; hon låter likväl presterna behålla en del af inkomsterna. I Puri äro sjutton olika klasser af de lägre kasterna förbjudna att beträda det allraheligaste, och de pilgrimer som fått tillåtelse härtill indelas i flere klasser, hvilka betala en särskild skatt för lyckan att få beskåda de klumpiga afgudabilderna. Första klassen betalar 10 rupier för sexton dagar, den tredje 2 för fyra dagar. I alla verldsdelar och bland alla menniско-raser beskattas vidskepelsen. Det kostar vackra fyrkar för dess slafvar att få beträda salighetens väg.

Rödhönset

af

Dr Carl Ernst Klotz.

Då sjöfararen återvänder från en verldsomsegling och berättar om allt det underbara han skådat vid sin landstigning på aflägsna kuster, om dervarande växtverlds prakt och rikedom, om alla slags märkvärdiga djur och menniskor, hvilka i mångfaldiga afseenden skilja sig från hvarandra i fråga om kroppsbyggnad och seder — då lyssna alla gerna till hans ord, äfven de som aldrig varit utom fäderneslandets trånga gränser och ej ens sträckt sin blick öfver desamma. Förr i verlden, då företagandet af en resa var mycket svårare än nu och förenadt med stora kostnader och mycken tidspillan, var det endast få som kunde komma i åtnjutande af den lyckan att besöka en större del af jordklotet, och hvad de berättade stod långt mera enstaka, var långt mindre underkastadt ett jemförande bedömande än hvad nu är fallet, då alla nya fakta mottagas endast med stor försigtighet och alla mindre sannolika uppgifter genast de offentliggöras underkastas en grundlig kritik. Mycket torde ha blifvit uppdiktadt af förra tiders verldsomseglare, ofta utan ondt uppsåt, ofta af lättrogenhet och bristande förmåga att i infödingarnes berättelser skilja det sanna från det falska och emedan berättaren vid sedan skeende uppteckning i inbillningen skildrat saker och ting som han aldrig sett. På detta sätt hafva många fabler t. ex. öfver djur insmugglats i vetenskapen och böra, såvida de ej redan blifvit vederlagda, mottagas endast med största försigtighet. Men hemföra senare tiders resande en djurhud, benkota eller någon annan karakteristisk del af sådana djur, då blir förhållandet annorlunda, och hvad som berättats af förra tiders resebeskrifvare blir då för oss af större vigt än en obestyrkt, om också intressant, jagthistoria.

Ett särskildt intresse uppväckte berättelserna om sådana djur hvilkas tillvaro blifvit upprepade gånger bestyrkt derigenom att de påträffats af olika resande, som bevisat att dessa djur nu äro *utdöda*, då det sedan någon viss tid ej mer varit möjligt att upptäcka dem i de trakter der de förr funnits.

Det kan gifvas flera orsaker till dessa djurs försvinnande. Vi kunna nämligen antaga, att liksom individen har en begränsad tillvaro, kan äfven den art (*species*) densamma tillhör ej vara beskärd en evig lifslängd. Det är artens bestämmelse att en gång dö ut; hos densamma infinner sig så till sägandes en ålderdomsbräcklighet, och den besitter ej längre den kraft som erfordras för att uthärda lifvets olika vedermödor. Djurens mäktigaste fiende är menniskan, då hon genom skogarnes utrotande och beständiga förföljelser gör ett hastigt slut på det stilla naturlifvets paradisiska tillstånd. Det är historiskt bevisadt att den, såsom vi allt framgent antaga, vid tiden för sitt förfall redan angripna och åt undergång invigda Stellerska sjökon (*Rhytina Stelleri*), ett otympligt däggdjur på Behringsön, inom tjugosju år (i midten af förra århundradet) utrotades genom dråp, liksom äfven inom åttioen år (redan i sjuttonde århundradet) på Madagaskar och Mauritius denna märkvärdiga, oformliga fågel som vi känna under namn af dronten (*Didus ineptus*).

Vi hafva här ej för afsigt att lemna en fullständig öfversigt af de utdöda djuren. Sedan geologernas nyare forskningar visat att många djur, hvilka man förut ansett ha

Digitized by Google

tillhört en tidigare period än den för menniskans uppträdande på jorden (den före syndafloden), ingalunda varit utdöda vid sagde tid, men väl undanträngts af den nya och småningom dukat under — sedan denna betydliga utvidgning af de icke före utan först samtidigt med menniskotiden utdöda djurens område skulle denna öfversigt erfordra ett mycket större utrymme än det som här står oss till buds: vi vilja derför blott yttra oss angående en särdeles märkvärdig fågel, hvarom man hittills vetat endast föga, men i i afseende på hvilken under sista tiden gjorts mycket intressanta upptäckter, dem vi anse väl förtjena att blifva kända af en större läsarekrets, men i synnerhet af alla jordkännedomens vänner.

Utom den ofvannämnda dronten, en otymplig fågel med korta vingar och af en kalkons storlek, kände man redan långt tillbaka i tiden en annan utdöd vinglös fågel af ett höns' storlek, brunröd till färgen och med långt näbb. François Cauche (1638) kallar denna på Mauritius och Madagaskar förekommande fågel "*poule rouge du bec de becasse*" (rödhöns med snäppnäbb) och säger derom: "För att fånga honom behöfver man endast hålla framför sig ett rödt tygstycke, då han kommer en tillmötes och låter taga sig med handen. Han är lika stor som våra vanliga höns och smakar, stekt, förträffligt."

Johan Kristian Hoffmann, hvilken åren 1673-75 vistades på ön Mauritius såsom predikant, ger i sin resebeskrifning följande skildring, hvilken tvifvelsutan gäller rödhönset, ehuru namnet *Toddärsche* egentligen tillhör dronten och blott i följd af bristande kännedom af Hoffmann gifves åt den förstnämnda.

"— — — slutligen (gifves det) en särskild art *röda fåglar*, hvilka man kallar *Toddärsche* och som äro af ett vanligt höns' storlek. Emedan de ej kunna flyga, men icke desto mindre springa mycket fort, fångas de på följande löjliga sätt: Man tager i högra handen en liten käpp, den venstra omlindas med ett rödt skynke och hålles lockande framför dessa fåglar, hvilka lefva tillsammans flockvis, hvarvid de dumma djuren nästan utan fruktan närma sig (jag vet ej om de älska eller hata den röda färgen). Då de kommit tillräckligt nära, kan man slå till dem, och har man blott en fast, så skynda de andra fram liksom för att rädda den fångne, men dela då samma öde som sin kamrat."

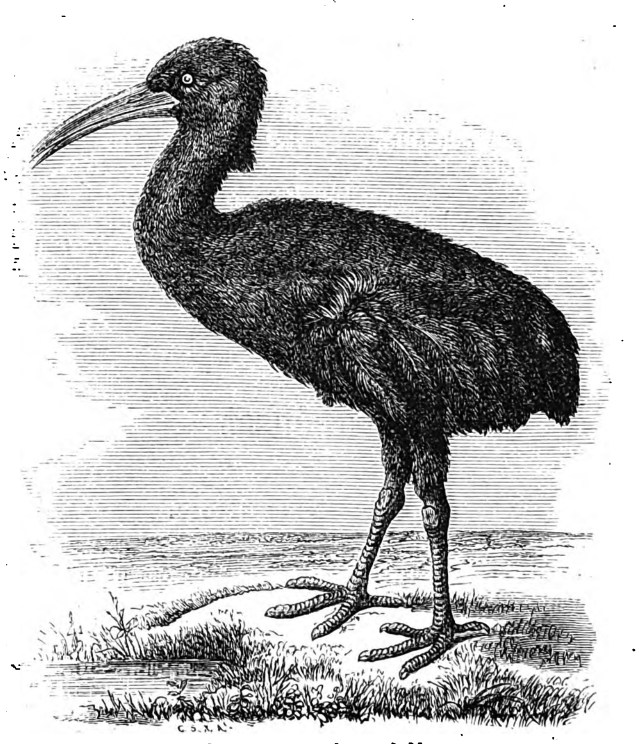

Aphanapteryx imperialis.

I Pieter van der Broeckes resebeskrifning (1617) finnes en mycket bristfällig afbildning af rödhönset. Då kännedomen om denna fågel var så ofullständig, kan det ej väcka läsarens förvåning att densamma jemte andra likaledes utdöda fåglar hänförts till *en* art, i det de Selys Longchamps i sitt slägte af vinglösa fåglar, *Apterornis*, utom två andra arter hvilka jag här förbigår, uppställer en art *Apterornis bonasia*, under hvilken benämning han utom Cauches rödhöns äfven sammanfattar Sir Thomas Herberts *hen*, Cornelisz' *Velthönders*, Verhuffens åkerhöns och Leguats *gélinottes*. — Men de intressanta meddelanden jag i det föregående antydt ha visat att under det de Selys'ska kollektivbegreppet *bonasia* äro innefattade åtminstone *två* olika fågelarter, och den fågel hvilken Sir Herbert kallar *a hen* får anses vara densamma som Leguats *gélinotte* och *Apterornis bonasia*, då deremot *Velthönders* och åkerhönsen endast med förbehåll få dermed sammanställas, under det Cauches rödhöns bör anses såsom en särskild art.

Ritter Georg von Frauenfeld, hvilken vi ha att tacka för att ljus blifvit spridt i denna sak, kallar denna fågel *Aphanapteryx imperialis* och förmenar att, utom van der Broeches afbildning och predikanten Hoffmanns lustiga berättelse, äfven en annan afbildning, hvilken är anbragt i ena hörnet af en i London-galleriet befintlig berömd gammal tafla som föreställer dronten, skall vara denna *Aphanapteryx*. Nämnde wienske naturforskare kom på följande sätt till denna åsigt. Han hade den lyckan att, då han genombläddrade en foliant ur aflidne kejsar Frans' enskilda bibliotek, påträffa en förträffligt målad afbildning af en röd, vinglös fågel, som ej kunde vara någon annan än rödhönset. Den i läderband inbundna folianten innehåller äfven nittio pergamentblad med i olja målade fåglar, under det en annan foliant framställer andra djur. Tyvärr fanns ingen titel, intet namn, ingen siffra som kunde gifva minsta upplysning om den konstnär som gjort dessa bilder, hvilka i hög grad utmärka sig genom stor naturtrohet och konstnärligt utförande. Dessa folianter förskrifva sig från Rudolf II:s eller hans faders hof, och afbildningarne synas framställa de djur som voro samlade i de menagerier hvilka i andra hälften af sextonde århundradet inrättades af Maximilian II vid kejserliga lustslottet i Ebersdorf eller Neugebäu. Af den sorgfällighet hvarmed dessa bilder äro utförda kan man sluta till att några af dem äro gjorda efter uppstoppade exemplar, ty åtskilliga af uppstopparen begångna oskickligheter äro återgifna med stor noggranhet, och beträffande flere djur kan man med lika stor tillförsigt påstå att de blifvit aftagna i lefvande tillståndet, ehuru, såsom nyss nämndes, ingen underskrift lemnar någon upplysning derom.

På tre efter hvarandra följande blad finnas afbildningar af den 1597 från Java till Holland öfverförda kasuaren, hvilken kurfursten af Köln skickade kejsar Rudolf II såsom gåfva; vidare en framställning af dronten, som är den äldsta i färger utförda och kanhända den äldsta bild af en bland de första till Europa öfverförda fåglar af detta slag, samt förskrifver sig från tionde århundradet, då deremot de andra kända afbildningarne af denna fågel ej finnas före tredje årtiondet af samma århundrade. Efter drontafbildningen följer slutligen på tredje bladet ifrågavarande märkvärdiga, röda fågel, likaledes obestridligen målad efter ett lefvande exemplar. Det är högst sannolikt att han, liksom de före honom nämnda fåglarne, samtidigt med dronten blifvit förd till Europa och inhyst i de af kejar Maximilian vid Ebersdorf eller Neugebäu inrättade menagerierna.

Vårt träsnitt är en i förminskad skala väl tagen kopia af den i färgtryck utförda afbildning som Frauenfeld lät

Digitized by Google

taga af det dyrbara originalet. Ej så synnerligen långt från det på Mauritius belägna Mahébourg finnes ett moras *La Mare aux Songes*, hvilket skiljes från hafvet genom en hög sandkust. Der har i tidernas längd uppkommit en 3-12 fots djup alluvialbildning. Då man år 1865 anstälde gräfningar i detta lager för att använda det såsom gödsel, påträffades, utom lemningar af sköldpaddor, äfven drontben, hvilka, skickade till England, gjorde det för den berömde anatomen professor Owen möjligt att upprita ett fullständigt drontskelett. Det stannade icke vid endast denna sändning af dylika framgräfda ben, och bland andra erhöll den lärde fransmannen Alphons Milne Edwards en andra sändning från hrr Alfred och Edward Newton. Bland de ben som uppgåfvos ha tillhört dronten igenkände han andra fåglars ben, och dessa ansåg han tillhöra olika arter. Först efter Frauenfelds fynd och analyser blef det honom möjligt att i dessa ben igenkänna skelettdelar af rödhönset och deraf bevisa att denna utdöda fågel tillhör Rallidernas familj samt utgör en märkvärdig öfvergångsform, då hans kroppsbyggnad företrädesvis anvisar honom landbacken till vistelseort. Denna fågel kallas af Milne Edwards *Aphanapteryx Broeckei*, medan professor Schlegel i Leiden gifvit honom namnet *Didus Broeckei*.

Det gamla och nya Paris

af

J. Paludan.

(Forts. och slut fr. sid. 239.)

Straxt bakom de stora centralhallarne börjar den nya eleganta Turbigogatan, som löper mot nordost rätt ut till de nya bulevarderna. Vid de här verkstälda ombyggnaderna har kommit i dagen ett forntidsminne som står i samband med vår berättelse. Vid början af den nya gatan ser man nämligen på en af ett plank innesluten tomt ett gammalt torn, förut undangömdt och okändt äfven af de flesta parisare, men nu plötsligen efter fyra och ett halft århundrades förlopp blottadt, en gengångare från riddartiden, som med häpnad och förvåning blickar ned på de moderna byggnaderna och gatorna vid sin fot. Detta åttio fot höga, af röd tegelsten uppförda torn är fyrkantigt, men dess grundyta är rektangulär; de af tiden svärtade, fasta och tjocka murarne sluta med tinnar och ett högt spetsigt tegeltak. I en liten rund, tornlik utbyggnad i ett af hörnen skall ännu finnas qvar en märkvärdig spiraltrappa, uthuggen i ett enda stenblock och erhållande dager från ett högst upp befintligt, nu nästan igenmuradt götiskt fönster. De öfriga fönstren sitta högt upp, äro få, små och oregelbundna samt försedda med rostiga jerngaller; i karmarne växa gräs och blommor, svalorna bygga sina bon der och qvittra i kapp med fåglarne i de burar som invånarne hafva hängt ut i det fria. Ty denna skumma medeltidsfästning är bebodd af fattiga familjer, såsom synes af de söndriga gardinerna och de utanför de krossade rutorna till torkning uthängda trasorna. Ett stort, mörkt och motbjudande hus från förra århundradet bortskymmer en del af tornet, men ännu kallas det *le Donjon de Jean sans Peur* och utgjorde fordom en del af det storartade hôtel de Bourgogne. Till detta hotell, beläget vid gatan med det betecknande namnet Rue Mauconseil, flydde mördarne från hôtel Barbette, och här tog hertigen af Burgund in, när han ett år efter mordet återvände till Paris, ehuru alla visste att han, samtidigt med sin vid altaret gjorda försoning med Orleans, hade hyrt ett hus midtemot hôtel Barbette för att der dölja de mördare han lejt och dagen efter den högtidliga försoningen bestuckit en af konungens kammartjenare att om natten kalla hertigen af Orleans till sin herre, på det han derigenom skulle få ett tillfälle att verkställa mordet. Men Burgunds flandriska hofmän och lärda hade täflat i att lugna hans ängslade samvete med de bästa och giltigaste bevis för mordets berättigande, hvarför han nu kände sig tillräckligt stark att trotsa sina fiender i sjelfva Paris. På sin dörr lät han fästa två lansspetsar, en hvass och en slö, för att tillkännagifva att han var beredd på både krig och fred. För att göra sitt hotell ännu säkrare lät han uppföra ifrågavarande torn, hvilket af den tidens krönikeskrifvare kallas "en stark stenkammare". Hans fiender kunde icke komma åt honom i anseende till hans stora besittningar och mäktiga vänner, bland hvilka äfven var Parisuniversitetet, hvilket på den tiden, straxt före konciliet i Kostnitz, var en stormakt och låg i beständig fejd med påfven, som lefde i landsflykt i Avignon och till hvilken den mördade Orleans hade slutit sig. Johan den Oförfärade kunde derför förmå de teologiska professorerna att i en vidlyftig skrift försvara hans gerning såsom utförd i Guds, konungens och fäderneslandets tjenst. Den stackars regenten måste sjelf uppmana sin broders enka och faderlösa barn, hvilka han förut lofvat hämd då de, i högtidlig procession och sorgklädda, kommo till honom i hôtel Paul i en med hvita hästar förspänd svart vagn för att frambära sin klagan, till att ingå försoning med hertigen af Burgund och förlofva en af Orleans söner med dottern till

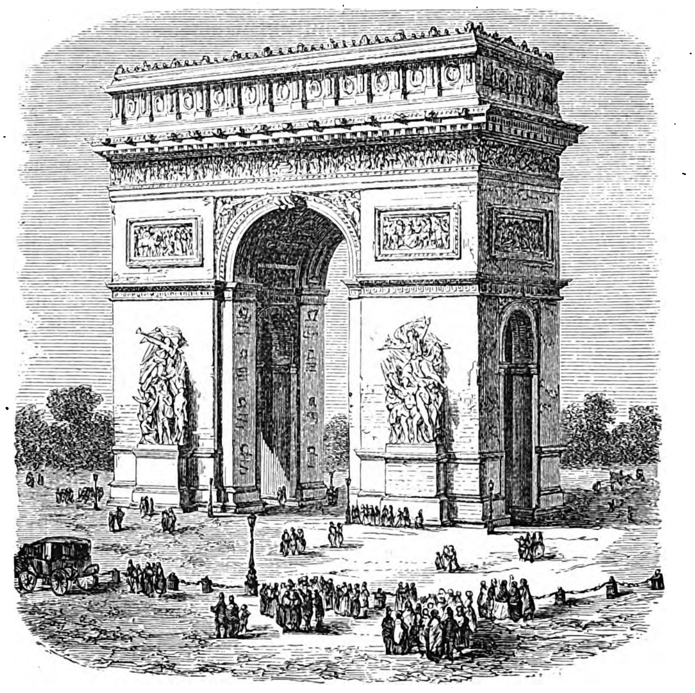

Triumfbågen i Paris.

Digitized by Google

hans faders mördare. I elfva år herrskade denne i Paris, ehuru under beständiga uppror och fejder med yttre fiender, tills slutligen, år 1419, vedergällningen träffade honom, i det den sextonårige dauphinen, sedermera Carl VII, eller, rättare, dennes rådgifvare inbjödo den mäktige länsherren till en sammankomst och lömskt nedhöggo honom på bron vid slottet Montereau, der floderna Seine och Yvonne sammanflyta i närheten af Fontainebleau.

Man har haft för afsigt att bevara detta intressanta torn genom att omgifva det med ett särskildt torg, såsom förut skett med en annan fornlemning, tornet St Jacques la Boucherie vid Sébastopolsbulevarden bredvid Seinen. Detta torn fogades 1522 till den äldre, samma namn bärande kyrka som äfven spelar en roll i de ofvannämnda striderna. Den utgjorde nämligen medelpunkten i det qvarter hvilket till största delen beboddes af det lika inflytelserika som råa och vildsinta slagtareskrået (deraf kyrkans namn), hvilket en tid beherrskade Paris i förbund med hertigen af Burgund och hvars mord på fångarne af det Orleanska partiet har stor likhet med Septembermorden under den första franska revolutionen. Kyrkan nedrefs i början af detta århundrade, men mellan gräsplanerna och buskpartierna reser sig ännu det smäckra, eleganta fyrkantiga tornet, bygdt i den senare götiska s. k. *flamboyant*-stilen, hvilken något öfverdrifver gotikens ornamentrikedom med sina afrundade hörn och sidotorn, sina kolossala statyer öfverst på byggnaden. I det inre står en staty af filosofen och matematikern Pascal, hvilken i detta torn skall ha företagit experimenter för att bevisa luftens tyngd och omöjligheten af ett lufttomt rums tillvaro.

Från en något tidigare period, nämligen slutet af femtonde århundradet, förskrifver sig hôtel de Cluny, liggande bakom det omtalta Palais des Thermes och sträckande sig sig till en gränd i Quartier latin. Den i Frankrike så mäktiga Cluniacenserorden inköpte nämligen Juliani palats, sedan det blifvit öfvergifvet af de franska konungarne, och uppförde i dess vidsträckta parker ett residens åt sina abboter, då dessa mäktiga kyrkofurstar vistades i Paris. En med jernspetsar krönt mur skiljer hotellet från gatan, och då man kommit inom den, tror man sig ha blifvit förflyttad tillbaka i medeltiden. Den lilla gården omgifves af en tvåvånings hufvudbyggnad med två flyglar. Snedt på hotellet reser sig ett femkantigt torn med slätt tak, hvaröfver det ej höjer sig särdeles; mindre, spetsiga torn äro anbragta öfver ingången och i hörnen. Fönsterna äro stora och försedda med fyrkantiga stenkarmar, hela fasaden är rikt prydd med arabesker, girlander och friser, medan en smakfull, genombruten balustrad löper rundtomkring taket. Vid restaureringen af det inre har man sökt bevara dess antika utseende genom utskurna bjelkverk, målade vapen och små i bly infattade rutor, men det enda rum som bibehållits fullkomligt oförändradt är det lilla kapellet med sitt spetsbågstak, i midten uppburet af fristående, åttakantiga pelare, sina målade väggar och sin spiraltrappa, som i muren leder ned till parken. Då abboterna reste till landsorten, stälde de ofta sitt palats till konungafamiljens förfogande, och vid hôtel Cluny liksom vid flera gamla hus i Paris är i synnerhet fästadt minnet af *"la reine blanche"*, en under medeltiden vanlig benämning på de franska enkedrottningarne, emedan deras sorgdrägt var hvit. Den af dem som residerade här var Ludvig XII:s enka, Maria af England. Sedermera öfvergick hotellet i enskild persons ego och är nu ett museum för medeltidslemningar, liksom det tillstötande Palais des Thermes för romerska fornsaker.

Återvända vi till det på forntidsminnen så rika Marais, finna vi äfven der en byggnad med kyrkligt ursprung, hôtel de Sens. Inklämdt mellan trånga gränder, har det ett väldigt porthvalf med ett framspringande rundt litet torn på hvarje sida. Inne på den skumma gården, hvarest nu finnas en tunnbindareverkstad och ett vagnsskjul, reser sig en gammal fyrkantig *donjon*, och hotellets salar, förstugor och trappor, som nu hvimla af handtverkare, bära många spår från den tid då de mäktiga ärkebiskoparne af Sens, under hvilkas andliga öfverhöghet Paris då lydde, residerade der. Liksom fallet var med hôtel de Cluny, så delade äfven de andliga herrarne litet emellanåt detta residens med konungarne, då det låg helt nära hôtel St Paul, hvilket en tid var kungligt slott. Sålunda bevittnade under Henrik IV dess murar Margaretas af Valois kärleksäfventyr. Här var det en af drottningens pager, hvilken tillika var hennes älskare, vid återkomsten från messan sköts på fotsteget till hennes vagn af en annan page, som var svartsjuk på sin gynnade kamrat. Margareta svor att hvarken äta eller dricka förr än hon fått hämd på mördaren, som verkligen några dagar derefter halshöggs i hennes åsyn utanför hotellet, hvilket hon sedan lemnade, under det hela Paris i visor och smädeskrifter sysselsatte sig med hennes kärleksaffär.

I en annan del af Marais ligga de kejserliga arkiven, mellan hvilkas moderna stora byggnader finnas betydliga ruiner efter det vidsträckta och praktfulla hôtel Soubise. Detta hade blifvit uppfördt på qvarlefvorna af flere äldre hoteller, och deraf finnes ännu qvar, i ett hörn utåt gatan du Chaume, en ingång med målade vapen öfver, galler och två småtorn. Ett annat af de i hôtel Soubise uppgångna palatsen tillhörde Guiserna och spelade en stor roll i hugenottkrigens, Bartholomæinattens och Ligans historia.

Ej långt från Marais, vid Sébastopol-bulevarden, har en annan offentlig byggnad, *Conservatoire des Arts et Métiers*, uppslukat det i sjunde århundradet grundlagda klostret St Martin des Camps med sina af en ringmur omgifna trädgårdar. Här och der ser man ännu ett torn eller en gammal mur mellan allt det nya, och i det inre finnes ännu qvar kyrkan med sina målade rutor och höga spetsbågar från tolfte och trettonde århundradena. En sällsam kontrast till stilen i detta rum och dess ursprungliga ändamål bilda de stora drifhjul som härinne sätta i rörelse alla slags maskiner; kyrkan tjenstgör nu såsom en af det rika och intressanta industrimuseets utställningssalar.

I midten och slutet af sextonde århundradet besjälas Frankrike liksom hela Europa af en ny anda. Rom och Grekland pånyttfödas i Italien, och detta senare land utbreder sitt inflytande öfver Frankrike, hvarmed det träder i beröring lika mycket genom krig som furstliga giftermål. Det andliga lifvets pånyttfödelse får sitt uttryck i konsten, icke minst i arkitekturen, som helt och hållet omskapas: renaissancestilen uppstår. Denna förändring framkallas äfven af omstörtningar på det sociala området. I följd af inom artillerivapnet gjorda förbättringar blir stenen, i form af torn och murar, efterhand lika olämplig såsom skyddsmedel som jernet i form af harnesk; med riddartidens slut förlora borgarne sin förra strategiska betydelse. Efter Ludvig XI:s tid gör sig konungamakten mer och mer gällande öfver länsadeln, tills dennas makt slutligen krossas af Richelieu, och dermed upphöra också de beständiga fejderna. Ädlingarne förskansa sig ej längre i sina fästningar, liksom inom hufvudstadens murar; den allmänna säkerheten blir större i samma mån makten koncentreras; nu finnes det endast en som har rättighet att döda, konungen, och mot honom skydda ej torn och vindbryggor. Ju vidsträcktare konungamakten blifver, med desto större yttre glans omgifver den sig och tager dervid i sin tjenst konsten, i synnerhet arkitekturen, för hvars skull så många regenter under envåldets period utarmat sina länder. Adeln skyndar att i detta hänseende följa hofvets exempel; äfven borgarståndet, hvilket nu ofta gynnas af furstarne då de deri erhålla en motvigt mot adeln, öfvergifver efterhand sina otrefliga bostäder och beträder sam-

Digitized by Google

ma väg. Riddartidens byggnadskonst utmärkte sig genom uttrycksfullhet och karakter, men kände ej till liniernas skönhet och harmoni; nu aflöses den tunga donjonen, det fästningslika *château*, af palatset; på de oregelbundna, formlösa massorna, de höga, ogästvänliga murarne utan fönster och med små, välförsvarade portar och de hotande tornen följer den harmoniska fasaden, ej mera innestängd af murar och grafvar, utan utbredande sig fritt och med rikligt utrymme för konstnärlig utsmyckning, tryggt och öppet vettande utåt gatan. I byggnadens salar inströmmar ljusfloden genom regelbundna rader af höga fönster, som efterträdt de gamla trånga skottgluggarne; öfverallt får säkerheten vika för skönheten och beqvämligheten, och i det inre liksom i det yttre kallar arkitekturen målarekonsten och plastiken till hjelp. Ingångarne blifva rymliga, de smala spiraltrapporna utvidgas med breda marmorsteg, torn och tinnar utgöra nu endast prydnader. Vi ha redan sett öfvergången till denna stil, ännu blandad med det gamla, i hôtel de Cluny och hôtel de Sens; bland de talrika lemningarne af renaissancestilen i dess renhet skola vi nu dröja en stund vid några af de vigtigaste.

I stället för den gamla feodala fästning vid Seinen der konungarne gömde sina skatter och fångar i de tolf tornen uppförde Frans I, under hvilken renaissancen fick riktigt fotfäste i Frankrike, den praktfulla Louvren, dit residenset flyttades från hôtel des Tournelles af Katarina af Medicis, som lät sina italienska byggmästare fortsätta arbetet, hvilket föredöme följdes af alla hennes efterträdare intill våra dagar, då den storartade byggnaden blifvit nästan fullbordad. Hon uppförde äfven Tuilerierna, hvilka år 1800 aflöste Louvren såsom konungens residens. Stora konstnärer, arkitekten Philibert Delorme, och bildhuggaren Jean Goujon, verkade för renaissancens införande, och dess största verk, det storartade konungaslottet, har äfven i det inre bevarat spåren af deras snille trots de många, ofta mindre smakfulla än dyrbara förändringar som följande enväldiga konungars, i synnerhet Ludvig XIV:s, praktlystnad och slöseri gifvit anledning till. Exempelvis må nämnas *La Salle des Suisses* (Schweizersalen), nu en del af museet för antik skulptur. Denna i förhållande till sin storlek något låga och tryckta, i slottets bottenvåning belägna sal befinner sig ännu i samma skick den hade den afton då Henriks af Navarra "Blodsbröllop" med Margareta af Valois firades der. Öfver de stora, med rika reliefgrupper och girlander smyckade, mörka bronsdörrarne sitter ännu qvar den altan hvarifrån taffelmusiken ofvannämnda afton blåste in Bartholomæinatten. Altanen uppbäres af fyra vackra marmorkaryatider; det var under arbetet på dem Jean Goujon om morgonen dödades af de katolska mördarne, af hvilkas vildsinta framfart under natten konstnären ej låtit störa sig i sitt arbete. I denna sal, der Henrik IV firade sitt skickelsedigra bröllop, utandades han trettioåtta år senare sitt lif för Ravaillacs dolkstöt, och sedan var den vittne till Ligans stormiga sammanträden; hertigen af Guise lät äfven hänga fyra af sina motståndare i dess tak.

Äfven på byggnader från denna period är Marais rikast af alla Paris' qvarter. Här resa sig hôtel Carnavalets eleganta paviljonger med höga fönster, omgifna af doriska pelare och sin med rika reliefer och statyer, till en del utförda af Jean Goujon, prydda framsida. I synnerhet berömda äro denne konstnärs stora "Årstider" inne på den af flyglar omslutna gården; de nästan öfverallt, i vinklar och hörn, uthuggna maskerna äro en senare tillkommen rebusartad antydning om det familjenamn som från en af egarne öfvergått på hotellet. Senare konstnärer, deribland Ludvig XI:s bekante arkitekt Mansard, ha med större eller mindre framgång fortsatt dekoreringen af det vackra hotellet, der fru de Sévigné samlade sin snillrika umgängeskrets och som före det nuvarande krigets utbrott undergick en talangfullt ledd restauration för att förvandlas till staden Paris' historiska museum, således för samma ändamål hvarför hôtel Cluny blifvit bevaradt.

I många slott från den götiska tiden finnes en flygel eller ett rum som med eller utan skäl bevarat minnet af en sörjande enkedrottning, *reine blanche*. Liknande populära personligheter i den period hvarmed vi nu sysselsätta oss äro Henrik II:s och Henrik IV:s mätresser, Diana de Poitiers och Gabrielle d'Estrées. Liksom gripen af en instinktlik aning om att med det mera utbildade konst- och skönhetssinnet samt lättare och friare lifsformer äfven följde större sinlighet, ser traditionen gerna i renaissancens eleganta byggnader dessa damers *petites maisons*. Hvad angår Diana, denna sällsamma qvinna som förmådde fängsla sin tjugo år yngre kunglige älskare ända till hans död och som i en temligen framskriden ålder tjenade Jean Goujon till modell för hans förtjusande, nakna staty af jagtens gudinna, hvilken finnes i Louvren, så är det ett misstag då man på grund af de öfver fönstren uthuggna *D*-na och hjorthufvudena låter henne hafva bebott hôtel Lamoignon, hvilket ligger midtemot hôtel Carnavalet. Det var hennes dotter, hvars dygd var otadlig, som egde detta hotell med dess af korintiska pelare smyckade hufvudbyggnad, gömd af de framför befintliga flyglarne, men med en präktig port utåt gatan. Efter henne beboddes det af hertigen af Angoulême, Carl IX:s oäkta son med den i A. Dumas' roman *La Reine Margot* i få drag så vackert skildrade Marie Touchet.

Bakom det f. d. kejserliga bibliotekets nya, kasernlika fasad utåt Richelieugatan ser man ännu gamla vidlyftiga, mörka byggnader, hvarifrån ombyggnadsarbetena och anläggandet af nya gator dagligen bortryckt det ena stycket efter det andra. Det är kardinal Mazarins palats, der biblioteket förr hade sin plats, men som för öfrigt är synnerligen märkvärdigt i arkitektoniskt hänseende. Detsamma gäller i ännu högre grad om de följande århundradenas byggnader, ju närmare vi komma vår tid. De blifva allt talrikare af ju senare datum de äro, men efter renaissancen skapades icke någon ny ädel stil, och den gamlas förfall kunde ej döljas af den stigande prakt och dyrbarhet som nådde sin höjdpunkt under Ludvig XIV. Äfven det historiska intresset minskas, hvarför vi vilja endast exempelvis omnämna en enda af dessa byggnader. Bakom La Cité ligger ännu en annan ö i Seinen, St Louis, med trånga, gammaldags, tysta gator. På en af denna ös kajer, med utsigt upp mot Notre-Dames kor-rundning och nedåt flodens alltmer ödsliga stränder till Vincennesskogen, reste sig mellan vattnet och en stor trädgårds murar hôtel Lamberts mörka, oregelbundna byggnader. I dess konstnärligt utsmyckade salar bodde fordom Voltaire; nu eges det af den rike furst Czartoryski, som gjort det till samlingsplats för sina talrika landsflyktiga, i Paris bosatta landsmän, hvilka der kunna fritt uttala sin sorg öfver fäderneslandets fall och uppgöra planer till dess återupprättande.

Härmed afsluta vi denna uppsats, hvarmed naturligtvis icke varit afsigten att meddela en fullständig förteckning öfver Paris' rika forntidsminnen, utan endast att genom anvisning på några af de vigtigaste och intressantaste gifva läsaren en föreställning om hvad det är detta gamla Paris, hvars med hvarje dag fortgående försvinnande beklagas af parisaren och gifver författaren till uppsatsen *Les maisons historiques* i den stora *Paris Guide* anledning att inleda densamma med det klagande mottot: *Etiam periere ruinæ!* (Äfven ruinerna ha gått under!)

Digitized by Google

Johan Fredrik Höckert.

Tungt måste det kännas för mannen, när han står på sitt lifs middagshöjd samt besjälas af en liflig åtrå att gripa in i samtidens brännande frågor och i sin mån bidraga till att gestalta det närvarandes utseende efter sina åsigter — tungt måtte det för honom kännas att nödgas skiljas från detta jordiska och lemna ofullbordade alla sina planer och önskningar. Hur mycket bittrare måste ej då en sådan skilsmessa vara för en konstnär hvilken såsom Johan Fredrik Höckert ser en lysande konstnärsbana utstakad för sig och framtiden full af de skönaste löften? Men döden skonar

JOHAN FREDRIK HÖCKERT.

Digitized by Google

ingen — hvarken tiggaren, jordens mäktige eller de stora männen inom andens verld. Djup var också derför sorgen, då den nyare svenska målarekonstens mest gynnade son i sin moders och systers armar utandades sitt lif i Göteborg den 16 September 1866, sedan han vistats någon tid i Marstrand för att söka bot för ett långvarigt farligt lidande. Hans stoft hvilar nu i hans födelsestad Jönköping. Vi anhålla få erinra om den för tidigt bortgångne konstnären med efterföljande korta blick på hans konstnärliga verksamhet.

Höckert föddes i Jönköping den 26 Augusti 1826. Hans fader hade förut varit handlande, men öfvergaf sedermera yrket och var vid tiden för sonens födelse egendomsegare. I en ålder af aderton år blef den unge Höckert år 1844 intagen vid Fria konsternas akademi, men lemnade, efter att ha studerat der ett år, fäderneslandet, hvarifrån han styrde kosan till München, der han uppehöll sig åren 1846-49. Följande året dref honom kärleken till fosterjorden att resa hem, då han företog en färd till Lappland. Omedelbart derefter begaf han sig till Paris, som under en längre tid var hans hem, och här utstälde han i 1853 års *Salon* sin första tafla: "Drottning Kristina och Monaldeschi", hvilken icke allenast i Paris tillskyndade honom en *mention honorable* utan äfven ett af svenska statens stora resestipendier för konstnärer. Medan han ännu var qvar i Paris såsom stipendiat 1854-56, utstälde han på 1855 års verldsexposition sin andra stora tafla: "En gudstjenst i svenska Lappmarken", hvilken inköptes af franska regeringen och för närvarande finnes i museet i Lille, hvarifrån den lånades till utställningen i Stockholm 1866. Före sin afresa från den franska hufvudstaden målade Höckert en ny stor tafla: "Lappqvinna, vaggande sitt barn", som inköptes af svenska staten samt finnes i Nationalmuseum.

Det har varit få svenska konstnärer hvilka i så hög grad som Höckert lyckats vinna erkännande och rykte, och han kallades nu till medlem af Fria konsternas akademi samt erhöll titel af kunglig hof- och genremålare. Sedan han lemnat Paris, företog han en konstresa genom Belgien, Holland och England, och vid återkomsten till fäderneslandet blef han professor i teckning vid akademien samt erhöll sedermera Vasaorden och guldmedaljen *Memoriæ pignus*.

Efter att hafva i utlandet vunnit europeisk ryktbarhet såsom målare, företog Höckert flere studieresor till Dalarne, Norrland och Lappland i afsigt att göra sig förtrogen med dessa

"Dalkulla, bärande sitt barn till dopet"; tafla af HÖCKERT.

Digitized by Google

landskapers folklif samt deras storartade och egendomliga naturskönhet. Det var nu han af komitén för Vasamonumentets uppförande vid Mora erhöll i uppdrag att måla den stora tafla, föreställande Gustafs räddning i Utmelands källare, som efter den 30. September 1860 hänger i den öfver källaren uppförda minnesbyggnaden.

Ett uppräknande af Höckerts förnämsta arbeten visar med hvilken kärlek han omfattade fosterlandets natur och företrädesvis folklif. Till de fyra ofvannämnda taflorna foga vi: "Återkomst från jagten", (finnes i Sheffield); "Brudfärd i Lappland" (tillhörig konung Carl XV); "Dalkulla, bärande sitt barn till dopet" (London); "Kulla med psalmbok" (målad två gånger, för en svensk egendomsegare och en köpman i Manchester); "Höskörd vid Siljan under sommardimma" (Sheffield); "Dalkulla från Rättvik" (tillhör en svensk egendomsegare). Utom flere porträtter och mindre taflor har Höckert målat ett porträtt i kroppsstorlek af Carl XV, hvilket finnes på Ulriksdals lustslott, samt ett konungen tillhörigt porträtt af bejen i Tunis, hvars bekantskap konstnären gjorde under en hösten 1861 företagen resa till Spanien, Italien och norra Afrika. Sedan Höckert kommit hem från England, der han deltog i den stora London-expositionen både såsom utställare och medlem af den svenska komitén, grep han sig an med två större arbeten: "Bellman i Sergels atelier" och "Stockholms slotts brand 1697", hvilka, jemte en kort förut fullbordad tafla, "Gudmors besök", ådrogo sig största uppmärksamhet på den första skandinaviska utställningen i Stockholm 1866.

Hvad vi hufvudsakligen beundra i Höckerts taflor är det mästerskap hvarmed han behandlar färgen, en konst som han otvifvelaktigen lärt sig af den franska skolan, men hvarvid han dock vetat taga sig tillvara för det effektsökeri hvartill ofta mindre begåfvade artister göra sig skyldiga. Beundransvärd är Höckerts förmåga att behandla *clair-obscuren*, hvarigenom han skulle kunna kallas den svenske Rembrandt. Störst är han likväl i sina framställningar af det svenska folklifvet, hvilka tilltala genom sin stora natursanning och innerliga poesi. Mindre lyckad torde han vara som historiemålare, ehuru hans skapelser inom detta område af målarekonsten äro utförda i breda drag samt utmärka sig genom en förträfflig karakteristik och storartad anläggning.

Ett dygn på månen

af

J. F. Schmidt.

Till upplysning för våra icke stjernkunniga läsare vilja vi anmärka att denna skildring är grundad på följande för astronomerna välbekanta fakta, nämligen:

månens långsamma rörelse omkring sin axel, hvarigenom ett af dess dygn motsvarar fyra af våra veckor;

den verkan som utöfvas af tyngden eller attraktionskraften, hvilken är mer än sex gånger mindre på månen än på jorden, samt

den, om icke totala, åtminstone partiella bristen på månen af en atmosfer och vatten.

Den tanken att ett menniskoöga skulle komma i tillfälle att betrakta ett månlandskap kan följaktligen aldrig förverkligas, ty ingen varelse med vår kroppsorganisation kan lefva på denna planet.

Tänka vi oss nu förflyttade till månen och utvälja der en lämplig observationspunkt, är det ej svårt att med tillhjelp af vårt vetande göra en skildring af de naturscener som omgifva oss. Vi välja någon af de bergskäglor som skjuta upp ur en af de större kratrar hvilka befinna sig i närheten af månens eqvator och på ringa afstånd från medelpunkten af den månhalfva vi kunna se från jorden. Låt det vara natt och vid den tid då nyet är tändt för jordens invånare.

Nästan rakt i zenith skiner jorden såsom en stor rund skifva med två grader i genomskärning*) och i månens natt utstrålande en ljusmängd, tretton gånger så stor som den fullmånen skickar till jorden. Medan tiden skrider fram, visar sig snart på östra halfklotet det djupt inskurna fastlandet, omgifvet af ett mörkt haf; man ser här och der massor af ljusa skyar, och från den mot oss vettande polen träffas vårt öga af glansen från evig snö och is. Det östra fastlandet närmar sig småningom jordskifvans rand, och under tiden blir det allt tydligare under en större och större förkortning. Midt på jordskifvan, hvilken nu lyser mindre starkt, se vi Atlantiska oceanen, mot vester begränsad af de ljusare men ännu mycket förkortade kusterna af Amerikas fastland. I följd af jordens hvälfvande rörelse omkring sin axel visa sig så småningom de flesta af dess länder och haf för våra blickar.

Emellertid aflägsnar sig denna stora nattliga stjerna endast ganska litet från zenith; det förefaller som vore den fastsmidd der, och medan Djurkretsens stjernbilder passera förbi våra ögon, börjar dess cirkelrunda skifva blifva mindre. Nere vid horisonten tindra stjernorna med oförminskad glans: skenet från jorden dämpar hvarken Vintergatans ljus eller fördunklar de små stjernorna af tredje ordningen. Stjernbilderna intaga samma och planeterna nästan samma ställningar som då de ses från jorden, endast med den skilnaden att himlaklotets skenbara rotation försiggår icke omkring den punkt vi på jorden kalla verldspolen, utan omkring en punkt i stjernbilden Draken; i följd af den dagliga rotationens långsamhet synes en stjerna i himmelens eqvator, då den tänkes sedd från månen, röra sig tjugonio gånger så långsamt som när jordens astronomer betrakta den. Rundtomkring upplyses landskapet klart af skenet från jorden; då den står i zenith, kastar den ingen skugga; vi se lika tydligt foten af berget, kraterns botten, ringberget, nära och aflägset liggande föremål, inga dimmor eller dunster bortskymma det klara firmamentet, inga färgade strålar eller ringar omgifva jordskifvan och natten upplyses hvarken af norrsken eller blixtrar.

Derigenom att några stjernor dyka upp i öster, medan andra gå ned i vester märka vi att natten inbryter, men

*) D. v. s. i medeltal fyra gånger så stor som månen visar sig, sedd från jorden.

Digitized by Google

vi se det ännu tydligare af jordens beständiga förminskning. Vi observera hur den vänder sig sju gånger omkring sin axel innan den från att vara cirkelrund börjar antaga formen af en halfmåne. Den mörka halfvan lyser med svagt ljus, ett askfärgadt återsken från månens ljus. Dagen börjar redan gry, men ingen morgonrodnad, inga bleknande stjernor förkunna dess ankomst; endast i öster visar sig zodiakal-ljusets hvita sken såsom en hög smal vertikal trekant, hvars ljus träder i stället för skymningen då natten blifvit mörkare i följd af jordens minskade ljus. Venus, hvilken såsom morgonstjerna står i öster, strålar så klart att den kastar skugga. Emellanåt se vi en och annan meteor fara öfver himmelen, lemnande efter sig ett hvitt, hastigt försvinnande spår. Förgäfves söka vi i öster upptäcka några tecken till dagens ankomst: hvarken vid den aflägsna horisonten, hvilken skymtar fram genom klyftorna i det omgifvande ringberget, eller öfver de närbelägna höjderna varsna vi spåren af lätta, rödbrämade morgonskyar.

Plötsligen synas i vester små men klara ljusglimtar, och efter några få minuters förlopp börja äfven de större stjernorna på denna del af himmelen förblekna; de högsta tinnarne af ringbergets vestra del ha träffats af de första strålar som solens öfversta rand utskickar. De skinande topparne blifva större; de förbindas sinsemellan genom smala, vågformiga strimmor och snart är hela profilen upplyst. Men på grund af kontrasten mellan ljus och mörker är det oss omöjligt att skymta förbindelsen mellan denna skinande kontur och foten af vårt berg, en förbindelse som skenet från jorden gjorde det för oss möjligt att förut tydligt urskilja. Starkt upplyst af den uppgående solen, tyckes ringbergets öfversta kant, hvilken omsluter halfva vestra horisonten, sväfva på den mörka, stjernbesådda himmelen. Nu se vi öfver de östra bergen, vid foten af zodiakal-ljuset, en smal, hvit frans, det öfversta lilla stycket af en cirkel; det är litet af den "gloria" som omgifver solen och under en total förmörkelse visar sig för jordens invånare såsom en krona omkring den mörka månen. Den tilltager hastigt i bredd och klarhet, den är det sista sändebudet som bebådar den nya dagens ankomst; efter den följer en klart lysande punkt, det öfversta af solskifvan, och några sekunder senare rinner den unga dagen upp, såsom det synes, helt och hållet utan någon förmedlande öfvergång.

Efter omkr. en timmes förlopp belyser hela solskifvan vårt berg, som kastar sin spetsiga skugga öfver på ringbergets sluttningar. I det oss på alla sidor omgifvande djupet herrskar ett ogenomträngligt mörker; mot öster är hvarje spår af berget försvunnet. De klaraste stjernor tindra på den svarta himlen liksom förr, zodiakal-ljuset är borta, och jorden har antagit formen af en skära. I den starka och för våra ögon knappt uthärdliga kontrasten mellan den ofantliga ljusmängden, som tillbakakastas från ringbergets vestra del, och det fullständiga mörkret i djupet känna vi oss fullkomligt isolerade, liksom befunne vi oss i en ballong; vår bergskäglas lysande topp synes sväfva fritt i rymden*). Ju högre solen stiger, desto tydligare framträda det omgifvande landskapets enskildheter. Ringbergets vester om oss liggande sluttningar äro redan upplysta, under det deras ofvannämnda klyftor ligga insvepta i ett ogenomträngligt mörker. Vi se ringberg af det minsta slaget, och vid foten af bergssluttningarne uppdyka såsom skinande ljusfläckar, den ena efter den andra, spetsarne af de längre ned befintliga höjderna. Dagsljuset tränger snart ned i midten af kratern, och i vester är hela landskapet synligt med undantag af enskildheterna i mycket djupa dalar och den yta som på en omkrets af många mil betäckes af centralbergets mörka, kägelformiga skugga.

Sålunda träda i den tidiga morgonen bergsspetsarne plötsligt fram ur nattens mörker; de skymtas icke först i en grå gryning eller genom fuktiga ängsdimmor, utan stiga omedelbart fram ur det djupaste mörker i den skugga som faller i vestlig riktning. Under detta ljusets frambrott ur den långa natten, under detta morgonskådespel i en främmande verld träffar intet ljud vårt öra. Den nya dagen väcker ej någon för oss välbekant stämma inom djurverlden, ingen fläkt sätter i rörelse lummiga trädkronor. Ingen fågel flyger upp mot den svarta himlen, intet Floras barn pryder den ofruktbara jordmånen, intet af de djur vi känna ger lif och färg åt landskapet. Med våra sinnen kunna vi ej göra oss någon föreställning om de former hvarunder lifvet der möjligen uppenbarar sig. Stillhet råder på marken som i luften, och på det mörka, molnfria himlahvalfvet skina solen, den halfmånformiga jorden och otaliga stjernor. Förgäfves spejar vårt öga efter speglande sjöar, förgäfves söker det genom ringbergets klyftor upptäcka mörka, vidsträckta, obegränsade oceaner, förgäfves allt hvad som i ett landskap på jorden tilltalar oss och uppväcker kärlek till naturen. På vår planet smekes vårt öga af i en oändlig rikedom skiftande blommor och växtverldens mångfaldiga former, visande sig för oss än genom den klara luften, än genom molnmassorna och de skuggor som af dem kastas, men här, på månen, se vi intet vattenfall störta ned utför bergens sidor, inga snöbetäckta tinnar trona öfver skogbeklädda bergssluttningar.

Icke heller finna vi något nytt djupt under oss på kraterns botten. Stigande nedåt, märka vi att tyngden här verkar mindre; ansträngningen och trötheten bli mindre i samma förhållande, och i följd deraf minskas äfven fruktan att se ned utför de branta sluttningarne eller ut öfver randen af de tvärstupande klippmurarne. Utan någon synnerlig möda lösrycka vi ofantliga klippblock, intet brak höres då dessa rulla ned, intet eko tillbakakastas från klipporna. Vi uppnå botten der ingen eld brinner, der ingen lava flyter; äfven här söka vi förgäfves efter former sådana vår inbillningskraft visat oss dem. Der marken är jemn och mycket mörk till färgen samt värmen förökas genom solstrålarnes tillbakakastande från de omgifvande klippväggarne — ej en gång der kan vårt girigt spejande öga upptäcka en enda af de växter vår jord bär: hvarken den högresta palmen eller den mörka aloen upplifvar de torra, skinande klipporna.

Med ett dylikt skådespel för ögonen skola många timmar af den långa förmiddagen på månen förrinna. Middagen, då solen passerar zenith och meridianen, närmar sig. Endast med svårighet upptäcka vi, alldeles bredvid solen, jordens nu mycket smala lysande båge. Om några få timmar se vi dess mörka kropp träda framför solen, och slutligen blifva vi vittne till en total förmörkelse. På det ställe der de två skifvorna komma i beröring med hvarandra blir solens rand oklar, och snart se vi jordens mörka rand glida fram och alltmer förminska dagsljuset. Efter en timma återstår af solen endast ett kort skär-formigt stycke; det blir allt mindre, men innan äfven det försvinner, se vi alla bergen i vester, i den riktning som jordens skuggkägla sträcker sig, beslöjas och försvinna i mörker. Då den sista solstrålen slocknat, inträder det djupaste mörker, under det himlahvalfvet rikare än någonsin är besådt med otaliga, stilla skinande — icke blänkande — stjernor.

Sålunda släckes solen vid middagstiden i zenith; jordens väldiga svarta skifva, hvilken synes endast i följd af kontrasten, omgifves af en bred lysande ring, frambragt af sol-atmosferen och den yttersta randen af solkronan, hvilken

*) Härvid må göras en anmärkning. Det från den upplysta delen af ringen tillbakakastade ljuset måste nämligen minska mörkret vester om bergskäglan, och spår af detta tillbakakastade ljus ha äfven blifvit bemärkta af engelsmannen Dawes.

Digitized by Google

öfver de omkringliggande bergen kastar en rödaktig glans, sådan vi se den då ett vinterlandskap på jorden understundom belyses af ett starkt och färgrikt norrsken. Ljusstyrkan af den jorden omgifvande glorian, i hvars omedelbara närhet man dock städse kan se stjernorna, förändras långsamt under loppet af en timme, och nu antyder det starkare ljuset på ett enstaka ställe den punkt hvarifrån den första solstrålen åter skall bryta fram. Medan vi afvakta detta ögonblick, se vi bergstinnarne i vester öfvergjutna af ett blåaktigt sken; efter några få sekunders förlopp är det förbi med mörkret och det storartade skådespelet. Den lysande randen omkring jorden försvinner långsamt, bergen i öster befrias från sin mörka slöja, de mindre stjernorna försvinna, och några timmar efter sedan solen återfått sin cirkelrunda form, se vi åter jorden, hvilken synes öster om solen, såsom en smal, alltjemt tillväxande ljusbåge.

Under loppet af den sju dagar långa eftermiddagen aflägsnar sig solen mer och mer i vestlig riktning från jorden, hvilken behåller sin plats i zenith. Rundt omkring oss se vi svarta fläckar dyka upp i landskapet; de äro de första, korta skuggorna, och den bländande enformighet som hittills omgifvit oss antager snart karakteren af ett österländskt landskap, i det de omgifvande bergmassorna i följd af de ramsvarta skuggorna tyckas allt mer och mer skilja sig och bilda små öar. Hela den vestra delen af ringberget upplöses i lysande fläckar, och endast dess öfversta rand utgör ännu en sammanhängande vågig guldstrimma; efterhand delas äfven den i flere stycken och upplöses slutligen i talrika ljuspunkter. Skuggan af ringbergets vestra del når redan kraterns midt, och skuggan af den midt ur svalget uppstigande bergskäglan börjar utbreda sig uppåt sluttningarne i öster. I det ögonblick, då vi, stående på bergskäglan, se solens öfversta rand sjunka ned bakom ringberget i vester, omsvepes allt af ett tjockt mörker, som gör det för oss omöjligt att urskilja hvarken det berg som bär oss eller djupet hvarur det reser sig; endast den östra horisonten är ännu begränsad af ringbergets lysande rand; i samma mån denna blir smalare, delas den i skilda, lysande fläckar, och slutligen är det endast de högsta tinnarne som tindra i öster, liknande stora stjernor; äfven dessa aftaga i storlek och klarhet och uppslukas till sist af mörkret; jorden är åter till hälften upplyst och stjernbildernas här utbreder sig ånyo i sin fulla glans öfver våra hufvuden.

Månlandskap.

Så lyktas drömmen om ett på månen tillbragt dygn.

Ett besök i Roms katakomber

af

Thomas Rördam.

(Forts. och slut fr. sid. 240.)

I likhet med många af sina föregångare, sökte äfven den romerske kejsaren Valerianus tillintetgöra kristendomen, och hans första befallning efter sitt tillträde till regeringen var att alla biskopar, presbyterer och diakoner skulle utan dom afrättas med svärdet, och Roms biskop blef då naturligtvis det första offret. Midti kapellets bakre vägg är insatt en marmortafla med en inskrift af den romerske biskopen Damasus I (366-384), som restaurerade katakomben. Han säger deri bland annat att det är hans önskan att en gång bli begrafven här, men anser sig ej värdig att få hvila bland så heliga män. Denna tafla fanns i många bitar, då Pius IX här lät anställa gräfningar som ledde till upptäckten af de för länge sedan bortglömda katakomberna. I golfvet är inpassad en annan marmorskifva, i hvars hörn äro anbragta hål, hvarför man tror att den tjenat som fotstycke åt ett flyttbart altare, sådana de brukades vid de minnesfester hvilka man samtidigt med nattvardens begående plägade fira i martyrernas grafvar. I denna grafkammare hvila dessutom fyra andra biskopar från tredje århundradet: Anterus, Fabianus, Lucius och Eutychianus, och vi se ännu de skifvor hvari deras namn äro inristade; af bokstäfvernas form finner man att namnteckningarne gjorts på samma gång taflorna uppsattes, hvaremot det närstående "biskop" eller "martyr" synes vara tillagdt långt senare, i femte århundradet. Omkring altaret ligga 24 soldater som ledo martyrdöden under kejsar Gallienus (250-268). Väggarne äro betäckta med en mängd olika inskrifter, som gå både kors och tvärs och ha blifvit gjorda af fromma besökande; med all säkerhet förskrifva de sig från tredje och fjerde århundradena. På ett ställe står sålunda: "Jerusalem, Herrens martyrers stad och herrlighet".

Vi fortsätta vandringen genom de mörka gångarne och komma nu till en annan grafkammare, den af traditionen förherrligade heliga Cecilias. Man ser hennes graf med triumfbågen, och deröfver en bild af henne sjelf i en praktfull klädnad. Bredvid synes bilden af en biskop med det bifogade namnet Urbanus, som i förra hälften af tredje århundradet lät jordfästa den heliga Cecilias lik i katakomberna.

Digitized by Google

Bland de inskrifter och namn man finner inristade på murarne förekommer ofta namnet Sofronia, och alltid är det gjordt af samma hand. I ett litet kapell ser man det nu för sista gången med följande bifogade utrop: "Sofronia, du lefver evigt, evigt lefver du i Gud!" Här har således vandrat en sorgsen själ; i dessa stilla gångar har han uppsökt den älskade aflidnas, måhända hustruns, graf, och intagen af sorg och längtan, har han ristat hennes namn i de mörka murarne. Men hoppet, den kristnes hopp, kommer honom att se bort öfver döden och grafven, och segrande utbrister han: "Evigt lefver du i Gud?" Det var detta de kristnes bergfasta hopp om ett evigt och saligt lif efter döden som gjorde ett så mäktigt intryck på antikens folk. Sedan långt tillbaka hade dessa insett att deras sjelfgjorda gudar voro endast skenbilder; filosofien med sina hvarandra motsägande systemer bjöd dem endast tomma tröstegrunder och kunde ej på ett tillfredsställande sätt besvara de stora frågorna, hvarifrån lifvet uppspringer och hvad som väntar oss efter döden, hvarigenom, såsom Paulus visar och äfven angifves af den tidens skriftställare, de måste lefva utan en gud och utan hopp, och det just i en tid, då det djupaste sedliga och borgerliga förderf hade undergräft statens grundvalar; och nu bodde bland dem män och qvinnor som, besjälade af en orubblig tro, behöllo sig obesmittade af tidens förderf, redobogna att under lofsånger gå den qvalfullaste död tillmötes, emedan de hyste det lefvande hoppet om att ett saligt lif väntade dem efter döden.

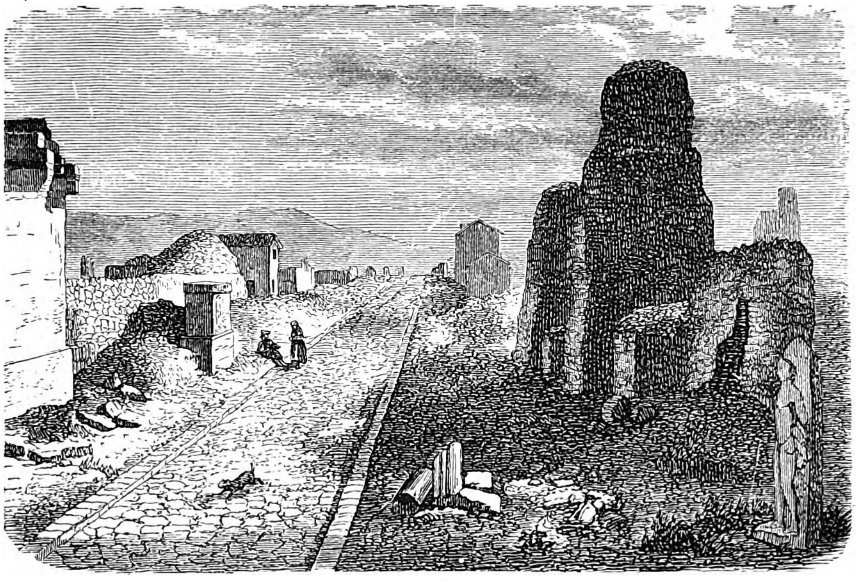

Appiska vägen vid Rom.

Ett annat litet kapell är prydt med freskomålningar, som genom sin mästerliga teckning och sina herrliga färger röja att de förskrifva sig från en tid, då den antika konsten ännu ej råkat i förfall, och man tror dem derför härstamma från andra århundradet. På väggen ser man en fisk med en korg, hvari ligga bröd och vin, en symbolisk framställning af Frälsaren som i den heliga nattvarden gifver oss sin lekamen och sitt blod. Det grekiska ordet ιχθυς (fisk) innehåller nämligen begynnelsebokstäfverna till orden: "Jesus Kristus, Guds son, Frälsaren." Denna bild omgifves af dufvor och påfåglar, likaledes kristliga symboler. — I en annan grafkammare ser man den gode herden som bär det vilsekomna men återfunna lammet hem på sina skuldror. Straxt bredvid predika två apostlar för fåren; en stråle, betecknande ljusets evangelium, utgår från deras mun. Med mästerskap har målaren förstått att i fårens ställningar uttrycka det skilda förhållande hvari de olika åhörarne stå till evangelium. Några lyfta uppmärksamt sina hufvuden upp mot apostlarne och lyssna begärligt, andra åter beta likgiltigt eller ila bort, utan att bekymra sig om ordet. Till höger om denna bild har man framstält Moses i det ögonblick, då han med sin staf framkallar vatten ur klippan. Moses, det gamla förbundets medlare, som stillade folkets törst i öknen, är förebilden af det nya förbundets medlare, Jesus, hvilken i dopet öppnar det eviga lifvets källa för de troende.

Såsom redan blifvit nämndt, är det endast sällan man i grafvarne påträffar lemningar efter liken. I ett kapell ser man likväl två lik, hvilka likna mumier; sarkofagens lock är borttaget, och genom ett glaslock ser man de döda hvila i sin linnesvepning med händerna hopknäppta öfver bröstet.

Vi vandrade omkring dernere i alla riktningar och hade som oftast tillfälle att beundra den säkerhet hvarmed vår ledsagare rörde sig. Denna katakomb består af tre våningar; vi kommo likväl icke längre än till den andra. Öfverallt var luften torr och mild, och endast här och der kändes den fuktig. Det återstod ännu mycket att se dernere, och i synnerhet skulle det ha varit intressant att gå ned i den tredje våningen, der utgräfningarne ännu fortsättas; men vår vägvisare, som synbarligen önskade att med det snaraste blifva oss qvitt för att kunna egna sin tjenst åt ett nytt sällskap, försäkrade att det ej fanns någonting mer att se. Det var ogerna vi lemnade katakomben; en sällsam känsla af trefnad och trygghet hade bemäktigat sig mig under vandringen i denna hvilostad för forntidens kristna generationer. Jag kände att hur många århundraden än lågo mellan oss och hur olika än den tid då de lefde var mot vår, äro vi likväl i andligt hänseende samma folk, hafva samma tro och samma hopp. Vi kommo åter upp i dagsljuset, endast få steg från den trappa utefter hvilken vi nedstigit, och förunderlig var öfvergången från de dödas stilla, mörka stad till det klara, strålande landskapet, der vårt öga nu hvilade på samma sköna slätt, samma blåa berg som en gång varit vittnen till dessa slägtens jordiska lif. I tiden ser det ut som om den liflösa naturen vore det bestående och menniskolifvet det försvinnande, men evigheten skall framställa förhållandet i ett annat ljus.

Som bekant är, finnas många olika katakomber omkring Rom. Man räknar i våra dagar icke mindre än några och tjugo, och likväl utgör detta antal endast något mer än hälften af de katakomber som enligt historiska vittnesbörd begagnades i forntiden. Det är i synnerhet en man, italienaren de Rossi, hvars outtröttliga bemödanden vi ha att tacka för att på allra sista tiden erhållits högst värdefulla bidrag till katakombernas historia, och antagande att läsaren önskar höra något närmare om dessa märkvärdiga byggnader, vill jag efter Fourniers "Rom och Campagnan" här bifoga en kort skildring af dem.

Katakomberna hafva tillkommit under loppet af något öfver tre århundraden, från slutet af första till början af femte århundradet, och de äro ett verk af den kristna församlingen i Rom. Den tidens hedningar begrofvo sina döda på ett helt annat sätt än det i vår tid brukliga: de brände liken, samlade askan i urnor, som de insatte i särskilda,

för detta ändamål afsedda byggnader, kolumbarier, hvaraf ännu många finnas qvar. Att de kristna, hvilkas hela verldsåskådning stod i den skarpaste motsats till det hedniska lifvet och dess religiösa bruk, snart måste känna behofvet af att ega särskilda begrafningsplatser inses lätt. När ett lik skulle begrafvas, sökte derför den aflidnes slägtingar anskaffa en särskild plats dertill och funno då en sådan på sin egen eller sina trosförvandters jordområde. Der man börjat begrafva ett lik, der begrofvos sedermera flere, och sålunda uppstod efterhand en hel katakomb. Den stenart hvari katakomberna äro uthuggna är en tuff, *tufa granolare*. Den stora slätt, Campagnan, hvarpå Rom ligger bildar ett ofantligt bäcken, som omgifves af Sabiner- och Albanerbergen och bevisar sig på många sätt vara af vulkaniskt ursprung. Här träffar man tre olika tuffarter; den ena, *tufa litoïdea*, är en hård stenart, hvaraf fås ett ypperligt byggnadsmaterial, men hvars hårdhet skulle lägga alltför stora hinder i vägen vid uthuggandet af så vidsträckta gångar som katakomberna. En annan är den s. k. *puzzolana*, en rödbrun jordart, hvarmed brukar blandas kalk, då man vill öka dess bindkraft. *Tufa granolare* är slutligen en spröd stenart som mycket lätt låter sig genombrytas; den finnes nästan uteslutande i de små höjder som resa sig på Campagnan; i dem äro i sådant fall katakomberna anlagda.

Den allra största delen af katakomberna intages af otaliga gångar, hvilka äro 5-6 qvarter breda och så höga, att man utan svårighet kan gå upprätt i dem. Några af dessa gångar äro rymligare och utgöra hufvudvägarne, som alltid lemnas öppna, hvaremot de trängre sidogångarne, sedan de voro fylda med lik, tillslötos med vid arbetet löshuggna stenblock. Kunde man icke utgrena gångarne åt sidorna, gick man ned på djupet och uthögg ett nytt nät af gångar under de gamla; ja, några katakomber ha till och med tre våningar. Här och der utvidgades gångarne till större grafkamrar eller kapeller, och stundom befinna sig två eller flere sådana bredvid eller midtöfver hvarandra. De kristna församlingarne hade sina egna gräfvare (*fossores*), hvilka utgjorde ett särskildt stånd. De omtalas för sista gången i medlet af femte århundradet, hvarför det är troligt att de kristne vid denna tid hade upphört att begrafva sina döda i katakomberna.

Katakombernas bestämmelse var uteslutande att utgöra begrafningsplatser; hvad man förut trott, att de användes såsom lokaler för andaktsöfningar, saknar all grund. En annan sak är det att man här besökte de aflidnes grafvar och på martyrernas åminnelsedagar samlades vid dem till minnesfester, vid hvilka tillika anammades den heliga nattvarden. Derjemte var det helt naturligt att katakomberna, om hvilkas tillvaro hedningarne i början visste ingenting, för de kristna blefvo en välkommen tillflyktsort under de mot dem anstälda förföljelserna. Här kunde de lefva stundom flere månader bland de döda; i den mån utrymmet medgaf, samlades de der till gudstjenst, och de stilla gångarne återljödo då af deras glada lofsånger. Men inträffade dervid att förföljarne fingo reda på deras gömställen, egde hemska scener rum dernere.

Från denna sedvänja, att fira minnesfester vid martyrernas grafvar, förskrifver sig det bruk som sedermera inom den katolska kyrkan upphöjdes till lag, nämligen att hvarje altare skulle utgöra en graf och förvara lemningarne af ett eller annat helgon. Märkvärdigt nog, utgör likväl högaltaret i Laterankyrkan ett undantag härifrån; i detsamma finnes nämligen ingen relik, men deremot förvaras deri ett litet träaltare, som härstammar från katakomberna och vid hvilket, enligt traditionen, apostelen Petrus skall hafva anammat nattvarden. I grafkamrarne funnos dylika flyttbara trä- eller marmoraltaren, och i flere af Roms katakomber träffar man ännu sådana, såsom i den helige Agneses katakomb utanför Porta Pia.

Under kejsar Konstantin blef kristendomen icke blott en erkänd bekännelse utan den af staten företrädesvis beskyddade religionen, hvarför den då framträdde med större prakt. Katakomberna iståndsattes och utsirades med en mängd prydnader. Grafkamrarne pryddes med bilder i den mer och mer öfverhand tagande byzantiska stilen och försågos med *luminaria* (ljusöppningar) i taket. I femte århundradet upphörde de att begagnas till begrafningsplatser, men derför lät man dem likväl icke förfalla. Den alltmer tilltagande relikdyrkan gjorde att katakomberna, hvari hvilade så många martyrers aska, blefvo omtyckta valfartsorter, som ingen af de otaliga, till Rom valfärdande pilgrimerna underlät att besöka. Detta blef emellertid till katakombernas skada, ty man nöjde sig icke med att valfärda till heliga mäns och qvinnors der befintliga grafvar, utan önskade äfven till hemmet medföra minnen af dem, och snart uppstod mellan de olika kristna kyrkorna en verkligt ursinnig täflan om hvem som skulle kunna uppvisa den största samlingen af reliker. Detta gaf anledning till en från nionde århundradet ständigt tilltagande plundring af katakomberna, hvarigenom de alltmer förlorade sitt intresse, och sålunda inträffade att de under medeltidens stormar alldeles föllo i glömska. Nedgångarne rasade igen och få eller ingen kände till deras tillvaro. Först i vår tid ha de gjorts till föremål för noggranna undersökningar, och den förut omnämnde cavaliere de Rossi och padre Marchi ha inlagt mycken förtjenst i detta hänseende. Äfven den nuvarande påfven har visat stort intresse för katakomberna och nedsatt en komité, hvars uppgift det är att utgräfva och vidmakthålla dem.

Nästan alla de i katakomberna befintliga målningarne äro symboliska, och det är endast undantagsvis man der påträffar en eller annan med ett historiskt ämne till motiv. Orsaken härtill ligger nära tillhands. I de hedniska religionerna ingick i större eller mindre mån bilderdyrkan; kristendomen deremot framträdde såsom en gudstjenst i anda och sanning. Denna skilnad framkallade helt naturligt hos de kristna en liflig motvilja för konstens användning på det religiösa området, och detta så mycket mer som den antika konsten var på det innerligaste sammanvuxen med och uppburen af hedningarnes religiösa sägner. Härtill kom vidare de kristnas fruktan för att på något sätt gifva hedningarne någon antaglig grund för det ej ovanliga påståendet att äfven de kristna voro bilderdyrkare. Men den naturliga driften att äfven genom konsten gifva ett uttryck åt sin tro förmådde dock småningom de kristna att moderera sina tidigare strängare åsigter, och det symboliska måleriet erbjöd sig då såsom en naturlig utväg att tillfredsställa denna drift och likväl ändock undgå hedningarnes beskyllningar. Den kristne förstod lätt symbolernas betydelse, men hedningen kunde svårligen falla på den tanken att dessa bilder, som tycktes vara hemtade ur det dagliga lifvet, voro af religiöst innehåll. I dem utgör naturligtvis Kristi frälsareverksamhet medelpunkten och framställes i de flesta fall under den genom Hans egen liknelse bekanta vackra bilden af den gode herden. Man ser en ung, simpelt klädd man som på sina skuldror bär det återfunna lammet; ibland finner man en bock vid hans sida. Bocken är nämligen symbolen af de otyglade sinliga lidelserna, och denna framställning är sålunda en protest mot den falska lära som förekommer hos åtskilliga partier och sekter i den gamla kyrkan, att kristna som i följd af grofva synder voro förskjutna af kyrkan ej kunde återupptagas i denna, äfven om de gjorde bot. — "Derest Kristus ej är uppstånden, är er tro förgäfves", skrifver Paulus, och denna hufvudpunkt i den kristna tron finnes afbildad på olika sätt: sålunda ofta genom Jonas' underbara räddning ur hvalfiskens buk, en till-

Digitized by Google

dragelse som Herren sjelf användt såsom en förebild af sin död och uppståndelse. Man ser Jonas kastas ut ur skeppet i hafvet, i närheten lurar hvalfisken och i bakgrunden ligger Jonas räddad under trädets skugga. De kristnes hopp om en uppståndelse framställes genom bilder af Lazari uppväckande. Framför en klippgraf, i hvars dörr man ser Lazarus i sin svepning, står Frälsaren med en staf i handen. De tre männen i den brinnande ugnen och Daniel i lejonkulan användas ofta för att framställa den underbara räddning Herren beskär de sina.

Åtskilliga andra, mycket ofta förekommande målningar syfta på de två sakramenterna, dopet och nattvarden, såsom de nådemedel genom hvilka Kristus träder i omedelbar lifsgemenskap med menniskan. Att dessa målningar spela en mycket framstående roll i katakombernas utsmyckning är ett talande vittnesbörd om den betydelse den gamla kyrkan tillade dem för den kristnes hela lif. Dopet framställes under bilden af en man som af en annan neddoppas i eller öfveröses med vatten. Eller också ser man en man som drager upp en fisk ur vattnet. Bland gammal-testamentliga framställningar hvilka begagnas såsom förebilder af dopet finner man ofta använd Noach i arken: en man står i ett fartyg och dufvan kommer flygande med olivgrenen i näbbet; likaså Moses, som med sin staf framlockar vatten ur klippväggen. — Nattvarden, hvilken af den äldsta kristna kyrkan firades i förening med en gemensam kärleksmåltid, afbildas genom ett bord hvarpå ligga bröd och fisk; omkring bordet stå flere, vanligtvis sju personer. Fisken, som i sin mun bär en korg med bröd och vin, ha vi redan i det föregående omtalat och förklarat. Äfven ser man ett bord hvarpå brödet ligger; derbredvid står en bedjande qvinna eller en man, som välsignande sträcker ut handen öfver brödet.

Enstaka tilldragelser ur den heliga skrift äro likaledes afbildade: Moses framför den brinnande busken; de heliga tre konungar tillbedjande Jesusbarnet i Marias sköte; Jesus botande krymplingar och sjuka; apostlarne predikande för lammen. Besynnerligt nog, är det ej sällsynt att se Maria med Jesusbarnet framstäld å målningar från andra århundradet, hvaremot hon nästan alldeles försvinner i tredje och följande, så att hon t. ex. förekommer endast en enda gång bland den mängd afbildningar som finnas i Calixti katakomb. Å målningar från sjette och åttonde århundradena synes hon åter, men saknar då barnet och är ikläddt en praktfull drägt. Många martyrer, och i synnerhet sådana hvilkas historia är fästad vid Rom, finnas afbildade; de äldsta utan helgongloria, hvilken kom i bruk först under Konstantin. Af hedniska gudomligheter är Orpheus den ende som ses återgifven på de kristna grafvarne, antingen såsom en bild af uppståndelsen, då han ju enligt myten vände tillbaka från underjorden, eller af den gudomliga nådens mäktiga kraft, förmedelst hans förmåga att genom sitt spel draga allt till sig.

Inskrifterna i katakomberna finnas nu till största delen i museerna: i *Galleria lapidaria* i Vatikanen, i Lateranpalatset och några kloster. De äldsta äro från år 108; de yngsta från början af femte århundradet. Några af dem angifva tidpunkten då de blifvit gjorda antingen genom anförandet af konsulernas namn eller på annat sätt, men med det stora flertalet är så icke förhållandet. Icke desto mindre kan man likväl med stor säkerhet bestämma tiden för deras affattande. Bestämmande i detta afseende äro först bokstäfvernas kalligrafiska form, vidare det olika uttryckssättet, som i tidernas lopp undergått många förändringar, och slutligen den kristna nomenklaturen. Härefter skiljer man mellan två tiderymder: den första går till 250 och utmärker sig genom en ädel enkelhet i framställningssättet. Å grafstenen, som ej sällan har en hednisk inskrift på baksidan, läser man i de flesta fall endast den aflidnes namn med ett tillagdt *in pace* (i frid) eller ett liknande lyckligt funnet och förtröstansfullt uttryck, såsom: Cyrillus, i Gud; din själ i Gud, i Jesu Kristi frid; du lefver i Gud, i frid, lef i Kristus. Ofta ser man äfven på stenen ett symboliskt tecken: en palmqvist, en olivgren, en dufva med ett olivblad, ett ankare, ett skepp o. s. v. Man finner intet klagande utrop, intet skrytsamt omnämnande af den dödes samhällsställning, dygder och förtjenster såsom på de samtida hedningarnes grafvar. De kristnes hopp om ett saligt lif efter döden tillbakahöll hvarje klagan, och de berömde sig icke af denna verlden, utan endast af Kristus. Efter år 250 försvinner så småningom denna apostoliska enkelhet. Den aflidne prisas, längtan och klagan låta förnimma sig. Nu säger man: Milda, oskyldiga själ; Guds lam, dufva utan svek, som aldrig bedragit de dina, en hustru som aldrig vållade kif o. s. v. Nu angifvas den dödes samhällsställning och hvad han eller hon varit, och på de gamla minnesstenarne öfver martyrer och biskopar tillägges alltid ett “martyr“ eller “biskop“. I fjerde århundradet finner man ej sällan uppmaningar till de efterlefvande att fälla förböner för de döda. Medan man förut sade: Jesus, förbarma dig öfver vårt barn! — Gud, haf honom i minne i all evighet! — Låt honom ingå i din frid! — Gud glädje hans själ i Kristus! — heter det nu: I Petri namn hvilar du i Gud! — Jag anbefaller dig, Crescentius, min dotter! — Lef i Laurentii namn! — Lef i frid och bed för mig o. s. v.

Roms katakomber upplysa oss sålunda i ej oväsentlig grad om tankegången hos det gamla romarfolket, och i samma mån utgräfningarne fortgå, erhåller man nya bidrag i detta afseende. Visst är att den kristna kyrkans forntid på ett lefvande sätt åskådliggöres för betraktaren genom katakomberna, hvilka sålunda utgöra en vigtig länk i den kedja af historiska minnesmärken som äro samlade i Rom från en tiderymd af tre och ett halft århundrade och som göra att Rom är liksom sjelfva verldshistoriens stad, ett historiens grafmonument. Att så är kände jag lifligt nere i katakombernas mörka gångar och ej mindre då jag på hemvägen gick in i Colosseum. Den ofantliga ruinen låg tyst och ödslig, begjuten af aftonsolens skimmer, dess väldiga bågar aftecknades klart i aftonrodnaden, och de vilda dufvorna kommo i stora skaror hit från Campagnan för att uppsöka sina kända nattqvarter, och bland buskarne som frodas mellan de ofantliga murarne sjöng en och annan fågel sin afskedssång till den sjunkande solen. Och mellan Colosseum, hedningarnes teater, och katakomberna, de kristnas grafvar, finnes ett lefvande samband. Ty på denna arena, der nu korset reser sig samt vid dess fot en from katolik ostörd knäböjer och förrättar sin aftonbön, ha säkert många af de kristna män och qvinnor hvilkas grafvar vi i dag sett kämpat den sista striden och funnit döden under gladiatorernas svärd och de vilda djurens klor. Den stora åskådaremassan, öfver 80,000 menniskor, har jublat vid denna syn, men säkert gjorde sig mången den frågan om ej denna deras tro som förvandlade döden till en seger var sanningen och lifvet. Då i detsamma solen sjunker i vester, gå vi upp öfver Forum, der månen redan kastar sitt bleka skimmer öfver de enstaka smäckra pelarne efter hedningarnes omstörtade tempel förbi det Mamertinska fängelsets väldiga murar, hvarest, enligt sägnen, aposteln Petrus skall ha setat fången, och komma så in på det nutida Roms gator, der vi taga afsked af läsaren.

Digitized by Google

Melbourne.

(Efter "Bobs" Skizzer fra Australien.)

Melbourne är London, sedt genom ett förminskningsglas; vid ankomsten märker främlingen genast att han befinner sig i en stor stad, som inom kort skall blifva hvad den nu endast på skämt kallas: söderns drottning. Straxt man kommit in i Port Philips Bay, spårar man det lif som rör sig inne i staden. Här ha stämt möte alla sjöfarande nationers fartyg, från det smäckra amerikanska klipperskeppet till den holländska koffen, mellan hvilka stora passagerareångbåtar och små kustångare ila om hvarandra i alla riktningar. Inloppet till staden är vackert och begränsas till venster af det s. k. Port Philips Head, der den lilla staden Queenscliff ligger spridd öfver de hvita bankarne med fyrbåk, tullhus och telegrafstation, samt till höger Point Nepean, der karantäninrättningen befinner sig. Vid Queenscliff visiteras alla inkommande fartyg af en läkare, och passagerarne få, om de så önska, landstiga der samt tillryggalägga de fem återstående milen long, en uppblomstrande sjöstad vid den lilla Corio-viken, pittoreska, skogbevuxna höjder eller, rättare, små bergskedjor, bakom hvilka ligga de bekanta minorna vid Ballarat och Blackwood samt några enstaka odlingar. Innerst i den stora Port Philips Bay går den mindre Hobsons Bay in i landet, och der ligga, midtemot hvarandra, Melbournes två flyglar, städerna Sandridge och Williams-town, hvarest skeppen lossa sin last. Ett stycke längre upp i landet ligger hufvudstaden i kolonien Victoria vid floden Yarras stränder, omgifven af sina förstäder; och dessa äro många, ty ingen Melbourne-bo som kan slippa det bor i staden, hvilken till största delen består af hoteller, bodar och värdshus.

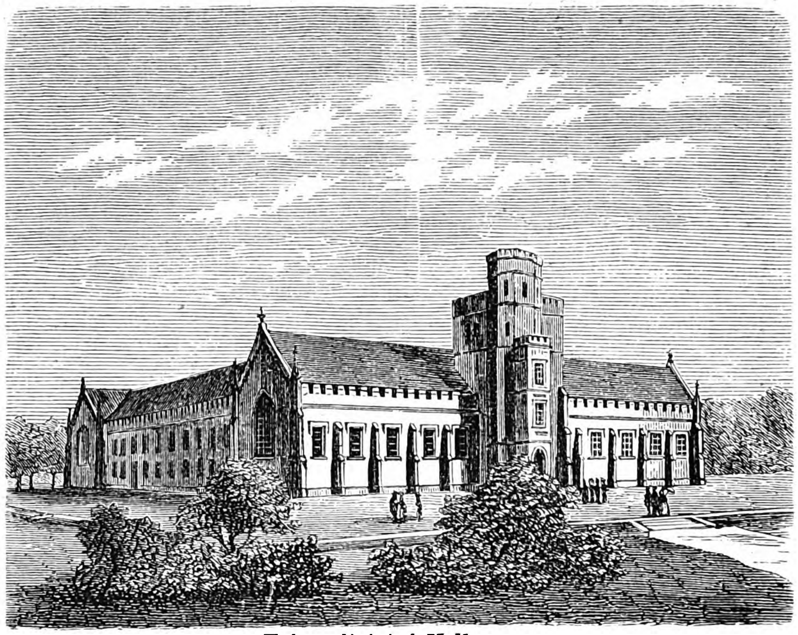

Universitetet i Melbourne.

Har främlingen väntat sig att i Melbourne finna en halfvild, ociviliserad stad, så har han storligen misstagit sig. De breda, räta och makadamiserade gatorna med sina vackra hus, bland hvilka likväl här och der resa sig träruckel och tält, ställa

St. Paulskyrkan i Melbourne.

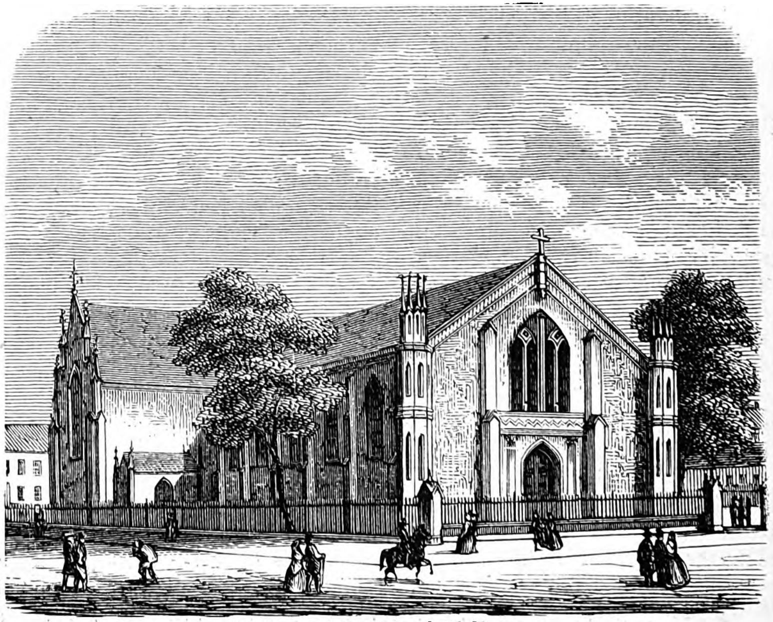

St. Franciskyrkan i Melbourne.

med ångbåt eller diligens. Efter en lång sjöresa erfar man ett behagligt intryck af att segla upp genom bugten; den venstra stranden tager sig särdeles väl ut; man ser Gee-

Melbourne vid sidan af Europas största städer. Alla gatorna skära hvarandra och löpa genom staden i räta vinklar; de äro obehagliga att passera, när den heta nordan-

Digitized by Google

Digitized by Google

vinden sveper upp dammet, men genom vattenledningen minskas denna olägenhet och makadamiseringen gör det för de åkande och ridande angenämt att färdas öfver dem.

Melbourne har en mängd praktfulla byggnader, och deras antal ökas alltjemt. Några äro ännu ej fullbordade, och bland dem må nämnas Parlamentet, hvilket, en gång färdigt, lär komma att kosta en half million pd st. mer än det engelska. Bland fullbordade förtjena i synnerhet vår uppmärksamhet det vackra universitetet, hospitalet, teatrarne, bankerna, hvilka uppgå till ett antal af tolf, kyrkorna, af hvilka främst må nämnas den katolska St Francis och den protestantiska St Paul, Rådhuset samt flere andra byggnader hvilka användas till klubbar och samlingslokaler.

Det är både med afseende på sina goda och dåliga sidor Melbourne är en afbild af London, ty man finner der i det närmaste samma inrättningar som förskaffat Englands hufvudstad dess ryktbarhet (gatupolisen, den hemliga polisen och den för Australien egendomliga ridande polisen), utan man träffar äfven trogna kopior af Londons "Helveten", och det förut så illa beryktade St Giles i London har fått ett värdigt motstycke i Melbournes Little Bourke Street, der lasten måhända uppträder ännu mera oförsynt än i moderstaden, så att man på ljusa dagen får bevittna scener som annorstädes insvepas i nattens mantel, och der mord ingalunda höra till sällsyntheterna. Men fastän de två städerna likna hvarandra i så många afseenden, har Melbourne likväl en viss österländsk prägel, som uppenbarar sig i husen, af hvilka de flesta äro försedda med verandor och i hela sitt byggnadssätt afsedda att bereda invånarne svalka; menniskorna man ser på gatan i toaletter som äro så lätta som möjligt — herrarne i hvit flanell från topp till tå med hvitt musslin omkring hattarne för att afleda de brännande solstrålarne, damerna med hvita sidenparaplyer — allt påminner om att man ej vandrar på Londons gator, ehuru man vid åsynen af den rörelse som uppenbarar sig i vissa qvarter skulle vara frestad att tro det.

Melbournes vackraste gata är obestridligen Collin Street; här ser man de fashionablaste bodarne liksom de ståtligaste husen, och de melbournska "lejonen" och lejoninnorna synas ha valt den till sin promenadplats. Den lifligaste deremot är Great Bourke Street, hvilken löper jemnsides med den förra. I allmänhet taladt är det mycket svårt att gå vilse i Melbourne; man kan stå vid ena ändan af en gata och se genom hela staden, och alltid finnes det två parallelt löpande gator med samma namn: Stora och Lilla N. N. Då man vandrar utefter Bourke Street, ser man det ena hotellet straxt bredvid det andra; de äro alla försedda med stora fönster, och serveringssalen vetter alltid utåt gatan samt har breda flygeldörrar för att de förbigående må lockas in af de smakfullt uppstälda buteljerna och de retande anrättningarne på disken. I bottenvåningarne ha alla slags handlande sina bodar, och när gasskenet om aftonen strömmar ut från de stora fönstren, företer det hela verkligen en praktfull anblick. Der och hvar finner man utefter denna gata skjut- och kägelbanor, konsert- och danssalonger samt slutligen, men likväl ej minst intressant, hr Sophiers vaxkabinett med beryktade storheter inom Australiens förbrytareverld samt det frenologiska museet, der man får sin karakter skisserad för 5 och fullständigt skildrad för 10 shilling. Den ena ändan af gatan upptages nästan uteslutande af de s. k. hästbasarerna (*horse-bazars*), vid hvilkas auktioner man finner samlade alla Melbournes sportingsmen. I andra ändan af samma gata ligger ett annat slags salutorg, grönsaksmarknaden, som pågår från kl. 4-10 f. m., men hvarje lördagsafton användes denna plats, *The Eastern market*, till försäljning af alla slags produkter. På Eastern market hållas äfven ofta sammankomster af mycket allvarlig karakter: ibland är det arbetslösa som, efter att hafva tågat genom staden, bärande fanor med påskrift: "Gif oss bröd, ty vi svälta ihjäl!", samlas här för att i larmande öfverläggningar bevisa att regeringen bör och skall bereda dem utvägar att uppehålla sig. Än är det de liberala som träffas här och hvarvid de ej sällan komma i handgemäng med polisen.

Melbourne, som för omkr. 25 år tillbaka endast bestod af några tält och trähus, räknade redan för 10 år sedan bland sina förlustelseställen fyra teatrar, och den största bland dessa är Theatre royal, hvilken ligger vid Great-Bourke-gatan och rymmer 3,500 personer. Den har ruinerat flera entreprenörer, men alltid kommer en ny spekulant som är villig att våga sin förmögenhet derpå. Omkring densamma hvimlar det af alla dessa lokaler som alltid anträffas i närheten af en engelsk teater: sigarrbodar, restaurationer och ostronkällare med tvätydigt utseende. På denna scen var det Lola Montez i lifstiden förvred hufvudet på de australiska lejonen med sin "spindeldans", här var det hon genompryglade tidningsredaktörer och boxades med aktriser, lika krigiskt sinnade som hon sjelf. Närmast i ordningen kommer Princess Theatre, hvilken förut varit hippodrom och nu är känd för sina billiga biljettpriser. The Olympic Theatre uppfördes på sex veckor, efter att förut ha varit ett cirkustält. I början användes den till danssalong, motsvarande Londons Argyle Rooms, blef sedan teater och är nu inrättad till en turkisk badanstalt. Melbourne har äfven ett tivoli, The Cremorne Garden, hvilket är anlagdt på båda sidor om Yarrafloden och dit man lätt förflyttas på jernväg. Längre upp vid floden ligger Studley Park med några små men nätta vattenfall, och straxt derinvid befinner sig en anstalt för sinnessvaga, Yarra Bend. Största antalet af dess invånare har kommit dit i följd af dryckenskap; och detta är ej underligt, ty det torde finnas få ställen i verlden der spirituösa drycker förtäras i så stor mängd som i Australien.

Det torde ej kunna bestridas att guldminorna äro Australiens vigtigaste inkomstkälla, ehuru många anse, att om samma arbetskraft som der tages i anspråk användes på jordens uppodling, skulle landet vara lika rikt; guldgräfningen är den fjeder som drifver det hela, den är hörnstenen för Australiens framtida uppblomstring, omkring hvilken landets öfriga hjelpkällor samla sig. Nu är likväl den tid förbi då hela verlden beherrskades af ett feberaktigt begär att resa till guldminorna för att der sätta sin tid, sin helsa och sina penningar på spel; den hejdlöst svallande utvandrareströmmen har nu förvandlats till en regelbunden samfärdsel med Europa. Arbetet vid minorna förändras likaledes år efter år, och man har nu börjat bedrifva guldgräfningen planmässigt såsom kolbrytningen i England. Befolkningen skiljer sig alltmer i olika klasser, och det blifver med hvarje dag svårare att förtjena något i de större minorna annat än som simpel arbetare åt andra. De större guldlagren tillhöra nämligen olika bolag, bestående dels af guldgräfvare, hvilka deltaga i arbetet men på samma gång äro aktieegare, dels äfven af köpmän, *squatters* (jordegare) och andra personer som hafva fördel af att hålla guldgräfvarne tillsammans. I de minor som löna sig bäst att bearbeta finnes guldet ej blandadt med jord, utan i förening med qvarts, och det kostar mycket penningar att draga ut det derur. Der förr några guldgräfvare slogo sig tillsammans, gräfde ett hål och i ett tennfat utvaskade den uppkastade jorden, der ser man nu ångmaskiner som krossa qvartsen, hvarur guldet utdrages medelst qvicksilfver. Stundom arbetar man i flere år och nedtränger många hundrade fot i jorden innan guldådran blir synlig, och det är först då det visar sig om arbetet lönar sig eller ej. Det gifves naturligtvis äfven en mängd ställen der guldet ligger endast några få fot under

Digitized by Google

jordytan och der arbetet bedrifves efter samma metod som i fordna dagar. Nästan alla de större guldklimparne ha funnits på detta sätt. Det är liksom om Försynen velat hitlocka menniskor från alla håll af verlden genom dessa utomordentliga fynd samt derpå låtit framgången komma dem till del mera jemt fördelad, ty efter upptäckten af minorna vid Ballarat och Bendigo ha ej anträffats några som kunnat mäta sig med dem. Liksom der gräfde man i början upp guldet ur jorden, och det anträffades då i så ofantlig mängd, att de lyckliga eller, snarare, olyckliga gräfvarne alldeles tappade hufvudet; ty så besynnerligt det än låter, är det likväl en sanning att ingen af de äldsta guldgräfvarne nu eger något: de litade alltför mycket på att detta öfverflöd aldrig skulle taga slut. Sedan stötte man på qvartsådrorna och nu kommo maskinerna i gång. Hade ej så skett, skulle hela jordytan ha blifvit genomgräfd, ty, blandadt med jord, träffas guldet aldrig djupare än till ett under mullen befintligt skifferlager. Då den erfarne guldgräfvaren kommit till ett sådant lager, vet han att det ej längre lönar sig att arbeta på detta ställe. Inseende att minorna på visst sätt föda hela kolonien, bemödar sig regeringen städse att upptäcka nya, dels genom att utskicka expeditioner för egen räkning, dels genom att utfästa belöningar för upptäckandet af gifvande guldfält. Anträffas ett sådant, sprider sig underrättelsen derom såsom en löpeld öfver hela kolonien; hur ansenligt afståndet än må vara och hur stora svårigheterna än visa sig, besegrar likväl det allsmäktiga ordet "guld" alla hinder. Tilloppet kallas mycket betecknande *a rush;* att guldgräfvarne äro ett verkligt nomadfolk synes bäst af en sådan *rush* till ett dylikt nyss upptäckt guldfält. De missbelåtna äro de första att bryta upp, och på alla vägar och stigar som leda till det nya guldfältet, hvars rikhaltighet alltid öfverdrifves af ryktet, hvimlar det af guldgräfvare och spekulanter som på ett eller annat sätt lefva af dem, ty sådant Australien nu är, dröjer det aldrig länge innan man får sina behof tillfredsstälda hvart man än beger sig, och detta i ordets vidsträcktaste bemärkelse. Inom ett par veckor förvandlas en ödslig trakt, der förut nybyggarens boskap betat i allsköns ro och som, med undantag af vaktarens månatliga besök, sällan skådats af ett menniskoöga, till en stad med långa gator, vid hvilka uppföras hus, hoteller, teatrar och andra förlustelseställen. Det är likväl ett som — i allmänhet ansedt oundgängligt för en stad — saknas, och det är — hus. Detta kommer först med tiden, anses såsom ett behof af andra ordningen och såsom något alltför solidt, att man genast skulle tänka på dess anskaffande. Inom ett par veckor samlas på ett ställe tusentals menniskor, och efter en lika lång tids förlopp återstå endast några hundrade. Under sådana förhållanden är tältet den lämpligaste bostaden för dessa nomadiserande menniskor. Fortfara grufvorna att löna arbetet, uppstå efterhand trähus, och är man temligen säker på att guldlagret är rikt, reser sig med häpnadsväckande hastighet en stor stad med lika solida stenhus som annorstädes.

På jernväg kommer man snart från Melbourne till minorna vid Ballarat. År 1851 var denna trakt en öde, sumpig sträcka, hvilken utgjorde en skräck för alla de oxdrifvare och formän som måste passera densamma. Då påträffade en fåraherde guld der och ryktet derom spridde sig snart. År 1861 var Ballarat en vacker stad med omkr. 70,000 invånare, hade gaslysning, vattenledning och erbjöd alla de beqvämligheter en nyare tid gör anspråk på.

Kan guldgräfvaren förtjena så mycket att han ej behöfver svälta, har hans lefnadssätt, trots de stora försakelser och ansträngningar som äro förbundna dermed, något lockande hos sig: deri ligger något fritt och oberoende, och alltid ges det ju en möjlighet att man genom en lycklig slump kan i ett ögonblick förskaffa sig en hel förmögenhet; konsten är då att sluta i rättan tid.

Hjertsjukdomar äro ej sällsynta bland guldgräfvarne, och de förorsakas till en del af den instängda luft hvari de arbeta i grufvorna, men äfven af den beständiga själsspänning de äro underkastade.

Bernstensfisket vid Das kurische Haff

af

Otto Glagau.

Utefter den preussiska östersjökusten påträffas en egendomlig produkt, ett mineral, som under vissa förhållanden ej står synnerligen efter guldet i värde och i årtusenden gjort samma kust känd öfver hela verlden; vi mena, såsom läsaren redan torde funnit, bernstenen. Sedan urminnes tider har Östersjön uppsköljt denna hemlighetsfulla sten på tyska kusten och rikast på sträckan mellan Danzig och Memel, således äfven på stranden vid *die kurische Nehrung;* men just här har tillgången under den senaste tiden ej varit särdeles stor. Redan i århundraden ha denna trakts inbyggare ej nöjt sig med hvad hafvet frivilligt gifvit dem, utan man började ganska tidigt insamla den på vågorna kringdrifvande bernstenen, bryta den på hafsbottnen samt uppgräfva den ur kusten och inne i landet, allt med bästa, ofta med öfverraskande, storartade resultater, i det att ett enda spadtag ej sällan bragte i dagen stycken på många skålpund, värda 1-40,000 preussiska thaler. Men alla dessa fynd fördunklades, då man för sex år sedan upptäckte ett nytt bernstenslager vid foten af *Nehrungen*, det rikaste i mannaminne.

Redan förut hade man på andra sidan om Haffet anstält gräfningar efter bernsten vid Prokuls, men de qvantiteter som erhöllos voro så små, att arbetet nedlades. Då föllo två män på den idén att undersöka bottnen af sjelfva Haffet. De invigde Schwarzorts fiskare i planen och erbjödo dem att vara sig behjelpliga vid de förmodade skatternas upphemtande ur djupet; omkostnaderna och vinsten skulle delas. Schwarzortsborna drogo sig emellertid för de dryga utgifterna och trodde att företaget skulle misslyckas. Nu satte de två ensamma sin plan i verket, och snart sågo de sina djerfvaste förhoppningar öfverträffade. De voro en båtskeppare Stantien och en judisk köpman Becker; förut hade affärerna gått illa för dem; nu anses de redan vara millionärer.

En god fjerdingsväg norr om Schwarzort finna vi den nya ostpreussiska skattgräfvarekolonien, idylliskt anlagd vid skogsbrynet och sträckande sig längs efter Haffets strand. Den ser temligen tarflig ut och består blott af några baracker, skjul, verkstäder och kontor, alltsammans uppfördt i sämsta skick af trä och endast afsedt för de oundgängligaste behofvens nödtorftiga tillfredsställande. Desto mera öfverraskande är den flottilj af ångmudderverk som knappast tusen steg från stranden är i fullt arbete.

Digitized by Google

I sällskap med presten i orten och hans båda fruntimmer anlände jag till bernstenskolonien. Vi anmälde oss hos uppsyningsmannen, en slägting till entreprenören Stantien, och denne lemnade oss icke blott den begärda tillåtelsen att få se oss omkring, utan lät också bemanna en vacker båt för att ro oss ut till mudderverken.

Dessa uppgå numera till ett antal af tolf; några äro större, andra mindre och på hvart och ett arbeta 10-25 man. Vi lade till vid ett af de största och klättrade upp på detsamma. Den gamle verkmästaren, hvilken här tjenstgjorde som förste uppsyningsman, förde oss sjelf omkring. Han kommer, sade han, mycket sällan i land, äter och sofver på fartyget, der han har sin egen hytt och hvarest en enkom för detta ändamål anstäld kock lagar hans mat. Under honom stå en maskinist, två muddermästare och de egentliga arbetarne.

så bernstenen, då deremot sanden faller till bottnen. För detta ändamål begagnar man två slags skopor, i det att några af den vanliga sorten, som äro fullkomligt täta, omvexla med andra, som äro ristformiga och försedda med hål. Båda slagen gräfva först rännan och uppskaffa sanden; när detta är gjordt, framkalla i synnerhet de täta skoporna strömningen, under det de ristformiga uppfånga bernstenen, hvilken föres in i dem af den framlöpande strömmen.

Sanden och bernstenen utstjelpas ur skoporna på ett bräde och glida från detta ned på en jernsikt, hvilken bildar locket till en lårformig pråm. Genom hålen i sikten, som äro af en ärts storlek, rinner sanden ned i pråmen, hvaremot bernstenen stannar qvar för att af arbetarne skoflas ned i ett tråg och sedan utvaskas. Sådan är hufvudsakligen arbetsmetoden vid bernstensfisket; den är mycket enkel, men har dock bestått profvet.

Australiska guldgräfvare på väg till minorna (se sid. 263).

Låtom oss nu först och främst betrakta muddermaskinen. Den är ett s. k. paternosterverk, en kedja af skopor, som i en krets gå upp och ned, fördjupa sig i hafvets botten, derifrån upptaga en massa jord, sand och bernsten och som sjelfva stjelpa ur alltsammans. Fartyget glider dervid blott några få fot framåt och åt sidan, hvarförutan också sjelfva maskinen efterhand ställes djupare och sålunda i hafsbottnen bildar en grafformig ränna. Man muddrar på ett djup af ända till 22, men vanligen blott till 4 fot under vattenytan; sjelfva maskinen gräfver dervid ned sig 10-15 fot i bottnen. Redan vid 1 till 2 fots djup uppforsla skoporna enstaka stycken af bernsten; men ju djupare de komma, desto större blir fångsten. När de kommit till gränsen af det bernstenförande sandlagret, begynner först det egentliga arbetet. Skoporna löpa nu tomma ned i den bildade rännan, åstadkomma deri en stark vattenström och uppösa

I början hade man blott en enda liten handmaskin; numera begagnas ej detta redskap, utan förvaras af entreprenörerna såsom en relik, då den lagt grunden till deras rikedom, skaffat dem medel att fortsätta sitt företag och efterhand gifva detsamma dess nuvarande utsträckning. Sedermera följde den ena handmaskinen efter den andra tills de slutligen allesamman blefvo försedda med ångmaskiner; de största hafva nu två paternosterverk och på hvardera sidan af dem ligger en pråm. Alla pråmarne hafva under däcket stora luftreservoarer, så att de aldrig kunna sjunka, hvilket förut ibland varit händelsen. Man öppnar nu utan fara pråmen i bottnen och låter sanden rinna ut.

Denna muddring och detta fiske äro ett hårdt och mödosamt arbete, i synnerhet under regn och storm, då folket beständigt öfverspolas af vågorna. Det åtnjuter också en temligen hög aflöning, eller 2 rdr sv. pr man, för en tid

Digitized by Google

af 8 timmar. Så länge is ej lagt sig arbetar man utan afbrott dag och natt från tidigt på våren till sent inpå hösten. Hvar åttonde timme aflöses det ena arbetslaget af det andra; det åtnjuter nu åtta timmars hvila till nästa ombyte. Sålunda är hvarje arbetare under loppet af två dygn tre gånger i åtta timmars arbete, och hans förtjenst belöper sig till omkr. 3 rdr sv. om dagen, hvilket ej är så litet efter ostpreussiska förhållanden.

Den gamle verkmästaren visade oss några stycken af den erhållna bernstenen. Detta minerals värde bestämmes, som bekant, af dess storlek, färg, genomskinlighet och renhet. Det förekommer i de minsta bitar och i stycken på flera skålpund samt med nästan alla färger. Af den genomskinliga bernstenen har den ljusa och nästan vattenklara det högsta värdet och af den ogenomskinliga den mjölkhvita; högst uppskattade äro också de stycken som innehålla insekter och andra små djur. Sådana exemplar bevisa tydligen att bernstenen är en produkt från fornverlden, och vår tids naturforskare antaga också med säkerhet att den har sitt ursprung från ett slags kåda, som varit ytterst tunnflytande, men hastigt stelnat och en gång utsipprat från ett trädslag som, medan Preussen ännu hade ett klimat närmande sig det tropiska, här och i en stor del af det nuvarande Östersjöbäckenet bildat oerhörda skogar, hvilka blifvit nedbrutna och begrafna, då mäktiga vattenmassor, kanske blandade med isstycken, inträngde i landet och förändrade det varma luftstrecket till ett kallt. Detta träd finnes numera lika litet som den i denna kåda begrafda djurverld. När kådan på våra nuvarande barrträd innehåller insekter, äro dessas kroppar vanligen sammanböjda, fötterna indragna och vingarne hoprullade, under det de i bernstenen inneslutna djuren äro fullkomligt väl bevarade ända till sina minsta delar. Man ser gräshoppor i språnget, myggor under parning och spindlar i det ögonblick de sätta efter flugor. Katastrofen måste således ha varit utomordentligt hastig och kådans utströmmande och afkylning skett i ett ögonblick innan de fångna smådjuren hade en aning om sitt öde.

Men störst blef vår förvåning öfver det faktum att bland den här uppgräfda bernstenen förekomma redan arbetade stycken. Dessa, med konst arbetade, skilja sig från alla andra fornsaker af bernsten genom sin större enkelhet och måste således vara en högre ålder. Många stycken äro blott genomborrade på längden, liksom om de setat på ett snöre, andra likna i sin släta, skifaktiga form stora knappar och äro på baksidan försedda med ett slags öga, under det andra åter, synbarligen bröstprydnader, äro af trekantig eller oval form och smyckade med punkterade linier. Alla dessa föremål äro redan skrapade så glatta som möjligt och till en del fullständigt polerade genom ett långvarigt begagnande. Äfven släta ringar hafva undantagsvis blifvit funna; men det märkvärdigaste äro dock två menniskofigurer i korta jackor, sannolikt afgudabilder hvilka burits som amuletter; härför tala deras storlek, 3½ tum, och fyra på lämpliga ställen anbragta hål. Ännu mera påfallande är den stora mängd halffärdiga stycken som ofta bära spår af en från bägge sidor påbegynt borrning och för öfrigt synas vara utskurna ur större stycken. Den förmodan tränger sig ovilkorligen på en att denna arbetade bernsten förskrifver sig från någon menniskoslägt i fornverlden och att kanske äfven dess konstnärer blifvit midt i deras arbete öfverraskade af den omtalade naturrevolutionen.

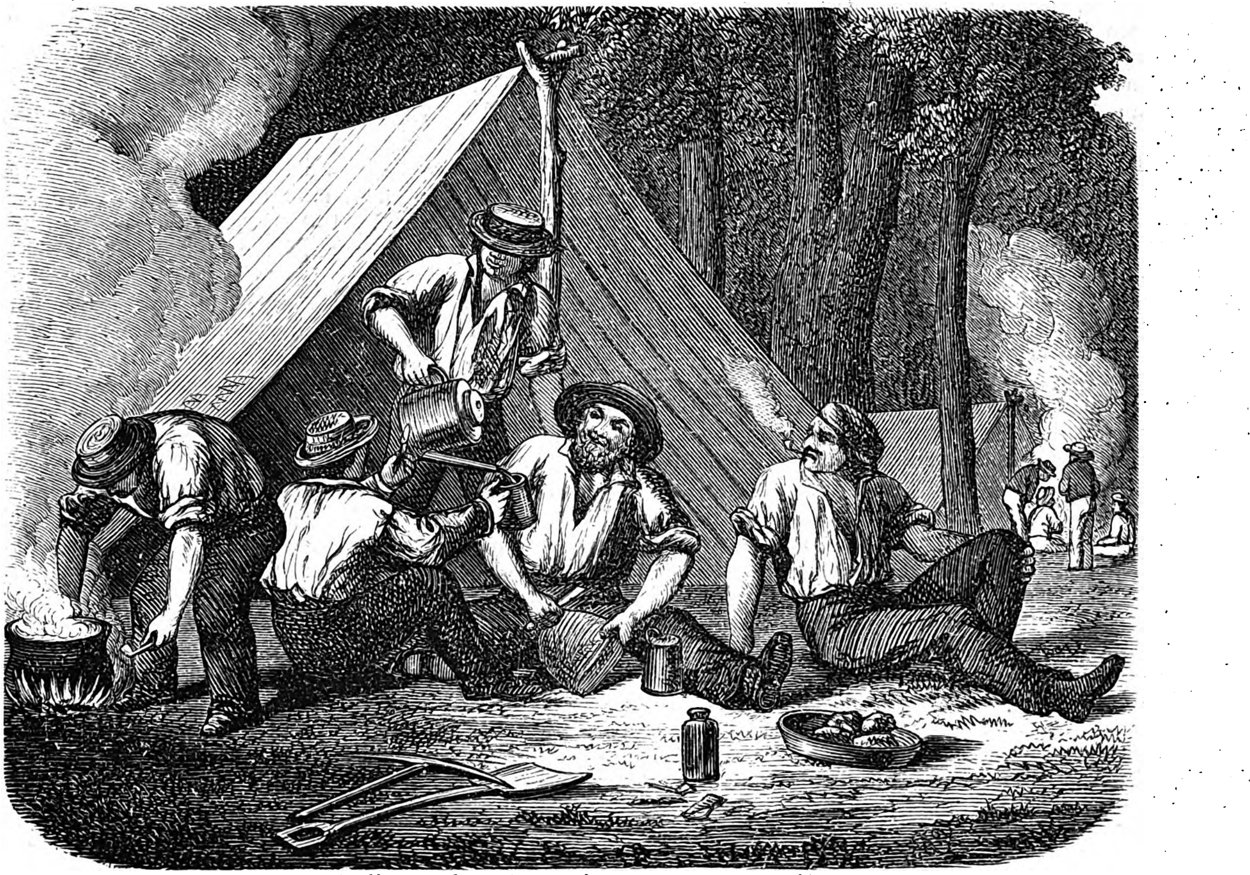

Australiska guldgräfvare vid minorna (se sid. 263).

Från dessa förmodanden vilja vi återvända till vårt ämne. Bernstenfiskrarne ha nu i fem år nästan uteslutande arbetat på ett och samma ställe, och ännu kan man ej upptäcka någon väsentlig minskning der. Det rika bernstenslagret finnes på en liten höjning af den eljest jemna bott-

nen i Haffet; men skulle det också i framtiden bli uttömdt, behöfver man derför icke komma i förlägenhet, då det efter all sannolikhet måste finnas ännu flera sådana lager i detta farvatten.

Hvad afkastningen beträffar beräknar man den af de större maskinerna till 30 och den af de mindre till 20 skålp. bernsten på hvarje arbetsperiod af åtta timmar; men öfverstiges denna vigt, erhåller manskapet en liten extra betalning. Den tillhopalagda afkastningen af alla 12 maskinerna belöpte sig 1868 under 30 arbetsveckor till närmare 75,000 skålpund.

Huru stor emellertid än entreprenörernas vinst är, finner staten också sin räkning vid bernstensfisket, hvilket äfven på flera sätt kommer provinsen till godo. Becker och Stantien betala till staten en arrendesumma som ända till förra våren belöpte sig till 25 pr. thaler pr dag, men som sedan blifvit ansenligt förhöjd. Vidare ha de åtagit sig att för hvarje dag lemna en man till odlingsarbetena i skogen vid Schwarzort samt att hålla Haffet öppet, något som tillförene kostat staten betydliga summor. Af den uppgräfda sanden låta de slutligen ute i Haffet uppkasta två stora fördämningar, hvilka tjena såsom vinterhamn för deras fartyg och dessutom redan ha erbjudit äfven andra fartyg en trygg tillflyktsort. Härigenom har *Nehrungen* vunnit ett stort stycke land, hvilket naturligtvis såväl som det landområde hvarpå koloniens byggnader äro uppförda blir statskassans tillhörighet.

Bernstensfisket har blifvit en ny källa för nationalvälståndet, i det omkr. 500 personer dagligen dervid finna sysselsättning och förtjenst.

Dagen närmade sig redan sitt slut då vi återvände hem, solen gick ned bakom sandbackarne och Haffets vidsträckta yta förgyldes af dess sista strålar. Den motsatta, omkring en mil aflägsna littauiska kusten syntes ha kommit ofantligt nära, i den längsefter stranden liggande köpingen urskildes hvarje hus genom återskenet på dess fönsterrutor, hvarje träd aftecknade sig mot horisonten i rödgul belysning, och midt på Haffets spegelblanka yta gungade den lilla flottiljen, hvarest hvarje stång, hvarje tåg, hvarje spira glänste såsom klaraste guld.

Straxt efter det vi stigit i land ljöd en klockas klara toner öfver till oss från Haffet; det ringde på det största mudderfartyget, och dermed gafs signal att ett nytt ombyte i arbetet skulle ske. Nästan i samma ögonblick satte sig tjugofyra båtar i rörelse, tolf kommande från land och tolf sättande ut från fartygen; de förra förde ut det friska manskapet och de senare det aflösta i land. På halfva vägen möttes de och helsade hvarandra med ett ljudligt hurra. Mörkret hade redan inbrutit och nu närmade sig de från fartygen kommande båtarne stranden, der uppsyningsmännen med lyktor inväntade dem. Alla båtarne måste landa på ett bestämdt ställe och alltid den ena efter den andra; de urstigande arbetarne blifva straxt, den ena efter den andra, visiterade ända in på bara kroppen. Detta är vanligtvis en obehöflig åtgärd och blott sällan anträffas hos någon af folket något bernsten; men det oaktadt och ehuru hvarje underslef genast har afskedning till följd, begås, såsom uppsyningsmannen hviskande sade mig, dagligen och regelbundet stölder. Det gifves vissa tjufknep och manövrer som till och med gäcka hvarje visitation, och tillfället är här alltför frestande. Sedan allt folket blifvit visiteradt och derefter aflägsnat sig, blir stranden, der landstigningen egt rum, steg för steg undersökt ända ut i vattnet i händelse en eller annan skulle hafva bortkastat något bernstensstycke för att sedermera hemta det.

Presten hade emellertid återvändt hem med fruntimmerna, hvaremot jag vid uppsyningsmannens sida fortfor att genomvandra de särskilda byggnaderna. I magasinet återfunno vi i det närmaste alla arbetarne. Hvar och en aflemnade nu sin säck med bernsten, hvilken straxt vägdes, på det dess innehafvare skulle få veta om den egde den för erhållande af extra betalning faststälda vigten eller icke.

I magasinet äro upplagda fat vid fat, alla fylda med bernsten. En entreprenörerna tillhörig ångbåt, som dessutom användes till de tomma och fulla pråmarnes bogserande, befordrar den i dubbla säckar inpackade bernstenen till Memel, der den föres till sorteringsanstalten. Der äro vid långa bord tjugotvå personer, hvar och en med sina vågskålar, sysselsatta med hvarje stycke af den erhållna bernstenen. Det finnes ända till 85 olika sorter; till hvarje sort höra blott stycken af samma färg, storlek och vigt. Härigenom bli bernstensfabrikanterna i tillfälle att välja de arter som synas dem bäst passande, under det de förr måste köpa materialet i stycken sådana de befunnos, hvarvid ofta ända till 50 procent gingo för dem förlorade. Exempelvis kosta nu:

En sort till pip- och sigarrmunstycken:

1) af fin, mjölkhvit färg: 1 skålp. på 9 stycken 22 pr. thaler, med nedgående priser ända till 3 thaler för 1 skålp. på 200 stycken.

2) klar, genomskinlig, med samma fördelning, 40 proc. mindre.

En annan sort runda stycken till koraller (perlor):

1) af ljus färg, mest till England: 1 skålp. på 30 stycken 10 pr. thaler, 100 stycken 4 thaler.

2) samma sorter, klara, (mest till Afrika) 40 proc. mindre.

Den långa raden af andra sorter går ned ända till 4 sgr (omkr 40 öre) skålp. och användes mest till rökelse, bernstensfernissa och bernstensolja, under det de ovanligt stora och tillika ljusfärgade s. k. kabinettsstyckenas pris omöjligen låter beräkna sig, då de på grund af sin sällsynthet ofta betalas med ända från 400 till 10,000 thaler. På det hela taget finnes det väl knappast någon annan råprodukt med så varierande värde som bernstenen.

Lika storartadt som sjelfva fisket, drifves också afsättningen af bernstenen. Den säljes direkt till såväl in- och utlandets fabrikanter som till Konstantinopel, Calcutta, Hongkong, Bombay, Mexiko o. s. v., på hvilka alla platser finnas särskilda agenter. Derigenom erhålles i medeltal en vinst af omkr. mer än 50 proc., som i annat skulle gå förlorad vid den vanliga och besvärliga mellanhanden till tredje person.

Dock, vi befinna oss ännu vid bernstenskolonien. Utom kontoren och bernstensmagasinet finnas andra skjul till förvaring af förråder och redskap af alla slag såväl som till verkstäder för smeder, klensmeder, svarfvare, snickare o. s. v., då nästan alla redskaper förfärdigas och alla reparationer utföras på stället, med undantag blott af maskindelar af tackjern.

Vi komma nu till arbetarnes baracker eller bostäder. Der äro fyra simpla, långa, i två våningar afdelade träskjul med en mängd små rum, hvart och ett afsedt för två man. Man måste förvånas öfver dessa menniskors kraftiga natur. De ligga som hundar i trånga, halfmörka hål, der de blott mycket ofullständigt äro skyddade mot köld och väta; de sofva dels på en halmknippa, dels på bara marken och äro endast betäckta med sina kläder. För ögonblicket koka de sin aftonmåltid utanför dörrarne vid några eldar, hvilka flamma pittoreskt i nattens mörker; deras föda består hufvudsakligast af potates; dessutom erhålla de också dagligen ett litet mått bränvin, och hvad de för öfrigt behöfva i dricks- och matväg kunna de köpa i värdshuset.

— Det råder hos oss en sträng tukt, sade uppsyningsmannen, men det är också nödvändigt; på hvad sätt skulle vi väl annars hålla denna hop på 4-500 man i styr? Hvarje

Digitized by Google

förseelse blir utan förbarmande straffad, olydnad, lättja och dryckenskap med penningböter och underslef med ögonblickligt afskedande. För hvarje verktyg eller maskindel som försvinner göra vi alltid två arbetare ansvariga, och följden är att hvar och en håller ögonen på sin kamrat.

— Äro ni ofta nödsakade att afskeda folk för underslef?

— Tyvärr, mycket ofta.

— Och blifva de afskedade icke åter tagna i tjenst?

— Åhjo, visserligen, svarade uppsyningsmannen leende; efter några dagars eller veckors förlopp måste vi på nytt återtaga dessa spelevinklar; vi skulle annars icke få behålla en enda man, ty de stjäla allesammans.

Dagen slutades med ett besök i värdshuset, ett träskjul vid yttersta ändan af byn. Det innehåller förutom en bod, der de olika lifsförnödenheterna och andra varor försäljas, två små gästrum, ett för arbetarne och ett för uppsyningsmännen. Båda voro öfverfylda med folk och blott med möda fingo vi plats att dricka ett glas grogg, hvilket gjorde oss mycket godt i den kyliga och dimmiga aftonluften.

Då vi kommo ut, var det kolsvart natt. Jag kunde icke se handen för ögonen och måste af uppsyningsmannen låta mig ledas till gästgifvaregården; men Haffet var som ekläreradt af de på skeppen uthängda lyktorna, och bullret från dem förkunnade oss att der oupphörligt söktes efter den ädla bernstensskatten.

Från Chamouny.

("Fra Alle Lande.")

Hur olika är icke det nuvarande Chamouny mot det som Saussure skildrar i sin "*Voyage dans les Alpes*"!

För hundra år sedan talte man icke om Chamounydalens hänryckande läge, utan kallade den och de kringliggande bergen *les montagnes maudites* — då prisade ingen befolkningen för dess trofasthet och godmodighet utan ansåg den i stället som en hop röfvare; då strömmade man slutligen icke dit i stora skaror och med välförsedda kassor, utan blott en och annan nyfiken turist vågade sig beväpnad dit ned. Men så kommo händelsevis ett par engelsmän dit, och tjugo år senare Saussure Hänryckta beskrefvo de dalen för sina landsmän och dessa följde troget efter, år efter år i större antal, så att man nu beräknar att denna lilla fläck endast under sommarmånaderna besökes af omkr. 30-40,000 engelsmän — och då nu dessa, som bekant, ha temligen stora fordringar på beqvämligheter, kan man tacka dem för de praktfulla hotellerna, ypperliga vägarne och goda vägvisarne — men också för de höga priserna.

När man berömmer denna dal så mycket för dess skönhet, bör ihågkommas att den är af den egendomliga art som föga tilltalar en slättbo. För dem som äro vana vid en fri horisont och en öppen utsigt öfver haf och land skall säkerligen vistandet här mellan dessa väldiga snöjättar, som hotande skjuta sina ismassor ned mot vandraren, snart verka tryckande och nedstämmande på sinnet. Vistas man här blott några dagar af sommarmånaderna, märker man det naturligtvis icke under det rörliga lif som då råder, men kommer man liksom den första svalan på våren, då hotellerna ännu stå tomma och öde, skall man snart känna sig missbelåten och vilja fara sin väg. Chamouny är nämligen icke något leende Montreux, icke något vänligt Interlaken; ögat möter här inga lummiga skogar eller frodiga ängar; blott högst upp på bergstopparne finner man några dvergartade tallar, hvilkas antal år efter år minskas i kampen mot de nedstörtande lavinerna. Ingenstädes ser man en utgång ur denna kittel; bergen som omsluta den ligga icke i den aflägsna bakgrunden, utan hopa sig så tätt omkring, att man vore frestad tro det ett hopp från fönstret skulle kunna förflytta en öfver till dem. Vattendraget som löper genom dalen är icke heller den klara, lugna bäcken, lockande till bad och i hvars vatten man ser himlen spegla sig; ogenomskinlig vältar den med svindlande fart sina lerfärgade, iskalla böljor genom dalen, liksom om den tyckte att den ej hade fritt spelrum. Här ligger man derför icke stilla och njuter af naturen liksom vid Luzern- och Genèvesjön. Man kommer hit, emedan dalen ligger så beqvämt till för pittoreska bergvandringar. Härifrån bestiger man lättast Montblanc; från höjderna häromkring har man en af de mest storartade utsigter öfver Alperna; härifrån kommer man också slutligen med minsta möjliga fara midt in bland Schweiz' största skridjöklar.

Har man omedelbart innan man kommer ned till Chamouny gästat en af Frankrikes eller Tysklands badorter på modet, märker man först skilnaden mellan lifvet här och der. Medan det der kommer an på att lysa med pengar och titlar och under det man der åtnjuter anseende efter den mer eller mindre stora lyx man kan utveckla i hästar, ekipager, kläder o. s. v., gäller det här blott att vara en rask karl, det vill säga en dristig alpklättrare; blott i denna egenskap beundras man af dalens kraftfulla befolkning. Den resande som uppnår toppen af Montblanc kan vara säker om att hans namn är på allas läppar och står att läsa i Schweiz' alla tidningar. Hans steg följas med den största uppmärksamhet; från alla hoteller spejar man efter honom genom stora kikare, och om han hunnit halfvägs (till "Grands Mulets"), förkunnas hans ankomst dit för hela trakten med tre dundrande kanonskott, hvilkas eko uppe bland bergen önskar honom välkommen. Och när han slutligen kommer ned, mötes han af fanfarer från dalens musikkår, hvilken på detta sätt begagnar sig af tillfället att — dock på hans egen bekostnad — bringa honom befolkningens hyllning. Medan vi voro i Chamouny, inträffade det verkligen att flere djerfva män bestego Montblanc. Vädret var denna sommar förträffligt, snön ovanligt gynsam och vägvisarne öfvertygade att farorna endast voro obetydliga, samt derför ifriga att få begagna det ypperliga tillfället. Vi nöjde oss med den blygsamma rollen att som åskådare följa de modiga bergvandrarne. Utsigten deruppe skall icke motsvara ansträngningarne och, hvad för oss liksom för de flesta är hufvudsaken, utgifterna äro dessutom så stora (för hvar deltagare omkring 500 francs), att turen tillika är att anse som ett nöje hvilket endast rikt folk kan bestå sig.

Om man kommer till Chamouny utan att förr ha varit med om alpvandringar, blir främlingens första omsorg att rusta sig till de stundande bergbestigningarne. En alpstaf är lätt anskaffad. Den består af en tre alnar lång furukäpp med en jernpigg i ena ändan och det oundgängliga bockhornet i den andra. I allmänhet får man just icke

Digitized by Google

göra så synnerligt mycket bruk deraf, men den förskaffar en i dess ställe desto mera bryderi; den hör nu emellertid till alpkostymen, och derför spekuleras också på att de resande skola förse sig dermed, ty på alla hvilställen finns det folk som för en liten afgift vilja i den inbränna namnen både på de ställen man sett och dem man inte sett. Man gör samvetsgrannt bruk af deras tillbud och har derför alltid passande inledning till samtal under vandringen med andra turister — man visar sin staf liksom man annars lemnar sitt kort — och har dessutom i hemmet en dagbok öfver sina dråpliga vandringar. “På skridjöklarne kan ni icke gå med de der skorna,“ heter det i hotellet, “de skulle genast slitas itu af de hvassa klipporna.“ Liksom man inte hemma hade gått både på stenarne vid stranden och isen på stadens å utan ringaste men för lemmar och skor! Det nästa inköpet gäller derför alpskorna.

Köpingen har man snart gått igenom. Den består blott af en gata och ett par tvärgränder, af hvilka den ena är skomakareskråets residens. Efter mycket bråk och stridiga åsigter af hrr mästare huruvida beqvämlighet eller motsatsen är det principriktiga beträffande alpskorna får man slutligen ett par med tumstjocka sulor, beslagna med söm och försedda med öfverläder, så tjockt och styft att vanligt sådant i jemförelse dermed är att anse som handskskinn. Hvarför gjorde vi icke genast första turen i dessa skor hem till hotellet? Vi hade då besparat oss åtskilliga plågor för den kommande dagen och lärt att tio minuters gång med dessa blyklumpar, hvilka foten är ur stånd att forma efter sig, tröttar mer än tio timmars vandring med ett par vanliga skor. “*Morgen, morgen, nur nicht heute*“, sade vi och läto bära plaggen till hotellet, förlitande oss på säljarens utsago, att vi blott med sådana skor skulle kunna våga oss upp bland bergen utan att falla och bryta benen af oss.

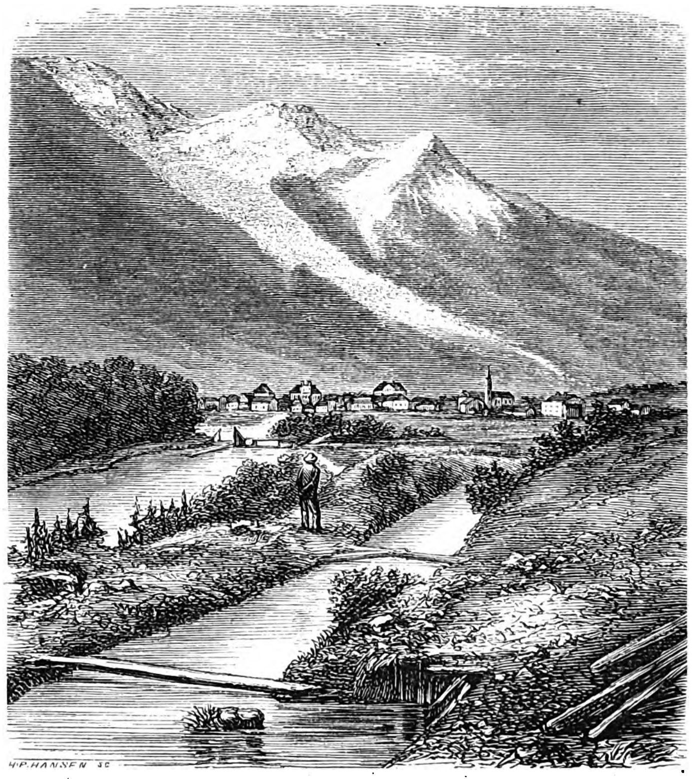

Montblanc och köpingen Chamouny.

Man går tidigt till sängs här på orten och stiger upp långt förrän solens strålar trängt ned i dalen för att kunna vara uppe bland bergen innan värmen blir alltför stark. Det är öfverflödigt att säga till om att bli väckt, och har man en gång vaknat, behöfver man ej frukta att somna om igen. Från alla våningarne ringes och ropas det på uppassarne; i trappor och korridorer dånar det af de gåendes steg, ty alpskorna och alpstafvarne göra gången mera lik elefantens än menniskans. — Då vi kl. 5 kommo ned i matsalen, funno vi den full af tedrickande engelsmän, som med vägvisaren vid sidan rådslogo om dagens utflykt. Utanför stodo mulåsnorna, damerna bestego dem och vägvisaren begynte sitt värf med att knäppa fast damaskerna och ordna kläderna, ett arbete som just icke tycktes vara lätt. Chamounys invånare äro icke tillgjorda och taga aldrig anstöt af bisarra drägter; derifrån ha engelsmännen vänt dem. Det är dock icke damerna som här uppträda i fantastiska och extravaganta kostymer; tvärtom, deras toalett är alltid mycket enkel och består af en svart eller mörkgrå, tjock kjol med lif af samma färg. Herrarne ha deremot icke lyckats blifva lika eniga i den vägen, men att finna en drägt som är ändamålsenlig för alla de olika klimater man på sin vandring kommer till är icke heller någon lätt sak. I den instängda dalen är värmen nämligen mycket tryckande, medan det ett par tusen fot högre upp bland bergen kan vara bitande kallt. Somliga äro härdade mot kölden och spatsera på de solbelysta, sandade vägarne i tjocka, svarta kläder, medan andra hysa större fruktan för värmen och derför måste finna sig i att, iklädda lätta, ljusa sommardrägter, hvila ut på *Mer de glace's* isfält. Andra åter hålla en medelväg och vandra i skjortärmarne med rocken på armen, benkläderna uppvikta öfver knäna och färdiga att byta om kostym vid första förändring i väderleken. Engelsmännen hafva visst träffat det rätta: knäbyxor och damasker, en ylleskjorta och en pläd, som de låta vägvisaren bära; detta är säkerligen den ändamålsenligaste drägten för de mera ansträngande utflykterna.

Den första längre vandring man brukar företaga göres upp till Montanvert för att komma ned på det beryktade “Ishafvet“ och tvärs öfver det till en på motsatta sidan befintlig klippbrant, “*le Chapeau*“. Är man en rask fotgängare, går man derifrån ned i dalen till de beryktade “*mauvais pas*“, beser “*source d'Aveyron*“ och gör samma dag ännu en god promenad till *La Flegère* på andra sidan om Chamouny-dalen för att derifrån se Alperna i aftonbelysning. Turen upp till Montanvert erbjuder ingenting märkvärdigt: det är en två till tre timmars vandring uppför en brant höjd. Här och der ser man spår efter lavinerna, som hafva urhålkat branterna samt ryckt med sig träd, och är lyckan god, kan man, i synnerhet om våren, höra ett doft dunder i fjerran: det är Montblanc som i värmen kastar af sig kläderna. Läsaren har kanhända någonsin bestigit ett temligen högt berg; må han föreställa sig att han, efter att ha kommit upp på dess topp, skulle på nytt nödgas tillryggalägga samma väg 5 à 7 gånger (Montanvert är omkr. 6,000 fot högt och ligger 3,000 fot öfver Chamouny), och han kan på så sätt göra sig ett ungefärligt begrepp om den tröttheten en oöfvad fotgängare känner när han nått toppen. För öfrigt behöfver man icke gå; rika damer låta antingen bära eller draga sig i små vagnar; andra rida, men de flesta tycka mera om att anlita sina egna ben, emedan alla andra fortskaffningssätt i denna del af Schweiz, eller rättare Frankrike, äro mycket dyra.

Under uppstigningen hafva snöbergen och jöklarne varit skymda för oss; desto mera öfverraskande blir derför utsigten i det ögonblick man uppnår bergets topp. Midtframför reser sig en brant klippvägg; det är dit man öfver isen skall begifva sig. Bakom densamma resa sig upp mot skyarne två ofantliga käglor eller “*aiguilles*“ som de kallas,

den ena en naken, hvasst tillhuggen granitpelare, *"aiguille de Dru"*, den andra betäckt med snö, *"aiguille verte"*. Till höger och venster ser man så långt ögat når blott *"Mer de glace"*, rundtomkring inbäddadt mellan otaliga större och mindre klippblock. Vattenfloderna, stormarne och lavinerna slunga blocken ned från de branta bergväggarne och de blifva derefter liggande vid randen af skridjöklarne. — Dessa sten- och grusvallar kallas moräner. Isen, som är i ständig rörelse, skjuter dem ned med sig i dalen; derför ser man också, der skridjökeln slutar, stora stenmassor (slutmoräner), som genom den beständiga tillförseln af sten och grus erhåller en höjd af flera hundra fot.

Sedan man kommit upp på berget, känner man sig alltför uttröttad att genast kunna företaga en vandring ut på isen. Schweizarne veta mer än väl att menniskan ej kan vara utan mat och dryck och hafva derför dragit försorg om att vid de vägar som begagnas af bergvandrarne blifvit uppförda en mängd små förfriskningsställen, hvilka icke lemna något öfrigt att önska. Vid frukosten göra vi bekantskap med Schweiz' champagne, *"vin Seyssel"*, egna ej minsta tanke åt de kommande farorna samt dricka oss varma och muntra. *"Etwas Muth ist freilig nöthig"*, säger Bædecker till den som vill våga sig öfver *"Mer de glace"*. Mod fattas oss icke; vi ila utför den branta sluttningen och springa öfver stenarne ned på skridjökeln, utan att akta på den Cerberus som ropar upp till oss, liksom ville han fordra betalning för besöket, eller på vägvisaren, hvilken luffar bakefter och ropar: "halt, halt!" De första tjugo stegen äro lätt tillryggalagda — det är samma is som vi ha derhemma, men plötsligt upphör likheten och svårigheterna börja infinna sig. En bred remna spärrar vägen; den sträcker sig ända ned i djupet och mellan de lodräta väggarne kan man se att den smutsgråa ytan gömmer det klaraste himmelsblå inre. Vi befinna oss icke längre på ett *terra cognita* och finna det derför rådligast att göra halt och invänta vår vägvisare. Det första han befaller är att alla man som icke äro försedda med alpskor skola återvända till den person som ropade oss an för att få ullsockor dragna utanpå stöflarne; det tjenar till ingenting att säga honom det vi äro vana vid att gå på is utan sådana.

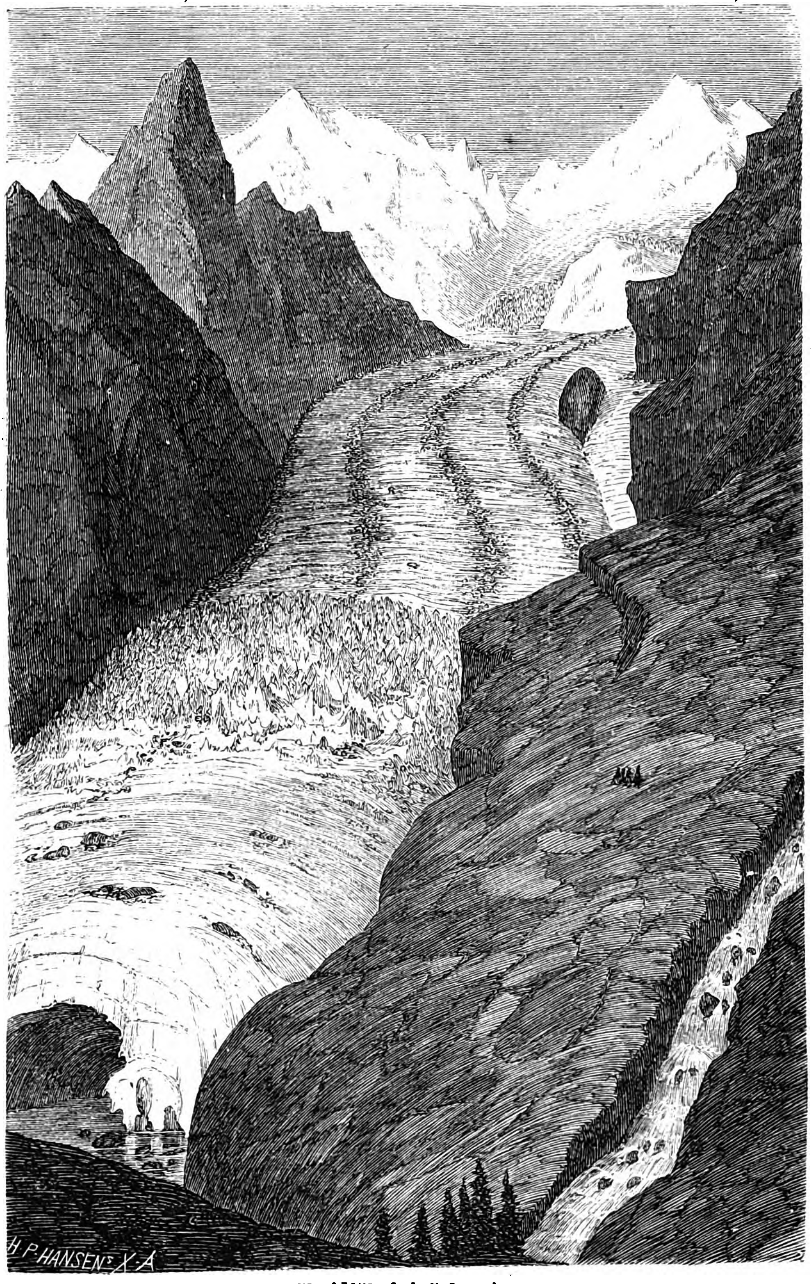

Skridjökel i Schweiz.

Dessa djupa remnor i isen bli längre ut mycket aktningsbjudande. Man ser ingen botten i dem, blott mörker; men lägges örat till, kan man höra vattnet sorla dernere. De äro breda nog för att en menniska skulle kunna drunkna deri; i afsigt att förmå ungdomen till större försigtighet berättar vägvisaren en historia om en *guide*, som förra året föll ned i en af dessa öppningar, men lyckligtvis nådde han oskadd bottnen, der det smälta vattnet rinner, och genom att följa med strömmen slapp han helskinnad ut vid foten af skridjökeln. På denna del af *"Mer de glace"*, der dessa remnor kunnases, behöfver man väl icke frukta att slikt skall hända, men högre upp, hvarest den nyfallna snön skyler dem, kan ett oförsigtigt steg störta den oförvägne vandraren ned i afgrunden; och man kan då knappast hoppas på samma tur som den omnämnde *guiden* hade.

För hvarje steg man tar knakar det under fötterna; det än som om man med foten krossade en mängd små celler, och betraktar man isen något uppmärksammare, upptäcker man äfven att den har ett egendomligt, håligt och poröst utseende. Vinden för nämligen en mängd små föremål såsom grus, insekter, växtdelar, småsten o. s. v. ut på isfälten, och, som vi veta, uppvärmas då dessa mörka föremål starkare af solen än den omkringliggande isen. Äro de så små, att värmen fullständigt kan genomtränga dem, upptina de i följd af sin större värmemängd en del af den underliggande isen och frambringa på sådant sätt en mängd små hål, i hvilka de till sist sjelfva nedsjunka. Vägvisaren berättar oss äfven att det första man om våren sår i Chamouny är jord, för att på sådant sätt åstadkomma snöns hastigare smältning. Här och der påträffar man deremot på isen s. k. isbord, stora klippblock som hvila på fötter af is. Här äro stenarne för stora att kunna genomvärmas af solen; de upptina då icke den underliggande isen, utan skydda tvärtom den såsom ett slags skärmar. Under det

Digitized by Google

således skridjökel-ytan rundtomkring dem efter hand töar bort samt blir lägre och lägre, qvarligga de på ispelare, som bli allt högre och smalare tills bordskifvan slutligen störtar ned och leken begynner på nytt. Köld känner man icke till häruppe, ty solen skiner för starkt; vi taga således plats på ett af dessa bord för att betrakta utsigten uppåt: så långt ögat når blott snö och is! Som skridjökeln sålunda ligger utsträckt framför oss gör den ett mäktigt intryck; det förefaller verkligen som om den varit en brusande ström, hvilken vid ett af Skaparen uttaladt "Stanna!" plötsligt stelnat i sitt lopp. — Öfverallt är den franska örnen planterad för att visa säkraste vägen öfver till de midtemot befintliga klipporna; en vägvisare är derför, trots reshandbokens försäkringar, knappt behöflig. Vägvisarne här i Chamouny äro emellertid raskt folk, dem man derför ej drager i betänkande att anlita. Man märker genast att de icke äro vanliga vägvisare, utan män som bära ansvaret för att man oskadd och helskinnad når målet för sin vandring. Vid måltiderna under vägen taga de plats vid samma bord som de resande och uppassas på ett lika förekommande sätt som de; blott med hänsyn till betalningen är det någon skilnad, ty ehuru de ha en strykande matlust, erlägga de blott omkring hälften så mycket som de andra. Deras största nöje är att kunna underhålla de resande med fasaväckande historier om bestigningar af Montblanc och om sina egna äfventyr på ströftåg deruppe, men man förstår blott obetydligt af deras savoyska fransyska och inskränker sig gerna under samtalen med dem till att få upplysning om de beständigt vexlande utsigterna.

Efter halfannan timmes vandring är man öfver och stiger uppåt efter den lodräta bergväggen för att följa en stig som, till en del inhuggen i dess sida, leder tillbaka till dalen. Vägvisaren är straxt till hands, drar af ullsockorna, på det de icke skola slitas mer än hvad som behöfs, och gömmer dem omsorgsfullt i sin näsduk. Nu tro vi oss begripa hvarför han är så ifrig att få oss i dem. Nästa dag säljas de naturligtvis åter åt resande på Montanvert, utan att priset emellertid fallit. Om man kommit upp på *Chapeau*en har man derifrån en utsigt helt olik den från Montanvert. Medan man der såg Alperna resa sig mot skyn som nakna granitpelare och hvitklädda käglor, ser man dem här antaga formen af höga, snöbetäckta hvalf. Den stora toppen midt framför är "*Dôme du Gouté*". Bländande hvit skjuter den upp öfver de mörka skyarne, och i första ögonblicket vet man icke rätt om det är en del af himlen eller jorden man har framför sig. Den tyckes vara en så nära samt ligger så klar och skinande, att man tror sig, om ett det minsta djur hade förirrat sig dit upp, kunna urskilja hvarje dess steg på snön. Der bredvid höja sig några toppar och Montblancs är en af dem. Berget ligger något bakom de andra, och derför ser det härifrån icke så väldigt ut.

Nedstigningen från *Chapeau* till dalen är den enda verkligt farliga passagen på hela utflykten. Om det än var något för starkt när vår tyske bordskamrat i hotellet förklarade den för *selbstmörderisch*, är det dock i hvarje fall visst att hvar och en som har lätt för att få svindel bör afrådas derifrån. På denna vandring njuter man af ingenting annat än af — faran. I klippan ha naturen och konsten bildat några afsatser, på hvilka man sätter fötterna, under det man med händerna håller sig fast i ett tåg som några rika engelsmän fått inbyggarne att fästa vid den farligaste delen af branten. Här är icke mera fråga om utsigten; man går steg för steg, den ene efter den andre, med ansigtet tätt intill granitväggen och det gapande svalget bakom ryggen. Tid efter annan stannar man för att se faran i ögonen. Djupt ned i afgrunden ligger skridjökeln; den är icke som der uppe en obetydligt krusad yta, utan här är den vild och sönderbruten samt har antagit allehanda fantastiska former. Ovilkorligen griper man fastare om tåget och föresätter sig att icke mera gästa "*les mauvais pas*". Efter det man klättrat en qvarts timme upphör vägen, och de omtänksamma schweizarne ha åter sörjt för att de resande ej skola behöfva sakna en styrkedryck efter den äfventyrliga färden. Ett minne från stället kan man äfvenledes erhålla. Alla dessa små paviljonger äro nämligen försedda med skåp, hvari finnas träsnideriarbeten, käppar, knifvar, cigarrmunstycken o. s. v., allt naturligtvis prydt med de s. k. bockhornen och ställets namn. Vägvisarne erhålla vissa procent af inköpen; de äro derför mycket intresserade af att någon liten handel kommer till stånd, och man nödgas derför släpa med sig några *souvenirs*, som man sedermera finner sig ha kunnat få för halfva priset nere i Chamouny och kanske för en fjerdedel hemma.

Det återstår nu blott att besöka "*Source de l'Arveyron*". Under vägen passerar man förbi en oändlig mängd klippblock, hvilka skridjöklarne skjutit ned i dalen såsom sina förposter (slutmoräner), och aflägger ett besök i en grotta, hvilken utvändigt ser ut som en jordhög, men invändigt är klädd med den klaraste, himmelsblå is, som under oupphörlig smältning badar den besökande med sina kalla droppar. Framför ingången är naturligtvis uppsatt ett förhänge, och skördar man genom förevisande af grottan ganska vackra recetter. I denna slags industri är schweizaren verkligen en fulländad mästare; om han kunde sätta ett förhänge för Montblanc, skulle han bestämdt göra det. Finnes der ett vattenfall, en grotta, en utsigt — genast uppföres på passande afstånd ett skjul, hvarest man först måste lösa sin biljett, men för pengarne får man då också grottan upplyst, en ställning vid vattenfallet att stå på och en bänk att sitta på medan man betraktar utsigten. Om der är en vattpuss, icke större än att man kan hoppa öfver den, lägges ett litet bräde öfver för att locka de resande att begagna sig deraf; men sätter man blott foten derpå, kan man vara förvissad om att en vaktare kommer springande och ropar: "Tillbaka eller pengar!" Väljes det första, sparkas brädet straxt ned i vattnet, och är man då så olycklig att vid språnget plumsa i, får man hans hånande skratt efter sig på köpet.

Icke långt från grottan har Arveyron sin källa vid nedersta ändan af skridjökeln. Den förtjenar ett besök. Från en djup håla, hvars ingång bildar det vackraste ishvalf af omkr. 100 fots omkrets, framstörtar den skummande och brusande, förande med sig stora isblock, hvilka smälta först långt nere i dalen. Djupt inne hör man liksom en dof åska; det är flodens kamp med isen för att göra sin väg beqvämare. Nyfikne engelsmän våga sig understundom dit in, och på eftersommaren, då floden icke fyller hela hålan, kan det väl låta sig göra; ett vågstycke blir det dock alltid, då der beständigt nedfalla isstycken från taket, stora nog att omintetgöra förnyandet af ett dylikt besök.

Sedan man besökt "*Source d'Arveyron*", är dagsverket slutadt; det gäller nu blott att komma tillbaka till Chamouny i rätt tid till *table d'hôte*n. Såg man vid affärden från hotellet något så när ut som en menniska, har man vid återkomsten dit sannerligen icke vunnit i det yttre, efter att under tio timmar ha vandrat bland bergen och på de dammiga vägarne. Men vi sågo dock ganska hyggliga ut i jemförelse med de engelsmän som gjort oss sällskap. Då de voro klädda i långa, eldröda strumpor, dito skjortor och olivfärgade knäbyxor, skulle det varit förlåtligt om man tagit dem för röfvare och försigtigt dragit sig undan, i fall man mött dem på någon enslig stig. Här befinner man sig emellertid icke på några öde vägar; vi passera det ena sällskapet efter det andra, men morgonens krafter äro försvunna: alla pusta och beklaga sig, men också är återvägen här i den upphettade dalen den mest tröttande delen af hela utflykten. Vi sympatisera fullkomligt med våra engelsmän i att genast

Digitized by Google

vid hemkomsten få störta oss i vattnet och skaka dammet af oss samt på samma gång bli värmen qvitt. Så särdeles långt är Chamouny emellertid icke kommet med sin komfort, men hôtel de Saussure gör hvad det kan: i alla våningar äro duschrum inrättade, der man får flodens iskalla vatten öfver sig. All denna omsorg för det lekamliga välbefinnandet utgör vid resorna i Schweiz en behaglig motsats till fjällturerna i Norge. Då man der efter sina ansträngande vandringar erhåller en trästubbe att hvila sig på, får vara belåten med ett fat gröt eller fisk och en halmbädd, erbjudes man här, efter att ha njutit af naturens vilda, storartade prakt, ett förfinadt lifs hela lyx. Sedan man klädt om sig, går man ned i salongen för att hvila ut på de gungande resårerna och derifrån ned i matsalen, hvarest intages en af dessa måltider för hvilka Schweiz' värdshus med rätta äro så beryktade. Man må vara en så inbiten spartan som helst, torde dock medgifvas att man är mera disponerad för att njuta af naturen och sina menniskors sällskap efter intagandet af en god måltid, kryddad af goda viner, än när magen blifvit fullproppad med hafregröt och torr fisk. Men så får man också underkasta sig sällskapslifvets små obehag, såsom att göra toalett o. s. v.? Ingalunda! I detta afseende finnas inga andra fordringar än dem man för sin egen trefnad frivilligt underkastar sig. Att tvätta sig gör man helt säkert af egen drift, och för linnets tvättning är öfverallt i Schweiz ypperligt sörjdt. Man lemnar ut det om qvällen och tidigt nästa morgon ligger det åter bländande hvitt på bordet. Vid måltiderna är det ett riktigt nöje att betrakta gästerna: allas ansigten stråla af en friskhet och färg som blott bergsluften kan skänka och matlusten är den bästa man kan önska. Man håller ingen siesta efter middagen utan följer i stället de gamla romares regel: "*post coenam stabis seu mille passus meabis*" (efter måltiden må du antingen stå stilla eller gå tusen steg); helst håller man sig till det senare rådet och styr då kosan ned till köpingens förnämsta gata, bron öfver elfven, för att derifrån betrakta den skummande floden och Montblanc, som just nu visar sig i sin vackraste drägt, i det s. k. "*Alpenglühen*". Medan vi stå i skymningen spela solstrålarne ännu på bergens snöfält, förgylla dem först och låta dem sedan skimra i den mest lysande purpur.

Chamouny är icke aristokratiskt; här på bron finner man personer ur alla samhällsklasser, alla blandade om hvarandra: engelska lorder och ladies lekande med trasiga savoyarder, och hela det öfriga sällskapet inbegripet i ifrigt samtal med de skäggiga och snuskiga vägvisarne. Här är en ordentlig trängsel, man har svårt att bana sig väg, men det väcker icke ens förvåning, när man hör att hvarje klar sommarafton der äro samlade ett par tusen personer som vilja se bergen i aftonbelysning. Samtalet vänder sig först och sist om utflykterna och väderleken. Här är den senare en lämplig inledning till djupsinnigare ämnen; den är Chamounys lifsfråga, som också diskuteras med den största grundlighet. I afton ligga bergen skinande framför oss; blott små, lätta moln bölja som smala band upp och ned efter dem — men i morgon kan dimman ha dragit sin slöja så tätt omkring dem, att man icke anar deras tillvaro, och då farväl, Chamouny! Hela hvimlet af menniskor är då som bortblåst. Det oskyldigaste lilla moln som dyker upp öfver bergstopparne betraktas derför också med betänksamma miner. "Det har intet att betyda", eller: "det kommer från samma håll", säga vägvisarne, efter att noga ha granskat molnets form och färg, och deras spådomar slå sällan felt. När solens sista strålar ha slocknat på snön, säger man bergen godnatt och styr kosan hem till hotellet. Der påminner man sig ännu en gång sin utflykt genom att bläddra i de otaliga beskrifningarne öfver de besökta ställena; besvärligheterna äro redan glömda, allt framstår i rosenskimmer liksom på taflorna i böckerna.

Var det lif och rörelse förra morgonen, så är den följande i stället desto mer tyst och stilla. Man får ordentligt sofva ut; det är söndag och på helgdagarne företaga engelsmännen inga utflykter utan hålla sig inomhus eller gå i kyrkan. Då Chamouny är en af deras käraste valfartsorter, ha de sörjt för att här få sitt eget Guds hus, och den enda kyrka som finnes i den katolska köpingen är derför en engelsk-protestantisk.

För oss är det intet som brådskar; dagens göromål inskränker sig till att komma upp på *La Flegère* för att derifrån få den vidsträcktaste utsigt öfver Alperna och att samla i en panorama hvad som i går låg deladt i två. Om söndagarne stå mulåsnorna i lågt pris, och då uppstigningen icke, såsom till Montanvert, sker på jordväg utan efter en med hvassa stenar öfversållad klippstig, företaga vi färden dit upp ridande. Det fordras inga förstudier att kunna beherrska sin gångare. Tvärtom; alla ridkonstens mysterier i att styra, sätta i traf och galopp m. m. äro här förspilda; mulåsnan går sin egen gång och alltid steg för steg.

Om man icke vet att de gå så säkert som de göra, är man i början något ängslig öfver deras djerfhet; det faller dem nämligen aldrig in att gå midt på vägen utan alltid vid en af kanterna, och är det en afgrund på ena sidan, kan man vara säker om att de trots ryttarnes ansträngningar välja den sidan. — Utsigten från *La Flegère,* som omfattar hela Montblanc-kedjan, är en af de mest storartade i Schweiz; det gäller blott att himlen är molnfri den dagen. Så långt ögat når har man bergen framför sig: till venster de många "*aiguilles*" och till höger Montblancs vidsträckta snöfält. Sex breda skridjöklar ser man här välta sina ismassor ned i dalen och kan härifrån följa "*Mer de glace*" i hela dess utsträckning ända från slutmoränen upp till dess källa djupt inne mellan klipporna; slutligen visar sig Montblanc här för första gången som sin kedjas beherrskare. En kikare får naturligtvis icke saknas. Der bestiger man också mycket riktigt Montblanc, och vi kunna mycket tydligt se några svarta punkter dyka fram och försvinna på den hvita botten. Vägvisarne häruppe veta med den största noggrannhet på hvilken punkt af berget de uppstigande befinna sig och hvarest man vid hvilken tid som helst skall söka dem. Slår deras utsago icke in — om de svarta punkterna antingen bli för länge synliga eller dolda — då har någon olycka inträffat eller är i alla händelser något ovanligt å färde. Tiden går fort häruppe. Taflan är så rik och omvexlande, att vi först i sista ögonblicket kunna förmå oss att återvända. Hemfärden sker till fots; vägvisarne vilja gerna spara mulåsnornas krafter, och för de resande är det icke heller så särdeles behagligt att bli skakad på en brant väg med den lodräta afgrunden under ögonen.

Nere i Chamouny märker man fortfarande att det är söndag. I går vid denna tid hvimlade det af återvändande turister; i dag äro vi de enda som gå in i hotellet i bergdrägt och med alpstaf i handen. Vid *table d'hôte*n blir hvar och en delaktig af engelsmännens söndagsfröjd; vid hvarje kuvert ligger en fransk öfversättning af den predikan hvarmed predikanten undfägnat sina landsmän. Längre än till middagen räcker emellertid icke andakten här i dalen; vid bordet är stämningen ovanligt upprymd, och efter middagen träffar man nere på bron samma brokiga hvimmel som vanligt. I dag är det dock icke endast de många individerna med sina olika tungomål som ge Chamouny dess lifliga utseende; stadens musikkår, som i går var ute för att bringa några Montblanc-bestigare sin helsning, har återvändt och drager nu från hotell till hotell att förtjena penningar.

Digitized by Google

Kort kronologisk öfversigt af krigshändelserna under Juli-Oktober 1870.

(Efter "Berlingske Tidende".)

Juli:

2. De första ryktena om prins Leopolds af Hohenzollern kandidatur till spanska tronen uppdyka i tidningen Epoca.

4. Agence Havas och Gazette de France berätta att en deputation afrest från Madrid för att erbjuda prinsen af Hohenzollern kronan. Stor rörelse i Paris.

Statsråd i La Granja under Serranos ordförandeskap efter inträffad svarsskrifvelse från prins Leopold. Man kommer öfverens om att förelägga cortes prins Leopolds val till bekräftelse. Det beslutes att cortes skola sammanträda den 22 Juli; konungavalet skall ega rum den 1 Augusti.

5. Preussiska sändebudet i Paris, baron Werther, blir af konung Vilhelm kallad till Ems.

6. Stormigt sammanträde i franska lagstiftande församlingen. På Cocherys interpellation förklarar utrikesministern Gramont att Prim erbjudit prinsen af Hohenzollern spanska kronan och att han mottagit den. "Regeringen har hittills intagit en afvaktande ställning, men hon ämnar icke tåla att en främmande makt sätter en af sina prinsar på tronen och sålunda hotar Frankrikes ära och värdighet. Regeringen sätter sin lit till tyskarnes klokhet och spanska nationens vänskap; men skulle hennes hopp slå felt, skall hon oförtöfvadt och utan svaghet göra sin pligt!" — Stormande bifall från majoriteten. Oppositionen (Crémieux, Picard m. fl.) yrkar att alla aktstycken må framläggas, på det landet icke mot sin vilja må inveckias i ett krig. Ollivier: Ett krig skall icke begynnas utan församlingens samtycke.

7. Engelska pressen uttalar sig mot Prims förfaringssätt och prinsens af Hohenzollern val. Times uppmanar honom att träda tillbaka.

I franska lagstiftande församlingen nya interpellationer af oppositionen, som fordrar dokumenternas framläggande. Ollivier förbehåller sig att bestämma den dag, då Cocherys interpellation skall ytterligare diskuteras.

Regeringen i Madrid tillsänder cortes' ständiga utskott ett bref från prins Leopold, hvari denne förklarar sig benägen att öfvertaga kronan, om cortes välja honom.

8 Constitutionnel bebådar afbrottet af den diplomatiska förbindelsen med Spanien, om spanska ministèren fortfarande vidhåller prins Leopolds kandidatur.

Englands utrikesminister, lord Granville, sänder medlande depescher till Madrid och Berlin.

I senatens sammanträde lyckönskar Brenier regeringen dertill att hon lemnat den förut följda passiva politiken och åter höjt Frankrikes fana. Delisle framställer en interpellation angående spanska frågan; Ollivier bestämmer dess besvarande till den 12.

Konung Vilhelm sänder preussiska militärattachén i Paris, grefve Waldersee, från Ems tillbaka på sin post.

9. La France och Moniteur beteckna situationen såsom mycket allvarlig. Agence Havas berättar att order blifvit gifven att utrusta sex transportfartyg i Toulon.

Den preussiska officiösa pressen framställer saken som om den aldeles icke rörde Preussen; Nordd. allg. Zeitung beklagar den häftighet hvarmed Ollivier och Gramont uttalat sig.

Grefve Benedetti afreser från Wildbad till Ems med bestämda instruktioner om att utbedja sig en förklaring af konung Vilhelm.

10. I franska lagstiftande församlingen förklarar Gramont att han ännu icke mottagit fullständiga upplysningar i saken, hvarför han önskar att alla interpellationer må uppskjutas tills vidare.

Konung Vilhelm meddelar Benedetti att han gifvit prinsen tillåtelse att mottaga spanska kronan samt att han icke kan gifva något definitivt svar förrän han haft en konferens med flera framstående personer.

Spanska regeringen förklarar i en cirkulärskrifvelse till sina utländska sändebud att den hohernzollernska kandidaturen icke är något steg som blifvit förberedt i en mot Frankrike fiendtlig anda, och att ej heller Prim genom Bismarck försökt erhålla konungens af Preussen samtycke.

Franska rentes sjunka till 68, 70. Panik på börserna i London, Wien och Berlin.

11. Prins Leopold inträffar i Ems för att rådgöra med konung Vilhelm. Det beslutes i familjerådet att furst Anton af Hohenzollern å sin sons vägnar skall anmäla dennes tillbakaträdande från spanska tronkandidaturen hos spanska regeringen.

12. Benedetti anmodar konung Vilhelm på promenaden i Ems om tillåtelse att telegrafera till Paris att han (konungen) äfven för framtiden skall motsätta sig en hohenzollernsk prins' kandidatur i Spanien. Konungen låter genom sin adjutant, grefve Lehndorf, säga Benedetti att han icke har mera att underhandla med honom och går hastigt bort.

Benedetti försöker under dagens lopp två gånger erhålla audiens hos konungen, men utan resultat.

Grefve Bismarck anländer från Varzin till Berlin.

Stort ministerråd i Paris under kejsarens presidium. Preussiska sändebudet, baron Werther, inträffar kl. 1 och blir straxt mottagen af kejsaren. Bourqueney ankommer med depescher från Benedetti. Vigtiga sådana afsändas till Wien och Madrid.

Spanska sändebudet i Paris, Olozaga, gifver Gramont officielt meddelande om att prins Leopold afstått från kandidaturen till spanska tronen.

Stor förbittring i den preussiska pressen. Kreuzzeitung: "Den som börjar bråka med oss skall finna oss redo till motstånd."

Romerska kyrkoförsamlingen antager ofelbarhetsdogmen med 456 röster mot 150.

13. De officiösa preussiska tidningarne bebåda nordtyska riksdagens snara inkallande. Furst Gortschakoff inträffar i Berlin; konferens med Bismarck.

Konung Vilhelm underrättar i ett telegram sina allierade i nordförbundet och de utländska makterna om att han afvisat Benedetti.

Gramont uppläser i lagstiftande församlingen en förklaring om att underhandlingarne med Preussen ännu fortsättas och att han af denna orsak nödgas uppskjuta med-

Digitized by Google

delandet af de lofvade upplysningarne. Stor missbelåtenhet i kammaren och senaten öfver de beständiga uppskofven.

14. Benedetti anländer från Ems till Paris. Afgörande statsrådssammanträde under kejsarens presidium kl. 1 i Tuilerierna. På återfärden till St Cloud helsas kejsaren med krigiska rop.

Utrustningsorder sändas till de franska krigshamnarne Cherbourg, Brest och Lorient.

Nordtyska pansareskadern lemnar Plymouths hamn för att styra in i Jahdebugten.

Preussiska pressen påstår att alltsammans är anlagdt på att öfverrumpla Preussen.

Rustningar i Belgien, Holland och Schweiz. Kriget betraktas såsom oundvikligt.

15. Gramont lemnar i senaten och Ollivier i lagstiftande kåren en framställning af situationen, hvilken slutar dermed att Frankrike förklarat Preussen krig. Detta meddelande mottages med stormande bifall.

Den af krigsministern Leboeuf begärda krediten på 50 millioner beviljas med 246 röster mot 10; marinministerns bevillning på 16 millioner antages med 448 röster mot 1; lagförslagen om att mobilgardet skall inträda i tjenst och om frivilligas inträde i armén antagas likaledes med alla röster utom 1 (Glais-Bizoin).

Truppmarscherna begynna. Första afdelningen af kejsargardet med 8 batterier utrycker från Paris.

Frankrike och Österrike utbedja sig förklaringar af de sydtyska regeringarne. Statsråd i Stuttgart och München. Anslutning till Preussen beslutes.

Konung Vilhelm mottages med stor entusiasm vid sin ankomst till Berlin. Populära demonstrationer på “Unter den Linden“.

16. Patriotiska adresser ingå till konungen af Preussen från alla delar af Tyskland, enkannerligen äfven från sjöstäderna Hamburg, Bremen, Stettin o. s. v.

Mobiliseringsorder utfärdas för hela nordförbundet samt i Baden och Baiern. Würtemberg är längst efter.

Engelska pressen är förbittrad mot Napoleon, hvilken den beskyller för att med föresats hafva framkallat kriget. Panik på alla börser. Rentes 65.

Oerhörd rörelse i Paris natten mellan den 15 och 16. Demonstrationer utanför baron Werthers bostad.

17. Konungen af Würtemberg utfärdar mobiliseringsorder.

Holländska regeringen meddelar kammaren i Haag att både Frankrike och Preussen förpligtat sig att respektera dess neutralitet.

18. Kabinettssekreteraren Le Sourd afgår med den officiella krigsförklaringen från Paris till Berlin.

Transporten af trupper från Algerien till Frankrike begynner.

Lord Granville bebådar en engelsk neutralitetsförklaring.

Franska lagstiftande församlingen antager en lag om utfärdande af skattkammarbevis till belopp af 500 millioner francs.

19. Nordtyska förbundets riksdag öppnas i Berlin med ett trontal af konung Vilhelm, hvari han vältar hela ansvaret för kriget på Frankrike. “Vi vilja efter våra fäders exempel kämpa för frihet och rätt mot främmande eröfrares våldsdåd, och i denna strid, som icke har något annat föremål än att tillförsäkra Europa en varaktig fred, skall Gud vara med oss, såsom han varit med våra fäder.“ Stort bifall. En kreditbevillning på 120 millioner thaler föreläggès riksdagen.

Första underrättelsen om gränsöfverskridning vid Saarbrücken.

20. Gramont uppläser i lagstiftande församlingen en förklaring, enligt hvilken från den 19 inträdt krigstillstånd mellan Preussen och Frankrike.

En mängd frivillige (i Paris 12,000, i departementerna 42,000) anmäla sig till krigstjenst.

Kammaren i München beviljar med 108 röster mot 47 en kredit på 18 millioner gulden i stället för de af regeringen begärda 26 millioner.

Alla tyska undersåter återkallas från utlandet.

21. Bismarck afslutar nordtyska riksdagen, sedan denna beviljat alla medel till krigets förande. Presidenten Simson nedkallar himlens välsignelse öfver Tysklands vapen i detta “heliga krig“.

Alla preussiska konsulatsembetsmän och agenter lemna Paris.

Gladstone förklarar i underhuset att han icke eger någon kunskap om en hemlig traktat mellan Danmark och Frankrike samt att han anser Luxembourgs, Hollands och Belgiens neutralitet för garanterad.

22. Lagstiftande församlingen i Paris afslutas. Medlemmarne begifva sig in corpore till St Cloud. På Schneiders tal svarar kejsaren med tacksägelse till kammaren för dess patriotism samt meddelar att kejsarinnan kommer att öfvertaga regentskapet, medan han med kejsarprinsen begifver sig till armén.

Gramont framställer i en cirkulärdepesch till de utländska hofven Frankrikes ställning gentemot Preussens politik, hvilken sedan 1864 gått ut på att störa Europas jemvigt.

Vogel von Falkenstein utnämnes till befälhafvare i Hannover och Elbehertigdömena.

En stor mängd häktningar i Hannover.

23. Franska senaten afslutar sin session, efter att hafva antagit budgeten och de öfriga lagförslagen.

Kejsaren utfärdar en proklamation till franska folket.

Små skärmytslingar vid Saarbrücken.

Flere Rhenbroar sprängas i luften.

Pöbeldemonstrationer mot franska konsuln i Lübeck.

Times offentliggör ett utkast till en fransk-preussisk allianstraktat från 1867, hvilket tillskrifves Benedetti och som går ut på ömsesidiga territoriella utvidgningar. Allmänt uppseende i England.

24. Nordd. allg. Zeitung förklarar att Gramonts not af den 22 “från början till slut är en enda lögn“. Stor förbittring i den tyska pressen. Öfverallt i Tyskland folkförsamlingar och krigiska demonstrationer.

Hamburg och Lübeck förklaras i belägringstillstånd. Stark trupprörelse norrut.

25. Franska pansarflottan, tillsammans 22 fartyg, lemnar Cherbourg.

Correspondance de Berlin meddelar den fullständiga ordalydelsen af utkastet till en allianstraktat mellan Frankrike och Preussen. Interpellationer i engelska öfver- och underhuset. Gladstone meddelar att engelska sändebudet i Berlin, lord Loftus, sett att det är Benedettis handskrift och förklarar det hela förvånande och alldeles otroligt.

26. Alla permitterade officerare inkallas i Italien. Upprepade rykten om en fransk-italiensk allians på basis af Roms utrymmande.

Departementerna Nedre och Öfre Rhen förklaras i belägringstillstånd. 90,000 man af årgången 1869 inkallas.

Den tyska armén samlas längs Rhen i tre hufvudkårer: högra flygeln (100,000 man) under Herwarth v. Bittenfeldt; centern (200,000 man) under prins Fredrik Carl; venstra flygeln, eller sydarmén (100,000 man), under kronprinsen.

27. Allmän bönedag i Preussen. Krigsråd i Berlin. Prins Fredrik Carl afreser på aftonen till högqvarteret.

28. Grefve Bismarck bemyndigar i en telegrafdepesch grefve Bernstorff att upplysa det utkastet till en fransk-preussisk allianstraktat blott är ett af de många aktstycken som vittna om Frankrikes utvidgningsplaner sedan 1866. Tillika framkastas åtskilliga andra beskyllningar mot Frankrike.

Digitized by Google

Häktningarne i Hannover fortsättas. Hela tyska nordkusten förklaras i belägringstillstånd.

29. Gramont bemyndigar Lavalette att förklara för lord Granville att det är Bismarck som gjort alla dessa förslag om utvidgning och att det är Bismarck sjelf som dikserat det ifrågavarande utkastet till en allianstraktat.

30. Tidningarne tillkännagifva, kejsar Napoleons afresa till högqvarteret i Metz.

31. Konung Vilhelm lemnar på aftonen Berlin för att begifva sig till armén.

Augusti:

1. Konung Vilhelm af Preussen utfärdar vid afresan till armén en allmän amnesti för politiska och pressförbrytelser.

General Dumont erhåller order att inskeppa de romerska ockupationstrupperna i Civita Vecchia. Kammaren i Florens beviljar 16 millioner åt krigs- och marinministèren.

Fransk truppkoncentration i närheten af Forbach. Mobilgardet afgår till Châlons. Kejsaren öfvertager befälet såsom arméns öfverbefälhafvare.

2. Konung Vilhelm inträffar i Koblenz, der han mottages med jubel.

Fäktning vid Saarbrücken. Preussarne kastas ur staden af en division af Frossards kår. Saarbrücken besatt, men snart åter utrymdt af fransmännen. Kejsaren och den kejserlige prinsen som åskådare närvarande vid fäktningen.

Talrika häktningar i Hannover och Nordslesvig på befallning af generalguvernören i Nordtyskland, general Vogel v. Falkenstein.

3. Den tyska arméstyrkan är fullständigt samlad vid gränsen; nordarmén vid Saarbrücken under general Steinmetz, hufvudarmén under prins Fredrik Carl omkring Mainz, sydarmén under kronprinsen i Rhenbaiern. Fransmännen stå med venstra flygeln (Frossard) vid Forbach, med centern (Bazaine) i Metz, med högra flygeln (Mac Mahon) vid Wissembourg, Wœrth och Nancy.

4. Blodig träffning vid Wissembourg. General Douays armékår angripes med stor öfvermakt (2 preussiska och 1 baiersk armékår) af kronprinsens armé. Wissembourg besatt af preussarne.

En badensk division öfverskrider franska gränsen vid Lauterburg och företager en rekognoscering mot Selz.

Fransmännen bombardera St Johan (vid Saarbrücken).

5. En fransk eskader af 8 fregatter och 2 korvetter lemnar Cherbourgs hamn för att begifva sig till Östersjön.

Lord Russell uppmanar i öfverhuset regeringen att försvara Belgiens neutralitet och att förklara en kränkning deraf för *casus belli*.

6. Slagen vid Wœrth och Forbach.

Der tyska sydarmén angriper marskalk Mac Mahon vid Wœrth med stor öfvermakt (150,000 mot 40,000). Fransmännen strida i 9 timmar med makalös heroism. Mac Mahons armé, fullständigt slagen, förlorar öfver 4,000 fångar, mycket artilleri, 2 örnar. Stora förluster på bägge sidor af döda och sårade (omkr. 18,000). Lemningar af den franska armén draga sig tillbaka till Nancy.

Samma dag anfalla preussarne under general Goeben Frossards kår vid Saarbrücken och Forbach. Förbittrad strid om Spicherenberg. Frossard efter hårdnackadt motstånd tillbakadrifven.

I Berlin skjutes victoria. Ofantlig sensation i Tyskland och hela Europa. Telegrammerna berätta att fransmännen draga sig tillbaka på hela linien.

7. De slagna franska flygelarmeerna förföljas af preussiskt kavalleri; de söka koncentrera sig i riktning mot Metz.

Ministerrådet permanent i Paris. Kejsarinnan inträffar från St. Cloud till Tuilerierna. Lagstiftande församlingen inkallad till den 9. Stor upphetsning bland befolkningen. Kejsarinnan och krigsministern Leboeuf utfärda proklamationer hvari de vädja till befolkningens patriotism.

Preussiska regeringen utfärdar uppmaningar till bildandet af ett frivilligt sjöförsvar för skyddandet af Nord- och Östersjökusterna.

Stora segerdemonstrationer i Berlin, Frankfurt, Dresden, Leipzig, Stuttgart, München, Hamburg och Bremen.

Haguenau, Sarreguemines och Forbach besättas af tyska trupper.

8. Ny proklamation till parisarne. Alla vapenföra män till 40 års ålder kallas under fanorna. Departementerna Côte d'or, Saône, Loire, Aisne och Rhône förklaras i belägringstillstånd. En försvarskomité utnämnes.

Faillys kår förenar sig med hufvudkåren framför Metz; marskalk Bazaine får i uppdrag att leda kriget såsom högste befälhafvare. General Frossard drager sig i god ordning tillbaka till Metz.

9. Franska lagstiftande församlingen öppnas. Ministèren Ollivier träder tillbaka på grund af kammarens misstroende och den af Clement Duvernois föreslagna dagordningen: "Församlingen ämnar understödja en ministèr som är i stånd att organisera landets försvar". Ett nytt kabinett bildas med grefven af Palikao som krigsminister och president. General Trochu utnämnes till kommendant i lägret vid Châlons, der en ny armé skall bildas.

Mac Mahon drager sig tillbaka öfver Nancy. Preussarne besätta fästet Lützelstein och instänga fästningen Lichtenberg.

Badensare och würtembergare gå öfver Rhen vid Schlettstadt. Truppsamlingar i södra Baden. Framryckande mot Strasbourg.

10. Preussiskt kavalleri två mil framför Metz. Konung Vilhelm förlägger sitt högqvarter till St Avold. Sydarmén marscherar mot Nancy.

General Beyer uppfordrar Strasbourg att kapitulera; han afvisas af general Uhrich.

Konungen af Preussen utfärdar en proklamation till befolkningen i de ockuperade distrikten.

Drottning Victoria afslutar parlamentet, der det meddelas att England är redo att skydda Belgiens neutralitet samt att Frankrike och Preussen undertecknat en traktat som erkänner Englands rätt dertill. Två millioner pd st. beviljas till rustningar.

Kommunalstyrelsen i Brüssel voterar en tacksägelseadress till drottning Victoria.

Lagstiftande kåren i Paris beslutar ett tacksägelsevotum till armén. Tjugo millioner beviljas åt mobilgardets familjer. Lagen om allmän beväpning antages.

11. Fästningarne Phalsbourg och Bitche inneslutna af preussarne. Fiendtligt kavalleri framför Luneville. Baiarne besätta Saverne.

Åtta tusen franska krigsfångar inträffa på vägen till fästningarne i Preussen och Sydtyskland.

Senaten och kammaren i Paris bevilja enstämmigt en milliard till krigsförnödenheter; på banknoterna sättes tvångkurs.

Furst Latour d'Auvergne öfvertager utrikesministèren.

De sista franska soldaterna lemna Civita Vecchia. Påfvestatens gränser inneslutna af italienska trupper.

12. Preussiska hufvud- och nordarmén koncentreras framför Metz. Tolfte nordtyska armékåren, sachsarne, rycker genom Rhenbaiern in i Frankrike. Konung Vilhelm förbjuder i en proklamation från St Avold militärutskrifning från de ockuperade distrikten.

Grefven af Palikao meddelar att alla misstänkta tyskar skola blifva utvisade ur Frankrike.

Digitized by Google

13. Preussiska högqvarteret förlagdt till Faulquemont (4 mil öster om Metz). Nancy utrymmes af fransmännen. Metz försatt i fullkomligt försvarstillstånd.

Elben, Eidern och Jahdeviken förklaras i blockadtillstånd. Neutrala fartyg få tio dagars anstånd för att utlöpa.

14. Slaget vid Longeville (eller Borny). Första och sjunde preussiska armékåren söka hindra fransmännens öfvergång af Moselle; efter hårdnackad strid kastas tyskarne tillbaka.

Kejsaren lemnar på eftermiddagen Metz för att begifva sig till Verdun.

I förstaden La Villette (Paris) öfverfaller ett beväpnadt band brandkårens kasern. Talrika häktningar.

General Beyer entledigas från befälet framför Strasbourg; general Werder utnämnes i hans ställe.

15. Konung Vilhelm förlägger sitt högqvarter till Pont-à-Mousson. Mindre fäktningar utanför Metz.

16. Slaget vid Mars-la-Tour (Vionville och Doncourt), den blodigaste fäktningen af alla. Nästan alla tyska trupper deltaga i denna tolf timmars strid. Några regementen fullkomligt uppripna. Nordarmén och gardet lida förfärliga förluster af officerare och manskap. Omkr. 20,000 sårade uppgifvas på hvardera sidan. Resultatet oafgjordt; utgången snarare till fördel för fransmännen. Kronprinsen stannar i sitt framryckande från Nancy.

Mac Mahon inträffar i Châlons.

Garnisonen i Strasbourg gör ett utfall i nordlig riktning.

Preussiskt kavalleri visar sig i Bar-le-Duc.

17. Preussisk rekognoscering framför Metz; några mindre sammandrabbningar. Vapenhvila begäres för att begrafva de döda. Den sachsiska armékåren inträffar norr om fästningen.

General Trochu kallas från Châlons till Paris för att öfvertaga befälet i hufvudstaden. Det odisciplinerade mobilgardet skickas tillbaka till lägret vid St Maur.

Preussarne göra ett misslyckadt anfall på fästningen Phalsbourg.

18. Slaget vid Gravelotte (Rezonville eller Jaumont). 9 timmars blodig strid. Konung Vilhelm anför sjelf trupperna; telegraferar till Berlin om fullständig seger. Utgången dock obestämd; Bazaine är emellertid till en del afskuren från förbindelsen med Paris och inträngd mot fästningen. Stora förluster på bägge sidor.

Konung Vilhelm utnämner generalguvernörer och civila embetsmän för Elsass och Lothringen samt intager dessa provinser i den tyska tullföreningen.

19. Badensarne öppna ett häftigt bombardement mot Strasbourg. En del af Kehl skjutes i brand.

Kejsaren och den kejserlige prinsen inträffa öfver Verdun i Châlons. Lägret upplöst. Besättningen i Phalsbourg under general Tallion tillbakaslår med stor tapperhet ett preussiskt anfall. Den preussiske generalen Tümpling uppmanar förgäfves staden att gifva sig, efter att hafva bombarderat den i 8 timmar.

20. Den tyska sydarmén framrycker mot Vitry.

Kejsaren inspekterar kavalleriregementena i Châlons.

Vapenhvila framför Metz. En stor mängd belägringsartilleri och friska trupper rycka in i Frankrike.

De österrikiska provinslandtdagarne öppnas. Kejsaren uppmanar dem att företaga val till riksrådet för att tillvägabringa en laglig representation.

21. Kejsar Napoleon begifver sig till Rheims.

Ett engelskt förslag om vapenstillestånd tillbakavisas både af Frankrike och Preussen.

22. Förhandlingar om försvarskomitén i Paris. Palikao uttalar sig mot Kératrys förslag om upptagandet af 9 deputerade i försvarskomitén. Stormiga uppträden i kammaren.

23. Det franska nationallånet på 1 milliard tecknas på en dag.

Stark beskjutning af Strasbourg.

24. Allmänt framryckande af de tyska trupperna mot vester. Sydarmén går öfver Commercy till Dizier mot Troyes; en del af hufvudarmén öfver Bar-le-Duc mot Châlons; Steinmetz qvarstannar framför Metz.

Grefven af Palikao upptager tre medlemmar af kammaren (deribland Thiers) och två af senaten i försvarskomitén.

Mac Mahons armé lemnar Rheims.

25. Vassy besatt af preussarne. Häftig beskjutning af Strasbourg.

General Trochu utvisar en mängd oroliga personer från Paris.

Preussiska blänkare i Brienne och Langres.

26. Inrikesministern Chevreau underrättar kammaren om att fienden är under beständigt framryckande mot Paris; han förklarar att han litar på hufvudstadens patriotism.

Châlons besatt af preussarne; förposterna framskjutna mot Epernay.

En preussisk truppkår går mot Verdun och Varennes.

27. Preussiska förposter i Arcis sur Aube och Chambord. Châlons besättes af starka massor artilleri och kavalleri.

Inrikesministern Chevreau utvisar 1,200 personer af den lägsta befolkningen från Paris.

Mac Mahon marscherar i riktning åt Vouziers (mot nordost).

I Luxembourg arbetas med stor ifver på fästningsverkens fullständiga demolering.

28. Den tyska sydarmén gör en tillbakagående rörelse mot Dizier, der det stora högqvarteret är.

Vid Carignan och Longuion närma sig både franska och preussiska trupper den belgiska gränsen.

29. Träffningen vid Nouart mellan Mac Mahons avantgarde och den sachiska armékåren. Fransmännen gå i nordostlig riktning mot Sedan.

Besättningen i Strasbourg gör ett utfall.

General Bonin tillträder sin post som guvernör i Lothringen.

30. Slaget vid Beaumont. En del af Mac Mahons armé anfalles af en öfverlägsen tysk styrka (1:sta baierska kåren, 4:de och 12:te nordtyska kåren). Fransmännen förlora 23 artilleripjeser och 3,000 fångar; de tillbakaträngas från vägen till Metz framåt Mouzon på högra Maasstranden. Konungen af Preussen förlägger sitt högqvarter till Varennes.

Adertonde nordtyska divisionen under storhertigen af Mecklenburg-Schwerin (förut bestämd till skyddande af Nord- och Östersjökusten) ankommer till Forbach.

31. Träffning vid Carignan. Fransmännen vinna några fördelar, som dock måste åter uppgifvas, då 5:te och 11:te nordtyska kåren spärra vägen åt öster. Kronprinsens armé företager en kringgående rörelse mot vester för att innesluta Mac Mahon vid Sedan.

Marskalk Bazaine försöker att vid Noiseville bryta sig genom preussarnes linier. Blodig strid mot 1:sta och 9:de armékåren samt divisionen Kummer under prins Fredrik Carls öfverbefäl.

September:

1. Slaget vid Sedan. De förenade tyska armeerna (250,000 man) under kronprinsarnes af Preussen och Sachsen öfverbefäl slå Mac Mahons armé. 30,000 fransmän afskäras och tillfångatagas; flere örnar och många kanoner falla i preussarnes händer. Mac Mahon, sårad tidigt på

Digitized by Google

morgonen, måste öfverlemna befälet åt general Wimpffen. En del af armén drifves öfver belgiska gränsen, der den afväpnas. Resten — 83,000 man, hvaribland omkr. 1,500 officerare och 30 generaler — tränges under Sedans murar i en hjelplös ställning utan ammunition och lifsmedel. Sedan bombarderas af tyskarne, som hafva inneslutit det från alla sidor. Kejsar Napoleon skickar på eftermiddagen en skrifvelse till konung Vilhelm hvari han ber om ett möte. Inledande samtal med Bismarck vid Donchery. Kapitulationsunderhandlingar öppnas mellan Bismarck, Moltke och general Wimpffen.

2. Kapitulationen vid Sedan afslutas med Wimpffen. Hela franska armén krigsfången. Samtal mellan Napoleon och konung Vilhelm i slottet Frénois vid Sedan. Napoleon får Wilhelmshöhe vid Kassel sig anvisadt till vistelseort. Konungen gör på eftermiddagen en rund genom arméns bivuaker, hvilka mottaga honom med stor entusiasm.

3. Stort jubel i Berlin. I Paris inträffa blott obestämda rykten; krigsministern Palikao hemlighåller de fullständiga depescherna. Oroligt sammanträde i kammaren. Stor rörelse i kammaren natten mellan den 3 och 4. Man ropar: "Ned med kejsaren! Lefve republiken!"

Nattligt sammanträde i kammaren. Palikao meddelar att armén kapitulerat och att kejsaren är fången. Han anhåller om diskussionens uppskjutande till den 5. Jules Favre föreslår att förklara kejsaren afsatt och att ur lagstiftande församlingens krets utnämna en regeringskomité samt öfverlemna högsta militära myndigheten åt general Trochu. Kammaren mottager förslaget med djup tystnad; ett nytt sammanträde bestämmes till söndagsmiddagen.

4. Kejsar Napoleon ankommer till Verviers i Belgien, åtföljd af preussiska och franska officerare.

Journal officiel bringar kapitulationen vid Sedan och kejsarens fångenskap till allmän kännedom i en proklamation från ministèren, hvilken lofvar att vidtaga alla de anordningar som ögonblickets allvar kräfver.

Lagstiftande församlingens middagssammanträde. Palikao inlemnar ett lagförslag angående bildandet af en konselj; Thiers föreslår att insätta en komité till landets försvar. Medan de deputerade rådslå i afdelningarne, inträngа folkmassor i Palais Bourbon och fordra under höga rop dynastiens afskaffande och republikens proklamerande. Allmän förvirring; de flesta deputerade lemna salen. Venstern förklarar derpå kejsaren afsatt. Gambetta och andra republikaner begifva sig till Hôtel de Ville, der republiken proklameras. Stort jubel på gatorna. Mobilgardet och linietrupperna fraternisera med folket.

Kejsarinnan Eugenie flyr från Tuilerierna till Belgien. En folkhop intränger i slottet, dock utan att anställa förödelse. Napoleons byster och namnchiffer nedkastas och utplånas. Persigny, Piétri och många andra af kejsardömets anhängare taga till flykten.

I Berlin, München, Dresden, Hamburg, Hannover, Leipzig o. s. v. segersalut och storartade segerdemonstrationer.

5. Journal officiel de la république française offentliggör en proklamation till folket samt ministèrens bildande; Trochu, president; Favre, utrikesminister; Leflô, krigsminister; Faurichon, marinminister; Crémieux, justitieminister; Simon, kultusminister; Gambetta, inrikesminister; Picard, finansminister; Magnin, åkerbruksminister; Dorian, minister för allmänna arbetena, grefve Kératry utnämnd till polisprefekt i Paris, Arago till maire.

Den nya regeringen förklarar lagstiftande församlingen upplöst och senaten afskaffad. En mängd kejserliga embetsmän afsättas.

Republiken proklameras i Lyon, Marseille, Grenoble, Toulon, Bordeaux o. s. v. En stor mängd tyskar bortvisas från Paris.

Kejsar Napoleon passerar genom Köln på väg till Wilhelmshöhe.

Konung Vilhelm af Preussen förlägger sitt högqvarter från Varennes till Rheims. Samtliga tyska armékårer framrycka mot Paris.

6. Jules Favre skickar en cirkulärskrifvelse till de utländska sändebuden, i hvilken han förklarar att den nya regeringen icke skall afstå en fotsbredd land eller en sten af sina fästningar.

De orleanska prinsarne återvända med oförrättadt ärende från Paris.

Kejserlige prinsen inskeppar sig i Ostende till Hastings i England.

Bombardementet af Toul och Strasbourg återupptages med förnyad kraft.

Preussarne framrycka från Rheims till Soissons.

Journal officiel de la république française meddelar en proklamation till armén hvari kejsardömets afskaffande förklaras för en handling af rättvisa.

De franska sändebuden i England, Österrike och Ryssland hemkallas från sina poster.

7. General Vinoys kår anländer efter besvärliga marscher till Paris i temligen upplöst tillstånd.

Nordamerika erkänner franska republiken.

Stark rörelse i Italien. Regeringen utfärdar ett cirkulär derom att den skall beskydda ordningens upprätthållande "äfven på romersk grund".

8. Det bestämmes att en del af franska regeringen skall förflyttas till Tours.

De franska fångarne från Sedan — tillsammans 84,000 man — anlända till Tyskland och fördelas på fästningarne i alla stater.

Kejsarinnan Eugenie anländer från Belgien till Hastings.

9. Citadellet i Laon spränges i luften omedelbart efter kapitulationen. Flere hundra preussare och fransmän sårade och dödade.

Bazaine gör ett utfall från Metz i riktning åt Pont-à-Mousson.

Sammandrabbning mellan badenska trupper och franska friskyttar i närheten af Schlettstadt.

10. Franska blockadflottan vid Helgoland seglar tillbaka till Cherbourg och Brest.

11. Ministerråd i Florens, hvari man öfverenskommer att Cadorna skall rycka in i påfvestaten.

En förordning af general Trochu inkallar alla invånarne i trakten närmast Paris och fästena till staden.

12. Thiers afreser från Paris i särskild mission till London.

Crémieux öfvertager regeringen i Tours och vädjar i ett upprop till befolkningens patriotism.

Preussarne rycka fram i riktning mot Meaux; kronprinsens af Sachsen armé står vid Compiègne. Fransmännen spränga Seinebron vid Corbeil. Man arbetar natt och dag på en utvidgning och förbättring af förskansningarne söder om Paris.

De italienska trupperna inrycka från tre sidor i Kyrkostaten. Viterbo, Frosinone och Corneto besättas af italienarne. De kungliga trupperna mottagas af befolkningen med entusiasm.

13. De första preussiska ulanerna visa sig på ett par mils afstånd från Paris. Broarne öfver Seine och Marne sprängas i luften. En stark afdelning af den tyska sydarmén går i sydlig riktning mot Choisy. Fransmännen utrymma fästet Vincennes.

Fem tusen man afsändas till Lyon för att göra slut på en dervarande anarkien.

Den regelbundna postgången från Paris afbrytes.

Digitized by Google

Presidenten för nordtyska förbundskansliet, Delbrück, kallas till högqvarteret för att underhandla angående föreningen af Nord- och Sydtyskland.

14. Den tyska sydarmén besätter Melun. Häftigt bombardement på Strasbourg; tredje parallelen fullbordas. En tysk afdelning under general Keller afsändes till Kolmar och Mulhouse i södra Elsass.

I trakten af Paris afbrännas skogarne.

15. Konung Vilhelm förflyttar sitt högqvarter från Rheims till Meaux.

Blockaden af Weser och Elbe förklaras officielt för upphäfd.

16. Rom inneslutes från alla sidor. Civita Vecchia kapitulerar; på redden inträffar den neapolitanska eskadern.

Bismarck skickar en cirkulärskrifvelse till till de nordtyska sändebuden i utlandet, hvari han motiverar Tysklands anspråk på Elsass och Lothringen såsom säkerhetspanter mot Frankrikes anfall.

17. En hel tysk division under storhertigen af Mecklenburg förenar sig med belägringsarmén framför Toul. Oupphörligt bombardement af 150 artilleripjeser.

Jules Favre utfärdar en ny cirkulärskrifvelse till de franska sändebuden vid de neutrala hofven, hvari han förklarar sig färdig att köpa freden med offer som icke vanära Frankrike.

18. Engelska, österrikiska och ryska sändebuden begifva sig från Paris till Tours. De engelska tidningarne beteckna Thiers' mission i London såsom misslyckad.

Nordtyska sändebudet, friherre Arnim, söker förgäfves bemedla förlikning mellan general Cadorna och påfven.

General Steinmetz afgår från befälet öfver 1:sta tyska armén.

19. En officiel berättelse från tyska högqvarteret förklarar att Paris af de tyska armeerna (10 armékårer utom kavalleri) är inneslutet från alla sidor. Preussarne gå öfver Seinen vid Choisy.

Konungen af Preussen förlägger sitt högqvarter till slottet La Ferrière i närheten af Lagny.

Thiers anländer till Tours, hvarifrån han begifver sig vidare öfver Milano till Wien.

Mindre förpostfäktningar vid Clamart och Nangis.

20. Sammankomst mellan Jules Favre och Bismarck i La Ferrière. Bismarck framställer anspråk på Elsass och Lothringen med Metz och Strasbourg. Underhandlingarne afbrytas såsom fruktlösa.

Träffning vid Sceaux och Villejuif. General Vinoys armékår gör ett utfall och blir tillbakaträngd af 3 preussiska armékårer med en förlust af 1,000 fångar.

Rom besättes af italienarne efter 4 timmars strid vid Porta Pia och Porta Giovanni.

21. Versailles besättes af kronprinsens armé. En del groft belägringsartilleri inträffar vid Metz. Häftigt bombardement af Strasbourg. En jernväg öppnas från Remilly vid belgiska gränsen till Pont-à-Mousson.

22. Preussiskt kavalleri framrycker mot Nemours och Pithierville i riktning mot Orleans.

23. Fästningen Toul kapitulerar på samma vilkor som garnisonen i Sedan; 109 officerare och 2,240 man tagas tillfånga.

Små träffningar i trakten af Paris vid fästena Issy och Ouen.

24. Franska regeringen utfärdar från Tours en proklamation hvari nationen upplyses om Preussens anspråk. "Preussen vill nedtrycka Frankrike till en makt af andra rangen. Sådana fordringar kunna blott besvaras med stridens fortsättande". I alla departementer bilda sig komiteer för att organisera allmän beväpning; öfverallt voteras stora summor till uppköp af vapen.

25. En styrka på 30,000 man under hertigen af Mecklenburg besätter Pontoise.

Kejsarinnan Eugenie flyttar till Camden-Clace i Kentshire.

26. Thiers anländer till Petersburg.

Franska regeringen anmäler upphäfvandet af Östersjöblockaden.

Preussarne innesluta fästningen Mezières vid belgiska gränsen. En förordning från guvernören i Elsass lägger definitivt post- och telegrafväsendet i Elsass-Lothringen under nordtyska förbundets styrelse i Berlin.

27. Fästningen Strasbourg kapitulerar efter sju veckors hårdnackadt försvar; 451 officerare och 17,000 man (inklusive nationalgardister) krigsfångar. Kl. 9 på aftonen inrycka preussarne och badensarne.

30. Träffning vid Versailles. General Vinoys armé angriper 5:te, 6:te och 11:te armékåren, men blir tillbakaslagen af de tyska trupperna efter två timmars strid.

S:t Angelo i Rom besättes af italienska trupper.

Oktober:

1. Regeringen i Paris utfärdar ett cirkulär hvarigenom valen till den konstituerande församlingen utskrifvas till den 16 Oktober.

Genom ett kungligt dekret upplöses den belgiska observationsarmén vid Frankrikes nordgräns.

2. Folkomröstning i Rom och påfvestaten. De inskrifna valmännens antal 167,548, de afgifna rösternas 135,291; deraf 133,581 ja och 1,507 nej; 103 ogiltiga röster. Citta Leonina, den för påfven reserverade stadsdelen, deltager i omröstningen. Stort jubel i Rom. Tre dagars folkfester.

Genom ett preussiskt regeringsdekret nedsättes det nordtyska förbundslånet från 100 millioner thaler till 80, då man icke kunnat erhålla större teckning. Ett nytt lån bebådas, när nordtyska riksdagen sammanträder den 16 November.

3. Betydliga badenska truppmassor gå vid Breisach öfver Rhen och rycka mot Kolmar och Mulhouse.

Thiers inträffar i Petersburg på sin diplomatiska rundresa.

4. Träffning vid Epernon mellan preussare och franska mobilgardister. Då tyska trupper framrycka i riktning mot Belfort, besätta schweizarne åter sin gräns.

5. Preussarne draga sig tillbaka till Thoury, efter att hafva utrymt Pithiviers (på vägen till Orleans).

Fjortonde tyska armékåren under general Werder (hvilken belägrat Strasbourg), bestående af 15,000 man badensare och 13,000 man preussiskt landtvärn, sätter sig i marsch mot Vogeser-departementet.

Staden Kolmar besättes af en afdelning ulaner med något artilleri.

Det kungliga högqvarteret förlägges från Ferrières (öster om Paris) till Versailles. Konung Vilhelm inspekterar trupperna.

Crémieux öfvertager provisoriskt krigsministèren. Amiral Fourichon behåller marinministèren.

Träffning vid Thoury. Preussarne tillbakadrifvas af general Reyan från Pithiviers; Epernon utrymmes af tyskarne.

6. Träffning vid Duneville (Saint-Rémy) 5 mil öster om Nancy; 10,000 fransmän under general Pethevin anfalla 8,000 badensare under general Degenfeldt. Blodig 7 timmars strid. Fransmännen gå tillbaka till Rambervillers.

7. Marskalk Bazaine företager med en stor styrka ett utfall från Metz; 12 timmars strid; betydliga förluster å bägge sidor; 2 regementen preussiskt landtvärn nästan all-

Digitized by Google

deles upprifna. I flere timmar hålla fransmännen preussarnes ställningar besatta, men draga sig dagen derpå åter tillbaka till fästningen.

Preussarne besätta Arcis sur Eure och Vernon.

8. Tyskarne börja bombardera fästningen Neuf-Brisach (mellersta Elsass), men utan resultat; en del af staden nedbrännes.

Garibaldi anländer till Tours samtidigt med inrikesministern Gambetta (den sistnämnde med luftballong öfver Amiens). — Thiers ankommer från Petersburg till Wien.

Valen till franska konstituerande församlingen uppskjutas ånyo efter Gambettas ankomst.

Grefve Chaudordy utfärdar en cirkulärskrifvelse, hvari han söker bevisa att det republikanska Frankrike icke hyser krigiska eller äregiriga tankar.

9. En deputation af 16 medlemmar (8 från Rom och 8 från påfvestaten) öfverlemnar till konung Victor Emanuel plebiscitetsresultatet i Florens. Stora festligheter i anledning af deputationens mottagande.

Strid vid St Quentin (departementet de l'Aisne); franska mobilgardister drifva en afdelning preussare ur staden. Mindre drabbningar vid Dreux och Evreux, vester om Paris.

General von der Tann rycker i spetsen för 1:a baierska kåren och 12,000 man preussare mot Orleans.

10. Träffningar vid Arthenay och Chateaudun; fransmännen kastas tillbaka.

En fransk eskader på 11 fartyg visar sig åter i Nordsjön.

11. Slag vid Arthenay och Patoy mellan von der Tanns kår och en del af Loire-armén. Staden Orleans besättes af bairarne efter 9 timmars strid och ett bombardement på förstäderna. Fransmännen draga sig tillbaka till venstra Loire-stranden i riktning mot Blois och Tours.

12. Preussarne bombardera Soissons.

13. Natten mellan den 12 och 13 stort utfall af Paris' besättning. Preussarne och bairarne lemna några af sina ställningar, men intaga dem åter dagen derpå. Slottet i St Cloud, som skjutes i brand från Mont Valérien, nedbrinner i grund. Slottet Meudon (prins Napoleons egendom) förstördt genom kulor från fästet Issy.

14. Preussarne inrycka från Beauvais i Breteuil (3 mil nordligare vid gränsen af Somme-departementet), som de besätta efter kort strid. Amiens hotas. Fästningarne i norra Frankrike sättas i försvarstillstånd.

Garibaldi utnämnes till general öfver de irreguliera franska trupperna i Vogeserna; han afreser till Besançon.

Den tyska nordarmén under kronprinsen af Sachsen flyttar sitt högqvarter till Margency (nordost om Paris).

15. Soissons kapitulerar. Fästningen besättes af storhertigen af Mecklenburg efter tre veckors belägring. 4,000 fångar och 132 kanoner utgöra bytet.

16. Vesoul (norr om Besançon) besatt af general Werder.

Franska regeringen i Tours upprättar fyra militärkommandon: i Lille (Bourbaki), i Bourges (Polhès), i Lyon (Cambriels) och i Le Mans (vestra Frankrike) under general Fiéreck.

17. Chateaudun (3 mil vester om Orleans) besättes af preussarne.

Den nordamerikanska generalen Burnside, hvilken underhandlat såsom medlare mellan Bismarck och Jules Favre, lemnar preussiska högqvarteret med oförrättadt ärende.

18. Ett nattligt anfall mot höjderna söder om fästet Bicêtre tillbakaslås af fransmännen.

Garnisonen i Neuf-Brisach gör ett utfall. Garibaldi uppslår sitt högqvarter i Besançon.

General Bourbaki öfvertager befälet öfver nordarmén. General Boyer anländer såsom sändebud från marskalk Bazaine till högqvarteret.

Engelska kabinettet håller ett sammanträde i London för att ånyo skärskåda frågan om ett vapenstillestånd.

19. General von der Tann utskrifver tunga reqvisitioner och 1½ million francs i Orleans; han samlar sina trupper på norra Loire-stranden.

21. Fransmännen göra ett utfall från Mont Valérien mot St Cloud och Versailles med talrikt artilleri. Preussiska 6:te kåren går tillbaka till Bougival, men intager åter senare sina ställningar. Från preussisk sida deltaga 25,000 man i striden.

22. Träffning vid Voray och Coussy, norr om Besançon, mellan badensare och franska trupper.

Drabbning mellan franska friskyttar och preussare i skogen vid Hecourt (i närheten af Evreux).

En preussisk afdelning beskjuter staden Vernoy i Euredepartementet (vester om Paris) på vägen till Rouen, hvilket preussarne nu hota från två sidor, öfver Breteuil och Gornay.

23. General Werders kår går tillbaka i ostlig riktning mot Vesoul och Besançon.

Kabinettssammanträde hålles i London. Utrikesministern lord Granville meddelar de utländska sändebuden att han gjort enträgna föreställningar om ett vapenstillestånd i Paris, Tours och Versailles.

De baierska, würtembergska och hessiska finans- och utrikesministrarne kallas till Versailles för att deltaga i nuderhandlingar om föreningen mellan Nord- och Sydtyskland. Äfven flere ledare af det nationalliberala partiet i Preussen ditkallas.

St Quentin besättes af preussarne efter 3 timmars bombardement, men utrymmes åter kort derefter.

24. Fästningen Schlettstadt (mellersta Elsass) kapitulerar efter två dagars bombardement och längre tids cernering. Fransmännens förlust: 2,000 fångar, 120 kanoner och åtskillig krigsmateriel.

Strid vid Chatillon-le-Duc (departementet Doubs) utan resultat.

Större tyska truppmassor sammandragas omkring Mezières (vid belgiska gränsen).

26. Italienska regeringen underrättar de utländska sändebuden att hertigen af Aosta är benägen att mottaga Spaniens krona, så framt han blir vald med tillräcklig majoritet.

27. Marskalk Bazaines armé och fästningen Metz kapitulera; 173,000 krigsfångar (deribland öfver 20,000 sjuka och sårade), 3 marskalkar och öfver 6,000 officerare. Ett ofantligt krigsbyte faller i preussarnes händer. I Berlin skjutes segersalut. Från Saarbrücken och Arlon sändas stora massor lifsmedel till den uthungrade garnisonen.

28. En ny fransk pansarflotta, som det uppgifves med 10,000 man landstigningstrupper ombord, lemnar Dunkerque.

Konung Vilhelm upphöjer general Moltke till grefve och utnämner prinsarne Fritz och Fredrik Carl till fältmarskalkar.

Digitized by Google

Kurare eller pilgiftet.

(Ur "Allg. Fam. Zeitung".)

I få afseenden uppenbarar sig väl den menskliga uppfinningsförmågan i högre grad än då det är fråga om att förstöra och tillintetgöra. Utan att vi här behöfva fästa läsarens uppmärksamhet på de rika och storartade hjelpmedel som vår högt uppdrifna civilisation skänkt den moderna krigskonsten: tändnålsgevär, armstrongska kanoner, kulsprutor, torpedos, mitraljöser och hvad nu alla dessa för en fabriksmässig menniskoutrotning konstruerade mordmaskiner heta, finna vi redan i allt som angår mord och tillintetgörelse hos de vildaste, ännu i naturtillståndet lefvande folk, hvilka med afseende på sina anfalls- och försvarsmedel stå på odlingens lägsta trappsteg, en uppfinningsförmåga och en raffinerad grymhet som verkligen äro förvånande. Visserligen är indianens vapenutrustning efter våra begrepp mycket knapphändig och bristfällig samt inskränker sig vanligtvis blott till pil och båge, spjut och yxa, men indianen har likväl ett annat och farligare vapen hvarmed han sprider död och jämmer bland sina fiender, och detta vapen är ett gift, det fruktansvärdaste som någonsin blifvit beredt af menniskohand. Uppväxande midt ibland urskogens yppiga vegetation och förtrogen med de honom omgifvande växternas mest olika egenskaper, har vildmarkens råe son lärt sig att af deras safter bereda ett giftämne hvilket, då en pilspets doppas deri, gör det sår den tillfogar ovilkorligen dödligt. Pilgiftet användes allmänt bland alla indianstammar, och är det först på senare tider, då eldvapnen vunnit inträde äfven hos dem, som det börjat utträngas af krutet och blyet. Ehuru man skulle kunna kalla alla de dödliga gifter hvari vilden doppar sin pil för pilgift, är det likväl ett som företrädesvis bär detta namn, nämligen det af Sydamerikas urinvånare allmänt använda och af saften ur en lian-art beredda mördande gift som indianerna efter den slingerväxt hvaraf det fås kallas *kurare* eller *urari* (äfven *voorara, vurari* och *vurali*); det är med detta förfärliga gift vi i det följande önska göra läsaren närmare bekant.

I Europa har man känt till kurare sedan Guyana upptäcktes 1595, från hvilket land Walter Raleigh till England hemförde några dermed förgiftade pilar. En lång tid hyste man likväl om dess beskaffenhet och sammansättning de befängdaste och hvarandra mest motsägande åsigter, i det några, såsom Humboldt och Boussingault, förklarade kurare vara ett ämne af rent vegetabiliskt ursprung, andra resande åter att det för sin förfärliga verkan till största delen hade att tacka ett ormgift som vid dess beredning utgjorde den väsentligaste beståndsdelen. Det är först en nyare resande, Emil Carrey, som bragt någon reda i dessa motsägelser, i det han genom i olika trakter anstälda undersökningar bevisat att pilgiftet ej af alla indianer tillredes på samma sätt, att visserligen många stammar äfven uppblanda det med ormgift, men att den väsentliga och aldrig frånvarande beståndsdelen deri är den giftiga saften af den redan omtalda lian-arten, och att följaktligen olikheterna i de resandes uppgifter härflyta af mera oväsentliga, blott till giftets stärkande tjenande tillsatser, hvartill på många ställen höra spansk peppar och saften af sammanknådade giftiga myror.

Under sin stora sydamerikanska resa mellan åren 1799-1804 kom Alexander von Humboldt i tillfälle att åse huru pilgiftet tillredos, hvarvid nästan alltid firas en fest (*fiesta de las juvias*), liknande de europeiska festerna vid vinskörden. Sedan vildarne insamlat giftlianer (*juvias*) i skogarne och skaffat dem fram till den bestämda platsen, öfverlemna de sig åt alla slags förlustelser, hvarvid de berusa sig med särskilda alkoholiska drycker, som tillredas af qvinnorna. Under två hela dagar ser man ej en enda nykter menniska. Medan alla andra sofva ruset af sig, begifver sig i hemlighet den bland stammens äldsta medlemmar som blifvit invigd att bereda kurare och som tillika är stammens spåman och läkare till en undangömd plats, der han sönderkrossar lianerna, kokar deras saft och tillreder deraf giftet, hvilket sedan tappas på små lerkärl. Denna med en viss hemlighetsfull och religiös nimbus omgifna ceremoni fick Humboldt naturligtvis icke öfvervara.

Kurare är, sådant det befinner sig i de ofvannämnda kärlen, en fast svart substans, som till sitt yttre har stor likhet med lakrits. Den verkande beståndsdelen deri löses i vatten, blod och öfverhufvud i alla animaliska vätskor liksom äfven i vinsprit och synes icke förlora det minsta af sin giftiga egenskap, äfven under en lång följd af år. Så t. ex. förvarade herr Claude-Bernard, den berömde franske fysiolog hvilken vi ha att tacka för största delen af i det följande meddelade uppgifter om pilgiftets verkningssätt, detta gift under tio år i vatten, utan att derigenom dess kraft i minsta mån försvagades. Liksom man framställer stryknin ur räfkaka samt morfin och narkotin ur opium, så har det äfven lyckats Boussingault att ur kurare framdraga den egentligen verkande beståndsdelen, kurarin, i form af en krystalliserbar hornartad alkaloid, som besitter nästan alla pilgiftets egenskaper. Det märkvärdigaste med kurare är att det, liksom de flesta ormgifter, endast då verkar dödande när det kommer i omedelbar beröring med blodet, men deremot är oskadligt, då det sväljes och således genom matsmältningen kommer i beröring med blodmassan, hvarvid det, i synnerhet i lefvern, undergår en fullständig förvandling. Det behöfves derför ingalunda, såsom man skulle kunna frestas tro af de romantiska skildringarne i många resebeskrifningar, mycket mod och uppoffring att suga blodet ur ett af en förgiftad pil framkalladt sår, hvilken åtgärd, om den sker genast, ofta kan hindra giftets skadliga verkningar. Indianerna svälja till och med ganska stora piller af kurare såsom botemedel vid epileptiska sjukdomsfall; dock gifves härför äfven en viss gräns, vid hvars öfverskridande giftet kan verka, äfven om det genom tarmkanalen införes i kroppen, i synnerhet under det nyktra tillståndet, då absorptionen är mycket stark och liflig.

Då deremot kurare genom ett stygn eller på annat sätt bringas i beröring med blodet, blir det ett i högsta grad förfärligt gift, hvilket t. ex. ögonblickligen dödar en liten fågel som om den blifvit träffad af en åskstråle. Större djur motstå giftet något längre och dö vanligtvis först efter 5-10 minuter. Såsom fallet brukar vara med nästan alla gifter, duka de varmblodiga djuren fortare under för

pilgiftets verkningar än de kallblodiga och fåglarne åter fortare än däggdjuren. Giftet framkallar ej den ringaste retning eller smärta i sjelfva såret, och djuren dö deraf liksom utan att veta det.

De symptomer som i detta fall visa sig äro mycket karakteristiska och intressanta, hvarför vi här meddela några af de experimenter hr Claude-Bernard anstält med mindre djur.

En kaninunge sårades, under det han var sysselsatt med att äta, lätt i ryggen med en uti kurare doppad pil, hvarvid djuret till en början kände sig så föga illamående, att det ej en gång afbröt sin måltid. Efter omkr. 3 minuter drog sig kaninungen lugnt tillbaka i ett hörn af rummet, kröp tätt intill väggen och slokade ned öronen öfver nacken liksom för att sofva. Straxt derefter föll han liksom förlamad ned på ena sidan utan att genom minsta ryckning förråda att han kände någon smärta.

Grodor, paddor och reptilier dö på nästan samma sätt, och äfven resande ha alltid funnit symptomerna vara enahanda hos genom kurare förgiftade djur eller menniskor. Lifvet utslocknar härvid alltid utan ytterst märkbar dödskamp, och öfvergången till döden synes förmedlas endast genom en sakta slummer.

Falska, beklagliga villfarelse! Långt ifrån att lifslågan släckes stilla och utan plågor, är tvärtom döden genom kurare åtföljd af de förfärligaste lidanden, då medvetandet och förståndet ännu under någon tid bibehålla sin fulla kraft samt endast rörelseförmågan och härmed äfven möjligheten att visa det känseln ännu finnes qvar upphäfvas och tillintetgöras. Öppnar man t. ex., såsom Claude-Bernard gjorde det först år 1844, en genom kurare förgiftad groda omedelbart efter det döden synes hafva infunnit sig, så ser man hjertat ännu fortfara att ostördt pulsera, och en genom musklerna ledd galvanisk ström framkallar i dem de häftigaste ryckningar, då deremot en blott genom nerverna riktad ström ej åstadkommer den ringaste verkan, hvaraf sålunda synes att pilgiftet förlamar blott rörelsenerverna och upphäfver deras funktioner. Denna kuraregiftets egendomliga verkan har i högst väsentlig grad utvidgat kännedomen om muskelsystemets förhållande till nervsystemet och bevisat att nervernas sammandragningsförmåga är fullkomligt oberoende af deras motoriska elementer.

Att hjernan ej påverkas af detta gift framgår redan af den iakttagelsen att hundar hvilkas kroppar man alldeles förlamat genom inympning af kurare anstränga sig att genom ett matt hviftande med svansen eller en knappt märkbar rörelse på hufvudet eller öronen, liksom med ögonen, visa att de hört husbondens ord till dem. Den genom kurare förorsakade döden är således följden af en asfyxi d. v. s. ett stillastående i andhemtningen som först försvåras och slutligen alldeles upphäfves genom den alltmer tilltagande förlamningen i nerverna, så att djuret undergår ett slags qväfningsdöd.

En härvid mycket vigtig och märklig omständighet är att denna förlamning ej är beständig, utan af öfvergående varaktighet och att följaktligen med kurare förgiftade menniskor eller djur åter kunna vakna upp ur sin skenbara dödsslummer, om man lyckas att medelst i lungorna inblåst luft underhålla andhemtningsprocessen så länge, att kroppen upphört vara stel och giftet åter blifvit skildt från blodet. Det egentliga motgiftet mot kurarets dödliga verkningar är derför den artificiella respirationen, med tillhjelp af hvilken det äfven i åtskilliga fall lyckats återkalla djur till lifvet. Brodie och Waterton räddade t. ex. en med kurare förgiftad åsna på det sättet, att de på henne gjorde en skåra i luftstrupen och sålunda under två timmar medelst en blåsbälg tillförde lungorna frisk luft, hvarefter hon åter började röra sig och småningom blef alldeles återställd.

Emedan kurare naturligtvis blott då kan inverka förlamande på nerverna när det genom blodet kommer in i cellväfnaden, ges det ett annat medel att förebygga de skadliga följderna af dylika förgiftningar, nämligen att anbringa bandager omkring såret; detta måste dock ske omedelbart efter giftets inträngande i såret, innan det hunnit sprida sig i kroppen. Denna utväg gaf hr Claude-Bernard tillfälle att göra högst intressanta fysiologiska studier. På en groda anbragte han förbindning öfver de båda bakbenens arterer och stack sedan en med kurare förgiftad nål i hennes rygg. Efter några minuter var hela grodans kropp stel, och endast bakbenen, dit det förgiftade blodet ej kunnat spridas, fortforo att röra sig. Lade man grodan i vatten, var det endast bakbenen som framdrefvo den rörelselösa kroppen, och så ofta man nöp henne i hufvudet, tillkännagaf tydligt en krampaktig ryckning i bakbenen att hon erfor smärta och att följaktligen nervlifvet ingalunda utslocknat i den skenbart liflösa kroppen.

Vidare har hr Claude-Bernard genom särskilda försök visat att kurare eller den verkande beståndsdelen i detsamma, kurarin, alldeles såsom morfin, stryknin, digitalin o. s. v., äfven kan användas såsom ett kraftigt läkemedel, i synnerhet vid många nervsjukdomar; för detta fall torde likväl vara rådligast att så fort som möjligt förskaffa sig noggrannare kännedom om det äkta pilgiftets riktiga sammansättning liksom om de vid dess beredning erforderliga växter, ty eljest kan receptet för detsamma lätt gå förloradt, då, såsom ofvanför blifvit anmärkt, eldvapnen börja bland indianerna alltmer tränga pilen och bågen samt således äfven kurare i bakgrunden, hvadan det kanhända om ett halft århundrade blir svårt att studera detta giftets beredning på ort och ställe.

Slutligen må anmärkas det intressanta faktum, att köttet af de genom pilgiftet dödade djuren ej erhåller någon af dess giftiga egenskaper utan är fullkomligt friskt och njutbart, hvilket äfven bevisas af den omständigheten att indianerna begagna sig af pilgiftet icke blott mot sina fiender utan äfven för att på jagten nedlägga villebrådet, hvarför de utom de förgiftade pilarne vanligtvis bära hos sig ett mindre förråd pilgift i en liten ler- eller kurbitsflaska. I anseende till denna sin dubbla användning är pilgiftet för dessa trakters indianer hvad krutet är för europeerna och utgör derför äfven föremål för en liflig byteshandel mellan Brasiliens och Nya Granadas indianstammar.

Digitized by Google

Afskrädesindustrien i London.

(Ur "Fra Alle Lande.")

En kärra, fullastad med sopor, eger hos sig ingenting tilldragande hvarken för ögat eller luktorganerna, men betrakta vi densamma från ekonomisk synpunkt, skola vi finna att den är värd vår uppmärksamhet. Stående gentemot en soplår, skulle man kunna anställa åtskilliga mer eller mindre djupsinniga, mer eller mindre lyckade betraktelser öfver alltings förgänglighet, men hur frestande det än kunde vara, afstå vi likväl derifrån och vända oss i stället till den prosaiska sidan af saken.

Undginge åtskilligt af hvad som tar vägen till soplåren den förstöring eller förvandling som nu kommer det till del, så skulle det, mer än allt annat, kunna gifva efterverlden en tydlig föreställning om hur det sett ut i våra hem, om våra husgerådssaker och olika uppfinningar. Den mängd afskrädessamlingar man här och der påträffar bekräfta denna förmodan. Det är icke så många år sedan man vid utgräfningen af den romersk-britiska staden Uriconium fann en dylik sophög som i ej ringa grad bidragit till att öka vår kännedom om det halfciviliserade britiska lifvet sådant det var kort efter romarnes utvandring för omkr. 1600 år sedan. Bland annat fann man i denna hög: kedjor, nycklar, barnleksaker af bly, skiffertaflor, hårnålar och armband, ja äfven en flaska med ögonsalva.

Afskrädessamlingarne (*Kjökkenmöddinger*) i norra Europa äro märkliga exempel på hvad man på denna väg kan få veta om lifvet i forntiden; och genom sådana som man funnit vid de schweiziska sjöarnes stränder sprides ett klarare ljus öfver en period, då man ej en gång kände till det verktyg hvarmed runorna ristades i bauta-stenarne.

Hvad skulle icke våra fornforskare gifva för att finna sophögar, förskrifvande sig från bestämda perioder, med fem hundra års mellanrum och tillkomna under loppet af de sista tre tusen åren?

Men i stället att fördjupa oss i betraktelser öfver afskräden i deras egenskap af värdefulla forntidsdokumenter och filosofera öfver dem liksom Hamlet öfver *poor Yoricks* hufvudskål, må vi styra kosan till Paddington, dit de londonska sopkärrornas innehåll föres och der det undergår den första af alla de förvandlingar som erfordras innan det såsom fågeln Phœnix åter stiger upp ur sin aska.

Hvar och en som passerat bron öfver Paddington-kanalen torde ha gifvit akt på det besynnerliga skådespel som dagligen uppföres på denna kanals stränder. Här ha nämligen Londons afskrädesentreprenörer sina magasiner, der från tidigt på morgonen till sent på aftonen en mängd folk af bägge könen ifrigt arbeta med spadar, hackor och såll bland högar af alla slags sopor. På afstånd är det ej lätt att urskilja beskaffenheten af deras göromål, men nyfikenheten lockar oss att gå närmare, och efter att af hufvudstadens förste entreprenör ha erhållit tillåtelse att nalkas, äro vi i tillfälle att undersöka kärrornas innehåll och åse de olika metoder hvarigenom det förvandlas för att i en ny skepnad återvända ut i lifvet och der användas på olika sätt.

Det är omöjligt att beskrifva den stank som slår den besökande till mötes på detta ställe: den påminner hvarken om rännstenen eller rutten kål, ej heller om upplösta animaliska ämnen, utan är en blandning af alla möjliga *bouquets* med en pikant tillsats af lukten af gamla stöflar och sopqvastar. Är det möjligt att denna sysselsättning ej skadar helsan? — var den fråga som genast vid framkomsten trängde sig på oss; vi skola söka besvara den i det följande.

Medan vi befunno oss der anlände flera kärror, hvilkas innehåll aflastades i högar rundtomkring på marken, hvarefter den manliga delen af arbetarne genast började derur framskaffa de större föremålen. Så snart detta var gjordt, slogs återstoden i sikten samt öfverlemnades åt qvinnornas omsorger. Dessa — om man får kalla dem qvinnor, ty de se ej ut att tillhöra det svagare könet — arbeta alltid i framåtlutad ställning. Hvar och en af dem omgifves af flera korgar, hvari siktens innehåll sorteras. Låt oss observera en sådan sikterska under hennes arbete. Alltefter som hon siktar, falla det fina gruset, sanden och kolaskan — särdeles vigtiga beståndsdelar hvilkas användning vi sedan skola omtala — till marken och endast de större föremålen stanna qvar i sikten, dem hon efter deras olika beskaffenhet med stor färdighet sorterar i de omkring henne stående korgarne. Först och främst må nämnas kolstyckena. Mängden af detta slags affall står i noggrannt förhållande till rikedomen inom det qvarter der soporna blifvit insamlade. Från de qvarter der de fattiga bo fås endast mycket litet kolaffall, då skyffeln varit för flitigt använd att kasta askan tillbaka på elden för att det minsta kolstycke skulle kunna gå förloradt. Helt annorlunda är det med de rikare qvarteren, der kökspigan ej betalar kolräkningen med egna pengar och der hon följaktligen icke nedlåter sig till att kasta sådant "skräp" som aska på elden. En någorlunda van afskrädesentreprenör kan vid första flyktiga blick på en med sopor fyld kärra säga om den förskrifver sig från ett fattigt qvarter eller ej. Belgravia och Tyburnia*) kunna ögonblickligen skiljas från hvarandra, och den oerhörda qvantitet afskräden som från det förstnämnda fås af ensamt artikeln kol gifver en god föreställning om det slöseri som allmänt råder inom de rika hushållen och hvartill orsaken i främsta rummet bör sökas i tjenstfolkets misshushållning och slarf. Kolaffallet säljes till de fattiga.

Dernäst får man i sikten se hvad vi skulle kunna kalla soplårens rariteter, hvaribland ben intaga ett framstående rum. Dessa skickas till Cambeth för att kokas, hvarvid utdragas alla de fettämnen de innehålla och gelatinen, hvilken användes af lim- och bröstsockerfabrikanterna. När benen äro af bättre beskaffenhet, förarbetas de på många sätt: till knifskaft, knappar o. dyl. De stumpar som äro för små att kunna bearbetas söndermalas till mjöl och upplösas i svafvelsyra, hvarvid fås ett egendomligt grått pulver, som förekommer i handeln under namn af sur fosforsur kalk till ett pris af 300 rdr sv. för ton och är ett af de värdefullaste gödningsämnen man känner. Grefskapet Cheshire, hvilket i slutet af förra århundradet var nästan alldeles ofruktbart, emedan jorden blifvit utsugen, har åter erhållit sin fordna bördighet genom användandet af detta gödningsämne. På sådant sätt komma oss åter de ben vi se i soplåren tillgodo såsom det bröd vi äta och den mjölk vi dricka, ja äfven i det ljus vi lysa oss med, ty fosforn i de kemiska svafvelstickorna fås äfven af gamla ben. Lifvet är ett beständigt kretslopp, och då vi betrakta de gamla egyptiernas symbol af evigheten, ormen som biter sig i sin

*) Det rikaste och fattigaste qvarteret i London.

Digitized by Google

egen stjert, så måste vi medgifva att de instinktmässigt anat en stor sanning, ehuru det varit först senare tiders vetande förbehållet att till fullo fatta densamma.

Ben är själen i åkerbruket; och icke nog med att England från utlandet inför stora qvantiteter ben och derigenom, såsom Liebig harmset utbrister, beröfvar utlänningens åkerfält deras bästa hjerteblod — utan det går äfven ända derhän att rensopa utländska slagfält, hvarigenom de jordiska lemningarne af krigare som bidragit till att gifva de europeiska staterna deras nuvarande gränser nu tjena till att frambringa engelsmännens bröd.

Men det finnes andra saker i sikten än ben, och vi måste skynda oss, om vi vilja hålla jemna steg med sikterskan. Den artikel vi nu påträffa är glas. Alla de hvita glasbitarne kastas i en särskild lår, hvarefter de skickas till smältugnen der de omsmältas och på samma gång påskynda sammansmältningen af flintan och sanden, hvaraf skall bildas det nya glaset. De olika slagen af flaskor läggas äfven för sig i en korg. Det ges ingenting som vi så gerna kasta bort som apoteksflaskor; när vi efter en längre sjukdom stiga upp från sjukbädden, erinra de oss på ett obehagligt sätt om våra öfverståndna lidanden, och vi bry oss ej om hvad som blir af dem, blott vi slippa se dem. Här rentvättas de för att åter börja sin sorgliga vandring genom sjukrummen. *Ginger-beer-* *) och sodavattenflaskor ser man äfven i soplåren och de användas åter till törstiga själars läskande. Alla slags glassaker, ända till minsta bläckhorn blott det är helt, framletas äfven och utsläppas åter, sedan de blifvit rengjorda med syra, i rörelsen. Ja, äfven gamla skodon försmås ej heller. Sulorna skiljas från öfverlädret och användas derefter som bindsulor i nya skodon. Några af de bättre skor och stöflar som hittas i soplårarne hamna vid Monmouthgatan hos skoflickarne, hvilka förtjena sitt uppehälle på att laga upp dem och dölja sprickorna i lädret medelst en slags degig substans. Tyglapparne föras till pappersbruken för att förvandlas till papper. Antalet af krinoliner som finna sin väg till detta ställe är i sanning förvånande. Deras öfverklädnad af bomullstyg afdrages, stålfjedrarne läggas bland jernskräpet, under hvilken rubrik hänföres en otrolig mängd af de mest olikartade föremål: gamla stekpannor, kastruller, presenterbrickor och gamla blecksaker, hvilket alltsammans inom loppet af en kort tid återgifves konsumtionen i förändrad gestalt. Bleckgodset underkastas först en särskild behandling, hvarigenom lösgöres lödningen, som har större värde än sjelfva blecket. Gammalt jern begagnas stundom såsom ballast i fartyg och omsmältes då i utlandet. Jernskräp som förts verlden omkring har långt större värde än nytt jern. Såsom ett exempel härpå må anföras den söm hvarmed hästskor fästas och som hittas i stor mängd på landsvägar och gator. Denna söm är ovärderlig vid tillverkningen af gevärspipor i följd af den utomordentliga seghet metallen vunnit genom att oupphörligt slås mot marken och gatläggningen. En stor del tennskräp användes på ett högst egendomligt sätt. De flesta vattendragen i Englands koppardistrikter innehålla nämligen koppar i upplöst tillstånd och denna koppar skulle föras ut i hafvet, om den ej uppfångades under vägen. Nu har man funnit att tennet utöfvar en stark dragningskraft på kopparn, och detta faktum har af uppfinningsrika hufvuden blifvit begagnadt sålunda, att de på olika ställen i vattendragen nedlägga alla bortkastade stycken af rent tenn de kunna komma öfver. Efterhand samlas kopparn på dessa stycken, hvarefter man förskaffar sig densamma genom att smälta tennet.

Siktarne hitta ofta penningar, hvilka de naturligtvis behålla för egen räkning. Det har ofta gjort oss mycket hufvudbry att förklara hvarifrån förskrifva sig den mängd romerska kopparmynt som komma i dagen, och detta, såsom det synes, alldeles ur sjelfva jordytan. Att döma efter antalet af de kopparmynt som hittas i våra soplårar, märker man att de romerska mynten likaledes genom en slump eller genom likgiltighet blifvit kastade i soplårar, hvilka i tidens längd sjunkit så långt ned i jorden, att de kommit i jemnhöjd med jordytan.

De gröfre och tyngre affallsartiklar som läggas afsides af männen innan siktarnes arbete börjar kunna hänföras till två hufvudklasser. Den första utgöres af qvarlefvorna efter alla de vegetabiliska ämnen som sopas tillhopa på torgen; de skickas på kanaler till det inre af landet och användas till åkerfältens gödning. Den skyndsamhet hvarmed dessa afskräden bortskaffas förklarar att helsotillståndet bland arbetarne på detta ställe är så godt som det är. Den andra klassen består af sönderslaget krukmakerigods, gamla ler- och stenkärl, hvilka äro ett förträffligt material vid vägars grusning.

I kommersielt hänseende äro *breezen* *) och askan de värdefullaste afskrädena. *Breezen* användes i synnerhet vid tegelbränning. Företager man en vandring genom Londons förstäder, så upptäcker man här och der stora staplar af tegel, ur hvilkas inre rök beständigt uppstiger. Ny tegelsten omgifves här med ett *breeze*-lager och lägges sålunda, att de olika teglen ej beröra hvarandra, hvarefter *breezen* antändes nerifrån och efterhand faller tillhopa då den blifvit rödglödgad. Genom detta förfaringssätt brännas teglen tills de erhålla den önskade hårdheten. Afskrädesentreprenörerna äro vanligtvis äfven tegelfabrikanter, och samma pråm som bortför *breezen* återvänder med den tegelsten vid hvars bränning den användts. Äfven det fina kolaffallet blandas med den lera hvaraf teglet fås, då derigenom bränningsprocessen påskyndas.

Bland hvad på upplagsplatserna för afskräden är mest motbjudande att betrakta må nämnas den mängd ylletrasor som ligga utbredda på marken för att torkas. Deras bestämmelseort är humlegårdarne i grefskapet Kent. När en ylletrasa ej längre duger till något annat, kan den ännu användas som gödningsämne och återvänder sålunda till oss i den doftande humlens gestalt, eller med andra ord: vi dricka upp våra trasor i det läskande ölet.

Det gifves en stor mängd blandade tyger i hvilka ränngarnet är af bomull, medan deremot inslaget är af ull, och som till för kort tid sedan voro värdelösa, då de hvarken kunde användas som gödningsämne eller beredas till papper. Nu upplösas emellertid dessa trasor i sina beståndsdelar på ett mycket sinrikt sätt, i det de nämligen i slutna reservoarer utsättas för upphettad ånga, utvecklad under sex atmosferers tryck. Härvid förvandlas ullen till ett fint svart pulver, under namn af ulmin-sur ammoniak kändt såsom ett förträffligt gödningsämne, då deremot bomullen förblir oförändrad och nu lämpar sig till material för pappersfabrikationen. Stundom framdrages ur sophögen en gammal kjol eller tröja af ylle; är den ej alltför illa åtgången, skickas den till Yorkshire-qvarnen, der den undergår en särskild beredning. Det är af detta material man förfärdigar största delen af en hel mängd billiga tyger.

Äfven brödbitar, såvida de ej äro alltför illa medfarna, uppsamlas af qvinnorna, som gömma den i sina påsar jemte de småsaker de ha lof att taga hem med sig. I Frankrike har en person af denna artikel gjort en storartad industri. Genom att nämligen lägga märke till huru mycket bröd bortkastades inom hvarje hushåll och i det han samtidigt beräknade den stora brödqvantitet den franska kokkonsten

*) En mousserande dryck som fås af ingefära.

*) Ett oöfversättligt ord, hvarunder inbegripes alla slags mer eller mindre bränbara afskräden som hopsopas på gatan såsom sågspån, halm, hästspillning o. s. v.

Digitized by Google

kräfver, föll han på den tanken att uppsamla allt detta bortkastade bröd, och der och hvar i Paris såg man hans kärror passera genom gatorna. Han samlade öfverallt, i de enskilda husen, å källrarne och de stora restauranterna sam upprättade dessutom bagerier, der de insamlade bitarne hopbakades och derpå pulvriserades af unga flickor. Svårligen finnes i Paris en enda restaurant med undantag af de allra förnämsta der man kan reqvirera en *soupe au pain* eller en *purée au croûton* utan att vara temligen säker om att blifva serverad med gamla brödskorpor, som ha den uppfinningsrike fransmannen att tacka för sin förnyade gestalt. Af de brända styckena beredde han tandpulver. Det är nu längesedan han drog sig tillbaka från affärerna, efter att derpå ha samlat en mycket stor förmögenhet, men rörelsen fortsättes likväl af andra, och de kärror hvari brödbitarne insamlas ser man ännu alltjemt dragas genom Paris' gator i alla riktningar.

Bland alla de föremål som afskrädesentreprenörernas omtänksamhet räddar från tillintetgörelse är likväl *breezen* det värdefullaste, och detta afskrädes ofvan omtalta användning gör det till en gifvande inkomstkälla för en stad, medan det förut var förenadt med stora kostnader att blifva af dermed. Priset derpå är naturligtvis beroende af efterfrågan eller, med andra ord, af hur många byggnadsföretag som för ögonblicket utföras; men då husen i London kunna sägas växa upp ur jorden öfverallt, så bör det ej väcka vår förvåning att askan stundom betalas med en guinée för *chaldron* *). Beklagligtvis tillfaller i London denna inkomst mera den enskilda företagsamheten än kommunens kassa. Det påstås att den dagliga gaturenhållningen i Antwerpen, som förr kostade myndigheterna 18,000 rdr om året, nu säljes för 72,000 rdr. Jemför man de två städernas storlek, så kunde gaturenhållningen i London inbringa staden åtminstone 18 millioner rdr om året — en summa som skulle vara mer än tillräcklig att betäcka kommunalutskylderna och dessutom gifva de skattande ett litetöfverskott.

Vi kunna ej lemna detta ämne utan att hafva sagt några ord om de arbetare af bägge könen som förtjena sitt uppehälle på afskrädesindustrien; vi börja derför, såsom artigheten bjuder, med damerna. Den parisiska lumpsamlerskan säges vara en af de vildaste och tygellöstaste varelserna bland denna stads oroliga befolkning, och historien visar hvilken verksam del hon tagit i åtskilliga af revolutionens hemska uppträden. Vi nödgas tyvärr medgifva att hennes engelska yrkessyster ej står stort högre i moraliskt hänseende; men ehuru hon är rå och djurisk samt i högsta grad saknar all qvinlighet, har hon likväl bevarat något af den nationala manliga karakteren. Då dessa qvinnor råka i slagsmål med hvarandra, hvilket händer ganska ofta, ser man dem aldrig klösa och slita håret af hvarandra, såsom vanligen brukar vara fallet då medlemmar af det täcka könet ej komma sams, utan de ådagalägga manlig sjelfbeherrskning trots sin vrede och gå i striden på samma sätt som män bruka göra. Åskådarne bilda en krets och sekundanter utväljas, hvarefter motståndarinnorna gå löst på hvarandra med knutna händer och utkämpa striden på regelbundet boxaresätt. I förra århundradet funnos qvinliga boxare *ex professo*, hvilka boxades för betalning liksom nu för tiden männen, men de synas likväl icke kunnat öfvervinna sitt köns benägenhet för att klösas, ty man hade för hvarje vadstrid gjort till ett oundgängligt vilkor att de stridande skulle slåss med silfverslantar i händerna. Afsigten med denna bestämmelse var att förekomma begagnandet af naglarne, då slantarne, om de föllo den ena af parterna ur handen, ögonblickligen tilldelades motståndaren. Nutidens lumpsamlerskor använda icke denna sinrika metod, men kämpa icke desto mindre med en tapperhet som ingen prisfäktare behöfver blygas för, och denna aktning för *fair play* förtjenar desto större erkännande som dessa menniskor i alla andra afseenden, såväl intellektuella som moraliska, utgöra befolkningens värsta afskum. Deras fasta dagspenning är endast 1 sh. 2 pence, och sportlerna, hvilka bestå i en liten balja aska och så mycket bränsleaffall som de kunna bära hem, uppgå till omkr. 3 sh. i veckan. En så ringa ersättning för åtta timmars dagligt strängt arbete, och det till på köpet af så motbjudande beskaffenhet, förklarar tillräckligt att deras leder rekryteras ur befolkningens lägsta lager. Likväl ha de icke sjunkit så djupt, att de ej äro tillgängliga för medmenniskors sympati och välvilja, men det gör oss ondt att nödgas säga det de hittills, såsom samfundsklass betraktade, ha blifvit i högsta grad försummade af de ädla menniskovänner som på så många olika sätt söka utöfva ett förädlande inflytande på den fattiga klassen. Ehuru dessa arma varelser lefva i sjelfva civilisationens brännpunkt förblifva de likväl oberörda af denna och äro i lika hög grad uteslutna från alla dess välgerningar som den mest vanlottade indianqvinna.

Sanningen att säga, äro tyvärr lumpsamlarne ej stort bättre än deras qvinliga kolleger, och i synnerhet förfalla de i hög grad under dryckenskapslasten, hvilket måhända till en del kan ursäktas genom beskaffenheten af deras arbete. Det synes bland dem vara ett vedertaget bruk att aldrig tömma en soplår utan att begära två pence i drickspengar, och när dessa eller, såsom ofta inträffar, deras värde i öl ges dem, kan man sluta till hvilken qvantitet spirituösa drycker de förtära under dagens lopp. I London ges det ett slags individer hvilka icke tillhöra korporationen, men som förskaffa sig en oloflig inkomst genom att afhemta sopor i husen och sedan sälja dem; dessa kallas "flygande lumpsamlare" i följd af den snabbhet de utveckla vid utöfvandet af sitt otillåtna näringsfång.

Det är ett glädjande faktum att dessa menniskor, trots sitt ytterst osnygga yrke, likväl i endast ringa grad hemsökas af sjukdomar, hvilket utan tvifvel i synnerhet måste tillskrifvas den omständigheten att de alltid arbeta i fria luften. Fastän våra lukt- och synorganer såras genom denna sysselsättning, följer deraf likväl icke att densamma måste vara osund, och egaren af en benkokningsfabrik har för någon tid sedan bevisat detta på ett slående sätt. Han blef nämligen instämd till rätten, under påstående att hans fabrik förpestade luften i granskapet, och han besvarade denna klagan genom att inför domstolen framställa en talrik och frisk barnflock, som blifvit född och hade uppvuxit midt i den s. k. osunda atmosferen. Lumpsamlaren kan härvidlag vittna lika bra som sjelfva platsen, ty under det tjocka smutslager som betäcker honom har han en frisk hy och ett långt friskare utseende än den fine handelsbetjenten, hvilken aldrig nedsmutsar sina fingrar med något värre än bläck och som ej vet af någon större kroppsansträngning än att stiga upp från stolen och åter sätta sig på densamma. En af Englands berömdaste läkare, hvilken studerat denna menniskoklass från sanitär synpunkt, säger att den är långt friskare än största delen af den arbetande klassen. Icke desto mindre betvifla vi att någon skulle vilja bo i närheten af dessa aflastningsplatser för afskräden, hvilka säkerligen för ögat äro den mest motbjudande anblick det kan råka ut för.

*) Omkr. 2 rdr tunnan.

Från Paris.

(Med fyra illustrationer.)

Paris har flere promenader der dess befolkning om sommaren kan söka hvila och svalka, men ingen af dem är så omtyckt och flitigt besökt som Tuileries-trädgården, hvartill i främsta rummet bidraga dess centrala läge, storlek och skönhet. Midt genom trädgården löper en bred allé upp mot Tuilerierna och från det stora fönstret i slottets första våning har man en herrlig utsigt öfver hela den storartade anläggningens blomsterbäddar, lummiga kastanje- och lindalleer, öfver Place de la Concorde och utåt Champs-Elysées. Utom de tre marmorbassinerna, af hvilka endast den största befinner sig i den för allmänheten tillgängliga delen af trädgården, ser man här flere bildhuggeriarbeten af olika värde, hvaribland må nämnas Flora och Zephyr, fauner och Venusbilder, Diana och nymfer, Laokoonsgruppen och Thesevs med Minotaurus samt två sfinxer, dessa senare minnen från Sebastopol. Trädgårdens hufvudpunkter utgöra de två terrasserna: *la terrasse des Feuillans* på norra sidan, uppkallad efter ett benediktinerkloster, hvilket för längesedan låg i dess närhet, och *la terrasse du bord de l'eau* på södra med en storartad utsigt öfver Seinen och Concordeplatsen, hvilken jemte Rivoligatan och Tuileries-kajen begränsar trädgården. Många ha de höga herrar varit som förbättrat, förskönat eller blott förändrat denna vidsträckta anläggning, hvilken undergått lika många vexlingar som sjelfva slottet, i hvilket ha herrskat Ludvig XVI, Robespierre, Napoleon, Carl X och Ludvig Filip, utan att de likväl kunnat hålla sig qvar der. Nästan alla Frankrikes regenter efter Henrik IV, på hvars tid Tuileries-trädgården bestod af endast en vidsträckt och temligen ödslig plats, omgifven af smaklösa murar, ha i ett eller annat afseende med densamma företagit någon förändring, men år 1665 egde den mest genomgripande rum. Samtidigt med att palatset restaurerades fick Le Nôtre i uppdrag att anlägga trädgården, hvarvid han gaf ett slående bevis på sitt mästerskap. Hvar och en som nu besöker Tuileries-trädgården har tillfälle att beundra detta hans verk, som ännu finnes qvar i sina hufvuddrag.

Tuileries-trädgården är ett verkligt ungdomens rike, ty ingenstädes i Paris ser man en så stor mängd barn som här, och det är ett stort nöje att betrakta deras lekar, höra de glada skratten och språka med de älskliga varelserna.

Vi behöfva ej gå långt utom Tuileries-trädgårdens portar förrän vi befinna oss på bulevarderna, enligt parisarens åsigt, de "vackraste, praktfullaste, angenämaste och mest originella promenader i hela den civiliserade verlden" — ett omdöme hvari främlingen obetingadt instämmer.

Har Ludvig XIV ej genom annat förvärfvat sig rättighet att minnas af efterverlden, så har han dock gjort sitt namn odödligt genom sin skapelse, bulevarderna. På hans tid voro de endast en ofantlig trädplanterad promenadplats. Då man i allmänhet talar om bulevarderna, menas dermed endast de hvilka, bildande en båge, ligga mellan den minnesrika Bastiljplatsen och Madeleinekyrkan samt äro *B. du Temple*, *B. Saint Martin* och *Saint-Denis* med sina triumfbågar, *B. Bonne-Nouvelle* med sina praktfulla butiker och *Gymnase*-teatern, *B. Poissonnière*, *B. Montmartre*, *B. des Italiens*, der den fina verlden flanerar och vid hvilken ligga de beryktade kafeerna *Café Anglais*, *Café du Grand-Balcon*, *Café Tortoni*, *Café Riche* och *Maison-Doré*, *B. des Capucines* med det ofantliga *Grand Hôtel* och *B. de la Madeleine* vid *Place de la Concorde*. De senare anlagda benämnas alltid med sina särskilda namn; talar man deremot om bulevarderna, så vet enhvar i Paris, ja nästan hela verlden, hvad dermed menas.

Ingenting kan för främlingen vara angenämare och gifva rikare och beqvämare tillfällen att studera Parislifvet än att slå sig ned i något af kafeerna vid bulevarderna och betrakta det rörliga panorama som utbreder sig der för hans blickar, alltid olika på olika timmar af dagen. Om aftnarne öfversvämmas dessa kafeer af en sådan massa gäster, att det ibland är nästan omöjligt att få plats. Der drickes och skämtas och tungorna ha full sysselsättning. Man invecklas i små intriger, får bevittna ömma möten, höra politik, vetenskapliga och estetiska diskussioner och skandalhistorier. Är Paris verldens förnämsta stad, så äro också bulevarderna Paris' förnämsta plats, hvars lif det väl lönar mödan att studera.

Parisisk dame de comptoir.

De skandinaver som bo i eller resa till Paris ha vissa mötesplatser, och dessa äro *Café Suède* vid Boulevard Montmartre och straxt bredvid *Variétés*-teatern, samt *Café de la Régence*, beläget vid *Honoré*-gatan, midtemot *Théâtre français*. Dessa kafeer besökas likväl äfven af andra nationers medlemmar, hvarför man der utom franska och skandinaviska tidningar finner blad på andra språk. Liksom *Café Suède* hufvudsakligen är ett tillhåll för svenskarne, så vistas danskarne företrädesvis i *Café de la Régence*, hvilket också har sin historia och der Paris' schackspelare pläga stämma möte. Detta kafé fanns redan år 1718 och kan sägas från sin första början ha varit alla schackspelares i Paris stamhåll, ehuru *Café Procope* i *Quartier Latin* samlade en del af dem omkring Jean Jacques Rousseau och hans vänner. Kafeet låg den tiden på *Place du Palais-Royal*, som då var en oansenlig liten plats, å hvars midt stod en anspråkslös vattenbassin och som omgafs af trånga och otrefliga gator, men Napoleon III omskapade denna plats och då flyttades det dervid belägna kafeet. Då Louvren skulle förenas med Tuilerierna, slog dess sista timme. De gamla husen, bassinen och de trånga gatorna försvunno, och så tillkom den utåt Rivoligatan vettande öppna platsen. Den fick likväl behålla sitt namn, men det husvilla *Café de la Régence* flyttade endast ett stycke längre bort, till *Saint Honoré*-gatan och utgör nu som förr en samlingsplats för det ädla schackspelets idkare.

Digitized by Google

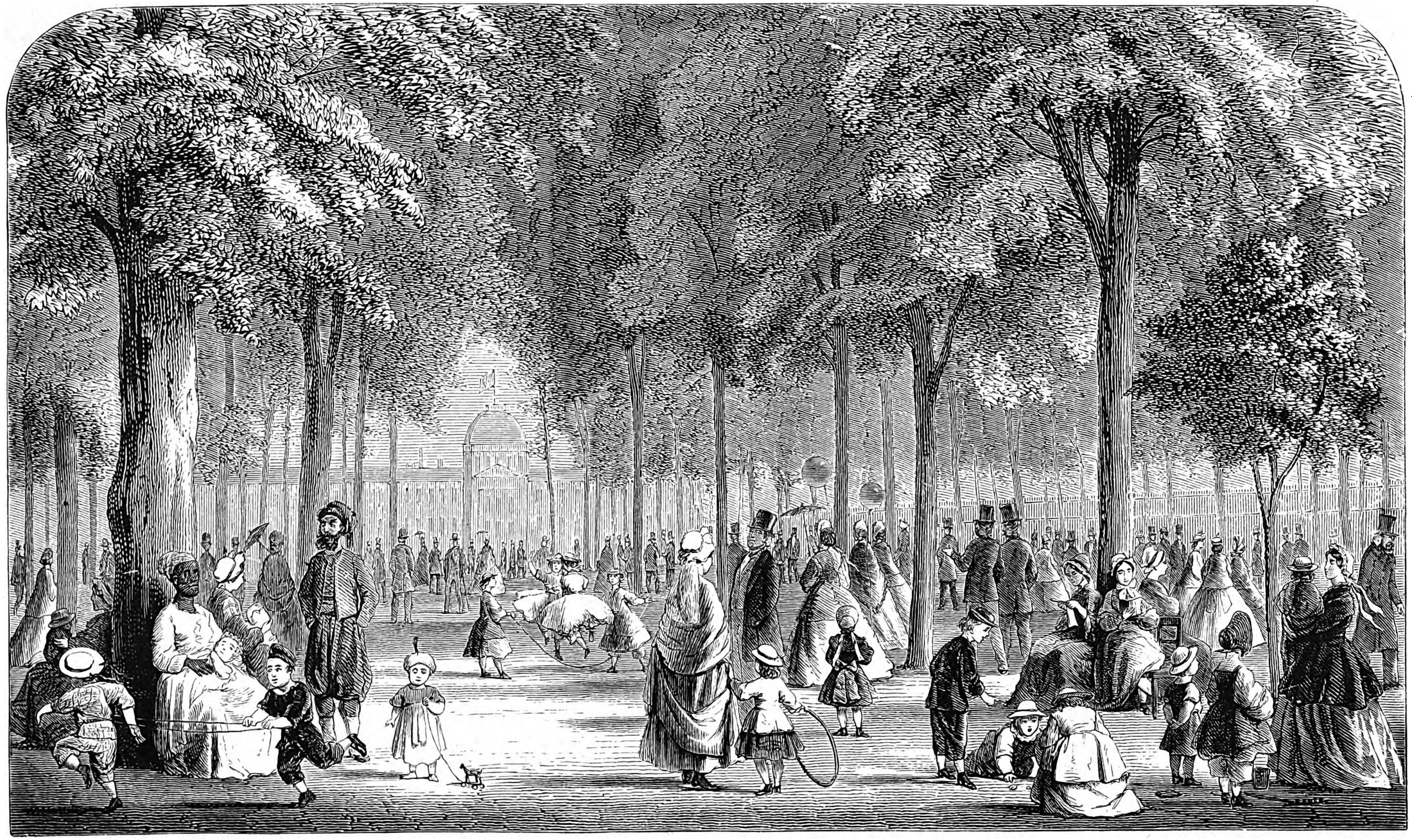

Tuileriträdgården i Paris.

Digitized by Google

Digitized by Google

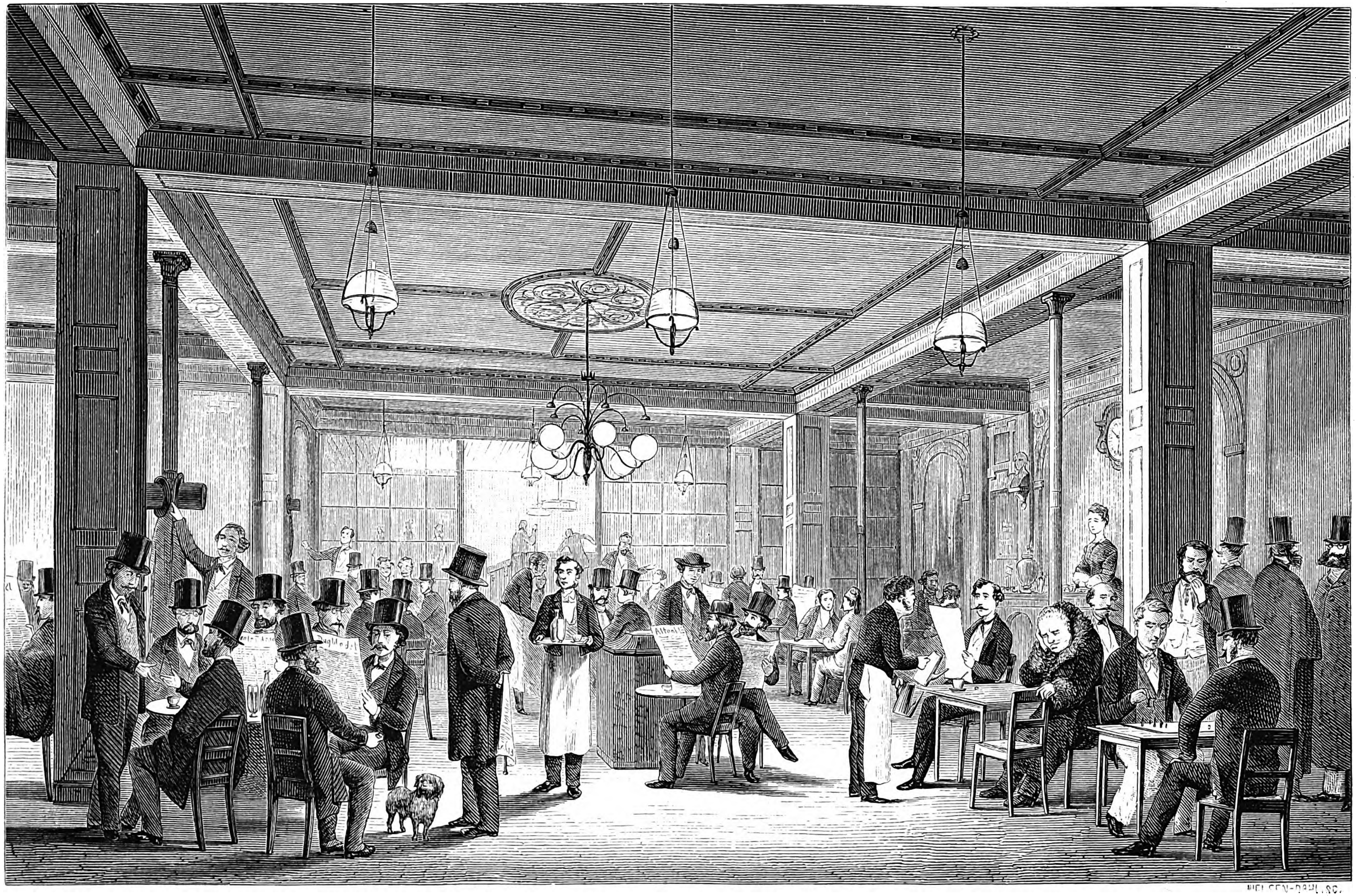

Café de la Régence i Paris.

Digitized by Google

Digitized by Google

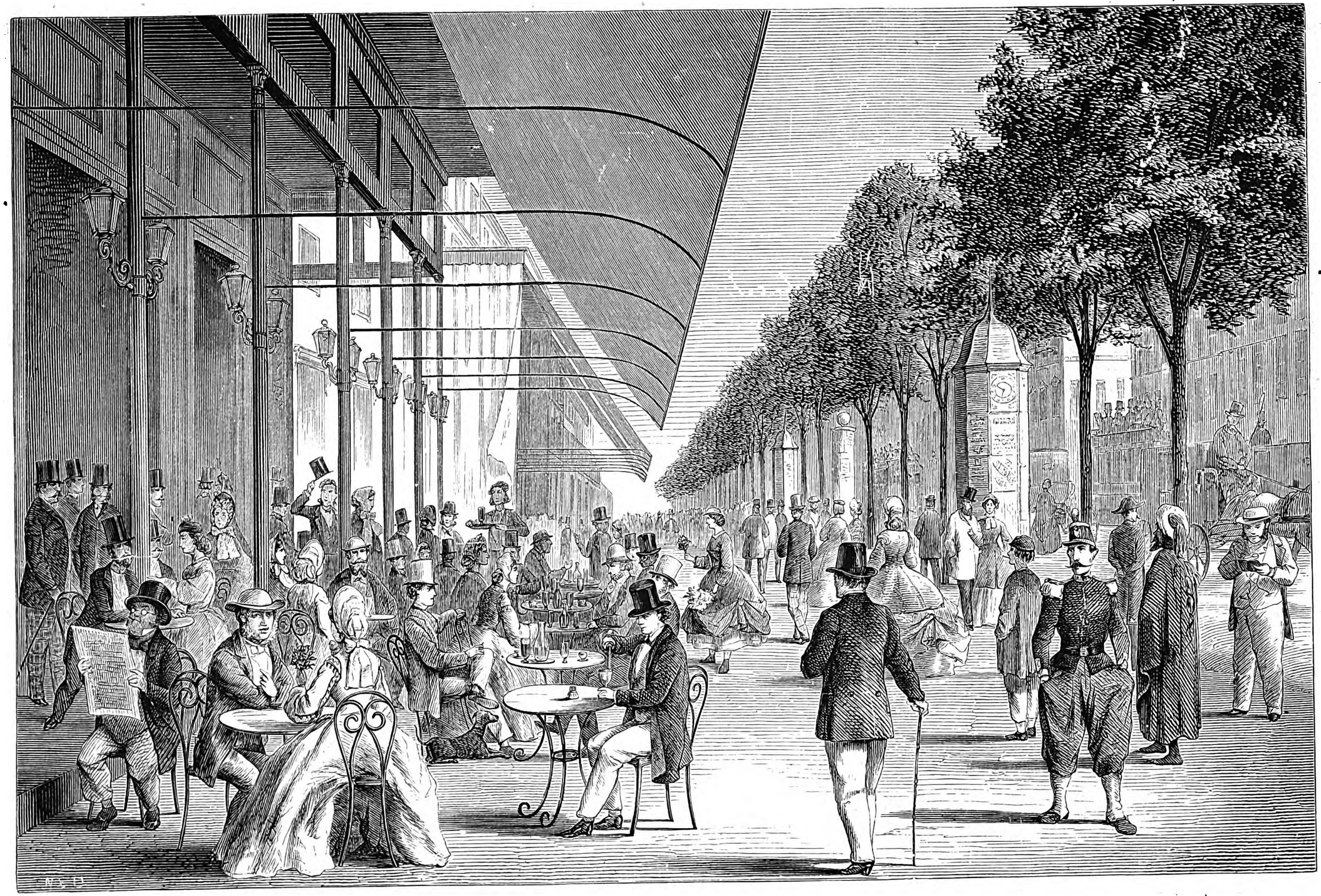

På bulevarden i Paris.

Digitized by Google

Digitized by Google

Havanacigarrerna.

Säkerligen gifves det på Kuba ingen plägsed hvaremot främlingen, utan att veta eller vilja det, så ofta bryter som mot den hvilken eger rum bland denna ös cigarrökare. Man må anse dessa småsynder såsom obetydliga — spanjorerna ha härför det betecknande uttrycket *pecca-dillos*, engelsmännen *white sins* — och ej lägga någon vigt vid dem; men det säkra är att de aldrig förfela att göra ett oangenämt intryck på alla dem för hvilka dessa plägseder öfvergått till en vana och ådraga den som gör sig skyldig till en kränkning af dem misstanken att vara mindre belefvad.

Då en kubanare tager upp sitt cigarrfodral (*petaca*) eller sin cigarettrulle (*cajetilla*), underlåter han aldrig att bjuda alla de närvarande en cigarr innan han tänder sin egen. Ber han sin rökande granne om eld, drager denne först några bloss för att cigarren må brinna bättre, derefter tager han cigarren mellan tummen och pekfingret, stryker eller slår sakta med samma hands långfinger af askan och vänder, då han räcker fram cigarren, med en behändig rörelse den brinnande ändan framåt. Har han rökt cigarren så långt, att han ej anser sig kunna lemna densamma åt den person som ber om eld, tager han fram en annan ur sitt fodral, tänder och räcker fram densamma. Härvid bjuder han alltid de närvarande en cigarr sedan han gifvit sin granne eld och stoppar ej tillbaka fodralet i fickan förr än hvar och en af sällskapet tagit sig en cigarr.

Den som lånar eld af en annan fattar gifvarens cigarr mellan tummen och pekfingret, vänder den brinnande ändan nedåt, slår med samma hands långfinger sakta af askan, så att den ej må falla på grannens kläder, och räcker den sedan, med munstycket framåt, tillbaka åt dess egare. Under det han genom ett lätt förbindlig rörelse med handen betygar sin tacksamhet, tager den andre tillbaka cigarren med en dylik rörelse och drager genast några drag, ty höfligheten fordrar att man ej kastar bort cigarrer hvarpå en annan person tändt sin. Skulle man säga åt en person som man gifvit en nära utrökt cigarr till att tända sin att kasta bort stumpen, skulle denne anse en dylik uppmaning såsom en personlig förolämpning. Dessa plägseder tycker främlingen i Havana vara svåra att komma ihåg, men han lägger dem snart på minnet och tillegnar sig dem, och på det hela taget vittna de om ett för belefvenhet utveckladt sinne. Ett uraktlåtande af dessa plägseder skulle för den som gjorde sig skyldig dertill anses såsom brist på takt och god uppfostran.

Ingen drager i betänkande att mottaga en cigarr eller cigarett, hur ofta och af hvem den än erbjudes, och så allmän är denna plägsed och så lika cigarrernas qvalitet, att bjudandet på cigarrer blir en ganska känbar post i utgiftskontot. Gåfvor och gengåfvor få qvitta hvarandra.

Ingenstädes i hela verlden förfärdigas och rökas cigarrer i så stor mängd som på Kuba. Utförseln af tobak och cigarrer öfver hela ön uppgick under åren;

1826—1830	årligen till	23,671 ctnr tobak	51,471,000 cigarrer.	
1846—1850	»	» 72,813 »	» 179,201,000	»
1856—1860	»	» 128,435 »	» 191,962,000	»

Men från Havana ensamt utfördes;

1867	77,168 ctnr tobak	199,027,000 cigarrer	
1868	77,151 »	» 180,896,000	»

under det man uträknat att på Kuba årligen förbrukas 1,825,000,000 stycken. Men också röka der ung och gammal, man och qvinna, herre och slaf, inföding och främling hela dagen i ända. Störst var cigarrutförseln år 1855, då den uppgick till 356,583,000 stycken. Deraf kommo omkr. 30 proc. på Storbritannien, 23 proc. på Förenta Staterna, 28 proc. på Frankrike, 9 proc. på Spanien, 6 proc. på Tyskland och Nederländerna samt 4 proc. på andra länder.

Kot-tasch, eller **Tamerlans-tron,** som förvaras i citadellet i Samarkand, är 4 mètres lång, 2 mètres bred och en half manslängd hög; den är gjord af ett enda marmorblock och på sidorna ornerad med vackra uthuggna snäcklika prydnader. Denna tron är den enda lemning från forntiden som finnes qvar i citadellet. Traditionen förmäler att den uppsattes 700 år före Timur. Denna marmortron anses såsom den förnämsta reliken i Samarkand, de rättrogna beröra den med sina händer och aftorka derifrån det heliga dammet, som de låta sitta qvar på händerna, i ansigtet och på skägget. Det är först när emirerna setat derpå som de anses verkligen installerade i sin värdighet. I sidorna af denna tron finnes små fördjupningar, der emiren nedlade guldmynt, hvilka han sedan fördelade bland sina embetsbröder. Efter denna ceremoni fanns det intet tvifvel mer att han var den rättmätige emiren. *Kot-tasch* står i ett galleri, hvilket på tre sidor omgifves af en fyrkantig och stenlagd gård. Bakom tronen finnes i väggen en nisch, till höger om hvilken är inmurad en icke stor svart sten, hvari är inristad en fornarabisk inskrift, som ännu ej blifvit tolkad.

Till de sjukdomar hos vinstocken som seden några årtionden tillbaka menligt inverkat på dess odling, ja på några orter, såsom t. ex. Madeira, tillintetgjort vinodlingen, utgöres orsaken i de flesta fall af *Oïdium*, en mögelsvamp, som frodas på drufvorna och bladen. På senare tiden har i Frankrike en bladlus, kallad *Peritymbia vitisiana* eller *Phylloxera vastatrix*, till den grad förökat sig, att den på många vinberg förstört alla vinrankorna. Den har blifvit öfverförd till England, men i Tyskland har den ännu ej visat sig. Denna parasit, som är mycket liten, lefver under bladens eller de späda rötternas öfverhud, i hvilket senare fall den dödar vinstocken inom kort tid. Vinodlare som uppblandat myllan med 8—10 proc. stenkolstjära samt dermed öfverdragit stammarne och rötterna ha derigenom lyckats rädda största delen af sina vinstockar.

Angifvarne i det gamla Rom. Under den period af den romerska statens tillvaro då den började luta mot sin undergång, nämligen under kejsareperioden — en tiderymd, då alla slags laster frodades i verldsstaden — fanns der äfven ett slags menniskor som hade gjort till sitt yrke att angifva personer, och denna födkrok lönade sig väl. Dessa individer kallades *delatores*. Under kejsare sådana som Tiberius, Nero, Domitianus florerade i synnerhet denna industri: hvar och en bespejades, hvarje ord, yttradt man och man emellan eller vid gästabud och som kunde på något sätt anses den höge herrskaren obehagligt, inrapporterades till honom af dessa beredvilliga tjensteandar antingen hemligt eller offentligt och i de flesta fall vederbörligen utbroderadt; och ve den olycklige som sålunda blifvit röjd eller som skurken utsett till sitt offer — hans död var gifven, då deremot angifvarne hugnades med allehanda belöningar för sin vackra bedrift. De mera rättänkande kejsarne, som insågo hvilket förfärligt gift dessa angifvare ingöto i det allmänna och enskilda lifvet, hvilket förderf af dem utbreddes inom alla samhällets lagar — fadern var icke säker för sonen, vännen misstrodde vännen — gingo tillväga mot dem med största stränghet. Suetonius berättar i åttonde kapitlet af sin biografi öfver kejsar Titus:

»Bland den tidens olyckor voro äfven de angifvare och spioner den fått i arf från en föregående förderfvad period. Dem lät han litet emellanåt piska och gissla på torgen, hvarefter de dels såldes såsom trälar på offentlig auktion, dels bortfördes till ödsliga klippor i hafvet.»

Ett sådant behandlingssätt kom angifvarne till del under den högsinnade furste som samtiden och efterverlden kallat »menniskoslägtets kärlek och vällust» och som sjelf förklarade ett han ansåg den dag förspild hvarpå han ej uträttadt något godt. Dylika angifvare kunna endast finnas i stater som äro nära sin undergång, och furstar sådana som Titus mäkta endast för någon tid uppehålla sina rikens vacklande fall.

Ursprunget till namnen på de vanligaste tesorterna angifves af en engelsman sålunda:

Haysan betyder »före regntiden» eller »blomstrande vår» s. v. s. tidigt på våren, hvarför också denna tesort äfven kallas »ung Haysan».

»Haysans skinn» är ett affall af andra sorter; kineserna använda nämligen uttrycket »te-skinn» för detta affall, hvaremot det gröfre, med många stjelkar, kallas »te-ben».

Bobea är namnet på några höjder i den trakt der teet insamlas.

Pekko eller *Poko* betyder »hvitt hår», fina blads dun.

Pouchong är »sammanveckiad planta» och *Souchong* »liten planta».

Tonkay är namnet på en liten flod i den trakt der teet föres ut i handeln.

Kongo härledes från ett ord som betyder arbete, och har man gifvit denna te-sort detta namn i följd af den omsorg hvarmed den beredes.

På ön Santorin i grekiska arkipelagen fortfara vulkaniska utbrott att visa sig. Det nya landet skjuter redan 100 mètres öfver hafsytan; den 22 Juni egde ett af de största utbrotten rum, och de utslungade stenarne nedföllo på långt afstånd från kratern. På hufvud-ön har man vid byn Aerostiri påträffat de 25 mètres under jordytan liggande, med ett lager af *aspa* (vulkanisk puzzolan-jord) betäckta ruinerna af gamla byggnader, hvaribland må nämnas ett hus med en liten trädgård och målade murar, hvarpå färgerna ännu äro friska. Af husgeråd och verktyg fann man kopparsåg, en guldring och flera kärl så väl arbetade och smakfullt utsirade, att de ej i någon mån gifva efter för de grekiska.

Digitized by Google

ANMÄLAN.

NÄR OCH FJERRAN.

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT.

Tredje årgången, 1871.

Den andra årgången af vår tidskrift, som med detta dubbelhäfte är afslutad, har likasom den första årgången haft att glädja sig åt ett stort bifall. Innehållsförteckningen visar huru vi bemödat oss att lemna våra läsare ett rikhaltigt urval af intressanta artiklar, och beträffande illustrationerna hafva vi lemnat ett antal som betydligt öfverstiger hvad vi utlofvat, då den nu fullbordade årgången, i stället för omkring 75, innehåller **127** sådana, således mer än dubbelt mot första årgången.

På grund af välvilliga framställningar från flera vänner af denna tidskrift, hafva vi beslutit att — utan att derför frångå tidskriftens plan för öfrigt — uti den tredje årgången, hvilken vi nu anmäla, äfven upptaga **alster från skönlitteraturens område, noveller och berättelser** samt **framställningar af skön konst, historiska skizzer** m. m., hvarjemte vi äfven för nästa år komma att erhålla talrika bidrag af

svenska författare och författarinnor.

Innehållet af vår tidskrift skall derigenom erhålla en ytterligare omvexling och göra densamma till en ännu mera välkommen gäst inom familjen och vid den husliga härden.

Illustrationerna komma framgent, att få sin plats inuti texten och skola till prydlighet och tryck fortfarande blifva af den beskaffenhet, att vår tidskrift skall uthärda jemförelse med det bästa af hvad den svenska pressen i detta hänseende erbjuder. Till antalet blifva de ännu flera än uti den nyss afslutade årgången.

Derjemte skola våra prenumeranter erhålla en **extra premie,** bestående af

en större färgtrycksplansch,

21 tum bred och 16 tum hög,

hvarvid vi öfverlemna åt dem att sjelfva välja mellan 2:ne utmärkt lyckade, hittills outgifna

taflor ur folklifvet i Sverige,

efter originalmålningar af Professor J. W. WALLANDER,

nämligen antingen

Bröllopsdans i Österåker eller **Marknad i Wingåker.**

Prof på dessa planscher blir inom kort tillgängligt hos alla bokhandelskommissionärer i riket.

Denna extra premie utlemnas med de sista häftena af 1871 års årgång.

Såväl genom det förtjenstfulla uti originaltaflans behandling som genom det sorgfälliga litografiska färgtrycket utgör denna gratispremie en tafla som väl är förtjent att under glas och ram förvaras i hvarje hem.

Oaktadt de härigenom betydligt ökade förlagsomkostnaderna för denna tidskrift, vilja vi dock **icke öka** det hittillsvarande priset, utan kommer detsamma att fortfarande förblifva **6 Rdr Rmt för hela årgången,** innefattande 12 häften med tillsammans 620 spalter text, och hoppas vi att genom detta ofantligt billiga pris bereda företaget en ständigt ökad spridning inom alla klasser af landets befolkning.

Prenumeration mottages i alla boklådor samt å alla postkontor i riket, med tillägg af 50 öre postförvaltarearvode för årgången.

STOCKHOLM. ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI, 1870.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google